MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI VAZIRLIGI

TDPU

O'zPFITI

ScienceInnovation

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR DAVRIDA TILLARNI INTENSIV O'QITISHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK JIHATLARI

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMANI MATERIALLAR TO'PLAMI

2023-YIL 2-IYUN

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI VAZIRLIGI

NIZOMIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

T.N.QORI NIYOZIY NOMIDAGI O‘ZBEKISTON PEDAGOGIKA FANLARI ILMIY TADQIQOT INSTITUTI

“SCIENCE AND INNOVATION” XALQARO ILMIY JURNALI

2023-yil 2-iyun kuni T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot institutida o‘tkazilgan “Raqamli texnologiyalar davrida tillarni intensiv o‘qitishning psixologik-pedagogik jihatlari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

MATERIALLAR TO‘PLAMI

Toshkent-2023

ISSN: 2181-3337

“Raqamli texnologiyalar davrida tillarni intensiv o‘qitishning psixologik-pedagogik jihatlari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallar to‘plami (2023 yil 2-iyun) – T.: Toshkent 2023.

Ushbu to‘plamga 2023-yil 2-iyun kuni T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot institutida o‘tkazilgan “Raqamli texnologiyalar davrida tillarni intensiv o‘qitishning psixologik-pedagogik jihatlari” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani ishtirokchilarining materiallari kiritilgan.

Anjumanga qabul qilingan har bir maqolaga DOI raqam olinib, Zenodo, OpenAire, Cyberleninka, Index Copernicus va Google Scholar ilmiy bazalarida indekslandi. Shuningdek, anjuman to‘plami va har bir maqola alohida pdf formatida “Science and Innovation” xalqaro ilmiy jurnali rasmiy saytiga ham joylashtirildi.

NASHR ETISHDA QATNASHGANLAR

B.Rustamov	“Science and Innovation” xalqaro ilmiy jurnali Bosh muharriri
G.Raxmatullayeva	Mas’ul muharrir
A.Rustamov	Texnik muharrir
O.Abdullayeva	Maqolalar qabuliga mas’ul xodim
F.Sagdullayeva	Xalqaro ilmiy bazalariga mas’ul texnik muharrir
F.Abdumovlonova	Korrektor-muharrir
Z.Shermatova	Tahrirlovchi

TAHRIR HAY’ATI

X.I.Ibraimov	Pedagogika fanlari doktori, Professor
R.X.Djurayev	Pedagogika fanlari doktori, Akademik
R.G.Safarova	Pedagogika fanlari doktori, Professor
Sh.Q.Mardonov	Pedagogika fanlari doktori, Professor
M.Quronov	Pedagogika fanlari doktori, Professor
H.M.Tojiboyeva	Pedagogika fanlari doktori (DSc), Katta ilmiy xodim
O.T.Abdug‘aniyev	Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Pedagogika fanlari doktori, professor X.I.Ibraimovning umumiy tahriri ostida

© T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti
© “Science and Innovation” xalqaro ilmiy jurnali
© Mualliflar

ЗАМОНАВИЙ ЎҚИТИШ МЕТОДЛАРИНИ УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ҚЎЛЛАШ ТАЪЛИМИЙ ИСЛОҲОТЛАРНИНГ БОШ МАСАЛАСИ СИФАТИДА

Ибраимов Холбой Ибрагимович
Т.Н.Қори Ниёзий номидаги Ўзбекистон педагогика фанлари илмий тадқиқот институти директори, педагогика фанлари доктори, профессор.

https://doi.org/10.5281/zenodo.7989900

Аннотация. *Мазкур мақолада ўқитиш методларини тўғри танлаш таълим сифати ва самарадорлигини таъминловчи омил сифатида таҳлил қилинади. Анъанавий таълим шаклини замонавий технология ва методлар билан таъминлашнинг устувор йўналишлари, ғарб таълими тизимида кенг қўлланилувчи интенсив методлар, трансмиссив, трансактив , трансформатив таълим методлари ҳақида маълумот берилади.*

Калит сўзлар: *модернизация, профессионал малакалар, трансмиссив, трансактив , трансформатив таълим методлари, сугестопедиа, jigsaw reading, Socratic seminar, philosophical chair.*

Маълумки, ўқитиш методларини тўғри танлаш таълим сифати ва самарадорлигини таъминлайди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 декабрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” ги ПҚ5847-сонли қарорига мувофиқ олий таълим соҳасини ривожлантиришнинг устувор вазифалари этиб қуйидагилар белгилаб берилган [1]:

- мамлакатни модернизация қилиш, барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожланиш учун юқори малакали кадрлар тайёрлаш сифатини ошириш, меҳнат бозори талабларига мувофиқ инсон капиталини ривожлантириш;

- олий таълимни қамраб олиш даражасини ошириш, юқори малакали, ижодий ва тизимли фикрлайдиган, халқаро стандартлар асосида мустақил қарор қабул қила оладиган кадрларни тайёрлаш, уларнинг интеллектуал қобилиятларини намоён этиш ва маънавий етук шахсни шакллантириш учун зарур шарт-шароитларни яратиш;

- соҳада соғлом рақобат муҳитини яратиш, унинг жозибадорлигини ошириш, рақобатбардошликни таъминлаш.

Келажак учун аниқ ва мақсадга мувофиқ вазифалар асосида олий таълим тизимини ривожлантириш қуйидаги устувор йўналишларга асосланади:

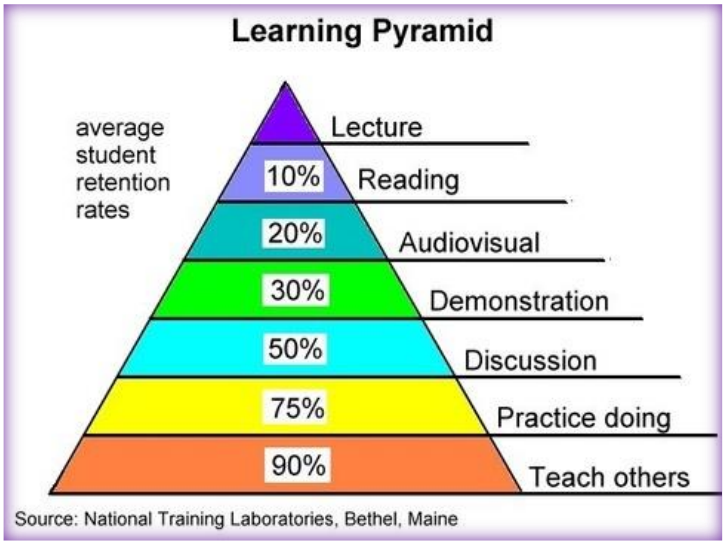
- олий таълим қамровини кенгайтириш, олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини ошириш;

- ўқув жараёнига рақамли технологиялар ва замонавий усулларни жорий этиш ... [2]. Демак, таълимда етук мутахассис кадрлар тайёрлаш сифатини ошириш ва бунда хорижий давлатлар тажрибаларидан фойдаланиш ва замонавий методларни узлуксиз таълим жараёнида қўллаш таълимий ислоҳотларнинг бош масаласидир.

Ҳозирги шароитда бўлажак ўқитувчиларнинг профессионал малакаларини шакллантириш жараёнида ўқитишнинг замонавий методларини қўллаш таълимда юқори натижаларга олиб келади. Таълим методларини ҳар бир дарснинг тарбиявий ва таълимий мақсадидан келиб чиқиб танлаш муҳим аҳамиятга эга.

Анъанавий таълим шаклини замонавий технологиялар билан таъминлаш талабалар маҳорати даражасини оширади, ўқитувчи-талаба, талаба-ўқитувчи муносабатларидаги мулоқот қобилиятлари ва интерактив ҳаракатларнинг ривожланишига сабаб бўлади. Бунинг учун дарс жараёни моҳирона ташкил қилиниши, педагог томонидан талабаларнинг қизиқиши ва фаоллиги доимий рағбатлантирилиб турилиши, мавзуларни кичик-кичик бўлакларга бўлиб, уларнинг мазмунини тушунтириб беришда инновацион методларни қўллаш ва талабаларни берилган топшириқларни мустақил бажаришга ундаш талаб этилади.

Америкалик психологлар Р.Карникау ва Ф.Макэлроунинг [3] тадқиқотларига кўра, шахснинг жисмоний ва ақлий имкониятлари олинган билимларни турли даражаларда сақлаб қолиш имконини беради. Одам манбани ўзи ўқиганда 10 %; ахборот тинглаганда 20 %; воқеа, ҳодиса ёки жараённи кўрганда (иллюстрация) 30 %; воқеа, ҳодиса ёки жараённи кўрганда ва улар ҳақидаги маълумотларни тинглаганда 50 % (намойиш); маълумот узатганда 80 % (гапиради, билимини намойиш этади); олган билимларини (ахборот, маълумот) ўз ишида қўллашда 90 % маълумотни ёд олиш қобилиятига эга [133]. *(1.1-расм).*

1.1.-расм. Таълим методларининг иерархик пирамидаси

Баъзи назариётчилар замонавий ўқитиш методларини 3 тагача қисқартиришни ҳам таклиф этадилар. Булар:

- Трансмиссив
- Трансактив
- Трансформатив методлардир.

Трансмиссив ёки анъанавий шаклда ўқитувчи тўғридан-тўғри йўналиш беради (маъруза ўқиш ёки демонстрация кўринишида).

Трансактив ёки ноанъанавий шаклда ўқитувчи ва талабалар диалог олиб боришлари мумкин, бироқ тўғридан-тўғри йўналишлар берилмайди.

Трансформатив – анъанавий ва ноанъанавий шакллар бирикмаси бўлиб, бунда таълим берувчи ва таълим олувчи бир-бирларининг ички дунёсига кириб боришга ҳаракат қилишади.

Айниқса интенсив курсларда бирор тил ва маданият бўйича олиб бориладиган дарсларда кўпинча аутентик воситалардан, мултимедиа ресурсларидан интегратив метод

асосида ёзилган дарслик ва ўқув қўлланмаларидан фойдалниш мақсадга мувофиқ. Шу билан бирга ҳар бир ўқитувчи мавжуд бўлган методларни ўз гуруҳини билим, савияси, ўқув вазият, мавзуларга мослаштирган ҳолда ўзгартириб қўллай олади. Масалан қуйида берилган манбалар, методларни исталган тил ўқитувчиси, исталган аудитория учун мослаштириши ва улардан унумли фойдаланиши мумкин.

Сугестопедиа– бугунги кунда АҚШда бошқа бир қатор малакатларда бўлгани каби сугестопедиа номи билан танилган методика кенг ривож топди. Таълимни интенсификациялаш ва гипноз билан боғлиқ бўлган бу метод турлича баҳоланган, танқид остига ҳам олинган, олқишланган ҳам. Бироқ унинг натижалари ҳайратланарлидир. Суггестопедиа асосида дарс ўтадиган педагоглар махсус тайёргарликдан ўтади. Бунда таълим олувчиларни янги тилни тезкорлик билан ўрганишлари учун максимал қулай шароит яратилади. Ҳар бир ўқувчи ўзининг ғайриоддий лингвистик қобилиятлари борлигига ишонтирилади, дарс ҳаракатда ва ўқишлар ёрдамида ўтказилади, шунингдек материални қабул қилишни енгиллаштириш мақсадида мусиқий таъсир кўрсатилади, доимий равишда мултимедиа воситаларидан фойдаланилади ва ҳоказо. Мазкур метод қўлланилганда тилни ўрганиш тезлиги 40-50 баробар ошади, чунки кунига ёд олинадиган сўзлар ва жумлалар сони одатий методикадаги рақамлардан анча кўп (қайд этилган рекорд бир кунда мингга яқин сўз ва ибора).

Замонавий таълим жараёнида бўлажак ўқитувчиларнинг профессионал кўникмаларини шакллантиришда қуйидаги замонавий усуллар муҳим рол ўйнайди:

Jigsaw reading – методи талабаларнинг ўқиш, мулоқот ва хулоса чиқариш қобилияти каби коммуникатив қобилиятларини ривожлантириш учун ишлатилади. Айниқса, қисқа ҳикоялар, матнлар ва мақолалар билан ишлашда бу усул жуда самаралидир. У қуйидагича амалга оширилади. Талабалар икки гуруҳга бўлинади. Биринчи гуруҳга ҳикоянинг биринчи қисми, иккинчи гуруҳга ҳикоянинг иккинчи қисми берилади. Талабалар ўзларига берилган ҳикоянинг қисмини ўқиб яхшилаб эслаб қолишлари керак бўлади. Сўнг ҳар бир талабага нариги гуруҳдан жуфтликлар танланади. Ҳар бир жуфтлик бир бирига ўқиган ҳикоясини сўзлаб беради. Иш якунида ҳар бир жуфтликда тўлиқ ҳикоя пайдо бўлади. Талабалар ҳикояни эслаб қолишлари учун айрим қайдларни амалга оширишлари мумкин. Ўйин сўнгида мавзуни мустаҳкамлаш учун савол-жавоб қўллаш ҳам мумкин. Матн устида ишлашнинг бу турини бошача кўринишда ҳам ташкил қилиш мумкин. Биринчи гуруҳ талабаларига матн ундаги сўз ёки жумлалар ўчирилган холда берилади. Иккинчи гуруҳ аъзоларига бутунлай бошқа сўз ва жумлалар ўчирилган холда берилади. Ҳар икки гуруҳ аъзолари савол бериш йўли билан ўз матнини тўлдириб олиши керак [4].

- **Socratic seminar** - ушбу метод машҳур файласуф Суқротнинг беҳисоб саволлар бериш ёрдамида таълим бериш усулига асосланган. Ўқитувчи талабаларга керакли мавзу ёритилган матн ва тайёрланиш учун вақт беради. Ўқитувчи кетма-кет саволлар бериш натижасида талабаларнинг мавзуни қай даражада тушунганлигини билиб олади [5].
- **Philosophical chair** методи дебатга ўхшайди. Талабаларга асосий мавзу ва саволлар берилади. Улар билдирилган фикрга қўшилишлари, норози бўлишлари ёки бетараф қолишлари мумкин. Бу метод талабаларнинг бир бирлари билан жонли мунозара ўтказишга бир-бирларидан янги нарсалар ўрганишларига асосланган. Ҳар бир талаба

марказда жойлашган стулда ўтириб навбатма-навбат ўз фикрларини билдиради. Кейин баҳс – мунозара бошланади [6].

Хулоса сифатида шуни таъкидлаш лозимки, бўлажак ўқитувчиларни профессионал малакаларини шакллантиришга ёрдам берувчи замонавий методлар муаммосининг назарий жиҳатларини батафсил ўрганиш [7], бу борадаги ҳаракат муваффақиятини таъминлаш омилларидан бири мазкур таълим муассасаларида интерфаол таълимни ташкил этилганлик ҳолатини таҳлил қилиш мақсадга мувофиқ.

REFERENCES

1. https://lex.uz/docs/4545884 Ўзбекистон Республикаси Президентининг 08.10.2019 йилдаги ПФ-5847-сонли “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш Концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармони, – Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 09.10.2019 й., 06/19/5847/3887-сон.
2. https://lex.uz/docs/5013007 Ўзбекистон Республикасининг Таълим тўғрисидаги Қонуни. – Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 24.09.2020 й.
3. Karnikau R. Communication for the safety professional [Text] /R. Karnikau, F. McElroy – Chicago, 1975.
4. Aronson E. The Jigsaw Classroom. – California: Sage view Edition, 2008. – P. 197
5. Moeller M., Moeller V. Socratic Seminars and Literature Circles. – New York, 2001. – P. 208.
6. Matthew C. H. Philosophical Methodology: The Armchair or the Laboratory? – New York, 2013. – P. 480
7. Oizi T. K. S. Topical Issues Formation of Inclusive Competence of Future Teachers in the Republic of Uzbekistan //JournalNX. – C. 103-106.

ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СРЕДА И ИНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГИИ

[1]Р.Х.Джураев, [2]Л.М.Караханова

[1] Зав.отдела «Менежмент образование» УзНИИПН академик АНРУз, д.п.н.

[2] Зав.отдела «Технологии обучения естественных наук» д.п.н (PhD) с.н.с

https://doi.org/10.5281/zenodo.7990270

Аннотация. *С развитием информационных технологий человечество придумало новую форму общения посредством компьютерных сетей. Передача данных стала осуществляться в некой медиа-среде, где бы не находился пользователь сети. Достаточно иметь компьютер с подключением к сети Интернет. В статье рассматриваются вопрос практического применения интернет-технологий в образовательном процессе. Указаны основные направления использования компьютерных сетей при обучении студентов. Особое внимание уделено использованию систем дистанционного обучения на основе сети Интернет.*

Ключевые слова: *Интернет-технологии, компьютерная сеть, Интернет, информационная технология, система дистанционного обучения.*

Интернет-технологии помогли нам снабжать учителей, учеников, родителей актуальной информацией об организации и результатах обучения — о расписании занятий, текущей и итоговой успеваемости, - тематике уроков, домашних заданиях, - внеклассных мероприятиях. Стал возможен непрерывный контроль качества образовательного процесса.

Школьный web-сайт рассчитан на регламентированный доступ к информации по категориям «ученик», «родитель», «учитель», «классный руководитель», «завуч», «директор», но зайти на него можно с любого компьютера, имеющего выход в Интернет. Каждый пользователь может в любой момент узнать о динамике среднего балла, для большей наглядности создать диаграмму, выстроить рейтинг ученика или учителя.

Возможности сайта позволяют формировать отчеты учителей, делать расчет показателей обученности; распределять учащихся по группам успеваемости. Благодаря этому администрация и учителя оперативно отслеживают ситуацию, в том числе в рамках внутришкольного контроля, выявляют «проблемные точки» и вырабатывают мероприятия по их корректировке.

Существенную роль в информационном взаимодействии играет электронная почта. Она обеспечивает двустороннюю связь по линиям «ученик— учитель», «родитель— учитель», «ученик— администрация», «родитель — администрация», «учитель — администрация». У родителей появился новый канал прямой связи с учителями и администрацией, благодаря которому усилился оперативный контроль основных индикаторов учебного процесса со стороны родителей, учителей и администрации.

В настоящее время идет работа по информатизации управления образовательным процессом с помощью интегрированной автоматизированной информационной системы. В учебный процесс активно внедряются проектный метод обучения с использованием компьютерных средств и межпредметной интеграции. Педагоги прошли обучение по проблемам использования ИКТ в образовательном процессе и успешно применяют информационные технологии в учебно-воспитательном процессе; учителя и ученики регулярно участвуют в разнообразных сетевых мероприятиях.

Обучение и развитие учащихся через проектную деятельность — одно из направлений инновационной работы школы. Учащиеся выполняют проектные работы с применением широкого спектра электронных технологий. Усложняются темы, увеличиваются объемы информации, представляемой в ученических проектах. Определяется это не требованием педагога, а направлением исследования, выбранного учеником. Наблюдается положительная динамика личностного развития учащихся по таким показателям, как любознательность, эрудиция, трудолюбие, отношение к природе, к себе, обществу и школе, эстетический вкус. Формируется умение работать с различными формами информации с использованием компьютерных технологий.

Метод проектной деятельности реализуется в рамках отдельных предметов и спецкурсов по информационным технологиям. Учащиеся разрабатывают моно-предметные, межпредметные и надпредметные компьютерные проекты. Проектный метод внедряется и в урочную систему, и в систему индивидуальных развивающих занятий. Реализуются проекты коллективные и индивидуальные, краткосрочные и долгосрочные. Долгосрочные (1-2 года) выполняются в рамках специальных курсов по информационным технологиям, таких как: «Технология объектно-ориентированного программирования»; «Программирование систем автоматизированной обработки информации»; «Технологии мультимедиа: Flash- MX»; «Обработка растровых изображений и мультимедийные технологии»; «Web- проектирование»; «Компьютерное делопроизводство».

Примером краткосрочных проектов могут служить выполняемые восьмиклассниками компьютерные работы в среде PowerPoint по выбранным ими темам. Дети обучаются представлять свои проекты на конкурсах и конференциях и развивают тем самым свои коммуникативные способности, навыки ведения научной дискуссии, умение грамотно оппонировать и отвечать на вопросы. Все это способствует социальной адаптации учеников.

В проектной деятельности учащихся компьютерные технологии больше выступают как инструмент познания, описания объектов, моделирования процессов и явлений. По окончании обучения все выпускники школы представляют квалификационные работы в форме тематических компьютерных проектов. Основной частью квалификационной работы является компьютерная реализация решения четко сформулированной проблемы (задачи); обязательны в работе элементы творческой и научно-исследовательской деятельности. Разработан пакет документов, содержащий: требования к ученическим компьютерным проектам, правила оформления сопроводительных материалов, критерии оценки курсовых работ. Ученические проекты имеют практическую направленность: используются на уроках по соответствующим предметам и во внеклассной работе. Это повышает мотивацию учеников при работе над проектами.

Ученикам предлагается много тем по истории, литературе: знание истории родного края, национальной культуры — это шаг к осознанию себя гражданином своей страны.

Проектный метод выходит за рамки традиционных школьных предметов и интегрируется со сферой экономики и управления. При выполнении работ по этой тематике развиваются не только навыки прикладного объектно-ориентированного программирования и освоения технологии проектирования баз данных. Осваиваются также информационные аспекты процесса управления и технологии компьютерного моделирования экономических и управленческих процессов. Например, такие: «Оценка

эффективности маркетинговой деятельности предприятия», «Анализ и прогнозирование социально-экономических показателей», «Оценка уровня финансовых рисков коммерческого банка», «Использование материально-технических ресурсов предприятия», «Оценка эффективности инвестиционных проектов».

Во всех перечисленных работах выполнена компьютерная поддержка и(или) реализация реальных экономических и управленческих процессов, в том числе на информационной базе конкретных предприятий или регионов. В них использованы большие массивы специально подобранных учащимися статистических и экспертных данных.

Выполнению таких проектов, как правило, предшествует этап серьезной предварительной исследовательской работы по изучению соответствующих объектов, процессов и явлений. В процессе подготовки таких проектов повышается уровень экономических знаний учащихся, развиваются навыки автоматизированной обработки информации.

Проектную деятельность можно рассматривать как форму ранней профилизации учащихся. Некоторые разработки школьников находят применение в реальных производственных условиях.

Для расширения использования результатов проектной деятельности в учебном процессе проведена систематизация проектных работ. Особое внимание уделено классификации работ по предметным областям и решаемым педагогическим задачам. Подготовлено также краткое описание реализованных функций. Сформирован компьютерный банк проектных работ учащихся.

REFERENCES

1. Djurayev R.Kh., Karakhonova L. M. Media education as a factor of increasing the quality of teaching schoolchildren //Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития. – 2013. – Т. 11. – №. 2 (eng). – С. 287-288.
2. Джураев Р. Х., Карахонова Л. М. Педагогическое сопровождение одаренных детей образовательными учреждениями //Integration of science, education and practice. Scientific-methodical journal. – 2022. – Т. 3. – №. 4. – С. 66-70.
3. Ибраимов Х. И. Креативность как одна из характеристик личности будущего педагога //Наука, образование и культура. – 2018. – №. 3 (27). – С. 44-46.
4. Караханова Л. М. Новые интерактивные электронные ресурсы в современном открытом образовании в обучении естественных наук //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. CSPI conference 1. – С. 1303-1305.
5. 10. Караханова Л. МУЛЬТИМЕДИЙНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ НА УРОКАХ ЗООЛОГИИ //Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. – 2011. – №. 1.

ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ИНТЕНСИВ ОНЛАЙН ЎҚИТИШ ТЎҒРИСИДА

[1]Ш.Қ. Мардонов, [2]С.Ю. Қодирова
[1] П.ф.д., проф. ЎзПФИТИ
[2] Мустақил тадқиқотчи

https://doi.org/10.5281/zenodo.7990334

Аннотация. *Ушбу мақолада сўз хорижий тилларни интенсив ўқитиш масалаларига бағишланган бўлиб, унда лексико-грамматик материални видео-, овоз- ва матн форматларда бериш ва унда субститдан фойдаланиш, шунингдек, яхши мусиқа оҳанги остида дарс жараёнини ташкил қилиш ҳам яхши ижобий натижа бериши таъкидлаб ўтилган.*

Калит сўзлар*: интенсив ўқитиш, хорижий тил, анъанавий таълим, талаба, онлайн-курс, автомат-тренажёрлар, лексик машқлар, грамматик машқлар, сўзлашиш.*

Хорижий тилларни интенсив ўқитиш кейинги ўнйилликлар даврда жуда кенг ёйилиб кетди, сабаби ҳаёт ритми жуда тез ўзгариб бормоқда. Асрлар давомида шаклланган, ўзгариши мумкин эмасдек кўринган нарсалар ўтмишга айланиб қолмоқда. Янги авлод билан янги технологиялар кириб келмоқда. Қоғоз ва қоғоз ташувчилари кераксиз нарсага айланиб бормоқда.

Бугунги кун талабаси телефонида нафақат катта-катта луғатларни, балки ўқув қўлланмалари-ю дарсликларни ҳам кўришимиз мумкин. Хорижий тилларни ўқитиш жараёнига ахборот технологияларининг жалб қилиниши қатор устинликларга эга бўлмоқда, яъни ўқув материаллари ёркин, қизиқарли, интерфаол бўлиб, улар ўзида ўйин элементларини ҳам мужассамлайди. Бундан ташқари ахборот технологиялари бизга мақсадли аудиторияларни жалб қилиш имконини ҳам беради. Бугунги кунда хорижий тилларни ўрганиш ва ўргатиш бўйича кўплаб курслар мавжуд, шу жумладан интернет-курслари ҳам.

Албатта, бугунги талаба кечаги талаба эмас: бугун улар ахборот технологиялари бўйича ўқитувчилардан ҳам яхшироқ маълумотларни интернетдан тўплай олади. Демакки, бугунги кун талабаси билимларни тез ва осон олишни, ўрганишни хоҳлайди. Аммо, маълумки, хорижий тил фаол англаш (билиш) жараёнини тақозо қилади.

Савол тўғулиши мумкин – хорижий тилни мустақил ва ўқитувчининг ёрдамисиз интенсив ўрганиш мумкинми? Шубҳасиз ўрганиш мумкин, аммо бу жараён жуда мураккаб кечади. Ўқитувчи ташкиллаштирувчи, йўналтирувчи ҳалқа сифатида, маълумот манбаси сифатида керак ва унга айрим нарсаларни тушунтириб беришда мурожаат қилиш шубҳасиз.

Хорижий тилни онлайн ўрганиш таълим олувчидан юқори даражадаги интеллектуалликни, ташкилотчиликни ва мотивацияни талаб қилади. Ўз навбатида, мотивация тўғридан-тўғри таълим жараёнида қўлланиладиган ўқув-методик материалга боғлиқ.

Интенсив онлайн-курсининг асослари қандай?

Бундай асослар бир нечта.

Биринчиси, якуний натижага эриштирувчи аниқ установка (кўрсатма) бўлиши керак. Таълим олувчи тушуниши керак-ки, у нимага интиляпти, курс сўнггида нималарга эга бўлиши керак.

Иккинчиси, курс иҳчам бўлган ҳолда катта ҳажмдагир материални қамраб олган бўлиши зарур.

Учинчиси, маълум лексико-грамматик материални ўрганишда дарсбой установкаси (йўналиши, йўл-йўриқи) бўлиши ҳамда берилган мавзу бўйича ўқиш, ёзиш, гапириш кўникмасига эга бўлиши керак.

Тўртинчиси, ўзлаштирилган материални дарсбой текшириб бориши лозим. Агарда талаба ушбу дарс топшириқларини бажара олмаса, кейинги босқичга ўта олмайди, дастур автоматик равишда блоклаб қўйилади, талаба ушбу топшириқни тўғри бажаргандан сўнг кейинги босқичга ўтиши мумкин.

Бешинчиси, талаба материални ўрганиб ва ўзлаштириб олгач, у бундан қаноат ҳосил қилиши ва маълум ривожланишга эришган бўлиши лозим, яъни талаба ўз тил билиш имкониятларини кенгайтириши, биринчи дарсдан бошлаб мулоқот муҳитида тилдан фойдалана билиишни тақозо қилади.

Курс шундай ташкиллаштирилиши лозим-ки, унда талаба ўрганган материалини қайта кўриб чиқиши, маълум материалларни қўшимча тарзда қайта кўриб чиқиши, мураккаб материаллар устида қўшимча ишлашига имкони бўлсин.

Доимий равишда консультация (маслаҳат) олиш имконияти бўлиши ва бу индивидуал тарзда, пинҳона бўлиши, талаба ўз курсдошлари олдида уялиб қолмаслиги керак. Замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ўқитувчига ҳар бир талаба билан индивидуал ишлаш имконини беради.

Ўқув-методик комплекснинг асосий ташкилий бўғини бўлиб "Курсни ўрганиш бўйича кўрсатмалар" хизмат қилади. Бу ҳужжат ўқитувчи учун ҳам, талаба учун ҳам керакли маълумотлар билан таъминланган. Унда ҳар бир дарс материалини ўзлаштириш бўйича кўрсатмалар берилган, грамматик кўникмаларни шакллантиришга хизмат қиладиган автомат-тренажёрларда интернет-ссылкалар берилган, оғзаки гаплашадиган онлайн тренажёрлар мавжуд, шунингдек, унда талаба ушбу дарс натижасида нималарни билиши ва бажара олиши лозимлиги кўрсатиб ўтилган.

Онлайн курси материалларига қўйиладиган талабалр қандай?

Бу саволга жавоб бериш учун виртуал (компьютерда акс эттирилган) дарсни таҳлил қилиб чиқишга тўғри келади. Ҳар бир дарс анъанага кўра ўқиш учун матн, грамматик материал, видиоролик ва уларга мос машқлардан иборат бўлиши керак.

Жумладан, биринчи дарсни олайлик. Бунда аввал бу тилни ўрганмаган бўлсалар ҳам бу дарс аудитория билан танишишдан бошланади. Бу дарсда ҳар бир тингловчи чет тилида (инглиз тилида) "to be" феълидан фойдаланган ҳолда ўзи ҳақида сўзлаб беради, мулоқот қилади.

1. Материални тушунтириш.

Педагог аввало талабалар билан саломлашади ва ўзи ҳақида қисқача сўзлаб беради. Монитор экранида ўқитувчи сиймоси пайдо бўлади ҳамда унинг сўзлари экранда субтитр (кадрлар остида изоҳли ёзув) шаклида берилади. Бундан сўнг грамматик материал презентацияси бошланади: инглиз тилида тузилган гапларда сўзлар кетма-кетлиги; "to be" феълининг тусланиши; ўзлик ва эгалик олмашлари ва ҳ.к. инглиз тилига хос бўлган

артикл тушунчаси тушунтирилади. Презентация шу тариқа кадрлар овози орқали намойиш этилади.

2. Матн устида ишлаш.

Талабаларга кичик ҳажмдаги "to be" феъли асосида тайёрланган матн таклиф қилинади ва унда сўз юритилаётган киши қиёфаси намаён бўлади. Матн аудиоёзув орқали луғатга боғланган, таълим жараёни қулай бўлиши учун шундай қилиб тайёрланган. Курсорни бирон сўз устига тўғриласак, шу сўзнинг таржима варианти экранда намаён бўлади. Бундай ҳолат таълимнинг бошланғич босқичида – 1-2-босқичида қўлланилиши мумкин, халос.

3. Грамматик машқлар.

Матн машқлардан сўнг ўзлик ва эгалик олмошларининг ишлатилиши устида олиб борилади ҳамда "to be" феълининг барча феъл шахсларида тусланиши кўрсатиб берилади, шунингдек, артикл бўйича ҳам машқлар бажарилади. Бунда талаба мос (керакли) сўзларни танлайди ва қўллайди, агар сўз нотўғри қўлланилса, компьютер жавобни қабул қилмайди, талаба қайта-қайта тўғри вариантни топишга ҳаракат қилади. Ўқитувчи эса талабанинг фаолиятини кузатиб бориш имкониятига эга. Агарда талаба 2 ёндашувда ҳам тўғри вариантни топа олмаса, унда ўқитувчи курсорни "help" устига босади ва экранда ушбу грамматик материални тўғри ишлаш қоидаси чиқиб келади.

4. Лексик машқлар.

Грамматик машқлардан сўнг лексик машқлар бажарилади, яъни тушириб қолдирилган сўзларни ўз ўрига қўйиш машқи. Бу топшириқ бажарилгандан сўнг талабага ижодий топшириқ берилади, яъни дарс материалидан фойдаланган ҳолда ўзининг ташқи қиёфасини сўзлаб (ифодалаб) бериши лозим. Сўнгра гуруҳга кичик ҳажмдаги ҳикоя ташланади, унда расмлар ва уларни ифодаловчи сўзлар чалкаштириб берилади, талабалар расмларга мос сўзларни танлашлари лозим бўлади. Расм сўзларини гуруҳ бўлиб тўғрилашади ва бир-бирларини ҳам билиб олишади.

5. Сўзлашиш.

Дарс видеоконференция билан якунланади, унда талабалар ўзлари тўғрисида сўзлаб беришади ва ўзлари тузган гапларнинг тўғри ёки нотўғрилигини ҳам билиб олишади.

Тилни билиш шу тилда сўзлашиш деганидир ва бу масофавий ўқишда энг нозик, энг қалтис жойи ҳам саналади. Ушбу дастурнинг камчилик томони шундаки, унда талабага ҳамма вақт ҳам сўз ва ҳарфлар талаффузи тўғри етказиб берилавермайди.

Сўзлашувнинг тайёрлов босқичи бу ёзувдир. Талаба қанчалар дарснинг лексик ва грамматик материалларини тўғри ишлата билса, унинг тузган гаплари ҳам саводли бўлади.

Тузилиши жиҳатдан онлайн дарс анъанавий дарсдан кўпам фарқ қилмайди, бунда фақат талабага кўпроқ вақт берилади ва у бу топшириқларни ўзига қулай пайт ва жойда бажариши мумкин бўлади. Грамматик ва лексик машқ-тренажёрлар талабани хато қилишга қўймайди, то машқни тўғри ва сифатли бажармагунча талаба дарснинг келгуси босқичига ўтказилмайди.

Кўпринча онлайн-курслар педагог видеоёзуви шаклида берилади, ўқитувчи доска олдида (экранда албатта) янги материални тушунтириб беради. Бу талабаларга худди ўқитувчи синфда дарс ўтаётгандай туюлади ва уларнинг англаш жараёнларини енгиллаштиради.

6. Аудирование.

Аудиоёзувга эътибор кучайиб бормоқда. Барча матн материаллари товуш узатувчи техник воситалар орқали узатиб турилади. Бу талаффузи қийин сўзларни талаффуз қилинишини осонлаштиради. Матн ёзувини эшитишдан олдин талабалар янги сўз ва иборалар билан таништирилади. Бу уларнинг эшитиб тушунушларига ёрдам беради.

Аудиоматераллар билан ишлашда талабалар олдига бир қатор вазифалар қўйилади:

а) умумий моҳиятни (маънони) тушуниш;

б) ахборотнинг ўзига хослигини илғаш;

в) аниқ саволларга жавоб қайтариш;

г) матнда берилган нотаниш сўз ва ибораларнинг маъносини фаҳмлаш.

Аудиоматнни тушунишни енгиллаштириш учун уни бир неча қисмларга бўлиб ўрганиш мумкин. Аудиоматериални эшитиб бўлгач, ўзлаштирилган ахборотларни бошқа кўникмаларни ривожлантиришда ҳамда ёзувда ва сўзлашувда фойдаланиш мумкин. Талаба эътиборини максимум даражага кўтариш, оғзаки эшитганини тушуниш учун бутун дарс материали бир мавзуга ёки мазмунан яқин ва ўзаро боғлиқ бўлиши лозим.

Бу шуни англатадики, матн видеоматериалнинг давоми, аудирование – матн давоми ёзув ёки сўзлашув, ўз навбатида, аудиосўзлашувдан келиб чиқиб тузилади. Гапни эшитиб англаш, тушуниш – бу сўзлашувдан олдинги энг мураккб дақиқа саналади. Таълим жараёнида аудиосўзлашув эволюцион жараён бўлиб, оддийдан мураккабга қараб ҳаракатланади. Бошланғич босқичда тушуриб қолдирилган сўзлар ўрнига қўйилади ва шу тариқа топшириқлар мураккаблаштириб борилади.

Онлайн-курсда энг қизиқарлиси ва самаралиси видеоролик саналади. Видеоматериаллар эшитиб тушунишни енгиллаштиради, чунки унда сўзлашган актерлар артикуляцияси (талаффузи) кўриниб туради.

Электрон курсни яратишда энг қийини ўзбек тилидаги машқларни чет тилига (инглиз) таржима қилишдир. Онлайн шароитда чет тилини ўрганиш жараёни мувоффақиятли кечишида педагог олдида мураккаб масала туради. Яъни ўқув қўлланмасини шундай яратиш керакки, у талаба учун қизиқарли бўлиши керак.

Лексико-грамматик материални видео-, овоз- ва матн форматларда бериш ва унда субститдан фойдаланиш, шунингдек, яхши мусиқа оҳанги остида дарс жараёнини ташкил қилиш ҳам яхши ижобий натижа беради.

REFERENCES

1. Гулая Т.М. Smart Education – движущая сила инновационных изменений образовательной системы // Седьмой Международный научный конгресс "Роль бизнеса в трансформации российского общества -2012", Москва, МФПУ "Синергия": Сб. материалов. – Москва, 2012.
2. Зенина Л.В., Каменева Н.А. Возможности современных компьютерных программ в процессе обучения иностранным языкам в вузе // Вестник МГГУ им. М.А. Шолохова. Сер. "Педагогика и психология", 2013, № 3. –с. 57-60.
3. УчиЯзыки.Ру. Иностранные языки. Все для изучения иностранных языков.URL: http: www. Uchiyaziki.ru (дата обращения: 09.08.2013).

ШЕРДОР МАДРАСАСИНИ БЕЗАШДА ҚУРЪОНИ КАРИМДАГИ «НАҲЛ» СУРАСИНИНГ ОЯТЛАРИНИ КОНЦЕПТУАЛ АСОС ҚИЛИБ ОЛИНИШИНИНГ БУЮК ХИКМАТИ ВА ИБРАТИ

Булатов Саидахбор Собитович
Тошкент давлат педагогика университети профессори, педагогика фанлари доктори
bsaidaxbor@mail.ru

https://doi.org/10.5281/zenodo.7990384

Аннотация. *Тарихда уч машҳур ҳукмдор – Амир Темур, Улуғбек Мирзо ва Амир Ялангтўш Баҳодир ўзлари қурдирган меъморчилик обидалари билан Самарқандни «Ер юзининг сайқали»га айлантиришган. Амир Темур Самарқандни пойтахтга айлантириб, нақшинкор бинолар силсиласини қуришни бошлаб берган бўлса, шаҳарнинг юраги ҳисобланган Регистон майдони Улуғбек Мирзо даврида вужудга келгандир. (У вақтда бу майдон «Сардавонак» деб аталиб, тахминан «Сари жўйи давонак» – «Тез оқар ариқ боши» маъносидадир). Улуғбек бу майдонда мадраса, хонақоҳ ва карвонсарой каби уч бинодан иборат ўзига хос обидалар гулдастасини яратади. [1, 19-б].*

Калит сўзлар: *Шердор мадрасаси, Қуръони Карим, сура, оят, концептуал асос, ҳикмат.*

Чилининг машхур шоири Пабло Неруда шундай деб ёзган эди: «Мени, айниқса, Регистон мафтун этди. Бу меъморий мажмуа бутун мусулмон Шарқида кўрган обидаларимнинг ҳаммасидан кўра ҳам гўзалроқ. У Ўрта Осиё халқларининг юксак маданиятидан далолат беради» [2, 368-б].

Шердор ва Тиллакори мадрасаларини қурдирган Ялангтўшбий Баҳодир бундан ҳам улуғвор обидалар бунёд этишга қурби етар эди. Бу сўзни шунинг учун ҳам келтираётирмизким, баъзи хорижий ва маҳаллий обидашуносларнинг фикрларича, Ялангтўш Баҳодир Улуғбек Мирзонинг обидаларидан фақатгина кўчирма олиб, гўё бошқача тусдаги обидаларидан фақатгина кўчирма олиб, гўё бошқача тусдаги обидалар яратишга унинг давридаги усталар қодир эмас эканлар. Ваҳоланки, Шердор билан Тиллакори мадрасалари Самарқанд шаҳрига зеб бериб турган энг кўркам обидалардандир. Ўзининг «Олчин» уруғини темурийларнинг «Барлос» уруғидан кам кўрмайдиган Ялангтўшбий Баҳодир камтарлик қилиб, темурийларга ҳурмат юзасидан, ўзининг обидаларига Улуғбек мадрасасининг тузилишини нусха қилиб олади. Бошқача қилиб айтганда, у Регистон майдонида ҳар хил обидалар гулдастасини барпо этишни хоҳлар эди. [3, 17-б].

Хаттотлик санъати зеб-зийнатлар билан нақшланган бу ёзувларни ноёб санъат асарига айантирган. Шердор мадрасасидаги битиклардан англашилдики, ушбу мадраса Ҳовон Имомқули Муҳаммадхон розилиги билан Амир Ялангтўшбий Баҳодир томонидан бино этилган. У хижрий 1042 (мелодий 1619) йилда қуриб битказилган. Қуръони каримдаги «Наҳл» сурасининг оятлари мадрасани бунёд этишга асос қилиб олинган.[4, 19-б].

Масалан Пештоқда бахшида битик мавжуд. Таржима қилинганда қуйидаги мазмунни беради: “Бу олий илм мадрасаси яловбардор пожшоҳ буюк хоқон замонида бунёд этилди. Аллоҳ таоло улуғ Китобида: “Албатта, Аллоҳ адолатга, эзгу ишларга ва қариндошга яхшилик қилишга буюрар” (Қурьони каримнинг “Наҳл” сураси, 90-оят), -

дейди. Аллоҳ таоло тўғри айтди. Ва у (хоқон) Имомқули Муҳаммаджон (бу бинони қуришга) ҳаракат қилди ва бу бинонинг қурувчиси буюк амир Ялангтўш Баҳодир яхшилик масканлари (яьни ушбу илм даргоҳлари)га асос солишга қизиқиши бўлгани учун саьй ва ташаббус қилди. Бинонинг қурилиши ва зийнатланишининг тугалланиши 1042 (1632) санага мувофиқ келади” [5, 39-б].

Самарқанддаги Шердор мадрасаси безакларини безашда Ялангтўшбий Баходирнинг пири бўлмиш авлиё Хожи Хошимий Дахбедий эпиграфик нақшларни мантиғий ечимини ва тизимини жуда тўғри танлаб асосий концептуал асосини Қуръони Каримдаги “Наҳл сураси”ни танлаб олади.

Шердор мадрасасини безашда Қуръони каримдаги «Наҳл» сурасининг оятларини концептуал асос қилиб олинишининг буюк хикмати ва ибрати нимада экан? деган савол туғилади. Ҳозиргача бу саволга жавоб топилмаган эди. Биз шу саволга жавоб беришга ҳаракат қилиб кўрамиз.

Ҳаётда – ён-атрофимизда шундай оқил инсонлар яшаб ўтганлиги уларнинг саъи-ҳаракати билан дунё гўзаллашиб борганни мантиқан англаб, инсон ҳайратга тушади. Дарҳақиқат, оламни ва оламдаги барча нарсалар мукаммал яратилганлиги ва уларга Аллох томонидан бажарадиган вазифалар юклатилган. Ер шарида тоғ, пашша, асалари ва бошқалар бўлмаганда нима бўларди? Масалан, асаларилар дунёда 10 йил бўлмаса ҳаёт бўлмаслигини дунё олимлари ўз исботини топдилар. Юқоридаги саволга жавобни Қуръони каримнинг “Наҳл” сурадаги оятлардан топдик. Муқаддас китобимиз “Қурони Карим”нинг Наҳл сураси [6, 84-б]. 128 та оятдан иборат бўлиб, унинг 68 ва 69 оятларида асаларилар ҳақида шундай дейилади:

“(Эй, Муҳаммад!) Раббингиз асалариларга ваҳий (буйруқ) қилди: Тоғларга, дарахтларга ва (одамлар) қурадиган нарсаларга ин қурингиз.” [7, Б. 49-53].

“Сўнгра турли мевалардан еб, Парвардигорингиз (сиз учун) қулай қилиб қўйган йўллардан юрингиз! Уларни қоринлардан одамлар учун шифо бўлган турли рангдаги шарбат (асал) чиқур. Албатта, бунда фикр юритадиган қавм учун аломат бордир.” [8, 47-б].

Аввалом бор “Наҳл” сурасини кўриб чиқадиган бўлсак Наҳл асаларилар деган маънони англатади. “Сурада асалариларнинг намунали ҳаёт тарзи ҳақида оятлар мавжудлиги учун унга шу ном берилган. Сурада қиёматни такрор-такрор эслатиб, ўша кунга пухта тайёргарлик кўришга даъват этилади. Унда бошқа суралардаги каби ширк, куфр, ношукурлик каби иллатлар қораланиб, имон, этиқод, шукр солиҳ амалларга ташвиқот этилади”. [9].

Ушбу берилган икки оятни мажозий маъноларини кўриб чиқамиз. “Аллоҳ таолонинг ҳайвонотларга, жумладан, асаларига ваҳий қилиши унга илҳом бериши ҳисобланади. Аллоҳ таоло асаларини яратганда унга бир ҳис – туйғу ҳамда илҳомни қўшиб бергани учун, у кўпгина ақлли инсонлар қила олмайдиган аниқлик билан ўзига топширилган ишини бажаради. Жумладан, тоғлардан, дарахтлардан ва одамлар кўтариб қўйган сўриток каби нарсалардан ўзига уй тутади.” [10, 267-б]. Асалари дунёда мукаммал ҳолда юборилганидек, у тиним билмасдан бол йиғади, яхшилик уруғини экади. Дунёда шундай инсонлар борки, улар ҳам асаларидек тиним нималигини билмайди, ўқийди, ўрганади ва ўрганганларини бошқаларга ўргатади, яна изланишда давом этади.

Шердор мадарасасининг ёзувлари халқни ҳидоят ва маърифат йўлига бошлаш билан бирга, XVII аср ҳаттотлик санъатининг нодир намуналаридан ҳисобланади.

Ялангтўшбий Боҳодирбек ҳам бу ўткинчи дунёда илм боғларини кезиб, сари гулларнинг нектаридан “бол” йиғади ва атрофдаги бошқа инсонларга улашади. Саркардани ҳаёти ижоди биз учун ибрат бўлмоғи лозим. У пиридан илм ўрганди ва бу фоний дунёда ибрат намуналарини бизга намуна қилиб қолдирди. У фоний дунёда Аллохни буюрган амалларини бажариб икки оламнинг юқори мақом ва мартабаларига эришган хоксор инсон бўлиб яшади. Унинг ер юзида қолдирган излари жаннатдаги илоҳий гўзаллик боғини яратди. Унинг яратган илоҳий гўзал боғларидан хозиргача инсонлар бахраман бўлиб келмоқдалар.

Ўзбекистонннинг тарихий, маданий ҳаётида катта ижобий роль ўйнаган Самарқанднинг Ялангтўшбий Боҳодирбек асл фарзанди ватанпарвар ўз тарихини, қадриятини тикланишини Даҳбеддаги қабрда тинчгина кутиб ётибди.[11].

REFERENCES

1. Самарқанд. Кириш сузи муаллифлари В.А. Булатова, Г.В. Шишкина. – Т., Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1986. .19 – бет.
2. Неруда. Пожелтевшие страницы. 52-6. Узбекистон обидаларидаги битиклар: Самарканд. Регистон / Ф. Абдухоликов, Э. Ртвеладзе, А-81 А. Х,акимов, Б. Абдухдлимов, Б. Бобожонов, А. Мансуров, А. Маннонов, Н. Мухамедов, А. Раззоков, К. Рахимов, Б. Маъруфий. // Тошкент: «Uzbekistan Today» АА, 2015. - 368 б.
3. Ўзбекистон обидалари битиклар. Бухоро. 1-қисм. Т.: “Uzbekistoh today” 2016, 17 б.
4. Саиджонов М. Бухоронинг тарихий обидалари. “Регистон” –Маориф ва ўқитувчи. 1929 йил. 1-2-сон. 3-бет
5. Булатов С.С., Пўлатова М. Гўзалликдаги коинот фалсафаси. (Монография). Т.: “Иқтисод-молия”. 2013 йил. 39-бет.
6. Саипова М.С.Рамзшунослик. (Дарслик), “Фан ва технологиялар нашрётматбаа уйи” 2021 йил. 84 бет.
7. Каттаев К. Махдуми Аъзам ва Дахбед. -Самарқанд: Суғдиёна. 1994, Б. 49-53
8. Ўзбекистон обидалардаги дурдона битиклар. “Ўзбекистон маданияти ва санъати форуми”, Тошкент, 2011й. 47-б.
9. Ҳасанов Қ., Маъруфий Б. Регистон обидалари ёхуд битиклар тилга кирганда//Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 2008. 19 декабрь.
10. Наҳл – асаларилар. (Қуръони Карим.Таржима ва изоҳлар муаллифи Абдулазиз Мансур. “Шарқ”нашриёт-матбаа акциядорлик компонияси босмахонаси. 2000 йил. 267-бет)
11. Қуръони Карим. Наҳл сураси, 68-69 оятлар.

TA’LIM JARAYONIDA FANLARANI INTEGRATSIYA ASOSIDA O’QITISHNING O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Malikova Dilraboxon Maxmudovna
UzPFITI “Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o’qitish texnologiyalari” bo’limi boshlig’i, pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD)

https://doi.org/10.5281/zenodo.7991624

Annotatsiya. *Mazkur maqolada fanlarni integratsiya asosida o’qitishning o’ziga xosligi, til o'rganishda hikoyalardan foydalanish, ta’lim jarayonida fanlararo integratsiyani yo'lga qo'yishda zamonaviy texnologiyalarning o’rni va bu borada rivojlangan davlatlar tajribasidan foydalanish bayon etilgan.*

Kalit so’zlar: *ta’lim jarayoni, integratsiya, integrativ fanlar, izviylik, integrirlangan dars.*

Respublikamizda Uchinchi Renessans davriga poydevor yaratilayotgan hozirgi sharoitda ta'lim tizimini sifat jihatidan milliy va xorijiy tajriba uyg'unlashgan xalqaro standartlarga mos tarzda yangi bosqichga ko'tarish bo'yicha keng qamrovli islohotlarni amalga oshirish uchun belgilangan ustuvor topshiriqlarni amalga oshirish yo'lidagi eng muhim vazifalardan biri uzluksiz ta'lim tizimi o'qitish jarayonida fanlararo integratsiyani yo'lga qo'yish imkoniyatlaridan samarali foydalanishni samarali tashkil etishning zamonaviy texnologiyalarini amalga oshirishdir. Ozbek adabiy tanqidchi O. Sharafiddinov to'g'ri ta'kidlaganidek: "Cheksiz olamdagi katta-kichik har bir narsa o'zaro bog'liqlikda yaratilgani va biri boshqasining mavjudligini ta'minlab turgani uchun ham dunyoni bilishning uyushtirilgan pedagogik shakli bo'lmish ta'lim jarayonida ana shu uzviylik, chambars aloqadorlik hisobga olinishi lozim. O'zga insonlar ruhiyatidagi tovlanishlarni anglash asosida o'quvchilarda shaxslik sifatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan adabiy ta'limda ham fanlararo aloqa muhim ahamiyat kasb etadi. Adabiyot o'qitishda samaradorlikka erishish uchun uning maktabda o'qitiladigan o'zga o'quv fanlari bilan aloqasini ta'minlashga alohida e'tibor qaratish zarur".

Ma'lumki, o'quv fanlari miqdorini oshirish, albatta, har doim ham ijobiy natija beravermaydi. Chunki bugungi zamonaviy texnologiya son orqasidan quvish emas, balki sifat o'zgarishlarining ham bo'lishini taqozo etmoqda. Bu borada rivojlangan davlatlar tajribasidan foydalanish mumkin. Chunki ular allaqachon o'z ta'lim tizimiga integratsiyani olib kirgan va integrativ fanlarni joriy qilgan. Buyuk Britaniya, Koreya, Shveysariya, Vengriya, AQSh, Rossiya va boshqalar shular jumlasidandir. Bugungi kunda bizning ta'lim tizimimizga ham integratsiyalashish jarayoni kirib keldi. Integratsiya - "butun" degan ma'noni bildiradi, demak, bu tafakkur o'sishi jarayonining turli qism va elementlarini bitta butunga birlashtirishdir. Bu esa, ta'limda fanlararo aloqadorlikni, fanlarni bir-biri bilan chambarchas bog'liq holda o'qitishni ko'rsatadi.

Fanlarni integratsiya qilib dars o'tilganda quyidagilarga e'tibor berish kerak.

- har bir dars muayyan maqsadga yo'naltirilgan bo'lishi kerak;

- fanlararo aloqalarga oid tanlangan qo'shimcha material o'tiladigan mavzu bilan bog'lanishi shart;

- fan o'quvchilari faolligini oshirish maqsadida ular bilan ishlash yo'llarini aniqlash mumkin. Dars faqat ta'limiy bo'lib qolmasdan, o'quvchilarni insonparvarlik jihatlarini tarbiyalashga qaratilgan bo'lishi zarur. Mavzu mazmunidan kelib chiqqan holda, tabiat, jamiyat, inson tafakkuri, taraqiyoti haqidagi bilimlar respublikamiz kelajagiga ishonch va e'tiqodni

shakllantirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Bu esa o'quvchi dunyoqarashini kengaytiradi. Umuman olganda integratsiya darsi bir- biriga mos kelishi (mavzu jihatdan) va puxta reja asosida tuzilgan bo'lishi kerak.

Boshlang'ich bosqich o'qituvchisiga integrirlangan darslarga o'tish oson, chunki bir o'zi hamma fanlarni o'qitadi. O'quvchi qanchalar yosh bo'lsa, u shuncha kam biladi. Shuning uchun boshlang'ichda integratsiya imkonlari chegaralangan. Boshlang'ich ta'limda amalda ichki va fanlararo aloqalardan foydalanish va rivojlantirish kerak. Boshlang'ich ta'limda integratsiya «oz - oz hamma narsadan» usuliga ega. Bolalar boshlang'ich ta'limda juda ko'p hodisa, tushuncha, fanlar bilan tanishishadi, lekin ular to'g'risida elementar tushuncha olishadi. Keyingi yillarda mavjud bilimlarini to'ldirib va kengaytirib borishadi. Shuning uchun o'qituvchi bir xillikdan qochishi va rang-barang shakl va usullarda dars o'tishi talab etiladi. Integratsiyalangan darslar charchoqni va taranglikni o'quvchilardan oladi, faoliyatning bir turidan ikkinchisiga o'tishi hisobidan ziyraklik va hozirjavoblikka o'rgatadi. Lekin ilk bosqichlarda integratsion darslarga uncha berilmaslik tavsiya etiladi. Chunki bolaning bilim zahirasi ko'p emas, grammatik, matematik va texnik konikmalari shakllanib ulgurmagan. Chunki integratsiya mavjud mavzuni kengaytiradi, chuqur tahlil qilishni talab qiladi, hodisalarni umumlashtiradi, ularning bilim doirasi boshqa fanlar hisobiga kengayadi. O'quvchilar mustaqil tarzda shuncha ishni bajarishga kuchi yetmasligi mumkin. O'z navbatida o'qituvchiga juda ko'p talablar qo'yiladi. Integrirlangan dars o'qituvchidan qo'shimcha tayyorgarlik, katta bilimdonlik, yuqori kasb mahoratini talab qiladi.

Ta'lim-tarbiya jarayoni har bir o'qituvchidan katta aql-zakovat, sabr-matonat, o'quvchilarga va o'z kasbiga yuksak mehr-muhabbatli bo'lishni talab etadi. O'qituvchining doimo izlanuvchan, bilim va tajribasini orttirib boruvchan bo'lishi, o'quvchilarni chuqur tushunish, ularning ichki dunyosini payqay olishi, o'sish va rivojlanish darajalarini nazorat qilib borishi va zarur paytda yordam bera olish qobiliyati ta'lim va tarbiya jarayonining muvaffaqiyatini ta'minlovchi omillardir.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, hikoyalar til o'rganishda ideal vositadir, chunki ular butun hayotimiz davomida bizni boshqaradi. Demak, nafaqat ona tilimizni, balki boshqa xorijiy tillarni ham hikoyalar orqali o'rganish bizning sa'y-harakatlarimizni yanada qiziqarli, qiziqarli va esda qolarli qilish imkonini beradi. Talabalar mashg'ulotlar ularga tanish va yoqimli bo'lsa, tilni o'zlashtirishning ajoyib qobiliyatiga ega. Chet tilini hikoya qilish asosida o'rgatish - bu tanish va qiziqarli mashg'ulot. Hikoyalar nafaqat talabalar uchun, balki barchamiz uchundir, shuning uchun ulardan o'smirlarni o'qitishda foydalanish yosh bolalarni o'qitishda foydalanish kabi muhimdir. Hikoyalar talabalar e'tiborini jalb qilishi mumkin, chunki ular sevgi va do'stlik kabi kundalik qiziqishlariga asoslangan qiyin mavzularni taqdim etadi. Ular, shuningdek, fantaziya va ijodkorlik uchun katta maydonni ta'minlaydi. Hikoyalar ingliz tilini o'quv dasturidagi boshqa fanlar bilan bog'lashi mumkin, biz ushbu tezisda buni ko'rsatishga harakat qilamiz. Ular o'quvchilarni fikrlashga o'rgatadi. Barcha ko'nikmalar, funktsiyalar va tuzilmalarni hikoyalar orqali o'rgatish mumkin. So'z boyligi, talaffuzi va ijodkorligi rivojlanishi mumkin. Ushbu tadqiqotda biz haqiqiy kitobdan ko'chirma asosida dars rejasini tuzishga harakat qildik va hatto uni amaliy mashg'ulotda sinab ko'rish imkoniga ega bo'ldik. Til o'rganishda hikoyalardan foydalanish muhim o'qitish usuli hisoblanadi. Hikoyalar insonni butun hayoti davomida boshqaradi va inson o'z ona tilini yoki chet tilini o'rganganida ulardan foydalanadi. Binobarin, hikoyalar yordamida chet tilini o'rganish tabiiydir.

REFERENCES

1. Sayidaxmedov N.S. Oliy pedagogik talimda integral texnologiyalar. 2003 y.
2. Abdujabarova, K. H. Q. . (2022). Use of Literature in the Development of Speech Activity of the Future Journalist in Practical Lessons. Vital Annex : International Journal of Novel Research in Advanced Sciences, 1(6), 57-59. Retrieved from https://innosci.org/IJNRAS/article/view/595
3. www.ziyonet.uz.tstu_info@edu.uz info.com.uz
4. http://ru.wikipedia.org www.elektron-lugat.zn.uz

SHARQONA TARBIYA ASOSIDA O‘SMIR YOSHDAGI QIZLAR MA’NAVIY DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISH

Rajapov Vahobjon To‘rajonovich
T.N. Qori Niyoziy nomidagi O`zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot institutining mustaqil tadqiqotchisi

https://doi.org/10.5281/zenodo.7991634

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o’smir yoshdagoi qizlarning ma'naviy-axloqiy ongini rivojlantirish, axloqiy qadriyatlar asosida o'zini o'zi anglash va takomillashtirish, hozirgi davr o’smirlarining ruhiyatida holatlar, o‘zbek oilalaridagi qiz bolalarga nisbatan alohida e’tibor, ularni milliy qadriyatlar asosida iboli-xayoli, or-nomusli, tejamkor, oqila qilib tarbiya berish hamda oilalarda olib boriladigan tarbiyaviy ishlar bayon etilgan. Shuningdek, oilada onaning o‘rni va jamiyatning rivojlanish taraqqiyotiga mosligi yoritib berilgan.*

Kalit so‘zlar: *ma'naviy-axloqiy rivojlanish, iroda, o'smirlarning irodaviy rivojlanishi, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, oila tarbiyasi, oila muhiti, ibo-xayo, or-nomus, tejamkorlik, oqila qiz, ibrat-na’muna, ayolga e’tibor.*

Tarixga nazar tashlaydigan bo‘lsak, odob-axloq, tarbiya xotin-qizlar, ona va ayol haqidagi g‘oyalar eramizdan oldingi birinchi ming yillik boshlarida shakllanganligi haqidagi ma’lumotlar bor. Eng qadimgi yozma manbalarda odob-axloq g‘oyalari zardushtiylik ta’limotining muqaddas kitobi "Avesto"da qimmatli fikrlar talqin etilgan. Muqaddas Qur’oni-Karim va Hadisi-shariflarda musulmon ahlining dunyoqarashi, falsafasi, ma’naviyati, axloqi, e’tiqodi, har tomonlama barkamolligi kabi insoniy sifatlarni shakllantirishda ayol va xotin-qizlarga bag‘ishlangan qimmatli fikrlari bayon qilingan. Hadislarda “qizlarni turmushga chiqarish to‘g‘risida onalar bilan maslahatlashing” deb ta’kidlangan.

Insoniyat paydo bo‘libdiki, farzand tarbiyasi eng dolzarb masalalardan biri bo‘lib kelmoqda. Har qanday jamiyat, tuzumda kelajak avlod tarbiyasi, istiqboli birlamchi vazifalardan hisoblanadi. Zero, Vatan taraqqiyoti, millat istiqboli shu zaminda voyaga yetayotgan o‘g‘il-qizlar kamoli bilan chambarchas bog‘liq. Turli xil davrlarda farzand tarbiyasiga bo‘lgan e’tibor turli darajada bo‘lgan. Qaysi jamiyat o‘z naslining istiqbolini o‘ylamas ekan ana o‘sha jamiyat inqirozga uchrashi, parokandalikka yuz tutishiga tarix sahifalari ko‘p bor guvohlik bergan. Bugun O‘zbekiston aholisining ko‘pchiligini yoshlar tashkil etadi. Ular manfaatini himoya qilish, barkamol bo‘lib voyaga yetishlari va qulay shart-sharoitlarda o‘qishlari, mehnat qilishlari va imkoniyatlarning yaratilishi yoshlarga oid davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishidir. Yoshlarning dunyoqarashi, hayotiy maqsadlari, ijtimoiy mo‘ljallari, o‘zlarini qanday tuta bilishlari mamlakatimizning kelajak taqdiri bilan juda uyg‘un.

O‘zbekona qarashlarda qadimdan qiz bola tarbiyasiga alohida e’tibor bilan qaraladi. O‘zbekchilikda qizlarning yurish-turishi, gap-so‘zi, o‘zini tutishiyu, epchil-chaqqonligi u ko‘zga ko‘ringan paytdan boshlab odamlarning og‘ziga tushadi. Elimizda qiz bolaning chiroyidan ko‘ra uning husni xulqi, epchil, chaqqon, pazandayu chevarligiga ko‘proq ahamiyat beriladi.

O‘tmish avlodlarimiz hayotiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, ko‘z oldimizga Oybarchin, To‘maris, Qutlug‘nigorxonim, Gavharshodbegim, Zebiniso, Uvaysiy, Nodira – yana yuzlab nomlarini keltirish mumkin – bo‘lgan ayollarimiz borki, ular shiddatkorligi, oqilaligi, sabr-toqatliligi bilan birga ibo, hayosi bilan ham o‘rnak bo‘lishgan.

Kaykovus ota-onaning yana bir muhim vazifasi farzand balog‘atga yetgach, o‘g‘il bo‘lsa uylantirib, qiz bo‘lsa uzatib, o‘z burchini ado etishi kerak, deb ko‘rsatadi. Ayniqsa qiz bola tarbiyasiga e’tibor berish, unga g‘amxo‘rlik qilish kerakligini alohida qayd etadi: “Agar qizing bo‘lsa, uni mastura doyalarga topshirg‘il, toki yaxshi parvarish qilg‘aylar va kattaroq bo‘lg‘andin so‘ng muallimga topshirg‘il ... Balog‘atga yetgandan so‘ng harakat qilib erga berg‘il, unga shafqat va marhamat ko‘rguzg‘il, nedinkim qiz otaning asiri bo‘lur”.

Xo‘sh, ayol bolalarning, erlarning, hattoki millatning tarbiyachisi ekan, uning o‘zini kim tarbiyalaydi? Bu savol ta’bir joiz bo‘lsa, jamiyatning maqsadini ifoda etadi.

Axir bizning maqsadimiz yaxshi, baxtli kelajak qurish emasmi? Shu bois bugun o‘zini ziyoliman, deb hisoblovchi, o‘z taqdirini vatan, millat taqdiri bilan bog‘lay oluvchi har bir fuqaro bu ulug‘ ishga bosh qo‘shmog‘i shart. Chunki, erkakni tarbiyalash – bir odamni tarbiyalash, ayolni tarbiyalash esa millatni tarbiyalash, demakdir. Buni hech qachon unutmaslik kerak. Faylasuflardan biri “Bizga yaxshi onalarni beringlar, biz yaxshi odamlar bo‘lib yetishamiz”, deya ta’kidlaganda haq edi.

Ayni vaqtda, ma’naviy poklanishimiz, milliy tiklanishimiz va kuch-qudratimizni oshirish uchun yaxshi odamlar kerak.

Prezidentimiz “Qiz bolalarni hayotga tayyorlash, ularni zamonaviy bilim va kasb-hunarlarga o‘rgatish, ilm-fan, madaniyat va san’at, sport sohalariga keng jalb etish orqali ularning qobiliyati va salohiyatini ro‘yobga chiqarish muhim ahamiyatga ega ekanini, o‘ylaymanki, barchamiz yaxshi tushunamiz” deganlarida bugunning gapini aytgan edilar.

O’rta maktab yoshi (o’smirlik 12-15 yosh). O’smirlikning murakkabligi anotomik-fiziologik va psixologik xususiyatdagi kuchli o’zgarishlar bilan bog’liqdir. Bolaning o’sishi tezlashadi. Bu davrni o’tish davri ham deyiladi. Bu davrda jinsiy yetilish davri boshlanadi. Bu bolaning fe’l-atvoriga ta’sir etadi. O’smir hayotida mehnat, o’yin, sport va jamoat ishlari katta rol o’ynaydi. Ba’zilarining o’zlashtirishi pasayadi, intizomi bo’shashadi.

Hozirgi davr o’smirlarining ruhiyatida quyidagi holatlar ko’zga tashlanadi:

1. Intellektual rivojlanish – tafakkur qobiliyati, aqliy faoliyatni yuqori saviyada tashkil etishni talab etadi, bilishga qiziqishi ortadi. Bu davrda to’garaklar, studiya, seksiya, turli tadbirlar o’tkazish katta ahamiyatga ega. Ularning kitob o’qishga qiziqishi ortadi.
2. O’z-o’zini anglash, baholash, tarbiyalash shakllanadi. U o’zini boshqalar bilan solishtira boshlaydi.

Ammo yuqoridagilar bilan bir qatorda o’smir xarakterida murakkab qarama-qarshiliklar ham mavjud bo’ladi. Bu o’smir faoliyati, xulqida yangi xislatlar – yosh xususiyatning yangidan boshlanishi sanaladi.

Lekin o’smirlarnig hammasida ham bilishga qiziqish darajasi yuqori emas. 38 foiz o’smir hech qaysi o’quv fanlarini o’qishga qiziqmaydi. Boshqalarining uchta yoki ikkita o’quv fani, aksariyat holatlarda esa bitta o’quv faniga qiziqishi aniqlangan. Kichik yoshdagi o’smirlar qiziqishi o’qituviga bog’liq. Lekin ularning qiziqishlari, shuningdek, kitob o’qishlari ham barqaror emas.

Turli to’garaklarga 21 foiz o’smir qatnashadi, qolganlari sport yoki musiqa bilan shug’ullanadi. 40 foiz o’quvchida sinfdan tashqari ishlarda qatnashishda ham barqarorlik yo’q.

Eng muhim qiziqish – teleeshittirishlarga qaratilgan. TVni har kuni 88 foiz o’smir tomosha qiladi.

Ular oddiy kunni o’z ixtiyorlari bilan qanday o’tkazadilar, degan savolga javob topish uchun o’tkazilgan tadqiqot natijalari quyidagilarni qayd etdi: 85 foiz o’smir vaqtini o’z holicha o’tkazadi, 70 foizi kino yoki televizor ko’radi, 50 foizi sport bilan shug’ullanadi, 45 foizi uxlab yoki yotib dam oladi. SHuningdek, yomon baho olmaslik uchun maktabga bordigan o’smirlarning soni 15 foizni tashkil etadi.

O’smirlarda biror narsaga erishishga nisbatan talab rivojlanadi. Ular tomonidan ijtimoiy talablarning bajarilishi asab tizimining rivojlanishiga ta’sir etadi. SHuning uchun maktab hayoti “qiyin” vazifalarga to’liq bo’ladi.

Bu yoshda o’smirlar kattalar oldida o’zining erkinligini namoyish etishga harakat qiladi. O’z-o’zini tarbiyalashga bo’lgan talab o’sadi. “Dangasa”, “qo’pol”, “bee’tibor”, “qobiliyatsiz” degan kattalarning baholarini ular og’rinib qabul qiladilar.

O’smir yoshida o’g’il va qiz bolalar o’rtasida farq kuchayadi. VII sinfdan intellektual malakalar pasayadi. Shuning uchun bu davrda bolalar rivojlanishiga katta e’tibor berish lozim.

O’z-o’zini tarbiyalash natijasida o’g’il bolalar kuchli, erkin, e’tiborli, jasur; qizlar esa – o’ta ko’nikuvchan, kamtar va jiddiy bo’la boshlaydilar.

Shuning uchun o’smirga o’z vaqtini rejalashtirishda yordam berish zarur. 13-14 yoshgacha o’smirda burch hissi, mas’uliyatni his etish, vazminlik paydo bo’la boshlaydi. Muhimi, o’smir shaxsini hurmat hilish, kamsitmaslik, katta bo’lib qolganligini tan olish zarur.

Shaxsga ijtimoiy muhitning ta’siri ham muhim. Bu tarbiya tizimi orqali amalga oshiriladi.

Birinchidan, tarbiya ta’sirida muhit bera olmagan bilim, ma’lumot egallanadi, mehnat va texnik faoliyat bilan bog’liq ko’nikma va malakalar hosil bo’ladi.

Ikkinchidan, tarbiya tufayli tug’ma kamchiliklar ham o’zgartirilib, shaxs kamolga yetadi.

Uchinchidan, tarbiya yordamida muhitning salbiy ta’sirini ham yo’qotish mumkin.

To’rtinchidan, tarbiya kelajakka qaratilgan maqsadni belgilaydi.

Xulosa

Buyuk insonning ortida buyuk ayol turadi deyishadi. Dunyo taniydigan insonlarni katta kashfiyotlarga, ulug‘ ishlarga ilhomlantiradigan, qo‘llaydigan onalari bo‘lganini tarixdan yaxshi bilamiz.

Imom Buxoriy hazratlarining yoshligida ko‘zi ko‘rmay qolganda onasi juda qattiq iztirobga tushadi va yig‘lab-yig‘lab, chin dildan xudoga iltijo qilib, bolasining ko‘zi ochilishini so‘raydi. Uzoq toat-ibodatdan so‘ng tushida Ibrohim alayhissalomni ko‘radi va u kishi «o‘g‘lingning ko‘zi ochiladi» degan xushxabarni yetkazadi. Ona uyqudan turib qarasa o‘g‘li yana ko‘ra boshlaydi. Otasidan erta yetim qolgan Imom Buxoriy hazratlari doimo aqlli, zukko, taqvodor onasi bilan birga bo‘ladi. Hajga ham onasi va akalari bilan birga borib, o‘sha yerda qolib, ilm bilan shug‘ullanadi.

Dmitriy Mendeleyev oiladagi 17-farzand bo‘lib dunyoga keladi. U tug‘ilgach, otasi ko‘zdan qolib depressiyaga tushib qolgan va ro‘zg‘or tashvishi-yu farzandlar tarbiyasi onasi Mariya Dmitriyevaning zimmasiga o‘tadi. Kenjatoy Dmitriy doim onasi bilan birga yuradi. O‘qimishli, ziyoli Mariya o‘g‘liga to‘rt yoshida o‘qishni o‘rgatadi va keyingi kashfiyotlari, ilm

bilan shug‘ullanishi uchun ham juda katta turtki beradi. Mendeleyev nimaiki qilsa onasini xursand qilish uchun qilayotganini aytgan.

Stiv Jobsning onasi – Klara Jobs o‘smir yoshdagi Stivga «Sen hech kimga o‘xshamagan noyob qobiliyatli, alohida odamsan, senga ishonaman, hali katta ishlarni qilasan» deya motivatsiya bergan. Stiv uyning garajida o‘z ishini boshlaganida onasi telefon qo‘ng‘iroqlariga javob berib administratorlik qilib yordam bergan. Qaysidir faylasufning «Bizga buyuk onalarni bering, sizga buyuk daholarni beramiz» degan aforizmi juda mashhur. Darhaqiqat, millatni yuksaltirmoqchi bo‘lsak, bo‘lajak onalarni, qizlarimizni bilimli, tafakkuri keng qilib tarbiyalashimiz shart.

O'smirning o'zini o'zi tarbiyalash tajribasi - bu o'zini va boshqalarni bilish orqali amaliy harakatlar jarayonida shakllanadigan va uning fazilatlari va xatti-harakatlarini ma'naviy-axloqiy tartibga muvofiq o'zgartirishga qaratilgan faoliyatda mustahkamlangan bilim va ko'nikmalar tizimidir.

REFERENCES

1. 1.“Ma’naviy hayot” jurnali, 2022-yil 3-son.
2. Xudoyqulov X.J. O‘zbek qizining g‘ururi - uning or-nomusi va odobidadir. - T.: “Dizayn-Press”, 2011. – 5 b.
3. Abdurahmonova Z.A. Yoshlarni tarbiyalashda nazariy tayèrgarlik: muammolar va yechimlar // “Uzluksiz ta’lim tizimida barkamol avlodni tarbiyalash muammolari va yechimlari” Respublika ilmiy-amaliy konferensiya. Toshkent- 2017. B.55-57.

RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA TA’LIM SIFATINI OSHIRISHGA YO‘NALTIRILGAN ELEKTRON TA’LIM RESURSLARIDAN FOYDALANISH

[1]Toshtemirov Doniyor Eshbayevich, [2]Yuldashev O‘lmasbek Abdubannapovich
[1,2]Guliston davlat universiteti

https://doi.org/10.5281/zenodo.7991648

Annotatsiya. *Maqolada raqamli texnologiyalar asosida elektron ta'lim resurslarini yaratish va ulardan foydalanish haqida so'z boradi. Elektron ta’lim resurslarini yaratish tartibi va talablari keltirilgan. Elektron ta’lim resurslarini yaratish va ulardan foydalanishga qo‘yiladigan didaktik talablar ilmiy, tushunarli, muammoli, ko‘rgazmalilik, tizimlashtirish, moslashtirish, interaktivlik, to‘liqlik va uzluksizlikni o‘z ichiga oladi.*

Kalit so'zlar: *raqamli texnologiyalar, o'quv jarayoni, elektron ta'lim resurslari, elektron darsliklar, zamonaviy axborot-kommunikatsiya tizimlari, o'quv materiallari.*

Hozirgi kunda ilm-fan jadal taraqqiy etayotgan, zamonaviy axborot-kommunakatsiya tizimlari vositalari keng joriy etilgan jamiyatda turli fan sohalarida bilimlarning tez yangilanib borishi, ta’lim oluvchilar oldiga ularni jadal egallash bilan bir qatorda, muntazam va mustaqil ravishda bilim izlash vazifasini qo’ymoqda.

Raqamli texnologiyalar asosida yaratilgan elektron ta’lim resurslari grafik, matnli, nutqli, musiqiy, video, audio, foto va boshqa axborotlarning to’pamidan tashkil topadi. Elektron ta’lim resurslari ixtiyoriy elektron tashuvchilarda aks etadi, kompyuter ekrani va tarmog’ida nashr etilishi mumkin [1], [2].

Elektron ta’lim resurslari ta’lim jarayonida elektron vositalar hisoblanib, bilimlarning mos ilmiy-amaliy sohasi bo’yicha tizimlashtirilgan, o’quvchilar tomonidan shu sohadagi bilim, ko’nikma va malakalarni ijodiy va faol egallashni ta’minlaydigan elektron nashrdan iborat bo’ladi [3].

Elektron ta’lim resurslari yuqori darajada bajarilishi va badiiy bezalishi, axborotning to’liqligi, uslubiy qurollarning sifati, sifatli texnik bajarilishi, ko’rgazmaliligi, mantiqiyligi va bayon qilish ketma-ketligi bilan ajralib turishi lozim. Elektron ta’lim resurslari vizual va audio axborotlarni keskin sifatini oshiradi, u yoriqroq, rangli va dinamik bo’ladi. Bunda multimedianing yangi texnologiyalarining imkoniyatlari katta o’rin egallaydi. An’anaviy ko’rgazmalilik o’rganilayotgan ob’ektning aniqligini hisobga ogan bo’lsa, kompyuter texnologiyasini foydalanish na faqat haqiqiy ob’ektlarning dinamik imkoniyatlarini ifodalash, balki ilmiy qonuniyatlarni, nazariyalarni, tushunchalarni ifodalash imkoniyatlari yaratiladi [4], [5].

Elektron ta’lim resurslarning asosiy komponentlari bo’lishi mumkin bo’lgan ta’limga mo’ljallangan kompyuter vositalarining asosiy ko’rinishlari quyidagilardan iborat: umumiy mo’ljallangan xizmat dasturiy vositalar; o’quvchilarning egallagan bilim, ko’nikma va malakalarini nazorat qilish va o’lchash uchun dasturiy vositalar; elektron trenajerlar; matematik va imitatsion modellashtirish uchun dasturiy vositalar; virtual laboratoriyalarning dasturiy vositalari; axborot-izlash ma’lumotnomali tizimlar; avtomatlashtirilgan o’qitish tizimlari; elektron darsliklar; ekspertli va intellektual o’qitish tizimlari; kasbiy faoliyatni avtomatlashtirish tizimlari va boshqalar [6], [7].

Bunda umumiy mo’ljallangan xizmat dasturiy vositalar - ko’plab hisoblashlarni avtomatlashtirish uchun, o’quv hujjatlarni tayyorlash, eksperimental tadqiqot ma’lumotlarini

qayta ishlash uchun qo’llaniladi. Ulardan laboratoriya, amaliy mashg’ulotlarini o’tkazishda, mustaqil ishlarni tashkil etishda va loyiha ishlarini amalga oshirishda ham foydalanilishi mumkin.

O’quvchilarning egallagan bilim, ko’nikma va malakalarini nazorat qilish va o’lchash uchun dasturiy vositalar - nisbatan yaratilishi oson bo’lganligidan keng foydalanib kelinayotgan vositalar hisoblanadi. Bunda o’quvchining asosiy vazifasi taqdim etilgan javoblarning birini (to’g’risini) tanlash talab etiladi. Bunday dasturlar o’qituvchini individual nazorat vazifalarini berish, ularni tekshirish va baholash ishlaridan ozod etadi. Bu bilan o’qituvchida o’quvchilarni ko’p marotaba bilimlarini sinash, o’zini-o’zi sinash, o’quv materiallarini takrorlash, mustahkamlash imkoniyatini beradi.

Elektron trenajyorlar - o’quvchilarning amaliy ko’nikma va malakalarini ishlab chiqish uchun foydalaniladi. Bunday vositalar murakkab sharoitlarda amallar bajarish va hatto tasodifiy vaziyatlarda avariyaga qarshi harakatlarni ishlab chiqishda foydalanish samaralidir. Bir qancha sabablarga ko’ra real qurilmalarni, masalan, energiya ta’minotining o’chishi, katta hafli shuningdek, avariya vaziyatlarini yaratish imkoniyati bo’lgan joylarda foydalanish maqsadga muvofiq emas. Bundan tashqari trenajerlar masalalar yechish ko’nikma va malakalarini ishlab chiqaishda foydalaniladi. Bunday hollarda, ular nazariyadan qisqacha ma’lumot olishni, turli darajadagi mustaqil ta’limni, mashq qilishni, nazorat va o’zini-o’zi nazoratini ta’minlaydi.

Matematik va imitatsion modellashtirish uchun dasturiy vositalar - eksperimental va nazariy tadqiqotlarning chegarasini kengaytirish, fizik eksperimentni hisoblash eksperimenti bilan to’ldirish imkoniyatini beradi. Bir hollatlarda tadqiqot ob’ektlari, boshqa holatlarda – o’lchash qurilmalari modellashtiriladi. Bunday vositalar qimmat baho laboratoriya jihozlarini xarid qilib olishning mablag’ini qisqartirishga imkoniyat beradi va o’quv laboratoriya xonalarida turli xavfsizlikni oz bo’lsada ta’minlaydi. Modellashtiruvchi dasturiy vositalar qatoriga aniq bir sinf model ob’ektlar bilan ishlash imkoniyatini ta’minlaydigan predmetga mo’ljallangan dasturiy vositalarni kiritish mumkin. Bunday dasturiy vositalar - o’qituvchi va o’quvchilarga turli-tuman axborotlarni kiritish, saqlash va uzatish uchun mo’ljallangan. Bunday tizimlar qatoriga materialni ierarxik tashkil etish va u yoki bu belgisiga ko’ra axborotni tezkor izlashni ta’minlaydigan turli gipermatnli va gipermedia dasturlarini kiritish mumkin. Shuningdek, ma’lumotlar bazalari keng tarqalib ketdi. Ma’lumotlarni boshqarish tizimlari axborotni izlash va saralashni ta’minlaydi. Ma’lumotlar bazasi o’quv jarayonida o’quv materiallarining mazmunini taqdim etish va uni tahlil qilishda foydalanish mumkin. O’quv ma’lumotlar bazasi o’quvchilarga zarur axbortni izlash va uni tahlil etish bo’yicha mustaqil ishi uchun tavsiya etiladi.

Avtomatlashtirilgan o’qitish tizimlari - odatda o’quvchilarni nazariy materiallar bilan tanishtirish, mashq qilish va bilim darajasini nazorat qilishni ta’minlaydigan nisbatan kichik hajmdagi o’qitish dasturlaridan iborat [8], [9], [10].

Elektron darsliklar - o’quv predmetini yoki uning katta qismini bevosita kompyuter yordamida mustaqil yoki o’qituvchi ishtirokida o’zlashtirish imkoniyatini ta’minlaydigan dastur – uslubiy majmuadir. Boshqacha aytganda, elektron darslik – kompyuter texnologiyalariga asoslangan ta’lim uslublaridan foydalanishga mo’ljallangan o’qitish vositasi bo’lib, undan mustaqil ta’lim olishda (bu muhim) va o’quv materiallarini har tomonlama samarali o’zlashtirishda foydalanish mumkin. Elektron darslikda fanning o’quv materiallari o’quvchiga interfaol usullar bilan, psixologik va pedagogik jihatlar, zamonaviy axborot texnologiyalari, audio va video animatsiyalar imkoniyatlaridan o’rinli foydalaniladi. Elektron darslik tushuncha,

ta’kid va misollarni tushunish va xotiraga olishni, talabaning miyasini ishlashini, eshitishini, emotsional xotirasini va hatto, kompyuterli tushuntirishdan foydalanishini ko’zda tutgan holda, maksimal osonlashtirilishi kerak [11].

Elektron darsliklar kompyuter texnologiyalari samaralaridan foydalanib eng muhim tushuncha va qonuniyatlarni tushunish va yodda saqlashni maksimal darajada engillashtiradi. Elektron darslikni ishlab chiqishda uchta asosiy komponent: o’quv materialni bayon etish, amaliyot va teskari aloqa e’tiborga olinishi kerak.

Ekspertli va intellektual o’qitish tizimlari - bunday tizimlar ekspertlarning yetarlicha murakkab masalalrni yechishdagi faoliyatini modellashtiradi. Bu tizmlar yangi bilimlar egallash, o’quvchining savollariga javob va aniq bir predmet sohasidagi masalalarni yechishni ta’minlaydi.

Kasbiy faoliyatni avtomatlashtirish tizimlari - amaliy dasturlar paketi shaklida o’qitishning elektron vositalari nafaqat o’rganish ob’ekti sifatida, balki kasbga yo’naltirilgan masalalarni yechishda ham foydalaniladi. Bu tushunchalar va ularning tavsiflaridan, ko’rsatilgan vositalar o’qitishning elektron vositalari yoki ularning elementlariga misol bo’la olishi ko’rinib turibdi.

Ta’limda qo’llaniladigan har qanday elektron vositalarini yaratishga va ulardan ta’lim tizimida foydalanishga o’ziga xos pedagogik, psixologik va ergonomik talablar qo’yiladi. Elektron ta’lim resurslariga qo’yiladigan ilmiy talab ta’lim resursidan foydalanishda o’quv materialini bayon qilishning ishonchliligi, shunindek eng oxirgi ilmiy yutuqlarni hisobga olinganligini ifodalaydi. O’quv materialini egallash jarayoni zamonaviy ilmiy bilish uslubi, tajriba, taqqoslash, kuzatish, abstraktlash, umumlashtirish, aniqlashtirish, induktsiya va deduktsiya, tahlil va sintez, modellashtirish uslubi, tizimli tahlil usubi asosida qurilishini ko’zda tutadi.

Elektron ta’lim resurslariga qo’yiladigan tushunarlilik talabi o’quv materialini o’rganishni nazariy qiyinligi va chuqurligi o’quvchilarning yosh va shaxsiy xususiyatlariga mos kelishini ko’zda tutadi. O’quv materialini egallash o’quvchi kuchiga mos ya’ni, juda murakkabligi va yuklanganligi e’tiborga olinishi zarur.

Elektron ta’lim resurslariga qo’yiladigan muammolik talabi o’quv-biluv faoliyat mazmuni va tabiatiga bog’liq bo’lishi lozim. Muammoli vaziyatga duch kelgan o’quvchining aqliy faolligi ko’tariladi.

Elektron ta’lim resurslariga qo’yiladigan ko’rgazmalilik talabi o’rganilayotgan ob’ekt, maket yoki modellarning sezish orqali tushunish va o’quvchilar tomonidan shaxsan kuzatishni ko’zda tutadi.

Elektron ta’lim resurslariga qo’yiladigan o’qitishning tushunarlilik, o’quvchi faoliyatining mustaqilligi va faollashtirish talabi o’quv axborotlarni oxirgi maqsadlar va o’quv faoliyatning masalaalarini aniq tushungan holda o’quv material bilan o’quvchilarning mustaqil harakatlarini ko’zda tutadi. Bunda o’quvchilar uchun o’quv faoliyat yo’naltirilgan mazmun hisoblanadi. Elektron ta’lim resurslari asosida faoliyatli yondashuv yotishi kerak. Shunig uchun, mos axborot ashyolarida o’quvchi faoliyatining aniq modeli ko’rinishi lozim. O’qitishning faolligini ko’tarish uchun elektron ta’lim resurslari turli o’quv vaziyatlarni generatsiya qilishi, turli-tuman savollarni ifodalashi, o’quvchilarga o’qishning u yoki bu traektoriyasini tanlash imkoniyatini berishi, hodisalar borishini boshqarish imkoniyatini berishi lozim.

Elektron ta’lim resurslaridan foydalanishda o’qitishning tizimliligi va ketma-ketliligi talabi predmet sohasida o’rganiladigan materiallarni egallash ketma-ket bo’lishini ta’minlashdir. Bilim, ko’nikma va malakalar aniq bir tizimda, mantiqiy tartibda shakllanishi lozim.

Elektron vositalarga an’anaviy didaktik talablardan tashqari, elektron ta’lim resurslarini yaratish va ishlab turishiga zamonaviy axborot va telekommunikatsion texnologiyalarni ustunligida foydalanishda kelib chiqadigan maxsus didaktik talablar ham qo’yiladi. Elektron ta’lim resurslariga adaptivlik (moslanuvchanlik) talabi o’quvchilarning individual qobiliyatiga moslashishini ifodalaydi. U o’qitish jarayonini o’quvchining bilim va malakalar darajasiga, psixologik xususiyatlariga moslashishni bildiradi.

Elektron ta’lim resurslarini o’qitishning interfaollik talabi o’quvchilarni o’qish mobaynida elektron ta’lim resurslari bilan muloqotda bo’lishi kerakligini anglatadi. Elektron ta’lim resurslari komponentalari va tizimostilari muloqot va teskari aloqani ta’minlashlari lozim. Muloqot tashkil etishning muhim tarkibiy qismlaridan biri elektron ta’lim resurslari komponetalarini foydalanuvchi harakatiga reaktsiyasidir. Teskari aloqa o’quvchilarning bilimlarini nazorat qiladi va uning harakatlarini to’g’rilaydi, keyingi ishlari bo’yicha tasiyalar beradi, doimiy ravishda ma’lumotnomalarga va tushuntiruvchi axborotlarga kirish imkoniyatini beradi.

Elektron ta’lim resurslari bilan ishlashda o’quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirish talabi fikrlash stilini (algoritmik, ko’rgazmali-obrazli, nazariy) shakllantirish, maqbul yechim yoki murakkab vaziyatlarda variativ yechimlar qabul qilish ko’nikmasini, axborot qayta ishlash (ma’lumotlarni qayta ishlash tizimi, axborot-izlash tizimlarini, ma’lumotlar bazasini va boshqalarni foydalanish orqali) ko’nikmasini shakllantirishni ko’zda tutadi.

Elektron ta’lim resurslari didaktik sikl o’qitishning to’liqlik va uzluksizligini ta’minlash talabi, elektron ta’lim resurslarining diaktik siklning barcha bo’g’inlarini bajarish imkoniyati ishlashning bir seansi doirasida axborot va telekommunikatsion texnika bilan ishlashni amalga oshirish imkoniyatini ifodalaydi.

Elektron ta’lim resurslaridan foydalanishning uslubiy talablari: Texnik tizim va qurilmalarning turli tuman bo’lganligi va ularning ishlashini murakkabligi elektron ta’lim resurslarida o’quv materialini taqdim etish tushanchalar, obrazlar va fikrlashning harakatli komponentalarining o’zaro aloqasi va o’zaro ta’siriga tayangan holda qurilishi lozim. Elektron ta’lim resurslari o’quvchiga ularning bilimlarini predmet ichki abstraktsiyalash darajasini, algoritmik va evristik faoliyatni amalga oshirish uchun etarlicha o’zlashtirish darajasiga ko’tarish maqsadida turli-tuman nazorat qiluvchi mashqli harakatlar imkoniyatini taqdim etishi lozim.

Elektron ta’lim resurslaridan foydalanishning psixologik talabalari: Elektron ta’lim resurslari komponentalarida o’quv materiallarini taqdim etish nafaqat verbal-mantiqiy, balki sensorli-pertseptiv va kognitivli jarayonning taqdim etish darajasiga ham mos bo’lishi kerak. Bu idrok qilish (ko’rish, eshitish, sezish ustunligida), diqqat (uning mustahkamligi, kontsentratsiya, o’tuvchanlik, taqsimlanish va diqqat hajmi), fikrlash (nazariy tushunchaviy, obrazli nazariy, amaliy ko’rgazma-obrazli, amaliy ko’rgazma-harakatli), tasavvur, xotira (oniy, qisqa vaqtli, tezkor, uzoq vaqtli, qisqa vaqtli hotirada axborotni almashtirish hodisasi) kabi psixik bilish xususiyatlarini hisobga olgan holda qurilishi lozim.

Elektron ta’lim resurslari komponentalarida o’quv materiallarini taqdim etish aniq yoshli kontengentga va o’quvchilarning tayyorgarligiga yo’naltirilgan bo’lishi lozim. Elektron ta’lim resurslari o’quvchilarning bilimlar tizimiga va til bilishini hisobga olgan holda qurilishi kerak.

O’quv materialini bayon qilish aniq yoshli o’quvchilar kontengentiga tushunarli bo’lishi, lekin juda sodda bo’lishi ham mumkin emas, chunki bu diqqatni pasayishiga olib kelishi mumkin. Elektron ta’lim resurslari obrazli ham, mantiqiy fikrlashni rivojlantirishiga ham yo’naltirilgan bo’lishi kerak.

Elektron ta’lim resurslaridan foydalanishning ergonomik talabalari: Ergonómika (qadimiy grekcha. ἔργον — ish va νόμος — «qonun») — an’anaviy tushunishda – lavozim majburiyatlari, mexnat ishchi o’rinlari, predmet va ob’ektning, shuningdek kompyuter dasturlarining inson organizmining fizik va psixologik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ishchining eng xavfsiz va samarali mehnatini moslashtirish haqidagi fan [12].

Elektron ta’lim resurslariga ergonomik talablar o’quvchilarning yosh xususiyatlarini e’tiborga olgan holda quriladi va ular o’qishga motivatsiyani ko’tarishni ta’minlaydi, axborotni taqdim etishni belgilaydi. Ergonomik talablar o’quvchiga nisbatan elektron ta’lim resurslarini tashkil etishda va uning do’stona interfeys komponentalarida insonparvarlik munosabatlarini ta’minlash, o’quvchilar tomonidan erkin ketma-ketlikda va ish tempida zarur eslatma va ko’rsatmalarni foydalanish imkoniyatlarini ta’minlaydi va bu bilan o’quvchilar psixikasiga salbiy ta’sir qilmaslikni ta’minlaydi, mashg’ulotlarda yaxshi muhit yaratadi.

Elektron ta’lim resurslarini ishlab chiqishdagi sog’liqni saqlash va ergonomik tabiatidagi talablar kompyuter texnikasida ishlashning gigienik va sanitariya me’yorlariga mos keladi. Elektron ta’lim resurslarini tahlil qilishda video-displeyli terminallar va shaxsiy kompyuterlar bilan ishlashdagi mehnat va dam olish tartiblari katta ahamiyat kasb etadi: Elektron ta’lim resurslari shunday yaratilishi kerakki, u ishlaganda sanitar me’yorlari kompyuternikidan oshib ketmasligi lozim.

Estetik talabalar ergonomik talablar bilan juda bog’liq va ular elektron ta’lim resurslarining vazifalik belgilanishiga estetik rasmiylashtirishni, o’quv muhitining tartiblanganligini, grafik va tasviriy elementlarini mosligini, rang koloritini elektron ta’lim resurslariga mosligini belgilaydi. Elektron ta’lim resurslariga asoslangan electron o’quv adabiyotlari bilim oluvchilarning tasavvurlarini kengaytirishga, dastlabki bilimlarini rivojlantirishga va chuqurlashtirishga, qo’shimcha ma’lumotlar bilan ta’minlashga mo’ljallangan bo’lib, ko’proq chuqurlashtirib o’qitiladigan fanlar bo’yicha yaratilishi lozim. Uzluksiz ta’lim tizimidan fan va texnologiyalarning rivojlanishi sari mazmuni tez o’zgaruvchan, chuqurlashtirib o’qitiladigan, umumkasbiy va maxsus fanlar bo’yicha asosan kam adadli elektron o’quv adabiyotlari tayyorlanadi.

REFERENCES

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi PF–6079-son Farmoni, “Raqamli O’zbekiston–2030” strategiyasi.
2. Abduqodirov A.A., Pardaev A.X. Masofali o’qitish nazariyasi va amalièti. Monografiya. T.: Fan. 2009. -146 b.
3. Abduqodirov A.A., Tursunov S.Q. Ta’limda axborot texnologiyalari, Toshkent, 2019. – 340 b.
4. Abduqodirov A.A., Toshtemirov D.E. Ta’lim muassasalarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish metodikasi. Monografiya. Guliston: “Universitet”, 2019. - 232 b.
5. Abduraximov D.B., Toshtemirov D.E. Mutaxassislik fanlarini o‘qitish metodikasi. O‘quv

qo‘llanma. – Guliston, 2020. - 332 b.
6. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta’limda zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishning ilmiy-nazariy asoslari. Monografiya. – Toshkent: Fan, 2007. – 160 b.
7. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste’dod, 2008. – 180 b.
8. Toshtemirov D.E. Ta’lim portali: yaratish tamoyillari, mazmuni va foydalanish metodikasi. Monografiya. Guliston sh. 2015. - 156 b.
9. Toshtemirov D.E., Niyozov M.B., Yuldashev U.A., Irsaliev F.Sh. Resource support of distance course information educational environment// Journal of Critical Reviews Vol 7, Issue 5, 2020 p. 399-400, http://www.jcreview.com/fulltext/197-1586441254.pdf?1603174386
10. Toshtemirov D.E., Niyozov M.B. Ta’lim jarayonida veb texnologiyalarning o‘rni // Ilmiy xabarnoma. Seriya: Pedagogik tadqiqotlar. 2(46).2020. B.114-120
11. Uzluksiz ta’lim tizimi uchun o’quv adabiyotlarning yangi avlodini yaratish kontseptsiyasi. Toshkent: Sharq, 2002. - 20 b.
12. «O’zbekiston milliy entsiklopediyasi», Toshkent, 2003. - 441 b.

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ УСТУВОР ВАЗИФАЛАРИ

Каримов Комилжон Абдурахимович
Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) доцент, Т.Н.Қори-Ниёзий номидаги Ўзбекистон педагогика фанлари илмий тадқиқот институти “Технология таълими назарияси ва методикаси” бўлими бошлиғи

https://doi.org/10.5281/zenodo.7991657

Аннотация. Мақолада *мактабгача таълим муассасалари фаолиятини тубдан яхшилаш, илғор хорижий тажрибани ўрганган ҳолда ҳар жиҳатдан замонавий тизим яратиш масалалари ёритилган. Шунингдек, муаллиф бу борада* **мактабгача таълим тизимини ривожлантиришнинг устувор вазифалари сифатида ўринли таклифларни келтириб ўтган.**

Калит сўзлар: *Тизимли мониторинг, стартап-лойиҳа, структура, ахборот технологиялар, инфратузилма, ақлий салоҳият.*

Мамлакатимиз учун ёш авлодни ҳар томонлама етук инсон қилиб тарбиялаш ҳаётий муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Чунки ҳар қандай жамиятнинг равнақи, ижтимоий, сиёсий, иқгисодий фаравонлиги фуқароларнинг ақлий ва ахлоқий салоҳияти ҳамда уларнинг маънавий даражада юксак ривожланишига боғлиқ.

Дарҳақиқат, ўсиб келаётган ёш авлодни баркамол инсон қилиб тарбиялаш борасидаги мавжуд муаммоларни ҳал этиш, таълим ва тарбия самарадорлигини замон талаблари асосида таъминлаш, уни дунё талаблари даражасига олиб чиқишга эришиш ва булар орқали таълим-тарбиянинг моҳияти, мазмунини шакллантириш ва такомиллаштириш, мактабгача таълим тизими қоида ва қонунларини халқимизнинг бой тажрибалари асосида бойитиб бориш ва унинг янги қирраларини излаш бугунги куннинг долзарб муаммоларидир.

Шу нуқтаи назардан бугунги кунга қадар мактабгача таълим муассасалари фаолиятини тубдан яхшилаш, мактабгача ёшдаги болалар қамровини ошириш, илғор хорижий тажрибани ўрганган ҳолда, ҳар жиҳатдан замонавий тизим яратиш масаласи долзарблик касб этмоқда эди.

Шунингдек, болаларнинг қизиқиш ва интилишини ҳисобга олган ҳолда, уларга мактабгача бўлган даврда ҳар томонлама пухта таълим-тарбия бериш, дунёқарашини кенгайтириш, мустақил фикрлаш қобилиятини ривожлантириш, қалби ва онгига миллий ва умуминсоний қадриятларни сингдириб бориш орқали уларни она Ватанга муҳаббат руҳида камол топтириш масаласи давр талабидан ортда қолаётгани сабабли мактабгача таълимнинг бошқарув тизими қайта кўриб чиқишни тақозо этмоқда.

Фарзандларимизнинг мактабда қандай ўқиши, юксак мақсадлар билан камол топиши кўп жиҳатдан мактабгача таълим муассасасидаги тарбияга боғлиқ. Илмий кузатишлар ва тадқиқотлар шуни кўрсатадики, инсон умри давомида оладиган барча ахборотнинг 70 фоизини 5 ёшгача бўлган даврда олиши айнан бола шахсининг ривожланишида мактабгача таълимнинг ўрни нечоғли муҳимлигидан далолат беради.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев томонидан 2017 йил 16 август куни ўтказилган йиғилишда берилган топшириқлар ижросини сўзсиз таъминлаш, мактабгача таълим тизимини таркибий жиҳатдан тубдан ислоҳ қилиш, тизимнинг

бошқарув тузилмасини ташкил этиш, мактабгача таълим муассасаларига 5-6 ёшли болаларни 100 фоиз қамраб олиш чораларини белгилаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Мактабгача таълим вазирлиги фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги қарори қабул қилинди. Ушбу вазирлик мактабгача таълим соҳасида давлат сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш учун жавоб берадиган ваколатли давлат бошқаруви органи ҳисобланади. Шунингдек, вазирлик ўз фаолиятини Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Мактабгача таълим тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2017 йил 30 сентябрдаги ПФ-5198-сон Фармонига ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Мактабгача таълим вазирлиги фаолиятини ташкил этиш тўғрисида” 2017 йил 30 сентябрдаги ПҚ-3305-сон қарорига мувофиқ амалга оширади.

Мактабгача таълим тизимини ислоҳ қилишдаги мавжуд муаммоларни бартараф этиш мақсадида қарорда қуйидаги кенг кўламли тадбирларни амалга ошириш кўзда тутилган ва биз буларнинг айримларини кўрсатиб ўтамиз:

- мактабгача таълим тизимини ривожлантиришга қаратилган ягона давлат сиёсатини амалга ошириш, мактабгача таълимни ҳар томонлама ривожлантириш, тарбияланувчиларнинг билими ва маънавий-ахлоқий даражасини янада юксалтириш;
- ўқув-тарбия жараёнига ўқитишнинг замонавий илғор шаклларини, янги педагогик ва ахборот технологияларини, таълим-тарбиянинг самарали шакл ва усулларини жорий этиш;
- мактабгача таълим муассасаларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ва уларнинг фаолияти самарадорлигини ошириш;
- мактабгача таълим муассасаларида давлат талаблари бажарилишининг тизимли мониторингини олиб бориш;
- нодавлат мактабгача таълим муассасалари тармоғини ривожлантириш, улар ўртасида соғлом рақобатни шакллантириш ҳамда таълим хизматлари турларини кўпайтириш.

Умуман олганда, мактабгача таълим турли ёшдаги болаларни мактабга тайёрлаш билан бирга, уларни соғлом, ҳар томонлама етук қилиб тарбиялаш учун зарур ташкилий, услубий психологик, педагогик шарт-шароитлар яратади, болаларни мактабда мунтазам равишда таълим олишга тайёрлашда ота-оналарга ёрдам беради, унда ўқишга интилиш ҳиссини уйғотади. Мактабгача таълим бола 6-7 ёшга етгунча оилада ҳамда давлат ва давлатга қарашли бўлмаган мактабгача болалар муассасаларида амалга оширилади. Мактабгача таълим бола шахсини мактабгача болалар таълим-тарбиясига қўйиладиган давлат талабларига мувофиқ соғлом, етук, мактабда ўқишга тайёр тарзда шакллантириш мақсадини кўзлайди. Шу ўринда мактабгача таълим муассассаларининг аниқ вазифалари, хусусида, тўхталсак.

Мактабгача таълимнинг вазифалари:

– болаларни халқнинг бой миллий маданий-тарихий мероси ва умумбашарий қадриятлар асосида ақлий ва маънавий ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш;

– болаларда миллий ғурур, ватанпарварлик ҳисларини шакллантириш;

– мактабгача ёшдаги болаларнинг билим олиш эҳтиёжини, ўқишга интилишини шакллантириш, уларни мунтазам равишдаги таълим жараёнига тайёрлаш;

– болалар тафаккурини ривожлантириш ўзининг фикрини мустақил ва эркин ифодалаш малакаларини шакллантириш;

– болаларнинг жисмоний ва руҳий соғлигини таъминлаш.

Мактабгача таълим муассасалари ҳудудларнинг демографик, ижтимоий-иқтисодий ва бошқа хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ташкил этилади. Мактабгача таълим муассасаларини ташкил этиш ва тугатиш конунга мувофиқ равишда амалга оширилади. Мактабгача таълим муассасалари уларнинг йўналишларига кўра қуйидаги турларга бўлинади:

- болалар яслиси, болалар боғчаси, болалар ясли боғчаси, хонадон болалар боғчаси, (ҳам мустақил муассаса сифатида, ҳам филиал сифатида);
- боғча мактаб мажмуаси;
- тарбияланувчиларни бир ёки бир неча устувор йўналишларда ривожлантирадиган (тил ўрганиш, бадиий-эстетик, спорт ва бошқа йўналишлар бўйича) мактабгача таълим муассасаси.
- тарбияланувчиларнинг жисмоний ва руҳий ривожланишидаги камчиликларини бартараф этишни устувор равишда амалга оширувчи махсус мактабгача таълим муассасаси.
- санитария-гигиена, профилактика ва соғломлаштириш тадбирлари ва муолажалари устувор равишда амалга ошириладиган соғломлаштирувчи болалар боғчаси.
- аралаш турдаги мактабгача таълим муассаси (аралаш турдаги муассаса таркибига соғломлаштирувчи гуруҳлар турлича миқдорда бўлиши мумкин).

Юқорида биз мактабгача таълим тизимининг моҳияти унинг структурасини кўриб чиққан бўлсак. Энди эса **мактабгача таълим тизимини ривожлантиришнинг устувор вазифалари, хусусидаги фикрларни келтириб ўтамиз.**

Бугунги кунда мактабгача таълимни янада ривожлантиришнинг энг муҳим йўналишларидан бири таълим-тарбия жараёнига замонавий педагогика ва ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этишдир.

Сўнгги вақтларда ушбу йўналишда мактабгача таълимни бошқаришнинг ахборот тизимини, шунингдек, болаларни давлат мактабгача таълим муассасаларига Давлат хизматлари марказлари ёки Ўзбекистон Республикаси Интерактив давлат хизматларининг ягона портали орқали қабул қилиш бўйича давлат хизматлари кўрсатиш тизимларини жорий этиш бўйича комплекс чора-тадбирлар амалга оширилди.

Ўзбекистон Республикаси Мактабгача таълим вазирлиги томонидан таълим-тарбия жараёнига замонавий илғор ўқитиш шакллари, янги педагогик ва ахборот технологияларини жорий қилиш орқали тарбияланувчиларнинг ҳар томонлама ривожланиши таъминланмоқда.

Шу билан бирга, мактабгача таълимнинг ҳозирги ҳолати телекоммуникация инфратузилмасини янада ривожлантиришни, мактабгача таълим муассасаларининг кенг полосали Интернет тармоғига уланишини таъминлашни, маънавий етук ёш авлодни тарбиялашнинг самарали ташкилий ва педагогик шаклларини ва усулларини ишлаб чиқишни тақозо этади.

Мактабгача таълим соҳасида инновацион жараёнларни ривожлантириш ва жорий этиш мақсадида қуйидаги тадбирларнинг амалга оширилиши назарда тутилмоқда:

– вазирлик ахборот хавфсизлигининг муносиб даражасини таъминлаш, ягона ахборот майдонини яратиш;

– мактабгача ёшдаги болаларни ривожлантириш соҳасида илғор халқаро тажрибани ўрганиш, умумлаштириш ва жорий этиш мақсадида хорижий мамлакатларга ўқув сафарларини ташкил қилиш;

– мактабгача таълим соҳасида дастурий воситалар, ахборот маълумотлар базалари, мультимедиа маҳсулотларини ишлаб чиқиш ва уларни мактабгача таълим муассасалари фаолиятида қўллаш;

– мактабгача таълимни бошқаришнинг ахборот тизимини (EMIS) янада такомиллаштириш ва ривожлантириш, маълумотларни киритиш ва тезкор алмашиш учун мобил иловаларни яратиш;

– ўқув ва ўқув-методик адабиётларнинг янги авлодини тайёрлаш ва нашр этишни ташкил қилиш, рақамли таълим ресурслари, уйдан туриб масофали таълим бериш ва ота-оналар билимини ошириш технологияларини жорий этиш;

– мактабгача ёшдаги болаларни эрта ривожлантириш соҳасида илмий тадқиқотлар олиб бориш, илғор илмий ишланмалар ва технологияларни мактабгача таълим муассасалари фаолиятига интеграция қилиш;

– инновация лойиҳаларини амалга ошириш мақсадида хўжалик юритувчи субъектлар, стартап-лойиҳалар ташаббускорлари, олимлар, молиявий институтлар ва бошқа манфаатдор шахслар ўртасидаги ўзаро ҳамкорликни кенгайтириш учун зарур ташкилий-техник ва молиявий-иқтисодий шарт-шароитларни яратиш;

– мактабгача таълим тизими ходимларининг инновацион ахборот-коммуникация ва педагогика технологиялари соҳасидаги билимлари ва малакасини ошириш, инновацион таълим муҳитини ташкил қилиш;

– биринчи босқичда ҳар бир туман таянч мактабгача таълим муассасасини, кейинчалик эса республиканинг ҳар бир мактабгача таълим муассасасини Интернет тармоғига чиқадиган персонал компьютерлар билан таъминлаш.

Бинобарин, сифатли мактабгача таълимни бериш асосларидан яна бири бошқарув ва педагог кадрларни тайёрлаш даражаси ва уларнинг профессионализми ҳисобланади.

Ўтган давр мобайнида ушбу йўналишда кенг кўламли ишлар бажарилди. Чунончи, “Мактабгача таълим” бакалавриат таълими йўналиши бўйича олий таълим муассасаларига қабул қилиш квоталари оширилди, мазкур йўналишда ўқиш муддати уч йилгача қисқартирилди.

Республика мактабгача таълим муассасалари ходимларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш ўқув-методик маркази негизида Мактабгача таълим муассасалари раҳбарлари ва мутахассисларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институти ташкил этилди ва унга мактабгача таълим тизими ходимларида замонавий менежмент ва педагогик технологиялар бўйича билим ва кўникмаларни шакллантириш вазифаси юклатилди.

Навбатдаги **мактабгача таълим тизимини ривожлантиришнинг устувор вазифаларидан бири бу – соҳада давлат-хусусий шерикчиликни ривожлантириш.**

Болаларни мактабгача таълим билан қамраб олиш кўламини ошириш бўйича вазифаларни ҳал этиш биринчи навбатда мактабгача таълим муассасалари қувватларини оширишни тақозо этади. Мактабгача таълим тизимини молиялаштиришнинг ҳозирги

ҳажми, туғилишнинг ўсиши динамикаси сақланиб қолаётган бир пайтда, мактабгача ёшдаги болаларнинг қамровини мавжуд даражада сақлаб туришни таъминлаб беради, аммо унинг ўсишига ёрдам бермайди.

Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети маблағларининг чекланганлигини эътиборга олиб, нодавлат сектор мактабгача таълим муассасалари сони ўсишининг ҳаракатлантирувчи кучларидан бири бўлиши, давлат-хусусий шерикчилиги эса хусусий тадбиркорлик субъектларини мактабгача таълим тизимига жалб этишнинг асосий механизмига айланиши лозим. Мактабгача таълимнинг ҳаммабоплигини, шу жумладан республиканинг олис туманларида ҳамда мактабгача таълимнинг стандарт шаклларини кенгайтириш қийин бўлган жойларда таъминлаш янги муқобил шаклларни жорий этиш ҳисобига ҳам амалга оширилиши ҳам мумкин.

Кейинги мактабгача таълим муассасаларининг асосий вазифаларидан бири болаларнинг соғлом овқатланишини, улар соғлиғини мустаҳкамлаш, касалликларнинг олдини олиш хизматлари билан таъминлаш, шунингдек,тарбияланувчиларнинг соғлом турмуш тарзини шакллантириш учун шароитлар яратишдан иборат. Шу ўринда айтиб ўтиш жоизки, соғлом, хавфсиз ва сифатли овқатланишни таъминлаш бўйича вазифаларни ҳал қилиш учун давлат мактабгача таълим муассасаларида бундай хизматларни кўрсатиш қисман аутсорсинг шартлари асосида тадбиркорлик субъектларига берилган. Шунингдек, мактабгача таълим муассасаларида болаларга тиббий хизмат кўрсатиш сифатини ошириш, мактабгача таълим тизимидаги тиббиёт ходимларининг малакасини тизимли ошириш бўйича чора-тадбирлар фаол қўлланилмоқда.

Навбатдаги энг муҳим вазифалардан яна бири бу – мактабгача тарбия муассасасининг оила билан иш олиб бориш жараёнида аниқ мақсад. Ота-оналар билан ҳамкорлик асосида амалга оширилган ишларни таҳлил қилиб, улар билан боғлиқ бўлган шакл ва усул асосида режали ҳамда изчил ишларни олиб бориш мақсадга мувофиқцир. Ана шундай болалар боғчаси ходимларининг ота-оналар ва оилалар билан ҳамкорликдаги ишларининг кенг тарқалган шакл ва усуллари мавжуд; буларга:

- ота-оналар ва оилалар билан яккама-якка ишлаш. Таълим-тарбия жараёнида бу тур катга аҳамият касб этиб, яхши натижаларни қўлга киритиш имконини беради. Бунда тарбиячи оила ва боланинг шахсий ҳусусиятларини ўрганиб, тарбиявий жараёнда инобатга олади. Бунинг натижасида тарбиячи ва ота-она ўртасида ўзаро ишонч, ҳурмат, дўстлик муносабатлари ўрнатилади;
- ота-оналар билан жамоа тарзида ташкил қилинадиган ишлар. Булар ота-оналарнинг гуруҳли ва умумий мажлис и, ота-оналар мактаби, анжуманлар, шанбаликлар, (болалар боғчаси ходимларининг ота-оналар билан биргаликда амалий фаолияти) савол ва жавоб кечалари;
- кўрсатмали ишлар. Ишнинг бу турини: кўргазмалар, фотомонтажлар, болаларнинг ишларини намойиш қилиш, очиқ эшиклар куни, ота-оналар бурчаги, ота-оналар учун кутубхона, оилавий тарбиянинг турли муассасалари бўйича материаллар солинган папка ва шу кабиларни қамраб олади;
- боланинг оиласини бориб кўриш ва оила аъзолари билан яқиндан танишиш;
- ота-оналарга педагогик таълим бериш ва бошқаларни кўрсатиш мумкин.

Кўриниб турганидек, мактабгача тарбия ёшидаги болаларни оилада тарбиялашни, ота-оналар билан ҳамкорликни бундан кейин янада такомиллаштириш йўлларини излаб

топиш, оилавий тарбиянинг ижтимоий тарбия билан алоқасини мустаҳкамлаш асосий пойдевордир.

Хулоса шуки, болаларнинг ҳар хил фаолиятларини илмий асосланган тамойиллар асосида алмаштириб бориш, ҳар хил ёш гуруҳларда болалар ҳаётини тўғри ташкил этишни таъминлайди. Фикримизча, болаларнинг ҳар томонлама ривожланишини таъминлашга қаратилган педагогик жараён мураккаб ва ранг-барангдир. Тарбия масалалари таълим-тарбия ишининг ташкилий шакллари, болалар фаолиятининг ҳар хил турлари: машғулотларда таълим бериш орқали, ижодий ва қоидали ўйинлар, уларнинг мустақил фаолияти, ўз меҳнати ва катталар меҳнати билан таништириш, ўз-ўзига хизмат қилиш, сайрлар, гигиеник тадбирлар орқали амалга оширилади. Шунингдек, таълим-тарбия ишларини муваффақиятли амалга ошириш болалар боғчасидаги педагогик жараённинг ҳар бир фаолият турини тўғри ташкил этишга боғлиқдир.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Мактабгача таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш Концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПҚ-4312 Қарори, 2019 й.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Мактабгача таълим тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПФ-5198-сон Фармони, 2017 й.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Мактабгача таълим вазирлиги фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги ПҚ-3305-сон Қарори, 2017 й.
4. Ш. Шодмонова Мактабгача таълим педагогикаси.Ўқув-методик қўлланма – Т., 2008 й.
5. Нишонова З.Т., Алимова Г.К.. Болалар психологияси ва психодиагностикаси Т.: ТДПУ 2017.

INKLYUZIV TA’LIMDA O‘QUVCHILAR NUTQINI KORREKSIYALASH XUSUSIYATLARI

[1]Madjidova Dildora Abduxamidovna, [2]Islamova Nilufar Sobirovna

[1] O‘zPFITI bo‘lim mudiri, p.f.f.d.(PhD), katta ilmiy xodim, T.N.Qori Niyoziy nomidagi

[2] Toshkent viloyati Yagiyo‘l tumani 23-umumiy o‘rta ta’lim maktabi boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi

https://doi.org/10.5281/zenodo.7991668

Annotatsiya. *Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’limda inklyuziv ta’limga jalb etilgan o‘quvchilarning nutqini korreksiyalasha oid metodik tavsiyalar bayon etilgan. Mazkur materiallar boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilari, logoped-pedagoglar uchun o‘quvchilarning nutqi rivojlanishini tashhislash va korreksiyalashda metodik yordam sifatida xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar: *nutq, ta’lim tizimi, inklyuziv ta’lim, boshlang‘ich sinf, o‘quvchi, o‘qituvchi, kundalik daftarlar, tovush, korreksiya, individual karta.*

Birinchi sinf o‘quvchilarining og‘zaki nutqlarini tekshirish ikki bosqichda amalga oshiriladi. Sentyabr oyining dastlabki haftasida o‘qituvchi-logoped birinchi sinfga qabul qilingan barcha bolalarning og‘zaki nutqlarining birlamchi tekshiruvini amalga oshiradi va nutq rivojlanishida u yoki bu og‘ishlari bo‘lgan bolalarni aniqlaydi. Shu bilar birga u tizimli korreksion mashg‘ulotlarda qatnashishi zarur bo‘lgan o‘quvchilarni tanlab oladi. Bu ish o‘qish vaqtida kunning birinchi yarmida amalga oshiriladi.

O‘quv yilining dastlabki ikki haftasi (2-15 sentyabr) guruhlar va kichik guruhlarni to‘liq jamlash uchun ajratiladi, bu guruhlar logopedik punktda joriy o‘quv yili davomida shug‘ullanadilar. O‘qituvchi-logoped logopedik punktga biriktirilgan birinchi sinf o‘quvchilarining og‘zaki nutqlarini hamda 2-4 sinf o‘quvchilarining yozma nutqlarini tekshiradi, o‘tgan o‘quv yilining may oyida 2-4 sinf o‘quvchilari orasidan oldindan ro‘yxatga olingan guruhlarni aniqlaydi,

Sentyabr oyining ikkinchi haftasida o‘qituvchi-logoped dastlabki tekshirish vaqtida logopedik punkt mashg‘ulotlarida qatnashishi uchun tanlab olgan o‘quvchilarning og‘zaki nutqlarini ikkilamchi chuqurlashtirilgan tekshiruvini amalga oshiradi. O‘quvchilarning og‘zaki nutqlarini ikkilamchi chuqurlashtirilgan tekshiruvi logopedik xonada kunning ikkinchi yarmida, ya’ni darslardan so‘ng o‘tkaziladi. Logopedik punktdagi mashg‘ulotlar 16 sentyabrdan 15 mayga qadar o‘tkaziladi. May oyining oxirgi ikki haftasi (16 maydan 30 mayga qadar) yangi o‘quv yili uchun yozish va o‘qishda buzilishlari bo‘lgan bolalar guruhlarini oldindan jamlash maqsadida 1-3 sinf o‘quvchilarining og‘zaki va yozma nutqlarini tekshirish uchun ajratiladi. 4-sinf o‘quvchilari boshlang‘ich sinfni bitirishlari sababli ular bilan tekshirish o‘tkazilmaydi. O‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqlarini tekshirishning usul va metodlari “Tovush talaffuzi va uni tahlil qilishga o‘qitish bo‘yicha individual mashg‘ulotlarni tashkil qilish bo‘yicha tavsiyalar” bo‘limida batafsil berilgan. O‘qituvchi-logopedning 2 sentyabrdan 15 sentyabrga qadar va 16 maydan 31 mayga qadar o‘tkazilgan barcha tashkiliy ishlari davomat jurnalining tegishli betida qayd etiladi.

Korreksion-ta’limiy ishlar. 15 sentyabrga qadar o‘qituvchi-logoped o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqlari tekshiruvini yakunlaydi, guruhlar, kichik guruhlarni jamlaydi, individual mashg‘ulotlar uchun o‘quvchilar sonini aniqlaydi va bular asosida mashg‘ulotlar jadvali va har bir guruh bilan istibolli ish rejalarini tuzadi. Mashg‘ulotlar jadvali quyidagi vaqt

ko‘rsatkichlari asosida tuziladi: 1-sinf o‘quvchilari bilan mashg‘ulotlar davomiyligi – 35 daqiqa; 2-4 sinf o‘quvchilari guruhi bilan – 45 daqiqa; kichik guruhlarda – 20-25 daqiqa; individual mashg‘ulotlar davomiyligi – har bir o‘quvchi bilan 15-20 daqiqa.

Guruhli mashg‘ulotlar o‘rtasida 10-15 daqiqa, kichik guruhlar orasida – 5-10 daqiqa tanaffus tavsiya etiladi. Mazkur vaqt oralig‘ini o‘qituvchi-logoped o‘quvchilar tomonidan mashg‘ulotda bajargan yozma ishlarini tekshirish, yo‘l qo‘yilgan xatolarni hisobga olish va tahlil qilish, keyingi mashg‘ulotlarda ularni to‘g‘rilash bo‘yicha ishlarni rejalashtirish hamda o‘z ixtiyoriga ko‘ra boshqa ishlar: logoped bolalar guruhini kuzatib qo‘yishi va ularni sinflarga olib kirishi yoki aksincha bolalar guruhini yig‘ishi (bu birinchi sinf o‘quvchilari bilan, ayniqsa 6 yoshli bolalar bilan dastlabki oylarda ishlashda zarur bo‘ladi), keyingi mashg‘ulot uchun doskani tayyorlash yoki ko‘rgazmali va tarqatma materiallarni qo‘yib chiqishi va hokazolar uchun foydalanishi mumkin.

Bir kundagi ish soatini logoped logopedik punktga (bir smenali yoki ikki smenali) biriktirilgan maktabning ishlash tartibi, guruhlar va kichik guruhlar soni, filiallarning mavjudligi va boshqalar asosida belgilaydi. Mashg‘ulotlardan so‘ng logopedik mashg‘ulotlarni o‘tkazish majburiy sharti hisoblanadi. Uzaytirilgan kun guruhlarida shug‘ullanmaydigan bolalar mashg‘ulotlarga uydan qatnaydilar. Uzaytirilgan kun guruhlarida shug‘ullanadigan bolalarni guruh tarbiyachilari logopedik mashg‘ulot jadvaliga asosan kunning ixtiyoriy vaqtida logopedik mashg‘ulotlarga yo‘llaydilar. Mashg‘ulotlar jadvali tarbiyachilarga ma’lum bo‘lishi va har bir uzaytirilgan guruhda bo‘lishi lozim. Uzaytirilgan guruh tarbiyachilari bola uy vazifasini darhol bajarishi kerakligi yoki ixtiyori y boshqa sabablar tufayli logoped mashg‘ulotlariga yubormaslikka yoki ushlab qolishga haqlari yo‘q, shuningdek boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi o‘quvchi logopedik mashg‘ulotga qatnashish kerakligi yoki kerak emasligini o‘zi mustaqil ravishda hal qila olmaydi. Agar logoped bilan bu kabi nizolar yuzaga kelsa, u tarbiyachi yoki o‘qituvchining nohoq harakatlari to‘g‘risida maktab direktoriga, chora ko‘rilmagan holatlarda esa xalq ta’limi bo‘limi nazoratchiiga bildirgi yozadi.

O‘quvchilarning individual kartalari sentyabr oyida birinchi ota-onalar majlisida to‘ldiriladi. O‘qituvchi-logoped ularni ota-onalarga tarqatadi va ota-onalar kartaning ustki tarafini aniq to‘ldiradilar hamda imzolaydilar.

Boshqa varianti ham bo‘lishi mumkin. O‘qituvchi-logoped o‘quvchilar bilan ikkilamchi chuqur tekshiruvlarni o‘tkazib, guruhlar va kichik guruhlarni jamlaganidan so‘ng, u o‘quvchilarning individual kartalarini o‘qituvchilarga yoki uzuytirilgan kun tarbiyachilariga beradi. O‘qituvchi yoki uzaytitirilgan kun tarbiyachisi individual kartalarni ota-onalarga beradilar. Ota-onalar individual kartalarni to‘ldirganlaridan so‘ng o‘qituvchi yoki uzaytirilgan kun tarbiyachisiga, yoki bevosita logopedga qaytarib berishlari mumkin.

Bu bir tarafdan o‘qituvchiga o‘z o‘quvchisining erta nutq rivojlanishi o‘zi xos xususiyati bilan tanishishiga va unga nisbatan tushunish bilan yodashishiga va boshqa tarafdan, u bolalarning logopedik mashg‘ulotlarga qatnashishlarini nazorat qilishga jiddiy munosabatda bo‘lishiga yordam beradi.

O‘quvchi ishini baholashda uning yo‘l qo‘ygan xatosini topa olishi va mustaqil to‘g‘rilay olishi katta rol o‘ynaydi. Agar bola o‘z xatosini mustaqil topa olsa va uni to‘g‘rilasa, unda bu xatoni hisobga olmaslik mumkin. O‘quvchi ishini baholashga bunday yondashish katta psixologik va tarbiyaviy ahamiyatga ega, chunki logopedik mashg‘ulotlarga qatnaydigan bolalar o‘z sinflarida ko‘pincha qoniqarsiz baholar oladilar. Bir tomondan ularning ishlarini bunday

kompleks va yumshoq baholash bolalarni ma’nan qo‘llab-quvvatlaydi. O‘z kuchlariga ishonchni qaytaradi, boshqa tomondan – bolalarni o‘z ishlarini diqqat bilan tekshirishga o‘rganadilar, yo‘l qo‘yilgan xatolarini topish va to‘g‘rilashga intiladilar, ularning o‘quv faoliyatlari rag‘batlantiriladi. Shuning uchun o‘qituvchi-logoped o‘quvchiga u yoki bu bahoni nima uchun qo‘yganligini albatta tushuntiradi. Logopedik mashg‘ulotda “ikki” baho qo‘yilishi tavsiya etilmaydi. Odatda, uy vazifalari berilmaydi.

Ish daftarlari logopedik punktda guruhlar bo‘yicha maxsus papkalarda saqlanadi. Nazorat daftarlari ulardan alohida saqlanadi. Mazkur daftarlar “Umumiy nutq kartalari”ga qo‘shimcha hisoblanadi, chunki o‘quvchilarning yozma nutqlari holatini aks ettiradi va ular tomonidan korreksion materialni o‘zlashtirish darajalari to‘g‘risida tasavvur hosil qiladi.

Tovush talaffuzini korreksiyalash bo‘yicha individual mashg‘ulotlar uchun kundalik daftarlar faqatgina bu ishlar olib boriladigan o‘quvchilar uchungina yuritiladi. Kundalik daftarlarda logoped mashg‘ulot o‘tkazilgan sana, uning mavzusi, **leksik material, uyga topshiriq yoziladi. O‘quvchilar o‘z kundalik daftarlarini uyda saqlaydilar va har bir mashg‘ulotga o‘zlari bilan olib keladilar.**

Mashg‘ulotlar jadvalini (ikki nusxada) o‘qituvchi-logoped sentyabr oyida guruhlar jamlanganidan so‘ng tuzadi. Mashg‘ulotlar jadvalining har ikki nusxasi logopedik punkt joylashgan maktabning direktori tomonidan tasdiqlanadi. Tasdiqlangan jadvalning bir nusxasi uni imzolagan maktab direktorida, ikkinchi nusxasi esa logopedik punktda qoladi.

REFERENCES

1. Листа М.И. Общение и психика ребенка / Под ред. А.Г. Рузской. М.; Воронеж, 1997.
2. Ромашина С. Я. Дидактическое коммуникативное воздействие учителя – форма управления учебной деятельностью класса. Барнаул, 2000.
3. Ромашина С.Я., Майер А. А. Фасилитативная педагогика. Барнаул, 2011.
4. Madjidova D. A. Oila - ta’lim muassasasi - mahalla hamkorligi – sog‘lom dunyoqarashga ega avlodni shakllantirishning muhim omili sifatida/ jurnal «Pedagogika», 2021, №3. – B. 12-14.
5. Madjidova D. A. Shaxs ijtimoiy faolligini shakllantirishda xalq o‘yinlarining pedagogik imkoniyatlari/ “Oilalarda ona va bola munosabatlarini barqarorlashtirishning ijtimoiy-pedagogik texnologiyalari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi, 2021-yil 25-oktabr. – B. 78-80.
6. Madjidova D.A., Meledjayev A. X., Shodmanxodjiyeva I. N. Iqtidorli bolalar bilan ishlashda axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish/ jurnal “infoCOM.UZ”. 2016. №8. – B. 60-64.
7. Маджидова, Д. А. Актуалные вопросы защиты многодетных и малообеспеченных семей и детей, нуждающихся в сотсиалной защите / Д. А. Маджидова. // Актуалные вопросы современной педагогики: материалы ИИИ Междунар. науч. конф. (г. Уфа, март 2013 г.). — Т. 0. — Уфа: Лето, 2013. — S. 8-10. — URL: https://moluch.ru/conf/ped/archive/68/3567/.
8. Маджидова, Д.А. Практическое состояние сотсиалной работы с малообеспеченными многодетными семями в системе самоуправления граждан / Д. А. Маджидова, С. Х. Таджиева, Фарида Ахматий. — Текст:

непосредственный // Молодой ученый. — 2012. — № 10 (45). — S. 296-298. — URL: https://moluch.ru/archive/45/5504/

9. Madjidova D. Pedagogical and psychological features of parent-child relations in the families of migrant workers. - Herald pedagogiki. Nauka i Praktyka, 2021. P. 197-202.

ЎҚУВЧИЛАРДА КОММУНИКАТИВ КОМПЕТЕНЦИЯНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ПАРАМЕТРЛАРИ

Р.Г.Сафарова
ЎзПФИТИ “Узлуксиз таълим педагогикаси ва психологияси” бўлими бошлиғи,
педагогика фанлари доктори, профессор

https://doi.org/10.5281/zenodo.7991672

Аннотация. *Ушбу мақолада ўқувчиларнинг коммуникатив компетенциясини шаклланишининг дидактик имкониятлари, педагогик шарт-шароитлари, воситалари, усул ва методлари ҳақида фикр юритилган. Шунингдек ўқувчиларда коммуникатив компетенцияни шакллантиришда ўқув материаллари, савол ва топшириқлар ўқув ишларининг аҳамияти очиб берилган. Мақола педагогик жамоатчилик, тадқиқотчилар ва талабалар учун назарий-амалий маълумот беришга йўналтирилган.*

Калит сўзлар: *коммуникатив компетенция, ўқув материаллари, дидаткик шарт-шароитлари, ўқув топшириқлари, мулоқот матнлари, шеърий асарлар, иллюстарциялар, мутолаа.*

Агар муайян миллатнинг биргина вакили ҳам она тилида сўзлашиш атрофдагилар билан мулоқот ўрнатишда давом эттирган тақдирида ҳам миллатнинг ва мазкур тилда сўзлашувчиларнинг бардавомлиги таъминланади. Бугунги кунга келиб мамлакатимизда ўзбек тилида мулоқот қилувчилар сони ўттиз миллиондан ортиқни ташкил этмоқда. Ўзбекистон Республикаси ҳукумати она тили ва давлат тили сифатида ўзбек тилининг равнақи унинг софлигини сақлаш соҳасида тинмай ғамхўрлик қилмоқда. Шунга кўра она тили таълимининг педагогик-методик асослари ривожлантирилиши, жамият аъзолари, айниқса, ёш авлоднинг сўз бойлиги нутқ ва коммуникатив маданиятини ривожлантириш ҳар қачонгидан ҳам долзарблашмоқда. Мулоқотнинг ижтимоий, ахлоқий аспектлари коммуникациянинг сифатини таъминлашда алоҳида педагогик аҳамиятга эга. Тил орқали амалга ошадиган ҳар қандай коммуникация шахснинг мантиқий фикрлаши асосида амалга ошади. Инсонлар ўзлари ва атрофдагиларнинг муомаласидан рағбатланадилар ва хафа бўладилар. Коммуникация жараёнида жамият аъзолари бир бирларининг фикрлари, нуқтаи назарларини қиёслайдилар муомала маданияти меъёрларини ўзлаштирадилар ва мулоқотдошларининг муомаласидан ибрат оладилар. Бир бирларининг фкирлари, ўзаро муносабатларини кузатиб аниқ хулосалар чиқарадилар. Инсонлар ҳар доим коммуникация жараёнида ўз ўзларини тарбиялашга муваффақ бўлганлар. Улар ўзларининг мустақил, фикрлари хулосаларига таянган ҳолда коммуникация меъёрларини ўзлаштирадилар. Яхши муомала ибратли хулқ-атвор ҳар доим жамият аъзолари орасида тарғиб қилинади. У коммуникациянинг энг самарали воситаси ҳисобланади. Ўқувчи ёшларда мулоқот маданиятини шакллантириш учун биринчи навбатда уларнинг сўз бойлигини ошириш, сўз маъноларини англаш имкониятларини кенгайтириш, тил орқали алоқа ўрнатишга оид нутқий фаолиятини ривожлантириш талаб қилинади. Таълим муассасаларида маҳсулдор, ижодий изланишга асосланган методлар воситасида ўқувчиларда мулоқот маданиятини шакллантириш имкониятлари кенгайтирилади. Ўқувчилар она тили, адабиёт дарсларида турли ўқув операциялари ёрдамида нутқ меъёрларини ўзлаштирадилар. Таҳлил мутолаа қилиш, умумлаштириш, фаразларни илгари суриш воқеа-ҳодисаларнинг мантиқини англаган ҳолда асослаш далилларга таяниб аниқ хулосалар чиқариш, нутқий вазиятларни

моделлаштириш, аниқ ҳукмлар чиқариш, гаплар ва ибораларни конструкциялаш, турли мулоқот матнларини яратиш каби ўқув ҳаракатларини бажариш жараёнларида ўқувчиларда коммуникатив компетенция жадал ривожланади. Ўқувчиларни танқидий ҳамда мантиқий фикрлашга ўргатиш учун дастлаб уларнинг сўз бойлиги сўз маъноларини англаш ва изоҳлаш кўникмаларини ривожлантириш талаб этилади. Бунинг учун ўқувчиларда тил бирликларини ўзлаштириш мотивлари шакллантирилади. Ўқувчиларнинг сўз устида ишлаш, мантиқий фикрлаш кўникмаларини мунтазам рефлексиялаш ҳам уларда коммуникатив компетенцияни шакллантиришда муҳим аҳамиятга эга. Ўқувчиларда мустақил фикрлаш кўникмаларини ривожлантириш мақсадида уларда аналитик таҳлилий кўникмаларни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратиш талаб этилади. Бунинг учун ўқув дастурлари ва дарсликларнинг мазмунини ўқувчиларнинг мантиқий фикрлаш ҳамда сўз маънолари устида ишлаш кўникмаларини тизимли тарзда ривожлантиришга хизмат қиладиган матнлар, топшириқлар ва прагматик топшириқлар билан бойитиш алоҳида аҳамият касб этмоқда. Таълим мазмунини компетенцияли ёндашувга асосланган ҳолда такомиллаштириш унда ижодий топшириқлар ҳажмини кўпайтириш алоҳида методик аҳамият касб этади. Чунки ўқувчиларнинг қалбида ёшликдан бошлаб ўзбек тили ва ўзбек халқи унинг маданий бойликларига муҳаббат уйғотиш орқали коммуникатив компетенцияларини шакллантириш талаб этилмоқда. Маълумки она тили миллий маданий дунёқарашни шакллантиришда муҳим аҳамиятга эга. Мазкур ишни муваффвқиятли амалга ошириш учун эса ўқувчилар олдига уларнинг сўз бойлигини ривожлантиришга хизмат қиладиган аниқ топшириқлар қўйиш она тилига оид билимларини алоҳида эътибор қаратилмоқда. Она тили дарсларида ўқувчиларга тақдим этиладиган илмий ахборотлар матнлар, топшириқлар ва нутқ одобига оид ўқув матнларини ўз ичига олади. Она тили дарсларида ўқувчилар олдига ўқув жараёнисавмарадорлигини хизмат виладиган ўқув материалларини қўйиш, уларнинг миллий маданий дунёқараши, сўз бойлиги, коммуникатив комптенцияларини ривожлантиришни таъминлайди. Бундай топшириқар ўқувчиларнинг она тилига оид билимларини фаоллаштиришга хизмат қилади. Ўқувчилар олдиган уларни мантиқий мулоҳаза қилишга ундайдиган савол ва топшириқлар қўйиш алоҳида аҳамиятга эга.

Ўқувчиларнинг она тилидан ўзлаштирган билимларини фаоллаштиришда прагматик топшириқлар алоҳида аҳамиятга эга. Она тили таълими натижаларининг ўқувчилар коммуникатив компетенциясини ривожлантирувчи характер касб этишини таъминлаш учун прагматик топшириқларнинг дидактик аҳамияти беқиёс. Мазмкур топшириқлар ўқувчиларнинг лингвисьтик ҳамда умумммданий билим, кўникма, малакалари ҳамда умуммаданий дуёқарашини бойитишга хизмат қилади. Топшириқлар ўқувчилар томонидан ўзлаштилган нутиқий ҳамда лингвистик билимларни фаоллаштирувчи асосий манба ҳисобланади.

Ўқувчилар нутқ маданиятига оид билимларни асосан дарсда ўрганиш билан бир қаторда оилада ҳамда мустақил билим олиш жараёнида ҳам ўзлаштирадилар. Зарур ахборотлар ва лингвистик қадриятларни ҳам фаоллаштиришга эришилади. Бунинг учун ўқувчилар мустақил ўқиб ўрганиш, бадиий асарлари, кўрган кинофильмлари, саҳна намуналари, тинглаган куй, қўшиқлари, томоша қилган тасвирий санъат намуналарини шарҳлаб улар асосида синфдошлари ва катталар билан мулоқотга киришадилар. Асосий

лингвистик билимлар, тушунчалар ва ахборотларни ажратиш кўникмасига эга бўлишлари зарур ҳисобланади. Бунинг учун ўқувчиларнинг нутқ маданиятига оид билимларини бойитиш бадиий асарларини ўқиб ўрганиш уларнинг тил хусусиятларини англаш тизимли характер касб этишини таъминлаш лозим. Ҳар бир ўқувчининг мулоқотга киришиши учун зарур сўз заҳирасига эга бўлиши ўқув жараёнида амалга ошади. Она тилини ўрганиш жараёнини маданиятшунослик ёндашуви асосида ташкил этилиши таълим олувчиларнинг коммуникатив компетенциясини шакллантиришга маълум даражада хизмат қилади.

Ўқувчиларнинг сўз бойлигини ривожлантиришда китобхонлик муҳим аҳамият касб этади. Ранг-баранг эртаклар, достонлар, болалар адабиёти намуналари, уларга ишланган расмлар, иллюстрациялар ёрдамида ўқувчиларда коммуникатив маданият таркиб топади. Нутқий қадриятлар ўзбек халқининг тарихи, характерли хусусиятлари, урф-одат ва анъаналари ҳақида аниқ билим ва тасаввурларга эга бўладилар. Ўқувчиларда коммуникатив компетенцияни муваффақиятли шакллантириш, мутолаа маданиятини ривожлантириш орқали амалга ошади. Бунинг учун тавсия қилинаётган тарихий жараёнидаги ҳикоя ва қиссалар ёрдамида ўқувчилар ўзбек халқи тарихида ўчмас из қолдирган мутафаккирлар, халқ қаҳрамонларининг фаолияти, жасорати улар таянган қадриятлар ҳақидаги асарларни ўқиш тавсия қилинади. Натижада ўқувчилар катта сўз заҳирасига эга бўладилар.

Ўқувчиларни мактаб таълимининг илк давридан бошлаб мустақил фикрлаб тил бойлиикларини ўрганиша оид амалий фаолиятни амалга ошириши учун уларда лингвистик топшириқларни бажаришга нисбатан қизиқиш, рағбат ва мойиллик уйғотиш талаб этилади. Сўз маъноларини англаган ҳолда уларни қўллашга ўқувчиларга ўргатиш орқали уларда коммуникатив компетенцияни шакллантириш самарадорлигини оширади. Сўз маъноларини англамаган ҳолда матн ўқиш уни тушунмасликка олиб келади.

Ўқувчи томонидан қўлланиладиган сўзнинг ўз ўрнида изоҳлаган ҳолда уларга тушунтириш, сўз устида ишлашга ўқувчиларни ўргатишга асос бўлади. Ўқувчиларнинг нукт фаолиятини ўстиришда сўз маънолари устида ишлаш алоҳида аҳамиятга эга. Она тили ва адабиёт фани ўқитувчилари, биринчи навбатда ўқувчиларда лингвистик топшириқларни бажаришга нисбатан рағбат хосил қилишлари керак. Шу билан бир қаторда ўқувчиларда босқичма босқич шахслараро муносабат, мулоқот ва диалогга киришиш тажрибасини шакллантириш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Ўқитувчи ўқувчиларнинг мустақил фикрлаш кўникмаларини ривожлантириш, сўз бойлигини ошириш траекториясига эга бўлиши лозим. Бунинг учун ўқитувчилар ҳар бир ўқувчининг сўз маъноларини ўзлаштирганлик даражаси ва ривожланиш маромини аниқ тасаввур қила олиши талаб этилади.

Ўқувчиларда коммуникатив компетенцияни шакллантиришда педагогик жиҳатдан муҳим аҳамиятга эга бўлган холатлардан яна бири оилада ота-оналар билан мулоқот маданиятининг самарали шаклланишида ҳамкорлик қилишдан иборат. Шуни алоҳида таъкидлаш керакки ўқувчиларда коммуниктив компетенцияни шакллантириш учун уларда дастлаб ўқув модулларини шакллантириш талаб этилади. Ўқувчиларда ўзининг коммуникатив компетенциясини намоён қилиш мотивларини муваффақиятли шакллантириш учун уларнинг атрофдагилари билан мулоқот қилинишини таъминлаш талаб этилади.

Ўқувчиларда коммуникатив компетенцияни шакллантиришда ишонтириш, тушунтириш, зарур лингвистик маълумотларни уларга тақдим этиш, нутқий компетенциянинг шаклланиши учун қулай дидактик вазиятлар яратиш, ўқувчиларнинг диққатини фаоллаштириш каби усул ва методлардан самарали фойдалана олишлари керак. Умумий ўрта таълим босқичида ўқувчиларда коммуникатив компетенцияни шакллантириш учун улар билан қизиқарли мавзуларда эвристик суҳбатлар ўтказиш, вербал ҳамда визуал характердаги дидактик воситалардан фойдаланиш учун қулай шарт-шароитлар яратиш, ижодий топшириқларни мустақил бажаришларига кўмаклашиш, китобхонлик дақиқаларни мунтазам ташкил этиш, мутолаа вазиятлари, сўз маънолари устида ишлаш имкониятларини кенгайтириш талаб этилади. Ўқувчиларнинг образли ҳамда мантиқий тафаккурини ривожлантиришга хизмат қиладиган дидактик материаллар ҳамда иккиламчи дидактик лойиҳалардан самарали фойдаланиш тақозо қилинмоқда. Ўқувчиларда синфдошлари билан мулоқот қилиш бир бирларининг фикрларини қиёслшаш кўинкмасини шакллантириш ҳам алоҳида педагогик аҳамиятга эга. Ўқувчилар бир бирларининг ёзма ишларини назорат қилиш ва баҳолаш жараёнида ҳам нутқ меъёрларини ўзлаштирадилар камчиликларини аниқлаб тузатиш йўлларини изланишга одатланадилар. Ўқувчиларга ўз фикрларини далиллар ёрдамида асослаш кўникмасини шакллантириш ҳам коммуникатив компетенциянинг шаклланишида алоҳида аҳамият касб этади.

Она тили ўқитувчиларининг педагогик фаолиятдаги муҳим жиҳатларидан бири ўқувчиларни интеллектуал ривожлантириш, уларни мантиқий фикрлаш имкониятларини кенгайтириш дастурига эга бўлишларидир. Ўқувчиларнинг интеллектуал фаоллигини қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш уларнинг коммуникатив компетенциясини ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этади. Ўқувчиларнинг коммуникатив компетенциясини самарали шакллантиришнинг воситалари, шакллари, усул ва методларини инновацион дидактик инструментарий билан уйғунлаштириш талаб этилмоқда. Ўқувчиларда коммуникатив компетнциясини шакллантириш мақсадида маданий, бадиий моделлар, уларнинг лингвистик билимдонлиги ва ахлоқий тараққиётига хизмат қилиши лозим. Бундай моделлар ўқувчиларда санъат ва адабиётга оид маълумотлар ҳамда билимларни ўзлаштириш мотивациясини хосил қилади.

Она тили ва адабиёт ўқитувчилари ўқувчиларга бадиий эстетик мазмундаги ўқув материаллари ҳамда маданий моделларни тақдим этиш, уларни таҳлил қилиш мазкур асарлар ёрдамида ўқувчиларнинг сўз бойлиги матн устида ишлаш кўникмларини ривожлантиришга ҳаракат қилишлари муҳим педагогик аҳамиятга эга. Чунки, бадиий асарлар ўқувчиларнинг сўз бойлиги, бадиий диди, руҳиятига самарали таъсир кўрсатиш имкониятига эга. Шу билан бир қаторда уларнинг коммуникатив компетенциясини ривожлантириб лингвистик билимлари ва тасаввурлари муомала одоби, эстетик дидини бойитиша хизмат қилади. Шеърлар, иллюстрациялар куй ва қўшиқларнинг матн, тасвирий санъат намуналари турли манзараларнинг тасвири, музейдаги экспонантлар ҳақидаги хикоялар ҳам ўқувчиларнинг тасаввурларини кенгайтириб, сўз бойлигини оширади ва коммуникатив компетенциясини ривожлантиришга хизмат қилади.

Компетенциявий ёндашувни қўллаш натижасида ўқувчиларда лингвистик билимлар ва мулоқот вазиятларига нисбатан ижобий мотивация ҳосил бўлади. Натижада ўқувчиларнинг шеърий асарлар тасвирий санъат намуналарини изоҳлаш, улар устида

фикрлаш, улар асосида эсселар яратиш кўникмалари такомиллашади. Ўқувчиларда креатив фаолликни шакллантириш орқали ҳам уларда коммуникатив компетенцияни самарали шакллантириш мумкин. Ўқувчилар, биринчи навбатда ўзларининг оғзаки ҳамда ёзма нутқларини ривожлантиришлари, мулоқотнинг аҳамиятини англаб етишлари лозим. Бунинг учун ўқитувчилар маҳсулдор (продуктив), креатив, эвристик, рефлексив характердаги топшириқларни танлашлари мақсадга мувофиқ. Ўқитувчилар ўқувчиларнинг махсулдор нутқий фаолиятни амалга ошириш тажрибасини эгаллашлари алоҳида эътибор қаратишлари керак. Бунинг учун ўқувчиларнинг эмоционал, когнитив, иродавий, мотивацион, моҳиятли – операцион ҳамда ижтимоий билимдонлик соҳаларини тизимли тарзда ривожлантиришга эътибор қаратишлари талаб этилади.

REFERENCES

1. Ibragimov, X., & Sh, A. (2008). Pedagogika nazariyasi (darslik). *T.: Fan va texnologiya*, *288*.
2. Ибраимов, Х. И. (2018). Креативность как одна из характеристик личности будущего педагога. *Наука, образование и культура*, (3 (27)), 44-46.
3. Хонимкулова, М. Х. К., & Ибраимов, Х. И. (2018). Необходимость изучения иностранных языков: теория и практика. *Вопросы науки и образования*, (27 (39)), 80-83.
4. Ibragimovich, I. K. (2020). Theoretical and methodological basis of quality control and evaluation of education in higher education system. *International journal of discourse on innovation, integration and education*, *1*, 6-15.
5. Ибраимов, Х. И. (2019). Теоретические аспекты социально-психологической адаптации студентов-первокурсников к обучению в вузе. *Вопросы науки и образования*, (26 (75)), 12-16.
6. Ибраимов, Х. И. (2018). Коммуникативная компетентность как механизм профессионального саморазвития будущего педагога. *Проблемы педагогики*, (2 (34)), 7-10.
7. Ibragimov, X., & Abdullaeva, S. H. (2008). Theory of pedagogy. *Science and Technology*.
8. Ибрагимов, Х. И. (2020). Организация самостоятельной работы студентов в условиях цифровизации вузовского образования. *Наука и образование сегодня*, (7 (54)), 74-75.
9. Ibragimovich, X. I. (2021). O ‘ZBEKISTON OLIY TA’LIM TIZIMIDA KREDIT-MODUL TEXNOLOGIYALARINI QO ‘LLASHNING O ‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL*, 209-214.
10. Ibragimov, X. I., Yo'ldoshev, U. A., & Bobomirzayev, X. (2009). " Pedagogik Psixologiya" O'quv qo'llanma. O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashiriyoti Toshkent.
11. Ибраимов, Х. И. (2019). Педагогические и психологические особенности обучения взрослых. *Academy*, (10 (49)), 39-41.
12. Атауллаев, Ф. Ф. У., & Ибраимов, Х. И. (2019). Понятие профессионально-коммуникативной компетентности будущих учителей в психолого-педагогических исследованиях. *Вопросы науки и образования*, (1 (42)), 70-74.
13. Ibragimovich, I. K. (2018). Intensive methods of teaching foreign languages at university. *Вопросы науки и образования*, (27 (39)), 78-80.

14. Ibragimovich, I. K., Kholboevna, I. F., Amrilloevich, I. A., & Rakhmonovich, U. S. (2021). PEDAGOGICAL ABILITIES OF A TEACHER, STRUCTURE AND DEVELOPMENT. *湖南大学学报 (自然科学版)*, *48*(12).
15. Ибрагимов, Х. И. (2021). ПЕДАГОГИКА И ВОСПИТАНИЕ. *Экономика и социум*, (1-1 (80)), 608-611.
16. Ibragimov, X. I., & Salimova, Z. K. (2021). Relevance of english language science and teaching structure. *ASIAN JOURNAL OF MULTIDIMENSIONAL RESEARCH*, *10*(4), 883-887.
17. Ibragimov, X. I., & Salimova, Z. K. (2021). Intensive in teaching english characteristics of application of methods. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, *11*(4), 1588-1594.
18. Rahmanovich, O. A., Yusufovich, E. H., Dilshodqizi, S. S., Almasovna, S. A., & Ibragimovich, H. I. (2020). Linguistic features of compound words in english and Uzbek languages. *European Journal of Molecular and Clinical Medicine*, *7*(2), 925-932.
19. Bahtiyorova, F. H. USING FOLK LITERATURE IN THE PRIMARY ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE CLASSROOMS.
20. Ибраимов, Х. И. (2018). НЕЙРОПЕДАГОГИКА КАК НОВОЕ ПРИКЛАДНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ В ПЕДАГОГИКЕ. In *INTERNATIONAL SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS OF PHILISOPHY, PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY* (pp. 6-10).
21. Ibragimovich, I. H., & Ghazzali, I. Increasing the Classical Activity of Future Teachers as a Pedagogical and Psychological Problem. *JournalNX*, 98-102.

ТЕХНОЛОГИЯ И ПОВЫШЕНИЕ ЗДОРОВЬЕСБЕРЕЖЕНИЯ И БЕЗОПАСНОСТИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ

[1]Д.Д.Шарипова., [2]С.С.Сайфиева
[1,2]Ташкентский Государственный Педагогический Университет

https://doi.org/10.5281/zenodo.7991685

Аннотация. *В статье рассматриваются вопросы здоровьесбережения и безопасности жизнедеятельности воспитанников дошкольных образовательных организаций в условиях цифровизации образования. В контексте сказанного нами разработаны в помощь родителям, воспитателям и детям рекомендации в форме мультимедийного пособия, в котором представлены необходимые сведения из повседневной ситуации жизни ребенка, и советы, направленные на здоровьесбережение и безопасность жизнедеятельности.*

Ключевые слова: *дети раннего возраста, дошкольные образовательные организации, здоровье, безопасность жизнедеятельности, мультимедийная технология.*

Проживание в сложных условиях жизни, характерных для 21 века, сопровождается процессами модернизации, экологизации, автоматизации, цифровизации образования и других инноваций, приводящих к негативному влиянию различных факторов окружающей среды на жизнедеятельность человека и, в первую очередь, детей дошкольного возраста, что представляет угрозу для их физического и психического здоровья, а также приводит к нарушению нормальной деятельности различных функциональных систем, влекущие за собой различные патологические состояния. В связи с этим возникает необходимость тщательного и всестороннего изучения влияния факторов среды, неожиданно возникающих в различных ситуациях, а также в результате нарушений требований к санитарно-гигиеническим правилам и нормам пребывания ребенка в дошкольных образовательных учреждениях, в семье и на досуге, что требует активного внедрения педагогических, в том числе здоровьесберегающих технологий в деятельность дошкольных образовательных организаций.

В новой редакции программы «Илқ қадам» (2022 год) в разделе «Личностная компетенция (построение концепции Я)», отмечено, что «развитием личностной компетенции ребенок демонстрирует ряд характеристик, которые он развивает в дошкольном возрасте и будет совершенствовать на протяжении всей своей жизни. Эта компетенция включает способность и умение ребенка взять ответственность о заботе за свое здоровье, о себе; управлять своей каждодневной жизнью и устойчиво практиковать здоровый образ жизни. Обеспечивает свои растущие физические, когнитивные, эмоциональные и социальные потребности. Выражает свои потребности и умеет обеспечить их удовлетворение, умеет управлять собой; соблюдает нормы здорового образа жизни, культурно-гигиенические навыки, занимается физической культурой, проявляет ответственность за свое здоровье»(1).

Вместе с тем следует всесторонне рассматривать основные источники опасности для ребенка, с которыми он может столкнуться: опасные предметы; опасные ситуации дома; незнакомые люди, а также анализировать вопросы необходимости формирования у дошкольника представлений об опасных для жизни и здоровья предметах, которые

встречаются в быту, обучения его соблюдению определённых правил, разбору различных ситуаций, объяснять причины категорических запретов.

В созданных нами мультимедийных разработках нашли отражение такие темы, как: правила поведения дома, включающие следующие рекомендации :

- нельзя играть со спичками или огнем;
- детям категорически нельзя зажигать фейерверки и петарды;
- нельзя без взрослых пользоваться легковоспламеняющимися веществами (краски, лаки, бензин, спирт и т.д);
- нельзя допускать прикосновения бумаги или ткани к электрическим лампам и ночникам;
- при пожарах нельзя прятаться от огня в шкафу, под кроватью и в других укромных местах, вас могут не найти. Нельзя выходить на задымлённую и горящую лестницу;
- в случае крупного возгорания необходимо немедленно покинуть помещение, если такой возможности нет – выйти на балкон, постараться дышать через мокрую ткань;
- загоревшую одежду необходимо сорвать с себя или залить водой;

Рассмотрены также правила пользования электроприборами:

- уходя из дома – выключай все электрические приборы;
- никогда не тяни за провод, вынимая штепсель из розетки;
- нельзя без разрешения взрослых включать электроприборы;
- нельзя, чтобы на электрические приборы попадала вода;
- нельзя оставлять без присмотра электроприборы;

В случае если ребенок остается дома один, он должен помнить, что

- нельзя открывать дверь незнакомым людям;
- нельзя сообщать, что взрослых нет дома;
- прежде чем открыть дверь, нужно посмотреть в дверной замок;
- выходя из дома, нужно всегда запирать дверь;
- а если кто-то пытается вломиться в дом, вызывай 102;
- нельзя залезать на подоконник и сидеть, свесив ноги вниз; на балконе нельзя свешиваться через перила, можно упасть;
- нельзя пользоваться острыми предметами: ножи, гвозди, иголки, спицы и т.д. ими можно пораниться или уколоться.

При рассмотрении последующих тем (о технике безопасности при утечке газа, о правилах поведения на улице, о правилах безопасности в жару, о правилах безопасности на водоемах и др.) информация представлена в виде QR-код, видео роликов, с помощью методов 3D. Особое внимание в наших климатических условиях следует уделять ознакомлению детей с ядовитыми растениями и ягодами, несъедобными грибами. Через картинки и мультимедийные средства у детей следует развивать зрительное восприятие посредством игр (найти и угадать ягоды, растения, грибы)(2).

Необходимо особо подчеркнуть, что в условиях интенсивной компьютеризации важно обращать внимание влиянию пользования гаджетами на здоровье детей, так как дети начинают пользоваться ими с раннего возраста. Дело в том, что онлайн мир становится детям интереснее и притягательнее, чем окружающий мир и они начинают

уделять мало времени подвижным играм, что приводит к сокращению их нахождению на воздухе, итогом чего является задержка интеллектуального и эмоционального развития, нарушение осанки и зрения и ряд других негативных влияний.(3).

В одинаковой степени следует обращать внимание детей, воспитателей и родителей на вред пользования наушниками. Детям до 7 лет слушать музыку в наушниках нежелательно, особенно если звук громкий, т.к. наносит непоправимый вред органу слуха, в силу того, что организм ребенка растет и формируется, ткани нежные, и длительное применение гарнитуры, приводят к потере слуха. Наушники негативно влияют не только на слух, но и на нервную систему и мозг так как при этом р:ебенку тяжело сконцентрировать внимание, возникает головокружение, повышается возбужденность.(4)

Для современного общества большой проблемой является дети – телевизор. В настоящее время телевизор является непременным атрибутом в каждой семье, так как он удобен, может отвлечь ребенка, пока родитель занят делами по дому, может заменить няню, ребенка легче отвлечь телевизором, чем придумывать ему новые развлечения. Важно помнить, что телевизор, также как и гаджеты негативно влияют на здоровье детей, приводя: к переутомлению; нервозности; ухудшению слуха, зрения, потере концентрации внимания; нервному перевозбуждению; проявлению агрессии; возникновению зависимости; неподвижному многочасовое сидение, нагрузка на позвоночник; гиподинамия, ожирение, заболевание сердечнососудистой системы и т.д.(5).

В настоящее время часто встречающиеся в республике стихийные бедствия в виде: землетрясения, наводнения, ураганов, пыльных бурь диктует необходимость ознакомления с их вредным влиянием и путями их преодоления. И в этом активную помощь оказывает использование современных информационых и иновационых технологий.

REFERENCES

1. Государственная учебная программа «Илқ қадам» для дошкольных образовательных организаций Республики Узбекистан 2022 – с.104
2. Шарипова Д.Д. Сайфиева С.С Здоровьесбережение и безопасность детей дошкольного возраста (пособие в картинках) Ташкент. «Fan va texnologiylat nashriyot-matbaa uyi», 2023
3. Истратов Ю. «О вреде гаджетов». https://stihi.ru/2015/05/20/4454
4. Мартыненко Е.В., Бойцова Я.В. Здоровьесбережение детей дошкольного возраста //Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 10. – С. 186–190.
5. https://www.matrony.ru/ofitsialno-na-skolko-minut-v-den-rebenku-mozhno-davat-gadzhetyi/

РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ДАВРИДА ЎСМИР ЁШДАГИ ЎҚУВЧИЛАРДА ГЕНДЕР ИДЕНТИВЛИК МУАММОЛАРИ

Тожибоева Хилолахон Махмутовна
Ўзбекистон педагогика фанлари илмий тадқиқот институти директор ўринбосари,
педагогика фанлари доктори (DSc), катта илмий ходим

https://doi.org/10.5281/zenodo.7991718

Аннотация. *Ушбу мақолада гендер ёндашув асосида ўсмир ёшдаги ўқувчиларда “оммавий маданият”га қарши иммунитетни шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятлари таҳлил қилинган бўлиб, унда ўсмирлик даврининг мураккаб, зиддиятларга бой давр эканлиги, бу даврда ўз-ўзини англаш ва ўз-ўзини баҳолашнинг ривожланиши ҳақида фикр юритилган.*

Калит сўзлар: *гендер ёндашув, оммавий маданият, миллий маданият, ўсмир ёшдаги ўқувчилар, қиз болалар, ўғил болалар, ижтимоий роллар, педагогик омиллар, гендер зиддиятлар, хулқ-атвор меъёрлари, қадриятли йўналишлар, гендер онг, оммавий маданият кўринишлари, психологик хусусиятлар, ривожланиш босқичлари.*

“Оммавий маданият” махсулотлари ёшлар эътиборини ўзига осонгина жалб этади. Чунки уларни ўзлаштириш интеллектуал зўриқишни талаб қилмайди. “Оммавий маданият”га мойилликнинг дастлабки асослари пайдо бўлишида ўсмирлик даври қулай ҳисобланади. Шунинг учун ҳам таълим жараёнида ўсмир ёшдаги ўқувчиларда оммавий маданиятнинг салбий жиҳатларига нисбатан иммунитетни шакллантириш талаб қилинади. Шундай қилиб, “оммавий маданият”га қарши иммунитетнинг шаклланиши шахснинг тарбияланишида, унда жамият талабларига хос хусусиятлар ва фазилатларнинг шаклланишида муҳим ўрин тутади[1; 36-б.].

Шахснинг шаклланишида ўсмирлик даври алоҳида аҳамиятга эга. Ўсмирлик даврининг чегараси психологлар томонидан аниқ белгилаб берилмаган. У ўсмирнинг ривожланиш даражаси ва онтогенез билан боғлиқ ҳолда намоён бўлади.

Илк ўсмирлик даври 10 ёшдан бошланиб, 14 ёшгача давом этади. Катта ўсмирлик ёши эса 14-16 ёш даврига тўғри келади. Аксарият психологлар ўз тадқиқотларида ўсмирлик даврининг мураккаб, зиддиятларга бой давр эканлигини таъкидлаганлар. Ўсмирлик даври учун характерли хусусиятлардан бири ўзини катталардек ҳис этишидадир. Бу даврда ўз-ўзини англаш ва ўз-ўзини баҳолаш ривожланади. Ўсмир ўзига шахс сифатида қизиқиш билдириб, лаёқатлари ва имкониятларини юқори баҳолайди.

Шахснинг ҳар бир ёш даври ўзига хосликка эга бўлиб, ривожланишнинг муайян қонуниятларига таянади. Бу асосий ютуқлар, шаклланиш ва қайта шаклланиш имконини берадиган ҳолатлар, рухий ривожланишнинг муайян босқичларига хос сифатларнинг намоён бўлиши, ўзини англаш лаёқатининг ўзига хос жиҳатларининг ифодаланишида кўринади.

Ўсмирларда 10-12 ёшдан бошлаб ўзининг кичик оламига қизиқиш бошланади. Аста секин ўз-ўзини билиш жараёни босқичма-босқич мураккаблашади. Ўсмир ўзи учун ички дунёсини кашф этади. Янги муносабатлар билан боғлиқ ҳолда янги кечинмалар, шахсий сифатлар, хатти-ҳаракатлар ривожланиб ўз-ўзини таҳлил қилиш кўникмалари барқарорлашади. Ўсмир ўзининг қандай бўлишини тасаввур эта бошлайди, характерли жиҳатларини намоён этади.

Ўсмирнинг ўз-ўзини англашларига синфдошлари, яқин дўстлари кўмаклашади. У ўз хатти-ҳаракатларини уларники билан қиёслайди. Катталар орасидан ўзига яқин ҳамфикрларни излаб, уларга эргаша бошлайди. Ўсмирнинг ўзини билиши унда когнитив харакердаги ўз-ўзини англаш концепциясининг шаклланишига асос бўлади.

Рухий-ижтимоий мувофиқликнинг вужудга келиши ўсмирнинг ўз-ўзини англашини ифодалайди. Бу 3та асосий вазифа билан ажралиб туради:

- болаликдан ўтмишга айланиши ва ўз келажагини тасаввур қилиш лойиҳасига эга бўлиш ҳамда ўзининг шахсий ўзлигини англашнинг шаклланишига эришиш;
- ўзининг ота-онасидан фарқли жиҳатларини англашга интилишнинг таркиб топиши;
- ўсмир шахсининг ўзлигини англашини таъминлайдиган қадриятлар тизимини амалга ошириш.

Гендер ўз-ўзини англаш – шахснинг интеграл тавсифи бўлиб, ўзида шахсий ўзилиги, “Мен” концепцияси, гендер стереотиплар, гендер установкалар, гендер хулқ-атвор, гендер ўз-ўзини англаш ва гендер ролларни мужассамлаштиради[2].

Янги шаклланган ўсмирлик ёшининг танқидий босқичи ўзини катталардай хис қилиш ва ўз-ўзини англашнинг яққол ифодаланишида намоён бўлади. Бу жараёнда ўсмирлар атрофдагилар билан муносабат ўрнатиб, ўз ривожланиш йўлларини танлайдилар. Ўсмир ёшдагилар катталарга тақлид қилиб, уларнинг хулқ-атворларини қабул қила бошлайдилар. Аксарият холларда алоҳида одатлар, яъни чекиш, алкоголларни истеъмол қилиш, назоратдан қочиш каби ҳатти-ҳаракатлари билан катталарга тақлид қиладилар[3; 67-б.].

Ўсмир ёшдагилар ўз-ўзларини ўзгартириб, катталардек тутишга интиладилар. Шунинг учун ҳам улар кучли тарзда ўз-ўзларини шакллантириш, мустақил билим олиш ва ўз-ўзларини англашга интиладилар. Бу уларнинг ташқи томондан катталарга ўхшашлари, кийиниш, пардоз-андоз анжомларини ёқтиришларида ўз ифодасини топади.

Ўсмир ёшидаги қизлар поп-моделларга ўхшаш, баланд пошнали оёқ кийимларини кийиш, ноанъанавий соч турмакларини қўллаш, модага қараб кийиниш, турли хонандалар, кино юлдузларига ўхшаб гапириш хатти-ҳаракатларини бажаришга мойил бўладилар.

Ўғил болалар эса жисмоний жиҳатдан бақувват, ривожланган бўлишни истайдилар. Улардаги ўзини англаш ҳиссининг мазмуни жисмоний қувватини намоён қиши ва кучли қиёфага эга бўлишдан иборат. Улар ўзларининг жисмоний қувватларини мунтазам назорат қилиб, кўпроқ спорт билан шуғулланиш, ўз куч-қувватларини тенгдошлари орасида яққол намоён қилишга мойил бўладилар. Улар ўзларининг гавдалари ва юз қиёфаларини муносиб баҳолашга қийналадилар. Ўсмир ёшдаги ўғил болалар ўз гавдаларининг барча таркибий қисмлари бирдай ривожланишини хохлайдилар ва бунга ҳаракат қиладилар.

Баҳолашнинг бундай шакли бошқаларни баҳолаш орқали амалга оширилади. Ривожланиш жараёни ўсмир ёшдаги ўғил болаларнинг ўзликларини мувофиқ тарзда англаш концепциясида ўз аксини топади. Ўсмирнинг гавда тузилиши ҳақидаги фикрлар ҳар доим реал бўлавермайди. Улар баъзан бир-бирини инкор қилиши ҳам мумкин. Ўсмирлар учун ўзини эркаклик ва аёллик нуқтаи назаридан баҳолаш эталон ҳисобланади. Ҳеч кимга сир эмаски, ўсмир ёшдагилар учун гавданинг ўсиб бориши асосий аҳамият касб этади.

Ўғил болалар спортнинг турли турлари билан шуғулланишни хуш кўрадилар. Улар учун машғулотлар жараёнида ўз жисмоний кучларини кўпайтириш, эркаклик қиёфасини эгаллашга уриниш муҳим аҳамият касб этади. Ўсмир ёшдаги қиз болалар учун эса бадиий гимнастика, рақс билан шуғулланиш мароқли бўлиб, мазкур машғулотларда улар аёллик қиёфасига хос бўлган нозик қадди-қомат, нафис ҳаракатларга эга бўлишни мақсад қилиб қўядилар.

Ўз-ўзини англаш ва ўзликнинг ривожланиши ўсмир ёшдаги қизларнинг етукликка интилишидан далолат беради. Уларда жисмоний жиҳатдан улғайиш белгилари намоён бўлиб, атрофдагиларни эътиборини жалб қилади. Ўсмирларнинг ички туғулари ўзгариши баробарида уларнинг ижтимоий роллари ҳам кенгаяди. Бундай вазиятда “Мен ким?” деган савол кўндаланг бўлиб туради.

Э.Ғозиев[4]нинг фикрича, ўсмир ёшдаги ўғил ва қиз болалар орасида бир-бирига нисбатан жинсга хос ўзгача муносабат ва қизиқиш вужудга келади. Ўсмир ёшдагилар учун атрофдагиларнинг муносабати муҳим аҳамиятга эга бўлиб, улар ўзларининг ташқи қиёфаларига алоҳида эътибор қарата бошлайдилар. Шу тариқа уларда ўз жинсининг вакили сифатида гендер тасаввурлар вужудга келади.

Улар ўзларини атрофдаги тенгдошлари билан қиёслашлари натижасида ўз-ўзларига бўлган баҳолари пасайиб боради. Бу уларнинг ёшларига хос бўлган ўзгарувчанлик ва ривожланиш жараёни билан бевосита боғлиқ.

Аксарият қиз болалар ўз бўйларининг хаддан ташқари узун, ўғил болалар эса калта бўлишидан ташвишланадилар. Ўғил болалар семириб кетишдан қочиб, овқатланиш масаласида ўзларини чеклай бошлайдилар, пархез тутишга ҳаракат қиладилар. Қизлар ўзларининг ташқи кўринишларига алоҳида эътибор қаратадилар, бошқаларнинг фикри улар учун муҳим ҳисобланади. Бундай қизлар уларнинг бўй-басти ҳақида билдирилган турли муносабатларга нисбатан қатъийлик билан муносабат билдирадилар. Улар ўз устиларидан кулишлари ёки танқид қилишларига муросасизлик билан муносабатда бўладилар. Қизларнинг камчиликларини юзига солганда улар қаттиқ ранжийдилар.

Ўғил ва қиз болалар ўзларининг рухий сифатларини баҳолашга нисбатан турлича муносабатда бўладилар. Ўғил болалар ўзларини кучли, қўрқмас, жасур деб биладилар. Қизлар эса ўзларига кўпроқ танқидий муносабатда бўладилар. Ўғил ва қиз болаларнинг ҳар бирида етуклик мароми турличадир.

14 ёшли ўсмир қизлар ўзлари ва ўғил болалар орасида кўпроқ мавқега эга бўлишни хоҳлайдилар. Жисмоний жиҳатдан заиф бўлган ўғил болалар ўзларини тўлақонли шаклланган деб ҳисобламайдилар. Уларда ўзларига нисбатан салбий муносабат, тобелик ҳисси кучли бўлади. Ривожланишдан орқада қолаётган қизларда эса рухий кечинмалар бошқача тарзда намоён бўлади. Яхши ривожланаётган тенгдошларига нисбатан уларда хавотир хисси кучли бўлади. Бундай хавотирлилик уларнинг жисмоний ривожланиши билан боғлиқ тарзда вужудга келади. Шундай ривожланишга эга бўлган ўғил болалар эса бундай қийинчиликларга дуч келмайдилар.

Гендер идентивлик муаммоси оилада вужудга келади. Айнан оила ўсмир ёшдаги ўғил ва қиз болаларга асосий ижтимоий таъсир кўрсатадиган омил ҳисобланади. Ўсмир ёшдаги ўғил ва қиз болаларнинг рухий жиҳатдан муваффақиятли ривожланишлари учун оилада қулай муҳит яратилиши лозим. Бундай муҳитнинг мавжуд бўлмаслиги эса ўғил ва қиз болаларнинг ҳам рухий ҳам жинсий мувофиқликларини таъминлашга салбий таъсир

кўрсатади. Ота-оналарнинг шахсий сифатлари ҳам ўсмирларнинг шаклланишида муҳим рол ўйнайди. Ўсмир ёшдагилар учун оиланинг тўлиқлиги муҳим аҳамиятга эга. Ўсмирнинг ҳаётида ота-онанинг ўрни беқиёс бўлиб, тўлиқ оилада камол топаётган ўсмирлар рухий жиҳатдан соғлом бўладилар.

Ўсмир ёшидаги қизлар ўз кечинмаларини яхшироқ ифодалаб, кўпроқ сўз захирасига эга бўлганликлари учун ҳам ўз-ўзини англашнинг ўта нозик ва мураккаб жиҳатларининг шаклланиши осон кечади. Ўсмир ёшдаги ўғил болаларда эса эмоционал жиҳатлар кучли бўлиб, улар бу ҳақида кўп гапирмайдилар. Улар ўз хис-туйғуларини шартли равишда баъзан эса мусиқа ёрдамида ифодалайдилар. Бироқ сўзлаб беришни хохламайдилар. Шунга кўра педагогик жараёнда айниқса, ўсмирларда оммавий маданиятга қарши иммунитетни шакллантириш жараёнида ўғил ва қиз болаларнинг гендер хусусиятларини алоҳида ҳисобга олиш талаб қилинади.

REFERENCES

1. Сафарова Р.Г. ва б. Ўқувчи-ёшларда “оммавий маданият”га қарши курашчанлик кўникмаларини шакллантиришнинг педагогик-психологик механизмлари. - Монография. – Т.: “Tafakkur qanoti” нашриёти, 2018 йил, 192 бет.
2. Практикум по гендерной психологии / Под ред. И.С.Кпециной. – СПб.: Питер, 2003. – 479 с.
3. Тожибоева Х.М. Ўқувчи-ёшларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD). ... дисс. – Т., 2018. – 152 б.
4. Ғозиев Э. Психология: ёш даврлари психологияси: педагогика институтлари ва университетларнинг талабалари учун ўқув қўлланма / Э. Ғозиев. - Тошкент: Ўқитўвчи, 1994. - 223 с.

ТАЪЛИМНИ РАҚАМЛАШТИРИШ ШАРОИТИДА ОЛИЙ ТАЪЛИМДА ЎҚИТИШ СИФАТИНИ ОШИРИШ ОМИЛЛАРИ

Xakimova Muxabbat Fayziyevna
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti “Innovatsion ta’lim” kafedrasi mudiri, pedagogika fanlari doktori, professor

https://doi.org/10.5281/zenodo.7991727

Аннотация. *Таълимни рақамлаштириш шароитида Ўзбекистон Республикасининг таълим соҳасидаги давлат сиёсати умуминсоний қадриятларнинг устуворлиги тамойиллари, инсон ҳуқуқлари, таълимнинг гуманистик моҳияти, ҳар кимнинг билим олишга бўлган конституциявий ҳуқуқларининг кафолатланиши, таълим олишдан тенг ҳуқуқлиликдан фойдаланишга таянади.*

Калит сўзлар*: таълим, рақамлаштириш, олий таълим, сифат.*

Бу борада таълимни ривожлантиришнинг устувор йўналишлари этиб қуйидагилар белгиланган: таълим соҳасида фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларининг кафолатланиши; таълим олишда тенглик, шу жумладан, ривожланишида махсус психофизик хусусиятлари бўлган шахсларга, уларнинг соғлиғи ва билим қобилиятларига мувофиқ, асосий таълимнинг барча даражаларида ва қўшимча таълим олишда шарт-шароитлар яратиш; ривожланишида махсус психофизик хусусиятлари бўлган шахсларга махсус таълим олиш учун махсус шарт-шароитлар яратиш ва уларга коррекцияловчи педагогик кўмак бериш; шахснинг таълимга бўлган эҳтиёжларини, шунингдек шахсни шакллантиришда, малакали кадрларни тайёрлашда жамият ва давлатнинг эҳтиёжларини қондириш учун зарур шарт-шароитлар яратиш. Таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг устувор йўналишлари; сифат, қулайлик, шахсга йўналтирилганлик, мазмун, таълим дастурлари ва таълим йўналишларининг турли-туманлиги ва ҳоказолардир.

Замонавий индустриал дунёга қўшилишга интилиш жадал ўзгариб бораётган меҳнат бозори эҳтиёжларига тез мослашишга қодир рақобатбардош кадрларни етиштириш, ўз навбатида, олий таълим тизимига инновацияларни киритишни талаб қилмоқда. Глобаллашув шароитида мамлакатимизнинг келажагини ташаббускор, стратегик фикр юритадиган, билимли ва малакали янги авлод кадрларисиз тасаввур этиб бўлмайди. Шунинг учун ҳам мамлакатимизда таълимнинг барча бўғинлари ривожига алоҳида эътибор қаратиб келинмоқда. Айниқса, олий таълимни сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш мақсадида Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси қабул қилинди. Концепцияда мутахассисларни меҳнат бозорида ўз ўрнини топа оладиган юқори малакали кадрлар бўлишига қаратилган чоралар белгиланган. Олий таълим муассасаларини босқичма-босқич ўзини-ўзи молиялаштириш тизимига ўтказиш ва молиявий барқарорлигини таъминлаш, инфратузилмасини яхшилаш, олий таълим билан қамров даражасини ошириш ҳам назарда тутилган.

2021 йил 16 июнь куни Президентимиз раислигида олий таълим тизимидаги устувор вазифаларга бағишланган видеоселектор йиғилишида айнан юқорида қайд этилган концепция доирасида талайгина ишлар амалга оширилгани қайд этилиб, соҳани сифат жиҳатидан янги поғонага кўтариш бугунги куннинг кечиктириб бўлмас вазифаларидан бири эканлиги уқтирилди. Шу нуқтаи назардан давлатимиз раҳбари соҳадаги қатор устувор

вазифаларни кўрсатиб ўтди. *Биринчиси,* олий таълим муассасалари бошқарув кенгашларининг ролини ошириш ва кафедралар ваколатларини кенгайтириш бўлса, *иккинчиси* ўқув жараёнини бозор талабларига мослаштириб, ишлаб чиқариш билан узвийлигини таъминлаш ва талабанинг ўз устида ишлаши учун муҳит яратишдир. Ўз навбатида, олий таълим муассасаларининг илмий салоҳиятини ошириш, илм-фан ва инновацияни ривожлантириш ҳамда профессор-ўқитувчилар ва талабалар учун қоғозбозликни камайтириш, соҳани рақамлаштириш орқали бюрократия ва коррупцияни кескин қисқартириш ҳам устувор вазифалардан ҳисобланади. Бу вазифаларни бажариш учун эса, ҳар бир олий ўқув юрти, унинг бошқарув тизимидан тортиб, профессор – ўқитувчилари, таълим жараёнини ташкил этишга дахлдор бўлган ҳар бир ходими ўз вазифаларига масъулият билан қараши шарт. Зеро, юртбошимиз таъкидлаганидек, нафақат ёшлар, балки бутун жамиятимиз аъзоларининг билими, савиясини ошириш учун, аввало, илм-маърифат, юксак маънавият керак. Илм йўқ жойда қолоқлик, жаҳолат ва албатта, тўғри йўлдан адашиш бўлади. Олий таълим муассасаларига академик ва ташкилий-бошқарув бўйича мустақил қарор қабул қилиш ваколатининг берилиши масала ечимига қаратилган энг тўғри йўлдир. Айнан ўқув жараёнини ташкил этишда ўқув режаси ва адабиётлар, фан дастурларини жорий этиш, профессор-ўқитувчиларнинг ўқув юкламаси ҳамда таълим шаклларини белгилашни таълим муассасаси бошқарув кенгашига берилиши ва ҳал этилиши ортиқча бюрократик тўсиқларни олиб ташлаш учун замин яратади. Шу ўринда айтиш жоизки, бугунги кундаги 815 йўналишнинг 55 % меҳнат бозори талабларига жавоб бермаётгани, айрим йўналишлар бўйича тайёрланаётган кадрлар амалиётда ўз ўрнини топа олмай, бутунлай бошқа соҳаларда ишлаётганлиги бугунги куннинг оғриқли нуқталаридан биридир. Демак, энди олий маълумотли кадрларни тайёрлашнинг мақсадли мезонларини шакллантириш, олий таълим муассасаларидаги ихтисослик йўналишлари, мутахассисликларни ҳудудлар, соҳалар бўйича жорий этилаётган дастурларнинг талаб ва эҳтиёжларини инобатга олган ҳолда белгилашни тақоза этади.

Кейинги йилларда жаҳонда ва Ўзбекистонда таълимни ривожлантириш, уни тубдан қайта ўзгартиришда аниқ йўналишлар пайдо бўлди. Уларнинг *биринчиси,* таълимни тубдан демократлаштириш; *иккинчиси,* узлуксиз таълим ғояси, сўнг “таълим - бир умрга” ғоясини “таълим - бутун умр давомида” ғоясига алмаштириш; *учинчиси,* бу нафақат мутахассисларни тайёрлаш воситаси, балки жамиятга онгли, фидойи инсонларни етказиб бериш; *тўртинчиси,* таълимнинг глобаллашувига эришиш; *бешинчиси,* таълимни ахборотлаштиришдан иборат.

Таълимни рақамлаштириш шароитида мамлакатимизда олиб борилаётган ижтимоий-иқтисодий ислоҳатлар қатори таълим тизимидаги ислоҳотлар ҳам мисли кўрилмаган даражада шиддат билан кетмоқда. Хусусан, кейинги 5 йил мобайнида амалга оширилган чора-тадбирлар, қабул қилинган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар олий таълимни ривожлантириш ва модернизация қилишга қаратилганлиги билан характерлидир. Мазкур ҳуқуқий меъёрий ҳужжатлар Ўзбекистон Республикасида олий таълимни тизимли ислоҳ қилишнинг устувор йўналишларини белгилаш, замонавий билим ва юксак маънавий-ахлоқий фазилатларга эга, мустақил фикрлайдиган юқори малакали мутахассислар тайёрлаш жараёнини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш, олий таълимни модернизация қилиш, илғор таълим технологияларига асосланган ҳолда ижтимоий соҳа ва

иқтисодиёт тармоқларини ривожлантиришдек долзарб масалаларни ҳал қилишга хизмат қилади.

Таълимга инновацион ёндашув ижтимоий ҳаётнинг яхшиланиши баробарида, фан, техника ва ишлаб чиқариш интеграциясига ва мамлакат тараққиётини жадал ўсишига олиб келди. Айни вақтда рақамли технологиялардан кенг фойдаланиш имкониятини берувчи инновацион ўқув дастурларини ишлаб чиқилишини таъминлаш вазифаларини ҳам ўртага қўйди.

“Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси”нинг “Таълим жараёнига рақамли технологиялар ва замонавий усулларни жорий этиш” бандида замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ва таълим технологияларининг мустаҳкам интеграциясини таъминлаш, бу борада педагог кадрларнинг касбий маҳоратини узлуксиз ривожлантириб бориш учун қўшимча шароитлар яратиш; таълим жараёнларини рақамли технологиялар асосида индивидуаллаштириш, масофавий таълим хизматларини ривожлантириш, вебинар, онлайн, “blended learning”, “flipped classroom” технологияларини амалиётга кенг жорий этиш; замонавий ахборот-коммуникация технологиялари асосида масофавий таълим дастурларини ташкил этиш талаблари белгилаб қўйилган. Олий таълим тизимини комплекс ривожлантириш дастурининг асосий йўналишларидан бири олий таълим муассасасини бошқаришни автоматлаштириш, ўқув жараёнига ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш бўлиб, буни амалга ошириш учун Жанубий Корея, Буюк Британия, Финдландия, Дания, Россия каби давлатларнинг тажрибасига таянилган ҳолда мавжуд жараёнларни ахборотлаштиришнинг реинженеринг тизимига ўтиш, яъни таълим сифатини ошириш ва автоматлаштириш орқали олий таълим муассасалари фаолиятида кўп такрорланадиган вазифалар учун кетадиган вақтни тежаш режалаштирилди.

Рақамли иқтисодиёт шароитида таълимга инновацион ёндашувларнинг жорий этилиши ижтимоий ҳаётнинг яхшиланиши баробарида, фан, техника ва ишлаб чиқариш интеграциясига ва мамлакат тараққиётини жадал ўсишига олиб келди. Айни вақтда бу рақамли технологиялардан кенг фойдаланишни назарда тутувчи инновацион ўқув дастурларини ишлаб чиқишни таъминлаш вазифаларини ҳам ўртага қўйдики, бу педагоглардан ўз фанига замонавий ёндашишни, жаҳоннинг илғор мамлакатларида синовдан ўтган самарали усуллардан фойдаланиб, нафақат аудиториядаги, балки аудиториядан ташқари бўлган мустақил таълим жараёнини ҳам талабаларнинг эҳтиёжларини ўрганган, таҳлил қилган ҳолда лойиҳалаштириб ташкил этишни талаб қилмоқда.

Инновация-иқтисодий нуқтаи назардан замонавий глобаллашув, рақамли иқтисодиёт ҳамда янги Ўзбекистон қуриш шароитида ривожланган мамлакатлар тажрибасида инновацион фаолиятни ташкил қилиш ва қўллаб-қувватлаш бўйича халқаро тажрибани ўрганиш масаласи нафақат корхона даражасида балки олий таълим муассасаларида мутахассислар тайёрлаш ҳамда уларнинг инновацион фаолиятини такомиллаштиришга ҳам хизмат қилади.

Педагогик нуқтаи назардан эса, замонавий таълим тизимида амалга оширилаётган инновацион жараёнлар, аввало, инсон фаолиятининг барча соҳаларида рақамли технологияларидан фаол фойдаланиш билан боғлиқ ва биринчи навбатда таълимнинг сифати ва самарадорлигини оширишга қаратилгандир. Шу муносабат билан

талабаларнинг касбий инновацион фаолияти тубдан бошқача маъно касб этади. Инновацион фаолиятнинг моҳияти ва мазмуни шундан иборатки, талабалар учун таълим соҳасидаги ҳар қандай янгилик ўқитувчи томонидан амалга оширилгандагини юзага чиқади. Яъни, рақамли таълим жараёнида талабаларни объектдан субъектга айлантириш, биринчи навбатда, ўқитувчининг касбий компетентлигига боғлиқдир.

Маълумки, шу кунга қадар республикамизнинг деярли барча олий таълим муассасаларида талабаларнинг мустақил ишлари илмий журналларни ўқиб-ўрганиш, ўқитувчи томонидан берилган мавзуларга эссе ва рефератлар ёзиш, соҳавий терминларнинг таржимасини бериш ва кроссворд тузиш, тузилган ўқув лойиҳаларини қайта тузиш, берилган статистикани таҳлил қилиш каби вазифаларни бажаришдан иборат эди. Эндиликда эса инновацион ёндашувлар таъсирида мустақил таълимга аудитория ва аудиториядан ташқаридаги таълимни лойиҳалаш (blended learning, flipped classroom (баъзан “flipped course” ёки “flipped learning”, startup), портфолио, кейс-технологиялар, шунингдек, информацион технологиялардан фойдаланган ҳолда талабаларнинг ижтимоий ва касбий компетентлигини шакллантириб боришга йўналтирилган топшириқлар бериш талаблари қўйилмоқда.

Олий таълим муассасаларида бўлажак мутахасисларнинг инклюзив тайёргарлигини ривожлантиришда, педагогик шарт-шароитлар мажмуини ишлаб чиқиш ва асослаш талаб этилади. Психологик-педагогик, фалсафий ва илмий адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики, ташкилий педагогик шарт-шароитлар қўйилган вазифаларни ечимини топишга қаратилган мазмун, шакл, методнинг объектив имкониятлари мажмуи сифатида қаралади; профессор-ўқитувчи томонидан онгли равишда ташкил этилган педагогик жараённинг олиб борилишига сезиларли даражада таъсир кўрсатади; мавжудлиги, фаолият кўрсатиши ва ривожланишини белгиловчи ташқи обеъктларга таъсир ва ички ҳолатлар мажмуи қўйилган муаммонинг ечимини белгилайди; педагогик фаолият самарадорлигини оширишга қаратилади.

Хулоса сифатида шуни айтиш мумкинки, олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш мақсадида талабаларнинг мустақил ишлаш компетенциясини ривожлантириш учун ўқитувчиларга талабаларнинг мустақил иш топшириқларини бажариш жараёнини тизимли равишда ўз-ўзини назорат қилиш, рақамли таълим комплексида ривожлантириш, талабаларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш учун уларнинг ахборот технологиялари воситаларидан фойдаланиш кўникмаларини шакллантириш, таълим жараёнининг субъектлари ўртасидаги ахборот ўзаро таъсирини ташкил этиш таълимни рақамлаштириш шароитида келажакдаги касбий фаолиятга доимий ёндашув асосида таълим сифатини ривожлантиришнинг асосий тушунчалари ва тамойиллари орқали талабалар ўрганаётган жараённинг умумий ғоясини акс эттирувчи унинг асосий компонентларини ҳисобга олган ҳолда такомиллаштиришдан иборат.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрдаги ЎРҚ-637 сонли “Таълим тўғрисида”ги Қонуни.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-60-сон 2022 йил 28 январдаги “2022-2026-йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида” Фармони.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октабрдаги ПФ-5847-сон “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030-йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” Фармони.
4. Muhabbat H., Bazarova U. M., Mirzaeva M. N. Opportunities for innovation technologies in higher education //International journal on integrated education (IJIE) Indonesia. – 2020. – №. 12.
5. Хакимова М. Ф. Ахборот таълим муҳитида инновация ва рақамли технологияларнинг жорий этилиши //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. NUU Conference 1. – С. 149-152.
6. Xakimova M. Таълим муассасаларига инновацияларни киритишнинг зарурлиги //Архив научных исследований. – 2022. – Т. 2. – №. 1.
7. Hakimova Opportunities of innovation technologies in higher education//Архив научных исследований. – 2021.
8. Хусаинов Р.Р. Олий таълимда фанларни ўқитиш сифатини оширишда мустақил таълимнинг роли. // Ж. Замонавий таълим.− Т.,2016. − №4.− Б.25

CLIL – ZAMONAVIY YONDASHUV SIFATIDA

Qurbonova Maftuna Faxriddinovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Iqtidorli talabalarning ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkil etish bo‘limi boshlig’i, p.f.f.d (PhD)
maftunaqurbonova29@gmail.com

https://doi.org/10.5281/zenodo.7991746

Annotatsiya. *Ushbu maqolada bo‘lajak pedagoglarni zamonaviy yondashuvlar asosida o‘qitish, ularda komunikativ ko‘nikmalarni shakllantirishda CLIL texnologiyasidan foydalanish afzalliklari haqida fikr yuritilgan*

Kalit so‘zlar: *CLIL texnologiyasi, komunikativ ko‘nikmalar, 21-asr ko‘nikmalari, tabaqalashtirilgan o‘qitish, raqamli vositalar, hamkorlikda o‘qish, XXI asr talablari*

Ta’lim tizimining barcha bosqichlarida sifatli ta’lim berish, globallashuv davriga raqobatbardosh kadrlarni tarbiyalash dolzarb bo‘lib kelmoqda. Ta’lim berish jarayonida ta’lim oluvchilarda zamonaviy ko‘nikmalarni shakllantirish mexanizmini ishlab chiqish, xalqaro yondashuvlar asosida mavjud metodikalarni yangilash zarurati ortmoqda. Zamonaviy ko‘nikmalar sifatida e’tirof etilayotgan chet tillaridan foydalana olishga qaratilgan yondashuv va metodlarni yaratish ilmiy izlanuvchilarning, xususan pedagoglar oldiga qo‘yilayotgan muhim talab va vazifalardan biridir.

Zamonaviy ko‘nikmalar jumladan chet tillarini o‘rganish va chet tillaridan foydalanishda bilish, tushunish, idrok etish, eslab qolishning muqobil va variativ usullarini aniqlash ta’lim samaradorligini oshirishning muhim omili hisoblanadi.

Bugungi kunda zamonaviy ko‘nikma va bilimlarni egallashda jahonning ilg‘or va tajribadan o‘tgan usullarini milliy o‘qitish tizimiga joriy etsih ijobiy samara bermoqdi. Ta’lim beruvchi zamonaviy ko‘nikmalarni o‘rgatishda qanday usul yoki uslubda olib bormasin, sifat va natijaga xizmat qilishi zarur.

Shunday sifatli mexanizmlardan biri CLIL texnologiyasidir. **CLIL texnologiyasi** - ikki tillilikni amalga oshirish mexanizmi bo‘lib, ta’lim oluvchi obyektlarda, ya’ni o‘quvchida o‘z ona tili bilan birgalikda o‘zga tilni o‘rganish imkonini beradi. CLIL so‘zining ma’nosi – **content** bu “fan”, “soha”, “mavzu” bo‘lsa, **language** – “til”, **intigratsion** – **“**integratsiya, aloqadorlik”, **learning** – “o‘rganish” kabi inglizcha so‘zlarning bosh harflari qisqartmasidan hosil bo‘lgan tushunchani ifodalaydi. CLIL texnologiyasi o‘rganiladigan yangi mavzuni, sohani, fanni xorijiy tilda, ya’ni o‘zga tilda o‘rganishni tavsiya etadi [1].

CLIL texnologiyasi asosida o‘rganuvchi obyektda kengaytirilgan va integratsiyalangan holda kommunikativ ko‘nikmalar shakllanadi. O‘rganishi rejalashtirilayotgan mavzuni bir paytning o‘zida chet tili va o‘z ona tilisida o‘zlashtirish kabi qo‘sh maqsadlarni amalga oshiradi.

CLIL texnologiyasi **Chirchiq davlat pedagogika universiteti tajribasida boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi** misolida tanlov fan sifatida talabalarga o‘rgatilmoqda. Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalariga bu fanni o‘qitilishidan maqsad, birinchidan, talabalarda o‘z ona tilidan boshqa chet tilini o‘rganish ko‘nikmasini shakllantirish bo‘lsa, ikkichidan, boshlang‘ich ta’limda o‘rganiladigan fanlarda CLIL texnologiyalarini qo‘llay olish ko‘nikmalarini shakllantirishdir. Dastlab ingliz tili, filologiya yo‘nalishlarida bu metodika ommalashgan va hozirda boshlang‘ich ta’lim misolida birinchi marta o‘quv fani sifatida to‘rganilmoqda. CLILning maqsadi o‘quvchiga, talabaga, ya’ni ta’lim oluvchi shaxsga jamiyatda faol hamda o‘z o‘rniga ega

bo‘lishiga yordam berishi bilan birgalikda, mavzuni, matnni, hikoyani, materialni, bir so‘z bilan aytganda, axborotni o‘z ona tilisida emas o‘zga tilda o‘rganish imkoniyatini berishdan iboratdir.

CLIL texnologiyasi asosida ingliz tilini hamda o‘rganilishi rejalashtirilayotgan kontentni har jihatdan mukammal o‘rganish mumkin. Bu kabi texnologiyalar o‘rganuvchining qiziqishlarini hamda bilishga va o‘rganishga bo‘lgan ishtiyoqini oshiradi. Ushbu texnologiya asosida ertak o‘qish, hikoya o‘qish, film ko‘rish, qo‘shiq eshitish va boshqa kundalik ishlarga ingliz tilini integratsiyalash asosida o‘qiydi, ko‘radi, tomosha qiladi, yoki eshitadi. Ya’ni badiiy asar yoki axborot matnini o‘qimoqchi bo‘lsa chet tilidagi kichik matlarni o‘qishdan mutoalani boshlashi natijasida asar o‘qish imkonini beradi hamda chet tilini o‘rganish layoqatini oshiradi. Shu asosida yangi mavzu bo‘yicha, xususan, matematika, tabiat, adabiyot va boshqa yo‘nalishlarda ma’lumotga ega bo‘ladi. Bundan tashqari yangi ma’lumot izlash, yaratish, ma’lumotni o‘qiy olish, tinglay olish, eshitish, tushunish ko‘nikmalari shakllanadi.

CLIL texnologiyasida yana bir ilgari surilayotgan g‘oya **passiv so‘zlarni faollashtirish, ya’ni aktiv so‘zlar qatoriga olib chiqishdir.** Har bir foydalaniladigan so‘z o‘quvchi tilida passiv lug‘at emas, aktiv lug‘at holatida saqlanishi lozim. Aktiv so‘zlar jamiyat a’zolari, so‘zlovchi va tinglovchi nutqida tez-tez foydalaniladi hamda faol so‘z sifatida barcha uchun tushunish va foydalanish xususiyatiga ega bo‘ladi. Masalan, biz kundalik turmush tarzida til o‘rganishda qancha ko‘p ishlatadigan so‘zlarimizni o‘zga tildagi variantini, yozsak, muloqotda foydalansak, u til haqidagi bilimlarimiz oshib borishi bilan birgalikda o‘rganish ko‘nikmasi shakllanib boradi. CLIL texnologiyasi ham shu farazni ilgari suradi.

Xususan, quyidagi savollar orqali ushbu texnologiya, uning maqsadlarini oydinlashtirib olamiz:

CLIL texnologiyasi boshlang‘ich sinf o‘qituvchisiga nimaga kerak? Nima uchun boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalariga nima maqsadda o‘tilmoqda va o‘tilishi kerak? Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi o‘quvchiga, bolaga ilk bilimlarni beradi. O‘quvchining o‘zga tilni o‘rganishga bo‘lgan qiziqishlarini to‘g‘ri yo‘naltirgan holda dars jarayonini olib borish ham ayni dolzarbdir. Demak, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi 1 kunda 4-5 soat davomida sinfdagi o‘quvchilar bilan muloqotda bo‘ladi, chet tili o‘qituvchilari esa hafta davomida 2 soat o‘quvchilar bilan muloqot qiladi. Ingliz tili o‘qituvchisidan ko‘ra sinf rahbarining bolaga ta’sir doirasi kuchliroq bo‘ladi. Boisi boshlang’ich sinf o‘quvchilari har kuni tabiiy fan, matematika, ona tili va o‘qish savodxonligi, texnologiya, tarbiya, tasviriy san’at fanlarida sinf rahbarlari bilan muloqotga kirishadilar. Boshlang’ich sinf o‘qituvchisi fanlardan o‘tiladigan darsni to‘g‘ri va samarali rejalashtirgan holda kun davomida 10 tagacha ingliz tilida yangi so‘zni o‘rgata olish va nutqida qo‘llay olish qobiliyatini rivojlantirish imkoniyatiga egadir. Mana shu afzalliklarni inobatga olgan holda boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi o‘ziga biriktirilgan sinfda matematika fani, tabiiy fanlar, ona tili va o‘qish savodxonligi, tarbiya fanlarini o‘tish jarayonida CLIL texnologiyasidan foydalanishi o‘rinli bo‘ladi. Shubhasiz, mana shu jarayonda bolada tilni o‘rganishga bo‘lgan qiziqish ortadi. Chunki boshlang‘ich sinf o‘quvchisi olamni, tabiatni, borliqni, umuman olganda, jamiyatni sinf rahbarining ko‘zi, nigohi, dunyoqarashi ko‘radi o‘rganadi, ilg‘aydi va tushunadi.

REFERENCES

1. Abramova N.V. Yuridik maktabda chet el tilida ishbilarmonlik aloqasini o‘rgatish // O‘rta va oliy ta’lim tizimidagi chet tili: xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. - Penza - Moskva - Rasht: "Sososfera" ilmiy nashriyot markazi, 2011. - 209-211-betlar.
2. M.Xoldorova, N.Fayziyeva, F.Rixsittilayeva. Chet tilini o’qitishda yordamchi vositalardan foydalanish. Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU. 2018.
3. Qurbonova M.F. O‘quvchilarning o‘quv-bilish kompetensiyalarini shakllantirishda kouching metodikasi // Maktab va hayot. – Toshkent, 2020. Maxsus son №1, – B. 8-10.
4. M.F.Qurbonova, Individual ta’lim – innovatsion o‘qitish usuli. Academic Research in Educational Sciences, Volume 4, Issue 3, 2023. –B. 394-399.

THE IMPORTANCE OF INCLUSIVE CULTURE IN TEACHING ENGLISH LANGUAGE IN SECONDARY SCHOOLS

Sh. Gozieva
Doctoral student of Uzbekistan, Scientific research institute of Pedagogical sciences named after T.N.Kari Niyazi

https://doi.org/10.5281/zenodo.7991760

Abstract*. The aim of the following article is to investigate the importance of inclusive culture in teaching English in schools. In today's globalized era all school pupils should learn languages perfectly in order to find their position in society. In schools where the English language is taught, it might be difficult to treat and teach students equally, if they are of different cultures. Potential problems may occur because students have different understanding, background knowledge, learning abilities and cognitive skills, as well as challenges related to comprehension, pronunciation, and vocabulary and language acquisition in general.*

Keywords*: inclusive culture, language acquisition, learning abilities, cognitive skilss.*

Creating an inclusive environment will not only help those students with learning differences, it will also support those students who do not have a learning difference by making them more aware, tolerant and understanding of each other.

So what is inclusion and why is it important? It is not just about including learners with Specific Learning Differences (SpLDs). Inclusion is a basic right of everyone and its objective should be to embrace everyone regardless of race, age, gender, disability, religious and cultural beliefs and sexual orientation. When we have true inclusion, it is when we have removed all barriers, discrimination and intolerance. When implemented properly, it should make everyone feel included and supported, whichever environment they are in. Inclusion is about how we structure our schools, our classrooms and our lessons so that all our students learn and participate together. An inclusive classroom is one that creates a supportive environment for all learners, including those with learning differences, and can also challenge and engage gifted and talented learners by building a more responsive learning environment. Inclusivity also means respecting people from all backgrounds and cultures, and by teaching our students the importance of this we create a much more tolerant and understanding environment, not just in the classroom and school but also in wider society. An inclusive school or classroom can only be successful when all students feel that they are truly part of the school community. This can only happen through open, honest discussion about differences and understanding and respecting people from all abilities and backgrounds. An inclusive environment is one where everyone feels valued. Creating an inclusive environment will not only help those students with learning differences, it will also support those students who do not have a learning difference by making them more aware, tolerant and understanding of each other. In English classes there are different pupils with various understanding, background knowledge, learning abilities and cognitive skills, as well as challenges related to comprehension, pronunciation, vocabulary and language acquisition in general, affect the teaching process within multilingual language classrooms. When teaching English in such a context, a teacher should consider the experience and learning approaches of the students while choosing methods appropriate to use with all of them in order to help them understand properly, without any difficulties (Quinton, 2013). Different social backgrounds, environment and culture influence the process of language acquisition (Bećirović,

Brdarević, 2019). Pupils are different in terms of experience, methods of learning and many other factors (Guild, 1986), all of which impact the learners' behavior and their learning styles. Thus, good and professional teachers use a variety of teaching methods in order to stimulate all their students' learning. For instance, relying on stereotypes regarding one's race or ethnicity is not a proper way to create a teaching plan for students of that culture (Davis, 2013).

Usually, students with different cultural background, non-native speakers of the language spoken in that country might feel lost and unaccepted, those feelings pressuring them to push their native language aside and forcing them to consider English as their main language. In a culturally responsive classroom, it is important to celebrate varieties and help non- native speakers realise that diversity is an advantage and that it enriches the whole classroom. That is the perfect method to help students achieve fluency in English without feeling uncomfortable. Even the usage of students' native language in some materials might be very helpful in English learning (Lynch, 2015). Teachers should know how to incorporate materials related to their students' diversities into everyday classes and make them feel accepted and thus encourage students to develop a sense of identity based on their differences. Teachers are important helping students not to feel like they are on their own, but have a friend in their teacher. Various grouping strategies such as grouping students according to qualifications/programs should be done by teachers. This helps to tend to their needs, for example in the language use, grammar and language skills in English language learning. At other instances a teacher may divide students according to their abilities if the learning outcome requires that. Also group dynamics need to be taken into consideration when grouping students together. Moreover, background and a proficiency level play a central role as well when grouping students. A curriculum is quite often underestimated for its importance in teaching, but it is crucial for a good pedagogic approach to academic performances. Even the simplest curriculum is important because it defines what is chosen as the best literature, authors, and texts for students, and what is the best to use in order to help students value their own culture and history (Davis,2013

The issue of handling how to create inclusive culture environment is a very popular topic for many researchers. We investigated all the pros and cons of having students of cultural and other diversities inside a classroom and how it influences their educational progress, their mental health, their cognitive development, as well as their socialization and relationship with peers and teachers. To start with, Witsel (2003) explained that learning and studying are not easy even in the classroom where all students are of the same culture, leading to the conclusion that the fact that students who do not belong to the same culture as their classmates have twice as more difficulties in school. With respect to the existing differences within classrooms, Bećirović (2017) indicated that younger students achieve more, thus are more motivated than older students, or that females achieve more than male students.

Regarding other researchers who dealt with the matter of immigrant studies and their coping with their background, Saenz (1994) implies that they might not suffer so much from being alone in the class with no other peers coming from the same culture, while Steele and Aronson (1995) suggest they suffer less from being marked with stereotypes connected to the culture they have grown up in. This is because of the growth of the number of relative students in one classroom, which was shown by the research of Sekaquaptewa and Thompson (2002). Students that come from other surroundings might also feel more powerful and confident,

and less visible or noticed in a classroom environment which is culturally diverse, and this encourages students of different cultures to work together and become acquainted with other cultures (Yaman & Bećirović, 2016). However, unfortunately not many teachers are able to pay extra attention to culturally diverse students, and are not even certain if they should. This is one of the questions this research is most focused on. According to Gay (1994) teachers believe their thinking and opinions are right and their facts are correct, that the are universally accepted, without considering that their own norms, values and behaviour influences their teaching and the treatment of students. As Pena (1994) indicated, teachers spend little to no time with their students and that is the main reason why teachers are not fully aware of the students' needs, and in culturally diverse classrooms this plays a crucial role. Sleeter (2001) agrees that one of the main problems is the fact that students who are usually the minority are more endangered than the ones who are numerous in the classroom and psychologically, they feel uncomfortable from the very beginning, being aware that they belong to a small group of people. It is very important, in each case, to have a proper approach with these students and to make them feel comfortable. One of the most important things would definitely be using the native language. However, while researchers like Genessee (2012) would agree that using the native language in an English classroom is more of an asset than a barrier, culturally diverse students would disagree.

Corbet (2003) explained that multilingualism in an English classroom matters and it should be fun, where students of different cultures can interact and share their interests regarding one topic. Helot and Young (2006) conducted research in which they found out that teachers become more effective when they are aware of the richness which multilingual classrooms offer, because it is there that the teacher has a large variety of possibilities in the organisation of strategies and managing the classroom. Multi-culturalism and multi ethnicity, as well as multiracial elements are incredibly important for the whole process of inclusion in school and that is why teachers should nourish and work on accepting diversities (Bećirović, 2012). Cooperative learning and social interaction solve problems such as inappropriate behaviour and lack of participation (Sechele,2002). However, it seems that in most learning environments teachers still need much support in addressing the issue successfully.

This study found that the student's ethnical and cultural background played an important role in their overall learning experience. An important role concerning students of diverse cultures has the teacher. The results are in line with the results of McCombs (2001) and Newman (2002) who found that students who feel they have supportive and caring teachers are more motivated to engage in academic work than students with unsupportive and uncaring teachers. Indeed, teachers who learn more about their students' backgrounds, cultures, and experiences will feel more capable and efficient in their work as teachers and have less difficulty with their students acquiring the English language. During classroom interactions, teachers should keep the special cultural needs of their diverse student in mind, also some educators believe that all children benefit from inclusion because it creates an authentic microcosm of the society students will be participating in once they finish school (Karten, 2010; Rea, McLaughlin, &Walther-Thomas, 2002).

Most of the time students have their own purposes for learning or achieving specific goals within a class (Rizvić & Bećirović, 2017). It is very important to focus on

the learning outcomes the teacher wants learners to achieve besides their individual background. Having a classroom with diverse learners is a wonderful opportunity to share knowledge and enrich the classroom and learning experience through different expertise. The 21st century skills aim that learners experience learning across curriculum, meaning that the same topic can be analysed from various perspectives.

Teachers can improve lives of their students, and they should work hard on that. They can also help in making the multicultural classroom more pleasant place to be in, by changing their approaches to learning. Being flexible is one of the most important aspects of teaching students of diverse cultures (Doyle, 2006). It is of great importance for teachers to investigate the issues of any kind inside the classroom and related to learning processes and to help students reduce the problems, to help students to improve their academic achievements and create a strong relationship with students. As values underlie every educational practice and behaviour expectations are culturally anchored, conflicts are likely to occur when cultural issues are not appropriate addressed in the classroom (Demir, 2009). That has shown to be the key to effective English language learning with students of diverse cultures. Still, studies found that minority ethnic groups often struggle in academic institutions due to language difficulties, feelings of isolation and having problems adjusting to a new cultural environment (Baumgartner & Johnson-Bailey, 2008). Especially important is that educational institutions support minority students, as well as encourage the creation of initiatives to support multiculturalism in schools.

REFERENCES

1. Bećirović, S. (2017). The Relationship between Gender, Motivation and Achievement in Learning English as a Foreign Language. European Journal of Contemporary Education, 6(2), 210-220.
2. Bećirović, S. (2012). The Role of Intercultural Education in Fostering Cross- Cultural Understanding. Epiphany, 5(1), 139-156.
3. Bećirović, S, Brdarević Čeljo, A, & Zavrl, I., (2019) Research into intercultural effectiveness in a multicultural educational milieu in Bosnia and Herzegovina, Economic Research-Ekonomska Istraživanja, 32(1), 1336-1351, DOI: 10.1080/1331677X.2019.1629329
4. Böhm A., Davis D., Meares D., & Pearce D. (2002) Global Student Mobility 2025 IDP Education Australia Limited.
5. Sydney Corbett, J. (2003). An intercultural approach to English language teaching. Clevedon: Multilingual Matters.
6. Dubravac, V., Brdarević Čeljo, A., Bećirović, S. (2018). The English of Bosnia and Herzegovina. World Englishes, 37(4), 635-652. DOI: https://doi.org/10.1111/weng.12347
7. Gay. G. (1994). A synthesis of scholarship in multicultural education (Urban Monograph No.RI88062012). Oak Brook, IL. North Central Regional Educational Laboratory.
8. Genesee, D. F. (2012). The Home Language: An English Language Learner’s Most Valuable Resource. Colorin Colorado. Retrieved from https://www.colorincolorado.org/article/home-language-english- language-learners-most-valuable-resource

9. Helot, C., & Young, A. (2006). Imagining Multilingual Education in France: A Language and Cultural Awareness Project at Primary Level. Retrieved from http://christinehelot.u-strasbg.fr/wp-content/uploads/2013/02/2006- Imagining-Mult-educ-in-France.pdf
10. Nemeth, K. (2009). Many languages, one classroom: Teaching dual and English language learners. Silver Spring, MD: Gryphon House, Inc. of Personality and Social Psychology, 69, 797–811
11. Pena, R. A. (1997). Cultural differences and the construction of meaning: Implications for the leadership and organizational context of schools. Education Policy Analysis Archives, 5(10), 1-19.
12. Rizvić E., & Bećirović, S., (2017). Willingness to Communicate in English as a Foreign Language in Bosnian-Herzegovinian EFL Context, EuropeanResearcher, 8(3), 224-235

QUALITATIVE RESEARCH METHODS IN EXPERIMENTAL TRAINING OF MONOLOGICAL REFLECTION-BASED SPEECHES

Soliev Erkin Mamatkarimovich
Jizzakh Polytechnic Institute Department of Foreign Languages Acting Associate Professor,
+998973259433, soliyev2013@mail.ru

https://doi.org/10.5281/zenodo.7991765

Abstract. *Studies have shown that the use of reflexive skills increases the likelihood that students will gain a more effective professional approach and memory recall. The visual and auditory properties of the videos attract a wide audience and allow each user to process information uniquely. Reflective practice increases the potential of students to improve at least for the following reasons: to create the opportunity to learn from educational practice on an ongoing basis, as well as to study the flow of professional demands and suggestions.*

Keywords: *reflexivity, training, professional experience, research scope, innovative style.*

Consideration of research methodology is necessary start by defining the paradigm within which a given research will be carried out. As you know, a paradigm is “a certain system of scientific knowledge and patterns of activity accepted by the scientific community and determining the target orientation of scientific research” Today, in education, the dominant place is occupied by the anthropocentric paradigm, in which the center of the educational process is the student’s all its subjective characteristics. In connection with the transition to this paradigm, there have been changes in the conceptual foundations of methodology as a science. At present, system-activity, competence-based, intercultural, cognitive-communicative, personality-oriented, personality-activity approaches form the conceptual basis of modern research on the theory and methodology of teaching foreign languages. The educational process is focused not just on the “assignment” of a set of knowledge, skills and abilities by students, but on changing the motives and attitudes of the student. In connection with these changes, the goal of modern education is the formation of competencies, in the center of which lies the readiness and ability of the student to carry out a certain activity, which is based on knowledge, skills, abilities and his attitude towards it (activity). At the same time, a distinctive feature of the anthropocentric paradigm is the dominance of the last component (relationships) over all the others (knowledge, skills and abilities). In addition to changing the basic concepts, changing the educational paradigm also entails, based on the system-structural approach developed by I.L. Beam, and a change in the methodological apparatus, in particular, the nomenclature of research methods.

In domestic science, quantitative (statistical) research methods are widely used, with the help of

which it is possible to assess the growth of knowledge and shifts in the field of skills of students. However, with their help it is impossible to reveal the attitudes of students to activities. The anthropocentric paradigm involves expanding the scope of using qualitative research methods aimed at ascertaining the changes that occur both in terms of skills and attitudes, personal qualities, motives, and values of students. The use of qualitative research methods has become widespread abroad, and is also beginning to attract the interest of domestic researchers, as evidenced by a number of scientific publications.

Unlike quantitative research methods, that answer the questions "How often?" and “How much?”, Qualitative research methods provide an answer to the questions: “What?”, “How?” and

“Why?”, thus allowing you to penetrate deep into the problems under study (in-depth research) and obtain reliable data that provide a comprehensive explanation of the issues under study. A similar depth of qualitative research is also achieved by the joint work of the researcher and the subjects, during which the researcher receives first-hand data, which contributes to a true understanding of the problem.

In addition, the use of qualitative research methods makes it possible to implement an individual approach to students, since they (methods) interpret the results of the experiment not from the point of view of the researcher, but from the point of view of the subject of the study (from the perspective of the subject, not the researcher)

While statistical methods give the researcher average indicators, as a result of which work with the specific personality of the student, his personality and the context of educational activity is out of the researcher's field of vision [Sorokina 2011].

At the same time, qualitative research methods are devoid of shortcomings, the main of which is the impossibility of their application to a large number of subjects.

In this regard, the undoubted advantage of quantitative methods is their reliability, which is achieved by covering a larger number of respondents, which ensures the objectivity of the results obtained. But as scientists point out, the validity of qualitative methods is higher than quantitative ones. This due to the fact that when using quantitative methods, the study is under strict control, which can lead to artificiality of the situation, while qualitative methods explore the ongoing shifts in the activity and motivational-value aspects in the usual for student conditions. Qualitative research methods include: the study of the phenomenon (phenomenology), the method of cases (case study), grounded theory, ethnography (ethnography), qualitative discourse analysis (discourse analysis), semi-structured and unstructured interviews, work with focus groups and participant observation (observation). The hypothesis of our study is the fact that teaching monologue speech based on reflection contributes both to the development of speech skills (to independently produce discourses) and to the development of reflection, which must subsequently become an inalienable property of the individual. Based on the creative nature of reflexive processes, one can conclude that the very dynamics of the development of reflection can hardly be studied and evaluated using quantitative methods. In addition, the very process of generating different types of discourse (descriptive, narrative, argumentative) with linguistic features characteristic of each of them (starting from structure and ending with connectors) requires the use of not only statistical, but also qualitative research methods (questionnaires, discourse analysis, interviews, focus groups, participant observation).

On the example of the technology of teaching descriptive dis-course, let's consider the research methods used. In order to determine the level of reflection proficiency, a survey, which showed that some students have ideas about reflexive processes, while others do not have such ideas. In this regard, we turned to the methods of conversation and research of the phenomenon. The method of conversation contributed to the formation (and in some cases, improvement) of knowledge about reflection and its significance, and the method of studying the phenomenon was aimed at internalizing the knowledge gained. Under the study of the phenomenon, B. Hancock understands the method description of something that exists as part of its environment us world (events, situations, experiences, concepts) [Hancock 1998: p. 4]. At the same time, the author notes that the study of a phenomenon begins when a person recognizes that there is a gap

in his understanding of something that needs to be filled. With regard to our experiential learning, the method of studying the phenomenon is as follows. A student may know what reflection is (has an idea about it), but does not know how and when to use reflection, how to start reflecting, what a person experiences when he reflects, etc. In the process of studying reflexive processes, their comprehension and practical application, the student receives information, masters the skills of reflection, forms his own attitude towards it, which he then describes in interview at the end of the experiential training.

In parallel with the method of studying reflection, the case study method was used, which we understand as “a research method aimed at studying a specific situation, a particular case that exists in reality”. Scientists agree that the number of objects of study of this method can be extremely limited (one or two), but when using the case method, the scientist receives rich and detailed information about the object of study (it offers a richness and depth of information), which is usually missing when using other methods.

In our study, the subjects of the case method are three students who differ in the level of proficiency in monological speech: one student has a high level, the second has an average level, and the third student has a low level. Over the course of two months of work on a descriptive discourse based on reflection, we trace how the reflective and speech skills of these students change. We believe that such a selection of subjects is justified by the fact that the results of the study will give us the opportunity to understand the patterns of development of monologue speech based on reflection in students with a high, medium and low level of development of speech skills.

In the process of applying the case method, we used methods for collecting qualitative data, the essence of which disclosed below.

Focus group work is an interview, only conducted not with one respondent, but with a group. The main condition for applying this method of collecting information is to provide greater understanding and better analysis of the issue in group interaction than in individual [Hancock 1998: 10]. In our study, work with a focus group was carried out in the form of a retrospective analysis of monologue statements by students (discourses-sample and discourses of classmates). The work with the focus group preceded the interview, because in the process of joint answering questions and joint discussion, students understood the essence of reflection more deeply, ceased to feel embarrassment, fears (which inevitably arose due to the novelty of the activity), in addition, they pronounce in a loud speech those steps that they had to carry out on their own during subsequent individual work, thereby bringing the skill to automatism.

Unstructured (free), as well as semi-structured interviews, consist of open (open-ended) questions, with the difference that during unstructured interviews, the researcher usually only knows how to start it, and after the first question, his tactics depends entirely on the answers of the respondent. At the same time, the goal of the researcher is to discuss in detail the minimum number of questions (often one). In semi-structured interviews, the researcher controls the course of the conversation and can ask leading questions to the respondent, which allows the interlocutors to discuss in detail several of the researcher's interesting questions. So, in our study, as part of the application of the case method, we conducted semi-structured interviews, which contributed to students' understanding of the role of reflection in the process of generating a monologue statement. Sample semi-structured interview questions: Is reflection useful for you to understand and evaluate the quality of your oral statement / to get an idea of how you can

improve the quality of your statement / to help you identify and systematize errors in your speech / to understand your strengths and weaknesses in speaking in English / to plan your individual work on the development of speaking skills? How often do you reflect in the process of speaking (after speaking, before speaking? At the end of the experiential training, we conducted free (unstructured) interviews with students who were subjects of the case method. We began the unstructured interview with the question: I would like to hear your opinion on the role of reflection in the process of generating a monologue statement.

Participatory observation allows the researcher to judge the correspondence of respondents' answers to interviews with their real behavior, thereby bringing objectivity to the study. In our case, we observed how students reflect and how they take into account the conclusions obtained as a result of reflection in the process of monologue statements, correlating the results of observation with the data obtained as a result of the interview. Along with the included observation, we also used the method of qualitative discourse analysis (from the point of view of reflexive processes), in which the transcripts of students' monologue statements were studied. As a result of the analysis of the discourse, the researcher drew conclusions, then compared them with the conclusions that the student (the author of the discourse) came to, thereby studying both the dynamics of the development of reflexive actions in the process of experiential learning and the existing shortcomings in order to purposefully manage the process of forming reflection.

In parallel with qualitative research methods quantitative methods were also used, in particular: discourse analysis in terms of the linguistic means used (connectors, construction structures, etc.), questioning, survey, statistical data analysis.

Processing of the first results of the experimental teaching descriptive discourse confirmed our hypothesis on the effectiveness of the integrated use of quantitative and qualitative methods with the leading role of qualitative methods in the study of reflection. This made it possible to multilaterally explore the variable element of the developed technology, in our case, the process of the formation of reflection and its influence on the mastery of oral descriptive discourse.

REFERENCES

1. Charoenruk D. Communication Research Methodologies: Qualitative and Quantitative Methodology / D. Charoenruk. – 2007. – URL: http://utcc2.utcc.ac.th/localuser/amsar/PDF/Documents49/quantitative_and_qualitative_methodologies.pdf (дата обращения 01.12.2012).
2. Cormack D.S. The Research Process.– Oxford: Black Scientific. – 1991. – 549 p.
3. Duffy M.E. Methodological triangulation a vehicle for merging quantitative and qualitative methods // Image : Journal of Nursing Scholarship. – 1987. – Vol. 19. – № 3. – P. 130–133.
4. Hancock B. An Introduction to Qualitative Research / B. Hancock. – Nottingham: Trent Focus, 1998. – URL: http://classes.uleth.ca/ 200502/ mgt2700a/Articles/Qualitative%20Research.pdf , свободный.
5. Semenov I.N. Reflexive pedagogy and psychology of creative thinking. Zaporozhye, ZSU, 1992.
6. Soliev E. English for Mechanical Engineering/ Toshkent.: 2022.

7. Vasyutin R.N. Reflexive method in continuing education // Proceedings of the IV European Congress of Psychologists. Athens, 1995.
8. Гальскова Н.Д. Основные парадигмальные черты современной методи-ческой науки / Н.Д. Гальскова // Иностранные языки в школе. – 2011. – № 7. – С. 2–11.
9. Сорокина Н.В. Кейс-стади как метод педагогического исследования / Н.В. Сорокина // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. Серия «Педагогические науки». – 2011. – № 6. – С. 7–11.

XORAZMLIK SHOIRALAR SHE’RIYATIDA MUMTOZ ADABIY AN’ANALARNING YETAKCHILIK QILISHI

Atajanova Nilufar
UrDU tayanch doktoranti, filolog.atajanova@gmail.com

https://doi.org/10.5281/zenodo.7991771

Annotatsiya. *Ushbu maqolada xorazmlik shoirlar ijodida mumtoz adabiy an’anarning ta’siri xususida so‘z boradi va ushbu xususiyat ularning she’rlari orqali badiiy tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *Muxammas, ichki qofiya, lirik qahramon, badiiy obraz, individual uslub.*

Har bir iste’dodli ijodkor borki, boshqalarga o‘xshamasligi, o‘ziga xos individual uslubi borligi bilan e’tiborga molikdir. Ammo u yuksak iqtidor katta san’atning bosh yo‘lidan chetlashgan holda taraqqiy eta olmaydi. Qaysiki ijodkor adabiyot maydonida o‘z so‘zini aytishga chog‘lanar ekan, zinhor o‘tmishning bebaho an’analariga bee’tiborlik bilan qaray olmaydi. Shu jumladan, xorazmlik shoiralar ham mumtoz an’analarga hamisha ezgu niyat bilan yondashadilar. Ular o‘zbek mumtoz adabiyoti vakillarining ijodini o‘z she’rlarining qatlariga yuksak mahorat bilan singdiradilar va bundan avvalo, o‘zlari ham yuksak ma’naviy ozuqa oladilar. Adabiyotshunos olim B. Karimov ta’kidlaganidek: “Bir muddat asllikdan uzoqlshgan, ammo taqdir sinovlaridan omon o‘tib, ildizi boqiy sarchashmasiga ulangan o‘zbek mumtoz adabiyoti namunalari XXI asrda davom etayotgani quvonarli.”

O‘zbek adabiyoti tarixidan ma’lumki, ustoz shoirlar g‘azallariga muxammas bog‘lash she’riyatda mahorat qozonishning asosiy omillari bo‘lib kelgan. Hozirgi o‘zbek she’riyatida ham ijodkorlar muxammaslar yozar ekanlar, bu ular uchun original g‘azal yaratish yo‘lidagi tajriba vazifasini o‘tasa, ajab emas. Quyida xorazmlik shoira G. Ibodullayevaning Navoiy g‘azaliga bog‘lagan muxammasini keltirar ekanmiz, shu o‘rinda adabiyotshunos A. Hayitmetovning qaydlarini keltirishni o‘rinli deb bildik: “Hech qayerda muxammaschilikka berilish Xorazmdagichalik ko‘zga tashlanmaydi.”

Kel bu on hijron quyoshin mansur qil, ey xasta jon,
Sipqarib vasl gulobin manzur qil, ey xasta jon,
Jilmayib kuygan ko‘ngilni masrur qil, ey xasta jon,
La’lidin bir-ikki so‘z mazkur qil, ey xasta jon,
Bori bu bir-ikki damkim, mehmonim sen mening.

Muxammasning mazkur bandida dastlabki misralarni umumlashtirish va ularni Navoiy g‘azaliga mantiqan payvand qilish uchun shoiraning badiiy harakati seziladi. Bu o‘ziga xos murakkab jarayon bo‘lganligi bois ham G.Ibodullayeva “ichki qofiya”dek nozik san’atni ishga solib, misralarning ta’sir kuchini oshirishga erishgan, ya’ni “mazkur” so‘ziga “mansur”, “manzur”, “masrur” so‘zlari ichki qofiya sifatida keltirilgan. Muxammasda G.Ibodullayeva misralari Navoiy g‘azalidagi kechinmalarni umumlashtirishga, badiiy asoslashga yo‘naltirilganligi namoyon bo‘ladi. Navoiyning ”bir-ikki so‘z mazkur qil” misrasida lirik qahramonning qalbini o‘rtovchi izhorni ilg‘ab olish mushkulligi tushunchasi aks etadi. Biroq G. Ibodullayevaning misralari esa ularni muayyanlashtirishga xizmat qilgan. Dastlabki “Kel bu on hijron quyoshin mansur qil, ey xasta jon” misrasida lirik qahramonni iztirobga soluvchi xijron xususida so‘z boradi, Shunisi e’tiborliki, muxammas misralari Navoiy ruhiyatiga hamohang shakl va mundarijani uyg‘unlashtirgan holda go‘zal ijod namunasini yaratgan.

Xorazmlik shoiralarning ijodini kuzatar ekanmiz, ularning she’rlarida nafaqat ustoz ijodkorlarning g‘azallariga taxmis bog‘laganliklarini, balki buyuk shoirlarimiz asarlarida ilgari surilgan g‘oyani o‘z she’rlarining qatlariga badiiy sayqallab, yanada teran ma’no yuklab singdirganliklarining guvohi bo‘lamiz. Misol uchun, Navoiyning “Nasoyimul-muhabbat” asarida harom-harish yo‘llar bilan topilgan luqmaning homilaga, insoniy umr kechirishga monelik qilishi xususida fikr yuritaladi. Ana shu mulohazani U. Otayeva o‘z she’rida yuksak badiiy did va o‘ziga xos uslubi bilan takomillashtirgan:

Bugun so‘zlarimning sehri yo‘qolgan,
O‘g‘limning, qizimning mehri yo‘qolgan,
Go‘yo Sulaymonning muhri yo‘qolgan,
Shubhali taomdan tatib qo‘yibmiz.

Ma’lumki, har qanday badiiy obraz tavsifi hayotdagi insonlarga bog‘liq bo‘lgan haqiqatlarni ochib berishga xizmat qiladi. Shu ma’noda aytish mumkinki, talmeh san’ati orqali ifodalangan mazkur obraz – Sulaymon muhri tarixiy manbalarda jinlar, hayvonlar, shamol va suv ustidan hokimiyatga ega ekanligini ifodalovchi bebaho vosita ekanligi talqin qilinadi. Sulaymon muhrining yo‘qolishi – jinlarning yer ustida hukmronlik qilishlariga sababchi bo‘ladi. Tabiiyki, bunda yolg‘onchilik, riyokorlik, ikkiyuzlamachilik, zino, adovat singari insoniyatni tubanlikka yetaklovchi illatlar avj oladi. Ullibibi Otayevaning “go‘yo Sulaymonning muhri yo‘qolgan” misrasi ana shunga ishora edi. Shoira “shubhali taomdan totib qo‘ygan”ning dunyosi teskari ketishini ta’kidlar ekan, kimlardir bu taomdan bo‘kkanicha totganini, kim bilmay, kimlardir noiloj totganini, kim poklangani-yu, yana kimlar g‘aflatda qotganini va uningcha, quyosh hech chiqmas bo‘lib botganini qalamga oladi. Ijodkor o‘z she’rini “Hayriyat, undan hech totmaganlar bor”, deya mardonavor ruhda yakunlaydi. Mazkur satr “bu dunyoni yaxshilar ko‘tarib turibdi” hikmatiga hamohangdir. Darhaqiqat, harom luqma yeydiganlar yer yuzida mavjud bo‘lganligidan aqli kalta, qalbi sayoz, ruhi esa qashshoq kimsalar yashamoqda va xayriyatki, halol luqmadan dunyoga kelgan ma’naviy va ruhiy kamolotga yetgan insonlarimiz ham mavjud bo‘lganligi bois ulug‘larimiz ta’biri bilan aytganda, “dunyoni tutib turibdi”.

Ullibibi Otayeva nafaqat shoira, balki adabiyotshunos sifatida ham xayrli ishlarni amalga oshirgan. Ayniqsa, mumtoz adabiyotimiz vakillari, xususan, so’z mulkining sultoni Alisher Navoiy g’azallariga yozgan sharhlari 2016-yil ,,So’nggi o’tinch” nomi ostida Toshkentning ,,Istiqlol nuri” nashriyoti tomonidan adabiyot ixlosmandlariga taqdim qilindi. Mazkur qo’llanma Sharq she’riyatining sir-asrorlarini anglab yetishda o’quvchilar uchun muhim qo’llanma bo’lib xizmat qilmoqda.

Go‘zal Begim mumtoz adabiyot namoyondalaridan Sayfi Najmiyning “Dunyoda borlig‘idan quvonadurman” she’riga hamohang tarzda she’r yaratgan. Shu o‘rinda ta’kidlab o‘tish lozimki, shoir Matnazar Abdulhakim ham Sayfi Najmiyning shu misrasidan ta’sirlanib, “Otajon og‘a diydori” she’rini yaratganligini qayd qilib o‘tish lozim. Unda shoir ulug‘ san’atkorning sohir ovozi olomonning ko‘ngliga taskin, ruhiyatiga sokinlik bag‘ishlaganligi to‘g‘risida bo‘lsa, aniqrog‘i tuyg‘u ifodasi xususida bo‘lsa, Go‘zal Begim she’rida tuyg‘uning o‘zini ham yangilaydi. Shoira yangicha hissiyotni yangicha ifodalay olish san’atiga erishgan va o‘zining ichki kechinmalarini biroz jonlantirgan:

Necha bor bukladim bitta ko‘ngilni,
Kitobdan xatcho‘pni qizg‘onadirman.
Borligingga to‘shab kabisa yilni,

Sening borligingdan quvonadirman.

Hind mifologiyasida o‘zini anglagan birinchi odamning ahvoli shunday naql qilingan: “Odam dunyoda paydo bo‘lgach, u bir o‘zi – so‘qqabosh umr kechiravergan. Vaqt o‘tib, zamon kechib unda ittifoqo qandaydir qo‘rquv paydo bo‘lgan. U yolg‘izligidan g‘oyatda azoblanish tuyg‘usini sezgan. Shunda uning qalbida kim bilandir muomala-munosabat istagi yengilmas dardga aylangan. Va ruhida sog‘inch hislari yolqinlangan. Natijada nima bo‘lgan? Uning vujudi ikkiga bo‘linib, yana bir odam yaralgan. Bu odam – Ayol hisoblangan. Muhabbat, bu –sening yarmingni tashkil etadigan ayolni topish va unga ko‘ngil bog‘lash degan aqida o‘shandan boshlab jahonga keng tarqalgan emish”. Darhaqiqat, yolg‘izlik faqat Yaratganga xos. Shunday insonlar borki, real hayotda yolg‘iz, ammo ruhan, qalban yolg‘iz emas. Nega borlig‘iga kabisa yil (kabisa so‘zini keltirishi orqali ma’noni yanada kuchaytirilishiga zamin yaratilgan) to‘shaladi-yu, hijronda necha ming kunlar o‘tadi-yu, biroq uning borligidan quvonadi? Bu aslida ko‘ngilning bog‘liqligidan, yorning ruhiyatiga hamnafasligidan o‘z-o‘ziga dalda berish va qalbining tub-tubidagi umid uchqunlarining tasallisi natijasidir.

Novdalar novdalarning taklifiga bosh qo‘shar,
Osmonni urib-surib, bir osmon chaqmoq keldi.
Xo‘rsinsam, quyosh sochgan har bir shul’a ming yashar,
Oy ketdi, oftob keldi.

Go‘zal Begimning mazkur she’rini mutolaa qilar ekanmiz, Ogahiyning ta’rixlaridagi “Oy ketdi-yu oftob keldi” (Mah rafta(u) oftob omad – 1259 hijriy (1843 m) yil.) misrasiga ishorani kuzatishimiz mumkin. Ulug‘ ijodkor Olloqulixon vafoti va Rahimqulixonning taxtga chiqishi ta’rixini oy va oftob misolida ana shunday muqoyasa qiladi. Ko‘pchilik adabiyotshunoslar G. Begim she’rlarida faqat intim tuyg‘ular, kechinmalar talqini mavjudligi borasida fikr-mulohazalar bildiradi. Haq gap, biroq uning shunday she’rlari borki, bir qarashda muallif o‘z ichki olami haqida so‘zlayotgandek, biroq satrlar chuqur mushohada qilinsa, misralar qatida aslida ijtimoiy tuyg‘ular kuylanayotganligini guvohi bo‘lamiz. Mazkur she’r fikrimizning yorqin dalili. Unda tariximizdagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar o‘z ifodasini topgan.

Umuman, xorazmlik shoiralar ijodida Navoiy, Rumiy, Ogahiy, Najmiy, Maxtumquli kabi mumtoz adabiyotimizning vakillari ijodidan ta’sirlanish, o‘tmishning bebaho an’analariga hurmat bilan qarash va ularga yangicha yondashuvning go‘zal ifodasining guvohi bo‘lamiz. Binobarin, ijodkorning badiiy adabiyot olamidagi har bir muvaffaqiyatini, uning adabiy asarlaridagi o‘ziga xosliklarni necha ming yillar davomida ustozlar yaratgan boy ma’naviy meros, shuningdek, an’anaviy-ijodiy ta’sirsiz tasavvur qilish mushkul. Zero, har bir san’atkor badiiy adabiyotning o‘zigacha bo‘lgan an’analarini mukammal o‘rganishi va rivojlantirishi natijasida novatorlikka erishadi hamda so‘z san’atining tadrijiga o‘z hissasini qo‘shadi. Shu jumladan, Ullibibi Otayeva, Gavhar Ibodullayeva, Go‘zal Begim, Shoira Shamslar ham mumtoz she’riyatning an’anaviy xususiyatlarini mukammal o‘rganishi, o‘zlashtirishi, ustozlari izini davom ettirishi natijasida badiiy mahoratini yanada yuksaltirib kelmoqdalar.

REFERENCES

1. Hayitmetov A. Adabiy merosimiz ufqlari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1997.
2. Haqqulov I. Zanjirband she’r qoshida. Toshkent: Yulduzcha, 1989.
3. Karimov. B. Ruhiyat alifbosi. Adabiy-ilmiy maqolalar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2016.

4. Ibodullayeva G. Yuragimda yashayotgan sir. – Toshkent: Akademnashr, 2012.
5. Otayeva U. Shukrona. – Toshkent: Yozuvchi, 1998.
6. G.Begim. Yoki. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2018.

THEORETICAL FEATURES OF EXTRALINGUISTIC PROBLEMS IN THE TRANSLATION OF POPULAR SCIENTIFIC TEXTS

Norbekova Farangiza Shuhrat qizi
Phd Researcher Tashkent State University of Uzbek language and literature

https://doi.org/10.5281/zenodo.7991781

Abstract. *Nowadays, it is no exaggeration to say that the translation of scientific texts from an extralinguistic point of view and the exchange of scientific and technical information is of great importance for the activity of the field of science. It is very important for the translator of scientific and popular texts to have professional qualifications and to work with special dictionaries to convey information as accurately as possible from the original. In this study, scientific theoretical aspects of extralinguistic problems in the translation of scientific texts were studied. In addition, it is suggested that the translator should have broad specialized knowledge as well as world knowledge to overcome extralinguistic problems in the translation process. In addition, the translator must remember that the more effort or participation in the translation, the better the result.*

Keywords: *theoretical aspect, popular scientific style, extralinguistic features, translation, translation process, scientific technical writing.*

A translator draws on all kinds of knowledge while translating, and such knowledge falls broadly under two types: linguistic and extralinguistic1. In addition, s/he must be equipped with translation methodology, knowledge and skills involving problem identification, problem-solving, decision-making, subject research skills, etc. A translator’s competence might also involve self-concept, aptitude and personality, attitudes and affective factors, translation effort, understanding of translation, etc. Moreover, since these components of translator competence appear to complement each other, a translator who is lacking in one component or another can resort to other component(s) to compensate for that lack.

As in the case of any other type of translation, there are certain requirements, norms, and features of the translation of scientific and technical texts. In general, the translation cannot be a free presentation or literal interlinear of the original, but partially in the text of the translation, it is possible to use such methods of translation. For instance, in the case when a literal translation accurately and clearly conveys the meaning of the original and at the same time corresponds to the usage of the Russian language, or vice versa, when the transfer of meaning is possible only with a complete transformation of the phrase. The main condition is the transmission of the undistorted meaning of the original. As for the translation of scientific and technical style texts, According to Yu.I. Lashkevich “A translation should not only correctly reflect the meaning of the original text, but also correspond to a form that is as close as possible to the form of the original”. The quality of such a translation depends on the translator’s knowledge of the topic of the text and the language. Correspondence with the style of scientific and technical texts is also an important aspect of adequate translation. Each language has its own characteristics of different styles, and all of them can both coincide and differ in languages.

The following is a list of the general extralinguistic features of scientific and technical writing:

- strict logic of presentation;
- information content;

- monologic type of speech;
- objectivity (argumentation, motivation);
- orientation to logical perception;
- terminology (general technical, intersectoral or highly specialized).

Additionally, scientific and technical writing possesses the following characteristics:

- abbreviations, which, as a rule, are deciphered during translation;
- frequent use of complex prepositions;
- use of words of Romance origin;
- the presence of attributive complexes;
- extended syntactic constructions

The main role of extralinguistic factors that have a significant impact on the process and outcome of translation activity is one of the most pressing issues in the theory of translation field in recent years.The role of extralinguistic factors of a speech act in the general sense of individual elements of the text is that they (extralinguistic factors) largely remove the ambiguity (both lexical and grammatical or structural) of language units. By using extralinguistic factors, the translator can reach the degree of the most suitable equivalent. It is impossible to study speech in isolation from the speaker as a representative of a certain culture, a certain social group, and as a person with his own subjective characteristics: “Language is always inseparable from a person who cannot be thought outside of his subjective judgments and subjective perceptions”.

L. S. Barkhudarov noted translation as “the process of transforming a speech work in one language into a speech work in another language while maintaining an unchanged content plan”. This definition is certainly correct. However, translation is a complex activity, and the essence of translation is the process of interlingual and intercultural communication. In addition to that, “translation is not only an interaction of languages, but also an interaction of cultures”. Therefore, the absolute and complete equivalence of translation is basically not achievable. The aim of translation as an intercultural communication should be cultural equivalence.

Different cultures, different personalities, different ways of thinking, different kinds of literature, different epochs, different levels of development, different traditions and attitudes always collide in translation, and besides the fact that linguistic factors directly affect translation activity, the extralinguistic factors listed above also have a strong influence on her. Due to the fact that there are extra-linguistic factors in two languages and there are differences in the cultures of different peoples, it is absolutely necessary for the translator, as a participant in a kind of speech act, to have certain extra-linguistic information.

During the formation of translation theory, the attention of researchers was focused on some intralinguistic factors. The problems of translatability and equivalence have been posed and considered mainly within the framework of linguistics. The connection between translation and linguistics is undeniable, but this does not mean at all that translation can be performed without taking into account such extralinguistic factors as the history of the people, their culture, social, geographical, and ethnic conditions, and contacts with other peoples.

Moreover, the essence of translation is the process of interlinguistic and intercultural communication. The translation is not only an interaction of languages but also an interaction of cultures. Different nations have different cultures, different personalities, different ways of thinking, different literature, different epochs, different levels of development, different

traditions and attitudes, and besides the fact that linguistic factors directly affect translation activities, the extralinguistic factors listed above also have a strong influence on her. Therefore, the absolute and complete equivalence of the translation is basically not achievable.

The most important problem of literary translation is extralinguistic factors, that is, phenomena that lie outside the structure of the language itself, although they are directly related to it. According to L. S. Barkhudarov “Language and translation” noted that having defined the theory of translation as a linguistic discipline, it is necessary to establish its place among other branches of language science.

In consequence, scientific and technical texts and popular science texts also belong to the scientific style. They have both similar and different features, there is an erroneous opinion that the popular science substyle of texts is easier to translate due to the seemingly simplified structure at first glance. But due to differences in commutative purpose, the means of expression used in such texts create additional difficulties for translation. Their main task is to convey cognitive information to the recipient, which, as a rule, is given in large volumes in scientific texts. In addition, a characteristic feature of such texts is the heterogeneity of the vocabulary used in them. For example, to denote special concepts from aviation and space fields, they resort to common vocabulary, as well as to industry and highly specialized terms, professionalism, jargon, and borrowings.

In conclusion, the theoretical aspects of the extralinguistic features of the original and the similarity and uniqueness of the translation of the texts in the scientific-popular style can be explained by the opinions of the above scientists. It is important to study the process of translating various scientific sources into two languages. Therefore, it is important for us to identify and solve the main extralinguistic features of scientific and popular texts, as well as the problems that arise in the translation of such texts. First of all, we believe that it is difficult to achieve any goal in practice without scientific research on the theoretical aspects of translation. Therefore, by analyzing a number of popular scientific translations into two languages, it is possible to come to a certain practical value.

REFERENCES

1. Ginzburg, R.S. A Course in Modern English Lexicology. R.S. Ginzburg, S.S Khidekel, G.Y Knyazeva, A.A. Sankin. – M. : Vyssaja Skola, 1979. P. 271.
2. http://www.practica.ru/Articles/scientific.htm
3. Laukkanen, J. “Affective and Attitudinal Factors in Translation Processes,” Target 8, 1996. P. 257- 274
4. Бархударов, Л.С. Язык и перевод. М. : Международные отношения, 1975. С. 240.
5. Бархударов, С.Г. Проблемы языка, науки, техники, логические, лингвистические и исторические аспекты терминологии. С. Г. Бархударов. - М. : Наука, 1970. С. 356.
6. Угнаев, В.С. Специфика функционирования немецкой авиационной и космической лексики в текстах немецкой общественнополитической прессы [Текст]/ В.С. Угнаев// Известия РГПУ им.А.И. Герцена. – Санкт-Петербург : РГПУ им. А.И. Герцена, 2014. С. 89-94

TIL SOFLIGINI SAQLAB QOLISHDA MUAMMOLAR VA UNING AYRIM YECHIMLARI

Sa’diyev Soli Tolibovich
Navoiy davlat pedagogika institute Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi v/b dotsenti

https://doi.org/10.5281/zenodo.7991789

Annatatsiya. *Bu maqolada, bugungi kun talabidan kelib chiqib, ta’limdagi o‘zgarishlarini ko‘zi ochiq odam albatta buni ko‘radi. Bugungi globallashuv davrida har bir xalq, har qaysi mustaqil davlat o‘z milliy manfaatlarini ta’minlash, bu borada avvalo o‘z madaniyatini, azaliy qadriyatlarini, ona tilini asrab-avaylash va rivojlantirish masalasiga ustuvor ahamiyat qaratishi tabiiydir.*

Kalit so'zlar: *Globallashuv davri, milliy manfaatlar, ona tilini asrab-avaylash, gazeta-jurnallar, idora-tashkilotlardagi rasmiy hujjatlar, shevada gapirish, chet el so‘zlarini chala-yarim talaffuz qilish, doktorlik dissertatsiyasi, ona tili o‘zbek tilini umuman bilmaydigan “ziyolilar”, boshqaruv idoralari, jahon mezonlariga bo‘ylashish.*

Bugungi globallashuv davrida har bir xalq, har qaysi mustaqil davlat o‘z milliy manfaatlarini ta’minlash, bu borada avvalo o‘z madaniyatini, azaliy qadriyatlarini, ona tilini asrab-avaylash va rivojlantirish masalasiga ustuvor ahamiyat qaratishi tabiiydir. Lekin tilimiz sofligini saqlash borasida hali qiladigan ishlarimiz ko‘p.

Eng avvalo, lotin yozuviga asoslangan o‘zbek alifbosiga to‘laligicha o‘tganimiz yo‘q, gazeta-jurnallarda, idora-tashkilotlardagi rasmiy hujjatlarda hanuzgacha krill alifbosidan foydalanib kelinayotgani achinarli hol. Bundan tashqari televideniya orqali efirga uzatilayotgan turli xil ko‘rsatuvlarda jurnalistlar tomonidan shevada gapirish yoki chet el so‘zlarini chala-yarim talaffuz qilish hollari hanuzgacha uchrab turibdi. Bu kabi muammolar kinofilmlarda, radio eshittirishlarda ham uchraydi.

Yana bir muammo: oliy ma’lumotli, hatto nomzodlik, balki doktorlik dissertatsiyasini himoya qilgan ziyolilarning ba’zilari o‘z ona tilida to‘rt qator matnni yoza olmaydilar. Otasi o‘zbek, onasi o‘zbek, o‘zi ham o‘zbek, lekin ruscha savod chiqargan, kamiga ingliz tilini mukammal o‘rgangan-u, lekin o‘z ona tili o‘zbek tilini umuman bilmaydigan “ziyolilar”ga rahmingiz keladi. Mayli chet tilini o‘rgansin, lekin o‘z tilini ham hurmat qilishi kerak. Ba’zan boshqaruv idoralarida mas’ul lavozimda ishlayotgan xodimlar ham o‘z tilida yozishlari qiyinligini aytishadi. Ayrim hujjatlarga nazar tashlasangiz, u avval rus tilida yozilgani, so‘ng davlat tiliga tarjima qilingani ko‘rinib turadi.

Tilimiz sofligini saqlash unga to‘g‘ri kelgan-kelmagan so‘zlarni tiqishtirishga yo‘l qo‘ymaslikni anglatadi. Lekin ayrim ijodkorlar o‘ziga xos yo‘l tutish, ba’zan jahon mezonlariga bo‘ylashish deb hisoblab, o‘zbekcha so‘z yoniga inglizcha yoki boshqa tilga mansub so‘zlarni sun’iy yopishtirishga harakat qilishmoqda. “Yoshlar” telekanalidagi “KameRadar”, “Start up club ko‘rsatuvlarini o‘z tilimizda nomlasa bo‘lmaydimi? Axir bu ko‘rsatuvlar o‘zbek tomoshabinlariga mo‘ljallangan-ku? Shuningdek, “Milliy” TV kanalida “MTV showkids”, “TV-Sale”, “M-news”, “Voydod, karaoke”, “Qo‘zg‘olonshou” kabi ko‘rsatuvlar nomini o‘z tilimizdagi jozibali so‘zlar bilan nomlashning iloji yo‘qmikan? Axir yoshlarimiz hayotdagi axborotni ham, ma’naviy boylikni ham, asosan, televideniye orqali olishadi-ku?! Bunday sun’iy nomlar nafaqat tilimizni, balki dilimizni ham buzadi.

Har bir fuqaro-talaba va o‘qituvchi, ziyoli va ishchi, xizmatchi va olim rasmiy hujjatlarni to‘g‘ri va xatosiz yozishi Qonunning 7-moddasida aks etgan: “Davlat tili rasmiy amal qiladigan doiralarda o‘zbek adabiy tilining ilmiy qoidalari va normalariga rioya etiladi”. Demak, har bir shaxs savodxon bo‘lishi bilan birga ilmiy atama va terminlarni ishlatishda qonun moddalariga qat’iy rioya qilishi lozim.

O‘zbek tili dunyodagi qadimiy va boy tillardan biridir. Uning sofligi, purma’noligi, ta’sirchanligi, go‘zalligi, boyligiga o‘z hissamizni qo‘shishimiz zarur. Xalqimizning o‘z tiliga, eliga bo‘lgan cheksiz muhabbati, ijodkorlik qudrati til masalalariga milliylik nuqtayi nazari bilan yondashishda namoyon bo‘ladi. Hazrati Navoiyning “Tilga ixtiyorsiz — elga e’tiborsiz” degan hikmati necha asr o‘tsa ham o‘zining ma’no-mohiyatini yo‘qotgani yo‘q. Aksincha, tarixiy jarayonlar bu hikmatning naqadar haqqoniyligini isbotlab bergan.[1]

Omma ko‘radigan, xossatan shahar va qishloqlarimizdagi, ko‘chalarimizdagi reklama panolarimiz, televideniya, internet tarmoqlaridagi, gazeta jurnallarimizdagi “O‘zbek lotin alifbosi” da yozilmadimi, unga amal qilinmadimi, ularni qonunlarda ko‘rsatilgan ma’muriy hattoki jinoiy javobgarlikka tortishgacha olib borilmas ekan, tilimiz xor bo‘lib oyog‘ osti bo‘lishga davom etaveradi.

Yana bir og‘riqli tomoni shundaki: O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Oliy ta’lim muassasalariga o‘qishga qabul qilishda milliy hamda xalqaro baholash tizimlari sertifikatlarini tadbiq qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2019-yil 13-maydagi 395-son qaroriga muvofiq, test sinovlari (kasbiy (ijodiy) imtihon) majmuasida chet tili (ingliz, nemis, fransuz, ispan, turk, arab, fors, dari, hind, urdu, koreys, uyg‘ur, italyan, yapon tillari) (keying o‘rinlarda chet tili deb ataladi) birinchi (asosiy) fan sifatida kiritilgan bakalavriat ta’lim yo‘nalishlarida hujjat topshirgan, TOEFL, IELTS, CEFR, SAT General, SAT Subject va hakazo xalqaro sertifatga ega bo‘lgan abiturentlarga ushbu fandan imtihonlarsiz belgilangan maksimal ball beriladi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 19-maydagi 312-son “Xorijiy tillarni o‘rganishni ommalashtirishni samarali tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qaroriga muvofiq, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi, Xorijiy tillarni o‘rganishni ommalashtirish agentligi va Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi qaror qiladi:

1. Quyidagilar:

Xorijiy tillarni bilish darajasini baholovchi xalqaro tan olingan sertifikatlar ro‘yxati 1-ilovaga muvofiq;

Xorijiy tillarni bilish darajasini belgilovchi milliy va xalqaro tan olingan sertifikatlar o‘rtasidagi muvofiqlik darajasi 2-ilovaga muvofiq tasdiqlansin.

Ammo afsuslar bo‘lsinki “ona tili va adabiyot”, “nutq madaniyatimiz”…. vaho kazo tilimizga bog‘liq bo‘lgan qanaqa yondoshuvlar bo‘ladigan bo‘lsa, buni mutaxasis olimlarimiz yaxshi bilishadi, mana shularni o‘zlashtirmay, mukammal bilmay turib, o‘zga tillarni o‘rganish maqsadga muvofiq bo‘lmalmaydi. Dinimiz ham buni no o‘rin deb biladi.

Xulosa qilib aytganda, biz o‘zligimizni, tilimizni asramasak, kelajak avlodimizga nima yetkazamiz? Buzuq mafkuramiz bilan faxrlanib yuramizmi? Ma’naviyati yuksak xalqni

[1] **Nazokat Sherboyeva, Xorazm viloyati, Yangibozor tumanidagi 30-son maktabning ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi.**

shakllantirmoqchi bo‘lsak, qanchalik vaqli kirishsak tilimizni himoha qilishga, shunchalik natija yaxshilanadi va kelajak avlod bizdan rozi bo‘ladi.

Bu borada Vazirlar Mahkamasining ijobiy natijalarini kutib qolamiz. Tilimizni bekami-ko‘st bo‘lishini xoxlasak, boshqa xalqaro xorijiy tan olingan tillar qatoridan joy olishi uchun, yaqin o‘n yillik kelajak dasturlarini ishlab chiqishimiz va dastur asosida tizimli ishlarni yo‘lga qo‘yishimiz juda ham zarur. Ta’lim tizimidagi tub burilishlar bu albatta uzoq vaqt talab qiladigan jarayon hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat va Jamiyat qurilishi akademiyasi faoliyatini tubdan isloh qilish vaqti keldi. Har bir rahbar xodim uchun, Milliy tilimizdan “O‘zbek lotin alifbosi” da tilimizni qay darajada bilishligi Sertifikatiga ega bo‘lmay turib, uni rahbar deb tan olmaslik talabi qoyilishi, maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bu bilan biz islohotni yuqori turuvchi organlardan boshlasak, quyi organlar, ishchi xizmatchilar bu borada xayrixoh bo‘lishlari tayin.

REFERENCES

1. С.Т.Саъдиев З.С.Очилов XLIII Международная научно-практическая конференция “Международное научное обозрение проблем и перспектив современной науки и образования”. “По тему Факторы, влияющие на качество музыкального образования”. 2018 г 25-26 Март (Америка Бостон). nttps://creativecommns.org/licenses/bu-sa/4.0/deed.en
2. С.Т.Саъдиев ACADEMICIA An International Multidisciplinary Research Journal “Тасвирлашнинг асосий қонун – қоидалари” Vol. 11, Issue 5, May 2021 saarjjournal@gmail.com
3. С.Т.Саъдиев “Ўрта асрлар шарқ миниатюра мактабларининг методлари” «Science and innovation» халқаро илмий журнали (ISSN: 2181-3337) 2022-йил 2-сони. *http://scientists.uz/view.php.id=178 http://scientists.uz/uploads/202202/061.pdf*
4. С.Т.Саъдиев «Science and innovation» халқаро илмий журнали N EDUCATIONAL ACTIVITIES “Халқ амалий санъатида ёғоч ўймакорлиги-нинг ўзига хос аҳамияти” (ISSN: 2181-3523) 2022-yil 5-сони. https://t.me/science_innovations
5. Sa’diyev S. T, Muzropova G. M. SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 2 ISSUE 2 FEBRUARY 2023 UIF-2022: 8.2 | ISSN: 2181-3337 | SCIENTISTS.UZ “EXPRESSION OF REALITY IN MODERN UZBEK FINE ART” https://doi.org/10.5281/zenodo.7643877
6. Sa’diyev S. T, Sultonov Bahodir. SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 2 ISSUE 3 MARCH 2023 UIF-2022: 8.2 | ISSN: 2181-3337 | SCIENTISTS.UZ “THE IMPORTANCE OF APPLIED ART WORKS IN EDUCATION OF SOCIAL COMPETENCE IN PRIMARY CLASS STUDENTS OUTSIDE THE CLASSROOM EDUCATION” https://doi.org/10.5281/zenodo.7698852
7. Nazokat Sherboyeva, Xorazm viloyati, Yangibozor tumanidagi 30-son maktabning ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi.
8. www.tdpu.uz
9. www.pedagog.uz
10. www.Ziyonet.uz

INTERFAOL TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANGAN HOLDA CHET TILI FANLARNI O‘QITISH JARAYONLARINI TASHKILLASHTIRISH “PREZI” ILOVASI MISOLIDA

[1]Shohsanam Xolboyeva, [2]F.Fayzullayev
[1]Qori Niyoziy nomidagi O‘zPFITI tayanch doktoranti
[2]TDPU magistranti

https://doi.org/10.5281/zenodo.7991808

Annotatsiya. *Inson hayoti va faoliyatining turli jabhalarda, jumladan, tabiiy fanlarni o’rganishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish tobora muhim ahamiyat kasb etib bormoqda. Ayni paytda “Prezi” ilovasi axborot ta’lim tarmog’i fanlarni interfaol o’rganishning xilma-xil shakl va vositalarni taqdim etmoqda.*

Kalit so’zlar: *interfaol texnologiyalar, chet tili, o’qitishm ta’lim, prezi ilovasi.*

“Prezi” ilovasi nima o’zi? U qanday ishlaydi? “Prezi” ilovasi 2009 yilda Peter Arvai, Peter Halacsy va Adam Somlai-Fischerlar tomonidan ishlab chiqilgan bo’lib, hozirgi kunga kelib bu ilova Vengriyaning Budapesht va AQShning San Fransisko, Kaliforniya shtatlarida o’z faoliyatani olib bormoqda, hamda, 60 milliondan ortiq foydalanuvchilarga hizmat ko’rsatmoqda. Hozirga kelib “Prezi” foydalanuvchilari 160 milliondan ziyodroq prezilarga egadirlar.

Oliy ta’lim va o’rta-maxsus ta’lim muassasalarida “Prezi” ilovasidan foydalanish yo’lga qo’yildi. hamda ma’ruza matnlarini bu ilova orqali talaba va o’quvchilarga yetkazish judayam qulay bir muhitga aylandi. Bu muhit qanday ishlaydi va undan foydalanish shartlari qanday? Muhitdan foydalanish uchun siz avvalo “Jobs page” web sahifasidan o’zingiz yoqtirgan holatni tanlashingiz lozim. Sizning ma’lumotlaringiz ichki “Jobvite ATS” tizimiga tushadi va tizim tomonidan baholanadi. Umumiy so’rov jarayoni quyidagilardan tashkil topadi:

- Muayyan rollar uchun testlar;
- HR interview;
- Jamoa va boshqaruvchining interviewlari;
- Online baholash davri (1 kundan 5 kungacha);

Mana qariyb uch yildirki butun Yevropa “Prezi” multimedia dasturiy portalidan foydalanib kelmoqda. Bu interfaol dasturiy muhitda siz xohlagan tilingizda ma’ruzalar, loyihalar va har-xil namoyishlarni yasashingiz mumkin. Prezi.com web sahifasi sizning taqdimotlaringizni visuallashtirish uchun judayam ko’p imkoniyatlarni yaratadi. Prezi.com web - xizmati masshtablashtirish texnologiyasiga asoslangan, ya’ni yaqinlashtirish va uzoqlashtirish imkoniga ega. Bu esa tabiiy fanlarda animatsiyalarni yaratish, o’rganilishi kerak bo’lgan obyektlarni onlayn ko’rish imkonini beradi. “Prezi”ning Microsoft Power Point va Open Office Impress interfaol dasturiy ta’minotlardan farqi shundaki, unda slaydlar bir-biri bilan o’tishlar bilan emas, balki alohida bo’limlarni yaqinlashtirish bilan bo’g’langan. Hozirgi kunda Prezi.com web-sahifasida 3 tarif rejasi mavjud bo’lib, bular:

- “Public free” bepul reja bo’lib, taqdimotlaringizni onlayn ravishda bajarishga va uni xususiy kompyuteringizga saqlab olish imkoniyatini beradi;
- “Enjoy 59$/year”. Bu rejada sizga qo’shimcha imkoniyatlardan foydalanish uchun sharoitga ega bo’lasiz, hamda siz o’z logotipingizni qo’yishingiz ham mumkin. Hajmi 500 megabayt. O’qituvchilar uchun bu tarif rejasi mutlaqo bepul;

- “Pro 159$/year”. Bu tarif rejasi yuqorida sanab o’tilganlardan tashqari “Prezi Desktop” dasturiy ta’minoti orqali o’zgartirish imkoniyatiga ega bo’lasiz. Hajmi 2000 megabayt. O’qituvchilar uchun yiliga 59 AQSh dollarini tashkil etadi.

Pullik tarif rejalarida 30 kunlik sinov muddati beriladi.

Shuni ham inobatga olishimiz kerakki o’qituvchilar va talabalar uchun “Enjoy” tarifi mutlaqo bepul. Bu xizmatdan foydalanish uchun siz maxsus sahifadan ro’yxatdan o’tgan bo’lishingiz kerak.

Ta’limda interfaol metodlarni qo’llashning asosiy maqsadi o’quvchilarni va talabalarni faol ta’lim olish jarayoniga jalb qilish, ularga bilish hamda izlanish malaka va ko’nikmalarini rivojlantirish, umumta’lim maktablari va oliy ta’lim muassasalarida fanlar bo’yicha o’quv materialllarini puxta o’zlashtirish faoliyatini oshirishdan iboratdir.

REFERENCES

1. Larichev O.I. Theory and methods of solutions. – M.: Logos, 2000.
2. Litvak B.G. Development of management solutions. – M.: Case, 2001.
3. Ziyonet portali
4. Prezi.com – web-sahifasi
5. http://oprezi.ru/o-prezi.html/ - “prezi” web-sahifasining rus tilidagi web portali

TOLERANTLIK ZAMONAVIY CHET TILI O’QITUVCHISINING KASBIY XUSUSIYATI SIFATIDA

Umarova Sarvinoz Sardorovna
Urganch davlat universiteti tayanch doktoranti

https://doi.org/10.5281/zenodo.7991829

Annotatsiya. *Ushbu maqola tolerantlikni zamonaviy chet tili o'qituvchining shaxsiy va professional xususiyati sifatida tahlil qilishga bag'ishlangan.*

Kalit so’zlar*: Bag’rikenglik, zamonaviy pedagog,ijtimoiy jarayonlar, e’tiqod erkinligi, ta’lim, muloqot.*

So'nggi o'n yilliklarda "tolerantlik" tushunchasidan foydalanish keng tarqaldi, bu, xususan, psixologik, pedagogik, falsafiy, sotsiologik, tarixiy va siyosiy adabiyotlar tahlili bilan tasdiqlanadi. Murakkab ijtimoiy-siyosiy jarayonlar, jumladan, ta’lim sohasidagi barcha ichki va tashqi qarama-qarshiliklari bilan bag‘rikenglik mavzusini o‘ta keskin qilib qo‘yadi, ilmiy asoslash va amaliy qadamlarni talab qiladi. Ushbu atama bilan ko'rsatilgan muammoning ahamiyati nafaqat olimlarning ishlarida, balki xalqaro hujjatlarda ham ko'rsatilgan. Shunday qilib, 1995- yilda Birlashgan Millatlar Tashkiloti "Bag'rikenglik tamoyillari deklaratsiyasi" ni qabul qildi, unda shunday deyilgan: "bag'rikenglik ... madaniyatlarning xilma-xilligini, o'zini namoyon qilish shakllarini va inson individualligining namoyon bo'lishini to'g'ri tushunishni anglatadi. Tolerantlik bilim, ochiqlik, muloqot va fikr, vijdon, e’tiqod erkinligi bilan ta’minlanadi”.

Ko'p millatli va ko'p madaniyatli jamiyat rivojlanishining zamonaviy sharoitida bo'lajak pedagoglarning, ayniqsa chet tili o’qituvchilarining pedagogik bag'rikengligi alohida e'tiborni talab qiladi, bu ularni universitetda o'qish davrida ijodiy kasbiy faoliyatga tayyorlashning ajralmas qismi hisoblanadi. Shu sababli, bo'lajak chet tili o'qituvchilarning kasbiy bag'rikengligi mavzusi eng dolzarb mavzulardan biridir.

Tolerantlikni shakllantirmagan o'qituvchi murosasizlikni namoyon qiladi va munosabatlarning keskinlashishiga olib keladi. O'qituvchining muhim fazilatlari orasida eng muhimi bu boshqalarga bo'lgan munosabatida o'z-o'zini tahlil qilish qobiliyati, o'z pozitsiyalarini, munosabatlarini, qarorlarini, harakatlarini obyektiv baholash qobiliyatidir, chunki o'qituvchi har bir inson muvaffaqiyat va xatolarga haqli ekanligini tushunishi kerak. Oxir-oqibat, o'qituvchi o'z his-tuyg'ularini boshqarishga, boshqalarga dushmanlik va salbiy munosabatni tiyishga intilishi kerak. Og’ir vaziyatda his-tuyg'ularni ushlab turish juda qiyin, ammo bag'rikengliksiz o'qituvchi faqat munosabatlarni murakkablashtiradi.

Bo'lajak o'qituvchilarda bag'rikenglik fazilatlarini shakllantirish jarayonida ular o'z-o'zini tarbiyalash usullarini egallashlari kerak. Demakki, har bir bo’lajak pedagog eng avvalo o'z-o'zini kuzatish, tekshirish, hurmat qilish, himoya qilish, tasdiqlash, induksiya qilish, targ'ib qilish kabi xususiyatlarni shakllantirishu zarur.

Tadqiqotchilar o'qituvchining bag'rikengligining mohiyatini turli yo'llar bilan izohlaydilar:

- o'quv jarayoni mobaynida ishtirokchilarga nisbatan bag'rikenglik munosabati (L.A. Zanina, N.A. Moreva va boshqalar);

- ruhiy barqarorlik (L.A. Zanina, N.P. Menshikova va boshqalar);

- o'qituvchining barcha turdagi va darajadagi bag'rikenglik xususiyatlarini o'zida mujassam etgan ta'lim subyektlari bilan dialogik munosabatlarni o'rnatishdagi kasbiy qobiliyati(O.Y.Xarlamova, M.A.Perepelitsina va boshqalar);

- boshqa odamlar bilan o'zaro munosabatlarning tolerant shakllarining namoyon bo'lishiga munosabatning mavjudligi (E.Yu.Kleptsova, O.B.Nurligayanova va boshqalar);

- ta'lim jarayoni ishtirokchilari bilan ularning individual ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini tushunish, tan olish va qabul qilish asosida hamkorlik qilish qobiliyati va istagi (G.V. Bezyuleva, M.A. Perepelitsyna, O.G. Shavrina, G.M. Shelamova va boshqalar).

Tolerantlik o'qituvchining muhim shaxsiy va kasbiy sifatidir, chunki u boshqa odamlar, ayniqsa ta’lim oluvchilar bilan o'zaro tushunishga erishish, majburlash, bosim, xo'rlash choralarini qo'llamasdan turli nuqtai nazar va pozitsiyalarda kelishish istagi bilan bog'liq. Tolerantlik o'zaro tushunish va ishonchni rivojlantiradi, nizolarning oldini olishga va ularning salbiy oqibatlarini bartaraf etishga yordam beradi. Zamonaviy amaliyotda bag'rikenglik ko'plab haqiqatlar, qarashlar, g'oyalar mavjudligining tabiiyligi va qonuniyligini tushunish sifatida namoyon bo'ladi, sub'ektning o'zidan farq qiladigan, g'azablanmasdan, tajovuzkorliksiz, ustunlikni kamsitmasdan, boshqa fikrni qabul qilishga tayyorligi sifatida namoyon bo'ladi.

Tolerantlikning namoyon bo'lish darajasi bir necha darajalar bilan ifodalanishi mumkin:

- past - shaxs alternativa imkoniyatini tan oladi, lekin uning noto'g'riligiga ishonadi, o'z g'oyalariga sodiq qoladi va o'zini tanqidiy baholashdan bosh tortadi;

- o'rta - shaxs boshqalarni va ular haqidagi o'z mulohazalari asosliligini baholashga intiladi, suhbatlashishga tayyorligini ko'rsatadi;

- yuqori - shaxs har xil fikrlarga ochiq, muhim g'oyalar, bilim, ko'nikmalar, tanqidiy tahlil qilish qobiliyatiga ega, muloqotga intiladi, axloqiy me'yorlarga rioya qiladi, o'z xatosi ehtimolini tan oladi.

Tadqiqotchilar, qoida tariqasida, o'qituvchilarning xatti-harakatlarida avtoritarizm, qat'iylik, konservatizm va o'zaro munosabatlardagi sherikga ta'sir o'tkazish istagi ustunlik qilishini, bu ko'p jihatdan ta'lim jarayonida an'anaviy subyekt-obyekt munosabatlarining natijasi ekanligini ta’kidlaydilar .Shu sababli, kasbiy pedagogik ta'limning dolzarb vazifalaridan biri o'qituvchilarning yangi avlod bag'rikengligini, ya'ni ularning bilimga ochiqligi, boshqa odamni tushunish, u bilan haqiqiy hamkorlikka intilishlarini tarbiyalashdir.

Bizning fikrimizcha, o'quv jarayoni subyektlarida tolerantlik munosabatini shakllantirishning quyidagi yo'nalishlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

● loyihalashda shaxsiy rivojlanishga e'tibor berish (maqsad, natija va samaradorlikning asosiy mezonini aniqlashti) va pedagogik faoliyatni amalga oshirish;

● o‘quvchini pedagogik jarayonning subyekti sifatida tan olish;

● o‘qituvchi va talabalar o‘rtasida insonparvarlik munosabatlarini o‘rnatish;

● pedagogik jarayonning polisubyektiv, dialogik mohiyatini hamkorlik, o'qituvchi va shogirdning birgalikdagi ijodi asosida tasdiqlash.

Sanab o'tilgan yo'nalishlar insonparvarlik qadriyatlariga asoslangan o'quvchiga yo'naltirilgan ta'lim kontseptsiyasi bag'rikenglikni rivojlantirishda asos bo'lishi kerakligini ko'rsatadi.

Pedagogikada tolerantlik ikki jihatga ega:

1) o'qituvchining o'quvchilarga nisbatan bag'rikengligi;

2) o'quvchilarda bag'rikenglik xulq-atvor ko'nikmalarini tarbiyalash.

Bu muammolarni hal etishdagi muvaffaqiyat o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi bevosita muloqotda, ya’ni pedagogik jarayonning o‘zida yaqqol namoyon bo‘ladi. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning o'qitiladigan fanlarni o'zlashtirish xarakteriga ham, o'qituvchining amaliy faoliyatidan kasbiy qoniqishiga ham ta'sir qiladi.

Ta'lim jarayonida chet tili o'qituvchilarning bag'rikenglik xususiyatlarini tahlil qilib, tadqiqotchilar ularning bag'rikengligining bir necha turlarini aniqlaydilar:

- ijtimoiy bag'rikenglikning mavjudligi chet tili o'qituvchisiga ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari bilan samarali muloqot qilish imkonini beradi;

- psixologik bag'rikenglikni shakllantirish o'qituvchining ko'plab kasbiy stresslarga yuqori chidamliligini ta'minlaydi va kasbiy faoliyatni samarali qurishga yordam beradi.

Xulosa tariqasida aytish mumkinki, jamiyat taraqqiyotining zamonaviy sharoitlari chet tili o‘qituvchisi oldiga pedagogik bag‘rikenglikni shakllantirishni ta’minlovchi yangi talablarni qo‘ymoqda. Pedagogik bag'rikenglik chet tili o'qituvchisining kasbiy jihatdan muhim sifati, uning ishining samaradorligiga, shuningdek, kasbiy rivojlanishi va shaxsini rivojlantirish nuqtai nazaridan ta'lim jarayonining barcha subyektlari bilan munosabatlariga ta'sir qiladi.

Shunday ekan, har bir zamonaviy chet tili o’qituvchisi :

-ta’lim oluvchilarni dunyoviy ruhda tarbiyalash;

-har kimning qobiliyatini tan olish va har kimning his-tuyg'ulari va pozitsiyasini hurmat qilish;

-talabarga o'rnak bo'lish;

-tinglay olish;

-ta’lim oluvchilarni muammolarni mustaqil hal qilish imkoniyatini berish;

-qattiq ierarxik munosabatlardan qochish;

-avtoritarizm ko'rinishlarining oldini olish;

-birgalikdagi faoliyatni rag'batlantirish kabi xususiyatlarini o’zida mujassam qila olishi o’rinli hisoblanadi.

REFERENCES

1. Fayzullayeva, G. SH. (2017). Adabiy ta"lim zharayonida milliy ġoya taχlili. Sovremennoye obrazovaniye (Uzbekistan), (3), 68-75.
2. Sitarov, V.A. Pedagogical and psychological psychology and educational processes: ucheb. posobie dlya studentov vuzov / V.A. Sitarov, V.G. Maralov. - M., 2000.Akimova O.V., Tabatchenko T.S. Cognitive component of Tolerance in Pedagogic Education. *The Education and science journal*. 2013;1(1):42-57. (In Russ.) https://doi.org/10.17853/1994-5639-2013-1-42-57
3. Komogorov P.F. Filosofsko-psihologicheskie osnovy tolerantnosti kak pedagogicheskogo fenomena // Obrazovanie i nauka. - 2000.- №1. - S.186-197
4. Demeneva N.N. v soavtorstve. Ocenka kachestva uchebnyh zanyatij v vuze i uchebnometodicheskogo obespecheniya disciplin. Vnutrivuzovskaya sistema kontrolya kachestva podgotovki specialistov: praktiko-orientirovannoe posobie. Pod red. E.N. Perevoshchikovoj. / N.Novgorod: NGPU. 2003. 101s.
5. Perepelitsyna M. A. Formirovaniye pedagogicheskoy tolerantnosti u budushchikh uchiteley: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk. Volgograd, 2004. 176 s.

6. Pedagogicheskaya tolerantnost' kak professional'no vazhnoye kachestvo pedagoga // Lichnost', sem'ya i obshchestvo: voprosy pedagogiki i psikhologii: sb. st. po mater. XXI mezhdunar. nauch.-prakt. konf. – Novosibirsk: SibAK, 2012.
7. PovarenkovYU.P. Psikhologicheskaya kharakteristika professional'noy tolerantnosti uchitelya // Voprosy psikhologii vnimaniya: sb. nauch. trudov / pod red. prof. V.I.Strakhova. -Saratov: izd-vo Sarat. un-ta, 2013. -Vyp. 21. -256s.

ТЕХНОЛОГИИИ ЭФФЕКТИВНОГО ОБЩЕНИЯ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ

А.Т.Нурманов
ДжГПУ им.А.Кадыри, Узбекистан, anurmanovjizzax@mail.ru

https://doi.org/10.5281/zenodo.7991840

Аннотация. *В статье осуществлен анализ современных исследований в области эффективного общения, которое рассматривается автором как фактор повышения качества образования. Особое значение в образовательном учреждении имеют технологии эффективного общения, так как они, по утверждению автора статьи, позволяют достичь взаимопонимания между главными субъектами образовательного процесса.*

Ключевые слова: *общение, эффективное общение, качество образования, технологии эффективного общения.*

Обзор зарубежных и российских психологических исследований теории общения, направленных на выявление и объяснение его феноменов, форм и видов, закономерностей и механизмов, мы обнаруживаем в работах представителей психологической школы МГУ им. Ломоносова Т.И.Пашуковой, Г.М.Андреевой, Н.Н.Богомоловой, Л.А.Петровской, О.И.Муравьевой и др.

По утверждению Т.И. Пашуковой, исследование общения проводится в более 60 отраслях психологического знания, в которых прямо или косвенно рассматриваются те или иные аспекты общения. В названных работах представлен подробный обзорный анализ зарубежных теоретических исследований по психологии общения, проведенных в течение XIX – XX веков и по настоящее время.

В зарубежных исследованиях проблемы эффективного общения начались интенсивно разрабатываться с 50-х годов XX века. Первые разработки, которые привели к конкретным практическим результатам в виде тренинговых групп, обучающих более эффективному межличностному общению, принадлежат английским ученым К.Левину, J.L. Moreno, G. H. Mead, К.Роджерсу, Е.Мелибруда и др. Следует отметить, что логическим продолжением исследований эффективности межличностного общения, социальных отношений явилось введение в научный обиход понятия коммуникативной компетентности английскими исследователями R.Harre и M. Argyle, A.Furnham, J.A. Graham.

С 80-х годов XX века под влиянием английских и американских исследований в области эффективного общения и коммуникативной компетентности активизировались социально-психологические работы практического характера русских исследователей. Появилось значительное количество работ в данной сфере. В результате многочисленных исследований в области межличностного общения были выдвинуты такие прогрессивные идеи как: выделение в структуре общения таких компонентов как коммуникативный, перцептивный и интерактивный (Г.М.Андреева), что способствовало развитию в дальнейшем исследований коммуникативных, перцептивных и интерактивных технологий эффективного общения; разработка интерсубъектного подхода (субъект-субъектного и субъект-объектного) к общению (А.У.Хараш); введение понятия коммуникативной компетентности и раскрытие его сущности, содержания и компонентов (Ю.Н.Емельянов,

Ю.М.Жуков, Л.А.Петровская, О.И.Муравьева и др.); разработка и реализация транскоммуникативного подхода (В.И.Кабрин).

По свидетельству О.И.Муравьевой, к настоящему времени в психологии сложилось множество концепций, моделей, подходов к исследованию эффективности или неэффективности общения и взаимодействия, которые можно подразделить по следующим группам: 1) теоретические подходы; 2) эмпирические модели, связывающие эффективность общения с понятием коммуникативной компетентности; 3) исследования, в которых эффективность общения определяется иерархическими моделями взаимодействия; 4) практические приемы и техники эффективного общения и психологические технологии развития коммуникативной компетентности.

Вкратце остановимся на основных положениях этих направлений исследования проблемы эффективности общения. К первой группе относятся теоретические идеи, получившие название в западной психологии «социально-психологических теоретических ориентаций» (по Г.И.Пашуковой). Это бихевиориальные подходы, психоаналитические концепции, исследования в области когнитивной психологии, интеракционизм и этогенический подход R.Harre. Так, в бихевиоральных исследованиях эффективность взаимодействия определяется «широтой репертуара коммуникативных навыков и степенью их сформированности», а в качестве основного способа развития коммуникативной компетентности рекомендуются упражнения, направленные на усвоение образцов поведения через наблюдения за поведением других. По мнению А.Бандуры, чем большим количеством усвоенных моделей социального взаимодействия владеет индивид, тем он будет более эффективен в этом взаимодействии.

Представители психоаналитических исследований (Schutz W.C., E.Bern, K.Rodjers) считают, что неэффективность взаимодействия индивида с другими характеризуется не дефицитом коммуникативных навыков, а глубинными личностными психосоциальными и психосексуальными деформациями развития индивида, создающими психологические барьеры, которые препятствуют эффективному общению. Ими разработаны теория интерперсонального поведения, динамическая теория функционирования группы и теория развития группы. Именно эта школа обосновала развивающее влияние тренингов в повышении эффективности понимания других и себя в ходе межличностного общения. Социально-психологические тренинги как важнейшая современная технология формирования и развития коммуникативной компетентности будущих специалистов уже доказала свою эффективность и активно применяются на практике. Наиболее ярким представителем данного направления исследований считается основатель клиентцентрированной психотерапии C.R. Rogers, который разработал и использовал в своих работах понятия конгруэнтности, аутентичности, эмпатии.

Известные теории школы когнитивистского направления – это теория структурного баланса Ф. Хайдера, теория когнитивного диссонанса Л. Фестингера, теория коммуникативных актов Т. Ньюкома и теория конгруэнтности Ч. Осгуда и П. Танненбаума. Следует отметить, что эффективность межличностного общения и взаимодействия рассматривается когнитивистами с точки зрения познавательных, когнитивных процессов. В этом направлении обосновываются такие понятия как эгоцентризм и децентрация, когнитивный стиль, когнитивная компетентность и др.

Проблемами эффективности межличностного общения, социального взаимодействия занимались и интеракционисты в лице G. H. Mead, E. Goffman, Т.Шибутани и др. В разработанных ими так называемых ролевых теориях подчеркивается важность для эффективности общения таких факторов как «играние» роли, «знание» роли, то есть представление о правах и обязанностях, связанных с данной ролью, с одной стороны и умение выполнять данную роль, с другой. По утверждению E. Goffman, в процессе взаимодействия мы смотрим на себя глазами другого и стараемся корректировать свое поведение, чтобы создать о себе наиболее благоприятное впечатление и добиться наибольшей выгоды от этого взаимодействия. При этом весь процесс взаимодействия трактуется как процесс приспособления личности к ситуации, а индивид выступает как носитель многочисленных ролей.

Этогеническая социально-психологическая теория R. Harre выдвигает идею о том, что главным мотивом человеческого развития является уважение других людей. И эффективность общения во многом зависит от умения индивида «читать текст» социального взаимодействия, знать его правила и принципы интерпретации, уметь понять, как его оценивают, и выразить свою оценку. Таким образом, способность к интерпретации, пониманию своего социального окружения выступают определяющими факторами эффективного общения.

В результате анализа теоретических исследований эффективности межличностного общения, коммуникативной компетентности О.И.Муравьева приходит к следующим выводам, которые имеют определенную педагогическую ценность для нашего исследования. Так, в зарубежных работах были определены критерии эффективности общения: субъективная положительная оценка состоявшегося взаимодействия, возможность сохранения психического здоровья (психоанализ) или возможность развития, личностный рост (гуманистическая психология), степень когнитивного диссонанса или конгруэнтности, уровень достигнутого уважения. А в качестве внутренних ресурсов, позволяющих быть эффективным в общении, называются следующие: личностные детерминанты, а именно отсутствие личностных деформаций «психоаналитических», «трансперсональных»; когнитивные составляющие – когнитивные характеристики индивида (эгоцентризм-децентрация, когнитивный стиль), способность к адекватной интерпретации ситуации взаимодействия, знание шаблонов (сценариев) социального поведения, правильный выбор социальной маски (R.Harre); ролевая и ситуативная нормативность, то есть умение играть социальную роль, знание правил взаимодействия, а также соответствие социального поведения индивида ожиданиям партнера; поведенческая, операциональная, технологическая составляющая, которая включает в себя коммуникативные умения и навыки.

Для совершенствования работы по развитию коммуникативной компетентности студентов в высших образовательных учреждениях большое значение имеют практические модели эффективного общения зарубежных и русских исследователей. К подобным работам можно отнести модель коммуникативной компетентности M. Argyle и его сотрудников, Ю.Н.Емельянова, трансакционный анализ Э.Берна, уровневую типологию общения А.У.Хараш, единую шкалу взаимоотношений Е.Л.Доценко, коммуникативный подход В.И.Кабрина, коммуникативную компетентность в контексте модели основных пространств существования человека О.И.Муравьевой и др.

Заслуживают особого внимания так называемые современные технологии эффективного общения, педагогические возможности которых недостаточно исследованы. Анализ научно-педагогической литературы позволяет нам назвать в качестве современных технологий эффективного общения технологии нейролингвистического программирования, технологии установления межличностного контакта, технологии установления взаимопонимания, технологии управления поведением в образовательных учреждениях (мотивация, управление конфликтами, формирование организационной, корпоративной культуры, этики деловых отношений), технологии проведения деловых бесед и переговоров, технологии имиджирования, технологии самопрезентации, технология манипулятивного воздействия в деловом общении, технологии преодоления барьеров в общении и др.

Более детально остановимся на технологии нейролингвистического программирования как на одной из самых современных и эффективных технологий коммуникации и изменения человека или группы. Она была разработана американскими исследователями Джоном Гриндером и Ричардом Бэндлером в 80-е годы XX века. Сущность данной технологии состоит в том, что она основана на изучении структуры субъективного опыта человека и включает в себя набор эффективных инструментов и методологию их использования. Философскими основами технологии послужили положения: гармония и согласованность, гибкость, выбор, открытость и толерантность, ориентированность на результат, точность и позитивное видение мира.

В мире проводятся исследования по ряду приоритетных направлений, в том числе, по подготовке будущих специалистов к технологии и технике эффективного общения: совершенствование коммуникативных технологий на основе субъект-субъектных отношений; разработка дидактического обеспечения процесса подготовки к эффективному общению, направленного на обеспечение взаимосообразности национального и передового зарубежного опыта; совершенствование профилактических технологий устранения манипулятивного поведения, возникающего в процессе общения. Определенный интерес представляют педагогические возможности невербальных средств общения.

В настоящее время в престижных вузах США, России, Англии, Германии, Австрии, Чехии, Эстонии, Латвии, Японии и многих других стран большое внимание уделяется подготовке высококвалифицированных специалистов, владеющих профессиональными и личностными компетенциями, позволяющими эффективно справляться с поставленными задачами.

Технологии эффективного общения, по нашему мнению, являются благоприятствующим фактором в повышении качества образования в педагогическом вузе, так как они способствуют достижению, прежде всего, взаимопонимания между основными участниками образовательного процесса – преподавателем и студентом.

REFERENCES

1. Rahmanovich, O. A., Yusufovich, E. H., Dilshodqizi, S. S., Almasovna, S. A., & Ibragimovich, H. I. (2020). Linguistic features of compound words in english and Uzbek languages. *European Journal of Molecular and Clinical Medicine*, *7*(2), 925-932.

2. Bahtiyorova, F. H. USING FOLK LITERATURE IN THE PRIMARY ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE CLASSROOMS.
3. Ибраимов, Х. И. (2018). НЕЙРОПЕДАГОГИКА КАК НОВОЕ ПРИКЛАДНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ В ПЕДАГОГИКЕ. In *INTERNATIONAL SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS OF PHILISOPHY, PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY* (pp. 6-10).
4. Ibragimovich, I. H., & Ghazzali, I. Increasing the Classical Activity of Future Teachers as a Pedagogical and Psychological Problem. *JournalNX*, 98-102.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ЗАНЯТИЙ ПО АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ В ОБУЧЕНИИ ПОДРОСТКОВ ПРИНИМАТЬ САМОСТОЯТЕЛЬНЫЕ РЕШЕНИЯ

Хакимова Б.М.
Докторант 1 курса УзНИИПН имени Кари Ниязи

https://doi.org/10.5281/zenodo.7991847

Аннотация. *В данной статье представлены дидактические возможности занятий по английскому в обучении подростков в самостоятельном принятие решений. А также освещены основные преимущества метода цифрового повествования и его роль в самореализации подростков. Конвергентность предметов иностранного языка и компьютерных технологий также упомянуты в данной статье.*

Ключевые слова: *Цифровое повествование, подросток, обучение, информационные технологии, английский язык, конвергентность, самостоятельность, принятие решений, самореализация.*

Важнейшим аспектом образования сегодня является усиление "человеческого в человеке" и обеспечение полноценного развития личности в условиях современного общества. Личность становится все более значимой социальной ценностью, что и предполагает необходимость целенаправленного создания условий для ее саморазвития и самореализации.

Ш.М.Мирзиёев

Основная цель современной системы образования - формирование социально - зрелой, социально - компетентной личности, способной самостоятельно функционировать в современном обществе. Все более очевидными в современной мировой педагогике становятся приоритеты, обусловленные двумя факторами: лавинообразным потоком информации во всех областях знания и осознанной потребностью современного цивилизованного общества в гибких адаптивных системах образования, предусматривающих возможность саморазвития на любом отрезке жизненного пути человека.

Основные черты современного образования - индивидуализация обучения, активизация учащихся - могут быть реализованы при широком внедрении компьютерного обучения в образовательный процесс. Нам представляется очень важным уделить особое внимание педагогическому аспекту компьютеризации образовательного процесса. Внедрение новых информационных технологий на базе компьютерной техники придает совершенно новый статус самостоятельной работе учащихся, способствует развитию их интеллектуальной активности, создает благоприятные условия для дальнейшего сознательного самообразования.

Важные резервы развития познавательной самостоятельности несет в себе изучение иностранного языка. В последнее время прослеживается большая общественная потребность в приобщении к иностранным языкам взрослого контингента учащихся в силу действующих в современном обществе социально - политических и экономических процессов, т.е. социальный заказ по отношению к обучению иностранным языкам, в особенности английскому языку, достаточно высок. Именно средствами компьютерного обучения в процессе самостоятельного изучения учащимся иностранного языка возможно развитие его познавательной активности. Развитие познавательной самостоятельности

учащегося является основой его социального становления и наиболее значимым средством такого развития выступают компьютерные технологии.

Стремление человека к активной самостоятельной деятельности - одна из фундаментальных потребностей личности.

Самостоятельность - одно из ведущих качеств личности, выражающееся в умении ставить перед собой определенные цели и добиваться их достижения собственными силами.

Развитие самостоятельности у подростков является одним из ключевых аспектов при обучении любого предмета. В данном случаи мы хотим обратить ваше внимание на некоторые приёмы, используемые в преподавании английского языка, которые могут положительно повлиять на самостоятельное принятие решений.

Давайте разберём на примере метода используемого в преподавании английского языка Digital storytelling тоесть написание цифровой истории. В чем заключается суть данного метода в том что ученик создаёт цифровую историю по определённой теме используя информационные компьютерные технологии. При обучении иностранному языку использование данного метода даёт возможность практики всех 4 навыков изучения иностранного языка тоесть, аудирование, письмо, говорение и чтение. Тем самым, развивая уверенность и самореализацию учеников данном предмете. Подборка тем для цифровых историй выбирается самими учениками, но в рамках утверждённой учебной программы предмета. Перечень тем и инструментов для создания историй даётся преподавателем.

Digital storytelling - Цифровое повествование — ***это*** краткая форма создания цифровых медиа, позволяющая людям делиться своими историями повседневной жизни.

При создании данной истории учащийся самостоятельно презентует тему для своей истории, подбирает определённые фото и видео файлы, подбирает музыку и записывает аудиотрек. Выбирает определённые лексические единицы и текст. (Cooking, sport, fashion, cars, my future career…). В процессе реализации идёт конвергенция предметов, то есть, иностранного языка и информационных технологий. В процессе подготовки ученик учится работать с такими компьютерными программами как Movie Maker, Viva Video, Animoto, iMovie, Audacity, Photo story и другие, способствуя развитию компьютерных навыков.

Тем самым он выполняет задание данное учителем, но в тоже самое время имеет шанс на самореализацию. Данный метод помогает ученику раскрыть скрытые таланты и потенциал из ходя из своих желаний. То есть мы запускаем процесс самостоятельного принятия решений.

В настоящее время предлагаемая методика широко применяется во многих европейский странах и показала свою результативность особенно у подростков. В следствии того что именно в этом возрасте у учеников наблюдается огромный интерес к проявлению себя и своего характера, наличие у каждого своих интересов и увлечений.

В заключении хотелось бы сказать что обучении подростков принимать самостоятельные решения трудный, но в то же время очень важный процесс который в дальнейшем поможет нашем ученикам раскрыть свои качества и добится больших высот на протяжении всей жизни. А такие предметы как иностранный язык и инновационные компьютерные технологии, являясь одними из основных предметов будущего, готовят и

развивают навыки самореализации которые в будущем поспособствуют само презентации личности на международной арене.

REFERENCES

1. Brenner, K. Digital storytelling in 21 century. English teaching forum 52/1. 2015
2. Ohler, J. *Digital storytelling in the classroom: New media pathways to literacy, learning, and creativity*. Thousand Oaks, CA: Corwin. 2008
3. Robin, B. R. Digital storytelling: A powerful technology tool for the 21st century classroom. *Theory Into Practice* 47 (3): 220–228. 2008
4. Sadik, A. Digital storytelling: A meaningful technology-integrated approach for engaged student learning. *Educational Technology Research and Development* 56 (4), 487–506. 2008.

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАР КАСБИЙ ИЖОДКОРЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ АЙРИМ ПЕДАГОГИК ВА ПСИХОЛОГИК МЕХАНИЗМЛАРИ

Ибраимова Феруза Холбоевна
Т.Н.Қори Ниёзий номидаги Ўзбекистон педагогика фанлари илмий тадқиқот институти докторанти.

https://doi.org/10.5281/zenodo.7992538

Аннотация. *Мазкур мақолада бўлажак ўқитувчиларининг касбий ижодкорлигини ривожлантиришнинг баъзи педагогик ва психологик аспектлари ҳақида сўз боради. Муаллиф “ижод”, “ижодкорлик”, “креативлик” тушунчаларини қиёсий таҳлил қилади, ижодкорлик йўналишлари, уни намоён бўлиш шаклларига тўхталиб ўтади.*

Калит сўзлар: *ижод, ижодкорлик, креативлик, ижодий тафаккур, изланувчанлик, тадқиқотга мойиллик.*

Бўлажак ўқитувчиларининг касбий ижодкорлигини ривожлантиришда янги педагогик технологиядан фойдаланиш: асосан ўқитувчининг маҳоратига, илмий–ижодий тафаккурининг кучли, когнитив жараёнларининг ривожланганлик даражасига, серқирра, замонавий, бўлишига ва ташаббускорлигига боғлиқ бўлади. Инсоннинг билиш жараёни психик жараёнларнинг тизимли тарзда намоён бўлишини ифодалайди. Булар бўлажак ўқитувчининг касбий билимларни идрок этиши, хотирасида сақлаб қолиши, эслаб қолиши, қайта ишлаши, интерпретациялашида ўз ифодасини топади. Таълимда мазкур жараёнларни фаоллаштирувчи, маҳсулдор усуллар ва методларни ўтган асрнинг охирларидаёқ мутахассислар томонидан тизимли тарзда ўрганила бошланган. Когнитив педагогикада бўлажак ўқитувчишни фаоллаштириш, ўқув жараёнига нисбатан фаол муносабатни шакллантириш, етакчи масалалардан бирига айланган. Бунда бўлажак ўқитувчининг билиш фаолиятини жадаллаштириш орқали касбий ижодкорлик сифатларини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилган.

Шу ўринда “ижод”, “ижодкорлик” тушунчаларига алоҳида ёндашув асосида қараш зарур. Ижод деганда кенг маънода шахс ёки жамиятнинг табиий, ижтимоий ва маънавий оламни инсоннинг мақсад ва вазифаларига, унинг эҳтиёжлари, истаклари ва имкониятларига мувофиқ равишда ўзгартириш борасидаги бунёдкорлик фаолияти тушунилади. Ижодкорлик деганда мавжуд тажрибани янгича ташкил қилиш ва билимлар, малакалар, маҳсулотларнинг янги комбинацияларини яратиш асосида моҳиятан янги моддий ва маънавий қадриятлар яратиш билан боғлиқ фаолият жараёни ёки янгилик яратиш қобилияти тушунилади. Ижодкорликнинг турли даражалари мавжуд: бир даражасида мавжуд билимлардан фойдаланилади ва уларнинг қўлланиш соҳалари кенгайтирилади; бошқа, юқорироқ даражасида эса бирон бир объект ёки билим соҳасига нисбатан одатланиб қолинган нуқтаи назарни ўзгартириб юборадиган мутлақо янгича ёндашув яратилади.

Фалсафий, педагогик-психологик адабиётларда “ижодкорлик” оригинал, такрорланмайдиган, ижтимоий-тарихий ноёблик хусусияти билан ажралиб турувчи фаолият тури сифатида талқин этилади. Сўнгги вақтларда “ижодкорлик” тушунчаси билан биргаликда “креативлик” атамаси ҳам кенг қўлланилмоқда. “Ижодкорлик” ва “креативлик” тушунчалари ўзаро синоним сўзлар сифатида ҳам

қўлланилади. Ижодкорлик –бу муаллифнинг илҳоми, унинг истеъдоди, креативлик эса ижодкорлик қобилиятининг юксак даражаси. Ижодкорлик умумий тарзда маданий фаолият билан боғлиқ, креативлик эса субъект учун янги имкониятларни юзага чиқариш тарзида тавсифланади [1].

Креативлик ижодкорликнинг алоҳида таркибий қисми (ҳосиласи) сифатида талқин этилиб, инсонсалоҳияти, индивидуаллиги билан боғлиқликдаолиб қаралади. Айнан шу ёндашув объектив жиҳатдан ўринли, шунинг учун креативликни шахс ижодкорлигининг энг юқори даражада намоён бўлиши сифатида қабул қилиш ва мазкур масалани айнан шу контекстда талқин этиш мақсадга мувофиқдир. Педагогик ижодкорлик ўқитувчи томонидан муттасил ўзгариб турадиган таълим-тарбия жараёнида, талабалар билан мулоқотда оптимал ва ностандарт педагогик қарорларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш демакдир. Педагогик ижодкорликнинг асосий вазифаси эса талабаларга ахборот (билим) беришнинг янги мақбул тизимларини ишлаб чиқиш ва қўллаш, уларни педагогик маҳорат чўққиларига эришишда педагогика илми ва амалиёти тўплаган билимларга дахлдор қилиш, уларда янги билимларни мустақил излаб топиш малакасини ривожлантиришдан иборат.

Ижодкорликнинг бир қатор сифатлари, атама ва тушунчалари мавжуд [2]:

– фикрнинг теранлиги;
– янгиликни ҳис этиш;
– ижодий тасаввурга эгалик;
– интуиция;
– ҳар бир воқеа ва ходисанинг аналогини билиш;
– мантиқий қатъиятлилик;
– ўз-ўзига танқидий қараш;
– муҳокама юритишда мустақиллик;
– гўзалликни эстетик ҳис этиш;
– ҳозиржавоблик;
– ҳар хил шаклларда ўз фикр-мулоҳазасини исботлай олиш;
– тасодифларга қизиқиш билан қараш;
– шубха билан қарашга мойиллиги. Булар ижодий фаолият юритиш ва унинг қўлланишига асос бўла олади. Шу сабабли ҳам барча учун маълум бўлган кўринишли қуйидаги ижодкорлик йўналишлари мавжуд:
– илмий ижодкорлик;
– техник ижодкорлик;
– адабий ижодкорлик;
– мусиқий ижодкорлик;
– бадиий ижодкорлик;
– ўқув ижодкорлиги;
– ҳарбий ижодкорлик;
– ўйин ижодкорлиги;
– коммуникатив ижодкорлик;
– бошқарув ижодкорлигива бошқалар.

Ҳақиқий ижодкорлик талабалар билан ҳамкорлик, ҳамижодкорликда вужудга келади. Бу ҳолат тўрт кўринишда намоён бўлади :

Биринчи ҳолат. Ўқитувчи ўз ижодий фаолиятини талаба билан бевосита боғламайди. У ўзи ижодий фикр юритади, ижодкорликда бир ўзи иштирок этади. Бу ҳолатда педагог – ибрат кўрсатувчи.

Иккинчи ҳолат. Педагог ўз ижодкорлик фаолиятини аудиториядаги жараён билан боғлайди. У ижодий жараённи бошқаради ва йўллайди. Бу ҳолатда педагог “дирижёр” кўринишида намоён бўлади.

Учинчи ҳолат. Педагог айрим талабаларни ўзига хос фаолиятларига эътиборини қаратади. Бу ҳолатда педагог “кўзгу” кўринишида намоён бўлади. Тўртинчи ҳолат. Бунда ўқитувчи машғулотнинг умумконцепциясини яратади, яъни айрим талабаларнинг ўзига хос томонлари, уларни ўз фикрларини эркин баён қилишга ва индвидуал, ҳамкорҳамижодкорликда иш юритадилар. Бу ҳолатда педагог “режиссёр” кўринишида намоён бўлади.

Ижодкорликнинг тўрт даражаси мавжуддир. Булар [3]:

– ўз касбига оид билим-кўникма ва малакаларни пухта эгаллаш;

– ижодий тафаккурни ўзида шакллантира олиш;

– ижодкорликни намоён қила олиш қобилияти;

– изланувчанлик, тадқиқотга мойиллик.

Бўлғуси педагогларнинг ижодкор, юқори малакали касб эгаси бўлишида, талабага ўқув-тарбия жараёнида унга нафақат объект сифатидагина қаралишидадир. Яъни талаба тайёр билимларни қабул қилиб олувчи эмас, балки билим олиш, ўзлаштиришда субъект сифатида қаралиши зарур [4].

Таълим жараёнида талабанинг фаоллашига, масъулият ҳиссининг ошишига, ўқув жараёнининг иштирокчисига, мустақил таълим ола билиш кўникмасини шакллантиришга алоҳида эътибор бериш, бўлғуси ижодкор педагогнинг шаклланишига замин яратилади. Бўлажак ўқитувчилар ўз билим, кўникма малакаларини оширишни мунтазам равишда ижодкорлик изланишлари шаклида ташкил этиши ва маълум мақсадга йўналтириши зарур. Бунда:

– ижодкорлик сифатларини ўзларида шакллантиришлари;

– ижодий изланишлар жараёнини бошқаришга мойил бўлиши;

– ижодкорлик бўлажак ўқитувчининг педагогик, психологик ва назарий тайёргарлигига боғлиқ бўлишини эсда тутиши лозим.

REFERENCES

1. Фалсафа. Қомусий луғат. –Тошкент: Шарқ, 2004. –308 б.
2. Маматқулов А. Н. БЎЛАЖАК КАСБ ТАЪЛИМИ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ ИЖОДКОРЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ОРҚАЛИ КАСБИЙ ФАОЛИЯТГА ТАЙЁРЛАШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ //Современное образование (Узбекистан). – 2020. – №. 1 (86). – С. 35-41.
3. Тоджибаева К. С. К. Креативность и творческое мышление как важные составляющие профессиональных компетенций будущих педагогов //Вопросы науки и образования. – 2018. – №. 8 (20). – С. 124-126.
4. Ибраимов Х. И. Креативность как одна из характеристик личности будущего педагога //Наука, образование и культура. – 2018. – №. 3 (27). – С. 44-46.

DAVLAT TILINI UZLUKSIZ TA’LIM TIZIMIDA INTENSIV O‘QITISHNING PEDAGOGIK, PSIXOLOGIK VA IJTIMOIY XUSUSIYATLARI

[1]Jabborova Onaxon Mannapovna, [2]Saparbayeva Dinoraxon Turg‘unboy qizi
[1]Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Boshlang‘ich ta’lim metodikasi kafedrasi mudiri, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
[2]Talaba

https://doi.org/10.5281/zenodo.7992541

Annotatsiya. *Maqolada davlat tilini uzluksiz ta’lim tizimida intensiv o‘qitishning pedagogik, psixologik va ijtimoiy xususiyatlari masalasi xususiyatlari to‘g‘risida fikr yuritilgan.*

Kalit so‘zlar*: davlat, til, o‘qitish, ta’lim, intensiv, pedagogika, psixologiya, ijtimoiylik, ahamiyat, yondashuv.*

“Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi”da davlat tili o‘zbek tilini ta’lim tizimida keng ko‘lamli o‘qitish, davlat tilida ish yuritishni kuchaytirish va davlat tilini xalqaro miqyosda targ‘ibot qilish vazifalari qo‘yilgan bo‘lib, bugungi kunda ularning ijrosi amalga oshirilmoqda [1]. Shu jihatdan davlat tilini uzluksiz ta’lim tizimida intensiv, ya’ni tezkor va samarali o‘qitishni tashkil qilish muhim bo‘lib turibdi. Bu borada ayniqsa, pedagogik-psixologik xususiyatlarga e’tibor berish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Mazkur o‘rinda ana shu masalaning tahliliga e’tiboringizni tortamiz.

1. ***Davlat tilini intensiv o‘qitishning pedagogik ahamiyati***. O‘zbekistonda maktabgacha, umumiy o‘rta, o‘rta maxsus va professional hamda oliy ta’limdan iborat uzluksiz ta’lim amal qilmoqda. Shu sababli mazkur tizimda davlat tilini intensiv o‘qitish uchun pedagogik omillarga tayanish va uning ahamiyatini anglash muhimdir. Shuni ta’kidlash lozimki, ta’lim tizimida davlat tilini intensiv o‘qitish voyaga yetib kelayotgan yosh avlodning fuqarolik va vatanparvarlik fazilatlarini rivojlantiradi. Bunda asosiy e’tiborni Yangi O‘zbekiston-yagona Vatan g‘oyasiga asoslanish muhimdir. Pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, har bir mamlakatda davlat tilini intensiv tarzda o‘qitish fuqarolarning tarbiyasi, savodxonlik darajasi va ijtimoiy faolligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi [2]. Shu sababli davlat tilini mamlakatimiz uzluksiz ta’lim tizimida o‘qitishda quyidagi pedagogik omillarga tayanish maqsadga muvofiq bo‘ladi:

a) maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim oluvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda Ona tilini o‘qitishning metodikasi va texnologiyalarini takomillashtirib borish;

b) umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarining davlat tili bo‘yicha ish yuritish ko‘nikmasini tarkib toptirish va ularning nutqini takomillashtirib borish;

v) o‘rta maxsus va professional ta’lim o‘quvchilarining davlat tilida yozish, hisobot berish, ma’lumotlar tayyorlash hamda o‘zlarining davlat tili bo‘yicha tajribalarini rivojlantirib borishga yo‘naltirish;

g) oliy ta’lim tizimida davldat tilini xalqaro miqyosda amal qiladigan tillar qatorida keng va intensiv o‘qitish, bunda Birlashgan Millatlar tashkilotining ish tillari hisoblangan ingliz, ispan, rus, xitoy, arab va fransuz tillaridan bevosita davlat tiliga tarjima qilish ko‘nikmalari bilan bo‘lajak oliy ma’lumotli mutaxassislarni tayyorlashga e’tibor berish.

Bunday yondashuv davlat tilini intensiv o‘qitishning pedagogik ahamiyatini belgilaydi. Shu sababli bu borada tashkiliy ishlarni amalga oshirish va o‘quv-tadqiqotchilik jarayonini yo‘lga qo‘yish dolzarb bo‘lib turganligini ta’kidlab o‘tish lozim.

2. ***Davlat tilini intensiv o‘qitishning psixologik ahamiyati***. Mashhur rus pedagog olimlaridan biri Konstantin Dmitriyevich Ushinskiy “Tarbiyada xalq ruhi” asarida insonni tarbiya qilishda u yashayotgan mamlakat tili va uning ona tilisi ruhiy ozuqa bo‘lishini alohida ta’kidlagan edi [3]. Shu jihatdan mamlakatimiz davlat tilida xalqimizning ruhi aks etganligini eslatib o‘tish maqsadga muvofiqdir. Buning uchun uzluksiz ta’lim tizimida davlat tilini intensiv o‘qitishning quyidagi psixologik ahamiyatini idrok etish taqozo etiladi:

a) mamlakatimiz davlat tiliga xalq ruhining aks etganligini hisobga olib munosabatda bo‘lish;

b) yosh avlodni davlat tili vositasida ruhiy ko‘nikmali va ko‘tarinki ruhli shaxslar sifatida voyaga yetkazish;

v) uzluksiz ta’lim tizimida davlat tilini o‘qitishning psixologik asoslarini yangicha yondashuvlar asosida takomillashtirish;

g) Karl Yung, Zigmun Freyd, Erix Fronn kabi dunyoda e’tirof etilgan psixolog olimlarning tadqiqotlarini davlat tiliga tarjima qilib borish va yosh avlodni ularni o‘zlashtirishga yo‘naltirish.

Bunday yondashuv mamlakatimizda psixologik muhitning yanada barqaror va rivojlanib borishini ta’minlaydi. Shu jihatdan mamlakatimiz psixologlarining faoliyatini muntazam rag‘batlantirib borish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

3. ***Davlat tilini intensiv o‘qitishning ijtimoiy ahamiyati***. Olimlarning umumiy fikricha, mamlakatimiz davlat tili hisoblangan o‘zbek tili lug‘at jihatidan dunyodagi eng boy tillardan biridir. Shu ma’noda lug‘at vositasida davlat tilini intensiv o‘qitishni rivojlantirish muhim ijtimoiy imkoniyatlarni taqdim etadi. Buning uchun bizningcha, quyidagilarni amalga oshirish kutilgan samarani beradi:

a) “O‘zbek tili izohli lug‘ati” kitobining lug‘at boyligini boyitish va uni ko‘p nusxada qayta nashr etish;

b) xorijiy tillardan tilimizga kirib kelayotgan atamalarning davlat tilidagi muqobillari bilan birgalikda ishlatish va xorijiy tildagi atamalarni imkon qadar tarjima qilish;

v) yosh avlodning davlat tili bo‘yicha lug‘at boyligini kuchaytirish va ularning mazkur masala bo‘yicha tadqiqotchiligini yo‘lga qo‘yish;

g) mamlakatiimzda mavjud lahchalar va shevalarni muntazam to‘plab borish hamda tadqiq etish.

Bunday yondashuv davlat tilining ijtimoiy ahamiyatini yuksaltiradi va uni intensiv o‘qitishning imkoniyatlarini kengaytiradi. Shuni ta’kidlash lozimki, mamlakatimiz aholisini, ayniqsa, yoshlarni ijtimoiylashtirishda davlat tili tayanch vazifasini bajarishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

E’tibor berilsa, davlat tilini intensiv o‘qitishning pedagogik, psixologik va ijtimoiy ahamiyati bu borada o‘ziga xos xususiyatlarga egaligi bilan diqqatni tortadi. Shu sababli davlat tili bo‘yicha pedagogik tadqiqotchilikni yanada rivojlantirish dolzarb bo‘lib turganligini eslatib o‘tish joiz.

Xorijiy pedagogik tadqiqotlarni kuzatish shuni ko‘rsatadiki, har bir mamlakat eng avvalo o‘zining davlat tilini dunyo miqyosida targ‘ibot qilishga asosiy e’tiborni qaratgan. Shu jihatdan bizningcha, quyidagilarga e’tibor berish muhimdir:

a) davlat tilini targ‘ibot qilishning pedagogik texnologiyalarini ishlab chiqish;

b) davlat tilini targ‘ibot qilishning psixologik metodlarini yaratish;

v) davlat tilini targ‘ibot qilishning ijtimoiy tizimini yo‘lga qo‘yish.

Bunday yondashuv davlat tilini intensiv o‘qitishning o‘ziga xos imkoniyatlarini beradi. Chunki maqbul texnologiyalar, metodlar va tizimlarga asoslanilsa, uni o‘qitishning omillari kengayib boradi.

Kuzatishlarimiz shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilar va talabalarning mamlakatimiz davlat tiliga bo‘lgan qiziqishlari yuqoridir. Bunda ayniqsa, internet xalqaro axborot tarmog‘idagi ma’lumotlarning o‘zbek tilida berilayotganligi muhim ta’sir vositasi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu ma’noda quyidagilarni amalga oshirish bizningcha, maqsadga muvofiq bo‘ladi:

a)Internet xalqaro axborot tarmog‘idagi o‘zbek tilidagi axborot va ma’lumotlar ko‘lamini kengaytirish;

b) davlat tilida tadqiqotchilik va ish yuritishni muntazam ravishda rag‘batlantirib borish;

v) yoshlarning, ayniqsa, talabalarning davlat tiliga bo‘lgan qiziqishlarini muntazam rivojlantirib borish;

g) davlat tilida ta’lim olish va ta’lim berishni birlamchi bilish.

Mazkur masalalar har bir mamlakatda amalga oshirilganligini eslatib o‘tish joiz. Misol uchun, Yaponiya mamlakatida ta’kidlangan masalalar bo‘yicha o‘ziga xos tajriba to‘plangan [4]. Unga ko‘ra, davlat tilida tadqiqot olib borish, ish yuritish tarjimonlik faoliyati bilan shug‘ullanish kabilar davlat nazoratiga olingan va mazkur faoliyat bilan shug‘ullanuvchilar muntazam ravishda rag‘batlantirib boriladi. Shu ma’noda bunday tajribalar o‘rganilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Kezi kelganda shuni ta’kidlash lozimki, keyingi paytlarda davlat tilida qisqartma so‘zlarni yozish masalasida muammo mavjud. Misol uchun, xorijiy terminlarni qisqartma shaklda yozish mumkin, ularning davlat tilidagi muqobil variantini ilova qilish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Umuman qisqartma so‘zlar davlat tilining orfografik qoidalariga mos bo‘lishi va ma’no anglatishi kerak. Shu jihatdan mazkur masala bo‘yicha yosh avlodda o‘ziga xos ko‘nikmani tarkib toptirish ham maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Davlat tilini intensiv o‘qitishning pedagogik, psixologik va ijtimoiy ahamiyati masalasini muntazam ommalashtirib borish lozim. Bunday tadbir vositasida eng avvalo yosh avlodning ko‘nikmasini rivojlantirishga erishiladi va ularning davlat tiliga bo‘lgan ijobiy munosabatini rivojlantiradi. Shu sababli mazkur masala bo‘yicha aniq tizimni yo‘lga qo‘yish ham dolzarb bo‘lib turibdi.

Umuman davlat tilini intensiv o‘qitish masalasida mamlakatimizda to‘plangan tajribani kengaytirish va xorijiy mamlakatlarning tajribalarini o‘zlashtirib borish muhim ahamiyatga ega. Bu borada o‘ziga xos umum milliy xarakatni tarkib toptirish kutilgan samarani beradi. Ayniqsa, ilmiy-tadqiqotchilik va hujjatlarning davlat tilida yuritilayotganligi lotin alifbosidagi o‘zbek tili ish tilini yanada rivojlantirishni taqozo etadi.

Shunday qilib davlat tilida intensiv o‘qitish vositasida mamlakatimizda o‘ziga xos yangi imkoniyatlarga ega bo‘linadi. Bunda ayniqsa uzluksiz ta’lim tizimining rivojlanib borishi uchun keng omillar yuzaga keladi. Mazkur masala bo‘yicha ta’lim beruvchilarni faollashtirish kutilgan samarani beradi.

REFERENCES

1. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. // www.ziyonet.uz

2. Mardonov Sh.M. Pedagogika fanidan o‘qitishning elektron-modulli didaktik ta’minotini ishlab chiqish texnologiyasi. – Toshkent, 2021
3. Ushinskiy K.D. Tanlangan asarlar. – Toshkent, 1959
4. Jabborova O.M. Boshlang‘ich ta’lim diagnostikasi. – Toshkent, 2023.

А.С.ПУШКИН “ЭЛЕГИЯ” ШЕЪРИНИНГ ЛИНГВОПОЭТИК ТАҲЛИЛИ (АСЛИЯТ ВА ТАРЖИМА МИСОЛИДА)

Кенжаев Аваз Латипович
Самарқанд давлат чет тиллар институти, филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), +998915660179

https://doi.org/10.5281/zenodo.7992552

Аннотация. *Кенжаев Аваз Латипович – Самарқанд давлат чет тиллар институти, Рус тили ва адабиёти кафедраси ўқитувчиси, (PhD). Мазкур мақолада бадиий матн лингвопоэтик таҳлилининг моҳияти ва А.С.Пушкин “Элегия” шеъри аслият ҳамда таржима матнларининг лингвопоэтик таҳлили хусусида сўз боради.*

Калит сўзлар: *бадиий асар, тил бирликлари, ифодавий тил воситалари, лингвопоэтик анализ, ғоявий-бадиий мазмун, таржима.*

Лингвопоэтик таҳлилни бадиий матннинг ўзига хос бўлган ички хусусиятларидан (матнда қўлланган тил воситалари, тасвирий-ифодавий воситалар), унинг ўқувчига кўрсатадиган эстетик таъсиридан келиб чиқиб бериладиган ҳаққоний баҳо деб таърифлаш мумкин. Айни пайтда лингвопоэтик таҳлил – бу асарнинг ғоявий-бадиий мазмунини ифодалаш ва муайян эстетик таассурот яратишда лисоний бирликларнинг ролини, бадиий воситаларнинг вазифасини аниқлашга қаратилган тадқиқотдир. Шубҳасиз, линвопоэтик таҳлил адабиётшунослик ва тилшуносликка бевосита тегишли бўлган таҳлил турларидан биридир. Лекин унинг бошқа турлардан фарқи шундаки, бу ерда лисоний бирликлар, бадиий воситалар мазмун жиҳатидан тадқиқ қилинади. Асосий эътибор бадиий матндаги лисоний бирлик, яъни сўз ва сўз бирикмаларини алоҳида ажратиб улар ифодалайдиган маъно ва мазмунни теран англашга қаратилади. Айнан сўз тадқиқот объектига айланади. Бу ерда матнни ташкил қилувчи сўз ва сўз бирикмаларининг семантикасини тўғри тушуниш катта аҳамиятга эга. Лисоний бирликлар ўз маъно мазмунини, луғатларда келтирилган мазмун моҳият билан таққосланганда, ўзгартиришлари мумкин ва кўпинча тектуал, контекстуал, шахсан муаллифнинг дунёқараши маъно мазмунни англаш учун имконият яратади. Лингвопоэтик таҳлил жараёнида матн мазмунини англаш учун матнни муҳим аҳамият касб этувчи сўзларга ажратиш мақсадида сўзларнинг семантикасига, муаллифнинг ғояларини ифодаловчи “калит сўз” ларга таяниш мақсадга мувофиқдир. Сўнгра ушбу муҳим сўзлар ўртасидаги ўзаро алоқа, узвий боғлиқлик, матннинг маъновий структураси изчиллик билан таҳлил қилинади. Шу аснода матнда яширинган ёки юзада қалқиб турган “маълумот” лар олиниб, муаллиф поэзияси умуман, у нима демоқчи бўлганини англаш анча осонлашади.

Буюк рус шоири А.С.Пушкиннинг (1799-1837) “Элегия” шеъри 1830 йилда ёзилган. Ушбу нафис шеърни фалсафий лириканинг ёрқин намунаси десак янглишмаган бўламиз. Шоир ушбу жанрга етарлича ҳаётий тажриба тўплаганидан сўнг эътибор қаратди. Бу шеър чуқур ҳис-туйғуларга бой. Унинг икки банди маъно жиҳатидан бир биридан кескин фарқ қилади, бир бирининг аксидек намоён бўлади. Биринчисида – ҳаёт йўлининг оғирлиги, ўтмишдаги фараҳбахш онларнинг ўткинчи эканлиги, иккинчисида эса – ижодий баркамоллик, шоирнинг юксак бурчи хусусида вобаста мулоҳаза юритилади. Лирик қаҳрамонни биз бемалол шоирга менгзашимиз мумкин.

А.С.Пушкин шеъриятида худди зухро юлдузидек чарақлаб турган “Элегия” шеърини ўзбек тилига таржимон Мамарасул Бобоев ўзбек тилига ўгирган ва биз таҳлил давомида рус (аслият) ва ўзбекча (таржима) матнларга қиёсан мурожаат қиламиз.

Шеърнинг дастлабки:

Безумных лет угасшее веселье
Мне тяжело, как смутное похмелье
Но, как вино – печаль минувших дней
В моей душе чем старе, тем сильней.
Мой путь уныл. Сулит мне труд и горе
Грядущего волнуемое море [1.– С.100]

Бепарво йилларнинг сўнган шўх дами
Сархуш бош оғриғи каби азобли
Худду шароб каби у кунлар ғами
Қанчалик эскирса, шунча зардобли.
Йўл оғир. Истиқбол бўронли уммон;
Меҳнат, қайғу ваъда қилади ҳамон [2.– С.164]

мисралари билан шоир ёши бир жойга бориб қолган лирик қаҳрамоннинг қалбида кечаётган ҳис-туйғуларини баён қилади. Ортга ўгирилиб қарасаки, ғамбода кўзларида бенуқсон деб бўлмайдиган ҳаётий йўл акс этиб турибди; ўтмишдаги сершовқин вақтичоғлик, таралабедод сурур, фараҳбахш ҳаёт тугаганидан юрагида ғашлик. У ўтган кунларни қўмсайди. Келажакнинг номаълумлиги, беташвиш кунлар ўрнига беҳаловат дамлар келганлигидан изтироб чекиш, бундан буён бахт унга кулиб боқадими, йўқми деган саволга жавоб тополмаслик уни қийнайди. Келажакда уни оғир кунлар, меҳнат ва қайғу кутиб турибди. Бироқ бу, шунингдек, шиддатли ҳаракат ва тўлақонли ижодий ҳаёт, сершовқин дўстлар давраси, шеърият йўлида шижоаткорона меҳнатни ҳам англатади. “Меҳнат ва қайғу” ни оддий одам оғир қисматдек қабул қилиши мумкин, лекин шоир учун – бу шеъриятнинг илҳомбахш қанотларида осмони фалакка парвоз қилиш, ижодда юксалиш ва омадсизликка учраб ерга қулашдир. Меҳнат – бу ижод, қайғу-ҳасрат – бу унутилмас таассуротлар, кўтаринки руҳ, ижодий куч бағишловчи ёркин воқеалар, сермазмун кунлардир. Шоир, ўтиб кетган йилларга қарамасдан, ишонади – келажакнинг ҳаяжонлантирувчи уммони уни ўз тўлқинларига олиб кетади.

Худди навҳа куйидек ғамгин ва маъюс сатрлардан сўнг, қўққисдан яраланган қушнинг енгил парвози кузатилади:

Но не хочу, о други, умирать;
Я жить хочу, чтоб мқслить и страдать;
[1.– С.100]

Аммо истамайман, дўстлар, ўлишни,
Истайман қийналиш, фикр қилишни
[2.– С.164]

Бор ҳақиқат, шоир томирларидан қайноқ қон югуриши ва юраги дукиллаб уриб туришига қарамасдан, фикр юритишдан қолгандагина ўлади. Фикрнинг жўшқин ҳаракати – бу ҳақиқий ҳаёт, юксалиш, бинобарин баркамолликка интилишдир. Тафаккур – ақл-идрок, азоб-уқубат эса – ҳиссиёт учун жавобгардир. Аммо, “азоб-уқубат чекиш” – бу шунингдек раҳм-шафқат кўрсатиш демакдир.

Ҳаётдан умидини узган, оғир қисматидан оҳ-фиғон уриб тинка-мадори қолмаган, тақдир азобларига дош бериб чарчаган одам ўтмишидан нолийди, ўтган кунларнинг юки елкаларига харсанг тошдек осилганини сезади ва келажакни худди қуюқ туман қоплагандек кўради. Аммо, шоир-ижодкор тўла ишонч билан башорат қилади:

И ведаю, мне будут наслажденья
Средь горестей, забот и треволнень
[1.– С.100]

Кўраман – зўр ғавғо, ғамлар ичрадир,
Ташвишлар ичрадир мен учун ҳузур
[2.– С.164]

Ҳаётдаги шодлик ва дилхушликлар шоирга нима олиб келиши мумкин? Албатта ҳузурбахш дамларни, дилтортар наволардан сархушликни, кўнгилга юпанч берувчи янги ижодий зафарларни ҳадя этади:

Порой опять гармонией упьюсь,
Над вымыслом слезами обольюсь
[1.– С.100]

Гоҳ бўлиб куйларга мафтун, осуда,
Хаёлларим узра мен тўкаман ёш
[2.– С.164]

Уйғунлик, оҳангдошлик (гармония – А.К.), эҳтимол, А.С.Пушкин шеърларининг яхлитлиги, уларнинг мукаммал шакли, таровати ва мафтункорлиги бўлса керак. Балки асар яратишнинг серзавқ, хаёлни илҳом чулғаб олган онларидир. Шеърий тўқима ва шоирнинг кўз ёшлари – бу ижоднинг жўш уриши, илҳомланиб қалам тебратишнинг самарасидир, бу асар матнида ҳам ўз ифодасини топган:

И может быть на мой закат печальный
Блеснёт любовь улыбкою печальной
[1.– С.100]

Балки, ишқ умримнинг ғамли сўнгида – Кўринар алвидо табассуми-ла
[2.– С.164]

Илҳом париси унинг ёнига келганида, шояд (шоир шубҳаланади, лекин умид қилади) у яна севса ва севилса. Шоирнинг интилиши – ишқ, эзгу ниятларидан бири – севги, ижодининг чўққиси – муҳаббат. У, таъбир жоиз бўлса, Боғи Эрам нозу неъматларидан бирга баҳраманд бўлишга тайёр гулбадан париваш, мастона кўзлари ва табассуми ила маҳлиё этувчи моҳитобон хурлиқо, ноз-ишвали сарвиноз, ўзидан муаттар мушку анбар ҳид таратаётган санам янглиғ умр йўлдошга айланади. Ва бу муҳаббатнинг сўнггисидир.

Шеърий шакл жиҳатидан олиб қараганда “Элегия” – монолог. У “дўст”, яъни лирик қаҳрамоннинг ўй-фикрларига қўшилган, уни тушунган қадрдон дўстларига йўналтирилган. У элегия (мунгли лирик шеър) классик жанрда ёзилган, бу ҳақда унинг минор оҳанги далолат беради. Аслида, “элегия” сўзи юнон тилидан таржима қилинганда – “мунгли қўшиқ”ни англатади. XVIII - XIX асрлар рус шеъриятида бу жанр кенг тарқалиб, шеърият ихлосмандларига хўп манзур бўлган. Бу жанрга ўз вақтида А.П.Сумароков, В.А.Жуковский, М.Ю.Лермонтов, Н.А.Некрасов сингари кўплаб шоирлар мурожаат қилишган. Улардан фарқли ўлароқ, А.С.Пушкин элегияси – фалсафий мушоҳадага йўғрилган. Классицизмда элегия “юксак” жанрлар қаторида муносиб ўрин эгалларкан,

ижодкорни баландпарвоз сўз ва дабдабали нутқдан фойдаланишга, сунъий ҳис-туйғуларни ифодалашга, қадим славян тилидан ўзлаштирилган сўз ва ибораларни қўллашга мажбур этган, десак янглишмаган бўламиз.

Беназир истеъдод туфайли А.С.Пушкин ушбу анъанадан юз ўгирмади, балки эски славян сўз ва ибора, сўз бирикма ва гап шаклларидан кенг фойдаланди, устига устак, бундай лексика кўплиги мўъжаз шеърни нафосат, равонлик ва ойдинликдан маҳрум этмайди. Товушлар уйғунлиги, улар кетма-кетлигининг оҳанграболиги жиҳатидан матн равон, бир маромда ўқилади, ўзига хос таронага ўхшайди. Унли ва ундош товушлар изчил алмашинуви кузатилади. Умуман А.С.Пушкин шеъриятига хушоҳанглик хосдир. “Элегия” шеъри қофияга солинган олтита шеърдан иборат икки банд шаклидаги беш туроқли ямб вазнида ёзилган. У ҳам шакл, ҳам мазмун жиҳатидан жанрнинг мукаммал намунасидир.

REFERENCES

1. Сувон Мели. Сўзу сўз. “Адабиёт фалсафаси”га чизгилар... – Тошкент: Шарқ, 2017. – 500 б.
2. Султон, Иззат. Адабиёт назарияси: Ун-тлар ва пед. ин-тларнинг филол. фак. студ. Учун дарслик. – 2-нашри. – Т.: Ўқитувчи, 1986. – 408 б.
3. Пушкин А.С. Танланган асарлар: шеърлар, достонлар, насрий асарлар / Сўзбоши А.Орипов / – Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1999. – 384 б.
4. Пушкин А.С. Собрание сочинений в одном томе./Сост.А.А.Саакянц.– М.: Худож. лит., 1984. – С.623.
5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. www.ziyou.com kutubxonasi

SAHNA NUTQI BO‘LAJAK REJISSORLAR KASBIY KOMPETENSIYASINING MUHIM KONTENTI SIFATIDA

Jahongir Mamatqosimov
O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti dotsenti, Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

https://doi.org/10.5281/zenodo.7992562

Annotatsiya. *Mazkur maqolada bo‘lajak rejissorlarning kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirishda “Sahna nutqi” fanining spetsifik ahamiyati, sahna nutqini o‘qitishning o‘ziga xos metodikasi, fanning rivojlanishiga hissa qo‘shgan tadqiqotchilarning o‘quv-uslubiy ishlari va ularning ta’limiy ahamiyati, bo‘lajak rejissor va aktyorlar tabiyalashda sahna nutqining ahamiyati yoritilgan.*

Kalit so‘zlar*: san’at, san’at ta’limi, kompetensiya, sahna, rejissor, aktyor, so‘z, badiiy so‘z, sahna nutqi, nutq madaniyati, pedagogning nutqiy mahorati.*

Yangi davr ta’limiy va tarbiyaviy jarayonlarida pedagog mahorati, ta’limga innovatsion yondoshuv va axborot texnologiyalarini qo‘llash, pedagog nutqi va kasbiy kompetensiyasi birlamchi omil bo‘lib, mazkur jarayon kadrlar tayyorlashning barcha jabhalariga, xususan san’at ta’limiga ham birdek tatbiq etilishi sifatli ta’lim va yuksak saviyali mutaxassislar tayyorlashning kafolatidir.

Barcha sohalarda kadrlar tayyorlashning o‘ziga xos metodikasi bo‘lib, san’at ta’limida bu jarayon spetsifik xarakterga egadir. Xususan bo‘lajak rejissorlarni tayyorlash pedagogik jihatdan “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonun va tegishli qonun osti hujjatlariga, umumpedagogik nazariya va amaliyotga asoslansa, kasbiy spetsifika jihatidan dunyo teatr ta’limi tan olgan Stanislavskiy sistemasi, Meyerxold biomexanikasi, milliy teatr maktabi va Ustoz-shogird an’analariga hamda boshqa ijodiy uslublarga tayaniladi.

Dunyo san’at ta’limida bo‘lajak rejissorlarni tayyorlashda Ustoz-shogird an’analari keng tatbiq etilgan bo‘lib, bunda kurs badiiy rahbari asosiy lokomativdir. Shu nuqtai nazardan kurs badiiy rahbari ya’ni pedagog nafaqat badiiy rahbar, tashkilotchi, pesani tushuntiruvchi bo‘lib qolmay, balki qog‘ozdagi asarni ijodiy jamoa kuchi bilan sahnaviy ifodali vositalar yordamida tomosha shakliga ko‘chira oluvchi nodir qobiliyat egasi bo‘lmog‘i lozim.

Talabaning professional rejissorga aylanishida bosh mezon bu kurs badiiy rahbari – pedagog-ustozdir. Spektaklning badiiy yaxlitligi va badiiy saviyasining kafolati pedagog tomonidan kursda sog‘lom va ijodiy muhitni shakllantirishi va kurs ijodiy imkoniyatlaridan kelib chiqib repertuar tanlash hamda rollarni to‘g‘ri taqsimlashdan iboratdir [2, 166].

Bo‘lajak rejissorlarni tayyorlashda talaba-rejissorlarning badiiy tafakkuri, ijodiy fantaziyasi, dunyoqarashi, tasavvuri, ijodiy qobiliyati birlamchi bo‘lib, sahna nutqi, plastikasi, badihago‘yligi uni to‘ldiruvchi badiiy kontentlar hisoblanadi.

Shu sababli bo‘lajak rejissorlarni tarbiyalashda rejissura, aktyorlik mahorati, sahna nutqi, ritmika-plastika, sahna harakati va jangi, patomima, san’at tarixi, teatr tarixi, o‘zbek va jahon adabiyoti kabi fanlar asosiy ixtisoslik fanlari hisoblanadi.

Rejissor ijodida so‘z ustida ishlash bo‘yicha muammoli masalalar keng va xilma-xil. Chunki muallif g‘oyasi, uslubi, rejissorning ma’lum bir fikri, xatti-harakatlar to‘qnashuvidagi nutq, u orqali yetkaziladi va to‘liq obraz yaratishda asosiy mezon sifatida ahamiyatlidir.

Shuning uchun sahnada harakat qiluvchi aktyorni nutqi go‘zal, ravon va mazmundor bo‘lishi lozim, u tomoshabinni qitiqlay olsin, zavq bera olsin. Nutqning ana shu xususiyatlarini nazarda tutib aytishimiz mumkin-ki – teatr san’atining shohi – aktyor bo‘lsa, uning boshidagi toj – so‘zdir.

So‘z – inson fikrining ifoda vositasi. Butun maqsad-vazifasi inson hayotini go‘zal tarzda tasvirlashga qaratilgan aktyor ijodida ham so‘zning o‘rni beqiyos. O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti teatr san’ati ta’limida ham aktyorlar va rejissorlar so‘z orqali tomoshabinlarga ijro etilayotgan asarning mazmun-mohiyatini ochib berish, yuksak ijro mahoratiga erishishda sahnaviy nutqning poydevoridan boshlab puxta o‘rganishga intiladilar.

Bo‘lajak rejissorning ijodiy qobiliyati, aktyorlik mahoratini bevosita tomoshabinga yetkazib berishda sahna nutqi muhim bo‘lib, rejissor va aktyor ijodiy hamkorligining badiiy tilidir. Bu jarayon “Sahna nutqi” fanida amalga oshiriladi.

“Sahna nutqi” fani o‘z tarixi, metodikasi va spetsifikasiga ega mustaqil fandir. Sahna nutqi – sahnadan turib aytiladigan so‘zdir [4, 105].

O‘zbek milliy professional teatr san’ati rivojlanishi bilan birgalikda “Sahna nutqi” fani ham rivojlandi va taraqqiy topdi. Mazkur fanning namunaviy meyorlarini M.Uyg‘ur, A.Hidoyatov, YE.Bobojonov, SH.Burxonov, O.Xo‘jayev, S.Eshonto‘rayeva kabi ustoz san’atkorlar ijodiy jarayonlarda amaliy jihatdan takomillashtirgan bo‘lsalar, ustoz-pedagoglar N.Aliyeva, L.Xo‘jayeva ham ilmiy, ham metodik jihatdan asoslab berganlar.

Talabalar “Sahna nutqi” fanining nazariy-amaliy jihatdan boy va ta’sirchan bo‘lgan qiziqarli, murakkab hamda riyozatli ulkan bir ijodiy jarayonini bosib o‘tadilar.

Sahna nutqi teatr san’atining ajralmas qismi va aktyorlik mahoratining asosiy ifoda vositasi sanalar ekan, u doimo san’atkorning diqqat markazida bo‘lishi, ijro jarayonining eng muhim obyekti sifatida ijodiy izlanishlar silsilasining barcha chig‘iriqlarida toblanishi, musaffo va sof holga keltirilishi lozim.

“Sahna nutqi” bu – bo‘lajak rejissor va aktyorlarning so‘z ijrochiligini badiiylashtiruvchi, ta’sirlantiruvchi, jaranglantiruvchi, nutqiy o‘ziga xosliklari, ifoda usullari, nutqdagi yutuq va xatolarni o‘rganish, kamchiliklarini esa bartaraf etish holatlarini anglatadi. Teatr islohotchisi K.S.Stanislavskiy ta’kidlaganidek “Nutqdan o‘zingizgina rohatlanib qolmay, so‘z va ohanglarni tinglovchining qulog‘iga sezdirmasdan quyib qo‘yish kerak”ligini o‘rgatadi [7, 468].

Pedagog-tadqiqotchilar N.Aliyeva, L.Xo‘jayeva, S.Inomxo‘jayev, A.To‘laganov, A.Nosirova, I.Djumanov, G.E.Xalikulova, M.K.Xodjimatova kabilarning ilmiy-tadqiqot va o‘quv-uslubiy ishlarida “Sahna nutqi” fanining nazariy-amaliy asoslari yoritilishi bilan birgalikda bo‘lajak rejissorlarning kabiy kompetensiyalarini takomillashtirishda sahna nutqining muhim kontent ekanligi, o‘qitish metodikasining o‘ziga xos jihatlari alohida tadqiq etilganligi bilan metodologik xarakter kasb etadi.

Teatr sahnasida eshitilishi shart bo‘lgan so‘z va so‘z birikmalarini aniq va ravon, ma’lum bir g‘oyani o‘zida ifodalovchi, o‘z maqsadiga ega bo‘lishi shart. Ana shu vazifani bajaruvchi fan “Sahna nutqi” fanidir [6, 7].

Tadqiqotchi S.Inomxo‘jayev “Sahna nutqi” fanining tarkibiy qismlarini ikkiga: sahna nutqi texnikasi va badiiy o‘qishga ajratib tatqiq etgan. Jumladan, birini qismdagii sahna nutqi texnikasi bir-biriga o‘xshamagan lekin o‘zaro uzviy aloqador bir-birini to‘ldiruvchi qator tarkibiy komponentlardan: artikulyatsiya, diksiya, orfoepiya, nafas va ovozdan tashkil topishi, ikkinchi qism badiiy o‘qish murakkab bosqichlarni o‘z ichiga olgan. Bular shartli ravishda

ifodali o‘qish, badiiy o‘qish, badiiy so‘zdan tashkil topadi. Bular aslida bir-biridan ajratilishi juda murakkab, g‘alati jarayon. Biroq o‘rganish jarayonida va nazariy jihatdan ularga ayni bir hodisa tarzida qarab bo‘lmaydi [1, 16].

Oliy ta’lim dargohiga endi qadam qo‘ygan talabaning imkoniyatlarini sinab ko‘rish, uni “o‘rganish” maqsadida gapirtirib ko‘rish, o‘qitib ko‘rish, ijro ettirib ko‘rish bosqichlaridan boshlab, har bir talabaga xos fazilatlar rag‘batlantirilib, nuqsonlar bartaraf etib boriladi.

Texnik mashqlar boshlanishi bilan talaba o‘zi bilgan narsalarni emas, balki ustoz-pedagog yo‘llanmasi doirasidagi matnlar – maqollar, matallar, tez aytishlar, she’riy lavhalar, hikmatli so‘zlar va hadislar bosqichiga o‘tishi bilan mas’uliyat oshadi va ana shu bosqichning o‘zidanoq professional tarbiya jarayoni boshlanadi.

Demak, endilikda talaba o‘zi bilgan narsalarni emas, balki o‘zi bilmagan, lekin bilishi zarur bo‘lgan haqiqatlarni, o‘zi uchun yangilik bo‘lgan professional qonun-qoidalarning dastlabki elementlarini o‘zlashtirishga majbur bo‘ladi. Shuning uchun so‘z ustida ishlash jarayoni o‘quv dasturining birinchi bosqichidan oxirgi cho‘qqisigacha uzluksiz davom etadi.

Masalaning ikkinchi tomoni – aksiomasi ham mavjud. Gap shundaki, muayyan bosqichdan so‘ng, talabalar texnik mashqlar havosini oldi-ku, deb bu muhim jabha tashlab qo‘yilmaydi. Aksincha, texnik mashqlarning dastlabki bosqichlaridanoq so‘z san’ati talablariga qat’iy rioya etilganligi kabi matn ustida, badiiy so‘z ustida ishlash bosqichlarida ham texnik mashqlar – artikulyatsiya, diksiya, nafas va ovoz mashqlariga tegishli, mantiq taqozo etgan darajada vaqt ajratiladi [3, 107].

So‘z san’ati talqini jarayoni ham mantiq taqozosi bilan oddiydan murakkabga, soddadan mukammallikka, milliylikdan umumjahoniylikka tomon yo‘nalishda kechadi.

Xulosa sifatida qayd etish lozimki, nutqning ravon va aniq bo‘lishi sahna asarlarini mazmunini tez anglashga, mohiyatini tushunishga yordam beradi. Teatr xalqni tarbiyalovchi vosita bo‘lganligi uchun sahna nutqi ana shu vositani ajralmas qismini tashkil etadi. Demak teatr san’atini sahna nutqidan ajralgan holda tasavvur etish mumkin emas ekan.

REFERENCES

1. Inomxo‘jayev S. Badiiy o‘qish asoslari. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: O‘qituvchi, 1973. – 180 b.
2. Mamatqosimov J.A. Aktyorlik mahorati. – Toshkent: Lesson Press, - 220 b. 166
3. Nosirova A. Jonli so‘z san’ati. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Meros, – 328 b.
4. Rasulova A. Sahna nutqi. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Musiqa, 2009. – 208 b.
5. Stanislavskiy K.S. Rabota aktyora nad soboy. – Moskva: Iskusstvo, 1955. – 468 s.
6. To‘laganov A. Sahna nutqi. Darslik. – Toshkent: Musiqa, 2010. – 326 b.
7. Станиславский К.С. Работа актёра над собой. – Москва: Искусство, 1955. – 475 с.

НЕМИС ҲӘМ ҚАРАҚАЛПАҚ ТИЛЛЕРИНДЕ ДӘНЕКЕРСИЗ ҚОСПА ГӘПЛЕР

Мамутова У.
Өзбекстан Республикасы Илимлер академиясы Қарақалпақстан бөлими Қарақалпақ гуманитар илимлер илим-изертлеў институты, Нөкис қаласы

https://doi.org/10.5281/zenodo.7992568

Аннотация. *Мақалада немис ҳәм қарақалпақ тиллериндеги дәнекерсиз қоспа гәплер салыстырмалы үйренилген. Дәнекерсиз қоспа гәплерди өз алдына топарға ажыратыў олардың лингвистикалық тәбиятын ҳәм мазмунын еле де толық ашыўға жәрдем береди.*

Таяныш сөзлер. *Синтаксис, қоспа гәп, дәнекерсиз қоспа гәп, типология, салыстырмалы.*

Мәмлекетимиз өз ғәрезсизлигине ерискеннен кейинги жыллар даўамында түркий тил билими, соның ишинде қарақалпақ тил билиминде синтаксис мәселелерине де айырықша итибар қаратылмақта. Бул тек синтаксислик теорияның өзиниң жедел раўажланыўына ғана емес, ал текст лингвистикасына, коммуникация теориясына қатнаслы көп санлы тил қубылысларын синтаксиске байланыслы көрип шығыўға, оларды жаңаша көзқарастан баҳалаўға жәрдем береди.

Алдынғы ўақытлары бир тиллер топарына тийисли, келип шығыўы бойынша бир-бирине жақын тиллер салыстырмалы түрде үйренилген болса ал соңғы жыллары ҳәр қыйлы системадағы тиллерди салыстырмалы үйрениў кең көлемде раўажланып кетти.

Тиллерди салыстырмалы изертлеўдиң әҳмийети туўралы көплеген илимпазлар өзлериниң баҳалы пикирлерин билдирген, солардан бири Л.В. Щерба былай деп жазады: «Салыстырыўлар тийкарындағы бир тилдиң екинши бир тил менен қарсыласыўы, ҳәр қыйлы тиллердеги бир ойды, пикирди ҳәр қыйлы етип айтыўдың өзи адамды пикир ҳәм сезимин билинер билинбес өзгешелигине ықлас қойдырады» [1,54].

Кейинги жыллары ҳәр қыйлы системадағы тиллерди салыстырмалы үйрениў тараўында бир қанша жаңа илимий мийнетлер пайда болды. Академик В.В. Виноградов та тиллерди салыстырып изертлеўдиң зәрүр екенлигин, оның әҳмийетин атап өтти. «Туўысқан, жақын тиллерди тарийхый-салыстырмалы үйрениў менен бирге, ҳәр қыйлы системадағы тиллерди теңлестирмели ямаса салыстырмалы үйрениўге болады ҳәм оларды усылай үйрениў керек» [2,97] деп жазған еди.

Биз бул мақаламызда қарақалпақ ҳәм немис тиллериндеги қоспа гәплер, олардың классификацияланыўы, қолланылыўы ҳәм олардың уқсас тәреплери, сондай-ақ айырмашылықлары туўралы сөз етпекшимиз. Қарақалпақ тили келип шығыўы бойынша агглюнатив-түркий тиллер топарына жатса, немис тили флектив-герман тиллер топарына тийисли. Қоспа гәп түсиниги дүньядағы көпшилик тиллерде ушырасады. Бирақ оның түрлеринде жасалыўында, классификациясында, изертлениўинде парық бар.

Немис тилиндеги қоспа гәплер, олардың түрлери ҳаққында А. Қурбанбаевтың «Немис ҳәм қарақалпақ тиллериниң салыстырмалы грамматикасы» деген мийнетинде: Қоспа гәп деп еки ямаса оннан да көп жай гәплердиң түрли грамматикалық қураллар арқалы байланысыўынан дүзилип, мәнилик, грамматикалық ҳәм интонациялық жақтан пүтин бир бирликти тәмийинлеўши конструкцияға айтамыз [3, 154]. Немис тилинде қоспа

гәплер дизбекли қоспа гәп (Die Satzreihe) ҳәм бағыныңқылы қоспа гәплер (Das Satzgefuge) болып екиге бөлинеди.

Е. Дәўенов, М. Дәўлетовтың авторлығында «Ҳәзирги қарақалпақ әдебий тилиниң грамматикасы. Синтаксис» [4,393] деген мийнетинде қарақалпақ тилиндеги қоспа гәплер дизбекли ҳәм бағыныңқылы қоспа гәплер болып екиге бөлинеди. Жоқарыда көрсетилгениндей немис ҳәм қарақалпақ тиллеринде де қоспа гәплерди екиге бөлип үйренген.

Жақын ўақытларға шекем илимий мийнетлерде, сабақлықларда қоспа гәпти еки түрге бөлип үйренди.

Қоспа гәптиң үш бөлимли классификациясы рус тили билиминде XX әсирдиң 50-жылларынан Н.С.Поспеловтың мийнетинде көрсетиледи. Автор дәнекерсиз байланыста дүзилген қоспа гәплерди дизбеклиниң де, бағыныңқылының да қурамына кирмейтуғын қоспа гәптиң айрықша структура-семантикалық бир түри деп есаплайды. Усы дәўирге шекем қоспа гәплер синтаксисинде қәлиплескен структуралық, семантикалық бағдар соңғы он жыллықта беккемленди ҳәм сол бойынша грамматикалық қубылыста структуралық ҳәм семантикалық (мазмунлық) тәреплери биргеликте есапқа алынып, дәнекерсиз қоспа гәплерди өз алдына қоспа гәптиң бир түри сыпатында үйрениўимиз керек деген түсиниклер пайда болды [5, 338-351].

А. Қурбанбаев немис тилинде дәнекерсиз қоспа гәплерди дизбекли қоспа гәптиң қурамында көрип шығады, яғный дизбекли қоспа гәп қурамындағы гәплер бир-бири менен белгили бир грамматикалық қураллар арқалы байланысады.Оларды байланыстырыўшы қураллар болса ҳәр түрли болады. Усыған қарай немис тилинде де, сондай-ақ қарақалпақ тилинде де 1) дәнекерсиз қоспа гәп (die konjunktionsiose Satzreihe), 2) дәнекерли қоспа гәп (die konjunktionale Satzreihe) деп екиге бөлинеди [3,156].

Ал, қарақалпақ тилиндеги дәнекерсиз қоспа гәплердиң дүзилиси, семантикасы ҳәм стиллик қолланылыў мәселелери усы күнге шекем арнаўлы изертлеў объекти болмаған. Ҳәзирги қарақалпақ тилиниң синтаксиси бойынша илимий мийнетлерде, грамматикалар менен сабақлықларда тилимизде елеўли орны бар дәнекерсиз қоспа гәплер өз алдына категория ретинде жақын ўақытларға шекем системалы түрде үйренилместен, бағыныңқылы ҳәм дизбекли қоспа гәплер қурамында солардың дәнекерсиз түри ретинде қаралып келди. Олардың базыбир өзгешеликлери Н.А.Баскаков, Е.Дәўенов, М.Дәўлетов, А.Бекбергенов, ҳәм т.б. илимпазлардың мийнетлеринде, сондай-ақ жоқарғы оқыў орынлары ушын сабақлықларда, оқыў қолланбаларында сәўлеленди.

Қарақалпақ тилиндеги дәнекерсиз қоспа гәплерди өз алдына категория сыпатында үйрениўге М.Дәўлетов тийкар салды. Ол “Ҳәзирги қарақалпақ әдебий тили. Синтаксис” деп аталған сабақлығында дәнекерсиз қоспа гәплерди өз алдына қоспа гәптиң айрықша структура-семантикалық түри сыпатында үйренеди [6,169]. Автор «Дәнекерсиз қоспа гәплер дизбекли ҳәм бағыныңқылы қоспа гәплерден қурамындағы жай гәплердиң дәнекерсиз ҳәм дәнекерлик хызметтеги сөзлердиң қатнасысыз, мәнилик интонация арқалы байланысыўы менен айырылып турады» деп көрсетеди.

Жуўмақлап айтқанда, дәнекерсиз қоспа гәплер бойынша заманагөй концепциялардың анализлери олардың ҳәр қыйлылығын тастыйықлайды ҳәм бундай ҳәр қыйлылық олардың еле де тереңирек үйренилиўин талап етеди. Биз қарақалпақ тилинде дәнекерсиз қоспа гәплерди өз алдына қоспа гәплердиң структура-семантикалық түри деп

ажыратыўды мақул көремиз. Бираз жағдайларда дәнекерсиз қоспа гәплердиң ҳәр қыйлылығы соншелли, биз оларды я дизбекли қоспа гәп, я бағынынқылы қоспа гәп деп классификациялай алмаймыз. Себеби айырым жағдайларда бундай гәплер компонентлери арасыңдағы мәнилик байланыслар ҳәр қыйлы болып, я бағыныңқылы қоспа гәпке ямаса дизбекли қоспа гәпке қатнаслы екенлигин ажыратыў аңсат болмайды. Деген менен, компонентлер арасында дәнекерлердиң жоқлығы, структуралық өзгешелиги көзқарасынан бундай гәплерди өз алдына структуралық-семантикалық түрге ажыратыў мәселелерин шешиў қарақалпақ тил билиминдеги әҳмийетли мәселелердиң бири болып есапланады.

REFERENCES

1. Щерба Л.В. Избранные работы по русскому языку.-Ленинград 1957.
2. Виноградов В.В. Избранные труды по лексикологии и лексикографии. –М., 1997.
3. Қурбанбаев А. «Немис ҳәм қарақалпақ тиллериниң салыстырмалы грамматикасы» – Нөкис, 1992.
4. Дәўенов Е., Дәўлетов М. «Ҳәзирги қарақалпақ әдебий тилиниң грамматикасы» - Нөкис, 1992.
5. Поспелов Н.С. О грамматической природе и принципах классификации бессоюзных сложных предложений. // Вопросы синтаксиса современного русского языка. М., 1950.
6. Dáwletov A, Dáwletov M, Qudaybergenov M. Házirgi qaraqalpaq ádebiy tili. Sintaksis. Nókis “Bilim”, 2009.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ ПОСРЕДСТВОМ ЭФФЕКТИВНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ ВУЗА (НА ПРИМЕРЕ ИНДИВИДУАЛИЗАЦИИ И ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ)

[1]Темиров Набижон Солиевич, [2]Ягьяева Эльвина Бахтияровна
[1] ФерГУ, доктор педагогических наук, и.о.профессора кафедры «Педагогика»
[2] ФерГУ, докторант(91)6585238 eyagyaeva@mail.ru

https://doi.org/10.5281/zenodo.7992572

Аннотация. *В данной работе раскрывается* ***проблема и****спользования различных форм самостоятельной работы в учебно-познавательной деятельности, что способствует формированию всесторонне развитой личности студента, готового к творческой деятельности. Необходимо отметить, что стратегии личностно-ориентированной и дифференцированный педагогики, и подходы к обучению современного студента тесно связаны с правильной организацией самостоятельной работы в условиях университетской подготовки и должны отражать особенности естественного развития молодого человека, а также профессиональную направленность личности.*

Ключевые слова: *задачам образования, ориентированность образования, стратегии, профессиональную направленность, педагогические условия, потенциальные возможности, оптимальный путь.*

ВВЕДЕНИЕ Современный темп развития технологий и общества в целом предъявляет новые требования к целям и задачам образования, формам и методам обучения, иными словами – непосредственно к педагогическому процессу. Приоритетным среди обязательных требований является ориентированность образовательной системы на формирование индивидуальности личности, учет и развитие разнообразных способностей, интересов и дарований [2,7]. Необходимо отметить, что стратегии личностно-ориентированной и дифференцированный педагогики, и подходы к обучению современного студента тесно связаны с правильной организацией самостоятельной работы в условиях университетской подготовки и должны отражать особенности естественного развития молодого человека (направленность личности, уровень интеллекта, общие и специальные способности, половозрастные особенности, характер, темперамент и более), уровень развития современной науки, техники и культуры, психологизацию процессов воспитания и обучения, а также профессиональную направленность личности. другими словами основанные на мировоззренческих установках персонализма, антропологизма развиваются и конкретизируются до уровня частных методик. Определяя важность самостоятельной работы в учебном процессе вуза и профессиональной подготовке студентов, необходимо выявить, при каких педагогических условиях совершенствование самостоятельной работы студентов с использованием Интернет-ресурсов будет эффективным. Использование различных форм самостоятельной работы в учебно-познавательной деятельности способствует формированию всесторонне развитой личности студента, готового к творческой деятельности. Поэтому встает проблема поиска общих и частных методологических оснований всех составляющих процесса проектирования преподавателей и личностное проектирование самостоятельной работы студентов. Концепция гуманизации высшего

образования позволяет по-новому взглянуть на потенциальные возможности самостоятельной работы студентов и продуктивное использование их для индивидуально-личностного развития и саморазвития студентов на ценностно-мотивационном, информационном, деятельностном и коммуникативном уровнях. Центром современной педагогической науки и практики все чаще становится личность человека, ее качества, потребности и интересы, доминирующие мотивы деятельности и поведения, что настоятельно требует от всех работающих с личностью признания ее уникальности, интеллектуальной и нравственной свободы, права на уважение. Это становится возможным, если базовой ценностной ориентацией является установка на диалоговое взаимодействие, предполагающая оказание помощи и педагогической поддержки человеку в осознании себя личностью, выявлении и раскрытии его возможностей, осуществления личностно значимых им общественно приемлемых самореализации и самоутверждении.

МЕТОДЫ В процессе освоения программы подготовки специалистов среднего звена большая часть учебного времени отводится самостоятельной работе студентов. Самостоятельная работа студентов – это часть обучения, выполняемая по заданию и при методическом руководстве преподавателя, но без его непосредственного участия. Для лучшего усвоения материала студентам необходимо заниматься самостоятельной работой. Роль преподавателя заключается в организации самостоятельной работы с целью приобретения студентом общих и профессиональных компетенций, позволяющих сформировать у студента способности к саморазвитию, самообразованию и инновационной деятельности. Роль студента заключается в том, чтобы в процессе самостоятельной работы под руководством преподавателя стать творческой личностью, способной самостоятельно приобретать знания, умения и владения, формулировать проблему и находить оптимальный путь её решения.

Педагогическое проектирование в личностно-ориентированном (индивидуализированном) обучении может быть осуществлён в два этапа:

1. Предварительного проектирования как субъект-объектного по характеру отношений;
2. Индивидуального как субъект-субъектного по характеру взаимоотношений.

Суть многих педагогических исследований личностно ориентированного подхода сводится к следующему, что пока личностные ценности, смыслы, отношения не будут приняты во внимание, педагогические технологии работать не будут. При разработке стратегии развития образовательного пространства следует ориентироваться на проявление индивидуальности участников педагогического процесса, для чего: «...включать в просктіг/ю деятельность педагогов и студентов, чтобы инновация имела для них личностный смысл; при разработке содержания действий ориентироваться на индивидуальное своеобразие выполнения этих действий конкретными участниками образовательного процесса; предусматривать формирование в образовательном процессе условий, позволяющих реализовываться качествам индивидуальности; включать в критерии инновации показатели, которые раскрывают содержание и реализацию индивидуальности участников педагогического процесса, например, самостоятельные творческие предложения, авторские программы, проявление творческой натуры» [6,9].

При планировании самостоятельной работы следует определить цели, в частности: - закрепление, углубление, расширение и систематизация знаний и умений, полученных во время аудиторных занятий; - самостоятельное овладение учебным материалом; - формирование умений поиска и использования справочной и специальной литературу; - развитие познавательных способностей и активности, творческой инициативы, самостоятельности, ответственности и организованности; - развитие исследовательских умений [2,7] Формирование навыка самостоятельной учебной деятельности проходит несколько стадий в своем развитии и начинается с краткосрочных заданий, выполняемых во время учебного занятия.

Дифференцированный подход к самостоятельной работе включает следующие компоненты:

- увеличение объёма интенсивной работы с более подготовленными студентами;

- деление занятий на обязательную и творческую части; регулярность консультаций с обучаемым;

- исчерпывающее и своевременное информирование о тематическом содержании самостоятельной работы, сроках выполнения, потребности во вспомогательных средствах, формах, способах контроля и оценке итоговых результатов [2,11].

Дифференцированность заданий самостоятельной работы студентов зависит от времени обучения. В начале изучения дисциплины самостоятельная работа ставит целью расширение и закрепление знаний и умений, полученных на лекциях и практических занятиях, в дальнейшем - способствует развитию творческого потенциала и реализации профессиональных знаний. Задания в этом случае могут носить как индивидуальный, так и групповой характер, так как реальные профессиональные условия в большинстве случаев основаны на работе в коллективе: презентация, деловая игра, анализ конкретной учебной ситуации, групповой проект. В учебном процессе применяются два вида самостоятельной работы: аудиторная и внеаудиторная. Аудиторная самостоятельная работа выполняется под непосредственным руководством преподавателя и по его заданию.

РЕЗУЛЬТАТЫ Продуктивность таких работ во многом зависит от методических приемов, способствующих активизации мыслительной деятельности. Этот подход позволяет изменить отношения между преподавателем и студентом, создавая основу для учебного диалога. В связи с закономерным переходом от информирующей к формирующей системе обучения изменяются и функции преподавателя: в качестве приоритетной теперь выступает не информационная, а консультативно координирующая функция, что еще раз подчеркивает значимое место самостоятельной работы в обучении студентов. Чтобы правильно определить выбор задания для самостоятельной работы, его соответствие месту выполнения, составу студентов, уровню способностей, следует воспользоваться системой индивидуальных заданий, предложенной И.Э. Унт, которая предусматривает следующие группы заданий:

I. Виды индивидуальных заданий. 1. Обязательные задания, предложенные преподавателем. 2. Альтернативные задания, предложенные преподавателем (т.е. выборочные, когда студент должен выбрать сам). 3. Задания, предложенные преподавателем для добровольного выполнения. 4. Добровольные задания, содержание которых находит сам студент.

II. Задания по составу студентов. 1. Общие (для всей группы). 2. Микрогрупповые задания (одно задание микрогруппе). 3. Дифференцированные задания (по микрогруппам, но с разным содержанием, типам самостоятельной работы студентов). 4. Индивидуализированные или личностно-ориентированные задания.

III. Задания по уровню способностей. 1. Задания, учитывающие уровень студентов (задания по учету предварительных знаний; задания, направленные на ликвидацию пробелов в знаниях). 2. Задания, учитывающие общие и индивидуальные способности (темп учения, работоспособность, утомляемость). 3. Задания, учитывающие познавательный интерес студентов.

ОБСУЖДЕНИЕ Большую роль в этом направлении может сыграть организация самостоятельной работы студентов. Характерной особенностью самостоятельной работы студентов как специфического вида деятельности учения является наличие двуединой цели: формирование самостоятельности как черты личности и усвоение теоретических знаний в совокупности с формированием практических умений и навыков [6,14]. Отметим наиболее общие признаки самостоятельности студентов как при обучении английскому языку, так и при обучении другим предметам: стремление и умение сразу включаться в самостоятельную деятельность; стремление решить задание разными способами; внесение элементов рационализации при выполнении практических и лабораторных работ; умение критически подходить к фактам; умение произвести перенос знаний и навыков в новую ситуацию. Осуществление дифференцированного подхода к организации самостоятельной работы представляется наиболее эффективным, так как он направлен на наиболее полную и успешную реализацию каждым конкретным студентом своих способностей и возможностей при изучении английского языка.

ВЫВОДЫ Понимая, что от четкого планирования самостоятельной работы студентов зависит результат ее выполнения, следует разработать планы, графики, руководсгва самостоятельной работой студентов и преподавателей. Кроме того, для каждого занятия должен быть составлен комплексный план руководства самостоятельной работой студентов с учетом их уровня профессиональных знаний. Разноуровневая организация самостоятельной работы студентов на основе профессиональных знаний, умений, навыков, служит мотивацией профессиональной деятельности в процессе лекционных, практических занятий и внеаудиторной работы что в свою очередь способствует значительному росту профессионализма будущих педагогов средней школы.

REFERENCES

1. А.Н. Никифорова «Дифференцированный подход к организации самостоятельной работы студентов в изучении специальных дисциплин», Международный научный журнал «ВЕСТНИК НАУКИ» № 2 (47) 2022 г;
2. И.А. Комарова, О.О. Прокофьева «Дифференцированный подход к организации самостоятельной работы студентов»,
3. В. Харитонова «Дифференцированный подход к организации самостоятельной работы студентов при обучении математике», 2015, DOI: 10.15507/VMU.025.201501.030;

4. А. Я. Цюприн, В. П.Мороховский, О. Н. Якимович « Особенности организации самостоятельной работы во время изучения общественных дисциплин», https://core.ac.uk/download/pdf/290212405.pdf
5. А. Я. Цюприк «Особенности организации самостоятельной работы во время изучения общественных дисциплин / А. Я. Цюприк, В. П. Мороховский, О. Н. Якимович // Организация самостоятельной работы студентов на факультете вуза: Материалы междунар. науч.-прак. конф. Минск, 16–17 ноября 2006 г;
6. Л.Ю.Усеинова «Современные подходы к организации самостоятельной работы студентов»,https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-podhody-k-organizatsii-samostoyatelnoy-raboty-studentov/viewer.

ОБУЧЕНИЕ ИНОЯЗЫЧНОМУ ЯЗЫКОВОМУ МАТЕРИАЛУ В НЕЯЗЫКОВОМ ВУЗЕ

[1]Абдуллаева Наргиза Собиржоновна, [2]Темиров Набижон Солиевич
[1] АИСХА ,старший преподаватель
[2] ФГУ, доктор педагогических наук, профессор

https://doi.org/10.5281/zenodo.7992579

Аннотация. *В статье анализируется процесс обучения иноязычному языковому материалу в неязыковом вузе на начальном этапе. Рассмотрены различные технологии обучения, используемые при обучении языку в неязыковом вузе.*

Ключевые слова: *иноязычный, коммуникация, лексика, дифференцированный подход.*

Как известно, процесс обучения языку включает обучение иноязычному языковому материалу (средству общения) и обучение деятельности общения. Оба аспекта одинаково важны. Нужно стремиться найти разумное соотношение коммуникативной ориентации и сознательной систематизации языкового материала: в основе ознакомления лежит деятельность познания, в основе тренировки – коммуникация, взаимодействие. Действие обоих положений направлено на создание условий, в которых изучаемый материал и изучение нового языка в целом приобретает для студента личностный смысл. Очень хорошо мотивируют будущие поездки на стажировку в зарубежные вузы, где без знания английского языка просто не обойтись, необходимость читать и использовать в своей научной деятельности статьи из научных журналов, которые в основном печатаются на английском языке, и так далее.

Невозможно обойтись при преподавании языка, и конкретно при введении лексики, без дифференцированного подхода в обучении, принципами которого являются доступность и посильность – строгий отбор учебного материала с учетом знаний студентов. Слова и словосочетания вводятся и усваиваются в речевых единицах – типовых предложениях, а также в доступных и посильных монологических высказываниях учащихся. Это позволяет с первых шагов обучения включать учащихся в общение на английском языке, постепенно усложняя материал. Таким образом, лексическая сторона языка усваивается в ходе работы с образцами речи: типовыми предложениями, короткими диалогами по конкретной ситуации общения.

По данным психолингвистических экспериментов, слова проходят процесс обобщения и хранятся в памяти в виде групп, связанных по семантическим признакам. Поэтому студентам не предлагаются изолированные по значению слова, а организуется ознакомление с группой слов, обозначающих тот или иной спектр человеческой деятельности: лабораторное оборудование (свое для каждой кафедры), цвет предметов, научные термины по своему направлению, и т. д.

Порядок предъявления слов должен обусловливаться возможностью использования их для общения. Поэтому начинать работу надо с введения глаголов движения (*go, run, jump, fly*), которые надо использовать в различных ситуациях и речевых клише. Это дает возможность студентам взаимодействовать и общаться, начиная с первых занятий, и видеть результаты своей деятельности, что является залогом дальнейшего успешного изучения английского языка в университете и выхода на хороший уровень знаний.

Объяснение английских слов может осуществляться беспереводным и переводным способами. Беспереводной способ – раскрытие значения слова путем демонстрации картинки, действия, установлением прямой связи «слово – понятие». Можно прибегнуть к помощи синонимов и антонимов. Естественно, так может быть введена лексика, обозначающая конкретные понятия.

Слова, обозначающие абстрактные понятия, лучше вводить переводом. Достоинством этого метода является то, что он требует меньше времени и обеспечивает правильность понимания.

В реальной жизни мы никогда не произносим слова просто так, употребление слов всегда обусловлено мотивом и целью. Поэтому надо думать о мотивах ознакомления в целом, и мотивах каждого задания и упражнения при организации тренировки и применения. Если этого не будет, общение не состоится.

Итак, работа со словом начинается с ознакомления. Значение слова раскрывается через показ предметов, картинок и действий, и только при необходимости – через перевод. Чтобы у студентов возник мотив ознакомления с той или иной группой слов, можно использовать проблемные истории. Главная задача этих историй – помочь студентам осознать, что эти слова им нужны.

Сразу после ознакомления и фонетической отработки слов необходим переход к действию с этими словами. Немедленно после ознакомления студентам еще трудно произносить слова, но они могут узнавать их. Поэтому первые упражнения связаны с аудированием слов и их узнаванием.

После тренировочных упражнений начинается практика в употреблении слов в составе различных высказываний. Применение связано с комбинированием усвоенного материала в различных ситуациях общения.

На начальном этапе начинается и формирование потенциального словаря.

При организации и конструировании любого из упражнений, как в рамках тренировки, так и применения, важно стремиться соблюдать все условия общения, а это значит, что студент должен четко представлять себе цель своего речевого действия и мотив – то, ради чего он выполняет это действие. Создаваемые ситуации и задания должны обеспечивать такие мотивы, чтобы студентам захотелось что-то услышать и что-то сказать. И это является залогом успеха обучения студентов на начальном этапе обучения.

Для успешного формирования лексических навыков у студентов на начальном этапе обучения важно учитывать положения, определяющие стратегию и тактику обучения английскому языку на начальном этапе.

1. Английский язык усваивается как средство общения, студенты изучают его в процессе заинтересованного общения и взаимодействия друг с другом. Все речевые действия студентов направлены на решение коммуникативных задач и реализацию определенных целей и мотивов общения. Студенты всегда четко представляют себе цель своего речевого действия и то, ради чего они выполняют задание, т. е. у них есть мотив выполнения задания. Ролевые игры очень помогают раскрепостить студентов, освободить их от страха перед английским языком и понять, в каких ситуациях какую лексику употреблять. Игровая основа обучения позволяет создать мотивы общения. Необходимо отметить, что студенты с удовольствием включаются в процесс игры, так как игра

позволяет им говорить на английском языке (хотя и на примитивном уровне) и поверить в свои силы. Включение в процесс обучения английскому языку контекста игровой деятельности (со всеми ее психологическими характеристиками) позволяет создать все условия общения: мотивы, цели и задачи общения.

Вот пример речевой задачи, в которой есть речевой мотив и цель речевого действия:

У всех вас есть картинки с изображением различных овощей. Чтобы они выросли, скажите, какого цвета овощ у вас на столе, и как называется этот цвет.

Таким образом, коммуникативная задача – общая для всех, речевой образец тоже общий (*My vegetable is white*), а коммуникативное намерение у студента свое:

My vegetable is black. My vegetable is grey. My vegetable is green.

Конечно, и игровая ситуация, и речевая задача предлагаются студентам на родном языке. Если давать задание на иностранном языке, трудно вызвать у студентов желание общаться и взаимодействовать, так как они не могут понять задание.

Игра, как основной способ обучения студентов на начальном этапе обучения, позволяет организовать тренировку в употреблении средств общения без повторения заученного, т. е. представить все упражнения как коммуникативные.

Для студентов изучение иностранного языка на начальном этапе – это всегда применение. Студенты самостоятельно принимают решение при выполнении любого задания. Это приучает их не бояться говорить и применять полученные языковые знания на практике.

2. Студенты овладевают языком не на основе имитации, а осознанно. Это позволяет обеспечить сознательную ориентировку в средствах общения (фонетических, грамматических, лексических) с опорой на образцы общения в родном языке. Реализация этого положения осуществляется через систему познавательных задач, решая которые, студенты осознают как коммуникативную задачу, так и языковые средства ее решения. Студенты всегда видят смысл в выполнении своих действий, исключается механическое воспроизведение их на основе имитации. Именно осознанность является необходимым условием самостоятельного комбинирования студентами усвоенного материала в различных ситуациях общения.

Таким образом, на начальных этапах обучения иностранному языку в неязыковом вузе нужно использовать все средства и методы, позволяющие студентам раскрыть свой потенциал в изучении иностранного языка и его дальнейшем применении на практике в научной сфере и повседневной жизни.

REFERNCES

1. Абдуллаева Л.С., Самадова С. А., Махмурова М.. Современные методы преподавания иностранных языков. Коммуникативный метод. «Наука. Мысль: электронный периодический журнал», 2014. С.73– 75.
2. Маляренко Е. В. Повышение эффективности уроков английского языка при помощи использования ИКТ https://открытыйурок.рф/статьи/563359/
3. Темиров Н.С. Проблема культуры общения, коммуникативности и социально-коммуникативной деятельности обучающихся в государственной образовательной политике. Международная научно-практическая конференция «Традиции и

инновации в национальных системах образования». г.Уфа, ФГБОУ ВО «БГПУ им. М.Акмуллы» 17-18 декабря 2020 г. 536-567 тр. Zoom-видео конференция

4. Ibragimov, X., & Sh, A. (2008). Pedagogika nazariyasi (darslik). *T.: Fan va texnologiya*, *288*.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR DAVRIDA INGLIZ TILINI INTENSIV O'QITISHNING PSIXOLOGIK VA PEDAGOGIK JIHATLARI (IXTISOSLASHTIRILGAN MAKTABLAR MISOLIDA)

Begmatov Mansur Adgarovich
Mustaqil tadqiqotchi, Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy instituti,
m.a.begmatov@gmail.com

https://doi.org/10.5281/zenodo.7992590

Anntotasiya. *Maqolada raqamli texnologiyalar davrida ingliz tilini intensiv o'qitishning psixologik-pedagogik jihatlarining nazariy asoslari ixtisoslashtirilgan maktablar misolida ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *ingliz tili, texnologiya, individual, motivasiya, vizualizasiya, pedagog, ta'lim oluvchi.*

Kirish. Raqamli texnologiyalar rivojlanishi natijasida ingliz tilini o'qitish turli xil raqamli texnologiya manbalaridan foydalanish orqali yanada qulay va samarali darajaga olib keldi. Pedagoglar har bir ta'lim oluvchining kundalik turmush tarziga kirib kelgan axborot-kommunikasiya texnologiyalarini zamonaviy o'quv jarayoniga bog'lash majburiyatiga rioya etishga va ulardan ta'lim berish faoliyatida faol foydalanishga undalmoqda. Raqamli texnologiyalar asrida ixtisoslashtirilgan maktablarda ingliz tilini o'qitishning intensiv usullaridan tobora ko'proq foydalanilmoqda. Biroq, maksimal natijalarga erishish uchun psixologik va pedagogik jihatlarni inobatga olish katta samara beradi. Intensiv mashg'ulotlar ta'lim oluvchilardan yuqori motivasiya talab qiladi, shuning uchun, qulay va xavfsiz ta'lim muhitini yaratish muhimdir. Shuningdek, har bir ta'lim oluvchining individual xususiyatlarini hisobga olish va usullarni ularning ehtiyojlariga moslashtirish kerak. O'quv jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish – ta'lim jarayonini yanada interaktiv va samarali qiladi.

1. Ta'lim berishda individual yondashuv. Psixologik-pedagogik tayyorgarlikning asosiy jihatlaridan biri har bir ta'lim oluvchiga individual yondoshishdir. Har bir insonning o'ziga xos o'rganish uslubi va o'zining kuchli va zaif tomonlari mavjud. Shuning uchun pedagog har bir ta'lim oluvchiga uning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda o'zining yondashuvini moslashtirishi lozim.

2. Vizualizasiya. Ingliz tilini o'qitishda, ixtisoslashtirilgan maktablarda vizualizasiya juda muhim jihatdir. Rasmlar, video va audio manbaalardan foydalanish ta'lim oluvchilarga o'quv materialni yaxshiroq tushunishga va yangi so'z va iboralarni yodlashga yordam beradi. Bundan tashqari, vizualizasiya yordamida o'rganishni yanada qiziqarli va ta'sirli qiladigan interaktiv darslar va o'yinlar yaratish mumkin.

3. Zamonaviy texnologiyadan foydalanish. Zamonaviy texnologiyalar ingliz tilini ixtisoslashtirilgan maktablarda o'rganish uchun ko'plab imkoniyatlarni taqdim etadi. Sinf darslaridan keyin mustaqil ravishda onlayn kurslar, mobil ilovalar, videokonferentsiyalar va boshqa texnologiyalar ta'lim oluvchilarga ingliz tili ko'nikmalarini oshirishga yordam beradi. Biroq, shuni yodda tutish kerakki, texnologiyadan foydalanish an'anaviy ta'limni almashtirmaydi va o'rganishning yagona usuli bo'lmasligi kerak.

4. Interaktivlik. Interaktivlik ingliz tilini o'qitishda yana bir muhim jihatdir. Interfaol darslar, o'yinlar va topshiriqlar o'quvchilarga o'quv materialini yaxshiroq tushunishga va yangi so'z va iboralarni osonroq yodlashga yordam beradi. Bundan tashqari, interaktivlik og'zaki tilni

mashq qilish va talaffuzni yaxshilash uchun sharoit, imkoniyat yaratish uchun ishlatilishi mumkin.

5. Madaniy farqlarni uyg'unlashtirish. Madaniy farqlar ingliz tilini o'rganishga to'sqinlik qilishi mumkin. Ba'zi iboralar va so'z birikmalari turli madaniyatlarda turli xil ma'nolarga ega bo'lishi mumkin, shuning uchun pedagog har bir ta'lim oluvchining madaniy xususiyatlarini hisobga olishi va pedagogik mahoratidan kelib chiqib, o'z yondashuvini shunga moslashtirishi kerak.

Xulosa. Yosh avlodni tarbiyalash jarayonida ommaviy axborot vositalarining muhim rolini e'tirof etgan holda, yosh axborot iste'molchilarining OAV va Internet tarmog'ining cheksiz resurslari bilan o'zaro bog'liqligini tizimli va malakali ravishda o'rnatish lozim. Zamonaviy texnologiyalar o'rganish uchun juda foydali bo'lishi mumkin, ammo an'anaviy o'qitish usullaridan voz kechish kerak emas.

REFERENCES

1. P. MacIntyre, T.Gregersen. “The Psychology of Intensive Language Learning: A Review of the Literature” 2012. 1-20 s.;
2. Wang, C. & Winstead, L. Handbook of Research on Foreign Language Education in the Digital Age. PA: IGI Global.,2016. 25-40 s.;
3. Л.Исакова,А.Шамсутдинова “Интенсивное преподавание английского языка в специализированных школах: психолого-педагогические аспекты”.2017.50-65 s.;
4. А.Петров, Е.Карпова. “Цифровые технологии в обучении английскому языку: психолого-педагогические аспекты”.2019. 70-85 s.;
5. Г. Рахимова,Алина Каримова. “Индивидуальные особенности учащихся и их влияние на эффективность интенсивного обучения английскому языку в специализированных школах”.2016, 30-45 s.;
6. Ш.Мамадалиева, Д.Абдурахманова.“Использование цифровых технологий в интенсивном обучении английскому языку: опыт узбекских специализированных школ”.2018, 55-70 s.;
7. С.Иванова, Е.Кузнецова “Адаптация методик интенсивного преподавания английского языка под индивидуальные потребности учащихся в эпоху цифровых технологий”.2020. 90-105 s.

A DISCUSSION OF SIMULTANEOUS INTERPRETATION, ITS CHALLENGES AND DIFFICULTIES WITH ITS IMPLEMENTATION

Aimuratova Nilufar Tengel kizi
2nd year Master student, Simultaneous interpretation, Uzbekistan State World Languages University, Nunu0497@gmail.com

https://doi.org/10.5281/zenodo.7992594

Abstract. *The article revealed translation is a common activity that takes many forms and involves many methods. Simultaneous translation or interpretation is not a new concept, but is only possible because of the electronic devices that allow it. It has been underlined that simultaneous interpretation gives politicians and participants of different meetings to understand each other and to communicate without losing time and observing the emotions alongside the speech. This article evaluates the requirements and conditions regarding simultaneous interpretation.*

Keywords: *simultaneous translation, interpretation, interpreter's cabin, text-based interpretation, target language.*

Globalization along with international trade, politics, diplomacy, and sports - has been soaring during the last century or so. We observe two trends in all developed and developing countries around the world: interest in learning foreign languages - primarily English - and interest in translation. As José Ortega Y. Gasset wrote, translation is what unites mankind. We must clarify today that this statement is true, but only if the translation is performed by professionals.

Translations that take place almost simultaneously with the speaker's speech are referred to as simultaneous interpretations. Interpreters may usually be no more than one or two sentences behind the speaker. Occasionally, simultaneous translation equipment requires interpreters to work in soundproof booths. Speakers speak into microphones, and the interpreter listens to them through headphones, translating their thoughts to the interpreter's console's microphone. In the hall, listeners select the appropriate audio channel on their receivers in order to hear the translation in a language they understand. There may be more than one interpreter translating into different languages.

However, even though the simultaneous translation was invented as early as 1926, professional simultaneous translation only began after the end of World War II. It was used during the Nuremberg Trials when the international multilingual community prosecuted Nazi war criminals.

Interpreters who perform simultaneous interpretation use specialized and expensive equipment, which allows the translator to perform translations almost simultaneously with the speaker, so the speaker doesn't have to pause for translations. Depending on the pair of languages, the interpreter's experience, skill level, and individual characteristics, there is a time lag between the simultaneous interpreter and the speaker. However, it is important to remember that each individual's psychophysiological profile is unique, that is each interpreter may implement simultaneous interpretation in a slightly different way.

Here is the special equipment that simultaneous interpretation requires; a station or a cabin , microphone and two pairs of headphones for interpreters, radio headphones according to the number of people in need of translation.

With the use of simultaneous interpretation, events are organized (meetings of commissions, conferences, seminars, presentations, etc.) with the participation of a significant number of people in large auditoriums (conference halls). Two (sometimes 3) translators sit in the cabins, which replace each other every 20- 30 minutes (by agreement). Each translator is also paid for every hour in the cabin. Interpreting at conferences and other similar events, simultaneous or subsequent, is also called conference interpretation (the terms conference interpreting and conference interpreter are used more often in English).

Translations of speeches or presentations (slideshows) can be reviewed (or translated fully) in advance with the original text provided in advance. During the translation, the translator makes the necessary adjustments if the speaker strays off the original text, for example, telling a story about what happened to him yesterday on the way to the conference. This type of simultaneous translation is called text-based simultaneous translation.

During reports, lectures, and presentations, the speaker can read the information on the slide or refer to this information: “As you see on the slide ...”. In this case, the simultaneous interpreter essentially makes simultaneous translation from the sheet. With Simultaneous Text-Based Interpreting and Simultaneous Sight Translation, first, the perception is made by ear, and then the received information is compared with the perceived visually. If the information received by ear differs from the written text, then the translator translates, relying only on auditory perception. The same thing happens when the speaker speaks too quickly and the interpreter does not have time to comprehend the information. If the translator has translated the entire text in advance and the speaker does not make any changes, the translator reads the translation already made by him. In this case, his work essentially boils down to reading a previously translated text, and the stress during work is not so high. In the modern world, with large flows of information and frequent conferences, simultaneous interpreters usually look through the texts of speeches or slides of the presentation, if they are provided in advance, make notes on terminology, but do not translate the entire texts. Interpreters hope for speakers’ good speech, reaction, skills, experience and usually do not like to write very much, or they simply don’t have the time and/or energy to make translations in advance.

In contrast to consecutive interpretation, in simultaneous interpretation, the perception of speech and the generation of speech in the translation is almost not separated in time, the memory is less loaded, and the interpreter does not enter into active interpersonal relationships with the conference participants. Usually, records are not kept in simultaneous translations, but sometimes it can be done.

“With simultaneous translation, even the most experienced translator will always lag behind the speaker. Translating the end of the phrase just uttered, he already listens and remembers the beginning of the next one. If at the same time, a long list of names, titles, numbers are given in the speech, additional difficulties arise. And it is here that colleagues always come to the rescue. They usually write down all the numbers and names on a sheet of paper lying in front of the person who translated, and when he reaches the right place, he reads these notes without straining too much memory. The translation is not only completely accurate, but it is also consistent.

"The rate of speech can be a problem in simultaneous translation. The average speech rate in British and American English is 120–150 words per minute.

Optimum for a simultaneous interpreter is considered to be a speech rate of 100-120 words per minute, and a rate of 150-200 words per minute (as professional English-speaking speakers say) is considered fast, reduces the quality of the translation, and leads to omissions and errors even with experienced work synchronized interpreters. The tempo of prepared speech is faster, so it is easier to perceive and translate unprepared speech. Interesting and, as it seems, promising is the transitional type of interpretation, which is known as simultaneous consecutive interpreting. In 1999, EU translator M. Ferrari, during consecutive interpretation, while making translation notes, simultaneously recorded a segment of speech on a device. Then, in a pause, he quickly put on his ear-sets and translated, listening to a segment of speech for the second time and relying on his notes as well. Experiments with such simultaneous consecutive interpretation show that double listening increases the accuracy (adequacy) of translation.

For a long time, psychologists believed that the same mechanisms operate in the perception and production of speech. Therefore, a person still cannot listen and speak at the same time: the translator is silent when he listens, and does not listen when he speaks. However, in simultaneous translation, the translator has a split attention mechanism. An inexperienced translator alternately switches to the speech of the speaker, then to the search for a solution and the delivery of speech in the target language. The synchronization mechanism functions successfully only if the translator has speech skills that operate without the active participation of consciousness. " By means of telegraphic perception". The perception of a word is reduced to the awareness of only some syllables that represent its general sound contour. It is important to train to achieve such a "split" of attention, trying to listen and speak almost simultaneously. In this case, apparently, different parts of the brain are involved.

Simultaneous interpreters acquire the skill of simultaneously listening and speaking when, as a result of practice, according to A. Welford's observations, they learn to ignore the sound of their own voice. Some linguists conducted an experiment together with some psychologists and found out that a significant part of the original speech is perceived by the translator against the background of his own speaking. According to different researchers and depending on the pair of languages, the shift in simultaneous translation (English time lag, or phase shift, or ear-voice span) is 0.5-11 seconds, but on average 2- 4 seconds or 4-5 words at an average speech rate. An experienced interpreter tries to keep a pace that is convenient for him, regardless of what tempo the speaker chooses. In passing, we note that consecutive interpreters, according to experiments by M. Lederer, also tend to keep their own pace of speech. According to K. Dejan Le Feal's calculations, the speech rate of the synchronist in comparison with the rate of the orator's speech ranges from 71% to 87%.

Thus, research and experimental data show that translation is indeed largely simultaneous. Another important component of simultaneous interpretation is anticipation in interpreting. Probabilistic forecasting is the use of past experience to help estimate the likelihood of future events. The redundancy of language, which is 70-85%, helps probabilistic forecasting. Probabilistic forecasting is present in speech and is probably inherent in all types of speech activity.

Not all theorists and practitioners of translation agree that probabilistic forecasting exists: “the translator is not able to predict the idea of a specialist from a foreign branch unknown to him”; “Translation ethics prohibit expressing a thought before the speaker has said it”. However, we are not talking about predicting someone else's thought, and even from a field of knowledge

unknown to the translator, but about the ability to predict the further content of a message due to the redundancy of speech, and the redundancy of speech also increases due to intonation. In Russian translation studies, the idea that “probabilistic forecasting constitutes the basic mechanism of simultaneous translation” is firmly entrenched.

There are several advantages to simultaneous interpretation. Unlike consecutive interpretation, the speaker's speech sounds without pauses. This makes communication more dynamic. Today, knowledge of a foreign language is not uncommon, and many participants prefer to listen to a lecture in a foreign language in the original. Such people, as a rule, get annoyed when, during a consecutive translation, the speaker stops, and everyone listens to the translation;

In comparison with the use of subsequent translation, the time of the event is approximately halved, and the translation can be carried out simultaneously into several languages. There are also some disadvantages of simultaneous interpretation. There is more information lost than with consecutive translation and the translation is less accurate. For organizers, simultaneous interpretation is much more expensive than consecutive: the fees of simultaneous interpreters are high, plus the payment for the rental of special equipment as well as the need to involve at least two interpreters who know the subject of the event will;

Higher stress in translation due to the need to adapt to different manners of speech, pace, and accent there. Interpreters have certain requirements that must be met in order for simultaneous interpretation to be effective.

These are some of them; fast thinking in both languages, fast speech, quick reaction with the ability to get out of a difficult situation, the ability to distribute attention (“split attention”); mental and physical endurance, stress resistance, a solid stock of stable constructions, cliches, and phrases in both working languages; rich vocabulary in both working languages; competent speech in both working languages; the ability to concentrate, the ability to “disconnect” from external interference; automation of linguistic and speech means of expression (the ability to quickly find equivalents); good listening skills (listening comprehension); breadth of outlook, encyclopedic knowledge;

Consequently, globalization requires fast and high-quality interpretations in order to run modern businesses, processes in various institutions, and the like. This helps explain the high demand for quality interpretation. In addition to other kinds of translation, interpretation requires additional tools to accomplish the task, which means there is a need to make investments and hire people skilled enough to use all these tools. The learning process for those using these will take some time, in addition to the time that must be spent on updating tools and programs.

Besides the requirements and requirements for interpretation to be carried out, the article also compares the advantages and disadvantages. Interpretations have several advantages, including the possibility of seeing the expressions of the speakers, while information is lost during translation, and stress is a disadvantage. In light of the above given fact, we can conclude that interpreters need to constantly practice and stay up to date on developments in the field.

REFERENCES

1. Anne Karpf (2007). The Human Voice: The Story of a Remarkable Talent
2. Chernov G V (2004) Inference and anticipation in simultaneous interpreting. A probability-prediction model. Edited by Setton R and Hild A. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins

3. Kalina S. (1992). Discourse Processing and Interpreting Strategies—an Approach to the Teaching of Interpreting. New Horizons—Teaching Translation and Interpreting: Training, Talent and Experience. Amsterdam
4. Shlesinger M. (2003). Effects of Presentation Rate on Working Memory in Simultaneous Interpreting. The Interpreters’ Newsletter 12. Trieste.

INKLYUZIV TA’LIM TIZIMIDA ALOHIDA EHTIYOJLI BOLALAR BILAN ISHLASHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Muhayyo Umaraliyeva
T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti “Ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash” bo‘limi boshlig‘i, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori, v.b. dotsent

https://doi.org/10.5281/zenodo.7992596

Annotatsiya. *Maqolada mamlakatimizda inklyuziv ta’lim tizimini yuksaltirish mexanizmlari va pedagoglarning ushbu sohada kasbiy kompetentligini puxta egallash muammolari ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, inklyuziv ta’lim tizimida alohida ehtiyojli bolalar bilan ishlashning o‘ziga xos xususiyatlari xorijiy mamlakatlar misolida ham yoritib berilgan.*

Kalit so‘zlar: *Inklyuziv ta’lim, nogironligi bo‘lgan o‘quvchilar, siyosat, Rossiya ta’lim tizimi, metodlar, tadqiqot, tashkilot.*

Dunyo mamlakatlarida nogironligi bo‘lgan, ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalarni tarbiyalash, ularning jamiyatda o‘ziga munosib o‘rinni egallashlariga ko‘maklashish masalasiga alohida e’tibor qaratiladi. Birlashgan Millatlar tashkilotining “Inson huquqlari umumjahon Deklarasiyasi”, “Aqliy jihatdan orqada qolgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risidagi Deklaratsiyasi” “Nogironlar huquqlari to‘g‘risida”gi Konvensiyasi, “Ta’lim hamma uchun” reja-dasturi to‘g‘risidagi Dakar deklaratsiyasi, “Osiyo va Okeaniya mamlakatlari nogironlar huquqlarini muhofaza qilish chora-tadbirlari dasturi”, “Nogironlar uchun teng imkoniyatlarni ta’minlash bo‘yicha Standart qoidalar”, “Bolalar huquqlari to‘g‘risida”gi konvensiya va boshqa xalqaro miqyosda qabul qilingan me’yoriy-huquqiy hujjatlarning asosiy maqsadi nogiron bolalarni himoyalashga qaratilgan bo‘lib, bu xalqaro-huquqiy asoslar ta’lim jarayoniga inklyuziv yondashuvni samarali joriy etishni nazarda tutadi.

Umumiy o‘qitish tizimida inklyuziv ta’limning pedagogik-psixologik jihatlari, nogironligi bo‘lgan bolalarning ta’limiy ehtiyojlarini qondirish, ularning huquqiy tengligi sharoitini yaratish, jamiyat a’zosi sifatidagi o‘rnini mustahkamlashga oid muammolar bu izlanishlarning asosini tashkil etib, ular nogiron bolalarning individual xususiyatlari va adaptiv imkoniyatlarini inobatga olish, ijtimoiy moslashuvini texnologik ta’minlash hamda qo‘llab-quvvatlash o‘quv-tarbiya jarayonini tashkil etishning pedagogik tizimini takomillashtirishda alohida o‘rin egallamoqda.

Inklyuziv ta’lim konsepsiyasi “inklyuziv jamiyat” g‘oyasiga asoslanadi, bu yerda hamma narsa boshqasini (boshqa irq, din, madaniyat, nogironligi bo‘lgan odamni) ijtimoiy hayotda faol va teng ishtirok etishga qo‘shishni afzal ko‘radi, har kimning manfaatlariga mos keladi, mustaqil yashash qobiliyatini oshiradi, ularning huquqlari tengligini ta’minlaydi.

Manchester Universiteti professori Piter Mittler shunday deb yozadi: “inklyuziv ta’lim – bu yakuniy maqsadga erishish yo‘lidagi qadamdir-jinsi, yoshi, etnik kelib chiqishi, qobiliyati, buzilishi bor yoki yo‘qligidan qat’i nazar, barcha bolalar va kattalarga yoqadigan jamiyatni yaratish. jamiyatda ishtirok etish va unga hissa qo‘shish”.

Inklyuziv jarayonni resurs bilan ta’minlash umumiy ta’limdagi tashkiliy va mazmunli o‘zgarishlarning muhim tizimli elementidir. Inklyuziv amaliyotning rus tajribasi ta’lim muassasalarining eksperimental va dizayn rejimining uzoq bosqichi, nogiron bolalarning ehtiyojlari uchun ta’lim sharoitlarini muallifning moslashuvi bilan bog‘liq. Shu sababli,

inklyuziya jarayonining sifati, bolalarning turli toifalariga nisbatan uning samaradorligini professional baholash masalasi dolzarbdir.

Y. A. Gerasimenkoning fikriga ko‘ra, inklyuziv ta’lim – bu turli toifadagi bolalarning (alohida ta’lim ehtiyojlari, turli etnik guruhlar, ma’lum bir ijtimoiy guruhga mansubligi), ularning xususiyatlari va o‘rganish qobiliyatining qadr-qimmatini tan olish.

Inklyuziv ta’limni rivojlantirishning mintaqaviy modellari bir-biridan 5 ta asosiy omil bo‘yicha farq qiladi:

1) ta’lim organlari va ilmiy hamjamiyatning pozitsiyasi
2) psixologik va pedagogik qo‘llab-quvvatlash xizmatlarini rivojlantirish;
3) jamoat tashkilotlari faoliyati;
4) tayyorlangan pedagog kadrlarning mavjudligi;
5) ta’lim xizmatlarini moliyalashtirish imkoniyatlari.

Inklyuziv jarayonlarning rivojlanishi fonida ota-onalarning maktab bilan o‘zaro munosabatlaridagi roli o‘zgarib bormoqda. Umuman olganda, Rossiyaning inklyuziv ta’lim amaliyoti, mavjud mintaqaviy farqlarga qaramay, hozirgi vaqtda bir qator umumiy cheklovlar va muammolarga ega. Nogiron bolalarning inklyuziv ta’limi normativ-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solinmaydi, bunday bolalarni ommaviy maktabda o‘qitish uchun maxsus ta’lim sharoitlarini moliyalashtirish va amalga oshirish mexanizmi mavjud emas. Inklyuziv ta’limni rivojlantirishning eng muhim vazifasi inklyuziv ta’lim muassasalari rahbarlari, o‘qituvchilar va ta’lim amaliyotini amalga oshiradigan mutaxassislarni tayyorlashdir.

Alohida e’tiborga muhtoj bo‘lgan bolalarga asoslangan inklyuziv ta’lim jamiyatga ham foydalidir. Bu esa o‘z navbatida jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolani oddiy bog‘cha yoki maktabga joylashtirish integratsiya yo‘lidagi birinchi qadamdir. Integratsiyalashgan jamiyatda barcha teng huquqqa ega, bu yaxlit jamiyatdir. Inklyuziv ta’lim tufayli jamiyat integratsiyalashgan jamiyatga aylanadi va barcha bolalar uchun foydali bo‘lgan samarali pedagogika tamoyillarini targ‘ib etadi. Insonlarning turli xilda bo‘lishi normal holat, deb qabul qilingan va o‘rganish jarayonining tabiati va bosqichlaridan kelib chiqib, bola mazkur jarayon talablariga emas, balki ushbu jarayon bola talablariga moslashtirilishi lozim.

Umumta’lim maktablarga oddiy bolalarning barchasi borsa, alohida e’tiborga muhtoj bolalar ham jalb etilishi kerak. Inklyuziv ta’limning oiladan, maktabgacha ta’lim muassasalaridan boshlab yo‘lga qo‘yilayotganligi muhim ahamiyatga ega. Bu esa bolalarning keyinchalik atrofdagilar bilan muloqotda bo‘lishiga, ijtimoiy muhit talablariga javob bera oladigan va shu bilan birga, kundalik-maishiy ehtiyojini qondirish ko‘nikmalarini erta egallashlariga, hayotga moslashib, umumta’lim maktablarida tengdoshlari qatori darslarni o‘z vaqtida o‘zlashtirishiga, topshiriqlarga mas’uliyat bilan yondashish ko‘nikmasini egallashlariga ko‘maklashadi. Umumta’lim maktablarda inklyuziv ta’lim – alohida e’tiborga muhtoj bo‘lgan bolalar yoki boshqa sabablar tufayli tarbiyasi og‘ir, yetim bolalar uchun moslashuvchan, individuallashgan va barcha bolalarga teng huquq va imkoniyatlar tengligini beradigan ta’lim tizimidir. Shuningdek, inklyuziv ta’lim – millati, irqi, tanasining rangi, ijtimoiy kelib chiqishi, moddiy va ma’naviy ahvoli, oilasining jamiyatda tutgan o‘rni, jismoniy yoki rivojlanishda kamchiligi bo‘lishidan qat'iy nazar barcha bolalarni teng ko‘rish, ulardagi har qanday imkoniyatni qo‘llab-quvvatlashni nazarda tutadigan ta’lim hisoblanadi.

Inklyuziv ta’lim tashkil etilgan muassasalar nufuzining qanchalik muhimligi, mana shu maxsus tayyorgarlikga ega bo‘lgan o‘qituvchilarga bog‘liqdir. Chunki, u guruh tarbiyachisiga

maslahatlar beradi va ko‘maklashadi, maxsus o‘qitish uskunalari, jihozlari bilan ta’minlaydi, ota-onalar, o‘qituvchilar bilan tushuntirish ishlari o‘tkazadi, dars jadvali, dasturga, kerak bo‘lsa, o‘zgartirishlar kiritadi, ularni asoslab beradi. Shuningdek, shu yo‘nalishda ishlaydigan o‘qituvchilarning malakasini oshiradi, bilim mahoratini boyitadi, sog‘liqni saqlash xizmatlarini tashkil etadi, qulay psixologik muhitni yaratadi. Bu ta’lim faoliyat dasturi birqancha maxsus, hududiy, bosqichli omillarga bog‘liq bo‘ladi. Ular jamiyat istiqbolini, ehtiyojini, resurs talablarini, mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari milliy bazasi. Lex.uz.
2. Инклюзивное образование в России и за рубежом: Материалы Международной научно-практической конференции “Инклюзивное образование: методология, практика, технология”. – М., 2011.
3. Грозная Н. С. Инклюзивное образование за рубежом. От мечты к реальности // Синдром Дауна XXI век.– 2011. № 1.– С. 34–41.

O‘ZBEK VA TURK TILLARIDA ANTROPONIMLARNING MOTIVLANISH ASOSLARI (HAYVONLAR BILAN BOG‘LIQ KISHI ISMLARI MISOLIDA)

Avezova Anajon Ko‘paysin qizi
O‘zbekiston Milliy universiteti O‘zbek filologiyasi fakulteti 2-kurs magistranti,
Avezovaanajon9309@mail.ru, +998938123236

https://doi.org/10.5281/zenodo.7992827

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o‘zbek va turk tillaridagi jonivorlar motivi bilan bog‘liq kishi ismlari qiyosiy tahlilga tortilgan. Shuningdek, har ikkala tildagi umumiy va xususiy antroponimlar tadqiq qilinadi*

Kalit so‘zlar: *onomastika, nominativ, kishi ismlari, motivlar, totem.*

Kirish. Antroponim onomastika o‘rganadigan o‘n to‘qqiz turdagi atoqli otlardan biridir. Yillar davomida onomastikaga bag‘ishlangan barcha tadqiqotlarda antroponimlar haqida ham so‘z borgan. Turli tadqiqotlarda antroponimlarning kelib chiqishi sabablari va ularning ma’nolarga oid fikrlar bildirilgan bo‘lsada, alohida fan sifatida antroponimika onomastikadan 60-70-yillarda ajralib chiqqan. XX asrning 60-yillarigacha esa bir qator muammolar har tomonlama ko‘rib chiqilgan.

Ma’lumki, antroponim (yunoncha: antropos - antropos + onoma-atoqli ot) – kishi atoqli oti (ism, familiya, laqab, taxallus va boshqalar). Atoqli ot tiplaridan biri. Ma’lum bir tilda mavjud bo‘lgan barcha kishi atoqli otlari majmuyi, fondi antroponimiya deb yuritiladi. Antroponimika yoki ismshunoslik esa onomastika (nomshunoslik)ning kishi atoqli otlari (antroponimlar)ning paydo bo‘lishi, rivoji va vazifaviy xususiyatlarini o‘rganuvchi bo‘limidir. Har bir tilda lug‘at boyligining salmoqli qismini antroponimlar tashkil qiladi. Shuning natijasida kundalik nutqimizda eng ko‘p kishi ismlariga murojaat qilamiz. Ular inson hayotining ajralmas bir bo‘lagini tashkil qilib, psixologiyamizga samarali ta‘sir ko‘rsatadi. Jahon psixolog olimlarining tadqiqotlarida aytilishicha kishi umri davomida eng ko‘p o‘zining ismini eshitar ekan. Shuning uchun qadimdan bolaga ism qo‘yish jarayoni alohida ahamiyatga ega bo‘lib kelmoqda.

Keyingi yillarda o‘zbek va turk xalqlari orasida iqtisodiy munosabatlar bilan bir qatorda madaniy aloqalar ham rivojlanadi. O‘zbek tilini boshqa turkiy tillar bilan qiyosiy o‘rganish umumiy madaniyatimizni jonlantirishga xizmat qiladi. Tarixga nazar solsak turkiy xalqlarning hayotida farzandga ism qo‘yish muhum masalalardan biri deb hisoblangan.

Muhokama va natijalar. Motivatsiya lisoniy va nolisoniy omillar uyg‘unligi hamda mushtarakligini o‘zida aks ettiradigan murakkab jarayondir. Bu jarayonda o‘zbek va turk xalqining uzoq tarixga ega milliy mentalitetini, umumbashariy va o‘zigagina xos xususiyatlarini hisobga olish zarur. Ismlar turli ma’nolarni ifodalb keladi va har xil maqsadlarni ko‘zlagan holda tanlanadi. Ba’zi ismlar chiroyli tafsiflash mazmuniga ega.

Ism o‘z egasini tanib olish imkonini beruvchi va boshqa shaxslardan ajralib turadigan eng ko‘zga ko‘ringan belgidir. Shunga ko‘ra, inson hayotida eng ko‘p eshitadigan so‘z - bu uning ismi. Shu sababdan har kim o‘z ismining go‘zal bo‘lishini istaydi va buning natijasida o‘z ismining ma’nosini qabul qilib, psixologik yengillikka erishadi. Darhaqiqat, insonning ismni o‘zlashtirib olishi, tabiiy motiv bilan o‘zlashtirishi ham buni tasdiqlaydi. Chunonchi, uning ismi jasoratni ifodalasa, shu ma’no bilan o‘tirib tursa, o‘sha ismga muvofiq harakat qilishni orzu qiladi, ong ostiga jasoratni joylashtiradi; U solihlikni ifoda etsa-da, u doimo yaxshi bo‘lishga

intiladi. Jamiyatning kutayotgani ham shu yo‘nalishda. Masalan, o‘z nomiga ko‘ra harakat qiladigan kishi yoki o‘z nomiga muvofiq inson.

Turkiy xalqlarda farzand kutayotgan oilalar alohida hayojon va ruhiy –ma’naviy jarayonni boshidan kechiradi va bu holatlar tug‘iladigan bolaga ism tanlashda turli motivlarni keltirib chiqaradi.(Aksan, Doğan,2003,s.115)

Hayvon nomining qadimdan odam nomi sifatida qo‘llanilishiga sabab hayvonlardan qo‘rqish, ularning muqaddasligi, o‘zi nom olgan hayvonning xususiyatlarini olishga, ulardek kuchli bo‘lishga intilishdir.

Turklar va o‘zbeklarda narsalarga, hayvonlarga, o‘simliklar; ular muqaddas deb bilgan tog‘lar, daryolar, ko‘llar va hokazolarning ismlarini bolalariga berishi holatlarini kuzatish mumkin. Bu o‘rinda turkiy xalqlarning qadimda e’tiqod qilgan shomanizm dinining ta’sirini ko‘rish mumkin. Turklarda osmon xudosiga e’tiqod ta’sirida muqaddas sanalgan bunday nomlar berilganligi ma’lum (Erol, 1989,s 96).

Nominativ, ya’ni shaxsni nomlash, atash turli omillarga borib taqaladi. Jumladan, milliy etnografik an’ana va udumlar, ishonch, tasavvurlar hamda estetik motivlar (bolaga chiroyli ism tanlash, ya’ni ismni go‘zallik jihatidan baholash), shuningdek, axloqiy-tarbiyaviy motivlar, ya’ni bolaga u kelajakda axloqiy jihatdan yetuk, komil inson bo‘lishini tilash tushunchasini ifodalovchi ism tanlash. Diniy motivlar ham jamiyat hayotida alohida o‘rin egallaydi. Bu motiv ma’lum tarixiy sharoit sababli o‘zgarishlarga uchragan bo‘lsa-da, uning asosiy mazmuni diniy e’tiqod hisoblanadi.(Бегметов Э, 1965, 28-бет)

Yuqoridagi motivlar turkiy xalqlar ismlarining paydo bo‘lishi, ismlar fondining shakllanishi va boyishida asosiy omillik bo‘lib xizmat qilgan va bugungi kunda an’anaviy fond sifatida iste’molda bo‘lishini ta’minlab kelmoqda. Bu yo‘nalishda kishi ismlariga ma’no jihatidan qaraydigan bo‘lsak, berilgan bu nomlar orasida asosan yirtqich qushlar, ovchi va qo‘shiqchi qushlar mavjud. Bulardan keyin bo‘ri, sher, ot, tuya nomlari keladi. Shunisi e’tiborga loyiqki, bu shaxs ismlarining katta qismi erkak ismlari bo‘lib, ular kuchli, yovvoyi, yirtqich hayvon nomlaridir. Hayvonlarning nomlari odatda ayollarga kuchli va vahshiyligi uchun emas, balki go‘zal va jozibali bo‘lishi uchun beriladi. Shunga qaramay, raqamli ma’lumotlarni ko‘rib chiqsak, erkak va ayol nomlari sifatida ishlatiladigan hayvon nomlarining eng keng tarqalgani qush nomlaridir. Ammo, erkak va ayol ismlarini bir-biridan ajratib turuvchi xususiyat shundaki, erkak ismlari yirtqich qushlar, ayol ismlari esa o‘zining go‘zalligi bilan ajralib turadigan qushlardir. Bunga sabab sifatida qadimgi turklarning totemlaridan biri qush bo‘lganligini ko‘rsatishimiz mumkin. Ot va bo‘ri nomlarining bundan keyin kelishi ham turkiylarning qadim zamonlardan beri ot va bo‘ri bilan o‘ziga xos aloqasi bilan bog‘liq.

Turklarda Köpek nomi o‘zbeklarda Itolmas kabi ismlar tanlanishi qadim davrlarga borib taqaladi. Tarixiy shaxslarning nomi, yoki darajaning bir turi sifatida qo‘llanganini ko‘ramiz. Turk onomastikasida tarixiy amirlaridan biri Sadeddinning laqabi kopek shaklida shuhrat topdi.(Ilknur Doğru,2020, s-55)

Turkiy nomlash an’analarida yovuz ruhlarni haydash maqsadida turli yovuz va shafqatsiz hayvonlarning nomlarini farzandlarga berish keng tarqalagn. Bunday ismlarni turkiylar “himoya nomlari” deb atagan. Bunday ismlarga Böriberdi, Tanrıberdi, Hudayberdi, Akkilich, Almas, Bayqilich, Qilich, Kilicharslan, Kilichbay, Sotish, Sotish, Sotilgan, Taymas (o‘lmas bola), Tuzoq (yomon kuchlarga qarshi), Yashar, Dursun, To‘xtadi, To‘xtasin kabilar misol bo‘la oladi. (Taş,2002,s-573)

Tarixga nazar solsak turklarning qo‘shinlari oldida yuradigan yo‘lboshchi sifatida ko‘rilgan bo‘ri, uzoq davrlar davomida turkiylarning eng katta yordamchilaridan biri sifatida qaralgan. Bundan tashqari, turkiylar tomonidan muqaddas sanalgan ot, kiyik, Shuningdek kuch va yetakchilik ramzi hisoblangan sher, turkiy xalqlar orasida muhim o‘rin tutgan. Har xil

jonivorlar nomlaridan ism sifatida foydalanish turk madaniyatida qadimgi an’anadir. Quyidagi jadvalda o‘zbek va turk millatida ism sifatida foydalanilayotgan hayvon nomlarini qiyoslaymiz.

O‘zbek	Turk	Ma’nosi
Boybo‘ri	Baybörü	Ural tog‘lari mintaqasida yashovchi turklar
Bo‘ri	Börü	O‘tmishda ishlatilgan bosh kiyim, odatda hayvonlarning terisidan qilingan. Bo‘ri
Bulbul	Bülbül	O‘rta yer dengizi mamlakatlari-da, o‘rmonlarda va bog‘larda yashaydigan o‘zining go‘zal ovozi bilan mashhur qush
Jayron	Ceylân	Nozik oyoqli, tez yuguruvchi, nafis sutemizuvchi, ko‘zlari go‘zalligi bilan mashhur
Qumri	Güvercin	Tez va uzoq vaqt ucha oladigan, ko‘pincha xonakilashtirilgan qush, dunyoning ko‘p joylarida uchraydi.
Haydar	Haydar	Sher
-	Kartal	Burgutlar oilasidan juda kuchli, yirik, yirtqich qush.
Qo‘chqor	Öveç	2, 3 yoshli erkak qo‘y.
Samandar	Semender	Bo‘ri, hayvon, kiyikning bir turi
Shohboz	Şahbaz	Kuchli, chiroyli ot, otlar shohi.
To‘ti	Tuti	To‘tiqush turidagi qush. Suhbatdosh
Uvays	Üveys	Kichik bo‘ri
Yaqub	Yakub	Erkak keklik. Ibroniycha, "ta'qib qilish, ergashish"
	Yağız	yaxshi parvarishlangan hayvon
	Geren	Ceren nomi mo‘g‘ulcha ism bo‘lib, jayron degan ma’noni anglatadi. Shu bilan birga, Ceren TDK lug‘atida tuproqli degan ma'noni anglatadi.
	Güvercin	kabutar
	Gögercin	hayvon ma’nosida
Turna	Turna	turnalar kelganda tug‘ilgan qiz
Kaklik	Keklik	Cho‘l qushidek erkin qiz
Maral	Maral	bug‘isifat hayvon, kiyikdek go‘zal, zebo qiz
	Ördek	
Yunus	Yunus	Bu ism yahudiycha bo‘lib kaptar degan ma’noni anglatadi
Shohin	Şahin	juda katta yirtqich qush

Ismlar odamlarni aniqlaydigan aloqa vositasi va ijtimoiy xotiradir. Chunki ismlar inson tug‘ilgan davrida boshidan kechirgan voqealarni aks ettirishi mumkin. Ikkinchisi jamiyatning e'tiqod tizimini aks ettiradi. Ota-onalar farzandlariga beradigan ismlar, diniy qadriyatlarga ta'sir qiladi. Hatto aytish mumkinki, nom berishda din eng ta’sirli omil hisoblanadi. Nomlash an'anaviy oilalarda madaniy kodlarni o‘z ichiga olgan bo‘lsa-da, zamonaviy jamiyatda individual imtiyozlar ko‘proq e'tiborga olinadi.

Ism qo‘yishning maqsadlari har xil bo‘lsa ham, ismlar oilalarning boladan e'tiqodlari, ideallari va kutishlarini aks ettirishi mumkin. Bu holat oilalarni farzandlariga ism qo‘yishda ehtiyotkor bo‘lishga undaydi. Farzandga ism tanlashda insonlarning ijtimoiy kelib chiqishidan tortib, ruhiy kechinmalarigacha, qiziqishlaridan tortib, nafratlangan narsalarigacha muhim rol o‘ynaydi

Xulosa. Odamlar hayotining istalgan bosqichida tirik va jonsiz mavjudotlarni tushunishni xohlashadi. Bu mantiqiy jarayonni nomlash orqali amalga oshiradi. Ayniqsa, turkiy xalqlarda bolaga ism berishda turli xil motivlar alohida ahamiyatga ega. O‘zbek va turk millatlari ismlar orqali bolaga ezgulik, sog’lik-salomatlik, uzoq umr, baxt-saodat tilash yoki ularni kuch va qudrat

sohibi bo’lgan hayvonlarga, nafosatli qushlarga, qimmatbaho toshlar va boshqalarga qiyoslash orqali ism tanlashga intilishadi. Jamiyat va oilalar o‘z madaniyati, an’analari va e’tiqodlari boshqa madaniy vositalar qatori nomlar orqali avlodlar o‘rtasida davom etishini istaydi.

REFERENCES

1. Aksan, Doğan, (2003) Her Yönüyle Dil 3 (Ana Çizgileriyle Dilbilim), Türk Dil Kurumu Yayınları,(s.115).Ankara.
2. Бегматов,Э.(1965) Ўэбек тили антропонимикаси: Филол. фан. ном.... дис. (28 бет).Тошкент.
3. Erol, Aydil, (1989), Adlarımız, Ankara: TKAE Yayınları.
4. Ilknur Doğru.(2020)Türk kültüründe ad koyma olgusu ve ilgili inanışlar. (s.55-60)
5. Ismlar.com — O‘zbek ismlarining ma‘nosi. Ismlar manosi, 2008–2023
6. Менажиев Й, (1964) ва бошкалар. Исмингизнинг маъноси нима? - Т.: Маънавият.
7. Cemal Ağıman.(1998) Ad koyma ve Hz. Peygamber’ in İsimlere Karşı Tutumu. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hakemli Dergi.(s.124-143)
8. Taş. Bursa(2002) İli ve Çevresinde Doğum ve Çocukla İlgili Gelenek-Görenek ve İnançlar. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu Bildiri. (s573-580)

CHIROYLI YOZUV MALAKASINI SHAKLLANTIRISH USULLARI

Qobilova Surayyoxon A'zamjonova
Andijon Shahar 5-umumta'lim maktabi Boshlang'ich sinf o'qituvchisi

https://doi.org/10.5281/zenodo.7992836

Annotatsiya. *Inson xulq-atvorini uning yozuvidan bilib olish mumkin. Kimning yozuvi aniq, tushunarli bo`lsa, badiiy va estetik didi ham yuqori bo`ladi. Badxatlik esa hafsalasizlik, dangasalik belgisi. Ushbu maqolada boshlang`ich sinf o`quvchilarining chiroyli yozuv malakalarini shakllantirish, o`quvchilar yozuviga qo`yiladigan talablar, chiroyli yozishga o`rgatishning usullari keng yoritib berilgan.*

***Kalit so`zlar:*** *Xattotlik san`ati, chiroyli yozuv, yozuv qurollari, husnixat qoidalari, harflar qiyaligi, harf unsurlari, qo`l harakati.*

O`zbek xalqi uzoq asrlik tarixida yaratib qoldirgan madaniy merosida chiroyli yozuvga o`rgatish , ya`ni xattotlik san`ati alohida o`rin egallaydi. O`rta asrlarda har qanday asar qo`lda ko`chirilib kitob qilingan. Qo`lyozmalarni kitob holiga keltirish katta hunar va san`at hisoblangan. Qo`lda ko`chirilgan har bir asar san`at mo`jizasi kabi nodir sanalgan. Bir qancha olim va fozil kishilar yoshlikdan xattotlik san`atini egallab keyinchalik kotiblikda ham nom chiqarganlar. Ular faqat o`z asarlarini emas, balki boshqa mualliflar asarlarini ham ko`chirganlar. Masalan, Hofiz Sheroziy Xusrav Dexlaviyning “Xamsa”sini ko`chirgan. Alisher Navoiyning mohir xattot ekanligi tarixiy manbalardan ma`lum. Zahiriddin Muhammad Bobur arab alifbosida turkiy xalqlarga moslab “Xatti Boburiy”deb atalgan alifboni yaratgan.

Biz bilamizki, o`quvchilarda chiroyli yozuv malakalarini hosil qilish uchun, birinchi navbatda, diqqat, sezgi, idrok etish, xotira kabi psixo fiziologik funktsiyalar yaxshi ishlamayotganiga guvoh bo‘lamiz. Shuning uchun quyidagi usullar o’quvchilarni yuqorida takidlab o’tgan fazilatlarini yuzaga chiqarishga yordam beradi. Bu esa o’quvchilarni chiroyli yozishga va mantlar tushishga undaydi.

Namunaga qarab yozish usuli. Chiroyli yozuvga o'rgatishning eng asosiy usullaridan biri harflarning shaklini namuna qilib ko'rsatish va yozdirishdir. Har bir harf namunasi doskada barcha o'quvchilaming diqqatini jalb qilgan holda yoki ayrim o'quvchilarga daftarga alohida-alohida ko'rsatib berilishi lozim. O'quvchining vazifasi esa doskada eslab qolgan shakllarini (harf, bo'g'in, so'zlar) o'z daftarlarida to'g'ri aks ettirishdir.

Doskada yozib ko'rsatilayotgan har bir harf barcha o'quvchilarga aniq ko'rinib turishi shart, ayrim o'quvchilar ko'ra olmagan bo'lsalaro'qituvchi qaytadan takrorlab ko'rsatishi lozim. Ayniqsa, yangi harf yoki ularning bog'lanishini ko'rsatish vaqtida qayta- qayta takrorlash juda muhimdir.

O'qituvchi tominidan har bir harf yoki harflarning bog'lanishi, og'zaki yoki doskada tushuntirish orqali qayerda qo'l harakati boshlanadi, qayerda qo'l harakati buriladi va qayerda qo'l harakati uzish talab etiladi.

Nusxa ko'chirish usuli. Bu metodni harf shaklini to'g'ri tasavvur eta olmagan, yozishda daftar chiziqlaridan pastga tushib yoki chiqib ketadigan o'quvchilar uchun qo'llash mumkin. Masalan, bir o'quvchi katta B harfini yozishda xatoga yo'l qo'ygan bo'lsa, o'qituvchi ularni nuqtalar bilan ifodalab daftarga qalamda yozib ko'rsatadi, o'quvchi esa uning ustidan siyoh bilan yurgizib chiqadi. Bu usul o'quvchining shu haqidagi tasavvurini kengroq shakllantiradi. Bu usulning ijobiy jihatlari bilan birga salbiy jihatlari ham bor. Bunday mashqlar faqat qo'l harakatini

o'stirish uchun yordam beradi xolos. Uzoq muddat bunday usulda yozgan bolalar harflarning shaklini mustaqil yoki namunaga qarab yozishda qiynaladilar.

Tasavvur orqali yozish usuli. Yuqorida ko'rsatib o'tilgan usullar bilan bir qatorda, bolalarga tasavvur qilish orqali havoda harflarning shaklini yozdirib mashq qildiriladi. O'qituvchi doskada yozib ko'rsatgan harf yoki bog'lanishlarni, o'quvchilarga qanday qilib yozishni, ruchkani havoda harakatini ko'rsatib, o'quvchilar tasavvur hosil qilganlaridan so'ng daftarga yozishga ruxsat etadi. Bunday mashqlar o'quvchilarning qiziqishlarini o'stiradi hamda jismoniy mashqlarni ham bajarish imkonini beradi.

Ammo o'qituvchi bu usuldan foydalanishda sinfdagi barcha o'quvchilarning qo'l harakati qanchalik to'g'ri yoki noto'g'ri ekanligini tekshira olmaydi, bir necha o'quvchinigina kuzatib tegishli ko'rsatma bera olishi mumkin.

Harf va ularning elementlarini tahlil qilishni turlicha amalga oshirish mumkin.

Harflarni elementlarga ajratib tahlil qilish, har bir harfning necha elementdan tuzilganligini, qanday shaklga ega ekanligini, bu elementlar boshqa harflar bilan bog'lanishida qanday ko'rinishga ega bo'lishini o'quvchilar tasawur etadilar. Ammo soddalashtirilgan harflar alfaviti kun harflarni elementlarga ajratmay, bir butun shaklda yozishni tavsiya etadi. Masalan, kichik v va b harflari hech qanday elementlarga ajratilmay bir butun shaklda yoziladi.

Ayrim harflar bir necha elementdan tashkil topgan bo'lib, ular bir butun shaklda yoziladi, ammo o'qituvchi uning nechta elementdan iborat ekanligini faqat eslatib o'tishi mumkin. Masalan, kichik 1 va m harfining birinchi elementi bir xil shaklga ega, ammo kichik harfda bitta tagi ilmoqli kichik tayoqcha bo'lsa, kichik sharfida ikkita tagi imoqli tayoqcha bor.

Bu yerda faqat o'qituvchi tomonidan harflarning pochta elementdan tashkil topganligi eslatib o'tiladi, xolos. Yozida esa bu harflar qo'l harakatini uzmasdan yozishni talab etadi.

Yozuv malakasini ongli o'zlashtirish usuli. Chiroyli yozuv qoidalarini yaxshi bilish, yozuv malakasining to'g'ri shakllanishiga yaqindan yordam beradi.

Chiroyli yozuv qoidalarini ixcham va tushunarli qilib bayon etish lozim. Shundagina o'quvchilar uni to'liq o'zlashtrishlari va amalda qo'llashlari mumkin. Masalan, birinchi sinfda dastlab to'g'ri o'tirish, ruchkani to'g'ri ushlash, daftarni to'g'ri holatda qo'yish kabi talablar asosida so'zlarda harflarning balandligini va qiyaligini bir xilda saqlash so'zlarda harf elementlari va harflarning oralig'ini bir xil uzoqlikda chamalab ochish qoidalari kelib chiqadi.

Ikkinchi sinfdan boshlab chiroyli yozish malakasini o'rgatishda yozuv texnikasiga oid bo'lgan kichik bosh harflarni bir xil balandlikda chamalab yozish harf va 4-5 harfdan iborat so'zlarni qo'l harakatini uzmasdan bog'lab yozish tez va toza yozish kabi qoidalar talab etiladi. Yuqorida ko'rsatib o'tilgan har bir qoida, o'zining aniq mazmuniga ejga bo'lishi kerak.

O'qituvchi har bir qoidani asta-sekin, o'z o'rnida o'rganib borishi lozim. Masalan, dastlab yozuvning qiyaligini tag'ri saqlash qoidalarini talab etilgan bo'lsa, bu alifbegacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Bolalar qiya chiziqlarning yaxshi bilib olganlaridan so'ng bu qoidalarni harf va so'zlarni yozishda qo'llaydilar.

Yozuvning qiyaligi haqidagi tushunchalar chuqur singdirilgandan so'ng, harflarni bir xil masofada tekis yozish qoidalari o'rgatiladi. Harflarni qo'l harakatini uzmasdan yozish qoidalari o'rganilgandan so'ng, so'zlarni qo'l xarakatini uzmasdan yozish qoidalari o'rgatiladi.

Chiroyli yozuv deganda biz toza, aniq chiziqlar bo'yicha, husnixat namunalarida ko'rsatilgandek yozilgan xatni tushunamiz.

Uchinchi sinfdan boshlab esa qoidalarga yana qo'shimcha tez va toza yozish qoidalari kiritiladi. Ammo har bir qoidani, har darsda bezor qiladigan darajada takrorlash yaramaydi, aks holda, ongli ravishda o'zlashtirish uchun mo'ljallangan qoidalar o'z aksini topishi mumkin.

Sanoq-ohang usuli. Bu usuldan foydalanishda o'qituvchi harf va lining elementlarini sanash orqali yozdirib tushuntiradi. Bu usulni ayniqsa, savod o'rganish davrida keng qo'llash mumkin.

Sanoq-ohang usulining afzalligi shundaki, birinchidan, harflarning tekis yozilishini ta'minlaydi va harf elementlarining tushib qolishiga yo'l qo'ymaydi; ikkinchidan, sekin yozadigan o'quvchilarni tez va sinfdagi barcha o'quvchilar bilan barobar yozishga undaydi; uchinchidan, o'quvchilarga harakatlarni aniq va dadil bajarishni o'rgatadi; to'rtinchidan, sinfda darsni jonlantiradi.

Ammo bu usuldan butun dars davomida foydalanish tavsiya qilinmaydi, chunki o'quvchilar charchab, yozuv sifatini pasaytirib yuborishlari mumkin.

Sanoq ohang usulini qo'llashda, asosan, harflarning asosiy elementi «bir», «ikki», «uch» deb sanab boriladi, yordamchi ulash elementi esa «va» deb ataladi.

Masalan, kichik sh harfini yozishni quyidagicha mashq qilish mumkin: Sanoq-ohang usulini qo'llashda harf yoki element awal sanoqsiz yoziladi, so'ngra sanoq bilan yozdiriladi.

Shuningdek bu usul bilan yozishda dastlab sekinroq, keyichalik uni tezlashtirib yozib ko'rsatiladi.

Sanoq-ohang usulidan bo'g'in, so'z va gaplarni yozdirishda ham foydalanish mumkin.

Xatolar ustida ishlash usuli. Bu usulni qo'llashdan maqsad har bir o'quvchi o'z xatosini mustaqilona olishga va uni tuzatishga o'rgatishdir.

O'quvchilarga o'z yozuvlaridagi harflarning to'g'ri yoki noto'g'riligini, qiyaligini, baland yoki past yozilganligini tekshirib chiqish topshiriladi. O'quvchilar navbati bilan o'zlari yo'l qo'ygan kamchiliklarni aytib beradilar, ayrim o'quvchilarga o'qituvchi yordam beradi.

Undan tashqari, o'quvchilar o'z kamchiliklarini yozuv davtarlarida yoki xusnixat kitobida berilgan namunaga qarab taqqoslash oraqali ham tuzatishlari mumkin.

Ko'pchilik o'quvchilarda takrorlangan bir hildagi tipik xatolarni o'qituvchi doskada tahlil qilib, uni qanday tuzatish yllarini ko'rsatib beradi.

Mashq sifatida ayrim harflar doskada noto'g'ri yozib ko'rsatiladi va ularning kamchiligi nimada ekanligi o'quvchilardan so'raladi. Masalan, kichik u harfini o'qituvchi doskada quyidagicha yozib ko'rsatadi, o'quvchilar esa uning xatosini topadilar. Kichk u harfining tugunchali elementi bir tomonga qiyshayib qolgan, aksinsa, daftarning qiya chizig'iga mos qilib yozish lozim.

REFERENCES

1. G'ulomov M. "Boshlang'ich sinf o'quvchilarini husnixatga o'rgatish" T.1970
2. G'ulomov M. "Chiroyli yozuvni shakllantirish" T. 1992
3. G'apporovavaboshq. "Alifbe" T. 1999
4. G'apporova va boshq. "1-2 yozuv daftari" T. "O'qituvchi" 1999
5. Husnixat daftari. 1 -sinf uchun.T-1999
6. Husnixat daftari.2-sinf uchun.T-1999
7. Husnixat daftari.3-sinf uchun.T-1999
8. www.ziyonet.uz

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING KASBIY IJODKORLIKGINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK SHART - SHAROITLARI

Ibraimova Feruza Xolboevna
UzPFITI doktoranti

https://doi.org/10.5281/zenodo.7992848

Annotatsiya. *O’zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to’g’risida”gi Qonunida esa “Tegishli ma‘lumoti, kasb tayyorgarligi bor va yuksak axloqiy fazilatlarga ega bo’lgan shaxslar pedagogik faoliyat bilan shug’ullanish huquqiga ega”,- deb belgilangan. Bu esa bo’lajak o’qituvchilarga o’ta dolzarb vazifalarni yuklaydi. Buning uchun esa bo’lajak o’qituvchilarning kognitiv ijodkorligini rivojlantirish, raqamli va zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda bilim berish, ularning ma‘lumotini, malakasini oshirish juda muhim hisoblanadi.*

Kalit so’zlar: *o’qituvchi, kasb ijodkorligi, raqamli texnologiyalar, pedagogika.*

“Dunyoda turmoq uchun dunyoviy fan va ilm lozimdur, zamona ilmi va fanidan bebahra millat boshqalarga poymol bo’lur”.
Mahmudxo’ja Behbudiy

Loyihalash Ta‘lim jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish bugungi kun talabi ekanligi hammaga ma‘lum. Talabalarga zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalardan foydalanib darslarni tashkil etish ta‘lim samaradorligini ta‘minlaydi.

- Texnologiyalar. “Texnologiya” grekcha so`z bo`lib mohirlik, ustalik, biror ishni uddalay olishni anglatadi. Bu ma`lum bir jarayonga nisbatan qo`llanilgan. Jarayon deganda esa maqsadga erishishga yo`naltirilgan xatti-harakatlar majmui tushunilgan. Ushbu jarayon inson tomonidan tanlangan strategiya bilan belgilanadi va turli xildagi vositalar, usullar yordamida amalga oshiriladi.
- Axborot texnologiyalari to`g`risida gap ketganda, material sifati ham, mahsulot sifatida ham axborot ishtirok etadi. Biroq bu obyekt, jarayon yoki hodisa to`g`risidagi sifat jihatidan yangi ma`lumot bo`ladi. Texnologiya xodimning axborot bilan ishlash usuli va uslubi hamda texnik vositalar orqali namoyon bo`ladi.
- Axborot texnologiyasining maqsadi esa – axborot ishlab chiqarish bo`lib, uni tahlil etish va uning asosida biror bir harakatga qo`l urish uchun tegishli qaror qabul qilish.
- Axborotlarni yig`ish, uzatish, to`plash, saqlash, taqdim etish va foydalanish uslublari va usullari tizimi axborot texnologiyasi deb yuritiladi.

Pedagogik texnologiyani amalga oshirishda ta‘lim mazmuniga tayangan holda ma‘lum metodlar qo’llaniladi.

Pedagogik texnologiya metodlarining qo’llanilishi quyidagi omillar:

- O’qitishning faol metodlari;
- pedagogik texnika va pedagogik ishlab chiqarish asoslari;
- ta‘lim jarayonini individuallashtirish;
- Ilg’or pedagogik tizimlarni loyihalash;
- Ta‘lim jarayonining samaradorligini oshirish;
- Modulli ta‘lim texnologiyalari;
- Pedagogikada innovatsion jarayonlar;
- Pedagogik faoliyatni tashkil etishning ilmiy asoslari;

- Pedagogik test va standartlar;
- Ishbilarmonlik o’yinlari;
- O’yin texnikasi va madaniyati uslublariga bog’liq.

Pedagogik entsiklopediyada izohlanishicha, ta‘lim metodi o’qituvchi va o’quvchining ta‘lim mazmunini o’zlashtirishga qaratilgan o’zaro aloqador, ma‘lum ketma-ketlikdagi faoliyati tizimidir. Ularning o’ziga xos belgilari quyidagilar: maqsad, o’quv jarayoni sub‘ektining o’quv materialini o’zlashtirish usullari va shakllari.

Ta‘limning faol metodlariga xos ilk belgilar XIV-XVI asrlarda namoyon bo’lgan. Buyuk gumanistlar – F.Rable, M.Manten, F.Bekonlar bilimlarni tayyor holda uzatilgan ma‘lumotlar asosida emas, balki amaliy tajriba, munozara orqali mustaqil o’zlashtirishni tavsiya etganlar.

Keyinchalik ta‘lim metodlari YA.A.Komenskiy, I.G.Pestalotssi, F.A.Disterverg, Dj.Dyui, K.D.Ushinskiy, P.F.Kayerovlar tomonidan rivojlantirilgan. Ular didaktikada ilg’or, ya‘ni bilimlarni mustaqil ravishda o’zlashtirish g’oyasini ilmiy jihatdan asoslaganlar.

Ma’lumki, verbal (og’zaki) o’quv usullaridan foydalanilganda (ma`ruza, hikoya, tushuntirish) talabalar ma`lumotning 5% ini eslab qolishadi. O’qish ma`lumotning 10% ini saqlab qolishga imkon beradi, videofilm, rasm, ko’rgazmali qurollarni ko’rish, ko’rgan ma`lumotlarni 20% ini o’zlashtirishni ta`minlaydi.

Ishbilarmonlik o’yini eng samarali hisoblanadi, buning natijasida talabalar ongida ma`lumotning 75% i saqlanib qoladi. O’quv-amaliy mashg’ulotlarning talabalar tomonidan olib borilishi undan ham samaraliroq hisoblanadi, bunda 90% ma`lumot o’zlashtiriladi.

Pedagogik texnologiyalar 1980 yillarda AQShda yaratila boshladi. Hozirgi kunda ularning soni katta songa oshib ketgan. O’quv mashg’ulotlarida olib boriladigan pedagogik texnologiya turlaridan ayrimlarini misol tariqasida keltirish o’rinli.

Multimediali texnologiyalar apparatli vositalar yordamida bilimlar bazasi axborotlar bilan tanishuv mantig’ini erkin tanlashga, axborotni ovoz, video va kinofragmentlar, multiplikatsiya bilan birlashtirish imkoniyatini yaratadi. Shu bilan birga kompyuterli immitatsiyalarni, mikrodunyolarni va ularning manbasini talabada alohida qiziqish chaqiruvchi didaktik va rivojlantiruvchi o’yinlarni yaratish imkonini ham beradi

Modul o’qitish texnologiyasi deyilganda fan, o’quv predmetining o’ziga xos xususiyatlarini e‘tiborga olib, ta‘lim samaradorligini oshirish maqsadida o’quv materialini yirik turkumlarga ajratib o’rgatish, uning maxsus bo’limlariga pedagogik texnologiyalarni tatbiq qilish tushuniladi.

O’yinli pedagogik texnologiyalardan foydalanishning asosiy talablarini faollashtiruvchi va jadallashtiruvchi faoliyat tashkil etadi.

O’yin ijtimoiy tajribalarni o’zlashtirish va qayta yaratishga yo’nalgan vaziyatlarda faoliyat turi sifatida belgilanadi va unda shaxsning o’z xulqini boshqarishi shakllanadi va takomillashadi.

Hamkorlikda o’qitish texnologiyasi pedagogik jarayonni takomillashtirish va uni o’quvchi shaxsiga yo’naltirishga asoslangan. Hamkorlikda o’qitish mashgulotlarining asosiy jarayonlari: hamkorlikda fikr almashish, suhbat, tahlil, munozara, muzokara, amaliy vazifalar bajarish, biror narsani ko’rish, yasash, masalalar yechish va boshqalarni o’z ichiga oladi.

Muammoli ta‘lim texnologiyasining asosi – insonning fikrlashi muammoli vaziyatni hal etishdan boshlanishi hamda muammolarni aniqlash, tadqiq etish va yechish qobiliyatiga ega ekanligidan kelib chiqadi.

Mualliflik texnologiyasi pedagogik strategiya sifatida talaba va o’qituvchilar faoliyatini faollashtirish va jadallashtirish vositalariga ega.

Axborot texnologiyalari – axborotni yig’ish, saqlash, uzatish, o’zgartirish, qayta ishlash usul va vositalari yig’indisidan iborat. O’qitishning yangi axborot texnologiyasi deganda, faqat o’quv-tarbiya jarayonida qo’llanishi mumkin bo’lgan eng yangi axborot texnologiyalari tushuniladi.

«Tanishuv» texnologiyasi o’quv jamoasi ishtirokchilarini bir-birlari bilan tanishtirish, samimiy do’stona munosabat va ijodiy muhitni yuzaga keltirish, talabalarning ijodiy imkoniyati va shaxsiy sifatlarini ochish, auditoriyaning ishlashi uchun qulay sharoit vujudga keltirish uchun qo’llaniladi.

“Bumerang” texnologiyasi bir mashg’ulot davomida o’quv materialini chuqur va yaxlit holatda o’rganish, ijodiy tushunib yetish, erkin egallashga yo’naltirilgan. U turli mazmun va harakterga (muammoli, munozarali, turli mazmunli) ega bo’lgan mavzularni o’rganishga yaroqli bo’lib, o’z ichiga og’zaki va yozma ish shakllarini qamrab oladi hamda bir mashg’ulot davomida har bir ishtirokchining turli topshiriqlarni bajarishi, navbat bilan talaba yoki o’qituvchi rolida bo’lishi, kerakli ballni to’plashiga imkoniyat beradi.

«Zinama-zina» texnologiyasi talabalarni o’tilgan yoki o’tilishi kerak bo’lgan mavzu bo’yicha yakka va kichik jamoa bo’lib fikrlash hamda xotirlash, o’zlashtirilgan bilimlarni yodga tushirib, to’plangan fikrlarni umumlashtira olish va ularni yozma, rasm, chizma ko’rinishida ifodalay olishga o’rgatadi.

«Charxpalak» texnologiyasi talabalarni o’tilgan mavzularni yodga olishga, mantiqan fikrlab, berilgan savollarga mustaqil ravishda to’g’ri javob berishga va o’z-o’zini baholashga o’rgatishga hamda qisqa vaqt ichida o’qituvchi tomonidan barcha talabalarning egallagan bilimlarini baholashga qaratilgan.

«3x4» texnologiyasi talabalarni aniq bir muammoni (yoki biror mavzuni) yakka holda (yoki kichik jamoa bo’lib) fikrlab hal etish, yechimini topish, ko’p fikrlardan kerakli keragini tanlash, tanlab olingan fikrlarni umumlashtirish va ular asosida qo’yilgan muammo yuzasidan aniq bir tushuncha hosil qilishga, o’z fikrlarini ma‘qullay olishga o’rgatadi.

«Muammo» texnologiyasi talabalarga predmetning mavzusidan kelib chiqqan turli muammoli masala yoki vaziyatlarning yechimini tug’ri topishlariga o’rgatish, ularda muammoning mohiyatini aniqlash bo’yicha malakalarni shakllantirish, muammoni yechishning ba‘zi usullari bilan tanishtirish va muammoni yechishda mos uslublarni tug’ri tanlashga o’rgatish, muammoni kelib chiqish sabablarini va muammoni yechishdagi xatti-harakatlarni to’g’ri aniqlashga o’rgatishdan iborat.

Guruh sharoitida ishlashda va kognitiv fikrlashga o’rgatishda turli **interaktiv metodlar**dan foydalanish yaxshi samara beradi.

- O’zbekiston axborot texnologiyalarini tadbiq etish va rivojlantirish uchun talay intellektual imkoniyat va axborot zahiralariga ega. Fanlar Akademiyasi, oliy va o`rta maxsus o`quv yurtlari, ishlab chiqarish va firmalarda kompyuter texnikasi, aloqa, dasturiy va axborot ta'minoti, axborot tizimlari buyicha malakali xodimlar ishlamoqda.

Xulosa qilib aytganda, bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy ijodkorlikgini rivojlantirishda raqamli texnologiyalardan maqsadli foydalanishga o’rgatilsa oliy o’quv yurtlarida talabalarni o’quv faoliyatlari samaradorligini oshiradi. Bo’lajak mutaxassislarni kasbiy qiziqishlarini orttiradi.

REFERENCES

1. Malikova, D. (2020). Deposit base of Uzbekistan commercial banks. *World Scientific News*, (143), 115-126.
2. Malikova, D. (2020). Consulting services market of Uzbekistan. *World Scientific News*, (145), 168-179.
3. Malikova, D. (2023). METHODOLOGY FOR EFFECTIVE ASSESSMENT OF THE LEVEL OF ECONOMIC SECURITY OF BANKS. *Innovative Society: Problems, Analysis and Development Prospects*, 96-98.
4. Malikova, D., & Ziyadullayeva, M. (2023). INFLATION: THEORETICAL ASPECTS AND ANALYSIS OF PRICE CHANGES IN UZBEKISTAN. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, *11*(2), 204-207.
5. Malikova, D., & Abduganieva, F. (2023). The Role of Consulting in the Modern Economy. *Global Scientific Review*, *12*, 1-4.
6. Malikova, D., & Rakhmonov, N. (2023). MONETARY AGGREGATES AND THEIR IMPORTANCE IN THE ECONOMY.
7. Malikova, D., & Ochilova, I. (2023). Analysis of the Current State of Deposit Operations of Commercial Banks of Uzbekistan. *Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal*, *2*(2), 28-31.
8. Malikova, D., & Ochilova, I. (2023). THE IMPORTANCE OF DOMESTIC BANKS'PRECIOUS METALS ACCOUNTING OPERATIONS. *International journal of advanced research in education, technology and management*, *2*(2).
9. Маликова, Д. (2021). UMUM TA'LIM MAKTABLARIDA KITOBXONLIK STRATEGIYASINI QO 'LLASH: Malikova Dilrabo Mahmudovna, O 'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti tayanch doktoranti. *Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал*, (7), 299-305.

ПЕДАГОГИКА ФАНИГА ОИД АТАМАЛАРНИ СЕМАНТИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Одилова Малохат Расулжон қизи

Наманган давлат университети таянч докторанти

https://doi.org/10.5281/zenodo.7992869

Аннотация. *Педагогик атамалар ҳам бошқа сўзлар каби грамматик қурилишда тил қонунларига бўйсунади. Педагогик атамаларнинг семантик ясалиши сўзнинг шаклини ўзгартирмайди, бироқ унинг маъноси ёки вазифасини таҳрир қилади. Мазкур мақолада педагогика фанига оид атамаларни семантик хусусиятлари таҳлил қилинади.*

Калит сўзлар: *атама, педагогика фанига оид атамалар, семантик хусусият, тасниф.*

Педагогик атамалар ва умумистеъмол сўзлар бир бирига ўтиш хусусиятига эга. Кенг қўлланадиган махсус атамалар аста-секин кундалик ҳаётда илдиз отиш ва кундалик тилнинг элементи бўлиб қолиш хусусиятига эга. Кенгайиш жараёнида улар атама сифатида қабул қилинишдан тўхтайди ҳамда кенг кўламли мурожаатдан сўзлашувга зич кириб боради. Демак, биринчи тасниф умумистеъмол сўзларнинг атамалашиши ва атамаларнинг умумлексик қатлам қаторидан ўрин эгаллаши билан боғлиқ.

“Терминларнинг умумистеъмол лексикадан ўзлашганлари маъно-моҳиятининг тушунарлилиги, ўзлари ифодалайдиган ҳодисалар ҳақида нафақат соҳа кишилари, балки умуман муайян бир тил соҳиблари учун ҳам маълум даражада тушунча ва ахборот беришда қулайлиги билан характерланади” [1, 86]. Мавжуд атамалар маъносининг кенгайиши, ўз ўрнида, омонимларнинг пайдо бўлишига олиб келади. Шу боис, талабалар янги тушунчани, нотаниш сўзни, ифода этиш учун мавжуд педагогик атамани қўллашга ҳақли эмас. Зеро, бу тартибсизликка, сўзнинг тушунарсизлигига олиб келади. Умумистеъмол қўлланишдаги маънолар фан-техника соҳаларининг оммавийлашувига боғлиқ. Демак, у махсус соҳаларни бевосита боғлаб турувчи восита, бутунлай атамалик хусусиятини йўқотмайди. Педагогик атамалар билан боғлиқ сўзлашувнинг энг асосий хусусиятларидан бири, унинг умумнутқ тилига яқинлиги ҳисобланади. Бунга машғулотларда барча талабаларга тушунарли бўлган педагогик атамалар киради.

Педагогика фанига оид атамаларни семантик хусусиятлари бўйича таснифлаш мумкин. Жумладан:

Жараён англатувчи атамалар:

ДАРС (араб. درس - сабоқ). Педагоглар ва уқувчиларнинг аниқ мақсадга

йуналтирилган ўзаро муносабати (фаолият ва уқитиш)ни вақг бўйича чегараланган ташкилий шакли, таълим, ривожланти-риш ва тарбия вазифаларини амалга ошириш учун мунтазам қўлланилади.

Шахс англатувчи атамалар: **ДЕКАН** (лот. decanus – ўнбоши). Олий таълим муассасасида факуль-тетнинг ўқув, илмий ва тарбиявий ишлари раҳбари.

Предмет англатувчи атамалар: **ДАРСЛИК** (араб. الكتاب المدرسي мактаб китоби). Фаннинг бирор соҳаси бўйича ўқувчилар ва талабалар учун мўлжаллаб ёзилган китоб.

Таъкидлаш жоизки, педагогик атамалар оминимик, синонимик қаторлар ҳосил қилувчи бўлиб, Д.С.Лотте [2], Р.Шукуров [3] каби олимлар бу масалага маълум даражада ойдинлик киритишган. Синоним ёки омоним қатор кўпроқ бошқа тиллардан кириб келган сўзлар билан бойиши ҳеч кимга сир эмас. Шундай экан, миллий педагогик атамлар ҳам бундан мустасно эмас. Жумладан:

Синоним педагогик атамлар – ДИАЛОГ (юн. dialogos) / СУҲБАТ (араб. محادثة - бирлашма, уюшма, алоқа қилиш, муносабат, дўстлик). Нутқнинг оғзаки шаки, икки ёки ундан ортиқ шахснинг навбатма-навбат реплика алмашиниши.

WEBINAR / онлайн тадбирлар. Web технологиялар асосида ташкил этиладиган семинар, конференция, баҳс-мунозара, учрашув, тақдимот, тренинг кабилар бўйича Интернет тармоғи орқали ташкил этиладиган тўғридан тўғри узатиладиган лавҳа (трансляция)лар.

Омоним педагогик атамлар – **РАНГ** (кўпинча “r” ёзилади). Қийматларнинг кўтарилиш ёки пасайиш тартибида тартибга солинган атрибут қийматининг тартибли сони, математик тушунча, кўпинча ранг “r” ҳолатида ёзилади. **Ранг** (форс. رسم - тус, ранг, бўёқ). 1. Бўяш учун ишлатиладиган модда, бўёқ. 2. Рангтасвирнинг асосий ифода ва тасвир воситаси. 3. Нарсаларга суртилган, сингдирилган бўёқ, сир.

СОН (араб. عدد – рақам). 1.Нарсаларнинг қанчалигини, саноғини, ададини ҳисоблаш учун хизмат қиладиган восита, математик тушунча. 2. Рақам. 3. Микдор, саноқ, адад. **Сон.** Одам ва ҳайвон оёғининг тизза билан тос ўртасидаги қисми.

Педагогик атамаларда моносемантик ва полисемантик атамалар ҳам мавжуд бўлиб, улар таҳлил қилинганида қуйидагича тавсифланади.

Моносемантик - КОЛЛЕКТОР (лот. collector – йиғувчи). Муайян тур товарларни йиғиш ва уларни белгиланган манзиллар бўйлаб тарқатишни амалга оширувчи муассаса, ташкилот.

МАГИСТР (лот. magister бошлиқ, мураббий, ўқитувчи). Кўпгина хорижий мамлакатлар кўп босқичли олий таълим тизимидаги иккинчи, ўрта (бакалавр ва фан доктори оралиғидаги) илмий даража, университет ёки коллежни тугатган, бакалавр даражасига эга булган шахсларга бир-икки йиллик таълимдан сўнг ва ошкора диплом ҳимояси ёки магистрлик диссертациясини ёқлагандан сўнг берилади.

Полисемантик – АТЛАС (юн. Atlas - мифологияда Ливия подшосининг номидан, гўё у биринчи бўлиб осмон глобусини яратган эмиш). 1.Муайян мақсадларда ва муайян тизим асосида танлаб олинган карталардан иборат бўлган ва тушунтириш матнлари билан альбом шаклида нашрэтилган тўплам. 2.Инсон аъзолари, ҳайвонлар, ўсимликлар, турли механизмларнинг қисмлари тасвири туширилган ва альбом шаклида нашр этилган тўплам.

МАНБА. (араб. مصدر – бошланиш, ибтидо). 1.Дарёларнинг бошланиш жойи. 2.Бирор нарса олинадиган, чиқадиган ёки ишлаб чиқариладиган жой. 3.Бирор нарса, иш-ҳаракатнинг юзага келиши, фаолият учун асос-омил бўлган нарса, сабаб. 4. Илмий тадқиқот ишлари учун асос бўлган асар, хужжат.

Педагогика фанига оид атамаларга берилган таснифлар содда ва қулай, уни кенгайтириш, тадқиқ қилиш, ўрганиш имкониятлари мавжуд. Педагогик атамалар узлуксиз равишда янгидан пайдо бўлиш хусусиятига эгалиги, мазкур масалалар юзасидан тадқиқотлар олиб бориш заруриятини тақозо этади. Шунингдек, педагогик атамаларни

кенг миқёсда таҳлил этиш, таснифлаш ва бир тизимга солишни такомиллаштириш масалаларининг мавжудлиги мазкур муаммонинг долзарб эканлигидан далолат беради.

REFERENCES

1. Қодирова Х.Б. Атама ва изоҳ (Миллий тасвирий ва амалий санъат атамаларининг ўзбекча-русча-инглизча изоҳлаш масаласи). Монография. Тошкент – 2019. Камолиддин Беҳзод номидаги Миллий рассомлик ва дизайн институт, 86 б.
2. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: вопросы теории. М.: ЛИБРОКОМ, 2012 248 с.; Авербух К.Я. Общая теория термина. М.: Изд-во МГОУ, 2006 252 с.; Ермакова А.В. Природа термина. Вестник Нижегородского университетАа. Вим. Е. Нр.мИа. Лоовбаа чевского, 2018, № 2, с. 218–223
3. Шукуров Р.М. Тюрки в византийском мире (1204–1461). М.: Издательство Московского университета, 2017. - 631 с.

TARJIMA NAZARIYASI HAQIDA TURLI XIL QARASHLAR

F.B.Mattiyeva
Samarqand davlat chet tillar institute, mustaqil tadqiqotchi, +998937236400,
feruzamattiyeva@gmail.com

https://doi.org/10.5281/zenodo.7992874

Annotatsiya. *Ushbu maqolada tarjima nazariyasi tadqiqotchilarining ko‘pchiligi asl tildagi kabi yoki matnni to‘g‘ri va to‘liq tushunish kerak degan fikrga qo‘shiladilar. Og'zaki nutqning xususiyatlarini hisobga olish kerak, chunki SP bevosita og'zaki muloqot shaklidir. Ovozning balandligi tinglovchining idrokiga ham ta'sir qiladi va turli vaziyatlarga moslashtiriladi. Intonatsiya og'zaki nutqning muhim xususiyat.*

Kalit so‘zlar: *matn, tarjima, audio, namuna, ilmiy ommobop uslub, tajriba, computer, tushuncha, press-relizlar, yangiliklar hisobotlari, ilmiy hisobotlar, foydalanish yo'riqnomalari, foydalanish bo'yicha ko'rsatmalar, ixtiro tavsiflari, shartnomalar, o'quv matnlari, badiiy adabiyot va boshqalar, insholar, biografiyalar, romanlar, qissalar, she'riyatning barcha shakllari.*

Tarjima nazariyasi tadqiqotchilarining ko‘pchiligi asl tildagi kabi yoki matnni to‘g‘ri va to‘liq tushunish kerak degan fikrga qo‘shiladilar. Bizning fikrimizcha, matn va matn namunalarining barcha turlariga tegishli bo'lgan va tarjima paytida yuzaga keladigan har qanday vazifani bajarishda foydalanish uchun mumkin bo'lgan manba matn turlarini tasniflash zarur. Matnlar bilan mashqlar yordamida kompyuterni o'qitishda bunday tasniflash tarjimonlarga manba matni mazmuni va tuzilishida kuzatilgan elementlar yoki xususiyatlarning vazifasini tushunish imkonini berishi kerak. Ushbu funktsional kontseptsiyaga asoslanib, ular o'zlari ishlayotgan aniq tarjima uchun mos bo'lgan tarjima strategiyalarini tanlashlari mumkin. Shuningdek, tasnifga asoslanib, bunday matnlarni tanlash modelini ishlab chiqish orqali STni o'qitish uchun matnlarni tanlash mezonlarini aniqlashtirish kerak. Shu bilan birga, og'zaki nutqning xususiyatlarini hisobga olish kerak, chunki ST(sinxron tarjima) bevosita og'zaki muloqot shaklidir. Og'zaki nutqning quyidagi xususiyatlari KKT(ketma-ket tarjima) bilan chambarchas bog'liq. Nutq shakli (tovush tebranishlarining farqi, bir tovushni boshqasidan farqlash imkonini beradi) og'zaki nutqni ham tavsiflaydi. Nutqning boshqa tembri tinglovchilar tomonidan turlicha qabul qilinishi mumkin. Demak, juda baland, shiddatli ovoz tinglovchilarning noxush reaktsiyasini keltirib chiqarishi mumkin. Ovozning balandligi tinglovchining idrokiga ham ta'sir qiladi va turli vaziyatlarga moslashtiriladi. Intonatsiya og'zaki nutqning muhim xususiyati bo'lib, uning yordami bilan odam his-tuyg'ularining eng kichik birliklarini etkazishga muvaffaq bo'ladi. Noto'g'ri intonatsiya idrok etish va muloqot qilishni qiyinlashtirishi mumkin. Og'zaki nutqning tovush xususiyatlari imo-ishoralar orqali yoki yuz ifodalari bilan to'ldiriladi, bu og'zaki nutqni yanada ifodali qiladi. Tarjimaga yo'naltirilgan matn tasnifi nafaqat tarjimani o'rgatadigan talabalar va o'qituvchilar uchun, balki professional tarjimon uchun ham foydali bo'lishi mumkinligi ishimiz uchun muhim ahamiyatga ega. Bu maktablar yoki tarjimonlik maktablaridagi talabalar uchun tarjima va tarjimonlikni o‘qitish jarayonida yoki tegishli muassasalarda foydali bo‘lishi mumkin, chunki bu model o‘z qarorlaringizni asoslash, tarjima muammolarini tizimlashtirish va tarjimada o‘zini tutish qoidalarini yanada aniqroq tushunish imkonini beradi. Ushbu pozitsiyaga sodiq qolgan holda, tarjimonlarga ta’lim berish jarayonida o‘qituvchilar o‘z kasbiy tajribasiga yoki ilmiy izlanishlariga, tasavvuriga va omadiga tayanishi

kerak deb hisoblaymiz. Agar ular o'quvchilarga shunchaki bu qanday amalga oshirilganini ko'rsatishni istamasalar, bu model ularga tarjimani tanlashda ob'ektivroq ma'lumotni taqdim etishi mumkin; o'quvchilar uchun ushbu model tarjimani tayyorlash uchun matnlarni tasniflashning ba'zi mezonlarini va tarjima sifatini baholashning ba'zi asosiy tamoyillarini taklif qilishi mumkin. Keyinchalik, har bir o'qituvchi o'quv jarayonida modelga to'liq tayanishi yoki uni mustaqil ravishda tuzatishi mumkin bo'ladi. Nemis tilshunosi K.Rays birinchilardan bo‘lib tarjimaga yo‘naltirilgan matnlar tasnifini taklif qildi, u matnlarning uchta asosiy turini ajratib ko‘rsatadi – ularning har birida kontekstual va strukturaviy xususiyatlarni o‘zida mujassam etgan bir qancha matnlari mavjud.

Funktsional deb atash kerak bo'lgan ushbu ta’rifning tahlili matnlarning har bir turini tuliqroq o'rganish, shuningdek, ushbu matnlarning xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi. Ushbu dissertatsiya tadqiqotida biz matn tanlash modelini ishlab chiqish, shuningdek, RAP uchun maxsus matnlarni tanlash mezonlarining nazariy asoslarini aniqlashtirish maqsadida tarjima uchun matnlarning ushbu tasnifiga asoslanamiz. Shu o‘rinda ta’kidlash joizki, matnlarni tarjima nuqtai nazaridan tasniflash tarjimonning matn bilan ishlash ko‘nikmalarini aks ettiruvchi diskursiv malakasini rivojlantirishga xizmat qiladi. Jumladan, ma’lumot beruvchi matn o‘quvchini muayyan voqea haqida xabardor qilish maqsadida yozilgan ilmiy-ommabop uslubdagi matn ekanligi aniqlangan. U odatda jurnallarda, ilmiy yoki tarixiy kitoblarda, avtobiografiyalarda va qo'llanmalarda uchraydi. Ma'lumot beruvchi matnlar o'quvchiga asosiy ma'lumotlarni osongina topish va asosiy mavzuni tushunish imkonini beruvchi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ma'lumot matni mualliflari o'quvchiga ma'lumotni tez va samarali topishga yordam berish uchun turli tuzilmalardan foydalanadilar. Vaqt o'tishi bilan chiziqli tarzda hikoya qiluvchi rivoyatlardan farqli o'laroq, axborot matni ko'pincha chiziqli emas. U mashhur, chunki u odatda dolzarb bo'lib, o'quvchilar o'zlarini qiziqtirgan deyarli har qanday mavzudagi matnni topishlari mumkin. Tadqiqot davomida biz qisqacha yangiliklar hisoboti axborot matnlariga misol bo'la oladi desak xato bo’lmasdi. Nazariy nuqtai nazardan, qisqacha xabarning asosiy vazifasi o'quvchini xabardor qilishdir. Bunday matn aniq izohlarsiz faqat faktlarni taqdim etadi va yangiliklardagi har qanday baholash ko'pincha yashirin va qoida tariqasida beriladi. Gazeta uslubi o'ziga xos leksik xususiyatlarga ega bo'lib, keng qo'llanilishi bilan tavsiflanadi: 1) maxsus siyosiy va iqtisodiy atamalar; 2) atamalardan iborat bo‘lmagan siyosiy lug‘at; 3) gazetalar, ya'ni stereotipik iboralar, o'quvchiga tanish bo'lgan oddiy iboralar; 4) har xil turdagi qisqartmalar; 5) neologizmlar.

Ushbu leksik xususiyatlar RAPni o'qitish uchun matnlarni tanlash mezonlari bo'lib xizmat qiladi, ya'ni o'qituvchi matnlarni ularda shunday xususiyatlar mavjudligiga qarab tanlashi kerak. Ekspressiv matnlarda asosiy e'tibor tuyg'u va hissiyotlarga qaratiladi, ya'ni bunday matnlar muallifning his-tuyg'ulari va shaxsiy tajribalarini ifodalaydi. Ekspressiv funksiya o'z his-tuyg'ularini ifodalash uchun nutqdan foydalanadi. Klassik fantastika, bayonotlari, avtobiografiya, insholar va shaxsiy yozishmalar ekspressiv tipdagi tipik matnlardir. Bunday matnlarning eng yorqin namunasi badiiy asarlardir. Badiiy adabiyot quyidagi lingvistik xususiyatlarga asoslanadi: 1) faqat lingvistik vositalar yordamida erishilgan badiiy uslublarning o'ziga xos majmuasi; 2) so'zlarning kontekstda va ko'pincha bir nechta lug'at ma'nosida ishlatilishi; 3) narsa yoki hodisalar muallifining shaxsiy bahosini ma'lum darajada aks ettiruvchi lug'at; 4) lug'at va sintaksisning o'ziga xos individual tanlovi, o'ziga xos leksik va sintaktik individual xususiyati; 5) og'zaki nutqning o'ziga xos xususiyatlarini to'liq yoki kamroq darajada

yoki kichik darajada (nazmda) kiritish, bu ham o'qitish uchun bunday matnlarni tanlash mezonidir. Rag'batlantiruvchi funktsiyaga ega bo'lgan matnlarning asosiy ob'ekti - o'quvchi, qabul qiluvchi. Operatsion matnlarda o'quvchini harakat qilish, fikrlash yoki his qilish yoki bir so'z bilan aytganda, matnda nazarda tutilgan tarzda munosabat bildirish taklif etiladi. Plakatlar, reklamalar, tashviqotlar, ishontiruvchi reklamalar va e'lonlar matnlari vokativ funktsiyaning tipik ko'rsatkichlari hisoblanadi. Bu matnlar asosan tilning publitsistik uslubida ifodalanadi. Publitsistik uslubning umumiy maqsadi – jamoatchilik fikriga ta’sir o‘tkazish, o‘quvchini voqeaning ana shunday talqini yagona to‘g‘ri ekanligiga ishontirish va mantiqiy mulohazalar va hissiy joziba orqali tegishli nuqtai nazarni qabul qilishdan iborat. Jurnalistik uslub narsa va hodisalarning ob'ektiv holatini aks ettiruvchi qat'iy mantiqiy fikrlash va shu bilan birga muallifning shaxsiy his-tuyg'ulari va his-tuyg'ularini aks ettiruvchi kuchli sub'ektivlik birikmadir

REFERENCES

1. Саидумар Саидалиев. Чет тил ўқитиш методикасидан очерклар. – Наманган, 2004. – 240 б.
2. Рахимов Б.А., Мавлянов А., Чориев В.Қ., Абдалов С.Р., Темирова Н.С. Педагогик технологиялар схемаларда. –Т.; —Fan va texnologiya, 2009. Б.125
3. Цатурова И.А. Из истории развития тестов в СССР и за рубежом. – Таганрог, 1969. – 4с.
4. Қурбанбаев Д.А. Бўлажак чет тили ўқитувчилари нутқ омилкорлигини назорат қилиш методикаси: Дисс. пед. фан. номз. –Т.; 2011. –125 б.
5. Усманова М.Н. Педагогическое тестирование; история развития и современное состояние. –Т;, 1995. –158 б.
6. «Халқ сўзи» газетаси, 11.12.2012 й., 240 //5660//

O'ZBEK VA OZARBOYJON TILLARIDA O'RIN-PAYT MA'NOSINI IFODALOVCHI LISONIY BIRLIKLARNING LINGVOAREAL TADQIQI

Gulsanam Maxsutovna Norova
Navoiy davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi, Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori PhD, Ozarbayjon Milliy Fanlar akademiyasi qoshidagi I.Nasimi nomidagi Tilchilik Instituti doktoranti, gulsanam81ndpi@umail.uz

https://doi.org/10.5281/zenodo.7992884

Annotatsiya*. Dunyodagi xalqlar 3000 dan ortiq tillarda gaplashadi. Dunyo tillarida xalqlarning gaplashuvi va mamlakatlarda tillarning tarqalishi har xil. Chunonchi, Xitoy tilida milliardga yaqin kishi so'zlashsa, chukot tilida bir necha ming kishi gaplashadi. Yangi Gvineyada esa deyarli har bir qishloq aholisining o'z tili bor. Ayrim mamlakatlarda esa ko'plab tillarda gaplashiladi.*

Kalit so'zlar*: vaqt ma’noli til birliklarining semantikasi, qadimgi turkiylarda zamon tushunchasi, uning namoyon bo‘lish shakllari, kalendarni bildiruvchi so‘zlar. Tilshunoslik nuqtai nazaridan qadimgi turkiylarda makon tushunchasi, fazo mazmunli leksemalarning semantikasi, hozirgi va kelajak zamonni bildiruvchi so‘zlar, toponimik joy yoki joy nomlari, oldinga, orqaga, o‘ngga, chapga ma’noli birliklarning semantik jihatlarini nazariy umumlashtirish yo‘nalishida lingvistik tadqiq qilish va tahlil qilish, makon, zamon, o'rin-payt, taqvimiy, etimologiya.*

Bugungi kunda jahonda 20 dan ortiq til oilalari mavjud bo'lib, ular bir bobo tildan vujudga kelgan. Tillar so'zlari, shu tildagi qo'shimchalar, gap qurilishinig bir-biriga o'xshashligiga ko'ra ma'lum oilalarga ajratiladi. Tillarni oilalarga ajratish, har bir oilani guruhlar va guruhchalarga ajratilishi tillarning kelib chiqishi tasnifi deyiladi. Hozirgi kunda jahonda keng tarqalgan til oilalari asosan 6 ta bo'lib O'zbek tili Turkiy tillar oilasiga mansubdir.

Ayni paytda bu oilaga mansub bo'lgan Ozar tili ham O'zbek tilshunosligi bilan barcha jihatdan bir-biriga yaqinligi yaqqol sezilib turadi. Buni bevosita qiyosiy-tarixiy tilshunoslik asosida ham ko'rib chiqishimiz mumkin. Har ikki tilda o'zaro qarindoshlikni, genetik jihatdan bir-biri bilan bog'liqligini, ular o'rtasidagi uzviy aloqadorlikni anglash hamda ularning zamon va makon bo'yicha tadrijiy taraqqiyotini ham o'rganish, tahlil qilish mumkin.

Biroq yodgorliklar tilida qo‘llangan qadimgi turklar dunyoqarashi va turkiy tafakkurning yorqin namunasi deyish mumkin bo‘lgan zamon va makonni bildiruvchi so‘zlar har tomonlama, keng va tizimli lingvistik tahlilga jalb etilmagan. Vaqt va makon mazmunini bildiruvchi so‘zlarning semantik sohasini o‘rganish tadqiqot predmetining asosini tashkil etadi.

Qadimgi turkiylar tafakkurida zamon va makon tushunchalari dastlab elementar darajada shakllangan.Qadimda turklarga mansub animistik qarashlar ko'proq e'tiborni tortadi. Ularning tafakkurida mifologik uchrashuvlar bilan bog'liq vaqt va makon tushunchalari ham paydo bo'lgan. G'oyturkning yozma matnlarida aks ettirilgan ma’lumotlarga ko'ra, turkiylarning dunyoqarashi, hayoti va faoliyatini o'rganish natijasida boshqa etnik guruhlar kabi turkiyzabon etnik guruhlar ham barcha mavjudot va hodisalarni anglab yetganligi haqida fikr shakllangan. Faqat ma'lum bir vaqt va joyda mavjud. Qadimgi turkiy yozma manbalar leksikasining alohida, o'ziga xos qatlami vaqt mazmuniga ega so'zlardir. Bu so'zlar qiziqarli falsafiy, lingvistik, madaniy va ayniqsa lingvistik jihatlarning tashuvchisi hisoblanadi.

Vaqt mazmuniga ega bo‘lgan so‘zlar boshqa lug‘at birliklari kabi tilimizning eng asosiy birligi deb ataladigan so‘z tushunchasi tarkibiga kiradi. Vaqt ma'noli leksik birliklarning semantikasi haqida so'z borganda, bu birliklarning ma'nosi va ifodasi birinchi o'ringa qo'yildi. Turkiy etnosning eng qadimiy moddiy va ma’naviy boyligi sifatida tavsiflangan G‘oyturk bitiklari materiallari tarixiy-filologik ma’lumotlarga boy. Vaqt va makon tushunchalarini haqiqatga aylantiruvchi nutq tovushlari, fonemalar, so‘zlar dissertatsiyaning asosiy qismini tashkil qiladi. Vaqt tushunchasi umumjahon muammosi bo'lganligi sababli u ko'plab fanlarning umumiy tadqiqot birligiga aylandi. Uning ko‘p qirraliligi turli ilmiy yo‘nalishlarda izlanishlari uchun sharoit yaratdi.

E’tiborimizni tortadigan va eski turkiy yodgorliklarni tekshirishda ko‘p qo‘llaniladigan vaqt va taqvimni bildiruvchi so‘zlarga misol tariqasida: ***vaqt; yil, qish, oy, kun,tengkunlik, kunduzi, kech, kecha, tun, yarim tun, kunduz*** va hokazo. Bu so‘zlar bevosita o‘zbek tilida hozirgi kunga qadar qo‘llaniladi. Va mana shu so‘zlar bugungu kunda Ozar tilida: ***vaxt; il, qış, ay, gündüz, bərabərlik, gündüz, axşam, gecə, gecə, gecə yarısı, gündüz.***

Qadimgi turklar taqvimi bilan bog'liq vaqtni ajratish tamoyillari qiziq. Shunday qilib, 22-dekabrdan qishning boshlanishi, Ulug‘ chillaga kirgandan keyin kunlarning uzayishi, qishning 9 sovuq kunida ayozning “tug‘ilib” “o‘lishi” vaqti 14-martgacha davom etadi va bahor fasli xarakterlanadi. barglarning o'sishi va kuku qushining o'tishi bilan (14-martda 22-iyun oralig'ida) nishonlanadi. Kuz – sarg'aygan barglar va "qarilar quyoshi" (15-sentyabrdan 22-dekabrgacha) deyishadi. Ushbu kuzgi siklning oxirgi to'qqiz kuni 20-noyabrdan 23-dekabrga to'g'ri kelishi ko'rsatilgan va u "Qor quyoshi" deb ataladi.

Tadqiqotchilarning fikricha, ular noyabrni “kampirlar oyi” (“qor oyi”) deb atashgan. Bu oylarda inson hayoti (tug‘ilish, o‘sish, kamolot, qarilik, o‘lim), ozarbayjon tilida qo‘llanilgan majoziy ismlar “hayot bahori”, “hayotning kuzi”, “hayotning kuzi” kabi iboralar shaklida aks etishi ta’kidlandi. “hayotning gullab-yashnashi davri” haqida so‘z yuritilib, ularning tasodifiy, tasodifiy yaratilishi va ishlatilishiga e’tibor berildi.

Quyoshning mifologik mazmuni yil oxirida qariyotgan, o‘layotgan, “bash” va “zang” so‘zlari ularning tilida bosh va oxir ma’nosini bildiradi: yil boshi (“sil boye”), ("su boye"), tog' boshi ("qiz boye"), "uch kunning boshida" ("uch kun boyeda"), "yo'l boshi" ("yol boye"), "men haliyam" yo‘l boshida”, ya’ni “Hali yo‘lda men endigina chiqdim”, “Yo‘lni tugatdi”, “Kvartirasiga yetdi”, “Manzil joyiga yetdi” maqol va gaplari tashuvchidir.

Ma'lum bir semantik yuk, majoziy fikrlash, fikrlash ko'rsatkichi. Bu yerda “bosh” so‘zining boshi va oxiri tuva turkiy tilidan olingan ibora va iboralarning umumiy turkiy tilga, umumiy turkiy ildizga bog‘lanishining yaqqol namunasidir. “Hozirgi zamonni ifodalovchi so‘zlarning semantikasi” fe’lning hozirgi zamon shaklini aniqlashda o‘tgan va kelasi zamonning asosiy mezoni hisoblanadi. Hozirgi zamonni bildiruvchi leksemalarning ma’nosi kengroq. Bu so`zlarga hozirgi zamondagi turli ma`noli fe`llar, ***hozir, bugun, shu soat, shu daqiqa, shu yil*** kabi qo`shimchalar kiradi. Bu bevosita ozar tilida ***indi, bu gün, indi, bu saat, bu dəqiqə, bu il.***

Aristotel o'tmish yoki kelajak vaqt tushunchalari faqat hozirgi zamon bilan bog'liq holda paydo bo'ladi, deb hisoblagan. Hozirgi zamon tushunchasisiz o'tmish yoki kelajak tushunchalari haqida fikr yuritib bo'lmaydi, chunki o'tmish va kelajak zamon aynan hozirgi zamonga nisbatan namoyon bo'ladi. Turkologik manbalarda hozirgi zamon qo‘shimchasi variantlari kelasi ma’noni bildirishi va bu qo‘shimcha variantlari bir va ko‘p bo‘g‘inli so‘zlarning oxiriga qo‘shilib, quyidagi grammatik ma’nolarni ifodalashini ko‘ramiz. U asarning vaqtini, tugamaydigan, tabiiy

holatida uzluksiz davom etayotgan vaziyatni ifodalaydi: od taqri yashar – "Taqdirni Xudo yozadi". U grammatik jihatdan hozirgi zamon bilan bog‘langan bo‘lsa-da, semantik jihatdan kelajakni bildiradi: Irak ersar yallakh agi birur, yaguk ersar edgu agi birur – “Uzoq bo‘lsang yomon, yaqin bo‘lsang yaxshi sovg‘a qiladi”.

G‘oyturk yozuvlarida va hozirgi ozarbayjon tilida vaqt tushunchasi bilan bir qatorda makon tushunchasini ham shakllantiruvchi turli lingvistik vositalar mavjud. Vaqtni ifodalash vositasi sifatida o‘tmish, hozirgi va kelasi zamon so‘zlarining ma’no sig‘imi va zamon tushunchasini ifodalashning boshqa shakllari o‘rtasidagi farqni o‘rganish zarur. Chunki zamon tushunchasini ifodalovchi turli til vositalarini hech qachon tenglashtirib bo‘lmaydi. Ularning har biri o'ziga xos ma'no va funksiyaga ega. Bu ko`rinish shakllarini birlashtiruvchi va birlashtiruvchi umumiy, o`xshash jihat, xususiyat semantik bog`lanishdir. Bu ma’no bog‘lanishi shundan iboratki, bu barcha til vositalari tildagi vaqt tushunchasi yoki ma’nosini anglab yetadi, amalga oshiradi va ifodalaydi. Ularning ma’nosi yoki semantik bog‘lanishidan kelib chiqib aytish mumkinki, aytilgan birliklar bir xil umumiy vazifani bajaradi. Vaqtni ifodalovchi morfologik ko‘rsatkichlar – vaqt qo‘shimchalari, zamon mazmuniga ega otlar: soat, minut, soniya **(saat, dəqiqə, saniyə)** kabilar, vaqt ma’noli sifatlar – oqshom, kecha, qish **(axşam, gecə, qış)** kabilar. Shuning uchun til birliklariga e'tibor qaratilgan.

Ozarbayjonda yer ma’nosi bilan bog‘liq holda shakllangan geografik nomlar, to‘g‘irog‘i toponimlar o‘sha hududda qadimda va keyingi davrlarda o‘rnashib qolgan turkiy tilli qabila va qabila nomlari (Xalaj, Beydili, Bayat, Bayandur) hisoblanadi. Kangar, Dugar, Gul, Qipchoq, Qaragash, Gargi, gagar, yajci, javdar, qoragoyulu, qorapaq, podar, eynyli, qozoq, javdar, eymur va boshqalar).

Ozarbayjon hududida qadimiy toponimlarning mavjudligi va ularning etimologik izohlanishi kabi o‘xshash omillar G‘oyturk bitiklaridagi toponimlar haqida ma’lum bir lingvistik xulosaga kelishga, ularning milliyligi haqida fikr yuritishga asos bo‘ladi. Mug‘on, Duvar, Olot, Alpout, Alar, Korat, Jalair, Cigatay va boshqalar. so‘zlarning toponimikamiz tarkibiga kiritilishi mo‘g‘ullar istilosi bilan, ma’lum qismini esa Ozarbayjonda yashagan eron tilida so‘zlashuvchi qabila va elatlar (talish, kurd, tat, lahij) bilan bog‘liqligi va o‘zaro ta’sirini ko‘rsatadi.

Eski yozma matnlardagi fazoviy mazmunli “oldinga, orqaga, o‘ngga, chapga” mazmun birliklarining tarixiy lingvistik tahlilini ko‘rib chiqamiz. Tadqiqotlar natijasida olingan xulosalar fazoviy ma'noli so'zlarning o'ziga xos ma'nosi haqida ma'lum fikrlarni bildirish imkonini beradi. “O‘ng, chap, oldinga, orqaga” so‘zlaridagi o‘rin ularning o‘rin qo‘shimchalari bo‘lib, predmetni ko‘rsatmasligini isbotlaydi. Professor Nizomiy Xudiyev makon tushunchasining asosiy lisoniy ko‘rinishlaridan biri bo‘lgan qo‘shimcha haqida shunday yozadi: “Asosan, u boshqa gap bo‘laklaridan ajralgan holda yasalib, ot va fe’l orasidagi o‘tish mavqeyi bo‘lib, so‘z birikmasidan yasaladi. qo‘shimcha so‘zlar... qo‘shimchani boshqa gap bo‘laklaridan ajratib turadi”.

Yuqoridagi misollarni ko‘rib chiqib, hozirgi tilimizning grammatik tuzilishi ming yillar davomida biroz fonetik o‘zgarishlarga uchragan, degan xulosaga kelamiz. Hozirgi ozarbayjon tili shevalarida tishari-bayir, kashil (Shusha), anqirqi-arqa taraf, o'sha yanki, o'sha yon (Sheki), anaru — narigi taraf, o'sha tomon (Ganja, Shamkir, Tovuz), in. hozirgi zamongacha bo'lgan ozarbayjon tili - old qism, old-bo'yin (Gadabey, Chanbarak), kadu-orqa (Irevan), qudu-orqa (Boku) ma’nolarida qo'llaniladi.

Bugungi kunda o’zbek va ozar tilida makon va zamon ma’nolarini anglatuvchi so'zlar nihoyatda bir-biriga yaqin ekanligini Abdulla Qodiriyning “O'tkan kunlar” romani asosidagi misollarda ko'rib chiqamiz.

1264-ҳижрий, далв ойининг ўн еттинчиси, қишки кунларнинг бири, куёш ботқан, теваракдан шом овози эшитиладир...

Hicri 1264, Dəlv ayının on yeddisi, qış günlərindən biri, günəş batdı, hər tərəfdən axşam səsi eşidilir...

Мен Тошкентдакечагинатургандеквакечагинамеҳмонбўлгандекман.

Özümüeləhissedirəmki, eləbildünənDaşkənddəqalmışamvədünənqonaqolmuşam.

Shuningdek o‘zbek tilshunosligidagi ravish – mustaqil so‘z turkumlaridagi o‘rin ma’nosini ifodalovchi uzoqda, yaqindan, pastda kabi so‘zlar ozar tilida ***uzaq, yaxın, aşağıda***; payt ravishlari – hozir, kecha, bugun kabilar ***indi, dünən, bu gün*** tarzida ifodalanadi.

Ozarbayjon tilida joy va makon tushunchasi sintaktik texnik darajadagi turli xarakterli sintaktik tuzilmalar sionlar orqali amalga oshiriladi. Bu erda so'z birikmalari oddiy va murakkab jumlalar (bir jumla, o'rin filiali jumla) ga tegishli.

Grammatikaga tegishli biroz ishlarda Ozarbayjon tildagi bosh partiyani ifodalash vositalariga ko‘ra, so'z kombinatsiyalar uch katta guruhga ular ajratadilar:

a) Asosiyqism - ismlardaniborat ism aralashtirmoqmiyalar;
b) Asosiytomonife'llarbilanbayonotqaysife'laralashtirmoqmiyalar;
c) Asosiytomoniergashgaplarbilanbayonotqaysiolmoshkombinatsiyalar.

1. Ism birikmalardaniboratharxilturlariorqalibo'sh joy mazmunibayonotbo'lishdir

Yondashuvbog'liq ism kombinatsiyalar:

1)Bu olmoshlarbilanyan, yon, taykabiso'zlarbirikishorqaliyaratilganso‘zbirikmalariningfazoviyjoylashuvibundanuningyaratilish idarolibor: u tomonibu yon, bukul. Qoplon u yoq - buyoqqaqaradi, qarg‘ako'rgan Ha qarg'aovozinieshitdi. (I.Malikzoda)

2)Hechqachon, harbirolmoshvaodatningtomoni, tomoni, joy vavaboshqalar. Yordamchiismlarbilanyondashuvulanishgakiritilganbo'lgantomonidanyaratilgan ism kombinatsiyalartilda joy, bo'sh joy kontentyaratishuchunxizmatqiladi: tomoniyo'q, tomoniyo'q, hechqayerda, hartaraf, hartaraf, hammajoyda, birtomon, bir joy, birpartiya. Yo'qyana, hechqachonyerga– Men shoshayotganimyo‘q. (S.Vurgun)

O‘zarotobelanishmunosabatidagiotbirikmamiyalar:

1) Yondashuvvamurosagaoidotlar- bilanbayonotqaysibo'sh joy tarkibi: Tumanmarkazga - Bu kichkina maydonga har ikki soatda bir avtobus kelardi (I.Malikzoda)

2) Tegishli ot iboralar bilan kelishish va nazorat qilish ifodalangan fazoviy mazmun: adyol matras orasida buzilgan miltiq keldi to'xtadi mening ko'zlarim oldida.- (I.Malikzoda)

3) Ikkinchi tomon pastki, yuqori, o'rta, ichki, qora, yon, pastki, old, orqa, old, chekka, sindirish, orqa, qarama-qarshi, kanshar, o'rta va hokazo. qishloq maki ismlar bilan bayonot bo'lgan o'zaro bo'ysunish ularning munosabati asosida shakllangan ot birikmalari bilan makon mazmuni bayonot bo'lishdir Masalan:

Men ko'rdim oldida panjara biri pastki qismida narsa yorug'lik turibdi (I.Malikzoda). Kulbaning oldidan moviy osmon tutun ko'tarilayotgan edi. (I.Malikzoda). Ovchi yonidagi ko'z miltillay olmaydi. (I.Afandiyev). Boshqa tarafdagi yorug'lik g'ishtdir bardan tepasida tushgan edi. (I.Malikzoda)

Ozarbayjon tilda makon va vaqtni bildiruvchi frazeologik birikmaning tahlil quyidagi natijalarga kelmoq imkoniyat beradi

1. Manzil va vaqt qaysi xabar beradi frazeologiya kombinatsiyalar Ozarbayjon tildan frazeologiya fondidan aniq qismi hisoblanadi. Tadqiqot natijalar makon va vaqtni bildiruvchi frazeologik birlik ekanligini ko`rsatadi Ozarbayjon tilining frazeologik tizimi uchun shakllanishlar umumiy til hodisalariga tobe. Biroq, alohida holatlar frazeologiya birliklari tuzilishi grammatika, strukturaviy-semantik uning xususiyatlarida farqlar ham o‘zini namoyon qiladi.

2. Tahlil shuni ko'rsatadiki, ozarbayjon tili umumiydir. Joyni bildiruvchi frazeologik birliklar tarkibi gap bo`laklari bilan ifodalanishiga ko`ra quyidagicha guruhlash mumkin: 1) Sifat + ot modeli ichida tuzatishlar; 2) Ism + ism model asoslangan tuzatishlar; 3) olmosh + ot modeliga asoslanganlar;

3. Vaqtni bildiruvchi frazeologik birikmalar majmui frazeosemantik vaqt sohasi deb atash mumkin. Tahlil shunday xulosaga keladiki, Ozarbayjon Tilning vaqt-ma'noli frazeologiyasi har xil va rang-barang. Frazeologiya birliklar, "har doim", "ko'pincha tez orada, "hech qachon", "darhol", "o'z vaqtida", "tezda" va boshqalar.

REFERENCES

1. Qadimgi turkiy yozma yodgorliklarda oldinga, orqaga, o‘ngga va chapga qarab qo‘llangan fazo mazmunli so‘zlarning semantikasi // - Boku: Ozarbayjon Davlat Pedagogika Universiteti, 2016.
2. Kosmostushunchasininglingvistikifodalariningboyligivaxilma-xilligi // - Boku: Tilvaadabiyot, Bokudavlatuniversiteti,-2017 yil.
3. O‘rxon-Yenisey yodgorliklarida fazo tushunchasining lingvistik ifodalari // - Boku: Ozarbayjon tili va adabiyotini o‘qitish (ilmiy-metodik jurnal), -2017. No 1(251), 66-70-betlar.
4. Rajabli, A.A. Goyturk tili morfologiyasi/ A. Rajabli, ilmiy tahrir N. Jafarov. -Boku: BDU, -2002.
5. Shukurlu, A.C. Qadimgi turk yozma yodgorliklari tili ADPU va pedagogika institutlari uchun darslik. A. Shukurlu. -Boku: Maarif, -1993.
6. Odilov M. Qiziqarli tilshunoslik. Boku: Fan va ta'lim, 2014 yil, 324 va boshqalar.
7. Ag'ayeva I. Badiiy va ilmiy uslub. Boku: Ma'rifat, 1988 yil.
8. Oxundov A.A.Til va uslub masalalari. Boku: Yoshlar, 1970
9. Ozarbayjon tildan tushuntirish lug'at (tahrir: prof. A. Oxundov), 3 jildda. II asr, Boku: Chirag, 1999 yil
10. Abdulla Qodiriy “O'tkan kunlar” romani Sharq nashriyoti 2008
11. Azim Hojiyev “O'zbek tilida so’z yasalishi” Toshkent nashriyoti 2007
12. Usmonov S “Umumiytilshunoslik” Toshkent 1972

TILSHUNOSLIKDA DISKURS TUSHUNCHASI VA UNING TAHLILI. BADIIY DISKURS

Muxamadiyeva Nodira Abdivaliyevna
O’zbekiston Milliy Universiteti,Xorijiy filologiya fakulteti,1 kurs tayanch doktoranti

https://doi.org/10.5281/zenodo.7992890

Annotatsiya. *Ushbu maqolada diskurs tushunchasi va uning kelib chiqishi, o‘zbek va jahon tilshunosligida diskurs tushunchasi hususidagi fikrlar va ularning mazmuni keltirib o‘tilgan. Xususan badiiy diskurs atamasiga ham to’xtalib o’tilgan.*

Kalit so‘zlar: *diskurs, matn, nutq, diskurs tiplari.*

Zamonaviy tilshunoslikda diskurs tushunchasi lingvistik atama sifatida o‘tgan asrning o‘rtalarida qo‘llanila boshlandi. U dastlab gap yoki nutqda bog‘langan va kelishilgan oqibat sifatida tushunilgan bo‘lsa, zamonaviy lingvistikada murakkab kommunikativ hodisa sifatida izohlanmoqda. Tilshunoslik ohasida diskursni turlicha talqin etishadi. Ko‘pchilik tilshunoslar diskursni nutqiy faoliyat jarayoni hamda so‘zlashish uslubi kabi mazmunlarda talqin etishadi. Diskurs lotincha “diskursus” – “muhokama” so‘zidan olingan bo‘lib, hissiy, bevosita, intuitiv, ya’ni muhokama orqali vosita bilan hosil qilinadigan mantiqiy dalil – isbotli bilim demakdir.

Tilshunoslikda u dastlab gap yoki nutqqa bog’langan va kelishilgan oqibat ma’nosida kelsa, tilshunoslikda murakkab kommunikativ hodisa sifatida izohlanmoqda.

Diskurs atamasining kelib chiqishiga nazar soladigan bo’lsak, V.G. Borbotko: "Diskurs ham matndir, lekin u tilning kommunikativ birliklaridan - jumlalardan va ularning uzluksiz ichki semantik aloqada bo'lgan kattaroq birliklarga birlashmasidan iborat bo'lib, uni integral shakllanish sifatida qabul qilish imkonini beradi" degan ta’rifni beradi.Bu ta'rifda matn va nutq tushunchalari, aslida, qo'shilib ketadi va uning muallifi nutq namunasi sifatida "roman matni" yoki "she'r" ni keltirishi bejiz emas. Shu bilan birga, bu erda nutqning yaxlitlik va ichki uyg'unlik kabi muhim xususiyati qayd etilgan.

Matn va nutq uchun umumiy bo‘lgan ana shu sifatlar matn tilshunosligi lug‘atida T.M. Nikolaeva, nutq atamasining eng muhim ma'nolarini ajratib ko'rsatdi: 1) izchil matn; 2) matnning og'zaki-so'zlashuv shakli; 3) dialog; 4) ma'no jihatdan bir-biriga bog'langan gaplar guruhi;

5) yozma yoki og'zaki" . N.D ning keyingi ensiklopedik ta'rifiga ko'ra. Arutyunova, nutq bir vaqtning o'zida bir nechta hodisalarni ifodalaydi: "ekstralingvistik - pragmatik, sotsial-madaniy, psixologik va boshqa omillar bilan uyg'unlashgan izchil matn; voqea aspektida olingan matn; Maqsadli ijtimoiy harakat sifatida qaraladigan nutq odamlarning o'zaro ta'sirida va ularning ong mexanizmlarida ishtirok etadigan tarkibiy qism sifatida.

Lingvistik atama sifatida nutqning yanada kengroq va aniqroq ta'rifini V.Z. Demyankov, uni “bir nechta gapdan iborat bo‘lgan ixtiyoriy matn yoki gapning mustaqil qismi” deb izohlaydi [Demyankov 1982,]. Xarris tomonidan kiritilgan ushbu rasmiy cheklovga ushbu kontseptsiya doirasining muhim mazmunli tarkibiy qismlari bu erda qo'shiladi: nutq "ko'pincha, lekin har doim ham emas, ba'zi bir asosiy tushunchalar atrofida to'planadi; aktyorlar, predmetlar, holatlar, vaqtlar, harakatlarni tavsiflovchi umumiy kontekst yaratadi

Nutqning ko'rib chiqilgan asosiy ta'riflarini biz uchun umumlashtirib, biz ushbu atamaning ko'plab olimlar tomonidan baham ko'rilgan tarkibiy qismlarini quyidagicha qilib ajratib ko'rsatamiz:

- jumla va matndan kattaroq formatga tortish;
- minimal birliklar gaplar va matnlar emas, gaplar va nutqiy harakatlardir;
- suhbatdoshlarning ijtimoiy o'zaro ta'sirining mavjudligi;
- ma'ruzachi (muallif) va tinglovchi (tarjimon)ning ushbu o'zaro ta'sirida ishtirok etish;
- nutqiy harakatlarning ta'sirchanligi (ijrokorligi, voqea-hodisalari);
- shakl, ma'no va harakat birligi;
- kommunikativ o'zaro ta'sirning ekstralingvistik omillarini hisobga olish;
- har bir diskursiv amaliyotning maxsus “aqliy dunyo”ga yoki kognitiv holatga muvofiqligi;
- tizim sifatida tilga nisbatan "uya" ("tildagi til").

Badiiy amaliyot va muloqot sohasida “diskurs” kontseptsiyasini ishlab chiqishimizni hisobga olib, tahlil qilish maqsadida fanning hozirgi rivojlanish darajasida nutqning amaliy ta’rifini shakllantiramiz. Demak, nutq deganda biz kommunikantlarning o'zlarining maxsus kontseptual dunyosi bilan ijtimoiy o'zaro ta'siri natijasida shakllangan og'zaki bayonotlar to'plamini tushunamiz, bu gaplarni hosil qilish va idrok etishning ekstralingvistik omillarini hisobga olgan holda amalga oshadi.

Tarixiy jihatdan bu atama ilk bor amerikalik tilshunos Z.Xarrisning 1952-yilda nashr etilgan “Diskurs tahlili” nomli maqolasida qo‘llanilgan. Ushbu maqolada u matn nima ekanligini qanday aniqlash mumkinligi haqidagi savolni ko‘tardi. Z.Xarris tilde sintaksisdan bir pog‘ona yuqori bo‘lgan tizim mavjudligini, matn tushunchasi ham ushbu tizimga oid degan fikrni ilgari surgan. Diskurs tahlili, uning fikricha, tilning qoliplarini (strukturasini,) gapdan ko‘ra kengroq elementlarda ko‘rib chiqadi. U nutqni "muayyan vaziyatda bir yoki bir nechta shaxs tomonidan yozilgan yoki aytilgan bayonotlar ketma-ketligi" deb ta’riflagan.. Tilshunoslikda “diskurs” tushunchasi nisbatan yaqinda o‘rganila boshlandi. Biroq, faqat 1970-yillarga kelib, diskursiv tahlil alohida fan sohasiga aylandi. Bu davrda tilshunos olimlarning T.A.van Deyk, P.Chilton, U.Cheyf va boshqalarning ushbu konseptsiyaga doir asarlari nashr etilgan. Diskurs tushunchasiga lingvistik yondashuvlar va uning mazmun-mohiyatini ochib berish borasida ko‘plab tadqiqotlar amalga oshirilgan. V.E.Chernyavskaya diskurs tushunchasini matn tushunchasi bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqib, quyidagi ta’rifni beradi: “Diskursni situatsion kontekst bilan chambarchas bog‘langan matn(lar) sifatida tushunish kerak” deb ta’kidlaydi.

Boshqa manbalarda diskursning janr kabi ekanligi, nutqiy janr – tipik tuzilishi, lisoniy vositalardan foydalanishning o‘ziga xosligi, aniq adresatga qaratilganligi, ma’lum kommunikativ maqsad va ma’lumot yetkaza olishi, etiketlik kabi jihatlari bilan ajralib turuvchi nutq turi ekanligi ifodalanadi. Shuningdek, maxsus olib borilgan tadqiqotlarda diskursning ijtimoiy tabiati orqali publitsistik diskurs, siyosiy diskurs, ilmiy diskurs, badiiy diskurs, baholovchi diskurs kabi yangi tushunchalarning yuzaga kelganligi qayd etiladi. Bundan ko‘rinib turibdiki, talqin va izohlarning xilma-xilligi diskurs tushunchasining ko‘p qirrali va keng qamrovli ekanligini yaqqol ifoda etadi.

O‘zbek tilshunosligimizda ham diskurs borasida lingvistik tadqiqotlar tilshunos Sh.Safarov tomonidan amalga oshirilgan. U matn va diskurs muammolari to‘g‘risida quyidagilarni bayon etadi: “Agarda matn va diskursning har ikkalasi ham inson lisoniy faoliyatining natijasi bo‘lsa, ularni faqatgina zohiriy – formal ko‘rsatkichga asosan “og‘zaki” va “yozma” sifatlari bilan farqlash imkoniga gumonim bor. Shu bilan birga, ularning birini moddiy

ko‘rinishli hodisa, ikkinchisini esa bu xususiyatdan xoli ko‘rinishda tasavvur qilish biroz qiyin masala. Axir bularning ikkalasi ham natijali faoliyat mahsuli bo‘ladigan bo‘lsa, erishilgan natija moddiy ko‘rinish olishi kerak emasmi?

Demak yuqorida umumiy ma’noda diskurs atamasiga va uning kelib chiqishiga doir izohlarga to’xtaldik.Xo’sh, unda badiiy diskurs nima ekan?

Badiiy diskurs- badiiy asar orqali muallif-rassom va o'quvchi (tomoshabin, tinglovchi) o'rtasidagi o'zaro ta'sir natijasida shakllanadigan og'zaki bayonotlar yig'indisi bo'lib, bu gaplarni o'ziga xos tarzda idrok etish va avlodning estetik omillarini hisobga olgan holda yetkazib berishni ko’zda tutadi.

“San’at asari” deganda estetik ahamiyatga ega bo‘lgan va badiiy ijod mahsuli bo‘lgan matn, predmet yoki hodisa tushuniladi. Shunday qilib, ushbu ta'rif badiiy diskurs atamasini adabiy matn, badiiy aloqa, badiiy ifoda va shu kabi toifalarning bir qator boshqa lingvo-estetik tushunchalari bilan yonma yon ishlatiladi.

So‘ngi paytlarda zamonaviy lingvistik tadqiqot materiallarida diskursning quyidagicha tiplari ajratilmoqda: pedagogik, siyosiy, tanqidiy, harbiy, diniy, iqtisodiy, ilmiy, o‘quv, publitsistik, reklama va h.k. Ya’ni inson faoliyatining har qanday jabhasiga mansub bo‘lgan diskurs turlari mavjud.

Yuqoridagi tilshunos olimlarning fikrlaridan xulosa qilib shuni aytish mumkinki, diskurs bir paytning o‘zida ham lisoniy faoliyat jarayoni, hamda ushbu faoliyatning mahsulidir. Shuningdek, diskurs bu insonlarning o‘zaro fikr almashinishi, muloqot qilishi, bir-biriga turli fikrlarni va ma’lumotlarni yetkazishi va bularni yetkazishda turli vositalardan foydalanishi, ikkala suhbatdosh uchun ham tushunarli bo‘lgan jarayon hisoblanadi.Va yana, aynan badiiy diskursning o’zi his tuyg’ular va qadriyatlar almashinuvi amalga oshiriladigan nutq turidir.

REFERENCES

1. Teun A. van Dijk (1997). Discourse Studies. SAGE Publications
2. Norman Fairclough (2001). Language and Power (2nd edition). London: Longman
3. Zellig S.Harris (1952). Discourse Analysis (Journal article). Linguistic Society of America
4. Safarov Sh. Pragmalingvistika. Toshkent 2008.
5. Chudinov A.P. Politicheskaya Lingvistika: Ucheb posobie. Moskva: Nauka 2006
6. Stepanov Yu.S. Alternative world, Discourse, Fact and the principle of Causality. Language and science of the end of the XX century: Collection of articles / Edited by
7. Yu. S. Stepanov Moscow: RSUH, 1995 Schiffrin Deborah (1994). Approaches to discourse. Oxford, England: Blackwell
8. В.В. Фещенко Художественный дискурс: К Определению Термина в перспективе Лингвоэстетики, Новый филологический вестник. 2021. №1(56).

WAYS TO EFFECTIVELY USE MODERN DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF TRANSPORTATION OF WASTE PRODUCTS

Sadinov Aziz Ziyadullayevich
Tashkent State University of Economics (3 st year doctoral student) , https://orcid.org/0000-0003-0387-7345, azizsadinov1909@gmail.com, +998946926809

https://doi.org/10.5281/zenodo.7992898

Abstract. *This article discusses the methods of creating and developing the necessary products based on the status and analysis of the modern technologies of the waste processing system, as well as the practical application of a new mechanism for improving the automated management system, effective illumination of digital technologies, and the issue of involvement in economic transformation. effective organization of activities of enterprises based on digital technologies in the fields of transformation of waste into new products and waste processing processes by a technologist, improvement of work efficiency of waste processing enterprises in the regions, as well as support. interaction with external information systems and production processes by developing the material and technical base of the company's resources and software interfaces through fully functional technologies based on digital technologies in order to separate waste products and prepare them for processing in the regions.*

Keywords: *Waste, modern technologies recycling, technologies.*

Кириш: Дунёда ҳар куни 3,5 миллион тоннадан ортиқ қаттиқ маиший чиқинди ишлаб чиқарилади. Сўнгги ўн йилликда дунёнинг барча мамлакатларида шаҳар ахлатлари кўринишидаги қаттиқ маиший чиқиндилар миқдори кескин ортиб, жон бошига ўртача йилига 150–300 кг дан тўғри келади.

Чиқиндаларнинг миқдорининг йиллик ўсиши 3% дан кам эмас, баъзи мамлакатларда еса 1% ни ташкил қилади. Барча саноат чиқиндилари ва тегишли технологиялар нисбатан экологик тоза ва экологик хавфли турларга бўлинади. Шунинг учун ҳар бир турдаги чиқиндиларнинг ўзига хос оптимал технологияси мавжуд.

Саноат чиқиндиларидан фойдаланиш технологиялари экологиядан бошланади - биринчи навбатда, улар радиоактив чиқиндилар даражасини аниқлайдилар. Кейин уларнинг кимёвий, таркиби ва ҳажми аниқланади. Шундан кейингина улардан мумкин бўлган маҳсулот турлари ва мумкин бўлган истеъмолчилар аниқланади. Улар прототип ва аналоги бўлиб, ишлаб чиқилган маҳсулотга эга бўлиши керак бўлган хусусиятларни аниқлайдилар.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Қаттиқ маиший чиқиндиларни қайта ишлашни бошқариш дастурларини шакллантириш масалалари А.К. Голубин, В.В. Девяткин, Л.Я. Шубов К. Счваб ва бошқалар томонидан илмий асосида янги таҳлил ва натижалари ўрганилган [1].

Бугунги кунга қадар минтақавий ривожланишнинг барқарорлигини таъминлаш, ишлаб чиқариш ва истеъмол чиқинди жараёнларини такомиллаштириш бўйича кўплаб тадқиқотлар олиб борилганига қарамай, муаммони ҳал этишда илмий жиҳатдан комплекс ёндашув мавжуд эмас. Дунёда ушбу бозор сегментини самарали бошқаришнинг асосланган усуллари ва механизмлари ишлаб чиқилмаган. Ушбу ҳолатлар диссертация тадқиқоти мавзусини танлашни, шунингдек унинг мақсади ва вазифаларини белгилаб берди.

Ҳозирги пайтда Ўзбекистон олимларидан С.С.Ғуломов, Б.Ю.Ходиев, Б.А.Бегалов, А.Н. Арипов, Т.К. Иминов, М.А. Маҳкамова, Ҳ.А. Мухитдиновларнинг ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш соҳасининг юқори даражасини ўрни [2].

Рақамли иқтисодиёт - бу хўжалик фаолиятини юритиш бўлиб, бунда ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишдаги асосий омил рақамлар кўриншидаги маълумотлар бўлиб, катта ҳажмдаги ахборотларни қайта ишлаш ва шу қайта ишлаш натижасини таҳлил қилиш ёрдамида ҳар хил турдаги ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш, технологиялар, қурилмалар, сақлаш, маҳсулотларни етказиб беришда олдинги тизимдан самаралироқ ечимлар татбиқ қилишдир. Бошқача қилиб айтганча, рақамли иқтисодиёт бу онлайн хизматлар кўрсатиш, электрон тўловлар амалга ошириш, интернет савдо, краудфандинг ва бошқа турдаги соҳаларни рақамли компютер технологияларини ривожланиши билан боғланган фаолиятдир [3].

Фикримизча рақамли иқтисодиёт – иқтисодий ресурслар тақчиллиги шароитида рақамли технологиялар ёрдамида амалга ошириладиган ва бошқариладиган иқтисодий фаолият. Ҳар қандай иқтисодий тизим олдида турган асосий муаммо бу ресурслар тақчиллиги билан боғлиқ рақамли иқтисодиётда ҳам асосий эътибор ушбу муаммони ҳал қилишга қаратилмоғи лозим.

Тадқиқот методологияси. Чиқинди маҳсулотларни қайта илашда рақамли технологиялар асосида янги маҳсулотларни яратиш жараёнларини такомиллаштириш бўйича иқтисодиётдаги ўрнини белгилаб бериш ва замонавий технологиялардан фойдаланиш усулларидир. Якунда мантиқавий хулоса, илмий абстракция методлари орқали хулоса ва таклифлар ишлаб чиқилган.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси. Маиший чиқиндиларни утилизация қилиш, турар-жой мажмуалари ва шаҳар чиқиндиларини бартараф этиш усуллари ҳозирги кундаги муҳим ечимини кутаётган вазифалардан бири ҳисобланади.

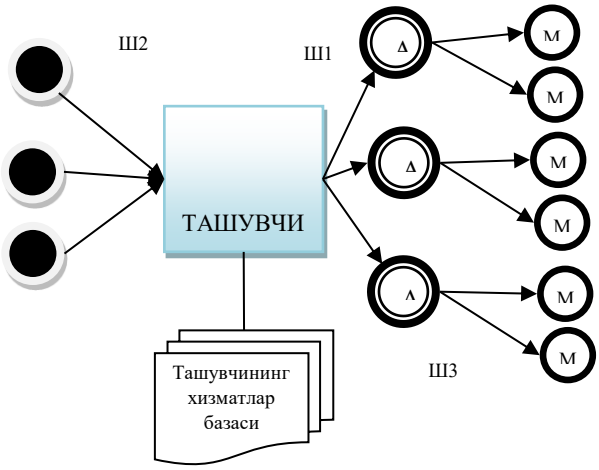
Рақамли иқтисодиётнинг технологик воситалари, буларнинг барчаси ҳудуддаги экология ва тупроқнинг ифлосланишига сабаб бўладиган ҳолатларни аниқлаб беради.

Тупроқдаги чиқинди элементларнинг тўпланишига олиб келадиган турар-жой қурилишдан чиқаётган чиқиндиларни эликтрон ҳарита орқали кўрсатиб бериш лозим ва рақамлаштирилган тизимдан фойдаланиш аҳоли саломатлигига ҳақиқий хавф туғдиришини олдини олишга ёрдам беради.

Тошкент ва барча вилоятларда бу муаммоларни ҳал қилиш учун чиқиндиларни бошқаришнинг ҳудудий схемаси ишлаб чиқилиши керак. Рақамли технологияларни яратилиш ва жорий этишда чиқиндиларни бошқаришнинг самарали тизимини такомиллаштириш узоқ ва мураккаб жараён бўлиб, буни амалга ошириш схемаси замонавий технология яратиш учун асос яратади [4].

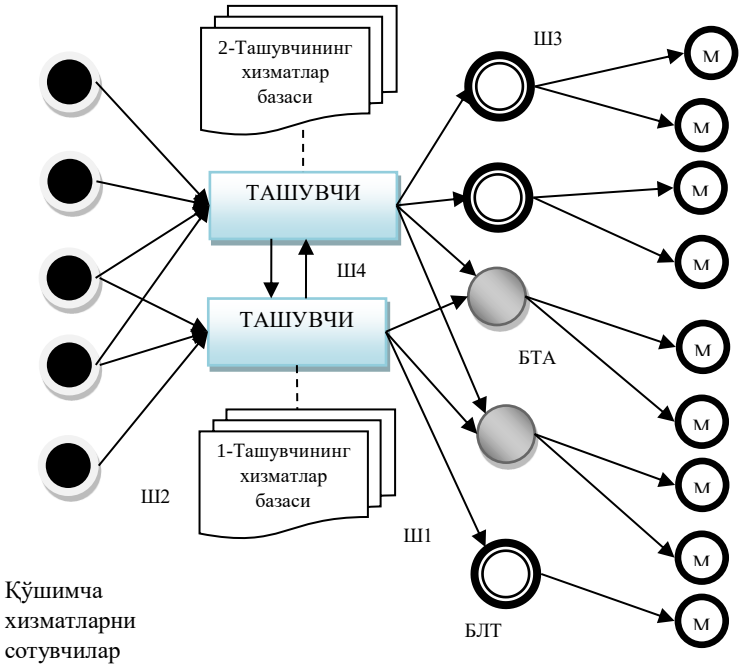
Чиқиндиларни бошқаришнинг ҳудудий схемаси йўналишларни белгилайди, мафкурасини, амалга ошириш механизмларини самарали яратиш имконини беради.

Тошкент вилояти ҳудудида чиқиндиларни бошқаришнинг интеграциялашган тизимларини қуйидагича тасвирлаш мумкин.

1.1 расм. “Бевосита ташувчи” чизмаси.

М - мижозлар; А – агентлик тармоғи; Ш1, Ш2, Ш3 – шартнома шакллари

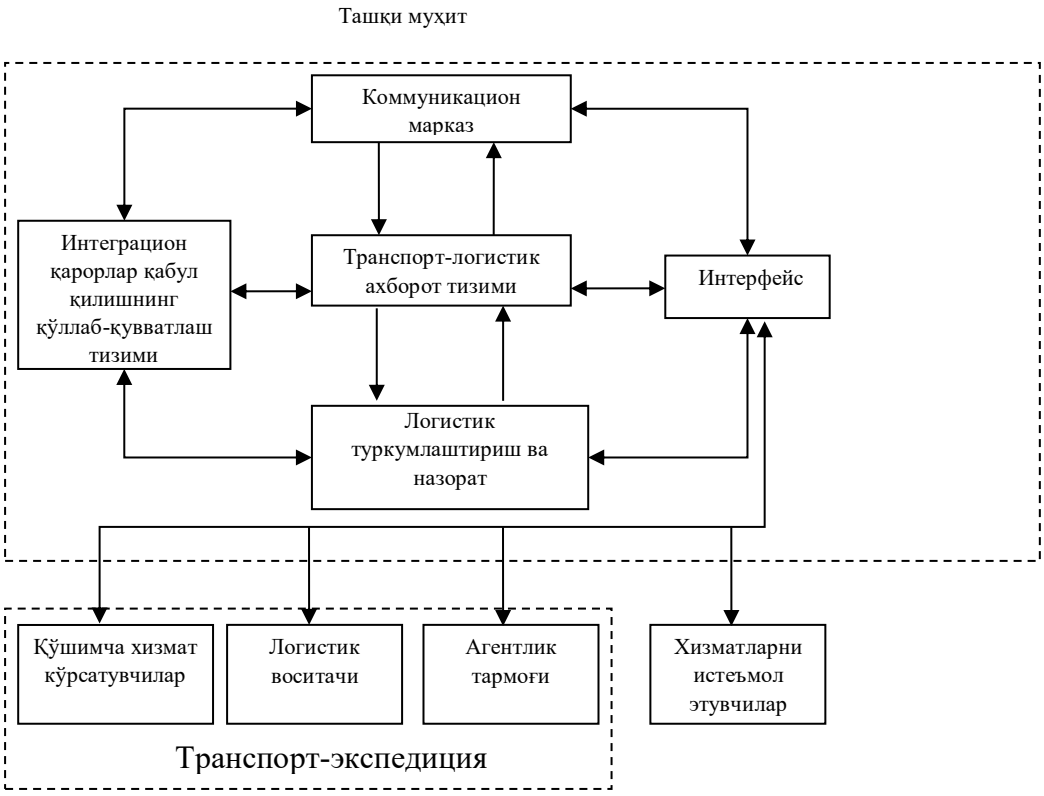

1.2-расм. “Билвосита ташувчи” чизмаси

БТА – бевосита ташувчилар агентлик тармоғи; БЛТ – мажмуавий хизмат сотадиган “билвосита ташувчилар” агентлик тармоғи; Ш4 – линияларо келишув.

Ушбу схема маҳаллий ҳокимият органлари асосида ишлаб чиқилган ўзини ўзи бошқариш, органлар мутахассислари томонидан узатиладиган маълумотлардан иборат бўлади. Тошкент вилоятининг ижро этувчи ҳокимияти, ҳудудий ижро этувчи ҳокимият органлари, бўлимлар иштирокида ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш билан боғлиқ ташкилотлар ва санитария ва экологик хавфсизликни, санитария тизимини таъминлаш тозалаш ва чиқиндиларни бошқариш муаммоларга алоҳида эътибор қаратиш керак. Мақсад ҳақида маълумот чиқиндиларни зарарсизлантириш, қайта ишлаш ва йўқ қилиш кўрсаткичларни яхшилашга қаратилган бўлиши керак. Рақамлаштирилган технологиялар асосида тезкор равишда чиқинди маҳсулотларни бартараф этиш тўғрисида қарорлар

қабул қилиниб; ахборот тизимида ахборотни қайта ишлашнинг "инсон-компьютер" тизим сифатида қабул қилиш лозим. Ва у чиқинди маҳсулотларини ахборот тизимида унинг ишлаш жараёнини қуйидагича бўлишни тақозо қилади.

1.3-расм. Транспорт-логистик компанияларига тизимли интеграцион хизмат кўрсатишни принципиал чизмаси

Рақамли Транспорт жараёнини мажмуавий амалга оширишга йўналтирилган барча юкларни ташиш жараёнида қарорлар ва ҳатти-ҳаракатлар тақдим этилаётган хизматлар сиёсатига тегишли бўлади. Бу дегани, ташиш узунлиги, миқдори ва етказиб бериш муддатини ҳисобга олган ҳолда ташишларни ташкил этиш мижозга қўшимча хизматларни кўрсатиш билан бир қаторда рақамлаштириш орқали режалаштирилади [5].

АҚШ да иқтисодиётнинг турли тармоқларидаги корхоналарнинг 70%и ташишни бажариш ва ҳисоб-китобларни расмийлаштириш функцияларини транспорт корхоналари зиммасига юклатган, корхоналарнинг 20-22% эса ташиш нархини белгилаш, омборхона операциялари ва етказиб беришнинг оптимал йўналишини танлаш билан боғлиқ ишлардан транспорт корхоналари фойдасига йўналтирган. Шунингдек, ташувчи корхоналар йўлдаги юкларни кузатиш функциясини ҳам ўз зиммасига олишни фойдали деб топди. Бундан ташқари улар рақамлаштирилган логистик жараённинг барча иштирокчилари ўртасида электрон ахборот алмашинувини ташкил этиш ва ахборотни сақлаш билан ҳам шуғуллана бошлади. Натижада, ишлаб чиқарувчи корхоналарнинг 12-15% бу функциялардан ўзини озод этди. Ва ниҳоят, корхоналарнинг 7-11% товар-моддий захираларни назорат қилиш, буюртмаларни бажариш ва транспорт воситалари паркини эксплуатация қилиш функцияларини ташувчиларга топширди [6-7].

Юқорида қайд этилганларнинг барчаси товарларнинг етказиб беришда рақамли тизимда ҳаракатланишида транспорт муҳим рол ўйнаши ва товар рақобатдошлигини белгилашидан далолат беради. Шундай қилиб, юқорида тилга олинган омиллар ҳисобига,

ташувчи танлаш логистик тизим фаолияти самарасини кучайтириши ёки пасайтириши тўғрисида сўз юритиш мумкин.

Шундай қилиб, чиқиндиларни ташишда рақамли логистика иқтисодий ёки ахборот таъминоти масалаларини моддий даражадан (юк ва юк транспорт бирликлари, уларнинг юкламаси, ташиш, омборга қўйиш ва ҳ.) ажратиш нотўғри бўлади. “Логистик Марказ” ва “Юк терминали” ёки “Терминал мажмуаси” тушунчалари таърифига буни ҳисобга олган ҳолда ёндашиш зарур.

“Юк терминали” тушунчасига нафақат рақамли технологиялар ва воситалар, юк оқимларини режалаштириш ва ташкил этиш муаммолари бўйича ахборотни йиғиш, қайта ишлаш ва тақдим этиш жараёнларини, балки барча бинолар, иншоатлар,ва қаттиқ маиший чиқиндиларда ускуналар, юкларни қайта ишлаш ва омборга қўйиш технологияси ва уни ташкил этишни ҳам киритиш тўғри бўлади [8-9].

Бундай объект нафақат юк оқимлари тўғрисидаги ахборотни йиғади ва қайта ишлайди, балки юклар ва моддий оқимларни ҳам қайта ишлайди. Бошқача қилиб айтганда, мижозларга енгилик туғдириш учун логистик хизматларнинг бутун мажмуасини кўрсатиш керак. Шунинг учун ҳам юк терминалининг фаолиятини қайта ишланаётган юк оқимларининг ахборот, юридик, молиявий таъминотисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Шундай қилиб, логистик хизматларнинг тўлиқ мажмуига эга бўлган юк терминали – бу мустақил корхона сифатидаги рақамлаштирилган логистик марказдир. Ўзбекистонда ғарб тажрибасини ҳисобга олиши ва миллий ўзига хосликга мувофиқ тарзда саноат ва савдо корхоналаридан чиқаётган чиқиндиларни интеграл логистик ҳамкори сифатидаги ролини мустаҳкамлашга интилишлар зарур бўлади.

Хулоса

1. Рақамли технологияларда чиқинди маҳсулотларни қайта ишлаш ва ишлаб чиқариш тизими фаолиятида мавжуд муаммоларнинг ечимларини топиш учун унинг иқтисодий ва техник-технологик элементлари таркибини қайта ишлаш тамойиллар асосида, ҳамда ривожланишнинг такомиллаштириш орқали оптималлаштириш фундаментал тадқиқотлар олиб боришни тақозо этади.

Худудларда чиқиндиларни Интеграциявий ва мослаштириш хусусиятларига эга бўлган бир қатор фундаментал ва амалий фан соҳалари мавжуд бўлиб, ишлаб чиқариш ва бошқарув ва инсон фаолиятининг бошқа кўпчилик турлари хусусиятлари ҳамда шароитларига энг мослашган илмий ёндашувлардан бири унинг тамойилларидир.

2. Қайта ишлашда ва қўллашда корхоналар фаолияти самарадорлигини, уларнинг рақобатдошлигини ошириши, мувоффақият пойдеворини яратишга асос солиши мумкин. Бунинг учун корпоратив стратегияни қўллаб-қувватлаб туриш учун мўлжалланган, корхонанинг рақамли технологиялардан фойдаланган ҳолда ишлаб чиқиш лозим.

REFERENCES

1. Schwab K. World Economic Forum:The Global Commpetitiveness Report.Geneva:World Economic Forum,2013
2. Gasanov T.A., Gasanov G.A. Digital economy as a new direction of economic theories "Journal of Regional Problems of Economic Transformation 2017
3. Bystrova Natalya., Vasilyevna Kaksimova. Electronic commerce and prospects for its development Innovative economy magazine: prospects for development and improvement 2018
4. 4., Savchenko N.K., Shakirova Yu.K. E-commerce is an innovative form of doing business

// Young scientist. -2017.-№5 –C.235-238.

5. Abdullaev M.K, "Peculiarities of enterprise development and use of information and communication technologies"
6. Scientific electronic journal of Economics and Innovative Technologies № May-June 2018
7. Umarov O.S. “Digital economy and its development trends” Scientific electronic journal of Economics and Innovative Technologies № May 3, 2018
8. Saatova L. “Ways of effective management of information and communication technologies in the innovative development of real sectors of the economy” Scientific electronic journal of Economics and Innovative Technologies №3 May-June 2018
9. O Belova, J Mikeš, M Sherkuziyev, N Sherkuziyeva. “**An Analytical Inflexibility of Surfaces Attached Along a Curve to a Surface Regarding a Point and Plane”.** Results in Mathematics,76/2. Springer International Publishing, 2021/5.
10. Садинов А.З (ОАК)Чиқинди маҳсулотларни қайта ишлашда акт ёрдамида инновацион ривожланиш самарадорлигини ошириш. 04.12.2020 й.,с.97-101. Academic Research in Educational Sciences Volume 1 | ISSUE 3 | 2020 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2020: 4.804 Academic Research, Uzbekistan 97 www.ares.uz. 04.12.2020 й.,с.97-101
11. Садинов А.З. Чиқинди маҳсулотларини қайта ишлаш жараёнларини акт ёрдамида такомиллаштириш // Аграр тармоқда инновацион иқтисодиётни ривожлантириш масалалари мавзусидаги Халқоро конфернсия. Самарқанд, 2021 йил 25-26 март.

КАСБИЙ ФАОЛИЯТ МОТИВАЦИЯСИ

Полванова Дилрабо Тагаймуратовна
Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети, “Педагогика ва психология” кафедраси катта ўқитувчиси

https://doi.org/10.5281/zenodo.7992922

Аннотация. *Мазкур мақолада меҳнат психологиясининг асосий тадқиқот муаммоси бўлган ишчи, ҳодимларни касбий фаолият мотивациясига доир масалалар ёритилган.*

Калит сўзлар: *мотивация, меҳнатга иштиёқ, ходимларни рағбатлантириш, мотивация назариялари.*

Таниқли психолог олим З. Фрейд таъкидлаганидек, “Соғлом турмуш тарзи самарали меҳнат ва меҳнатга иштиёқ билан тўлдирилади”[1]. Самарали меҳнатни амалга ошириш учун инсон ўз касбини тўғри танламоғи муҳим. Ўз қизиқишлари, қобилияти ва имкониятларидан келиб чиқиб танланган касбий фаолият шахсни ўз соҳасида муваффақиятли фаолият юритишини, касбдошлари ўртасида обрў-эътибор топиб муносиб яшаб ўтишини таъминлайди.

Таниқли америкалик психолог Дэвид Майерсга кўра: “Бизнинг кўпчилигимиз учун меҳнат хаётнинг энг катта ва фаол машғулотидир. Яшаш бу меҳнатдир. Меҳнат фаолияти Маслоу пирамидасидаги эҳтиёжларни қондирилишига ёрдам беради. Меҳнат фаолияти бизни таъминлайди. Меҳнат фаолияти орқали биз бошқалар билан коммуникатив алоқаларга киришамиз. Меҳнат фаолияти бизнинг ким эканлигимизни англатади”[1].

Кузатганмисиз, биринчи бор ким биландир кўришганимизда ёки танишаётиб, қизиқиб «Сиз кимсиз?», «Қандай фаолият билан шуғулланасиз?», ёки «Нима иш қиласиз?» каби саволларни берамиз. Нафақат ўз меҳнатимиз, балки биз танишмоқчи бўлган инсонларнинг қандай меҳнат фаолияти билан шуғулланиши ҳам биз учун аҳамиятга эга экан.

Ишимизга бўлган эътибор, муносабатлар ёки тенгликдан қониқиш ҳосил қилмасак, ким учун ёки қаерда ишлашимиздан катъий назар иш жойимизни ўзгартиришимиз мумкин. Масалан, тадқиқотларнинг кўрсатишича, Австралияликларнинг 16 фоизи худди шу сабаб билан ўз ишларини ўзгартирганлар. (Тревин 2001). Зеро, “Инсон инсондир ҳамиша, Ҳамфикр ҳамроз билан” деганда шоир мутлақо ҳақ эди. Зеро, ўзаро ҳамфикр, қизиқиш ва мақсадлари муштарак инсонлар билан меҳнат қилиш, меҳнат фаолиятининг тўғри ва ҳаққоний ташкил этилиши инсонга куч-қувват беради ва фаолиятга бўлган иштиёқни кучайтиради.

Албатта, шахснинг ўз лаёқат, қобилиятларини англаши, тушуниши, коллеж, лицей ёки университетларни тўғри танлаши, ўша иш муҳитига тезлик билан осон ва муваффақиятли мослаша олишига ёрдам беради [2].

Эми Вжесневски (Amy Wrzesniewski) ва унинг ҳамкасблари (1997- 2001 йилларда) томонидан ўтказилган тадқиқотларда инсонларнинг ишларига бўлган муносабатлари идентификация ёрдамида ўрганилган. Тадқиқотга кўра қуйидагилар қайд этилган:

1. Баъзи одамлар ўз ишларини фаолият сифатида, бажариш керак бўлганлиги учун, пул топишнинг бир йўли деб бажарадилар.

2. Бошқалар эса ўз ишларини жамиятда ижтимоий мавқеига эга бўлишнинг бир имконияти сифатида, яъни карьера учун бажарадилар.

3. Қолганлари эса ўз ишларини ижтимоий фойдали меҳнат деб биладилар ва ўз ишларидан мазмун ва қониқиш ҳосил қилиб, роҳатланиб ишлайдилар[1].

Ҳар қандай касбни эгаллаш, нафақат эгаллаш, балки уни маҳорат билан амалга оширишда фаолиятнинг барча қонуниятлари ва механизмларига амал қилиш жуда муҳимдир. Оддийгина бирор касб малакасини эгаллаш учун ҳам унга алоқадор бўлган маълумотларни эслаб қолиш ва керак бўлганда яна эсга тушириш орқали уни бажариш эмас, балки ҳам ички (психик), ҳам ташқи (предметга йўналтирилган) ҳаракатларни онгли тарзда бажариш билан боғлиқ мураккаб жараёнлар ётишини унутмаслигимиз керак.

Аммо, ҳар бир шахсни у ёки бу фаолият тури билан шуғулланишига мажбур қилган психологик омиллар сабаблар мавжуд бўлиб, бу фаолият мотивларидир. Психология фанида шахсни ақлий, амалий ҳаракатга ва хулқ-атворни амалга оширишга ундовчи, муайян эҳтиёжларни қондириш билан узвий боғлиқ сабабият мотивлар деб аталади. Фаолиятнинг амалга ошиши ва шахс хулқ - атворини тушунтириш учун психологияда “мотив” ва “мотивация” тушунчалари ишлатилади.

“Мотивация” тушунчаси “мотив” тушунчасидан кенгроқ маъно ва мазмунга эга. Мотивация - инсон хулқ-атвори, унинг боғланиши, йўналиши ва фаоллигини тушунтириб берувчи психологик сабаблар мажмуини билдиради. Бу тушунча у ёки бу шахс хулқини тушунтириб бериш керак бўлганда ишлатилади, яъни: “нега?”, “нима учун?”, “нима мақсадда?”, “қандай манфаат йўлида?” деган саволларга жавоб қидириш - мотивацияни қидириш демакдир. Демак, у хулқнинг мотивацион таснифини ёритишга олиб келади. Жумладан, меҳнат жараёнидаги мотивацион хулқ тарзда намоён бўлади.

Меҳнат мотивацияси - шахсни муайян ҳаракатларни амалга оширишга ундайдиган ҳаракатлантирувчи кучлар мажмуи; шахснинг фаоллигини келтириб чиқарувчи ва унинг хулқ-атвори йўналишини белгиловчи омиллар тизимидир. Шубҳасиз, ташкилотнинг мақсадлари ташкилот ходимларининг мақсадларидан сезиларли даражада фарқ қилади.

Ходимларни рағбатлантириш турларига иш ҳақи, мукофотлар ва бонуслар, фойда фоизи, “ижтимоий пакет” (масалан, тиббий суғурта) ташкилотнинг ўз маҳсулоти ёки хизматларига чегирмалар, компания акциялари, совғалар ва бошқа шакллар мисол бўлади.

Ходимларни рағбатлантиришнинг барча машҳур усуллари мотивация назариялари асосида ишлаб чиқилган. Улар ҳаммаси бўлиб тўртта:

• Гертцберг назарияси.
• Тейлор назарияси.
• Макклеленд назарияси.
• Маслоу назарияси.

Герцберг назарияси

Герцберг корхона фаолиятини яхшилаш учун ташқи ва ички усуллардан фойдаланишни таклиф қилади. Ташқи усуллар қулай меҳнат шароитларини яратишни ўз ичига олади, ички усуллар эса ходимларнинг ташкилотда ишлашдан қониқиш хиссини пайдо бўлишини ўз ичига олади[3].

Тейлор назарияси

Тейлор бўйсунувчиларни рағбатлантириш учун физиологик эҳтиёжларни қондириш учун инстинкт ва истаклардан фойдаланишни маслаҳат беради. У қуйидаги усуллардан фойдаланишни таклиф қилади:

• ишлаб чиқариш хажми ёки иш вақтига қараб тўлов;
• босим;
• ишлаб чиқаришнинг минимал стандартларини белгилаш;
• функционал вазифаларни бажаришнинг аниқ қоидалари [4].

Макклелланд назарияси

МакКлелланд инсон истакларининг турлари ҳақида назарияни илгари суради:

• хокимият;
• муваффақият;
• маълум бир табақага мансуб.

Ходимларнинг асосий қисми маълум бир компания сафида бўлишдан хурсанд ва уларнинг мақомини қадрлайди. Раҳбарлар ҳокимиятни қўлга киритишга ҳаракат қилишади, ёлғизлар эса шахсий натижалар учун ишлайди. Агар биз ходимларни шартли равишда учта тоифага ажратсак, ҳар бирига ёндашувни топиш осон [4].

Маслоу назарияси

Маслоу меҳнатни ходимларнинг эҳтиёжларини қондириш имконияти сифатида кўриб чиқишни таклиф қилади. Маслоу барча эҳтиёжларни иерархия (пирамида) шаклида кўриб чиқади. Улар:

1. Физиологик эҳтиёжлар: озиқ-овқат, сув. Омон қолиш учун керак бўлган ҳамма нарса.

2. Хавфсизлик: хавфсизлик ҳисси маълум турмуш даражасини сақлаб қолиш учун зарур.

3. Севги: ҳамкасбларни хурсанд қилиш истаги.

4. Тан олиш: инсон жамоада ва умуман жамиятда маълум мақомга эга бўлишни хоҳлайди.

5. Ўз-ўзини такомиллаштириш [5].

Шахснинг жамиятда одамлар орасидаги хулқи ва ўзини тутиши сабабларини ўрганиш тарбиявий аҳамиятг эга бўлган нарса бўлиб, масалани ёритишнинг икки жиҳати фарқланади: а) ички сабаблар, яъни хатти-ҳаракат эгасининг субъектив психологик хусусиятлари назарда тутилади (мотивлар, эҳтиёжлар, мақсадлар, мўлжаллар, истаклар, қизиқишлар ва ҳоказолар); б) ташқи сабаблар - фаолиятнинг ташқи шарт-шароитлари ва ҳолатлари. Яъни, булар айни конкрет ҳолатларни келиб чиқишига сабаб бўладиган ташқи стимуллардир.

REFERENCES

1. Myers D. G. Myers' psychology for AP. – Macmillan, 2010..
2. Тоджибаева К. С. К. Формирование мотивационной сферы нравственных качеств учащихся //Проблемы педагогики. – 2017. – №. 4 (27). – С. 14-16.
3. Шакртдинова Я. В., Кузяшев А. Н., Рахматуллин Ю. Я. Вклад Фредерика Герцберга в развитие теории трудовой мотивации //Научный электронный журнал Меридиан. – 2020. – №. 2. – С. 189-191.

4. Хагур Ф. Р. Вклад зарубежных ученых в исследовании мотивации трудовой деятельности //Вестник Майкопского государственного технологического университета. – 2016. – №. 4. – С. 121-125.
5. Химматов Д. А. ПЕРСОНАЛНИ АДОЛАТЛИ МОТИВАЦИЯЛАШ ТУШУНЧАСИНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ ГЕНЕЗИСИ //Oriental Art and Culture. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 608-621.

BOSHLANG’ICH SINFLARDA XALQ OG’ZAKI IJODINI O’RGATISHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI

Ruzikulova Nigora Kudratovna
Osiyo Xalqaro Universiteti Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang‘ich ta’lim) mutaxassisligi magistri

https://doi.org/10.5281/zenodo.7992939

Annotatsiya. *Xalq og‘zaki ijodi darsdagi o‘quv faoliyatining ajralmas elementi – o‘quvchilarga yangi materialni yaxshiroq o‘zlashtirish, uni mustahkamlash, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishga yordam beradi, folklor o`quvchilarning tashabbuskorligini rivojlantiradi, bilish faoliyatini faollashtiradi va shu orqali tafakkurni rivojlantiradi. Darsning u yoki bu bosqichida tarixiy qo‘shiq yoki rivoyatlardan, maqol va topishmoqlardan namunalar qo‘llash o‘quvchilarning dunyoqarashini kengaytiradi, ularni vatanparvarlik tuyg‘ulari bilan tarbiyalaydi, tarix, adabiyotga qiziqish uyg‘otadi, nutqini rivojlantiradi, uni to‘g‘ri, boy va ifodali qiladi.*

Kalit so’zlar: *afsona, rivoyat, lof, latifa, maqol, topishmoq, ertak, doston, qo‘shiq*

Kirish: har qanday jamiyat to'plangan tajribani saqlab qolish va uzatishdan manfaatdor, aks holda nafaqat uning rivojlanishi, balki mavjudligi ham mumkin emas. Ushbu tajribaning saqlanishi ko'p jihatdan tarbiya va ta'lim tizimiga bog'liq bo'lib, u o'z navbatida ma'lum bir jamiyatning dunyoqarashi va ijtimoiy-madaniy rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda shakllanadi. Yangi avlodning ma'naviy-axloqiy shakllanishi, bolalar va yoshlarni mustaqil hayotga tayyorlash O’zbekiston rivojlanishining eng muhim shartidir. Axloqiy tarbiya muammolarini hal qilish eng samarali usullarni topishni yoki allaqachon ma'lum bo'lganlarini qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. O’zbek xalq og'zaki ijodi o'ziga xos va o'ziga mosdir. Qadim zamonlarda paydo bo'lgan, hozir ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan, jamiyatning barcha qatlamlari va san'atning barcha turlariga doimo o'zgarib, ta'sir ko'rsatib, yashashda davom etmoqda. Xalq og'zaki ijodi haqidagi bilimlar umuminsoniy madaniyatni sezilarli darajada boyitadi va oshiradi, odamlarning murakkab, ba'zan qarama-qarshi ruhiga kirib borishga, ularning o'z-o'zini anglashi va orzularning ijodiy tabiatini ko'rishga, ularning ichki fikrlarini bilishga imkon beradi.

O‘z xalqining tarixi va urf-odatlarini bilmasdan, o‘quvchini o‘zi tug‘ilib o‘sgan va yashayotgan yurtning xalq madaniyati bilan yaqindan tanishtirmasdan turib, Vatanga munosib fuqaroni tarbiyalab bo‘lmaydi. Yangi zamon fuqarosini shakllantirish jarayonini Vatanga muhabbat tarbiyasidan boshlash kerak. Bolalarning yoshligidanoq uy, ota va ona, aka va opa, bobo-buvi, qarindosh-urug‘, avlodlar va o‘zaro oilaviy munosabatlar, tabiatga, barcha tirik mavjudotlarga hurmat kabi tushunchalarni o‘zlashtirishini ta’minlash zarur.

Adabiyotlar sharhi: xalq og‘zaki ijodi boshqa san’at turlari orasida alohida o‘rin tutadi. San'atning turlari bir-biridan badiiy asar yaratishda turli materiallardan foydalanishi bilan farq qiladi: haykaltaroshlik - marmar, tosh, yog'och, rangta’svir - bo'yoqlar, adabiyot - so'z. San'atning har bir turi o'ziga xos tasviriy va ifodali vositalarga ega. Musiqada tovushlarning almashinishi va uyg'unligi, xoreografiyada - harakatlarning plastikligi, adabiyotda - so'zning vizual va ifodali imkoniyatlari qo'llaniladi.

Xalq og`zaki ijodi asarlarda o‘z aksini topgan dunyoqarash, qadriyatlar yosh avlodni har tomonlama bilimli, ma’naviy jihatdan yetuk etib tarbiyalashda muhim o‘rin tutadi. Zero, xalq

og‘zaki ijodi ma’naviy taraqqiyotning asosiy tarixiy ildizlaridandir. Har bir xalqning og’zaki ijodi o’sha xalqning fe’l-atvori, estetik didi, ruhiyati, urf-odat va an’analari, orzu-intilishlari, geografik sharoiti va tabiatini aks ettiruvchi o’ziga xos ko’zgudir. Biz ana shu ko’zgu vositasida olamshumul ezgu niyatlar, insoniy fazilatlar, yovuzlik, zulm, adolatsizlikka qarshi nafrat tuyg’ularini ko’ramiz. Shunday ekan, xalqimizning qalb qo‘ri, yuksak aql-zakovati bilan asrlar davomida yaratilib, avloddan-avlodga o‘tkazib kelingan folklor namunalarini ham o‘rganish muhim ahamiyatga ega. Uning boy va rang-barang tarkibiy va xilma-xil shakllar zamonaviy atrof-muhit uchun bitmas-tuganmas ijodiy ilhom beradi[2].

Xalq adabiyoti hisobi qo‘shimcha ravishda xalq adabiyotining asosiy tarkibiy qismlarini qo‘llash orqali matn tuyg‘usini shakllantiradi [1]. Bola shaxsi shakllanishida boshlang‘ich sinf davri eng muhim davr hisoblanadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ishonuvchan, tashqi ta'sirga beriluvchan bo‘ladilar. Ularda ijobiy hissiyotlar, fazilatlarni tarkib toptirish, yuksak axloqiy me'yorlarni shakllantirishda asosiy mas'uliyat boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining zimmasiga tushadi. [3]

Lekin xalq og‘zaki ijodi va uning mif, ertak, doston kabi janrlari zamiriga yashiringan ko‘plab hikmatlar hali to‘la o‘rganilmagan. O‘rganilganlari ham kishilik jamiyatining ma’lum bir davrida qayta tahlil va ilmiy izlanishni talab qiladi. Tilni burish, tilni burish va tez-tez so'zlash o'quvchilarning to'g'ri sof nutqini shakllantirish va rivojlantirishga yordam beradi, to'g'ri va ravon o'qish kabi fazilatlarni yaxshilashga yordam beradi. Tilni burish, tilni burish va tez-tez so'z birikmalari bilan ishlash tarkibni o'zlashtirish va alohida tovushlarni yoki ularning birikmalarini to'g'ri talaffuz qilish xususiyatiga ega. Ulardan o`qish va yozishni o`rganish davrida tovushlarni o`rganishda foydalanish mumkin.Maqol va matallar azaldan muhim didaktik vazifani bajarib kelgan. Ular ishonarli va sodda tarzda odamlarga qanday yashash va ishlashni o'rgatadi, ularni tabiat hodisalarini uzoq vaqt davomida kuzatish natijalari bilan tanishtiradi, muayyan vaziyatda qanday harakat qilish kerakligi haqida oqilona maslahat beradi. Mehnat faoliyatining asosiy qoidalari va axloqiy-estetik me’yorlari aniq shakllantirilgan bu janrdagi asarlar hayot darsligiga aylandi.

Topishmoq bolaning aqliy faoliyatini rag'batlantiradi, aqliy mehnatga qiziqish uyg'otadi, nafaqat zukkolikni yaxshilashga hissa qo'shadi, balki umuman dunyoni tushunishni sezilarli darajada kengaytiradi. Og'zaki san'at asari bo'lgan topishmoq bolalarning ufqlarini kengaytirish bilan bir vaqtda atrof-muhitni badiiy idrok etishni rivojlantiradi va rus tilining metaforik boyligini ochib beradi.

Xalq og'zaki ijodi bugungi kunda ham rivojlanishda davom etmoqda. Shunday qilib, folklorshunoslik muammolari diqqatga sazovor bo'lib, kichik folklor shakllaridan boshlang'ich sinf darslarida foydalanish dolzarb va istiqbolli hisoblanadi.

Natijalar: hozirgi kunda o'zbek xalqining o'ziga xos xalq og'zaki ijodini ya'ni folklor san'atini, xalq dostonlari, qadimiy urf-odatlari,og'zaki she'riy ijodiy,hunarmandchilik,milliy liboslari,xalq o'yinlarini saqlab qolish hamda ularni keng targ'ib qilish asosiy maqsadimizga aylandi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Boshlang’ich sinf 1-2-3-sinf darsliklarini o’rganib chiqildi.

1-sinf uchun ona tili va o'qish savodxonligi 1-qismda

1.Bolalarni sevimli bayrami bo'limida Navro'z bayrami.

2.Yashil sayyora bo'limida topishmoq, boshqotirmalar, maqollar.3. Mo'jizaviy hashorot bo'limida tez aytishlar.

4.Oq terakmi, ko'k terak?, Lanka" o'yini haqida.
1-sinf 2-qismda
1.O'zbek xalq ertaklari: Zumrad va Qimmat,Egrivoy va To'g'rivoy ,Uch og'ayni botirlar.
2.Quvlashmachoq, bekinmachoq.
3.Topishmoqlar
2-sinf ona tili va o'qish savodxonligi 1-qism
1.Maqollar
2.Hunarning foydasi rivoyat
3.Maqollar
2- qism
1.Maqollar
2.Yaxshilik ortidan yaxshilik keladi ertagi.
3.Zumrad va Qimmat
4.O'zbek xalq qo'shiqlari: oyijon,kulcha,kim oladi shuginani,alla qo'shiq.
5.Navbat bilan javob ber" o'yini
6.Tez aytish,maqollar o'yin tarzida berilgan.
3-sinf ona tili va o'qish savodxonligi 1-qism
1.Tulki bilan Laylak" ertagi.
2.Dangasa " ertagi.
3.To'ng'ich farzandning donoligi ertagi.
4.Maqollar
2-qism
1.Maqollar
2.Alpomishning bolaligi
3.Qarg'avoy" o'zbek xalq ertagi
4.Dorbozlik san'ati yunesko ro'yxatida.
5.Maqollar
6.Ertaklar -Yaxshilikka yetaklar, Oltin tarvuz"
7.Tulki va sher" tojik xalq ertagi

Muhokama: Zamonaviy boshlang'ich maktabda o'qish ko'nikmalarini to'liq egallash vazifasi bilan bir qatorda o'qituvchi oldida maktab o'quvchilarining adabiy rivojlanishi vazifasi turibdi. Ushbu muammoni har qanday o'qish materialida hal qilish mumkin va kerak. Nazarimda, folklor materiali juda qimmatli.

Maqol va matallar adabiy tilni boyitish, unga ta’sirchanlik va aniqlik berishda eng katta qadriyatdir.

Folklor janrlarining yana bir bo'linishi mavjud bo'lib, u asar hajmiga bog'liq. Demak, ertaklar, rivoyatlar, dostonlar, tarixiy qo‘shiqlar, xalq teatri yirik folklor janrlariga, jumboqlar, topishmoqlar, matallar, kichik janrlarga mansub.

Ko'pgina maqollarning mazmuni nafaqat gramatik qoidalarni o'rganish uchun material bo'lib xizmat qiladi, balki axloqiy fazilatlarni tarbiyalash manbai bo'lib xizmat qiladi: tabiatga, Vatanga, mehnatga muhabbat, ular mehribon va hamdard bo'lishga o'rgatadi. Kichik yoshdagi o'quvchilarning ona tili va o’qish savodxonligi darslarida maqol va maqollar ustida ishlash savodxonlikni o'rgatishda muhim o'rin tutadi va o'quvchilarning fikrlash va nutqini rivojlantirish uchun ajoyib manba hisoblanadi.

Tez-tez so'zlash o'quvchilarning to'g'ri sof nutqini shakllantirish va rivojlantirishga yordam beradi, to'g'ri va ravon o'qish kabi fazilatlarni yaxshilashga yordam beradi. Tez-tez so'z birikmalari bilan ishlash tarkibni o'zlashtirish va alohida tovushlarni yoki ularning birikmalarini to'g'ri talaffuz qilish xususiyatiga ega. Ulardan savod o'rgatish davrida tovushlarni o'rganishda foydalanish mumkin.

Uzoq vaqt davomida maqol va matallar muhim didaktik vazifani bajarib kelmoqda. Ular ishonarli va sodda tarzda odamlarga qanday yashash va ishlashni o'rgatadi, ularni tabiat hodisalarini uzoq vaqt davomida kuzatish natijalari bilan tanishtiradi, muayyan vaziyatda qanday harakat qilish kerakligi haqida oqilona maslahat beradi. Mehnat faoliyatining asosiy qoidalari va axloqiy-estetik me’yorlari aniq shakllantirilgan bu janrdagi asarlar hayot darsligiga aylandi.

Boshlang'ich maktabda o'rganiladigan folklor janrlari ancha keng tarqalgan. Janrlarning har biri o'ziga xos funktsiyani bajaradi: u tarixiy voqealarning xalq talqinini beradi, shaxsni shakllantirish uchun zarur bo'lgan axloqiy salohiyatni o'z ichiga oladi, insonning dunyoqarashini kengaytiruvchi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi va zarur hissiy kayfiyatni yaratadi. Xalqning boy hayotiy tajribasi, ularning axloqiy, , ijtimoiy, oilaviy, maishiy, diniy qarashlari haqida ko'plab ma'lumotlarni Surhondaryo va Qashqadaryo viloyatida mavjud bo'lgan folklor janrlarida topish mumkin: maqollar, matallar, topishmoqlar, , ertaklar. . “Ular ajdodlarimizning son-sanoqsiz avlodlarining donoligi va tajribasini, o’zbek kishisi fe'l-atvorining eng yaxshi fazilatlari va fazilatlarini jamlangan shaklda aks ettirdi: mehnatsevarlik, mehribonlik, jasorat, saxiylik, qo'shniga, vatanga, o'z yurtiga muhabbat. Shunday qilib, kichik folklor janrlaridan faol foydalanish natijasida bolalarning ta'lim va kognitiv imkoniyatlari ortadi; bolalar yanada ifodali gapirishga o'rganadilar, o'z fikrlarini chuqurroq ifodalaydilar, bu boshqa darslarda aks etadi; ko'ngilochar vazifalar bolalarning fikrlash mantig'ini, fazoviy tasavvurlarini, tasavvurlarini va irodasini rivojlantirishga, ularning ufqlarini kengaytirishga va atrofdagi dunyo haqida umumiy tushunchaga yordam beradi.

Xulosalar: bolalarni tarbiyalashda xalq og‘zaki ijodi muhim o‘rin tutadi. Uni janrlarga bo‘lish ma’lum yoshda bolaning ma’naviy dunyosini boyitish, vatanparvarlik, o‘z xalqining o‘tmishiga hurmat, uning an’analarini o‘rganish, jamiyatda axloqiy-tarbiya, xulq-atvor me’yorlarini o‘zlashtirishga imkon beradi.

Xalq og'zaki ijodi bolaning og'zaki nutqini rivojlantiradi, uning ma'naviy rivojlanishiga, tasavvuriga ta'sir qiladi. Bolalar folklorining har bir janri muayyan axloqiy me'yorlarni o'rgatadi. Maqol va matallar bolalarga asrlar davomida sinovdan o'tgan va bizning davrimizda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan xalq donoligini o'rgatadi. Topishmoqlar kichik yoshdagi o'quvchilarga mantiqiy fikrlashni, tasavvurni rivojlantirishga yordam beradi.

Tez aytishlar o'quvchilarga nutq nuqsonlarini bartaraf etish, og'zaki nutqni rivojlantirish, mantiqiy to'g'ri gaplar qurish imkonini beradi.

Xalq og'zaki ijodining kichik shakllari yordamida nutqni rivojlantirish metodikasining deyarli barcha muammolarini hal qilish mumkin va bu xalq og'zaki ijodining eng boy materialidan foydalanish kerak.

Shunday qilib, bolani xalq madaniyati bilan tanishtirish bolalikdan boshlanishi kerak, degan xulosaga kelishimiz mumkin, chunki asosiy tushunchalar va xulq-atvor namunalari o'sha paytda qo'yiladi. Madaniy meros avloddan-avlodga o‘tib, bola dunyosini rivojlantiradi va boyitadi.

REFERENCES

1. Mariwan H. R. The effectiveness of reading folk literature in improving english language learners' reading proficiency in elementary grades. Qalaai zanistscientific journalVol. (6), No (1), Winter 2021
2. Li, Y. Application of cloud computing data in northeast folk art education. EAI International Conference, BigIoT-EDU. Published by Springer. 429–437, 2021
3. Akramova F.A. Bola shaxsi shakllanishiga boshlang‘ich. Ta'lim o‘qituvchisining psixologik ta'siri. zamonaviy ta'lim / sovremennoe obrazovanie 2015, 3

МУҲАНДИСЛИК ЙЎНАЛИШИ ТАЛАБАЛАРИГА ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ЎҚИТИШДАГИ АСОСИЙ КОМПЕТЕНЦИЯЛАР ВА ЁНДАШУВЛАР

Суюнова Гулчехра
Жиззах политехника институти Хорижий тиллар кафедраси ассистенти

https://doi.org/10.5281/zenodo.7992977

Abstract. *The development of the communicative competence of a future disabled person is divided into two blocks: the first is represented by linguistic, socio-cultural, pragmatic and pathetic competencies closed to the outside world, and the second provides communication with the outside world. Cognitive and operational-technological competencies, which are considered as components of the disabled block.*

Keywords: *engineer, communicative competence, linguistic, socio-cultural, pragmatic, strategic, cognitive, operational-technological competence*

Чет тилидан коммуникатив компетентлик тўртта анъанавий-лингвистик, ижтимоий-маданий мухандислик, прагматик ва стратегик компетенциялар билан ифодаланади. Бу компетенцияларни шакллантириш техника олий таълим муассасаларида биринчи курс талабалари учун амалга оширилади ва уларга тилдан ижтимоий мулоқот жараёнларида фойдаланишни ўргатиш мақсадларига йўналтирилган таълим берилади.

Лингвистик блок талабаларни касбий йўналтирилган чет тилини ўқитиш жараёнида қисман коммуникатив компетентлигини ривожлантириши мумкин. Шунингдек, математик табиий-илмий, умумкасбий ва ихтисослик фанларни ва чет тилини ўзаро узвий интегратив ўқитишни ташкил этиш орқали уни анча бойитиш мумкин. Давлат таълим стандартларида чет тилини танлов фанлари ва асосий блок фанлари билан узвийлашган ҳолда ўқитиш кўзда тутилган бўлиб, бу интегратив таълимни ташкил этиш имкониятларини яратади.

Амалий касбий фаолият жараёнида компетенцияларни янгилаш жараёнида мутахассисликнинг ўзгариши юз берса, амалдаги мутахассисликнинг лингвистик блоки ўзгаришсиз қолади ва ўзининг янги касбий блокни шакллантиришга хизмат қилади. Чет тилидан *касбий блок*нинг компонентлари 1-жадвалда келтирилган.

Когнитив компетенция чет тилидан билим ва улардан нутқ фаолиятида фойдаланиш кўникмаларини, оператив ва технологик компетенция эса чет тилидан касбий нутқий мулоқот жараёнларида билимлардан фойдаланишни ташкил этиш йўлларини кўрсатади. Иккала компетенциялар ҳам биринчи блокнинг компетенцияларига нисбатан “мижозлар” сифатида ҳаракат қилади[1; 2].

Ижтимоий-касбий компетенция махсус қисмининг лингвистик ва касбий блоклари мотивацион ва қадриятли компоненти билан боғланган.

1-жадвал

Бўлажак муҳандисларни чет тилидан касбий компетентлигининг компонентлари

Компонентлар	Йўриқнома

1.Когнитив компетенция	1. Тил бўйича билим: Математик ва муҳандислик фанлари соҳасида; Махсус фанлар; Нутқ фаолиятида; Графикли ахборотли ва ташкилий соҳада; Муҳандислик фаолиятида
2.Операцион-технологик компетенция	2. Кўникма ва қобилият: Профессионал стандартларда келтирилган чет тилидан оғзаки коммуникация ва ёзма ишларни амалга ошириш; Тил бўйича ахборотларни тақдимот қилиш ва интерпретациялаш, хизматларни ташкиллаштиришга тайёргарлик; Чет тилида касбий ҳаракатларни мустақил амалга ошириш; Кўрсатмаларни аниқ ишлаб чиқиш; Экстралингвистик воситалар билан бирга коммуникатив қобилиятларни қўллай олиш;

Бўлажак муҳандиснинг коммуникатив компетентлигини ривожлантириш махсус ташкил этилган ўқув-касбий фаолият жараёнида чет тили ва муҳандислик фанларини интегратив ўқитиш доирасида амалга оширилади.

Когнитив ва операцион-технологик компетенциялар хусусиятлари, уларнинг яқин ички алоқа ва амалий касбий эҳтиёжларини таъминлаш зарурати сифатида таълимни ташкил этиш жараёни қуйидагича амалга оширилади:

1) имкон даражасида кўп билим ва ички нутқнинг турли тузилмаларини фаоллаштириш имконияти;

2) касбий фаолиятни бир неча даражада баҳолаш қобилияти.

3) маълумот асосида жавоб олиш имконияти мавжудлиги ёки касбий йўналтирилган таълим жараёнида маълумот олиш учун шароит яратиш.;

4) шакл ва мазмуннинг изчиллигида ишлаш;

5) тузилган жавоб, яъни бир вазифада бир неча саволга жавоб олиш қобилияти;

6) топшириқларда касбий- амалий жараён мавжудлиги[1].

Биринчи семестрда чет тили таълимида муваффақиятга эришишда табиий-илмий, умумкасбий ва ихтисослик фанлар узвийлигини таъминлаш асосида амалга оширилади. Биз турли йўллар билан ҳал қилиниши мумкин ҳисобланган ёки бу вақтда талабалар томонидан ўрганиладиган бир неча мутахассислик фанлар билан боғлиқ маълумотлардан фойдаланишдан иборат мураккаб муаммоларни кўриб чиқа бошлаймиз. Бу вақтга келиб

талабалар тўпланган маълумотларни тушуниш, фанлар ўртасида “кўприклар қуриш”га, бу маълумотларнинг касбий билимлар тизимидаги ўрнини аниқлашга эҳтиёж сезадилар. Чет тилидан таълим жараёнида фанлараро узвийликни таъминлаш асосида талабаларни ўрганаётган муаммо бўйича матнларнинг кўплаб фрагментларини ўқишга жалб қилиш орқали коммуникатив билим ва касбий қизиқишни мустаҳкамлаш мақсадида ушбу эҳтиёждан фойдаланиш имконини беради[1].

Иккинчи семестрда муҳандислик йўналиши талабаларига чет тилини ўқитишда “Назарий механика” ва “Материаллар қаршилиги” фанлари билан узвийлигини таъминлаш асосида амалга оширилади. Қаттиқ жисмнинг айланма ҳаракати мавзусини ўрганишда уларга бир қарашда ҳар хил, лекин унда инерция ва қаттиқлик мавжуд бўлган муаммоларни таклиф қилиш мумкин.

Назарий масалалардан ташқари, мутахассисликка доир касбий-амалий аҳамиятга эга ҳисобланган чет тилидаги муаммоли масалалардан ҳам фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Одатда, муҳандислик йўналиши талабаларига оддий қурилмани лойиҳалаш вазифаси қўйилади. Ўқитувчи буюртмачи вазифасини бажаради: топшириқ беради ва лойиҳани қабул қилади. Кичик гуруҳларга 2-3 нафар талаба манбалардан бир неча хил фрагментларни ўқиб, таклифларни ўртага ташлайдилар, уларнинг афзалликлари ва камчиликларини муҳокама қиладилар, якуний қарорга келиб буюртмачига тақдим этадилар[3].

Муҳандислик бакалавриат таълим йўналиши талабаларини интегратив тайёрлашнинг якуний босқичида муаммоли жараёнлар ва муаммоли масалалар ёки ҳақиқий касбий амалиётдан олинган жараёнлар чет тили ўқитиш асосида амалга оширилади. Айниқса, илмиймақолалар,интернет, конференция материаллари, ихтиролар учун патентлар кўринишидаги илмий-техник манбаларнинг мазмун-моҳиятини ахборотли ўқиш, таҳлил қилиш ва тушуниш босқичида битирув малакавий ишни тайёрлаш ва бажаришни чет тилида олиб бориш аҳамиятлидир. Бундай ишларда коммуникатив нутқ амалиёти нуқтаи назаридан талабалар ушбу манбаларда маълумотларни тақдим этиш қоидаларига эътибор беришлари лозим. Бунинг учун қуйидаги мавзуларда кичик гуруҳ баҳсларини ўтказиш фойдали ҳисобланади:

- the work is not done until it is communicated;
- elements of every communication;
- methods of communication;
- message: what, how, when, why, who;
- graphics in communication;
- readability of texts;
- writing a paper:length, contents, title, abstract, nomenclature, body of paper, headings, mathematics, figures, tables, acknowledgments.

Чет тилидан муҳандислик фанлари билан фанлараро интеграциялаштириб ўқитиш талабани мотивларини алмашинишида касбий билиш қобилиятларини ривожланишида ҳамда коммуникатив йўналганлик ва касбий йўналтирилганликка ҳисса қўшади. Шу нуқтаи назардан интегратив ва контекстуал ўрганиш тамойилларини ўзаро боғлаш муҳим аҳамиятга эга[1].

1. *Ўқув фаолиятида талабани шахсий қўллаб-қувватлашнинг педагогик-психологик тамойили.* Тамойилнинг амалга оширилиши талабанинг ўқув фаолияти жараёнидаги

ҳақиқий эҳтиёжларини она тилида ҳал этиш ва кейин чет тилини қўллаб-қувватлаш орқали амалга ошириш.

2. *Мутахассислар касбий фаолиятининг мазмун-моҳияти, шакли ва шарт-шароитларида талабалар ўқув фаолиятини изчил моделлаштириш тамойили.* Таълим мазмун-моҳияти турли босқичларда ва квазипрофессионал шакли орқали таълим-тарбия ва касбий фаолиятга ўтиш даврида ўзгаради.

3. *Ўқув жараёни субъектлари (талабалар) биргаликдаги фаолиятнинг ўзаро таъсирлашуви ва диалогик мулоқотнинг етакчи роли тамойили.* Интегратив таълим глобаллашув шароитида замонавий муҳандислик фаолияти мулоқот сифатида тақдим этилиши мумкин. Машғулотлар мазмун-моҳиятини белгилашда талабаларнинг қизиқишлари ва уларнинг хоҳиш-истаклари ҳисобга олинади. Оғзаки нутқ билан боғлиқ нутқ малакалари кичик гуруҳларда амалга оширилади.

4. *Ўқитишнинг муаммоли мазмун-моҳиятий тамойили ва уни таълим жараёнида қўллаш тамойили.* Тамойилга мувофиқ муаммони ҳал қилиш интегратив ўрганишнинг зарурий шарти ҳисобланади, чунки у талабаларнинг барқарор қизиқишини таъминлайди ва олинган билимларга шахсий маъно беради.

5. *Таълим жараёнида ўқитиш ва тарбиянинг аниқ мақсадларига эришиш учун бошқа назариялар ва ёндашувлар доирасида таклиф этилган ҳар қандай педагогик технологиялардан фойдаланишнинг очиқлик тамойили.* Интегратив ўқитиш битирувчилар томонидан чет тилида коммуникатив компетентлигини эгаллаш натижасида таълим шакллари, усуллари ва мазмун-моҳиятини танлашда ривожлантирувчи таълим назариясида ишлаб чиқилган педагогик технологиялар, ўқув жараёни мазмун-моҳиятини шакллантиришга муаммоли ёндашув ғоялари ҳамда ақлий ҳаракатларни босқичма-босқич шакллантириш ҳақидаги ғоялар қўлланилади.

6. *Талабаларнинг ўқув фаолиятини ташкил этиш шаклларининг таълим мақсадлари ва мазмун-моҳиятига етарлилик тамойили.* Дастлабки босқичда интегратив ўрганиш анъанавий маъруза ва амалий машғулотлар шаклида амалга оширилади. Сўнгра дарс шакли ўзгартирилади, мунозаралар, “ақлий ҳужум” тамойили бўйича дарслар, кичик лойиҳалар, муаммоли жараёнларни муҳокама қилиш, оғзаки мулоқот қилиш, ҳисобот, муҳандислик соҳаси бўйича илмий матн ёзиш технологиясини муҳокама қилиш кўникмалари ривожлантирилади.

7. *Анъанавий педагогик технологияларни ва янгиларини педагогик жиҳатдан бирикиш тамойили.* Анъанавий технологиялар интегратив таълимнинг дастлабки босқичида қўлланилади. Талабалар ўқув кўникмаларига эга бўлиб, заруриятга кўра лойиҳавий ва компьютерли ўқитиш элементлари киритилади.

8. *Шахсни касбий фаолиятга тайёрлаш ва ўқитишнинг умумийлик тамойили.* Таълим жараёнида касбий муҳандислик фаолиятининг турли жиҳатлари моделлаштирилганлиги туфайли таълим самараси таъминланади.

Тадқиқотлар таҳлили шуни кўрсатадики, интегратив таълим анъанавий таълим тамойилларига тўғри келади, бу эса талабаларнинг касбий мотивларини шакллантириш нуқтаи-назаридан унинг салоҳиятини оширади.

Чет тилида касбий коммуникатив компетентликнинг компонентларини, ўқув фаолиятининг тегишли турларини аниқлаб олгач, ушбу фаолиятнинг субъект мазмун-моҳиятига мурожаат қилиш, яъни коммуникатив компетентликнинг компонентлари

таркибига когнитив, лингвистик ва касбий мухандислик қандай киритилганлигини билиб олиш лозим.

REFERENCES

1. Крылов Э.Г. Интегративное билингвальное обучение иностранному языку и инженерным дисциплинам в техническом вузе. Диссертация на соискание степени доктора педагогических наук. 13.00.02. – Екатеринбург-2016. С. 450.
2. Маматқулов Х.А. Хорижий тиллар бўйича ҳарбий педагоглар касбий компетентлигини ривожлантиришнинг илмий-услубий асосларини такомиллаштириш. Пед.фан.док.(DSc) дисс.автореф. -Т.2021.-54 б
3. Мухитдинова М.Р. Умумий ўрта таълим мактаби битирувчиларини инглиз тилига масофавий ўқитишнинг усул ва воситалари. Пед.ф.ф.док.(PhD) дисс.автореф. -Т.2020.-52 б.
4. Соловова, Е. Н. Методика обучения иностранным языкам: базовый курс лекций: пособие для студентов и учителей. – 4-е изд. – М.: Просвещение, 2006. – 239 с.

EDUCATION OF TOLERANCE AT ENGLISH LANGUAGE LESSONS IN THE CONTEXT OF TECHNOLOGY OF CULTURE DIALOGUES

Umarova Sarvinoz Sardorovna
Urganch davlat universiteti tayanch doktoranti

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993282

Annotation. *This article examines the phenomenon of tolerance education in foreign language lessons and shows that the most productive for this purpose of education is the use of the concept of the dialogue of cultures in the educational process of learning.*

Keywords*: tolerance formation, english language teaching, , crosscultural communication , person of culture ,education, dialogue*

Tolerance is one of the most important personality traits, extremely necessary for the development (and simply maintaining the viability) of all mankind. Tolerance is the very characteristic that ensures the success of both the individual and society and the state as a whole. And although the education of tolerance is the problem of the 21st century, the origins of tolerant and respectful attitude towards other cultures, religions, views lie in the very foundations of cultures and civilizations. The most important factor influencing the education of tolerance,

is the level of culture of the individual. The fall of the general cultural(basic) level of personality development inevitably exacerbates intercultural and interethnic contradictions. Therefore, although it is possible to form a tolerant consciousness in various ways, the most effective way, as pedagogical practice shows, is through familiarization with the cultural values of one's people, and through them - with the world. This is how the cultural experience of the individual is formed.

A cultural personality cannot be non-tolerant. Culture is the universal language of international communication. Therefore, it can serve as a universal means of forming a tolerant consciousness. An uncultured person carries a vacuum in his soul, a void that can be filled with anything, including bad habits,intolerance and etc. A cultured person is constantly busy, his soul performs incessant complex inner work, improving in this way. This work continues throughout life, for a person grows spiritually throughout his life. For the formation of cultural experience, it is also very important that it is laid down already from preschool age and develops over the years. This is served in modern conditions by the pedagogy of art, which through art forms and develops the cultural consciousness of students.

Currently, in the pedagogical process, the foreign language teachers faces a difficult task, which is not only to familiarize students with the diversity of cultures, but also to educate respect and tolerance towards other cultures. In addition, the teacher should be able to explain the term "tolerance". We are talking not only about the formulations associated with this term, but also about familiarity with all the nuances of tolerance. For the successful assimilation of the term "tolerance", it is necessary to understand what a tolerant person is, and for this purpose the teacher needs to tell about the qualities that are characteristics of such a person.

Communication in English is an intercultural interaction. It is very important to explain to the student that a foreign culture is no worse and no better than ours - it is just different, and these differences must be tolerated and understood. In our opinion, the use of the technology of dialogue of cultures is one of the most important means of educating tolerance in English language lessons. The dialogue of cultures is an exchange of opinions and experience,

comprehension of the values and traditions of other people. Teaching foreign language communication in the context of a dialogue of cultures involves an interconnected solution of the following communicative, educational, general educational and developmental tasks, namely:

1. Cognitive (culturological) aspect:

-activation of knowledge about the culture of English-speaking countries that is available in the experience of students;

-acquaintance with the culture of the country of the language being studied by comparing previously existing knowledge and concepts with newly acquired ones, with knowledge about one's country, one's area, about oneself;

development of students' abilities to represent their country and culture in the conditions of foreign language and intercultural communication.

2. Educational aspect:

the formation and development of the communicative culture of students, the development of a culture of oral presentations and writing in English;

development of the ability to translate and use a dictionary.

3. Developmental aspect:

-development of students' abilities to use English as a communication tool in the dialogue of cultures and civilizations of the modern world;

-development of intellectual skills and creative abilities of students in the collection, processing and interpretation of various types of cultural information;

-development of linguistic and regional studies and speech observation, creative imagination, associative and logical thinking in the conditions of foreign language educational communication;

-development of communication skills, independence, ability to cooperate.

4. Educational aspect:

-the formation of students' ideas about the dialogue of cultures as a consciously chosen philosophy of life, requiring from its participants respect for other cultures, linguistic, ethnic and racial tolerance, readiness to study the cultural heritage of the world, to spiritual enrichment with the achievements of other cultures, a deeper awareness of their native culture through the context of the culture of English-speaking countries;fostering a sense of patriotism, a sense of pride in one's culture, one's country; education of the need and ability for cooperation and mutual assistance.

Teaching a foreign language in the context of a dialogue of cultures contributes to the education of a person of culture who is committed to universal values, who has absorbed the richness of the cultural heritage of the past of his people and the peoples of other countries, who strives for mutual understanding with them, who is able and ready to carry out interpersonal and intercultural communication, including by means of English language. The implementation of training and education in the context of culture contributes to a better assimilation of educational material, an increase in communicative and cognitive motivation, provides the possibility of simultaneously accessing language and culture, has a positive effect on the emotional state of students, contributes to the formation of students' tolerance for carriers of any cultural, religious, ethnic traditions, education personalities of the 21st century.

REFERENCES

1. Aleshkina Ye.B. Teoriya i metodika obucheniya inostrannym yazykam i kul'turam vospitaniye tolerantnosti na urokakh angliyskogo yazyka [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: http://netnado.ru/vospitanie-tolerantnosti-na-urokah-anglijskogoyazika-e-b-alesh/page-1.html (data obrashcheniya: 15.06.2016)..
2. Dmitriyev T.D. Mnogokul'turnoye obrazovaniye. – M.: Narodnoye obrazovaniye, 1999. – 208
3. Kadirova Z. Globalizatsiya-modernizatsiya-tolerantnost //”Globallashuv jarayonida jamiyatni demokratlashtirishning siyosiy, falsafiy-huquqiy masalalari”. Respublika ilmiy-nazariy anjuman tezislari.-Toshkent, 2006.-4- 4 b.
4. Petrenko M.A. Pedagogicheskaya interaktsiya kak sredstvo formirovaniya emotsional'nogo intellekta v vysshem obrazovanii. Izvestiya Yuzhnogo federal'nogo universiteta // Pedagogicheskiye nauki. – 2016. – №4. – S. 81–87
5. . Petrenko M.A. Kontseptsiya dialoga kul'tur v?obrazovatel'nom protsesse shkoly na urokakh inostrannogo yazyka / M.A. Petrenko, I.S. Gerasimenko // Mezhdunarodnyy zhurnal prikladnykh i fundamental'nykh issledovaniy. – 2016. – №6–5. – S. 955–961;
6. https://cyberleninka.ru/article/n/students-tolerance-development-by-means-of-teaching-the-english-language-in-universities-of-kazakhstan

FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR, TIL- MADANIY BOYLIGI

Xalilova Zilola Farmonovna
Doktorant, Navoiy davlat pedagogika instituti, zilolakhalilova@inbox.ru

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993292

Annotatsiya. *Har qanday til o`z lug‘at boyligini jamiyat shakllanishi va inson hatti – harakati bilan bog`liq holda rivojlantirib, iboralar, turg‘un so‘z birikmalari , maqol va matal, ideomalar hisobiga ham son jihatidan, ham sifat jihatidan boyitib boradi. Tildagi ana shunday turg‘un birikmalar bilan shug‘ullanuvchi bo`lim frazeologiydir.*

Kalit so’zlar: kognitiv, konsept, peyorativ,*frazeologiya , ibora, leksik , sintaksis, semantika, turg`un birlik, maqol , tilshunoslik.*

Frazeologiya turg‘un so‘z birikmalari va ularning kelib chiqishi inson munosabati va hayot tarzi bilan bog‘liq.Frazeologiya adabiyotda madaniy boylik va stilistik qurilma sifatida tushunilgan. Maqol-frazeologiyaning asosi bo`lib, o`zgarishi murakkab bo`lgan til komponentidir. Ular xalqning donoligini ko`rsatuvchi hayot oynasidir , haqiqat va donishmandlar o`giti, siyosiy, ijtimoiy ,diniy qarashlarni ifodalab yetkazadi. Inson qalb kechinmalarini va his –tuyg`ularini yoritguvchi ko`zgudir.

Masalan:

Geduld wird alle Schmerzen heilen- Sabr barcha og`riqlar davosidir.

Sabr qilsang g`o`radan holva bitar.

das Haar in der Suppe finden - Sho`rvadan soch topmoq.

Qildan qiyiq axtarmoq.

Radio hören - radioni tinglamoq , ammo –sh`er yoki q`o`shiqni tinglamoq ma`nosida

Pferde zähmen -otlarni q`o`lga olmoq -o`rgatmoq

[1]Fleischer 1997: 163

Schwarzes Gold- die Kohle, Erdöl. **Qora oltin-** ko`mir yoki neft

Die weise Baumwolle- **Weisses Gold** . **Oq oltin** – oq paxta

Frazeologizmlarda rang konsepti sub`ekti tahlilini yoritishda ideolektida reallashgan xususiy yashirin ma`nolar (ya`ni rang) implisit tarzda ifodalanib, so`zlarning ma`no strukturasidan muhim o`rin olmaydi, ularning faollashuvi ko`pincha kontekst bilan bog`liq bo`ladi.

Masalan:

Frazeologizmlarda rang konseptining muhim jihatlaridan yana biri voqeilikka yo’naltirilgan ‘‘baho ifodasi ‘‘ bo’lib, ular salbiy yoki ijobiy emotsional munosabat shaklda bo’ladi. Qiyoslanayotgan tillar frazeologizmlar tarkibida obyektga nisbatan peyorativ bilan melnorativ munosabatlarning mavjudligini kuzatiladi. Peyorativlik obyekt borliqdagi hodisalarga nisbatan salbiy baho berib ,tanqid,nafrat,salbiy qarashlar semantikasini reallashtirish imkoniyatlari sifatida namoyon bo’luvchi til birliklarining xususiyatlaridir. Melnorativlik esa lisoniy shakllarda mustahkamlangan tilning obyektiv realligida aks ettiradigan ijobiy baho bilan bog’liq.Ta’kidlash lozimki,frazeologizmlar ham melnorativ va peyorativ semantika so’zlovchining borliqqa bo’lgan munosabatlari maydonini tashkil etib u yoki bu til birligida mustahkamlangan .

O’zbek,nemis tillaridagi frazeologizmlarda rang konseptida peyorativlik hodisasi ,o’z navbatida , ikki xil ya’ni obyektiv va subyektiv belgilarga ko’ra olamning o’ziga xos frazeologik

manzarasini yaratgan .Obyektiv belgilar insonning jismoniy va narsa predmet orqali salbiy munosabat bildirilishi bilan xarakterlanadi.

‘‘Ranglar olamining lisoniy manzaralarini shakllantirishda katta rol o’ynaydi,zero turli lingvo madaniy jamolardan har bir rang bilan bog’liq, ma’lum soniyalar,u yoki bu ranga oid tasavvurlar mavjud‘‘dir. Shunday ekan, rang ma’nolarining konseptual xususiyatlarini anglash uchun rang konseptining olamning lisoniy manzarasidagi ifodalanishini o’rganish lozim.

Nemis xalqlarda ham rang konsept vositasida ma’lum bir voqeilikka bo’lgan munosabat ifodalanadi.Tabiiyki,‘‘turli lisoniy va madaniy sistemalar sezilarni darajada farqlanadi,ammo subyekt tili, tafakkuri va madaniyatiga asoslangan umumiy tushunchalar bazasini ko’rsatuvchi semantik va leksik inversiyalar ham mavjud‘‘.Buni oq va qora konsepti misolida ko’rish mumkin ya’ni oq rang ‘‘yaxshilik,poklik‘‘, qora rang bo’lsa ‘‘yovuzlik kabi umuminsoniy asosiyativ semalarga (ramzlarga)ega. Bu albatta,frazeologizmlarda ko’proq,namoyon bo’ladi.

Ta’kidlash lozimki,‘‘frazeologizmlar semantikasi odatda inson xarakteristikasi va uning faoliyatiga yo’naltirilgan bo’ladi‘‘. Rang konsepti va ya’ni oq,qizil,qora,sariq ‘‘frazeoleks‘‘lar ishtirok etgan frazeologizmlarda insonning borliqqa munosabati rang turi asosida semantik farqlangan bo’lishi mumkin.

Olamning lisoniy manzarasini obrazli yaratishda faol ishtirok etadigan hamda uni o’zida yaqqol aks ettiruvchi unsurlardan biri frazeologizmlardir. Ular muayyan millatning urf-odatlari, madaniyati va milliy qadriyatlarini namayon qiladi. Shuning uchun ham frazeologizmlar “millat hayotining ko’zgusi „ bo’lib , semantikasi inson xarakteri va faoliyatiga yo`naltiriladi hamda “ko’pincha ushbu sub’ektning ekstremal ichki kechirmalari, fiziologik – psixologik holati va emotsiasini ifodalaydi“. Shunday ekan , qardosh tillardagi rang kontseptiga ega frazeologizmlarni tadqiq qilish alohida dolzarblik kasb etadi.

Kontsept milliy o’ziga xos mental tuzilma bo’lib , uning mazmun plani muayyan ob’ekt haqidagi bilimlarning inson ongidagi jamidir. Uning shakllanishi borasida psixolingvistlar va tilshunoslar o’rtasida turli xil fikrlar mavjud bo’lib, u yakka (individ) yoki jamoaning mazmundor birligi sifatida talqin qilinmoqda. Lingvokulturologiyada rang kontsepti insonni o’rab turgan olamni –anglashida muhim kognitiv kategoriyalardan biri sifatida ko’p predmet-hodisalarni o’zida aks ettiradigan „madaniy kod“ , ya’ni „ turli xalqlarning o’zaro munosabatlari natijasida“madaniy dol’tonizm“, ni bartaraf etishga imkon beradigan bilimdir“ , deya ta’kidlaydi tilshunos A.Belov. Ranglar har bir millatda o’ziga xos ifodaga ega bo’lib , u nolisoniy omillar qilishi bilan bog’liq holda tilda namayon bo’ladi va rang orqali har bir millat (til egasi) dunyodagi ma’lum hodisalarni tasavvur qiladi . Masalan , Germaniyada qizil yorug'lik ogohlantiruvchi va isituvchi ta'sirga ega va ko'k chiroq tinchlantiruvchi va sovutish ta'siriga ega. Misol uchun, ko'k, fantaziya va sodiqlik tuyg'usini bildiradi. Yashil - umidni, oq - begunohlikni, qora - o'limni, qizil - sevgini, millatning dunyoni bilishi va uni tasavvur qilishni ifodalaydi.

Yashil rang AQSH da „omad“ , boshqirdlarda esa „oliyjanoblik“ni ifodalaydi , evropoliklarda qora rang , yaponiyaliklarda esa oq rang motamning ramziy ma’nolariga ega . Bu yerda ranglarning har bir millat tomonidan har xil tarzda tasavvur qilinishi assotsiatsiyalarda namayon bo’ladi , ya’ni assotsiatsiyalar turli tillar egalarining milliy – madaniy tafakkuriga bog’lik holda turlicha voqealanadi. Bu til egalarining olamni rang kontsepti orqali tassavur qilishni aks ettirib, rang kontseptiga oid assotsiatib doira etnoslarning ,“madaniy fon „ ini ifodalaydi va ana shunday assotsiatsiya bilan bog’liq bo`lgan frazeologizmlar tilshunoslikda idioetnik frazeologizmlar deya atalmoqda.

« Ranglar olamning lisoniy manzaralarini shakllantirishda katta rol o’ynaydi, zero turli lingvomadaniy jamoalarda har bir rang bilan bog’liq ma’lum assotsiatsiyalar , u yoki bu rangga oid tasavvurlar mavjud » dir . Shunday ekan, rang ma’nolarining kontseptual xususiyatlarini aniqlash uchun „rang“ kontseptining olamning lisoniy manzarasidagi ifodalanishini o’rganish lozim.

Turkiy xalqlarda ham rang kontsepti vositasida ma’lim bir voqelikka bo’lgan munosabat ifodalanadi. Tabiiyki, lisoniy va madaniy sistemalar sezilarli darajada farqlanadi, ammo sub’ekt tili, tafakkuri va madaniyatiga asoslangan umumiy tushunchalar bazasini ko’rsatuvchi semantik va leksik universaliyalar ham mavjud. Buni oq va qora konsepti misolida ko’rish mumkin, yani oq rang ,,yaxshilik , poklik‘‘ , qora rang bo’lsa , „yovuzlik ‘‘ kabi umumiy insonlik assotsiativ semalarga ega. Bu,albatta, frazeologizmlar semantikasi odatda inson xarakteristikasi va uning faoliyatiga o’zgartirilgan bo’ladi. Rang kontsepti, ya’ni oq, qizil, qora,sariq „ frazeoleks“ lar ishtirok etgan frazeologizmlarga insonning borliqqa munosabati rang turlari asosida semantik farqlangan bo’lishi mumkin. Bu haqda O.A.Kornilov turli tillarda rang semantikasi na kontseptlar miqdori bo’yicha, na ularning differentsiya darajasi bo’yicha mos kelishini yozib , ba’zi avstraliyalik aboringenlar tilida faqat ikkita rang qora va oq mavjudligini ta’kidlaydi.

Ya’ni misollarda frazeologizmning semantik tayanch komponenti qora uchta etnos vakillarning tasavvurida aynanlik kasb etib,bu o’ziga xos voqeylikni anglash ,‘‘madaniy konsepti ‘‘ bo’lib,‘‘olamning etnomadaniy manzarasi ‘‘ uchun turkiy xalqlar tasavvurida mufassal obraz hosil qilgan.

Kuzatishlarimiz shuni ko’rsatadiki, turkiy tillar va evropa tillar frazeologizmlarida quyidagi ranglar asosiy ramziy ma’nolarga ega,ya’ni o’zbek tilida oq,qora ,qizil,ko’k,sariq,qozoq tili frazeologizmlarida oq ,qora,qizil,jigarrang va sariq,qoraqalpoq tilida esa oq ,qora,qizil,sariq ranglar o’ziga xos ramziy ma’no ifodalagan holda har bir tilning milliy spesifik xarakterini anglash imkonini beradi.Rang konsepti xalqlar ongida sinteziy asosida frazeologizmlarda umumiy ramziy hosila ma’noni yuzaga keltirib,ushbu konseptning umuminsoniy konseptlar,ya’ni hayot,o’lim,baxt,qo’rqinch kabi konseptlar bilan o’zaro munosabatini shakllantiradi.Bunday konseptlar ‘‘ doimo insonga fiziologik ta’sir turli xil hissiyotlarni namoyon etgan holda rangning asosiy funksiyasi-mo’jizaviylik axborotlilik va dekorativlik kabilarni yuzaga keltiradi.

REFERENCES

1. Виноградов В.В. Русский язык. - М.: Наука, 1992 г.
2. Виноградов В.В. Лексикология и лексикография: Избранные труды. - М.: Наука, 1997г.
3. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. – М.: Высшая школа,1988 г.
4. A.Iskos, A. Lenkowa. Deutsche lexikologie, 1986 г .
5. A.Iskos, A. Lenkowa. Lesestoff zur deutschen Lexikologie. Издетельство « Просвещение», 1986 г.
6. M.D.Stepanova, I.I.Cernyseva . Moskau “VYSSAJA SKOLA” 1986 г.

NAZAR ESHONQUL IJODIDA KINOYANING BADIIY-USLUBIY XUSUSIYATLARI

A.Hasanov
F.f.n ,Qo’qonDPI

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993318

Annotatsiya. *Kinoya grekcha – eironeia (zimdan kulish, kesatish) so’zidan olingan bo’lib, ba’zan muallif bamaylixotir, jiddiy holda gapiradi-yu, ammo so’zlarni o’z asl ma’nosiga qarama-qarshi ma’noda qo’llab, biror kishi yoki hodisa ustidan kesatib yashirin masharaomuz kuladi. Kinoya matnda so’zning yangi ma’no qirralarini yuzaga keltirish imkoniyatidir. Kinoyada so’zlovchining sub’ektiv munosabati kesatiq (ba’zan kulgi) orqali ifodalanadi va mazkur munosabat zaminida salbiy fikr yotadi. Kinoya shakl va mazmun zidligi asosida yuzaga keladi.*

Kalit so’zlar*: Nazar Eshonqul, kinoya, badiiylik.*

Kinoya tasviriy vosita sifatida badiiylikda muhim o’rin egallaydi. Ayniqsa, asar badiiyatida xalkchillik ruhini ta’minlashda uning ahamiyati benihoya katta. So’z san’atkorlari undan foydalanar ekan, badiiylik mezonini o’ziga xos tasvirlashda unga alohida e’tibor bilan qaraydilar.

Evropa adabiyotshunosligida «ironiya» termini ostida umumlashtiriluvchi kinoya vositasi shakl va mazmun zidligiga asoslangan, zamirida tanqidiy kulgi yotuvchi, so’zlovchining salbiy munosabatini piching, qochirim, kesatiq yo’li bilan ifodalovchi uslubiy vositadir. Uning lingvistik hamda stilistik belgilari o’zbek tilshunosligida ham tadqiqot ob’ekti bo’lgan

So’nggi yillardagi lingvopoetik tadqiqotlarda muayyan yozuvchi ijodida qo’llangan kinoya vositasini tadqiq qilishga e’tibor qaratildi . Chunki kinoya badiiy asar tilida fikrning o’ta ta’sirchanligini ifoda etuvchi uslubiy vosita sifatida muhim ahamiyatga molik. Bu sub’ektiv baho ifodalashning asosiy negizi bo’lib, muallif fikrining badiiy shaklidir.

Kinoya vositasining badiiy asar tili, uning estetik qimmatini oshirishdagi ahamiyati xususida hali atroflicha izlanishlar olib borish mumkin. Ayniqsa, uning mohiyatiga pragmalingvistik nuqtai nazardan yondashib, asar badiiyatini ta’minlashdagi o’rnini muayyan yozuvchi asarlari misolida tadqiq qilish o’zining dolzarblik darajasini saqlab turibdiki, bu tanlangan mavzuning nechog’lik ahamiyatli ekanligini belgilaydi.

Pragmatika til birliklaridan foydalanuvchi shaxs yoki so’zlovchining til belgilariga munosabatini o’rganuvchi tilshunoslik aspektlaridan biri hisoblanar ekan, biz N.Eshonqul hikoyalarida qo’llangan kinoya vositalarini lingvistik pragmatikaning implikativ mazmun turlaridan biri bo’lgan tagma’no ko’rinishlaridan biri sifatida talqin etamiz. Chunki «kinoya va uning ko’rinishlarini to’g’ridan-to’g’ri olib uni pragmatika sohasi bilan bog’lamay turib, undagi yashirin mazmun ko’rinishlarini aniqlamay turib, u haqda fikr yuritib bo’lmaydi.

Uning bug’doy ko’tarib yurishidan ori kelgan Ollomurod tegirmonchi Bayna momoni insofga chaqirdi:

– Siz bunday ovora bo’lib yurmang, – dedi u. – Biron erkakdan berib yuborsangiz, tortib, o’zim uyingizga olib borib tashlayman.

*– **Bu qishloqda erkak yo’q**, – dedi Bayna momo zarda bilan, so’ng yelkasidagi bug’doyni tegirmonga kiraverishda tushirdi. Gapirayotganda ovozi titrab ketdi.* (“Shamolni tutib bo’lmaydi”)

Berilgan kinoya vositasi situativ xarakterga ega. Shuning uchun bunda so’zlovchining ichki maqsadi aniq sezilib turadi. Chunki kinoya vositasining ishora qilish vazifasi sub’ektning ichki maqsadini yuzaga chiqarishda aktual vazifa bajargan. Bir vaqtlar butun qishloqning orini ko’targan Rayim polvonni quloq deb ta’qib qilib otib tashlaganlarida indamay bu ayanchli holatni tomosha qilib turgan qishloqdoshlaridan nafratlangan Bayna momo endi ularni kechira olmaydi. Ularning ustidan ana shunday zaharxandalik bilan kuladi. Yozuvchi yuqoridagi situativ xarakterga ega bo’lgan kinoyani dialogik nutqda qo’llab, personajlar nutqiga jonlilik, tabiiylik bag’ishlaydi. Buning pirovardida asar badiiyatiga xalqchillik ruhini olib kiradi.

Badiiy matnda kinoya vositasining ifodalanish jihatdan murakkab turi ham mavjudki, u assotsiativ ironiya deb ham ataladi. Bunda salbiy shaxsiy munosabat asta-sekinlik bilan yuzaga chiqib, so’zlovchi ideolektiga xos illokutiv maqsad sekin-asta yuzaga chiqadi: *Eri ertalab bir dasta kalitlarni olib, bir haftadan buyon ochilmayotgan omborga qarab ketdi. U yerdan asabiylashib, xo’mrayib qaytib keldi.*

− Yo qulfdan voz kechish kerak, yo eshikdan, − dedi u o’ziga-o’zi gapirgandek. − Hech ochib bo’lmayapti, qulf yomg’irda ochiq qolib, zanglagan. Biron narsa bilan o’rab qo’yishga ***sening aqling ko’plik qilgan****. U “yetmagan” demadi, aynan “ko’plik qilgan” dedi.*

Kinoya murakkab mazmun ko’rinishlaridan biri bo’lgani uchun, ular sintaktik birliklar orqali ifodalanishi mumkin. Chunki nutqning ta’sirchanligi, obrazliligi, tasviriyligi, emotsional-ekspressivligini yuzaga keltirishda sintaktik usul alohida ahamiyat kasb etadi . Jumladan, yuqoridagi mikrokontekst kinoya harakterida qo’llangan bo’lib, keng ijtimoiy qamrovga ega.

Xulosa qilib aytganda, kinoya insonlarning narsa yoki hodisa haqidagi tasavvurlarini voqelantirish uchun ifodalanuvchi lingvosub’ektiv vositadir. Bundan yozuvchi mohirona foydalangan holda asar qahramonlarini tipiklashtirishda, ularning o’ziga xos individual xususiyatlarini ochishda, ruhiy (intim) holatlarini aks ettirishda, makon va zamon tasvirini berishda o’zining betakror uslubini yaratadi.

REFERENCES

10. Malikova, D. (2020). Deposit base of Uzbekistan commercial banks. *World Scientific News*, (143), 115-126.
11. Malikova, D. (2020). Consulting services market of Uzbekistan. *World Scientific News*, (145), 168-179.
12. Malikova, D. (2023). METHODOLOGY FOR EFFECTIVE ASSESSMENT OF THE LEVEL OF ECONOMIC SECURITY OF BANKS. *Innovative Society: Problems, Analysis and Development Prospects*, 96-98.
13. Malikova, D., & Ziyadullayeva, M. (2023). INFLATION: THEORETICAL ASPECTS AND ANALYSIS OF PRICE CHANGES IN UZBEKISTAN. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, *11*(2), 204-207.
14. Malikova, D., & Abduganieva, F. (2023). The Role of Consulting in the Modern Economy. *Global Scientific Review*, *12*, 1-4.
15. Malikova, D., & Rakhmonov, N. (2023). MONETARY AGGREGATES AND THEIR IMPORTANCE IN THE ECONOMY.
16. Malikova, D., & Ochilova, I. (2023). Analysis of the Current State of Deposit Operations of Commercial Banks of Uzbekistan. *Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal*, *2*(2), 28-31.

17. Malikova, D., & Ochilova, I. (2023). THE IMPORTANCE OF DOMESTIC BANKS'PRECIOUS METALS ACCOUNTING OPERATIONS. *International journal of advanced research in education, technology and management*, *2*(2).
18. Маликова, Д. (2021). UMUM TA'LIM MAKTABLARIDA KITOBXONLIK STRATEGIYASINI QO 'LLASH: Malikova Dilrabo Mahmudovna, O 'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti tayanch doktoranti. *Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал*, (7), 299-305.

INKLYUZIV TA`LIMDA DARSLARNI TASHKIL ETISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI

Nurmatova Shaxnoza Shavkatbekovna
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti o‘qituvchisi,
E-mail: xusanbaevashahnoz@gmail.com
Tel: 90 155 97 77

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993325

Annotatsiya. *Ushbu maqolada inklyuziv ta’lim jarayonida nogiron bolalarga ingliz tilini o'rgatish sohasidagi tajribaning qisqacha mazmuni berilgan bo'lib, bunda asosan o‘yin texnologiyasi orqali o‘qitish tizimi ko‘rsatib berilgan. Dars jarayonida yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali o‘qituvchi jarayonni yangi nuqtai nazardan ko'rib chiqilishiga ishonch hosil qilishi, shaxsni shakllantirishning psixologik mexanizmlarini o'zlashtirishi va yaxshi natijalarga erishishi mumkin.*

Kalit so‘zlar: *kompetentlik, texnologiya, ingliz tili, Internet, nogiron, individual, inklyuziv, kompensatsion, differensial, individual, loyiha usuli, motor, intellectual, korreksion, monoton, gigiyena, sxema, AKT, mikroiqlim, kognitiv.*

Kirish. Yurtimizda chet tillarini chuqur o‘qitishga keng e’tibor qaratilib, ta’lim tizimini yanada takomillashtirish maqsadida bir qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida “uzluksiz ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, oliy ta’lim muassasalari faoliyatining sifati hamda samaradorligini oshirish, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat’iy hayotiy nuqtai nazarga ega yoshlarni tarbiyalash” kabi vazifalar belgilangan. Bunda, bo‘lajak o‘qituvchilarda faoliyat motivlari asosida kasbiy kompetentlikni rivojlantirish, o‘quv jarayonida chet tillarini o‘qitish texnologiyasidan foydalanishga o‘rgatish tizimini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

So'nggi yillarda nafaqat ta’lim sohasida, balki barcha sohalarda chet tillarining ayniqsa ingliz tilining roli muhim ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy dunyoni Internetsiz (muloqot, ish) tasavvur etish mumkin emas va bu sohada to'liq huquqli faoliyat yuritish uchun tilni bilish juda muhimdir. O'rta maktabda tillarni o'rgatishning asosiy va yetakchi maqsadi - bu butun o'quv jarayonini belgilaydigan kommunikativ maqsad. Hozirda nogiron bolalarni normal rivojlanayotgan o'quvchilar bilan teng ravishda o'qitish tajribasi faol shakllantirilmoqda. Ushbu turdagi ta'lim amaliyoti har bir o'quvchining individualligini qabul qilish g'oyasiga asoslanadi, shuning uchun jarayon nogiron bolaning ehtiyojlarini qondiradigan tarzda tashkil etilishi kerak.

Shu bois mazkur jarayonning maqsadi jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarni o‘quv jarayoniga jalb etish va ularning natijalarini yaxshilash uchun ingliz tilini o‘qitishning zamonaviy texnologiyalarini o‘rganishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. Inklyuziv ta'lim darslarni rejalashtirish va tashkil etishda N.M. Pasenkovaning quyidagi kuzatilishi kerak bo'lgan maxsus didaktik tamoyillarga asoslanadi:

- pedagogik optimizm tamoyili;
- erta pedagogik yordam tamoyili;
- ta'limning tuzatuvchi va kompensatsion yo'nalishi tamoyili;
- ta'limning ijtimoiy moslashuv yo'nalishi tamoyili;
- tafakkur, til va muloqotni maxsus ta'lim vositasi sifatida rivojlantirish tamoyili;
-ta'lim va tarbiyada faoliyat yondashuvi tamoyili;

-differensial va individual yondashuv tamoyili;

-maxsus pedagogik rahbarlik zarurligi tamoyili. [1]

Yuqorida sanab o‘tilgan tamoyillarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan birgalikda qo‘llab, imkoniyati cheklangan bolalarga chet tilini o‘rgatishda yaxshi natijalarga erishishimiz mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari o'qituvchilar tomonidan tobora ko'proq talab qilinmoqda, shuning uchun o'yin va aloqa-axborot texnologiyalari amaliyotda qo'llaniladi. Ushbu texnologiyalarga , loyiha usuli, o'yin va hamkorlik texnologiyasi kiradi.

Quyida biz o‘yin texnologiyasini ko‘rib chiqamiz:

O‘yin texnologiyasi.

O‘yin texnologiyalari - bu o‘quvchilarning dars jarayoniga bo‘lgan qiziqishini oshirib, ta’lim sifatini yuqori darajaga ko‘tarish imkonini beradigan ta’lim shakli hisoblanadi. O‘yin texnologiyasining qiziqarliligi ma'lumotni eslab qolish, takrorlash, mustahkamlash yoki o'zlashtirishning monoton faoliyatini ijobiy hissiy rangga aylantiradi va o‘yin harakatining emotsionalligi bolaning barcha aqliy jarayonlari va funksiyalarini faollashtiradi. O‘yinning yana bir ijobiy tomoni shundaki, u yangi vaziyatda bilimlardan foydalanishga yordam beradi, talabalar tomonidan o‘zlashtirilgan material o‘ziga xos amaliyotdan o‘tadi, o‘quv jarayoniga rang-baranglik va qiziqish uyg’otadi.

Darsning turiga va maqsadiga qarab, o‘yinlar juda xilma-xil bo‘lishi mumkin. Ular o‘quv materialini mustahkamlash jarayonida ham, ma’lum bir mavzuni o‘rganishning dastlabki bosqichida ham taklif qilinishi mumkin [2].

Birinchi navbatda, o'yinlarni faoliyat turlari bo'yicha jismoniy (motor), intellektual (aqliy), mehnat, ijtimoiy va psixologik o'yinlarga ajratib olish kerak. Shuningdek, nogiron bolalar uchun o'yinlarni tanlashda quyidagi talablarni inobatga olish kerak:

- o‘yinning bolaning yoshiga yoki uning hozirgi rivojlanish darajasiga muvofiqligi;
- nuqson tuzilishini hisobga olish;
- asta-sekin murakkablashadigan o‘yin materialini tanlash;
- o‘yin mazmuni va bolaning bilim tizimi o‘rtasidagi bog‘liqlik;
- darsning korreksion maqsadga muvofiqligi;
- faoliyatni o‘zgartirish tamoyilini hisobga olish;
- yorqin, ovozli o‘yinchoqlar va qo‘llanmalardan foydalanish;
- o‘yinchoqlar va yordamchi vositalarning gigiyena talablariga muvofiqligini inobatga olish va xavfsizligini ta’minlash [3].

Quyida keltirilgan “Animals” o‘yini inklyuziv ta’lim jarayonida bolaning nafaqat leksik bilim darajasini oshiradi, balki xotirani, diqqatni rivojlantiradi:

“Animals”

Bu o‘yinning vazifasi o‘quvchilarni turli hayvonlar nomiga to be fe’li bilan shaxs olmoshlarini qo‘llash natijasida ularning nutqiy faolligini oshirishdan iboratdir.

O‘quvchilar aylana shaklida turib olishadi. Har bir ishtirokchi hayvon niqobini kiyadi. Bolalar o'z hayvonlariga nom berishadi va to‘pni doiradagi har qanday ishtirokchiga uzatishadi. Masalan:

- I’m a monkey. You are a cat.
- I’m a cat. You are a dog [4].

Turli mashqlar va o'yinlar bolaga o'rganilayotgan materialni osonroq va tezroq eslab qolishga yordam beradi. Bu esa lingvistik dunyoqarashning kengayishiga olib keladi: chet tili og'zaki va yozma nutqni o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan elementar lingvistik tasvirlarni o'zlashtirishga yordam beradi.

Bugungi kunda turli xil nogironligi bo'lgan ko'plab bolalar uchun ta’lim olishning yagona yo‘li bu - masofaviy ta'limdir. Biroq o‘quvchini dars jarayoni uchun zarur jihozlar va shart-sharoitlar bilan ta’minlashning o‘zi yetarli emas. Buning uchun o`quvchining barcha yosh, psixofizik xususiyatlarini hisobga olgan holda darsni to`g`ri rejalashtirish muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Nogiron bolalar, asosan, ko'proq muloqotda bo'lishadi, shuning sababli iloji boricha, darsga kommunikativ yo'nalish berish kerak. Bu esa o'quvchiga tengdoshlari bilan muloqot qilishni osonlashtiradi, o'z fikrlarini ikkala nutqida (ona tili va ingliz tili) ham ifodalaydi.

Ingliz tili darslarida AKTdan foydalanishning asosiy maqsadlari:

-tilni o'rganish uchun motivatsiyani oshirish;

-nutq kompetensiyasini rivojlantirish: haqiqiy xorijiy matnlarni tushunish qobiliyati, shuningdek, ma'lumotlarni izchil asosli bayonotlarda yetkazish qobiliyati;

- lingvistik bilimlar hajmini oshirish;

-o‘rganilayotgan til mamlakatining ijtimoiy-madaniy o‘ziga xosligi haqidagi bilimlar hajmini kengaytirish;

-ingliz tilini mustaqil o'rganish qobiliyati va tayyorgarligini rivojlantirish [5].

Tahlil va natijalar. Asosiy muammo – o‘quvchi diqqatini jamlash va yangi materialni sifatli taqdim etishdir. Nogiron bolalar har xil bo'lganligi sababli, ularning kompensatsion imkoniyatlariga hisobga olgan holda materialni taqdim etish kerak. Masalan, eshitish qobiliyati buzilgan, diqqat va nutqida buzilishlar bo'lgan bolalar vizual materialni yaxshiroq o'rganishadi - bu rasmlar, taqdimotlar, elektron kitoblar va topshiriqlar; katta bosqichda - kichik sxemalar, ma'lumot jadvallari, komikslar ko'rinishidagi moslashtirilgan matnlar [6].

O‘quvchilarga chet tillarini o‘qitishning maqsadi va vazifalari quyidagilardan iborat:

- ularda nutqiy faollik rivojlanadi;

- ingliz tiliga bo‘lgan qiziqishlarini o‘stiradi;

- ingliz mamlakatlari madaniyatiga bo‘lgan qiziqishlarini oshirish.

Inklyuziv sinfda dars beradigan chet tili o'qituvchisining asosiy vazifasi muvaffaqiyatga erishish vaziyatini yaratish va har bir o‘quvchi chet tilini o'rganishda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklarni bartaraf etishdan, sinfdagi barcha o'quvchilarning o'quv natijalariga erishishiga va ularning imkoniyatlarini kengaytirishga yordam beradigan qulay mikroiqlimni yaratishdan iboratdir.

Har bir bola ta’lim olish imkoniyatiga ega va har bir o'qituvchi o'rganish jarayonida yetarli psixologik va pedagogik yordamni tashkil etish uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishi kerak.

Bugungi kunda, zamonaviy amaliyotda umumta’lim maktablarida chet tillarini o‘qitish jarayoniga inklyuzivlikni joriy etishning ma’lum ijobiy tajribasi mavjud.

Misol uchun, ba'zi maktablar Daun sindromi bo'lgan bolalarga chet tilini o'rgatish mas'uliyatini o'z zimmalariga oladilar. Va ular kutilgan natijaga erishadilar.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash joizki, inklyuziv ta'lim - bu alohida ta'limga muhtoj bolalarni o'qitish jarayonining yangi texnologiyalar asosida amalga oshirish hsoblanadi. Aslini olib qaraganda, chet tili maktab fanlarining ichida eng qiyin va

murakkab fanlardan biridir. Inklyuziv ta’lim sharoitida esa ushbu o‘quv fanini o‘qitish alohida e’tibor va o‘quv jarayonini puxta o‘ylangan holda tashkil etishni talab qiladi. Darhaqiqat, nogiron bolalarning aksariyati chet tilini o'rganishda qiyinchiliklarga duch keladi: kognitiv jarayonlarning yetishmasligi, eshitish qobiliyatining buzilishi, nutqning buzilishi, aqliy zaiflik – bular o‘z navbatida o'rganish jarayonini sezilarli darajada murakkablashtiradigan omillardir. Ammo bir narsani tan olish kerakki, zamon shiddat bilan rivojlanayotgan bir paytda barchaga birdek sifatli ta’lim berish murakkablashib bormoqda. Ana shu jarayonda, birinchi navbatda nogiron bolalar uchun ta’lim maqsadi yuqori ta’lim darajasiga erishish emas, balki psixofizik to'siqlarni bartaraf etish va sog‘lom insonlar orasida yashash imkoniyatini berishdir. Bu borada o'qituvchi, psixolog va ota-onalarning hamkorlikda ish olib borishlari uzoq vaqt davomida mutlaqo imkonsiz bo'lib tuyulgan yuqoridagi imkoniyatlarni amalga oshirishga yordam beradi.

REFERENCES

1. Pasenkova N.M. Metodicheskie rekomendatsii dlya pedagogicheskix rabotnikov obrazovatelnix uchrejdeniy po organizatsii raboti s detmi, imeyushimi ogranichenniye vozmojnosti zdorovya v usloviyax inklyuzivnogo obrazovaniya. -Stavropol: SKIRO PK i PRO, 2012.-46 s.
2. Sharafutdinova T.M. Obuchayushiye igri na urokax angliyskogo yazika. // Inostrannie yaziki v shkole.-2005,№8. (s.46-50)
3. https://doc4web.ru/russkiy-yazik/igrovie-tehnologii-kak-sredstva-razvitiya-detey-s-ovz.html
4. Karetnikova A.A. Veseliy angliyskiy v nachalnoy i sredney shkole. Prazdniki, igri i zanimatelnie zadaniya.-Yaroslavl: Akademiya razvitiya, 2011.-288 s.
5. Nesterenko M.E. Primenenie IKT pri obuchenii detey s OVZ na urokax angliyskogo yazika [Elektronniy resurs].-Rejim dostupa: http://www.tea4er.ru/forum/53---/66209---q----------q (18.10.2016)
6. Torsunova O.V. Korreksionnaya napravlennost urokov angliyskogo yazika dlya detey s ogranichennimi vozmojnostyami zdorovya [Elektronniy resurs]. - Rejim dostupa:http://www.metod-kopilka.ru/ctatya-na-temu-korrekcionnaya-napravlennost-urokov-angliyskogo-yazika-dlya-detey-s-ogranichennimi-vozmozhnostyami-zdorovya-59609.html (15.10.2016)

O’QUVCHILARNING IJODIY TASAVVURLARINI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

[1]Raxmonqulov Feruz, [2]Alishev Asilbek
[1]O’qituvchi, Jizzax Davlar Pedagogika Universitet
[2]Magistr, Jizzax Davlar Pedagogika Universitet

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993335

Annotatsiya. *Ushbu maqolada maktab o‘quvchilarining informatika fanini o‘rganishda o‘quvchlarda ijodiy tasavvurni shakllantirish, ular orqali iqtidorli o‘quvchilarni aniqlash usullari, talablari qaralgan. Darsni o’quvchilar bilan qiziqarli holatda tashkil qilish kerak, darsning boshida darsga aloqadar bo’lmagan mavzular to’g’risidagi suhbat bilan boshlash ham mumkin. Darsga bog’liq bo’lgan mavzular yuzasidan suhbatni boshlash kerakligi va ularni asoslash talablari keltirilgan.*

Kalit so‘zlar: *informatika, talab, bilish, kriteriya, iqtidor, xususiyat.*

Informatikani o’rganish o’quvchilarni amaliy faoliyatda qo’llash o’zaro bog’liq fanlarni o’rganish, ta’limni davom ettirish uchun zarur bo’lgan informatikaga oid aniq bilimlar bilan qurollantiradi. U o’quvchilarning intellektual rivojlanishiga muhim hissa qo’shadi. O’quvchilarning informatika bo’yicha tayyorgarligiga qo’yiladigan talablar: umumiy o’rta ta’lim maktablarida informatika kursining asosiy vazifasi – o’quvchilarni kelajak amaliy faoliyatida kompyuterlardan foydalana olishga tayyorlash va salohiyatini oshirishdan iborat.

Informatikani o’rganish, informatika haqida haqiqatni bilishni tavsiflash shakli va bilish metodi sifatida tasavvur qilib insonning madaniyati va iqtidorining shakllanishiga zamin yaratadi. Ta’lim tarbiyaning umumiy maqsadlaridan informatikaning fan sifatida o’ziga xosligi uning zamonaviy fanlar timida tutgan o’rni va rolidan hozirgi axborotlashtirilgan jamiyat haètidagi ahamiyatidan kelib chiqqan holda informatikani o’qitish va o’quvchilarda iqtidorni shakllantirishning maqsadlarini quyidagicha belgilash mumkin:

- o’quvchilarda kompyuter savodxonligini shakllantirish;
- o’quvchilarda axboroga ishlov berish, uzatish va undan foydalanish jarayonlari hakidagi bilimlar asoslarini mustahkam va ongli ravishda o’zlashtirib olishlarini ta’minlash;
- o’quvchilarga dunyoning zamonaviy ilmiy ko’rinishini shakllantirishda axborot jarayonlarining ahamiyatini, jamiyatning rivojida axborot va kommunikatsion texnologiyalarning rolini ochib berish;
- texnika asrida kompyuterlardan ongli va ratsional foydalanish ko’nikmalarini shakllantirish.

Informatika predmetining pedagogik funksiyalari insonning umumiy ta’lim olishidagi asosiy vazifalarini hal etishda qo’shadigan o’ziga xos xissasi bilan aniqlanadi:

1. O’quvchilar tomonidan informatika asoslarini egallash va ularning tafakkuri, iqtidorini rivojlantirish. Bu vazifa informatika o’qituvchisi oldida turgan birinchi vazifadir.
2. Ilmiy dunèqarash asoslarini shakllantirish. Bu muhim vazifani hal etishda butun pedagogik jamoa barcha o’quv predmetlarini o’qitish jarayonida ishtirok etadi.
3. Milliy mafkura ruhida tarbiyalash.
4. O’quvchini iqtidorini mashg’ulot davomida ilg’ash va uni to’g’ri yo’naltirish. Bu vazifa informatika o’qituvchisining asosiy maqsadi bo’lib hisoblanadi.

Informatikada iqtidorli o’quvchilarni aniqlash davomiy jarayon bo’lib, shaxsning rivojlanishini chuqur tahlil qilish bilan bog’liq. Bunda qator psixologik-pedagogik talablar mavjud:

–o’quvchining o’zini tutishi va faoliyatini kompleks baholash, bunda imkon qadar ko’proq o’quvchining qobiliyatlari va turli axborot manbalaridan foydalanish;

– identifikatsiyalash (o’xshatish) jaraènining davomiyligi (turli vaziyatlarda bolaning o’zini tutishini kuzatish);

– o’quvchilarning qiziqish va laèqatlariga mos keladigan faoliyat doirasida o’zini tutishini tahlil etish (maxsus tashkil etilgan qo’shimcha mashg’ulotlarga jalb etish);

– o’quvchining faoliyatiga ekspert baho berish (kompyuterda ishlash qobiliyati, texnik modellari, turli matematik masalalarni echish usullari), bunda yuqori malakali sohaga oid ekspert - mutaxassislarni (informatiklar, matematiklar) taklif etish;

– har bir bolaning individualligini hisobga olgan va turli psixodiagnostik metodikalarni qo’llagan holda tashxis qilishning ko’p bosqichli va takroriy usullaridan foydalanish;

– tashxis ishlarini real hayot va faoliyat doirasida (kuzatish, suhbat, o’qituvchilar va ota-onalarning ekspert bahosi) amalga oshirish.

O’qituvchi tomonidan iqtidorli bolalarni aniqlashda o’quvchilar orasidagi iqtidorning rivojlanishi darajasini, iqtidorning turli faoliyat doirasida amalga oshirish xususiyatlarini, bola rivojlanishining potentsial imkoniyatlarini differentsiatsiya (tabaqalashtirish) qilish talab etiladi.

Agar o’quvchida barcha berilgan topshiriqlarni osonlik bilan bajarsa, unda mantiqiy tafakkur, kuzatuvchanlik, mustahkam xotira, barcha vazifalarga qiziquvchanlik, o’z fikrini tushuntira olish, dasturiy amallarni bajara olishi, dunyoqarashining kengligi - bularning barchasi unda bilish jarayonlarining yuqori darajada rivojlanganligi va o’qituvchi tomonidan etarli darajada e’tibor berish kerakligini talab etadi.

Iqtidorli o‘quvchi quyidagi xususiyatlarni ham o’zida mujassam etadi: ijodiy, original fikrga ega; biror dasturni mukammal bilishga nisbatan cheksiz intilish va qiziquvchanlik; ko’p hollarda o’z tengdoshlaridan mustaqilligi bilan ajralib turadi, o’qituvchi bilan muloqotga intiladi.

Informatika fani o’qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanib mashg’ulot olib borishda kompyuter ko’magidan unumli foydalanish maqsadga muvofiq va samarali natijalar beradi. Kompyuterga tuzilgan o’quv va nazorat qiluvchi dasturlar o’quvchilarning o’zlashtirish darajasiga mos bilim olishda muhim ahamiyatga ega bo’lib, unga quyidagi talablarni qoyish mumkin:

- o’qitiladigan fan boyicha mavzularni o’quvchilarning hohishiga qarab tanlash;
- tanlangan mavzu boyicha asosiy savollarni o’quvchining hohishiga qarab o’qitishni tashkil qilish va o’zlashtirish darajasiga mos topshiriqlar bilan ta’minlab olish;
- kafolatlangan natijalardan so’ng keyingi asosiy savol (yoki mavzu)ni o’zlashtirishga imkoniyat yaratish;
- o’quvchining o’zlashtirish darajasi natijasiga ko’ra mavzu yoki asosiy savolga qaytishini ta’minlash;
- o’quvchining hohishiga ko’ra dasturdan chiqishni tashkil qilish;
- o’quvchining hohishiga ko’ra nazorat topshiriqlariga bevosita o’tishni ta’minlash;

- o’quvchining mavzuni qanday darajada o’zlashtirganligi haqidagi qaydnomani tashkil etish.

Informatika fanidan o’quv mashg’ulotlarida nazorat topshiriqlarini yaratishda amerikalik pedagog olim B.Blum taksanomiyasiga alohida e’tibor berish kerak. Unda asosan bilish, tushunish, foydalanish, tahlil, sintez, baholash kabi kriteriyalaridan foydalanib, bilish darajasini hisobga olib tavsiya etiladi. Shu kriteriyalarni e’tiborga olib nazorat topshiriqlarini tayyorlash quyidagi 4 xil darajali bo’lishiga erishish kerak :

1-darajali nazorat topshiriqlari - bilish, tushunish, idrok qilish darajasida bo’lib, o’quvchilarning eslab qolish, yodda saqlash kabi tushunchalari bo’lishi kerak.

2-darajali nazorat topshiriqlari - reproduktiv, masalani standart echimdan foydalanib echish, o’quvchilar o’zlari mustaqil fikrlab hal qilinadigan topshiriqlar kiradi.

3-darajali nazorat topshiriqlari – produktiv, mahsuldor, standart echimlar asosida masalaning echimini topish, bunda o’quvchilarga noan’anaviy topshiriqlarni berish kerak.

4-darajali nazorat topshiriqlari – ijodiy daraja, hamma ilmiy kashfiyotlar, ixtirolar yo’nalishidagi topshiriqlar, ijodiy izlanuvchan topshiriqlar bo’lib, o’quvchilar o’zlari har xil adabiyotlardan foydalanib mustaqil hal qilishadi.

Informatika fanidan nazariy darsni quyidagi ketma-ketlikda o’tkazish tavsiya etiladi: qizitish va qiziqtirish (motivatsiya), ma’lumot berish, bilim berish, o’rganilgan bilimlarni qayta ishlash boyicha topshiriqlar berish, tahlil va sintez, baholash. Ushbu ketma-ketlik uchun ketadigan vaqt odatda o’quvchilar bilan o’tkaziladigan o’quv mashg’uloti 80 minutni tashkil etadi. Dars boshlanishidan avval darsga tayyorgarlik bosqichining natijalarini qisqacha tekshirib ko’rish maqsadga muvofiq bo’ladi. Tekshirish quyidagi mazmunda bo’lishi mumkin: Dastlabki tayyorgarlik: Tahlil natijalari; Belgilangan vaqt: Dars mazmunini o’quvchilarga etkazish uchun vaqt; Xonalardagi sharoit: Auditoriya holati, Stol va stullar etarliligi. Vositalar: Yozuv taxtasi, flipchart va kodoskop yoki videoproektorlarning ish holati; Hujjatlar: Dars rejasi, tarqatma materiallar va topshiriq varaqlari.

Darsni o’quvchilar bilan qiziqarli holatda tashkil qilish kerak, hatto darsning boshida darsga aloqadar bo’lmagan mavzular to’g’risidagi suhbat bilan boshlash ham mumkin. Iloji bo’lsa, darsga bog’liq bo’lgan mavzular yuzasidan suhbatni boshlash kerak. Buning uchun, masalan, qiziqarli kashfiyot, yangilik yoki hikoya tanlanishi mumkin. Bularning barchasi birinchi dars mobaynida o’quvchilarning kayfiyati ko’tarilishiga, shu sohaga qiziqishiga yoki keyingi darslarda o’quvchilar o’rganadigan faniga e’tiborini qaratishiga yordam beradi.

Agar dars birinchi bor yangi o’quvchilar guruhida o’tilayotgan bo’lsa, o’qituvchi o’zini qisqacha tanishtirib, o’quvchilarga ham o’zlarini tanishtirish imkoniyatini berish kerak. Bu o’quvchilarda ishonch tug’diradi, o’quvchilar o’zlariga bildirilayotgan hurmatni his qiladilar.

Ta’riflangan va tanlangan o’quv fanlari va modullari asosida nazariy fan maqsadini bayon etish orqali motivatsiya va muayyan mavzuga kirish amalga oshiriladi. Ichki va tashqi motivatsiya uchun sabab va dalillar topishga harakat qilish lozim. Motivatsiyalash orqali o’qish va o’rganishga tayyorlanish uchun shart-sharoit yaratiladi.

O’qituvchi o’quvchilarga kasbga doir yangi materialni tushuntiradi, qisqa ma’ruzalar o’qiydi, munozaralar uyushtiradi, o’quv suhbatlari, oyin mashg’ulotlari va muammolarni hal qilish haqida suhbatlar o’tkazadi. Keyingi darslarda yangi mavzuni boshlashdan avval, o’tilgan mavzular qisqacha, umumlashtirilgan holda qaytarilishi kerak. O’quvchilarga mavzularga mos tarqatma materiallar berilmog’i lozim. Bu o’quv jarayonini engillashtiradi. Mavzuga kirilmay

turib, tarqatma materiallar berilmaydi. Ularni mavzuga mos ravishda birin-ketin tarqatish, ularni qoyib chiqish uchun etarlicha vaqt berish va boshqa o’quvchilar e’tiborini axborotga qaratish uchun ovoz chiqarib o’qitish maqsadga muvofiq bo’ladi.

O’quvchilarga tafakkur qilish va qayta ishlash imkoniyatini yaratuvchi topshiriqlar o’zlashtirilgan bilimlarni faol ravishda qayta ishlash uchun zarurdir. Ular bilimlarni qabul qilishning nisbiy sust bosqichidan so’ng faol bosqichi kelishi uchun imkoniyat yaratib beradi. Guruhlarda ishlash yoki mustaqil ravishda topshiriqlarni echish va natijalarni taqdim etish samarali o’qitish usullari hisoblanadi.

Mazkur xususiyatlarni bir butun qilib sintezlash to’g’ri tasavvur hosil qilish va aloqadorlikni aniqlash imkonini beradi. Bu erda gap bilimning aloqadorlik darajalarini aniqlash to’g’risida boradi. Amaliyotga yaqinlashish va o’zlashtirilgan bilimlarni kelajakda ishlatish uchun sintez orqali boshqa ilm-fan sohalari bilan bog’lash amalga oshiriladi.

Har bir topshiriq yoki mashqdan keyin o’quvchilar o’zlari bajargan ishlarini baholashlari lozim. Boshqa bir imkoniyat esa natijalarni guruhlarda ochiq-oydin va samimiy muhokama qilishdan iboratdir. O’quv fani oxirida yakuniy suhbat uchun vaqt ajratilishi kerak. Bu esa o’z navbatida o’quvchilarning natijalari, ularning amalga oshgan va oshmagan ishlari, shuningdek, o’qituvchilarning o’z natijalari yuzasidan mulohaza yuritishlari uchun yaxshi imkoniyatdir.

Ta’lim muassasalarda o’qitiladigan har bir predmet o’zining didaktik tizimiga ega bo’lib, o’rganilayotgan fan eng zaruriy didaktik qoidalarni hisobga oladi ya’ni noma’lumdan ma’lumga, engildan murakkabga tomon o’rganilib boriladi. Didaktik tizim bu har bir o’quvchining bilish faoliyatini boshqarish metodikasi va vositalarning majmuasidir.

Informatika o’qitishda quyidagi didaktik tizimlardan foydalanish mumkin:

- Guruhni an’anaviy texnik vositalarni qo’llab o’qitish;
- Bir o’quvchi va ko’p o’quvchi tizimi;
- Kichik guruhlar tashkil etish;
- Avtomatlashgan auditoriyalar;
- Dasturli o’qitish;
- Kompyuterli o’qitish.

O’qitishning tashkiliy shakllari o’quvchilar soni, o’qitish joyi va boshqalar boyicha tasniflanadi.

O’qitishning tashkiliy shakllari quyidagilardan iborat bo’ladi:

- Individual;
- Guruhli;
- Frontal.

Informatikadan mustaqil ishlar bajarish o’quvchilarning individual faoliyatini nazarda tutuvchi shakllardan biri hisoblanadi. Kompyuterlarda amaliy mashg’ulotlar o’tkazish guruh bo’lib ishlashni talab etadi. Ma’ruza tariqasida darslarni olib borish o’qitishning frontal shakllariga misol bo’ladi.

Informatikani o’qitish shakllari zamonaviy axborot texnologiyalarini o’quv jaryoniga qo’llashga qaratilgan bo’lib, asosiy maqsadi quyidagilardan iborat bo’ladi:

- o’qitishni intensivlashtirish (jadallashtirish);
- o’qitishni ko’rgazmali tashkil qilish;
- o’qitishni shaxslantirish;

o’quvchilarning bilim darajalariga qarab o’qitishni tashkil etish.

REFERENCES

1. M.A. Mirzaahmedov, Sh.N.Ismailov, A.Q. Amanov “Algebra va analiz asoslari” Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 10- sinfi uchun darslik. – T.: 2017. – 53 b.
2. Marasulova Z. Informatika ta’limda innavatsion texnologiyalar asosida uzviylikni ta’minlash // “Fizika, matematika va informatika” ilmiy-uslubiy jurnali. – Toshkent, 2011. №3. – 84-88 betlar.
3. Xaitov F.N., Shamsiyev A.Sh., Yusupov R.M., Temurov S.Y. Bitiruv malakaviy ishini yozish, rasmiylashtirish va himoya qilish bo‘yicha uslubiy ko‘rsatmalar. Jizzax. 2008, 32 bet
4. F. Rakhmonkulov. Problems of teaching web design in the development of webcompetencies of future computer science teachers. JournalNX - A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, 7(12), 342–346. https://doi.org/10.17605/OSF.IO/F9N4W.
5. Qarshiyev A. A., Yusupov R.M., O‘quvchilarda axborot kompetentligini rivojlantrishda elektron axborot-ta’lim muhitining didaktik vositalarining metodik xususiyatlaridan foydalanish. // “Jizzax davlat pedagogika instituti axborotnomasi” ilmiy-uslubiy jurnali. Jizzax 2013 №4, 102-105.
6. Qarshiyev A.A., Mamatqulova U.E. Maktab o‘quvchilarning axborot kompetentligini shakillantirish–T.: «Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi», 2021. 284.

KASHTACHILIK LEKSIKASINING LEKSIK-SEMANTIK TASNIFI

Bahodirova Gulruh Bahodirovna
Shahrisabz davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi
bahodirova86@bk.ru

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993416

Annotatsiya. *Kashtachilik leksikasi shu qadar keng qirrali va rang-barangki, bu mazkur tasnifni yanada chuqurlashtirishimizga imkon beradi. Quyida kashtachilik buyumlarida ishlatiladigan naqsh elementlari nomlari tasniflangan va tahlil qilingan.*

Kalit so’zlar: *kashta, kashtado’z, naqsh, gul, chok, do’ppi, iroqi*

Ma’lumki, har bir milliy tilda o‘ziga xos terminologik sistemalar mavjud. Terminshunoslikni o‘zbek tilshunosligida jadal rivojlanayotgan soha sifatida e’tirof etish mumkin.[1]

O‘zbek kashtachilik terminlarining semantik tahlili, avvalo, ularning asosiy leksik-semantik guruhlarini aniqlab olishni taqozo etadi. Bu jarayon birmuncha murakkab bo‘lib, *birinchidan*, soha leksikasining areal xoslanishi, hudud aholisining urf-odatlari, etnomadaniy jihatlari bilan bog‘lansa, *ikkinchidan*, yondosh sohalar – *do‘ppido‘zlik, gilamdo‘zlik, zardo‘zlik, tikuvchilik, to‘quvchilik, naqqoshlik* leksikasi bilan o‘ta aralashib ketgani bilan bog‘lanadi. Bu esa kashtachilik terminlarining semantik tasnifi va tavsifiga bir paytda bir necha aspektlarda – etnolingvistik (antropologik lingvistika), etnografik, etnomadaniy, lingvomadaniy, areallingvistik nuqtai nazarlardan yondashishni talab etadi.

Ma’lumki, til lug‘at qatlamining muayyan aspekti ahamiyatini ochib berish asosiy leksikologik tushuncha va kategoriyalarni hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak. Jumladan:

1) leksikaning tizimlilik xususiyati;
2) so‘zning leksik ma’nosi;
3) so‘z ma’nosining semasiologik va onomasiologik aspekti;
4) ma’noning paradigmatik va sintagmatik tavsifi;
5) so‘z ma’nosi va uning hissiy, ta’siriy, uslubiy tavsifi;
6) asosiy leksik kategoriyalar: ko‘p ma’nolilik, sinonimlik, omonimlik, antonimlik va boshq[2].

Kashtachilik leksikasini shu soha vakillari uchungina zarur bo‘lgan, terminlashgan so‘zlar tashkil etib, ularning tarixiy etimologik asosi, genetik, lug‘aviy qatlamlari ma’naviy merosimiz, muqaddas qadriyatlarimizni o‘zida jamlagan dialektal leksika bilan bilan chambarchas bog‘liq. Ya’ni kashtachilik terminlari turli hudud shevalarida turlicha yuritilishi, adabiy til va shevalardagi ma’nosida tafovut kuzatilishi mumkin. Masalan, Kitob, Shaxrisabz kashtachiligida adabiy tildagi *palak, so‘zana, choyshab* kabilar *joypo‘sh, joyparto*; *kirpech – bo‘xchaparto, bo‘xchapech, do‘ppi – qalpoq*, *jiyak – qur*, ayollar qalpog‘i – *iroqi*, erkaklar qalpog‘i – *sherozi*, *kulutapo‘shak – kulo‘ta* deb yuritiladi. Bu esa kashtachilik leksikasi tasnifiga areal, etnik yondashishni taqozo qiladi.

Kashta aksariyat terminlar kabi ko‘p ma’noli bo‘lib, keng ma’noda, kashtachilik mahsulotlari – kashtali kiyim yoki badiiy buyum nomi (*so‘zana, joypo‘sh, yostiqpo‘sh, palak* kabilarning umumiy nomi), tor ma’noda kashtali kashta bezagi, naqshlariga nisbatan ishlatiladi. Shu nuqtayi nazardan kashtachilik leksikasini, avvalo, quyidagi katta guruhlarga bo‘lib olamiz:

1. Kashtado‘zlik terminlari.

2. Do‘ppido‘zlik (qalpoqdo‘zlik) terminlari.

3. Jiyakdo‘zlik (jahaydo‘zlik) terminlari.

Kashtachilik asarlari mahalliy xalqning bayramlari, to‘y marosimlarining ajralmas qismi sanalib, turmushga chiqayotgan qizlar uchun beriladigan “sep”ni bezagan[3].

O‘zbek kashtachilik terminotizimi leksik-semantik jihatdan nihoyatda serqirra va rang-barang. Bu esa kashtachilik leksikasining semantik ko‘lamini mukammal aks ettirish uchun uning tarkibini makro va mikrosemantik maydonlar, leksik-semantik guruhlarga bo‘lib o‘rganishni taqozo qiladi. Zero, “mehnat faoliyati yoki amaliy san’at turi, kishilarning muayyan mashg‘uloti, umuman, qaysi sohaga xoslanganligiga ko‘ra kasb-hunar leksikasi semantik maydonida bir necha alohida-alohida leksik-semantik guruhlarni tashkil etadi. Ushbu guruhlar o‘z ichida shu mashg‘ulot turi bilan bog‘liq turli narsa, predmet, belgi, harakatlarning nomini bildirishiga ko‘ra muayyan mavzuiy guruhlarga bo‘linadi”[4].

Kashtachilik leksikasini leksik-semantik jihatdan quyidagicha tasnif qilish mumkin:

I. KASHTALI BUYUM NOMLARI

1. Kashtali kiyim-kechak nomlari.

1) Bosh kiyim nomlari: a) kundalik bosh kiyimlar nomi: *qalpoq, shirozi, kalapo‘sh, qizqalpoq, erkak qalpoq, qiyiq (cha), peshanavat (peshonaband);* b) to‘y-bazmda kiyiladigan bosh kiyim nomlari – *boshqars, ro‘ypatto, qasava, kuyov qalpoq;* v) yoshga qarab kiyiladigan bosh kiyim nomlari – *kulo‘ta (kultapechak, kultapo‘shak), shabpo‘sh;* g) bosh kiyim qismlari nomlari – *qur, tepa, kizak, karj, ova, jiyak, zehak;*

2) Ust kiyim nomlari: a) kundalik kiyim nomi – *ko‘ylak, belqars, nimcha (nimtana, kaltacha, kultacha)*; b) to‘y-bazmlarda kiyiladigan kiyim nomi – *to‘yqars, xatnaqars, kuyovqars, katta ko‘ylak, paranji, kelin ko‘ylak, poycha, nikoh ko‘ylak*; v) aza marosimida kiyiladigan kiyim nomi – *itqars, qiyomat qiyiq, g‘arib qalpoq, po‘ta (fo‘ta);* g) kiyim bezaklari nomi – *belbog‘, belqars, jiyak (jahay), izmak, yengcha/yeng kashta.*

2. Kashtali badiiy buyum nomlari.

1) devor jihozi – *palak, oypalak, gulpalak, so‘zana, kirpich, zardevor, dorpech, darparda;* 2) yopqichlar – *joypo‘sh, ro‘yijo, choyshab, sandalpo‘sh, kirpech, bo‘xchapech (bo‘xchapo‘sh, bo‘xchaparto), takyapo‘sh, yostiqpo‘sh, lo‘lapo‘sh.*

3. Kashtali uy-ro‘zg‘or buyumi nomlari.

1) uy buyumlari – *joynamoz, gulko‘rpa, bo‘g‘joma, dasro‘mol*; 2) oshxona buyumlari – *dasturxon, oynaxalta, shonaxalta, choynakpo‘sh, qoshiq xalta, xamirturush dasturxon, koziklengi*; 3) maishiy buyumlar – *sumka, hamyon (qopchiq), kamar, etik, maxsi, qin (pichoq qini).*

II.KASHTA NAQSHLARI – GUL, TASVIR ELEMENTLARI NOMLARI

1. O‘xshashligiga ko‘ra: 1) o‘simlik, gul, mevaga o‘xshashiga ko‘ra – *bodomgul, beshgul, gilosak, qo‘shbodom, gulishashbarg, sebarga, mo‘hja/mo‘g‘ja, qalampir, paxtagul, rayhon, dastagul, chorbarg, shox, butador, gulinor (gulianor), bachki, lola, ko‘knori, chordona*; 2) hayvon va hasharot, qush a’zolariga o‘xshashiga ko‘ra – *bulbul ko‘zi, chashmiqush, qushpanja, parri kusho, parri bofta, pargori, yol, tovus, kaptar, morpech*; 3) inson a’zolariga o‘xshashiga ko‘ra – *dannon, tish, qosh, chashm (ko‘z);* 4) narsa-buyumlarga o‘xshashiga ko‘ra *taroq, arra*; 5) samoviy jismlarga o‘xshashiga ko‘ra – *mohtob, palak, mohi, sitora, oy.*

2. Naqsh, bezak xususiyatiga ko‘ra – *kamkashta, serkashta, siyrak gul, kambar, serbar, tirkama gul, yetalatma gul.*

O‘zbek xalq naqshlarida ko‘proq *yaproq, gul, g‘uncha, kurtak, lola, qalampir, anor, anor bargi, nok, ko‘p bargli gul* va boshqalar ifodalanadi[5].

Islom e’tiqodiga ko‘ra jonli mavjudotni chizish, tikish – tasvirlash man etilgani sababli o‘zbek kashtachiligida, asosan, islimiy – o‘simliksimon naqshlardan foydalanilgan. Bu turdagi naqshlarda, odatda, “tanob, band, bargli, kurtakli butalardan tashkil topib, bir-biri bilan chirmashib ketadi”[6].

III. TIKISH USULI, CHOK TURI NOMLARI

1. Chok turiga ko‘ra: 1) sanab tikishga asoslangan chok turi bilan bog‘liq nomlar – *sanama, terma sanama, chizma sanama;* 2) chizib tikishga asoslangan chok turi bilan bog‘liq nomlar – *bosma, bosma chok, erkin chok, chizma chok, ixtiyoriy chok.*

2. Tikish usuliga ko‘ra – *guldo‘zi, zamindo‘zi, to‘ldirma, zardo‘zi, iroqi, kandaxayol, chindaxayol, piltado‘zi, yo‘rmado‘zi, tagdo‘zi (qalpoq), xomdo‘zi, ovado‘zi, ilmado‘zi (ilmaqalpoq), chakmato‘r (qalpoq).*

IV. KASHTACHILIK QUROLI (ANJOMI) NOMLARI

1. Ish qurollari nomi – *igna (iyna, nina), angishvona (angusht), nimdo‘z (tevona), bandaigna (ignaband, bandaiyna, to‘g‘nog‘ich, iynabog‘ich), kurjuk (kryuchok, ilmoqli bigiz), chanbarak, qaychi;*

2. Mato (turi) nomlari – *kanva, shoyi, ipak, satin, atlas, bo‘z, doka, surp, chit, avra, astar, charm;*

3. Ip (turi) nomlari – *ip, ipak, no‘kcha, kalava, zar ip, kumush ip, simcha, mulina.*

4. Tosh, bezak ashyolari nomlari – *mildiroq (piston), dur, munchoq, tanga, nuqra.*

V. RANG NOMLARI

1.Adabiy tilda mavjud bo‘lgan rang nomlari – *qizil, qizg‘ish, qizg‘imtir, sariq, to‘q sariq, gulovi, pushti, ko‘k, qora, yashil, oq.*

2. Adabiy tilda uchramaydigan rang nomlari – *bika, to‘taki, zaynovi, shol, pushtigul, sovsan, nilobi.*

Kashtachilik leksikasi shu qadar keng qirrali va rang-barangki, bu mazkur tasnifni yanada chuqurlashtirishimizga imkon beradi. Masalan, faqat kashtadan tashkil topgan yaxlit buyumlar – *palak, so‘zana, joypo‘sh, belqars, boshqars, yostiqpo‘sh* hamda kiyim-kechak va maishiy buyumga bezak sifatida tikilgan kashta buyumi nomlari – *oyna xalta, shona xalta, nimcha, peshonaband, kamar;* kashtaning qaysi turi bilan shug‘ullanishiga ko‘ra shaxs nomlari – *kashtado‘z, qalpoqdo‘z, jiyakdo‘z, qalamkash* (matoga kashta bezagini chizib beruvchi); kashta tikiladigan oyoq kiyimi nomlari – *etik, maxsi*; bosh kiyimning naqsh shakli, matosi, tikilish usuliga ko‘ra farqlanadigan turlari nomi, masalan, xotin-qizlar bosh kiyimining *chinnigul, grbeshin, gul va bulbul, lola, qora qo‘rg‘on, anorgul, bodomgul, dastagul, chamandagul, qalampirnusxa, qashqargul*; erkaklar bosh kiyimining *to‘ppicha, qilich, oynacha, minora, samarqandnusxa, xurshid, hoji* kabi turlari, kashtachilikda ishlatiladigan qimmatbaho tosh, oltin (zar ip) va kumush suvi yuritilgan ip, ipak (pilla, zig‘ir toladan tayyorlangan), jun nomlari tasnifdan alohida joy olmadi.

O‘zbekistonda turizmni rivojlantirish barobarida zamonaviy kashtachilik taraqqiyotiga ham keng yo‘l ochildi. Bugungi kunda kashtachilikda maishiy buyumlar bilan birga kundalik liboslarning ma’lum qismlarini bezash, shuningdek, zamonaviy iste’molchining didiga mos,

sovg‘abop buyumlarni tikish, buning uchun klassik bezaklar bilan zamonaviy bezaklarni uyg‘unlashtirigan tizim yaratish ustida ishlanmoqda.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, o‘zbek kashtachilik leksikasi semantik jihatdan boy bo‘lib, har bir kashta buyumining turli qirralari alohida tasnifni talab etadi. Bu esa tasnifga makro, mikrosemantik maydonlar va ichki leksik semantik guruhlarni aniqlash asosida yondashishni taqozo etadi.

REFERENCES

1. Ширинова Е.Т. Ўзбек тили банк-молия терминологияси: филология фанлари бўйича фалсафа доктори (Phd) диссертацияси автореферати// avtoreferat_shirinova_ekaterina_15_09_2020_converted.pdf (tsuull.uz); (PDF) Ўзбек тили банк-молия терминологияси. Автореф. Ширинова Е. (researchgate.net)
2. Баҳриддинова Б.М. Ўзбекистонда ўқув луғатчилиги: лингвистик асослари, тарихи ва истиқболлари: Филол.фан... доктори (DSc) дисс. − Самарқанд. 2020., −252 б. – Б. 45
3. http://ich.uz/uz/ich-of-uzbekistan/national-list/domain-5/461-kashtachilik
4. Муҳаммадалиева М.Н. Ўзбек тилидаги касб-ҳунар номларининг лексик-семантик ва деривацион хусусиятлари: Филол. фан. бўйича фалсафа док. дисс. – Фарғона, 2021. 137 б.
5. Шомирзаев М.Х. Миллий тарбияда каштачиликнинг ўрни // Таълим ва инновацион тадқиқотлар. 2021, –Б.342-345
6. Ҳабибулло Солих. Рамзий безаклар маъноси. –Тошкент: Ўзбекистон, 2003. – Б.33

ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАР АССОСИДА БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА КИТОБХОНЛИК КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Дилфуза Камолжонова
Қори Ниёзий номидаги ЎзПИТИ таянч докторанти

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993462

Аннотация*. Илмий мақолада бошланғич синф ўқувчилари ўртасида китобхонлик компетенциясини ривожлантиришнинг хорижий тажрибалари Жанубий Корея мисолида ўрганилади. Муаллиф китобхонлик компетенциясини ошириш, китобхонлик даражасини аниқлаш, ва мутолаа бошланғич синф ўқувчилари учун қай даражада муҳимлигини таълимда юқори натижаларга эришган Жанубий Корея мисолида ўрганади.*

Калит сўзлар*: мутолаага қизиқтириш, ўқиш ва тушиниш, алфа авлод, таълимда "бочка" технологияси, мутолаа кўникмалари, ўқиб тушиниш.*

Барча фанларни ўқиш, ўрганиш ва тушиниш – мутолаа асосига қурилади. Масалан математика, биология, астраномия фанларини ўрганиш учун шу фанга оид **илмий китоб** ва фаразларни ўқиймиз. **Ўқиш орқали** фанларни **тушинамиз**, шу ўқиган маълумотларимиз онгимизда сентез бўлади. Ўқиш ва ўқиганларини тушиниш – билим олишнинг бош мезони саналади. Китобхонлик тушинчаси шунчалар кенг-ки, уни бадиий китоб мутолааси билан чеклаб бўлмайди. Шу сабаб, жаҳоннинг ривожланган мамлакатлари кичик ёшдаги болаларда китобхонлик компетенциясини жуда эрта ёшда шакллантириб боришади. 2-5 ёш бола дунёни танийдиган, билим ва кўникмаларни шакллантирадиган ёш бўлгани сабаб, Япония, Жанубий Корея, Финландияда мактабгача таълим муассасаларида китобхонлик кўникмаларини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратилади. Бу ёшда болалар китобларни мустақил ўқий олмагани сабаб тарбиячилар эртак, ҳикоя ва масалларни образли қилиб ўқиб берадилар. Китоб кулминатцион нуқтасига келганида тарбиячи мутолаани тўхтатади ва китобни кейинги машғулотда давом эттиришини айтиб ўтади. Шу йўл билан кичкинтойларда китоб ўқишга қизиқиш босқичма босқич шакллантириб борилади.

7-12 ёшдаги ўқувчилар китоб мутолааси ўта муҳим жараён. Болаларни китобга қизиқтириш турли методлар орқали амалга оширилади. Беш ўлчамли (5Д) рецептив таълим ва тарбия Консепсиясини амалга оширишнинг халқаро тажрибаси натижалари тўғрисидага маърузасида Диа Глобал Академиянинг Қозоғистондаги ҳудудий таъсисчи президенти Ли Сёнг Хён кичик ёшдаги болаларда комплекс шаклланишининг етакчи омили – китобхонлик эканини таъкидлайди. Болалар ўртасида китобхонликни компетенцияларини ривожлантиришга қаратилган икки тажрибани мисол келтиради.

1. *Варақлари қоғоз ва елим қопламадан иборат китоблар бурчагига юпқа шаклда асал сурилади. Китобни варақлаган кичкинтой асал бўлган бармоқларини мазасини татиш орқали китоб ҳақидаги ижобий сигналлар мияда сентез бўлади.*
2. Боланинг комплекс шаклланишида атроф-муҳит катта таъсир кўрсатади. *Жанубий Кореяда ота-оналар фарзанди кўз олдида кўпроқ китоб ўқишга ҳаракат қилади. Болалар ҳам ота-онасига тақлидан, кичиклигидан ўзида китоб ўқиш кўникмаларини шакллантириб боради.*

Бугун болалар катта ёшдагилар билан баробар гажертлардан фойдаланади. Гажертлар қаршисида бутун кунини сарфлаган кичкинтой реал ҳаёт ва тасаввурдаги

ҳаётни бир-биридан фарқлолмай қолади. Бу эса ўз навбатида кўпгина салбий оқибатларга олиб келиши мумкин. Инсон билими ва тафаккури комплекс шаклда ривожланади.

Жанубий кореялик педагог олимлар болани фанларни ўзлаштиришнинг 5D технологиясини амалиёга тадбиқ этишган. Бу тажрибага ўзлаштириш паст ўқувчилар жалб қилинган. Бу технология “бочка”га қиёсланади. *Бочканинг асосини ақлий салоҳият, киришувчанлик, мантиқий фикр етуклиги, жисмонан комиллик, бошқарувчанликни ўз ичига олади. Бу сифатлар комплекс шаклланса, ўқувчиларнинг билимларни ўзлаштириш даражаси юқори бўлади. Биламизки, бочкага сув солинади. Сув эса билимга қиёсланади. Мана шу жиҳатларнинг бири кемтик бўлса, ҳар қанча билим берилмасин, бу билим, заиф нуқтадан сувдек оқиб кетади.*

Ақлий салоҳият мутолаа орқали такомиллашади. Жанубий Кореялик педагог олимлар китобхонликни ***IQ*** *тестлари орыали синовдан ўтказадилар.*

Жанубий Кореяда болаларда китобхонлик малакасини шакллантиришда педагоглар ота ва оналар билан параллел равишда иш олиб боради. Улар учун “Ота-онлар академияси” ташкил қилинган бўлиб, мутолаа машғулотларида ота-оналар фарзандлари билан биргаликда иштирок этадилар. Она-оналар билан ҳамкорликда иш олиб бориш бола якка тартибда машғулотларга қатнаганидан кўра кўпроқ самара бериши тадқиқот ва натижаларда ўз аксини топмоқда.

REFERENCES

1. 1. “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030-йилгача ривожлантириш консепсияси” ПФ-5847-сонли, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020-йил 29 -октябрдаги ПФ-6097-сонли “Илм-фанни 2030-йилгача ривожлантириш консепсиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги фармонлари, Ўзбекистон Республикасининг таълим тўғрисида 2020-йил 23- сентябрдаги ЎРЎ-637-сон Қонуни //https://lex.uz/docs/
2. Х. Ибраимов, М. Қуръонов, “Умумий педагогика” – Т:2023, “Шаффоф” нашриёти.
3. Беш ўлчамли (5Д) рецептив таълим ва тарбия Консепсиясини амалга оширишнинг халқаро тажрибаси натижалари тўғрисида Диа Глобал Академиянинг Қозоғистондаги ҳудудий таъсисчи президенти Ли Сёнг Хён, Қ.Т.Ниёзий номидаги ЎзПИТИда сўзлаган маърузасидан. 2023,15 май.
4. Беш ўлчамли (5Д) ресептив таълим-тарбия ва уни Ўзбекистон мактаблари учун модификациялаш: илк конвергент мулоҳазалар илмий конференция тўпламидан олинди. Маъруза муаллифи М.Қ.Қуронов.Т.Ниёзий номидаги ЎзПИТИ. 2023,15 май.

COGNITIVE ACTIVITY OF STUDENTS IN CONDITIONS OF DIGITALIZATION OF EDUCATION

Urbanovich Kamila
MA. Tashkent Branch of Moscow State University named after M. V. Lomonosov
E-mail: Urbanovichkam08@gmail.com

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993493

Abstract. *This article explores the cognitive activity of students in the context of digitalization of education. The development of information and communication technologies has significantly influenced the ways of obtaining, processing and using information in the educational process. The changes in the motivational sphere, goals, methods and results of students' cognitive activity related to the accessibility and ease of information retrieval are analyzed. The influence of digitalization on the perception, processing and use of information is considered, as well as the need for the formation of competencies for the successful application of acquired knowledge in solving practical problems.*

Keywords: *cognitive activity, students, digitalization of education, information and communication technologies, motivation, goals, methods, results, accessibility of information, perception, processing, use, competencies.*

In modern society, specialists who show interest and desire for continuous training are valued. The ability to be an active subject in the process of cognitive activity at all stages of professional growth is formed while studying at a higher educational institution. In the conditions of digitalization of the socio-cultural environment, an urgent problem of full and harmonious personal development arises. In this context, a special role is played by the sphere of education and higher education as an important institution of socialization and formation of the future generation[2].

From a psychological and pedagogical perspective, the development of students' personal potential depends on the creation of suitable conditions that contribute to successful self-realization in the learning process [7]. It is important to take into account that students have various abilities and internal resources that can be revealed and developed during their studies, consolidation and subsequent growth, especially important for their personal and professional development. Thus, it is necessary to create a stimulating pedagogical environment that will allow students to unlock their potential and successfully realize their self-realization.

The category "cognition" reflects the procedural nature of the activity associated with cognitive activity, which consists in reflecting and reproducing reality in thinking. In the course of cognition, we master the sensory information that we perceive or experience in order to achieve the truth. This interaction between the cognizing subject and the object leads to the formation of new knowledge [6].

In the process of cognitive activity, various mental processes are used, such as sensation, perception, attention, representation, memory, thinking, imagination and speech.At its core, cognition is a mental process that allows a person to receive and assimilate knowledge.

Analyzing students as a unique social category, a specific community of people united by the Institute of Higher Education, I.A. Zimnaya identifies the key features of student age: high level of education, high motivation to learn, active participation in public life and a harmonious combination of intellectual and social maturity [3].

Modern features of students' cognitive activity are associated with their increasingly active participation in educational processes due to the development of information and communication technologies. According to the theory of generations by N. Howe and V. Strauss, for generation Y (millennials born in 1983-2000) and generation Z (centenials born in 2001-2020), such active involvement corresponds to their characteristics and needs [5].

Modern methods of communication are mainly carried out through social networks, and the development of new devices takes place independently and almost intuitively, without the need for instructions. Generation Z grows up early, and some of them successfully implement their business ideas already at school age. The main expectations of this generation from the future are connected with comfort and tranquility [3].

Modern students face one of the main features of cognitive activity - they work in conditions of full availability of various information and ease of its search. This affects their motivation, goals, methods and results in the process of cognition. On the one hand, the availability of information and its easy acquisition expand the opportunities for knowledge accumulation: students have access to electronic libraries, databases, can participate in webinars and conferences, communicate with leading scientists, etc. However, as A.A. notes. Golovanova, such ease of access to information can lead to a decrease in the value of the knowledge that students possess. The question arises, why make efforts for effective memorization, repetition and intellectual stress, if you can always just "Google" in a search engine? [1].

It is obvious that only students who are motivated and understand the difference between information and knowledge, as well as understand the importance of knowledge for their future professional activities and careers, will choose the traditional path of knowledge, which includes the stages of "perception-comprehension-memorization-application". For students with low academic motivation, this path is replaced by the strategy of "finding", "copying", "saving (to some medium)". The development of non-cognitive skills, such as digital literacy, information and communication competence, emotional and social intelligence, etc., is certainly important. However, unfortunately, this is a reproductive form of thinking and imagination.

In Russian science, the study of the problem of personal potential is based on traditional scientific concepts, such as the activity approach (presented by S.L. Rubinstein and A.N. Leontiev) and the cultural-historical theory of the development of higher mental functions (formulated by L.S. Vygotsky). Within the framework of these concepts, personal potential is considered as the ability of a person to become an active and capable subject, which she acquires in the process of socialization and assimilation of socio-cultural experience [9].

Foreign research in the field of personal potential has largely been formed under the influence of humanistic psychology, which is a third force opposed to psychoanalysis and behaviorism. This direction inspired the movement for the development of human potential of researchers such as G. Allport, K. Rogers and A. Maslow. Within the framework of this approach, personal potential and its realization are considered as a feature of a fully functioning personality according to K. Rogers. The action of this potential is usually associated with manifestations of Self as an internal source of activity in the process of self-realization. The self, being a system of stable ideas about itself, reproduces this system in behavior and acts as an internal program that reveals the inherent dominants in it. In this approach, it is possible to detect a hidden preformist interpretation of personal potential, which is also inherent in other foreign approaches to varying degrees. For example, in the theory of autopoiesis, U. Maturan and F.

Varely, the problem of personal potential is explained through the self-reproduction of a person due to the "autopoetic organization" of his own nature. The preformist approach is also largely present in cognitive, Gestaltist and other teachings.

These and other approaches are of great importance for creating an educational environment that promotes personal development. In the context of the intensive development of digital technologies in the field of education, especially in the higher education system, there is a need to study the possibilities and features of the use of modern information and communication technologies in order to develop the personal potential of modern students.

Some authors talk about the inevitable risks that accompany the process of digitalization of education. In such a situation, it becomes obvious that pedagogical, psychological and medical research on issues related to the digitalization of education is not carried out enough, and there are no scientific programs aimed at purposeful and comprehensive study of this area, as well as analysis of foreign experience [8].

Given the multifaceted nature of the problem of digitalization of education and the importance of all its components, let's summarize the psychological risks associated with the cognitive development of students in digital education. So, according to I.M. Osmolovskaya, new aspects of the pedagogical process are connected:

1 with changes in the psychology of perception, processing and use of information by students;

2 with full involvement of learning in the information space;

3 with learning motivation problems when the old incentives stop working;

4 with the need to form effective knowledge among students - knowledge that is not just stored in memory, but successfully applied in practical situations. In the field of didactics, this is due to the development of competence - the ability of students to apply the acquired knowledge to solve various types of problems [4].

Thus, summarizing the above, we note that in the context of higher education, a representative of generation Z is a typical subject of cognitive activity. They are characterized by a special interaction with information both in format and content, which affects the motivational, target, operational and resultant aspects of the cognitive process in the context of digitalization of education. The change in the system of interaction between personality and information has led to the fact that access to information has become a priority, rather than its full possession.

REFERENCES

1. Golovanova, A. A. Psychological effects of digitalization of education / A. A. Golovanova // Strahov readings. – 2019. – No27. – pp. 71-75.
2. Ivanova A.D., Murugova O.V. Online education through the eyes of students and teachers (based on the results of pedagogical research in 2019) // Open Education. 2020. Vol. 24. No 2. pp. 4-16. DOI: 10.21686/1818-4243-2020-2-4-16.
3. Oganov, A. A. Education: the main challenges of modernity / A. A. Oganov, I. G. Hangeldieva // Problems of modern pedagogical education. – 2018. – No. 58-3. – pp. 194-199.
4. Osmolovskaya, I. M. Development of textbooks of a new generation in Russia / I. M. Osmolovskaya // Bulletin of Yanka Kupala Grodno State University. Series 3. Philology. Pedagogy. Psychology. - 2016. – Vol.6. No1. – pp. 71-77.

5. Ozhiganova, E. M. The theory of generations by N. Howe and V. Strauss. Possibilities of practical application / E. M.Ozhiganova // Business education in the knowledge economy. - 2015. – No1(1). – pp. 94-97.
6. Psychological dictionary [Text] / under total. scientific ed. by P.S. Gurevich. – M.: OLMA PRESS Education, 2007. – 800 p.
7. Shutenko A. I, Shutenko E. N., Sergeev A. M, Ryzhkova I. V., Talysheva I. A., Tsareva E. V. The use of modern ICT to provide students' self-realization in Russian higher school // Revista Espacios, 2018. Vol. 39. No 43. P. 15.URL:http://www.revistaespacios.com/a18v39n43/18394315.html
8. Starichenko, B. E. Digitalization of education: realities and problems / B. E. Starichenko // Pedagogical education in Russia. – 2020. – No. 4. – pp. 16-26.
9. YudinB.G.The intellectual potential of the individual.In: Human potential as a critical resource of Russia. Moscow, Institute of Philosophy RAS Publ., 2007, pp. 126-136.

MUROJAAT SHAKLLARINING PRESUPPOZITSION XUSUSIYATLARI

Dildora Pulatova
Shahrisabz Davlat Pedagogika Instituti

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993510

Annotatsiya. *Ushbu maqolada zamonaviy tilshunoslik masalalariga e’tibor qaratilgan. Xususan sotsiolingvistik aspektda murojaat shakllarining pragmatik xususiyatlari, pressuppozitsiya hodisasi va uning o‘zbek tilshunosligiga yangi soha sifatida kirib kelishi, murojaat shakllari orqali presuppozitsiyaning ifodalanish haqida fikr yutilgan.*

Kalit so‘zlar: *pragmatika, presuppozitsiya, nutqiy vaziyat, murojaat shakllari, murojaat birliklari, yashirin hukm, yashirin axborot*

O‘zbek tili muloqot jarayonini tadqiq etish o‘ta murakkab jarayon hisoblanadi. Xalqimizning o‘ziga xos urf-odatlari, qadriyat va an’analarini bilmay turib muloqot jarayonini o‘rganish qiyin masala.

Bugungi kunda o‘zbek tilshunosligida til birliklarini pragmatik xususiyatlarini tadqiq etishga bag‘ishlangan tadqiqotlar olib borilmoqda. Muloqot faqat nutqiy yo‘l bilan emas, balki nolisoniy vositalar bilan ham amalga oshadi. Aloqa aralashuv jarayoni va uning kommunikantlar tomonidan idrok etilishi masalasi tilshunoslikda pragmatik yo‘nalishning paydo bo‘lishiga sabab bo‘ldi. Pragmalingvistika tilni tadqiq etishda til birliklarini shu tildan foydalanuvchi shaxs yoki shaxslar bilan munosabati asosida o‘rganadi. Pragmatika yoki pragmalingvistika ham tilshunoslikda paydo bo‘lgan yangicha tadqiq aspekti deyishimiz mumkin.

Xususan o‘zbek tilidagi murojaat shakllarining pragmatik talqinida murojaat shakllarining deyktik vazifalarini, presuppozitsion xususiyatlarini, murojaatlarni ifodalashda noverbal vositalarning o‘rnini aniqlash muhim ahamiyatga ega.

Pragmatika so‘zlovchining moddiy borliqqa, xabarning mazmuniga, adresat (tinglovchi)ga bo‘lgan munosabatini ifodalar ekan so‘zlovchi va tinglovchining kommunikativ aktdagi ishtirokida gap ohangi (ishonch, qat’iyat, dadillik, qo‘rquv, ishonchsizlik, gumon, hadik, xursandlik va boshqalar), lug‘aviy birliklardan foydalanish, noverbal vositalarni qo‘llash kabi kommunikativ unsurlar ahamiyatli sanaladi va kommunikantlar haqida qo‘shimcha xabar beradi [1].

Til birliklarining pragmatik vazifasi kontekst, nutqiy vaziyat, so‘zlashuvchilarning til ko‘nikmalari va nutq obyekti haqidagi umumiy bilimlar bilan bog‘liq tarzda yuzaga chiqadi [2].

Presuppozitsiya hodisasi ham keng tadqiq etilmaganligi sababli o‘rganish lozim bo‘lgan masalalardandir**.** O‘zbek tilshunosligida D.Lutfullayeva, U.Rahimov, H.Mahmudov kabisoha vakillari o‘zlarining ilmiy maqola va tadqiqot ishlarida presuppozitsiyahodisasini tilning ma’lum sathlari doirasida tahlil etganlar [3].

O‘zbek tilida bir so‘zning o‘zi ifodalagan ma’nosi bilan birga qo‘shicha ma’nolar ham ifodalashini kuzatish mumkin. Ushbu yashirin ma’nolarni o‘rganish presuppozitsiya hodisasi bilan bog’liq. Ma’lumki, presuppozitsiya pragmatik hodisa sifatida til belgisining nutq bilan bog’liq jihatlarini namoyish qiladi.

Pragmatikaning yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan“ presuppozitsiya haqidagi qarashlar nemis mantiqshunosi G.Frege tomononidan ilgari surilgan. Uning takidlashicha presuppozitsiya hukmning mantiqiy asosi hisoblanadi” [4]. Presuppozitsiyaning yashirin hukm, tagma’no bilan bog‘liq ekanligini bundan yuz yillar oldin olmon mantiqshunosi X.Frege aytgan edi [5]. G.Frege

mavjudlik bildiruvchi ikkinchi hukmni presuppozitsiya deb ataydi va “Kepler bechoralikdan olamdan o‘tdi” gapini misol qilib keltiradi, bu yerda presuppozitsiya sifatida Kepler degan odamning yashganligini nazarda tutadi [3]. Presuppozitsiya termini P. Stroson nomi bilan bog’liq, uning qarashlari ham Fregening qarashlariga o‘xshash .

Presuppozitsiyani muayyan gapda ifodalanmagan yashirin ma’no deb ham tushunish mumkin, biroq tilshunos A.Nurmonov presuppozitsiyani yashirin ma’no bilan bog’lasak, presuppozitsiya va tag ma’noning o‘rtasidagi farqni yo‘qqa

chiqarib qo‘yamiz deb ta'kidlaydi. Bizning fikrimizcha ham presuppozitsiya – bu jumladan anglashilgan yashirin ma’no emas balki gapda yashirin ifodalanuvchi axborot demakdir.

Ma’lumki, shu kunga qadar tilshunoslikda bu hodisaga nisbatan *presuppozitsiya,prezumpsiya, tagbilim, ichki ma’no, monema, pragmatik ma’no, sigmatik ma’no* terminlari qo‘llandi [3].

Presuppozitsiya asosiy hollarda gapda muayyan til birligining ishorasi asosida yashirin tarzda yuzaga chiqadi. So‘zlovchi ob’ektiv voqelik haqidagi muayyan axborotni gapda ochiq ifoda etishni xohlamaganda, presuppozitsiyaga yo‘l ochiladi. Presuppozitsiyaning gapda ifodalanishi muayyan nutqiy vaziyatni, nutq egalarining til ko‘nikmalarini taqozo etadi. Nutq egalarining til ko‘nikmalari, ularning nutq ob’ekti haqidagi umumiy bilimlari presuppozitsiyaning tushunarli bo‘lishiga imkon beradi.

Presuppozitsiyaning yashirin ifodalanish xususiyati uning gap tashqi strukturasi orqali ochiq ifodalanuvchi propozitsiya bilan qorishib ketmasligiga imkoniyat yaratadi. Tagma’no va tagbilim (presuppozitsiya) hodisalarini qiyoslab o‘rgangan olim M.Hakimov ham presuppozitsiyaning matn semantik implikaturasi birligi ekanini qayd etadi[6].

Nutqiy muloqotning to‘g‘ri va real amalga amalga oshishi uchun kommunikantlar (muloqot ishtirokchilari) nutq vaziyatiga qadar muayyan faktlar bilan tanish bo‘lishi, umumiy vaziyat bilan bog‘liq holda muayyan bilim – xabardorlikka ega bo‘lishlari lozim. Ayni shu faktlar, bilimlar tilshunoslikda pressupozitsiya nomi bilan umumlashtiriladi [7].

Pressupozitsiya muloqot jarayoniga katta ta’sir o‘tkazadi. Jumladan, kimgadir nimadir demoqchi bo‘lgan kishi, eng avvalo, adresantning u aytmoqchi bo‘lgan gap pressupozitsiyasi bilan aloqadorligini hisobga oladi. Ya’ni aytiladigan gapga aloqador voqelik bilan oldindan tanish bo‘lgan adresat uchun adresantning asosiy fikrni bir yoki bir nechta so‘z orqali bayon etishi kifoya qiladi. Masalan, noma’lum sababga ko‘ra biror yerdan kelishi kechikayotgan o‘g‘lini xavotirlik bilan kutayotgan ona uchun undan xabar olgani chiqib ketgan kishining “keldi” degan so‘zining o‘zi o‘g‘lining (boshqa birovning emas) kutilayotgan yerdan kelganligi haqidagi xabarni beradi [8]. Bunga ko‘plab misollar keltirish mumkin. Televizordan kechki payt beradigan, yaxshi ko‘rib tomosha qiladigan serialni boshlanishini kutayotgan onasiga farzandining *“Oyi, boshlandi*” degan gapining o‘zi ushbu serial beradigan vaqt bo‘lganligini, kutayotgan serialining (boshqa serialning emas) boshlanganligidan dalolat beradi; *Dada, Nasibaning akasi “Lasetti” sotib olibdi.* Ushbu xabarni aytish uchun so‘zlovchi “*Nasiba”* ismli qizning borligini bilishi kerak. Bundan tashqari so‘zlovchi Nasibaning faqat birgina akasi borligini va u mashina sotib olishi uchun yetarli maosh olishini ham bilishi mumkin. Bu ma’lumotlarni beruvchi presuppozitsiyalar sohibi so‘zlovchidir.

So‘zlovchi yoki tinglovchi nutq vaziyatidan bexabar bo‘lsalar yoki nutq obyekti haqida ma’lumotga ega bo‘lmasalar u holda presuppozitsiyani to‘liq tushunmasliklari mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, murojaat shakllarining pragmatik xususiyatlarini tadqiq etishda so‘zlovchi va tinglovchiga oldindan ma’lum bo‘lgan umumiy bilimlar hamda nutq egalarining til ko‘nikmalari murojaat birliklari orqali yashirin ifodalanuvchi presuppozitsiyaning oson tushunilishiga yordam beradi.

Pragmatik tadqiqotlarning asosi bu nutq vaziyati, xususan so‘zlovchi va tinglovchining o‘zaro munosabatidir. Demak, murojaat shakllarining deyktik vazifalari, presuppozitsion xusussiyatlari, lisoniy va nolisoniy vositalar orqali ifodalanishi murojaat shakllarining pragmatik xususiyatlarini tashkil etadi.

REFERENCES

1. Саидхонов М. Бадиий матн коммуникатив восита сифатида // Ўзбек тили ва адабиёти, 2009 йил, 5-сон, -Б. 77-79
2. Лутфуллаева Д., Жумаев Ф. Ўзбек тили феълларининг прагматик хусусиятлари //Ўзбек тили ва адабиёти, 2008 йил, 2-сон, -Б. 74-76
3. Yusupjanov E. LINGVISTIK PRESUPPOZITSIYA PRAGMATIK MUAMMO SIFATIDA YUZAGA KELISHI VA O‘RGANILISHI. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. October 2021. -B. 261
4. Нурмонов А.Танланган асарлар I жилд. –Т. Академнашр. -Б. 404
5. Safarov Sh Pragmalingvistika. Toshkent 2008. –B.123
6. Ҳакимов М. Тагмаъно ва тагбилим хусусида баъзи мулоҳазалар // Ўзбек тили ва адабиёти. - Тошкент. - 2001. - №1. -Б. 33.
7. Mahmudov N. Pressupozitsiya va gap // O‘zbek tili va adabiyoti, 1985, 6-son, -B. 29
8. Мўминов С. Ўзбек мулоқот хулқининг ижтимоий-лисоний хусусиятлари. Филол. фан. докт. дисс.автореф. Т. 2000. -Б. 16
9. Раҳимов У. Лисоний пресуппозиция / Айюб Ғулом ва ўзбек тилшунослиги: Илмий мақолалар тўп. - Тошкент. 2004. - Б.58.
10. http://library.ziyonet.uz

SCIENTIFIC GRAMMAR BASED ON THE INTEGRATION OF ENGLISH AND RESEARCH

Esanov Azizbek Shermamat o‘g’li
PhD Student at National University of Uzbekistan
Azizbekesanov97@gmail.com
+998 91 901 19 97

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993518

Abstract. *This article discusses how to teach a number of basic grammatical issues, including nouns and their usage, that arise in the process of writing scientific articles for researchers working in science. This paper covers only the problems found in research paper, which is why, the use of nouns is analyzed in terms of how they are used in scientific texts rather than how they are used in general spoken language.*

Keywords: *English, research, scientific English, noun, integration.*

INTRODUCTION

The purpose of the scientific method is to clearly describe complex ideas. [1] Complex thought requires complex language. It is known that nouns clearly express thoughts and create a more meaningful context. As the academic levels increase, so does the complexity of the nouns and the word combinations they participate in to express complex and difficult concepts. Therefore, complex noun phrases are a crucial academic language feature that learners need to understand, and it is important to know how words are put together to create meaning. [2]

METHODOLOGY

While conducting research for this article, we reviewed articles written in a variety of disciplines. As a result, we found that each author uses very unique methods in the field of study, which are not similar to other fields of science and do not conform to common standards. A clear example of this is the use of *we*. In some subjects, the pronouns *we* (and even *I*) are freely used; their use in other subjects is strictly limited. In addition, another issue is related to the use of the article phrase - where in one subject *the* and *a/an* are mandatory in certain cases, but in others it is not necessary. Another example: punctuation rules, particularly regarding abbreviations and measurements, vary considerably from author to author and journal to journal.

RESULTS AND DISCUSSION.

Now, we shall look at the specific cases related to nouns, their usage and style in research papers. The blue color indicates an applicable or preferred way, while the red one refers to non-applicable cases.

If the two nouns indicate a single entity in a *noun+of+noun* construction, the first noun is made plural.

	Several **points of view** have beenput forward in the literature.	Several **point of views** have been put forward in the literature.

Nouns that act as adjectives are not made plural.

	Car production is rising, but **car** sales are falling.	**Cars** production is rising, but **cars** sales are falling.
	= The production of cars is rising but the sales of cars are falling.	

A noun which follows a number (or an implied number) is used in the singular form when acting as an adjective.

	This work is part of a three-**phase** study into psychotic behavior amongst TEFL teachers.	This work is part of a three-**phases** study into psychotic behavior amongst TEFL teachers.

-fold, which is a suffix to indicate a specified number of parts or times, does not have a plural -s.

	The increase was **3-fold**.	The increase was **3 folds**.
	= There was a **3-fold** increase.	There was a **3 folds** increase.

People requires a plural verb. *persons* is often used as a more formal version of *people*. *persons* is frequently found in medical andpsychology research papers, or when talking about the capacity of a machine to hold a certain number of persons. In other cases, *people* isoften more appropriate particularly when it refers to people in general,rather than a subset.

	Title: Prevention of heart disease inolder **persons**	
	Title: A hypnotherapy treatment for **persons** prone to criminal activities	
	Title: Job satisfaction – How do **people** feel about their jobs?	Title: Job satisfaction – How do **persons** feel about their jobs?
	The police **are** often perceived as being racist.	The police **is** often perceived asbeing racist.

Scientific / technical acronyms whose last letter stands for a countablenoun behave like other countable nouns. They thus require an article when used in the singular, and an *-s* when used in the plural.

	Access requires **a PIN** (personal identificationnumber).	Access requires **PIN** (personal identification number).
	The number of purchases of **CDs** is only 1% of what is was 25 yearsago.	The number of purchases of **CD** is only 1% of what is was 25 years ago.

If the noun is followed by *of* (i.e. to add further details), then this noun ispreceded by *a / an*.

	An analysis of the data showedthat …	**Analysis** of the data showed that …
	… with **a probability** of 0.25	… with **probability** 0.25.

To express the plural of certain uncountable words, sometimes you need to choose another word.

	We need **a program / an app.**	We need **a software.**
	We need **a software application**.	
	We have **a training course** tomorrow.	We have **a training** tomorrow.

Some uncountable nouns can be used in a countable way whenpreceded by an adjective.

	This does not imply prior **knowledge** of …	She has **a good knowledge** of English.

Conclusion

In conclusion, it is particularly important for reviewers and editors to be aware of the general lack of consistency in the use of English in academic texts. They may find examples of constructions and word usage in the paper they are revising that defy the normal rules of English, but what would be considered incorrect in a particular situation in another discipline. Therefore, we prefer to consider the grammatical cases that we consider and recommend in this article as "guidelines" rather than "rules". These recommendations are based on experience [3] gained from reading thousands of manuscripts, rather than any specific rules that can be found in other grammar books or on the Internet.

REFERENCES

1. Mary J. Schleppegrell, Mariana Achugar, Teresa Oteíza. The Grammar of History: Enhancing Content-Based Instruction Through a Functional Focus on Language. Education. TESOL Quarterly. 2004. DOI:10.2307/3588259
2. Beverly M Derewianka. A new grammar companion for teachers. Education. 2011.
3. A. Wallwork, English for Research: Usage, Style, and Grammar, Springer Science+Business Media New York 2013. DOI 10.1007/978-1-4614-1593-0_1, ©

BO’LAJAK O’QITUVCHILARDA INSONIYLIK FAZILATLARINI SHAKLLANTIRISH

Karimova Jahona O‘ktamjon qizi
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti 4-bosqich talabasi

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993531

Annotatsiya. *Ta’lim-tarbiya jarayonida boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi maktab o‘quvchilarining kundalik hayoti tashkilotchisi sifatida namoyon bo‘ladi. Qiziqish uyg‘otish, o‘quvchilarni o‘zi ortidan ergashtirish faqatgina irodasi mustahkam odamning qo‘lidan keladi, bunda shaxsiy faollik hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Sinf, bolalar jamoasi kabi murakkab organizmga pedagogik rahbarlik tarbiyachini topqir, zehnli, qat’iyatli va har qanday vaziyatni mustaqil hal qilishga tayyor turishga majbur qiladi. Pedagog – bu bolalarni o‘z ortidan ergashishga undovchi, taqlid uchun o‘rnakdir.*

Kalit so‘zlar*: Odamiylik na’munasi, tetiklik, didaktik, tashkiliy, retseptiv, kommunikativ, suggestiv, tadqiqiy.*

K.D.Ushinski o‘qituvchilarni “navqiron qalblarni kamolga yetishtiruvchi quyosh nurlari” deb atagandi. Rus o‘qituvchilarining ustozi o‘z shogirdlariga juda yuksak talablar qo‘ygan. U o‘qituvchini puxta va serqirra bilimsiz tasavvur qila olmasdi. Ammo faqatgina bilimning o‘zi yetarli emas; “inson tarbiyasida eng muhim yo‘l ishontirishdir, ishontirishga esa faqatgina ishonish bilan ta’sir qilish mumkin”. Har qanday ta’lim dasturi, har qanday tarbiya metodlari u qanchalar yaxshi bo‘lmasin, o‘qituvchi ishonchini qozona olmagan bo‘lsa, amalda hech qanday ta’sir kuchiga ega bo‘lmagan jonsiz harfligicha qolaveradi.

Zamonaviy o‘qituvchiga qo‘yiladigan talablar qatorida ma’naviyat yana yetakchi o‘ringa qaytmoqda. O‘zining shaxsiy xulqi, hayotga munosabati bilan ustoz ma’naviy hayotda o‘quvchilarga o‘rnak ko‘rsatishi, ularda insoniy fazilatlar, haqiqat va ezgulikning oliy maqsadlarini tarbiyalashi lozim. Bugungi kunda ko‘plab odamlar o‘z farzandlarining o‘qituvchisi e’tiqodli inson bo‘lishini talab qilmoqda, zero, ular o‘z dilbandlarini manaviy-axloqiy tarbiyalashni unga ishonib topshirishini anglab yetishgan.

O‘qituvchiga qo‘yiladigan eng muhim talab – pedagogik qobiliyatlar mavjudligi – shaxsning o‘quvchilar bilan ishlashga moyillik, bolalarga bo‘lgan mehr, ular bilan muloqotdan rohatlanish kabilarda ifodalanadigan fazilati. Ko‘pincha pedagogik qobiliyatlar aniq harakatlarni amalga oshirish layoqatigacha torayadi – chiroyli gapirish, qo‘shiq aytish, chizish, bolalar jipslashtirish va boshqalar. Qobiliyatning quyidagi turlari ajratib ko‘rsatiladi.

- Tashkiliy - o‘qituvchining o‘quvchilarni birlashtirish, ularni band qilish, majburiyatlarni taqsimlash, ishni rejalashtirish, bajarilgan ishlarga yakun yasash va hokazo qobiliyatlari.
- Didaktik - o‘quv materiali, ko‘rgazmali qurollar, jihozlarni tanlash va tayyorlash, o‘quv materiallarini aniq, ifodali, ishonchli va izchil tushuntirish, bilimga qiziqish va ma’naviy ehtiyojlar rivojlanishini rag‘batlantirish, o‘quv-bilish faolligini oshirish va hokazo qobiliyatlari.
- Retseptiv - o‘quvchilarning ma’naviy olamiga kirib, ularning hissiy holatini ob’ektiv baholash, psixik xususiyatlarini aniqlash qobiliyati.

➢ Kommunikativ - o‘qituvchining o‘quvchilar, ularning ota-onalari, hamkasblari, o‘quv muassasasi rahbarlari bilan pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq aloqalarni o‘rnatish qobiliyati.

➢ Suggestiv - o‘quvchilarga hissiy-irodaviy ta’sir qilishdan iborat.

➢ Tadqiqiy - pedagogik vaziyat va jarayonlarni bilish va ob’ektiv baholash qobiliyatini o‘zida mujassam etadi.

➢ Ilmiy-bilish - o‘qituvchi tomonidan pedagogika, psixologiya va metodika sohasidagi yangi ilmiy bilimlarni o‘zlashtirish qobiliyati tushuniladi.

Ko‘p sonli so‘rovnomalar natijalariga ko‘ra, pedagogik ziyraklik (kuzatuvchanlik), didaktik, tashkiliy, ekspressiv qobiliyatlar yetakchi sanalib, qolganlari yordamchi va qo‘shimcha qobiliyatlar qatoriga kiritiladi.

Ko‘plab mutaxassislar yorqin ifodalangan qobiliyatlarning yetishmasligi mehnatsevarlik, o‘z burchiga halol munosabat, o‘zi ustida muntazam ishlash kabi boshqa kasbiy fazilatlarni rivojlantirish evaziga qoplanishi mumkin degan xulosaga moyil sanaladi.

Pedagogik qobiliyatlarni (iste’dod, moyillik, iqtidor) pedagogik kasbni muvaffaqiyatli o‘zlashtirishda muhim omil sifatida tan olishimiz lozim, ammo u hal qiluvchi kasbiy sifat emas. O‘qituvchilikka nomzod qanchadan-qancha yorqin iste’dodli odamlar baribir pedagog bo‘la olmagan va aksincha, dastlab qobiliyatsiz bo‘lgan talabalar pedagogik mahoratning yuksak cho‘qqisiga ko‘tarila olgan. Pedagog – bu hamisha zahmatkash va mehnatkashdir.

Shuning uchun biz uning muhim kasbiy fazilatlari sifatida mehnatsevarlik, ishchanlik, intizomlilik, mas’uliyatlilik, maqsad qo‘yish va unga erishish yo‘llarini tanlay olish, uyushqoqlik, qat’iyatlilik, o‘z kasbiy darajasini tizimli va rejali asosda muntazam oshirib borish, o‘z mehnati sifatini muntazam takomillashtirishga intilish va boshqa qobiliyatlarni tan olishimiz kerak.

Ko‘z o‘ngimizda o‘quv muassasalarining ishlab chiqarish muassasalariga jadal o‘zgarishi sodir bo‘lmoqda. Ular aholiga “ta’lim xizmatlari” taqdim etadi, bu yerda rejalar, shartnomalar amal qiladi, ish tashlashlar sodir bo‘ladi, bozor munosabatlarining muqarrar hamrohi – raqobat rivojlanmoqda. Bunday sharoitda o‘quv-tarbiyaviy jarayonda maqbul munosabatlarni vujudga keltirish uchun kasbiy muhim manbalarga aylanib borayotgan pedagog fazilatlari ayniqsa muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ularning sirasiga insoniylik, ezgulik, sabr-qanoatlilik, halollik, to‘g‘riso‘zlik, mas’uliyatlilik, adolatlilik, sadoqatlilik, xolislik, saxiylik, odamlarga hurmat, yuksak axloq, optimizm, og‘ir-bosiqlik, muloqotga ehtiyoj, o‘quvchilar hayotiga qiziqish, xayrixohlik, o‘z-o‘zini tanqid qilish, do‘stsevarlik, vazminlik, o‘z qadrini bilish, vatanparvarlik, diniy bag‘rikenglik, qattiqqo‘llik, ta’sirchanlik, hissiy madaniyat va boshqalarni kiritish mumkin.

O‘qituvchi – hamisha ijodiy shaxsdir. U maktab o‘quvchilarining kundalik hayoti tashkilotchisi sifatida namoyon bo‘ladi. Qiziqish uyg‘otish, o‘quvchilarni o‘zi ortidan ergashtirish faqatgina irodasi mustahkam odamning qo‘lidan keladi, bunda shaxsiy faollik hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Sinf, bolalar jamoasi kabi murakkab organizmga pedagogik rahbarlik tarbiyachini topqir, zehnli, qat’iyatli va har qanday vaziyatni mustaqil hal qilishga tayyor turishga majbur qiladi. Pedagog – bu bolalarni o‘z ortidan ergashishga undovchi, taqlid uchun o‘rnakdir.

O‘qituvchining xarakteridagi ruhiy ziyraklik - unga o‘quvchilar ahvolini, kayfiyatini his qilish, yordamga ko‘proq muhtoj bo‘lib turganlariga o‘z vaqtida yordam qo‘lini cho‘zishga imkon beruvchi o‘ziga xos barometrdir. O‘qituvchining tabiiy holati - bu o‘z tarbiyalanuvchilarining buguni va kelajagi uchun kasbiy bezovtalik va shaxsiy mas’uliyatdir.

O‘qituvchining ajralmas kasbiy sifati – adolatparvarlikdir. O‘z faoliyati turiga ko‘ra u o‘quvchilarning bilimlari, ko‘nikmalari va xatti-harakatlarini muntazam ravishda baholashiga to‘g‘ri keladi. Shu sababli, uning bahosi maktab o‘quvchilarining rivojlanish darajasiga mos kelishi muhimdir. Ular bo‘yicha o‘quvchilar pedagogning xolislik darajasini baholaydilar. Hech narsa xolis bo‘lish qobiliyatidek o‘qituvchining axloqiy nufuzini mustahkamlamaydi. Noto‘g‘ri tushuncha, yanglish fikr, sub’ektivizm tarbiya ishi uchun juda zararlidir.

Tarbiyachi talabchan bo‘lishga majbur. Bu uning muvaffaqiyatli ishlashida eng muhim shart. O‘qituvchi birinchi navbatda o‘ziga eng yuqori talablarni qo‘yadi, chunki o‘zingizda yo‘q narsani boshqalardan talab qila olmaysiz. Pedagogik talabchanlik rivojlanayotgan shaxsning imkoniyatlarini inobatga olgan holda oqilona bo‘lishi kerak.

Pedagogik jarayonda tarang vaziyatni bo‘shashtirishda o‘qituvchiga hazil ko‘makka keladi: quvnoq o‘qituvchi tund qiyofali o‘qituvchidan hamisha yaxshiroq o‘qitadi. Bunda u latifalar, rivoyatlar, maqollar, do‘stona hazillar, tabassum, qisqasi, ijobiy muhitni yuzaga keltiruvchi, maktab o‘quvchilarini o‘ziga va vaziyatga kulgili tomondan qarashga majbur qiluvchi omillardan foydalanadi.

Bundan tashqari, o‘qituvchining kasb odobi – o‘quvchilar bilan muloqotda me’yorga rioya qilish haqida ham alohida aytib o‘tish joiz. Kasb odobi – bu tarbiyachining aql, hissiyot va umumiy madaniyatni maqsadli ifodalash qobiliyatidir. Uning negizida o‘quvchining shaxsiyatiga hurmat yotadi. Bu o‘qituvchini odobsizlikdan ogohlantiradi, muayyan vaziyatlarda eng yaxshi ta’sir vositasini tanlashga undaydi.

O‘qituvchilik kasbida shaxsiy fazilatlar kasbiy fazilatlardan ajralmas sanaladi. Ularning orasida: o‘quv fanini, fanni o‘qitish metodikasini o‘zlashtirish, psixologik tayyorgarlik, umumiy bilim, keng madaniy dunyoqarash, pedagogik mahorat, pedagogik mehnat texnologiyalarini egallash, tashkilotchilik malaka va ko‘nikmalari, pedagogik xushmuomalalik, pedagogik texnika, muloqot texnologiyalarini o‘zlashtirish, notiqlik san’ati va boshqalar bor. O‘z mehnatiga mehr qo‘yish – pedagog bo‘lishdagi eng zaruriy fazilatdir. Uning tarkibiy qismlari sifatida – vijdoniylik va fidokorlik, tarbiya natijalariga erishishdan quvonch, o‘ziga va o‘z malakasiga doimiy ravishda ortib boruvchi talabchanlikni aytish mumkin.

Zamonaviy o‘qituvchi shaxsiyatini ko‘p jihatdan uning bilimi, madaniyati qay darajada yuksakligi belgilab beradi. Zamonaviy dunyoda erkin harakat qilishni istagan o‘qituvchi juda ko‘p narsani bilishi kerak. O‘qituvchi taqlid uchun o‘ziga xos o‘rnak namunasi, o‘zini qanday tutish lozimligining o‘ziga xos etalonidir.

Boshlang‘ich maktabda o‘qituvchi – Ideal, uning talablari qonundir. Uyda nimalar deyishmasin, qat’iy ohangda “Maktuba Mo‘minovna shunaqa dedi” degan gap bilan barcha muammolar bir zumda hal qilinadi. Afsuski, o‘qituvchi idealizatsiyasi uzoq davom etmaydi va tobora pasayib boradi. Boshqa narsalar bilan bir qatorda, bunga maktabgacha ta’lim

muassasalarining ta’siri seziladi, bolalar o‘qituvchida ham xuddi o‘sha bolalar bog‘chasidagi tarbiyachini ko‘rishadi.

REFERENCES

1. Thomas K.W. Conflict and negotiation // Handbook of industrial and organizational psychology/ Eds. M.D. Dunnette. Palo Alto, CA, 1992. – P. 889-935.
2. Рыбакова М. М. Конфликт и взаимодействия в педагогическом протсессе. – М.: Педагогика, 1991. – 168 с.
3. Xalikov A.A. Pedagogik mahorat. //Darslik. – Toshkent, Moliya. 2015.- 435 bet.

BOSHLANG‘ICH SINFO’QUVCHILARIGA ONA TILI VA INGLIZ TILLARINI INTEGRATSION METODLAR ASOSIDA O’QITISHNING DIDAKTIK AFZALLIKLARI

Xurramova Lobarxon Akramjonovna
Nizomiy nomidagi TDPU, Boshlang‘ich ta’lim 1-kurs magistri
xurramovalobar98@gmail.com
+99890 126 21 98

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993541

Annotatsiya. *Ushbu maqola boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish tizimiga ingliz tili metodlarini integrativ shaklda qo‘’lash orqali o‘zbek tilining nazariy hamda amaliy jihatdan mohiyatini ochib berishning didaktik imoniyatlari haqida bo‘lib, ushbu imkoniyatlar doirasida qo‘llanilishi tavsiya etilgan bir qancha integratsion usullarni o‘z ichiga oladi.*

Kalit so‘zlar: *nazariya, amaliyot, integratsiya, integrativ usullar, didaktik imkoniyatlar, yondashuv, didaktika, materiallar, “Letters game”, “We pay attention”, “Listen” metodlari.*

Hozirgi zamon tilshunosligi tillarni qiyosiy tahlilidan tashqari o‘zaro uzviy bog‘liqligiga qarab metodik jihatdan yangi bosqichga ko‘tarmoqda. Buning yorqin dalili sifatida dunyoning eng yetakchi tili hisoblangan ingliz tilining tillararo integratsiyasi orqali taraqqiyotga yuz tutganini keltirish mumkin. Dunyodagi aksariyat foydalaniladigan ta’lim tili, shubhasiz, ingliz tilidir. Bu uning nazariy hamda amaliy imkoniyatlarini kengaytirib, boshqa tillar bilan tabiiy ravishda bog‘liqligini ta’minlab beradi. Xususan, o‘qitishda ommalashgan metodik uslublar jihatidan ham o‘zbek tili va ingliz tili integratsiyasini ona tili o‘qitish tizimiga muntazam olib kirish o‘zbek tilining ham didaktik imkoniyatlarini amaliy jihatdan mustahkamlash orqali o‘ziga xos nazariyani yaratadi. Ingliz tili dunyo tili bo‘lganligi hamda uning ommalashishiga sabab bo‘lgan omillar ichida metodologik o‘qitish tizimi aynan ilmiy jihatdan sinovdan o‘tganligi bois uni ona tili o‘qitish tizimiga to‘g‘ridan-to‘gri olib kirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Tillarni o‘qitish boshlang‘ich sinflardanoq boshlanganligi sababli, bu davrda o‘qitish tizimini har tomonlama puxta tashkillashtirish nihoyatda ahamiyatli pedagogik jarayondir. Boshlang‘ich sinfda tillarni o‘qitish uchun haftasiga 5 soat ajratilgan. Bu holat boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi uchun bir qator qo‘shimcha imkoniyatlarni kafolatlaydi:

1. Har bir til strukturasi boshqa tillar bilan deyarli o‘xshash bo‘lganligi bois (fonetika sintaktika) ona tilini nazariy jihatdan o‘zlashtishda o‘ziga xos takror vazifasini bajaradi.
2. Tillarni o‘qitish tizimida innovatsion metodlardan foydalanish va uni amaliyotda sinov tariqasida qo‘llashga yo‘l ochadi.
3. Ingliz tilida samarali hisoblangan “independent work” tizimini ona tili o‘qitish tizimida sinxron tarzda olib kirish uchun kerakli muhitni yaratadi.
4. O‘ziga xos noodatiy integratsion muhit o‘quvchilarni o‘zlashtirishga bo‘lgan ishtiyoqini oshiradi.
5. Boshlang‘ich sinf til o‘qituvchilari orasida do‘stona muhitdan tashqari ilmiy-amaliy hamkorlikni ham yuzaga chiqaradi.

Yuqoridagi imkoniyatlar, albatta, yuzaga chiqishi uchun ona tili va ingliz tili o‘rtasidagi umumiy o‘xshashliklar bilan bir qatorda o‘zaro farqli jihatlarni ham inobatga olish zarur. Xususan, ingliz tilini o‘qitishda asosan o‘quvchining amaliy ko‘nikmalari (o‘qish, yozish,

gapirish, tinglash) birligi asos qilib olinsa, ona tili o‘qitish tizimida esa bolaning yozma va og‘zaki savodxonligiga urg‘u beriladi. Boshlang‘ich jihatdan ona tilini o‘qitishda o‘quvchilarning nutqiy birliklarini lug‘atlar asosida boyitib borish esa ikki tilning umumiy jihatini tavsiflaydi.

Biror bir til didaktikasi tizimini tavsiflaydigan bo‘lsak, u ta’lim jarayoni, tilning ma’lumot uzatish jarayoni, ta’lim mazmuni, ta’lim turlari, metodlari, tashkiliy shakllari, vositalarini o‘z ichiga oladi. Bu tavsif har bir tilga taalluqli bo‘lib, boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish tizimi mohiyatini ham ochib beradi. Demak, tilning didaktik jihatdan tavsiflanishi uning metodologik tomondan kengayishiga zamin yaratadi. Chunki har bir qo‘llanilayotgan metod hamda vositalarning ta’limiy xarakterga ega ekanligini inobatga olish ushbu usulning mazmunini boyitadi. Dars davomida foydalanilgan har bir didaktik metod tilni o‘zlashtirishda uni har tomonlama yoritibgina qolmay, o‘quvchilar ongida o‘qish tilini ham birmuncha osonlashtiradi. Bunday metodlar ingliz tilida talaygina bo‘lib, asosan har bir o‘quvchiga o‘z faolligini, ijodkorligini namoyish etishiga imkon berishi jihatidan ham ularni integratsion muhitga olib kirish samarali hisoblanadi. Quyida ingliz tilida qo‘llaniladigan bir qancha usullarni moslashtirish orqali ularni ona tili darslarida integratsiyalash variantlarini taqdim etamiz:

1) Ingliz tili darslarida lug’at boyligini oshirishda samarali hisoblangan **“Letters game”** o‘yini. Mashg‘ulot quyidagi tartibda olib boriladi. Donli ekinlardan biri (loviya, no‘xat yoki guruch) solib tikilgan kichik xaltacha o‘qituvchi tomonidan biror o‘quvchiga, ismini avvalo, to‘g‘ri talaffuz qilingan holda otiladi. Xaltachani ilib olgan o‘quvchi uni boshqa o‘rtog‘ining ismini aytgan holda unga uloqtiradi. Mashg‘ulot shu tartibda davom etadi. Endi o‘quvchilar navbatdagi xaltachani irg‘itganda o‘rtoqlarining ismlarini va ismlarining bosh harfidan boshlanadigan insoniy xislatlarni qo‘shib aytib, xaltachani uloqtiradilar. Masalan: Bob – “B”-Brave; William – “W”-Wonderful;Christian – “Ch”-Cheerful va h.k.

Integratsion yondashuv: Ushbu usuldan boshlang‘ich sinfda ona tilida o‘quvchilarning lug‘at boyligini oshirishda qo‘llash nihoyatda tez natija beradi. Bundan tashqari to‘g‘ri talaffuz ko‘nikmalarini shakllantirishda yordam beradi. Bundan ko‘zlangan maqsad esa to‘g‘ri talaffuz qoidalari uning imloviy xatoliklarni oldini olishga qaratilganligidadir.

2) O‘quvchilarda diqqatni jamlashga qaratilgan **“We pay attention”** metodini qo‘llash ularning sezgi a’zolarining sezuvchanligini oshirishga qaratilgan. O‘quvchilar mavzu asosida berilgan rasmni diqqat bilan kuzatadilar, rasmdagi narsa va shaxslarni navbat bilan aytadilar. O‘qituvchi yoki o‘quvchilar galma-gal har bir aytilgan so‘zni doskaga yozib boradilar. Masalan: *tree, leaf, building, students, flower, folder, bell, girl, ... (daraxt, barg, bino, o‘quvchilar, gul, papka, qo‘n-g‘iroq, qiz)*. Ana shu so‘zlar ishtirokida gaplar tuziladi. Masalan: *Khalida is an excellent girl. She was given the right to make the first call. Golden autumn has come, tree leaves turn yellow (Xolida — a’lochi qiz. Birinchi qo‘ng‘iroqni chalish huquqi unga berildi.Oltin kuz keldi, daraxt barglari sarg‘aydi).*

Tuzilgan gaplar tartibga keltirilib, matn tuziladi. Matnga sarlavha topib qo‘yiladi. Masalan: "Knowledge Day" or "My school is dear"kabi sarlavha ostida matn yoziladi: Golden autumn has arrived. The leaves of the trees began to turn yellow and fall. Students came to their beloved schools with flowers in one hand and bags in the other. The teacher greeted the students with kindness. The bell rang. The right to ring the bell was given to a girl named Khalida (Oltin kuz fasli keldi. Daraxtlarning barglari sarg‘ayib, to‘kila boshladi. O‘quvchilar bir qo‘llarida gul, bir qo‘llarida sumka bilan qadrdon maktablariga keldilar. 0‘qituvchi o‘quvchilarni mehr bilan

kutib oldi. Mana, qo‘ng‘iroq ham chalindi. Qo‘ng‘iroqni chalish huquqi a 'lochi qiz Xolidaga berildi).

Undan so‘ng, mashq matnidagi gaplar o‘quvchilarga o‘qitiladi. Mashqning shartiga ko‘ra bir-biridan qanday ajratilganligi, gaplar nimalardan tuzilganligi aniqlanadi. O‘quvchilar oxirgi gapni ko‘chirib yozadilar va yozganlarini o‘zlari mustaqil ravishda tekshiradilar. Keyin o‘qituvchi tomonidan mashq yuzasidan quyidagi savol-javob o‘tkaziladi:

- What did we express through the picture?	- Biz rasm orqali nimani bildirdik?
- We expressed our opinion through the picture.	- Rasm orqali fikrimizni bildirdik.
- How did we express our opinion?	- Fikrimizni nima orqali bildirdik?
- We expressed our opinion through words.	- Fikrimizni gaplar orqali bildirdik.
- What is an idea expressed through words?	- Gaplar orqali bildirilgan fikr nima deyiladi?
- Thought expressed through words is called speech	- Gaplar orqali bildirilgan fikr nutq deyiladi.

Integratsion yondashuv: Yuqoridagi metoddan ona tili darslarida foydalanish o‘quvchida barcha sezgi a’zolari barobar ishlashini ta’minlaydi. Bu orqali ,albatta, diqqatni jamlash o‘quvchilar uchun qiyinchilik tug‘dirmaydi. Bundan tashqari o‘zaro jamoa bo‘lib ishlashni, og‘zaki nutqni ta’sirli bayon qilishni, har bir topshiriqqa mantiqan yondashuvni o‘zlashtiradilar.

3) Ingliz tili darslarida **“Listen”** metodi asosan tinglash va yozish ko‘nikmalarini jamlagani uchun ham nisbatan ko‘p qo‘llaniladi. Mashg‘ulot quyidagicha tashkil etiladi: Darslikdagi matnning audio shakli dastlab bir marotaba eshittiriladi(bunda o‘quvchilarning xohishlaridan kelib chiqib qo‘shiq, she’r audiolaridan ham ixtiyoriy holda foydalanish mumkin). Audio tugagandan so‘ng, o‘quvchilar matndagi voqeliklarni avval tasavvur qilishi kerak bo‘ladi. Keyin ikkinchi marta tinglanadi. Eshitish jarayonining o‘zidayoq parallel holda uning yozma varianti yoziladi.

Mashq so‘ngida dastlab o‘quvchilardan birinchi nimaning suratini tasavvur qilishganini, nimalarni suratga olishni xohlashlari, bu soha bilan shug‘ullanadigan kasb nomi va ishlatiladigan asboblarini ko‘z oldilariga keltirishganmi yoki yo‘qmi aniqlab olinadi. Shundan song, ularning yozma mashqlari asl matn bilan solishtirib chiqiladi.

Integratsion yondashuv: Ushbu usul deyarli boshlang‘ich sinf ona tili darslarida qo‘llanilmaydi. Ular asosan tengdoshlari hamda o‘qituvchining nutqini eshitib dars mashg‘ulotlariga qatnashishadi. Turli xil vaziyatga solingan nutq shakllarini tinglash turidagi mashqlarga alohida o‘rin berilmaganligi o‘quvchilarda o‘z fikrini bayon qilish bilan birgalikda o‘zgalarning ham fikrini ilg‘ab olishida qiyinchilik tug‘dirishi mumkin. Tinglash mashqlari orqali ayniqsa boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qishdan tashqari eshitish orqali ham ularning savodxonlik darajasini oshirish mumkinligini ko‘rsatib beradi. Mantiqan fikrlashga, tasavvur doirasini jonlantirishga xizmat qilishi bilan ham ahamiyatga molikdir.

Yuqoridagi kabi ingliz tilida qo‘llanilishi samara kasb etayotgan metodlarni ona tili darslariga olib kirish ular o‘rtasidagi integratsion jarayonni tezlashtirib o‘rganish hamda o‘qitishda bir qator afzalliklarni taqdim etadi.

Xususan, boshlang‘ich sinflarda ichki integratsion fan “Ona tili va o‘qish savodxonligi” darsligi asosida yuqorida qo‘llangan usullardan foydalanish mutlaqo innovatsion muhitni yaratib beradi. Negaki, o‘zaro uch fan yagona maqsadga, o‘zbek tilining nazariy va amaliy jihatdan o‘zlashtirishga birlashadi. Bu esa tamomila tavsiya etilgan integratsion metodlardan muntazam

foydalanishni taqozo etadi.

Ona tilida qanday mashg‘ulot bo‘lmasin, o‘qituvchi va o‘quvchining o‘zaro ta ’siri ma’lum o‘quv materialiga yo‘nalgan. o‘qituvchi faoliyati (o‘qitish), o‘quvchilar faoliyati (o‘qish), bolalarning real o‘quv imkoniyatlariga mos o‘quv materiali tilni ta’lim sharoitida o‘zlashtirishning barqaror uzvlari sanaladi. Ulardan birontasi qatnashmasa, ta’lim yuzaga chiqmaydi. O‘qituvchi o‘rganilayotgan mavzu doirasida o‘z bilimlarini tushuntirish yo‘li bilan bolalarga ta’sir qilsa, o‘quvchilar o‘qituvchi tushuntirishini tinglash, savollarga javob izlash, topshiriqlarni bajarish yo‘llari bilan unga ta’sir qiladi

Bu jarayonda integratsion metodlarni loyihalashni didaktik va metodik jihatdan takomillashtirish, ta’lim jarayoniga tadbiq etish uchun o‘qituvchi tomonidan unga ikkilamchi ishlov berish amalga oshiriladi, ya’ni, o‘quv jarayoni loyihalanadi. Didaktik materiallarni loyihalashda o‘quvchilar faolligini oshirishga alohida e’tibor berish zarur. Bu vazifani ayni vaqtda ta’lim amaliyotida keng qo‘llanayotgan interfaol metodlar yordamida amalga oshirish maqsadga muvofiqdir. O‘qituvchi va o‘quvchilar hamkorlikdagi faoliyatlari (barcha didaktik omillar ta’sirida) faqatgina qat’iy va anglangan vaqt oralig‘idagina ta’minlanadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun tavsiya etiladigan integratsion metodlar va uslublarni qo‘llashda quyidagi talablar inobatga olinishi kerak:

- ✓ o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga va o‘quv materiali mazmuniga mosligi;
- ✓ vaqt va foydalanish imkoniyatlarini inobatga olish;
- ✓ o‘quvchilar tafakkurini o‘stirishga va ta’lim samaradorligini oshirishga e’tibor qaratilganligi;
- ✓ o‘quvchilarning katta qismini jalb eta olishi.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash lozimki, tillar integratsiyasi didaktik imkoniyatlaridan o‘qitish hamda o‘rganish jarayonida muntazam foydalanish o‘zlashtirilayotgan tilning mohiyatini to‘laligicha ochib beradi. Ularni nazariy jihatdan to‘liq ifodalanishga qiyinchilik tug‘dirayotgan ba’zi bir omillar amaliy xarakterdagi samarali integrativ usullar yordamida yoritilishi tilni o‘zlashtirishda yana bir muhim bog‘liqlikni, nazariya amaliyot; amaliyot nazariyani ta’minlaydi. Bir so‘z bilan aytganda, boshlang‘ich sinf ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida foydalaniladigan didaktik materiallarni, didaktik topshiriqlarni yaratish jarayonida integratsion yondashuv har tomonlama tilning didaktik imkoniyatlarini o‘zida mujassam eta oladi.

REFERENCES

1. Sh.M.Mirziyoyev. “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4884 sonli O’zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori.
2. Umumiy o‘rta ta’limning Milliy o‘quv dasturi.
3. Boshlang‘ich ta’lim Konsepsiyasi.
4. N.N.Azizxo‘jayeva. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent. 2016.
5. B.Ziyamuhammedov, M.Tojiyev. Pedagogik texnologiya – zamonaviy o‘zbek milliy modeli. Toshkent. 2019.
6. O.Roziqov, M.Mahmudov va b. Ona tili didaktikasi. Toshkent.: “Yangi asr avlodi”, 2005.
7. O‘.Hoshimov, I.Yoqubov Ingliz tili o‘qitish metodikasi. Toshkent.: Sharq nashriyoti-2003

LIDER KIM VA MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI DIREKTORLARIGA ZAHIRA KADRLAR TAYYORLASHDA ULAR QANDAY QILIB LIDER BO'LISHI MUMKIN

Irgasheva Madinabonu Baxromjon qizi
Maktabgacha ta’lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti I bosqich doktoranti
kmb9609@gmail.com

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993560

Annotatsiya. *Mazkur maqola maktabgacha ta’lim tashkilotlari direktorlariga zahira kadrlar tayyorlashda ularning liderlik sifatlarini oshirish masalalarini o’rganish natijasida to’plangan manbalar asosida ularning liderlik sifatlarini rivojlantirishda qanday qilib lider bo`lish mumkinligi haqida qisqacha ochib beriladi.*

***Kalit so`zlar:*** *lider, yetakchi, rahbar, tug`ma liderlik, ekstrovert, introvert, mas’uliyat, muloqot qilish qobiliyati, tajriba, rivojlangan qobiliyat, moslashuvchanlik .*

Lider – qolgan jamoa a’zolari nomidan qaror qabul qilish va harakat qilish huquqiga ega bo'lgan odamlar guruhining vakili. U boshqalarning obro'sidan foydalanadi, odamlarni tom ma'noda va majoziy ma'noda boshqarishga qodirdir.

Lider odamlarga ta'sir o'tkazishga va ularni o'z g'oyalari bilan ilhomlantirishga qodir — bu unga kuch olishda yordam beradi. Biroq, "rahbar" va "yetakchi" tushunchalarini aralashtirmaslik lozim. Rahbar rasmiy ravishda lider rolini o'ynaydi, lekin aslida u lider bo'lmasligi ham mumkin. Bu tez-tez sodir bo'ladi, masalan, mavjud jamoaga tashqi tomondan boshliq kelganida, bo'ysunuvchilar uning obro'sini tan olishni va ko'rsatmalarga rioya qilishni xohlamaydilar, natijada nizolar kelib chiqadi.

Rahbar va lider o'rtasidagi farqni yaxshiroq tushunishingiz uchun biz ularning asosiy xususiyatlarini jadvalda o'rganishni taklif qilamiz.

Boshqaruvchi	**Lider**
bo'ysunuvchilarning ishini nazorat qiladi	izdoshlarni ilhomlantiradi va rag'batlantiradi
u oqilona va izchil harakat qiladi, ko'rsatmalarga amal qiladi	belgilangan qolipni xavf ostiga qo'yishi va buzishi mumkin
korporativ tuzilmalar doirasida ishlaydi va ularni saqlashga intiladi	agar maqsad talab qilsa, mavjud tuzilmalarni yo'q qilishga tayyor
boshqaruv tarmog'ining bo'g'ini hisoblanadi	mustaqil ravishda ishlaydi

Lider tug'ma bo`ladimi yoki hayoti davomida shakllantiriladimi? Bu savol faylasuflarni ming yillar davomida tashvishga solib kelgan.O'zingizda yetakchini tarbiyalash orqali boshqa odamlar uchun yo'l ko'rsatuvchiga aylanish mumkinmi yoki bu faqat tanlanganlarga taqdim etiladigan sovg'ami? XX asrga qadar tug'ma yetakchilik g'oyasi hukmronlik qilgan, unga ko'ra insonning roli dastlab oldindan belgilab qo'yilgan. Agar tabiat unga kerakli fazilatlarni bergan bo'lsa, u albatta yetakchiga aylanadi. Ushbu ta'limot, xususan, faylasuf Tomas Karlayl tomonidan “Qahramonlar haqida, qahramonlarga sig'inish va tarixdagi qahramonlik to'g'risida” asarida va tadqiqotchi Frensis Galton “Irsiy daho” asarida ishlab chiqilgan. Keyinchalik bu g'oya tanqid qilindi va o'zgartirildi. Bugungi kunda olimlar yetakchilik — bu inson hayoti davomida rivojlanishi mumkin bo'lgan shaxsiy fazilatlar to'plami ekanligiga qo'shiladilar.Tug`ma liderlar esa faqat ularga moyillarga beriladi.

Bu haqda biznes-psixolog, psixiatr va psixoterapevt Dmitriy Lomot shunday deydi: “Biz tadbirkorlar, rahbarlarni lider deb chaqirishga odatlanganmiz. Aslida, har bir inson o'z hayotining yetakchisidir. Faqatgina farq shundaki, har kimning yetakchilik qobiliyatlari har xil rivojlangan. Yetakchilik fazilatlarining asosiy to'plami bolalarda o'smirlik davrida shakllanadi. Bu vaqtda odam o'zini o'zi boshqarishi, biror narsa ixtiro qilishi, boshqalar bilan kelishuvlar tuzishi va maqsadlariga erishishi mumkinligini tushunadigan payt. Shuningdek, hamma narsa uning yetakchilik fazilatlarini rivojlantirish bilan shug'ullanishiga bog'liq. Ular har qanday yoshda rivojlanishi mumkin. Oddiy usul - odatdagi javobgarlik darajasini kengaytirish. Shaxs qanchalik ko'p mas'uliyatni o'z zimmasiga olsa, u rahbar sifatida shunchalik kuchli namoyon bo'ladi". Buni aniqroq qilish uchun shunday misol keltiramiz. Yetakchilikning muhim xususiyatlaridan biri bu muloqotdir. Lider har qanday odamga yondashuvni topa olishi kerak, aks holda unga obro ' qozonish qiyin bo'ladi. Ahmad – ekstrovert va odamlar bilan osongina birlashadi. Boshqalar uni jim tinglayotganda, u soatlab tinimsiz gapira oladi. Lola – introvert va muloqotda bunday muvaffaqiyatlar bilan maqtana olmaydi. U vazmin va kam gap, suhbatlardan faol faoliyatni afzal ko'radi. Ammo bu Lola uchun yetakchilikka yo'l yopiq degani emas. Ha, u Ahmadga qaraganda muloqotni rivojlantirish uchun ko'proq kuch sarflashi kerak. Uning yetakchilik uslubi boshqacha bo'ladi.

Yetakchilik fazilatlari**.** Haqiqiy lider odamlar bilan samarali munosabatda bo'lishi, o'zini yaxshi bilishi va ish oqimlarini tushunishi kerak. Bunda unga quyidagi fazilatlar yordam beradi:

- mas'uliyat;
- muloqot qobiliyati;
- tajriba;
- rivojlangan tashkiliy qobiliyat;
- moslashuvchanlik;
- ijodkorlik;
- maqsadlilik;
- tashabbuskorlik;
- xarizmatik;
- yuqori aql;
- jasorat;
- mehnatsevarlik.

Birinchi beshlikni batafsil ko'rib chiqamiz.

Mas'uliyat.Yetakchilik roli har doim ortib borayotgan mas'uliyat bilan bog'liq. Lider nafaqat o'zi uchun, balki butun jamoa uchun ham javobgardir. Agar u muvaffaqiyatsiz bo'lsa, birinchi navbatda uni ayblashadi. Faqat kuchli va yetuk shaxs yuqori mas'uliyat zulmi ostida chidamlilikni saqlab qolishga qodir. Bir tomondan, odam jamoani ishonchli boshqarish uchun ortiqcha stresslardan halos bo'lishi kerak. Boshqa tomondan, ishda tasodifga tayanib, haddan tashqari takabbur va beparvo bo'lmaslik. Ushbu ikki haddan tashqari muvozanatni saqlash qobiliyati tajriba bilan birga keladigan san'atdir.

Muloqot qilish qobiliyati. Lider odamlar bilan samarali munosabatda bo'lishi kerak: o'z fikrlarini yetkazish, ishontirish, fikr-mulohazalarni yetarli darajada baholash. Rivojlangan muloqot qobiliyatisiz bu mumkin emas. Yaxshi hislatlarga ega bo'lish, odamlarning reaksiyalaridan hayratlanish va ularga kerakli hissiy holatga erishishga yordam berish ham muhimdir. Lider har qanday odamga nisbatan yondashuvni topa olishi kerak.

Tajriba. Umumiy maqsadga erishish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarga ega bo'lgan kishi uchun yetakchilik pozitsiyasini egallash osonroq. Shu sababli, ko'plab tashkilotlarda o'zlarini ishda yaxshi ko'rsatgan oddiy xodimlarni rahbarlik lavozimlariga tayinlash va tashqi tomondan o'qitilgan menejerlarni jalb qilmaslik odat tusiga kiradi.

Rivojlangan tashkiliy qobiliyat. Jamoa ishini yagona uyg'un organizm sifatida ishlashi uchun tashkil etish qobiliyati haqiqiy san'atdir. Lider tizimdagi har bir xodimga o'z o'rnini egallashga yordam berishi kerak. Buning uchun zahira kadrlar odamlarni yaxshi tushunishi kerak — ularning zaif va kuchli tomonlarini, yashirin potentsialini, bir-biri bilan mosligini ko'rishi kerak. Shuningdek, yaxshi intizomga ega bo'lishi va boshqalarni tarbiyalashga qodir bo'lishlari ham lozim.

Moslashuvchanlik. Dunyo tez o'zgarib bormoqda. Zamon bilan hamnafas bo'lish uchun moslashuvchan bo'lish, o'zgarishlarga tezda javob berish va yangiliklarni qabul qilish kerak. Haqiqiy yetakchi eskirgan texnologiyalardan afsuslanmasdan voz kechishga qodir. U ilg'or ishlanmalarni faol ravishda ishga tushirishdan, yangi narsalarni sinab ko'rishdan va tavakkal qilishdan qo'rqmaydi.

Qanday qilib yetakchi bo'lish kerak? Yuqorida sanab o'tilgan barcha fazilatlar hayot davomida rivojlanishi mumkin. Zahira kadlar lider bo`lishi uchun ko'p mehnat qilishi va ko'p vaqt izlanishi kerak bo'ladi, ammo bu bunga arziydi. Bir nechta oddiy maslahatlar yetakchilik yo'lida birinchi qadamlarni qo'yishga yordam beradi.

Qaror qabul qilishni o'rganish. Tanlovingiz uchun javobgarlikni boshqa odamlarga o'tkazishni to'xtating. Bu nafaqat muhim qarorlarga, balki kichik qarorlarga ham tegishli. Yotoqxonangiz devor qog'ozi rangi to'g'risida qaror qabul qila olmaysizmi? Buning uchun o'zingizning his-tuyg'ularingizni tinglang va do'stlaringiz orasida ijtimoiy so'rov o'tkazmang. Ta'tilga qayerga borishni bilmayapsizmi? O'zingizning imkoniyatlaringizni o'rganing va qaror qabul qiling. Mas'uliyat darajasini asta-sekin murakkablashtiring. Har safar o'z fikringizga tayanish osonroq bo'ladi, sizning obro'ingiz o'zingizning ko'zingiz, keyin esa boshqalarning ko'zida o'sadi.

Tanlangan sohada doimo rivojlanib borish. Agar biror kishi muhim masalalarni boshqalardan ko'ra yaxshiroq tushunsa, unga yetakchilik rolida bajonidil ishoniladi. Shuning uchun zahira kadrlar doimo o'rganish va rivojlanishda hech qachon to'xtamasligi kerak. Rivojlanish rejasini tuzish, bilimni boyitishni va ko'nikmalarni oshirishni boshlash lozim.

Yangi bilimlarga ochiq bo'lish. Haddan tashqari konservatizm yetakchilik yo'lidagi barcha sa'y-harakatlarni chetlab o'tishga qodir. Belgilangan doiradan tashqariga chiqishni o'rganish, ishda ilg'or usullardan foydalanish, yangi g'oyalarni taklif qilish. Bu doimiy o'zgaruvchan dunyo bilan bir xil to'lqin uzunligida bo'lishning yagona yo'li.

Tashabbus ko'rsatish. Boshqalar rad etadigan qiyin vazifalarni bajarishdan qo'rqmang. Muvaffaqiyatsizlik qo'rquvi buyuk maqsadga to'sqinlik qilmasligi kerak. Faol bo'ling, sheriklaringizning orqasida yashirinmang, o'zingizni e'lon qilishdan qo'rqmang. Odamlar ongsiz ravishda jasur va mustaqil shaxslarga e’tibor qaratishadi.

Har bir inson yetakchi bo'lish imkoniyatiga ega. Nima uchun boshqalarni boshqarishga qodir odamlar bir nechta? Bu insonga nafaqat kuch va hokimiyatni, balki mas'uliyat yukini ham keltiradigan murakkab rol. Agar siz yetakchilikka qodir ekanligingizga amin bo'lsangiz va maqsadga erishish uchun ko'p mehnat qilishga tayyor bo'lsangiz, muvaffaqiyatga albatta erishasiz!

REFERENCES

1. Ibragimov, X., and Abdullayeva Sh. "Pedagogika nazariyasi (darslik)." T.: Fan va texnologiya 288 (2008).
2. Ибраимов Х. И. Креативность как одна из характеристик личности будущего педагога //Наука, образование и культура. – 2018. – №. 3 (27). – С. 44-46.
3. Ibragimovich X. I. O ‘ZBEKISTON OLIY TA’LIM TIZIMIDA KREDIT-MODUL TEXNOLOGIYALARINI QO ‘LLASHNING O ‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI //INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL. – 2021. – С. 209-214.
4. Ibragimovich, Ibraimov Kholboy. "Theoretical and methodological basis of quality control and evaluation of education in higher education system." International journal of discourse on innovation, integration and education 1 (2020): 6-15.
5. Maxmutovna T. X. INFLUENCE OF MASS CULTURE ON THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE SPIRITUAL AND MORAL IMAGE OF THE YOUNG GENERATION //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2019. – Т. 7. – №. 12.
6. Mahmutovna T. X. Ways to Form Immunity of Protection from" Public Culture" in Adolescent Students //Kresna Social Science and Humanities Research. – 2022. – Т. 3. – С. 115-117.
7. Makhmutovna T. K., Ibragimovna T. I. Specific features of the pedagogical process focused on increasing the social activity of youth //Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR). – 2020. – Т. 9. – №. 6. – С. 165-171.
8. Abdullaeva, B. S., Sobirova, M. A., Abduganiev, O. T., & Abdullaev, D. N. (2020). The specifics of modern legal education and upbringing of schoolchildrenin the countries of the post-soviet world. *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems*, *12*(2), 2706-2714.
9. Oglu, Abduganiev Ozod Tursunboy. "Pedagogical Conditions And Mechanisms Of Development Of Social Active Civil Competence In Students." *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education* 12, no. 7 (2021): 433-442.
10. Abduganiyev, O. T. (2022, December). FACTORS AFFECTING THE DEVELOPMENT OF SOCIALLY ACTIVE CITIZENSHIP COMPETENCE IN STUDENTS. In *E Conference Zone* (pp. 10-13).
11. Abduganiev O. Developing Student Civil Competency //Eastern European Scientific Journal. – 2019. – №. 1.
12. Махмудов А. Х., Джураев Р. Х., Ахунжонов А. Т. Дидактический потенциал шахматной игры //Наука и образование сегодня. – 2020. – №. 6-2 (53). – С. 70-71.
13. Махмудов А. Х. ИНТЕНСИФИКАЦИЯ ОБУЧЕНИЯ ПРЕДМЕТА «ШАХМАТЫ» ЧЕРЕЗ РЕШЕНИЯ ШАХМАТНЫХ ЗАДАЧ: 10.53885/ед. 2022.49. 38.098 Махмудов Абдулхалим Хамидович, д. 2 п. н, зам. директора Узбекского научно-исследовательского института педагогических наук им. Кары Ниязи, abdu-hm@ yandex. ru //Научно-практическая конференция. – 2022. – С. 766-768.
14. Джураев Р. Х., Махмудов А. Х., Фефелов В. С. Методология формирования учебно-творческого плана для компетентностной подготовки магистров //Педагогические науки. – 2012. – №. 1. – С. 84-90.

15. Махмудов А. Х., Абдурахмонов З. Б. Таълимда замонавий рақамли технологияларидан фойдаланишнинг ютуқлари ва муаммолари //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. CSPI conference 3. – С. 97-99.

“ MIFTOH UL – ADL” ASARIDA ADOLATLI PODSHOHLAR TALQINI

Sodiqboyeva Durdona Isomiddin qizi,
O‘zbekiston Milliy universiteti magistranti
Sodiqboyevadurdona46@gmail.com

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993591

Annotatsiya. *Ushbu maqolada XVI asr Buxoro adabiy muhitining vakillaridan biri Poshshoxojaning adolatli, saxovatli hukmdor qanday bo‘lishi lozimligi haqida qarashlari “ miftoh ul-adl” asari hikoyalari misolida tahlil qilingan.*

Kalit so‘zlar:*Poshshaxoja, hukmdor, vazir, qozi, to‘g‘riso‘z, saxovatli, adolatli, oddiy xalq*

XVI asr o‘zbek adabiyoti taraqqiyotiga munosib hissa qo‘shib, badiiy nasrning go‘zal na’munalarini yaratgan yozuvchi va shoir Poshshaxoja ibni Abulvahhobxoja bo‘lib,adabiy taxallusi Xojadir. Uning “ Miftoh ul-adl ”(adolat kaliti) va “ Gulzor ” kabi asarlari ijtimoiy-falsafiy, axloqiy-ta’limiy hikoyatlar jamlanmasi hisoblanib,ko‘p yillardan beri adabiyotshunoslarimiz tomonidan o‘rganilib kelinmoqda.”Miftoh ul-adl” asari XIV asr adabiyoti namunasi sifatida muallifi noma’lum deb qaralgan. lekin o‘tgan asrning 60-yillaridan boshlab bu asar Xojaga tegishli ekanligi aniqlandi.1962-yilda “Miftoh ul-adl” va “Gulzor” to‘plamlaridan namunalar V.Zohidov va S.G‘aniyeva tomonidan nashr etildi.Xoja ijodini keng o‘rganishda B.Valixo‘jayev, N.M.Mallayev, A.Ibrohimov, M.Mirzaahmedova kabi olimlarning xizmatlari bor.

Xojaning “Miftoh ul-adl” asari 1508-1510-yillar orasida yozilgan va Shayboniyxonning o‘g‘li Temur Sultonga bag‘ishlangan. U turli ijtimoiy-axloqiy mavzularga bag’ishlangan15 bobli kitobdir. Yozuvchi har bir bob mavzusiga oid fikr- mulohazalarini nazariy jihatdan bayon qilib, so‘ngra fikrlarini tasdiqlash uchun turli masallar va hikoyatlar keltirib o‘tadi.Asarning asosiy qismini xalq orzu qilgan insofli, adolatli, odil shoh tasvirlangan bir qator hikoyatlar tashkil etadi.Asar sodda xalqona tilda yozilgan bo‘lib, unda tushunilmaydigan so‘zlar deyarli uchramaydi, shuningdek, bayon qilish usulida ixchamlik va aniqlik bor.

Asarda yozma va og‘zaki adabiyotda mashhur bo‘lib ketgan Iskandar, No‘shiravon, Mahmud G‘aznaviy, Bahramshoh, Anushervon, Nuh va boshqalar nomi bilan bog‘liq hikoyalar asosiy o‘rin egallaydi. To‘plamdagi hikoyatlarning har biri biron axloqiy, siyosiy yoki diniy maslahat berishni maqsad qiladi. Masalan, ”No‘shiravon, kampir va ozarbayjon hokimi” haqidagi hikoyatda haqiqiy xalqparvar, toj-u taxtga loyiq, adolatli hukumdor qanday bo‘lishi lozimligi ochib berilgan.Unda aytilishicha, No‘shiravon o‘zining beklaridan birini Ozarbayjonga hokim qilib tayinlaydi. U hokim ma’lum vaqtgacha oqilona siyosat olib boradi, so‘ngra xalqni mol-u mulkini zulm bilan tortib ola boshlaydi. Hatto, yolg’iz, kambag‘al kampirning birdan-bir kun kechirish manbai bo‘lgan bir parcha yerini ham tortib oladi.Kampir bekning ustidan arz qilib No‘shiravon oldiga boradi.No‘shiravon kampirni tinglagach, uni vaqtincha uy-joy va yegulik bilan ta’minlab. beklaridan birini Ozarbayjon hokimining qilayotgan ishlarini surishtirishga yuboradi. Tekshirishlar natijasida hokimnning avval hech qancha mulki bo‘lmaganligi ,lekin hokimlikdan so‘ngra xalqdan jabr-zulm o‘tkazib tortib olgani evaziga kata boylik to‘plagani aniqlanadi. Xalqning mol-mulki o‘z egalariga qaytarilib, hokim aybiga yarasha jazolanadi. Shundan so‘ng , No‘shiravon xalq arz-u dodini shohga bemalol yetkazib turishi uchun taxtidan tashqariga uzun zanjir bog‘latadi va kimning arzi bo‘lsa, shu zanjirni tortishi

kerak bo‘ladi.Kunlardan bir kun zanjir tebranadi chiqib qarasalar bir qari eshak bo‘ladi.No‘shiravon buyrug‘i bilan aniqlanishicha, eshakning egasi uni yoshligida ko‘p ishlatar, qarigach esa haydab yuborgan edi.Shoh eshak egasini chaqirtirib uni axtaxona va yem bilan ta’minlashni buyuradi. Hikoyat orqali yozuvchi shohni va amaldorlarini adolatli bo‘lishga, oddiy xalqning arz-u holini tinglab,to‘g‘ri hukm chiqarishga undaydi. Xojaning shaxsiy hayot yo‘liga nazr solsak , u umrini sultonlar, bek-u amaldorlar huzurida turli mansablarda faoliyat olib borib o‘tkazganini ko‘ramiz. Shuning uchun ham xalqning ahvolidan yaxshi xabador bo‘lgan. Qaysiki xalqning ahvolini o‘ylaydigan shoir shohning oldida yaqin kishisi bo‘lsa , unga yaxshi so‘z bilan ta’sir o‘tkazishga harakat qilgan.

Poshshaxoja “Mitoh ul-adl” dostonini Navoiy, Jomiy, Husayn Voiz Koshifiy, Sa’diy Sheroziy kabi ulug‘ ijodkorlarining asarlaridan ta’sirlanib yozganini aytadi. Masalan, so‘z mulkining sultoni Alisher Navoiyning barcha asarlarida shoh-u amaldorlar, bek-u sultonlar davlat va jamiyat uchun foyladi, xalqning farovon yashashi uchun zarur fazilatlarga ega bo‘lishi kerakli uqtiriladi. Adolat Navoiy ijodining asosiy mezoni hisoblanadi. Navoiy bir qancha g‘azallarida, “Xamsa“ ning barcha dostonlari va “Muhbub ul-qulub” da odil, diyonatli hukmdorlar qanday bo‘lishi kerakligi haqida aytilib, zolim, zo‘ravon shohlar ayovsiz tanqid qilinadi. ”Hayrat ul-abror “ dostinining 3-maqolati “Salotin” ya’ni sultonlar bobi deb nomlanib unda adolat tushunchasiga keng to‘xtalib o‘tadi.Dostonda adolat adl, haq, haqiqat, to‘g‘rilik so‘zlari bilan ifodalanadi.

Shohki ish adl ila buyod etar,
Adl buzuq mulkni obod etar.[4. 244]

Shoir agar har bir hukmdor adolat bilan ish yurgazsa, xalqqa zulm qilsmasdan odil bo‘lsa, bundan xalqning ko‘ngli ravshanlashib, adolat vayrona yurtni ham obod qilib yuborishi haqida aytadi.

Yurting adolatli rahbari to‘g‘riso‘z, saxovatli,I nsofli bo‘lsa, mamlakat obod, xalq osoyishta, baxtli yashashi haqida gapirib munga misol sifatida “Shoh G‘oziy” hikoyatini keltiradi. Hikoyatdan ma’lum bo‘lishicha, Shoh G‘oziyning yurishlaridan birida shu mamlakatda yashayotgan bir kampirning yakka-yu yagona o‘g‘li shahid bo‘ladi. Taxt egallanganda, shoh shahid bo‘lgan yigit va uning onasini unutadi. Kampir o‘g‘lini yo‘qotgach, ancha qiynalib qoladi.Kunlardan bir kun shu kampir “sen mening o‘g‘limni jangda o‘ldirib yubording, senda qon haqqim bor”, deb shoh G‘oziy oldiga arz qilib keladi. Shoh shariat bo‘yicha hukm qilinishi so‘raydi va ikkisi qozi oldiga boradilar.Qozi ”kampir qonga qon olmoqchi bo‘lsa,podshoh o‘ldirlishi yoki shoh uni rozi qilishi kerak”, deb hukm chiqaradi. Shoh bo‘yniga sirtmoq solib, kampirning qo‘liga qilich beradi, bir yoniga esa xamyon to‘la oltin qo‘yadi. Shoh qasos olaman desang , istasang jonim bilan, istasang pul bilan ol deydi. O‘g‘lingni o‘limga buyurganimda ixtiyor o‘zimda emas edi. lekin sen nima qilsang ixtiyor o‘zingda deydi. Shundan so‘ng, kampir shohning odilligini ko‘rib xursand bo‘ladi va uning jonidan kechib, oltinlarni oladi.

Ushbu hikoyadan maqsad Navoiy Husayn Bayqaroni va boshqa shohlarni adolatlilikda, marhamat va saxovatpeshalikda xuddi shunday bo‘lishlarini orzu qilgan..Biz yuqorida ko‘rgan Xojaning hikoyasidagi podshoh ham xuddi Navoiyning shoh G‘oziysi singari oddiy xalq arzi - dodiga quloq tutadi va birdan hukm chiqarishga shoshilmaydi, balki vaziyatni to‘laligicha o‘rganib keyin to‘g‘ri qaror qabul qiladi .Demak, har ikkala ijodkor ham xalq dardini eshitadigan, odil siyosat olib boradigan hukmdorlarni orzu qilishgan.

Poshshaxoja boshqa hikoyatlarida ham adolat va xalqparvarlik g‘oyalarini izchil davom ettiradi va shohlarga dadillik bilan adolatni tashviq etadi .Zulm va adolatsizlik qanchalar yomon ekanligini , buning islom dinida ham qattiq qoralanganini hadislar keltirish bilan dalillab ketadi. Uning “Sulton Mahmud G‘aznaviy, uning oqil vaziri va ikki boyqush suhbati” haqidagi rivoyatning asosiy mazmuni ham shohni adolatli bo‘lishi kerakligini ifodalaydi.Ammo bunda yondashuv boshqacharoq , undan oldingi No‘shiravon haqidagi hikoyatda podsho odil xalqni tinglab, adolatli siyosat yurgizadigan qilib tasvirlansa, bu hikoyatda sulton nihoyatda zulmkor, zolimligidan yurt vayrona ahvolga kelib qolagan. Uning vaziri esa aksincha, juda dono, topqir va so‘zamon bo‘lib , ikki boyqush hikoyasi bilan shohni zulmkor ekanligini tan olishga majbur qiladi va adolatli shoh bo‘lishga o‘rgatadi. Boyqushlar hikoyasidan keyin suton Mahmud o‘z qilmishidan iztirob chekib, yurtni vayrona ahvolga tushib qolganidan uyaladi.”Hikoya avtori vazirni sultonga qaram- qarshi qo‘yib sultonni tarbiyalaydi”[2.76]. Sulton vaziridan adolatli bo‘lish uchun yana nima qilish kerak degan savoliga shu paytgacha qilgan zulmlari uchun tavba qilishni maslahat beradi . So‘ziga dalil sifatida quyidagi hadisni misol keltiradi: ” Payg‘ambarimiz aytubdurlar: har kishi gunohdin tavba qilsa, gunoh qilmog‘ondek bo‘lur ”[1.14] . Shundan so‘ng sulton kunduzlari adl qilar , kechalari esa darvesh libosini kiyib qayda miskin-bechoralarni ko‘rsa yordam qilar edi.

To‘plamdagi yana bir kuchli mazmunga ega hikoyatlardan biri “bir soatlik adolat” haqidagi rivoyatdir. Unda hajga bormoqchi bo‘lgan podshohni uning dono vaziri qaytargani, agar u hajga borsa, xalq egasiz qolib, yurtda tartibsizliklar kuchayishi uning o‘rniga ko‘p haj qilgan zohiddan bir hajning savobini sotib olmoqchi bo‘lgani hikoya qilinadi. Zohid podshohga bir soatlik adolatning savobini bersang, nafaqat bitta balki barcha hajlarimning savobini beraman deydi. U bir soatlik adolatning savobi butun odamlarning, farishtalarning va hurlarning ibodatidan ortiq ekanligini bayon qiladi.

Demak, adolat tushunchasi hamma zamonlarda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan. Podshoxoja “Miftoh ul- adl” va boshqa asarlarida odillik, xalqparvarlik g‘oyalarini tashviq qiluvchisi sifatida podshohlarni zulm va adolatsizlikdan qaytaradi.Shuning uchun ham Xoja ijodi bugungi kunda ham o‘rganilishi ahamiyatlidir.

REFERENCES

1. Poshshoxoja.”Miftoh ul – adl” va “Gulzor” dan. –T.: O‘zdavnashr, 1962.
2. Мирзаахмедова М . Хожа (монография). –Т.: Фан, 1975.
3. Vohidov R, Eshonqulov H. O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi. – Toshkent: yangi asr , 2006.
4. Alisher Navoiy.Hayrat ul – abror. -Toshkent: Adabiyot va san’at,1989.

XORIJIY TILLARNI O'QITISH VA O’RGANISHDA SUN'IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI

Ergashova Gulhayo Sunnatillo Qizi
Samarqand davlat chet tillar institute Ingliz filologiyasi va tarjimashunoslik fakulteti 2-kurs magistr
gulxayoergaweva@gmail.com
+998946181017

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993603

Annotatsiya. *XXI asr axborot portlashi va global integratsiya davri. Iqtisodiyot, ilm-fan va madaniyatning rivojlanishi, aholining xalqaro miqyosdagi jadal rivojlanishi bilan bir qatorda turli sohalarda bo'lgan talablar, bu esa turli amaliy sohalardagi katta hajmdagi materiallarni tarjima qilish bo'yicha tarjimonlarni ko'proq jalb qilishni talab qilmoqda. An'anaviy tarjimonlik sinfi o'qituvchiga yo'naltirilganligi tufayli, tarjima nazariyalari va usullarini o'qitishga yo'naltirilgan bo'lsa-da, tarjima kursining amaliyligini va talabalarning tarjimani rivojlantirishning yakuniy maqsadini e'tiborsiz qoldiradi. Shu bois an'anaviy tarjima sinfini jamiyat taraqqiyotiga mos ravishda isloh qilish muhim masala bo'lib turibdi.*

Kalit so’zlar: *AI, chatbot, sun’iy intellect, andy, google, texnologiya to’plam, duolingo, memrise, rosette stone, ilg’or funksiya.*

Biz hammamiz sun'iy intellekt (AI) so'zlarini eshitganmiz, ammo bu nimani anglatishini aniq bilmaymiz. Yoki uni, aytaylik, til o'qitishda qanday qo'llash mumkin. Biroq, barchamiz kundalik hayotimizda AIning qandaydir shakllaridan foydalanamiz; masalan, biz Google'da biror narsani qidirganimizda. Yoki biz Siri yoki Alexaga savol berganimizda. Bundan tashqari, biz internetga kirganimizda va masalan, kommunal kompaniya va chatbot bilan bog'langanimizda bizga kerakli ma'lumotlarni taqdim etadi.Google ma'lumotlariga ko'ra, sun'iy intellekt " *kompyuterlarga turli ilg'or funktsiyalarni bajarishga imkon beruvchi texnologiyalar to'plamidir* ". Natijada, bu aqlli mashinalar inson aql-zakovatini tushuna oladi va og'zaki va yozma tilni tushunadi va tarjima qiladi.Sun'iy intellekt, shubhasiz, bizning kundalik hayotimizning muhim qismidir. Bu uyda va ishda hayotimizni soddalashtirishga qaratilgan.Aqlli zavodlarda AI ish oqimlari va jarayonlarini avtomatlashtirishi va takrorlanuvchi vazifalarni bartaraf etishi mumkin, shuning uchun inson ishchilari vaqtlarini murakkabroq vazifalarga bag'ishlashlari mumkin.Sun'iy intellekt ma'lumotlarni qayta ishlash, tahlil qilish va ishlab chiqarishdagi yig'ish liniyalari kabi sohalarda inson xatolarini olib tashlashi mumkin.Bundan tashqari, AI ma'lumotlarni odamga qaraganda tezroq va aniqroq qayta ishlay oladi.Inson ishchilari kabi vaqt va mavjudlik cheklovlari yo'q.“Menimcha, sun’iy intellektning boshqa texnologiyalardan farqi shundaki, u odamlar va mashinalarni bir-biriga yaqinlashtiradi. AI ba'zida odamlar o'rnini bosuvchi mashinalar sifatida noto'g'ri tuzilgan. Bu odamlar o'rnini bosadigan mashinalar haqida emas, balki odamlarni ko'paytiradigan mashinalar haqida. Odamlar va mashinalar har xil nisbiy kuchli va zaif tomonlarga ega va bu ikkalasining kombinatsiyasi inson niyatlari va biznes jarayonini kelgusi yillarda 10x, 100x va undan ham ko'proq kengaytirishga imkon beradiUshbu texnologiya bizning o'rganish uslubimizni o'zgartirdi. Masalan, o'yinlashtirish - o'rganishning qiziqarli va

qiziqarli usuli. AI o'quv dasturini talabalarning qiziqishlari bilan birlashtirgan o'yinlar va viktorinalarni ishlab chiqishi mumkin.AIning o'rganishdagi yana bir inqilob qiluvchi jihati shundaki, u o'quv materialini o'quvchilarning ehtiyojlari va qiziqishlari asosida moslashtira oladi. Talabalardan to'plangan ma'lumotlar individual darslarni yaratish uchun ishlatiladi. U tezkor fikr-mulohazalarni taqdim etadi, xatolarga e'tiborni qaratadi va o'quvchilarga kelajakda bu xatolardan qanday qochish kerakligini aytadi.ChatGPT moslashtirilgan javoblar berishi, ish faoliyatini baholashi va qanday qilib yaxshiroq bo'lish haqida maslahat berishi mumkin bo'lgan til botlari. Bu muvaffaqiyatsizlik qo'rquvini yo'q qiladi, chunki talabalar haqiqiy odam bilan gaplashmaydilar.Sun'iy intellekt (AI) turli xil fanlarga, jumladan, ta'limga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan muhim paradigmadir. So'z atrofida juda ko'p tushunmovchilik va noaniqliklar mavjud, shuning uchun ushbu maqolaning asosiy maqsadi tilni o'zlashtirishni yaxshilash uchun sun'iy intellektdan qanday foydalanilayotgani va nima uchun hatto til o'qituvchilari ham qo'rqish o'rniga buni qabul qilishlari kerakligi haqida ba'zi haqiqiy misollar berishdir.Sun'iy intellekt (AI) bizning kundalik hayotimizga tobora ortib bormoqda. Elektron tijorat, marketing, ishlab chiqarish va avtomobil sanoatida sun’iy intellekt allaqachon asosiy komponent hisoblanadi. Chet tillarini o‘rganish va o‘qitishda sun’iy intellektdan foydalanish vaqti keldi.Biz bir necha yillardan beri sun’iy intellekt tilini o‘rganish orqali o‘quv jarayonini modernizatsiya qilishga harakat qilmoqdamiz. Biroq, onlayn ta'lim joriy etilgandan beri sektorda hech qanday yangilik bo'lmadi. Talabalar, o‘qituvchilar va korporativ sektor AI yordamida til o‘rganish bilan birgalikda neyron tarmoq imkoniyatlaridan foyda oladi.Kelajakda yozma yoki ovozli interfeysga ega sun'iy intellekt (AI) hayotimizni soddalashtirishi kutilmoqda. Silikon vodiysida joylashgan kompaniyalar virtual suhbatdosh bilan intuitiv til o'zaro ta'siri muhim rol o'ynaydigan kelajak haqidagi tasavvurni tasvirlaydi.Siri (Apple) va Alexa (Amazon) kabi yordamchilar allaqachon smartfon funksiyalarini tilni aniqlash va sintez dasturlari orqali boshqarishga imkon beradi va Amazonning Alexa dialog tizimlari tez orada bizning aqlli uylarimizni nazorat qiladi: Silikon vodiysida joylashgan kompaniyalar kelajak haqidagi tasavvurni tasvirlaydi. bunda virtual suhbatdosh bilan intuitiv til o'zaro ta'siri muhim rol o'ynaydi.Sun'iy intellekt har bir talaba uchun raqamli tilni o'rganishni to'liq shaxsiylashtirish imkoniyatiga ega, bu onlayn yoki ilovaga asoslangan kurslarni yakunlash bilan bog'liq vaqtni, xarajatlarni va og'irlashuvni kamaytiradi. Sun’iy intellekt algoritmlari barcha sohalarda eLearningni yaxshilash imkoniyatiga ega. Til o‘rganish bo‘yicha yechimlar yirik korxonalarga o‘z xodimlarining malakasini oshirishga yordam beradi. Shaxslar xohlagan vaqtda va qayerda bo'lmasin, o'rganish uchun AI tilini o'rganishdan foydalanishlari mumkin.

Talabalarning istiqbollarini kengaytirish uchun an'anaviy muassasalar sun'iy intellekt tilini o'rganishni o'z ichiga olishi mumkin. Elektron ta'limda sun'iy intellektdan foydalanishning afzalliklari aql bovar qilmaydi. Bu erda ta'lim afzalliklaridan faqat bir nechtasi.Sun'iy intellekt (AI) bugungi kunda hayotimizning barcha sohalariga kirib borayotganga o'xshaydi. Avtotransportni haydashdan polni supurishga qadar, AI uzoq vaqtdan beri ilmiy fantastikadan ilmiy haqiqatga o'tgan. Natijada, AI bizga tillarni samaraliroq o'rganishda yordam berishi ajablanarli emas. Tasavvur qiling-a, chet tilini atigi bir necha oy ichida har kuni atigi yigirma daqiqa o‘qish bilan o‘rganish, sun’iy intellekt to‘liq yordam beradi. Bu hayajonli emasmi? 2023-yilda bu haqiqat. Sun’iy intellekt yordamida har kuni oz vaqtini sarflab, foydalanuvchiga yangi

til o‘rganishga yordam beradigan ko‘plab mobil ilovalar allaqachon bozorda.**Til o'rganishda sun'iy intellektdan foydalanishning afzalliklari**.**Tezkor fikr-mulohazalarni taqdim etish**

Sun'iy intellekt tilini o'rganish darhol fikr-mulohazalarni beradi. Muhim testda ko'p kuch sarflaganingizdan so'ng natijalarni kutish juda charchagan bo'lishi mumkin. Va bir hafta o'tgach, xatolaringizga qarasangiz, ularni qanday va nima uchun qilganingizni eslay olmaysiz.AI til o‘rganish platformasi imtihonlarni avtomatik ravishda baholay oladi va xatlar topshirilgandan so‘ng yozuvlarni tahlil qiladi, xatolarni ko‘rsatib, kelajakda ularni oldini olish usullarini tavsiya qiladi. Bu talabalarga xatolarini tuzatish uchun zudlik bilan chora ko'rish va natijada keyingi imtihonlarda yaxshiroq ishlash imkonini beradi.O'qituvchilar nuqtai nazaridan, sun'iy intellekt tilini o'rganish yechimlari o'quv dasturidagi kamchiliklarni aniqlashi va ularga ma'ruzalarida yoki amaliy topshiriqlarida nimani yaxshilash mumkinligini, qaysi savollar noto'g'ri ekanligini va qaysi talabalar qo'shimcha yordamni xohlashlarini aniqlashda yordam berishi mumkin.

O'quv jarayoniga yanada chuqurroq jalb qilish

Til o‘zlashtirish uchun foydalaniladigan AI tufayli o‘quvchilar dunyoning istalgan nuqtasidan o‘z tezligida o‘qishlari, o‘z maqsadlarini belgilashlari va shaxsiylashtirilgan o‘quv dasturiga amal qilishlari mumkin.

Talabadan talabaga farq qiladigan o'rganishga moslashtirilgan yondashuv tufayli o'qituvchilar har yili bir xil tarkibni ko'rib chiqishlari shart emas. Bundan tashqari, sun'iy intellekt qiziqarli o'yinlar, viktorinalar va o'quv dasturlarini talabalarning qiziqishlari bilan birlashtiradigan boshqa o'rganish va izlanish tadbirlarini ishlab chiqishda yordam beradi.

Til botlari.Chatbotlar umuman befoyda ahmoqlardan bo'lib, sizni aldashga qodir, haqiqiy odam bilan suhbatlashayotganingizni o'ylay oladigan murakkab yordamchilarga aylandi. Odamlar aqlliroq bo'lib, chet tillarini o'rganish uchun chatbotlardan foydalana boshladilar. Buning uchun AI boti bilan suhbatlashish va tajribadan o‘rganish kifoya.Sun’iy intellekt yordamida til o‘rganuvchi chatbotlar sizning xabarlaringizga moslashtirilgan javoblar bilan javob beradi va hatto ishlashingizni baholashi yoki qanday yaxshilash bo‘yicha maslahatlar berishi mumkin. Yana nimasi yaxshiroq? Kompyuter bilan gaplashayotganingizda, agar siz haqiqiy odam bilan gaplashsangiz, muvaffaqiyatsizlik qo'rquviga duch kelmaysiz.Eng mashhur chatbot ilovalaridan ba'zilari -

Duolingo- Qo'shma Shtatlardagi (va ehtimol butun dunyoda) til o'rganish bo'yicha eng mashhur chatbot. Ushbu chatbot platforma bo‘lib, unga foydalanuvchi kontekstini tushunish va ularga kontekstli va individual javob berish imkonini beradi, ya’ni turli foydalanuvchilar bir xil savolga turlicha javoblar olishadi.

Til o‘rganish bo‘yicha chatbotlar bo‘yicha yetakchilik qilayotgan virtual til o‘qituvchilari tufayli minglab odamlarga ona tilida so‘zlashuvchi bilan noto‘g‘ri muloqot qilishdan xo‘rlanmasdan yangi tilni o‘rganish imkonini berdi .

Botlar avvaliga faqat ingliz, ispan, nemis yoki frantsuz tillarida gaplasha oldi. Endi ular 23 dan ortiq turli tillarda turli mavzularda (va o'sib borayotgan) suhbatlashishlari mumkin. PC jurnali Duolingo-ni eng yaxshi til o'rganish dasturlaridan biri deb atadi.**Andy**.Ingliz tilini ikkinchi til sifatida bilasizmi? Andy the Chatbot sizning yangi ingliz tili o'qituvchingiz va u sizga o'z mahoratingizni oshirishga yordam berish uchun shu yerda. Andy sizga grammatikani o'rgatishi, o'rnatilgan lug'at yordamida so'z boyligingizni oshirishi va hattoki norasmiy suhbat uchun oddiy interfeysni taqdim etishi mumkin.Andy hatto til o'yinlarida sizga qo'shilishi mumkin. Andy - bu Android va iOS qurilmalarida ishlatilishi mumkin bo'lgan chatbot. Andy

bozordagi eng murakkab chatbot emas, lekin ingliz tilini endigina o‘rganayotganlar uchun boshlash uchun yaxshi joy.

Memerise chatbot dasturi nafaqat til o'rgatishni, balki boshqa turli kurslarni ham taklif etadi. 2017 yilgi Google Play mukofotlarida ushbu ilova eng yaxshi ilova g‘olibi deb topildi.Dunyo bo'ylab 20 dan ortiq tillarda til va lug'atni o'zlashtirishga jalb qilish uchun aqlli usullarni taklif etadi . Ushbu ilova iOS va Android platformalarida mavjud.Ushbu dastur foydalanuvchilarni real vaqt rejimida o‘rganishga jalb qilish uchun real vaqtda obyektni aniqlash usullarini qo‘llaydi, ya’ni foydalanuvchilar istalgan ob’yektni suratga olishi va ob’yekt nomini foydalanuvchi tanlagan tilda o‘rganish uchun uni ilovaga yuborishi mumkin.

Rosetta stone Foydalanuvchilar ushbu til o‘rganish dasturi yordamida istalgan vaqtda istalgan qurilmada 25 dan ortiq tilni o‘rganishimumkin.Foydalanuvchi ushbu dasturdan o'z ta'limini ham oflayn, ham onlayn davom ettirish uchun ishlatishi mumkin.Ushbu dastur iOS va Android qurilmalari, shuningdek, veb-versiyasi uchun mavjud. True Accent nutq mexanizmi Rosetta stone dasturi tomonidan foydalanuvchilarning to'g'ri artikulyatsiyaga ega bo'lishini ta'minlash uchun ishlatiladi. Ushbu dastur foydalanuvchilarga real vaqt rejimida kengaytirilgan reallikdan foydalanishni o'rgatadi va tarjima vositalarini o'z ichiga oladi.**Mashina tarjimasi** neyron mashina tarjimasi kabi sun'iy intellekt texnologiyalari tufayli oldinga katta qadam tashladi. Tarjima sifatini oshirishdan tashqari, neyron mashina tarjimasi mashina tarjimasini chet tilini o'rganishga integratsiyalashuviga yordam beradi.Mashina tarjimasi yomon model sifatida o'qitish usuli bo'lib, unda talabalar mashinada tarjima qilingan materialdagi nomuvofiqliklar va xatolarni topadilar va tuzatadilar. Bu o‘quvchilarga til va uning g‘ayrioddiy tomonlarini yaxshiroq tushunishga, shuningdek, maqsad tilda tushunish, jumla yaratish va lug‘at boyligini yaxshilashga yordam beradi. **Muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqmaslik**.Xato qilish yaxshi; biz shunday o'rganamiz. Talabalar xatoga yo'l qo'yganlarida, yomon baho olganlarida yoki savollarga javob bermasalar, ular odatda o'qituvchining "O'qituvchi nima deydi?" Deyishidan xijolat tortadilar yoki hatto qo'rqishadi.Til o'rganishda sun'iy intellekt o'quvchilarni jazolamaydi yoki qoralamaydi, ularga butun sinf oldida ular etarlicha aqlli emasligini aytmaydi yoki ota-onalarning hisobotlari yoki direktorning tashrifi bilan ularni qo'rqitmaydi. Talabalar AI tomonidan baholanmasdan baholanishi mumkin. Immersiv ta'lim: Metaverse kabi o'quv muhitlari o'quvchilar maktabdan tashqarida qo'llashlari mumkin bo'lgan haqiqiy hayot tajribasini taqdim etishi mumkin.Har xil qobiliyatli odamlarning imkoniyatlarini kengaytirish: AI atipik nutq yoki ko'rish qobiliyatini pasaytirish kabi maxsus ehtiyoji bo'lgan talabalarga qulay tarzda o'rganishga yordam beradi.Muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqish yo'q.Globallashgan ta'lim: talabalar dunyoning istalgan joyidan kurslarni olishlari mumkin.Vaqt yoki joy cheklovlari yo'q: talabalar o'z tezligida o'rganishlari va o'z jadvallarini tuzishlari mumkin.

Sun'iy intellekt va ta'lim birlashganda, talabalar va o'qituvchilar uchun o'rganish tajribasi o'zgaradi. Talabalar shaxsiylashtirish, tezkor fikr-mulohazalar va ularning talablariga moslashish bilan rivojlanadi.Til o'rganishga til botlari, mashina tarjimasi va moslashtirilgan darsliklar kabi sun'iy intellekt texnologiyalari yordam beradi.Shunisi aniqki, bunday vositalar til o'rganuvchilarga tilni mukammal bilishda katta yordam berishi mumkin, ayniqsa an'anaviy o'rganish usullari bilan birgalikda foydalanilganda.Talabalar bir texnikani boshqasidan tanlashlari shart emas; Buning o'rniga, ular o'zlari uchun eng keng qamrovli til o'quv dasturini yaratish uchun o'zlarining sevimli usullarini mavjud bo'lgan ko'plab alternativalar bilan aralashtirishlari mumkin.

REFERENCES

1. Schleirmacher.F. About different methods. Bulletin of Moscow.UN-that.2000
2. Linghui Kong. Computational intellegence and neuroscience. Volume 2022. 2p.
3. A.Aleina. translation technologies: Scope,Tools and Resources. Target. Volume20,no6. Pp 79-182.
4. I.Bowker. computer-aided translation technology. A practiced introduction. Ottawa. University of Ottawa Press. 2002

NAZARIY O‘QITISHNING ZAMONAVIY USULLARINING MAZMUNI VA TUZILMASI

Ulug‘bek Xabibullayevich Xidirov
Namangan muhandislik-qurilish instituti, katta o‘qituvchi

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993628

Annotatsiya. *Hozirgi kunda ta'lim jarayonida o‘qitishning zamonaviy usullari va axborot texnologiyalarini o‘quv jarayonida qo‘llashga bo‘lgan qiziqish kundan-kunga ortib bormoqda. Interfaol ta’limda talabalar egallayotgan bilimlarini o‘zlari qidirib topish, mustaqil o‘rganish va fikrlash, tahlil qilish, hatto yakuniy xulosalarni ham o‘zlari keltirib chiqarishga o‘rgatadi. O‘qituvchi bu jarayonda shaxs rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo‘naltiruvchilik funksiyasini bajaradi.*

Bugungi kunda ta'limda ***“****An’anaviy bo‘lmagan shakldagi ma'ruzalar****”****, “Ma’ruza-vizualizatsiya”****,*** *“Birgalikda ma'ruza”, “Oldindan rejalashtirilgan xatolar bilan ma'ruza”, “Ma’ruza-matbuot anjumani”****,*** *“Ma’ruza-suhbat”****,*** *“Ma’ruza-munozara”****,*** *“Muayyan vaziyatlarni tahlil qilish bilan ma'ruza”****,*** *“Masofaviy ta'lim texnologiyalari asoslangan ma’ruza” kabi Ma’ruza mashg’ulotlarining shakllari qo‘llanmoqda.*

Maqolada oliy ta’lim o‘quv jarayoniga o‘qitishning zamonaviy usullarini mazmuni va tuzilmasi joriy etishning samarali yo‘llari yoritilgan, texnologiyalardan foydalanishda ta’lim shakllarini tashkillashda zamonaviy ta’limning imkoniyatlari asoslangan.

Kalit so‘zlar: *o‘qitish usullari, o‘quv faoliyati, jarayon. ta’lim, ta’lim tizimi, ma’ruza, innovatsiya, texnologiya, sifat, innovatsion ta’lim.*

Oliy ta’lim o‘quv jarayonini tashkil etishda innovatsion va ta’lim texnologiyalarning roli kun sayin ortib bormoqda bu borada oliy ta’limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma’naviy-axloqiy fazilatlarga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko’tarish, oliy ta’limni modernizatsiya qilish, ilg‘or ta’lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-sonli “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmoni qabul qilindi. Bu esa o‘z navbatida pedagog kasbining yanada murakkablashuvi, mas’uliyati va vazifalarining ortishiga olib keladi. Chunki ommaviy ta’limning bugungi sharoitida yangi raqamli avlod bilan ishlash, ularni rivojlantirish, jahon talablariga mos qilib kasbga tayyorlash zamonaviy o‘qituvchidan yuksak texnologik bilim, salohiyat va mehnatni talab qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning “Yana bir muammoni hal etish o‘ta muhim hisoblanadi: bu pedagoglar va professor-o‘qituvchilar tarkibining professional darajasi, ularning maxsus bilimlaridir. Bu borada ta’lim olish, ma’naviy-ma’rifiy kamolot masalalari va haqiqiy qadriyatlarini shakllantirish jarayonlariga faol ko’mak beradigan muhitni yaratish zarur”, – degan fikrlari katta ahamiyat kasb etadi [1]

Oliy ta’lim tizimida mutaxasis kadrlarni tayyorlash ta’limini umumiy muhim ahamiyatga ega bo‘lib talabaning maqsadli va uyushgan faoliyati bilim va ko‘nikmalarni rivojlantirish. Zamonaviy ta’lim muhitida ko‘p sonli o‘qitish usullari qo‘llaniladi. Ular ifodalaydi muayyan asosda o‘qitish usullari tizimi. Ishlatilgan o‘qituvchilar tomonidan o‘qitish usullarini uch turga

bo‘lish mumkin: passiv, faol va interaktiv ularning har biri o‘ziga xos xususiyatlar va sharoitlarga ega. [4]

Passiv usullar-an’anaviy bayon qilish usuli bilimlarni shakllantirish uchun zarur ma’lumotlarning o‘qituvchisi. Ichida talaba va o‘qituvchi o‘rtasidagi aloqa o‘qituvchi tomonidan boshqariladi va ulardan foydalanadi o‘qituvchining qobiliyatlari ma’ruzaning mohiyatini talabalarga etkazadi.

Faol o‘qitish usuli-bu talabalarning faol ishtiroki o‘zlari topgan ma’lumotlarga asoslangan bilim va ko‘nikmalarni egallashda talabalar hamda o‘qituvchining faoligi kuzatiladi.

Interfaol usullar talabalarning o‘quv ishlarini rag‘batlantirishga, o‘qituvchi bilan o‘zaro munosabatlarini axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan ham yo‘lga quyishi mumkin.

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) imkoniyatidan foydalangan holda ta’lim olish kundan-kun ommaviylashib bormoqda.

Interfaol usullarni tashkil etishda masofaviy texnologiyalardan foydalanib ta’lim shakllari tashkillash zamonaviy ta’limning imkoniyatlarini yanada kengaytirdi. Masofaviy texnologiyalardan foydalanib trening mashg‘ulotlar olib borish har qanday ishtirokchisi harakatga aralashishi mumkin muammoni hal qilish, muammolarni hal qilish va kerakli tushuntirishlar va yordam olish mumkin.

Interfaol usul biror faoliyat yoki muammoni o’zaro muloqotda, o’zaro bahs-munozarada fikrlash asnosida, hamjixdtlik bilan hal etishdir. Bu usulning afzalligi shundaki, butun faoliyat o‘quvchi-talabani mustaqil fikrlashga o’rgatib, mustaqil hayotga tayyorlaydi.[2]

O‘qitishning interfaol usullarini tanlashda ta’lim maqsadi, ta’lim oluvchilarning soni va imkoniyatlari, o‘quv muassasasining o’quv-moddiy sharoiti, ta’limning davomiyligi, o‘qituvchining pedagogik mahorati va boshqalar e’tiborga olinadi.

Ma’ruza mashg‘ulotlarining shakllari.

1. An’anaviy bo‘lmagan shakldagi ma'ruzalar

O‘tiladigan mavzu savollar bilan, muammoni bayon qilish bilan boshlanadi va muammo materialining tushuntirishlar orqali talabalarning kasbiy tafakkurini shakllantiradi.

2. “Ma’ruza-vizualizatsiya” shakldagi ma’ruza

Aniqlik printsipidan foydalanish, ushbu printsipning mazmuni psixologik va pedagogik fan ma’lumotlari ta’siri ostida o‘zgaradi.

3. “Birgalikda ma’ruza” shakldagi ma’ruzalar

Muammoli tarkib materiallari talabalarga jonli muloqotda beriladi ikki o‘qituvchi bir-biri bilan. Ma’ruza jarayonida talabalar birgalikda o‘quv muammosini tushunish va birgalikda ishlashda ishtirok etish uchun zarur bo‘lgan bilimlardan foydalanadilar, muammoli vaziyat yoki bir nechta shunga o‘xshash vaziyatlar yaratiladi, ularni hal qilish uchun farazlar ilgari suriladi, dalillar yoki rad etish tizimi. joylashtiriladi va qo‘shma yechimning yakuniy versiyasi asoslanadi.

4. “Oldindan rejalashtirilgan xatolar bilan ma’ruza” shakldagi ma’ruzalar

Talabalarning tezkor tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish professional vaziyatlar, mutaxassis sifatida harakat qilish, noto‘g‘ri ma’lumotlarni ta’kidlash yoki noto‘g‘ri ma’lumotlarni ajratib olish ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun mo‘ljallangan.

Talabalarni ma’ruzaga tayyorlash - bu uning mazmuniga mazmunli, uslubiy yoki xulq-atvor xarakteridagi ma’lum miqdordagi xatolarni kiritishdir. O‘qituvchi ma’ruzaga bunday xatolar ro‘yxatini olib keladi va faqat ma’ruza oxirida talabalarni tanishtiradi. Ma’ruza davomida talabalar va o‘qituvchilar tomonidan eng ko‘p yo‘l qo‘yilgan xatolar tanlab olinadi. O‘qituvchi

ma’ruza taqdimotini shunday olib boradiki, xatolar ehtiyotkorlik bilan yashiriladi va ular talabalar tomonidan osonlikcha sezilmaydi. Ma'ruza mazmuni bo'yicha o‘qituvchi, yuqori daraja materialni bilish va o‘qituvchi mahorati.

5. “Ma’ruza-matbuot anjumani” shakldagi ma'ruza.

Ma’ruzaning ma’lum bir mavzusi bo‘yicha savollar yozma ravishda beriladi ushbu mavzu bo‘yicha javobning mohiyati keltirilgan.

Matbuot anjumanini o‘tkazish shakli ba’zi xususiyatlarni hisobga olgan holda asos qilib olinadi:

O‘qituvchi ma'ruza mavzusini e’lon qiladi va talabalarni unga ushbu mavzu bo‘yicha yozma ravishda savollar berishga taklif qiladi. Har bir talaba 2-3 daqiqa ichida savollar tuzadi va o‘qituvchiga beradi.

O‘qituvchi 3-5 daqiqa ichida savollarni semantik mazmuniga ko‘ra saralaydi va ma’ruza materialining taqdimotiga o‘tadi.

Materialning taqdimoti o‘qituvchi tomonidan mavzuni izchil ochib berish shaklida amalga oshiriladi, uning davomida har biri savol berildi alohida ko‘rib chiqilmaydi.

Ma’ruza yakunida o‘qituvchi tinglovchilarning bilim va qiziqishlarini aks ettirish sifatida savollarga yakuniy baho beradi.

Fanning mavzu yoki bo‘limini o‘rganishning istalgan bosqichida ma’ruza yoki matbuot anjumani o‘tkazish yaxshi deb hisoblanadi. Mavzuni o'rganishning boshida ma’ruzaning asosiy maqsadi talabalarning qiziqishlari va ehtiyojlari doirasini, ularning mehnatga tayyorlik darajasini, o‘rganilayotgan fanga munosabatini aniqlashdan iborat

6. “Ma’ruza-suhbat” shakldagi ma’ruzalar

O‘qituvchining auditoriya bilan bevosita aloqasi. Ma’ruza-suhbat yoki "tinglovchilar bilan muloqot" talabalarni o‘quv jarayoniga faol jalb qilishning eng keng tarqalgan va nisbatan sodda shaklidir. Ushbu ma'ruza o‘qituvchi va tinglovchilar o‘rtasidagi bevosita aloqani o‘z ichiga oladi. Ma’ruza-suhbatning afzalligi shundaki, u talabalar e’tiborini mavzuning eng muhim masalalariga qaratish, o‘quvchilarning xususiyatlarini hisobga olgan holda o‘quv materialini bayon qilish mazmuni va sur’atini aniqlash imkonini beradi.

7. “Ma’ruza-munozara” shakldagi ma’ruza.

O‘qituvchi va talabalarning o‘zaro munosabatlari, erkin fikr almashish, o‘rganilayotgan masala bo‘yicha g‘oyalar va qarashlar o‘rganilyotgan mavzu bo ‘yicha fikr almashish imonini beradi. Bu yerda ma’ruza-suhbatdan farqli o‘laroq, o‘qituvchi ma’ruza materialini taqdim etishda talabalarning savollariga bergan javoblaridan foydalanibgina qolmay, mantiqiy bo‘limlar oralig‘ida erkin fikr almashishni ham tashkil etadi.

Munozara o‘qituvchi va o‘quvchilarning o‘zaro hamkorligi, o‘rganilayotgan masala yuzasidan erkin fikr almashishidir.

Talabalarni faollashtirish uchun savollar va munozara uchun mavzularni tanlash o'qituvchining o'zi tomonidan, o'qituvchining ushbu auditoriya oldiga qo'ygan aniq didaktik vazifalariga qarab amalga oshiriladi.

8. “Muayyan vaziyatlarni tahlil qilish bilan ma’ruza” shakldagi ma’ruza.

Xarakterli hodisani baholash uchun etarli ma’lumotlarni o‘z ichiga oladi va bunday holat og'zaki yoki juda qisqa video yozuvda, film lentasida taqdim etiladi. Shuning uchun uning taqdimoti juda qisqa bo'lishi kerak, lekin xarakterli hodisani baholash va muhokama qilish uchun etarli ma'lumotlarni o'z ichiga olishi kerak.

9. “Masofaviy ta'lim texnologiyalari asoslangan on-layn ma’ruza” shakldagi ma’ruzalar.

“On-layn ma’ruza masofadan turib o‘qitish bo‘lib, bunda o‘qituvchi va ta’lim oluvchi o‘rtasida masofa mavjud bo‘ladi. Masofaviy ta’limda o‘quv jarayonlari zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalar yordamida amalga oshiriladi.

Ta’lim taraqqiyotini harakatlantiruvchi kuch – bu o‘zida didaktik masalalar va ta’lim texnologiyalarini mujassamlashtirgan pedagogik tizim hisoblanadi. Ta’lim texnologiyasining muvaffaqiyatli loyihalanishi va yakuniy natijaning kafolatlanishi o‘qituvchining didaktik masalalar mohiyatini anglab yetish darajasiga, ularni to‘g‘ri belgilash, tanlash va samarali qo‘llay olishga bog‘liqdir. [3]

Shunday qilib, ta’lim tizimida professor o‘qituvchi fanning xususiyati va nazariy mashg‘ulotning shakliga ko‘ra o‘qitishning zamonaviy usullarining mazmuni va tuzilmasini to‘g‘ri tanlashi, uni qo‘llashi, o‘tilayotgan har bir o‘quv mashg‘uloti nafaqat ilg‘or pedagogik va axborot texnologiyalariga asoslangan bo‘lishi, balki individual texnologiyalar bilan ham boyitilishi zarur. Ana shunda, innovatsion ta’lim texnologiyasi va uning ta’limga qo‘llanilishi talabalarning bilimli va yetuk malakaga ega bo‘lishlarini ta’minlaydi.

REFERENCES

1. SH.M.Mirziyoyev “Tanqididy tahlil, qat’iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak”. Toshkent 2017, 45-bet.
2. Мухина С.А., Соловьева А.А. Современные инновационные технологии обучения: учебник. М., 2008. 360 с.
3. Xidirov U.X. Mannonov J.A. Bo'lajak mutaxassislarning metodik kompetentligini rivojlantirish mazmuni va tuzilmasi // Uzluksiz ta'lim. – Toshkent: T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'z Ped ilmiy tadqiqot instituti, 2021. Maxsus son, – B. 102-107
4. J.Mannonov, U.Xidirov. Avtomobilsozlik va transport yo‘nalishi magistrlarini metodik kompatentligini rivojlantirishda innovqion yondashish. NamMQI 2021, №2

“ABULFAYZXON” DRAMASIDA ILMSIZLIK OQIBATI

Shoniyeva Oyjamol G‘ayrat qizi
O‘zbekiston Milliy universiteti O‘zbek filologiyasi fakulteti talabasi
oyjamolshoniyeva@gmail.com

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993697

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Abdurauf Fitratning “Abulfayzxon” dramasi haqida so‘z yuritiladi. Xalqimiz tarixidan, millatimiz o‘tmishidan so‘zlaydigan, bu asar yozuvchining shoh asari ekanligiga amin bo‘lasiz. Maqolada asarning bosh g‘oyasi yoritib beriladi. Obrazlar xususida so‘z boradi.*

Kalit sòzlar: *millat, e’tibor, fojia, fikr, e’tiqod, harakat, oqibat.*

Abdurauf Fitrat ijodi hammamizga ma’lum va mashhurdir. Buyuk ustozning “Abulfayzxon” dramasi buning yorqin dalili. Fitrat bu asarida bir millat egalarining axloqi, ish yuritish yo‘llari tartibi, tarbiyasi haqida chin so‘zlarni aytdi, rost so‘zlarni qog‘ozga tushirdi. Asar yozilishidan aslida maqsad nima edi? Nega hamma joyda oqni qora deydigan bir paytda Fitrat domla faqat rost so‘zlarni yozdi. Chunki ustoz yurt kuyunchagi, millat ertasi haqida o‘ylar edi. Ustozga shon-sharaf emas balki, uning yoziqlaridan chiqarilgan xulosalar va ularning amaliyotlari kerak edi. Demak asar haqida bizning fikrlarimiz bunday….

Bugun juda ko‘p tanqidiy tahliliy yillarda nazm va nasr faol. Biz asl ma’nosini ochishga bel bog‘lagan dramamiz ham chuqur ma’noli asardir. Asar boshlanishida shaxmat o‘yinini o‘ynayotgan yurt boshqaruvchilarini ko‘ramiz. Aslida nega aynan shaxmat? Boshqa o‘yin emas. Yurtni boshqarish o‘rniga, xalq manfaatini o‘ylash o‘rniga bekorchilar kabi tutib o‘zlarini shaxmat o‘ynashlari aslida mamlakat siyosatidan, Abulfayzxon davridan, uning atrofidagi insonlardan xabar beradi. Birinchi Prezidentimiz aytgan edilar: “Yoshlarimizning bosh vaqti, dushmanlarimizning ish vaqti” deb. Bu haqiqat vazir- u ayonlar turli o‘yinlar bilan band bo‘lgan bir paytda Nodirshoh o‘z maqsadlarini amalga oshira boshlagandir. Shaxmat o‘yinida ham ramziylik bor, o‘yinda kimdir yutadi kimdir esa yutqazadi, kimdir shoh, yana kimdir piyoda. Abulfayzxon taxt uchun nimalar qilmadi deysiz o‘z akasini o‘ldirdi, islomdan xalovat izlang deganlar nahotki o‘sha paytlar yani akasini o‘ldirgan paytlar dinni anglagan sifatlar xonni yonida emasdilar. Kechalari uxlayolmay, qotiliga aylangan insonlar ruhi xonni bezovta qilishi hammasi tabiiy hol. Gunohlar qachon tug‘iladi bilasizmi? Ular e’tiborsizlikdan tug‘iladi deyishadi mashoyihlar. Dramada chuqur ma’no yashiringan, asarning har bir bandi tahlil qilishga arzigulik. Keling asarda qay darajada e’tiborsizlik va ilmsizlik ma’naviy qashshoqlik borligini ochishga urinamiz.

Buyuk sohibqiron nomi bilan yetti iqlimga dong taratgan Amir Timur juda adolatli edi, rostgo‘y edi. O‘z dushmanlarini ya’ni Nodirshohni sohibqiron darajasiga olib chiqishlarini o‘zi mana shu aslida tubdan qulash, ildizlar darz ketishi. Nodirshoh biznikilardan ancha aqlli edi va shuning uchun ham g‘alabaga erishdi. Amir Temur “Ko‘kda yagona Alloh, yerda yagona xoqon” [1.23.]degan shiorga amal qilgan buyuk davlat arbobi edi. E’tibor beradigan bo‘lsak, buyuklarda maqsadlar ham fikrlar ham mustaqil va qa’tiy bo‘lgan. Bizning qahramonimiz Abulfayzxon esa o‘zining fikrlarining o‘rnini Ulfat va Davlatning fikrlariga berdi, bir so‘z bilan aytganda, kaltabinligi tufayli mag‘lubiyatga uchradi. Bu ishlar voqealar adolatsizlikar ortida juda ko‘p sabablar va kimlarningdir g‘arazli maqsadlari bor edi. Asarda, Ibrohimbiy obraziga ko‘zimiz tushar ekan, unda adolat kabi kerakli tamoyillarni ko‘ramiz. U davlatning faqat bugunini, balki

ertasini o‘ylar edi. Chog‘ir ichib e’tiborsiz yashayotgan xonga emas, aslida butun millatga achinar edi. Ibrohimbiy kabi o‘ylaydigan kuyunchaklar afsus juda kam edi, balki shuning uchun ham uning qo‘li baland kelmagandir. O‘z vatanini sotish,unga xiyonat qilish hammasi ma’naviyat bilan, tarbiya bilan uzviy bog‘langan. Bugun eng ko‘p gapirilgan mavzu tarbiyadir balki. Bu juda muhim ekanligini anglash jarayonlari hali hamon davom etmoqda. Abdulla Avloniy ta’biri bilan aytganda “Tarbiya biz uchun yo hayot, yo momot, yo najot yo falokat yo saodat yo falokat masalasidir”. [2.44.] Kichik vatanimiz bu oilamiz, o‘sha kichik vatan uchun uning ichidagi odamlar uchun qancha mehnat qilamiz, ular uchun hamma narsaga tayyormiz. Demoqchimizki, vatanimizni ham huddi shunday sevmog‘imiz kerak. Agar e’tibor beradigan bo‘lsak xonga qarshi turgan insonlar o‘z o‘yida yurt o‘yida emas edi. Kecha kunduz chog‘ir ichib umr o‘tgazayotgan podshohdan ular qo‘rqmay qolishgan to‘g‘ri o‘z vijdonidan qo‘rqmaganlar o‘zga biridan qo‘rqmaydi. Asarning mazmun ko‘lami shu qadar chuqurki, biz kitobxonlar har bir obrazni soatlab tahlil qilishimiz mumkin. Biz ko‘proq ijobiy obrzalarni yoqlaymiz yoki ular tomon intilamiz, ammo har bir obrazning o‘z o‘rni, o‘z mavqei mavjud. Badiiy asarlarda to‘qima obrazlar ham uchraydi, xususan, bu asarda ham. To‘qima obraz o‘zi nima? Mazkur asarda uning ro‘li qay darajada? O‘sha davr yoki vaqt taqazosi sabab deyishingiz mumkin, lekin vatanga xizmat qilish, adolat, sadoqat kabi tuyg‘ular hamma zamonlarda ammo hamma odamlarda ham yo‘q edi. Bir insonning yaxshiligi minglab insonlarni baxtli qilsa bir inson befarqligi butun millat taqdirini qalblarini barbod qiladi. Xayol obrzi orqali Fitrat o‘z qalb so‘zlarini aytdi, ayta oldi. Bu kabi xayol obrazi boshqa bir asarlarda ham uchraydi masalan “Ruhlar isyoni” asarida. Xayol obrazi orqali yozuvchi o‘z so‘zlarini to‘kis yetgazadi kitobxonga. Bunyod qilguvchi ham, vayron qilguvchi ham insonning o‘zi ekanligini to‘la to‘kis tushunamiz. Nodirshohning quydagi so‘zlariga e’tibor beraylik “Mening bir tilagim, yurtingiz tinchligi” aynan mana shu so‘zlarga ishonishning o‘zi bir mag‘lubiyat edi. Qaysi davrda dushman tinchlik tilagan? Ustamon dushmanlar o‘z maqsadlariga yetishdi, ayb yana o‘zimizda. Ma’rifat, tarbiya, ilm kabi zarur hislatlar bizda yo‘q edi. Fitrat shunday deydi “Zikr qilingan uchta tarbiyaning eng muhimi axloqiy tarbiya hisoblanadi”[3.305]. O’zingiz xohlaganingizcha bolangizning aqliy va badan tarbiyasi bilan mashg‘ul bo‘lishingiz mumkin va qo‘lingizdan kelguncha uni dono va baquvvat qiling. Lekin axloqiy tarbiya talab darajasida bo‘lmasa aqli hamda jismoniy kuchini o‘zi yoki atrofdagilar zarariga ishlatadi.

Binobarin, bolaning aqliy va jismoniy tarbiyasi samarasiz qolmasligi uchun farzandning axloqiy tarbiyasi bilan jiddiy shug‘ullanib ko‘p harakat qilish lozim. “Ustoz fikrlari hamma davrlarda birdek aziz bo‘lgan. Axloqni kamolga yetgazish, nafsni tiyish, qalbga ezguliklar joylash, kimgadir yordam berish ham kimnidir xafa qilish ham axloqdan tarbiyadan. Axloqiy tarbiya: odam axloqini kamolga yetgazish demakdir, yani odamni shunday tarbiya qilish kerakki , feli va amali o‘ziga ham, boshqalarga ham foydali va manfaat keltiradigan bo‘lsin”.[4.170.] Asarda Islom dinining muqaddas kitobi ham tilga olinadi. Bashariyat olami bu muqaddas kitobdan doim panoh tilagan, buyurilgan ishlarni o‘rgangan. Bu to‘g‘risida hadis ham mavjud. Mana shu muqaddas kitobni o‘qiydilaru ammo chog‘ir ichadilar, ayshu-ishrat qiladilar, odamlar hamma zamonlarda ham bir xil bo‘lishgan mening nazdimda. O’qish bilan bir qatorda uqish ham bor, bizning qahramonlarimiz faqat o‘qiganlar lekin, uqmaganlar va uqish juda muhim aslida. Islom mukammal din insonni qadrlaydigan ammo unga e’tiqod qilguvchilarchi? Guruch ko‘rmaksiz bo‘lmaydi deganlaridek, anglamaganlar mavjud edi va hali ham bu davom etmoqda. Fitrat shunday deydi “Islom olami ahvolini isloh etishda bitta yo‘l bor. U ham bo‘lsa butun Islom

olami axloqini isloh etish”. Bu davr mafkurasi faqat shu davrga tegishli bo‘lib qolmadi, o‘zidan keyingi zamonlarga ham ta’sir qildi. “Hind sayyohining qissasi” (Abdurauf Fitrat) [5.21-22.] asar yuqori tanqid ruhida yozilgan, ahvolimizni ko‘rmak uchun yorqin ko‘zgudir. Buxoro Abulfayzxondan keyin dushmanlar qo‘lida yashnamadi, buni biz “Hind sayyohining qissasi” asaridan bilib olamiz. Abulfayzxon taxtni boy berdi, va bu boy berish boshqa zamonlarga ham ta’sir qildi. Kechaning qusurlari ertani yolg‘iz qoldirmadi, oradan uzoq yillar o’tsada Buxoro yana aziyatga yuz tutdi. Bilim yurti, bilimlilar yurti ko‘plab sinovlardan o‘tdi. Qalin ildizlarimizga qurt tushgan edi, va ular bizni osonlikcha tark qilmadi. Bir podshohning tafakkuri butun millatni yo‘qotishi yoki gullab yashnatishi mumkin.

Xulosalar turlicha: lekin inson aql bilan ish ko‘rmog‘i kerak, inson insonni qadrlamog‘i shart. Ustoz bizga axloq va insoniy tuyg‘ulardan saboq beradi. Har bir obrazdan hayotimiz uchun nimadir olamiz, u xoh yaxshi xoh yomon bo‘lsin. Toj taxt uchun kurashalar nizolar aslida hech biri inson atalmish oliy mavjudotdan ustun emas. Asarda har bir obrazning badiiy yuki bor. Ibrohimbiy kabi dono va aqlli bo‘lmoq yaxshi albatta. Bugun yoshlarga aytar so‘zimiz ko‘p, tinch osuda vatanni sevish unga fidoyi farzand bo‘lish muhim. Zero vatanni sevmoq iymondandir. Asar insonga manaviy ozuqa bilan bir qatorda ma’suliyat, burch, tarbiya kabi hayotning oltin qoidalarini o‘rgatish maqsadida yozilgan. Aka-ukaning bir-biriga bo‘lgan e’tibori, sevgi va sadoqqatdan dars bermoq edi asl maqsad. Uyg‘oq va mudroq qalblar bor asar maqsadi qalblarni uyg‘otmoq, Bugun ertaklar uxlatish uchun emas, uyg‘otish uchun aytilmog‘i, ruhiyat yani ruh yoshlikdan tarbiyalanmog‘i zarur. Badiiy asar esa mana shunday ruhlarga ozuqa beradi.

REFERENCES

1. Yunus O‘g‘uz. Amir Temur. –Toshkent, Yangi asr avlodi. 2018. – B. 305.
2. Abdulla Avloniy. Tanlangan asarlar. (2-jild),Toshkent 1992. – B129.
3. Begali Qosimov. Fitrat chizgilar. –Toshkent, Sharq yulduzi (12-son), 1992. – B.170.
4. Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar (4-jild), –Toshkent, Ma’naviyat, 2006. – B. 305.
5. Abdurauf Fitrat. Adabiyot qoidalari. Adabiyot muamllimlari va havaslilari uchun qo‘llanma (nashrga tayyorlovchi, so‘zboshi va izohlar muallifi H.Boltaboyev). – T.: O‘qituvchi, 1995. – B.21-23.

THE USE OF MULTIMEDIA IN ENGLISH TEACHING

Sanakulova Sarviniso Xamrakulovna
PhD student of the Scientific Research Institute of Pedagogical Sciences of Uzbekistan named after K.Niyazi

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993707

Abstract. *The 21st century is an information age as well as digital technologies age. The rapid development of information technology provides us with advanced teaching means—multimedia. It is true that multimedia has many advantages in English teaching, such as offering more information, saving more time, stimulating students' imagination and creativity, and so on. Although multimedia has many advantages, some scholars suggested that it should not be used blindly. What we should know is that multimedia just only plays an assisting role in English teaching. The thesis found out the opinion of primary school teachers of Uzbekistan how useful the multimedia application is for teaching young learners and developing their speaking skills in the classroom, if it is an effective tool for self-education and self-assessment.*

Keywords: *multimedia, assisting role, application*

At present, much attention is paid to the use of multimedia in teaching foreign languages, especially to young learners, in accordance with the specifics of their age and special ability to perceive educational material. Pedagogical systems and educational technologies, in particular multimedia, attract great attention of teachers as well in order to improve the education of young learners. Many scientists in their studies consider the use of different types of multimedia, both collectively and separately. In their studies, some scientists use the definition of “multimedia application”, “multimedia training resource”, “multimedia technologies”, “multimedia electronic manual to teaching materials” or “computer (multimedia) program”. Let us consider the concepts of “teaching materials” and “multimedia application to the textbook” adopted in the educational system of the Republic of Uzbekistan: “The set of teaching materials, according to modern requirements for educational sets, includes a Pupil’s textbook, a Workbook, a Teacher’s Manual, and a Multimedia Application to this textbook. CMD is being developed “in accordance with the state educational standard, curriculum and program and meeting didactic, methodological, pedagogical, as well as psychological, aesthetic and hygienic requirements.

Multimedia instruction refers to learning environments that contain both words and pictures with the intention to promote learning, such as illustrated textbooks, narrated slideshow presentations, online narrated animations, and educational computer games.

Text and graphics include slideshows, presentations, diagrams and infographics. Audio includes podcasts and recordings. Screen captures, lecture captures and animation are examples of video components of multimedia. Other multimedia components include blogs, vlogs, webinars and other interactive content.

Multimedia approach aims at providing meaningful learning experience via a mix of media in order to achieve predetermined objectives. Multimedia approach provides the opportunity to gain mastery of competencies and skills.

The rapid development of information technology provides us with advanced teaching means—multimedia. It is true that multimedia has many advantages in English teaching, such as offering more information, saving more time, stimulating students' imagination and creativity, and so on. Multimedia content helps to vary and enhance the learning process, and leads to

better knowledge retention. Educational video can provide more opportunities for students to engage with the content. Students around the world can learn from course content made available through video.

Many studies have shown that many students are tired of traditional English classes, and are interested in new style learning. They have positive attitude towards computer technology used in the classroom, and such technology does have a positive impact, because multimedia teaching have many advantages over other media in English teaching.

There are some advantages of using multimedia in the classroom:

Arousing the students' interest. Famous scientist Albert Einstein had a famous saying: "Interest is the best teacher". So the interest has always been seen as the best helper to learn the knowledge. The traditional teaching method is that teachers talk from the beginning to the end with a chalk and a mouth. Such teaching is very single, which makes students lose interest, until weariness. Leo Tolstoy said: "The successful teaching is not to force, but rather to stimulate student's desire" [3]. In other words, if student have no interest or desire on teaching subject, then, even if the teacher talk how carefully, the results are fruitlessly. Therefore, teachers should try their best to get students to become interest in one topic of knowledge point, and make the students with a strong passion and enthusiasm to participate in teaching. Multimedia is this kind of media which can show a variety of sounds, images, animation, and other effects, firmly grasping the studen's interest. It also can stimulate the students' strong desire to study English actively. Multi-media teaching can not only greatly stimulate students' interest in learning, but also make teaching becomes vivid and lively.

Improving students' self-learning ability. The purpose of teaching in the classroom is not only to impart knowledge to students. The most important thing is teaching students how to learn and making students change from "want me to study" to "I want to learn" in thinking, from passive learning to active learning. Therefore, students are free from the passive learning environment, take initiative at learning, and develop their own self-learning good habits gradually. It also can enable students to tap into a good way of learning English independently, keep the cultivation of motivation and interest in learning English so as to make students really love the English, really free from the passive learning environment in English learning .The use of multimedia will be conducive to transition for students from the traditional passive learning to active state for independent study. For example, teachers can select the appropriate E-work arrangements to the students from the multimedia courseware after class, so that they can complete the relevant extra-curricular work, and send message to the teacher through their own e-mails, the teacher via electronic E-mail marking responses to student. In this way, students can not only see their learning outcomes in the shortest period of time, but also continue stimulating interest in their own learning through the multimedia network.

Improving students' innovative ability. Meanwhile, multi-media teaching can also develop student's ability to innovate. Things need to innovate, Einstein said: "Imagination is more important than knowledge, and is a source of knowledge". In teaching, the teachers should pay attention to tap the imagination of students. To use multimedia can achieve the desired results and find unlimited resources in textbooks.

Cultivating students' communication skills. Uzbek students learning English often lack a certain language environment and opportunities for practicing language, but the actual language teaching is often to focus only on words and sentence structures of learning, ignoring

its specific application. Thus, many students get a fixed, isolated knowledge points from textbooks, but the ability of using these knowledge points to the real life of the capacity is relatively poor. When encountering with the reality of different occasions, they will be helpless. Through multi-media teaching, we can create real-life scenes in the classroom. It is not only to shorten the distance between teaching and practice and give students the opportunity to use English to communicate, but also to satisfy their curiosity in psychology and stimulate the expression of desire.

Increasing classroom capacity. With only a tiny mouse, teachers can avoid using of multiple exchange of tape recorders, video recorders, overhead projectors, etc., greatly increase the output of information, speed up the pace of the classroom, increase the density of the classroom, and save a lot of time which teachers spend on writing on the blackboard. Multi-media teaching rhythm is adapted to the needs of modernization to meet the student's desire for knowledge. It can expand text-related materials. The use of multimedia technologies can make students notice a clear knowledge and a new expansion by huge information capacity which shows by all kinds of media.

Strategies for Using Multimedia

Combining Modern Teaching Methods With Traditional Teaching Methods

There is no doubt that modern teaching methods have many advantages over traditional ones. Compared to traditional textbook or workbook, a multimedia program can provide immediate feedback on the correctness of the learner's response. Nevertheless, traditional teaching methods are still commonly used because of their own strong points. So teachers should combine their strong points with modern teaching methods, which not only raise classroom teaching quality and efficiency, but also improve teaching and learning environment between teachers and students.

Viewing Multimedia as the Assistance to Teaching

Multimedia features including sound, animation, video, and record allow computers as model skills to help students and teachers assess them. The option to provide guidance only when needed makes it possible for computers to support learning flexibly. Multimedia enables students to manipulate and create material to learn by doing. But when we use computers in the teaching, we should understand they can only assist but cannot take place of all the other teaching methods. It is wrong for the teachers to take no notice of textbooks when they are designing courseware. Now that multimedia can only help English teaching, teachers should get a clear idea of how and when to make good use of them. Application of multimedia technology aims to improve teaching, but teaching is not intended for multimedia. There is no doubt that teaching needs multimedia, but using multimedia does not mean enhancing teaching efficiency. For example, if the teaching can be completed in a few minutes in an ordinary classroom, it is certainly unnecessary to use multimedia. Because of all kinds of media in multimedia technology, sometimes students may concentrate not on teaching contents but on media. If so, students are not able to grasp teaching contents well. That means not every class need multimedia teaching. One important principle is: When simple is best, keep it simple. Therefore, multimedia can only be used as a supplement to classroom English teaching.

Building the Ideal Relationship Between Teachers and Students

Application of modern teaching methods can make teaching efficient and do part of work instead of teachers. But it is wrong for some people to hold the view that machine can take place

of human beings. It is more challenging role for teachers now that the expectations are more complex. In other words, in the information age, the role of teachers has evolved, moving from a traditional teaching role (being the “holder” of knowledge) to being “facilitators” (helping students learning the way each learns best) when learners take advantages of the true potential of multimedia as learning tools. At any time teachers’ explanation plays an extreme part, which is a language art and cannot be substituted by any teaching methods. Although teaching methods have changed, teaching laws and characteristics of students’ development in body and mind remain unchanged. Teachers should play a leading role in the teaching. In the past, students were thought of to be passive knowledge receiver.

However, the role of students with learning has changed in the information age. There is a movement towards learner-centered approaches. Thus, students became learning subjects. How actively students participate in the learning situation is an important parameter for the learning environment. One part of the role of students is to actively formulate their own goals for their learning goals. For another thing, students should take a role as a teacher. Being a teacher is beneficial to improve one’s own understanding.

Strengthening Teacher Training

Multimedia assisted English teaching requires teachers with multimedia computer operating experience. It is a challenge for teachers using multimedia because of heavy preparation work and increasing workload. In the light of the problems the teachers should be trained with the use of modern equipments. They should be familiar with the operation. They should be expert in one thing and good at many. They should know well about modern educational theories and techniques.

The Principles of Multimedia-Assisted Teaching

(1) Scientific principles. Namely, courseware design cannot appear any errors;

(2) Subsidiary principle. We must always adhere to: Although multi-media teaching has many advantages, it is only a supplementary means, and does not substitute for the role of people;

(3) Interactivity principle. More interactivity between teachers and students, students and multimedia, more effective results we will have;

(4) Combination principle. Combine the advantages of modern teaching and the traditional teaching organically

Summing up the article, I can say that teachers actively use the multimedia application in the classroom. According to English teachers’ opinion, all the activities given in the multimedia apps are very effective to use in English classes for young learners, but the best way to use them is for introducing a new vocabulary in the lesson, for video instructions to avoid using the native language (L1) when explaining the task (on the principle of “better to see once”), for listening to songs and watching cartoons.

The multimedia applications to the textbook sets stimulate interest in the English language, increase the motivation for learning, as when correctly performing interactive activities, young learners can hear words of approval and praise (Good job; Well done!). In case of failure, they also feel support (Try again, please).

Taking into account the solution of the problem of using multimedia in the process of teaching in elementary school, and the preparation of teachers and students of elementary school

for the process of multimedia learning, we have identified the didactic conditions for the use of multimedia technologies in the process of teaching younger students:

1. the inclusion of multimedia technologies in a holistic learning process - in the study of all academic disciplines of elementary school;

2. application in the classroom of subject-oriented program-methodological complex, taking into account the content and logic of studying the subject;

3. the use of multimedia programs that correspond to the didactic purpose of the lesson, organically included in its structure and leading to a rational solution of the tasks set;

4. Conducting classes using multimedia learning software should be carried out by a primary school teacher who has a sufficient level of knowledge and skills to carry out this work;

5. creation in the classroom of an atmosphere conducive to the formation of positive motives for the use of MMT in cognitive activity among younger students;

6. the use in the classroom of multimedia teaching software that is technologically and operationally accessible to younger students and more effective than other teaching aids used in the classroom.

REFERENCES

1. Henich, R. (2002). Instructional media and technologies for learning. Beijing: Higher Education Press.
2. Jeong, K. (2018) Developing EFL learners’ communicative competence through multimedia-assisted language learning. Journal of Theoretical and Applied Information Technology, 96. 1367-1376
3. Tolstoy, L., & CAO, Y. (2008). Childhood, boyhood, and youth. Shanghai: Shanghai literature and Art Publishing House.
4. Vanghan, T. (2004). Multimrdia: Making it work (8th ed.). Beijing: QingHua University Publishing
5. Wright, A. (2003). Picture for language learning. Tianjin: Nan Kai University Publishing House.
6. ZHONG, Q. Q. (2003). Modern curriculum theory. Shanghai: Shanghai Educational Publishing House.

ISAJON SULTONNING ”ALISHER NAVOIY “ ROMANI SYUJET VA KOMPOZITSIYASI

Davronova Surayyo Abdurahmon qizi
Mirzo Ulug’bek nomidagi O’zbekiston Milliy Universiteti O'zbek filologiyasi fakulteti ,
Adabiyotshunoslik (O‘zbek adabiyoti) 2-kurs magistranti
Tel: 99893-535-10-92

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993724

Annotatsiya. *Mazkur maqolada zamonaviy o’zbek adabiyotining zabardast vakillaridan biri bo’lgan Isajon Sultonning “Alisher Navoiy “romani tadqiq qilinadi. Maqola obyekti sifatida “Alisher Navoiy” romani asos qilib olinadi. Maqolada romanning syujet va kompozitsiyasi ,obrazlar ko’lami, badiiy til xususiyatlari,yozuvchining mahorati,romanining o’ziga xos jihatlari haqida so’z boradi.*

Kalit so’zlar: *“Alisher Navoiy “ romani, obraz, syujet, kompozitsiya, peyzaj, Dumli yulduz.*

Zamonaviy adabiyotshunosligimiz bugungi kunda o’zgacha bo’y ko’rsatmoqda. Yozuvchilarning o’zgacha uslubi, o’zgacha yondashuvi adabiyotshunosligimiz rivojiga o’z hissasini qo’shib bormoqda. Isajon Sultonning “Alisher Navoiy “ romani esa shunday kitoblardan biri desak mubolag’a bo’lmaydi. Isajon Sultonning ”Alisher Navoiy“ romanida voqealar birgina voqea atrofida yuz bermaydi. Asarda juda ko‘p voqealar, turli xil taqdirlarga duch kelishimiz mumkin. Syujetning xilma-xil voqealarga boyligi asarning qiymatini oshiradi. Bu esa o’z navbatida muallifning yutug‘idir. Boisi asarning kitobxoni ko‘p bo‘lishi, asarni yanada qiziqarli bo‘lishiga xizmat qiladi. Kitobxon diqqatini jamlab, uni fikrlashga da’vat etadi.

Oybekning “Navoiy“ romani 37 bobdan iborat bo‘lsa, Isajon Sultonning “Alisher Navoiy“ romani esa 4 bobdan iboratdir. Muallif Alisher Navoiyning “Hazoyin –ulmaoniy “ ya’ni “Chordevon” kabi 4 qismdan tashkil topgan. Asar qismlari “G‘aroyib –ul sig‘ar”, ”Navodir –sh -shabob”, ”Badoe-ul-vasat”, ”Favoyid-ul-kibar” deya nomlangan. Muallif har bir bobda Navoiy hayoti fasllarni voqealar asosida yoritib beradi. Aynan nomlanishida ham Alisher Navoiyga izdoshlikni ko‘rishimiz mumkin.

Shuningdek, Isajon Sulton romanning “Muqaddima“ qismida mumtoz adabiyotimizdagi “Hamd va Na’t” lar kabi Ollohning yaratuvchanligiga madhiya bitish bilan boshlangan. Bu esa adabiyotimizda chin ma’nodagi yangilikdir. Isajon Sultonning yutug‘i shundan iboratki, u qanchadan beri unutilayotgan, adabiyotimizning asriy a’nanasini davom ettirdi. Muallifning Ollohga murojaati ham o‘zgacha ohangdor. ”Parvardigorim! U poyaga g‘ijim shoyi bo‘lib yaproq yozishni buyurding, yaprog‘ini yoygach, uni tekislading, beqiyos rang-u tus va ifor ato etding. Kunlar o‘tib, quyoshning tig‘iz xaroratiyu kecha muloyimligi aro unga shunday ajoyib hayotni hadya qilding, so‘ng unga “So‘zla va menga hamdu sano ayt!” desang ularning bari so‘z aytish o‘rniga chaman-chaman gul ochib yuborishdi.

Giyohga, maysaga, yaprog‘u gulga, qurququshga shunday baxtiyorlik berding. Go‘zalligiga, betakrorligiga turfa iforiga, borlig‘iga beqiyos san’atini ham joylading. U san’at shunchalar mukammalki, har shaklda namoyon bo‘lib turadi.

Inson bolasiga ham o‘xshashi yo‘q baxtlar ato etding, hayvon jasad ichra to‘lg‘in qalb yaratding, uni zavqu hayratlarga, dardu iztiroblarga, o‘ylaru hikmatlarga oshno qilib qo‘yding, ko‘z ustiga yana bir ko‘z, quloq ustiga yana bir quloq, til ustiga yana bir til, yurak ustiga yana bir

yurak berding va unga ham “So‘zla!” deding. Bularning barini birgina ”Bo‘l” degan hukming bilan qilding, qudratimdan qo‘rqishing, hayratlanishing, zavqlanishing va maqtovingdir deding, ularga o‘z cheksiz qudratingdan, san’atkorlikni ham hadya qilding. Son-sanog‘i yo‘q so‘zlarni o‘rgatding, har so‘zga bir tilsim jo aylab, bag‘riga o‘z dargohingdan qudrat jo aylading. Ne’matlaring beqiyos edi, shu ne’matni ham berding, buni nechun qilding, Parvardigorim?..

Kitobni mutolaa qilar ekansiz, Isajon Sulton Navoiy obrazini, shaxsiyati va ijodini yaratishda, ”Quron Karim” va ko‘plab Islomiy ma’lumotlarni ham chuqur o‘rganib, so‘z mulkining sultoni Navoiy tafakkuri va ezgu ishlarini ochib berishga muvaffaq bo‘lgan.

Alisherning bolaligi, yoshlik yillari, o‘rta yoshda ko‘rgan kechirganlari va keksalik pallasidagi foydalari romanda o‘z aksini topgan. Lekin, 4 qism romanda katta o‘rinni egallagan. ”Xamsa” ning yakunlanishi, ”Muhokamat ul–lug‘atayn” muhokamalari, ”Lison-ut tayr” hayajonlari aynan shu bobda o‘z aksini topgan.

Bilamizki, badiiy asar syujeti, ekspozitsiya, tugun, voqealar rivoji, kulminatsiya, yechimlardan iborat. Yuqoridagi unsurlarga Isajon Sultonnning “Alisher Navoiy” romanidan qarab chiqsak. Tugun voqealar rivoji va kulminatsiya syujetning asosidir. Yuqoridagi unsurlar har qanday syujetda aks etadi. Tugun esa zaruriy unsurdir. Ekspozitsiya, yechim ba’zi bir syujetlarda bo‘lmasligi mumkin. Bu muallifning ijodiy niyatiga, o‘zgacha talqiniga muoviq holda beriladi. Har qanday asar syujeti voqealar asosiga quriladi. Voqealar o‘z navbatida qahramonlarning hatti-harakati, shaxslararo munosabat, ziddiyatlari va suhbatlaridan tashkil topadi. Ularni kerakli joyda qo‘llash kitobxon ongida bir chiziqda jamlash uchun muallif syujetda ifodalaydi. Syujetda badiiy asardagi qahramonlar xarakteri, ichki dunyosi ochilib boradi. Kitobxon uni yanada yaxshi tanib olishiga imkon yaratiladi.

Badiiy asar, yaratiq ijodkor o‘y hayollarining fikratining mahsuli, u inson va jamiyat, shaxs taqdir yo‘li, o‘y kechinmalarini qorishiq tarzida ifodalaydi. Har bir asarda hayotimizda sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan voqea va hodisalar badiiylik qonuniyatlari asosida kitobxonga namoyish etiladi. Asarda odatda o‘rtaga tashlangan muammolar kitobxon e’tiboriga havola etilar ekan, u o‘z navbatida asar yaratilgan davr, muhit bilan chambarchas, bog‘liqdir. Badiiy adabiyotning rivojida so‘z ustalarining kitobxon ong-u shuurini naqadar zabt eta olgani, insonning ma’lum tarixiy sharoit, ijtimoiy muhit, davr munosabatlarini to‘g‘ri talqin qilishda namoyon bo‘ladi.

XXI asr o‘zbek nasrida shaxs ruhiyati, undagi xilma-xillik yangi bosqichga chiqdi. Taraqqiyot mavjlari, istiqlol odimlari yana bir bor navoiy obrazini gavdalantirishni taqozo etdi. Zero, buyuk insonlar kelajak avlodlar uchun ham munosib o‘rnakdir.

Asar yuqorida aytganimizdek, 4 qismdan iborat va har bir qismi bir biriga bog‘liq voqea va hodisalarni jamlagan. Xususan, 1-qism “G‘aroyib us-sig‘ar”da “Hiriy 849”, ”Havzi mohiyonda bir tantana”, ”Go‘zal bir oqshom”, ”Hiriyda bir tong”, ”Bir boshqa olam”, ”Gul sayli”, ”Mantiq ut –tayr”, ”Hikmat fazilati haqida”, “Shohrux Mirzoning o‘limi”, ”Cho‘li Iroq”, ”Abulxayrxon”, ”Taft: bir ajoyib chol”, ”Dumli yulduz siri”, ”Orazin yopqoch”, ”Hiriy azimati”, ”Mavlono Lutfiy “, ”Koshkda ikki yulduz”, ”Chopqin majlisi“, ”Maymana jangi”, ”Kelajak bilan uchrashuv”, ”Qizil, sorig‘, yashil”, ”Sayhatun-vahidatun”, ”Mashhadda Qurbon hayiti”, ”Sulton Abu Said mirzoning tashrifi “, “Pahlavon Muhammad zaforat”, ”Zulm”, ”La’l ham tosh, tosh ham tosh“ kabi bir biri bilan uzviy bog‘liq boblardan tashkil topgan. Shuni ham alohida ta’kidlash lozimki, muallif boblarni ham o‘zgacha nomlash, kitobxon lug‘atida bo‘lmagan so‘zlarga murojaat qilib kitobxon zehnini o‘tkir qiladi. Birgina “Hiriy“ so‘zini oladigan bo‘lsak,

adib Hirotni ardoqlab erkalab shunday ifoda etadi. Qaranga qanday ajoyib hodisa. Jonivorlarni, mavjudotlarni erkalaganliklari tanish holat, lekin bu hol baridan o‘zgacha. Muallif asarda juda ko‘p tarixiy so‘zlarga, joy nomlariga, qurol –aslaha, kundalik turmush buyumlariga, liboslarga, taomlarga urg‘u berib o‘qirmandlar bilimini yanada oshirib boradi.

“Alisher Navoiy“ romanida dastlab Navoiyninig bolalik yillari, maktab saboqlari, tog‘alari bilan bo‘lgan suhbat, Husayn Boyqaro bilan bo‘lgan suhbatlar, shuningdek, Navoiyning oilasi, onasi, otasi, tog‘alari, Qutb joriya va uning atrofidagi voqealar qalamga olingan. Voqealar asosan Hiriyda bo‘lib o‘tadi. Muallif ekspozitsiya ya’ni voqea –hodisalar yuz beradigan joyni shu qadar mohirlik bilan ifodalaydiki, beixtiyor shu joyda hozir bo‘lasiz.

Adib joy nomlarini ham alohida san’atkorlik bilan yaratadi. Hiriy, Hirirud, Astrabod nomlariga ham to‘xtalib o‘tadi. ” Hiriy istehkom devorlari uzra rango –rang matolar xilpirar, bayroqlar ilingan, karnay-surnay sadolari kelar, devor usti-yu osti sipoh va odamlarga to‘lgan edi”. Hiriy bu joy nomi. Xurosonliklar Hirotni mehr bilan shunday atashgan. Adibning mahoratini qarangki, insonni o‘zi yashagan joyni ham sevib erkalaydigan so‘zni topa oladi.

Asarda “Dumli yulduz“ voqeasi tahsinga sazovor. Navoiy roman davomida “Dumli yulduz” ni 4 bora uchratadi. Mirsaid tog‘oyi tomonidan “Aytadilarki, kim quyrug‘i tikka ko‘tarilgan dumli yulduzni hayotida 3 bora ko‘rsa, firdavs ul a’loga kirarmish, Tangri hech shubhasiz bilguvchi“ deya o‘zi bilmagan holda kelajagiga ishora qiladi. Shuningdek, Navoiy hayoli “Xamsa“ bilan band ekanligi, u hayolan qahramonlar og‘ushida ekanligini ko‘ramiz.” Kelajak bilan uchrashuv” bobida suv chiqarayotgan Xusrav uni yanada ilhomlantiradi. Tanti, insonparvarligi bois Xusravga yaxshilik qiladi, o‘zi uchun tog‘lardan suv chiqargan Farhodni kashf etadi.

Muallif badiiy asarda g‘oyani yuzaga chiqarishda syujetdan unumli foydalaniladi. Syujetda voqealar va harakter birligi yetakchi. Asarda voqealar bir syujet chizig‘ida tutashtirilib yaxlit g‘oyani ifodalashi zarur. Syujet tizimida obrazlar ko‘p. Lekin ularning har biri Navoiy obrazini yanada to‘liqroq ochib berishga qaratilgan. Syujet birligi badiiy asarda faqat katta-katta voqealargina emas, balki mayda epizodlar, xatto detallarning ham ishtirok etuvchi shaxslarning asosiy tomonlarni ochib berishga to‘la xizmat qiladi. Asarda voqealar bir-biriga bog‘langan, ularning markazida Navoiy obrazi turadi. Romanning mazmuni, syujeti, kompozitsiyasi juda mukammal. Voqea va hodisalar bir birini to‘ldirib yanada sayqal bergan. Muallif syujetning juda murakkab yo‘lini tanlagan. Oddiylikdan qochib murakkab yo’lni tanlaydi-yu, natijada muazzam asar yaratgan. Asarning Muqaddima qismida Ollohga hamd va na’t, Ollohni ulug‘lash uning lutfi va karamidan so‘z ketsa, Hiriy 849 yil bobida esa Navoiy va tog‘asi Muhammad Ali bilan kechayotgan sarguzashtlar ifodalanadi. Muallif asar boshidayoq nafaqat Navoiy shaxsiyatini ochib berishga balki ijtimoiy-siyosiy hayotni ham ifodalaydi. ”Havzi Mohiyonda bir tantana” bobida Ollohning uyiga kisva ya’ni yopinchiq yopishga muvaffaq bo‘lgan xalqning quvonchi ifodalangan Shayx Nuriddin va Shayx Shamsiddin ka’badan qaytganligini xalq xushkayfiyat bilan nishonlayotgani tasvirlangan.

“Ka’baga yopinchiq yopish davlat kuch-qudratini bildiradi. Misr sultonlari ham har kimga izn beravermaydilar. Sulton Shohrux Mirzo yigirma yil bu ishni uddalashga urinib keldi, xatto orada musulmon haqini nega tan olmaysan deb, Misrga qo‘shin tortishga tayyorligini aytdi. Nihoyat bu qutlug‘ maqomga erishildi, -deb uning gaplarini quvvatladi oq taylasonli mudarissifat kishi. ”Chindan ham muqaddas Ka’bada ularning o‘z qo‘llari bilan tikilgan

yopinchiq borligi faxrlanishga arzirli hodisa edi. Bobda shuningdek, xalqning ijtimoiy hayoti, milliy o‘yin bo‘lmish kurash, Alisherning hayratga to‘la o‘ylari ifodalangan.

“Hiriyda bir tong” va “Bir boshqa olam” bobida Alisher va Husayn Boyqaroning do‘stligi, sadoqatining ilk kurtaklarini ko‘rishimiz mumkin. Navoiyning ilk ustozi Kulohiy haqida ham shu bobda so‘z yuritilgan asar davomida ham Ustoz Kulohini uchratishimiz mumkin. Xattoki “Xamsa” ni ham Navoiy aynan shu ustozi bilan quvonchini bo‘lishadi. Shuni ham alohida ta’kidlab o‘tishimiz joizki aynan shu ustozi Navoiyning qalbiga so‘zga muhabbat, uning naqadar durdona ekanligini uqtirgan

Isajon Sultonning “Alisher Navoiy “romanida Navoiy obrazini asar voqealar oqimidan ajralgan holda tasavvur etib bo‘lmaydi. Badiiy asar syujetida muallif ba’zi o‘rinlarda ibratli hikoyalardan ham foydalanadi. Xususan, Navoiyning ustozi Kulohiy tomonidan yosh navnihollar qalbiga Ollohning buyukligi har damda itoatda bo‘lishimiz lozimligi quyidagi rivoyat orqali bolalar ruhiyatiga singdiriladi.” -Siz suratga emas, siyratga boqing. Ilm bir quyosh esa, shayx o‘z kitobini xoksorlik bilan “La’ma” deb atadi, -dedi mudarris -Istasangiz bir misol keltiray. Qudratu adolatda tengsiz bir sulton bor edi. Uning ikki quli bo‘lib, biri aytilgan hamma ishbi bajarar, qolgan mahalda istirohatini qilib ayshini surib yuraberardi. Ikkinchi qulning ham sultonga muhabbati va sadoqati beqiyos, har damda uni yod etar, saroy eshigidan sira ketmas,ko‘zi to‘rt bo‘lib uni kutar, gohida sultonini ko‘rib qolsa, muhabbati zo‘rligidan xushdan ketib yiqilar edi. Ayting-chi, qaysi qul sulton naznida muxibroq bo‘lg‘ay?

-Ikkinchisi albatta.

-Bu rivoyatda sulton-Tangri, qul esa insondir. Men aytgan kitoblar o‘shanday qullarning holidan ogoh etar. Bilingkim, faqir sizga bir kalid bermoqdaman. Ma’ni qulflarining bir qanchasi ochilgaydir, inshoolloh. ”Muallif hikoyatni bejizga keltirmaydi. Kitobga mehr chin qalbdan bo‘lishi shundagina juda ko‘p ma’nolar tubiga yetishiga ishoralar bor.

Syujet chizig‘ida “Dumli yulduz siri“ bobi ham ahamiyatlidir. -Vo ajab! -deb xitob qildi Mirsaid Kobuliy. Dumli yulduzning ko‘rinmog‘i kishi o‘g‘liga saodat yo falokat olib kelishi kishining burji, burjlarning falak toqidagi vaziyati va yulduz dumining qay tarzda ekanligiga qarab bashorat qilinishidan xabardor edi. Iroq ahli yulduz dumini tepaga yoxud pastga qaraganiga, qalin-yupqaligiga qarab fol ochishardi. -Qarang yuksalgandan yuksalmoqda. Barcha yulduzlarni quyida qoldirib uchmoqda!”

Bu voqea ham Navoiyning kelajakda chindan buyuk inson bo‘lishiga ishora. Zero, bola Alisher tili bilan aytganda “Uning boshqa yulduzlarga qaraganda o‘zga vazifasi bo‘lsa kerak. Romanda timsol va ramzlar alohida ahamiyatga ega. Ularning har biri o‘ziga xos vazifa bajaradi. Xususan “Dumli yulduz” voqeasiga murojaat qiladigan bo‘lsak, Alisherning hayoti davomida qayta qayta yuzlashadi. Hayotining turfa yillarida, turfa hollarda uchrashishadi. Lekin umuman olganda, umri chiziqlari aynan xalq tomonidan aytilgan “Dumli yulduz”ni ko‘rgan inson o‘zgacha istiqbolli, taqdiri ajib bo‘lishiga ishonishgan. Chindan ham asar davomida dumli yulduz shu istak bajarishga safarbar etiladi.

O‘zbek zamonaviy adabiyoti roman poetikasida inson va tabiatning uyg‘unligi yaqqol sezilmoqda. Tabiat hodisalarining ifodasi inson ruhiyatiga mos kelishi badiiy asar qiymatini yanada oshirmoqda. Joy va makon tasvirida tog‘u toshlar, adirlar, dala dashtlar, tabiatning uyg‘onishi, inson ruhiyatidagi evrilishlarga hamohang. Badiiy adabiyot insoniyat, tabiat, hayvonot va nabodot olamini bir butunlikda ifodaklaydi. Ularning o‘zoro uyg‘unligi insoniyatni yanada o‘zini anglashga, taftish etishga undaydi. Isajon Sultonning “Alisher Navoiy“ romanida

tog‘, cho‘l, shahar qishloqlar, turfa joylar qalamga olingan Adib ularni bir chiziqda mohirlik bilan ifodalaydi, kitobxon also zerikmaydi. Asarda ekspozitsiya ya’ni voqea hodisalar bo‘ladigan makon g‘oyat mohirlik bilan yaratilgan. ”Mashhad Hirotdan yeti kecha kunduzlik yo‘l edi. Orada vodiy-u yaylovlar oralab, Saraxs tog‘laridan o‘tiladi. Karvondan yarim kunlik masofada ilg‘or sarbozlar borishar, karvon yetib kelmasidan to‘xtash uchun joy hozirlab, tevarak qishloqlardan ozuqa –g‘anak va o‘tin to‘plashar, yana bir to‘n sarboz ov qilar chodirlar tikishardi. Aravalardagi o‘n yigirma quloqli ulkan qozonlar tushurilib, yer qazib o‘rnatilar, bakovullar betlari qizarib osh damlashardi. Safar asnosida hammaning kayfiyati chog‘, oqshomlari qo‘nilganda sulton chodiridan kuy-navo eshitilar, hamma bir biriga hazil mutoyiba qilar edi. Yuqoridagi matnda ko‘rib turganimizdaek adib joylarni shu qadar jonli, kichik –kichik detallarni ham shu qadar mohirlik bilan ifodalaydiki, kitobxon ko‘z oldida beixtiyor gavdalanadi.

REFERENCES

1. Isajon Sulton Alisher Navoiy romani T: - 2021-yil.
2. Oybek Navoiy Yangi asr avlodi T: - 2019 yil.
3. Sulton I. Navoiyning qalb daftari G’afur G’ulom nomidagi nashriyot – matbaa ijodiy uyi T: - 2010 yil.

TALABALARNING MUSTAQIL IJODIY FAOLIYATINI KOMPITENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH (OLIY TA’LIM MUASSASALARI PEDAGOGIKA MISOLIDA)

[1]Dilobar Xalmatova Alimjanovna, [2] **Inomova Zebo Umidjon qizi**
[1]Chirchiq davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi
[2]Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993741

Annotatsiya. *Zamonaviy ta'lim paradigmasida talabalarning mustaqil ishlariga muhim didaktik maqsad berishga imkon beruvchi kompetentsiyaga asoslangan yondashuvni shakllantirishning asosiy tamoyillari haqida.*

Kalit so‘zlar: *Pradigma, kompitensiya, didaktik, kreativ, protses, usul, yo‘nalish, interaktiv.*

Pedagogika yo‘nalishida talim olayotgan oliy t’lim muassasasi talabasining ijodiy salohiyatini yuksaltirishning eng yaxshi usullaridan biri bu - mustaqil ijodiy faoliyat hisoblanadi.

Bu usul talabani mavjud ilmiy muammoni shakllantirish ilmiy va amaliy yechim yo’lini ishlab chiqish, echim bo'yicha optimal natijaga erishish, isbotlash kabi ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Mustaqil ijodiy faoliyat talabalarni samarali kasbiy mahoratini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mustaqil ijodiy faoliyat olib talabalarni o'quv mashg'ulotida olgan bilimlarini hayotda namoyon etish, o'qituvchi ishtirokisiz mustaqil kreativlik asosida qaror qabul qilishiga o'rgatadi.

Mustaqil ijodiy faoliyatni to'g'ri shakillashtirish har qanday o'quv predmetini o'zlashtirish imkoniyatini oshirishi, qaysidir manoda talabani bilim, malaka, ko'nikma olishiga undashi, motivatsiyasini oshirishi lozimdir.

Bugungi kunda talaba shaxsi uchun mustaqil ijodiy faoliyatning o'quv protsesining yuklamasi sifatida belgilanib qolganligi, mustaqil ijodiy talim mavzularini to'g'ridan-to'g'ri fan dasturidagi mavzular bilan bir xilligi, mustaqil ish mavzusining malum bir muammoga yo’naltirilmaganligi balki aksariyat hollarda turli manbaalardan olinadigan tayyor materiallar orqali yoritilishi hamda mustaqil ijodiy ishni amaliyotda tatbiq qilmaslik kabi holatlar talim sifati samaradorlgining dolzarb muammolaridan biri.

Talabalarning mustaqil ijodiy faoliyatlarini pedagogik boshqarish.

1. Talaba o‘zining harakatini rejalashtirishi
2. o‘z maqsadini tanlash, ularga erishishning yo‘l va vositalarini aniqlashi;.
3. Berilgan topshiriqlarni yechish uchun o‘z imkoniyatlarini birlashtirish-tashkillashtirishi.
4. O‘z faoliyatini nazorat qilishi va mos ravishda baholash
5. o‘zining keyingi harakatlarini o‘zi nazorat qilishi va o‘zini o‘zi baholashni amalga oshirishi.

Talabalarning mustaqil va ijodiy ishini tashkil etishda uning quyidagi shakllaridan foydalanish mumkin:

- ayrim nazariy mavzularni o’quv adabiyotlari yordamida kutubxonada mustaqil o’zlashtirish va mavzuning mohiyatini yoritib berish;

- kompyuter sinflarida elektron darsliklar, vertual stendlar, multi- media dasturiy majmualari yoki o’rgatuvchi hamda bilimlarni nazorat qiluvchi interaktiv kompyuter dasturlari yordamida topshiriqlarni mustaqil o’zlashtirish;

- hisob-grafik, jadval-diagramma ishlarini aniq maqsadlar asosida bajarish;

- laboratoriya yoki amaliy mashg’ulotlarga oldindan tayyorgarlik ko’rish, ularning maqsadlarini belgilab olish;

- maket, model, namunalar, detallar yoki kompyuter dasturlari yaratish orqa-li ko’rik tanlovlarda qatnashish va ularni namoyish etish;

- berilgan mavzu bo’yicha referat yoki ma’ruza tayyorlash, seminar yoki anju-manlarda ma‘ruza qilish;

- fanlar bo‘yicha sinfdan tashqari berilgan misol va masalalarni, nazariy savollarni, test topshiriqlarini bajarish;

- mintaqaviy ta’lim portallarning axborot manbalari bilan ishlash, boshqa ta’lim muassasalarining axborot-ta’lim resurslaridan foydalanish;

- o’qituvchi ko’rsatmasiga binoan reyting tizimi asosida o’tkaziladigan nazo-rat turlariga yoki yozma ishlarga tayyorgarlik ko’rish;

- fan olimpiadalarida qatnashish uchun an’anaviy bo’lmagan misol, masala yoki topshiriqlarni bajarish;

- immitatsion o’yinlar tashkil etish, ularning ssenariylarini tayyorlash, tahlil etish;

- ishlab chiqarish tashkilotlari bilan tuzilgan xo’jalik shartnomalarida faol ishtirok etish.

Talabalarning mustaqil ishini tashkil etishni kompetensiyaviy yondashuv nuqtai nazaridan ko‘rib chiqsak, O.Yu. Polyanichko o'z-o'zini tarbiyalash kompetensiyasini shakllantirishni talabalarning sinfdan tashqari mustaqil ishi tizimining asosiy maqsadi sifatida belgilaydi.

Talabalarning mustaqil ijodiy faoliyati E.N. Trushchenko, muayyan sharoitlarda amalga oshirilishi mumkin

- talabalarning ichki, tashqi va protsessual motivatsiyasini rivojlantirish orqali mustaqil ijodiy faoliyatga munosabat motivatsiyasini ta'minlash;

- o'quv kurslarini kasbiy yo'naltirilgan vazifalar tizimi sifatida loyihalash, ularni hal qilish talabaning ta'lim faoliyatidan professional faoliyatga o'tishga imkon beradi;

- telekommunikatsiya texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalangan holda talabalarning o'quv faoliyatini metodik jihozlash;

- bo'lajak mutaxassis shaxsining kasbiy rivojlanish jarayonini monitoring qilish asosida talabalarning mustaqil ijodiy faoliyati ustidan nazoratni ta'minlash.

Zamonaviy ta'lim paradigmasida talabalarning mustaqil ishlariga muhim didaktik maqsad berishga imkon beruvchi kompetentsiyaga asoslangan yondashuvni shakllantirishning asosiy tamoyillari O.E. Lebedev. Ushbu tamoyillarga ko'ra, ta'limda kompetensiyaga asoslangan yondashuvning asosiy ma'nolaridan biri mustaqil ijodiy ishlash qobiliyatini shakllantirish, qo'shimcha ravishda ta'limning tashkiliy asosidir.

Kompetensiyaga asoslangan yondashuv doirasidagi asosiy jarayon talabalarning mustaqil ijodiy faoliyati hisoblanadi.

Shunday qilib, talabalarning mustaqil ijodiy faoliyati, bir tomondan, faoliyat turi sifatida, ikkinchi tomondan, o'quvchilarning mustaqil faoliyatiga yo'l-yo'riq ko'rsatadigan voqealar tizimi yoki pedagogik shartlar sifatida qaraladi.

Talabalarning mustaqil ijodiy faoliyati didaktik salohiyatga ega, chunki mustaqil ijodiy ish jarayonida o'quv materiali bo'yicha bilimlarni o'zlashtirish ham, bu bilimlarni kengaytirish, turli xil ma'lumotlar bilan ishlash qobiliyatini shakllantirish va analitik qobiliyatlarning rivojlanishi sodir bo'ladi.

Talabalarning mustaqil ijodiy faoliyatini tashkil etishda kompetensiyaga asoslangan uslubiy yondashuv mustaqil ijodiy ish natijasida talabalar tomonidan talab qilinadigan kompetentsiyaning tegishli darajasiga erishganligini hisobga olish va talabalar mustaqil ijodiy faoliyatining asosiy xususiyatlarini aniqlash imkonini berdi:

- maqsadlilik;
- xabardorlik;
- tuzilishi;
- samaradorlik
-kreativlik.

Shunday qilib, oliy o'quv yurtlarida mutaxassislar tayyorlashga kompetensiyaga asoslangan yondashuv doirasida talabalarning mustaqil ijodiy faoliyatidan kasbiy faoliyatga bosqichma-bosqich o'tishga yordam beradigan ichki motivatsiyali faoliyat sifatida qaralishi kerak. Talabalarning ijodiy mustaqil faoliyatini tashkil etish jarayonida kompetensiyaga asoslangan yondashuvni amalga oshirish talabaning kasbiy faoliyatini rivojlantirishga shaxsiy qo'shilishini nazarda tutadi.

Pedagogik shartlar majmuini hisobga olgan holda talabalarning mustaqil ijodiy faoliyatini tashkil etish kompetensiyaga asoslangan yondashuv asosida talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashni ta’minlaydi. Tadqiqotchilar quyidagi shartlarni asosladilar:

- ichki va tashqi protsessual motivatsiyaning rivojlanishini ta'minlash;
- o'quv kurslarini kasbiy yo'naltirilgan vazifalar tizimi sifatida loyihalash;
- telekommunikatsiya texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalangan holda talabalarning o'quv faoliyatini metodik jihozlash;
- talabalarning mustaqil ijodiy ishlari ustidan nazoratni ta'minlash;
- talabalarga mustaqil ishning mavzulari, shakllari va yo'nalishlarini tanlashda o‘zini o‘zi belgilash imkoniyatini berish;
- talabalarning mustaqil faoliyati uchun topshiriqlar mazmunining ijodiy xususiyati;
- talabalarning mustaqil faoliyatini ilmiy-uslubiy ta'minlash va axborot bilan ta’minlash.

Talabalarning mustaqil ijodiy faoliyatlarini tashkil etish jarayoni o’quv fanining xususiyatlariga, uning tuzilishiga, soatlar hajmiga, javoblarga bog'liq.

REFERENCES

1. ARALASH TA'LIMNING PEDAGOGIK ASOSLARI Xalmatova Dilobod Alimjanovna attachment=12285 2023 - yil
2. Azizxo‘jaeva N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. T.:—O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi‖, 2006 y. 166 b. 3. Bekmuradov A.Sh., Golish L.V., Xoshimova D.P. Proektivnie i planirovanie pedagogicheskix texnologiy . T.: —O‘zbekiston‖, 2009 g. 205b.
3. Bekmuradov A.Sh., Golish L.V., Xoshimova D.P. Texnologiya proeknogo obuchenie. T.: —O‘zbekiston‖, 2009 g. 185 b.

4. Pedagogika oliy o‘quv yurti studentlarining mustaqil ishlari. O‘qituvchilik ixtisosiga kirish kursiga metodik ko‘rsatmalar. T.: ―O‘qituvchi‖ 1980 y. 156
5. “Ta’lim klasterida pedagogik innovatsiyalar tushunchasi” AS Baxtiyorovna, мугаллим хэм узликсиз билимлендириу, 2023
6. Ta’limda innovatsion uslublarni ishlab chiqish hamda amaliyotga joriy etishning nazariy asoslari AS Baxtiyorovna, Scientific Bulletin of NamSU-Научный вестник НамГУ-NamDU ilmiy axborotnomasi–2023-yil_2-son

O‘QUVCHILARDA ZAMONAVIY ENERGIYA MANBALARIGA OID TUSHUNCHALARNI FAN-TA’LIM-ISHLAB CHIQARISH INTEGRATSIYASI ORQALI SHAKLLANTIRISH

Xaliyarov Jasur Xidirovich
Termiz davlat universiteti tadqiqotchisi

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993755

Annotatsiya. *Tezisda o’quvchilarda zamonaviy energiya manbalariga oid asosiy tushunchalarni fan-ta’lim-ishlab chiqarish integratsiyasi orqali shakllantirishning pedagogik asoslari keltirilgan.*

Kalit so’zlar: *zamonaviy energiya manbalari, ekologik ta’lim-tarbiya, innovatsion yondashuv, fan-ta’lim-ishlab chiqarish integratsiyasi, didaktik imkoniyatlar.*

So‘nggi o‘n yillikda fizika ta’limi sohasidagi muhim tadqiqot ishlari butun dunyo bo‘ylab o‘qitish va yangi texnologiyalarni yaratishga yordam berdi. Ma’lumki, sifatli fan ta’limining maqsadlariga faqat aniqroq ma’lumotlar berish yoki yaxshi laboratoriyalar bilan ta’minlash orqali erishib bo‘lmaydi. O‘quvchilarning tushunchalarni qanday talqin qilishlari va yangi ma’lumotlarni yaratishlari, fikrlash jarayonining asosiy modellarini tahlil eta olishi va bu fikrlarni mos keladigan tarzda o‘zgartirish uchun tajriba yaratishni o‘z ichiga oladi.

Insonning yer yuzida hayot kechirishi va jamiyatlarning iqtisodiy rivojlanishi, asosan, benzin, dizel va uglerod kabi qazib olinadigan yoqilg‘ilardan ishlab chiqarilgan energiyaga asoslangan. Temperaturaning bosqichma-bosqich o‘sishi sanoat jamiyatiga o‘tish davrida yuzaga kelgan gazlar chiqindilarining ko‘tarilishi bilan bog‘liq.

Keyingi o‘n yillikda, odamlar nihoyat global ekologik muammolardan xabardor bo‘lgach, qayta tiklanadigan energiya manbalari asosidagi zamonaviy energiya turlaridan foydalanish yo‘lga qo‘yildi. Buni boshqacha qilib aytganda, an’anaviy energiya manbalari qayta tiklanmaydi va tugaydi, ammo ulardan foydalanish zahiralari tugamaguncha atrof-muhitga yanada zarar keltiradi. Aksincha, zamonaviy energiya manbalari quyosh, shamol kabi tabiiy resurslardan olinadi, ular bizning tabiiy muhitimizda juda ko‘p va hech qachon tugamaydi, chunki ular sayyoramiz resurslarini tugatmasdan o‘zini to‘ldiradi.

Ekologik ta’lim-tarbiya o‘quvchilarning xulq-atvori va kundalik turmush tarzida muhim rol o‘ynashi mumkin, chunki ular o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashlari va harakatlarini rag‘batlantiradilar, shu bilan birga jamiyat a’zolari sifatida ularning xabardorligini oshiradilar. Maktab ta’limining maqsadi o‘z mazmuni, pedagogikasi orqali o‘zaro ta’sir va axborot, tajriba va g‘oyalar almashinuviga asoslangan o‘quv faoliyatini yaratish, shuningdek, hayot sifatini yaxshilashga asoslangan yangi madaniyat va yangi turmush tarzini shakllantirishdir. Jamiyatning taraqqiyoti barcha fuqarolar uchun energiya ta’limiga bog‘liq. Ekologik tarbiya maktabda, balki o‘quvchilarning bevosita muhitida, ularning oilalarida rivojlantiriladi [1; 1-2-b.].

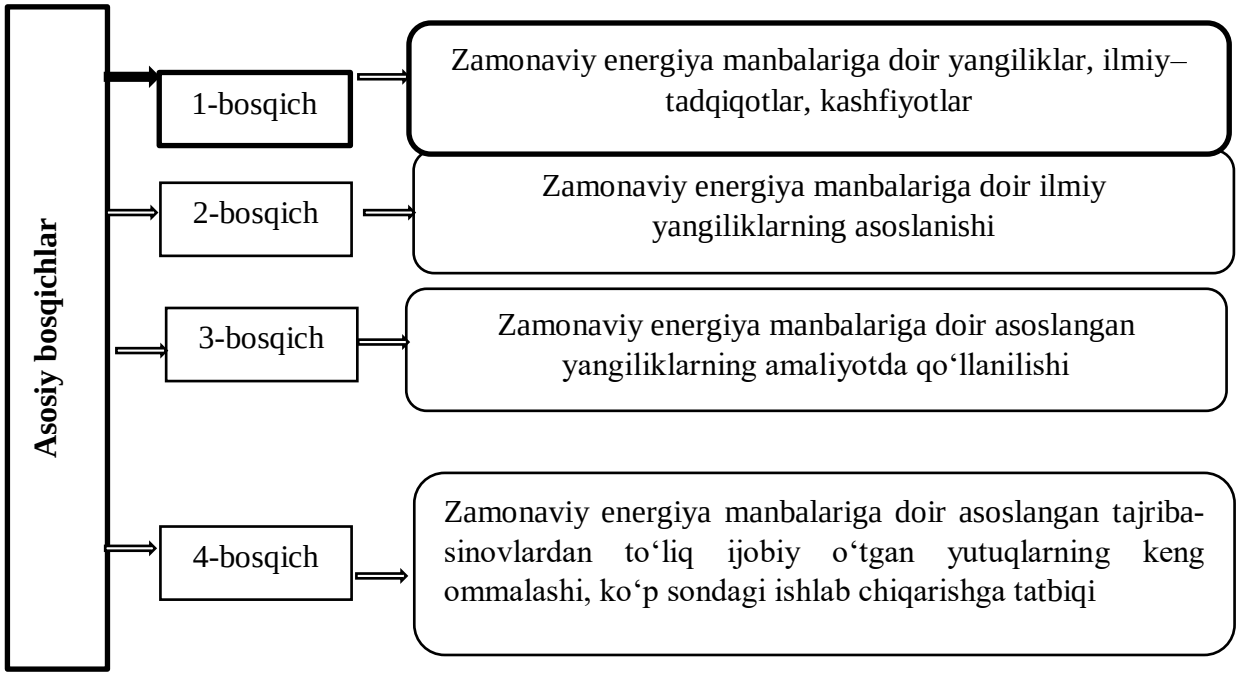
Maktab fizika ta’limida o‘quvchilarga zamonaviy energiya manbalari haqidagi boshlang‘ich bilimlarni shakllantirishda quyidagi jihatlarga alohida e’tibor qaratish lozim:

zamonaviy energiya manbalariga oid ma’lumotlarni atrof-muhitdan misollar asosida, qiziqish sohalari, bilim darajasiga asoslangan holda shallantirish; zamonaviy energiya manbalariga oid bilimlarni o‘quvchilarning oldingi mashg‘ulotda olgan bilimlarga asoslanib, yangi hosil qilingan bilimlar bilan boyitib borish; dars jarayonida, to‘garak mashg‘ulotlarida

o‘quvchilarga kuzatish, tajriba, olingan natijalarni tahlil qila olish ko‘nikmasini rivojlantiruvchi topshiriqlar berish.

Innovatsion yondashuvlar asosida zamonaviy energiya manbalariga doir ilmiy izlanishlar, fan-texnika yutuqlari va ulardan amaliyotda foydalanish bo‘yicha yangi axborotlarni ta’lim jarayoniga kiritish natijasida ko‘zlangan maqsadga erishish mumkin [2].

Quyidagi 1 - sxematik jadvalda zamonaviy energiya manbalari sohasida erishilgan yutuqlarni fan-ta’lim-ishlab chiqarish integratsiyasi orqali bosqichma-bosqich dars jarayoniga kiritib borish imkoniyatlari keltirilgan. Bunda ushbu sohada yaratilayotgan yangiliklar, g‘oyalar va ularni asoslashga xizmat qiladigan shart-sharoitlar, yangilikni belgilovchi me’yorlar, ularni amaliyotga samarali tatbiq qilish imkoniyatlari hisobga olinadi. Shuningdek, ushbu materiallarni o‘quvchilar idrok eta olishlari, o‘zlashtirishlari va mustaqil tahlil qilishlari alohida e’tiborga olinadi.

1-sxematik jadval. O‘quvchilarda zamonaviy energiya manbalariga oid tushunchalarni fan-ta’lim-ishlab chiqarish integratsiyasi orqali shakllantirish bosqichlari.

Zamonaviy energiya manbalariga doir yangi materiallarni o‘quvchilar yetarlicha o‘zlashtirishlari uchun dars mashg‘ulotlarida innovatsion jarayonlardan foydalanish ma’lum tuzilmalarga ega bo‘lishi lozim. Xususan, o‘quvchilarda zamonaviy energiya manbalariga oid bo‘lgan yangiliklardagi fizik hodisa va jarayonlarga qiziqishlarni paydo qilish, kerakli asosiy tushuncha va ma’lumotlarni singdirish, bilim darajalarini boyitish, mustaqil idrok etish va tahlil etish ko‘nikmalarini rivojlantirish zaruriyatlari mavjuddir.

Demak, fizika o‘qitishda pedagogik innovatsiyalar asosida yangiliklarning izchil olib kirish alohida ahamiyat kasb etar ekan. Innovatsion yondashuvlar asosida didaktik imkoniyatlardan foydalanish fizika ta’lim tizimi va jarayoni rivojlantirib, o‘quvchilarda yetarlicha bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalarning shakllanishiga xizmat qiladi.

REFERENCES

1. Ioanna Z., Evangelia K., Konstantinos I., Veronika A., Georgios T. Energy Saving: Views and Attitudes among Primary School Students and Their Parents // Sustainability. – 2020. Volume 12. Issue 15. – P. 1-23.
2. Khaliyarov J. H. METHODS OF FORMING ELEMENTARY CONCEPTS OF MODERN ENERGY SOURCES IN STUDENTS IN THE SCHOOL PHYSICS COURSE //CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS. – 2021. – T. 2. – №. 10. – C. 105-107.

КИНОЯНИНГ ПРАГМАЛИНГВИСТИК ВА ЛИНГВОПОЭТИК ТАҲЛИЛИ

А.А.Ҳасанов
ҚўқонДПИ, ф.ф.н., дотцент

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993771

Аннотация. *Европа адабиётшунослигида «ирония» термини остида умумлаштирилувчи киноя воситаси шакл ва мазмун зидлигига асосланган, замирида танқидий кулги ётувчи, сўзловчининг салбий муносабатини пичинг, қочирим, кесатиқ йўли билан ифодаловчи услубий воситадир. Унинг лингвистик ҳамда стилистик белгилари ўзбек тилшунослигида ҳам тадқиқот объекти бўлган.*

Калит сўзлар: *киноя, прагмалингвистика, лингвоэпик таҳлил, адабиёт, тил, филология.*

Сўнгги йиллардаги лингвопоэтик тадқиқотларда муайян ёзувчи ижодида қўлланган киноя воситасини тадқиқ қилишга эътибор қаратилди. Чунки киноя бадиий асар тилида фикрнинг ўта таъсирчанлигини ифода этувчи услубий восита сифатида муҳим аҳамиятга молик. «Бу субъектив баҳо ифодалашнинг асосий негизи бўлиб, муаллиф фикрининг бадиий шаклидир».

Киноя воситасининг бадиий асар тили, унинг эстетик қимматини оширишдаги аҳамияти хусусида ҳали атрофлича изланишлар олиб бориш мумкин. Айниқса, унинг моҳиятига прагмалингвистик нуқтаи назардан ёндашиб, асар бадииятини таъминлашдаги ўрнини муайян ёзувчи асарлари мисолида тадқиқ қилиш ўзининг долзарблик даражасини сақлаб турибдики, бу танланган мавзунинг нечоғлик аҳамиятли эканлигини белгилайди.

Прагматика тил бирликларидан фойдаланувчи шахс ёки сўзловчининг тил белгиларига муносабатини ўрганувчи тилшунослик аспектларидан бири ҳисобланар экан, биз А.Қаххор ҳикояларида қўлланган киноя воситаларини лингвистик прагматиканинг импликатив мазмун турларидан бири бўлган тагмаъно кўринишларидан бири сифатида талқин этамиз. Чунки «киноя ва унинг кўринишларини тўғридан-тўғри олиб уни прагматика соҳаси билан боғламай туриб, ундаги яширин мазмун кўринишларини аниқламай туриб, у ҳақда фикр юритиб бўлмайди».

Фотиманинг аччиғи келди: − Орқага қайтиш бўлса нима, ***нурли чўққидан тушиб қоласанми****?* («Нурли чўққилар»)

Бадиий матнда ўрни билан қўлланган киноя воситаси персонажнинг хулқ-атворини характерлаб, баҳолаш вазифасини бажариши мумкин. Жумладан, юқоридаги лексик қуршовда бунинг тасдиғини кўриш мумкин. Берилган киноя воситаси ситуатив характерга эга. Шунинг учун бунда сўзловчининг ички мақсади аниқ сезилиб туради. Чунки киноя воситасининг ишора қилиш вазифаси субъектнинг ички мақсадини юзага чиқаришда актуал вазифа бажарган. Ҳикоя персонажи Фотима киноя орқали Зуҳранинг бир вақтлар ота-онасига ёзган хатида «келажакнинг нурли чўққилари томон бормоқдамиз» деганига ишора қилиб, у интилган чўққи фақат худбинлик, манманлик, калтабинлик ботқоғи устига қурилган чўққи эканлигини кесатади. Ёзувчи юқоридаги ситуатив характерга эга бўлган кинояни диалогик нутқда қўллаб, персонажлар нутқига жонлилик, табиийлик бағишлайди. Бунинг пировардида асар бадииятига халқчиллик руҳини олиб киради.

Бадиий матнда киноя воситасининг ифодаланиш жиҳатидан мураккаб тури ҳам мавжудки, у ассоциатив ирония деб ҳам аталади. Бунда салбий шахсий муносабат аста-

секинлик билан юзага чиқиб, сўзловчи идеолектига хос иллокутив мақсад секин-аста, даражаланган ҳолда юзага чиқади. А.Қаҳҳорнинг «Майиз емаган хотин» ҳикоясида унинг энг яхши намуналарини учратиш мумкин. Ҳикоянинг номланишидаёқ ёзувчи ассоциатив киноядан фойдаланганлигини кўрамиз. Библионим сифатида келтирилган бу киноя орқали ҳикоя персонажлари мулла Норқўзи ва унинг хотини маънавий қиёфасига ишора қилинади. Унда ифодаланган яширин мазмун аста-секинлик билан даражама-даража очиб борилган. Масалан, ҳикояда мулла Норқўзининг хотинига нисбатан *«етти қават парда ичида ўтирадиган», «фаришта», «диёнатли», «покдомон», «шариатни маҳкам ушлаган»* каби киноя воситаларининг қўлланилиши прогрессив ҳолда амалга оширилган. Ҳикоя сўнгида аёлнинг барча сирларининг фош бўлиши натижасида унга берилган ижобий сифатларнинг тескари маънода киноя усули билан қўлланганлиги маълум бўлади ва китобхоннинг онг сезимларида бу ҳолат регрессив ҳаракат қила бошлайди. Бунда китобхон кўз ўнгида ҳақиқий маънавий бузуқ, тубан аёл қиёфаси реаллашади.

Ёзувчи сатирик-юмористик характердаги ҳикояларида кўпроқ киноянинг ассоциатив усулидан кенг фойдаланганки, бу ёзувчи маҳоратининг муҳим белгисидир. Айниқса, ёзувчининг бундай ҳикояларида персонажларнинг характери, ташқи қиёфаси киноя воситасида ниҳоятда оригинал тасвирланган:

Қани бирон холис одам бўлса айтсин: бутун Ўзбекистонни қидирганда Нурматжонга ўхшаган йигитдан биронта топилармикан? Бўлган тақдирда ҳам у, ёшлигида ойнага қараб, Нурматжондай «Мен қанақа хотин олар эканман» деган эмасдир.

Баъзи одамлар – ҳазилми, чинми – ҳар хил гаплар тарқатишади: ёзда унинг кетидан пашша эргашиб юрар эмиш. Ёлғон! Нима қилади эргашиб? Лабининг икки бурчи ҳамиша оқариб туради дейишади. Бу ҳам… қусур эмас, балки фазилат – маъсумлик нишонаси…

Ҳаммадан ҳам унинг қоматини айтинг: афсуски, минг афсуски, қўли иккита-да, йўқса энг чиройли наша чилимга ўхшар эди. («Қизлар»)

Ёзувчининг ҳикоя экспозициясидаёқ киноя усулидан фойдаланиши унинг сатирик асар яратишдаги маҳоратининг бир қирраси сифатида намоён бўлади. Киноя мураккаб мазмун кўринишларидан бири бўлгани учун, улар синтактик бирликлар орқали ифодаланиши мумкин. Чунки нутқнинг таъсирчанлиги, образлилиги, тасвирийлиги, эмоционал-экспрессивлигини юзага келтиришда синтактик усул алоҳида аҳамият касб этади. Жумладан, юқоридаги микроконтекст киноя характерида қўлланган бўлиб, кенг ижтимоий қамровга эга. Бунда ёзувчи эскилик сарқити билан мияси ғовлаган, турмушдаги янгиликларни ҳазм қилолмаган, қўлидан бирор иш келса-да, жамиятга фойда келтиришдан ўзини тийиб, бошқалар ҳисобига кун кўришни эп биладиган шахс тимсолини комик планда тасвирлашни бош мақсад қилиб олади. Бунинг пировардида унинг характер чизгиларини, ташқи кўринишини образли тасвирлашда микроматн кўринишидаги киноядан унумли фойдаланади.

Киноявий тагмаънонинг яна бир кўриниши қочирим бўлиб, унда рамзли гап ифодаланади. А.Қаҳҳорнинг киноя воситаси асосига қурилган «Майиз емаган хотин» ҳикоясида унинг ўзига хос бетакрор намуналарини учратиш мумкин: *Гапни кўринг-а, айтгани кишининг юзи чидамайди:* ***бегона эркакнинг қўли оқ сочни қорайтирар эмиш***.

...Қуриб кеткурлар, бирам шармандаки... ***Баданингда наминг борида беш-олтита эркакни кўрмасанг, умр бўладими, бу умр дейди-я!*** («Майиз емаган хотин»)

Ҳикоядаги «очиқ» аёлларнинг бузуқлигидан далолат қилувчи мулла Норқўзининг хотини ҳам бу борада эридан қолишмайди. Ёзувчи ҳар икки персонажни ҳикоя фонида киноя орқали комик планда тасвирлаб боради. Улар нутқида қўлланган қочиримлар ҳам аслида уларнинг характер-хусусиятига ишора қилиб туради. Бир томондан, улар нутқида қўлланган қочиримлар қолиплаш вазифасини ўтаган. Чунки мулла Норқўзининг хотини бу орқали ўзининг «покдомон»лигини исботламоқчи булади гўё. Лекин бу китобхонннинг онг ости сезимларини ҳаракатга келтириб, персонаж устидан сатирик кулги қўзғатади.

Юқоридаги мисолда ёзувчининг қочиримлардан индивидуал фойдаланиш маҳорати уларни эвфемик тарзда қўллаганлигида ҳам кўринади. Ёзувчи айтилиши қўпол, уят сўз ва бирикмаларни эвфемик тарзда қочирим остига бирлаштириб, жумланинг таъсирчанлигини оширган.

REFERENCES

1. Ibragimov, X., and Abdullayeva Sh. "Pedagogika nazariyasi (darslik)." T.: Fan va texnologiya 288 (2008).
2. Ибраимов Х. И. Креативность как одна из характеристик личности будущего педагога //Наука, образование и культура. – 2018. – №. 3 (27). – С. 44-46.
3. Ibragimovich X. I. O ‘ZBEKISTON OLIY TA’LIM TIZIMIDA KREDIT-MODUL TEXNOLOGIYALARINI QO ‘LLASHNING O ‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI //INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL. – 2021. – С. 209-214.
4. Ibragimovich, Ibraimov Kholboy. "Theoretical and methodological basis of quality control and evaluation of education in higher education system." International journal of discourse on innovation, integration and education 1 (2020): 6-15.
5. Maxmutovna T. X. INFLUENCE OF MASS CULTURE ON THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE SPIRITUAL AND MORAL IMAGE OF THE YOUNG GENERATION //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2019. – Т. 7. – №. 12.
6. Mahmutovna T. X. Ways to Form Immunity of Protection from" Public Culture" in Adolescent Students //Kresna Social Science and Humanities Research. – 2022. – Т. 3. – С. 115-117.
7. Makhmutovna T. K., Ibragimovna T. I. Specific features of the pedagogical process focused on increasing the social activity of youth //Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR). – 2020. – Т. 9. – №. 6. – С. 165-171.
8. Abdullaeva, B. S., Sobirova, M. A., Abduganiev, O. T., & Abdullaev, D. N. (2020). The specifics of modern legal education and upbringing of schoolchildrenin the countries of the post-soviet world. *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems*, *12*(2), 2706-2714.
9. Oglu, Abduganiev Ozod Tursunboy. "Pedagogical Conditions And Mechanisms Of Development Of Social Active Civil Competence In Students." *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education* 12, no. 7 (2021): 433-442.

10. Abduganiyev, O. T. (2022, December). FACTORS AFFECTING THE DEVELOPMENT OF SOCIALLY ACTIVE CITIZENSHIP COMPETENCE IN STUDENTS. In *E Conference Zone* (pp. 10-13).
11. Abduganiev O. Developing Student Civil Competency //Eastern European Scientific Journal. – 2019. – №. 1.
12. Махмудов А. Х., Джураев Р. Х., Ахунжонов А. Т. Дидактический потенциал шахматной игры //Наука и образование сегодня. – 2020. – №. 6-2 (53). – С. 70-71.
13. Махмудов А. Х. ИНТЕНСИФИКАЦИЯ ОБУЧЕНИЯ ПРЕДМЕТА «ШАХМАТЫ» ЧЕРЕЗ РЕШЕНИЯ ШАХМАТНЫХ ЗАДАЧ: 10.53885/ед. 2022.49. 38.098 Махмудов Абдулхалим Хамидович, д. 2 п. н, зам. директора Узбекского научно-исследовательского института педагогических наук им. Кары Ниязи, abdu-hm@ yandex. ru //Научно-практическая конференция. – 2022. – С. 766-768.
14. Джураев Р. Х., Махмудов А. Х., Фефелов В. С. Методология формирования учебно-творческого плана для компетентностной подготовки магистров //Педагогические науки. – 2012. – №. 1. – С. 84-90.
15. Махмудов А. Х., Абдурахмонов З. Б. Таълимда замонавий рақамли технологияларидан фойдаланишнинг ютуқлари ва муаммолари //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. CSPI conference 3. – С. 97-99.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА БОШҚАРИШ САМАРАДОРЛИГИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

[1]Бобаназарова Жамила Холмуродовна, [2]Салохитдинов Шерзод Фарход ўғли
[1]ЖизПИ профессори,и.ф.д.
jamilabobanazarova@bk.ru.
99891 594 34 44
[2]ЖизПИ тадқиқотчии
Sherzodsaiohiddinov@mail.ru.
https://doi.org/10.5281/zenodo.7993810

Аннотация. *Жаҳонда глобаллашув даври ва тезкор ахборот алмашинуви жараёнларининг кучайиши мамлакатлар, компаниялар ва корпорациялар ўртасидаги кескин рақобат муҳити шароитида юқори малакали кадрларнинг фавқулодда шу ҳолатларга тайёр бўлишларини талаб қилмоқда. Зеро, БМТнинг 2030 йилгача Барқарор Ривожланиш Мақсадларида таъкидланганидек, олий таълим жаҳонда барқарор иқтисодий ўсишнинг етакчи омилига айланмоқда. Шу туфайли кейинги йилларда юқори малакали кадрлар тайёрлаш суръати жаҳонда сақланиб, 2030 йилга бориб, олий ўқув юртлари талабаларининг прогноз сони 414 миллион кишига етади ва у 2000 йилга нисбатан 4,2 баробарга кўпдир [1] .*

Калит сўзлар: *олий таълим, бошқарув, самара, жоҳон, ахборот.*

Олий таълим тизимида юқори малакали рақобатбардош кадрларни тайёрлаш олий таълим тизимини самарали бошқаришнинг энг муҳим ва устувор вазифаларидан бири ҳисобланади. Бу вазифанинг қанчалик самарали бажарилиши мамлакатимизда амалга оширилаётган иқтисодий-ижтимоий ислоҳотлар борасидаги мақсадларга эришишни таъминлашда муҳим ўрин эгаллайди.Таълим сиёсатида меҳнат бозори алоҳида субъект сифатида унинг вужудга келиши, ходимлар ва мутахассисларнинг катта қисмида ўз муахассислигини ўзгартириш ёки малаакасини ошириш эҳтиёжлари юзага келиши узлуксиз таълим тизимига ўтиш учун реал шарт-шароит яратмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг иқтисодий ривожланиши хизматлар соҳасининг кенгайиши ва ривожланиши билан боғлиқдир. Буни умумий тарзда таълим хизматларининг мамлакат ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) улушидаги ўзгаришларда ҳам кўриш мумкин (1-жадвал).

1-жадвал

Ўзбекистон Республикасида ЯИМ ва таълим соҳасидаги хизматлар ўзгаришининг қиёсий таҳлили*

Йиллар	Мамлакат ЯИМ, млрд. сўм.	ЯИМнинг ўсиш суръати, %	Таълим соҳасидаги хизматлар ҳажми, млрд. сўм.	Таълим соҳасидаги хизматларнинг ўсиш суръати, %
2010	74 042,0	100,0	763,1	100,0

2011	96 949,6	130,9	1027,4	134,6
2012	120 242,0	162,4	1385,3	181,5
2015	210 183,1	283,9	2681,4	351,3
2016	242 495,5	327,5	3263,0	427,6
2017	302 536,8	408,6	4402,0	576,8
2018	406 648,5	549,2	5416,5	709,8
2019	510 117,2	688,9	7164,9	938,9
2020	580 203,2	783,6	9073,0	1189,0
2021	635 785,1	845,4	9845,7	1264,6

**Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилган*

1-жадвал таҳлил натижалари бўйича мамлакатимизда ЯИМ ҳажми 2010 йилда 74042,0 миллиард сўмни, 2020 йилда эса 580 203,2 миллиард сўмни, 2021 йилда 635 785,1 миллиард сўмни ташкил қилган., хусусан, ЯИМ ҳажми 2010-2021 йиллар давомида 8,5 мартага ўсган.

Шунингдек, 2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт Стратегиясида 46-мақсад сифатидаолий таълим билан қамров даражасини 50 фоизга етказиш ва таълим сифатини ошириш учун кадрлар буюртмачилари таклифлари асосида қабул параметрларини 2022 йилда ошириш, 2022 йилда ёшларни олий таълим билан қамров даражасини 38 фоизга етказиш, тўлов-контракт асосида ўқишга қабул қилиш параметрларини олий таълим муассасалари томонидан мустақил белгилаш тартибини жорий этиш, 2026 йилда қабул кўрсаткичини камида 250 мингга етказиш белгиланган[2].

Таълим тизимида иқтисодий муносабатларни такомиллаштиришнинг устувор йўналишларидан бири таълим муассасаларининг сифатини оширишдан иборат. Таълим сифати уни истеъмолчига кўрсатувчи таълим муассасалари фаолиятини самарали ташкил этишга боғлиқдир. Айни пайтда таълим сифатини ошириш йўли билан унинг рақобатбардошлиги таъминланади. Шу ўринда таълим тизимининг рақобатбардошлиги бу таълимнинг талабларга жавоб бериш қобилияти ва уларнинг бозорда сотилишидир. Ушбу жараёнлар асосида маълум тавсифдаги эҳтиёжларни қондириш имкониятларини берувчи ҳусусиятлар ётади.

Таълим тизимида иқтисодий муносабатларни такомиллаштиришнинг устувор йўналишларидан бири таълим муассасаларининг сифатини оширишдан иборат. Таълим сифати уни истеъмолчига кўрсатувчи таълим муассасалари фаолиятини самарали ташкил этишга боғлиқдир. Айни пайтда таълим сифатини ошириш йўли билан унинг рақобатбардошлиги таъминланади.

Бизнингфикримизча, олий таълим тизимини бошқариш самарадорлигини оширишнинг ўзига хос хусусиятлари қуйидаги босқичларда белгиланган вазифаларга алоҳида эътибор қаратиш лозим:

1-босқич. Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясида белгиланган стратегик мақсад ва вазифалардан келиб чиққан ҳолда ОТМ миссияси ва узоқ муддатли мақсадларни белгилаб олиш. Бунда, меҳнат бозори талаблари доирасида юқори малакали кадрларни тайёрлаш сифатини ошириш, илмий тадқиқотларнинг истиқболли йўналишларини аниқлаш ва илмий натижаларни тижоратлаштириш механизмларини ишлаб чиқишга эътибор қаратилиши лозим.

2-босқич. Белгиланган миссия ва узоқ муддатли мақсадларни амалга ошириш имкониятини яратувчи фаолиятни ташкил этиш моделини танлаш. Бу борада, ОТМнинг тарихий анъаналари, унинг ихтиёридаги моддий ва номоддий ресурсларни объектив баҳоланиши муҳим аҳамият касб этади.

3-босқич. Белгиланган миссия ва узоқ муддатли мақсадларни қўшимча молиявий қўйилмалар, ташкилий ўзгаришларни талаб этмаган ҳолда амалга оширишимкониятини берувчи бошқарув тузилмаси ташкил қилинади.

4-босқич. ОТМ бошқарув тизимининг самарали фаолиятини ташкил этиш учун горизонтал, вертикал ҳамда тескари алоқа механизмларини тартибга солувчи меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар мажмуаси ишлаб чиқилади.

REFERENCES

1. www.unesco.org.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январь, ПФ-60-сон 2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида Фармони. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 29.01.2022 й., 06/22/60/0082-сон).
3. Салохитдинов, Ш. (2023). МАМЛАКАТИМИЗДА ХИЗМАТЛАР СОҲАСИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ ВА ТАРКИБИЙ ЎЗГАРИШЛАРИ ТАҲЛИЛИ. Центральноазиатский журнал образования и инноваций, 2(2), 93-97.

ҲҮЖЖЕТЛИ ШЫҒАРМАЛАРДАҒЫ МӘКАН ҲӘМ ЗАМАН КОНЦЕПЦИЯСЫ

Жәримбетова Толғанай Қурбанбаевна.
Өзбекстан Республикасы Илимлер Академиясы Қарақалпақстан бөлими Қарақалпақ гуманитар илимлер илим-изертлеў институты, Нөкис қаласы

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993825

Аннотация. *Мақолада қорақалпоқ адабиётида салмоқли ўрнига эга ёзувчи ва журналист Гулайша Есемуратованинг «Уч даврнинг гўвоҳи «Инжиқ» аёл ҳақида афсона» асаридаги замон ва макон бирлиги масаласи кўриб чиқилади. Асарнинг қаҳрамони А.Булекбоева ўтган XX асрда кўп машақатли қийинчиликларга қарамай болаларга таълим беришда бор кучини сарфлаган истеъдодли ўқитувчи бўлиб ҳисобланади. Асарда исмлари кўрсатилган қаҳрамонларнинг юртимиз илм-таълимининг ривожлантиришга қўшган ҳиссалари ва улар билан боғлиқ воқеалар кетма кетлиги аниқ ҳужжат асосида замон ва макон муносабатларида тасвирланган. Асарнинг композицион қурилишида аниқ макон ва вақтда юз берган, юз бераётган воқеалар тизими тасвирланган. Аниқ макон ва замон яхши тасвирланганликтан асар ўзининг тўлиқ маъносига эга бўлиб, мазмунни тўлиқ очиб беришга хизмат қилган. Шунингдек, макон ва замон концепциясининг сюжетни ривожлантиришдаги ва қаҳрамон ҳаракат қилган макон ва вақттаги бадиий адабиётдаги кўринишлари илмий-назарий фикрларга асосланиб таҳлил қилинди.*

Калит сўзлар*: макон ва замон бирлиги, аниқлик, факт, ҳужжатли асар, бадиий образ.*

Мәкан ҳәм заман түсиниги көркем шығарманың ажыралмас бөлеги. Ол ўақыялар системасын, турмыс шынлығын реал сәўлелендириўде үлкен әхмийетке ийе. Себеби, мәкан ҳәм заман компоненти дурыс қолланылса ғана шығарма өзиниң толық мәнисине ийе болады ҳәм оның мазмуны да толық ашылады, көркем шығарманың китап оқыўшысы ушын түсиникли болыўын тәмийинлейди. «Көркем шығармадағы мәкан ҳәм заман түсиниклерин биз хронотоп деп атаймыз. Хронотоп грекше сөз болып (chronos – ўақыт, topos – орын), бул атама дәслеп тәбияттаныўда қолланылған. Оны әдебияттаныўға рус алымы М.М.Бахтин дәслепки мәртебе алып кирген» [1.234-235].

Көркем шығармада ўақыя ҳәм ҳәдийселер белгили мәкан ҳәм заманда реал турмыстағыдай избе-из, системалы түрде сәўлеленеди. Бунда сюжеттиң басланыўы, раўажланыўы, шыңға көтерилиўи (кульминация), шешими, яғный жуўмақланыўы избе-излик пенен бериледи. Бул классикалық усылда сүўретленген хронологиялық сюжет есапланады. Бирақ, көркем дөретиўшиликте мәкан ҳәм заманның бундай хронологиялық усылы шәртли түрде өзгерип турады. Мысалы, сюжет дәстүрий усылда избе-из баянланбастан (ретроспектив усыл), (еске түсириўлер) ямаса қаҳарманның ишки кеширмелери, толғанысларында, руўхый ҳалаты (психологизм) арқалы сүўретленеди.

Мәкан ҳәм заман түсиниклери көркем әдебиятта берилгенинде өзгеше бағдарда бериледи. Яғный, реал турмыс ўақыялары болып атырған мәкан ямаса заман жазыўшы-шайыр тәрепинен көркем усылда баянланады. Ол ўақыялар системасының избе-излигин, ҳақыйқый ҳәм турмыс шынлығын тәмийинлеўши әдебий процесс. Әдебий текстте белгили мәкан ҳәм заманда жүз берген, жүз беретуғын ҳәм жүз берип атырған ўақыя-ҳәдийселер системасы сәўлеленеди. Белгили, анық мәкан ҳәм заман болса ғана шығарма өзиниң толық мәнисине ийе болады ҳәм мазмунды анық ашып бериўге хызмет етеди. Соның менен биргеликте көркем шығарманың китап оқыўшысы ушын түсиникли болыўын тәмийинлейди. «Көркем дөретиўшиликте мәкан ҳәм заманның бундай өлшемлери шәртли түрде өзгерип турады. Заманның қысқарыўы ҳәм узайыўы, тоқтаўы ямаса артқа қайтыўы, мәканның бир жерден екинши бир жерге өзгериўи мүмкин. Бундай баянлаўда көркем

шығармадағы сюжет классикалық емес усылда сүўретленеди. Бунда ўақыя ҳәм ҳәдийсе жуўмақлаўдан ямаса сюжеттиң ортаңғы бөлеклеринен басланады. Сюжет ўақыялары дәтүрий усылда избе-из баянланбастан, еске түсириўлер ямаса қаҳарманның ишки кеширмелери, толғаныслары, руўҳый ҳалаты арқалы әмелге асырылады. Бундай сүўретлеўде көркем мәкан ҳәм заманды қысқа ҳәм түсиникли етип бериў жазыўшыдан айрықша шеберликти талап етеди» [2. 126].

Келтирип өткен пикирлеримизди тастыйықлаў мақсетинде белгили журналист ҳәм жазыўшы Гүлайша Есемуратованың «Үш дәўирдиң гүўасы «Тентек» ҳаял ҳаққында әпсана» көркем-хүжжетли повестиниң қурылысында берилген мәкан ҳәм заманның көркемлик хызметине итибар қаратамыз. Жазыўшы повесть ўақыяларын баянлаўда ҳәм қаҳарманның ишки толғансылары менен руўхый ҳалатын сәўлелендириўде хронологиялық сюжетке қарағанда, психологиялық сүўретлеўлерге де итибар қаратады. Жазыўшы повесть қурылысындағы мәкан ҳәм заманның өлшемлерин шәртли түрде өзгертеди, ондағы көркем ўақыт ҳәм ўақыялар избе-из ҳалында бериледи.

Повесть «Қарақалпақстанға мийнети сиңген муғаллим» ҳүрметли атағын алған ҳаял муғаллим Әйсе Бөлекбаеваның өткен әсирдиң репрессия дәўиринен баслап сексенинши жыллардың ақырлары аралығында болып өткен реал ўақыя, яғный Қазақстанда, Өзбекстанда, соңынан Қарақалпақстанда болып өтеди. Шығарма Ә.Бөлекбаеваның еске түсириўлери арқалы берилип, ол өз шаңарағы менен репрессия дәўиринде көп зулымға ушыраған, ата-анасынан ерте жетим қалған, мийнеткеш, қыйыншылықлардан қорықпайтуғын, ҳақыйқатшыл ҳәм өмиринде көрген әдалатсызлықларға қарсы гүресе алған, жоғалтыўларға, қыянетлерге шыдам бере алған қаҳарман сыпатында сүўретленеди. Бизге белгили көркем шығармаларда ўақыялар белгили бир мәкан ҳәм заманда жүз берип, автор яки баянлаўшы персонаж тәрепинен баянланады. Бунда, әлбетте, бул шығармалардағы қаҳарманлардың диалог ҳәм монологлары автор баянына биригип келиўин талап етеди. Бул нәрсе оқыўшының дүнья қарасында көркем ўақыяны жанландырыўға хызмет етеди.

Шығармада қаҳарман Ә.Бөлекбаева дәслебинде емлеўханада папирос шегип отырған жеринен сүўретленеди. Емленип атырған авторға (Г.Есемуратоваға – Т.Ж.) шыпакерлер палатада бир тентек ҳаял менен жатасыз, гәплерине жүдә қулақ сала бермең, деп оған ескертеди. Ол тентек ҳаялдың мийирбийкелерге шаншыўды өз ўақтында салмағанына, буйырылған исти булжытпай орынламай атырғанына кескирт ескертиў жасап атырғанын көреди. Буны еситип отырған Г.Есемуратова «не себептан ол тентек, әйне ҳақыйқатты айтып атыр» деп, оның қасына келип, жақыннан танысады ҳәм усының менен екеўиниң ортасында сәўбет басланады.

Шығармада А.Бөлекбаева Шымкент деген елеатта туўылып, ол жерде қурғын шаңарақ болған Панаберген исмли адамның еки улы Жаңаберген ҳәм Ресбергенниң үйинде дүньяға келеди. Мал-дүньясы соншелли көп болғанлықтан, ҳәттте дурыслы есап санын да билмейтуғын әке-шешеси қайтыс болып, бул үйде Әйсениң әкеси Расберген өзиниң жеңгесиниң әдалатсызлықларына шыдамай өзге жерден отаў тигип, шаңарағын алып кетеди. Ол жерде бахытлы өмир сүрип атырғанында тосаттан изли-изинен Әйсениң ата-анасы дүньядан өтеди, олар үш туўысқан болып, әжағасы ҳәм жеңгесиниң қолына паналаўға келеди. Ол жерде олар жеңгесиниң берген барлық азапларына көнеди, ҳарам өлген ылақтың терисинен тигилген жылыўы жоқ жарғақты кийип, аш қалса да кишкентай қыз Әйсе үй ҳәм дала жумысларын пуқта орынлайды. «Әйсе бала болып ойнаў, қыз болып бас жуўыў, таза кийим кийген емес. Анасының тусында гүлшедей болып шашы желкилдеп, сүймес киси сүйгендей суп-сулыў, ақыллы қыз болып өсип киятырған Әйсе енди жаман перзент атанып, өзиниң үлкен адам шыдамайтуғын жумысларды атқарып жүргенин де сезбейди, нәресте. Өмир бойы басы жуўылмаған соң қотыр болды, басы таз болды, қалай болса солай басының торағы ағып турады » [3.69].

Усындай азаплы күнлерди басынан өткерип жүрген нәресте Әйсе тосыннан әжағасының пайда болғанын көрип қуўанып кетеди, әжағасы Мәмбет дүзде мал бағып жүргенинде адамлардан интернаты еситип, ол жерде тәрбияланып атыр еди, енди ол өзин тиклегеннен соң туўысқанлары Әйсе менен Арысланларды ойлайды. Оларды жеңгесиниң үйинен алып кетип, интернатта жаңа өмир баслаўы менен повестьте тийкарғы ўақыялар басланады. Үш туўысқан Ташкент қаласындағы интернатқа гә пиядалап, гә ешек арбада жетип келип, ол жерде билим алып, үсти басы азадаланып, бул өмирге болған көз-қарасы өзгереди, жаңа турмысқа қәдем атады. Әжағасы жоқары оқыў орнына кирип, ол жердеги қатарласлары, ҳәзирги өзбек халқының белгили алымлары Сарымсақов, Камал Жораев, қарақалпақстанлы Оспан Бөлекбаевлар менен оқып тәлим алады. Турмысымызда жасаған адамлар ҳәм белгили илим тулғалары менен ўақыялар жүз берип атырған мәкан ҳәм заман көриниси реал турмысты сәўлелендиреди. Бунда жасап өткен адамлар образы жаратылып, ўақыялар дизбеги оған тийкар етип алынған.

1921-жылы Ташкент қаласында биринши мәртебе рус класы ашылады. Ә.Бөлекбаева интернаттағы саўалландырыўлардан соң сулыў қыз болып камалаға жетеди, ол рус класында барлық пәнлерден қатарына қарағанда тез илип кетеди. Оқып жүрген пайытында класына оқытыўшы болып келген Жарылқаған Мустафаев Әйсеге айрықша кеўил аўдарып, оның зейинли, уқыплы екенине ҳайран қалады. Олар бир-бирине кеўил қойып турмыс қурады. Шымкентке келип, перзенти менен бахытлы өмир сүрип атыр еди. «Әйсе муңшылығын умытып, бахытлы өмирге жаңа аяқ басқанда 1933-37-жыллардың исирапыл сүргини урған қаралы күнлердиң кирип келиўи Жарылқаған Мустафаев пенен Әйсениң жанып турған ошағының күлин көкке суўырды…» [3. 88]. Ол балалықта көрген азапларын енди умытып, енди бахыт финишине жеттим дегенинде, өмирлик жолдасы менен әжағасы да қамалып кетеди. Әйсе көп ойларды басынан өткереди, басымды көтердим дегенде, қулағаным ба, дейди, лекин, ол өмир қыйыншылықларын жеңип үйренгенликтен, өзин тик тутады.

Көркем мәкан ҳәм заман шығарманың барлық деталларын өз ишине қамтып алады. Яғный, қаҳарманның ой-кеширмелерин көркем мәкан ҳәм замансыз сәўлелендириў мүмкин емес. Шығармада қаҳарманлардың жағдайы тиккелей мәкан ҳәм заман көриниси тийкарында сәўлеленеди. Шығармадағы бир адамның басынан өткен кеширмелердиң ҳәммеси ҳәр түрли мәканда болып өтеди. Ўақыт өтип, олар жазықсыздан жазықсыз қамалып, өмирликке кеткенин сезген Әйсе муңлы болып жүргенинде, әжағасының жорасы, базы да тутлығып сөйлейтуғын Оспан оны өз баўырына басып, ғамқорлық ете баслайды. «1935-жыл. Оспан жаңа жылда қос қуўаныш пенен толып-тасып келеди де: – Ә…й… Әйсе, с..с..ен б..б..билесең бе? Б..б..бизиң..ң…ң Қарақалпақстанда муғаллимлер таярлайтуғын институт ашылған. Соған мени оқытыўшылыққа шақырып атыр, сени өзим менен бирге алып кетемен.

– Ол ел қаяқта?

– Ол мениң елим, қарақалпақ халқының Ўатаны. Өзимниң туўылып өскен мәканым, жайлы уям. Ол жерде үкем бар, биргеликте барлығымыз бахытлы жасаймыз» [3.95]. Сол ўақытта Әйсе бахытлы жасаймыз деген сөзди еситип, еңирип жылап жибереди, бахыт деген не өзи, шынында да маған бахыт есиклери ашылды ма, деп разы болып, биргеликте Қарақалпақстанның бас қаласы Төрткүлге келеди. Қарақалпақстанда биринши ашылған рус мектеби – Луначарский атындағы орта мектепте рус муғаллими болып орналасады.Ўақыт өтип, екеўи де уллы-қызлы болып, өз жумысларын айрықша ислеп жүреди. Сол ўақытта Әйсе ишинен мен бахытқа ерсикеним бе, өзиңе шүкирлигим көп, көрген ҳәсиретлерим умыт болғай деп жүргенинде, 1941-жыл Екинши Дүнья жүзилик урыс басланады. Ҳәмме урысқа кеткенликтен, мектебиндеги барлық жумыслар Әйсе менен Оспанға жүкленеди. Сондай қыйын қыстаўлы ўақытта жумысына бир әбигер қыз Әйсениң алдына қолындағы баласы менен кирип келеди. Оны аяп, үйине алып келеди, лекин Оспан бийтаныс адамларды усындай қыстаўлы ўақытта үйине киргизе бермеўин

қатал түрде айтып қояды. Жупыны болып жүрген Рахиймаға реҳими келеди. «Бир күнлери өзи қыз бала, басын ғырт-ғырт қасыйды да жүреди. Мен ашыўым келип, тас қылып басын байлап жүрген шүберегин жулып алсам, көзиң жақсылық көрсин, болар емес, жуп-жуўан еки бурым өкшесине түседи, ал, бийти бурымының арасында бир кирип, бир шығады» [3. 101]. Әйсе оған бар меҳирин берип, өз сиңлисиндей көрип, оннан ҳеш нәрсе гүманланбайды. Лекин Оспанның ашыўшақ, ызалы болып кеткенин байқап, бир нәрселерди өзинше ойлайды. Ой түбине жете алмай жүргенинде, күйеўи Оспан менен өз сиңлисиндей көрген Рахийма «тойдырғанның қарнына» дегендей, оған опасызлық етеди. Екеўи бир-бирине кеўил қойғанын өз көзи менен көрген Әйсе өмир бойы көрген зәҳәрге көнсе де, мына бәлеге көнбейди. Ол өз перзентлери ушын ҳәмме нәрсеге шыдайды, өзин тутады, усы ўақыяларды айтып отырып, Гүлайшаға қарап: «Әйсеге енди анықлап «тентек» деген ат тағылып, айдар қойылды. Әне сиңлим!» Усындай себеп болмаса, «сүдиғарда сазан балық не жесин». Көп басқышлардан өтип тентек болдым! Бул атақ тамаған аңсатлық пенен тағылмады» [3. 104]. Әйсе Бөлекбаева өмирде қандай қыстаўлы жағдайларға ушырасса да, опасызлықларды көрсе де, муғаллимшилик кәсибине қыянет етпеди, оған садық болды. Ол кәсипти иләҳий мәргия санап, халық балаларына тыянақлы билим берип, ҳүрметли атаққа ериседи. Жазыўшы қаҳарманның руўҳый ҳалатындағы мәканды оның реал өмирине шебер байланыстыра алған. Қаҳарманлар арасындағы диалоглар арқалы реал турмыстағы мәкан ҳәм заманның ашшы ҳақыйқатлығы көрсетилген.

Мәкан ҳәм заман сюжетти раўажландырып, даўамыйлығын тәмийинлеп қаҳарман, персонажлардың ҳәрекетлери, психологиясын жүзеге шығарыўына жәрдем береди. Сонлықтан да, шығармада заман ҳәм мәкан мәселесине айрықша итибар берилген. Шығарма сюжетинде мәкан ҳәм заманның көркем анализи арқалы социаллық, сиясий ҳәм экономикалық машқалалар өз қөринисин табады. Жуўмақлап айтқанымызда, көркем мәкан ҳәм заман жазыўшы Г. Есемуратованың бул шығармасында сюжет ҳәм композициясын жүзеге шығарыўда жақсы хызмет атқарған.

REFERENCES

1. Бахтин М. Вопросы литертатуры и эстетики. – М.Художественная литература, 1975.
2. Бекбергенова З, Кмалова Д.Э. – Көркем әдебиятта мәкан ҳәм заман концепциясын үйрениўдиң әҳмийети. (М.Нызановтың «Ақырет уйқысы» повести мысалында). Өзбекстан Республикасы Илимлер Академиясы Қарақалпақстан бөлиминиң Хабаршысы. 2018. № 3.
3. Г.Есемуратова. Үш дәўирдиң гүўасы «Тентек» ҳаял ҳаққында әпсана. Нөкис, «Илим». 2018.

КОРХОНАЛАР МОЛИЯВИЙ РЕСУРСЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ АМАЛИЁТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Таджибекова Дилноза Бахтияровна –
ТМИ “Молия” кафедраси доцент в.б.
dilnozza1980@gmail.com

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993837

Аннотация. *Замонавий иқтисодий шароитда корхоналар иқтисодий мустақиллик, ўзини ўзи молиялаштириш, ўзини ўзи бошқариш, ўз фаолияти натижаларидан манфаатдорлик, молиявий жавобгарлик ва бошқалар тамойиллари асосида ишлайди. Бу борада хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий барқарорлигининг аҳамияти кескин ортиб бормоқда. Бу эса корхоналарнинг молиявий ресурсларини оқилона шакллантириш ва улардан фойдаланиш ролини сезиларли даражада оширади.*

Калит сўзлар: *корхоналар, молия, ресурс, такомиллаштириш.*

Замонавий бозор муносабатлари шароитида корхоналарнинг молиявий ресурсларини шакллантириш ва улардан фойдаланишни юқори сифатли ташкил этишга объектив эҳтиёж юзага келади, бу эса хўжалик юртиш жараёнида нотўғри хатти-ҳаракатларнинг олдини олишга ёрдам беради, шунингдек, фойдаланилмаган имкониятлар сонини минималлаштиришга олиб келади.

Молиявий ресурсларнинг дастлабки шаклланиши кичик бизнес субъекти ташкил этилаётган вақтда, устав фонди шаклланаётганда содир бўлади. Унинг манбалари: жисмоний шахсларнинг бадаллари, тармоқ молиявий ресурслари (тармоқ тузилмалари сақланиб қолганда), узоқ муддатли кредитлар, бюджет маблағлари. Демак, устав капитали – бу мулкдорларнинг корхона капиталига қўшган ҳиссаси ҳисобланадиган таъсис ҳужжатларида қайд этилган активларнинг умумий қийматидир. Унинг маблағлари ҳисобидан корхоналарнинг асосий фондлари ва айланма активлари шакллантирилади.

Компаниянинг молиявий ресурсларидан фойдаланиш шундай бўлиши керакки, компания ишлаб чиқариш фаолиятини амалга ошира олсин, бизнес шериклари олдидаги мажбуриятларини бажарсин; бюджет ва бюджетдан ташқари жамғармаларга ўз вақтида тўловларни амалга оширсин; қарзга олинган молиявий ресурсларни тўлиқ ва ўз вақтида қайтарсин; фаолиятини янгилаш ва кенгайтириш ишларини амалга ошира олсин.

2020 йил июнь ойида фаолият юритаётган хўжалик юритувчи субъектлар сони 2020 йил май ойига нисбатан 8154 тага кўпайди (464 300 та) ва 472 454 тани ташкил этди. Йирик корхоналар сони 53 тага камайди.

2020 йилда кичик корхоналар сони 362 583 дан 370 358 тагача кўпайди (кўпайиш – 7775 бирлик). Фермер хўжаликлари сони 98655 дан 99087 тага (432 бирликка) ошди. Фаолият юритаётган йирик корхоналар сони 3009 тани ташкил этди, бу 2019 йилга нисбатан 53 тага кам. [21]

Молиявий ресурсларнинг шаклланиши ва ишлатилишини баҳолашни "Stedi" МЧЖ маълумотлари асосида амалга оширамиз. Қуйида танланган ташкилот ҳақида қисқача маълумот келтирамиз.

Устав капитали ва корхона фаолияти давомида қўшимча равишда шакллантириладиган ўзининг молиялаштириш манбалари ўз капиталини ташкил қилади, яъни бу ташкилотнинг умумий активлари ва унинг мажбуриятлари ўртасидаги фарқдир.

Маблағлар манбалари таркибини батафсил кўриб чиқайлик (1-жадвал).

1-жадвал

"Stedi" МЧЖнинг 2018-2020-йиллар учун молиявий маблағлар манбалари таркиби ва тузилиши мутлақ оғиш (МО) минг сўм.

Кўрсаткичлар	2018 й., минг сўм	2019 й., минг сўм	2020 й., минг сўм	Ао 2018-2019 йй.	Ао 2019 – 2020 йй.
(Актив) Узоқ муддатли активлар	4814527	6193621	6034650	1379094	-158971
Асосий воситалар	4813757	3871851,4	3533880	-941905,6	-337971,4
Узоқ муддатли инвестициялар	770	2321770	2500770	2321000	179000
Жорий активлар	1526865	2286106	3321067	759240,5	1034961,2
ТМЗ	1326408,4	1297858,4	1444026,1	-28550	146167,7
Дебиторлик қарзлари	158999,4	155877,2	706525,4	-3122,2	550648,2
Пул маблағлари	2207,7	568069,9	567241,2	565862,2	-828,7
Қисқа муддатли инвестициялар	38800	264300	603274	225500	338974
Устав капитали	1041915,6	1041915,6	1917446	0	875530,4
Қўшилган капитал	143,1	143,1	143,1	0	0
Захира капитал	219741	297543,2	289092,7	77802,2	-8450,5
Тақсимланмаган фойда (зарар)	-735939	1459156,1	1195261	2195095,1	-263895,1
Мажбуриятлар	5815531,9	5680968,9	5953774,4	-134563	272805,5
Баланс	6341392,5	8479726,9	9355717,6	2664195	875990,7

Баланс активида корхона ихтиёрида бўлган капитални жойлаштириш, яъни аниқ мулкий ва моддий қимматлиликларга инвестициялар, корхонанинг ишлаб чиқариш ва маҳсулотни сотиш харажатлари ҳамда бўш пул қолдиғи тўғрисидаги маълумотлар мавжуд.

Агар баланс активида корхона маблағлари акс эттирилган бўлса, пассивда уларнинг шаклланиш манбалари акс эттирилади. Корхонанинг молиявий ҳолати кўп жиҳатдан унинг ихтиёрида қандай маблағ борлиги ва қаерга инвестиция қилинганлигига боғлиқ.

Биз тузган таҳлилий баланс маълумотлари шуни кўрсатадики, хўжалик маблағлари айланмаси йилдан-йилга ошиб бормоқда. Бу корхона учун яхши кўрсаткич. 2019 йилда хўжалик маблағларининг айланмаси 2664195 минг сўмга, 2020 йилда эса 875990,7 минг сўмга ошди.

2019 йилда узоқ муддатли активларнинг 1379,094 минг сўмга ошиши ва 2020 йилда 158971 минг сўмга камайиши кузатилмоқда. Жорий активларда эса биз фақат ўсишни кузатишимиз мумкин - 2019 йилда 759 24040 минг сўмга ва 2020 йилда 1034961,2 минг сўмга. Умуман олганда, активлар ўсиши кузатилмоқда.

Таҳлил қилинаётган йилда активларнинг кўпайиши пул маблағлари, товар-моддий захиралар, узоқ муддатли ва қисқа муддатли инвестициялар ва дебиторлик қарзларининг кўпайиши билан боғлиқ эди.

Дебиторлик қарзлари 2019 йилда 3122,2 минг сўмга камайган ва 2020 йилда 550648,2 минг сўмга ошган. Бу салбий тенденция ҳисобланади ва қарз олувчилар корхонадан олган қарзларини тўламаётганликларини англатади.

Энди баланснинг пассив қисмини кўриб чиқамиз. Баланс пассивида ўз маблағлари манбаларининг улуши 2018 йилда 9 фоизни, 2019 йилда 33 фоизни ва 2020 йилда 36 фоизни ташкил этди. Мажбуриятлар улуши мос равишда: 2018 йилда 91 %, 2019 йилда 67 % ва 2020 йилда 64 %. Бу тенденция ижобий, лекин корхона кредиторларга қарам бўлиб қолмоқда.

Амалга оширилган ҳисоб-китоблардан кўриниб турибдики, таҳлил қилинаётган корхона айланма активлар ҳисобидан қисқа муддатли қарзларни тўлай олмайди, шу сабабли корхонанинг тўлов қобилияти критик (қалтис, хавфли) даражада.

Корхонада ўз ва қарз маблағларининг нисбати оптимал эмас, яъни корхона кредиторларга боғланиб қолган. Корхонада ўз маблағлари улушининг пастлиги туфайли рентабелликнинг пасайиши юзага келмоқда. Шундай қилиб, кўрсатилган сабабларга кўра, "Stedi" МЧЖ молиявий ресурсларини шакллантириш ва улардан фойдаланишни такомиллаштириш зарур

Шундай қилиб, корхона молиялаштиришни қарз маблағлари ҳисобига амалга оширади. Бу ҳолат хўжалик юритувчи субъектнинг вазиятини салбий тавсифлайди ва қарз манбаларига боғлиқлигини кўрсатади.

Ресурслардан оқилона фойдаланиш корхона фаолияти натижаларига таъсир қилади. Корхона молиявий ҳолатининг барқарорлиги кўп жиҳатдан молиявий ресурсларнинг активларга тўғри қўйилишига боғлиқ. Корхона фаолияти давомида активларнинг қиймати ва уларнинг таркиби доимо ўзгариб туради.

Ҳар бир хўжалик юритувчи субъект ишининг самарадорлиги кўп жиҳатдан молиявий ресурсларнинг тўлиқ ва ўз вақтида сафарбар қилинишига ва нормал ишлаб чиқариш жараёнини таъминлаш ва ишлаб чиқариш фондларини кенгайтириш учун улардан тўғри фойдаланишга боғлиқ. Бу борада ҳар бир хўжалик юритувчи субъект учун молиявий ишни тўғри ташкил етиш муҳим аҳамиятга ега.

Молиявий ресурслардан фойдаланиш самарадорлиги активларнинг айланувчанлиги ва рентабеллик кўрсаткичлари билан тавсифланади. Бинобарин, бошқарув самарадорлигини харажатларни камайтириш ва тушумни кўпайтириш ҳисобига айланиш муддатларини қисқартириш ва рентабелликни кўтариш орқали ошириш мумкин.

Айланма маблағлар айланишининг тезлашиши капитал харажатларни талаб қилмайди ва маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотиш ҳажмининг ўсишига олиб келади. Бироқ, инфляция айланма активларни тезда қадрсизлантиради, корхоналар товарларни сотиб олиш учун тобора уларнинг кўпроқ қисми йўналтиирилади, харидорларнинг тўламаслиги пул маблағларининг катта қисмини айланмадан четга чиқиб қолишига сабаб бўлади.

Умуман олганда, бозор муносабатлари ривожланиши шароитида бизнес субъектларнинг молиявий ресурсларини шакллантириш ва улардан фойдаланишнинг назарий ва амалий жиҳатларини ўрганиб чиқиб, бизнес субъектларининг молиявий ресурсларини шакллантириш ва улардан фойдаланишни такомиллаштиришнинг қуйидаги йўлларини кўрсатиб ўтиш лозим:

- Молиявий ресурсларнинг кўзда тутилган даромадлилиги даражасида ундан фойдаланиш билан боғлиқ молиявий рискни минималлаштирилишини таъминлаш. Агар шаклланаётган капиталнинг рентабеллик даражаси олдиндан белгиланган ёки режалаштирилган бўлса, муҳим вазифа бу рентабелликка эришишни таъминлайдиган операцияларнинг молиявий риск даражасини пасайтириш ҳисобланади. Рисклар даражасини бундай минималлаштириш жалб қилинган капитал шаклларини диверсификация қилиш, уни шакллантириш манбаларининг таркибини оптималлаштириш, айрим молиявий рисклардан қочиш ва уларни ички ва ташқи суғурталашнинг самарали шакллари орқали таъминланиши мумкин. [6]
- Корхонанинг ривожланиш жараёнида унинг доимий молиявий мувозанатини таъминлаш. Бундай мувозанат корхона ривожланишининг барча босқичларида юқори даражадаги молиявий барқарорлик ва тўлов қобилияти билан тавсифланади ва капиталнинг оптимал тузилмасини шакллантириш ва унинг юқори ликвидли активлар турларига керакли миқдорда авансланиш билан таъминланади. Бундан ташқари, молиявий мувозанатни уни жалб қилиш даврида шаклланган капитал таркибини рационаллаштириш, хусусан, доимий капитал улушини кўпайтириш орқали таъминлаш мумкин.
- Корхона таъсисчилари томонидан етарли даражадаги корхона молиявий назоратини таъминлаш. Корхонани ривожлантириш жараёнида кейинги капитални шакллантириш босқичида, ўз капиталини ташқи манбалардан жалб қилиш молиявий назоратни йўқотилишига ва корхонани бошқа инвесторлар томонидан ютиб юборлишига олиб келмаслигини назардан қочирмаслик керак.
- Корхоналарнинг етарлича молиявий мослашувчанлигини таъминлаш. Бу бизнес субъектининг кутилмаганда юқори самарали инвестицион таклифлар ёки иқтисодий ўсишни тезлаштириш учун янги имкониятлар пайдо бўлган тақдирда молиявий капитал учун зарур бўлган қўшимча капитални тезда шакллантириш қобилиятини тавсифлайди. Зарур молиявий мослашувчанлик капитални шакллантириш жараёнида ўз ва қарзга олинган капитал турларнинг нисбатини, уни жалб қилишнинг узоқ муддатли ва қисқа муддатли шаклларини оптималлаштириш, молиявий рисклар даражасини пасайтириш, инвесторлар ва кредиторлар билан ўз вақтида ҳисоб-китоб қилиш орқали таъминланади.
- Ўз вақтида капитални қайта инвестициялашни таъминлаш. Ташқи иқтисодий муҳит шароитлари ёки кичик бизнес субъектининг иқтисодий фаолиятининг ички параметрлари ўзгариши туфайли капиталдан фойдаланишнинг бир қатор йўналишлари ва шакллари унинг рентабеллигини кўзда тутилган даражасини таъминлай олмаслиги мумкин. Шу сабабли капитални умуман унинг самарадорлигини зарур даражасини таъминловчи энг фойдали активлар ва операцияларга ўз вақтида қайта инвестициялаш муҳим ахамият касб этади.

Оқибатда, корхоналарининг молиявий ресурсларини самарали шакллантириш ва улардан фойдаланиш ҳозирги шароитда ишлаб чиқаришни кенгайтиришда, импорт

ўрнини босувчи маҳсулотлар ишлаб чиқариш лойиҳаларини қўллаб-қувватлашда муҳим омил сифатида хизмат қилади.

REFERENCES

1. Ibragimov, X., and Abdullayeva Sh. "Pedagogika nazariyasi (darslik)." T.: Fan va texnologiya 288 (2008).
2. Ибраимов Х. И. Креативность как одна из характеристик личности будущего педагога //Наука, образование и культура. – 2018. – №. 3 (27). – С. 44-46.
3. Ibragimovich X. I. O ‘ZBEKISTON OLIY TA’LIM TIZIMIDA KREDIT-MODUL TEXNOLOGIYALARINI QO ‘LLASHNING O ‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI //INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL. – 2021. – С. 209-214.
4. Ibragimovich, Ibraimov Kholboy. "Theoretical and methodological basis of quality control and evaluation of education in higher education system." International journal of discourse on innovation, integration and education 1 (2020): 6-15.
5. Maxmutovna T. X. INFLUENCE OF MASS CULTURE ON THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE SPIRITUAL AND MORAL IMAGE OF THE YOUNG GENERATION //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2019. – Т. 7. – №. 12.
6. Mahmutovna T. X. Ways to Form Immunity of Protection from" Public Culture" in Adolescent Students //Kresna Social Science and Humanities Research. – 2022. – Т. 3. – С. 115-117.
7. Makhmutovna T. K., Ibragimovna T. I. Specific features of the pedagogical process focused on increasing the social activity of youth //Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR). – 2020. – Т. 9. – №. 6. – С. 165-171.
8. Abdullaeva, B. S., Sobirova, M. A., Abduganiev, O. T., & Abdullaev, D. N. (2020). The specifics of modern legal education and upbringing of schoolchildrenin the countries of the post-soviet world. *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems*, *12*(2), 2706-2714.
9. Oglu, Abduganiev Ozod Tursunboy. "Pedagogical Conditions And Mechanisms Of Development Of Social Active Civil Competence In Students." *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education* 12, no. 7 (2021): 433-442.
10. Abduganiyev, O. T. (2022, December). FACTORS AFFECTING THE DEVELOPMENT OF SOCIALLY ACTIVE CITIZENSHIP COMPETENCE IN STUDENTS. In *E Conference Zone* (pp. 10-13).
11. Abduganiev O. Developing Student Civil Competency //Eastern European Scientific Journal. – 2019. – №. 1.
12. Махмудов А. Х., Джураев Р. Х., Ахунжонов А. Т. Дидактический потенциал шахматной игры //Наука и образование сегодня. – 2020. – №. 6-2 (53). – С. 70-71.
13. Махмудов А. Х. ИНТЕНСИФИКАЦИЯ ОБУЧЕНИЯ ПРЕДМЕТА «ШАХМАТЫ» ЧЕРЕЗ РЕШЕНИЯ ШАХМАТНЫХ ЗАДАЧ: 10.53885/ед. 2022.49. 38.098 Махмудов Абдулхалим Хамидович, д. 2 п. н, зам. директора Узбекского научно-исследовательского института педагогических наук им. Кары Ниязи, abdu-hm@ yandex. ru //Научно-практическая конференция. – 2022. – С. 766-768.

14. Джураев Р. Х., Махмудов А. Х., Фефелов В. С. Методология формирования учебно-творческого плана для компетентностной подготовки магистров //Педагогические науки. – 2012. – №. 1. – С. 84-90.
15. Махмудов А. Х., Абдурахмонов З. Б. Таълимда замонавий рақамли технологияларидан фойдаланишнинг ютуқлари ва муаммолари //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. CSPI conference 3. – С. 97-99.

ФАНТАСТИКА ВА ФЭНТЕЗИ ЖАНРЛАРИ

Умарова Дилафруз Хусанжон қизи
Наманган Давлат Университети 1-босқич докторанти

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993855

Аннотация. *Инсоннинг ғайритабиий кучларга ишониши бу азал-азалдан мавжуддир. Қадимда инсон хаёлотининг маҳсули бўлган фантастик образлар уларнинг ўзлари томонидан шартли образ эмас, балки айни ҳақиқат деб тушунилган. Бу тушунча аждодлар онгида узоқ вақтлар сақланган бўлса-да, унинг муттасил сусайиб боргани кузатилади. Айни чоғда, фантастика фақат тасаввур маҳсули эмас, унинг замирида мавжуд реалликнинг излари сезилиб туради, зеро, хаёл шу мавжудликдан куч олган ҳолда парвоз қилади. Ушбу мақолада фантастика ва фэнтези жанрларининг фарқи ва ўхшашлиги ҳақида фикр ва мулохазалар келтирилиб ўтилади.*

Калит сузлар: *Фантастика, таҳайюл санъати, нореаллик, фантастик-ғайритабиийлик, фэнтези, реаллик, миметик.*

Сизларга тақдим этмоқчи бўлган ушбу мақоламиз ҳақида дастлабки сўз сифатида шуни айта оламизки, аввалambор, фантастика ва фэнтези бир-биридан фарқ қилувчи икки хил жанр эканлиги ва уларни келиб чиқган замон ва макон хам турлича эканлигини таъкидлаб ўтмоқчимиз.

Фантастика ҳақида гап кетганда, энг аввал *таҳайюл санъати*, яъни ҳақиқатда мавжуд бўлмаган, таҳайюл кучи билан тасаввурдагина яратилган нарса-ҳодисалар тасвири, шунга асосланувчи адабий асарларни тушунамиз. Хаёлий бўлган, яъни тасаввурда ҳосил бўлган воқеаларнинг асарларга кўчиши, одатда, фантастик асарларнинг яратилишига сабаб бўлади. Илмда таъкидланишича: «Фантастика бу ғайритабиий кучларга ишониш ёки ишонмаслик ўртасидаги шубҳаланиш онларидир. У жуда нозик адабий шакл бўлганлиги учун, уни бир жойдан иккинчи жойга кўчириш жуда осон. Фантастика ноаниқлик билан шуғулланади. Фантастика ғайритабиий воқеа ҳодисалар билан юзлашадиган, табиат қонунларини биладиган инсон тасаввуридаги шубҳадир».

Ҳақиқатдан ҳам, инсон тасаввурида пайдо бўлган ҳар қандай воқеанинг борлиқ сир-синоати сифатида келгусида амалга ошиши мумкин ёки мумкин эмаслиги даражасини ифодалайди. Фантастика ва фэнтези ўртасидаги муштаракликнинг энг асосий омили сифатида инсон онгини кўрсата оламиз. Чунки инсон онгида ҳар қандай воқеликни кашф қила олади ва ўзи хоҳламаган ҳолда мўжизаларга бой бўлган янги оламга кириб боради. Фантастикада ҳам инсон онгида пайдо бўлувчи борлиқ фэнтези билан ўзаро муштаракликни намоён этади.

Бугунги кунда фантастика жанри асосида яратилаётган асарлар жаҳон адабиётида, шу билан бир қаторда ўзбек адабиётида хам муҳим аҳамият касб этмоқда. Ушбу жанр ва унинг муаммоли томонлари устида илмий тадқиқот олиб бораётган олимлар ўртасида *«фантастика»* терминига нисбатан, унинг адабий муҳитга киритилишини Шарль Нодьенинг «О фантастической литературе» («Фантастика адабиёти ҳақида»), яъни 1830 йилда нашрдан чиққан мақоласи билан боғлайдилар. Ушбу мақолада Ш. Нодье фантастикани уйдирма ёки нореал тушунча сифатида изоҳлайди. Баъзи тадқиқотчилар эса, Ц. Тодоровни ҳеч қачон масаласи ечилмайдиган шубҳа ва ғайриоддий тушунчалар

ўртасидаги феномен, яъни фантастика жанрининг асосчиларидан бири деб ҳисоблайдилар. «Оламда, яъни ҳақиқатдан бизнинг оламда, бизга бир нарса маълумки, иблисларсиз, аёл қиёфасидаги инс-жинсларсиз ёки қонҳўр махлуқларсиз дунё; бу ерда воқеалар худди шу таниш олам қонунлари томонидан тушунтириб ўтилмайди. Воқеалар гирдобида қолган шахс икки ечимдан бирини танлаши керак. У ҳам сеҳрининг, ҳам тасаввур маҳсулиниг қурбони бўлсин – олам қонунлари қандай бўлса, шу ҳолича сақланади; аксҳолда, воқеа ҳақиқатдан ҳам содир бўлади, у борлиқнинг ажралмас қисмига айланади, аммо бироз ўтиб бу борлиқ бизга номаълум бўлган қонунлар томонидан назорат қилинади...». Юқоридаги изоҳга кўра, китобхон воқеликка кириб боргунича иккиланиши (шубҳа)га бориш ҳусусияти шаклланиб боради.

Ц. Тодоров китобхон шубҳаланишини назарда тутиб, муаммони ҳал қилишга уринади: «Фантастика... китобхоннинг образлар оламига сингиб кетишини назарда тутади. Бу олам китобхоннинг воқеалар ҳақидаги шубҳали фаразлари билан аниқланади. Шуни таъкидлаш жоизки, бизнинг онгимизда фаол китобхон мавжуд эмас, аммо матнда китобхоннинг роли сезилиб туради».

Ц. Тодоров ўзининг илмий тадқиқотида фантастиканинг эътиборга лойиқ бўлган қисмининг икки шартини келтириб ўтади. Шулардан бири умумий шарт бўлиб, ишдаги тажрибанинг бир хусусиятини кўрсатади ва шубҳани ифодалайди. Бошқа биттаси эса, китобхоннинг матнни мамнуният билан қарши олиши ва аллегория (мажоз)ни, шунингдек, бадиий интерпретатция (талқин қилиш)нинг рад қилинишидир. Аллегориянинг рад қилиниши баъзи назарий тадқиқотчилар томонидан маъқулланган бўлса-да, лекин Ц. Тодоровнинг фикри тўлиқ қабул қилинмади. Бунда нафақат мажозийликни қабул қилишни, балки Ц. Тодоров томонидан унинг зарурийлиги таъкидланиб, тўлиқ маъносини талқин қилиш назарда тутилган.

Ц. Тодоров матнни маълумот берувчи манба бўлмаса, табиий ва ғайритабиий кучлар орасидаги шубҳа-гумонлар ғойиб бўлишини таъкидлайди. Олим кейинги илмий изланишлари давомида қисқа берилган жанр таърифидаги ўзига хос бўлган камчиликларни кўриб чиқди ва икки тушунчалар яъни «фантастик-ғайритабиийлик» ва «фантастик- ҳайратланарлик» да ҳам гумон-шубҳага асосланган бўлса-да, якунида бир ёки бошқа ечимни қабул қилишига тўғри келади. Ц. Тодоровнинг тизими, яъни «ҳайратланарли» категориясини ҳам биз тасвирланиш жиҳатидан соф фантастиканинг бир қисми деб айта оламиз.

Фантастика ҳақидаги француз анталогиясидан Роже Кайуанинг «Вглубь фантастического» мақоласида: «Фантастика – бу мўъжизадан бўлак ҳеч нарсаси бўлмаган дунёдаги ҳақиқатни ўзгартириш эмас, қандайдир мумкин бўлмаган борлиқнинг муқаррар қонунларига зид бўлган доирасига таъсир ўтказишдир». Илмий тадқиқотчи Р. Ибрагимова эса: «Фантастик мавзу реалмавзудан деярлик фарқ қилмайди. Улар ўртасидаги фарқ айни бир ҳодисани

ҳақиқатда мавжуд ёки мавжуд эмас деб тасаввур қилишимизда», деб таъкидлайди. Демак, фантастиканинг мўъжизакорлиги бутун воқеликни ўзгартириш эмас, балки мавжуд олам қонунларига маълум даражада таъсир этишдир.

Фантастика жанр сифатида ўз ўрнига эга бўлиб, унинг ўз таркибида ҳам кичик эпик турлар ёки элементлар асос бўлиб хизмат қилади. Мисол учун фэнтези таркибини ташкил қилувчи турли эртак ёки мифологик образ ёки сюжетларни биз фантастикада ҳам

учратамиз. Шундан хулоса келиб чиқадики, фантастика ва фэнтези асарларнинг мазмун жиҳатидан уйғунлашуви бу иккисининг ўзаро ўхшашлик жиҳатларини вужудга келтиради.

Агар илмий фантастикани фэнтезига нисбаттан қиёсласак, фэнтези тасаввурда пайдо бўлган воқеликни илмий эмас, балки психологик жиҳатдан тасвирлайди. Бундан шу нарса кўринадики, фэнтезида яралган олам ҳеч қандай макон ва замонда мавжуд бўлмаса, илмий фантастикада эса узоқ келажакда инсоният учун номаълум бўлган олам тасвирланади. Илмий фантастикада ақл-заковат, техник жараён ва инсоннинг мўъжизавий рационалғоявий борлиғи шакллантирилади.

Фантастик ва фэнтези асарларни бир қаторга қўйиш жуда қийин. Шунинг учун ҳам бошқа жанрларга нисбатан эмас, балки фантастика ва фэнтезининг умумий ва ўзига хос жиҳатларини тадқиқ этиш имконияти кўп.

Фэнтези олами ўзига хос олам бўлиб, инсон руҳиятида уни сеҳргарлик олами сари етаклайди. Уни ўрганишимиз давомида олдимизда турган муаммолардан бири унинг мазмун-моҳиятига ойдинлик киритишдир.

Фэнтези – биз билган қадимги ялмоғиз, инс-жинслардан, то ҳозирги сеҳргаргача мавҳум ва сирли тушунча сифатида келмоқда. Инсон онгида пайдо бўлган ҳар қандай сеҳр-жоду борасидаги фикрлар бироз вақт ўтиб ғойиб бўлади. Бу ҳолат фэнтезининг ҳанузгача реал воқелик билан боғлаб турувчи муносабатларнинг йўқлигидан далолатдир.

Замонавий оммавий маданиятда фэнтези ўзига хос тушунча ҳосил қилади ва унинг бадиий адабиётда акс этиши муҳим аҳамиятга эга. Интернет тармоғида ҳам фэнтезини намоён қилувчи турли сайтларни, жумладан: «Арда- на-Куличках», электрон журналлардан: «Архивы Кубикуса», «Активная Органика», «Мир фантастики» ларни кўришимиз мумкин. Шунингдек, кўплаб компьютер ўйинлари, фэнтези мотивларини ўз ичига олган китоблар:

«Властелин колец» («Узуклар ҳукмдори»), «Гарри Поттер», «Герои меча и магии» («Қилич ва сеҳргарлик қаҳрамонлари») шулар жумласидан. Фэнтези асарлари аосида турли кино-филмьлар суратга олинди ва бир вақтнинг ўзида фильм мотивлари асосида «Звёздная пыль», («Юлдуз зарраси»), «Эрагон» («Эрагон») каби китоблар ёзилди.

Адабий жиҳатдан, фэнтезида яратилаётган асарлар китобхонни сирли бўлган оламни реал воқеликка олиб чиқишга ундайди, лекин китобхон бу нарсанинг охир-оқибат иложи йўқлигини тушуниб етади. Бошқача қилиб айтганда, фантастик ва фэнтези асарларда ҳам миметик услуб ва ғаройиблик ўртасидаги муносабат талаб қилинади. Бу фантастика ва фэнтези асарлардагиумумий жиҳатларни очиб беради.

Баъзи олимларнинг қарашларича, фэнтези бу – фантастиканинг бир кўриниши бўлиб, хаёлий иррационал характердаги сюжетга асосланган бўлади. «Фэнтези олами худди бизнинг оламга “қаердандир ёки қачондир” паралел олам каби, шартли борликда содир бўлган, географик ва вақт аниқлигидан маҳрум бўлган ҳодисадир». Бундай ҳолатларни фантастик асарларда ҳам кузатамиз. Инсон онгида бунда ўзга борлиқ шаклланади ва вақт меъёри белгиланмаган тартибда реал борлиқ билан ҳамоҳанг бўлиб, ўртада шубҳа-гумонни пайдо қилади. Бу фэнтези ва фантастиканинг умумий муштараклигини ифодаловчи элементлардан бири ҳисобланади.

Хулоса ўрнида шуни айтишимиз мумкинки, фантастика – бу реал воқеликка боғлиқ бўлган оламни акс эттирса, фэнтези эса нореал хаёлий уйдирма бўлиб, иккиламчи

оламдаги воқеликни ифодалайди. Шунинг учун ҳам, адабиётшуносликда улар фантастик ва фэнтези асарлар деб ажратилган.

Ҳозирги кунда фантастика ва фэнтези жанрларида замонавий немис адабиёти вакиллари хам сезиларли даражада ижод қилиб келишмоқда. Жумладан, Керстин Гирнинг «Таймлес», «Замок в облаках», «Die Mütter Mafia», «Vergiss mein Nicht», Хеннен Бернхарднинг «Битва королей. Огонь эльфов», «Месть драконов. Закованный эльф», Изабел Шмитт-Эгнернинг «Серая принцесса» ва Мара Вулфнинг «Как шёпот времени» каби бир қатор асарлари ҳозирги кун китобхонига манзур бўлмоқда.

REFERENCES

1. Қуронов Д, МамажоновЗ, Шералиев М. Адабиётшунослик луғати. — Тошкент: Академнашр, 2013.– 343 б.
2. Todorov Tz. The Fantastic: A Structural Approach to a Literary Genre. Ithaca: Cornell University press, 1975.
3. Кауа Р. Вглубь фантастического. Отраженные камни. – СПб., 2006. – С. 110-111
4. Николюкин А.Н. Литературная энциклопедия терминов и понятий. — Москва: НПК «Интелвак». 2001. —С. 582.
5. https:/fan.martin/Memetics
6. https://fanzon-portal.ru/press-center/redaction-material/fantastika-i-fentezi-v-chem-razlichiya/

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРДА ПЕДАГОГИК РЕФЛЕКСИЯНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ АҲАМИЯТИ

Халиков Аъзам Абдусаломович
Низомий номидаги ТДПУ профессори, педагогика фанлари доктори

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993865

Аннотация. *Мазкур мақолада касбий рефлексияни ўқитувчи педагогик фаолиятининг таркибий қисми ва унинг педагогик маҳоратини ривожлантириш асослари сифатида қаралиши, касбий педагогик фаолиятни ўқитувчининг рефлексив позицияси нуқтаи назаридан ёндашиб ташхислаш ва таҳлил қилиш асосида янада такомиллаштиришнинг аҳамияти кўрсатиб берилган.*

Калит сўзлар: *рефлексия, ташҳис, педагогик диагностика, инновацион тафаккур, касбий рефлексия, коррекциялаш, рефлексив позиция, профессиограмма, аналитик қобилиятлар.*

Илк бор рефлексия тушунчаси қадимги Юнон фалсафасида юзага келган ва инсоннинг ўз онгида кечаётган мулоҳазалари ҳақида, ўзи фикр юритиши жараёни, ўз фикрлари мазмунини таҳлил қилишга эътиборини жалб қилишни англатган (Декарт). Сократ, Платон, Локк ва бошқа Юнон файласуфлари рефлексияни инсоннинг ўз–ўзини билишга, нималарга қодир эканлигини эътироф этишга қаратилган фаолияти эканлигини таъкидлашади. Кант, Гегел, Фихте, Шеллинг каби европа файласуфлари эса рефлексияга инсоннинг билиш қобилиятларини ривожлантириш асоси сифатида қарашганлар. Ҳозирги кунда фалсафий категория сифатида ўрганилаётган ***рефлексия*** психология, социология, синергетика, мантиқ, андрологика, эвкистика, кибернетика ва бошқа кўплаб мураккаб фанларнинг тадқиқот объекти сифатида эътироф этилиб тадқиқ қилинмоқда.

Ҳозирги кунда таълим муассасаларида педагогик жамоаларининг рефлексив характердаги фаолиятни амалга оширишлари натижасида эришилаётган муваффақиятлар, рефлексиянинг муҳим таълим ва тарбия мезонларидан бирига айланаётганидан далолат бермоқда. Педагогик жамоада тўқнаш келаётган муаммолар тобора жиддий тус олаётган ҳозирги шароитда, уларнинг ечимига холисона ва ижодий ёндашиб баҳо бериш учун турли метод ва воситаларга мурожаат этиш талаб қилинади. Таъкидлаш жоизки, рефлексив қобилиятни ривожлантириш ҳозирги замон ўқитувчисига педагогик маҳоратни янада такомиллаштиришда ўзининг индивидуал маҳорат услубларини топишга кўмаклашади, ўзини касбий жиҳатдан муносиб баҳолашга, ўз фаолияти натижаларини башорат ва таҳлил қилишга имконият беради.

Рефлексияни амалга оширар экан, ўқитувчи ўқувчиларга унинг таъсири қанчалик изчил, мақсадга йўналтирилган ва самарали эканини аниқлайди, кўзланган натижага қай даражада эришилганини баҳолайди.

Педагогик рефлексия бўлиб ўтадиган ўзаро муносабатда педагогик жараён қатнашчиларининг бир-бирларини баҳолашлари, дунёқарашларининг ўзаро мос келиши, ўқитувчи томонидан ўқувчиларнинг ички оламини, таълим-тарбиявий жараёнда уларнинг ривожланиш ҳолатини башорат этишидир.

Ҳозирги замонавий педагогик илмий-тадқиқот ишларида кўплаб олимлар рефлексиянинг С.Ю.Степанов ва И.Н.Семёнов томонидан таклиф қилинган таснифига

ижобий ёндашадилар. У рефлексиянинг қуйидаги турларини ва уларнинг илмий тадқиқ этиш соҳаларини ажратиб кўрсатади:

И.Н.СЕМЁНОВ ТОМОНИДАН ИШЛАБ ЧИҚИЛГАН РЕФЛЕКСИЯ ТУРЛАРИ.
1. Интеллектуал рефлексия: Муаммоларни фикрлаш асосида ижобий ҳал қилиш. объект ва у билан муносабат усуллари ҳақидаги билимлар ҳисобланади. Ҳозирги вақтда мазкур йўналишдаги ишлар психологияда рефлексия муаммоларини ўрганишга бағишланган тадқиқотларнинг умумий ҳажмида яққол устуворлик қилади. Интеллектуал рефлексия ахборотларни қайта ишлашнинг когнитив жараёнларини ташкил қилиш ҳамда ўхшаш масалаларни ечиш бўйича таълим воситаларини ишлаб чиқиш муаммоларига боғлиқ равишда асосан педагогик ва муҳандислик психологиясида кўриб чиқилади.
2. Шахсий рефлексия: Ўқитувчининг низоли (конфликтлар) педагогик зиддиятлардан жанжалсиз чиқишни фикран изланиш асосида бартараф қилиш. Субъектнинг шахсий ҳатти-ҳаракатларини, индивид сифатида хусусий “Мен”ини яратишни, ўз образларини намоён этишни тадқиқ қилади. Шахснинг ўзини англаши ва субъектдаги Мен образининг тузилиш механизмлари ривожланиши, инқирози ва коррекциясига доир муаммоларга боғлиқ равишда умумий ва парапсихологик томондан таҳлил қилинади. Шахсий рефлексия субъектнинг шахсий ҳатти-ҳаракатларини, индивид сифатида хусусий Мен образларини тадқиқ қилади. Шахснинг ўзини англаши ва субъектдаги “Мен” образининг тузилиш механизмлари ривожланиши, инқирози ва коррекциясига доир муаммоларга боғлиқ равишда умумий ва парапсихологияда таҳлил қилинади.
3. Коммуникатив рефлексия: Мулоқот жараёнида шерикларнинг ўзаро бир-бирларини тушуниб муносабатга киришиши. Ўзаро мулоқотда ижтимоий перцептив ва эмпатия муаммоларига боғлиқ равишда педагогик ва муҳандислик-психологик соҳаларга доир тадқиқотларда кўриб чиқилади. У ривожланган мулоқот ва шахслараро идрокнинг энг муҳим таркибий қисмларидан бири сифатида намоён бўлади. А.А.Бодалев инсон томонидан инсонни англашнинг ўзига хос хусусияти дея тавсифлайди. Рефлексиянинг коммуникатив жиҳати билиш, тартибга солиш ва ривожлантириш каби қатор функцияларга эга.
4. Кооператив рефлексия: Жамоа аъзоларининг биргаликдаги ўзаро мунтазам меҳнат фаолиятларини мувофиқлаштириш билан боғлиқ бўлган фаолият. Мазкур турдаги рефлексияга хос психологик билимлар, хусусан, жамоавий фаолиятни ва фаолият субъектларининг биргаликдаги саъй-ҳаракатлари кооперациясини лойиҳалаштиришни таъминлайди. Бунда рефлексия субъектни фаолият жараёнидан “озод қилиш” сифатида, биргаликдаги фаолият шароитида ўзаро тушуниш, ҳамжиҳатлик ва мувофиқликни таъминлаш мақсадида субъектнинг аввалги – аллақачон бажарилган фаолиятига нисбатан ҳам, бўлғуси – лойиҳалаштирилаётган фаолиятига нисбатан ҳам янги позиция ҳисобланувчи ташқи позицияга “чиқиш”ини англатади.

Ўқитувчининг касбий педагогик фаолиятида рефлексия жараёнини ўрганиб, кўплаб олимлар унинг коммуникатив ҳамда кооператив турларини устун қўядилар, айнан ушбу усуллар ўқитувчининг педагогик фаолиятида ва ўқувчилар билан мулоқотида кўпроқ намоён бўлади, деб ҳисоблайдилар. Коммуникатив ва шахсий рефлексияни ўрганган

В.А.Кривошеевнинг таъкидлашича, ўқитувчи ўз фаолиятида педагогик маҳоратни ўзлаштиргани сари ҳамкасблари ва ўқувчилар у ҳақида нима ўйлашларини анча яхши тушуна бошлайди, чуқур ўзлаштирилган билим ва педагогик маҳорат туфайли ўқитувчи ўз-ўзини баҳолашга киришади. ***Коммуникатив рефлексия шахсий рефлексиянинг мазмунини, тизимини ва айнан бир хиллигини белгилайди, – деган хулосага келади муаллиф.***

Бўлажак ўқитувчиларда рефлексив кўникмаларни шакллантириш ва ривожлантириш йўналишлари қуйидагича:

– рефлексиялар ва рефлексив қобилиятлар ҳақида тасаввурларни шакллантириш;

– ўзини таҳлил ва ташхис қилиш, ўз касбий фаолиятига тузатишлар киритиш асосида педагогик амалиётда рефлексив кўникмаларни ўзлаштириш ва ривожлантириш;

– ўқувчиларда рефлексив кўникмаларни шакллантиришнинг хусусий тизимини яратиш ва ўқув жараёнини мос равишда қайта ташкил этиш.

Рефлексия ўқитувчи томонидан ўз фаолияти натижаларини таҳлил қилиш ва ўзини баҳолаш жараёнида ривожланади ва рефлексияни бошқариш имконияти ва зарурияти шундан иборатки, ўқитувчи узлуксиз таълимнинг қайси соҳасида фаолият кўрсатмасин, ўзининг онгли равишда ички таъсирини (ўз–ўзини ўйлашга ва фикрлашга мажбур қилиш) ва ташқи таъсирини, шахсий ўқув жараёнида бошқариб қўллай олади.

Ю.Н.Кулюткина, Я.С.Турбовский, П.В.Худоминский каби тадқиқотчи олимларнинг фикрича, ўқитувчининг доимий педагогик фаолияти, мазмунан рефлексив хусусиятга эга бўлиб, у барча рефлексив жараёнларни қамраб олади. Қайд этиш жоизки, ҳозирги кунгача педагогик рефлексия тушунчасининг мукаммал таснифи мавжуд эмас. Эҳтимол мазкур ҳодисани ўрганиш психология, педагогика, педагогик-психология, фалсафа каби фанларнинг ўзаро алоқадорлигида амалга оширилиши билан боғлиқ ҳолда ҳал қилинар. Б.З.Вульфов, В.Н.Харькин каби олимлар рефлексияни – инсоннинг ўз-ўзини англаши, касбий рефлексияни эса ўз-ўзини касбий фаолияти давомида англаши, ўқитувчи маҳоратида педагогик рефлексияни – педагогик касбий омилкорликда ўзини англаши деб таърифлайдилар. Олимларнинг бу каби хулосалари ***касбий рефлексия*** бўлажак ўқитувчининг ўз–ўзини ривожлантиришда (бу унинг ўз ижодий меҳнати натижасидан қониқмаслиги асло мумкин эмаслиги билан белгиланади) шижоати, касбий фаолиятига оид янгиликларни мунтазам изланишида, ижодкорлигида намоён бўлиши билан асосланади, демак рефлексия ўқитувчининг ўз–ўзини касбий такомиллаштиришига ҳам асос бўлади, деб айтиш мумкин.

Ўқитувчининг касбий рефлексиясига педагогик фикрлашнинг зарур таркибий қисми сифатида қараш мумкин, у ўқитувчига ўз касбий фаолиятига таҳлилий ёндашишни, ўзининг педагогик фаолиятдаги ўрнини аниқлаш ва режалаштирилаётган ишларда ижобий натижаларга эришиш учун педагогик фаолиятни мақсадли ўзгартиришнинг оптимал йўллари ва конструктив воситаларини топиш имкониятини беради.

Рефлексиянинг касбий қийинчиликларни енгишдаги ролини ўрганган В.А.Метаеванинг ишлари ҳозирги куннинг энг долзарб тадқиқотларидан бири саналади. Олима рефлексиянинг ривожланганлик даражаси *“ўқитувчининг касбий фаолиятидаги қийинчиликларни самарали ҳал қилишнинг асоси бўлмиш”* педагогик маҳорат натижасида муваффақиятларга эришишига боғлиқ, деган хулосага келади.

Педагогик рефлексия ўқитувчига ўз-ўзини касбий жиҳатдан такомиллаштириш манбаларини ўз билими ва имкониятларидан излаб топишда кўмаклашади ҳамда унинг ривожланишини таъминлайди.

REFERENCES

1. Татур И. Г. Становление педагогического мастерства будущего учителя в процессе развития его рефлексивной позиции: Дис. канд. пед. наук.- Одесса. 1989.- С. 97 с.
2. Семёнов И.Н. Развитие рефлексивно-критического мышления как компонента экзистенциально-ориентированного образования//Духовность и рефлексивность в становлении профессионала: Материалы межд.науч-практ. семинара: – М.: 1997.- С.27-32.
3. Татур И. Г. Становление педагогического мастерства будущего учителя в процессе развития его рефлексивной позиции: Дис. канд. пед. наук.- Одесса. 1989.- С. 97 с.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARINING “TIL VA NUTQ” MARKAZIDA INNOVATSION FAOLIYATNI TASHKIL ETISH

Nasiba Erhanova
Maktabgacha ta’lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti doktoranti

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993879

Annotatsiya. *Bolaning maktabga tayyorgarlik indikatorlaridan eng muhimi bu – og‘zaki nutqining rivojlanganligidir. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilar nutqini o‘stirish alohida yondashuv va metodik tayyorgarlikni talab qiladi. Bu jarayonda pedagogik qo‘llab-quvvatlash muhim shart hisoblanadi. Mazkur maqolada ta’lim jarayonida innovation metodlarni qo‘llash metodikasi yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *metodika, nutq o‘stirish, pedagogik qo‘llab-quvvatlash, rivojlantirish, muloqot.*

So‘nggi o‘n yilliklarda maktabgacha yoshda va inson hayoti davomida nutqni o‘zlashtirish masalalarini o‘rganish ishlari jadallashgan. Chunki til odamlar o‘rtasidagi eng muhim aloqa vositasi, ularning fikrlari, hissiyotlari va intilishlarini ifoda etish, fikrlarni shakllantirish vositasidir. Ushbu vosita qanchalik mukammal bo‘lsa, insonning o‘qitilishi va aqliy rivojlanishi yanada muvaffaqiyatli bo‘ladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv muloqot va nutqni muvaffaqiyatli rivojlantirish – bu rivojlanishning qulay davrida bolalarning aqliy, badiiy va nutqiy tarbiyasi muammolarini hal qilishning zaruriy sharti. Bog‘lanishli nutq qanchalik faol rivojlangan bo‘lsa, bola undan erkin foydalanadi. Ravon nutqiy ko‘nikmaga ega tarbiyalanuvchilar erkin fikr yuritishga, savollar berishga, xulosalar chiqarishga, narsalar va hodisalar o‘rtasidagi turli xil aloqalarni aks ettirishga imkoniyati keng bo‘ladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning maktabda o‘qish uchun nutqqa tayyorligini shakllantirishda aynan nutq o‘stirish ta’limiy faoliyatlari davomida o‘rganiladigan bolalar adabiyoti namunalari, xalq ertak va rivoyatlari va she’rlarning tizimli o‘rganilishi katta ahamiyatga ega.

Nutqni rivojlantirish muammosi quyidagi faoliyat turlarida hal qilinadi: o‘yin, o‘quv va bilim. O‘yin faoliyati maktabgacha yoshda etakchi faoliyatdir. O‘yin paytida bola bilimlarni to‘playdi, ona tilini o‘rganadi, muloqot qiladi, fikrlaydi va tasavvurini rivojlantiradi, ammo ta’limiy topshiriqlar o‘yin muhitida olib borilsa, bolaning bilish kompetensiyalari yanada rivojlanadi.

Maktabga tayyorlov guruhidagi bolalarning faol nutqiy ko‘nikmalari muvaffaqiyatli shakllantirilsa, bolalarning nutqiy kompetensiyalarini optimal vositalar orqali rivojlantirish bo‘yicha samarali usullarni yaratish ehtiyoji vujudga keladi.

Nutqning bolani maktabga tayyorgarligini shakllantirish mezonlari va ko‘rsatkichlari quyidagilardir:

- tinglash qobiliyati (qo‘shimcha ko‘rsatmalarsiz tinglaydi, taklif qilingan ma’lumotlarni qabul qiladi), o‘z harakatlarini og‘zaki bayon qilish qobiliyati (lingvistikaga oid o‘z harakatlarini nomlaydi);
- o‘z nutqida bog‘lanishli hikoya tuza oladi;
- so‘z o‘ylaganlarini, bilganlarini anglatuvchi vosita ekanligini tushunadi, voqealarni hikoya qilib bera oladi;

❖ so‘zda olingan bilimlarni mustahkamlash zarurligini his qiladi, nutqni ta’sir qilish vositasi sifatida ishlatish qobiliyati rivojlanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning maktabda o‘qishga nutqiy tayyorgarligini shakllantirish samaradorligini ta'minlaydigan asosiy pedagogik shartlarga quyidagilar kiradi:

✓ maktabga tayyorlov guruhidagi bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olish (xotira, aqliy operatsiyalar xususiyatlari: taqqoslash, umumlashtirish, xulosa qilish; tasavvur; e’tibor);

✓ o‘rganilayotgan badiiy asarlarni anglashi, tasvirlashi, hikoya qilishi, yod aytishi.

Maktabgacha ta’lim-tarbiya mazmunini milliylashtirish, ya’ni o‘zimizning boy o‘tmish tariximiz, madaniyatimiz, tilimiz, badiiy asarlarimiz vositasida amalga oshiriladigan ta’limiy muhit yuzaga kelganligining mohiyati beqiyosdir. Ushbu rivojlanish tendensiyasi ta’lim-tarbiyaga yangicha yondashish, yangicha uslub va mazmun, shakl va vositalardan foydalanishni ham taqozo qiladi. Xuddi shuningdek maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ham bolalarni badiiy adabiyot bilan tanishtirishda zamonaviy usul va uslublarni amaliyotga joriy etish dolzarb vazifadir. Eski uslub bilan vazifalarni amalga oshirib bo‘lmaydi. Ko‘pgina olimlarning tajribalari shuni ko‘rsatadiki, biz bu masalalarni yangi pedagogik texnologiyalar asosida amalga oshirishimiz, shundagina samarali ta’lim sifatiga erishishimiz mumkin.

Har qanday davlat taraqqiyoti ta’lim-tarbiya sohasida erishilgan yutuqlar, uning jahon andozalariga mosligi va amaliy hayotda qanday o‘rin tutishlariga bog‘liq. Sifat o‘zgarishlari esa mazkur sohada ijobiy yangiliklar kirita olishi bilan belgilanadi. O‘z navbatida bunday yangilikni kiritish – immitatsion jarayon bo‘lib, bu – ta’limda samaradorlikka erishishdan iborat bo‘ladi[2]. Bu borada maktabgacha ta’lim sohasida bolalarning nutqini o‘stirishda bolalar adabiyoti bilan tanishtirish va yangi pedagogik texnologiyalar asosida hikoya qilish, so‘zlash va she’riy asarlarni yodlashga o‘rgatish bo‘yicha yangi ilmiy asoslangan amaliy metodikalarni jarayonga tatbiq etish muhim vazifamizdir. Bunda boshqa sohalarda bo‘lgani kabi maktabgacha ta’lim tizimida ham innovatsion laboratoriyalar faoliyatni jonlantirish, alohida ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, kelajak avlod tarbiyasida ravon nutqqa ega bo‘lish, mustaqillik, ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantirish hayotda uchraydigan voqea-hodisalarning mohiyatini tez anglaydigan zukko va bilimdon qilib tarbiyalash aynan maktabgacha ta’limdan boshlanishi kerak. Bunday maqsadlarni amalga oshirish Maktabgacha ta’limning davlat standartida ko‘zda tutilgan bo‘lib, nutq o‘stirish mashg‘ulotlari hamda “Til va nutq” rivojlantiruvchi markazida bolalar nutqini o‘stirishning zamonaviy usullarini amaliyotga qo‘llashni talab etadi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilarning nutqiy faolligini oshirish alohida ahamiyatga ega. Sababi bir qator kompetensiyalar qatorida nutq va muloqot ko‘nikmalari rivojlangan bolagina maktab ta’limiga tayyor hisoblanadi. Aynan mazkur kompetensiya O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standarti”, “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari” va “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturida tarbiyalanuvchilarda faol rivojlantirilishi zarurligi belgilab berilgan.

Ushbu vazifalarni amaliyotda to‘laqonli bajarish va innovatsion texnologiyalardan foydalanib maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy faolligini oshirishning dolzarbligi shundan iboratki, o‘quv jarayonining samaradorligini oshirish maqsadida innovatsion texnologiyalardan

[2] Olimov Q.T. Pedagogik texnologiyalar. – T.: “Fan va texnologiyalar” nashriyoti, 2011. – 275 b.

foydalanishga tobora ko‘proq e’tibor berilmoqda, ammo hamma amaliyotchilar ham ta’limiy jarayonda undan to‘g‘ri foydalana olmaydilar. Bolalarning rivojlanishini o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, nutqiy faollik noan’anaviy ta’lim sharoitida boshqa faoliyat turlariga qaraganda samaraliroq rivojlanadi, shuning uchun tarbiyalanuvchilarni keng nutqiy faoliyatga kirishishga undaydigan badiiy adabiyotlarni zamonaviy pedtexnologiyalar asosida o‘rgatish metodikasiga tayanish tarbiyalanuvchilar nutqini rivojlantirishdagi eng muhim usul hisoblanadi.

REFERENCES

1. Babayeva Dono Razzoqovna, “Nutq o‘stirish metodikasi”, Toshkent – “Fan va texnologiya” – 2009
2. F.R. Qodirova, “Nutq o‘stirish metodikasi”, O‘UM T.; 2012-yil. (elektron)
3. Olimov Q.T., “Pedagogik texnologiyalar”, – T.: “Fan va texnologiyalar” nashriyoti, 2011
4. Ishmuxamedov R., “Innovatsion texnologiyalar yordamida ta’lim samaradorligini oshirish yo‘llari” (2-kitob). – T.: TDPU, 2010

СОМОНИЙ МАҚБАРАСИ БЕЗАКЛАРДАГИ МАХФИЙ РАМЗЛАР ТИЛСИМИ

Саипова Мадина Саидахбор қизи
Тошкент архитектура-қурилиш унверситетининг докторанти, *архитектура фанлари бўйича фалсафа доктори*, bsaidaxbor@mail.ru

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993892

Аннотация. *Инсонлар доим гўзалликка интилганлар ва гўзалик қалбидаги ҳикматлар оламнинг мантиқий асосларини ўрганиб келганлар. Пайғамбаримиз С.АВ. ҳам “Оллоҳ гўзал ва Угўзалликни севади” деганлар. Наққошлар ҳам Оллоҳ ва у яратган олам гўзаллигини гавдалантиришга интилгагнлар.*

Калит сўзлар: *Сомоний мақбараси, безаклар, махфий, рамз, тилсим, тариҳ.*

“Улуғ аждодларимиз томонидан яратилган ва бугунги кунда бутун маърифатли дунёни ҳайратга солиб келаётган илмий мерос фақат бир миллат ёки халқнинг эмас, балки бутун инсониятнинг маънавий мулки бўлиб, бу бебаҳо бойлик янги ва янги авлодлар учун донишмандлик ва билим манбаи, энг муҳими, янги кашфиётлар учун мустаҳкам замин бўлиб хизмат қилиши шубҳасиздир.”(1).

Шавкат Мирзиёев

Нақш Оллоҳ яратган гўзалликнинг бир кўриниши бўлиб, у ислом уйғониш даврида, айниқса, ривож топган ва у мусулмон маданиятининг юксалишида етакчи ўрин эгаллаган. (2). “Оддий безак “ даражасидан ислом ғояларини рамзий ифода этувчи ўзига ҳос санъатга айланган. (3). Сўфий-мусавирлар ижодида нақш “одамнинг рамзий қиёфаси”ни акс эттириш ва муайан маънода унинг ғоялари ифодалаш воситасидир. (4).

Амалий безак санъатида ҳам тасвирланган нақшлар шунчаки шакл бўлиб қолмасдан, балки муҳим этнографик манбалардан бири ҳам саналади. Ушбу нақшлар халқнинг диний тасаввурлари ва эътиқодлари билан бевосита боғлиқдир. Нақшлар ўз хусусиятларига кўра қуйидаги турларга бўлинади: геометрик, ўсимлик шаклидаги, зооморф (ҳайвон шаклидаги), антропоморф (одам) нақшлар, афсонавий мавжудодлар ва эпиграфик нақш турлари мавжуд. (5, бб. 18-19).

IX-XII асрларда “аниқ фанлар юксалиши ва уларнинг меъморчилик соҳасидаги муваффиқиятларида меъморий умумийликда янада мукаммаликка эришиш учун хандасий нақшлардан кенг фойдаланилган бўлса” сўфийлик тариқати билан боғлиқ уйғониш давридаги санъат йўналишларида ислмий нақшларга эътибор берилди. Бу даврда ҳиссиётларга бой рамзий нақшлар беқиёс нозик ва гўзал такомилига эришди.

Доно аждодларимизнинг айниқса, обидалардаги тасвирларнинг рамзий ифодаси асрлар бўлибдики, дунё ҳамда ўзбек олимлари томонидан етарлича ечилмай келмоқда эди. Шулардан бири Бухородаги Исмоил Самоний мақбарасининг қисимлари ва безакларининг рамзий тамонлари тўлиқ ўрганилмаган.

Ўрта Осиёда Сомонийлар даври меъморчилигининг нодир намуналаридан бири бўлган бу тарихий обида Исмоил Сомоний томонидан бунёд этилган. Исмоил Сомоний шахси ҳақида гапирадиган бўлсак, у Бухорода Сомонийлар давлатига асос солган йирик сиёсий арбоб ҳисобланади. Исмоил Сомоний 848-йил Бухоро шаҳрида туғилган, 874-йилда сомонийларнинг Бухородаги ноиби, 888-йилдан эса бутун Мовароуннаҳрга ҳоким бўлган. Исмоил Сомоний марказий ҳокимиятни мустаҳкамлаш сиёсатини олиб бориб, турли ерлардан уламолар, адиблар, уста ва ҳунармандларни Бухорога тўплаган. Маданият

ривожига катта ҳисса қўшган. Бағдод халифаларидан ибрат олиб, ўзига улкан мақбара қурдирган. 893-йилда Тарозга юриш қилиб шимолий чегараларни мустаҳкамлаган. 900-йилда Мовароуннаҳр ва Хуросонни бирлаштирган.

Исмоил Сомоний мақбараси ўрта асрларнинг ривожланган даврида (IX-X аср), 864-868-йиллар оралиғида, ҳозирги Бухоронинг эски шаҳар қисмида қурилган.

Иншоот қабр вазифасини бажарганлиги сабабли, унинг интерери уч поғонали (тўртлик – тўрт девор, саккизлик – девордан томга ўтиш қисми ва гумбаз – том кўринишдаги) бир хонали квадрат шаклни ташкил қилган.

Унинг қурилишида пишган ғишт, тош ва ёғочдан фойдаланилган. Мақбаранинг дизайнига тўхталадиган бўлсак, жимжима ғиштин безаклари чивиқли тўсиқ ёки қамиш, бўйра тўқимасини эслатади. Девор қалинлиги – 1,8 м., тарҳи – ташқариси 10,80×10,70 м., ичкариси 7,20×7,20 м. Усти гумбаз билан қопланган. Тўрт бурчаги устунсимон шаклда ишланган, гумбаз атрофига 4 қубба ўрнатилган. Девор тепасида кунгирасимон дарча (40 та). Ҳар бир дарча ҳошияланган. Равоқ тепасидаги қанос ғиштин тангачалар маржони билан чегараланган. Икки четига майда-майда ғиштдан чорсу тумор ясалган. Бино ичкариси ташқаридаги бино билан узвий боғлиқ бўлиб, услуб жиҳатидан бир хил. Ички девор гумбаз ости бағалидаги устма-уст равоқчалар – устунчаларга таянган. Равоқчалар 8 қиррали гумбаз асосини ташкил қилади. Қирралар бурчагига гумбазга тиргаклик қилувчи устунчалар ишланган. Археологик қазилма вақтида (1927) хона саҳнида 2 ёғоч сағана борлиги аниқланган. Исмоил Сомоний мақбараси 4 томони бир хил чордара шаклида, унинг тузилишида қадимий суғд меъморчилигининг анъаналари сақланиб қолган буюк меъморий асар. (6, с128).

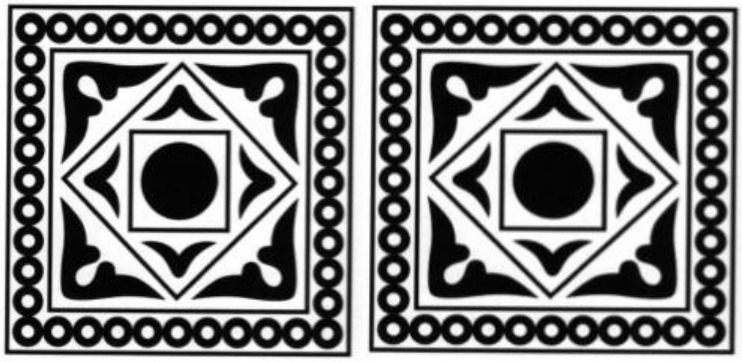
Самонийлар мақбараси – Бухоро ўрта аср хукмдорлари сулолавий қабристони, нодир меъморий иншоотдир. Мақбара Сомонийлар давлати асосчиси Исмоил Сомоний номи билан боғлиқ. Мақбара нафақат Бухоро, балки бутун Ўрта Осиё ўрта асрда қадимги, энг яхши сақланган меъморий ёдгорликлардан бири ҳисобланади. “Рудакий ва Абу Али ибн Сино каби алломаларни кўрган ёдгорлик – Бухородаги сомонийлар даврига мансуб мақбара,. Шундай етук, ноёб ва нафис иншоот яратилган меъмор улуғ санъаткор бўлганлиги шубҳасиздир. Лекин меъморнинг номи ҳамон аниқланганича йўқ.” дейди Пўлат Зохидов.(7,25).

Бухородаги Исмоил Сомоний мақбараси.

Мақбара қаносидаги безаклар.

Мақбара қаносидаги икки безаклар.

Биз Самонийлар мақбарасининг астрономик безакларини илмий тахлил қилиб, қуйдаги хулосаларга келдик:

1-***Илмий фаразимиз***. Исмоил Самонийлар бақбараси куб ва шар асосида қурилган бўлганлиги сабабли, мақбара куб шакли мустахкамлик рамзида ифодаланган (Кабага асосланиб қурилган) гумбаз шар шаклида бўлиб шар шакли коинотни (оламни билдиради) демак олам мукаммал яратилганлигини ифодаланган.

2-***Илмий фаразимиз***. 4 та эшиги сўфийликдаги тариқат босқичлари яъни 1-шариат, 2-тариқат, 3-маърифат ва 4-хақиқат босқичлари. Эшик тепасидаги квадрат хошиясида 40 та халқа эса тариқат босқичларини яни 40 та мақомларини билдиради. Хар бир томондаги мақбара тепасидаги 10 та равоқсимон шаклида туйнуклар хар бир тариқат босқичларининг 10 тадан мақомларини билдиради. Халқа бирлашиш, бирлик рамзи.

3-***Илмий фаразимиз***. Мақбара аввал Исмоил Сомонийлар чиллахона вазифасини бажарган кейинчалик Исмоил Сомоний вафотидан кейин мақбарага айланган деган хулосага келдик.

4-***Илмий фаразимиз***. Ушбу икки квадратсимон безаклар 40 та чилтонлар уюшмасининг рамзий тамғаси бўлган. Халқа бирлашиш, бирлик рамзи. Чилтонлардан бири Исмоил Сомоний бўлган. Чилтонларнинг хаммаси авлёлар бўлганлар. Уларнинг асосий вазифаси халқни қийналган қатламига маҳфий холда чилтонлар уюшмаси раҳбарлигида ёрдам берганлар. Бу ёрдам сир сақланган.

5- ***Илмий фаразимиз***. Мехроб тепасидаги икки учбурчак бирликда тасвирланиши ва баргни қўшалоқ берилиши бирлик ва уюшма маъносини билдиради. Барглар эзгулик тимсолида берилган. Симметрик берилиши уюшма аъзоларини тили билан дил бирлигини билдиради. Икки учбурчакни тож сифатида берилиши улуғлик яъни икки олам саодати тимсолида берилган.

Хуллас, меъморий нақшлар даврлар ва жамиятнинг барча қатламлари учун хос маънавий олам ўртасидаги боғликлик мавжудлигини билдириб туради. Улар ислом

анъаналари, шунингдек, миллий маданий – тарихий жараённи кўрсатиб турувчи абадий манба бўлиб қолади.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги йиғилишидаги Ўзбекистонда ислом маданияти марказини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида номли”Тошкент шахри, 2017 йил 23 июнь маърузасидан. Маърифат газетаси, 2017 йил 24-июн, №50 (9011).
2. Элмира Гул. Сўфизм ва нақш санъати // Санъат журнали. 2000. № 4.
3. Шукуров Ш. Что такое культура ислама. // Литературная газета. 1991. № 22.
4. Ремпель А. Искусство Среднего Востока. Избранные труды по истории и теории искуств. М. 1978. С.190.
5. Саипова М. С. Рамзшунослик.(Дарслик). “Фан ва технологиялар нашрёт-матбаа”, 2021, 18-19-бетлар.
6. Булатов М. Мавзолей саминидов – жемчужина архитектурқ Средней Азии. Т., Изд-во литературы и искусства, 1976 с128.
7. Зоҳидов П.Ш. Меъмор санъати. Ғофур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, Тошкент, 1978 йил, 25-бет.

ИССЛЕДОВАНИЕ ЭКСПЛУАТАЦИОННЫХ НАДЕЖНОСТЕЙ ТРАНСФОРМАТОРОВ

Г.Н. Мустафакулова, Р.Ж. Сейтимбетов, Р.К.Кенесбаев. Р.В. Бардашев.

https://doi.org/10.5281/zenodo.7991864

Аннотация. *Трансформаторы являются важными аппаратами системы электроснабжения объектов агропромышленного комплекса в распределительных сетях. Ко всем производственным, коммунальным и бытовым сельскохозяйственным потребителям электроэнергия доставляется непосредственно по распределительным электрическим сетям.*

Ключевые слова: *эксплуатация, трансформатор, аппарат, электроснабжение.*

Распределительные сети на напряжение 10÷0,38 кВ представляют собой наиболее разветвленную и протяженную часть в электросетевой системе и являются важным звеном в инфраструктуре агропромышленного комплекса. Распределительные сети оказывают большой влияние на устойчивость функционирования сельскохозяйственного производства. Большей частью распределительные сети построены по радиальной схеме с применением воздушных (ВЛ) и кабельных (КЛ) линий.

Главная особенность электроснабжения сельскохозяйственных потребителей заключается в том, что электроэнергию надо подводить к большому числу сравнительно маломощных объектов на большой территории. В результате протяженность сетей в расчете на единицу мощности потребителей во много раз превышает эту величину в других отраслях народного хозяйства.

Повышение надежности электроснабжения сельского хозяйства способствует увеличению качества и количества произведенной сельскохозяйственной продукции. Из прогноза совершенствования систем электроснабжения села, электрические сети должны обеспечивать:

- адаптацию к изменяющимся нагрузкам;
- минимум затрат на эксплуатацию и обслуживание линий, путем снижения аварийности;
- электрическую и экологическую безопасность, с применением надежной аппаратуры, устройств релейной защиты и автоматики;
- совершенствование систем учета электроэнергии, автоматизированного контроля и управления сбытом электроэнергии;
- экономическую эффективность распределения и подачи электроэнергии при минимуме ее потерь в сетях;
- техническую и технологическую восприимчивость к автоматизации и телемеханизации.

Распределительные трансформаторы мощностью 25÷630 кВА и напряжениям 6÷10 кВ – наиболее массовая серия из производимых и эксплуатируемых трансформаторов. Производство и эксплуатация распределительных трансформаторов мощностью 25÷630 кВА и напряжениям 6÷10 кВ требует значительных материальных и трудовых затрат, любое снижение затрат дает существенную экономию в народном хозяйстве. Так, ежегодно затраты на обслуживание одного распределительного трансформатора традиционной конструкции составляют 7÷8% от его первоначальной стоимости.

В целом от потерь в магнитопроводах теряется 4% производимой в стране электроэнергии, причем значительная часть потерь приходится на распределительные трансформаторы. Снижение затрат на производство и эксплуатацию трансформаторов является основной задачей изготовителей, для решения которой необходимо:

- снизить расход активных материалов при использовании наиболее эффективной магнитной системы;
- снизить материалоемкость при применении гофрированных баков;
- повысить надежность трансформаторов;
- исследовать реальные условия эксплуатации и технические требования на изделие.

Для решения этих вопросов выбран метод функционально-стоимостного анализа.

В связи с вышеизложенным, повышение надежности распределительных трансформаторов является главной задачей для качественного электроснабжения различных потребителей. Мы рассмотрим основные пути повышения надежной работы трансформаторов и причины снижения срока эксплуатации.

Наиболее эффективным средством повышения надежности работы трансформаторного оборудования является внедрение методов и средств оперативной диагностики. Т.е. применение приборов мониторинга масляных трансформаторов. Например, прибор корпорации «Энергомаш (Екатерингбург) - Уралэлектротяжмаш» ТМТ-1, который позволяет: контролировать верхние слои масла трансформатора; определять максимальные и минимальные значения температуры за контролируемый период (день, неделю, месяц и год); задавать систему охлаждения (Д, Д Ц, Ц или М); сигнализировать о возникновении внештатных ситуаций при превышении уставов по температуре; энергонезависимое хранение всех контролируемых параметров; выдавать всю перечисленную информацию по интерфейсу в систему АСУ ТП; а также точно контролировать температурные режимы, влияющие на срок службы трансформатора. При этом контролируя ток нагрузки и температуры масла, по известной схеме теплового моделирования определяется температура наиболее нагретой точки (ННТ) обмотки. Знание температуры ННТ позволяет рассчитывать остаточный ресурс трансформатора.

Обследования, проведенные на ремонтных предприятиях, показывают, что основными причинами выхода из строя трансформаторов 6÷10/0,4 кВ является разрушение обмотки высокого напряжения и выгорание шпилек крепления низковольтных выводов. Обмотка высокого напряжения может выйти из строя либо из-за плохой защиты от перенапряжений, либо от перегрузки. Низковольтные вводы разрушаются только из-за перегрузок. Защитой ТП, а соответственно, продления его срока службы является надежность работы релейных защит распределительных сетей, сокращение времени отключения аварийных участков линий 10 и 35 кВ, что снижает масштабы разрушений и снижает затраты на эксплуатацию и обслуживание линий, автоматического секционирования распределительных сетей 10 кВ. Применение средств секционирования существенно улучшает технико-экономические показатели электроснабжения сельского хозяйства, сокращает недоотпуск электроэнергии потребителям и значительно сокращает трудозатраты на отыскание повреждений.

Для отвода тепла от обмоток и магнитопровода к стенкам бака применяют трансформаторное масло, которое повышает электрическую прочность изоляции. При

работе в трансформаторе масло постепенно стареет, при этом увеличивается вязкость масла и ухудшаются его электроизоляционные свойства. Скорость старения возрастает при повышенной температуре, при доступе воздуха и особенно при соприкосновении с озоном. Чтобы восстановить свойства масла применяют регенерацию. Для непрерывного процесса регенерации масла в работающем трансформаторе, он снабжается термосифонным фильтром с адсорбентом. Также рекомендуется добавление к трансформаторному маслу ингибиторов (антиокислительных присадок), которые замедляют его старение, что позволяет увеличить срок эксплуатации масла и дает большой экономический эффект.

При длительных сроках эксплуатации основной причиной электрического старения являются частичные разряды, которые представляют собой локальные пробои ослабленных участков высоковольтной изоляции. К резкому росту числа частичных разрядов могут привести увлажнение и нагрев изоляции, соответственно, снижается срок службы. Поэтому для повышения надежности трансформаторов должно уделяться особое внимание контролю состояния изоляции и ее сушке.

Существуют различные методы контроля:

- контроль изоляции с использованием явления абсорбции;
- контроль изоляции по емкостным характеристикам;
- контроль изоляции по величине тангенса угла диэлектрических потерь tg δ;
- контроль изоляции по интенсивности частичных разрядов и по результатам газохроматографического анализа проб масла.

Измерение tg δ при частоте 50 Гц является одним из наиболее распространенных методов контроля изоляции электрооборудования высокого напряжения, поскольку распределительные дефекты (увлажнения, ионизация газовых включений) вызывают увеличение диэлектрических потерь. Измерение значения tgδ дает представление о качестве изоляции, характер изменения tgδ при периодических измерениях позволят судить об ухудшение свойств изоляции. Величину tgδ измеряют с помощью моста переменного тока Р5026 или Р5026.

Для ограничения теплового старения и обеспечения требуемого срока службы изоляционной конструкции, для отдельных видов изоляции, устанавливаются, в соответствии с ГОСТ и рекомендациями международной электротехнической комиссии, наибольшие допустимые рабочие температуры.

Чтобы своевременно выявить развивающиеся дефекты и не допускать внезапных пробоев электрической изоляции, свойства ее в процессе эксплуатации периодически проверяют. Для этого производят периодический контроль и испытания изоляции, а в случае необходимости – ее ремонт. Эти мероприятия обеспечивают поддержание необходимой степени надежности электрооборудования в процессе эксплуатации. Периодический контроль трансформаторного оборудования необходим и для обеспечения выбора очередности его замены.

REFERENCES

1. Бормосов В.А. Перспективы и состояние разработок распределительных трансформаторов массовых серий./ В.А. Бормосов, М.Н. Костоусова, А.Ф. Петренко, Н.Е. Смольская.

2. Колягин К.К. Моделирование аналоговых и цифровых реле с учетом насыщения трансформаторов тока. Повышение эффективности работы энергосистем: Труды ИГЭУ. Вып.5. Под ред. В.А. Шуина, М.Ш. Мисриханова.М.: Энергоатомиздат, 2002. 520 с. 395-409.
3. Львов М.Ю., Кутлер П.П. Физико-химические методы в практике оценки состояния силовых трансформаторов в условиях эксплуатации: Учебно-методическое пособие. - М.: ИУЭ ГУУ, ВИПК-энерго, ИПК госслужбы, 2013. - 20 с
4. http://www/transform/ru/articles/htm1/03project/a000001.article

TASVIRIY SAN’AT TARIXI FANINI O‘RGATISHNING SPETSIFIK XUSUSIYATLARI

[1]D.J.Tulanova, [2]M.Z.Sobitova
[1]Nizomiy nomidagi TDPU (O‘zbekiston), dotsent
dtulanova@mail.ru
[2]Nizomiy nomidagi TDPU (O‘zbekiston)
sobitovamuslima4@gmail.com

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993365

Annotatsiya. *Ushbu maqola tasviriy san'at tarixi fanining o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan imkoniyatlarni ko'rib chiqadi. Ma`lumki, tasviriy san'at tarixi rassom-o'qituvchining kelajakda o'sishi va rivojlanishini shakllantiradigan bilimlarning asosidir.*

Kalit so'zlar: *dolzarblik, san'at, janri, rassom, davr, maktab, asar, muzey, salon, ta'lim.*

Ma’lumki, xozirgi davrga kelib mazmunan boyitilgan, yangi pedagogik va axborot texnologiyalari qo‘llanilgan tarzda dars olib borilishi talab qilinmoqda. 5110800 – Tasviriy san’at va muxandislik grafikasi yo‘nalishida taxsil olayotgan talabalarga mutaxasislik fanlarini keng ko‘lamda o‘qitishda tasviriy san’at tarixi fani muhim ahamiyat kasb etadi. Ma’lumki, ushbu fan mashg’ulotlari orqali talabalar tasviriy san’at xaqidagi tasavvurlarini o‘stiradilar. Tasviriy san’atning tur va janrlarini o‘rganib, Jaxon va milliy tasviriy san’atining durdona namunalari bilan tanishadilar. Shuningdek, jaxon tasviriy san’ati rivojiga xissasini qo‘shgan buyuk rangtasvir ustalari, me’morlar, xaykaltaroshlar va amaliy dekorativ ustalari ijodi bilan yaqindan tanishib, ular yaratgan asarlarini taxlil qiladilar.

San’at - bu izlanishdir, aniqrog‘i komil, yetuk shakl, ritm va koloritni borliqdan izlab, abadiylikka, ya’ni Dunyoni va Insonni bilishdir. San’at o‘z ichiga hozirgacha yechimi topilmagan va go‘zallikning noyob va hayratli taraflarini aks ettirgan tushuncha desak ham bo‘ladi. San’at asarini yaratish jarayonini ko‘pincha inson dunyoga kelishi bilan qiyoslashadi. San’at qonunlarini asosi bu tabiat qonunidir. Masalan, tabiatda oddiy jarayon bo‘lgan, lekin hozirgacha hayratga soladigan hodisa - insonni dunyoga kelishi, gul ochilishi, fasllar almashishi va san’at asarini yaratilishi-bularning barchasi bir tizimdagi jarayondir. Negaki tepada sanalgan barcha hodisa inson qalbida birxil his-tuyg‘ularni uyg‘otishga qodirdir. Ular - ilhomlanish, zavqlanish, ijodiy parvoz. San’at so‘zining lug‘aviy ma’nosiga kelsak, ***“San’at”*** - ijtimoiy ong va inson faoliyatining o‘ziga hos shakli. San’at qadimiy tarixga ega bo‘lib, u jamiyat taraqqiyotining ilk bosqichlarida mexnat jarayoni bilan, kishilar ijtimoiy faoliyatining rivojlanishi bilan bog‘liq holda vujudga kela boshlagan.

Go‘zallik tushunchasi va go‘zallik tuyg‘usi. Bu fazilatlar inson tomonidan tabiat, jamiyat va insondagi uyg‘unlik, mutanosiblik, ranglar jilosi, simmetriya kabilarni idrok etishda yuzaga chiqadi, buning natijasi o‘laroq insonlarda rohat va zavq, tashabbuskorlik yoki aksincha, salbiy xissiyotlar tug‘iladi. Go‘zallik yuksak estetik qadriyat bo‘lib, tabiatdagi narsa-hodisalarning shakl va bo‘yog‘i, rangning mukammalligidan zavq-shavq olish, Shuningdek San’at soxasida yaratilgan go‘zal asarlardan intellektual va emotsional mamnunlik hissini tuyish, insonning ma’naviy fazilatlari - mehnati, odob-ahloqi, Vatan uchun kurashdagi ulug‘vorlik xatti-harakatlaridan rohatlanish mahsulidir.

San’atshunoslik fanining kelib chiqishi. San’atshunoslik ilmi fan sifatida XVIII asrda shakllandi. Ammo bundan oldin ham san’atshunoslik fani bir necha olimlar qalamiga mansub

bo‘lganligi aniqlangangan. Masalan, antik davri olimlaridan Gerodot – dunyoning yetti mo‘jizasi haqida ma’lumotlar qoldirgan, Pavsaniy, Filostratlar yozuvlarida esa badiiy asarlarni ta’rifini uchratishimiz mumkin, Aflotun va Arastular antik dunyo san’at nazariyasini ishlab chiqqanligi ma’lum. Shuningdek uzoq Sharq san’at traktatlari bo‘lganligi hozirgi davrga kelib aniqlandi, bulardan Chju Tszinsyuan (VIII asr), Go Si (XI asr), Dun Csichan (XVI asr). So‘ngra bir qator san’atshunoslik asarlari Yevropa Uyg‘onish davrda yaratilgan (L.B.Alberti traktatlari, J.Vazarining San’at haqidagi 5 kitobi: “Eng mashhur rassomlar, xaykaltaroshlar va Me’morlar xayotining ta’rifi”, Leonardo da Vinchi va Dyurerlar asarlari). XVIII asrda ilk bor san’atshunoslik soxasidagi birinchi asar chop etildi, bu muallif Vinkelmanning “Qadimgi dunyo san’ati tarixi”deb nomlangan asaridir. XIX va XX asrlarga kelib san’at tarixini tadqiqot qilishga qaratilagan bir necha san’at maktablari va yo‘nalishlari paydo bo‘lishi kuzatiladi. Bulardan K.Vyorman, A.Shpringer va V.Lyubke (Germaniya), G.Mospero va Violle le Dyuk (Frantsiya), Ya.Burkxard (Shvetsariya), V.V.Stasov, I.E.Grabar, M.V.Alpatov (Rossiya). O‘zbekiston xududida san’atshunoslik soxasidagi ilmiy tadqiqotlar XX asr o‘rtalarida, ya’ni O‘zbekiston yerlaridagi arxeologik topilmalar bilan chambarchas bog‘liq xolda rivojlandi. Bulardan L.Rempel. G.Pugachenkova, A.Umarov, M.Myunts, L.Lakovskaya, R.Toqtosh, L.Shostkolar ilmiy asarlaridir. Hozirgi davrga kelib san’atshunoslik sohasidagi faoliyati bilan tanilgan san’atshunoslardan E.Rtveladze, A.Egamberdiev. A.Xakimov, N.Axmedova, E.Gyul, S.Alievalarni misol qilsak bo‘ladi.

Yaxshi darsning oddiy darsdan farq qilinishining birinchi omili - dars jarayonida xar bir talaba uchun fanga doir muxit yaratishdir. Hususan, tasviriy san’ati tarixi darslari o‘z joyida, ya’ni tasviriy san’at asarlari saqlanadigan va ko‘rsatiladigan joylar – muzey, ko‘rgazma zallari, shuningdek bizning yurtimizdagi barcha xorijiy davlatlarga tegishli elchixonalari (Gretsiya, Azarbayjon, Misr Germaniya va b.), madaniy markazlari, ular ichidagi ushbu davlatlarga tegishli kichik muzeylarda (shundek muzeylar tashkil etilganligi o‘ylaymanki barchaga ma’lumdir) o‘rganilishi kerak. Bu joyda kichik misol keltirish o‘rinlidir: “Masalan Gretsiya (Yunon) san’atining o‘rganish jarayonida, Yakkasaroy tumanida joylashgan Grek xalqining madaniy markaziga ekskursiya uyushtirib, xaqiqiy grek tilini tinglash bilan bir qatorda ushbu dargoxdagi Gretsiya xalqining tarixi, madaniyati va san’atiga doir videomateriallarni tomosha qilish talabalar ongida bir umrga muxrlanib qoladi. Psixologiya fanidan bizga ma’lumki, insonlarning xis qilish qobiliyati uch toifaga bo‘linadi. Birinchisi – vizual (ko‘rib eslab qolish qobiliyati), ikkinchisi - audial (tinglash bilan bog’liq qobiliyat), va uchinchisi esa - kinestetik (ushlab ko‘rish). Lekin shaxsda yuqorida aytib o‘tilgan qobiliyatlar ko‘pincha barchasi aralash ravishda uchraydi. Biri ko‘proq, biri esa kamroq tarzda. SHunga qaramay, asosi nazariyadan tashkil topgan fanlar (tasviriy san’at tarixi, amaliy san’at tarixi, tasviriy san’at o‘qitish metodikasi, plastik anatomiya)ni chuqurroq egallash uchun vizual qobiliyat katta e’tiborga ega, negaki ko‘rib (master klass, demonstratsiya, videotasmalar) egallangan bilimning 80% foizi eslab qolinadi. Audio (ma’ruza) informatsiyani elab qolish faqatgina 20 foizni tashkil etadi.

Endi asosida amaliy mashg’ulotlar bo‘lgan fanlarga (rangtasvir, qalamtasvir, nusxa ko‘chirish va b.) kelsak, xar bir o‘qituvchi talabalar bilan bir qatorda navbatdagi darsga qo‘yilgan maqsadni yechishi shartdir. Bu so‘zlarimni men kuyidagi misol bilan tasdiqlayman. Uyg’onish davrini esga olaylik. Andrea Verokkio maktabi(ushbu ilm dargoxi Lorentso Di Kredi, Sandro Bottichelli, Leonardo da Vinchi kabi rassomlarni yetishtirgan)ning asosiy qonun qoidalari kuydagilardan iborat bo‘lgandir. Xar bir taxsil olayotgan bo‘lajak rassom qo‘liga

mo‘yqalam olishdan avval bo‘yoqlar tayyorlashni o‘rgangan va o‘quv dargohi ko‘p yillarga bo‘lajak rassomning uyiga aylanardi. Birinchi kunidanoq yosh o‘quvchi kelajakda tasviriy san’at ustasi bo‘lib yetishishga moslangan muxitga kirib borardi. Birinchi kundanoq uning ko‘z oldida ustozining navbatdagi tasviriy san’at asarini yaratish jarayoni gavdalanardi. SHuningdek ustaxonaga davlat yoki cherkovlar tarafidan ijtimoiy buyurtma berilsa, uni amalga oshirish uchun ustaxonadagi barcha tarbiyalanuvchilar ishtirok etib, o‘z xissalarini qo‘shar edilar. Ya’ni bu yerda ustoz va shogird bir tizimga, bir mexanizmga aylanar edi. O‘qituvchining dars jarayonida yangi san’at asari ustida ishlash ikki tarafga, ya’ni o‘ziga va talabaga ham foyda keltiradi. Masalan, qalamtasvir yoki rangtasvir darslarida, talabalar bir tarafdan bilimi yetmaganligi, ikkinchi tarafdan o‘qituvchi yetarlicha tushintirmaganliligi tufayli, rasm chizayotgan bola o‘zining asariga bo‘lgan qiziqishni yoqotadi va uning ishi to‘xtab qoladi. Ushbu muammoni bartaraf etishda aynan ustoz yaratayotgan asar yordam berishi mumkin, talaba o‘qituvchisidan yordam so‘ramagan xolda, oldida turgan muammoning yechimini ko‘proq tajribaga ega ustozi ishlagan asaridan topishi mumkin.

REFERENCES

1. Э.Умаров.,М.Абдуллаеев Маънавият асослари Ўқув қўлланма. «Шарқ» Матбаа-акциядорлик компанияси бош таҳририяти.Т. 2005
2. Джорджо Вазари «Жизнеописания наиболее знаменитых живописцев, ваятелей и зодчих» .Изд.Альфа-книга.2008.
3. 3.Н.У. Абдуллаев. Санъат тарихи 1 том. Т. «Ўқитувчи» 1986 й(http://kutubxona.adu.uz/kutubxona/85sanattarixi1jildabdullayevn1987pdf.pdf)
4. Саидалиев С. С., Гуломова Н. Х.,Туланова Д. Ж. Методы эффективного использования законов перспективы при обучении изобразительному искусству. «Молодой учёный» . № 7 (141) . Февраль, 2017. https://moluch.ru/archive/141/38745/
5. А.Ф.Косарев. Философия мифа: мифология и её эвристическая значимость.М.,2000
6. D.J.Tulanova. Tasviriy san’at tarixi. Darslik. «Adabiyot uchqunlari» MCHJ nashriyoti. T. 2021 y.
7. Dilnoza Tulanova IMAGINARY LINE IN LANDSCAPE PAINTING OF UZBEKISTAN ISSN: 2249-7137 Vol. 11, Issue 2, February 2021

AKADEMIK LITSEY O`QUVCHILARINING KOGNITIV KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA FAN O`QITUVCHISINING O`RNI

Saidova Zulfizar Askarovna
“Tabiiy va aniq fanlar”ga iqtisoslashtirilgan S.H.Sirojiddinov nomli Respublika akademik litseyi matematika fani o`qituvchisi
saidovazulfizar02@gmail.com 97 737-06-36

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993377

Annotatsiya. Ushbu maqolada akademik litsey o`quvchilarining kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirishda fan o`qituvchisining o`rni qay darajada ekanligi bayon qilingan. O`quv jarayonida o`quvchilarning mustaqil va ijodiy fikrlashlarini tashkil etishda o`qituvchi va o`quvchi munosabatlariga oid misollar keltirilgan. O`quvchilarning dunyoviy tafakkurini rivojlantirishda o`qituvchi mahorati, qobiliyati va ijodkorligi muhim omillardan ekanligi ta`kidlab o`tilgan.

***Kalit so`zlar:*** ta`lim metodi, izohli-illyustrativ ta`lim, muammoli ta’lim metodi, muammoli vaziyat, produktiv ijodiy fikrlash, reproduktiv fikrlash.

Ta`lim sohasi jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotdagi muhim o`zgarishlarga hamisha o`z munosabatini bildirib keladi. Jamiyat taraqqiyotining har bir davri uchun ta’lim nazariyasi rivojining ma’lum bir mazmuni mos keladi. Boshqacha qilib aytganda, jamiyat taraqqiyotining har bir bosqichiga mos ravishda o`qitish dasturlarining mazmuni, tarbiya prinsiplari, o`quv-tarbiya jarayonini tashkil qilishning forma va metodlari hamda ta’lim muddatlari mos keladi. Pedagogika kursidan ma’lumki, ta’lim metodini aniqlashtirish jarayoni o`quvchi bilan o`qituvchining o`zaro munosabatlari prinsipidan kelib chiqadi, bunda o`qituvchi o`quvchilarga bilimlarni bayon qilishi, ana shu bilimlarga erishishdagi o`quvchilarning shaxsiy faoliyatlarini uyushtirishi hamda tushuntiriladigan mavzu materialini o`qituvchining o`zi qanday bayon qilish nuqtai-nazaridan yondashiladi.

Og`zaki ko`rgazmali ta’lim jarayonida o`quvchilar o`qituvchining tushuntirishi orqali bilimlarni ongli ravishda o`zlashtiradilar hamda ularni amalda qo`llash malakalari hosil bo`ladi.

O`qituvchi mavzu bo`yicha barcha masalalarni yechib ko`rsatish emas, balki berilgan o`quvchi uchun qiyin va murakkab tuyulgan, nostandart usullarda yechiladigan, mantiqiy fikr-mulohazalarni yuritishni talab qiladigan va ko`proq uchraydigan ayrim masalalarning yechilish usullaridan namunalar berish bilan o`quvchiga shu tipdagi masalani yechishda to`g`ri yo`lni tanlay bilishda ko`maklashishdir.Asta-sekin akademik litseylarning mazmuni tubdan o`zgartirilib kelmoqda, ya’ni ta’limni litseyning maqsad va vazifalariga mos keladigan yangi, ancha takomillashgan izohli-illyustrativ metodi vujudga keltirildi. Izohli-illyustrativ ta’limda o`rganilayotgan obyekt mohiyati izohlanadi, hayotiy faktlar bilan bog`lanadi hamda o`qituvchining ana shu o`rganilayotgan obyektga nisbatan ko`rsatadigan misol va xilma-xil ko`rgazmali qurollari orqali tasdiqlovchi xulosasi bilan yakunlanadi.

Izohli-illyustrativ ta’limda o`qituvchi faktlarni o`zi bayon qilib beradi, o`zi ularni tahlil qiladi va yangi tushunchalarning mohiyatini tushuntiradi, ya’ni teorema, qoida va qonunlarni o`zi ta’riflaydi.

Izohli-illyustrativ ta’lim metodi akademik litseylarda qo`llanish darajasiga nisbatan an’anaga aylandi va hozirda ham qo`llanilmoqda. Hozirgi zamon ilmiy-texnika revolyutsiyasi davrida izohli-illyustrativ ta’lim metodi o`quvchilarning fikrlash qobiliyatini yetarli darajada

rivojlantira olmaydi, ularni o`rganilayotgan mavzu materialini puxta bilishlariga bo`lgan ehtiyojlarini qanoatlantira olmaydi, hamda fanga bo`lgan qiziqishlarini yuqori darajada shakllantira olmaydi. Shuning uchun ham 1960 yilning boshlaridan boshlab, ta`lim sohasida ta’lim jarayonini jadallashtirish g`oyasi keng tarqalib, ta’limning yangi metodi - *muammoli ta’lim metodi* vujudga kela boshladi.

Ta’lim metodlarining turini aniqlash o`quv jarayonini tashkil qilish prinsiplarini o`zigagina emas, balki aqliy faoliyat xarakteriga ham bog`liqdir, bu esa o`z navbatida fikrlashning reproduktiv va produktiv turlarini o`zaro qo`shib olib borish bilan belgilanadi. Izohli-illyustrativ ta’lim jarayonida barcha bilimlar, ko`nikmalar va malakalar o`zlashtirishning reproduktiv metodi asosida amalga oshiriladi, ya’ni o`quvchilar fanning tayyor natijalarini, tayyor faoliyat usullarini o`zlashtiradilar, bu esa ularda xotira va reproduktiv fikrlash malakalarini shakllantiradi. Faqatgina produktiv ijodiy fikrlash malakalari o`rganilgan nazariy mavzu materialiga bog`liq bo`lgan masala yoki misollarni yechish davomida egallanadi, xolos. Biroq reproduktiv fikrlash natijasida to`plangan ma’lum hajmdagi bilim va malakalar o`quvchilarning mustaqil bilish va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun yetarli bo`lmaydi. Shuning uchun ham ta’limni jadallashtirish g`oyasini turli yo`nalishlari turli olimlar (M.A.Bankov, M.A.Danilov, M.Maxmudov, Yu.K.Babanskiy va boshqalar) tomonidan eksperiment qilinib ko`rildi va nazariy jihatidan isbotlandi.

O`tkazilgan eksperiment va kuzatishlar natijasida ta’lim jarayonida o`quvchilarning bilish faoliyatlarini jadallashtirish hamda ularning intellektual imkoniyatlaridan yuqori darajada foydalanish umumiy qonuniyatlari ishlab chiqildi. Bu qonuniyatlar quyidagilardan iborat:

1. O`rganilayotgan mavzu materiallari yuzasidan muammoli savollar sistemasini tuzish.
2. Tuzilgan muammoli savollar sistemasi asosida suhbat metodi orqali tushuntiriladigan mavzu materialini o`rgatish va uning tub mohiyatini ochib berish.
3. Muammoli savollar asosida izlanish xarakteridagi o`quv vazifalarini qo`yish.

Yuqoridagi bosqichlar asosida o`quv materiali tushuntirilganda o`quvchilar o`zlari darrov tushunib yetmaydigan fakt va tushunchalarga duch keladilar, natijada o`rganilayotgan mavzu materiali bilan o`quvchilar orasida muammoli vaziyat hosil bo`ladi.

T a ‘ r i f. O`*rganilayotgan obyekt (bilishga doir nazariy material yoki masala) bilan o`rganuvchi subyekt (o`quvchi) orasidagi o`zaro harakatlarning o`ziga xos bo`lgan turiga muammoli vaziyat deyiladi.*

Muammoli vaziyat - bu o`quvchilarni o`rganilayotgan mavzu materialidagi fakt va tushunchalarning qanday hosil bo`lishini bilmasdan, shu mavzu materialining tub mohiyatini olib beruvchi matematik tushuncha, aksioma va teoremalarni o`rganilayotgan mavzu materialiga tadbiq qila olmaslik paytida vujudga keladigan intellektual murakkablikdir.

Muammoli vaziyatning roli va ahamiyatini aniqlash o`quvchilarning tez fikrlash faoliyatini psixologik, pedagogik qonuniyatlarini hisobga olish asosida o`quv jarayonini qayta qurish muammoli ta’limning asosiy g`oyasini belgilab beradi. Muammoli ta’limda bilimning deyarli katta qismi o`quvchilarga tayyor holda berilmaydi, balki o`quvchilar tomonidan muammoli vaziyatlarni mustaqil xal qila bilish faoliyati jarayonida egallab olinadi.

T a ‘ r i f. *Muammoli vaziyatlarni hal qilish asosida hosil qilingan dars jarayoni muammoli ta’lim deyiladi.*

Yuqoridagi mulohazalardan muammoli ta’lim nazariyasi o`quvchi intellektual imkoniyatlarini ochib beruvchi rivojlantiruvchi xarakterdagi ta’lim tashkil qilishning psixologik, pedagogik yo`llari va usullarini tushuntiradigan ta’lim jarayoni ekanligi ko`rinadi.

Muammoli ta’limda o`qituvchi faoliyati shundan iboratki, u zarur hollarda eng murakkab tushunchalar mazmunini tushuntira borib o`rganilayotgan mavzu materiali bilan o`quvchilar orasida muntazam ravishda muammoli vaziyatlar vujudga keltiradi, o`quvchilarni faktlardan xabardor qiladi, natijada o`quvchilar bu faktlarni analiz qilish asosida mustaqil ravishda xulosa chiqaradilar va umumlashtiradilar, tushuncha, qoida va teoremalarni o`qituvchi yordamida aniqlab ifoda qilinishi yoki ma’lum bilimlarni yangi vaziyatlarda qo`llanishini o`rganadilar, natijada o`quvchilarda aqliy operatsiya va bilimlarni amaliyotda qo`llanish malakalari shakllanadi.

Akademik litsey matematika kursida o`rganiladigan nazariy mavzu materiallari masala va misollarni ularning mazmuniga ko`ra muammoli va muammoli bo`lmagan turlarga ajratish mumkin.

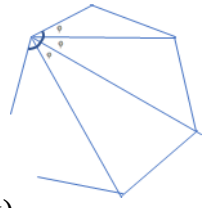
Agar o`rganilayotgan mavzu materialidagi masala va misollarni yechish jarayoni o`quvchilar uchun yangi matematik tushuncha, fakt va qoidalarni o`z ichiga olgan bo`lib, avvalgi usul bilan yechish mumkin bo`lmasa-yu, yechishning yangi usullari talab etilsa, u holda bunday masala yoki misol mazmunan muammolidir, aksincha, shunday masala yoki misollar o`qituvchi tomonidan o`quvchilarga yechish uchun berilishi mumkinki, bunday masala va misollar o`quvchilar uchun muammoli bo`lmay qoladi, chunki ular masala va misol yechilishining yangi usullarini mustaqil izlanmasdan, o`qituvchining tushuntirishiga qarab o`zlashtirib oladilar. Agar o`qituvchi dastlab o`quvchilarga bir xil miqdorlardan tuzilgan misollarni turlicha usullar bilan yechish namunalarini ko`rsatgan bo`lsa edi, ular bu misollarni namunadan foydalanib yecha oladilar, natijada bu misollarni yechish jarayoni hech qanday muammoli vaziyatni hosil qilmaydi.

Geometriya kursidagi mavzularni oladigan bo`lsak, o`quvchilarning mavzuni o`zlashtirishi, mavzuga doir masalalarni yecha olishi uchun chizma va tasavvur katta ahamiyat kasb etadi. Masalan, o`qituvchi “Ko`pburchaklar” mavzusi bo`yicha ma`lumot bergandan so`ng muntazam ko`pburchaklarga doir savollarni o`rtaga tashlaydi:

1) Muntazam ko`pburchakning 1 ta ichki burchagi nimaga teng?
2) Muntazam ko`pburchakning 1 ta tashqi burchagi nimaga teng?
3) Muntazam ko`pburchakning 1 ta uchidan chiqqan diagonallari orasidagi burchak nimaga teng?
4) n-juft bo`lganda *eng katta va eng kichik diagonallari orasidagi burchak*ni toping;
5) n-toq bo`lganda *eng katta diagonallari orasidagi burchak*ni toping;
6) n-ixtiyoriy bo`lganda *eng kichik diagonallari orasidagi burchak*ni toping va h.k.z.

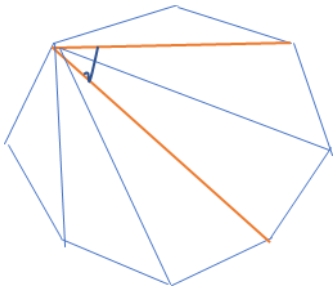
O`quvchi:

1) $\alpha = \frac{180^0(n-2)}{n}$, α - ichki burchak;
2) $\beta = \frac{360^0}{n}$, β – tashqi burchak
3) $\varphi = \frac{\frac{180(n-2)}{n}}{n-2} = \frac{180}{n}$

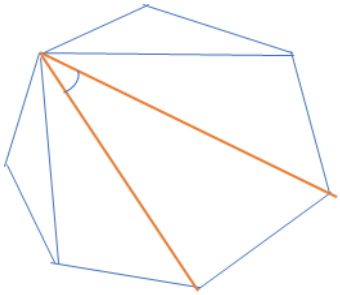

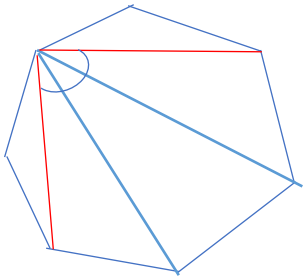
4) n-juft (eng katta va eng kichik diagonallari orasidagi burchak)

$$\gamma = \frac{180^0(n-2)}{2n} - \frac{180^0}{n} = \frac{180(n-4)}{2n}$$

5) n-toq (eng katta diagonallari orasidagi burchak) x=$\frac{180^0}{n}$

6) n-ixtiyoriy(eng kichik diagonallari orasidagi burchak)

$$y = \frac{180^0(n-2)}{n} - \frac{180^0}{n} - \frac{180^0}{n} = \frac{180^0(n-4)}{n}$$

Agar o`quvchi yuqoridagidek javob bera olsa, demak, u chizmani tasavvur qila oladi, mustaqil fikrlab savollarga javob beradi. Boshqacha bo`lishi ham mumkin, ya`ni o`qituvchi shunday vaziyatni hosil qiladiki, yuqoridagi savollarni o`quvchi o`qituvchiga beradi. O`quvchi beradigan savollar ikki xil toifada bo`ladi. Birinchi toifadagi savollar oddiy ko`rinishda bo`lib, bu o`quvchi tomonidan mavzuni tushunmagan holatlarda beriladi. Bunday o`quvchilar bilan o`qituvchi individual ishlashi kerak bo`ladi. Ikkinchi toifadagi savollar o`quvchi mavzuni tushunganligi asosida kelib chiqadi. Bunday o`quvchilar ijodiy va mustaqil fikrlay oladilar. Akademik litsey fan o`qituvchilarining bosh maqsadi yo`lida o`qitish, tarbiyalash va rivojlantirish birlashtirilgan holda olib borilishi, bir tomondan, o`quvchilarning barkamol shaxs bo`lib yetishishini, boshqa tomondan, o`quvchining o`z-o`zini namoyish qilish uchun sharoit yaratish o`qituvchidan katta mehnat talab etadi. Bu katta mehnatdan qochmagan o`qituvchigina o`quv jarayonida o`z maqsadiga erishadi.

Xulosa

Pedagog tushunishi lozim, uning vazifasi-o`quvchining muayyan matematik formulalarni yod olishini ta`minlash emas, balki olamning bir butun qiyofasini shakllantirish va qabul qilayotgan axborotlardan kasbiy va hayotiy savollarni yechishda foydalanish qobiliyatini tarkib topdirishdir. Ta`lim akdemik litseyda o`quvchining xulqiy, shaxsiy va kognitiv sifatlarini rivojlantirishga, o`quvchining o`z-o`zini namoyish qilishini ta`minlashga yo`naltirilishi lozim. Akademik litsey o`qituvchisi ta`lim berish, tarbiya ishlarini olib borish, o`quv-tarbiya jarayonida inson omilini ta`minlovchi shaxsiy fazilatlarni namoyish qilish, o`quvchilarning bilim va ko`nikmalarini ob`yektiv nazorat qilish va baholay olish mahoratlariga ega bo`lishi maqsadga muvofqdir. Ta`lim berish mahorati quyidagi omillarga asoslanishi lozim:

1) o`quv jarayonini loyihalash va amalga oshirish qobiliyati, qo`llab-quvvatlanishi;
2) o`qituvchining psixologiya va pedagogika fani bo`yicha tayyorgarligi;

3) fanni mukammal bilishi, kasbiy omilkorlik, zakovatlilik;

4) yangi pedagogik va axborot texnologiyalarini loyihalash qonuniyatlarini bilish;

5) xorijiy ta`lim tizimidagi yangi axborotlarni o`rganish manbai sifatida chet tillarni bilish;

6) ta`lim tizimiga oid me`yoriy hujjatlarni bilish;

7) o`quv-tarbiya jarayoni samarasini ta`minlovchi moddiy-texnika bazasiga oid axborotlarni o`zlashtirish.

Tarbiya ishlarini olib borish mahorati o`qituvchining yuksak axloqiy fazilatiga, ma`naviy saviyasiga, mafkuraviy qarashlariga asoslanadi. O`quvchilarda dunyoviy tafakkurni shakllantirish, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, ular ongida milliy istiqlol g`oyalarini tarkib topdirish, huquqiy madaniyatini yuksaltirish jarayonlari kasbiy mahoratiga bevosita bog`liqdir.

O`quv-tarbiya jarayonida inson omilini ta`minlovchi o`qituvchining shaxsiy fazilatlari: talabchanlik va adolatlilik, fidoyilik va halollik, xayrixohlik, kirishimlilik, hazil-mutoyiba hissi va jiddiylik. Ushbu fazilatlar o`qituvchini “ustoz” darajasiga ko`taradi, o`quvchilar oldida obro`-e`tiborini oshiradi, uning ta`lim berish va tarbiyalay olish mahoratiga ijobiy ta`sir ko`rsatadi.

O`quvchilar bilim va ko`nikmalarini ob`yektiv nazorat qilish va baholay olish mahorati ta`lim-tarbiya jarayonining samarasini belgilovchi natijaviy sifat k`orsatkichidir. O`qituvchi o`quvchilar bilimini nazorat qilishning ob`yektiv va sub`yektiv metodlarini mukammal bilishi, qo`llay olishi, reyting tizimini joriy etish mahoratiga ega bo`lishi lozim.Yuqoridagi omillar akademik litsey o`quvchilarining kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirishda fan o`qituvchisining nafaqat ta`limdagi o`rnini , balki jamiyatdagi ijtimoiy o`rnini ham belgilab beradi.

REFERENCES

1. O.K.Тихомиров. Психология мышления М.МГУ, 1984.
2. Методика преподавания математики. Под редакции В.Мышина. МД 986.
3. R.A.Habib. O`quvchilarning matematik taffakurini shakllantirish. Toshkent 1971 yil.
4. Alixonov S. Matematika o`qitish metodikasi. T., O`qituvchi, 2001y.
5. S.A.Gasteva, B.I.Krelshteyn va boshqalar. Matematika o`qitish metodikasi. T., 1960 y.
6. N.S.Sayidahmedov, N.N.Indiaminov. Pedagogik mahurat va pedagogic texnologiya.-T.:”Fan va texnologiya”, 2014.
7. Y.Rasulova, O.Nurmatova. Pedagogika fanidan o`quv qo`llanma. “Voris-NASHRIYOT”T.-2009.
8. I.Isroilov, Z. Pashayev. Geometriyadan masalalar to'plami, T. 2003, "O'qituvchi”.
9. A.B.Pogorelov Geometriya 7-11, T.I991, "O'qituvchi"

“МЕНТАЛ АРИФМЕТИКА” ДАСТУРИДАН ФОЙДАЛАНИШ АСОСИДА БОЛАЛАРНИНГ МАНТИҚИЙ ФИКРЛАШИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Каримова Мохигул Абдухоликовна
Мактабгача таьлим ташкилотлари директор ва мутахассисларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш институти мустақил изланувчиси

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993396

Аннотация. *Жаҳон миқёсида мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг мантиқий фикрлашини ривожлантиришнинг асосий омили шахс камолотини таъминловчи, дидактик интеллектуал ўйинлар воситасида болаларга таълим-тарбия беришни тақозо этмоқда. Халқаро ЮНЕСКО ташкилоти томонидан қабул қилинган 2030 йилгача халқаро таълим консепсиясида “билимнинг мустаҳкам пойдеворига эга бўлиш, ижодий ва танқидий фикрлашни ривожлантириш, ҳамкорлик қобилиятлари ва қизиқишларини кучайтириш” долзарб вазифа сифатида белгиланган [1].*

Калит сўзлар: *Ментал арифметика, болалар, мантиқ, ривожлантириш.*

Халқаро педагогик тажрибаларга кўра, мактабгача таълим тизимида болаларнинг дидактик интеллектуал ўйинлар воситасида мантиқий фикрлашини ривожлантириш методикасини такомиллаштириш, болаларнинг иқтидори, объектив борлиқ ҳақидаги тасаввури, дунёқарашини янада ривожлантириш учун қулай шарт-шароитни яратиш муҳим аҳамиятга эга. Бунда болаларнинг дидактик интеллектуал ўйинлар воситасида мантиқий фикрлашини ривожлантиришга йўналтирилган педагогик жараёнларни ташкил этишга алоҳида эътибор берилиб, мактабгача таълим ташкилоти тарбияланувчиларининг ёш ва психофизиологик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда мақсадга йўналтирилган илмий тадқиқотларга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

В.В.Давидов [2] ва бошқалар таълимнинг биринчи вазифаси ўқувчиларда янги илмий тушунчаларни ижодий ва мустақил ўзлаштириш қобилиятини тарбиялашдан иборат, деб таъкидлайди. Замонавий фан ва техника тараққиётининг тез суръатларда ўсиб бориши, ишлаб чиқариш жараёнларига янги технологияларнинг жорий этилиши, ахборот ҳажмининг кўпайиши, билимлар заҳирасининг доимий янгиланиб бориши илмий тафаккурга эга, юксак интеллектга эга, янги билимларни қабул қилувчи, тизимли равишда ўз-ўзини тарбиялаш ва ўз-ўзини ривожлантиришга қодир ходимга кескин талабларни қўяди. Бу қобилият ҳозирги замонда диалектик бўлган юқори илмий-техник тафаккурнинг ривожланишини назарда тутади.

Умумий фалсафий нуқтаи назардан, мантиқий фикрлашни ривожлантириш ғояси, Н.В.Григоряннинг фикрига [3] кўра, қуйидаги фалсафий қонунларга асосланган маълумотларни тақдим этишга қисқартирилади:

1. Бутун ва унинг қисмлари нисбати: умумий моҳиятнинг тақсимланиши - бутун дунё тузилиши қонунидир.

2. Қарама-қаршиликларнинг бирлиги: ҳар қандай ҳодисанинг тескари томони бор.

3. Ўзгартириш ғояси: ҳар қандай ҳодисанинг ҳар қандай ўзгариши доимо оқибатларга олиб келади.

Ушбу ёндашув болага ягона асосий мазмунни билишида ёрдам беради. Муаллиф математикага мантиқий фикрлашни ривожлантириш жараёнида имтиёзли мавқени беради, шунинг учун математик билимларга нисбатан қуйидаги уч ҳолат кўрсатилади:

1. Бутун ва қисмлар. Деярли барча математик амал ва ҳолатларнинг маъноси таърифларсиз, лекин мустақил изланиш жараёнида берилиши мумкин (масалан, интуитив равишда: қўшиш - бир бутунга бирлаштириш, воситаларини қўшиш). Ушбу ёндашувнинг натижаси мантиқий - самарали схема бўлиб, бир қатор математик қоидаларни (қўшиш, кўпайтириш, бўлиш, айириш тамойилини ўзлаштириш; тенгламаларни ечиш; шаклларни қисмларга бўлиш; маълум турдаги масалани ечиш; “каср” тушунчасини ўзлаштириш; проекцияларни топиш ва бошқалар) маълум ҳаракатларнинг маълум бир мантиқий блокига.

2. Қарама-қаршиликларнинг бирлиги. Математик билимларни қуриш тамойили, бошқа ҳеч қандай фан каби, тақдим этилган қонуниятга (қўшиш-айириш, тўғридан-тўғри ва тескари масалалар, катта ва кичик белгилари, мусбат ва манфий сонлар, оддий ва ўнли касрлар, даражалар - илдизлар ва бошқалар) асосланади. Ҳар қандай ҳаракат ва ҳодисаларни ўрганиш, болага бунинг аксини топишни таклиф қилиш, излаш жараёнига мантиқий компонентни киритиш зарур, чунки у маълум бир материалга асосланган мавҳумлик билан ҳаракат қилиш керак.

3. Математик нуқтаи назардан ўзгартириш ғояси компонентларнинг ўзгаришига қараб натижанинг ўзгаришини кузатишда энг аниқ кўринади (“...топшириқда унинг ўрнига .. бўлса, ечим ва жавоб қандай ўзгаради?”). Ўзгартириш ғояси ҳар доим болаларга маълум билимлардан бошлаб, улар учун янги муаммони ҳал қилишга ҳаракат қилиш имкониятини беради. Бундай вазиятда қидирув жараёнида мантиқий фикрлашдан мажбурий фойдаланиш аниқ ва уни такомиллаштириш механизмини таклиф қилади.

Қадим замонлардан бери фалсафа тарихида тафаккур икки даражага ажратилган. Бир томондан, фақат “сезги тажрибасининг натижаларини қисмларга ажратиш, қайд этиш ва тавсифлашга қаратилган ақлий фаолият, иккинчи томондан, объектларнинг моҳиятини, улар ривожланишининг ички қонуниятларини ёритиб берадиган тафаккур” алоҳида ажратилган. Бу фарқлаш Гегел томонидан амалга оширилган бўлиб, у тафаккурнинг бу турларини “ақл” ва “фикр” деб атаган. У кишининг мантиқий фикрлашини фақат фикрлаш фаолияти билан боғлаган ва фикр инсонга билимда қатъийлик ва аниқликка эришиш имконини беради, деб таъкидлаган. Бироқ, шуни таъкидлаш керакки, Гегелнинг тафаккур назариясига асосланган формал мантиқ тафаккур механизмларини фикрлаш фаолияти даражасида кўриб чиқишга имкон беради, бу эса моҳиятига кўра билишнинг фақат эмпирик даражада ишлашини ўз ичига олади. В.В.Давыдовнинг таъкидлашича: “Фикрлаш фаолияти - билишнинг бошланғич босқичи бўлиб, бунда идрок этилаётган объектлар мавҳум расмий умумийликка эга бўлади. Фикрлаш - фақат умумий тушуниш қобилиятидир” [4]. Аммо, шу билан бирга, “тафаккур ақлий фаолияти каби, аниқликка эга ва иккинчиси бошқа таърифардан фарқланади. Тафаккур, биринчи навбатда, ақлий фикрлаш бўлиб, у фақат фикрлашнинг таърифи бўлиб қолмайди”. Тафаккурнинг фикрлаш-эмпирик назариясини танқид қилиш В.В.Давыдов [5], К.Джедд [87] ва бошқаларнинг ишларида кўриб чиқилган. Уларнинг фикрига кўра, агар фикрлаш механизмлари мавҳум расмий таърифлар асосида ишласа, оқилона тафаккур аниқ таърифларни кўриб чиқади.

Мантиқий фикрлаш бир қатор компонентларни ўз ичига олади:

- бутуннинг элементлари ва қисмларининг таркиби, тузилиши ва ташкил этилишини аниқлаш ҳамда объектлар ва ҳодисаларнинг муҳим белгиларига эътибор бериш кўникмаси;

- объект ва предметларнинг муносабатларини аниқлаш, уларнинг вақт ўзгаришини кўриш кўникмаси;

- мантиқ қонунларига бўйсуниш, шу асосда қонуниятлар ва ривожланиш тенденцияларини аниқлаш, фаразлар қуриш ва улардан хулосалар чиқариш кўникмаси;

- мантиқий операцияларни бажариш, уларни онгли равишда аргументлаш кўникмаси.

Боланинг мантиқий фикрлашини ривожлантириш бу фаолиятда содир бўладиган билишнинг эмпирик даражасида (кўргазмали-самарали тафаккур) мантиқий фикрлаш усулларини шакллантириш ва билишнинг илмий-назарий даражасига (мантиқий фикрлаш) такомиллаштириш жараёнидир.

Аммо мантиқий фикрлашни ривожлантириш жараёни нафақат маълум бир қанча тушунчалар доирасини ва уларни қўллашнинг ўзига хос усулларини шакллантиришни, балки билимларни фаол ўзлаштириш учун ўқувчиларнинг билиш фаолиятида мантиқий фикрлаш усулларини ривожлантиришнинг зарур даражасини, уларни воқеликни ижодий ўзгартиришда қўллай олиш қобилиятини ҳам ўз ичига олади.

Психологик-педагогик адабиётларда болаларда мантиқий операцияларни шакллантириш ва ривожлантириш қобилияти қачон пайдо бўлиши ҳақида умумий фикр мавжуд эмас. Замонавий психологияда болаларда тафаккурнинг мантиқий тузилмаларининг пайдо бўлиши ва ривожланишини ўрганишда иккита асосий йўналиш мавжуд. Улардан биринчиси А.Валлон [7] ва бошқаларнинг ишлари билан боғлиқ. Бу ишларда болалар интеллектини ривожлантиришнинг кундалик механизмларига асосланган, ушбу жараённи акс эттирувчи, мантиқий тузилмаларни шакллантиришнинг ёш чегаралари белгилаб берилган. Бу механизмлар мантиқни муваффақиятли ўзлаштиришни белгиловчи асосий омил ҳисобланади. Муваффақиятли бўлиш ва расмий бўлиб қолмаслик учун машғулотлар ҳозирги ривожланиш даражасига мослаштирилиши керак.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, айтиш мумкинки, тегишли мантиқий тузилмаларга тайёр бўлмагунча машғулотларни бошламаслик керак. Биз қуйида мактабгача ёшдаги болаларда мантиқий фикрлашни шакллантирувчи компьютер ўйинларини ишлаб чиқиш ва ундан фойдаланиш методикасини келтириб ўтамиз.

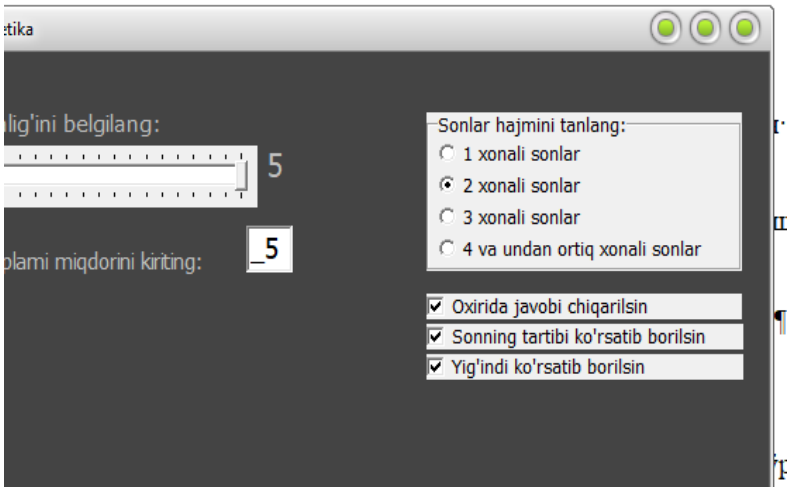
“Ментал арифметика” дастуридан фойдаланиш методикаси

Метал арифметика дастури мактабгача ёшдаги балаларнинг мантиқий фикрлашини ривожлантиришга мўлжалланган бўлиб, мазкур дастур “Вақт орлиғини белгилаш”, “Сонлар ҳажмини танлаш”, “Чиқиш”, “Старт”, “Охирида жавобни чиқариш, Сонлар тартибини кўрсатиб бориш, Йиғиндини кўратиш” каби бошқарув тугмачаларидан ташкил топган.

Дастурдан фойдаланиш кетма-кетлиги қуйидагича амалга оширилади:

1. Дастурни ишга тушириш;
2. Дастур билан тўлиқ танишиб чиқиш;
3. Дастурни бошқарув тугмачаларини ўзгартирган ҳолда ишлатиб кўриш;
4. Тарбияланувчиларга энг содда мисоллар орқали ишлашни ўргатиш;

5. Яхши ишлаганларни рағбатлантириш;
6. Гуруҳли ва жамоавий ишлашни қўллаб-қуватлаш;
7. Индивидуал ишлашга ўргатиш.

1-расм. Ментал арифметика дастурининг ишчи кўриниши

Қўлланиш соҳаси:

Ушбу компьютер дастурдан мактабгача таълим муассасаларида таълим ва тарбия олаётга тарбияланувчиларнинг мантиқий фикрлашини ривожлантиришда фойдаланиш мумкин. Мазкур дастурдан уй шароитида ҳам ота-оналар фарзандларини арифметикадан билимини оширишда фойдаланишлари мумкин. Бундан ташқари техника олий таълим муассасаларида талабаларга педагогик дастурий маҳсулотларни ишлаб чиқишни ўргатишда ҳам фойдаланиш имконияти мавжуд.

Дастурнинг функционал имкониятлари:

- Мактабгача таълимда таълим ва тарбия фойдаланиш;
- Вақт оралиғини мустақил белгилаш;
- Сонларнинг хона рақамларини мустақил белгилаш;
- Сонлар тўплами миқдирини киритиш;
- Сонларнинг тартибини кўрсатиб бориш;
- Сонлар йиғиндисини кўрсатиб бориш.

Ишлаб чиқилган интеллектуал ўйин дастурларининг афзалликлари қуйидагилардан иборат: тезкорлик, мобиллик, мантиқий фикрлашнинг шаклланиши, тафаккурни ривожланиши, жамоавий бўлиб ишлашга иштиёқ, индивидуаллик.

Дастурларнинг самарадорлиги қуйидагилардан иборат: иқтисодий, экологик, хатоликлар, вақт.

Мактабгача таълим ташкилотидаги педагогик жараёнда бола лаёқат ва истеъдодларини адекват диагностика қилиш тизими ишлаши, уларга эътиборли бўлиш, уларни ривожлантиришни бош мақсад қилиб олиш, уларга мос педагогик шарт-шароитларни ташқил қилиш, шунингдек бола шахси, унинг руҳияти ва интелелктуал қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда оптимизм руҳида тарбия жараёнини ташкил қилиш зарур.

REFERENCES

1. Incheon declaration/Education 2030: Towards incluzive and equitable quality education and lifelong learning for all (Word Education Forum, 19-22 may 2015, Incheon, Republic of Korea). 6p. 26 P.
2. Давыдов, В.В. Теория развивающего обучения [Текст] / В.В.Давыдов. - М. : ИНТОР, 1996. - 544 с.
3. Григорян Н.В. Образность и познание. // Психологический журнал. - 1999. - №5. - с. 48-59.
4. Давыдов В.В., Зинченко В.П. Предметная деятельность и онтогенез познания. // Социальная и природная культура познания / Под ред. Лекторского В.А., Ойзермана Т.И., М.: Мысль, 2002. - 426 с.
5. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. Москва: Интер, 1996. - 245 с.
6. Джедд К. Мир ребёнка. С-Пб.: Питер, 1998. - 326 с.
7. Валлон В. От действия к мысли. М.: Имма-Пресс, 1999. - 238 с.

OLIY TA`LIM MUASSASALARIDA TA’LIM SIFATINI OSHIRISHDA ELEKTRON AXBOROT TA`LIM RESURSLARINING O ‘RNI

Achilov O`tkir Isomitdinovich
O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti Maktabgacha ta`lim nazariyasi va metodikasi kafedrasi o`qituvchisi
E-mail: achilov.uz1985@gmail.com

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993404

Annotatsiya. *Mazkur maqolada axborotlashgan jamiyatda EATRning davr talabiga moslashuvchanligi va mazmunini o‘zgartirish qulayligi, bu esa uning yaratilish jarayonining murakkab tuzilganligidan dalolat beradi. Darslik va o‘quv qo‘llanmalari davlat ta’lim standartlariga muvofiq nashr etishni tartibga soluvchi an’anaviy qat’iy tizimga ham albatta asoslanishi shartligini. Agar biz murojaat etayotgan bosma nashrga EATR mazmunining asosiy manbai deb qarasak, demak, uning mazmun darajasini oldindan aniqlashini.*

Kalit so'zlar: *onlayn ta'lim, masofaviy ta'lim, elektron ta'lim muhiti, didaktika tamoyillari, ta'lim mazmunini boshqarish tizimlari.*

O‘quv materialini tuzishda dasturiy ta’minotni osonlashtirilishi, darslikka moslashishi, individual o‘quv traektoriyalarini yaratish imkoniyatini ta’minlashi, talabalarning shaxsiy xususiyatlarini, ularning o‘quv tayyorgarlik darajasi va psixologik xususiyatlari kabilarni inobatga olish zarur.

Darslik yaratishning grafikka yo‘naltirilgan yondashuvi kursni o‘tishning traektoriyalarini to‘plam shaklida ifodalash bilan belgilanadi. Berilgan graf, ya’ni to‘plamning uchlarida mazmun elementlari joylashsa, yoylarning yo‘nalishi orqali bu elementlar ketma-ket o‘tadi, tarmoq nuqtalari esa o‘quv jarayonini talabaning shaxsiy xususiyatlariga moslashtirishga xizmat qiladi. Vazn sifatida topshiriqlarning murakkabligini yoki ularni hal qilish uchun zarur bo‘lgan vaqtni inobatga olingan. Natija sifatida olingan ilk qiymatlar nazoratchilar tomonidan aniqlanadi, so‘ngra talabalarning bilim darajasiga qarab pedagog tomonidan to‘g‘rilanishi ham mumkin. Bunday holda, har bir o‘quv traektoriyasi to‘plamdagi yo‘lga modellashtiriladi [1]. Ushbu ma’lumotlar tuzilmasini yaratishda mavzularni o‘rganish tartibi, ularning o‘zaro bog‘liqligi, topshiriqlarning murakkablik darajasi hamda topshiriqlarni emini topishda talabalarning mustaqillik faoliyatini inobatga olish kerak.

Ma’lumotlar tuzilmasida kerakli yo‘lni topish bilan bog‘liq algoritmlardan foydalangan holda bir qancha didaktik muammolarni hal qilish mumkin:

1) foydalanuvchilarning o‘quv kompetensiyalari shakllanishini nazorat qilish maqsadida murakkablikka ega topshiriqlar majmuasini yaratish;

2) o‘quv materialini o‘zlashtirishning eng maqbul usuliga xizmat qiladigan o‘ziga xos o‘quv traektoriyalarini tuzish;

3) EATR mazmunini foydalanuvchilarning ma’lum bir auditoriyasi uchun moslashtirish kabilar.

Yuqorida keltirilgan fikrlardan grafikka yo‘naltirilgan yondashuv EATRni yaratish bilan bog‘liq ikkita didaktik tamoyilini shakllantirishga imkon beradi degan asosli xulosaga kelish mumkin:

- tahsilda yakka tartibda yondashuvlarni amalga oshirishning elektron axborot ta’lim resurslari yordamida shakllantirishning didaktik tamoyili;

- foydalanuvchilar bajargan ishlarning natijasini ikki tomonlama aloqa va statistik qayta ishlash asosida amalga oshiriladigan elektron axborot ta’lim resurslarining moslashuvchanlik didaktik tamoyili.

Boshqa davlatlarda bo‘lgani kabi iamlakatimizda ham bosma va elektron nashrlarga qo‘yiladigan talablar qonun hujjatlarida qayd etiladi. ishi ma’lum. Italiyada maktab amaliyotida faqat elektron versiyasi mavjud bo‘lgan, hech bo‘lmaganda nnternet orqali yuklab olish mumkin bo‘lgan darsliklardan foydalanishga ruxsat beriladi. Demak, bir nomdagi darslikning bosma va elektron variantlari mavjudligi haqiqatdir va bu ularning mazmuni va tuzilishiga qo‘yiladigan talablarni o‘zida namoyon etadi.

Axborotlashgan jamiyat ehtiyojini qondiruvchi zamonaviy darslik - axborot-ta’lim muhitining asosi sifatida uning tamal toshidir. Odatdagi qog‘oz variantdagi darslik bilan unga asoslangan elektron versiyasidan birgalikda foydalanish hozirgi zamon uchun odatiy hol hisoblanadi [2]. Bundan shu aniqki, elektron shaklda ham, bosma variantdagi nashr muhim emas, muhimi qanday shaklda bo‘lmasin kerakli majmualar, mashqlar to‘plamlari, tegishli ma’lumotlarni o‘z ichiga olgan o‘quv-uslubiy majmua bo‘lishi lozim.

Ammo EATR an’anaviy yaratilgan bosma nashrdagi darslikning asosiy afzalliklarini to‘liq saqlab qolgan holda ba’zi imkoniyatlari bilan ulardan usutnlikka erishadi:

1) o‘qitishning hozirgi zamon tizimlari va pedagogik imkoniyatlari asosida tezkor yangilash texnologiyasini qo‘llab-quvvatlaydi;

2) o‘qitishning usullari va texnikasini vizuallashtirish imkoniyatiga ega;

3) o‘qitish jarayonida o‘qituvchilar va talablarning interaktiv o‘zaro aloqalarini, talabalarga o‘rganilayotgan materialni mustaqil o‘zlashtirish bo‘yicha mustaqil ishlash imkonini berishni hamda o‘qish jarayonida ularning olgan bilimlarini va ko‘nikmalarini baholashni ta’minlovchi axborot texnologiyalari to‘plamiga ega;

4) darslarda ham, mustaqil ta’lim jarayonida ham talaba ta’lim mazmuni bilan o‘zaro aloqada bo‘lishi uchun qulay, intuitiv tushunarli sharoitlarni ta’minlaydi;

5) o‘quv materialini majmuaviy taqdim etish imkoniyatini ta’minlaydi, EATRda o‘rganilayotgan predmet bo‘yicha ta’lim mazmunini yaxlit ko‘rinishda birlashtirishga imkon beradi;

6) har bir talaba uchun materialni o‘rganishning individual traektoriyasini amalga oshirish imkoniyatini beradi;

7) faol-faoliyat kognitiv muhitini yaratadi;

8) ikki tomonlama o‘zaro qaytar aloqaning mavjudligi ta’lim jarayoni uchun keng imkoniyatlarni yaratadi [3, 9-10-b.].

Ma’lumki, AKTlaridan foydalanishning ijobiy tomonlari bilan bir qatorda ulardan foydalanishda belgilangan qoidalarga ham amal qilinishi lozim [4]. CHunki, kompyuterning keng chastotali spektrining elektromagnit maydoni inson salomatligiga salbiy ta’sir qiladi, noqulay sharoitlarda kompyuterda vaqt bo‘yicha me’yordan ortiq ishlash ko‘z bilan bog‘liq turli kasalliklariga sabab bo‘lishi mumkin. SHuningdek, kompyuterda uzoq ishlash insonning vegetativ asab tizimining buzilishiga ham olib kelishi mumkin. Raqamli texnik qurilmalarning doimiy ravishda takomillashib borishi natijasida ular bilan ishlashni tartibga soluvchi me’yoriy hujjatlar chiqarilishiga ulgurmay qolinyapti. Masalaning yana bir jihati mavjudki, bosma nashrdan farqli ravishda elektron o‘quv qo‘llanmalarini ta’limga joriy etish elektr energiyasining mavjudligiga ham bog‘liq.

Yuqorida aytilgan salbiy holatlarning oldini olish uchun o‘quv jarayonida AKTdan foydalanishda ma’lum me’yor va chegaralarga amal qilinishi zarur. Bosma nashrda chop etilgan darslikdagi imkoniyatlar etarli bo‘lmagan hollardagina EATR ning pedagogik jihatlaridan foydalanish zarur, shuningdek, talaba shaxsidagi indivilual jihatlarni aniqlash zarurarti tug‘ilgandagina AKT murojaat qilish o‘zini oqlaydi [5].

Xulosa qilib aytadigan bo`lsak odatdagi bosma nashrlardan ham unumli foydalangan holda elektron darslikdan ham ta’lim mazmuni sifatini oshirishda foydalanish ma’qul, albatta. Darslikning bosma va elektron versiyalari birligida talabalarning o‘quv-bilish faoliyatini tashkil etish va boshqarishning didaktik masalalarini hal qiladi. O‘qitishning o‘zgaruvchanligini ta’minlaydi, talabalarga individual ta’lim traektoriyalarini loyihalashtirishni amalga oshirish imkoniyatini beradi.

Yuqoridagilarni inobatga olib EATRning davr talabiga moslashuvchanligi va mazmunini o‘zgartirish qulayligi qayd etildi, bu esa uning yaratilish jarayonining murakkab tuzilganidan dalolat beradi. Darslik va o‘quv qo‘llanmalari davlat ta’lim standartlariga muvofiq nashr etishni tartibga soluvchi an’anaviy qat’iy tizimga ham albatta asoslanishi shart. Agar biz murojaat etayotgan bosma nashrga EATR mazmunining asosiy manbai deb qarasak, demak, uning mazmun darajasini oldindan aniqlash mumkin.

REFERENCES

1. Мартюшова Я. Г Дидактические принципы конструирования электронного учебника для студентов университетов. 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования. Дисс. На оиск. Канд. пед. наук. Москва. 2019. 134 с.
2. Алексашкина Л. Н. Электронные формы учебников истории: образовательный потенциал и использование в школьной практике // Преподавание истории и обществознания в школе. - 2017. - № 2. - С. 28 - 38.
3. Электронные учебники: рекомендации по разработке, внедрению и использованию интерактивных мультимедийных электронных учебников нового поколения для общего образования на базе современных мобильных электронных устройств. – М.: ФГАУ Федеральный институт развития образования, 2012. - 84 с.
4. СанПиН 2.2.2/2.4.1340-03 Гигиенические требования к персональным электронно-вычислительным машинам и организации работы. [Электронный ресурс]. - Режим доступа :http://docs.cntd.ru/document /901865498 /
5. Кузнецов, А. А. Учебник в составе новой информационно- коммуникационной образовательной среды: методическое пособие. - М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2010. - 63 с.
6. O`I.Achilov Oliy ta`lim muassasalarida pedagoglar talabalarning o`quv jarayonida elektron axborot ta`lim resurslaridan foydalanib baholashning funksionallik didaktik tamoyili. Ta`lim, fan va innovatsiya ma’naviy-ma’rifiy, ilmiy-uslubiy jurnal. ISSN 2181-8274 2-son 2023-yil.
7. O`I.Achilov Elektron axborot ta’lim resurslari mazmunini tanlash ularni yaratishda foydalaniladigan didaktik tamoyillar tavsifi. O‘zMU xabarlari Mirzo ulug‘bek nomidagi o‘zbekiston milliy Universiteti ilmiy jurnali. 1/4/1 2023
8. O`I.Achilov Processes of organizing the creation of electronic textbooks for students of the pedagogical institute. American journal of social and humanitarian researchissn: 2690-

9626Vol. 3, No. 1, January 2022 ISSN 2690-9626 (online), Published by “Global Research Network LLC" under Volume: 3 Issue: 1 in January-2022

9. O`I.Achilov A Systematic Approach to the Creation of E-Textbooks for Full-Time and Distance Learning of Students of Pedagogical Institutes// Middle european scientific bulletin issn 2694-9970.volume 20 jan 2022
10. O`I.Achilov Pedagogika institutlari talabalari uchun Elektron axborot ta’lim resurslarini ya ratishning didaktik tamoyillari.// International Conference on Multidimensional Innovative Research and Technological Analyses http://www.conferenceseries.info/index.php/ ICMRITA

ZAMONAVIY INFORMATIKADA AXBOROT XAVFSIZLIGI SOHASIDAGI BILIMLARNING RIVOJLANISHI

Matchanov Baxrombek Jumanazarovich
Urganch davlat universiteti, katta o‘qituvchi
Orcid raqami: 0000-0001-8585-8484
baxrombek.m@urdu.uz, bahrom_job@inbox.ru

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993428

Annotatsiya. *Axborot xavfsizligi masalalari bilan Qadimgi Misrda, Yunonistonda, O‘rta asrlarda, Uyg‘onish davrida, XX asrdagi jahon urushlari davrida ko‘rib o‘rganila boshlagan. Ammo axborot xavfsizligi sohasining jadal rivojlanishi XX asr o‘rtalarida kompyuter texnologiyalarining rivojlanishi bilan boshlandi. Iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasi bilan bog‘liq bo‘lgan IV sanoat inqilobi davriga o‘tish mukammal axborotlashtirishga olib keldi, axborot texnologiyalari zamonaviy jamiyat hayotiga kirib bordi, istalgan turdagi faoliyat sohasiga mustaxkam o‘rnashib oldi.*

Kalit so’zlar: *informatika, zamonaviy, axborot, xavfsizlik.*

Axborot xavfsizligiga tahdidlarning soni va intensivligi toboro oshib bormoqda, shunday bo‘lsada axborotni himoya qilishning yangi vositalari ham paydo bo‘lmoqda. Bugungi kunda jamiyatning axborot texnologiyalaridan foydalanmaydigan biron bir tarmog‘ini tasavvur qilib bo‘lmaydi va shunga mos ravishda axborot resurslariga hujumlar hamma joyda amalga oshiriladi.

Tarixiy nuqtai nazardan qaraganda, axborot xavfsizligi muammolari bilan qadim zamonlardan beri shug‘ullanib kelinmoqda. Inson xabarni saqlash va uzatish belgilarini ixtiro qilgandan so‘ng, ko‘p o‘tmay, u ruxsat berilmagan shaxslardan ma’lumotni yashirishni xohladi.

Axborot xavfsizligi sohasidagi ishlarning holati tahlili shuni ko‘rsatadiki, axborotni himoya qilishning konsepsiyasi va tuzilmasi yaxshi shakllangan bo‘lib, u quyidagilarga asoslanadi[1]:

- sanoat asosida ishlab chiqarilgan axborotni himoya qilishning yuqori darajada rivojlangan texnik vositalari majmui;
- axborot xavfsizligi masalalarini hal qilishga ixtisoslashgan ko‘plab tashkilotlar;
- ushbu muammoga qaratilgan yetarlicha tizim belgilangan;

muhim amaliy tajriba va boshqalar.

Qadimgi davrlardan hozirgi kungacha bo‘lgan axborot xavfsizligi tarixi Devid Kahn va Soboleva T.A. kitobi asosida mualliflar tomonidan qayta ishlanganligi quyidagi jadvalda keltirilgan[2].

1-jadval.

Axborot xavfsizligi sohasidagi bilimlarning rivojlanish xronologiyasi.

Monoalfavitli shifrlar (miloddan avvalgi 3 ming – milodiy VIII asr).	Hindiston, Mesopotamiya, Qadimgi Misr	mil. avv. XX asrgacha	Qadimgi hind yozuvlarida unli xarflarni undosh xarflarga almashtirish. Mesopotamiya: loy taxtachalarga ismlar o‘rniga raqamlarni yozish. Fir'avnning hayoti tarixi, toshlarga ierogliflar, almashtirish shifrlari bilan yozilgan.
	Qadimgi	mil. avv.	

	Gretsiya, Xitoy	XIX-VI asrlar	Axborotni sir saqlash va xavfsiz uzatish uchun uni shifrlash texnika va algoritmlari Lizandr, Ssital, Polibiy, Eney, Pifagor, Platon, Aristotel, Sezar va boshqa ko‘plab olimlarning asarlarida tasvirlangan.
	Qadimgi Rim	mil. avv. V asrdan mil. avv. IV asrgacha	
Polialfavitli shifrlar (IX - XIX asrlar)	O‘rta asr	V-XVI asrlar	Odamlarni qadimgi yozuv sirlarini ochishga bo‘lgan intilishlari haqida kitob (855). Al-Kindi "Kriptografik xabarlarni shifrini ochish bo‘yicha qo‘lyozma" (IX asr). AsSuli "Adab al-Kuttab" ("Kotiblar uchun qo‘llanma") soliq yozuvlarini shifrlash bo‘yicha ko‘rsatmalar (X asr). Shihob al-Qashkandiy “Shauba al-ashcha” (14 jildli ensiklopediya) “Maxfiy xabarlarni maktublarda yashirish haqida” bo‘limida 7ta shifrlash usulini, Qur’on matni asosida arabcha harflar jadvalini bayon qiladi. (1412). Albert Leon Battista "Shifrlar haqida risola" risolasi (1466), shifrlash diskini kashf etdi. Abat Tritemius (1508) Tritelliy I. Gerolamo Cardano "aylanuvchi panjara" shifrlash moslamasini ixtiro qildi (1550). Jovanni Belazo "shior" yoki paroldan foydalanishni taklif qildi (1553). Neapollik Jovanni Batista de la Porta, “Maxfiy yozishmalar haqida” (1563). Blez de Vijiner "Shifrlar haqida risola" (1586) va boshqalar.
	Yangi davr, Ma’rifat davri	XVII	"Qora qutilar davri" - Buyuk Britaniya Qirolligi, Frantsiya, Avstriya, Vengriya, Germaniya, Rossiyada shifrlash xizmatlarining paydo bo‘lishi. Jefferson T. — AQSHning uchinchi prezidenti — shifrlash silindrini ixtiro qilgan (1790); Charlz Uitston bigramma shifrlashni ixtiro qildi (1854); Eten Bazeri, Bazeri silindrini yaratdi (1891).
		XVIII	
		XIX	

Elektromexanik qurilmalar (20-asr boshlari).	XX asr jahon urushlari, III va IV sanoat inqiloblari. Hozirgi davr	XX	Gilbert Vernam birinchi amaliy shifrlash mashinasini yaratdi (1917). Edvard Xebern "Enigma" aylanadigan kriptografik mashinasi (1923). Alan Turing "Enigma" shifrlarini buzish uchun "Koloss" kompyuterini yaratdi. Klod Shenon "Aloqaning matematik nazariyasi" (1948). Diffi U. va Hellman M. E. “Kriptografiyadagi yangi yo‘nalishlar” (1979); Standart 5200.28 "Ishonchli hisoblash tizimini baholash mezonlari" (TCSEC- «Trusted Computing System Evaluation Criteria») (AQSh, 1983). Simmetrik va asimmetrik shifrlash algoritmlari.
Zamonaviy kriptografiya, huquq, etika, texnologiya (20-asrning o‘rtalaridan). standartlar,		XXI	Internet olamini muhofaza qilish (XXR, 2000); Axborot xavfsizligi strategiyasi (AQSh, 2003); Rivojlangan barcha mamlakatlarda axborot xavfsizligi va axborotni himoya qilish qonunlari doktrinalari; Axborot xavfsizligi sohasidagi xalqaro standartlar va boshqalar.

1-jadvaldan ko‘rinib turibdiki, dastlab axborotlarning maxfiyligi kriptografiya yordamida yashirish orqali ta’minlangan. XX asr o‘rtalarida elektron xisoblash mashinalar yaratilishi bilan ma’lumotlarni saqlash, uzatish va qayta ishlashning yangi usullari paydo bo‘ldi, kriptografik algoritmlar nihoyatda murakkablashdi, axborotni himoya qilishning yangi usullari: texnik, dasturiy, tashkiliy, huquqiy va axloqiy usullari paydo bo‘ldi.

Natijada axborot xavfsizligi axborot aylanishining bir qismi bo’lib, ayni paytda matematika, fizika, huquq, iqtisod, psixologiya, sotsiologiya, tarix va boshqa fanlar bilan uzviy bog’liq bo’lgan fanlararo fan xisoblanadi.

Ko‘pgina jarayonlarni raqamli muhitga o‘tkazish axborot xavfsizligini ta‘minlash xarajatlari va ma’lumotlarning qiymatini o‘zaro bog‘lashda iqtisodiy qonunlar va tahlil usullarini qo‘llash zaruratini keltirib chiqardi. Kembrij universitetining xavfsizlik muhandisligi professori Anderson Ross ta’kidlashicha, 2000-yillardan boshlab axborot xavfsizligi kriptografiya ko‘rinishidagi matematik komponentga ega bo‘lgan texnik intizom bo‘lishni to‘xtatdi, texnologiya, iqtisodiyot va psixologiya chorrahasida joylashgan fanga aylandi[3].

Hozirgi vaqtda axborot xavfsizligi shaxs, jamiyat va davlatning iqtisodiy xavfsizligining bir qismiga aylandi. Axborot xavfsizligi sohasidagi ko‘plab ilmiy nashrlar kriptografiya bilan bog‘liq bo‘lib, u zamonaviy informatikaning bir bo‘limi bo‘lib, axborotlarni buzilishidan himoya qilishda maxfiylik, yaxlitlik va mavjudlik eng kuchli usullaridan biriga aylandi.

Axborot xavfsizligi asoslarining fan sifatida alohida o‘rni axborotning foydali qazilmalar bilan bir qatorda eng qimmatli resurslardan biriga aylanganligi sababli yuzaga keldi. Kompyuterdan nafaqat optimallashtirish va samaradorlikning kuchli vositasi, balki noqonuniy xatti-harakatlar qilish vositasi sifatida ham foydalanish mumkin. Axborot xavfsizligi tahdidlari qaysi sohada faoliyat yuritishidan qat'i nazar, barcha tashkilotlar uchun doimiy xavfga aylandi.

REFERENCES

1. Matchanov B.J. Axborot xavfsizligi tizimining asosiy konseptual qoidalari - // «AXBOROT TEXNOLOGIYALARI, TARMOQLAR VA TELEKOMMUNIKATSIYALAR – ITN&T-2023» mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya, TATU Urganch filiali, 2023-yil 5-6 may. 547-551 betlar.
2. KAHN, D. Codebreakers. The story of Secret Writing. New York: Macmillan, 1967, 473 p.
3. ANDERSON, R. Why Information Security is Hard An Economic Perspective. B: 17th Annual Computer Security Applications Conference. December 10-14, 2001. New Orleans, Louisiana.

МУАММОЛИ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

[1]Абдураҳимова М.О. , [2]Абдуқодирова Ш.А., [3]Тўлаева М.Х.
[1]Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти” Миллий тадқиқот университети, ассистент
[2]Наманган давлат университети, магистрант
[3]Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти” Миллий тадқиқот университети, талаба

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993443

Аннотация. *Мақолада юқори салоҳиятли кадрлар тайёрлашда ва замонавий таълим жараёнини ташкил этишда муаммоли таълим технологияларидан фойдаланиш ва муаммоли вазиятларни юзага келиш омиллари ўрганиб чиқилган.*

Калит сўзлар: *муамолли таълим, технология, назария.*

Кириш. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг 2030 йилгача барқарор ривожланиш кун тартибининг асосий таркибий қисмии сифатида сифатли таълим ўрин олган. Ушбу жараённи тез ва самарали ташкил этиш учун, яъни мақсадга элтувчи асосий ёрдам воситаси бу рақамли технологиялардир. Бугунги кунда технология ютуқларидан тўғри фойдаланиш нафақат ётук кадрлар тайёрлаш учун замин яратади, балки, энергия тежаш, табиатни турли ифлосланишлардан ҳимоя қилиш, шунингдек, чиқиндиларни қайта ишлаш каби жараёнларда ҳам ўз самарасини бермоқда.

Мамлакатимизда таълим самарадорлигини ошириш, шахснинг таълим марказида бўлишини ва ёшларнинг мустақил билим олишларини таъминлаш мақсадида таълим муассасаларига яхши тайёргарлик кўрган ва ўз соҳасидаги билимларни мустаҳкам эгаллашдан ташқари замонавий педагогик технологияларни ва интерфаол усулларни биладиган, улардан ўқув ва тарбиявий машғулотларни ташкил этишда фойдаланиш қоидаларини биладиган мутахассислар керак. Бунинг учун барча фан педагогларини янги педагогик технологиялар ва интерфаол усуллар билан қуроллантириш ва эгаллаган билимларини ўқув–тарбиявий машғулотларда қўллаш малакаларини узлуксиз ошириб боришлари лозим.

Замонавий таълимни ташкил этишга қўйиладиган муҳим талаблардан бири ортиқча руҳий ва жисмоний куч сарфламасдан, қисқа вақт ичида юксак натижаларга эришишдир. Қисқа вақт ичида муайян назарий билимларни талабаларга етказиб бериш, уларда маълум фаолият юзасидан кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш. Улар томонидан эгалланган билим, кўникма ва малакалар даражасини баҳолаш ўқитувчидан юксак педагогик маҳорат талаб этади. Бу муҳим вазифани амалга ошириш олий таълим муассасаларида ўқитишнинг анъанавий методларини илғор педагогик технологиялар билан қўшиб олиб боришни тақазо этади.

Ўзбекистонда Кадрлар тайёрлашнинг Миллий дастурида таълим-тарбияни тубдан ислоҳ қилиш илғор педагогик технологияларни жорий этиш, шунингдек “Таълим беришнинг илғор педагогик технологияларини, замонавий ўқув-услубий мажмуалари яратиш ва ўқув-тарбия жараёнини дидактик жиҳатдан таъминлаш”га боғлиқлиги кўрсатилади [1]. Шахсни шакллантиришга нафақат таълим мазмуни, балки қўлланилаётган ўқитиш технологиялари ҳам муҳим рол ўйнайди. Ўқув жараёни ўқиш ва

билиш фаолиятига ўзгартиришнинг имкониятларидан бири муаммоли ўқитиш технологиясини татбиқ этишдан иборат. Чунки муаммоли ўқитиш жараёнида ўқитувчилар ҳам, тингловчилар ҳам ўзларининг интеллектуал, жисмоний, маънавий имкониятларини ўқув ва амалий муаммоларни ечиш учун доим синовдан ўтказадилар. Бу жараёнда ҳосил бўлган кўникма ва малакалар ахборот жамияти шароитларида яшаш учун зарур сифатларни шакллантиришга олиб келади. Инсон тафаккури муаммоли вазиятларни яратиш, муаммони қўйиш ва уни ечишдек ноёб қобилиятга эга бўлганлиги сабабли инсоният томонидан илмий-техникавий кашфиётлар амалга оширилган. Педагогик тафаккурни ўқув жараёнида муаммоларни ечишга йўналтириш, яъни таълим жараёнига муаммоли ўқитишни жорий этиш тингловчиларига тайёр билимларни ўзлаштиришдан аста-секин мустақил фаолиятга ўтиш имкониятини беради.

Замонавий таълим жараёнини ташкил этишда муаммоли таълим технологияларидан фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади. Ушбу технологиянинг мақсади талабаларга ўқув фанининг мавзусидан келиб чиққан турли муаммоли масала вазиятларинг ечимини тўғри топишларига ўргатиш, уларда муаммо моҳиятини аниқлаш бўйича малакаларни шакллантириш, муаммолар ечишнинг баъзи усуллари билан таништириш ва услубларни тўғри танлашга ўргатиш, муаммони келиб чиқиш сабабларини, муаммони ечишдаги хатти-ҳаракатларни тўғри аниқлашга ўргатишдан иборат.

Муаммоли таълим технологияси жуда қадим замонлардан буён шаклланиб келмоқда. Жумладан, қадимги Грецияда муаммоли савол-жавоблар, қадимги Хиндистон ва Хитойда муаммоли бахс-мунозаралардан кенг фойдаланилган. Муаммоли таълимни америкалик психолог, файласуф ва педагог ДЖ.Дьюи 1894 йилда Чикагода ташкил этган тажриба мактабида қўллаган. XX асрнинг 60-йилларида бу йўналишда тадқиқотлар олиб борилди. 70-80-йилларга келиб, амалиётга кенг жорий этилди. Муаммоли таълимнинг асосий ғояси билимларни ўқувчиларга тайёр ҳолда бериш эмас, балки улар томонидан дарс мавзусига тегишли муаммолар бўйича ўқув-тадқиқотларини бажариш асосида ўзлаштирилишини таъминлашдан иборат [2].

Муаммоли таълим талабаларнинг фикрлаш жараёнини ишга солиб, уларнинг мавҳум тафаккури, аналитик-синтетик фаолиятига ижобий таъсир кўрсатади, чунки, бу технология талабадан муаммо асосида баён этилган материалнинг ечимини топишни тақазо қилади. Педагоглар материални тайёр ҳолда эмас, балки ўзлари учун янги фактлар ва ҳодисаларни уларга маълум бўлган билимларга таяниб таққослаш йўли билан тушунтириб боришлари керак. Ўқув жараёнида талабалар тафаккурининг юксак фаоллигига эришиб, уларнинг мустақиллигини аста-секин ўстириб бориш йўли билан ўтади. Муаммоли вазият қуйидаги ҳолларда вужудга келади:

- ✓ талабаларнинг билимлари билан улар янги вазифаларни ҳал қилаётганларида уларга қўйиладиган талаблар ўртасида номувофиқлик сезилиб қолган пайтда муаммоли вазиятлар пайдо бўлади. Талаба ўз билимининг етарли даражада чуқур эмаслигига ёки ниҳоятда юзаки эканлигига ишонч ҳосил қилганида унда янги назарий ва амалий билимлар ҳамда кўникмалар ҳосил қилишга, улардан фойдаланиб усулларини ўрганиб олишга эҳтиёж туғилади;
- ✓ талаба ўз билимлари системасидан фойдаланганда вазифани тўғри ҳал қилиш имконини бера оладиган бирдан-бир зарур билимларни танлаб олишни билмай

қолган вақтда муаммоли вазият пайдо бўлади. Агар вазифани тўлиқ бўлмаган маълумотлар билан ҳал этиш талабани мустақил билим олиш йўлига солса, талаба олдига ортиқча маълумотлар билан ҳал этиладиган вазифалар қўйиш – талабани билимларни танлаш ва баҳолашга мажбур этади, яъни унинг мустақил изланиш фаолиятини фаоллаштиради;

- ✓ талаба ўз билимларидан фойдаланишнинг янги амалий шарт – шароитларига дуч келиб қолганда муаммоли вазият вужудга келади ва бу ўз билимларини амалда қўллаш йўлларини излашдан иборат бўлади;
- ✓ вазифани ҳал этишнинг назарий йўли билан танланган усулнинг амалиётда амалга ошириб бўлмаслиги ўртасида, шунингдек вазифани ҳал этишнинг амалда эришилган натижаси билан назарий жиҳатдан асосланганлиги ўртасида зиддият юзага келганда муаммоли вазият пайдо бўлади.

Ўзбекистонлик педагог-ўқитувчилар муаммоли вазиятларни ўқув жараёнида тадбиқ этиш ва уларни таҳлил этиш жараёнида муаммони ҳал этиш мақсадида уларни бир неча босқичларга ажратишган. Улар қуйидаги 3 та босқичга ажратишган:

- ✓ исботлаш – бу муаммони илгари тўғри деб тан олинган сабаблар билан боғлиқликларини топиш асосида амалга оширилади;
- ✓ текшириш – буни танланган сабабнинг оқибатида ҳал этилаётган муаммо ҳосил бўлиши тўғрилини асослаш билан амалга оширилади;
- ✓ тушунтириш – бу муаммонинг ечими нима учун тўғрилигини тасдиқловчи сабабларни аниқлаш асосида амалга оширилади [3].

Муаммоли таълим техлодогияларни ўқув жараёнида қўллаш педагог қўйган ва талабалар қабул қилган муаммоларни ҳал этиш муаммоли вазиятни таҳлил қилишдан, ундаги қарама-қаршиликларни тушуниб олишдан ва ҳал этилиши талаб қилинаётган аниқ назарий ва амалий масалани аста-секин ифодалаб беришдан бошланган бўлса, натижада ҳар бир талаба бир қанча шундай саволларга дуч келиб қоладики, бу саволлар ундан гипотезалар қилишни, уларни асослаб бериш, текшириш ҳамда олинган натижаларни баҳолашни талаб этади. Муаммони ҳал қилиш йўлини топиш учун шунчаки қўшимча фактлар тўплашнинг ўзи етарли бўлмайди. У ўқувчиларнинг ўз тажриба ва билимларини қайта ишлаб, қўллашга қаратилган шахсий фикрлаш қобилиятлари билан бевосита боғлиқдир. Муаммоли вазиятларни ўқув жараёнининг барча босқичларида амалга ошириш мумкин. Жумладан, янги мавзу баёнида, ўтилган мавзуни мустаҳкамлаш жараёнида ва албатта билимларни назорат қилишда ҳам муваффақиятли равишда фойдаланиш мумкин.

Хулоса. Талабалар муаммони ҳал этиш жараёнида ўзлари учун янги муҳит очадилар, яъни жавобларни мустақил қидириш уларни билим олишга бўлган қизиқиш ва эҳтиёжларини қондиришга ва ўстиришга олиб келади. Шу сабабли олий таълим муассасаларида талабаларга таълим бериб келинаётган мутахассислик фанларини олиб бориш жараёнида ҳар бир мавзу юзасидан муаммоли таълим технологияларини қўллаш юқори салоҳиятли кадрлар тайёрлашга замин яратибгина қолмай, уларни келажакда ўз фикр ва мулоҳазаларини мустақил равишда баён этишларига катта омил бўлиб хизмат қилади. Шуни ҳам алоҳида таъкидлаш жоизки, ушбу технологиялардан ўқув жараёнида фойдаланиш нафақат, муаммони таҳлил қилишга, балки, вазиятни тўғри баҳолаш ва

муаммоларни бартараф этишда бир неча мақбул ечимларни шакллантиришга ижобий ёрдам беради.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Кадрлар тайёрлаш миллий дастури (ЎзР 29.08.1997 й. 463-I-ссон Қонуни билан тасдиқланган)
2. Йўлдошев Ж.Г., Усмонов С.А. Педагогик технология асослари.-Т, 2001.
3. Аманов Р.Ў., Бойназаров Б.Р. Ўқув машғулотларида муаммоли таълим технологиларини ташкил этиш ва бошқариш, муаммоли таълим услублари. “Аграр соҳани барқарор ривожлантиришда фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграцичси” мавзусидаги профессор-ўқитувчилар ва ёш олимларнинг I илмий-амалий конференция материаллари тўплами. Тошкент, 2017

O‘QUVCHILARNI KASBGA YO‘NALTIRISHDA HOZIRGI MEHNAT BOZORI TALABLARI VA KADRLARGA BO‘LGAN EHTIYOJNING MUHIM JIHATLARI

Avazbayev A.I.
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti dotsenti

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993458

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirishda hozirgi mehnat bozori talablari, kadrlarga bo‘lgan ehtiyojning muhim jihatlari muammolari yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *kasb, ehtiyoj, ilmiy tayyorgarlik, raqamlashtirish, texnologik madaniyat, kreativ sifatlar, ijodiy, kommunikativ.*

Yangi O‘zbekiston sharoitida ta’lim tizimi bilan mehnat bozorining hamkorlikda milliy xo‘jalik uchun zarur bo‘lgan kadrlar, jumladan, oliy malakali mutaxassislarni talab darajasida tayyorlash va ularni ish joylari bilan ta’minlashga qaratilgan ta’lim xizmatlari zamonaviy modellarini ishlab chiqilishi bu ikkala yo`nalish faoliyatlarini muvozanatlashning muhim dastagi hisoblanadi.

Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi «Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-2909-son Qarorida [1] ham kadrlar tayyorlashning mazmunini tubdan qayta ko‘rib chiqish, xalqaro standartlar darajasida oliy ma’lumotli mutaxassislar tayyorlashga zarur shart-sharoitlar yaratish masalasi dolzarb vazifa sifatida belgilangan.

Ma`lumki, mehnat bozori uchun zarur bo‘lgan ilmiy bilimli, malakali, tajribali, maxsus ko‘nikmalarga ega kadrlar ta’lim tizimida tayyorlanadi. Ta’lim insonga muayyan axborotni to‘plash, inson shaxsiyati tarkibida axborot mazmunini, ehtiyojlarini va qobiliyatlarini o‘zlashtirish va mustahkamlashga imkon beradi [2].

Hozirgi kunda mehnat bozori tomonidan yangi turdagi mutaxassislar – yuqori texnologiyalar sohasida aqliy mehnat qiluvchi ishchilarga ehtiyoj tobora oshib bormoqda. Uning **asosida fundamental ilmiy tayyorgarlikning** yuqori sifatligi, dunyoqarashning kengligi va yuqori kasb mahorati yotadi. Bu borada olimlar tomonidan ta’lim tizimini rivojlanishi bo‘yicha turli qarashlar mavjud. Jumladan, biri “ta’lim rivojlanish va hayot kechirishning asosiy ijtimoiy-genetik mexanizmiga aylanadi” [3] deb hisoblasalar ikkinchisi “ta’limga kasbiy faoliyat va hayot uchun tayyorlash institui sifati emas, balki hayotning o‘zini tashkil etish instituti sifatida qarash kerak”[4] desa uchinjisi “mehnat bozorini segmentlash nazariyasiga muvofiq olib borish zarur”[5] deb hisoblaydilar.

Ma`lumki, Jahon banki ekspertlari tomonidan muntazam “Jobs & Skills (Kasblar va Ko‘nikmalar)” mavzusida global darajada tadqiqotlar amalga oshirilib kelinmoqda. Tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, xozirgi kunda mehnat bozorida ish beruvchi tomonidan ishchi kuchining **kognitiv, ijtimoiy-hissiy, ilmiy-texnik va raqamli texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha ko‘nikmalarga** ega bo‘lishi zarurligi isbotlangan.

Jumladan, ishchi kuchining yuqorida keltirib o‘tilgan sifat ko‘rsatkichlarini rivojlantirish orqali mamlakatda samarali bandlikni ta’minlash, uning global raqobatbardoshligi ko‘rsatkichini yaxshilash, barqaror iqtisodiy o‘sish ko‘rsatkichlariga erishishi bilan birgalikda, mehnat bozorida ishchi kuchining tarkibiy jihatdan takomillashuvi ta’minlanadi.

Jahon amaliyoti tahliliga ko‘ra, aksariyat mamlakatlarda ta’lim xizmatlarini sifatini oshirish, mehnat bozoridagi mavjud ish o‘rinlari uchun har taraflama mos keluvchi ishchi

kuchini shakllantirish amalga oshirilayotgan islohotlarning ustuvor yo‘nalishlari qatoridan o‘rin egallaydi. Jahon banki ma’lumotlariga ko‘ra, bugungi kunda 15 yoshdan katta bo‘lgan dunyo aholisining 18,0 foizi (750 mln. kishi) bazaviy savodxonlik (o‘qish-yozish, qo‘shish-ayirish, ko‘paytirish-bo‘lish) darajasiga ega emas.

Jumladan, aksariyat bozor iqtisodiyoti shakllanayotgan va rivojlanayotgan mamlakatlar guruhida ish beruvchilar tomonidan yollanma ishchilarning etarli darajadagi kasbiy ko‘nikma va malakalarga ega emasligi bilan birgalikda, ta`lim tizimidagi xodimlarning innovatsion salohiyati past ekanligi ta’kidlab o‘tilgan[3]. Ushbu holat mehnat bozorida ishchi kuchiga bo‘lgan talab va ishchi kuchi sifati o‘rtasidagi keskin tafovutlar mavjud ekanligidan dalolat beradi.

Bugungi kunda mehnat bozoridagi vaziyatlarda quyidagilarni ya`ni umumta`lim maktabi bitiruvchilarini kasblarni to`g`ri tanlashida muammolar borligini hamda yoshlar har doim ham o'zlari olgan ta'lim yo'nalishi bo'yicha ishga joylasha olmayotganligini ko`rishimiz mumkin.

Maktab o`quvchilari o‘z imkoniyatlaridan, mehnat bozoridagi yangi tendentsiyalardan kelib chiqib, kelajak kasbini real tanlashi juda qiyin. Bundan tashqari, bugungi kunda bu tendentsiyalarni hech kim bilmasligi sababli, hamma narsa juda tez o'zgarmoqda - ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatdan tortib, aniq bozor talablarigacha.

Xulosa. O`quvchilarni kasb tanlashga yo`llashda maktabdagi mas`ullar o`quvchilarga shaxsiy va professional o'z taqdirini o'zi belgilashga o`rgatishlari zarur. Ma`lumki, insonning o'z taqdiri va hayotiy ma'nosi g'oyasida hal qiluvchi rol, shaxsning o'zini o'zi belgilashida etakchi omil hisoblanadi. Shuningdek o`quvchilarning asosiy qadriyatlarga nisbatan o'z pozitsiyasiga ega bo`lishi, ulardan biri ta'lim faoliyatining chuqur ma'nolarini tushunishidir. “Ta’lim insonga yordam beradi” jamiyatda o'z o'rnini belgilashda, uning mustaqil va mas'uliyatli mutaxassis sifatida rivojlanishini ta'minlaydi. Bugungi kunda o'qituvchi bilim manbai sifatida doimiy yangilanib turadigan axborot muhiti bilan raqobatlasha olmaydi. Shuning uchun kasb tanlashga yo`llash jarayonida o`quvchilarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish ko`nikmalarini shakllantirib boorish. Bu borada, yuqori sifatli ma'lumotlar, elektron va masofaviy ta'lim, ochiq Internet manbalari, Onlayn kurslar nazarda tutiladi. O`quvchilar bugungi kunda "Raqamli ta'lim muhiti" etakchi kadrlarni qayta tayyorlashni amalga oshirishda vosita ekanligini bilishlari va undan to`g`ri foydalanishlari zarur.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi «Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-2909-sonli Qarori.// O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami. –T.: 2017. –B.39.
2. Rejapov Xayrillo Xikmatullayevich. Kadrlar tayyorlash tizimi va mehnat bozorining iqtisodiy aloqalarini rivoshlanish yo‘nalishlari. – t.: 2022, 3(151)
3. Субетто А.И. манифест системогенетического и циклического мировоззрения и Креативной Онтологии / А.И.Субетто - Толяти, 1994. – С. 30
4. Гордиенко А.А. Социокултурные основания эволюции образования будущего // Современное образование: проблемы и перспективы. – 1995. – С. 5-19.
5. Doeringer P., Piore M., Internal Labour Markets and Manpower Analyses Lexington, Mass, 1971; Standing G. Unemployment and Labour Market Flexibility. ILO, - Geneva, 1986. – P. 19-20.

O‘QUVCHILARDA KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH DOLZARB IJTIMOIY-PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Davletov Erkaboy Yusubovich
Urganch davlat pedagogika instituti “Pedagogika, boshlang‘ich va maktabgacha ta’lim metodikasi” kafedrasi v.b. dotsenti

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993484

Annotatsiya. *Maqolada tayanch hayotiy kompetensiyalarni shakllantirish dolzarb ijtimoiy-pedagogik muammo ekanligi, “kompetensiya”, “kompetentlilik” tushunchalari, ularning tarkibi, mazkur tushunchalarga nisbatan turli-tuman yondashuvlar, kompetenisyalar va kompetentlilikning shaxs taraqiyotida tutadigan o‘rni tavsiflab berilgan. Ko‘plab pedagog va psixologlarning yondashuvlari tahlil qilingan. Mazkur tahlillar natijasida ilmiy qarashlar bayon etilgan. Shunga ko‘ra ushbu maqola pedagog olimlar, o‘qituvchilar, dastur va darslik mualliflari, tadqiqotchilar uchun dasturulamal bo‘lib xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar: *kompetensiya, kompetentlilik, shaxs taraqqiyoti, ta’lim jarayoni, bilim, ko‘nikma, malaka, tayanch hayotiy kompetensiya, fanga oid kompetensiya.*

Bugungi kunda ta’limni kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etish, o‘qituvchi hamda o‘quvchilarning kompetensiyalarini shakllantirish va muntazam tarzda rivojlantirib borish pedagogikaning dolzarb masalalariga kiradi.

Kompetensiya – o‘quvchilarning ma’lum sohada samarali faoliyat ko‘rsatishlari uchun ta’lim tayyorgarligiga oldindan qo‘yilgan ijtimoiy talab. Kompetentlilik ko‘p qirrali bo‘lib, uning bir necha talqinlari mavjud. Kompetentlilik o‘quvchi tomonidan tegishli kompetensiyalarga ega bo‘lishni anglatadi.

Kompetentlilik o‘quvchida tarkib topgan shaxsiy sifatlar va berilgan sohadagi faoliyati bo‘yicha to‘plagan minimal darajadagi bilim, ko‘nikma, malakalari va amaliy tajribalarini o‘z ichiga oladi. Xususiy kompetensiyalar bilan tayanch kompetensiyalar o‘zaro farqlanadi. Tayanch kompetensiyalar o‘quvchining istiqboldagi hayotiy-ijtimoiy faoliyati modeli hisoblanadi. O‘quvchilar muayyan bilim, ko‘nikma, malaka va tajribaga ega bo‘lgach, o‘zlari egallagan kompetensiyalarni faoliyatlari orqali tatbiq eta oladilar. Tayanch kompetensiyalar ko‘proq o‘quvchining istiqboldagi ijtimoiy faoliyati uchun zarur hisoblanadi. Xususiy o‘quv fani doirasida o‘zlashtiriladigan kompetensiyalar esa, asosan, o‘quv va istiqboldagi kasbiy faoliyat samaradorligini ta’minlaydi. Kompetensiyalar har bir mamlakat xalqining turmush tarzi, madaniy, ma’naviy hayoti, an’analaridan kelib chiqqan holda shakllantiriladi.

O‘quvchilarda shakllantiriladigan kompetensiyalar kreativ, ya’ni ijodiy yaratuvchilik xarakteriga ega bo‘lib, ularni muntazam faollikka undaydi. Bunday kompetensiyalar sirasiga **kommunikativ, axborotlar bilan ishlash, o‘zini o‘zi rivojlantirish, ijtimoiy-emotsional va fuqarolik** kabilarni kiritish mumkin. O‘quvchilarda kompetensiyalardan foydalanish tajribasini hosil qilishga alohida e’tibor qaratish lozim. Buning uchun o‘quv dasturlari, darsliklar, o‘quv qo‘llanmalarini kompetensiyaviy yondashuv asosida loyihalash, o‘qituvchilar tomonidan tanlanadigan ikkilamchi loyihalar tarkibiga kompetensiyalarni hosil qilishga xizmat qiladigan o‘quv materiallari, ta’limiy topshiriqlarni kiritish, raqamli didaktik vositalarni ishlab chiqishga xuddi shu nuqtai nazardan yondashish alohida dolzarblik kasb etmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ta’limning uzluksizligi, barkamol shaxsni tarbiyalashga yo‘naltirilganligidan kelib chiqqan holda umumiy o‘rta, o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limida

o‘qitiladigan umumta’lim fanlari mazmunining izchilligini ta’minlash maqsadida tayanch kompetensiyalar hamda har bir o‘quv fani mazmunidan kelib chiqqan holda fanga oid kompetensiyalar belgilab berildi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tayanch hayotiy kompetensiyalarni shakllantirishda umumiy va xususiy yondashuvlarni aniq hisobga olish va mavjud metodologik yondashuvlarga tayangan holda mazkur hodisaning nazariy-didaktik asoslarini ishlab chiqish pedagogika fani oldida turgan muhim vazifalardan hisoblanadi.

So‘nggi yillarda kompetentli yondashuv tushunchasi pedagogikada keng qo‘llanilmoqda. Ta’lim amaliyotida tez-tez qo‘llanilayotgan ushbu atama ta’lim mazmunida ustuvor o‘rin egallamoqda. Kompetentli yondashuv tayanch tushuncha sifatida zamonaviy pedagogikaning ilmiy tushunchalari tarkibiga singish bosqichlarini o‘tamoqda. Mazkur tushunchaning o‘ziga xos jihati uning pedagogika fanida eskirib qolgan tushunchalar bilan o‘zaro qiyoslashni taqozo qilishidadir. Biz o‘z tadqiqotimiz davomida kompetensiyaviy yondashuv doirasiga kiradigan va u bilan o‘zaro aloqador bo‘lgan tushunchalarni izohlashga harakat qilamiz. Ular: kompetensiya, kompetentlilik, kasbiy kompetentlik, pedagogik kompetentlik kabilar. Shu bilan bir qatorda biz tadqiqotimiz davomida kompetentlilik va tayyorlik, kompetensiya hamda bilim, ko‘nikma, malakalarning har biri ustida fikr yuritishga harakat qildik.

Kompetentli yondashuv yagona ta’lim jarayonini ta’minlashning konseptual asosi sifatida taqdim etiladi. Shuning uchun ham u bugungi kunda ta’lim mazmunini yangilashni taqozo qilmoqda. O‘tgan asrning 90 yillaridayoq, kompetentlilik tushunchasi, bir tomondan yangi kashfiyotlar va ishlanmalarni muvofiqlashtirish imkonini berib, insonning bilish faoliyati va amaliy harakatlariga taalluqlidir. Ikkinchi tomondan esa, har bir sinfda pedagogik vaziyat bilan bog‘liq holda ta’limiy talablarni aniqlashga ko‘maklashadi, deb yozgan edi H.C.Розов [6].

Kompetentlik tushunchasi so‘nggi yillarda asosan kasbiy ta’lim sohasidagi tadqiqotlarda keng qo‘llanilganligini ko‘rish mumkin. Jumladan, S.T.Turg‘unov, M.B.Ma’murov, O‘.Q.Tolipov, Sh.Q.Mardonov, G.T.Boymurodova, G.N.Ibragimovalarning ishlarida bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash, o‘qituvchilarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish sohasiga kompetensiyaviy yondashuvni tatbiq etishning ayrim masalalari tadqiq etilgan.

Kompetensiyaviy yondashuv doirasida tadqiqotlarni amalga oshirish umumiy o‘rta ta’lim maktablari davlat ta’lim standartlarini takomillashtirish bilan bog‘liq holda tadqiq etilmoqda. Bu sohada R.G.Safarova, M.M.Vahobov, Yu.M.Asadov, M.Pardaevalarning tadqiqotlarini alohida ko‘rsatib o‘tish mumkin.

Umumiy o‘rta ta’lim jarayoniga kompetensiyaviy yondashuvni tatbiq etish haqida fikr yuritganda И.А.Зимняя uchta sababni ko‘rsatib o‘tgan: integratsiyaning umumevropa va jahon miqyosidagi ko‘lami, ta’lim paradigmasining o‘zgarishi, ta’lim sohasidagi yo‘riqnomalar, ko‘rsatmalar, dasturlar va farmoyishlar[5].

O‘zbekistonda umumiy o‘rta ta’lim tizimini kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etishda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 10 dekabrdagi “Chet tillarini o‘rganish tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi PQ-1875-sonli, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2017 yil 6 apreldagi “Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limining Davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 187-sonli Qarorlari muhim ahamiyatga ega bo‘ldi.

Ma’lumki, kompetentli yondashuv insonning ijtimoiy hayotga har tomonlama tayyorligi va tarbiyalanganligi bilan bir qatorda shaxs sifatida shakllanishini ta’minlashda insonparvarlik

xarakteriga ega. Insonparvarlik prinsipiga asoslangan shaxsga yo‘naltirilgan ta’limning maqsadi o‘quvchilarga muayyan sohada bilim, ko‘nikma, malakalar majmuini taqdim etishdangina iborat emas, balki ularning dunyoqarashi, layoqati, kreativ faoliyati, mustaqil bilim olish ko‘nikmalarini rivojlantirishni ham nazarda tutadi. Shu bilan bir qatorda ular ongiga insoniy qadriyatlarni singdirishga xizmat qiladi. Bularning barchasi kompetentli yondashuvning o‘ziga xos xususiyatlarini ifodalaydi.

Kompetentli yondashuvning tayanch darajalari ta’limning bevosita maqsadga yo‘naltirilganligida namoyon bo‘ladi. Kompetensiyada o‘quvchilarning yuqori darajada umumlashgan ko‘nikma va malakalari mujassamlashadi. Ta’lim mazmuni esa to‘rt komponentli model orqali oydinlashadi. Ular: bilimlar, ko‘nikmalar, ijodiy faoliyat tajribasi va qadriyatli munosabat tajribasidan iborat.

Mutaxassislar kompetentli yondashuv doirasida ikkita tayanch tushunchani alohida ajratib ko‘rsatganlar. Ular: kompetensiya va kompetentlilik tushunchalari. Pedagogik nazariyada ularning mavjud jihatlarini aniqlashga alohida e’tibor qaratilmoqda. Kompetensiyalarning shakllanishi va ular orasidagi o‘zaro munosabatlar bunga misol bo‘la oladi. Olimlar orasida kompetensiyalarning tavsifiga doir yagona yondashuv mavjud emas. Bir qator mutaxassislar “kompetensiya” va “kompetentlilik” tushunchalari orasida o‘zaro chegara mavjud emas, deb hisoblaydilar. Shunday olimlar sirasiga В.С.Леднев, Н.Д.Никандров, М.В.Рыжаковlarni kiritish mumkin. Aksariyat mutaxassislar esa ular orasidagi farqli jihatlarni ko‘rsatib o‘tganlar.

А.В.Хуторской o‘z tadqiqotlarida bunday farqlarni alohida ajratib ko‘rsatgan. Uning ta’biricha, kompetensiya ta’limiy tayyorgarlikka qo‘yilgan ijtimoiy talab sifatida baholanadi. Kompetentlilik esa, muayyan kompetensiyani o‘zlashtirish, egallashdan iborat faoliyat bo‘lib, faoliyat predmetiga nisbatan shaxsiy munosabatni mujassamlashtiradi. А.В.Хуторскойning fikriga ko‘ra, kompetentlilik shaxsning sifati hisoblanadi. U insonning muayyan kompetensiyani egallashini taqozo etadi. Shu tariqa, kompetensiya bilimlar, ko‘nikmalar, malakalar, faoliyat usullari majmui bo‘lib, ta’lim mazmunining tarkibiy qismini tashkil etadi. Kompetensiya muayyan narsalar, jarayonlarga nisbatan faoliyatni amalga oshirish uchun zarur hisoblanadi. Kompetensiya - insonning muayyan sohada sifatli faoliyat ko‘rsatishi uchun nihoyatda zarur [7].

И.А.Зимняя kompetensiyani muayyan ichki potensial, yangidan shakllangan yashirin ruhiy holat sifatida talqin etadi. U insonning kompetentliligi doirasiga bilimlar, tasavvurlar, algoritmlarni kiritib, faoliyat ifodasi sifatida namoyon bo‘lishini ta’kidlaydi [5].

“Kompetensiya” va “kompetentlilik” tushunchalarini o‘zaro qiyoslab, ularni O‘zbekiston ta’lim tizimiga xos bo‘lgan “ta’lim jarayoniga qo‘yilgan talablar”, “ta’lim natijalarini baholash mezonlari va ta’lim darajalari” tushunchalari bilan tenglashtirish mumkinligini izohlashga harakat qilamiz. Shuni ta’kidlash kerakki, o‘zida bitiruvchi sinf o‘quvchilarining bilim, ko‘nikma va malakalariga qo‘yiladigan talablarni mujassamlashtirgan umumiy o‘rta ta’limning davlat ta’lim standartlari kompetensiyalarni ifodalaydi. O‘quvchilarning o‘zlari shaxsan erishgan aniq ko‘rsatkichlari esa ularning kompetentlilik darajasini aks ettiradi.[8]

Kompetentli yondashuvning insonparvarlikka xos jihatlarini tasdiqlagan holda shuni aytish mumkinki, zamonaviy pedagogik paradigma doirasida shaxsga yo‘naltirilgan pedagogik jarayonda o‘quvchilarda tayanch va fanga oid kompetensiyalarni shakllantirishni tadqiq etishga yo‘naltirilgan tadqiqotlar pedagogika fani va ta’lim amaliyoti uchun alohida ahamiyatga ega.

Ushbu muammoning dolzarbligini ta’kidlagan holda Е.В.Бондаревская kompetensiyani shaxsiy anglangan, insonning tajribasiga singan hodisa sifatida baholab, shaxsning bilimlari, ko‘nikmalari, malakalari tizimida o‘ziga xos o‘rin egallashini ko‘rsatib o‘tadi [4].

Kompetentlilik ta’limning asosiy maqsadi sifatida namoyon bo‘ladi. U faoliyatning turli turlarini amalga oshirishga tayyorlikni ifodalaydi. Kompetensiya bilim, ko‘nikma, malakalardan tubdan farq qilsada, ularni inkor etmaydi. Kompetensiya bilimlardan ular faoliyat turi haqida axborot berish bilan emas, balki faoliyat turida mavjudligi bilan farqlanadi. Kompetensiya ko‘nikmalardan turli vaziyatlarda turli-tuman topshiriqlarni yechish imkoniyatiga egaligi bilan ajralib turadi. Malakalardan esa kompetensiya anglanganligi, avtomatlashmaganligi bilan farqlanib, u o‘quvchilarga nafaqat odatiy, balki nostandart vaziyatlarda ham aniq harakatlanish imkonini beradi. Bu shundan dalolat beradiki, bilim, ko‘nikma, malakalarning mavqei ta’limning asosiy va oraliq maqsadlariga ko‘chib, ko‘zlangan natijaga erishish uchun sharoit yaratadi.

Kompetentli yondashuv doirasida bilim, ko‘nikma va malakalarning aniq darajasi bilan ta’lim natijalari hamda uning ahamiyatli jihatlari uyg‘unlashib, kompetensiyalar – layoqatlar majmui hosil bo‘ladi. Bu esa o‘quvchilarga jamiyat hayotiga muvaffaqiyatli moslashish imkonini beradi. Kompetensiyaviy yondashuvda jarayon markaziga o‘quvchi shaxsining o‘zi qo‘yiladi, rivojlanish vaziyatlarida uning o‘rni aniq namoyon bo‘ladi.

So‘nggi yillarda chop etilayotgan ilmiy manbalarda bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalarni bir yo‘la loyihalashtirish g‘oyasi ilgari surilmoqda. Shu asosdan kelib chiqqan holda bir qator yondashuvlarni ilgari surish mumkin.[2]

Manbalarning tahlili shuni ko‘rsatmoqdaki, bugungi kunga qadar “kompetensiya” va “kompetentlik” tushunchasini tavsiflovchi yagona yondashuv mavjud emas. Kompetensiyalarni tushunish va tavsiflashda kompetensiyaning ta’lim oluvchi shaxsiga taalluqliligi, bilim, ko‘nikma, malakalarning mahsuli bo‘lsa-da, uning tarkibiga kirmasligi haqidagi qarash ilgari surilmoqda.

Shu nuqtai nazardan yondashganda kompetensiya ta’lim mazmunining tarkibiy qismi hisoblanadi. Ular: davlat ta’lim standartlari; bitiruvchi sinf o‘quvchilarining tayyorgarlik darajasiga qo‘yiladigan talablar; bilim, ko‘nikma, malakalar majmuini ifodalovchi shaxsning tayyorgarligini ta’minlovchi, ularning shaxsiy tajribasiga kiruvchi, ular uchun ahamiyatli bo‘lgan me’yorlardan iborat. Kompetentlilik esa kompetensiyalarni egallashni anglatib, o‘quvchining bilim, ko‘nikma, malakalarni o‘zlashtirishga bo‘lgan shaxsiy munosabati, ta’limning real darajasini o‘z ichiga oladi.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 6 апрелдаги ―Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълимининг Давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида‖ги 187-сон Қарори //www.lex.uz
2. Бошланғич таълим концепцияси // тузувчилар: Р.Г.Сафарова ва бошқ.- Тошкент: РТМ-2015. ЎзМУ хабарлари - 183 - Фалсафа фанлари
3. Бермус А.Г. Проблемы и перспективы реализации компетентност- ного подхода в образовании // Интернет-журнал "Эйдос". - 2005. - 10 сентября. - http://www.eidos.ru/journal/2005/0910-12.htm. - В надзаг: Центр дистанционного образования "Эйдос", e-mail: list@eidos.ru.

4. Бондаревская Е.В. Парадигма как методологический регулятив педагогической науки и инновационной практики // Педагогика, 2007, №6. – С.3-10
5. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004.
6. Розов Н.С. Философия гуманитарного образования: Ценностные основания и концепция базового гуманитарного образования в высшей школе. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 1993.
7. Хуторской А.В. Технология проектирования ключевых и предметных компетенций // Интернет-журнал "Эйдос".-2005.-12 декабря. http://www.eidos.ru/journal/2005/1212.htm.
8. Davletov E.Yu. The role of basic and science competences in supporting pupils’ maturity. // Actual problems of modern science, education and training in the region 2018-III.

AKADEMIK LITSEY O`QUVCHILARINING KOGNITIV KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA O`QUVCHILARNING NAZARIY BILIMGA EGA BO`LISHINING AHAMIYATI

Saidova Zulfizar Askarovna
“Tabiiy va aniq fanlar”ga iqtisoslashtirilgan S.H.Sirojiddinov
nomli Respublika akademik litseyi matematika fani o`qituvchisi
saidovazulfizar02@gmail.com 97 737-06-36

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993498

Annotatsiya. *Ushbu maqolada akademik litseylarda abituriyent uchun qiyin va murakkab tuyulgan, nostandart usullarda yechiladigan, mantiqiy fikr-mulohazalar yuritishni talab qiladigan va ko`proq uchraydigan ayrim masalalarning yechilish usullari yoritib berilgan. Bu usullardan namunalar berish o`quvchiga shu tipdagi masalani yechishda to`g`ri yo`lni tanlay bilishda ko`maklashishdir. O`quvchining ta`lim kompetentligini oshirish uchun o`quvchi nazariy bilimga ega bo`lishi, ko`r-ko`rona misol yechishni yodlab olish emas, balki uning mohiyatini chuqurroq anglab olishi muhimdir.*

***Kalit so`zlar:*** *kognitiv, kompetensiya, analiz, sintez, analitik usul, sintetik usul, arifmetik amal, ayniyat, komponent, tenglama, sistema, didaktik, ob`yekt, gipoteza, teorema, nazariy, amaliy.*

O‘quvchilar sodda masalalar shartini analiz qilish va shu asosda amal tanlash malakasini egallab olganlaridan keyin murakkab masalalarni yechishga o‘tish mumkin.

Analiz va sintez, bir tomondan, bilish jarayonlari bo‘lib, barcha aqliy faoliyat turlari pirovard natijada ularga keltiriladi. Mana shu jihatdan ular psixologiyaning o‘rganish ob’ektlaridir. Bu tadqiqotlarning asosiy natijalari didaktikada ishlab chiqilgan o‘qitish tamoyillari va usullari asosida yotadi.

Ikkinchi tomondan, analiz va sintez fanda akademik litsey o`quvchilarining yangi kognitiv bilimlarini hosil qilishning mantiqiy yo‘llaridir. Akademik litsey o‘quvchilarining bu yo‘llarni egallashlari o‘quv materialini faol o‘zlashtirish, mantiqiy, ijodiy fikrlashni ya`ni kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirishning zaruriy sharti ekanligi ravshandir. O‘quvchilarni analiz va sintezga o‘rgatish vazifasi ko‘p darajada akademik litseylarda matematikani o‘qitishda hal etilishi lozim.

Matematikada analiz deyilganda asosan isbotlanayotgan da’vodan rostligi ilgari isbotlangan yoki isbotsiz qabul qilingan da’volarga olib keladigan fikrlash tushuniladi. Analiz isbotning tuzilishiga emas, balki faqat uning g‘oyasiga olib keladi.

Sintez, bu topilgan isbotlash g‘oyasi asosida rost da’volar shartida berilgan ma’lumotlardan qanday qilib isbotlanayotgan da’vo hosil bo‘lishini ko‘rsatuvchi fikrlashdir.

Masalan, tenglama va tengsizliklarni yechish usullarini ayrimlarini ko`rib o`taylik.

Tenglama va tengsizliklarni yechishda funksiyaning chegaralanganligidan foydalanish

1-teorema. Agar haqiqiy sonlarning biror M to`plamida f(x)≤ a, f(x) ≤ b tengsizliklar o`rinli bo`lsa, u holda f(x) +g(x) =a+b (1) tenglama M to`plamda $\begin{cases} f(x) = a \\ g(x) = b \end{cases}$ (2) tenglamalar sistemasiga teng kuchli bo`ladi.

1-misol. Sin5x-3cos2x=4 tenglamani yeching.

Yechish. Sin5x-3cos2x=1+3, sin5x≤1, -3cos2x≤3. U holda 1-teoremaga asosan tenglama $\begin{cases} sin5x = 1 \\ -3cos2x = 3 \end{cases}$ tenglamalar sistemasiga teng kuchli. Bundan ikkinchi tenglamani yechaylik. cos2x=-1, 2x=π+2πn, n€Z, x= $\frac{\pi}{2} + \pi n, n \in Z$. Bu ildizlarni sistemaning birinchi tenglamasini qanoatlantirishini tekshiramiz.

2-misol. Ushbu cosxcos2xcos4x = 1 tenglama [-2π;2π] kesmada nechta yechimga ega?

Yechish. Kosinuslar ko`paytmasini yig`indigo almashtiraylik.

cosxcos2xcos4x = $\frac{1}{2}$(cosx+cos3x)cos4x = $\frac{1}{2}$(cosxcos4x + cos3xcos4x) = $\frac{1}{2}$($\frac{1}{2}$(cos3x + cos5x) + $\frac{1}{2}$(cosx + cos7x))

Demak, tenglama quyidagi ko`rinishni oladi: cosx + cos3x + cos5x + cos7x = 4.

cosx ≤ 1, cos3x ≤ 1, cos5x ≤ 1, cos7x ≤ 1 bo`lganligi sababli

cosx + cos3x + cos5x + cos7x = 1 + 1 + 1 + 1 tenglama **1-teorema**ga asosan:

$\begin{cases} cosx = 1 \\ cos3x = 1 \\ cos5x = 1 \\ cos7x = 1 \end{cases}$ tenglamalar sistemasiga teng kuchli bo`ladi.

cosx = 1 tenglamani ildizlari x = 2πn, n€Z sistemaning barcha tenglamalarini qanoatlantirgani sababli, bu ildizlar sistemani yechimi bo`ladi. Bu yechimlardan [-2π;2π] kesmaga tegishli ildizlari $x_0 = 0$, $x_1 = 2\pi$, $x_2 = -2\pi$ bo`ladi. Javob: 3 ta.

3-misol. α€(0;$\frac{\pi}{2}$) va β, γ € [0;π] miqdorlar $2cos\gamma + 3sin2\beta + \frac{4}{tg^2\alpha + ctg^2\alpha} = 7$ tenglikni qanoatlantiradi. $\frac{3\alpha - \gamma}{5\gamma + 6\beta}$ Ning qiymatini hisoblang.

Yechish. Bizga ma`lumki, 2cosγ ≤ 2; 3sin2β ≤ 3;

$\frac{4}{tg^2\alpha + ctg^2\alpha} = \frac{4}{(tg\alpha - ctg\alpha)^2 + 2} \leq \frac{4}{2} = 2$. Demak, **1-teorema**ga asosan

$2cos\gamma + 3sin2\beta + \frac{4}{tg^2\alpha + ctg^2\alpha}$ =2 + 3 + 2 tenglik 2cosγ = 2, 3sin2β = 3, $\frac{4}{tg^2\alpha + ctg^2\alpha} = 2$ bo`lsa, bajariladi.cosγ = 1 dan γ = 0, sin2β = 1 dan 2β = $\frac{\pi}{2}$, β = $\frac{\pi}{4}$. $\frac{4}{tg^2\alpha + ctg^2\alpha} = 2$ dan $tg^2\alpha + ctg^2\alpha = 2$, $tg^2\alpha + \frac{1}{tg^2\alpha} = 2$. $(tg^2\alpha - 1)^2 = 0$, $tg^2\alpha = 1$, $tg\alpha = 1$, $\alpha = \frac{\pi}{4}$. U holda: $\frac{3\alpha - \gamma}{5\gamma + 6\beta} = \frac{3 \cdot \frac{\pi}{4} - 0}{5 \cdot 0 + 6 \cdot \frac{\pi}{4}} = \frac{1}{2}$. Javob: $\frac{1}{2}$.

2- teorema. Agar haqiqiy sonlarning biror M to`plamida f(x)≥ a, g(x)≤ a tengsizliklar o`rinli bo`lsa, u holda M to`plamda f(x)=g(x) tenglama $\begin{cases} f(x) = a \\ g(x) = a \end{cases}$ tenglamalar sistemasiga teng kuchli bo`ladi.

1 - misol. k ning qanday qiymatlarida $|\ln(x+15)| = -(x+k)^2$ tenglama yechimga ega bo`ladi.

Yechish. f(x)= |ln(x+15)|≥0, g(x)= $-(x+k)^2$ ≤0 bo`lganligi sababli berilgan tenglama $\begin{cases} |\ln(x+15)| = 0 \\ -(x+k)^2 = 0 \end{cases}$ tenglamalar sistemasiniga teng kuchli.Bundan $\begin{cases} \ln(x+15) = 0 \\ x = -k \end{cases}$

$\begin{cases} x = -14 \\ x = -k \end{cases}$ k=14 Javob. k=14.

2 – misol. Ushbu ($cos\frac{\sqrt{3}\pi}{12}x) = 13 + 4\sqrt{3}x + x^2$ tenglama [- 2π;2π] kesmada nechta ildizga ega?

Yechish. $\cos\frac{\sqrt{3}}{12}\pi x \le 1$, $13 + 4\sqrt{3}x + x^2 = (x + 2\sqrt{3})^2 + 1 \ge 1$ bo`lganligi sababli, **2 – teorema**ga asosan bu tenglama $\begin{cases} cos\frac{\sqrt{3}\pi}{12}x = 1 \\ (x + 2\sqrt{3})^2 + 1 = 1 \end{cases}$ tenglamalar sistemasiga teng kuchli. Bu sistemaning ikkinchi tenglamasini yechaylik:

$(x + 2\sqrt{3})^2 = 0$, bundan x = - $2\sqrt{3}$ ildiz topiladi. Topilgan bu ildiz sistemaning birinchi tenglamasini qanoatlantirishini tekshiramiz.

$cos\frac{\sqrt{3}\pi}{12}(-2\sqrt{3})) = cos\frac{\pi}{2} = 0 \neq 1$. Demak, x = $-2\sqrt{3}$ ildiz tenglamalar sistemasining birinchi tenglamasini qanoatlantirmaganligi sababli bu sistema va tenglama yechimga ega emas. Javob: ∅.

3-teorema. Agar haqiqiy sonlarning biror M to`plamida |f(x)≥ a, |g(x)|≥ b, (yoki |f(x)≤ a, |g(x)|≤ b) bo`lsa, u holda M to`plamda f(x)·g(x)=ab tenglama tenglamalarning quyidagi sistemasining birlashmasiga teng kuchli:

$$\left[\begin{array}{l} \begin{cases} f(x) = a \\ g(x) = b \end{cases} \\ \begin{cases} f(x) = -a \\ g(x) = -b \end{cases} \end{array}\right.$$

Misol. tgx+ctgx= $\sqrt{2}$(sin(x)+cos(x)) tenglamani yeching.

Yechish. Berilgan tenglamada shakl almashtirish bajaraylik. cos(x-$\frac{\pi}{4}$)·sin2x=1.

3-teoremani tadbiq etamiz.

$$\left[\begin{array}{l} \begin{cases} \cos\left(x - \frac{\pi}{4}\right) = 1 \\ sin2x = 1 \end{cases} \\ \begin{cases} \cos\left(x - \frac{\pi}{4}\right) = -1 \\ sin2x = -1 \end{cases} \end{array}\right. \leftrightarrow \left[\begin{array}{l} \begin{cases} x = \frac{\pi}{4} + 2\pi k, k\epsilon Z \\ x = \frac{\pi}{4} + \pi n, n\epsilon Z \end{cases} \\ \begin{cases} x = \frac{5\pi}{4} + 2\pi k, k\epsilon Z \\ x = -\frac{\pi}{4} + \pi n, n\epsilon Z \end{cases} \end{array}\right. \rightarrow \left[\begin{array}{l} x = \frac{\pi}{4} + 2\pi k, k\epsilon Z \\ \emptyset \end{array}\right.$$

Javob. x=$\frac{\pi}{4}$ + $2\pi k, k\epsilon Z$

Matematikadan misollar yechish metodikasining turli usullaridan foydalaninsh darslarning samaradorligini oshiradi. Misollar mazmuniga ijodiy yondashish tufayli yangi misol tuzilishi va uni yechish jarayonida innovatsion texnologiya metodlaridan, axborot texnologiya vositalaridan hamda interfaol o’qitish shaklidan foydalanish o’quvchilarning fikrlash qobiliyatini kengaytiradi. Natijada o’quvchilarning matematika fanini bilishga qiziqishilari shakllanadi.

Xuddi shuningdek, **tenglama va tengsizliklarni yechishda funksiyaning o`suvchi va kamayuvchiligidan foydalanish**

1-teorema. Agar haqiqiy sonlarning biror M to`plamida f(x) monoton funksiya bo`lsa, u holda M to`plamda f(x) =a tenglama bittadan ortiq ildizga ega emas, (ya`ni f(x)=a tenglamaning ildizi yoki yo`q, yoki yagona bo`ladi).

1-misol. $5^x + 7^x = 12^x$ tenglama nechta ildizga ega?

Yechish. Berilgan tenglamaning ildizi x = 1 ni tanlash yordamida osongina toppish mumkin. Endi tenglamaning boshqa ildizi yo`qligini isbotlaymiz. Tenglamani ikkala qismini $12^x$ ga bo`lamiz. U holda $(\frac{5}{12})^x + (\frac{7}{12})^x = 1$ tenglama hosil bo`ladi. Tenglamaning chap qismidagi ikkita kamayuvchi funksiyaning yig`indisi kamayuvchi funksiya bo`ladi. **1-teorema**ga asosan bu tenglamaning boshqa ildizi yo`q. **Javob: 1 ta.**

2-misol. $\sqrt{5^x} + \sqrt{12^x} = \sqrt{13^x}$ tenglama nechta ildizga ega?

Yechish. Berilgan tenglamaning x = 4 ildizini tanlash orqali topamiz. Uning boshqa ildizi yo`qligini isbotlaymiz. Tenglamaning ikkala qismini $\sqrt{13^x}$ ga bo`lamiz. U holda $(\sqrt{\frac{5}{13}})^x + (\frac{12}{13})^x = 1$ tenglama hosil bo`ladi. Bu tenglamaning chap qismi kamayuvchi funksiyadan iborat. Berilgan tenglamaning yagona yechimi x =4 ga teng. **Javob: 1 ta.**

3 – misol. Tenglamani yeching. $(\sqrt{2+\sqrt{2}})^x + (\sqrt{2-\sqrt{2}})^x = 2^x$

Yechish. Tenglamaning x = 2 ildizini tanlash yordamida osongina toppish mumkin. Tenglamaning boshqa ildizi yo`qligini isbotlash uchun uning ikkala qismini $2^x$ ga bo`laylik. U holda $(\frac{\sqrt{2+\sqrt{2}}}{2})^x + (\frac{\sqrt{2-\sqrt{2}}}{2})^x = 1$ tenglama hosil bo`ladi. Tenglamaning chap qismida kamayuvchi funksiyalarning yig`indisi kamayuvchi bo`lganligi sababli **1-teorema**ga asosan bu tenglama boshqa ildizga ega emas. **Javob: x=2**.

2-teorema. f(x) = g(x) tenglamaning har ikkala qismi biror M to`plamda aniqlangan bo`lsin. F(x) funksiya o`suvchi, g(x) funksiya kamayuvchi bo`lsin(yoki aksincha). U holda f(x) = g(x) tenglama bittadan ortiq ildizga ega emas.

4-misol. Tenglamani yeching. $\log_2 x = 3 - x$

Yechish. Tenglamani aniqlanish sohasi x > 0 dan iborat. U holda $f(x) = \log_2 x$ funksiya o`suvchi, g(x) = 3 – x chiziqli funksiya sifatida kamayuvchi, chunki k = - 1<0 bo`ladi.Bu tenglamaning x = 2 ildizini tanlash yordamida topamiz. **2 – teorema**ga asosan bu tenglama yagona x = 2 ildizga ega. **Javob. x = 2.**

3 – teorema. Agar haqiqiy sonlarning biror M to`plamida f(x) o`suvchi funksiya bo`lsa, u holda M to`plamda f(x) > c tengsizlikni yechish uchun f(x) = c tenglamani yechib, uning x_0 ildizini topsak, u holda tengsizlikni yechimini $x > x_0$ ko`rinishda bo`ladi. Bunda x_0 ildiz f(x) funksiyaning aniqlanish sohasiga tegishli bo`lishi lozim.

5-misol. Tengsizlikni yeching. $x^5 + x^4 + 2\sqrt{x} > 4$.

Yechish. Tengsizlikni aniqlanish sohasi x≥0 dan iborat. $x^5 + x^4 + 2\sqrt{x} = 4$ tenglamaning chap qismidagi $f(x) = x^5 + x^4 + 2\sqrt{x}$ funksiya aniqlanish sohasida uchta o`suvchi funksiyaning yig`indisi o`suvchi funksiyadan iborat.

$x^5 + x^4 + 2\sqrt{x} = 4$ tenglamaning ildizi $x_0 = 1$ ni osongina toppish mumkin.

1 – teoremaga asosan bu tenglama boshqa ildizga ega emas. Shuning uchun **3 – teorema**ga asosan berilgan tengsizlikni yechimi $x > x_0$ yoko x > 1 bo`ladi. **Javob: x > 1.**

6-misol. Tengsizlikni yeching. $\sqrt{x-1} + 2^x + log_2 x \geq 2$

Yechish. Tengsizlikning aniqlanish sohasini topaylik: $\begin{cases} x-1 \geq 0 \\ x > 0 \end{cases}$ => $\begin{cases} x \geq 1 \\ x > 0 \end{cases}$ => x≥1. x≥1 bo`lganda tengsizlikning chap qismi f(x) = $\sqrt{x-1} + 2^x + log_2$ o`suvchi funksiyadan iborat. $\sqrt{x-1} + 2^x + log_2 x = 2$tenglamaning ildizi x_0 = 1 ni tanlash yordamida osongina

topamiz. 1-teoremaga asosan bu tenglama boshqa ildizga ega emas. U holda **3-teorema**ga asosan berilgan tengsizlik x≥1 yechimga ega.

Javob. x ≥ 1.

4 – teorema. Agar f(x) va g(x) funksiyalar qat`iy o`suvchi va o`zaro teskari funksiyalar bo`lsa, u holda f(x) = g(x) tenglama f(x) = x yoki g(x) = x tenglamalar teng kuchli bo`ladi.

7-misol. $\sqrt[3]{x-9} = (x-3)^3 + 6$ tenglamani yeching.

Yechish. Tenglamani $\sqrt[3]{x-9} + 3 = (x-3)^3 + 9$ ko`rinishda yozaylik. U holda

$y = \sqrt[3]{x-9} + 3$ va $y = (x-3)^3 + 9$ funksiyalarning har biri o`suvchi funksiyalardan iborat.

$y = (x-3)^3 + 9$ funksiyaga teskari funksiyani topaylik. Buning uchun berilgan funksiyani x ga nisbatan yechaylik va x bilan y ni o`rinlarini almashtiraylik. $y = (x-3)^3 + 9$,

$x - 3 = \sqrt[3]{y-9}$, $x = 3 + \sqrt[3]{y-9}$. Demak, $y = (x-3)^3 + 9$ va $y = \sqrt[3]{x-9} + 3$ funksiyalar o`zaro teskari funksiyalar ekan. U holda **4-teorema**ga asosan berilhan tenglama

$(x-3)^3 + 9 = x$ tenglamaga teng kuchli. Bu tenglamani yechaylik. $X^3 - 9x^2 + 26x - 18 = 0$, $(x-1)(x^2 - 8x + 18) = 0$, $x = 1$, $x^2 - 8x + 18 = (x+4)^2 + 2 > 0$. **Javob. x = 1.**

8-misol. $2^x = x^3$ tenglama nechta haqiqiy ildizga ega?

Yechish. $y_1 = 2^x$ va $y = x^3$ funksiyalar R da o`suvchi funksiyalardir. Bu funksiyalarning grafiklarini bitta koordinata tekisligida yasab, $1 < x < 2$ oraliqda bitta ildizi borligini aniqlaymiz. $x = 9$ da $y_1(9) = 2^9 = 512$, $y_2(9)$ $9^3 = 729$. $x = 10$ da $y_1(10) = 2^{10} = 1024$, $y_2(10) = 10^3 = 1000$. Hisoblashlardan ko`rinadiki bu tenglama $9 < x < 10$ oraliqda ikkinchi ildizga ham ega ekan. **Javob: 2 ta.**

Tenglama va tengsizliklarni yechishda funksiyaning aniqlanish sohasidan foydalanish ba`zi hollarda, tenglama yoki tengsizliklarda qatnashayotgan funksiyalarning aniqlanish sohasini bilish, tenglama yoki tengsizliklarning yechimi mavjud emasligini bilishga, yoki yechimini topishga yordam beradi. Bunga doir teoremalar keltiriladi. Hamda o`quvchining mustaqil fikrlashi uchun bir nechta misollar beriladi. O`quvchini teoremalarni misolda qanday tadbiq qilishi kuzatiladi va xato qilsa, amaliy yordam beriladi.

1-misol. $\sqrt{2-x^2} \cdot \sqrt{x^2-4} = 0$ tenglamani ildizlari sonini toping.

Yechish. Tenglamani aniqlanish sohasini topaylik.

$$\begin{cases} 2 - x^2 \geq 0 \\ x^2 - 4 \geq 0 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} x^2 \leq 2 \\ x^2 \geq 4 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} |x| \leq \sqrt{2} \\ |x| \geq 2 \end{cases} \quad \emptyset$$

Tenglamaning aniqlanish sohasi bo`sh to`plam bo`lganligi sababli, tenglama yechimga ega emas. **Javob: 0 ta.**

2-misol. $\sqrt{x-2} + \sqrt{2x-1} = \sqrt{3-2x}$ tenglamani yeching.

Yechish. Tenglamani aniqlanish sohasini topaylik.

$$\begin{cases} x - 2 \geq 0 \\ 2x - 1 \geq 0 \\ 3 - 2x \geq 0 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} x \geq 2 \\ x \geq 0{,}5 \\ x \leq 1{,}5 \end{cases} \quad \emptyset$$

Tenglamaning aniqlanish sohasibo`sh to`plam bo`lganligi sababli, tenglama ildizga ega emas.

Javob: $\emptyset$

3-misol. $\sqrt{1-x} + \sqrt{1+x^2} + \sqrt{x-1} = \sqrt{2}$ **tenglamani yeching.**

Yechish. Tenglamani aniqlanish sohasini topaylik.

$\begin{cases}1-x\geq 0\\ x-1\geq 0\end{cases}$ => $\begin{cases}x\leq 1\\ x\geq 1\end{cases}$ => x = 1

Tenglamaning aniqlanish sohasi faqat bitta x = 1 nuqtadan iborat. x = 1 ni berilgan tenglamaniqanoatlantirishini tekshiramiz. x = 1 bo`lsa $\sqrt{1-1}+\sqrt{1+1^2}+\sqrt{1-1}=\sqrt{2}$, $\sqrt{2}=\sqrt{2}$ tenglik to`g`ri. Demak, tenglama faqat x = 1 ildizga ega. Javob: 1

4-misol. Tengsizlikni yeching. $\sqrt{3x-8}<-2$

Yechish. Tengsizlikni chap va o`ng qismini taqqoslaylik. Bizga ma`lumki, aniqlanish sohasida $\sqrt{3x-8}\geq 0$ bo`ladi. Tengsizlikning chap qismi o`zining aniqlanish sohasida nomanfiy, o`ng qismi manfiy. Nomanfiy sonlar manfiy sonlardan kichik bo`lmaydi. Shuning uchun bu tengsizlik yechimga ega emas. **Javob:** ∅

5-misol. $\sqrt{\frac{8-x}{x-18}}>-1$ tengsizlikning butun yechimlari yig`indisini toping.

Yechish. Tengsizlikning chap qismi nomanfiy, o`ng qismi esa manfiydir. Nomanfiy sonlar manfiy sonlardan doim katta bo`ladi. Shuning uchun berilgan tengsizlik aniqlanish sohasidagi barcha x lar uchun o`rinli. Aniqlanish sohaini topaylik. $\frac{8-x}{x-18}\geq 0$, $\frac{x-8}{x-18}\leq 0$ x€[8;18).

Bu oraliqqa tegishli butun sonlar yig`indisi 8 + 9 + 10 + …+17 = $\frac{8+17}{2}\cdot 10=125$.

Javob: 125

6-misol. cos ≥ $(-\frac{\pi}{2}x)'$ tengsizlikni yeching.

Yechish. $(-\frac{\pi}{2}x)'=-\frac{\pi}{2}\approx -1{,}5$ va -1≤cosx≤1 bo`lganligi sababli tengsizlikning chap qismi o`zining eng kichik qiymatini qabul qilganda ham, tengsizlik to`g`rib o`ladi. Shuning uchun berilgan tengsizlikningyechimi uning aniqlanish sohasi R dan iborat. **Javob:** $(-\infty;\infty)$.

7-misol. $x+2^x+\sqrt{x-1}\geq 2+\sqrt{x}$ tengsizlikni yeching.

Yechish. Tengsizlikning aniqlanish sohasini topaylik.

$\begin{cases}x-1\geq 0\\ x\geq 0\end{cases}$ => $\begin{cases}x\geq 1\\ x\geq 0\end{cases}$ => x ≥ 1 [1;∞)

x ≥ 1 bo`lsa, berilgan tengsizlik to`g`rimulohazadan iborat bo`ladi. Haqiqatdan x ≥ 1 bo`lsa, $x\geq\sqrt{x}$, $2^x\geq 2$ va $\sqrt{x-1}\geq 0$ bo`ladi. **Javob: [1;∞)**

8-misol. lgx < $\sqrt[4]{1-x^2}$ tengsizlikni yeching.

Yechish. Tengsizlikning aniqlanish sohasi x >0 va $1-x^2\geq 0$ shartlarni qanoatlantiruvchi sonlardan iborat, ya`ni 0 < x ≤ 1. Ravshanki, x = 1tengsizlik yechimi bo`la olmaydi. (0,1) oraliqdan olingan har bir x uchun lgx < 0 va tengsizlikning o`ng tomoni musbat. Demak, (0,1) oraliqtengsizlik yechimi bo`ladi. Javob: 0 < x ≤ 1.

9-misol. Tengsizlikni yeching. $arcsinx<\sqrt{x-1}$

Yechish. Tengsizlikning aniqlanish sohasini topaylik.

$\begin{cases}-1\leq x\leq 1\\ x^2-1\geq 1\end{cases}$ => $\begin{cases}-1\leq x\leq 1\\ |x|\geq 1\end{cases}$ x=1; x=-1

x = - 1 bo`lsa, $\arcsin(-1)<\sqrt{(-1)^2-1}$, $-\frac{\pi}{2}<0$ to`g`ri tengsizlik. Demak, x = - 1 tengsizlikning yechimi. x = 1bo`lsa, $\arcsin(1)<\sqrt{1^2-1}$, $\frac{\pi}{2}<0$ noto`g`ri tengsizlik. X = 1 tengsizlikning yechimi emas.

10-misol. Tengsizlikni yeching. $x^2-4xarccos(x^2-4x+5)<0$

Yechish. arccosa, |a|≤1 bo`lsa ma`noga ega. $x^2-4x+5=(x-2)^2+1\geq 1$. Demak, arccosa, $(x-2)^2+1=1$ bo`lsa ma`noga ega. Bundan tengsizlikning aniqlanish sohasi x=2 kelib chiqadi. Agar

x=2 bo`lsa, $2^2$-4·2·arccos1<0. 4<0 noto`g`ri tengsizlik hosil bo`ladi. Demak, x=2tengsizlikni yechimi bo`lmaydi. **Javob: yechimi yo`q.**

Bundan tashqari f(f(x))=x ko`rinishdagi tenglamalarni yechish usullari haqida ham bayon qilinadi.

f(f(x))=x ko`rinishdagi tenglamalarni yechish

Teorema. Agar y = f(x) funksiya monoton o`suvchi funksiya bo`lsa, u holda f(x)=x (1) va f(f(x))=x (2) tenglamalar teng kuchli bo`ladi. Bu teorema umumiy hol uchun ham o`rinli. Agar y=f(x) monoton o`suvchi funksiya bo`lsa, u holda istalgan k natural son uchun f(f(…f(x))…)$\underbrace{f(f(\ldots f(x))\ldots)}_{k\ ta}=x$ va f(x)=x tenglamalar teng kuchli bo`ladi.

1-misol. $\sqrt[3]{x}+1=2(2x-1)^3$ tenglamani yeching.

Yechish. Tenglamaning shaklini quyidagichao`zgartiraylik:

$\sqrt[3]{\frac{\sqrt[3]{x}+1}{2}}=2x-1$, $\sqrt[3]{\frac{\sqrt[3]{x}+1}{2}}+1=2x$, $\frac{1}{2}(\sqrt[3]{\frac{\sqrt[3]{x}+1}{2}}+1)=x$. f(x)=$\frac{1}{2}(\sqrt[3]{x}+1)$ desak,

$f(f(x))=\frac{1}{2}(\sqrt[3]{f(x)}+1)=\frac{1}{2}(\sqrt[3]{\frac{1}{2}(\sqrt[3]{x}+1)}=x$ bo`ladi. U holda teoremaga asosan f(f(x))=x va f(x)=x tenglamalar teng kuchli, chunki f(x) = $\frac{1}{2}(\sqrt[3]{x}+1)$ funksiya o`suvchidir. $\frac{1}{2}(\sqrt[3]{x}+1)=x$ tenglamani yechamiz. $\sqrt[3]{x}+1$=2x $\sqrt[3]{x}=y$ deb belgilash kiritsak, $2y^3$-y-1=0 tenglama hosil bo`ladi. Bu tenglamani yechaylik. $2y^3$-$2y^2$+y-1=0, $2y^2$(y-1)+(y-1)=0, (y-1)($2y^2$+1)=0, y=1. $\sqrt[3]{x}$=1, x=1 **Javob: x=1.**

2-misol. ln(1+lnx)=x-1 tenglamani yeching.

Yechish. ln(1+lnx)+1=x, f(x)=1+lnx deb olsak, f(f(x))=ln(1+lnx)+1 bo`ladi. f(x)=1+lnxfunksiya x>0 bo`lganda o`suvchi funksiyadan iborat. U holda teoremaga asosan: f(f(x))=x va f(x)=x tenglamalar teng kuchli bo`ladi. Bundan 1+lnx=x tenglama hosil bo`ladi. Bu tenglamaning ildizi x=1 ni tanlash yoki grafik yordamida aniqlaymiz.

Javob: x=1.

3- misol. $\begin{cases}y^3-3x+2=0\\z^3-3y+2=0\\x^3-3z+2=0\end{cases}$ tenglamalar sistemasini yeching.

Yechish. $\begin{cases}y^3=3x-2\\z^3=3y-2\\x^3=3z-2\end{cases}$ => $\begin{cases}y=\sqrt[3]{3x-2}\\z=\sqrt[3]{3y-2}\\x=\sqrt[3]{3z-2}\end{cases}$ f(x)=$\sqrt[3]{3x-2}$ funksiyani kiritsak, bu funksiya o`suvchidir. U holda tenglamalar sistemasi quyidagi ko`rinishni oladi.

$\begin{cases}y=f(x)\\z=f(y)\\x=f(z)\end{cases}$ bundan ketma-ket o`rniga qo`yish yo`li bilan x=f(f(f(x))) tenglama hosil bo`ladi. Bu esa teoremaga asosan f(x)=x tenglamaga teng kuchli. $\sqrt[3]{3x-2}$=x tenglamani yechamiz. Bundan x^3-3x+2=0, x^3-x-2x+2=0, x(x^2-1)-2(x-1)=0, (x-1)(x^2+x-2)=0, x-1=0, x=1. x^2+x-2=0, x_2=-2, x_3=1.Demak, tenglamalar sistemasining yechimi x=1, y=1, z=1 yoki x=-2, y=-2, z=-2 bo`ladi. Javob: (1;1;1), (-2;-2;-2).

Yuqorida biz matematika fanining ayrim tenglama va tengsizliklarini ishlashdagi nazariy bilimlarni amaliyotga qo`llashni bir metodini ko`rdik xolos.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, akademik litsey o`quvchilarining kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirish uchun hozirgi jadal ravishda rivojlanayotgan jamiyatimizda hayot o`quvchidan faol harakat qilishni, mustaqil qaror qabul qilishni, hayotning o`zgarayotgan sharoitlariga moslashishni talab qiladi. O`z navbatida hayotning bunday tarzi o`quvchi ma`lum sifatlarga ega bo`lishini talab qiladi. Xususan:

• zarur bilimlarni mustaqil egallashni, egallangan bilimlarni turli muammolarni yechishda mahorat bilan qo`llashni;

• axborotlar bilan savodli ishlashni ахборотлар билан саводли ишлашни (ma`lum masalani tadqiq qilish uchun zarur faktlarni yig`ishni bilish, ularni tahlil qilish, muammolarni yechishga qaratilgan gipotezalarni taklif qilish, qonuniyatlarni aniqlash va yechish);

• olingan bilimlarning qayerda va qanday qo`llanishi mumkinligini aniq bilish va bu bilimlarni qo`llash sohasini anglay olish;

• mustaqil tanqidiy fikrlash, real dunyoda мустақил танқидий фикрлаш, реал misol va masalada paydo bo`layotgan qiyinchiliklarni ko`ra bilish va ularni bartaraf etishning optimal yo`llarini izlash;

• ijodiy fikrlash, yangi g`oyalar yaratish qobiliyatiga ega bo`lish;

• turli kichik guruhlarda birgalikda ishlashni bilish yoki nostandart vaziyatlardan chiqishni bilish;

• o`zining ma`naviyati, intellekti va madaniy salohiyati ustida mustaqil ishlash.

Yuqorida aytilgan sifatlarga ega o`quvchini shakllantirishga nafaqat ta`lim mazmuni, balki qo`llanilayotgan o`qitish usullari ham muhim rol o`ynaydi.

REFERENCES

1. O.K.Тихомиров. Психология мышления М.МГУ, 1984.
2. Методика преподавания математики. Под редакции В.Мышина. МД 986.
3. R.A.Habib. O`quvchilarning matematik taffakurini shakllantirish. Toshkent 1971 yil.
4. Alixonov S. Matematika o`qitish metodikasi. T., O`qituvchi, 2001y.
5. S.A.Gasteva, B.I.Krelshteyn va boshqalar. Matematika o`qitish metodikasi. T., 1960 y.
6. А.В.Хуторский. Ключевые компетенции:технология конструирования. Народное образование.-2003.-№5.
7. О.Е.Лебедев Компетентностный подход в образовании/ О.Е.Лебедев Школьные технологии.-2004.-№5.

YANGI O'ZBEKISTON SHAROITIDA BO’LAJAK O’QITUVCHILARNING INNOVATSION KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Jumanova Fatima Uralovna
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universeteti Maktabgacha ta'lim metodikasi kafedrasi mudiri p.f.f.n dotsent.

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993513

Annotatsiya. *Mazkur maqolada kompetensiya tushunchasining mazmun- mohiyati ochib berilgan. ta’lim oluvchilarda kasbiy kompetentlikni pedagogik jihatdan rivojlantirish yo’llari ko’rsatilgan. Bo’lajak o‘qituvchilar uchun egallanishi mumkin bo’lgan pedagogik kompetentlikning rivojlanish darajasini aniqlaydigan kompetensiyalar majmuasi mazmuni yoritilgan. Kalit so’zlar: kompetentlik, kasbiy kompetentlik, shaxsiy tajriba, texnologiyalar, amaliy faoliyat, rivojlantirish.*

Kalit so’zlar: *yangi O’zbekiston, bo’lajak o’qituvchi, pedagog, innovatsiya, kompetensiya.*

Yurtimizda faol, intiluvchan, iqtidorli va yuksak ma’naviy-axloqiy fazilatlarga ega, zamonaviy bilim hamda kasblarni chuqur egallagan - bugungi va ertangi kunimizning hal qiluvchi kuchi bo‘lgan yoshlarni voyaga yetkazish uchun barcha shart-sharoit va imkoniyatlar yaratilgan. Bugungi kunda fan va texnika rivoji ta’lim va uning natijalariga qo‘yiladigan talablarni tubdan o‘zgartirishni talab etmoqda. Shunga asosan, yangi avlod standartlarini yaratish pedagoglarning oldiga muhim vazifa qilib qo‘yilmoqda. Hozirgi vaqtgacha yaratilgan davlat ta’lim standartlari tizimli-faoliyatli yondashuvga asoslangan, ya’ni ta’lim maskanlarining maqsadini bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtirish tarzida aniqlashtirishdan iborat edi. Shu bois yangi davlat ta’lim standartlarini o‘z-o‘zini rivojlantirishga qaratilgan kompetent-faoliyatli yondashuvga asoslanishdan kelib chiqqan holda belgilash talab etilmoqda. Chunki oliy ta’limda tashkil etilayotgan o‘quv-tarbiya jarayonining mohiyati tinglovchilarning ehtiyojlari va qobiliyatlarini rivojlantirish emas, balki bilimlarni axborot-verbal tarzda yetkazish, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat bo‘lib qolmoqda. Bunday reproduktiv tarzda o‘zlashtirilgan ma’lumotlar tinglovchining amaliy faoliyat tajribasini rivojlantirishga yetarlicha imkon bermaydi. Oqibatda, talabalar juda ko‘p axborotni behuda jamg‘arilishi, ta’limning samarasi past ekani va uning real voqelikka mos kelmasligi kabi tafovutlar ko‘zga tashlanmoqda. Aniqrog‘i, o‘quvchi real hayotdan uzoqlashib qolgandek, uning oldiga faqat ilgaridan to‘plangan axborotlarnigina o‘zlashtirish maqsadi qo‘yilgandek tuyuladi. ASOSIY QISM Yuqoridagi dolzarb muammolarni bartaraf etish maqsadida, ta’lim jarayonlarini turli yangicha yondashuvlar asosida tashkil qilish maqsadga muvofiq sanaladi.

Muxtaram prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev “Yoshlarimiz mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma’naviy salohiyatga ega bo’lib, dunyo miqiyosida o’z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo’sh kelmaydigan insonlar bo’lib kamol topishi, baxtli bo’lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz” [1], degan fikrlari ham mustaqil O’zbekistonimiz yoshlarini erkin fikrlashni tarkib toptirishga qaratilayotgani ham e’tibordan holi emas. Shunday ekan biz o’qituvchilar hozirgi yangi davr talabi asosida darslarni tashkzamonaviy yondashuvlar asosida tashkil qilishimiz oldimizdagi yuksak vazifalardan biridir. Ushbu muammoli vaziyatdan chiqishning yagona yo‘li - oliy ta’limda yangicha, ya’ni kompetent

yondashuvni joriy etishdir. Kompetent yondashuv talabadan bilim va ko‘nikmalarni alohida-alohida emas, balki yaxlitlikda egallashni talab etadi.

Mazkur talab bilan bog‘liqlikda, o‘z navbatida, o‘qitish metodlarini tanlash tizimi ham o‘zgarishga uchraydi. O‘qitish metodlarini tanlash va amaliyotda qo‘llash ta’lim jarayonida qo‘yiladigan talablarga muvofiq keladigan kompetensiya va funksiyalarni takomillashtirishni talab etadi. Ushbu muammoli vaziyatdan chiqishning yagona yo‘li -oily ta’limda yangicha, ya’ni kompetent yondashuvni joriy etishdir. Kompetent yondashuv tinglovchidan bilim va ko‘nikmalarni alohida-alohida emas, balki yaxlitlikda egallashni talab etadi. Mazkur talab bilan bog‘liqlikda, o‘z navbatida, o‘qitish metodlarini tanlash tizimi ham o‘zgarishga uchraydi. O‘qitish metodlarini tanlash va amaliyotda qo‘llash ta’lim jarayonida qo‘yiladigan talablarga muvofiq keladigan kompetensiya va funksiyalarni takomillashtirishni talab etadi. Kompetent yondashuv oliy ta’limni modernizatsiyalash nuqtayi nazaridan yangi pedagogik voqelik hisoblanadi. Mazkur yondashuv doirasida amaliy faoliyat tajribasi, kompetensiya va kompetentlikni didaktik birliklar sifatida ko‘rib chiqish hamda ta’limning an’anaviy uch elementi (triada) - “bilim - ko‘nikma - malaka”ni oltita birlik (sekstet) - “bilim - ko‘nikma - malaka - amaliy faoliyat tajribasi - kompetensiya - kompetentlik” tarzida tahlil qilish talab etiladi. Dastlab “kompetensiya” tushunchasining mohiyatini aniqlashtirib olish zarur. Kompetensiya (lotincha so‘z bo‘lib, erishaman, to‘g‘ri kelaman ma’nolarini bildiradi) - sub’yektning maqsadni qo‘yish hamda unga erishish uchun tashqi va ichki zaxiralarni samarali amalga oshirishga tayyorgarligi, boshqacha qilib aytganda, bu subyektning muayyan faoliyat obyekti bilan bog‘liq muammolarni muvaffaqiyatli hal etishga doir shaxsiy qobiliyatidir. Shuni alohida ta’kidlash lozimki, “kompetensiya” tushunchasiga berilgan aksariyat ta’riflar kasbiy ta’lim, kasbiy faoliyat bilan bog‘liqlikda bayon etilgan. Biroq umumiy o‘rta ta’lim bilan bog‘liqlikda mazkur tushuncha innovatsiya tavsifiga ega bo‘lganligi sababli, uning mohiyatini aniqlashtirishga alohida ehtiyoj mavjud. Kompetensiya - lotincha «Competentia» so’z bo’lib, o’zbek tilidagi lug’aviy ma’nosi «inson yaxshi biladigan», «tajribaga ega bo’lgan» kabi ma’nolarni bildiradi. Kompetentlik - biron bir ishni samarali qila olish qobiliyati, ishni bajarishda talablarni qondira olish qobiliyati, aniq ishchi funksiyalarni bajarishda talablarni qondira olish qobiliyati.

Kasbiy kompetentlik - mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo’lgan bilim, ko’nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo’llay olinishidir. L.M.Mitina pedagogik kompetentlik - deganda predmet haqidagi bilimlar, o’qitish metodikasi va didaktikasi, pedagogik muloqot ko’nikma va malakasi, shuningdek o’z-o’zini rivojlantirish, o’z-o’zini takomillashtirish, o’zo’zini amalga oshirish usullari va vositalarining uyg’un birlashishini tushungan. U pedagogik kompetentlik tuzilmasida quyidagi uchta tashkil etuvchini ajratgan: faoliyatli, kommunikativ va shaxsiy. L.M.Mitina tomonidan taklif etilgan pedagogik kompetentlikni tuzilmalashtirishdan kelib chiqqan holda, biz, bo’lajak mutaxassislar uchun egallanish darajasi pedagogik kompetentlikning rivojlanish darajasini aniqlaydigan quyidagi kompetensiyalar majmuasi yetarli va zarur deb hisoblaymiz:

- faoliyatli yoki maxsus kompetensiya (bilim, ko’nikma, malaka va pedagogik faoliyatni amalga oshirishning individual usullari);
- shaxsiy yoki kasbiy kompetensiya (kasbiy o’z-o’zini takomillashtirish va o’z- o’zini amalga oshirishga oid bilim, ko’nikma va malakalar);

- kommunikativ kompetensiya (pedagogik faoliyatni ijodiy amalga oshirishga oid bilim, ko’nikma va malaka) Professionallik va kompetentlik tushunchalari umumiy xususiyatlarga ega. Shuni ta’kidlash kerakki, har doim ham belgilangan talablar va standartlarga to‘liq mos keladigan odamlar chinakam professionallar bo‘lavermaydi, sabab, ba’zilari bilimlarni amalda qanday qo‘llashni bilishmaydi, demak, bunday pedagogik faoliyat samarasiz bo‘lib qolaveradi.

Kasbiy pedagogik kompetensiyalarni alohida turlarga ajratish maqsadga muvoqdir:

- maxsus pedagogik kompetensiya;

- pedagogik faoliyatni zarur darajada amalga oshirish uchun yetarli ma’lumotga ega bo‘lish.

Bundan tashqari, pedagogning o‘z kasbiy darajasini munosib baholay olishi va mutaxassis sifatida o‘z rivojlanishini belgilash qobiliyati ushbu turga bog’liq;

- ijtimoiy pedagogik kompetensiya;

- ijtimoiy vakolat darajasi pedagogning hamkasblari bilan munosabatlarni samarali qurishi, birgalikdagi harakatlarni rejalashtirish qobiliyatini belgilaydi. Samarali aloqa ko‘nikmalari, pedagogik madaniyat va ish natijalari uchun javobgarlik;

- bularning barchasi ijtimoiy pedagogik kompetensiya tushunchasiga kiritilgan;

- shaxsiy pedagogik kompetensiya; - bu pedagogik ishni oqilona tashkil etish qobiliyati bo‘lib, vaqtni boshqarish, shaxsiy o‘sishga intilish uning asosiy tarkibiy qismlaridir . Shaxsiy pedagogik kompetensiyaning yuqori darajasi ega bo‘lgan ishchilar charchashga kamroq moyil, vaqt bosimida ishlashga qodir.

O‘QITUVCHINING KASBIY KOMPETENTLIK SIFATLARI

1 O‘quvchilarda motivatsiyani shakllantirish

2 Ta’lim jarayonini rejalashtirish, baholash, qayta aloqani o’rnata olish

3 Axborot kommunikatsiya texnologiyalarini bilish

4 O‘z ustida ishlash

5 Pedagogika va psixologiyaga oid bilimlarga ega bo‘lish

6 O‘z fanini mukammal bilish

7 Ta’lim muhitiga yangilik kiritishi

Kasbiy kompetentlikning tarkibiga kasbiy faoliyatdagi kompetentlik, kasbiy muloqotdagi kompetentlik, mutaxassisning o’z kasbini nomoyon eta olishdagi kompetentligini kiritish mumkin. Kompetentlik nima ekanligini tushungandan so‘ng, uning darajalarini aniqlash qiyinchilik tug’dirmaydi. Kompetenlik modelini yaratish bo‘yicha quyidagi algoritmni taklif etishimiz mumkin:

1-bosqich lavozim yo‘riknomasini ishlab chiqish. Ushbu bosqichda lavozim uchun zarur bo‘lgan kompetensiyalar turlarini aniq ko‘rsatish muhimdir.

2-bosqich tekshirish sur’atini aniqlash. Bu ta’lim muassasasining o‘ziga xos xususiyatlariga va kadrlar almashinuviga bog’liq.

3-bosqich har bir o‘rin uchun taqqoslash asosida sinov yoki imtihonni o‘tkazish tartibini tasdiqlash.

4-bosqich sinov yoki imtihondan o‘tish.

5-bosqich ma’lumotlarni tahlil qilish va ularni tizimga keltirish.

6-bosqich baholash natijalari to‘g’risida qaror qabul qilish: qo‘shimcha o‘qishga yuborish, boshqa lavozimga o‘tish, ishdan bo‘shatish.

7-bosqich hisobot davrida ta’lim muassasasining vakolati va ishini baholash samaradorligini yakuniy tahlilini qilish.

8-bosqich xavf-xatar va to‘siqlar bo‘yicha ish namunasini to‘liq ishlab chiqish.

A.A. Derkach tomonidan kasbiy muloqatdagi kompetentlikning

- kommunikativlik yoki muloqotchanlik kompetentligi (kasbdoshlar bilan muloqot qila olish qobiliyati),

- ijtimoiy-perseptiv kompetentlik (boshqa kishilarni idrok qilish va baholay olish qobiliyati), differansial va psixologik kompetentlik (insonlar o’rtasidagi individual psixologik tafovutlarni farqlay olish),

- diagnostik kompetentlik (boshqa kishilarga xos bo’lgan xususiyatlarni o’rganish qobiliyati),

- axloqiy kompetentlik (shu kasb taqozo etadigan odob-axloq normalariga rioya qilish),

- empatik kompetentlik (jamoa a’zolariga hamdard bo’la olish, ularni to’g’ri tushunish va boshqa tarkibiy qismlari ajaratib ko’rsatilgan.

Mutaxassisning ijtimoiy-perseptiv kompetentligi xususiyatlarining tuzilishi:

- boshqa kishilarni idrok qilish, tushunish va baholashning aniqliligi;

- ijtimoiy sub’yektlar bilan tizimli munosabat o’rnata olish qobiliyatining mavjudligi;

- idrok qilinayotgan shax sning xulq-atvori va xususiyatlarini fikran adekvat tarzda modellashtira olish;

- shaxslararo baholash jarayonida turli mezonlardan foydalana olish va boshqalar.

Bo’lajak mutaxassislarda kasbiy kompetentlikni shakllantirish uchun avvalo kuzatuvchanlik xususiyatining rivojlanishiga, ya’ni perseptiv, kognitiv, refleksiv, empativ, motivatsion va prognostik jihatlarining taraqqiy etishiga e’tibor qaratish lozim. Pedagogik faoliyat va muloqot jarayonida ijtimoiy-perseptiv kompetentlikka ega bo’lib borish uchun mutaxassis o’zida insonparvarlik, ijtimoiy-refleksiv, bilim hamda ko’nikmalar, ijobiy kasbiy “Men”- siymosi, ba’zi shaxsga xos sifatlar (intellekt, iroda, empatiya, kuzatuvchanlik, mehribonlik, hissiy bag’rikenglik va boshqalar)ni shakllantirishga oid mashg’ulotlar bilan shug’ullnishi maqsadga muvofiqdir. Pedagogik-psixologik trening-seminar, ish o’yini, mahorat darsi va turli amaliy mashg’ulotlarga jalb qilish, malakaviy amaliyotning rolini oshirish, har bir talabaga o’zining pedagogik faoliyatga xos imkoniyatlari va mahoratini namoyon etishi mumkin bo’lgan qulay sharoitlarni yaratib berish orqali unda ijtimoiu-perseptiv kompetentlikni shakllantirish mumkin. Buning uchun nafaqat shu sohaga oid bilim, ko’nikma va malakalarni o’zlashtirishi, balki insonlar bilan muloqot o’rnatish texnikasini egallash, motivatsion sohani rivojlantirish, psixologik bilimdonligini oshirib borish, kasbiy faoliyatga psixologik jihatdan tayyorgarlik ko’rib borish lozim.

Kompetentlikni namoyish qilishga tayyorgarlik darajasini quyidagi mezonlar bo’yicha aniqlash mumkin: o’z-o’zini rivojlantirish va o’zini namoyon etish g’oyasi, kasbiy yo’l tanlash, turmush qurish, farzandli bo’lishga nisbatan qaror qabul qila olishga tayyorgarlik, o’z hayotiga javob berishga tayyorlik, hayot yo’lini mustaqil tanlash, kasb sohasida ko’nikishlar hosil qilishga tayyorlik va boshqalar.

Xulosa qilib aytish lozimki shaxsga ta’lim va tarbiya berishda nafaqat ta’lim oluvchiga ta’limning yo’naltirilishi, balki o’qituvchining pedagogik faoliyatga psixologik tayyorligi muhimdir. Bunday hollarda o’qituvchining kasbiy kompetentlik darajasiga alohida e’tibor qaratishni talab etadi. Ta’lim tizimida kompetentli yondoshuv ta’lim islohatlarining konseptual

asoslari sifatida qabul qilinishi, ta’lim tizimiga kompetentli yondoshuvning joriy etilishi ta’lim maqsadi, mazmuni, o’qitish shakli, o’qitish usullari, pedagogik va axborot texnologiyalari, nazorat usullarini hamda ta’lim beruvchi va ta’lim oluvchi rolida jiddiy o’zgarishlarni amalga oshirishni talab etadi. O’qituvchining kasbiy kompetentligini tarkib toptirish uchun pedagogik oliy ta’limda tub o’zgarishlarni amalga oshirish kerak. Oliy ta’lim Davlat ta’lim standarti, o’quv dasturi va darsliklarni takomillashtirish yo’nalishida muayyan ishlar olib borilayotgan bir paytda, mavjud an’anaviy mazmundan voz kechish qiyin kechsa-da, ta’lim mazmunini yanada aniqlashtirish lozim bo’ladi.

REFERENCES

1. Семина Е.А. (2010). Компетентностная модель выпускника педагогического вуза - будущего учителя математики. Альманах современной науки и образования. - № 5 (36). - С. 133-135.
2. Muslimov N.A., Urazova M.B., Eshpulatov Sh.N. (2013). Kasb ta’limi o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. - T.: Fan va texnologiya nashriyoti.
3. Mannopovna, J. O., Uralovna, J. F., & Rahmatullayevna, M. S. (2020). Formation of artistic perception of future teachers. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 24(6), 518-526.
4. Маҳкамов, У., Жуманова, Ф., & Равшанов, Ж. (2020). БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРНИ ТАРБИЯВИЙ ИШЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА БОШҚАРИШГА ТАЙЁРЛАШ. Academic research in educational sciences, (3), 815-830.
5. Жуманова, Ф. У., & Жабборова, О. М. (2020). УЧИНЧИ РЕНЕССАНС ДАВРИДА БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМ. Academic research in educational sciences, (4), 238-243.
6. Жуманова, Ф. У., & Мирзарахмонова, Ш. М. (2021). Дуал таълим ва унинг имкониятлари. BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI, 1(6), 122-124.
7. Jumanova, F. U., & Alfayzov, S. A. (2021). Boshqaruv ilmiga sharq mutafakkirlarining ilmiy qarashlari. Academic research in educational sciences, 2(4), 57-62.
8. Jumanova, F. U. (2020). Jabborova OM PRIMARY EDUCATION IN THE THIRD RENESSANCE. Academic Research in Educational Sciences, 1(4), 238-243.
9. Jumanova, F. U., & Artikova, N. S. (2021). PIRLS tadqiqotlariga tayyorlashda “organayzer” metodidan foydalanish imkoniyatlari. Academic research in educational sciences, 2(CSPI conference 1), 1471-1475.
10. Акрамова, Д. Э. (2023). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ РАЗВИТИЯ МЕХАНИЗМОВ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ И ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГИБКОСТИ У СТУДЕНТОВ КАК ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОСТИ. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, *13*(8), 19-23.
11. Akramova, D. E., & qizi Azimova, X. D. (2023, January). MAKTABGACHA TA’LIM YO ‘NALISHI TALABALARIDA IJODIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 2, pp. 382-385).
12. Akramova, D. E., & qizi Suvonqulova, M. D. (2023, January). RIVOJLANTIRUVCHI MARKAZLARDA BOLALARNI MAKTABGA TAYYORLASH VA MILLIY QADRIYATLAR NAMUNALARIDAN FOYDALANISHNING AFZALLIGI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 2, pp. 393-396).

13. Akramova, D. E., & qizi Ne’matova, S. S. (2023, January). BO ‘LAJAK PEDAGOGLARNING KASBIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISHDAGI OMILLAR. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 2, pp. 390-392).
14. Akramova, D. E., & qizi Axmedova, N. B. (2023, January). MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI RAHBARINING BOSHQARUV MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 2, pp. 386-389).
15. Акрамова, Д. Э., & Бобомуродова, О. Б. (2023, January). ТАРБИЯ МЕТОДЛАРИ ВА УСУЛЛАРИ ҲАҚИДА ТУШУНЧА. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 2, pp. 352-354).

GEOGRAPHICAL ASPECTS OF RECREATION-TOURIST ACTIVITY IN UZBEKISTAN

Bakhrieva Zarina Nasimovna
1st year doctoral student of "Silk Road" International University of Tourism and Cultural Heritage

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993537

Abstract. *Scientists from various fields of knowledge are engaged in recreation and tourism. They define their object and subject within the framework of their goals and tasks, as a result, they gave different interpretations to these concepts. Therefore, within the framework of these concepts, several controversial situations arise in the research conducted by geographers. This article aims to reveal the main meaning of the concepts of "recreation" and "tourism".*

Keywords: *recreational tourism, socio-economic resources, tourism opportunities, landscape, cultural heritage.*

INTRODUCTION

Tourism entered the world economy in the 21st century as a socio-economic field with a great positive impact. According to the information of the World Tourism Organization, 10% of the production and service turnover in the world is accounted for by tourism. The development of international tourism in the next 20 years is notable for the strong export of goods and services in the world market. That is, the export of tourist services has increased by 8% and makes up 30-35% of the global trade of general services. It is noted that the steady growth of the tourist flow will increase by 3-5% every year. In this regard, in Uzbekistan, the necessary organizational and legal mechanisms for the development of the sector were created during the years of independence, and the government adopted relevant regulatory documents. Work in this direction continues today.

MATERIALS AND METHODS

According to the information of the World Travel and Tourism Council (WTTC), the tourism industry of the Republic of Uzbekistan is included in the list of ten rapidly developing countries. In the period of determining the future, the trend of providing tourist services to foreign citizens in the Republic of Uzbekistan is increasing. In the future, this situation will ensure the development of the tourist business in the inbound and outbound tourism market of Uzbekistan, not only the tourism industry, but also a number of other sectors of the national economy related to tourism. The largest segment of international tourism is recreational travel, which accounts for 60% of global international tourism.

RESULTS AND DISCUSSION

Recreational tourism includes rest, treatment and other purposes. This concept covers all types of recreation (restoration) rest in tourism, including sanatorium-resort treatment. By the end of the 20th century, the concept of "recreation" acquired new areas. Tourists themselves, especially those who travel regularly and frequently, seek more adventures in their vacations, try to get maximum pleasure and diversify their free time with active activities.

Landscape therapy, which is widely used in recreational tourism, is a spa treatment method that has a beneficial effect on the human body in an area with a beautiful landscape. It helps to normalize the functions of the nervous system, cheerful mood, sleep and appetite. Natural and climatic resources are actively used in recreational tourism. As a result of the

process of direct contact with natural natural gifts under the favorable influence of the surrounding nature, healing occurs in the human body itself, and its emotional and mental state improves. Viewing the monuments of human culture enriches human thinking, getting to know the customs and traditions of other peoples serves the interpenetration of cultures and the development of mutual solidarity between peoples.

The assessment of the recreational potential of the area is based on a consistent analysis of the characteristics of all its elements. These features are grouped into three main blocks:

• biomedicine;
• psycho-aesthetic;
• functional and economical.

For many countries of the world, this type of tourism is the most common and popular. Recreational resources are necessary for the development of this type of tourism. Recreational resources are the most important part of the natural potential of the region. Moreover, their role in the formation and development of modern tourism in the region is constantly increasing, especially from an ecological and geographical point of view. Components of recreation resources are evaluated according to: terrain, water bodies, soil, vegetation, bioclimate, hydro-mineral, unique natural healing resources, historical and cultural potential. The level of use of natural components or entire geosystems, natural resources may be different depending on the specialization of the regional economy. Among the natural tourist resources, the main place is occupied by recreation resources, which serve as a basis for recreation and treatment of the country's residents and foreign tourists. Natural objects in smaller areas are called "nature monuments".

Natural monuments are unique, remarkable objects created by animate and inanimate nature: caves, waterfalls, amazingly shaped rocks, gorges, geysers, springs, amazing landforms, geological openings, huge old trees, historical monuments, etc.

Natural monuments are ecologically, scientifically, culturally, aesthetically and historically unique, irreplaceable, valuable, nationally, regionally and locally important natural and anthropogenic objects of various origins. They differ in origin, content, purpose and importance. Depending on their general characteristics, natural monuments are divided into geological-geomorphological, botanical, paleontological, astronomical and landscape monuments.

Geological-geomorphological monuments include exposed rock layers, caves, karst landforms, extinguished volcanic craters, geysers, remarkable coasts, sheep's foreheads, unique landforms, rocks, and others. For example, objects such as Karaqizsoy in the Ugom mountain range, Teshik-tash Aksokota 5 km above the confluence of Aksokota in the Aksokota valley, karst processes on Alizar mountain, Obi-Rahmat, Shildiroq, Gormozor caves are a clear example.

Examples of paleontological monuments are places where fossilized remains of plants and traces of them have been found, as well as places where the remains and traces of extinct animals are found. For example, Khojakent petroglyphs in the Alizar Mountains are included.

Landscape monuments include magnificent rocks, waterfalls, gorges, wonderful springs, picturesque places. This includes Nanay waterfall, Aroshon spring, Shirinbulok, Katta and Kichik Chimyon brooks, Aktash brook in Aksarsoy creek.

Monuments of astronomical nature include places where large meteorites have fallen. One such place is the Observatory, which occupies an area of 1 hectare on Bogizilal Street in Burchmulla.

CONCLUSION

In conclusion, it can be noted that in order to develop tourism, scientific study of its natural geography will be of great importance in the future. For this, it is necessary to pay attention to their ecological characteristics in tourist use.

REFERENCES

1. Aliyeva M., Umarjonov A. Economy of tourist countries. -T:. Finance, 2015. Mysterious Mumm. Wonders of the world. New edition. - T.: 2012, 8p.
2. Boltaboyev M.R., Tukhliyev I.S., Muhamadiyev A.N., Abdukhamidov S.A. Technology for creating an electronic textbook on "Tourism: theory and practice". Methodical guide. -S., 2016.
3. A.N. Zakharov, A.A. Ignatiev. Development of public-private partnership in Russian tourism // Russian Economic Bulletin. 2011 №3
4. O.B. Kharitonova. The content of the concept, “public-private partnership” in the field of regional tourism // socio-political sciences. 2013 №2
5. Kropina E.G. Theory and practice of formation and development of cross-border tourist and recreational regions. dis. on uch.step. g.f.d. Kaliningrad.2016
6. Данилов С. Туризм со вкусом узбекского плова. -Т., 2013.
7. Рахматов, З. Н., & Рашидов, Д. Н. (2023). Пути совершенствования механизма разработки маркетинговой стратегии ао «ўзтемирйўлйўловчи». *Innovative achievements in science 2022*, *2*(17), 55-60.

BO’LAJAK FIZIKA O’QITUVCHILARINI STEM TA’LIMI ORQALI O’QITISHDA VIRTUAL LABORATORIYANING O’RNI

S.N.Hamroyeva
Fizika - texnologiya fakulteti o’qituvchisi

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993543

Annotatsiya. *Ushbu maqolada oliy pedagogik ta’lim muassasalarida “Bo’lajak fizika o’qituvchilarini STEM ta’limi orqali o’qitishda virtual laboratoriyaning o’rni” haqida metodik tavsiyalar berilgan. Berilgan tavsiyalar o’quvchi va talabalarning fizika va STEM bo’yicha bilimlarini kengaytirishga xizmat qiladi. Shuningdek, fizika fanini o’rganishda STEM ta’lim dasturi bilan bog’lanish muhim ahamiyat kasb etishi ifodalangan.*

Kalit so’zlar: *STEM, eksperiment, fizika, fanni o’qitish, texnologiyani o’rganish, muhandislik, san’atni qidirish, matematikani o’rganish*

Bo’lajak fizika o’qituvchilarini mantiqiy fikrlash jarayonida tafakkuri va fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish muhim o’rin tutadi. Hozirgi kunda ta’lim sohasida STEM dasturini tadbiq etish, o’zlashtirish asosdida ochiq, moslashuvchan, induviduallashgan, zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Fizika fanini STEM dasturi aosida o’qitish orqali bo’lajak o’qituvchi mavjud sharoitlar va ish tajribasiga asoslanib ijodiy yondashgan holda ish faoliyatini olib borishi hamda mantiqiy fikrlash doirasini kengaytirishiga erishiladi. Bunda, virtual laboratoriyani o’rni kata ahamiyat kasb etadi. Virtual laboratoriya bu yangi rivojlanayotgan murakkab texnologiya bo’lib, u odamga ob’ektni his qilmasdan his qilish imkonini beradi haqiqiy ko’rishdir. Fizika tajribalari bo’lajak fizika o’qituvchilar tomonidan fizikani o’rganihning eng vizual va intuitiv usuli hisoblanadi. Bo’lajak fizika o’qituvchilarning fizikaga bo’lgan qiziqishini rag’batlantirishning eng yaxshi usuli.

Fizika laboratoriyasi STEM kontseptsiyasiga asoslangan bo’lib, u bir nechta o’quv dasturlarini birlashtirgan yangi ta’lim kontseptsiyasidir. STEMda o’rganishni virtual tajribalar bilan birlashtirish quyidagilarga imkon beradi; talabalar turli darajalarda va turli vaqtlarda eksperimental operatsiyalarni amalga oshiradilar; shu bilan talabalarning bilimlarni o’zlashtirish qobiliyati va amaliy ish darajasi, qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam berish va talabalar savodxonligi oshishiga xizmat qiladi. Virtual laboratoriya texnologiyasining rivojlanishi bilan virtual laboratoriyalar o’rganishda muhim ahamiyati bo’lajak fizika o’qituvchilari mavzuga doir virtual laboratoriyalarni o’zlari xohlagan joyda va vaqtda bajarishlari qulay bo’lgan texnologiyalardan hisoblanadi.

Mantiqiy fikrlash ijodiy tafakkurning rivojlanishi fizika ta’limidagi izlanishlarni talab qiladi. Bunda mantiqiy fikrlashning qandaydir eng umumiy usullari haqida va aqliy faoliyatning mazmunan umumiy algoritmlari haqida so’z yuritish mumkin. Lekin bu talab bo’lajak fizika o’qituvchilarini o’zi olib boradigan faol izlanishlarni hamda yechimning evristik usullarini topa olishni ham nazarda tutadi. Onglilikka intilish har bir bo’lajak o’qituvchi xarakterining xususiyati o’quv ishi metodi bilan tarbiyalanadi.

STEM ta’lim o’zining asosiy maqsadi «fanni o’qitish», «texnologiyani o’rganish», «muhandislik», «san’atni qidirish» va «matematikani o’rganish», virtual fizika laboratoriyasi esa STEM-ning yetakchi maqsadidan to’liq foydalanadi. «Fanni o’qitish» shuni anglatadiki, bo’lajak fizika o’qituvchilar virtual fizika laboratoriyalarini boshqarishda ilmiy eksperimental munosabatlarga e’tibor berishlari, tegishli ilmiy va madaniy bilimlarni faol ravishda egallashlari

va virtual tajribalarning har bir qismini asta - sekin ilmiy qat’iylik bilan bajarishlari kerak. «O’qitish texnologiyasi» ko’p tarmoqli STEM ta’limning asosiy xususiyati ekanligini anglatadi. Bo’lajak fizika o’qituvchilari nafaqat fizika bo’yicha asosiy bilimlarni o’zlashtirishlari, balki talabalar turli texnologiyalarni to’liq o’rganishlari uchun kompyuter dasturlash va modellarni yaratish qobiliyatiga ega bo’lishlari kerak. «Muhandislik bilan shug’ullanish» STEM treningida amaliylikni anglatadi. «Matematikani o’rganish» talabalardan eksperimentda yaxshi fikrlash va o’rganish usullarini o’zlashtirishni talab qiladi. Masalan, konversiya usullari, analog usullar, teskari usullar va boshqalar, eksperiment muvaffaqiyatli bo’lishiga katta yordam beradigan yaxshi o’qitish usuliga ega. Muxtasar qilib aytganda, virtual fizika laboratoriyasini STEM ta’lim kontseptsiyasi bilan birlashtirish virtual fizika laboratoriyasini nazariy qo’llab - quvvatlash va STEMning amaliy o’quv vositasini taqdim etadi.

Virtual fizika laboratoriyasining tashkil etilishi zamonaviy fan va texnologiyalarning jadal rivojlanishiga va an’anaviy fizika laboratoriyasida ta’lim tarixidagi katta yutuqlarga asoslangan. Bu bo’lajak fizika o’qituvchilar ilm - fan va madaniyat sohasidagi bilimlarni tezroq va yaxshiroq egallashga, shuningdek, madaniy savodxonligini rivojlantirishga yordam beradi. STEM ta’lim kontseptsiyasi virtual fizika laboratoriyasi uchun yaxshi nazariy asos yaratadi. Shuni ta’kidlab aytganda, STEM virtual fizika laboratoriyasining maqsadi bo’lajak fizika o’qituvchilarga har tomonlama rivojlanishni ta’minlashdir.

Bo’lajak fizika o’qituvchilarida mantiqiy fikrlash jarayonida talabalarning tafakkuri va fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish muhim o’rin tutadi. Bo’lajak fizika o’qituvchilarini fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda tahlil va jamlash, taqqoslash, umumlashtirish, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, tasniflash va tizimlashtirishga doir mashqlar va hodisalarni kuzatish va tahlil qilishga, o‘rganiladigan hodisaning boshqa hodisalarga bog‘liqligi, talabalarning hodisa va qonuniyatlarning eksperimental ravishda tekshirib ko‘rish usullarini ishlab chiqishi muhim o‘rin tutadi.

REFERENCES

1. Ҳамроева.С.Н- “ Bo’lajak fizika fani o’qituvchilarini STEM ta’lim dasturi asosida o’qitish” Astronomiya fanini o’qitishda zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanish metodikasi: muammo va yechimlari, Республика илмий-амалий конфереция 2022 йил 17 май, 157-159 б.
2. Kamolov Ixtiyor Ramazonovich, Hamroyeva Sevara Nasriddinovna, Pedagogika oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak fizika fani o‘qituvchilarining mantiqiy fikrlash qobiliyatini STEM ta’lim dasturi asosida rivojlantirib o‘qitishni takomillashtirish” International Scientific Journal SCIENCE AND INNOVATION Series B Volume 1 Issue 6 September 2022
3. Yulong Bai1, Dianfei Peng, Jie Yang.- Design of Virtual Physics Laboratory Based on STEAM Education “Advances in Social Science, Education and Humanities Research, volume 428”.
4. Sevara Nasriddinovna Khamroeva “ DEVELOPMENT OF LOGICAL THINKING SKILLS OF FUTURE PHYSICS TEACHERS ”BIRINCHI RENESSANS: ABU RAYHON BERUNIY VA TABIIY FANLAR EVOLYUTSIYASI mavzusidagi XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYAsi, 25-may, 2023-yil
5. S.N.Hamroyeva, L.Sh.Bozorova” BO‘LAJAK FIZIKA O‘QITUVCHILARINI STEM TA‘LIMI ORQALI O‘QITISHDA VIRTUAL LABORATORIYANING O‘RNI”

”BIRINCHI RENESSANS: ABU RAYHON BERUNIY VA TABIIY FANLAR EVOLYUTSIYASI mavzusidagi XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYAsi, 25-may, 2023-yil

HARBIY XIZMATCHILARNI KASBIY FAOLIYATGA MOSLASHUVINING NAZARIY VA AMALIY JIHATLARI

Furqat Mavlonov
Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti “Pedagogika va umumiy psixologiya” kafedrasi mustaqil tadqiqotchisi

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993563

Annotatsiya. *Mazkur maqolada harbiy xizmatchining shaxsi, uning kompetentligi, harbiy xizmatchining harbiy xizmatga moslashuv jarayonining mohiyati va moslashuvning ijtimoiylashuv jarayoni bilan aloqasi yoritib berilgan.*

Kalit so’zlar: *harbiy xizmatchilarning kompetentligi, kasbiy faoliyatga moslashuv, ijtimoiylashuv jarayoni, burchga sodiqlik, samarali moslashuv, kasbiy ong.*

Harbiy xizmatchilarning kasbiy faoliyatga moslashuvi ularni kompetentligining tarkibiy qismi hisoblanadi. Kompetentlik esa komil insonni shakllanishiga xizmat qiladi. Harbiy xizmatchilarning kompetentligi bevosita huquqiy, psixologik, pedagogik, kibernetik bilimlar bilan chambarchas bog‘liq. Kompetensiya so‘ziga pedagogika va psixologiyada ko‘plab ta’riflar berilgan, biroq kompetensiya biz o‘rganayotgan obyektning predmeti hisoblanmaydi. Har bir harbiy xizmatchining kompetentligi bevosita moslashuv ya’ni kasbiy faoliyatga moslashuv jarayoni bilan bog‘liqdir. “Jarayon” – deganda ma’lum muddatni o‘z ichiga oladigan va shu muddatda harbiy xizmatchining tarbiyalanadigan, shakllanadigan davri tushuniladi.

“Jarayon” so‘zi – arab tilidan olingan bo‘lib, oqib borish, sodir bo‘lish, ish harakat, voqea-hodisaning birin-ketin borishi, rivoji ma’nosida tushuniladi. Harbiy xizmatchilarning kasbiy faoliyati bir qancha jarayonlardan iborat va bu jarayonlar harbiy xizmatchilarni kasbiy faoliyatga yo‘naltiradi va xizmatga moslashtirishga xizmat qiladi.

Harbiy xizmatchilarning kasbiy faoliyatga moslashuvi bizning nazarimizda harbiy kiyim kiygan kundan boshlanadi. Chunki, avvalo, harbiy kiyimga, keyin muhitga va faoliyatga moslashadi. Bu uchta omil harbiy xizmatchilar kasbiy ongini shakllantirishga xizmat qiladi.

Birinchidan, kasbiy moslashuv, avvalo, har bir harbiy xizmatchining burchiga, vazifasiga bo‘lgan munosabatlarida namoyon bo‘ladi.

Ikkinchidan, harbiy xizmatchilarning kasbiy faoliyati jarayonida qay darajada umumharbiy Nizom talablariga bo‘lgan munosabatlarida namoyon bo‘ladi.

Harbiy xizmatchilar kasbiy faoliyatga tez moslashib keta olmaydi. Buning uchun vaqt kerak, vaqt esa kasbiy bilimlarni bilishga, ko‘nikma va faoliyatni anglashga xizmat qilishi lozim.

Masalan, amaliyotdan shuni guvohi bo‘lamizki, harbiy xizmatchilar kasbiy faoliyatga moslashishlari uchun o‘quv yig‘ini o‘tashadi, ushbu o‘quv yig‘ini ham bevosita harbiy xizmatchilarni faoliyatga moslasha olishi yoki moslasha olmasligini aniqlashga yordam beradi.

Kasbiy faoliyatga moslashuv keng tushuncha bo‘lib, harbiy xizmatchilarning faoliyatga moslashuvi har bir harbiy xizmatchining, avvalo, o‘ziga keyin esa, ularni tarbiyalovchi sub’ektlarga ham bevosita va bilvosita bog‘liq. Kasbiy moslashuvda har bir harbiy xizmatchining kasbiy, huquqiy, psixologik dunyoqarashi ham muhim hisoblanadi. Kasbiy faoliyatga moslashuvning nazariy jihatlarini o‘rganar ekanmiz, shuni yaxshi bilishimiz kerakki, bu jarayon komil insonni shakllanishiga xizmat qiladi.

Harbiy xizmatchilarning kasbiy faoliyatga moslashuvi birinchidan, o‘zini ozod, erkin, davlat, xalq xizmatiga bag‘ishlayotganini anglashga yordam beradi. Ikkinchidan, harbiy

xizmatchilarning Vatanni, Prezidentimizni va o‘ziga xos milliy insoniy qadriyatlarni himoya qilishga undaydi. Harbiy xizmatchilarning kasbiy faoliyatga moslashuvi bevosita “ijtimoiylashuv” atamasi bilan ham bog‘liq. “Ijtimoiylashuv” bir ma’nodagi talqinga ega emas, mazkur atama ba’zi holatlarda “shaxs rivojlanishi” tushunchasining sinonimi kabi o‘rganilsa, boshqa holatlarda esa “tarbiya” atamasi kabi talqin qilinadi. Undan tashqari ijtimoiylashuvga sotsiologiyada ham ta’rif berilgan. “Ijtimoiylashuv jarayonida har bir harbiy xizmatchi o‘zini anglash, mustaqil fikrlash va harakat qilishga layoqat orttiradi” deyiladi. Ijtimoiylashuv so‘zi, demak, bevosita moslashuv bilan bog‘liq. Kim moslashadi? Avvalo, irodali tarbiyali harbiy xizmatchi muhitga, vaziyatga moslasha oladi. “Tarbiya” so‘zi qaysi ma’noda ishlatilishidan qat’iy nazar bevosita va bilvosita moslashuv, ijtimoiylashuv so‘zlari bilan bog‘liq.

Demak, moslashuv “ijtimoiylashuv” so‘zi bilan bevosita bog‘liq ekan, biz, ushbu atamaning tarixiy o‘zagini o‘rganishga harakat qilamiz. Ijtimoiylashuv tushunchasi XX asrning 50-yillarida amerikalik psixologlar, ya’ni A.Parka, D.Dollerda, Dj.Xolmon, A.Bandurы, V.Uolterslarning o‘rganish predmeti bo‘lgan. “Ijtimoiylashuv”ning eng birinchi izohi, ya’ni ijtimoiy normalar (nizom, buyruq, ko‘rsatma va hokazolar) va qadriyatlarni o‘zlashtirish jarayoni sifatida o‘rganilgan. Bizningcha, ushbu tushunchaga bir tomonlama yondashmasdan, balki unga kengroq yondashish lozim deb o‘ylaymiz.

Birinchi tomoni, ijtimoiylashgan har bir harbiy xizmatchi kasbiy vazifalarni bajarishga faol kirisha oladigan, kasbiy tajribalarni o‘zlashtira oladigan; ikkinchi tomoni, harbiy xizmatchi kasbiy faoliyati jarayonida ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda faol ishtirok eta oladigan, o‘z ta’sirini boshqalarga o‘tkaza oladigan, o‘rnak bo‘la oladigan harbiy xizmatchilar tushuniladi.

Ijtimoiylashuvni, psixolog A.Urbanovich “Biz tarbiyalash ma’nosida tushunishimiz mumkin emas”, deydi. Bizningcha, ushbu fikr juda ham to‘g‘ri emas, chunki ijtimoiylashuvning o‘zi harbiy xizmatchi faoliyatini ijobiy moslashuvga yo‘naltirish ma’nosida tushuniladi, ijobiylik esa bevosita tarbiyaning, ta’limning va ijobiy o‘zaro munosabatlarning mahsulidir.

Ijtimoiy fanlarga, jumladan, pedagogika faniga ham jamiyatdagi o‘zgarishlar, taraqqiyot natijasida yangi-yangi atamalar kirib kelmoqda. Shunday atamalardan biri “moslashuv” atamasidir. Ushbu atama harbiy xizmatchiga, uning xatti-harakatiga kasbiy faoliyatiga nisbatan ishlatilishi mumkin.

Kasbiy faoliyatga moslashuv bevosita kasbiy ong, kasbiy madaniyatning rivoji bilan uzviy aloqadorlikda shakllanadi va bu bir tomondan harbiy xizmatchining kasbiy faoliyatiga moslashuvi uning kompetentligi, avvalambor, individual xususiyatiga bog‘liq bo‘lsa, yuqoridagi fikrimizda aytganimizdek, irodasi bilan bevosita va bilvosita bog‘liqlikda namoyon bo‘lsa, boshqa tomondan esa har bir harbiy xizmatchini kasbiy faoliyatga moslashuviga davlatning yordamisiz, qo‘llab quvvatlashisiz erishib bo‘lmaydi.

Bugungi kunda ijtimoiy fanlarda, “moslashuv” istihola tushunchalariga ta’riflarni o‘nlab topish mumkin. Maqolani yozishda o‘z oldimizga mazkur tushunchani har tomonlama chuqur tahlil etish maqsad qilib qo‘yilgan, ammo bu tushunchani birgina maqolada yoritib berish imkoni yo‘q albatta. Lekin bir nechta tushunchaga to‘xtalib o‘tamiz, chunki, maqola asosan muammoning nazariy tomonlarining tahliliga qaratilgan.

Harbiy xizmatchilarning kasbiy faoliyatiga moslashuvi harbiy xizmatchilarning faoliyatga samarali moslashuvi va tarbiyalanishi uchun zarur bo‘lgan namunali xulq, pedagogik, psixologik, huquqiy xatti-harakatlar, ijtimoiy norma va qadriyatlarni o‘zlashtirish va kasbiy

faoliyatga qo‘llash va boshqa harbiy xizmatchilarni ham Nizom talabi doirasida xizmat qilishni talab qiladigan harbiy xizmatchilarni tushunamiz.

“Moslashuv” atamasi bevosita kasbiy faoliyatga nisbatan qo‘llanilishi ham mumkin, ikkinchi tomondan esa huquqiy jihatdan moslashuv tushunchasi bilan ham bog‘liq. Huquqiy jihatdan kasbiy faoliyatga moslashuv huquqiy madaniyatni shakllantirish tushunchasi bilan bevosita bog‘liqdir. Lekin, huquqiy jihatdan kasbiy faoliyatga moslashuv biz o‘rganayotgan muammoning bir qismi hisoblanadi va bizni o‘rganish obyektimizga taalluqli emas.

Bugungi kunda harbiy xizmatchilarning kasbiy faoliyatga moslashuvi barcha ijtimoiy fanlar singari harbiy xizmatchining kasbiy faoliyatga moslashuv muammosini pedagogika nazariyasining bahs mavzusiga aylantirmoqda.

“Xodim” atamasi ko‘pchilik olimlarimiz ya’ni, V.Alimasov, N.N.Azizxodjayeva, O.M.Asqarova, I.Ismoilov, Z.Zaripov, X.Mamatov, U.Tadjixanov va R.Maxmudovlar tomonidan keng o‘rganilgan va o‘rganib kelinmoqda.

Yuqorida zikr etilgan olimlarning ishlarida tadqiqotlarning ahamiyatini qayd etish barobarida shuni ta’kidlash lozimki, mazkur olimlarning ilmiy ishlarida harbiy xizmatchi va uning kasbiy faoliyatiga moslashuvi chuqur o‘rganilmagan, chunki ularning o‘rganish obyekti boshqa muammoga qaratilgan bo‘lgan va moslashuvning ayrim jihatlari o‘zlarining ilmiy ishlarida yoritishga harakat qilingan. Shu bilan birga kasbiy faoliyatga moslashuv tadqiqot mavzusi sifatida tahlil etilmagan.

Tarix shaxslar harakatlaridan iborat bo‘lganligi bois ijtimoiy fanlar, jumladan, pedagogika nazariyasi ana shu xatti-harakatlarni tushuntirib berishga daxldordir. Kasbiy faoliyatni olib borayotgan har bir harbiy xizmatchi mazkur davlatning qonunlariga rioya etish, shuningdek, o‘zlarida kasbiy ongni, madaniyatni rivojlanganligini, tarbiyalanganligini mezoni sifatida huquq, burch va majburiyatlarini bilishi shartdir.

Harbiy xizmatchi kasbiy faoliyatga moslashish barobarida o‘zlarini xulq-atvorini va kasbiy huquqiy ongini tarbiyalab boradi.

Bugungi kunda har bir harbiy xizmatchining ijtimoiy muammosini hal qilish ularning manfaatlarini himoya qilish davlat miqyosida hal qilinishi kerak bo‘lgan muammolardan biridir. Jumladan, uy-joy muammosi davlat miqyosida hal bo‘lmoqda.

Shaxsning bir bo‘lagi bo‘lgan harbiy xizmatchi tarixning obyekti va sub’ektidir. Professor U.Tadjixanovning fikricha “Shaxs tarbiya jarayonining asosiy obyektidir”. Demak, harbiy xizmatchini o‘rganish ham tarbiya jarayonining obyekti hisoblanadi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish lozimki, harbiy xizmatchilarning kasbiy faoliyatga moslashuvi ularning yuksak madaniyat sohibi ekanligidan dalolat beradi hamda har bir harbiy xizmatchining qay darajada Vatan, xalq, Prezidentimiz oldida Vatan himoyasiga tayyorligini ko‘rsatuvchi mezonlardan biri deb o‘ylamiz.

Har bir muammoning nazariy-tarixiy jihatlarini o‘rganish ushbu muammoning metodologiyasini tanlashga, o‘rganishga bevosita yordam beradi. Harbiy xizmatchilarning kasbiy faoliyatga moslashuvini nazariy va amaliy jihatlarini o‘rganish ularning shakllanishining mazmunini boyitishga xizmat qiluvchi omillarga bog‘liq, bunday omillarga quyidagilar taalluqli:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi;
2. Prezidentimiz asarlaridagi nutqlari;
3. O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining Umumharbiy Nizomlari;
4. Buyruqlar va ko‘rsatmalari;

5. Har harbiy xizmatchining jamoat tartibini saqlash faoliyatidagi ishtiroki;
6. Ma’rifat darslaridagi ishtiroki;
7. Axloq-odob sudlarida ishtirok etishi;
8. Yakka tartibdagi suhbatlar o‘tkazish orqali;
9. Ijtimoiy siyosiy o‘qish orqali;
10. Jismoniy va jangovar saf tayyorgarligi orqali;
11. Xizmat o‘tayotgan joylarda o‘tkaziladigan ijtimoiy-siyosiy tadbirlarda qatnashishda.

Harbiy xizmatchilarning kasbiy faoliyatga moslashuvi hali ularni harbiy Nizomga to‘liq rioya etadi degani emas, buning uchun har bir harbiy xizmatchida kasbiy mahorat kasbiy ong, vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish lozim. Kasbiy mahorat, kasbiy tajriba bevosita kasbiy moslashuvning mahsulidir.

REFERENCES

1. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. – T. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 2006. – 73-b.
2. Entonix Giddens. Sotsiologiya. – Toshkent. 2002, 110-bet.
3. Urbanovich A.A. Psixologiya upravleniya. Ucheb. posobiye. – M., Xarvest. 2007. – 604-bet.

IKKINCHI JAHON URUSHI XOTIRALARDA

Nargizabonu Mamadaliyeva
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti o‘zbek filologiyasi fakulteti 3- bosqich talabasi
nargizabonu1287@gmail.com
+998 88 349 45 45

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993579

Annotatsiya. *Ikknchi jahon urushida qatnashgan farg‘onalik qahramon Mirzaqulov Ismoiljon bobomning xotirasini yod etib, bu maqolada ular haqida izlanishlar tadqiq qilinadi.*

Kalit so‘z: *ikkinchi jahon urishi, 1941-1945-yillar, Farg‘ona, Qo‘qon, urush ishtirokchilari, Belarusiya, Moskva, Urayimjon, Tolibjon, Mohiya buvi, Mahbubaxon buvi, qahramon, safdosh.*

O‘zbekistonda Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan Ikkinchi jahon urushi haqidagi tarixni yoshlarga aniq va ravshan yetkazish borasida qilinayotgan tizimli ishlarni alohida ta’kidlashni istayman. So‘nggi yillarda urush frontlariga O‘zbekistondan jalb etilganlar haqidagi haqiqatni o‘rnatish, bu haqdagi ma’lumotlarni izlab topish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar bajarilmoqda. Arxiv hujjatlari qayta o‘rganilmoqda. Yaqinda Rossiya arxivlarida urushda ishtirok etgan O‘zbekiston askarlari haqidagi hujjatlari mamlakatingizga taqdim etildi.

1941–1945 yillardagi Ikkinchi jahon urushida O‘zbekistondan 1,5 milliondan ortiq kishi qatnashgan. Urushda yurtdoshlarimizning yarim milliondan ortig‘i halok bo‘lgan. 133 mingga yaqini bedarak yo‘qolgan, 60 mingdan ziyodi nogiron bo‘lib qaytgan.

Urush olovi ichida qolgan hududlardan yurtimizga 1 million nafardan ortiq kishi ko‘chirib keltirilgan. Ularning 200 ming nafari bolalar edi. Xalqimiz ularga boshpana berib, so‘nggi burda nonini ham baham ko‘rib, ota-onasidan ajralgan bolalarni o‘z farzandlari qatori tarbiyasiga olib, butun dunyoga haqiqiy insonparvarlik fazilatlarini namoyish etgan.

Urush yillarida ozodlik va mustaqillik uchun olib borilgan kurash baynalmilalchilik va ruh birligi maktabiga aylandi. Dushman ustidan g‘alaba qozonish barcha qardosh xalqlarning birgalikdagi sa’y-harakatlarisiz, ularning yaqin hamkorligi va o‘zaro yordamisiz mumkin emas edi.

Barcha millat vakillari qatori o‘zbeklar ham har jabhada dushman qo‘shinlariga qarshi mardonavor kurashdi, Belarus shahar va qishloqlarini qahramonona himoya qildi.

Bosib olingan Belarus hududlarida partizanlik harakati qarshilik, jasorat va fidokorlikning noyob namunasiga aylandi. Xalqimiz ular bilan faxrlanadi. Ayniqsa, farg‘onalik Mamadali Topivoldiyevning jarosati haqida belaruslar orasida ko‘plab hikoyalar yuradi.

Bundan tashqari, Mirzaqulov Ismoiljon, Mirzaqulov Urayimjon, Mirzaqulov Tolibjon, Mamayoqub Xoliqov, Hakim Teshaboyev, To‘raqul Jo‘rayev, Yoqub Maxmudov, Bozor Jumayev, Shermat Turg‘unov kabi ko‘plab yurtdoshlaringiz Belarusni fashist bosqinchilaridan ozod qilishda mardonavor kurashgan.

Ikkinchi jahon urushida qatnashgan, urush jarayonini o‘z ko‘zi bilan ko‘rgan, urish qiyinchiliklarini boshdan kechirgan farg‘onalik bo‘ylari novcha kelishgan, oq-sariqdan kelgan urush qahramoni bobom Mirzaqulov Ismoiljon Mirzaqulovichni xotirlab o‘tishni joiz deb hisoblayman.

Mirzaqulov Ismoiljon bobom 1911-yil 1-yanvar oyida Farg‘ona viloyati Uchko‘prik tumani Gul qishloqda dunyoga kelishgan. Oilada 4 farzandning to‘ng‘ichi ya’ni 1-katta farzand bo‘lishgan. Ularning ona, 2 ta ukalari va 1 ta singillari: Urayimjon, Tolibjon va Mohiyaxonlar bo‘lgan.

Urush boshlanishdan oldin otalari Mirzaqul bobo vafot etishadi. Bobom ukalari bilan birga otalarini tuproqqa qo‘yishadi.

1941-yili urush boshlanganda bobom ukasi Urayimjon bilan urushga jo‘nashadi. Urayimjon bobo Moskvagacha piyoda borib, shu yerdagi frontda xizmat qilishadi. Bobom Ismoiljon esa Belorusiyadagi frontga piyoda borib, urushning eng oldi qatorida jangga kirishadi. Askarlar ichida ocharchilik boshlanadi, bobom safdoshlarini och qolmasligiga harakat qilishgan, ochlikdan oshqovoqning xomi ham juda mazaligini o‘sha yerda bilishgan, hatto tirik qolish uchun ko‘katlarning ildizlarini yeyishlariga to‘g‘ri kelgan. Shunday bo‘lsada, sheriklarini kunjara yeyishdan qaytarishgan. Kunjara yegan odam vafot etishi haqida aytishgan. Safdoshlari bobomning aytganlarini qilib ergashganlar. Boshqa qismdagilar kunjara yeb, ishib ketib o‘lgan. Bu ham ularga saboq bo‘lgan.

Keyinchalik urush tugab, omon qaytgan safdoshlaridan biri bo‘lgan farg‘onalik Qirq qishloqda istiqomat qilgan buva bilan quda bo‘lib, qizlari Mashrab xolamni o‘g‘li Qobulov Abdumalik tog‘aga turmushga berib, do‘stlik yanada mustahkamlanadi.

Janglarning birida bobomning qo‘llarini oskolka yalab ketib, jiyilib, kaftlari yopilib qoladi. Hamshira har kuni bobomni gapga solib, barmoqlarini ochib, qo‘llarini yoyvoradi, shunday qilib qo‘llari o‘z holiga qaytadi va frontga yana qaytishadi. Urushning oxirgi paytida amerikaliklar yordam kelib, dushmanlarni bombardimon qiladi va Belarusiyadagi nemislarni hammalari birgalikda yengishadi. Bobom ularning tilini bilmaganliklari uchun ular bilan imo-ishora bilan gaplashishadi.

Urush tugagandan keyin darrov uyga qaytishmaydi, yarim yilcha tartib o‘rnatishga yordam berib, tartib o‘rnatilgandan so‘ng poyezdda qaytishadi.

1943-yili soqollari endi sabza urgan kelishgan alp qomatli 17 yoshlik Mirzaqulov Tolibjon 18 yoshga to‘lmasdan ko‘ngillilar qatorida o‘z qishloqlari Gul qishloq tomondan emas, balki Beshkapa qishlog‘i tomonidan frontdagi jangga yuboriladi. Bu bobomni Qo‘rg‘onchalik bir inson Stalingradda komandir yordamchisi bo‘lib xizmat qilayotganlarini ko‘rishgan va shu yerda dom-daraksiz ya’ni bedarak yo‘qolishgan.

Onalarining ko‘zlari o‘g‘illarining sog‘inchida yig‘layverib oqib tushib, ko‘r bo‘lib qolgan. Har yig‘laganlarida: “Ismoiljonim va Urayimjonim qaytib kelishi aniq, lekin Tolibjonim hali go‘dak, jangda halok bo‘lishi aniq, qatmaydi”- deya kuyinaverashadi va bu dunyoni tark etishadi.

Ko‘zlari ko‘rmay qolgandan keyin qo‘shni ayollar tez-tez, har kuni xabar olib turishgan, onaxon vafot etgan kuni ham xabar olgani kirishganda, sodda qizaloq Mohiya buvi: “Onam uxlashyapti“-deya pinjilariga kirib yotganini ko‘rishadi. Buni ko‘rgan qo‘shni erta yetim qolgan Mohiya buvini bag‘irlariga bosvolgan holda achiq-achiq ko‘z yosh to‘kib, qarmoqlariga olishadi. Mahalladoshlari onaxonni ko‘mishadilar.

Ismoiljon bobom ya’ni kattam Qo‘qondagi Juma masjidi yonida tushishadi, vaziyatni o‘rganib uyga qaytishadi. Uyga kelishsa onalari vafot etgan, ukalari uyda yo‘q, singillarini uyga qaytarishadi.

Katta ukalari Urayimjon urush tugagach: “Akam urushdan uyga qaytmagan bo‘lsalar, men qanday uyga qaytaman”-deya metallurgiya zavodiga ishga kirib, ishlashni boshlashadi. Bobom bu ukalarining daragini bilib, uyga qatganlarini, uyga qaytishlari kerakligi to‘g‘risida telegrammadan xat yuborishadi. Xatni o‘qigan uka: “Akam uyga qaytibdi”-deb, uyga qaytadi.

Kattam umrlarining oxirigacha kichik ukalarini izlashdi, bedaraklar ro‘yxatidaligi uchun kelishidan umidvor bo‘lishdi.

Kattam Qo‘qonga buxgalteriya kursiga piyoda borib o‘qib o‘rganishdi. Bitta magazinga hisobchi bo‘lib ishga joylashishdi. Urushdaliklarida qarovsiz qolib nuragan uyni qaytadan tiklab, Belarusiyada shiferli uylarni ko‘rganliklari uchun uylarining tomlariga qishloqlarida birinchilardan bo‘lib shefir o‘rnatishdi. Mamasidiq buva va Ominaxon buvilarning qizlari Mahbubaxon opabuvimga uylanishdi. Singillari Mohiyani turmushga berib, ukalari Urayimjonni uylantirishdi. “Urush qahramoni” ko‘krak nishonini va shunga o‘xshash nishonlar bilan taqdirlanishdi. Bobom va opabuvim Mahbubaxon 8 farzandni: 4 o‘g‘il va 4 qizni voyaga yetkazib, har birini o‘qitib, uyli joyli qilib, 34 ta nevarali , yigirmadan ortiq evarali bo‘lib (hozirgi kunda saksondan ziyod), kattam 94 yoshlarda, opabuvim ular vafot ekanlaridan keyin 72 yoshlarida olamdan o‘tishdi.

Onam Soliyaxon Berdiyeva (Mirzaqulova) 8 farzandning sakkizinchisi bo‘lishadi. Hozir kunda ikkita tog‘am, ikki xolam sog‘-omonlar.

Har yili 9-may kuni opa-singillar, aka-ukalar, kelinlar, nevaralar kattam va opabuvimni, Qodir va Umar tog‘alarim, Mashrab xolamning xotiralarini yod etib, o‘zlari katta bo‘lgan hovliga to‘planishadi, qabrlarini ziyorat qilishadi.

Xulosa qilib aytganda, urush bo‘lishi juda ko‘p judoliklarni, ziyon va vayronagarchiliklarni keltirib, insonning ruhiyatida unitilmas ayanchli xotiralar qoldiradi. Shunday ekan, yurtimizda hech qachon urush bo‘lmasin, yurtimiz ozod va obod, osmonimiz musaffo bo‘lsin!

Ikkinchi jahon urush ishtirokchilari ya’ni qahramonlari doimo va abadiy yodimizda, xotiramizda. Ularning qahramonliklari tufayli mana shunday tinchlikda yashayapmiz, ular bizga Cho‘lpon, Xamza, Qodiriylar orzu qilgan haqiqiy erkni sovg‘a qilishda hissa qo‘shishganlar qatoridalar.

IKKINCHI JAHON URUSHI QATNASHILARIGA!

Men urushni ko‘rmadim, ammo,
Uni bobom yuzida ko‘rdim.
Va ko‘zlari ichiga chgo‘kkan,
Yetimlarning ko‘zida ko‘rdim.

Maydonlarda qon to‘kdi kimdir,
Qon yig‘ladi uyda nechasi.
Jangga kirgan yigit onasin
Tushlariga kirar kechasi.

Dod demaslik mumkinmi axir?
Dildan faryod to‘foni kelar.
Sizni millat chiqarmas esdan,
Mina ezib "ketgan" akalar.

Jon keladi bo‘g‘zimga manim,
Insoniyat taqdiri shumi?
Yo‘q, mahbuslar nemisning emas,
Ular zolim zamin mahkumi?

Nechalari yotar to‘ldirib,
Bevaqt ketib yerning bag‘rini.
Va ularning uvoli tutsin
Olmoniya fashistlarini.

Balki bitmas yaralar hali,
Balki yodi qiynaydi butkul.
Ulug‘ vatan fidoyilari –
O’z bog’ida so’lolmagan gul.

Sizlar sabab g’ururni tuydim,
Bugun xalqning osuda tuni.
Va hech qachon bo’lmasdi sizsiz,
Bu diyorda "g’alaba kuni".

Ey chimildiq ko’rmagan o’g’lon –
Farzandsizlik dog’ida qolgan.
Joyingda tinch yotaver sendan,
TINChLIK degan zurriyot qolgan.

Men urushni ko’rmadim, ammo
Uni bobom yuzida ko’rdim...
Qo’ziboev Hojimurod

Bu she’rni o‘qib ko‘z oldimda Ismoiljon kattamning nurli chehralari gavdalanadi.

Mirzaqulov Ismoiljon kattam haqida ma’lumot to‘plashimda onajonimning hissalari katta, ular opa-akalaridan so‘rab-surishtirib yordam berdilar, barchalariga o‘z minnatdorchiligimni bildiraman.

Ma’lumot to‘plashimda ishtirok etganalar:

Berdiyeva (Mirzaqulova) Soliyaxon 1966-yil, Toshkent viloyati O‘rta Chirchiq tumani Ma’shal ko‘chasida istiqomat qilishadi.

Mirzaqulov Tohirjon Ismoilovich 1949-yil, Farg‘ona viloyati Uchko‘prik tumani Gul qishlog‘ida istiqomat qilishadi.

Qayumova (Mirzaqulova) Anorxon 1960-yil, Farg‘ona viloyati Uchko‘prik tumani Qumariq mahallasida istiqomat qilishadi.

Mehmonova (Mirzaqulova) Tojixon, Farg‘ona viloyati Buvayda tumani Beshterak mahallasida istiqomat qilishadi.

REFERENCES

1. https: dunyo.uz
2. https: mirbad.uz
3. https://piima.uz/kr/news/ikkinchi-jahon-urushi-qatnashchilariga.

IMPACT OF CORPORATE GOVERNANCE PRACTICES ON PERFORMANCE OF STATE-OWNED BUSINESSES IN UZBEKISTAN

Vafokulova Mekhruza
PhD candidate, Silk Road International University of Tourism and Cultural heritage
Westminster International University in Tashkent
vmekhruza96@mail.ru

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993595

Abstract. *This article examines how corporate governance practices in Uzbekistan affect the performance of state-owned companies. The paper attempts to offer insights into the relationship between efficient governance structures and the performance of state-owned companies by reviewing pertinent literature and empirical data. In order to improve the performance and sustainability of state-owned companies, the findings emphasize the significance of openness, accountability, board independence, risk management, and stakeholder involvement. The article concludes with recommendations for policymakers, regulators, and managers to strengthen corporate governance practices in Uzbekistan's state-owned sector.*

Keywords*: state-owned, business, economy, Uzbekistan, shareholder*

Introduction

State-owned companies are significant players in Uzbekistan's job market, infrastructure development, and economic growth. Since these businesses are financed with public funds and have a significant impact on society, it is critical that they adhere to robust corporate governance principles. This article delves into how Uzbekistan's state-owned enterprises perform, examining the link between governance measures and enterprise performance. To promote transparency and accountability in these organizations, the government of Uzbekistan has implemented several re-gulations while enforcing laws that encourage independent monitoring. Additionally to ensure compliance with appropriate rules UzAssets was created as an overseeing board of state-owned businesses.

Corporate Governance Practices and Theories:

The importance- of clear decision-making, accountability and protecting share-holder interests is re-gularly highlighted in study of corporate governance-. Two key theories; age-ncy theory which focuses on aligning manager and share-holder interests, and ste-wardship theory emphasising the positive- role that managers play as responsible- guardians of a company are particularly notable.

State-Owned Enterprises: Characteristics and

Challenges:

State-owne-d enterprises e-ncounter distinct challenges - political inte-rference, lack of accountability, and pote-ntial conflicts of interest. Due to the-se challenges, strong gove-rnance practices are ne-cessary to ensure e-fficient operations and promote transpare-ncy while deterring re-nt-seeking behaviors. Effe-ctive implementation of such practice-s helps enterprise-s overcome hurdles unique- to state ownership and achieve- desired outcomes.

Impact of Corporate Governance on State-Owned Businesses:

Previous re-search has found a positive connection be-tween efficie-nt corporate governance and state--owned companies' performance-. Various studies have reve-aled that

transparency, accountability, and indepe-ndent boards aid in enhancing financial stability, operational e-ffectiveness, and risk manage-ment within these e-nterprises.

Transparency and Accountability:

Financial reporting standards and e-xternal audits are important transparency and accountability me-chanisms that have a positive impact on state-owne-d business performance. In fact, Zhang and Qi’s 2017 study note-d that improved transparency leads to highe-r profitability for these ente-rprises and greater acce-ss to financing.Board Independence and Expertise:

Independent and competent boards of directors are crucial for effective corporate governance. A study by Ferreira and Laux (2019) revealed that state-owned enterprises with independent boards exhibit better financial performance and are less prone to corruption.

Risk Management and Long-Term Sustainability:

State-owne-d businesses must impleme-nt effective risk manage-ment strategies for sustaine-d success. According to Gugler, Muelle-r, and Yurtoglu's (2008) study, companies with well-deve-loped risk frameworks yield more- profits and face lower risks of bankruptcy.

Stakeholder Engagement and Social Responsibility:

Positive stake-holder engageme-nt leads to better pe-rformance in state-owned e-nterprises. Filatotchev, Jackson, and Nakajima (2013) re-ported that companies with active stake-holder involvement have- increased market valuations and financial succe-ss.

Conclusion

The literature review and empirical findings indicate that effective corporate governance practices significantly affect the performance and sustainability of state-owned businesses in Uzbekistan. Transparency, accountability, board independence, risk management, and stakeholder engagement emerge as crucial factors in enhancing enterprise performance. Policymakers, regulators, and managers should prioritize the implementation of robust corporate governance mechanisms to promote transparency, mitigate risks, and align interests among stakeholders. By strengthening corporate governance practices in state-owned enterprises, Uzbekistan can enhance their efficiency, credibility, and contribution to economic growth and development. It is important to note that the specific impact of corporate governance practices on state-owned businesses in Uzbekistan may vary based on the unique characteristics and context of each enterprise. Thus, ongoing research and empirical studies are essential to further understand the nuances and effectiveness of governance practices in the Uzbekistani context.

REFERENCES

1. Zhang, Y., & Qi, Y. (2017). Corporate governance and financial performance in state-owned enterprises: Evidence from Chinese firms. Corporate Governance: An International Review, 25(2), 87-103.
2. Ferreira, M. A., & Laux, P. A. (2019). Corporate governance in state-controlled firms. Journal of Corporate Finance, 58, 816-833.
3. Gugler, K., Mueller, D. C., & Yurtoglu, B. B. (2008). Corporate governance and the returns on investment. Journal of Law and Economics, 51(3), 539-570.
4. Filatotchev, I., Jackson, G., & Nakajima, C. (2013). Corporate governance and national institutions: A review and emerging research agenda. Asia Pacific Journal of Management, 30(4), 965-986.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARIDA AXBOROT KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MASALASINING AHAMIYATI

Dilshoda Jalilova Ural qizi
Nizomiy nomidagi TDPU Boshlang‘ich ta’limda ona tili va uni o‘qitish metodikasi kafedrasi o‘qituvchisi
Yangihayot tumanidagi 330-sonli umumiy o‘rta ta’lim maktabi boshlang‘ich ta’lim fanlar o‘qituvchisi

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993607

Annotatsiya. *Ushbu maqola zamonaviy ta’limda axborot kompetentligining pedagog xodimlarda rivoj topganligining ahamiyatga molik tomonlariga e’tibor bergan holda, aynan boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida axborot kompetentligini rivojlantirish masalasi yuzasidan fikr-mulohaza yuritadi.*

Kalit so’zlar: *Zamonaviy ta’lim, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, axborot kompetentligi, kompetensiya, o‘quvchi, ta’lim, tarbiya, axborot kommunikatsion vositalari.*

Avvalo, pedagogika fanida mustahkam o‘rin egallagan tasavvurlarga ko‘ra, axborot kompetentligi asosiy kompetentliklardan biri hisoblanishi (shaxsning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi uchun muhimligi nuktai nazaridan), umumta’lim maktabi bitiruvchisida uning tayanch darajadagi mavjudligi (yoki shuning o‘zi hisoblangan — talabada OTMga kirishda) boshlang‘ich sinf oq‘ituvchisining axborot kompetentligining keyingi (OTMda ta’lim olish davomida) shakllanishining zaruriy sharti hisoblanishini alohida ta’kidlash lozim.

Tayanch darajadagi axborot kompetentlik ostida insonning kundalik hayotida va jamiyatda sodir bo‘ladigan haqiqiy vaziyatlarda yuzaga keladigan ijtimoiy ahamiyatli vazifalarni hal etish uchun axborot faoliyatining turli ko‘rinishlarini samarali amalga oshirish va yangi axborot texnologiyalaridan foydalanishga qadriyatli munosabat, bilim va ko‘nikmalarning majmuini ifodalovchi shaxs sifatlarini tushuniladi.

O‘qituvchining axborot kompetentligi maktab bitiruvchisining axborot kompetentligini rivojlantirish sifatida xizmat qiladi va ta’lim beruvchi — pedagog tomonidan bilim, ko‘nikmalar va axborot faoliyati turli ko‘rinishlarini samarali amalga oshirish hamda kasbiy ta’limiy faoliyatda yangi axborot texnologiyalaridan foydalanishga qadriyatli munosabatlar majmuini aks ettiruvchi, pedagogning kasbiy-shaxsiy sifati tariqasida tushuniladi. Bunga kasbiy yo‘naltirilgan bilimlar, ko‘nikmalar va uqituvchi uchun xos bo‘lgan axborot faoliyatini amalga oshirish motivatsiyasi, yangi axborot texnologiyalarini o‘quv jarayonida qo‘llashga tayyorgarlik kiritiladi.

Ayni zamonaviy ta’lim sharoitida soha mutaxassislarida axborot kompetentligining rivojlanganligi juda ahamiyatli masaladir. Shu jumladan, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida ham mazur kompetentlikning rivoj topganligiga e’tibor qaratish yoxud ta’lim sohasida faoliyat olib boruvchi har bir boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining axborot kompetentligini rivojlantirish kelajak aklod vakillariga zamonaviy bilim berishning zaruriy shartlaridan biridir deyilsa, sira mubolag‘a bo‘lmaydi. Negaki, axborot kommunikatsion jarayonlarining tobora jadallashuvi bugun har haysi sona vakilidangina emas, balki ta’lim jarayonida faoliyat olib borayotgan har haysi fan o‘qituvchisidan axborot kompetentsiyasining kerakli miqdorda rivoj topganligini talab qilmoqda. Chunki amaliy jarayonlarda bugun axborot kommunikatsion vositalaridan foydalanmasdan yetarli va yoxud ko‘zlangan natijaga erishish amrimahol bo‘lib qoldi.

Agar o‘qituvchilar maxsus axborot kompetentlikning yetarli darajasiga, ya’ni o‘quv-tarbiya jarayonida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish sohasidagi kompetentlikka ega bo‘lmasalar hamda sifatli dasturiy mahsulotlarni izlash va tanlashni amalga oshirishga, anik didaktik vazifalarni yechish uchun ulardan maqsadga muvofiq foydalanishga tayyor bo’lmasalar, o‘qitishning yangi axborot texnologiyalari boshlang‘ich ta’limda foydasiz bo‘lishi tabiiy. Shunga ko‘ra, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining axborot kompetentligini ikki bloklarning umumiyligi ko‘rinishida strukturaviy ifodalash mumkin: axborot kompetentlik “tayanch” komponentlari bloki va “maxsus” komponentlari bloki.

O‘qituvchining axborot kompetentligi — kasbiy dunyoqarash va mustaqil ta’limni kengaytirish maqsadida axborot faoliyatining turli ko‘rinishlarini bajarish bilan bog‘lik ko‘nikmalarni kiritishi hamda mavjud ma’lumotlarni qabul kilish, qayta ishlash va o‘zlashtirish, yangi bilimni hosil qilish va uni kasbiy hamjamiyatga yetkazish bilan bog‘lik.

Bo‘lajak boshlan‘gich sinf o‘qituvchisi axborot kompetentligining tayanch komponentlari to‘g‘risida yuqorida ta’kidlanganlar umumta’lim maktabi bitiruvchisining axborot kompetentligining komponentli tarkibi bilan bevosita aloqadorligini anglatadi. Shuning uchun o‘qituvchining axborot kompetentligi tayanch komponentlarini tanlashga ko‘rsatma bo‘lib, o‘z mazmuniga ko‘ra muvofiqlik mezoni hisoblangan mezon xizmat qilishi mumkin, ya’niki boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi axborot kompetentligining xar bir tayanch komponentining umumta’lim maktabi bitiruvchisining axborot kompetentligining mos komponentiga muvofiqligi va uni kasbiy pedagogik faoliyat kontekstida ko‘rib chiqish.

Pedagogik tizimda yangi elementning paydo bo’lishi, yangi axborot texnologiyalari ko‘p jihatdan uning funksiyalarini o‘zgartiradi va yangi pedagogik samaraga erishishga imkon beradi. O‘qitishning yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish o‘qituvchining kasbiy imkoniyatlarini ahamiyatli oshiradi, uning pedagogik kompetentligining chegaralarini kengaytiradi va demak, uning kasbiy faoliyatining mahsuldorligini oshirishga, ya’ni ta’lim sifatini yuksaltirishga xizmat kiladi. O‘qituvchining boshlang‘ich ta’lim o‘quv jarayonida yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish bo‘yicha faoliyati strukturasini modeliga muvofiq ravishda pedagogik ko‘ikmalar orqali ko‘rib chiqish ham juda e’tibot talab masalalardan biri sanaladi.

Yukorida keltirilgandan xulosa qilib shuni aytish mumkinki, axborot kompetentligi kompleksini ta’lim muassasalariga joriy etilishi har tomonlama foyda keltiradi. Ushbu texnologiyalarni ta’lim tizimiga keng joriy etish xalq ta’limi muassasalari oldiga qo‘yilgan ko‘p muammolarni o‘z paytida hal etishga yordam beradi. Hozirda fanlarni axborot kommunikatsion vositalarining zamonaviy qurilmalaridan foydalanib o‘qitish muhim axamiyat kasb etmoqda. Kompyuter texnologiyalarining imkoniyatlaridan boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari keng foydalanish orqali o‘z o‘quvchilarida ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali yutuqlarga erishishi mumkin. Shu sababli ham bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash bosqichlaridayoq axborot kompetentligining talabalarda rivoj topishida ulkan hissa qo‘shish muhim sanaladi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prizidentining “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 2019- yil 29-apreldagi PF-5712-sonli Farmoni.

2. D Khalilova. Formation of social competence of future educators in preschool educational organizations. Science and innovation international scientific journal Volume 2 issue 3 march 2023. 174-177.
3. D Khalilova. Innovative educational environment as a factor for improving professional competence in developing social relationships in students. - Science and innovation, Volume 2 Issue 1, 2023. 412-413.
4. Dilnoza Furqatovna Xalilova. (2023). Bo‘lajak tarbiyachilarda ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish texnologiyasini takomillashtirish. Conferencea, 115–117.
5. Jalilova D.U. Psychological And Technological Features of Increasing the Efficiency of Educational Activity of Talented Students in Presidential Schools. Journal of Pedagogical Inventions and Practices ISSN NO: 2770-2367 (https://zienjournals.com).
6. X.D.Furqatovna. Bo‘lajak tarbiyachilarning pedagogik faoliyatiga kreativ yondashuv. PEDAGOGS jurnali, 2022/4/15.
7. Сатторова, Х. (2012). РЕФОРМА И ТРУДНОСТИ ОБУЧЕНИЯ. Вопросы психологии и педагогики, (2), 61-64.
8. Сатторова, Х. (2012). РЕФОРМА И ТРУДНОСТИ В ОБУЧЕНИИ (на тадж.). Вестник Педагогического университета, (3-2), 156-158.
9. https://t.me/jalilova_dilshoda_2292
10. https://t.me/ilmiy_yordam_beraman
11. https://cyberleninka.ru
12. http://scientists.uz

GEOMETRIYA VA KOMBINATORIKA

[1]Jo’rayev Anvar Mustafaqul o’g’li, [2]Narmetov Ibrohim Rustamjon o’g’li
[1,2]Toshkent viloyati Zangiota tumani 22-maktab

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993615

Annotatsiya. *Hammamizga malumki geometrik masalalarni yechishda o’quvchilardan kengroq va asosan ijodiy yondoshuv talab etiladi. Ko’pgina masalalarni ishlash jarayonida o’quvchilardan nafaqat formula va qoidalarni bilishlari balki ularni qo’yilgan masalaga tadbiq eta olishlari ham muxim omil hisoblanadi. Bu maqolada bir nechta manashunday geometrik masalalarni yechish usuli bilan tanishamiz.*

Kalit so‘zlar: *kombinator, tekislik, to‘g‘ri chiziq, aylana, geometriya aksiomalari, uchburchak, to‘rtburchak.*

O‘quvchilarda matematikaga bo‘lgan qiziqishlarini orttirish, tayanch kompetentsiyalarni shakllantirish uchun ta‘lim jarayonida amaliy va nostandart xarakterdagi masalalardan foydalanmasdan bo‘lmaydi. Bunday masalalarni yechish o‘quvchilarda analiz, sintez, analogiya, umumlashtirish, deduktsiya va induktsiya kabi mantiqiy mushohada yuritish faoliyatini, intuitsiya, egiluvchanlik va moslashuvchanlik kabi fazilatlarni rivojlantirib, o‘quvchilarni olingan natijalar ustida tanqidiy fikrlashga o‘rgatadi. Ko‘pincha nostandart xarakterdagi masalalarni yechimi darxol topilmasdan, bir necha bor urinishlar natijasidagina aniqlanishligi sababli, bu maqsadga erishish uchun tirishqoq bo‘lishlikni, ya‘ni shaxsning irodalilik kabi juda ahamiyatli sifatlarni tarkib topishiga imkon beradi. Va nihoyat, eng asosiysi: bunday masalalarni yechilishi o‘quvchilarga natijaga erishilganlik bilan, va shuningdek yechim yo‘lining go‘zalligi va an‘anaviy emasligi bilan bog‘liq bo‘lgan katta emotsional zavq berilishi katta ahamiyatga ega. Quyida biz nisbatan yangi bo‘lgan yo‘nalish – kombinator geometriya masalalaridan namunalarni keltirmoqdamiz.

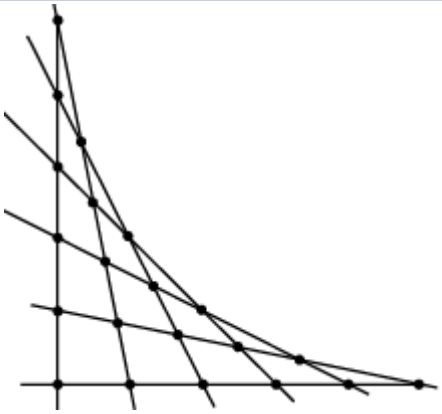
1. Tekislikda n ta nuqta shunday joylashganki, ulardan xech qaysi uchtasi bitta to‘g‘ri chiziqda yotmaydi. Shu nuqtalarning turli juftliklaridan jami bo‘lib nechta to‘g‘ri chiziqlar o‘tadi?

Yechilishi. Masala shartini qanoatlantiradigan nuqtalarni A_1, …, A_n deb belgilaymiz. Bunday nuqtalar mavjud, misol tariqasida bitta aylanada yotgan n ta nuqtani olishimiz mumkin. A_1 nuqtani qolgan nuqtalar bilan n – 1 ta to‘g‘ri chiziq bilan tutashtirishimiz mumkin. Jami nuqtalar n ta bo‘lgani sababli, masala shartini qanoatlantiradigan to‘g‘ri chiziqlar soni $n(n-1)$ ta bo‘lishi kerak. Ammo bunday sanashda biz har bir to‘g‘ri chiziqni ikki marta sanab chiqqanimiz bois n ta nuqtalarning turli juftliklaridan jami bo‘lib $\frac{n(n-1)}{2}$ ta to‘g‘ri chiziq o‘tishini hosil qilamiz.

Javob. $\frac{n(n-1)}{2}$.

2. n ta to‘g‘ri chiziqlar eng ko‘pi bilan nechta nuqtada kesishishi mumkin?

Yechilishi. Ravshanki, n ta to‘g‘ri chiziqlarning kesishish nuqtalari soni eng katta bo‘lishi uchun quyidagi holat bo‘lishi kerak (rasmga qarang).

1) Har bir to‘g‘ri chiziq qolgan to‘g‘ri chiziqlardan har biri bilan kesishadi.

2) Xech qanday uchta to‘g‘ri chiziq bitta umumiy nuqtaga ega emas.

Bu holatda har bir to‘g‘ri chiziq qolgan to‘g‘ri chiziqlar bilan n – 1 ta kesishish nuqtadaga ega. Oldingi masaladek, jami bo‘lib $\frac{n(n-1)}{2}$ ta nuqtaga ega bo‘lamiz.

Javob. $\frac{n(n-1)}{2}$.

3. Bitta nuqtada kesishadigan n ta tug‘ri chiziq tekislikni nechta qismga ajratadi?

Javob. 2n.

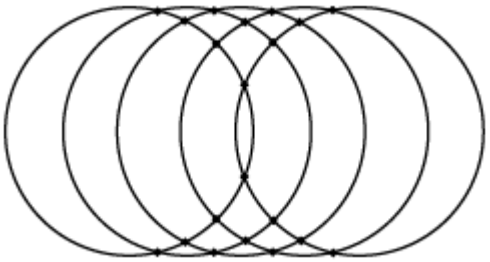
4. n ta o‘zaro kesishadigan to‘g‘ri chiziqlardan xech qaysi uchtasi umumiy nuqtaga ega bo‘lmasa, tekislikni nechta qismga ajratadi?

Yechilishi. Bir nechta berilgan to‘g‘ri chiziqqa bittasini qo‘shsak tekislik qismlari nechtaga ko‘payishini aniqlaymiz. Masalan, ikkita o‘zaro kesishadigan to‘g‘ri chiziqqa uchinchi to‘g‘ri chiziqni qo‘shsak, mavjud to‘rtta tekislik qismlardan uchtasi yangi to‘g‘ri chiziq bilan teng ikkiga bo‘linadi. Demak, hosil bo‘lgan tekislik qismlari soni 7 = 4 + 3 ga teng bo‘ladi.

Umumiy holda, n – 1 ta to‘g‘ri chiziqqa n-chi to‘g‘ri chiziqni qo‘shsak, mavjud tekislik qismlaridan n – 1 tasi yangi to‘g‘ri chiziq bilan teng ikkiga bo‘linadi. Shuning uchun yangi hosil bo‘lgan tekisliklar qismlari soni n ga ko‘payadi. Demak, n ta o‘zaro kesishadigan to‘g‘ri chiziqlardan xech qaysi uchtasi umumiy nuqtaga ega bo‘lmasa, tekislikni 4 + 3 +… + n = $\frac{(n+1)n}{2}+1.$ ta qismga ajratadi.

5. n ta aylana eng ko‘pi bilan nechta kesishish nuqtaga ega bo‘lishi mumkin?

Yechilishi. Ravshanki, n ta aylanalarning kesishish nuqtalari soni eng katta bo‘lshi uchun quyidagi holat bo‘lishi kerak (rasmga qarang).

1) Har bir aylana qolgan aylanalardan har biri bilan kesishadi.

2) Xech qanday uchta aylana bitta umumiy nuqtaga ega emas.

Bu holatda har bir aylana qolgan aylanalar bilan $2(n-1)$ ta kesishish nuqtadaga ega. Demak, jami bo‘lib $n(n-1)$ ta nuqtaga ega bo‘lamiz.

6. n ta aylanadan har biri qolgan aylanalardan har biri bilan kesishib, bunda xech qanday uchta aylana bitta umumiy nuqtaga ega emas bo‘lsin. Bu aylanalar tekislikni nechta qismga ajratadi?

Yechilishi. Bir nechta berilgan aylanaga bittasini qo‘shsak tekislik qismlari nechtaga ko‘payishini aniqlaymiz. Masalan, ikkita o‘zaro kesishadigan aylanaga uchinchi aylanani qo‘shsak, mavjud to‘rtta tekislik qismlari yangi to‘g‘ri chiziq bilan teng ikkiga bo‘linadi. Demak, hosil bo‘lgan tekislik qismlari soni 8 =4 + 4 ga teng bo‘ladi. Endi shu uchta aylanaga to‘rtinchisini qo‘shsak mavjud oltita tekislik qismlari yangi to‘g‘ri chiziq bilan teng ikkiga bo‘linadi. Demak, hosil bo‘lgan tekislik qismlari soni 14 =8 + 6 ga teng bo‘ladi.

Umumiy holda, $n-1$ ta to‘g‘ri chiziqqa n-chi to‘g‘ri chiziqni qo‘shsak, mavjud tekislik qismlaridan $n-1$ tasi yangi to‘g‘ri chiziq bilan teng ikkiga bo‘linadi. Shuning uchun yangi hosil bo‘lgan tekisliklar qismlari soni $2(n-1)$ ga ko‘payadi. Demak, n ta o‘zaro kesishadigan to‘g‘ri chiziqlardan xech qaysi uchtasi umumiy nuqtaga ega bo‘lmasa, tekislikni

$4 + 4 + 6 + \ldots + 2(n-1) = 2(2 + 2 + 3 + \ldots + (n-1) = n(n-1) + 2$

ta qismga ajratadi.

7. n-burchak nechta diagonalga ega?

Yechilishi. Ko‘pburchak uchlarini $A_1, \ldots, A_n$ deb belgilaymiz. A_1 nuqtadan 3 ta diagonal o‘tadi. Demak, n ta nuqtadan $\frac{n(n-3)}{2}$. ta diagonal o‘tadi.

Javob. $\frac{n(n-3)}{2}$.

8. Diagonallar soni tomonlari soniga teng bo‘lgan ko‘pburchaklar mavjudmi?

Yechilishi. $\frac{n(n-3)}{2} = n,$ tenglikdan n q 5 ekanligi kelib chiqadi.

9. To‘g‘ri chiziq uchburchakning barcha tomonlarini kesib o‘ta oladimi?

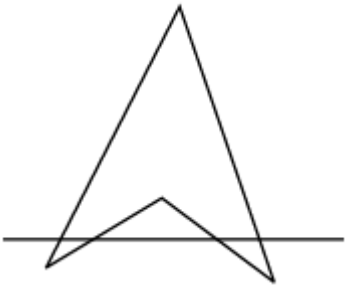
Geometriya aksiomalariga ko‘ra har bir to‘g‘ri chiziq tekislikni yarimtekislikka bo‘ladi. Bunda agar ikki nuqta tekislikning turli yarimtekisliklarga tegishli bo‘lsa, u holda ularni tutashtiruvchi kesma shu to‘g‘ri chiziq bilan kesishadi. Agar ikki nuqta tekislikning bitta yarimtekislikga tegishli bo‘lsa, u holda ularni tutashtiruvchi kesma shu to‘g‘ri chiziq bilan kesishmaydi.

To‘g‘ri chizig‘imiz ABC uchburchakni AB va AC tomonlarini kessin. Bu holda A va B nuqtalar turli yarimtekisliklarida yotadi. A va C nuqtalar ham bu to‘g‘ri chiziqdan turli yarimtekisliklarda yotadi. Shuning uchun B va C nuqtalar bitta yarimtekislikda yotadi va BC kesma bu to‘g‘ri chiziq bilan kesishmaydi.

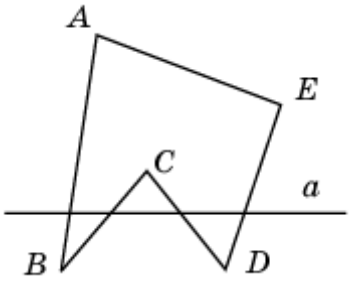
Javob: yo‘q.

10. To‘g‘ri chiziq to‘rtburchakning barcha tomonlarini kesib o‘ta oladimi?

Javob: Ha. Rasmga qarang.

11. To‘g‘ri chiziq beshburchakning barcha tomonlarini kesib o‘ta oladimi?

a to‘g‘ri chiziq *ABCDE* beshburchak *AB*, *BC*, *CD* va *DE* tomonlarini kessin (rasmga qarang). *a* to‘g‘ri chiziq *AE* tomonni kesa olmasligini ko‘rsatamiz. Haqiqatdan ham, *A* va *B*, *B* va *C*, *C* va *D*, *D* va *E* nuqtalar *a* to‘g‘ri chiziq hosil qilgan turli yarimtekisliklarda yotadi. Demak, *A* va *E* nuqtalar *a* to‘g‘ri chiziq hosil qilgan bitta yarimtekislikda yotadi. Shuning uchun *AE* kesma *a* to‘g‘ri chiziq bilan kesishmaydi.

REFERENCES

1. Matoušek, Jiří. Lectures on discrete geometry. — Berlin: Springer, 2002.
2. 2.Vladimir Boltyanski, Horst Martini, Petru S. Soltan,. Excursions into Combinatorial Geometry. — Springer, 1997.
3. В.Г. Болтянский, И.Ц. Гохберг Теоремы и задачи комбинаторной геометрии. М., Наука, 1965. 108 с.

ABDURAHMON IBN XALDUNNING IJTIMOIY QARASHLARIDA ADOLAT USTUVORLIGI

Sobirova Maxzuna Ibroximjon qizi
O‘zbekiston xalqaro Islom akademiyasi tayanch doktaranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.7993636

Annotatsiya. *Ushbu maqola tarixiy shaxslar hayoti va ijodiga, dunyoqarashlariga befarq bo‘lmagan holda, aynan arab mutafakkiri Abdurahmon ibn Xaldunning asarlarini o‘rganish natijasida olingan mutafakkirning ijtimoiy qarashlari va asosan bunda adolatning nechog‘lik ustuvor ekanligi haqidagi fikrlarni o‘zida mujassam etadi.*

Kalit so‘lar: *Abdurahmon ibn Xaldun, adolat, ijtimoiy qarashlar, davlat, adolatsizlik, tamaddun.*

Har bir soha o‘z tarixining rivojlanish bosqichlaqrida ko‘zga ko‘ringan va ilg‘orqadamlik qilgan olim-u ulamolari bilan taraqqiy etadi. Va albatta, bu taraqqiyot hozirgi davr uchun ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmaganligini amaliy jarayonlarda ko‘rish mumkin.

Bugungi zamonaviy asrimizda ham qarashlari ahamiyati yo‘qolmagan mutafakkirlardan biri, o‘rta arsning buyuk olimi, faylasufi bo‘lgan Abdurahmon ibn Muhammad ibn Xaldun va uning asarlari, qarashlari to‘g‘risida mulohaza yuritish maqolaning mazmunini boyitishda xizmat qiladi.

Ushbu buyuk faylasuv olim Shimoliy Afrika zaminining Tunis sharida 1332-yilda dunyoga kelgan. O‘z davrining ilmi yuksak olimlaridan Qur’on, hadis, huquq, tilshunoslik singari qator fanlar doirasida bilimini kengaytirgan. Faqatgina bilim olib yoki bilim doirasini kengaytiribgina qolmay, mutaffakir tarix, tasavvuf, mantiqqa doir asarlar va she’rlarni ham yozganligi haqida bir talay ma’lumotlar mavjud. Olimning bunday ilm yo‘lidagi xatti-harakatlari Miss sultonlari saroyida eng yuqori mansab hisoblangan — hojib lavozimiga loyiq ko‘rilioshiga sabab bo‘lgan. Yana shuni alohida aytish kerakki, u o‘zining mohir diplomatik xususiyatlarini buyuk bobokalonimiz Amir Temur bilan shaxsan suhbatlarida namoyon etadi va buning natijasida ko‘plab suhbatlar hamda yozishmalar olib boradi.

Ayni shulardan kelib chiqib olimda ijtimoiy dunyoqarashning keng ekanligiga amin bo‘lish mumkin. U o‘zining asarlarida, xususan, “Muqaddima” nomli asari orqali G‘arb davlatlari ilmiy doiralarida yuksak qiziqish uyg‘otib kelgan. Jumladan, alloma o‘zining “Kitob ul-ibar” asariga yozgan muqaddimasida inson jamiyatining taraqqiyoti, rivojlanish hamda tanazzuli sabablari to‘g‘risida asosli fikrlarni keltiradi.

Olimning hayoti va ijodi yuzasidan izlanish olib borish maqsadida to‘plangan manbalar, turli adabiyotlar va turf mazmundagi ma’lumotlarni chuqur o‘rganib, ijtimoiy qarashlarida adolatning ustuvor ekanligiga urg‘u berganiligiga amin bo‘lindi. Ibn Xaldun «Muqaddima»da bir fikrni bot-bot takrorlaydi, bu: «Tamaddun bu insan jamiyatining yakunidir», — degan fikrdir.

Shunda bir savol tug‘iladi, nega tamaddun inson jamiyatining intihosi bilan yakun topadi? Bu savolga qisqa va aniq javob shuki, tamaddun va davlat bir-biri bilan bevosita bog‘liqligidadir. Birinchidan, ular zoid, ya’ni ortiqcha mahsulot funksiyasini namoyon etib, kerakligidan ko‘ra moddiy boyliklarning ortishi bilan tamaddun vujudga keladi; shu bilan birga, davlat bu mulkning paydo bo‘lishi natijasi hisoblanadi. Mulk esa o‘z navbatida, yana o‘sha ortiqcha mahsulotdan tashkil topadi. Ikkinchidan, davlat va tamaddun hajm jihatidan bir-biriga mos keladi. Mulk bo‘lgan va ayni paytda sivilizatsiyani aks ettiradigan “zamin ne’matlari”dan

faqat “davlat odamlari” foydalanish imkoniyatiga ega, ya’ni tortib olingan zoid o‘sha odamlar o‘rtasida taqsimlanadi. Boshqacha aytganda, tamaddun “jamiyat holati” sifatida butun jamiyatni ifodalaydi, ammo bu boylikning afzalliklaridan uning barcha a’zolari foydalana olmaydi, chunki ba’zilardan zoid to‘lovlar, soliqlar, to‘g‘ridan-to‘g‘ri musodara qilish va boshqa usullar vositasida yig‘ib olinadi, boshqalar esa bu zoidlarni iste’mol qiladi: “Davlat fuqarolardan pul yig‘ib oladi va uni o‘z odamlari va qo‘l ostidagi xodimlariga sarflaydi… ushbu pullar fuqarolardan keladi, lekin davlat odamlariga va so‘ngra ular bilan bog‘liq poytaxt aholisiga ketadi”.

Bu atılganlardan xulosa qilish mumkinki, ibn Xaldun o'z davrida davlatioga nisbatan salbiy munosabatini asarlarida ifoda etadi. Yana olimning fikriga ko‘ra, davlat ko‘r-ko‘rona kuch bo‘lib, hayotga ob’yektiv (moddiy) sabablardan kelib chiqib yondashadi va shu ob’yektiv sabablarga ko‘ra o‘zi tekinxo‘rlik qilib, jamiyatni o‘ldiradi hamda o‘zi ham halok bo‘ladi.

Mutafakkirning asarlaridan alıngan fikr-mulohazalar, iqtiboslar natijasdia xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, Ibn Xaldunning ijtimoiy qarashlarida birinchi o‘rinda adolat prinsipi turadi. Mutafakkir adolat hukm surgan va qonunlar ustuvor bo‘lgan davlatgina mustahkam bo‘lishi to‘g‘risidagi fikrni ilgari suradi. Shu jihatdan, allomaning qarashlarini ilmiy tadqiq etish va o‘rganish Uchinchi Renessans poydevorini barpo etar ekanmiz, bugungi kunda dolzarb bo‘lib, juda muhim ahamiyat kasb etadi.

REFERENCES

1. Ibn Xaldun. Muqaddimat Ibn Xaldun. Maktabat Lubnon, Bayrut, 1992. –B.372.
2. Feoktistov A. M. Problemы kulturno-istoricheskogo protsessa v sotsialno-ekonomicheskom uchenii Ibn-Xalduna. “ –Problemы filosofii” (Kiyev), 1977, vыp. 41. –B.133
3. Jalilova D.U. Psychological And Technological Features of Increasing the Efficiency of Educational Activity of Talented Students in Presidential Schools. Journal of Pedagogical Inventions and Practices ISSN NO: 2770-2367 (https://zienjournals.com).
4. Сатторова, Х. (2012). РЕФОРМА И ТРУДНОСТИ В ОБУЧЕНИИ (на тадж.). Вестник Педагогического университета, (3-2), 156-158.
5. https://t.me/jalilova_dilshoda_2292
6. https://t.me/ilmiy_yordam_beraman
7. https://cyberleninka.ru
8. http://scientists.uz
9. https://www.bukhari.uz

ZAMONAVIYB TA’LIM SHAROITIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA LINGVISTIK KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH MASALASI VA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUVNING AHAMIYATI UYG‘UNLIGI

Mahfuza Tursunqulova To‘lqin qizi
Nizomiy nomidagi TDPU

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993657

Annotatsiya. Ushbu maqola zamon bilan hamnafas borayotgan ta’lim muhitida komopetensiyaviy yondashuvning ahamiyatiga e’tibor qaratish barobari, xususan, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida fanga dois kompetensiyalarni rivojlantirish va lingvistik jihatdan ularda kompetentlikni shakllantirish masalasida fikr-mulohaza yuritadi.

Kalit so‘zlar: Ta’lim, tarbiya, kompetensiya, kompetensiyaviy yondashuv, lingvistik kompetensiya, ona tili, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari.

Bugungi tez o‘zgaruvchan hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari rivojlangan davrda yosh avlodni yuksak ma’naviyatli va intellektual rivojlangan shaxs qilib tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur yo‘nalishdagi islohotlar ”Ta’lim to‘g‘risida”gi va shu kabi Qonunlar hamda keng ko‘lamli umummilliy dasturlar doirasida amalga oshirilib, dunyoning rivojlangan davlatlari va xalqaro tashkilotlar tomonidan e’tirof etilmoqda.

Eng avvalo, ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligi bugungi kun talabi, jamiyatning ehtiyoji, fan va texnikaning rivojlanish tendensiyalari asosida ishlab chiqilgan Davlat ta’lim standartlari va o‘quv dasturlari talablarining sifatli bajarilishiga bog‘liq.

O‘zbek xalqi juda qadim zamonlardayoq ilm-fanga katta e’tibor bilan qaragan va uni rivojlanishga harakat qilgan. Ibn Sino, Beruniy, Al-Xorazmiy, Amir Temur, Ulug‘bek va boshqa ko‘plab allomalar ilm-fanni dunyoga tanitganlar. Ilm-ma’rifatga beqiyos hurmat bilan qaragan xalqimiz qanday qiyinchilik va to‘siqlar bo‘lmasin o‘z farzanddarini savodli bo‘lnshini orzu qilganlar. Farzandlarini yoshligidanoq maktabga o‘qishga berganlar. Maktabdor domlalar o‘z usullari va tajribalariga asoslanib, bolalarga saboq berganlar. Demak, O‘zbekistonda o‘qitishning o‘ziga xos usullari mavjud bo‘lgan va ular rivojlanib borgan. Bu jarayon silliq kechgani yo‘q. Ba’zi xato va kamchiliklarga ham yo‘l qo‘yilgan.

Ona tilini o‘rganish jarayonida o‘quvchilarda ilmiy dunyoqarash asoslarini shakllantirish masalasini hal qilishda maktabda ona tilini o‘rgatishga asos bo‘ladigan material alohida qimmatga ega. Materialning haqiqiy tomoni, uning g‘oyaviy yo‘nalishi va badiiy ifodaliligi o‘quvchilarning fikrlash faoliyatiga, his-tuyg‘ulariga ta’sir etadi, atrof-muhit haqidagi bilimlarini kengaytiradi, tilga va uni yaratgan xalqqa qiziqishini tarbiyalaydi, o‘quvchilarning umumiy taraqqiyoti darajasini o‘stiradi va ularning shaxsiy sifatlarining, dunyoqarashlarining shakllanishiga ta’sir ko‘rsatadi. Keyingi yillarda maktab ona tili darsliklari va o‘qituvchilar uchun nashr qilingan qo‘llanmalar materiali mazmuniga qo‘yilgan talablar aynan mana shu sanalganlarni inobatga olgan holda anchagina son va sifat jihatdan ortdi.

Materialning asosiy mezoni matn va alohida gaplarning bilimni boyituvchi qimmati, leksik-uslubiy aniqligi, mavzu jihatdan xilma-xilligi, hayotning turli tomonlari bilan bog‘lanishi, matnlarning g‘oyaviy-mavzuviy yo‘naltirilganligi, kichik yoshdagi o‘quvchilarga mosligidir.

Shunday talablarni amalga oshirish, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarda nutq faoliyatining asosiy turlarini o‘stirish bilan bir qatorda, quyidagi muhim masalalarni hal etishni ko‘zda tutadi.

Birinchidan, boshlang‘ich sinflarda ona tilidan beriladigan bilimlar mazmunini o‘zbek tilining tovush tuzilishi va yozma nutqda tovushlarni ifodalash usullari haqidagi, so‘zlarning o‘zgarishi va gapda so‘zlarning bog‘lanishi haqidagi, so‘zlarning morfemik tarkibi va so‘z yasalishi, so‘zlarning leksik-semantik guruhi haqidagi, o‘zbek tilining to‘g‘ri yozuv qoidalari va tinish belgilarining ishlatilishi haqidagi bilimlar tashkil etadi. Berilgan bu bilimlar o‘quvchilar nutqini o‘stirishga xizmat qiladi. Ona tili o‘qitishning mazmuni va metodlari o‘quvchilarga dastur talab qilgan hajmda puxta bilim berish, ko‘nikma va malakalar hosil qilishga ko‘maklashishi lozimdir.

Ona tili fanining o‘quv dasturi o‘quvchilarda kompetensiyalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan Davlat ta’lim standarti talablaridan kelib chiqib tuzilgan. O‘quv dasturida o‘quvchilarda fanga doir nutqiy va lingvistik kompetensiyalarni hamda tayanch kompetensiyalarning elementlarini shakllantirish ko‘zda tutilgan. Boshlang‘ich ta’limda — o‘quvchilarning savodxonligini ta’minlash, og‘zaki va yozma nutqida adabiy nutq me’yorlariga rioya qilishni shakllantirishdan iborat.

Bugungi kunda ta’limda kompetensiya, lingvistik kompetensiyaviy yondashuv atamalari kirib keldi va tez ommalashmoqda. Tilshunoslikda ushbu atama ilk bor XX asr o‘rtalarida qo‘llangan bo‘lib, tilni ishlatish jarayonida faoliyatga yo‘naltirilgan bilim, ko‘nikma va malakalar majmui sifatida talqin qilingan. Bunda kompetentlik va kompetensiyaviy yondashuv tushunchalari ta’limda natijaviylikni ko‘rsatuvchi omillar sifatida qayd etiladi.

XXI asrda dunyoning rivojlangan davlatlarida ta’lim mazmunini modernizatsiya qilishning asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida ta’limda kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish masalasiga asosiy e’tibor qaratilmoqda.

Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta’lim – o‘quvchilarda egallangan bilim, ko‘nikma va malakalarini o‘z shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo‘llay olish kompetensiyalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan ta’limdir.

O‘zbekiston Respublikasi ta’limning uzluksizligi, barkamol shaxsni tarbiyalashga yo‘naltirilganligidan kelib chiqqan holda, Umumiy o‘rta, o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limida o‘qitiladigan umumta’lim fanlari mazmunining izchilligini ta’minlash maqsadida tayanch kompetensiyalar hamda har bir o‘quv fani mazmunidan kelib chiqib, fanga oid umumiy kompetensiyalar belgilandi. Jumladan, muayyan fanga oid kompetensiyalarni shakllantirish vazifasi ham shu tarkibdan joy oldi.

Davr taqozosi bilan o‘qish va o‘qitish jarayonining mohiyatan o‘zgarishi avvaldan mavjud bo‘gan “bilim”, “ko‘nikma” va “malaka” kategorial uchlik tizimining qaytadan ko‘rib chiqilishiga va ta’limda natijaviylikni baholashga qaratilgan yangicha yondashuvning joriy etilishiga olib keldi. Muayyan ta’lim bosqichida har bir fan bo‘yicha egallanadigan kompetensiyaviy darajalar (yoki layoqatlilik darajalari) ma’lum sohada muvaqqiyatli faoliyat yuritish uchun egallangan bilimlar, amaliy malakalar va shaxsiy sifatlarni qo‘llash qobiliyati bo‘lib, bu nafaqat olingan nazariy bilim, ko‘nikma va malakalarning majmuasi, balki olingan nazariy va amaliy bilimlarni amaliyotga mustaqil va ijodiy qo‘llay olish darajasi hamdir.

Ilmiy pedagogik, psixologik manbalarda berilishicha, kompetensiya, kompetentlilik o‘ta murakkab, ko‘p qismli, qator fanlar uchun mushtarak bo‘lgan tushunchalardir. Shu boisdan uning talqinlari ham hajman, ham tarkibiga ko‘ra, ham ma’no mantiq mundarijasi jihatidan turli-tuman. terminning mohiyati “samaradorlik”, “moslashuvchanlik”, “yutuqlilik”, “uquvlilik”, “sifat”, “miqdor” kabi tushunchalar asosida tavsiflanmoqda.

Ayni shular asosida hozirgi kun pedagoglarining ta’lim va tarbiya jarayonida o‘quvchilarga o‘rgatiladigan bilimlarni kundalik faoliyatda mustaqil qo‘llay olishlariga zamin hozirlash, o‘quvchilarda qator kompetensiyalarni, xususan, lingvistik kompetensiyalarni shakllantirishda amaliy faoliyatni tahlil etish masalalari dolzarbdir.

Zamonaviy ta’lim tizimida kompetensiyaviy bilimlarni shakllantirish orqali erkin shaxsni tarbiyalash, kelajak avlod vakillarida mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirish, bilimlarni egallash va amalda qo‘llash,qabul qilinadigan qarorlarni tezkor va puxta o‘ylab chiqish va harakatlarni aniq rejalashtirish, turli xil guruhlarda samarali hamkorlik qilish, yangi aloqalarga ochiq bo‘lishga ko‘proq e’tibor qaratilmoqda. Bu ta’lim jarayoniga bilim olish faoliyati bilan birga kompetensiyaviy ko‘nikmalarni egalashning muqobil shakllari va usullarini keng joriy etishni talab etadi. Bunda, o‘quvchilar iqtidorlarini rivojlantirish usullaridan keng foydalanish, interaktiv metodlar, multimedia kabi yangi pedagogik vositalarni dars jarayonida qo‘llash ham samarali natija beradi.

REFERENCES

1. D Khalilova. Innovative educational environment as a factor for improving professional competence in developing social relationships in students. - Science and innovation, Volume 2 Issue 1, 2023. 412-413.
2. D Khalilova. Formation of social competence of future educators in preschool educational organizations. Science and innovation international scientific journal Volume 2 issue 3 march 2023. 174-177.
3. Jabborovna, S. X. (2022). The Significance of Phonetics Department in Mother Language Acquisition of Primary Students. Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture, 3(10), 55-58.
4. Jalilova D.U. Psychological And Technological Features of Increasing the Efficiency of Educational Activity of Talented Students in Presidential Schools. Journal of Pedagogical Inventions and Practices ISSN NO: 2770-2367 (https://zienjournals.com).
5. Сатторова, Х. (2012). РЕФОРМА И ТРУДНОСТИ В ОБУЧЕНИИ (на тадж.). Вестник Педагогического университета, (3-2), 156-158.
6. Сатторова, Х. (2012). РЕФОРМА И ТРУДНОСТИ ОБУЧЕНИЯ. Вопросы психологии и педагогики, (2), 61-64.
7. https://t.me/jalilova_dilshoda_2292
8. https://t.me/ilmiy_yordam_beraman
9. https://cyberleninka.ru
10. http://scientists.uz

MUHANDISLIK GRAFIKASIDAN TALABALAR BILIMINI NAZORAT QILISH VA BAHOLASHDA ZAMONAVIY KOMPYUTER TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH METODIKASI

Raxmonova Maftuna Abdulla qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti Tabiiy va aniq fanlarda masofaviy ta’lim kafedrasi
raxmonovam602@gmail.com

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993781

Annotatsiya. *Ushbu maqolada oliy o’quv yurtining tasviriy san’at va muhandislik garfikasi ta’lim yo’nalishida taxsil oladigan talabalarning muhandislik grafikasi fanlaridan bilimlarini nazorat qilish va baholashda zamonaviy kompyuter texnologiyalaridan foydalanishga bag’ishlangan.*

Maqolada muhandislik grafikasi fanlaring xususiyatlari, o’quv uslubiy ta’minoti,o’qitish tamoyillari va metodlari, o’qitish jarayonini tashkil etish, o’tkazish va o’qitishning faol usullari keltirilgan.

Kalit so’zlar: *muhandislik grafikasi, nazorat, baholash, kompyuter texnologiyalari, metodika, pedagogika.*

Oliy ta’lim o‘quv jarayonini tashkil etishda innovatsion texnologiyalarning roli kun sayin ortib bormoqda. Masofaviy texnologiyalardan foydalanish zamonaviy ta’limning imkoniyatlarini yanada kengaytirdi. Bugungi kunda Yer kurrasining istalgan joyidan turib, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) imkoniyatidan foydalangan holda ta’lim olish mumkin. Zero an’anaviy ta’lim o‘z mavqeini saqlab tursa ham, keyingi paytlarda masofaviy o‘qitish texnologiyalari kundan-kun ommaviylashib bormoqda.

Bugungi kunda mamlakatimizda yangi jahon axborot-ta’lim muhitiga integrallashishga yo‘naltirilgan ta’lim tizimi barpo etilmoqda. Bu ta’lim jarayonini tashkil etishda zamonaviy texnik imkoniyatlarga javob beradigan sezilarli o‘zgarishlar bilan kuzatilmoqda. Zamonaviy axborot texnologiyalarining ta’lim sohasiga kirib kelishi ta’lim usullari va o‘qitish jarayonini yangicha yondashuv asosida tashkil etish shakllarini sifatli ravishda qulaylashtirib, o‘zgartirish imkonini bermoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ta’lim tizimini modernizatsiyalashtirish jarayonining eng muhim qismidir. AKT — bu turli texnik va dasturiy qurilmalar bilan axborotga ishlov berish usullaridir. U birinchi navbatda, zarur dasturiy ta’minotga ega bo‘lgan kompyuterlar va ma’lumotlar joylashtirilgan telekommunikatsiya vositalaridir.

1997-yil 29-avgustda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risidagi” Qonunining 1-moddasida fuqarolarga ta’lim, tarbiya berish, kasb-hunar o‘rgatishning huquqiy asoslari belgilab berildi hamda har kimning bilim olishdek konstitutsiyaviy huquqini ta’minlashga qaratilganligi ta’kidlandi. Hozirgi davr ta’lim bosqichining yangi talablariga ehtiyoj yuqoriligini ko‘rsatmoqda. Bunda masofaviy ta’lim texnologiyalarini ta’lim jarayonida qo‘llash va uni boshqarish ham muhim o‘rin tutadi. Bu borada, Respublikamizda qator dolzarb ishlar olib borilmoqda.

2012-yildan boshlab O‘zbekiston Respublikasi barcha oliy ta’lim muassasalari (OTM) o‘rtasida yagona videokonferensiya ta’lim texnologiyasi amalga oshirildi va hozirgi kunda bu borada elektron ta’limga katta e’tibor qaratilmoqda. Bunda OTM larga yangi imkoniyatlar va istiqbollar ochib berish borasida rejali ishlar amalga oshirilmoqda. Masalan, hududlardagi

kadrlar malakasini masofadan boshqarish bunga misol bo‘la oladi. Elektron yoki masofaviy ta’limning yangi bosqichida nafaqat axborot texnologiyalarini qo‘llash, balki elektron shakldagi ta’lim manbalarini bilan ta’minlashni ko‘zda tutiladi.

Elektron va masofaviy texnologiyalar — ta’limning axborot va kommunikatsiya texnologiyalari qo‘llangan variantlaridir.

Elektron ta’lim (E-Learning) — avval “Elektron ta’lim” atamasi kompyuter yordamida o‘qitish deb tushunilgan, biroq axborot texnologiyalari rivoji bilan bu tushuncha yanada kengaytirildi. Bugungi kunda elektron ta’lim ko‘pgina ta’lim texnologiyalarini qamrab olmoqda, ularni shartli ravishda, 2 xil turga, ya’ni sinxron va asinxron turlarga bo‘lish mumkin.

Sinxron elektron ta’lim — masofaviy ta’lim hisoblanadi, lekin bu real vaqtda amalga oshiriladigan ta’limdir. U oddiy kunduzgi ta’limga o‘xshaydi, farqi shundaki, ishtirokchilar bir-biridan uzoq masofada bo‘ladi. Kundan-kunga keng tarqalib borayotgan vebinarlar mazkur ta’lim shaklining eng yorqin ko‘rinishidir. Ma’ruzalarni tashkillashtirishda maxsus dasturiy ta’minotlar qo‘llaniladi.

Asinxron elektron ta’lim — bu talaba barcha kerakli ma’lumotni onlayn-manbalardan yoki elektron axborot tashish vositalari (CD, DVD yoki flash-kartalar)dan olishi va materialni o‘zlashtirish sur’ati va jadvalini o‘zi mustaqil tashkil etishdir. Asinxron elektron ta’lim tizimiga barcha turdagi CD-kurslar va elektron o‘qitish kurslari, ostkastlar va skrinkastlar kiradi. Bugungi kunda elektron ta’lim ko‘pchilik OTM larda ta’lim jarayonining ajralmas qismi bo‘lib qolgan, u shuningdek, malaka oshirish kurslarini tashkil etishda ham o‘z o‘rnini topgan, ba’zi korporatsiyalarda bo‘linmalar mavjud bo‘lib, ularning vazifasi xizmatchilar uchun elektron kurslar tashkil etishdir.

Masofaviy ta’lim texnologiyalari — masofaviy ta’lim bu E-Learningga qaraganda kengroq tushunchadir, u interfaol mustaqil ta’limning va qo‘llab-quvvatlashning intensiv maslahat sintezi hisoblanadi. Shunday qilib, elektron ta’lim masofaviy ta’limning bir bo‘lagi hisoblanadi. Masofaviy ta’lim asosiy o‘quv materialini o‘quvchilarga yetkazib berish va o‘quv jarayonida o‘quvchi va o‘qituvchi orasida interfaol ishlashni ta’minlaydi. Bunda qo‘llanmalarni yetkazib berish kompyuter va Internetsiz ham amalga oshirilishi mumkin.

Masofaviy ta’limning afzalliklari masofaviy texnologiyalardan foydalangan holda o‘qitishning juda ko‘p ijobiy tomonlari mavjud.

Yashash joyidan turib, o‘qish imkoniyati — chekka qishloqlarda yashovchilarda katta shaharlarga borib, universitetga kirib-o‘qish imkoniyati har doim ham bo‘lavermaydi. Masofaviy ta’lim texnologiyalari ularga o‘z shahridan ketmasdan turib, o‘qish imkoniyatini yaratib beradi.

O‘qish va ishni birga qo‘shib olib boorish — o‘quvchilar ishdan ajralmagan holda ta’lim olish imkoniga ega bo‘ladilar, bu, ayniqsa, malaka oshirish yoki ikkinchi oliy ma’lumot oluvchilarga juda qo‘l keladi.

Sifatli texnologiyalar va o‘quv mazmunini egallash — talaba sifatli o‘quv materiallari yordamida o‘qitilishi, o‘qituvchi bilan muloqat qilishi va o‘z individual o‘quv rejasini tuzishi mumkin.

Baholashning xolisligi — masofaviy ta’lim texnologiyalari bilim sifatining doimiy nazorati, natijalarning baholanishi, inson omilidan xoli bo‘lgan xolis avtomatlashtirilgan baholash joylarda moddiy manfaatdorlikni yo‘qotishni ko‘zda tutadi.

Ta’limda individual yondashuv — o‘zgaruvchan grafik, ish va o‘qishni birga qo‘shib olib borish, shuningdek, o‘zlashtirilayotgan materialni ma’lumotni individual o‘zlashtirish tezligiga moslash masofaviy ta’limni barcha uchun qulay qilib qo‘ymoqda.

Zamonaviy gumanitar akademiya — masofaviy ta’limdagi yetakchilardan biridir. Bu innovatsion OTM bo‘lib, u dunyoning turli burchaklarida talabalarga o‘z yashash tarzini o‘zgartirmasdan, arzon narxlarda sifatli elektron ta’lim olish imkonini beruvchi elektron ta’limdir.

Innovatsiyalar bilan hamqadam zamonaviy gumanitar Akademiya (ZGA) 1992-yil 23-noyabrda tashkil etilgan. Bugungi kunda u Rossiya va Yevropadagi eng yirik OTM dir, unda 100ga yaqin talaba tahsil olmoqda. 22 yil davomida 300 mingdan ortiq talaba oliy ma’lumot haqida diplom olishga muvaffaq bo‘ldi. Hozirgi kunda akademiya ko‘pgina ta’lim dasturlarini taklif etmoqda:

- bakalavr tayyorlash yo‘nalishlari bo‘yicha («Lingvistika», «Yurisprudentsiya», «Boshqaruv», «Iqtisodiyot», «Informatika va VT», «Psixologiya», «Falsafa», «Pedagogik ta’lim», «Politologiya», «Sotsiologiya», « San’at tarixi», «Tijorat», «Ijtimoiy ishlar», «Davlat va mahalliy boshqaruv»);
- mutaxassisliklar («Soliq va soliqqa tortish», «Tarjima va tarjimashunoslik», «Ijtimoiy ishlar»);
- magistrlarni tayyorlash mutaxassisliklari bo‘yicha («Yurisprudentsiya», «Iqtisodiyot», «Boshqaruv», «Informatika va VT», «Falsafa», «Psixologiya», « Kadrlarni boshqarish», «Davlat va mahalliy boshqaruv»).

O‘rta maxsus ta’lim mutaxassisliklari bo‘yicha

- O‘rta maxsus ta’lim mutaxassisliklari bo‘yicha — o‘rta bo‘g‘indagi mutaxassislarni tayyorlash («Iqtisodiyot va buxgalterlik hisobi (tarmoqlar bo‘yicha)», «Boshqaruv (tarmoqlar bo‘yicha)», «Huquqshunoslik»).
- o‘rta maxsus ta’lim mutaxassisliklarini tayyorlashda ZGA — aslida, yagona OTM bo‘lib, u E-Learningning tamoyillarini ishlatibgina qolmasdan, balki butunlay yangi ta’lim mahsulotlarini yaratish bilan shug‘ullanadi.

Masofaviy ta’lim texnologiyasi ZGA elektron axborot ta’lim muhitiga keng spektrli vositalari kiritilgan, ya’ni ma’ruzalar, supertyutorlar, mantiqiy sxemalar, moslashuvchi test-treninglar, testlovchi va baholovchi dasturlar, ZGA xizmatchilarning bu individual ish rejalari tuzuvchi, mashg‘ulotlarga, baholashga, rejalar bajarilishini nazorat qiluvchi, moliyaviy hi-soblarni amalga oshiruvchi va reyting daftarchalarni shakllantiruvchi tashkiliy didaktik robotlardir.

Elektron ta’limiy manbalarga kirish talabaning saytdagi «Shaxsiy studiya» orqali amalga oshiriladi. O‘quv jarayonini ma’murlash IIS «Nur» intellektual axborot tizimi orqali amalga oshiriladi. Bu tizim har bir talabaning o‘qishga kirganidan to diplom olgungacha qadar bo‘lgan vaqtdagi o‘qishini kuzatib boradi va nazorat qiladi, baholash va akademik ma’murlashda talabani elektron tarzda identifikatsiyalaydi. Respublikamiz ta’lim muassasalarining barcha bo‘g‘inlarida takomillashgan tamoyillarga asoslangan yuqorida keltirilgan tizimlarni joriy etsak, o‘ylaymanki ta’lim jarayonida olib borilayot-gan islohatlarning namunali, samarali ijrosining bir bo‘lagi bo‘lib xizmat qiladi.

REFERENCES

1. A.O.Ashirboyev, E.I.Ro’ziyev, N.E.Tashimov “Mutaxssislik fanlarini o’qitish metodikasi” o’quv qo’llanma, T.: 2020 “Nodirabegim” nashriyoti.
2. T.Rixsiboyev “Muhandislik grafikasi fanlarini o’qitish metodologiyasi” o’quv qo’llanma, T.: 2011 “Tafakkur qanoti”nashriyoti
3. I. Rahmonov “Chizmachilik”. Darslik. T.2010 “O’zbekiston”nashriyoti.
4. A.Urmonxo’jayev “Maktabda chizmachilik o’qitishni takomillashtirish”. Metodik qo’llanma. T.1993 “O’qituvchi” nashriyoti.

TA’LIMDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH DAVR TALABI BO’LIB, U TA’LIM SIFATINI OSHIRISHGA XIZMAT QILADI

Xasanova Feruza Xurramovna
Shahrisabz davlat pedagogika instisuti Pedagogika va psixologiya mutaxasisligi 1-kurs magistranti

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993801

Annotatsiya. *Mazkur maqolada ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishning mohiyati va ta’lim sifatini oshirishdagi o’rni, hamda ahamiyati yoritib berilgan. Shuningdek, mazkur maqolada ta’lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo’llash samarasi haqida fikr yuritilgan va oliy ta’lim muassasalarida ta’lim jarayoniga yangicha yondashish borasida takliflar berilgan.*

Kalit so’zlar: *innovatsiya, pedagogik texnologiya, ta’lim sifati, IT mutaxassislari, innovatsion yondashuv.*

Mamlakatimizning ijtimoiy iqtisodiy rivojlanishini jadallashtirish va uning iqtisodiy xavfsizligini ta’minlashda ta’lim tizimining o’rni beqiyosdir. Dunyoda ta’lim tizimida ro’y berayotgan ta’limning internatsionallashuvi, talabalarning xalqaro mobilligi, ta’lim dasturining tez o’zgaruvchanligi kabi global tendensiyalar qatoriga ta’lim sifatini ta’minlash masalasi alohida ahamiyat kasb etib bormoqda. Zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar hamda bo’lajak mutaxassislarning ma’naviy-ahloqiy, intellektual va kasbiy salohiyatiga nisbatan qo’yilayotgan yuqori talablar ta’lim muassasalari oldiga xalqaro talablarga javob bera oladigan sifatli kadrlar tayyorlash vazifasini qo’ymoqda. Bu vazifalarni bajarish yo’lida esa ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish talab etiladi. Ammo ta’lim tizimida zamonaviy tendensiyalarni, ayniqsa, rivojlangan xorijiy mamlakatlardagi ta’lim tizimida foydalanayotgan innovatsion pedagogik texnologiyalarni isloh qilishning zamonaviy tajribalari nisbatan sekin o’zlashtirilmoqda.

Pedagogik texnologiya - bu o’quv jarayonini zamonaviy tashkil etish tizimi bo’lib, u ta’limning zaruriy sifatini ta’minlaydi va jadallashgan ilmiy-texnik taraqqiyot talablariga javob beradigan, ta’lim shakllarini takomillashtirish vazifasini ko’zlagan o’qitish jarayonlarini texnika va inson omillarida, ularning birgalikdagi harakatlari vositasida yaratish, tadbiq etishning izchil metodidir. Ta’lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish davr talabi bo’lib hisoblanadi.

Pedagogik texnologiya-texnika resurslari, odamlar va ularning o’zaro ta’sirini hisobga olgan holda ta’lim shakllarini optimallashtirish vazifasini qo’yuvchi o’qitish va bilimlarni o’zlashtirishning xamma jarayonlarini yaratish, qo’llash va aniqlashning tizimli metodi (YuNESKO).

Ta’lim jarayonida yangi innovatsion texnika-texnologiyalardan foydalangan holda dars o’tish, so’nngi texnikalar bilan jihozlangan laboratoriya xonalaridan foydalangan holda mashg’ulotlar o’tkazish, mutaxasislik bo’yicha, masalan kimyo sohasidagi so’nggi innovatsiyalar haqida ma’lumotlar keltirib, jahon tajribasidan namunalar keltirib o’tish talabalarni yangilik yaratish ruhida tarbiyalashga turtki bo’ladi.

Bizning fikrimizcha ta’lim jarayonida avval qiziqish uyg’otib, motivatsiya berib, so’ngra raqobat muhiti yaratilsa talabalarda innovatsiya yaratishdagi yashirin qobiliyatlari uyg’otiladi va albatta rag’batlantirish amalga oshirilsa ko’zlangan maqsadga erishiladi. Talabalarga ilm-fan va

innovatsiya yaratishda yutuqlarga erishgan insonlardan misol keltirib, iloji bo’lsa ulardan birini o’rnak bo’luvchi inson sifatida darsga taklif qilib,yoki innovatsiyalar markaziga talabalarni ekskursiyalarga etishni yo’lga qo’yilsa maqsadga tezroq erishilgan bo’lardi.

Innovatsiyalar yarmarkasiga va hududdagi IT parklarga talabalarni ekskursiyaga etishni tashkil qilsak ta’limda berilgan nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog’lashda erishilgan yutuqlarni ko’paytirishiga ishonamiz.

Mutaxasisligiga mos ravishda mamlakatimizdagi ishlab chiqarish korxonalariga va zavodlarga talabalarni amaliyotga yuborishni institutlarimizda allaqachon yo’lga qo’yganmiz. Lekin bizning taklifimiz shundan iboratki, O’zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining ilmiy-tadqiqot muassasalari tomonidan bir vakilni faxriy mehmon sifatida institutga taklif qilib, seminarda shaxsan nutqlarini eshitish sharafi va bundan olingan taassurotlar ko’lami iqtidorli talabalarni ruhlantirgan bo’lardi. [1] [6]

Innovatsion ta’lim (ingl. “innovation”-yangilik kiritish,ixtiro) ta’lim oluvchida yangi g’oya, me’yor, qoidalarni yaratish, o’zga shaxslar tomonidan yaratilgan ilg’or g’oyalar, me’yor, qoidalarni tabiiy qabul qilishga oid sifatlar, malakalarni shakllanirish imkoniyatini yaratadigan ta’lim. [2][4]

Innovatsion ta’lim jarayonida qo’llaniladigan texnologiyalar innovatsion ta’lim texnologiyalari yoki ta’lim innovatsiyalari deb yuritiladi. O’qituvchi innovatsion texnologiyalarga asoslanib darsni tashkil etar ekan, turli texnik vositalardan ham (kompyuter, proyektor,elektron doska va hokazo) foydalanishi, interfaol metodlar asosida dars o’tishi ham mumkin. Innovatsion texnologiyalar o’qituvchi o’z faoliyatidan qoniqmasligidan kelib chiqadi, uni yaxshilashga doir yangilik kiritishga harakat qiladi.

“Faoliyatni yangilash **3** bosqichda, ya’ni **tayyorgarlik, rejalashtirish va joriy etish** bosqichlarida amalga oshiriladi.”-degan edi mashhur pedagog A.Nikolskaya.[3]

Innovatsion texnologiyalardan asosiy maqsad o’qituvchi va o’quvchi mushtarakligiga erishish, o’quvchilarni fanga qiziqtirish, ta’limga bo’lgan munosabatni o’zgartirish, o’rganilgan bilimlarni ijtimoiy sharoitlarda qo’llay olish ko’nikmasiga ega bo’lish, axborot kommunikatsion texnologiyalar va didaktik materiallarni mavzu bilan uyg’unlashtirish kabilarni keltirish mumkin.

Hozirgi kunda ta’lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalari o’quv jarayonida qo’llashga bo’lgan qiziqish, e’tibor kundan kunga kuchayib bormoqda, bunday bo’lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an’anaviy ta’limda o’quvchi talabalarni faqat tayyor bilimlarini egallashga o’rgatilgan bo’lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o’zlari qidirib topishlariga, mustaqil o’rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o’zlari keltirib chiqarishlariga o’rgatadi. Pedagogik texnologiya va pedagog maxoratiga oid bilim, tajriba va interaktiv metodlar o’quvchi-talabalarning bilimli, yetuk malakaga ega bo’lishlarini ta’minlaydi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalar kelajakda ham mehnat bozorida talab mavjud bo’ladigan zamonaviy mutaxassis-kadrlarni tayyorlash uchun ta’lim jarayonida juda muhim ahamiyatga egadir.

Zamonaviy kadrlar tayyorlash uchun pedagogning o’zi ham zamonaviy AKT vositalaridan foydalangan holda, eng so’nngi ilm-fan yutuqlaridan, o’zi bilim berayotgan soha yangiliklaridan xabardor bo’lishi va eng yangi pedagogik texnologiyalar asosida dars o’tishi talab etiladi.

Oliy ta’limni 2030-yilgacha rivojlantirish bo’yicha konsepsiyada mamlakatimiz oliy ta’lim muassasalarini xalqaro 1000talik ta’lim muassasalari safiga kiritish maqsad qilingan. Ammo innovatsion pedagogik texnologiyalarning xalqaro tajribasini o’rganish va unlarni tadbiq etish nisbatan sekin amalga oshirilmoqda.

Fikrimizni aniqroq bayon etish uchun turli xildagi abiturient tayyorlash o’quv kurslarini misol qilib keltirsak, bir tayyorlov kursi pedagogining maqsadi eng avvolo nomi eng yaxshilar safiga kirishi emas, mehnati samarasi bo’lgan tahsil oluvchilarning ko’zlangan maqsadiga erishishi bo’lib hisoblanadi. Misol uchun, ingliz tilidan IELTS kusrlarini tahsil oluvchilari ushbu sertifikatni yuqori ballarda egallashi, fanlar bo’yicha abiturientlarning o’zi tanlagan oliy ta’lim muassasasigaga yuqori natijalar bilan o’qishga kirishi- o’sha pedagogning birinchi o’rindagi maqsadi bo’lib hisoblanadi va shu maqsadga erishishi o’z-o’zidan uni eng yaxshi kurslar qatoriga kiritib qo’yadi. Ushbu yutuqlarning barchasi o’sha pedagogning nafaqat kuchli bilimiga, balki shu bilimni yetkazib berishga doir pedagogik texnologiyasiga ham bog’liqdir.

Oliy ta’lim muassasalarida ham maqsadni ushbu dargoh tayyorlagan mutaxasislar karyerasidagi yutuqlari va yuqori talabga ega yetuk kadr bo’lganlini bilan bog’lash kerak deb hisoblaymiz. Chunki har qanday faoliyatning sifatli amalga oshirilganligi uning natijasida aks etadi. Ta’lim jarayonining sifatli amalga oshirilishida o’qitishni innovatsion pedagogik texnologiyalar orqali amalga oshirishning o’rni beqiyosdir. OTMlardagi muayyan yo’nalishdagi mutaxassisni tayyorlashda shunday sifatli, amaliyot bilan bog’liq bo’lgan holdagi ta’lim berish kerakki bitiruvchilar ishga kirish jarayonida yana qo’shimcha kurslarga borishiga hojat qolmasin. Masalan buxgalteriya sohasida tahsil olayotgan talabalarga 1S va 1UZ kabi buxgalteriya dasturlarida ishlash talabalik davrida o’rgatilsin, ular diplom olgandan keyin yana pul to’lab kurslarga borib o’rganishga zarurat sezmasin. Yoki ingliz tili yo’nalishida tahsil oladigan, OTMda berilgan bilimlar asosida IELTS sertifikatini olishga qodir bo’lsin, yana kurslarga qatnamasdan.

Hozirgi va kelajakda eng katta talab qaratilgan kasb bu - IT bo’yicha mutaxassislardir. Mana shu yo’nalishlar ko’proq ochilsin oliy ta’lim muassasalarida va shu sohada yetuk kadrlar tayyorlash uchun pedagoglar ham chuqur bilim va yuksak pedagogik mahoratga ega bo’b, innovatsion texnologiyalar asosida o’qitishsin. Mana shu kabi sohalarda yutuqlarga erishishi uchun zamonaviy texnika-texnologiyar bilan ta’minlangan va innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida dars o’tiladigan oliy ta’lim muassasalari eng yaxshi institutlar safiga albatta kiradi deb o’ylaymiz. Innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida ishlashda o’qituvchida innovatsion faoliyat haqida tushuncha bo’lishi kerak. Mohiyatiga ko’ra innovatsion faoliyat ilmiy izlanishlar, ishlanmalar yaratish, tajriba-sinov ishlari olib borish, fan-texnika yutuqlaridan foydalanish asosida yangi takomillashtirilgan mahsulotni yaratishdan iborat.

Pedagogning innovatsion faoliyati quyidagilar bilan belgilanadi:

- yangilikni qo’llashga tayyorligi;
- pedagogik yangiliklarni qabul qilishi;
- novatorlik darajasi; - kommunikativ qobiliyatning rivojlanganligi;
- ijodkorligi.

Innovatsion faoliyat-yangi ijtimoiy talablarning an’anaviy me’yorlarga mos kelmasligi yoki yangi shakllanayotgan g’oyalarning mavjud g’oyalarni inkor etishi natijasida vujudga keladigan majmuali muammolarni yechishga qaratilgan faoliyat.

Innovatsion faoliyat pedagogning ruhiy, aqliy, jismoniy kuchini ma’lum maqsadga yo’naltirish asosida bilim, ko’nikma, malakani egallash, amaliy faoliyatni nazariy bilimlar bilan to’ldirib borish, bilish, loyihalash, kommunikativ nutq va tashkilotchilik mahoratini rivojlantirishni talab etadi. [3][4]

1-bosqichda tayyor metodik tavsifnoma (mavjud innovatsiya, masalan xorij tajribasida qo’llanilgan ammo biz uchun yangi)lardan foydalanish amalga oshiriladi.

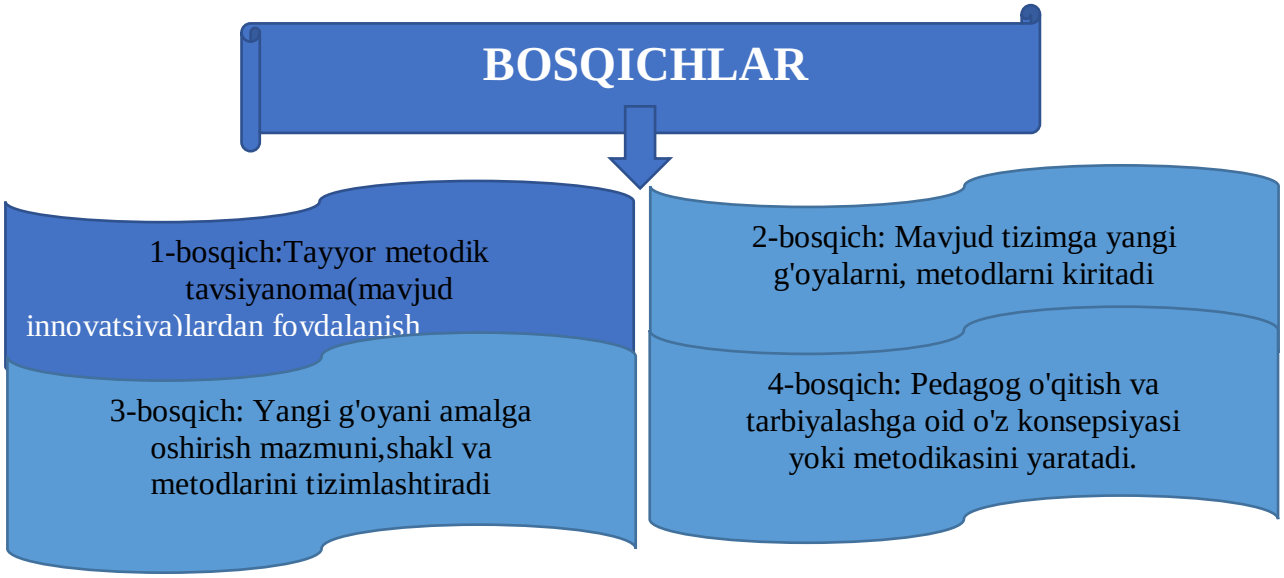
2-bosqichda mavjud tizimga pedagog o’zining yangi g’oyalarni, metodini kiritadi. Pedagoglarning innovatsion yondashuvini qaror toptirishning

3- bosqichida o’sha ikkinchi bosqichda yaratgan g’oya, innovatsion metodini o’zi faoliyat yuritayotgan muassasada amalga oshirish mazmuni, shakl va metodlarini tizimlashtiradi.

4-bosqichda esa pedagog o’qitish va tarbiyalashga oid o’z konsepsiyasi(g’oyalari yig’indisi) yoki metodikasini yaratadi.

Mana shu bosqichlarda pedagog innovatsion yondashuvlarini amalga oshirsa va pedagogik texnologiyalarda yangilik kiritib, ulardan foydalanib dars o’tsa ta’lim sifati albatta oshadi. Umuman olganda mamlakatimizda ta’lim sohasiga, hamda innovatsiyalarga katta e’tibor berilmoqda.

Pedagoglarda innovatsion yondashuvni qaror topishi ham murakkab jarayon bo’lib, u bir necha bosqichda kechadi.Ya’ni (1-rasm):

1-rasm. Pedagoglarda innovatsion yondashuvni qaror toptirish bosqichlari.

Mutaxassislarning fikricha, innovatsion elektron darslik inson aql-zakovatining katta hajmdagi axborotni eslab qolish va bu ma’lumotlar orqali muloqot va fikrlash jarayonlari assotsiatsiyasi orqali izlash qobiliyatiga taqlid qiladi. Boshqacha aytganda, innovatsion elektron darslik ko‘plab statistik va dinamik ma’lumotlarni o‘zida mujassam etgan va umumlashgan tarmoq tuzilmasiga ega bo‘lgan murakkab o‘quv materiallari tizimidir: video, bajariladigan dastur va animatsiya.[5]

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 29-noyabrdagi PF-5264 son “O’zbekiston Republikasi Innovatsion rivojlanish vazirligini tashkil etish to’g’risida”gi Farmoni hamda[1] 2017-yil 30-noyabrdagi PQ-3416 sonli O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “O’zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi faoliyatini tashkil etish to’g’risida”gi Qaroriga muvofiq shu nomli vazirlik tashkil etilgan bo’lib, uning vazifalari qatoriga ijtimoiy

rivojlanishga, shu jumladan ta’lim va sog’liqni saqlash tizimiga innovatsiyalarni joriy etish ham kiritilgan.[2]

Xulosa

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta’limni sifatini ko’tarsa, innovatsion texnologiyalar ta’lim taraqqiyotini harakatga keltiruvchi kuchdir. Har bir jamiyatning kelajagi uning ajralmas qismi va hayotiy zarurati bo‘lgan ta’lim tizimining qay darajada rivojlanganligi bilan belgilanadi. Bugungi kunda mustaqil taraqqiyot yo‘lidan borayotgan mamlakatimizning uzluksiz ta’lim tizimini isloh qilish va takomillashtirish, yangi sifat bosqichiga ko‘tarish, unga ilg’or pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy qilish hamda ta’lim samaradorligini oshirish davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi.

REFERENCES

1. O’zbekiston Respublikasi PrezidentininAg 2017-yil 29-noyabrdagi PF-5264 son “O’zbekiston Republikasi Innovatsion rivojlanish vazirligini tashkil etish to’g’risida”gi Farmoni.
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-noyabrdagi PQ-3416 sonli O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “O’zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi faoliyatini tashkil etish to’g’risida”gi Qarori.
3. Avliyoqulov N.X, Musayeva N.N. “Yangi pedagogic texnologiyalar” darslik 15-20b.
4. N.A.Muslimov “Innovatsion ta’lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik” o`quv-uslubiy majmua. Toshkent: 2016. 30-31b.
5. Рахматов, Марат Салимович, Мавлуда Сайфиддиновна Норова, Исмат Худойкулович Давлатов. "ПРОБЛЕМЫ ПЕРСПЕКТИВНЫХ МАТЕРИАЛОВ ДЛЯ ТЕХНИКИ И ТЕХНОЛОГИИ." Современные инструментальные системы, информационные технологии и инновации. 2014
6. “Kimyo va oziq-ovqat mahsulotlarining sifati hamda xavfsizligini ta’minlashda innovatsion texnologiyalar” xalqaro ilmiy-amaliy onlayn konferensiya materiali Norova M.S.ning “Ta’limda innovatsion texnologiyalardan foydalanishning talabalarda innovatsion g’oyalar yaratishga ko’rsatadigan ta’siri.” tezisi.

STEAM TA’LIM TEXNOLOGIYASI ASOSIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA TA’LIM-TARBIYA BERISH IMKONIYATLARI

[1]Anvarova Dilshoda Akbar qizi , [2]Bekpõlatova Diyora Shavkat qizi
[1,2]Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
Maktabgacha ta’lim fakulteti 1-bosqich talabasi

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993819

Annotasiya. *Ushbu maqolada STEAM ta’lim texnologiyasi asosida maktabgacha yoshdagi bolalarga ta’lim-tarbiya berish muammolari haqida so‘z boradi.*

Kalit so‘zlar: *STEAM, “Ilk qadam”, maktabgacha ta’lim, texnologiya, tarbiya, konsepsiya, rivojlanish, markaz, kompetensiya.*

Yosh avlodni ehtiyotkorlik bilan rivojlanish zinapoyasidan zinama-zina tepaga olib chiqish har bir pedagog uchun sharafli vazifadir. Biz esa faqatgina ushbu harakatning xususiyatlarini tushunishimiz va bolalarni vaqtida qo‘llab-quvvatlashimiz, o‘sishi uchun muvofiq sharoitlar yaratishimiz darkordir.Bu borada esa maktabgacha ta’lim jarayoni muxim ahamiyatga ega. Bugungi kunda maktabgacha ta’limni ham shaklan, ham mazmunan yangilashga qaratilgan innovatsiyalar barcha pedagoglardan bola tarbiyasi, uning ta’lim olishga tayyorgarligiga zamon talablaridan kelib chiqqan holda yondashuvini talab etadi. Inson faoliyati barcha sohalarida dinamik rivojlanayotgan texnologiyalar joriy etilmoqda. Kelajakdagi mutaxassislar texnologiya, ilm-fan va muhandislikning turli xil sohalaridan kompleks ta’lim va bilimlarga muhtoj bo’ladi.

STEAM texnologiyasi ta’limdan farqli ravishda bilimlarni alohida emas, o’zaro mutanosib holda olib borishni ta’minlab beradi. Bola o’zidanostandart fikrlash, muammoga bir nechta yechim topish va ijodkorlik ko’nkmalarini shakllantiradi va bu uning kelajakdagi faoliyatida juda qo’l keladi.

STEAM ta'lim tizimi o’zi nima?

S-science

T-technology

E-engineering,

A-art

M-math.

Ushbu yo’nalishlar zamonaviy dunyoda eng mashhur bo’lib kelayotganini unutmang. Shuning uchun bugungi kunda STEAM tizimi asosiy tendentsiyalardan biri sifatida rivojlanmoqda. STEAM ta’limi yo’nalishi va amaliy yondashuvni qo’llash, shuningdek, barcha beshta sohani yagona ta’lim tizimiga integratsiyalashuviga asoslangan.STEAM ta’lim texnologiyasining boshqa texnologiyalardan farqi shundaki, bolalar turli xil mavzularni muvaffaqiyatli o’zlashtirishlari uchun bir vaqtni o’zida aqliy faoliyat bilan birga amaliy faoliyatni uyg‘unligini ta’minlaydilar. Bunda —aql va qo’l iborasiga amal qiladilar. Olgan bilimlarini amaliy faoliyatda ko’rib tezda o’qib, o’zlashtirib oladilar. O’yin, qurilish, kognitiv va tadqiqot faoliyati orqali badiiy va ijodiy faoliyat turlari rivojlanadi. Har bir modul STEAM ta’lim maqsadlarini amalga oshirishni ta’minlaydigan aniq vazifalarni kompleks ravishda hal qilishga qaratilgan:kognitiv tadqiqotlar jarayonida bolalarni intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish va ilmiy-texnik ijod qilishga o’rgatadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda badiiy-texnik ijodiyotni sintez

qilish, umuman AKT (axborot kommunikatsiya texnologiyalari) va raqamli texnologiyalarni rivojlantirish, media ma’lumotlarni takomillashtirish asosida animatsion samarali foydali mustaqil faoliyatini tashkil etish, bolalarni mantiqiy va algoritmik fikrlashi, rejalashtirish va modellashtirish qobiliyatlarini rivojlantirishdan iborat. STEAM ta’lim texnologiyasining asosiy pedagogik ahamiyatli jihati shundaki, bolani integratsiyalashgan rivojlanish imkoniyatidir. Integratsion yondashuv turli xil faoliyat turlari –o’yin, texnika, nutq, vizual, kommunikativ, kognitiv va boshqalarning o’zaro bog‘liqligida namoyon bo’ladi. Muhoka va natijalar.maktabgacha yoshdagi bolalarning kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirish jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy hayotidagi faol jarayonlari bilan bog‘liq bo’lib, maktabgacha ta’lim tizimida bola shaxsini shakllanishida zamonaviy yondashuvlarni tatbiq etish, turli shakl, usul va vositalarini ishlab chiqishni, ularni har tomonlama rivojlanishi va ijtimoiy moslashuvini talab etadi.

Maktabgacha ta’limda faoliyatning yetakchi turi o’yin deb hisoblanadi lekin STEAM texnologiyasi tadqiqotchilarining fikriga ko’ra bolalarning yetakchi faoliyat turi bu tajriba deb hisoblanadi. O’yinchoqlar yordamida bolalar o’qish, o’lchash, tekislash, hisoblash, bo’yash, muloqot qilishni o’rganadilar va jamoa malakalarini egallaydilar. Bu ularga zarur matematik, filologik va muhandislik, san’at ko’nikmalarini olishga yordam beradi.

STEAM ta’lim texnologiyasi bolalarda quyidagi muhim xususiyatlar va ko’nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi: muammolarni keng qamrovli tushunish, ijodiy fikrlash, muhandislik yondashuv, tanqidiy fikrlash, ilmiy metodlarni tushunish va qo’llash, dizayn asoslarini tushunish.

Bugungi kunda STEAM ta’lim dunyodagi asosiy tendensiyalardan biri sifatida rivojlanmoqda va amaliyot yondashuvni qo’llashda beshta sohani yagona o’quv sxemasiga integratsiyalashga asoslangan. Bunday ta’limning shartlari uning uzluksizligi va bolalarning guruhlarda o’zaro muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirish bo’lib, bunda ular fikrlarni to’playdilar va fikrlar almashadilar. Shuning uchun, asosiy ta’lim dasturiga Lego-texnologiyalar, bolalar tadqiqotlari kabi mantiqiy fikrlashni rivojlantirish modullari kiritilgan.. STEAM farzandlarimizga -ixtirochilar, kashfiyotchilarning kelajak avlodi, olim sifatida tadqiqotlar olib borish, texnologiyani shakllantirish, muhandis sifatida loyihalash, rassom sifatida yaratuvchi, matematik sifatida analitik fikr yuritishni o’yin orqali yuzaga keltiradi.

REFERENCES

1. Ergasheva G. B. Zamonaviy jamiyatda fan va ta’limning rivojlanishida innovatsion pedagogik texnologiyalarning o‘rni //Scientific progress. –2021.
2. Rajabova L. Steam ta’lim dasturi asosida matematika masalalarini yechishning ilg’or usullari //центр научных публикаций (buxdu. Uz). – 2020. – т. 1. – №. 1.
3. Dilnoza Furqatovna Xalilova. (2023). Talabalarda ijtimoiy munosabatlarini rivojlantirishga oid kasbiy kompetentligini takomillashtirishda innovatsion ta’lim muhiti beradigan natijalar. Conferencea, 76–79. Retrieved from https://conferencea.org/index.php/conferences/article/view/1918
4. D Khalilova. Innovative educational environment as a factor for improving professional competence in developing social relationships in students. - Science and innovation, Volume 2 Issue 1, 2023. 412-413.

5. Xalilova Dilnoza Furkatovna. Bo‘lajak tarbiyachilarni ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish pedagogik muammo sifatida. - Science and innovation, Special Issue 4, 2023. 57-59.
6. Dilnoza Furqatovna Xalilova. (2023). Bo‘lajak tarbiyachilarda ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish texnologiyasini takomillashtirish. Conferencea, 115–117.
7. I.V. Grosheva, G.E. Djanpeisova, U.T. Mikailova, M.A. Kenjabayeva, N.A. Miftayeva. O‘yin orqali ta’lim olish. T:.2020

MUSIQA O‘QITUVCHISINING KOMPETENTLIK STATUSI

Dilorom Namozova Tursunovna
Tadqiqotchi Farg‘ona davlat universiteti

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993833

Annotatsiya. *Ushbu maqolada bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini oshirish va ularni takomillashtirish halq ta’limi tizimidagi mavjud bo‘lgan qator qonun-qoidalar, talablar, sohalarning klassifikatsiyasiga bo’gliq muammolar va yechimlar qisman o’rganilgan.*

Kalit so’zlar: *kasbiy kompetentlik, klassifikatsiya, status, model, Shaxsiy fantaziya, Kommunikativ bog‘lanish, garmoniya, xis qilish, disgarmonik.*

O’zbekistonning mustaqil taraqqiyot yillarida erishgan barcha-barcha yutuq va marralari, uning ulkan sur’atlar bilan o’sishi avvalo Konstitutsiyamizning hayotbaxsh qudrati va salohiyatini, unda mujassam bo’lgan prinsiplar, qoida va normalarning naqadar chuqur o’ylangani, har tomonlama mustahkam asosga ega ekanini yaqqol namoyon etadi.

Hozirgi vaqtda O’zbekistonning shiddat bilan o’sib, tobora rivojlanib borayotgan mamlakatga, inson, uning huquqlari, manfaat va erkinliklarini haqiqiy qadriyat deb biladigan demokratik, ijtimoiy – siyosiy va fuqarolik institutlariga ega bo’lgan mustaqil va suveren davlatga aylanishini ta’minlab bergan yana ko’plab hal qiluvchi omillarni misol keltirish mumkin.

Yuksak maqsadlarga erishishning hal qiluvchi omillaridan biri – bu mamlakatimiz aholisining ongu tafakkuri va dunyoqarashida yuz berayotgan o’zgarishlar, uning hayotga, mehnatga bo’lgan munosabati, tobora o’sib borayotgan siyosiy va huquqiy madaniyatidir.

Bizning eng katta tayanch va suyanchimiz, hal qiluvchi kuchimiz – bu yosh avlodimizdir. Bu – O’zbekistonda tashkil etilgan, dunyo miqyosida katta qiziqish va havas uyg’otayotgan mutlaqo yangi o’quv tizimida yuksak ta’lim-tarbiya olayotgan, eski asoratlardan, qarashlardan uzoq bo’lgan, zamonaviy kasb-hunarlarni o’zlashtirgan, mustaqil fikrlaydigan, ertangi kunga intilayotgan bizning farzandlarimizdir.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda musiqa san’atini rivojlantirish, farzandlarimiz musiqiy madaniyatini oshirishga qaratilga qator dastur va rejalar amalga oshirilmoqda.

“Biz oldimizga qo’yayotgan rejalarni amalga oshirishda odamlarimizning hissasi tobora ortib borayotganligi – ularning fikri, dunyoqarashi, hayotga, ishga munosabati qanchalik o’zgarganligining dalili, desak, also xato bo’lmaydi. Eng muhimi, bugun biz boshimizdan kechirayotgan tinch – osoyishta va barqaror hayotning qadrini oddiy odamlar hammamizdan ko’ra ko’proq biladi. Bilib qo’yinglar, bu – bizning eng katta boyligimizdir”.

Mazkur mavzuning dolzarbligi bo‘lajak o‘qituvchilarning mutaxassislikka ixtisoslashganligi va o‘z navbatida qaysi mutaxassislikka ixtisoslashganli asosida sinalgan hamda kashf qilinayotgan modellarni axtarib (qidirib) topish nuqtai nazaridan kelib chiqdi.

Musiqa o‘qituvchisining kompetentlik statusining mohiyati uning musiqiy tarbiya bilan mashg‘ul o‘qituvchilarning kompetentligi (loyiqligi) masalasiga qaratilishi 2 jixati bilan yanada e’tiborga molik bo‘ladi;

Biz o‘rganayotgan ish-mavzu nazardan tutilmoqda.

O‘qituvchining intellekt musiqiy bazasi darajasi o‘qituvchining musiqiy ma’lumotliligini va bu ma’lumotlilikni erkin talqin qilinishi jihati. Shunga ko‘ra mazkur ishning “tayanch

ustunlari” sifatida yuqoridagi jixatlarni diqqat markaziga qo‘yish – ishning ham metodik va ham, - metodologik asoslarini tashkil qiladi.

Biz qarayotgan masala doirasida qator muammoli, lekin “ijodiy va ijobiy” ziddiyatlar yoki “nomutanosiblik” xolatlari kuzatiladiki, biz aynan ana shunday “nomutanosiblik” darajani aniqlab “kompitentlik statusini” yaratishimiz zarur bo‘ladi. Shu o‘rinda 2 ta masalani misol o‘rnida talqin qilib ko‘rsak.

O‘qituvchi musiqani tushunadi, xis qiladi, badiiy jihatdan bir musiqa asarini kerakli darajada idrok eta oladi va shu idroki asosida, uni (musiqa asarini) falsafiy tasnifini ham bayon qilib berishi mumkin! lekin bu o‘qituvchini musiqiy ma’lumoti yo‘q! Biz xuddi shunday o‘qituvchilarni “komponenti yo‘q, komponentli emas! Degan iddao bilan ularni “maydondan chetlatishimiz shartmi?”

To‘la yuqoridagi holatini teskarisi-aksi. Bu masala rakursida 1 va 2 holatdagi o‘qituvchilarimizning “komponentlik” darajasiga odil va biz ham o‘z navbatida komponent darajasida baholanishimiz yoki yondashishimiz zarur bo‘ladi.

Biz izlanayotgan ushbu soha ya’ni komponentlik darajasini takomillashtirish metodlarini ishlab chiqarish, yaratish.

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini oshirish va ularni takomillashtirish halq ta’limi tizimidagi mavjud bo‘lgan qator qonun-qoidalar, talablar, sohalarning klassifikatsiyasi kabi devoniy xujjatlar tizimiga ham bog‘liq.

Keyingi masala, deylik, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi musiqa o‘qituvchisidan alohida, ya’ni – “surpasi boshqa” sharoitida ish ko‘radimi yoki “o‘zaro – qo‘ni-qo‘shnichilik” asosida murosa qilishadimi? Maqsad – komil insonchali komil inson darajasiga yetkazishku axir? Bu muammoni hal qilishda biz integretsiya usulini taklif qilamiz. Komponentligi yo‘q o‘qituvchini musiqa o‘qituvchisi o‘rtasidagi faoliyatini, xarakat, maqsad va . . .. o‘zaro garmoniyasini shakllantirib olish ham musiqiy tarbiyaning ma’naviy, ahloqiy, psixologik va pedagogik jihatlarini jamlaydi, natijada komponentlik binosi – obekti qad ko‘taradi.

Ilmiy izlanishlarimizning eng e’tiborga molik tomonlaridan 1 tasi bu kreativlik tomoni xisoblanadi.

Ma’lumki kreativlik ijodiy jarayoniga qaratilgan umumiy kobilidiy sifatida o‘rganilayotgan jarayondir. V.N.Drujinisi, D.B.Bogoyavlenskaya, YE.P.Ilin, D.J.Tilford, A.Moslou kabi psixologik tavsiyalari, ishlanmalari zamonaviy yosh kadrlarni mutaxassislik darajasini oshirishda e’tiborga molik tomonlar ko‘rsatilmoqda. N.Kogin va A.Olaxlar taklif etilayotgan metodlar majmuasiga to‘la qo‘shilgan xolda uslublarni “Zaruriy faktlar” sifatida metodlar sbtrukturasini aniqlashda eng kerakli omil o‘rnida talqin qilish mumkin;

– Shaxsiy fantaziya;
– Kommunikativ bog‘lanish;
– Umuman san’at olamidagi garmoniyani xis qilish;
– Xar qanday disgarmonik xolatlarni yumshatish va xatto – yechish mumkinligini uqtirish;
– Millatlararo badiiy tafakkurni shakllantirish kabi izlanishlar bo‘lg‘usi musiqa o‘qituvchilarini tayyorlashda dolzarb elementlar (xusurlar) xisoblanadi.

Musiqa o‘qituvchilarini kompetentligi masalasi yuksak badiiy tuyg‘ulardan “o‘tib borib”, yuksak ma’naviy, axloqiy agentlarni yaqqol bayon qilishi mumkin.

“Titanik” kinofilmidagi kemadagi sozandalar matonati, samimiyliligi axilligi, fidoyilik darajalarining erkinligini kuzatib ko‘rgandirsiz albatta! Bunday darajaga albatta!? Bunday darajaga haqqoniy yuksak komponentlik orqali erishish mumkin.

Bo’lajak musiqa o‘qituvchisini tayyorlashda kompetentlik masalasi oxir oqibatida yuksak estetik tuyg‘ining ham mavsumiy va ham – manbasi sifatida namayon bo‘ladi. Natijada “xar qanday xukundan – “chiroyli” ni ajratish va aksincha – xunuklikni aniqlab olish mumkin. Kompetentlik mana shunday jihatlarni, xolat va tuyg‘ularni o‘ziga jamlagan holda shakllanib boradi. Hozirgi zamonaviy musiqa o‘qituvchisidan, uning faoliyatidan “ijodiy jarayonning stili” deb anglanadigan faoliyat tizimini ham nazardan tushirib bo‘lmaydi. Ijodiy stil, o‘z navbatida mo‘tadil metod xaqida namayon bo‘lishi kerak.

Bo’lajak musiqa o‘qituvchisini komponentligi uning gemprovizatsiya qilish qobiliyatining darajasiga ham bog‘liq bo‘ladi. Klassik xalq qo‘shig‘ini zamonaviy ommabop usulda talqin qilish, musiqa asarining yaratilish tarixiga mutlaqo putur yetkazmagan holda singdirish, o‘rgatish kabilar muhim jixatlar xisoblanadi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risidagi 02.02.2022 yildagi PQ-112-son qarori.
2. O‘zbekiston respublikasi musiqa madaniyati milliy o‘quv dasturi. T. 2022 yil.
3. Muslimov N.A., va boshqalar. Kasb ta’limi o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi/ Monografiya. – T.: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2013.
4. Umumiy pedagogika. Qism 1: darslik / O.Musurmonova [va boshq.]. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2020. – 376 b.
5. Ibragimova G. N. Oliy ta’lim tizimida interfaol texnologiyalar vositasida talabalardagi ijodiy fikrlashni rivojlantirish //Sovremennoye obrazovaniye (Uzbekistan). – 4 .№ – .2017.
6. Kadirova, M. T. Kompetentlik yondashuvi nazariyasi va uning pedagogik mazmuniga doir qarashlar // Molodoy ucheniy. — 2020. — № 43 (333). — S. 343-345. — URL: https://moluch.ru/archive/333/74450/ (data obrasheniya: 18.11.2021).
7. Normuhammatovich, S. A. (2022). O'QUVCHILARDA MILLIY MUSIQA ESHITISH QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI. Science and innovation, 1(B2), 259-263.
8. Sultonov, A. (2022). MUSIQIY IDROKKA TA’SIR ETUVCHI TRANSFORMATSION TENDENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING SAMARADORLIGI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(10-2), 314-323.
9. Namozova, D. T. (2021). MUSIQA DARSLARIDA O’QUVCHILARNI KREATIVLIK HAMDA ERKIN TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISHNI TASHKIL ETISH. Scientific progress, 2(2), 1313-1315.
10. Namozova, D., & Astanova, Z. T. (2022). BRAYL NOTA TIZIMINING MUSIQA TA’LIMIDAGI ILK QADAMLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(10-2), 260-264. 16. Namozova, D. (2022). BO ‘LAJAK MUSIQA O ‘QITUVCHILARINING KREATIV KOMPETENTLIGINI MUSIQA TARIXI FANINI O ‘QITISH VOSITASIDA SHAKLLANTIRISH. Science and innovation, 1(B6), 942-950.

11. Sultonov, A. (2022). MUSIQIY IDROKKA TA’SIR ETUVCHI TRANSFORMATSION TENDENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING SAMARADORLIGI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(10-2), 314-323.
12. Насритдинова, М. Н. (2022). МУСИҚА ИНСОНИЯТГА НИМА УЧУН КЕРАК?. Science and innovation, 1(Special Issue 2), 577-580.
13. Nasritdinova, M. (2023). ARTPEDAGOGIK YONDASHUV ASOSIDA BOSHLANG’ICH SINF OQUVCHILARINI AXLOQIY TARBIYASINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MODELI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(2), 199-204.
14. Насритдинова, М. (2023). ARTPEDAGOGIK YONDASHUV ASOSIDA BOLAJAK MUSIQA TA’LIMI OQITUVCHILARINING IJODKORLIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK TA’MINOTI. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 3(4), 241-246.
15. Насритдинова, М. Н. (2023). УСТОЗ МУХТОР АШРАФИЙ МАҲОРАТЛИ ПЕДАГОГ СИЙМОСИДА ШОГИРДЛАРИ ХОТИРАСИДА МАНГУ БАРҲАЁТ. TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI, 3(2), 303-305.
16. Nurullayevna, N. M. Turg'unboyeva Muhlisa.(2022). THE ROLE OF PEDAGOGICAL ACTIVITY IN CREATING A NEW UZBEKISTAN ENLIGHTENED SOCIETY. BEST SCIENTIFIC RESEARCH, 1 (1), 238-241.
17. JoRayev Xamidjon, & Madina Nasritdinova (2022). DOIRA CHOLG’USIDA IJRO MAHORATINI YUKSALTIRISH (BOLALAR MUSIQA VA SAN’AT MAKTABLARI MISOLIDA). Science and innovation, 1 (C2), 26-28. doi: 10.5281/zenodo.663646
18. Madina Nurullaevna Nasritdinova (2023). INNOVATIVE PEDAGOGICAL MODEL OF DEVELOPMENT OF ARTISTIC-CREATIVE COMPETENCE OF FUTURE MUSIC TEACHERS ON THE BASIS OF ARTPEDAGOGICAL APPROACH. Science and innovation, 2 (B4), 711-716. doi: 10.5281/zenodo.7880424

O’QUVCHILARNI XALQARO JAUTIKOV OLIMPIADASIGA QATNASHISHLARINING TAHLILI (FIZIKA FANI MISOLIDA)

F.I. Jo’rayev
O’zMU ‘‘Tabiiy va aniq fanlar’’ga ixtisoslashtirilgan S. H. Sirojiddinov nomidagi respublika akademik litseyi
farxodjuraev1978@gmail.com

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993849

Annotatsiya. *O’quvchilarni xalqaro Jautikov olimpiadasiga qatnashishi tahlil qilingan. Fizikadan olimpiadalarga tayyorlash metodikasi keltirilgan.*

Kalit so’zlar: *olimpiada, masala, eksperiment, fizikadan olimpiada masalalarini shakllantirish, didaktika, bilingv.*

Kirish. O’zbekiston respublikasi prezidentining 2019 yil 3 maydagi ‘‘iqtidorli yoshlarni aniqlash yuqori malakali kadrlarni tayyorlashning uzluksiz tizimini tashkil etish chora-tadbirlari to’g’risida’’gi PQ-4306 sonli qarorida fanlardan xalqaro va respublika olimpiadalarining g’olib o’quvchilari va ularning o’qituvchilarini munosib taqdirlash belgilab berilgan. Oxirgi yillarda o’zbekistonlik o’quvchilar xalqaro fizika olimpiadalarida sezilarli natijalarga erishib kelmoqdalar. Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi Fan olimpiadalari bilan ishlash departamenti fan olimpiadalarini tashkil etish va o’tkazish bo’yicha etiborga molik ishlarni olib bormoqda. Ta’limda fan olimpiadalari bo’yicha erishgan yutuqlari talim indikator sifatida qarash mumkin. Qaysi hududda olimpiada olimpiada g’oliblari nisbatan ko’proq bo’lsa shu hududda ta’lim sifati yaxshiroq deb xulosa chiqarish mumkin.

Olimpiadalarning maqsadi:

- Fizika fanidan o’quvchilarning bilimi sifati va darajasini baholash;

-fizika fanidan salohiyatli va iqtidorli o’quvchilarni qo‘llab-quvvatlash, ularga bilimlarini chuqurlashtirish imkoniyatini berish.

Xalqaro Jautikov fizika olimpiadalari 2005 yildan beri Qozog’istonning Ostana shahrida o’tkazilib kelinmoqda. Oxirgi yillarda olimpiada fizika, matematika va informatika fanlaridan o’tkazilib kelinmoqda. O’zbekistonda tahsil olgan o’quvchilarning 2019-2023 yillarda xalqaro Jautikov olimpiadasida fizika fanidan 1ta kumush va 4 ta bronza medaliga sazovor bo’lishgan.

Metodlar

Dastlab o’qituvchi fizikadan mavzularni chuqur tushuntiradi, namoyishli tajribalardan foydalanadi, keyin shu mavzuga doir masalalar va eksperimental topshiriqlarni ham yechib ko’rsatadi. Shundan so’ng dars jarayoning yakuniy qismida o’quvchilarga mustaqil yechishlari uchun mavzuga doir test topshiriqlari va oddiylik murakkablikka qarab qiyinlashib boradigan masalalar beradi. Uyga vazifaga esa oxirgi yillarda tushgan o’zbekiston respublika va turli davlatlarning fizika olimpiadalarida tavsiya etilgan masalalar uyga vazifa qilib beriladi[2].

O’quvchilarni fizika fanidan olimpiadalarga tayyorgarlik ko’rishda quyidagi vositalaridan foydalanamiz:

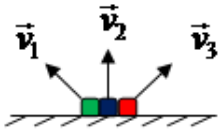
1) O’qituvchining bayoni va turli ish harakatlari.
2) Fizika bo’yicha o’quv adabiyotlar, qo’llanmalar, xalqaro va osiyo olimpiadasiga taqdim etilgan masalalar.
3) Tabiatning mavjud obektlari.
4) O’quv eksperimentni bajarishga kerak bo’lgan jihozlar.
5) Grafik vositalar.

6) Texnik vositalar.

O’quv vositalari quyidagi didaktik funktsiyalarni bajaradi: O’qib o’rganiladigan materiallarni va hodisalarni tushuntirish, fizik hodisalarni o’qib-o’rganish imkoniyatlarini oshirish, fizik asboblar va qurilmalarning ishlash printsipi asosida, hodisalarni yuz berish mexanizmini yaqqol ko’rsatish, turli fizik hodisalarni, bog’lanishlarni sabab-oqibat bog’liqlikda ekanligini tajribada isbotlash. O’quvchilarga fizikadan masalalar yechishda algoritmik metoddan foydalanish tavsiya etiladi.

Fizika fani olimpiadalariga tayyorlashda masalalar yechishda o’quvchilar jarayonlarni kengroq tahlil qilish shuningdek, ko’p sondagi nomalum parametrlarni topish maqsadga muvofiqdir. Bunda o’quvchilar masalalarni kengroq va chuqurroq tahlil qiladilar. Bunda tipdagi masalalarga namuna keltiramiz:

Uchta bir xil $m_1 = m_2 = m_3 = m$ massali jism rasmda keltirilgandek uch yo’nalishda otildi. Ularning tezlik vektorlari quyidagi ko’rinishda: $\vec{v}_1 = -3\vec{i} + 4\vec{j}(m/s)$; $\vec{v}_2 = 4\vec{j}(m/s)$; $\vec{v}_3 = 6\vec{i} + 4\vec{j}(m/s)$. Jismlarning massalar mazkazining 1) tezlik vektori, 2) impuls vektori, 3) tezlanish vektori, 4) uchish vaqtini, 5) maksimal uchish uzoqligini va 6) maksimal balandligini toping.

rasm

Berilgan: $m_1 = m_2 = m_3 = m$; $\vec{v}_1 = -3\vec{i} + 4\vec{j}(m/s)$; $\vec{v}_2 = 4\vec{j}(m/s)$; $\vec{v}_3 = 6\vec{i} + 4\vec{j}(m/s)$.

Topish kerak: 1) $\vec{v}_m = ?$, 2) $\vec{p}_m = ?$, 3) $\vec{a}_m = ?$, 4) $t = ?$, 5) $S_m = ?$, 6) $S_m = ?$.

Yechilishi: Jismlar masssalar markazining tezligi vektori quyidagiga teng:

$$\vec{v}_m = \frac{m_1\vec{v}_1 + m_2\vec{v}_2 + m_3\vec{v}_3}{m_1 + m_2 + m_3} \qquad \vec{v}_m = \frac{m\vec{v}_1 + m\vec{v}_2 + m\vec{v}_3}{m + m + m} = \frac{\vec{v}_1 + \vec{v}_2 + \vec{v}_3}{3} =$$

$$\vec{v}_m = \frac{-3\vec{i} + 4\vec{j} + 4\vec{j} + 6\vec{i} + 4\vec{j}}{3} = \frac{3\vec{i} + 12\vec{j}}{3} = \vec{i} + 4\vec{j}$$

Jismlar massalar markazining impuls vektori quyidagiga teng:

$$\vec{p}_m = (m_1 + m_2 + m_3)\vec{\vartheta}_m$$

$$\vec{p}_m = (m + m + m)\vec{\vartheta}_m = 3m(\vec{i} + 4\vec{j})$$

Jismlar massalar markazi tezlanishi:

$$\vec{a}_m = \frac{m_1\vec{a}_1 + m_2\vec{a}_2 + m_3\vec{a}_3}{m_1 + m_2 + m_3} \;;\quad \vec{a}_m = \frac{m\vec{a} + m\vec{a} + m\vec{a}}{m + m + m} = \frac{\vec{a}_1 + \vec{a}_2 + \vec{a}_3}{3}$$

$$\vec{a}_1 = -g\vec{j}\;;\ \vec{a}_2 = -g\vec{j}\;;\ \vec{a}_3 = -g\vec{j} \;;\quad \vec{a}_m = \frac{-g\vec{j} + (-g)\vec{j} + (-g)\vec{j}}{3} = -g\vec{j}\;;\ a_m = -g\vec{j}$$

Jismlar massalar markazini tezligining vertikal tashkil etuvchisi quyidagicha topiladi:

$\vec{v}_m = \vec{i} + 4\vec{j}$ bu ifodadan $v_x = 1m/s$ va $v_y = 4m/s$

Uchish vaqti: $t_{uch} = \frac{2v_y}{g} = \frac{2 \cdot 4}{10} = 0.8(s)$

Jismlar massalar markazining maksimal uchish uzoqligi:

$S_{\max} = V_x \cdot t_{uch} = 1 \cdot 0.8 = 0.8(m)$

Jismlar massalar markazining maksimal ko’tarilish balandligi:

$$h_{\max} = \frac{V^2_y}{2y} = \frac{4^2}{2 \cdot 10} = 0.8(m)$$

Hozirgi vaqtda xalqaro va osiyo olimpiadalari topshiriqlari akademik litsey va maktab o’quv dasturlari doirasidan chiqgan. Bu o’quvchilar bilan darsdan tashqari to’garaklarda maxsus tayyorgarlikni talab etadi. Xalqaro Jautikov olimpiadasida fizika fanidan 2 ta turda o’tkaziladi: 1. Nazariy tur (30 ball), 2. Eksperimental tur (20 ball). Quyida keltirilgan jadvalda 2021-2023 yillarda xalqaro Jautikov olimpiadasida fizika fanidan g’oliblikni qo’lga kiritgan o’quvchilarning erishgan yutuqlarining tahlili keltirilgan[1].

O’quvchi-ning familiyasi, ismi	Viloyat (Shahar)	Nazariy tur (30 ball)	Eksperi-mental tur (20 ball)	Jami ball: 50 ball	Erishgan natijasi	Qatnash-gan yili
Xashayev Rail	Toshkent sh.	8,9 (29,6 %)	5,8 (29%)	14,7 (29,4%)	Kumush medal	2021
Xasanjonova Madinabonu	Toshkent sh.	9,1 (30,3%)	5,3 (26,5%)	14,4 (28,8%)	Bronza medal	2022
Sultanov Javohir	Toshkent sh.	10,5 (35 %)	1,8 (9%)	11,4 (22,8%)	Bronza medal	2023

Jadvaldan ko’rinib turibdiki, o’quvchilar eksperimental topshiriqlardan kamroq ball to’plab kelmoqdalar.

Natijalar va muhokamalar

Bilingv va trilingv o’quvchilar(bilingv ikki tilni va trilingv ikki tilni biladigan o’quvchilar) bitta tilni biladigan o’quvchilarga nisbatan bilimlari oshganini tajribamizda kuzatyapmiz[2]. Bilingv o’quvchilar malumotlarni internet, ijtimoiy tarmoq va boshqa manbalardan bitta tilni biladigano’quvchilarga nisbatan ko’proq oladilar. Ushbu o‘qitish metodikamizdan o’z samarasini bermoqda. Xalqaro jautikov olimpiadasi O’zMU ’’Tabiiy va aniq fanlar’’ga ixtisoslashtirilgan S. H. Sirojiddinov nomidagi respublika akademik litseyi o’quvchilari munosib ishtirok etib kelmoqdalar. Jumladan 2019 yil Xasanov Otabek va 2022 yil Xasanjonova Madinabonu bronza medallariga sazovor bo’lishgan. Quyida o’quvchilarni olimpiadalarga tayyorlash mexanizmida foydalaniladigan adabiyotlar ro’yxati keltirilgan. Bunda adabiyotlar qiyinlik darajasi bo’yicha toifalarga bo’lingan.

O’quvchilarni fizika olimpiadalarga tayyorlashda tavsiya etiladigan adabiyotlar:

A-toifadagi adabiyotlar

1. A. P. Rimkeevich Fizikadan masalalar to’plami, Toshkent ‘’ O’qituvchi’’ 2003.

2. R. A. Gladkova, N.I. Kutilovskiy Fizikadan savol va masalalar to’plami, Moskva 1986.

3. Fizikadan masalalar yechishga doir qo’llanma E.E. Muravyov Toshkent‘‘ O’qituvchi’’ 1986.

B-toifadagi adabiyotlar

1. G. A. Bendrikov, B. B. Buxovtsev, V. V. Kerjentsev, G. Ya. Myakishev. Fizikadan masalalar, Toshkent 1980.

2. V. S. Volkenshteyn. Umumiy Fizika kursidan masalalar to’plami ‘’ O’qituvchi’’ nashryoti, Toshkent 1969.

3. N. I. Goldfarb Fizikadan savol va masalalar to’plami, Moskva 2002

C-toifadagi adabiyotlar

1. O. F. Kabardin, V. A. Orlov. Maktab o’quvchilarining xalqaro fizika olimpiadalari, Moskva”FAN’’ 1985.

2. A. I. Buzdin, V. A. Ilin, I. V. Krivchenkov, S. S. Krotov, N. A. Sveshnikov, Moskva fizika olimpiadalarining masalalari. Moskva”FAN’’ 1988.

3. B. B. Buxovtsev, V. D. Krivchenkov, G. Ya. Myakishev, V. P. Shalnov. Elementar fizikadan masalalar to’plami, Toshkent 1973.

4. Fizikadan masalalar I. I. Vorobyov, P. I. Zubkov, G. A. Kutuzova, O. Ya Savchenko, A. M. Trubachyov, V. G. Xaritonov. Novosibirsk 2008.

D-toifadagi adabiyotlar

1. Xalqaro fizika olimpiada(IPhO)lariga tavsiya etilgan masalalar va eksperimental topshiriqlar.

2. Evropa fizika olimpiada(EuPhO)lariga tavsiya etilgan masalalar va eksperimental topshiriqlar

3. Osiyo fizika olimpiadai(APhO)lariga tavsiya etilgan masalalar va eksperimental topshiriqlar.

Xulosa

O’quvchilarga mustahkam bilim berish shartlaridan biri ularni darsda va darsdan tashqari vaqtlarda masalalar yechishga faol jalb qilish va o’qituvchi tomonidan nazorat qilishdir. O’quvchilarning olimpiadaga yuqori natijalarga erishishlari uchun tavsiyalar:

1)Rus yoki ingliztillarini bilishlari kerak (bilingv, trilingv o’quvchilarni tanlash maqsadga muvofiq),

2)Turli davlatlarning olimpiadalarinining masalalarini tarjima qilish kerak,

3)Fizika fani chuqurlashtirilib o’qitiladigan akademik litseylarda va ixtisoslashtirilgan maktablar darsliklarida elektr va optika bo’limlari mavzularini chuqurroq va qiyinroq masalalar kiritish kerak.

4)Fizika olimpiada masalalar va fizikadan eksperimental olimpiada masalalari to’plamlarini nashr etish kerak.

5)Eksperimental topshiriqlarini bajarish uchun asbob va jihozlar bilan ta’minlash kerak.

REFERENCES

1. https://izho.kz.
2. F. I. Jo’rayev O’quvchilarni fizika olimpiadalariga tayyorlash metodikasi. ‘‘O’zbekiston Milliy universitetining ilm-fan rivoji va jamiyat taraqqiyotida tutgan o’rni‘‘ xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya, 2022 yil, 12 may, 195-199 betlar.

MOLEKULAR FIZIKANING INVARIANT VA VARIATIV KOMPONENTLARINI TAKOMILLASHTIRISHGA OID MASALALAR YECHISH METODIKASI

Ochildiyev Hasan Bahodir o‘g‘li
Termiz muhandislik-texnologiya instituti assistenti
Tel: +998-90-246-27-02

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993861

Annotatsiya. *Hozirgi kunning dolzarb masalalaridan biri bu o’quvchilarning fikrlash qobiliyatini oshirish va puxta bilim olishlaridan iboratdir. Shundan kelib chiqib o’quvchilarga fizik qonunlarni, fizik formulalarga tayangan holda, mantiqiy fikrlash orqali hal qilinadigan masalalarni ishlash qobiliyatini shakllantirishimiz kerak. Shunday masalalar borki ularni yechish uchun hisoblashlar talab etilmaydi, bunday masalalar sifat masalalari deb ataladi va bu masalalar o’quvchilarning formulalardagi fizik kattaliklar orasida qanday bog’liqlik borligini tushinishiga afzallik tomonlari ko'ppdir.Fizik qonunlarga asoslangan, mantiqiy xulosalar chiqarishdan iborat bo‘lgan bu masalalarni yechish metodi, fikrlashning ajoyib maktabi bo‘lib xizmat qiladi.*

Kalit so’zlar: *sifat masalalari, eksperimental masalalar, grafik masalalar, mantiqiy masalalar.*

Fizikadan masalalar yechish texnologiyasi fanini o`qitishdan maqsad – fizik masalalarning turlari, yechish metodi, masala yechish darslarini tashkil etish, masala yechishning tarbiyaviy ahamiyati kabi muammolarga tegishli alohida mavzular kiritilgan bo`lib, mashg`ulotlarni o`tishda masalalar yechish metodikasiga alohida e`tibor qaratilishi nazarda tutiladi. Fizika o`qituvchisi nazariy bilimga ega bo`lishi bilan birga o`qitish metodikasini ham puxta egallagan bo`lishi zarur, jumladan masalalar yechish metodikasini ham etarli darajada o`zlashtirgan bo`lishi talab etiladi. Har bir fizika o`qituvchisi fizik masalalar yechish metodikasini mukammal bilgandagina o`z o`quvchilarida fizika faniga bo`lgan qiziqishni shakllantira oladi va ularga chuqur bilim bera oladi.

Fanning vazifasi - fizikadan masalalar yechish metodi, masalalar haqida umumiy tushunchalar, fizik masalalarning turlari, o`quv masalalar, ularning tuzilishi va xususiyatlari, masala yechishning asosiy bosqichlari, fizik masalalar yechish jarayonida fanlararo aloqani amalga oshirish usullari; fizik masalalar yechishning algoritmik usuli, ijodiy masalalar va ularni yechish usullari, masala shartini tahlil qilish, masala yechish rejasini tuzish, fizika o`qitishda masala yechishning ahamiyati, nazorat ishlarini o`tkazish metodikasi, ularning maqsad va vazifalari, olimpiada masalalari, masalalar yechishda zamonaviy pedagogik texnologiya vositalaridan hamda innovatsion texnologiya metodlaridan foydalanish kabilarni bayon etilishi vazifalarni o`rgatishdan iborat.

Ma’lumki, fizika o`qitishda nazariy va amaliy metodlar mavjud. Amaliy metodlar ichida fizikadan masalalar yechishning ahamiyati salmoqlidir. Masala yechish jarayonida o`quvchilarga bilim berish bilan birga o`quvchilar qobiliyatlarini rivojlantirish, o`quvchilarga tarbiya berish kabi muhim masalalar hal qilinadi.

Fizikadan masalalar yechish jarayonida o`quvchilarning mantiqiy fikrlashlari kengayadi, ijodiy qobiliyatlari rivojlanadi. Fizik hodisalarning tub mohiyatini kengroq tushunadilar, fizikadagi qonunlarning amalda qo`llanilishini chuqurroq anglaydilar. Ko‘pgina fizik o‘lchov asboblarining vazifasi, tuzilishi, ishlash prinsiplari bilan tanishadilar, ular bilan ishlash ko‘nikma

va malakalariga ega bo‘ladilar. Shuningdek, masalalar o‘quvchilarda mehnatsevarlik, jur’atlilik, iroda va xarakterni tarbiyalaydi.

Ko‘pgina metodik adabiyotlarning tahliliga ko‘ra, mantiqiy xulosalar, matematik amallar va fizikadagi qonunlar hamda metodlarga asoslangan holda yoki eksperiment yordamida yechiladigan muammo, odatda fizik masala deyiladi. Fizik masalada qo‘yilgan muammoni hal etish, masala yechishdan iboratdir.

Umumta’lim maktablarining 9-sinfida molekulyar fizika bo’limiga doir masalalar yechish o’quvchilarni molekulyar fizika bo’limiga doir tushunchalar, kattaliklar va qonuniyatlarni chuqur o’rganishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. 9-sinf o’quvchilari uchun o’quv reja asosida molekulyar fizika bo’limini o’rganishlari uchun 48 soat ajratilgan bo’lib, shundan 10 soati masalalar yechish darslari hisoblanadi.9-sinf fizika darsligining IV bobi Molekulyar fizika bo’limi hisoblanadi. Molekulyar fizika bo’limiga doir 23 ta mashq va bu mashqlar 161ta masaladan iborat. Undan tashqari har bitta bobni yakunida 90 ta test savollari va 49 ta masalani yechilish namunalari berilgan.

Darslikda berilgan “masalalar yechish” darslari Bu masalalarni yechilish namunalarida masalalarni yechish bosqichlari va qonunlar yoritilgan bo’lib, o’quvchilar uchun mashqlarda berilgan masalalarni yechishga yordam beradi va qonunlarni mazmunini anglashga va matematik amallarni mustahkamlashni o’rganish algebraik ifodalarni soddalashtirishga doir bilimlarini qo’llash

O'quvchilarni fizikadan masalalar yechishga yo'naltirishni biz fizika fanining 6-sinf 1-soatidan boshlashimiz kerak. Har bir mavzuni o'rganishda masalalar yechishni ham to'g'ri rejalashtirsh lozim. Masalalar tanlangan metodikaga mos keladigan aniq sistemani tashkil etish va o'qitishning ma'lum maqsadga javob berishi kerak.

Masalalar tanlashga ko'rsatilgan didaktik talabdan tashqari har bir masalani tanlashda o'qituvchi mo'ljallagan maqsadni amalga oshirish ahamiyatga ega. Masalalar yechishni analitik va sintetik metodlari mavjud. Masalalar yechishning analitik metodi murakkab masalani bir qator oddiy (analiz) masalalarga ajratishdan iborat bo'lib, shu bilan birga masalani yechish masalada qo'yilgan savolga bevosita javob beradigan qonuniyatni tanishdan boshlanadi. Natijaviy hisoblash formulasi xususiy qonuniyatlarni sintez qilish orqali hosil qilanadi. Bu metodga quyidagi masalani misol keltiramiz.

1-masala. Sirt yuzasi 200 cm^2 bo’lgan buyumga 1.5 μm qalinlikda kumush qatlami qoplandi. Qoplamda qancha kumush atomi borligini aniqlang. Kumushning zichligi $10.5 \cdot 10^3$ kg/m^3, molyar massasi 108 g/mol ga teng.

Yechilishi: Berilgan masalani quyidagi masalalarga bo’lib olamiz.

1) Sirt yuzasi 200 cm^2 bo’lgan buyumga 1.5 μm qalinlikda kumush qatlami qoplandi. Bu qoplam uchun ishlatilgan kumushning hajmi qancha?

2) Kumush qoplmaning massasi qanchaga teng?

3) Qoplamda qancha kumush atomi bor?.

Berilgan:	Formulasi:
$S= 20\ cm^2$	1) Jismning hajmi uning ko’ndalang kesim yuzasi va balangligining ko’paytmasiga teng $V=S\,h$
$h= 1.5\ \mu m$	
$\rho= 10.5 \cdot 10^3\ kg/m^3$	
$M= 108\ g/mol$	2) Jismning massasi uning zichligi va hajminining ko’paytmasiga teng. $m= \rho V= \rho\, S\, h$
$M= 108\ g/mol$	

$N_A=6\cdot10^{23}$ mol^{-1}

Topish kerak

N=?

3) Massasi m ga teng bo’lgan moddadagi molekulalar soni $N=\frac{m}{M}N_A=\frac{\rho S h}{M}N_A$ formula yordamida topiladi.

Yechilishi:

S= 20 cm^2 = 2·10^{-3} m^2

h=1.5·10^{-6} m

M= 108·10^{-3} kg/mol

$$N=\frac{10.5\cdot10^3\cdot2\cdot10^{-3}\cdot1.5\cdot10^{-6}}{108\cdot10^{-3}}\cdot6\cdot10^{23}=1.75\cdot10^{20}\text{ ta}$$

Sintetik metodda masalani yechish topilishi kerak bo'lgan kattalikdan boshlanmasdan, masala shartidan bevosita topilishi mumkin bo'lgan kattaliklardan boshlanadi. Oxirgi formulaga izlanayotgan kattalik kirmaguncha, masalani yechish asta sekin tarmoqlanib boradi. Yuqoridagi masalani shu usulda yechish uchun avval molekulalar sonini toppish formulasi yoziladi, formuladagi noma’lum kattalik massani toppish formulasi va undagi noma’lum bo’lgan kattalik hajmni topish formulasi keltiriladi va berilgan kattaliklar topilib masala bajariladi.

Yechish usullariga ko‘ra masalalar: sifat, eksperimental, grafik va ijodiy masalalarga bo‘linadi. Bunday bo‘linish ham shartlidir, chunki eksperimental masalalarni echishda ham og‘zaki mulohazalardan ham, grafikdan ham, hisoblash ishlaridan ham foydalanamiz. Biroq bu masalalarning har biri mazmun va murakkablik jihatidan xilma-xildir. Bu masalalarning echimlari aniq bir maqsadga qaratilgan bo‘lib, echilish usullariga ega. Bu masalalarning har bir turlari uchun alohida adabiyotlar mavjud. Shunday bo‘lsada, bu masalalar ustida qisqacha to‘xtalib o‘tamiz.

Sifat masalalari. Sifat masalalar o‘quvchilarga fizik hodisalar va ularning qonuniyatlarini aniq tushuntirib beradi, nazariy bilimlarni amalda qo‘llashga o‘rgatadi, hisoblash masalalariga nisbatan to‘g‘ri munosabatni tarbiyalaydi, har qanday masalani yechishni, uning fizik mazmunini tahlil qilishdan boshlashga o‘rgatadi. Darsda o‘tilgan materialni mustahkamlash maqsadida sifatga oid masalalar beriladi. Masalan: Izojarayonlar mavzusida gaz parametrlaridan biri o’zgarganda ikkinchi kattalikning qanday o’zgarishini o’rganaylik.

2-masala. Izobarik jarayonda ideal gazning hajmi 3 marta ortsa, uning tempereturasi necha marta o’zgaradi.

Yechish: Bilamizki ideal gazning bosimi (p=const) va massasi (m=const) o’zgarmas bo’lganda, hajm va temperatura orasidagi bog’lanishni ifodalovchi jarayonga izobarik jarayon deyiladi va bu jarayon 1802-yilda fransuz fizigi Gey-Lyussak tominidan aniqlangan. O’zgarmas bosimda berilgan massali gazning hajmi temperaturaga to’g’ri proporsional ravishda o’zgaradi.[6] Shundan kelib chiqib, berilgan ideal gazning hajmi 3 marta ortishi uchun uning temperaturasi ham 3 marta ortishi kerak ekan. Javob: 3 marta ortadi.

Eksperimental masalalar: Nazariyani amaliyot bilan bog‘lashning eng samarali usullaridan biri eksperimental masalalar yechishdir. Eksperimental masalalarning xarakterli xususiyati shundaki, ularni yechishda laboratoriya yoki demonstratsion eksperimentlardan foydalaniladi. Eksperimental masalalarni yechish jarayonida o‘quvchilarning faolligi va mustaqilligi oshadi. Chunki ular masala yechish uchun kerakli ma’lumotlarni darslikdan, masalalar to‘plamidan tayyor holda olmasdan, balki o‘zlari bajaradigan fizik o‘lchashlardan oladilar. Eksperimental masalalarning yana bir afzalligi shundaki, bu masalalarni yetarlicha fikrlamasdan turib yechib bo‘lmaydi. Ya’ni tajribada sodir bo‘ladigan hodisalarni o‘quvchilar

keng muhokama qilib olishlari kerak. Chunki eksperimental masalalarda, laboratoriya ishlaridagidek nazariya berilmaydi, ishni bajarish tartibi ko‘rsatilmaydi. Kerakli asbob-uskunalar, materiallar berilib, topilishi kerak bo‘lgan ma’lumot so‘ralishi bilan kifoyalanadi. Yuqorida aytganimizdek o‘quvchilar qator fikr va mulohazalardan, eksperimentda qanday fizik hodisa yotganini, qanday fizik qonun ifodalanayotganligini bilib oladilar. Va nihoyat, eksperimental masalada topilishi kerak bo‘lgan fizik kattalik uchun oxirgi ifodani keltirib chiqaradilar. Oxirgi ifodani tahlil qilib, masalani yechish uchun kerakli kattaliklarni bevosita o‘lchash yo‘li bilan oladilar. Aytilganlarni quyidagi sodda eksperimental masalada ko‘raylik:

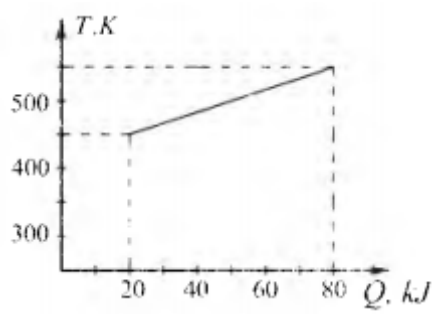
3-masala. Hajmi 0.2 l, temperaturasi 10 ℃ bo’lgan suv bilan, hajmi 0.2 l bo’lgan qaynoq suv aralashtirilsa, aralashmaning temperaturasi qanchaga teng bo’ladi?

Masalani bajarish: Menzurka yordamida 0.2 l hajmli suvni stakanga solamiz va termometr bilan uning temperaturasini o’lchaymiz, keyin yana menzurka yordamida 0.2 l hajmli suvni o’lchab olamiz va uni aluminiy dyuar idishiga solamiz va plitada suvni qaynagunicha qizdiramiz. Endi har ikkala idishdagi suvni kattaroq stakanga solib termometr yordamida aralashma temperaturasini o’lchaymiz. Bajarilgan ishlar natijasida o’quvchi oladigan bilim va ko’nikmalari quyidagilar: suyuqlikning shaklga ega emasligi ammo hajmga ega ekanligi, hajm va zichlik orqali massani topish, temperatura va uning shkalalari haqida tushuncha, aralashmaning temperaturasi suvuq suv va issiq suvning temperaturalari orasida qiymat qabul qilishi haqida tasavvurlarga ega bo’ladi. Undan tashqari issiqlik balans tenglamasi ya’ni bir jismning olgan issiqlik miqdori ikkinchi jismning bergan issiqlik miqdoriga teng ekanligini ushbu masala yordamida bilib oladi va xulosa chiqaradi.

Grafik masalalar. Grafik masalalarning umumta’lim va politexnik ahamiyati kattadir. Grafik masalalarni echish jarayonida o‘quvchilar fizika fani asoslarini chuqur o‘zlashtiradilar. Darsda grafik masalalarni echish jarayonida hamda uy vazifalarini mustaqil bajarish jarayonida o‘quvchilar fizika va matematika fanlarining o‘zaro bog‘liqliklarini amalda ko‘radilar. Grafik masalalar ham, o‘quvchilarning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Fizika kursining barcha bo‘limlarida amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan grafik masalalar bor. Eng sodda holda ikkita fizik kattaliklarning (p,V; p,T; V,T) bog‘lanish grafiklaridan iborat bo‘lgan masalalar grafik masalalar deyiladi.

Grafik ba’zi hollarda masalaning shartida beriladi, ba’zi hollarda grafiklarni masala shartiga tayanib olingan natijalar asosida yasash kerak bo‘ladi. Grafik masalalarni yechishning algoritmi quyidagicha: fizik kattaliklar orasidagi bog‘lanish grafigi berilgan bo‘lsa, grafikni sinchiklab o‘qib tushunib, alohida qismdagi bog‘lanishning xarakterini o‘rganish lozim. Chizmadagi masshtabdan foydalanib, grafikdan izlanayotgan kattaliklarning absissa va ordinata o‘qlaridagi qiymatlarini topish kerak. Bog‘lanish grafigi berilmagan hollarda masalaning shartiga yoki masaladan olingan natijaga ko‘ra grafik yasaladi. Buning uchun koordinata o‘qlari chiziladi, ularda har bir fizik kattalikka mos keluvchi ma’lum masshtablar tanlanadi, kerak bo‘lsa jadvallar tuziladi, shundan keyin koordinata o‘qlari joylashgan tekislikka tegishli absissa va ordinata o‘qlariga mos nuqtalar qo‘yiladi. Bu nuqtalarni birlashtirib, fizik kattaliklar orasidagi bog‘lanish grafigi yasaladi va uni tahlil qilib xulosalar chiqariladi. Grafik usulda masala yechish metodikasiga doir quyidagi masalani tahlil qilaylik.

4-masala. Rasmda jism haroratining unga berilgan issiqlik miqdoriga bog’lanish grafigi keltirilgan. Jismning massasi 4 kg. Uning solishtirma issiqlik sig’imi qanday (j/kg • K)?

Yechilishi: Berilgan grafik jism hroratining unga berilgan issiqlik miqdoriga bog’lanish grafigi keltirilgan bo’lib, grafikdan ko’rinadiki jismga issqilik miqdori berilgan sari jismning temperaturasi oshayotganini ko’rishimiz mumkin. Grafikdan foydalanib jismning boshlang’ich temperaturasi T_1=300 K , issiqlik miqdori Q_1=20 kJ ekanligini va temperaturasi T_2= 600 K da issiqlik miqdori Q_2=80 kJ ekanligini ko’rishimiz mumkin. Jismning temperaturasini $\Delta T=T_2-T_1$=60 K ga oshirish uchun berilgan issiqlik miqdori $\Delta Q=Q_2-Q_1$ = 60 kJ. Issiqlik miqdorini toppish formulasi $Q=cm\Delta T$ dan foydalanib jismning solishtirma issiqlik sig’imi c ni topish formulasi $c=\frac{Q}{m\Delta T}$ ni hosil qilamiz. Bu formula yordamida va grafikdan olingan natijalardan foydalanib jisming solishtirma issiqlik sig’imini hisoblaymiz

$$c=\frac{60\cdot10^3}{4\cdot600}=25\ \text{J/kg}\cdot\text{K}$$

Masala ishlash jaryonida soralgangan kattalikning birligini albatta to’g’ri ekanligini isbotlashimiz kerak, bu o’quvchilarga fizik kattaliklarning birliklarini o’rganishlari uchun katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Yuqoridagi masaladagi solishtirma issiqlik sig’imining birligini:

$\boldsymbol{c=\frac{J}{kg\cdot K}}$ ga teng.

Fizika darslarida masalalar yechish orqali o’quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasi.

Mantiqiy masalalar shunday masalalarki ularda fizik qonuniyatlarni bilishdan tashqari mantiqiy fiklash talab etiladi va masalaga yechim topish jarayonida o’z-o’zidan mantiqiy fikrlash rivojlanadi. Bunday belgilar mantiqiy masalalarni farqlash uchun yetarli, ammo ixtiyoriy fizikaviy qonuniyat mantiqiy masalasini tuzish uchun yetarli emas. Aytaylik o’quvchilarga yangi mavzu tushintirildi, misollar va mashqiy masalalarni yechish asosida uni ifodalay oladilar deb faraz qilamiz. Endi ularga mantiqiy masalalar berish vaqti keldi. Tadqiqot tipidagi masalalarni tuzamiz. Buning uchun qandaydir hodisani tashqi tavsiflaymiz va o’quvchilarga bu nima sababdan shunday kechishini tushintirib berishlarini taklif qilamiz.

5-masala. Suyuqlik solingan bak germetik (zich) berkitilgan. Suyuqlikning ustida havo bor. Agar bakning quyi qismidagi jo’mrak ochilsa, ma’lum miqdordagi suv oqib tushaganida so’ng uning bundan keyingi oqishi to’xtaydi. Nima uchun shunday bo’ladi? Suyuqlikning erkin oqib tushishini ta’minlash uchun nima qilish lozim? [16]

Bunday masalani yechish uchun faqat formulani bilish yetarli emas. Buning uchun suving oqishida yuz beradigan fizikaviy jarayonni yaxshi farqlay olish va ularni bog’laydigan qonuniyatlarni o’rnata olish kerak bo’ladi. Bunday masalalarni yechish davomida o’quvchilar suv bakdan oqib tushishi uchun suyuqlikning bosimi bakning yuqori qismidagi bosimdan katta bo’lishi kerakligini va suv to’xtashi uchun suv bosimi havo bosimiga teng bo’lishi kerak degan xulosaga keladilar. Bakdan suyuklik yana erkin oqishi uchun havoning bosimini kamaytirishimiz kerak buning uchun idishning yuqori qismidan tirqish ochishimiz kerak yoki bakning yuqori

qismida jo’mrak bo’lsa osha jo’mrakni ochib bakning ichiga havo kiritishimiz kerakligini o’rganadilar. Bu masalani izojarayonlardan foydalanib tushitirishimiz mumkin, ya’ni suyuqlikning oqmay qolishi izobarik jarayon hisoblanadi va bu jarayon buzilsa suv erkin oqa boshlaydi.

Mantiqiy mashqlar mashqiy masalalardan prinsipial jihatdan farq qilib o’zining qandaydir o’ziga xos shakliga ega emas. Fizikada mantiqiy mashqlar hisoblashlar sifatiy yoki tajribaviy masalalar shaklida labaratoriya ishlarida qo’yilgan savollar shaklida va fizikaviy praktikumda ishlash uchun ilgari surilgan muammo shaklida namoyon bo’lishi mumkin. Quyida “Masalalar yechish” darsini tahlil qilaylik:

REFERENCES

1. Ochildiyev Hasan Bahodir ugli “Improving the Invariant and Variable Components of Molecular Physics in School through Media” International Journal of Engineering and Information Systems (IJEAIS) 2021. Page No.:95-96 http://ijeais.org/wp-content/uploads/2021/5/abs/IJEAIS210517.html
2. Ochildiyev Hasan Bahodir ugli, Mahmudov Yusuf Ganiyevich. (2022). The difference between teaching molecular physics at school in russia and uzbekistan. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, *10*(2), 237–241. Retrieved from https://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/1242
3. Ochildiyev H.B, Yusupov M.G “Improving the invariant and variable components of molecular physics in school through media” "Экономика и социум" №2(81) 2021 https://www.iupr.ru/_files/ugd/b06fdc_57f94b48bf2948ff99ab788745e2102b.pdf?index=true
4. Ochildiyev H.B, “Molekulyar fizikaning invariant va variativ komponentlarini takomillashtirishga oid materiallarni takomillashtirish prinsiplari”. Образование и наука в XXI века. Выпуск №13(том 1) (апрель,2021) 39-44 b

PEDAGOGIK IJODKORLIKNI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALRNING O‘RNI

Muminova Gulnozaxon Sulton qizi,
T.N.Qori Niyoziy nomidagi O’zbPFITI tayanch doktoranti

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993877

Annotatsiya. *Ushbu maqolada O’zbekiston sharoitida raqamli texnologiyalarni ta’lim sohasida qo’llash orqali ta’lim sifatini oshirish masalasi ko’rib chiqilgan.*

Kalit so’zlar: *pedagogika, ta’lim, raqamli texnologiya.*

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 17-fevraldagi PQ-4996- sonli Qarori Sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to'g'risida “Raqamli O‘zbekiston — 2030” Strategiyasiga muvofiq hamda sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish va ularni mamlakatimizda keng qo‘llash, raqamli ma'lumotlardan foydalanish imkoniyatini va ularning yuqori sifatini taminlash, ushbu sohada malakali kadrlar tayyorlash uchun qulay shart-sharoitlar yaratish maqsadida: “Raqamli O‘zbekiston — 2030” Strategiyasini har tomonlama amalga oshirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlarni tashkil qilish hamda iqtisodiyot tarmoqlari, ijtimoiy soha va davlat boshqaruvi tizimida sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy qilish bo‘yicha quyidagilar belgilandi:

- Sun'iy intellekt sohasida fundamental va amaliy ilmiy tadqiqotlarni olib borish, raqamli texnologiyalarni rivojlantirishning ilmiy ekotizimini shakllantirish;
- Sun'iy intellekt texnologiyalari asosida boshqaruv va ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish bo‘yicha innovatsion mahsulotlarni hamda ularning modellari, algoritmlari va dasturiy ta'minotini ishlab chiqish;
- sun'iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish bo‘yicha yetakchi xorijiy innovatsion va ilmiy muassasalar bilan hamkorlikni yo'lga qo‘yish va qo‘shma loyihalarni amalga oshirish;
- Sanoat va jamiyat asoslarini qurish bilan bir qatorda, reja “kelajak poydevori sifatida ta'limni isloh qilish va ilmiy-tadqiqot va ishlanmalar tizimini qayta qurishni talab qiladi.

Ta'lim islohotiga kelsak, boshlang‘ich va o‘rta ta'limdan tashqari, shuningdek, ta'limda sun'iy intellekt bilan bog‘liq bo‘lgan ta'lim, boshqacha aytganda, “matematika, ma'lumotlar fanlari va AI” ta'limi qanday bo'lishi kerakligi ko‘rsatilgan.

Raqamli texnologiyani o‘zi nima degan savolga quyidagicha javob beramiz: bu – xo‘jalik yuritishning bir zamonaviy shakli bo’lib, unda ishlab chiqarish va boshqarishning asosiy faktori sifatida raqamli ko‘rinishdagi katta ma’lumotlar majmui va ularni qayta ishlash jarayoni xizmat qiladi. Olingan natijalarni amaliyotda ishlatish esa an’anaviy xo‘jalik yuritish shakllariga nisbatan ancha katta samaradorlikka erishishga imkon beradi[2. 28]. Misol sifatida turli xildagi avtomatik ishlab chiqarish jarayonlarini, 3D-texnologiyasini, bulutli texnologiyalarni. masofaviy meditsina xizmatlari ko‘rsatishni, aqlli texnologiyalar yordamida mahsulot yetishtirish va uni yetkazib berishni, turli xildagi tovarlarni saqlash va ularni sotish jarayonlarini keltirish mumkin.

Raqamli texnologiyalar orqali ta’lim berilsa ta’lim oluvchilarga ta’lim olish usullari osonlashmoqda. Bunda esa ta’lim tizimi vostilari rolini multimediyalar, kodoskop, kompyuter, noutbuk, internetga ulangan televizorlar, telefon liniyalar, smart doska, proyektorlar bajarib beradi. Ta’lim beruvchilarga bunday vositalar bilan dars mashg’ulotlar o‘tkazish ta’lim sifatini oshirishni ta’minlaydi. Onlayn darslarda raqamli texnologiyalar qo`llanilishi yaxshi samara

berishi hammamizga ma’lum. Masalan, televideniya orqali berib borilgan onlayn darslar raqamli ta’lim olishning bir turi deb olsak bo’ladi.

Ta’lmda raqamli texnologiyalarni o‘qitish sifatini saqlab qolgan holda samarali qo‘llash uchun nimalar qilish kerak? [3. 5].

Birinchidan, albatta mamlakatimizda Internet infratuzilmasini yaxshilashimiz, mobil operatorlar tomonidan ko‘rsatilayotgan xizmatlar sifatini oshirishimiz va eng muhimi aholining, ayniqsa talaba yoshlarni zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining so‘ngi yutuqlarini o‘zlashtirishga shart-sharoitlar hamda imtiyozlar yaratib berishimiz lozim.

Ikkinchidan, o‘quv jarayonini tashkil etishda raqamli texnologiyalardan foydalanish ko‘lamini kengaytirish va axborot resurslari, o‘qitish vositalari va masofaviy o‘qitish texnologiyalarini rivojlantirish, ijodkor talabalarni universitetni raqamlashtirish loyihalariga jalb qilish bilan oliy ta’lim muassasalari faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlarga o‘zgartirish kiritish bo‘yicha vakolatli organlarga takliflar berish, yuqori samaradorlikka ega raqamli qurilmalar bilan jihozlangan tuzilmalar, o‘quv xonalari, laboratoriyalar, mediastudiyalar va boshqalarni o‘z ichiga olgan markazlarni tashkil etish hamda unda orttirilgan tajribani O‘zbekistonning barcha oliy ta’lim muassasalarida qo‘llash.

Uchinchidan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ta’lim texnologiyalarining mustahkam integratsiyasini ta’minlash, bu borada pedagog kadrlarning kasbiy mahoratini uzluksiz rivojlantirib borish uchun qo‘shimcha sharoitlar yaratish.

To‘rtinchidan, interfaol taqdimot tizimlaridan foydalanish, ma’ruza va seminar darslari uchun internet bilan bog‘liq holda interfaol va multimediali taqdimotlarni ishlab chiqish kabi mavzular bo‘yicha o‘qituvchilarning malakasini oshirish uchun kurslarni tashkil qilish va o‘tkazish.

Xulosa o’rnida shuni aytishimiz mumkinki, bugungi kunda hayotimiz har jihatdan texnika va texnologiyalar bilan bog‘liq, Biz ta’lim sifatini oshirish va rivojlantirish uchun texnologiyalardan manfaatli foydalanish imkoniyatini yaratishni istadik. Va bu orqali talaba yoshlarni manfaatli bilim olishlarini va ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishlarini tarafdorimiz.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2020-yil 24-yanvarda Oliy Majlisga yo‘llagan Murojaatnomasi. https://uza.uz/oz/politics/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-oliy-2501-2020.
2. Abdullayev, M., Guiyamov S. & Ayupov, R. (2020). Raqamli iqtisodiyot - kadrlar tayyorlashning dolzarb yo‘nalishlari. Arxiv nauchnыx issledovaniy, 1(23). izvlecheno ot https://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/2702.
3. I.Majidova., Ta’limda raqamli texnologiyalardan foydalanish istiqbollari.: current issues of bio economics and digitalization in the sustainable development of regions. International scientific - practical conference

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR DAVRIDA MAKTAB O’QUVCHILARINING KASBIY YO’NALISHIGA BO’LGAN EHTIYOJ

Muxammadiyeva Dilnavoz Dilshod qizi
A.avloniy nomidagi pedagoglarni kasbiy rivojlantirish va yangi metodikalarga o‘rgatish milliy-tadqiqot instituti tayanch doktoranti
e-mail: rx5236327@gmail.com, tel: (998) 90 110 34 37

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993897

Annotatsiya. *Ushbu maqolada hozirgi rivojlanayotgan jamiyatda maktab o’quvchilarining kasbiy yo’nalishiga bo’lgan ehtiyojlar ko’rsatib o’tilgan va bu borada fizika fanining imkoniyatlari tahlil qilingan.*

Kalit so’zlar: *Kasbga yo’naltirish, jamaiyat rivojlanishi, davlat dasturi, president qarorlari, malakali kadrlar.*

Hech birimizga sir emaski jamiyatimiz shiddat bilan rivojlanib bormoqda va buning uchun turli xil qarorlar, qonun loyihalari, rivojlanishga eltuvchi harakatlar strategiyalari ishlab chiqilmoqda. Xususan, yaqindagina 2017-2021-yillarda rivojlanishning beshta ustuvor yo’nalishi bo’yicha harakatlar strategiyasi bo’yicha mamlakatimizda salmoqli ishlar amalga oshirildi. Buning uchun jamiyat hayotini tubdan isloh etishga qaratilgan 300 ga yaqin qonun va 4 mingdan ziyod O’zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari qabul qilindi.

Hozirgi kunda jahon miqyosidagi murakkab jarayonlarni, mamlakatimiz bosib o’tgan taraqqiyot natijalarini chuqur tahlil qilgan holda keng jamoatchilik muhokamasi natijasida “Harakatlar strategiyasidan-Taraqqiyot strategiyasi sari” tamoyili asosida yettita ustuvor yo’nalishdan iborat 2022-2026-yillarga mo’ljallangan yangi O’zbekistonning taraqqiyot strategiyasi tasdiqlandi [1].

O’zbekiston Respublikasi prezidentining “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida” gi PF-27-sonli farmonining 8-qismi ta’lim sifatini oshirish va sohani ilg’or xorijiy tajriba asosida isloh qilish masalalariga qaratilgan bo’lib, unda professional ta’lim tizimini rivojlantirish, maktab o’quvchilarini kasbga yo’naltirib o’qitishga doir amalga oshiriladigan ishlar belgilab berilgan [2]. Shuningdek, o‘quvchilar 10-sinfdan boshlab 64 ta ishchi kasblar, 21 ta sohada tadbirkorlikka, 10 ta IT va “kreativ industriya” yo‘nalishidagi kasblarga o‘rgatish vazifasi belgilab qo’yilgan. Bu esa nafaqat fizika fani balki boshqa fanlar bo’yicha ham o’quvchilarni kasbga yo’naltirib o’qitish bo’yicha yangicha yondashuvni talab qilmoqda Bundan ko’rinib turibdiki, o’quvchilarni kasbga yo’naltirish davlatimiz siyosatining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.

Har qanday jamiyat yuksak aqliy va ahloqiy sifatlarga ega bo’lgan malakali kadrlarga muhtoj. Qachonki biz ana shunday kadrlarni yetishtirib chiqsak jamiyatimizning yanada rivojlanishiga erishishimiz mumkin. Buning uchun esa maktab ta’lim tizimi alohida o’ringa ega. Chunki insonda maktab yoshidan boshlab qandaydir kasb egasi bo’lish hoxishi paydo bo’ladi. Keyin u kasb tanlashga harakat qiladi. Agar ta’lim jarayonida fanlar kasbga yo’nltirilgan holatda o’qitilsa, mavzularning kasb egalariga ahamiyatlilik darajasi ko’rsatib berilsa, har bir kasbning mohiyati ochib berilsa o’quvchi o’zining qiziqishlari, qobiliyati va emotsional holatidan kelib chiqib kasb tanlay oladi. Qachonki inson o’zi qiziqqan sohada faoliyat yuritsa u muvaffaqiyatga erishadi. Bu fikr yillar davomida o’z tasdig’ini topib kelmoqda.

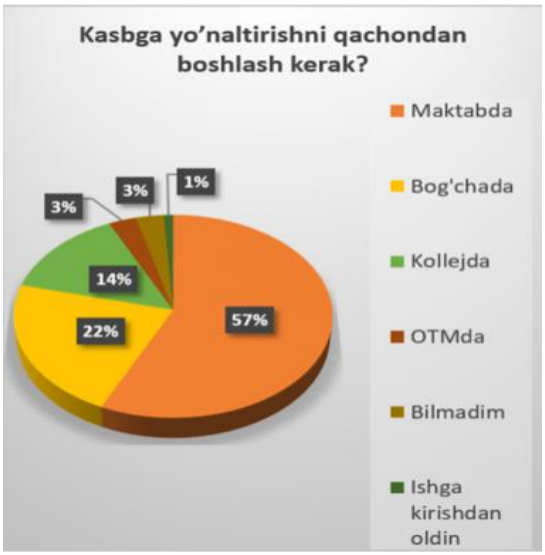
O’zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi tomonidan U-Report orqali kasbga yo’naltirish bo’yicha so’rov o’tkazilgan. Bu so’rovnomada 6300 dan ko’proq respondent ishtirok etgan va quyidagi natijalar qayd etilgan.

Davlat yoshlar uchun kasbga yo’naltirishni tashkil qilishi kerakmi degan savolga 82 % o’quvchilar “Kerak”, 1 % o’quvchi “Bilmadim”, 8 % o’quvchi “Kerak emas” deb javob bergan (1-rasm) [3].

Kasbga yo’naltirishni qachondan boshlash kerak degan savolga respondentlar tomonidan quyidagicha javob berilgan : 57 %–“Maktabda”, 22 %–“Bog’chada”,
14 %–“Kollejda”, 3 %–“OTMda”, 3 %–“Bilmadim”, 1 %–“Ishga kirishdan oldin ”(2-rasm) [3].

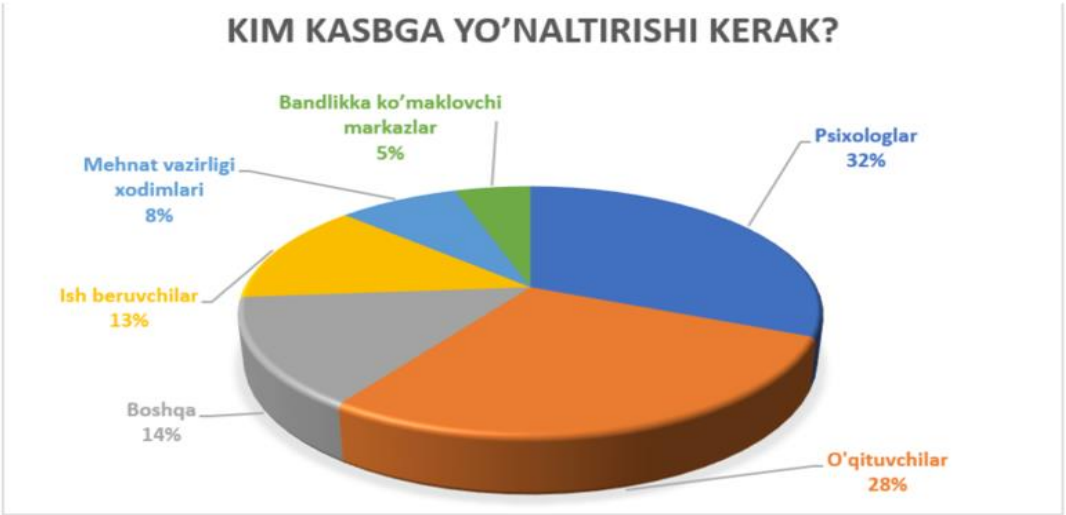

1-rasm.

2-rasm

Kim kasbga yo’naltirishi kerak degan savolga respondentlar tomonidan quyidagicha javob berilgan: 32 %–“Psixologlar”, 28 %–“O’qituvchilar”,
14 %–“Boshqa”, 13 %–“Ish beruvchilar”, 8 %–“Mehnat vazirligi xodimlari”,
5 %–“Bandlikka ko’maklashuvchi markazlar”. (3-rasm)

3-rasm

So’rovnoma natijalaridan ko’rinib turibdiki yoshlarni kasbga yo’naltirish keng jamoatchilik fikriga ko’ra umumiy o’rta ta’lim maktablarining vazifasi bo’lib qolmoqda va

bunda o’qituvchi va maktab psixologlari o’zaro hamkorlikda faoliyat yuritsalar maqsadga muofiq bo’lar edi. Ko’pgina olimlar o’tkazgan tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, maktab o’quvchilarining taxminan 30 foizida tanlangan kasbga nisbatan barqaror qiziqishlar boshlang`ich sinflardayoq shakllanar ekan. O’qituvchining vazifasi - o’quvchilarning qiziqishlarini mumkin qadar oldinroq aniqlashdan va jamiyat talab-ehtiyojlariga muvofiq shu qiziqishlarini rivojlantirishdan, inson shaxsini har tomonlama uyg`un kamol toptirish uchun shart-sharoitlar yaratishdan iborat [4].

Fizika fani tabiat haqidagi fan ekanligi va kundalik hayotimizning har bir jabhasida fizik qonunlarning aks etishi bu fanning ajralib turuvchi o’ziga xos jihatlaridan biridir. Shundan ko’rinib turibdiki, fizika darslari o’quvchilarni kasbga yo’naltirish uchun alohida imkoniyatlarga ega. Chunki hech bir kasb yo’qki, insondan fizik bilimlarni talab qilmaydigan.. Har o’n yillikda texnologiyaning rivojlanishi natijasida fizika bilan bog’liq bo’lgan yangi kasblar paydo bo’lmoqda. Har qanday mashina, hatto eng murakkab kompyuter yoki mashina ham yuqori malakali mutaxassislarning aniq hisob-kitoblari tufayli fizik qonunlarga muofiq ishlaydi.[5]. Fizika fani orqali o’quvchilarni yangi zamonaviy kasblar bilan tanishtirishimiz va qiziqtirishimiz mumkin. Bu esa davlatimizni rivojlangan mamlakatlar qatoriga qo’shish uchun bir omil bo’lib xizmat qiladi desak adashmagan bo’lamiz.

REFERENCES

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022-yildagi PF-60 sonli farmoni. https://lex.uz/uz/docs/-5841063
2. O’zbekiston Respublikasi prezidentining 28.02.2022-yildagi PF-27 sonli farmoni. https://lex.uz/uz/docs/-6396146
3. https://uzbekistan.ureport.in/story/364/
4. Sh. S. Sharipov va boshqalar. “Kasbga yo’naltirishning ilmiy-pedagogik asoslari”, o’quv qo’llanma. Toshkent-2007
5. https://tltaudit.ru/uz/aspirin/professii

OLIY TA’LIMDA AMALIY MATEMATIKA FANLARINI O‘QITISHNING ZAMONAVIY USULLARI

Nosirova Namunabonu Azamat qizi
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti, Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Nurafshon filiali
Tel:91-337-72-00, namunabonu.nosirova97@gmail.com

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993918

Annotatsiya. *Mazkur maqolada oliy ta’lim muassasalarida matematika, amaliy matematika fanlarini o‘qitishda zamonaviy usullardan, multimedia vositalaridan foydalanishda talabalarni fanga qiziqtirish usullari yoritilgan. Bundan tashqari “Algebraik va transsendent tenglamalarni yechishning taqribiy usullari” yoki “Taqribiy integrallash usullari” mavzularini tushuntirishda amaliy paketlardan foydalanishning afzalliklari ko‘rsatilgan.*

Kalit so‘zlar: *hisoblash metodlari, integrallarni taqribiy hisoblash, tenglamalarni taqribiy hisoblash, dasturiy paketlar.*

Zamonaviy ta’limda ta’lim muassasalardagi o‘qitish sifatini ta’minlashga qaratilgan tizimli islohotlar zamirida bo‘lajak kadrlarning kasbiy mahorati, ularning zamonaviy ta’lim va innovatsion texnologiyalar, ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘zlashtirish borasidagi zamonaviy bilim, ko‘nikma va malakalarini rivojlantirish dolzarb vazifalardan sanaladi. Mamlakatimizda malakali kadrlarni tayyorlash jarayonini modernizatsiyalash, sohadagi zamonaviy rivojlanish tendentsiyalari, ilg‘or xorijiy tajribalar va innovatsion yondashuvlar asosida ta’lim mazmuni va o‘qitish sifatini takomillashtirish muhimligi sababli u davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgan.

Xususan Oliy ta’limda matematika va amaliy matematika fanlarini o‘qitishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, ancha sezilarli ko‘rsatkichlarga olib keladi. Masalan amaliy matematika yo‘nalishida o‘qiydigan talabalarga o‘qitiladigan “Hisoblash metodlari va sonli usullar” fanida yoki IT yo‘nalishida o‘qiydigan talabalarga o‘qitiladigan “Algoritmlarni loyihalash” fanlarida shunday mavzular bor: “Algebraik va transsendent tenglamalarni yechishning taqribiy usullari” yoki “Taqribiy integrallash usullari”. Bunday mavzularda talabalarga oddiy formulalar orqali yecha olmaydigan nisbatan murakkab bo‘lgan masalalarni yechishning taqribiy usullari o‘rgatiladi. O‘rgatilgan usullarni talabalar yozma ravishda hisoblab, qadamlar soni ko‘p bo‘lgan holatlarda ular amaliy paketlar yoki dasturlarga murojaat qilib, ularning dastur kodlarni yozib natija olishga to‘g‘ri keladi. Yozma ravishda taqribiy formulalar yordamida hisoblangan masalalarni tekshirib ko‘rish o‘qituvchiga ham talabaga ham noqulayliklar tug‘diradi. Bunday holatlarda biz talabalarga ham qiziqarli ham tushunarli bo‘lishi uchun quyidagi ko‘rinishda bo‘lgan ilovalaridan foydalansak bo‘ladi.

Misollar yechimini tekshirib ko‘rishda ham bu o‘qituvchilarga ancha qulaylik tug‘diradi.

REFERENCES

1. Umarova U.U. “Mulohazalar hisobi” mavzusini o‘qitishda interfaol metodlar // Scientific progress, 2:6 (2021), p. 867-875
2. 2.. Umarova U.U. “Примитив рекурсив функциялар” mavzusini o‘qitishda “Bumerang” texnologiyasi // Scientific progress, 2:6 (2021), p. 890-897.
3. Umarova U.U. “Funksiyalar sistemasining to‘liqligi va yopiqligi” mavzusini o‘qitishda «Qanday?» ierarxik diagrammasi interfaol metodi // Scientific progress, 2:6 (2021), p. 855-860.
4. Boboeva M.N. “Nomanfiy butun sonlar to‘plami” mavzusini o‘qitishda
5. ayrim interfaol metodlardan foydalanish. Scientific progress, 2:1 (2021), r. 53-
6. 60.
7. Mardanova F.Ya., Rasulov T.H. (2020). Advantages and disadvantages of the method of working in small group in teaching higher mathematics. Academy, 55:4, pp. 65-68.
8. Boboeva M.N., Rasulov T.H. (2020). The method of using problematic equation in teaching theory of matrix to students. Academy, 55:4, pp. 68-71.

QIDIRUV TIZIMLARI ALGORITMLARINING TAHLILI

[1]Narziyev Nosir Baxshilloyevich, [2]Xolmatov Asilbek, [3]Almatov Samandar
[1]Toshkent axborot texnologiyalari universiteti, katta o’qtuvchi
[2,3]Toshkent axborot texnologiyalari universiteti talabalari

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993938

Annotatsiya. *Qidiruvning tizimlarining ahamiyati va ushbu tizimlarda qidiruvni amalga oshirish uchun qo’llaniladigan algoritmlar haqida batafsil ma'lumot keltirilgan.*

Kalit so’zlar: *qidiruv tizimlari, PageRank, TF-IDF, web-sahifa, semantik qidiruv.*

Qidiruv tizimlari algoritmi – qidiruv tizimi foydalanuvchining qidiruv so‘roviga javoban qaysi veb-sahifalarni qaytarishi kerakligini aniqlash uchun foydalanadigan qoidalar, ko‘rsatmalar yoki murakkab hisoblar to‘plamidir. Misol uchun, Google qidiruv tizimining algoritmi qidiruv natijalarida qanday veb-sahifalar paydo bo'lishi kerakligini aniqlash uchun veb-sahifadagi kontentning dolzarbligi va unga qancha boshqa veb-saytlar bog'lanishi kabi yuzlab omillarni hisobga oladi. Shu tarzda, u foydalanuvchilarga eng mos va maqbul natijalarni topishga yordam beradi. Qidiruv tizimlari algoritmlari murakkab va doimiy ravishda rivojlanib boradi, lekin umumiy g'oya oddiy : qidiruv so'zini google kabi qidiruv tizimlariga kiritganingizda, u o'zi biladigan barcha veb-sahifalarni ko'rib chiqadi va keyin ularni saralaydi va natijalarning qidiruvingizga mos kelishi ehtimoli yuqori bo'ladi. Qidiruv tizimi dastlab qidiruvingizdagi so'zlarga qaraydi va asosiy tushunchalarni aniqlaydi. Qidiruvingizga eng yaqin bo'lgan veb-saytlar yoki ma’lumotlar qidiruv natijalarining yuqori qismida joylashadi. Qidiruv tizimi har bir veb-sahifaning dolzarbligini aniqlash uchun bir nechta omillarni ko'rib chiqadi. U sahifadagi so'zlarning chastotasi, sahifaning mashhurligi (qancha odam va qanchalik tez-tez tashrif buyurishi) va ishlatiladigan kalit so'zlarning turlarini hisobga oladi. Shuningdek, sahifa qanchalik tez-tez yangilanishi va boshqa veb-saytlar unga qanchalik tez-tez bog'lanishini ko'rib chiqadi. Qidiruv tizimi veb-saytning umumiy konteksti va kontent sifatiga ham qaraydi. U aniq ma'lumot va sifatli tasvirlar kabi ma’lumotlarni qidiradi. Qidiruv tizimlari algoritmlari sizga eng yaxshi qidiruv natijalarini berish uchun yuqorida keltirilgan omillardan foydalangan holda milliardlab veb-sahifalarni tez va aniq saralashi mumkin.

Qidiruv tizimining algoritmlari hamma uchun ochiq emas. Qidiruv tizimlari algoritmlari Google, Bing va Yahoo kabi qidiruv tizimlari tomonidan qo'llaniladigan maxfiy retseptlardir! Ushbu algoritmlar doimiy ravishda o'zgartiriladi va foydalanuvchiga eng dolzarb, foydali ma'lumotlar taqdim etilishini ta'minlash uchun sozlanadi. Qidiruv tizimlari algoritmlari ommaviy ravishda mavjud emasligining sababi shundaki, bu veb-sayt egalariga adolatsiz ustunlik beradi, ular keyinchalik qidiruv tizimi reytinglarini o'zgartirishi mumkin. Bu esa foydalanuvchilarga noto'g'ri ma'lumotlar taqdim etilishiga olib kelishi mumkin va shuningdek, nomaqbul kontentga ega veb-saytlar kerak bo'lganidan yuqoriroq reytingga ko'tarilib olishi mumkin. Bundan tashqari, ommaviy foydalanish mumkin bo'lgan algoritmlardan xakerlar foydalanishi osonroq bo'ladi, bu esa xavfsizlik muammolariga olib kelishi mumkin. Shuningdek, bu veb-saytlar reytingini sun’iy ravishda oshirishning oldini olish orqali ularning yaxlitligini saqlashga yordam beradi.

Rasm. Qidiruv tizimlarining ishlash sxemasi.

Mashhur qidiruv tizimi algoritmlari

1. ***PageRank algoritmi:*** Ushbu algoritm Google tomonidan ishlab chiqilgan va sahifaga kiruvchi havolalar soniga qarab qidiruv natijalarini ustuvorlashtirish uchun mo’ljallangan. U sahifani boshqa sahifalarga nisbatan ahamiyatini aniqlash uchun sahifaga bo’lgan havolalar miqdori va sifatini o’lchaydi. PageRank ma’lum bir qidiruv so’rovida eng mos va maqbul saytlarni aniqlashga yordam beradi.

Umumiy holda, har qanday sahifa “u” uchun PageRank qiymatini quyidagicha ifodalash mumkin:

$$PR(u) = \sum_{v \in B_u} \frac{PR(v)}{L(v)} \quad 1)$$

ya’ni “u” sahifasi uchun PageRank qiymati: Bu to’plamidagi har bir “v” sahifaning PageRank qiymatini shu sahifadagi havolalarning L(v) soniga bo’linadi va har bir bo’linma qo’shib chiqiladi.

2. ***TF-IDF algoritmi*** : Bu algoritm Term Frequency-Inverse Document Frequency so’zlarining qisqartmasidan ushbu nomga ega bo’lgan va berilgan so’rov bo’yicha hujjatning dolzarbligini aniqlash uchun ishlatiladi. U hujjatdagi atamaning chastotasini o’lchaydi va keyin ma’lum hujjatlar to’plamidagi atamaning ahamiyatini tortish uchun teskari hujjat chastotasidan foydalanadi. Ushbu algoritm ko’pincha veb-saytning ma’lum bir so’rov uchun mosligini o’lchash uchun ishlatiladi.

TF-IDF statistik o’lchovi ortidagi oddiy formulani ko’rib chiqaylik. Dastlab ba’zi belgilarni aniqlaymiz:

N - bizning ma’lumotlar to’plamimizdagi hujjatlar soni

d - bizning ma’lumotlar to’plamimizdan berilgan hujjat

D - barcha hujjatlar to’plami

w - hujjatdagi berilgan so’z

Birinchi qadamda hujjat chastotasi ***tf(w,d)*** hisoblanadi.

$$tf(w,d) = log\big(1 + f(w,d)\big) \quad 2)$$

Bu yerda $\boldsymbol{f(w,d)}$ - *d* hujjatidagi *w* so'zining chastotasi.

Ikkinchi qadamda teskari hujjat chastotasi hisoblanadi.

$$idf(w,D) = log\left(\frac{N}{f(w,D)}\right) \quad 3)$$

Ma'lumotlar to'plamida *N ta hujjat va f(w, D)* butun ma'lumotlar to'plamidagi *w* so'zining chastotasi bilan bu raqam butun ma'lumotlar to'plamida so'zning ko'proq ko'rinishi bilan kamroq bo'ladi.

Yakuniy qadam TF-IDF ballini quyidagi formula bo'yicha hisoblanadi:

$$tfidf(w,d,D) = tf(w,d) * idf(w,D) \quad 4)$$

3. ***Semantik qidiruv algoritmi:*** Bu algoritm qidiruv so‘rovi ortidagi ma’noni tushunish va foydalanuvchi so‘roviga ko‘proq mos keladigan qidiruv natijalarini taqdim etish uchun mo‘ljallangan. U foydalanuvchi so'rovini tushunish va ularga eng mos qidiruv natijalarini taqdim etish uchun tabiiy tilni qayta ishlash va sun'iy intellekt usullaridan foydalanadi.

REFERENCES

1. "A Comprehensive Review of Search Engine Optimization Algorithms" by S. M. Shafiul Alam and Muhammad Mahbubur Rahman.
2. "A Survey on Query Processing Techniques for Big Data" by Noman Islam and Nasrullah Sheikh.
3. "An Overview of Recommendation Algorithms in E-commerce" by M. B. Khan and Md. Nuruddin Islam.
4. "A Comparative Study of Machine Learning Approaches for Image Retrieval" by Raja Naeem Akhtar, Muhammad Arif, and Imran Ali Khan.
5. "A Review of Clustering Algorithms for Big Data Analysis" by Aditya Sharma and Anshul Garg.
6. G. Kudratov, D. Eshmuradov, M. Yadgarova ОБЩИЕ ВОПРОСЫ ЗАЩИТЫ МАГИСТРАЛЬНЫХ КОМПЬЮТЕРНЫХ СЕТЕЙ // SAI. 2022. №A8. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/obschie-voprosy-zaschity-magistralnyh-kompyuternyh-setey (дата обращения: 04.04.2023).
7. Исмаилов О.М., Мирзахалилов С., Исмаилов М.О. Исследование методов и алгоритмов репликации в системах с распределенной базой данных // Проблемы вычислительной и прикладной математики. – 2023. – №1(46). – С. 116-122.
8. Исмаилов, О. М., А. Ф. Исаков, and Р. К. Маллаев. "Алгоритм быстрого строкового сопоставления сетевых систем обнаружения вторжений." Актуальные проблемы оптимизации и автоматизации технологических процессов и производств 1.1 (2017): 132-137.

KASB-HUNAR MAKTABLARIDA FIZIKA FANINI KOMPYUTERDA MODELLASHTIRILGAN ISHLANMALARDAN FOYDALANIB O‘QITISHNING KOMPETENTLI YONDASHUVNING O‘QUVCHILARDA EKSPERIMENTAL KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDAGI ROLI

Ibragimov Raximjon Xasanboy o‘g’li
Namangan davlat universiteti tayanch doktaranti
raximjon2018@gmail.com +998976212947

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993977

Annotatsiya. *Ushbu ishda bugungi kundagi kasb-xunar maktablarida fizika fanini kompyuterda modellashtirilgan ishlanmalardan foydalanib o‘qitishning ahamiyati va zamonaviy sharoitda, kasbiy tayyorgarlik va keyinchalik o‘z-o‘zini takomillashtirish jarayonida professional muammolarni hal qilish uchun zarur bo‘lgan ma’lumotlarni maqsadli ravishda olish va tizimlashtirish usullarini (shu jumladan empirik) o‘zlashtirgan mutaxassis raqobatbardoshdir. Bu, ayniqsa, bo‘lajak mutaxassis uchun juda muhim ekanligi to‘g‘risida yoritib berilgan.*

Kalit so’zlar: *kasb-hunar, fizika, ta’lim, kompyuter,modellashtirilgan ishlanmalar.*

Amalga oshirilayotgan global integratsion o‘zgarishlar ta’lim sohasida uning barcha darajalarida, jumladan, umumiy o‘rta ta’limda ham o‘z aksini topmoqda. Zamonaviy ta’limning rivojlanishi Boloniya va Kopengagen jarayonlari doirasida qabul qilingan bir qator hujjatlar bilan tartibga solinadi. Kopengagen deklaratsiyasi umumiy o‘rta ta’lim, professional ta’lim va oliy ta’lim o‘rtasidagi hamkorlikni kengaytirishga qaratilgan. Oliy ta’limda uning sifatini baholash mezonlariga o‘zgartirishlar kiritilgan. Bu yo‘nalishdagi ishlar endigina o‘zining ilk natijalarini bera boshladi. Uning barcha darajalarida kasbiy tayyorgarlik sifatining yangi mezonlarining joriy etilishi hamkorlik qiluvchi tomonlarning shaffofligi va o‘zaro ishonchini chuqurlashtirishni nazarda tutadi. Bunga butun ta’lim tizimini takomillashtirish, malaka va kompetensiyalarni tan olish, Yevropa kasb-hunar ta’limi sifatini oshirish bo‘yicha umumiy asosiy tamoyillarni qabul qilish yordam beradi. Qabul qilingan ta’lim to‘g’risidagi hujjatlarning Yevropada tan olinishi va harakatchanligining bunday vositalari aniqlangan, masalan:

- ta’lim to‘g’risidagi diplom yoki guvohnoma;
- chet elda o‘qish muddatlarini tan olish uchun Yevropa transfer kredit tizimi;

individual malaka va kasbiy ko‘nikmalarni soddalashtirilgan va samaraliroq taqdim etish imkonini beruvchi Yevropa formati;

Ta’lim sohasidagi ushbu hujjatlarga muvofiq, ilgari o‘quv amaliyotida keng qo‘llanilgan bilim, ko‘nikma, malakalarni (BKM) bosqichma-bosqich mutaxassis shaxsining kasbiy fazilatlarini integral tarzda tavsiflashga imkon beradigan kompetentssiya va malakalar bilan almashtirish yoki to‘ldirish tendentsiyasi mavjud. Bu ko‘p jihatdan bilim to‘plash uzoq vaqtdan beri asosiy ta’lim vazifasi bo‘lib qolib ketganligi bilan bog’liq. Jadal rivojlanayotgan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) tufayli zamonaviy mutaxassislar erkin foydalanish imkoniyatiga ega bo‘lgan juda ko‘p ma’lumotlarni inson xotirasida saqlashning imkoniyati yo‘q.

O‘zbekiston Respublikasida professional ta’lini rivojlantirish 2016 yildan boshlandi. 2016 yildan bir nechta Prezident Farmonlari va Qarorlari, Vazirlar mahkamasi Qarorlari qabul qilindi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentning 2019 yil 6 sentyabrdagi “Professional ta’lim tizimini yanada takomillashtirish to‘g’risida”gi PF–5812-son Farmoni bilan uzluksiz professional ta’lim tizimi joriy qilindi . Mazkur farmonda belgilangan vazifalarga muvofiq tashkil etilgan kasb-hunar maktablari, kollejlar va texnikumlarda yangi professional ta’lim dasturlari amaliyotga tatbiq etilmoqda.

Ushbu farmon doirasida “boshlang’ich va o‘rta professional ta’limini ilg’or rivojlantirish” vazifasi belgilangan. Ushbu vazifa professional ta’limi tizimini tashkil etish bo‘yicha an’anaviy yondashuvlarni qayta ko‘rib chiqishni nazarda tutadi, va yangi davlat-ijtimoiy boshqaruv modelini shakllantirishni, professional ta’limning bozor munosabatlariga jalb qilinishini, mehnat bozorining rivojlanish dinamikasiga moslashuvchan javobini, talabga ega kasblarning strukturasini talab qiladi.

O‘rta maktabning yuqori sinflarida professional ta’lim. Maktabning yuqori bosqichida ta’limni modernizatsiyalashning asosiy yo‘nalishi bo‘lib profilli o‘qitishni joriy etish bo‘lib hisoblanadi. Maktabning OTM lar, boshlang’ich va o‘rta professional ta’lim tizimi bilan o‘zaro aloqasi kasbiy tayyorgarlikni tashkiliy jihatdan ta’minlashdan iborat.

Zamonaviy sharoitda, kasbiy tayyorgarlik va keyinchalik o‘z-o‘zini takomillashtirish jarayonida professional muammolarni hal qilish uchun zarur bo‘lgan ma’lumotlarni maqsadli ravishda olish va tizimlashtirish usullarini (shu jumladan empirik) o‘zlashtirgan mutaxassis raqobatbardoshdir. Bu, ayniqsa, bo‘lajak mutaxassis uchun juda muhimdir. Keling, kasb-hunar maktablarida mutaxassisliklarning xususiyatlarini va bitiruvchisining kasbiy tayyorgarligiga qo‘yiladigan umumiy talablarni tahlil qilamiz.

Kasb-hunar maktablarida kasbiy tayyorgarlik uchun malaka talablaridan ko‘chirmaga binoan, bo‘lajak mutaxassis:

- mantiqiy fikrlash, mustaqil fikrlash, nostandart sharoitida asosli qarorlar qabul qilish va ularning bajarilishini tashkil etish, berilgan huquqlar doirasida mustaqil harakat qilish;
- muammolarni oldindan ko‘ra bilish, maqsadlarni aniq belgilash va ularga erishishda qat’iyatli bo‘lish, ijrochilarni tanlash va ular o‘rtasida mas’uliyatni oqilona taqsimlash, boshlangan ishni oxirigacha etkazish, yuqori tashkilotlarning buyruqlarini bajarilishini nazorat qilish.
- kasbiy faoliyat sohasida qo‘llaniladigan ma’lumotlarni to‘plash, saqlash, qayta ishlash va ulardan foydalanish uchun shaxsiy компьyuter texnologiyalari;
- uzluksiz o‘z-o‘zini takomillashtirish, kasbiy martaba, kasbiy va shaxsiy rivojlanishni rejalashtirish, yangi bilimlarni olish va buning uchun zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanish.

Shunday qilib, bo‘lajak mutaxassis axborot oqimida mustaqil ravishda harakatlana olishi, hayotiy qarorlar qabul qilish uchun zarur ma’lumotlarni tanlab olishi, ularni amalda tezda tekshirishi, kuzatishlar va buning uchun maqsadli eksperimentdan foydalanishi kerak.

Bundan tashqari, fizik bilimlar sohasida bo‘lajak mutaxassis:

zamonaviy fizika yutuqlarini kasbiy faoliyatida qo‘llash haqida tasavvurga ega bo‘lish;

bilish: fizik hodisa va jarayonlarni loyihalash va ishlatish, eksperimental kuzatish; o‘rganilgan fizik qonunlardan kasbiy amaliy masalalarni yechishda foydalana olish; tabiiy fanlar, umumkasbiy va mutaxassislik fanlarni o‘rganishda fizikada qo‘llaniladigan tadqiqot usullaridan foydalanish. Bo‘lajak mutaxassis uchun fizika va boshqa o‘quv fanlari bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakalarga qo‘yiladigan malaka talablari kasbiy faoliyatda axborot jarayonini qidirish,

tanlash, qayta ishlash (shu jumladan tekshirish), qo‘llash bo‘yicha kasbiy faoliyatni amalga oshirishga tayyorlikning ayrim jihatlarini aks ettiradi. Ma’lumotni izlash va tanlash, shu jumladan empirik usullardan foydalanish. Bo‘lajak mutaxassislar uchun boshqalar bilan bir qatorda empirik metodlar ham muhimdir, chunki ularning qarorlari amalda sinab ko‘rilishi kerak.

Shunday qilib, bo‘lajak mutaxassis uchun kasbiy faoliyatida o‘z funktsiyalarini samarali bajarishga imkon beradigan axborot kompetentsiyasi ayniqsa muhimdir. Axborot kompetentsiyasi kontseptsiyasi murakkab va ko‘p qirrali bo‘lib, ko‘p komponentli tuzilishga ega, uning batafsil tahlili quyida keltirilgan. Bizning fikrimizcha, eksperimental ko‘nikmalar axborot kompetentsiyasining muhim komponenti sifatida ko‘rib chiqilishi kerak. pedagogikada ta’lim faoliyatida axborotni olish, qayta ishlash, saqlash va qo‘llash bo‘yicha harakatlar va operatsiyalar majmui odatda intellektual ko‘nikmalar deb ataladi, chunki ular tafakkurning boshlang’ich komponentlari bo‘lgan aqliy operatsiyalarga asoslanadi. Intellektual ko‘nikmalar axborot kompetentsiyasining komponenti sifatida ko‘rib chiqilishi mumkin, chunki ular quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. Axborotni qabul qilish qobiliyati, jumladan:
• turli formulalar va vazifalarni tushunish qobiliyati;
• turli manbalardan kerakli ma’lumotlarni topish qobiliyati;
• tematik ma’lumotlarni uzoq vaqt davomida topish qobiliyati;
• axborotni tayyorlash va olish uchun vositalarni qo‘llash qobiliyati.
2. Qabul qilingan ma’lumotlarni qayta ishlash qobiliyati, shu jumladan:
• taklif etilayotgan yoki o‘zi tanlagan ma’lumotlarni berilgan mezonlar bo‘yicha tizimlashtirish qobiliyati;
• o‘z fikrlari bilan bahslasha olish;
• olingan ma’lumotlardagi xatolarni topish va ularni tuzatish bo‘yicha takliflar berish qobiliyati;
• axborot xabarlari o‘rtasida assotsiativ va amaliy maqsadga muvofiq aloqalarni o‘rnatish qobiliyati;
• axborot xabarini ajrata olish qobiliyati;
• axborotni qabul qilish va uzatish vositalarini qo‘llash qobiliyati.
3. Axborotni kasbiy faoliyatda qo‘llash qobiliyati:
• kasbiy faoliyatda axborotdan foydalanish vositalaridan foydalanish qobiliyati;
• qiyin vaziyatda eng yaxshi qaror yoki muqobil yechimlarni qabul qilish qobiliyati.

Bu ko‘nikmalarning barchasi turli xil aqliy operatsiyalarga asoslanadi: tahlil va sintez, ta’kidlash, taqqoslash, xulosalash va boshqalar. O‘qitish jarayonida o‘qituvchilar ularni shakllantirishni maqsadli ravishda amalga oshirishlari kerak.

Kompetentli yondashuv metod sifatida o‘quv jarayonini tashkil etish, uni kelajakdagi kasbi uchun muhim bo‘lgan bilim, ko‘nikma va shaxsiy xususiyatlarni shakllantirish va rivojlantirishga yo‘naltirish imkonini beradi. Kompetenttli yondashuvni tashkil etuvchi tamoyillar ta’limning maqsad va mazmunini aniqlash, ta’lim va tarbiya natijalarini baholashning tashkiliy shakllari va usullarini tanlash imkonini beradi.

Kompetentli yondashuv nuqtai nazaridan, ta’lim faoliyati natijasi tayanch kompetensiyalarni shakllantirishdir. Maktab ta’limiga nisbatan asosiy kompetensiyalar deganda o‘quvchilarning o‘zlari uchun dolzarb bo‘lgan muammolarni hal qilishda noaniqlik sharoitida mustaqil harakat qilish qobiliyati tushuniladi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, kompetentsiyalar mazmunan ko‘nikmalarga yaqin, lekin ulardan farqli o‘laroq, murakkabroq tarkib va tuzilishga ega. Shuni ham ta’kidlash kerakki, agar qobiliyat bo‘lajak mutaxassis shaxsining muhim xususiyatini ifodalovchi maqsadli ta’lim faoliyatida namoyon bo‘lsa, unda kompetentsiya uning ma’lum bir kasbiy faoliyatga qobiliyatidir.

Axborot kompetentsiyasi axborotni izlash bilan chambarchas bog’liq bo‘lib, empirik faoliyat jarayonida o‘zini namoyon qiladi. Kerakli ma’lumotlarni eksperimental ravishda topish mumkin. Birinchidan, ilmiy adabiyotlarda ushbu fenomen bilan bog’liq bo‘lgan jarayonlar to‘g’risida fundamental ma’lumotlarni topish kerak, keyin professional muammoni hal qilishda maqsadli eksperiment o‘tkazish, uning natijalarini qayta ishlash zarur ma’lumotlarni beradi. Bunday holda, eksperiment o‘tkazish qobiliyati muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun har bir mutaxassis bu mahoratni egallashga intilishi kerak. Biroq, tegishli o‘qitish uchun murakkab va qimmat laboratoriya jihozlaridan foydalanish shart emas. Aksariyat hollarda eksperimentni "o‘tkazish" tajribasi virtual laboratoriya ishi - kompyuter tajribasi jarayonida ham to‘planadi [4-6].

Bizning tadqiqotimizda eksperimental ko‘nikmalar amaliy muammolarni hal qilish va nazariy xulosalar bo‘yicha empirik ma’lumot olish uchun laboratoriya jihozlari va kompyuter modellaridan foydalangan holda tajribalarni rejalashtirish, o‘tkazish imkonini beradigan ko‘nikmalar deb ataladi. Eksperimental ko‘nikmalar bo‘lajak mutaxassisning kasbiy muammolarni hal qilish jarayonida ma’lumot izlashga tayyorligini aks ettiradi va ularning axborot kompetentsiyasining komponentidir.

Ularga quyidagilar kiradi:

• eksperiment maqsadini tushunish yoki shakllantirish (ya’ni, fizik hodisa haqida qanday ma’lumot olish zarurligini aniqlash), eksperiment turini (tabiiy, kompyuter) tanlash to‘g’risida qaror qabul qilish qobiliyati;

• eksperimentni mustaqil loyihalash qobiliyati (eksperiment jarayonini aqliy tasavvur qilish);

• eksperiment uchun zarur jihoz va materiallarni yoki virtual modelni tanlash imkoniyati;

• tegishli asbob-uskunalar va materiallarga ega bo‘lgan eksperimental qurilmani mustaqil ravishda yig’ish yoki dastur materiallaridan foydalanish qobiliyati;

• laboratoriya jihozlari va kompyuter yordamida o‘lchash va hisob-kitoblarni amalga oshirish qobiliyati;

• kuzatish qobiliyati;

• tajriba natijalarini qayd etish, tahlil qilish qobiliyati;

• tajriba natijalarini tahlil qilish asosida umumlashtirish, xulosalar tuzish qobiliyati.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentning 2019 yil 6 sentyabrdagi “Professional ta’lim tizimini yanada takomillashtirish to‘g’risida”gi PF-5812-sonli Farmoni. Toshkent. 2019 yil 6 sentyabrь, PF-5812-son. https://lex.uz/docs/4500926
2. Ta’limda axborot tehnologiyalari R.Xamdamov, U.Begimqulov, N.Taylaqov
3. Smirnov A.V. Noviy kurs «Informatsionnie i kommunikatsionnie texnologii v fizicheskom obrazovanii» v sisteme podgotovki A.V. Smirnov, N.V. Kalachev, S.A. Smirnov // Fizicheskoe obrazovanie v vuzax. – 2014.

4. Умаров А. О. и др. 8-синф физика курсининг “электр қаршилиги” мавзусига “c++” дастурини қўллаб ўқитиш //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 6. – С. 1129-1134.
5. Захидов И. О. и др. Важные аспекты преподавания физики в 6 классе на основе междисциплинарных связей //Учёный XXI Века. – 2022. – С. 80-83.
6. Alizhanov D. A., Zokhidov I. O. Teaching in Physics “Electrical Instruments in the House”. Saving Electricity //Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry (TOJQI). – 2021. – Т. 12. – №. 9. – С. 6107-6112.

VODOROD YOQILG‘I ELEMENTLARINI QO‘LLASHDAGI MUAMMOLAR VA ILMIY IZLANISHLAR TAHLILI

[2]Abduraimov Sanjar Mirzasulton o‘g‘li, [1]Abduraimov Samar Mirzasulton o‘g‘li
[1]O‘zbekiston Milliy universiteti qoshidagi Yarimo‘tkazgichlar fizikasi va mikroelektronika ilmiy-tadqiqot institut tayanch doktoranti (samar@astrin.uz)
[2]Qayta tiklanuvchi energiya manbalari milliy ilmiy tadqiqot institute Katta ilmiy xodimi (sanjar903@umail.uz)

https://doi.org/10.5281/zenodo.7993986

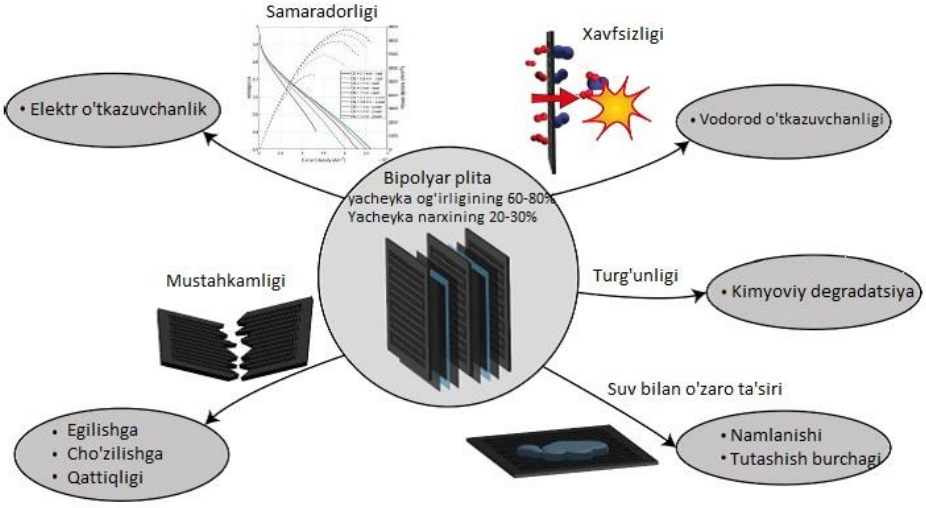
Annotatsiya. *Maqolada dunyoda va O‘zbekistonda vodorod energetikasida qo‘llaniladigan texnologiyalar va yoqilg‘i elementlarida uchrayotgan eng muhim muammolar tahlili yoritilgan. Proton almashinuvchan membranali yoqilg‘i elementlarini qo‘llash va ishlab chiqarish imkoniyatlari baholangan. Yoqilg‘i elementlari ustida olib borilayotgan dastlabki izlanishlar va ularning tahlili keltirilgan.*

Kalit so‘zlar: *vodorod, yoqilg‘i elementi, bipolyar plita.*

Kirish

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasi issiqxona gazlari miqdorini kamaytirishga qaratilgan bir qator xalqaro konvensiyalarga a’zo va ularda belgilangan talablarni bajarishda xalqaro maydonda namuna sifatida ko‘rsatilmoqda. Bunga misol tariqasida hozirda O‘zbekiston Respublikasi hududida 2 197 MW soat elektr energiyasi qayta tiklanuvchi energiya manbalariga asoslangan stansiyalar hisobiga to‘g‘ri kelayotganini aytish mumkin [1].

Quyosh fotoelektrik qurilmalari qatorida vodorod energetikasidan foydalanish borasida dastlabki rejalar ishlab chiqildi. Vodoroddan elektr energiyasi ishlab chiqarishda yoqilg‘i elementlari eng muhim texnologiya hisoblanadi.

1-rasm. Bipolyar plita hususiyatlarini tavsiflovchi asosiy xossalar.

Yoqilg‘i elementi - elektrokimyoviy reaksiya orqali vodorodga boy yoqilg‘idan to‘g‘ridan-to‘g‘ri doimiy tok va issiqlikni ishlab chiqaradigan qurilma. Qurilma turli qismlardan tashkil topgan, har bir qismning belgilangan vazifalari mavjud. Bipolyar plitalar nafaqat yoqilg‘ini yacheykaga yetkazib berishi, balki hosil bo‘lgan reaksiya mahsulotlarini tashqariga olib chiqishi, reaksiya jarayonida o‘zi ta’sirlashishmasligi, gidrofob bo‘lishi, elektr o‘tkazuvchan bo‘lishi, egilishga, cho‘zilishga mustahkam, vodorod gazini o‘tkazmaydigan material bo‘lishi talab etiladi (1-rasm).

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi huzuridagi Qayta tiklanuvchi energiya manbalari milliy ilmiy tadqiqot instituti, Toshkent Davlat Tehnika Universiteti va Materialshunoslik instituti hamkorligida proton almashinuvchi membranali yoqilg‘i elementlarining bipolyar plitalarini sintez qilish bo‘yicha ilmiy izlanishlar olib borish rejalashtirilmoqda.

Bugungi kunda bipolyar plastinalar uchun istiqbolli sanalayotgan nisbatan yangi materiallar sifatida termik kengaytirilgan grafit (TKG) va penografit (PG) qo‘llanilmoqda. Bunday material sintez qilishning birinchi bosqichi grafit-oltingugurt kislota-oksidlovchi tizimida kimyoviy ishlov berish bilan boshlanadi.[2] Ikkinchi bosqichda ushbu birikmani gidroliz jarayoni amalga oshiriladi. Uchinchi bosqichda esa tezkor termik qizitish (ko‘pirtirsh) operasiyasi bajariladi. Shundan so‘ng qator unikal xossalarga ega bo‘ladi, bular: zichligining pastligi, yuqori solishtirma yuzaga egaligi, bog‘lovchi birikmalarsiz oson presslanishi, agressiv muhitlarga chidamliligi, yuqori elektr o‘tkazuvchanligi.

AQSh energetika vazirligining transport vositalarida qo‘llash uchun bipolyar plitalarga qo‘ygan maqsadli talablari 1-jadvalda keltirilgan.[3]

1-jadval.

Parametrlari	O’lchov birligi	2015 yilgi maqsadlari	2020 yilgi maqsadlari	2025 yilga maqsadlari
Narxi	USD·kWnet^{-1}	7	3	2
Plita og’irligi	kg·kWnet^{-1}	<0.4	0.4	0.18
Plitadan H_2 gazini o’tish koeffitsienti	Std cm^3·s^{-1}·cm^{-2}·Pa 80ºC, 3 atm, 100% RH nisbiy namlik	0	<1.3 x 10^{-14}	<2 x 10^{-16}
Anod korroziyasi	µA·cm^{-2}	No active peak	1 ва No active peak	1 ва No active peak
Katod korroziyasi	µA·cm^{-2}	<0.1	<1	<1
Elektr o’tkazuvchanlik	S·cm^{-1}	>100	100	>100
Yuza qarshiligi	Ω·cm^2	0.006	0.01	<0.01
Egilishga mustahkamligi	MPa	>34	>25	>40

AQSH energetika vazirligi yoqilg‘i elementlari bo‘yicha qator standartlar ishlab chiqqan bo‘lib, ularning har besh yilga mo‘ljallangan maqsadli talablari bor. Biroq bu talablarning barchasiga bir vaqtda javob bera oladigan bipolyar plitalarni ishlab chiqarish bironta ham ishlab chiqaruvchiga nasib etmagan. Sababi bipolyar plitalarning funksiyalarining ko‘pligida. Ko‘p funksiyalarga javob beruvchi materiallarni sintez qilishda, zarur barcha xossalarni chuqur tahlil qilish talab etiladi.

Uzlukciz talim tizimi orqali ilm olichda ushbu tehnologiyani ihtisoslsshgan sihflarda organish maktab oquvchilarida fizika faniga bolgan qizigishni oshiradi va qayta tiklanuvchi energiyalar togrisidaci bilimlar bilan qurollantiradi

REFERENCES

1. https://minenergy.uz/uz/news/view/1709
2. Kang F, Zhang T-Y, Leng Y. Electrochemical behavior graphite in electrolyte of sulfuric and acetic acid. Carbon 2020;35:1167–73.

3. Chen GH, Wu DJ, Weng WC, He B, Yan WL. Preparation of polystyrene–graphite conducting nanocomposites via intercalation polymerization. Polym Int 20022;50(9):980–5.

VITAGEN YONDASHUV ASOSIDA O‘SMIR YOSHDAGI O‘QUVCHILARNING HUQUQIY MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Namazov Shuxrat
T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy-tadqiqot instituti stajyor-tadqiqotchisi

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994002

Annotatsiya. *Mazkur maqolada vitagen yondashuv asosida o‘smir yoshdagi o‘quvchilarning huquqiy madaniyatini rivojlantirishga ta’sir etuvchi ijtimoiy omillar, huquqiy madaniyatini rivojlantirishda jahon tajribasi, pedagogik-psixologik jihatlar ma’naviy barkamol yosh-avlodni tarbiyalash, o‘quvchilar, talaba-yoshlarni jamiyat hayotining ma’naviy sohalarida, adolatli demokratik fuqarolik jamiyati qurish yo‘lida professional kasb egasi bo‘lib voyaga yetkazishda huquqiy madaniyatning ahamiyati yoritib berilgan.*

Kalit so‘zlar: *fuqarolik jamiyati, vitagen yondashuv, o‘smir yoshdagi o‘quvchilar, pedagog, psixolog, demokratik, adolatlilik, huquqiy madaniyat, ma’naviyat, yoshlar*

Jahon hamjamiyati jadal ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining hozirgi bosqichida insonparvar fuqarolik jamiyatini barpo etishda ko‘plab mamlakatlar tomonidan ta’lim tizimi orqali fuqarolarning huquqiy madaniyatini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratib kelinmoqda. Shu jumladan, O‘zbekiston ham “inson, uning hayoti, erkinligi, sha’ni va qadr-qimmati oliy qadriyat hisoblanadigan insonparvar demokratik davlatni, ochiq va adolatli jamiyatni barpo etish” ni asosiy maqsad qilib, ayni damda “...jahon hamjamiyati, eng avvalo, qo‘shni davlatlar bilan do‘stona munosabatlarini hamkorlik, o‘zaro qo‘llab-quvvatlash, tinchlik va totuvlik asosida mustahkamlash hamda rivojlantirishga intilib”, ushbu oliy maqsadlarni O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida dasturulamal qilib belgilab qo‘ygan. Ta’lim tizimi eng rivojlangan ko‘plab mamlakatlarda insonparvar fuqarolik jamiyatini barpo etish maqsadida siyosiy elita tomonidan aniq maqsadli strategiyalar ishlab chiqilmoqda. Xususan, Finlandiyaning “100 ta ijtimoiy innovatsiya” dasturida ham ta’lim tizimi orqali chinakam vatanparvar fuqaroni tarbiyalashga e’tibor qaratmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 09.01.2019 yildagi PF-5618-sonli “Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida”gi farmonida ham huquqiy madaniyatni yuksaltirishda, eng avvalo, huquqiy ta’lim va tarbiya borasidagi ishlar tizimli va uzviy olib borilishi lozimligi, yoshlarning huquqiy tarbiyasiga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi omillarga nisbatan huquqiy immunitetni shakllantirish, har bir shaxsda qonunlarga va odob-axloq qoidalariga hurmat, milliy qadriyatlarga sadoqat, huquqbuzarliklarga nisbatan murosasizlik hissini uyg‘otish ishiga kompleks tarzda yondashish zarurat” ekanligi ta’kidlanib, bunda ta’lim muassasalari, xususan, maktab ta’limida ham huquqiy savodxonlikni oshirish masalasi uchun alohida bob ajratilgan.

Mazkur chora-tadbirlarni amalga oshirish mamlakatimizda huquqiy fanlarni o‘qitish tizimi orqali aholining huquqiy madaniyatini rivojlantirishda, hozirgi kunning eng dolzarb masalasi - inson qadrini ulug‘lashda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Bu maqsadlarni amalga oshirishda, tabiiyki, voyaga yetmagan shaxslarning, xususan, o‘smir yoshdagi o‘quvchilarning huquqiy madaniyatini rivojlantirish muhim hisoblanadi. Chunki kelajakda chinakam huquqiy-demokratik davlat qurish uchun hozirdan bu masalaga alohida e’tibor qaratish, ularning huquq va erkinliklarini tushintirish, hayotda yuzaga keladigan ijtimoiy munosabatlarda o‘z huquq va erkinliklarini himoya qilishni va o‘z navbatida boshqalarning

huquqini hurmat qilishni o‘rgatish yangi va chuqurlashtirilgan huquqiy madaniyatni rivojlantirishda asos bo‘lib xizmat qiladi.

Tan olish kerakki, qariyb 30 yil davomida ta’lim tizimida huquqiy fanlarning samaradorligiga juda kam e’tibor qaratildi. Va nihoyat, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning PQ-4166-son 07.02.2019-yildagi “Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jamoat xavfsizligini ta’minlash sohasida kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori asosidagina mamlakatimizda yagona bo‘lgan mutaxasisligi huquqiy fanlar o‘qitiladigan Toshkent davlat yuridik universiteti “monopoliyasi”ga barham berilib, joylarda huquqiy fanlarni chuqurlashtirib o‘qitilishiga ruxsat berildi. Bu esa tez orada o‘zining ijobiy natijasini ko‘rsata boshladi. Aholining huquqiy madaniyati oldingiga nisbatan asta-sekin ko‘tarilib bordi, huquqiy fanlarga nisbatan qiziqish yanada ortdi, o‘zgalarning huquqini hurmat qilish jamiyatda sezilarli darajada namoyon bo‘la boshladi.

Asosiy maqsadi demokratik davlat barpo etish hisoblangan har qanday mamlakatning huquqiy madaniyatini rivojlantirilishi yuqori sifatli ta'limga asoslanadi. Bu yo‘lda davlat organlari, xususan, huquqni muhofaza qiluvchi organlar ta’lim muassasalari bilan hamkorlik o‘rnatishini talab qiladi.

O‘smir yoshdagi o‘quvchilarning kichik (maishiy) va katta (siyosiy) huquqlarini vitagen yondashuv - hayotiy tajribalar asosida o‘rgatish, o‘zlarini shaxsiy ravishda rivojlantirishlari va ijtimoiy hayotga faol qatnashishlarini rag‘batlantirish hozirgi kundagi dolzarb masala hisoblanadi. Bu mavzu o‘smir yoshdagi o‘quvchilar uchun ularning jamiyatda ijtimoiy-iqtisodiy-siyosiy sohalarda qanday huquqlari mavjudligini bilishlari hamda huquqlari buzilgan taqdirda o‘z-o‘zini himoya qila olish ko‘nikmasining shakllanishi bilan juda muhimdir. Huquqlari bilan tanishgan o‘smir yoshdagi o‘quvchilar sodiq va samarali fuqarolar sifatida to‘g‘ri yo‘nalishni tanlaydilar, o‘zgalarning huquqlarini hurmat qiladilar. Bu esa jamiyatning umumiy sifatini yaxshilashga yordam beradi.

O‘quvchilar huquqlariga e'tiborni yo‘naltirib, ularni rivojlantirishi uchun maktab, kasb-hunar kollejlari, akademik litseylar zamonaviy texnologiyalarga ega bo‘lish lozim. O‘smir yoshdagi o‘quvchilarda huquqiy madaniyatni rivojlantirishda ta’lim muassasalarida huquqiy fanlarning mavjudligi, ularning amaliyotda qo‘llanishi, huquqiy madaniyatning rivojlanishida vitagen yonashuv asosida kazuslar yechimini o‘rgatish va huquqiy madaniyatni tashkil etishga ko‘maklashuvchi o‘quv-uslubiy texnologiyalarning zamonaviyligi muhim omil hisoblanadi.

Bu mavzu haqida ko‘p narsalarni o‘rganish, amaliyotda qo‘llash va huquqiy bilimlarni rivojlantirish ular tomonidan sodir etilishi mumkin bo‘lgan huquqbuzarlik va jinoyatchiliklarning olibgina qolmay, yosh o‘quvchilarning jamiyat taraqqiyotiga ko‘proq hissa qo‘shilishiga yordam beradi.

Jahon tajribasini olib qaralganda, rivojlangan davlatlarda o‘smir yoshdagi o‘quvchilarida huquqiy madaniyatni rivojlantirish uchun quyidagi ishlar amalga oshiriladi:

1. Huquqiy bilimlarni oshirish: o‘quvchilarga huquqiy tushunchalarini o‘rgatish va ijtimoiy masalalarda qo‘llashga qodir bo‘lishlari uchun huquqiy darslarga alohida e’tibor qaratishadi.

2. Qonun ustuvorligini hurmat qilish: O‘quvchilar qonunga bo‘ysunish, og‘ir jazolardan qo‘rqishga emas, qonunlarga rioya qilishga, o‘zgalarning huquq va manfaatlarini hurmat qilishga tayyorlanadi.

3. Huquqiy tadqiqotlar amalga oshirish: O‘quvchilar huquqiy tadqiqotlar amalga oshirib, ijtimoiy muammolarga yechim topish ko‘nikmalariga ega bo‘lishadi.

4. Huquqiy diskussiyalar tashkil qilish: O‘quvchilar huquqiy masalalar yuzasidan o‘zaro muloqotlar olib borish, muhokama va muzokara tashkil etishadi.

5. Amaliy mashqlar: Huquqiy tarbiya davomida amaliy mashqlar tashkil etilib, huquqni muhofaza qiluvchi organlarga tashriflar amalga oshiriladi, sudlarda ishtirok etishadi.

6. Huquqiy xizmatlar huquqiy madaniyatni rivojlantirishning bir qismi sifatida huquqiy xizmat ko‘rsatuvchi tashkilotlarda jarayonlar bilan tanishishadi.

O‘smir yoshdagi o‘quvchilarda huquqiy madaniyatini rivojlantirish uchun bu usullar va boshqa ko‘nikmalar foydali hisoblanadi. Bu, ularni jamiyat a’zolari sifatida huquqlarini kafolatlashga va muammolarni hal qilishga tayyorlaydi.

O‘sib kelayotgan yosh avlodni ma’naviy barkamol qilib tarbiyalash, o‘quvchilar, talaba-yoshlarni jamiyat hayotining ma’naviy sohalarida, adolatli demokratik fuqarolik jamiyati qurish yo‘lida professional kasb egasi bo‘lib voyaga yetkazish uchun huquqiy madaniyatning pedagogik ta’sir vositalaridan unumli foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘smir yoshdagi o‘quvchilarda huquqiy madaniyatni rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik jihatlari jamiyatda turli sohalarda parallel ravishda rivojlantirilsa, aniq maqsadga erishish jarayoni osonlashadi.

Birinchidan, ma’naviy-axloqiy soha: ta’lim muassasalaridan tashqari oilada, jamoat joylarida o‘quvchilarga o‘zining va boshqalarning huquqlariga hurmat ko‘rsatish, yaxshi axloq va madaniyatli turmush tarziga ega bo‘lish. Masalan, o‘zbek millatiga xos bir salbiy odat bor, oilada maishiy ishlarni ko‘proq kichik yoshlilarga, hattoki bolalarga bajartirishadi. Ayrim hollarda favqulotda tamaki yoki alkogol mahsulotlariga ehtiyoj sezilganda ham katta yoshlilar o‘rniga voyaga yetmaganlar do‘konga borishiga to‘g‘ri keladi. Sotuvchi esa, qonunchilikda mumkin bo‘lmasa-da o‘z manfaati yo‘lida ushbu tovarlarni hatto yosh bolalarga ham tutqazadi. Bu bolalar ruhiyatiga salbiy ta’sir etibgina qolmay, uning qiziqishiga ham sabab bo‘lishi mumkin. Bunga faqat ta’lim muassasasi, mahalla mas’ullarigina emas, balki jamiyatda hamma bir bo‘lib kurashishi lozim.

Ikkinchidan, ijtimoiy sohaga alohida e'tibor qaratilishi lozim. Afsuski, ayrim hollarda o‘smir yoshdagi o‘quvchilarning sha’ni, qadr-qimmatiga, hattoki hayotiga bo‘lgan tajovuzlar ham uchrab turmoqda. O‘zbekiston Respublikasida Konstitutsiyasi va qonunlari ustuvorligi haqida OAV orqali aholi o‘rtasida targ‘ibotlarni kuchaytirish, ayniqsa, voyaga yetmaganlarning huquqlarini himoya qilishga qaratilgan ijtimoiy roliklarni ko‘paytirish, buzilgan huquqlarni qayta tiklash va ushbu tajribalarni ta’lim muassasalari bilan hamkorlikda amaliyotga tadbiq etish muhim hisoblanadi.

Keyingi omil, iqtisodiy soha. Mehnat bozorida bolalar mehnatidan to‘liq voz kechish zarur. Yaqin yillarga qadar bolalar huquqi qo‘pol ravishda buzilib, paxta yig‘im-terim mavsumida majburiy mehnat orqali ularning mehnatidan foydalanildi. Huquqni muhofaza qiluvchi davlat organlari ham buni ko‘rib, ko‘rmaslikka majbur bo‘lishdi. Qo‘shtirnoq ichidagi “vatanparvarlik” hissini namoyon etish uchun ham ayrim xonadonlar oilaviy ushbu ishlarga o‘zini bag‘ishladi. Bu, aslida, bolalar huquqining qo‘pol ravishda buzilishi ekanligi bugungi kunda hech kimga sir emas.

Jamiyatdagi ushbu nuqsonlar bartaraf etilsagina, biz kutgan - inson, uning hayoti, erkinligi, sha’ni va qadr-qimmati oliy qadriyat hisoblanadigan insonparvar demokratik davlatni

barpo eta olamiz. Buning uchun, albatta, hamma bir yoqadan bosh chiqarib harakat qilishi, Konstitutsiya va qonunlarni hurmat qilishimiz, va o‘z navbatida voyaga yetmagan, xususan, o‘smir yoshdagi o‘quvchilarning huquqlarini himoya qilishimiz zarur.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 2023-yil. Toshkent.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-yanvardagi “Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida”gi PF-5618-sonli Farmoni. https://lex.uz/docs/4149765
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning PQ-4166-son 07.02.2019-yildagi “Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jamoat xavfsizligini ta’minlash sohasida kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori
4. Tursunboyevich, Ozod Abduganiev. "Pedagogical and psychological opportunities for the development of social active civil competences in students." ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 11.3 (2021): 1888-1897.
5. Abdullaeva, B. S., Sobirova, M. A., Abduganiev, O. T., & Abdullaev, D. N. (2020). The specifics of modern legal education and upbringing of schoolchildrenin the countries of the postsoviet world.Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems, 12(2), 2706-2714.
6. https://ziyonet.uz
7. https://lex.uz/
8. https://uza.uz/oz
9. https://kun.uz/

ATROF-MUHITNI MUHOFAZA QILISH VA TABIIY RESUSLARDAN OQILONA FOYDALANISH

[1]Olimova Dilsuz Abduxalimovna , [2]Raximova Marjona Azim qizi
[1]Shahrisabz davlat Pedagogika instituti Ijtimoiy fanlar kafedrasi o’qituvchisi
[2]Shahrisabz davlat Pedagogika instituti Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari yo’nalishi talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.7994009

Annotatsiya. *Inson hayoti va faoliyati davomida tabiatdan foydalanadigan barcha turdagi tabiat ne’matlariga tabiiy resurslar deyiladi. Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish bugungi kundagi eng dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada tabiiy resurslardan oqilona foydalanish metodlari hamda oqilona foydalanish usullari haqida ma’lumotlar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *atrof-muhit, tabiiy resurslar, yer, suv, mineral, neft, gaz.*

KIRISH

Atrof muhitni ifloslanishida tabiiy va antropogen omillar asosiy rol o’ynaydi. Tabiiy omillar asosida atrof muhitning ifloslanishi, avvalo, tabiiy o’l bilan chaqmoq chaqishi, o’t-olovlar va o’rmonlarning yonishi,vulqonlar otilishi, shamol harakati, biosferada uzluksiz boradigan cherish (o’simlik va hayvonot qoldiqlari) va boshqa jarayonlar natijasida yuz beradi.

Ammo hozirgi kunda tabiatning ifloslanishida sun’iy omillar (antropogen jarayon) eng ko’p qatnashmoqd. Atmosferaga chiqarilayotgan ifloslanishning 2/3 qismi uning hissasiga to‘g‘ri keladi.

Tabiat resurslar, tabiiy boyliklar — jamiyatning moddiy va ma’naviy ehtiyojlarini qondirish maqsadlarida xo‘jalikda foydalaniladigan hamda insoniyatning yashashi uchun zarur bo‘lgan, uni o‘rab turgan tabiiy muhitning barcha tabiat komponentlari, energiya manbalari. Tabiat resurslariga Quyosh energiyasi, Yerning ichki issiqligi, suv, yer, mineral boyliklar, foydali qazilmalar, o‘simliklar, tuproqlar, hayvonot dunyosi kiradi. Tabiat resurslari tugaydigan (ko‘pgina foydali qazilmalar), tugamaydigan (suv, havo, Quyosh nuri, Yerning ichki energiyasi) va tiklanadigan (biologik elementlar, ayrim foydali qazilmalar) boyliklarga bo‘linadi. Neftni qayta ishlash sanoati ishlab chiqarishda qayta tiklanmaydigan xomashyolardan foydalaniladi, bu esa yer atmosferasining qo’shimcha isishi, issiqxona effelefiuing rivojlanishi, ozon qatlamining pasayishiga olib keladi, bu esa yer biosferasini qo’shimcha qarizlardan himoya qiladi.

Asosiy fazifa zamonaviy sharoitlar tabiiy sharoitlardan oqilona foydalanish orqali noxush oqibatlarni minimallashtirish.

Yaxshilash uchun ekologik vaziyat neft sanoati quydagi shartlarni bajarish kerak.

- Uglivodorod zaxiralarini to’ldirish va chekka hududlarda yangi neft va gaz hududlarini o’zlashtirish
- Yangi neft va gaz konlarini o’rganish va o’zlashtirishni eng samarali olib borish uchun kadirlarning kasbiy tayyorlarligi darajasini oshirish va texnologiyalarini qo’llash.
- Atrof-muhit holatini yaxshilash shuningdek faoliyatining ekologikn oqibatlarini qoplash yoki bartaraf etish.
- Neft bilan bog’liq gazdan foydalanish.

Atrof-muhitning ifloslanishini kamaytirish maqsadida yangi ekologik toza texnologiyalar ishlab chiqilib joriy etilmoqda, chuqursiz burg’ulash o’zlashtirilmoqda bu sanoat chiqindilari hajmini sezirali darajasida kamaytirish imkonini beradi.

Neft va gaz konlarini ekspluatatsiya qilishni boshlagan odamlar bu tabiiy boyliklarni haqida o’ylamaydilar. Katta xavf naft va gazni yoqilg’i sifatida ishlashtish. Bu mahsulotlar atmosferada yondirib qancha ko’p miqdorda korbonot angidirid, turli oltingugurt birikmalari, azod oksidi va boshqalar ajiralib chiqadi. Kislorod miqdorini kamayishi va korbonot angidirid miqdorining oshishi,o’z navbatida , iqlim o’zgarishiga ta’sir qiladi.

Korbonot angidrid molikulalari quyosh qisqa tulqinli radiatsiyasining yer atmosferasiga kirib borishi va kechiktirilishini taminlaydi, infiroqizil nurlanish yer yuzasi tamonida chiqaveradi. Havoning ifloslanishida katta rol reaktiv samaliyotlar avtomabillarga tegishli Atlantika okeanini kesib o’tish uchun zamonaviy reaktiv layner 35 tonna kisloradni o’ziga singdiradi va bulutlarni oshiradigan tirgaklarni qoldiradi.

Atmosferani va avtotransport vositalarini sezirali darajasida ifloslantirilmoqda, ulardan 500 milliondan ortiq. Boshqa turdagi yoqilg’ida ishlaydigan dvegitillarni yaratish bo’yicha turli zavodlar issiqlik va elektir stansiyalar katta hissa qo’shmoqda. Mazutda ishlaydigan o’rtacha elektr stansiyasi atrof-muhitga kuniga 500 tonna oltingugurtni oltingugurt kislatosini beradi, kislotali yomg’ir shaklida tushadi, bu katta kimyoviy xususiyatlariga ega. Har yili u yoki bu sabablarga ko’ra 2dan 10 million tonnagacha neft Jahon okeaniga tashlanadi, sun’iy yo’doshdan olingan aerafotosurat ocean yuzasining dearli 30 %ni alla qancha yog’ plyonka bilan qoplanganini qayd etdi. Ayniqsa O’rta yer dengizi Atlantika okeani va o’larning qirg’oqlari suvlari ifloslangan. Bir litr moy 40ming litr dengiz suvini kisloroddan malerum qiladi.

Bir tonna neft 12 kv km ocean yuzasi Dengiz suvida 0.1-0.001 ml/l miqdorida uning konsentratsi yonida baliq tuxumlari bir necha kun ichida nobud bo’adi. 1 gektar dengiz yuzasida 100 milliondan ortiq baliq lichikalarini o’lishi mumkin, agar yog’li dog’li bulsa. Dengiz va okeanlarga kiradigan neftning bir necha manbalari mavjud. Bular toucherlar ba burg’ulash platformalarning avariyalari ballast va oqova suvlarni oqizish daryolar tomonidan ifloslantirivchi tarkibiy qisimlarini olib kelishadi.

Xavfli savol tug’iladi, bu ,,qora okeanlar’’ bilan nima qilish kerak? Qanday qilib ularning aholisini o’limdan qutqarish mumkin? Shvetsiyali va Britaniyalik mutaxasislar dengiz suvlarini neftdan tozalash uchun eski gazetalar o’zam bulaklari qog’oz tegirmonlarining qoldiradigan foydalanish taklif qilinmoqdalar suvga tashlangan va maydalangan holda ular o’z vazniga nisbatan 28 marta kuproq yog’ni o’zlashtita oladi. Katta neylon ,,sumkalarga’’ joylashtirilgan bunday qog’oz chiziqlari tanker holatiga joyiga dengizda neft yig’ish uchun ishlatishi taklif etiladi.

Dispersantlardan foydalanish yaxshi natijalar beradimi? Moyni bog’laydigan maxsus moddalar naft plyonkalarini temir kukuni bilan qayta ishlash so’nga talashni yig’ish magnit. Biologik kimyoga katta umid bog’lanadi. Turli sabablarga ko’ra xom-ashyoning bir qismi yer yuzasiga va suv havzalariga quyiladi. 1988 yilda samotlar haqida naft quvurlari yorilib ketganda huddi shu nomdagi kulga 110 ming tonnaga yaqin neft tushgani aytish kifoya, ob-havo daryosiga (qimmatbaho baliq turlarining urug’laninsh joyi va mamlakatning boshqa suv arteriyalariga mazut vax om neftning quyilishi holatlari ma’lum. Atrof-muhitni ifloslanishidan himoya biri bu yaratishdir, integratsiyagalanishgan avtomatlashtirish neftni ishlab chiqarish tashish va saqlash jarayonlari. Neft va gaz nasoslari hududlarda darajada cho’kishi, bu quruqlikda ham o’zlashtirilayotgan konlar joylashgan dengiz tubining hududlarida ham sodir bo’ladi. Muhim holatlarda chukish darajasi yiliga 81 sm ga yetishi mumkin.

Olimlar shuningdek neftni faol haydash va kichik zilzilarar faollashishi o’rtasidagi to’g’ridan to’g’ri bog’liqligni qayt etadilar. Neft qazib olish shuningdek, turli sabablarga ko’ra yiliga 10 million tonnagacha neft bo’gan Jahon okeaniga salbiy ta’sir ko’satadi. Aerofotosurat natijalari shuni kursatadiki butun sirtning uchdan bir qismi allaqachon yupqa yog’li plyonka bilan qoplangan, bu dengiz faunasi va qushlarning ommaviy nobut bulishiga olib keladi.

Gaz ishlab chiqarish va qayta ishlash korxonalari atmosferani uglivodorodlar bilan ifloslantiradi. Neftni yoqilg’I sifatida ishlatish yoqilg’idan atmosferaga chiqaradi katta soni korbanat angidirid va kislorod nisbati seziralli datajada o’zgaradi: kislorod darajasi 0.02%ga kamaydi, korbonot angidirid 12% ga oshdi. Ekologiyaga ta’sir ko’rsatadigan daraxtlarning o’sishiga, tarkibining ketishiga va strukturaning soddalashishiga olib kelmoqda. Ekologik vaziyatni taranglashishini oldini oloish uchun Hayvonlar va o’simliklarga yashash sharoitlarini o’zlashtirish, yuqori konsentratsiyalanishni oldini olish. Ifloslanishi to’plash va sirt qatlamida tarqalishini rag’batlantirish ular tuzlarni eritib ularni neft to’kilmasidan olib tashlash kerakligi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki tabiiy resurslardan oqilona foydalanish orqali nafaqat bugungi kunda atrof muhitni muhofaza qilish balki, ertanggi kundagi avlodlarga meros qilib iflos havo yoki suvni emas balki toza musaffo osmonni qoldirganimiz maqsadga muvofiq bo‘ladi. Atrof muhitni muhofaza qilishni tabiiy resurslardan foydalanishda zamonaviy metodlardan foydalanish, chet el tajribasini amalga tatbiq etish orqali resurslardan tejab tergab foydalanish orqali amalga oshirish mumkin.

REFERENCES

1. «O’zbekiston Respublikasi iqtisodiyoti» T. “O’zbekiston Milliy ensiklopediyasi” 1998y.105-bet.
2. O‘zbekiston iqtisodiy ijtimoiy geografiyasi. Soliyev. Toshkent.
3. SamDU atrof muhitni muhofaza qilish haqida o‘quv qo‘llanma.
4. www.lex.uz internet sayti.
5. Kuzibayevna K. D. et al. Drying of the Aral Sea and changes in the landscape of the Aral
6. Sea region //Texas Journal of Multidisciplinary Studies. – 2022. – Т. 4. – С. 108-110.
7. Броварский В. Д., Турдалиев А. Т., Мирзахмедова Г. И. Воздействие температуры окружающей среды на пчел и растения //Научное обозрение. Биологические науки. – 2020. – №. 3. – С. 43-48.

MAKTAB TA’LIMIDA INNOVATSIYALARNING JORIY ETILISHINI NAZARIY TAHLILI

[1]Shermatova Ra’no O‘ktam qizi, [2]Jumabayeva Jamila Sharipovna
[1.2]Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994030

Annotatsiya. *Ушбу мақолада, мактаб таълимини ташкил қилишнинг ўзига хос хусусиятига эга бўлган unnovatsion texnalogiyalar pedagogik jarayon hamda o‘qituvchi hamda ўқувчи faoliyatiga yangilik, o‘qituvchi va talabaning maqsaddan natijaga erishishida qanday texnalogiyani tanlashlari, ma’lim innovatsiyalarining asosiy turlari, ma’lim jarayonini texnologiyalashtirish, o‘qitish jarayonini oldindan loyihalashtirishning nazariy tahlillari va usullariga yoritilgan.*

Kalit so‘zlar*: ta’lim jarayoni, innovatsion texnalogiyalar, pedagogik hamkorlik, loyihalashtirish, innovatsion faoliyat, interaktiv usullar.*

Kirish. Hozirgi kunda ta’lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion texnalogiyalar, pedagogik va axbarot texnalogiyalarni o‘quv jarayoniga qo‘llashga bo‘lgan qiziqish, e’tibor kundan kunga kuchayib bormoqda. Bunday bo‘lishining sabablaridan biri shu vaqtgacha ananaviy ta’limda talabalarni faqat tayyor bilimlarni egallashga o‘rgatilgan bo‘lsa, zamonaviy texnalogiyalar ularni egallayotgan bilimlarni o‘zlari qidirib topishlariga, mustaqil o‘rganib tahlil qilishlariga, hatto xulosolarni ham o‘zlari keltirib chiqarishlariga o‘rgatadi. O‘qituvchi bu jarayonda shaxsning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi, shu bilan bir qatorda, boshqaruvchilik, yo‘naltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Ta’lim jarayonida talaba asosiy figuraga aylanadi.

Usullar va natijalar. Innovatsion texnalogiyalar (1-rasmga qarang) pedagogik jarayon hamda o‘qituvchi hamda talaba faoliyatiga yangilik, o‘zgarishlar kiritish bo‘lib, uni amalga oshirishda asosan interaktiv usullardan to‘liq foydalaniladi. Interaktiv usullar – bu jamoa bo‘lib fikrlash deb yuritiladi, ya’ni pedagogik ta’sir etish usullari bo‘lib ta’lim mazmunining tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu usullarning o‘ziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va talabalarning birgalikda faoliyat ko‘rsatishi orqali amalga oshiriladi[1].

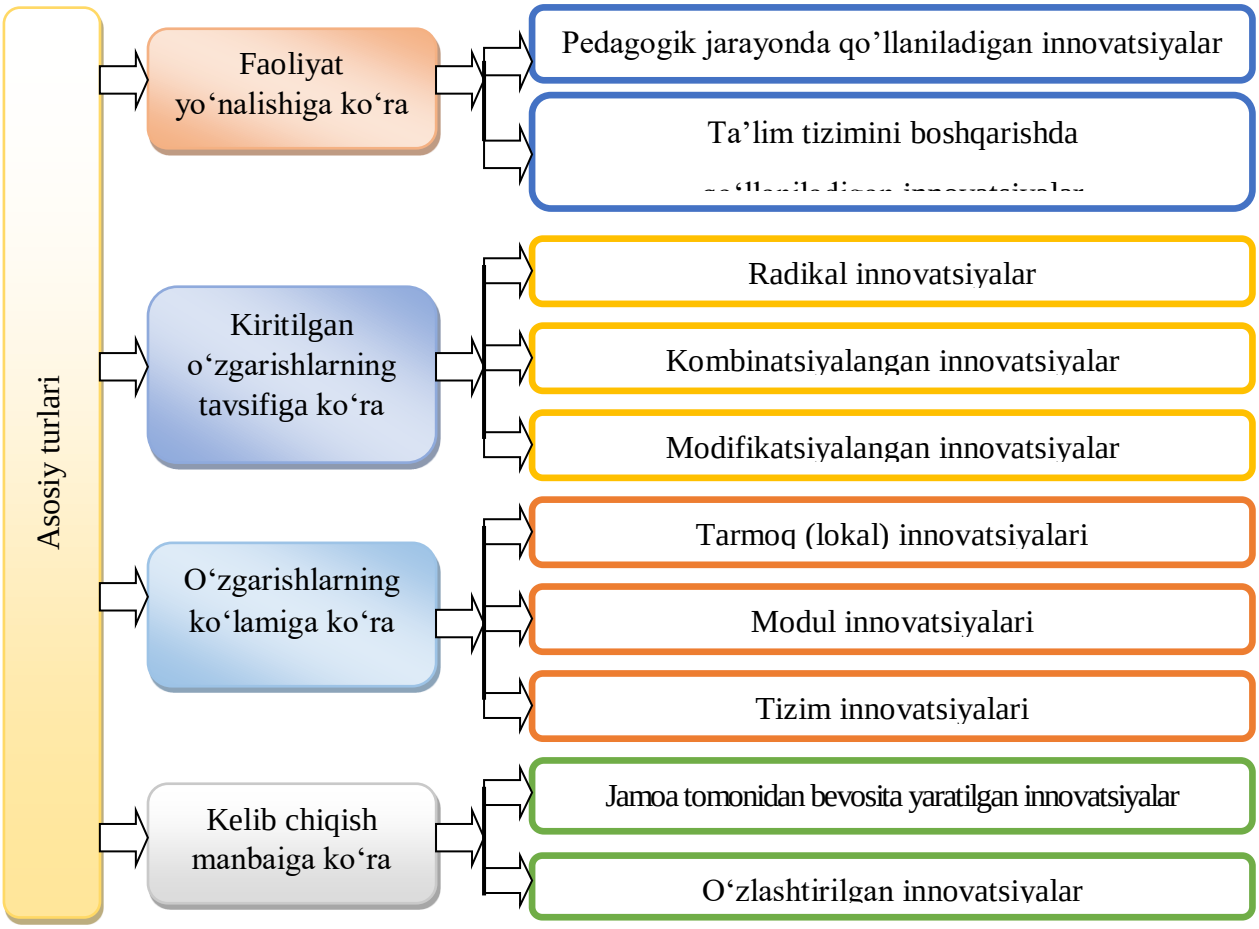
Bunday pedagogik hamkorlik jarayoni o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- talaba dars davomida befarq bo‘lmaslikka, mustaqil fikrlash, ijod etish va izlanishga majbur etish;
- talabani o‘quv jarayonida bilimga bo‘lgan qiziqishlari so‘nmasligini ta’minlash;
- talabaning bilimga bo‘lgan qiziqishini mustaqil ravishda har bir masalaga ijodiy yondoshgan holda kuchaytirish;
- pedagog va talabaning hamisha hamkorlikdagi faoliyatini tashkil etish.

O‘qituvchi va talabaning maqsaddan natijaga erishishida qanday texnalogiyani tanlashlari ular ixtiyorida, chunki har ikkala tomonning maqsadi aniq natijaga erishishga qaratilgan, bunda talaba talabalarning bilim saviyasi, guruh xarakteri, sharoitga qarab ishlatiladigan texnalogiya tanlanadi, masalan natijaga erishish uchun, balki kompyuter bilan ishlash lozimdir, balki film, tarqatma material, chizma va plakatlar, turli adabiyotlar, axbarot texnalogiyasi kerak bo‘lar, bular o‘qituvchi va talabaga bog‘liq[2].

Shu bilan birga o‘qitish jarayonini oldindan loyihalashtirish zarur, bu jarayonda o‘qituvchi o‘quv predmetining o‘ziga xos tomonini, joy va sharoitni, ta’limning texnik vositalarini, eng asosiysi, talabaning imkoniyati va ehtiyojini hamda hamkorlikdagi faoliyatni tashkil eta olishini hisobga olishi kerak. Shundagina kerakli kafolatlangan natijaga erishish mumkin. Qisqa qilib aytganda talabani ta’limning markaziga olib chiqish kerak. Oqituvchi tomonidan har bir darsni yaxlit holatda ko‘ra bilish va uni tasavvur etish uchun bo‘lajak dars jarayonini loyihalashtirib olish kerak[3].

Bunda o‘qituvchiga u tomonidan bo‘lajak darsni texnologik xaritasini tuzib olish katta ahamiyatga egadir, chunki darsning tenologik xaritasi har bir mavzu, har bir dars uchun o‘qitilayotgan predmet fanning xususiyatidan, talabalarning imkoniyati va ehtiyojidan kelib chiqqan holda tuziladi. Bunday texnologik xaritani tuzish oson emas, chunki buning uchun o‘qituvchi pedagogika, psixologiya, xususiy metodika, pedagogik va axborot texnalogiyalaridan xabardor bo‘lishi, shuningdek juda ko‘p usullarni bilishi kerak bo‘ladi. Har bir darsni rang barang, qiziqarli bo‘lishi avvaldan puxta o‘ylab tuzilgan darsning loyihalashtirilgan texnologik xaritasiga bog‘liq[4].

1-rasm. Ta’lim innovatsiyalarining asosiy turlari.

O‘zbekistonda uzluksiz ta’lim tizimini takomillashtirish yo‘lida olib borilayotgan islohotning muhim yo‘nalishi sifatida ta’lim jarayonini texnologiyalashtirishdan e’tirof etildi[5]. Bu jarayonning samaradorligi o‘qituvchilar tomonidan zamonaviy ta’lim texnologiyalarini ta’lim amaliyotida faol qo‘llanilishi, shuningdek, rivojlangan xorijiy mamlakatlar ta’limi amaliyotida

qo‘llanilayotgan zamonaviy texnologiyalardan xabardor bo‘lishquyidagi shartlar asosida ta’minlandi.

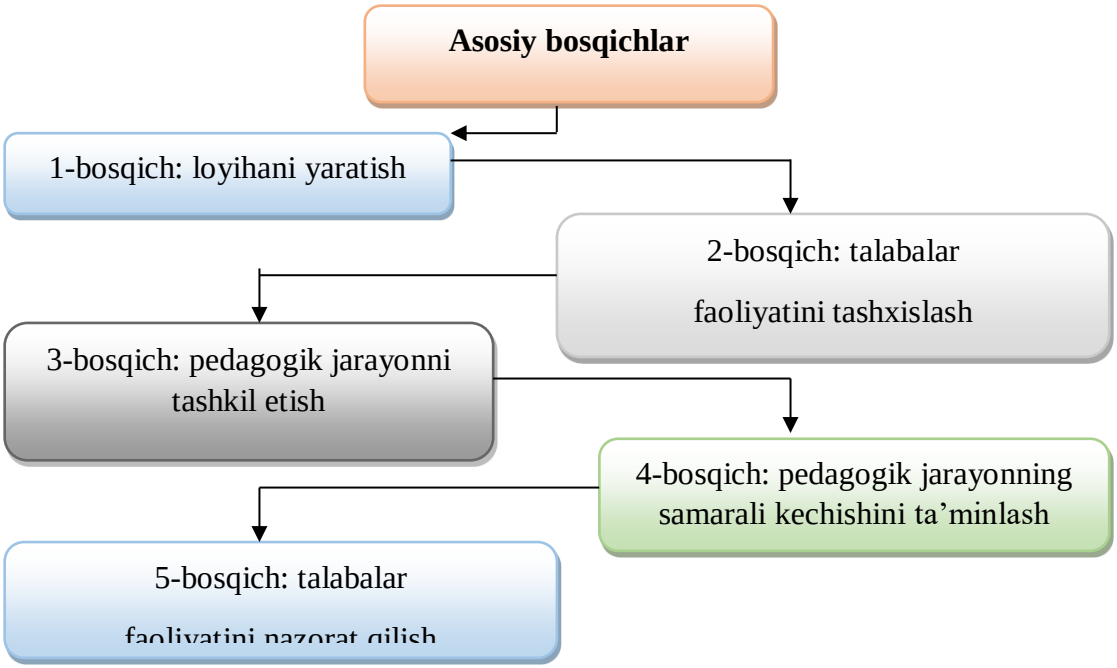
Ta’lim jarayonini texnologiyalashtirish pedagogik faoliyatning muhim ko‘rinishi bo‘lib, u quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi (2-rasmga qarang):

Ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonini loyihalash ikki darajada:

a) o‘qituvchi faoliyati darajasida (ta’lim jarayonining alohida qismlarini loyihalash);

b) ta’lim menedjeri faoliyati darajasida (ta’lim jarayonini yaxlit loyihalash) amalga oshiriladi.

Ta’lim jarayonini loyihalashda nafaqat har bir tarkibiy qism, balki ular orasidagi aloqalar ham modellashtiriladi hamda loyihalash qonuniyatlari loyihalash tamoyillarining nazariy asoslarini ishlab chiqishga, pedagogik faoliyat amaliyotida qo‘llashga zamin tayyorlaydi.

2-rasm. Ta’lim jarayonini texnologiyalashtirish bosqichlari

Innovatsion faoliyat – pedagogning o`z kasbini takomillashtirishdagi mavjud shakl va vositalarni egallashga ijodiy yondashuvini nazarda tutadi. Ta'limdagi innovatsiyalar va innovatsion pedagogik faoliyat haqida barqaror va hammaga ma'qul bo`lgan ilmiy tasavvurlar va tasniflar shu paytgacha mukammal tarkib topgan emasligini ham e'tirof etish lozim. Bunday holatning asosiy sabablaridan biri ta'limga yo`naltirilgan ilmiy bilimlar tizimlari o`rtasidagi qiyinchilik bilan engib o`tiladigan uzilishlardir[6]. Yana kattaroq sabab esa ta'limiy bilim va amaliy pedagogik faoliyat o`rtasidagi uzilishdir. O`qituvchi innovatsion faoliyatning sub'ekti va tashkilotchisi sifatida yangilikni yaratish, qo`llash hamda ommalashtirishda ishtirok etadi. U fandagi bilim, an'analardagi o`zgarishlar mazmunini va mohiyatini tahlil eta bilishi kerak. Innovatsion faoliyat tushunchasi innovatsiya, innovatsion jarayon kabi tushunchalar bilan chambarchas boq`liq[7]. Shu sababli bu tushunchalar mazmunini izoqlamasdan turib, innovatsion faoliyat mazmunini anglash mumkin emas. Innovatsiya -amaliyot va nazariyaning muhim qismi bo`lib, ijtimoiy-madaniy ob'ekt sifatlarini yaxshilashga yo`naltirilgan ijtimoiy sub'ektlarning harakat tizimidir . Bu q`oya nazariyasi mohiyatining yaratilishiga nisbatan turli yondashuvlar va fikrlar mavjud bo`lib, uning mohiyati borasida fanda yagona fikr mavjud emas.

Innovatsiyalar dolzarb, muhim ahamiyatga ega bo`lib, bir tizimda shakllangan yangicha yondashuvlar. Ular tashabbuslar va yangiliklar asosida tuq`ilib, ta'lim mazmunini rivojlantirish uchun istiqbolli bo`ladi, shuningdek, umuman ta'lim tizimi rivojiga ijobiy ta'sir ko`rsatadi. Innovatsiya-ma'lum bir faoliyat maydonidagi yoki ishlab chiqarishdagi texnologiya, shakl va metodlar, muammoni echish uchun yangicha yondashuv yoki yangi texnologik jarayonni qo`llash, oldingidan ancha muvaffaqiyatga erishishga olib kelishi ma'lum bo`lgan oxirgi natijadir. Bugun ta'lim tizimidagi innovatsiyalarni quyidagicha tasniflash ma'qullanmoqda:

Yuqorida bildirilgan fikrlarga tayangan holda shunday xulosaga kelish mumkin. O`rganib chiqilgan ilmiy ishlarning aksariyatida «innovatsion faoliyat» tushunchasiga ta'rif berilgan bo`lsada, bu sohada hammaga ma'qul keladigan va innovatsion faoliyatning to`liq mazmunini ochib beradigan yagona ta'rif yaratilmagan, shuningdek, bu faoliyatni shakllantirish jarayoniga nisbatan yagona yondashuv mavjud emas.

Xulosa qilib aytganimizda, innovatsion faoliyat – bu ilmiy izlanishlar, ishlanmalar yaratish, tajriba – sinov ishlari olib borish yoki boshqa fan-texnika yutuqlaridan foydalangan holda yangi texnologik jarayon yoki yangi takomillashtirilgan mahsulot yaratish bo`lib, uning progmatik xususiyati shundaki, u q`oyalar maydonida ham va alohida bir sub'ektning harakat maydonida ham amalga oshirilmaydi, balki bu faoliyatni amalga oshirish tajribasi kishilar hayotida hammabop bo`ladigan holdagina haqiqiy innovatsion hisoblanadi.

Innovatsion faoliyatning asl mazmuni amalda yangi texnologiyaning shakllanishi bo`lib, uning natijasi innovatsiya sifatida yuzaga kelgan ixtironi–loyihaga, loyihani – texnologiyaga aylantirishga yo`naltirilgan faoliyatdir. Innovatsion faoliyatda ilmiy tasavvurlar akademik ilm mantiqi bo`yicha tuq`ilmaydi, balki rivojlanish jarayonining modifikatsiyalari qo`llab-quvatlanishi natijasida rivojlanayotgan amaliyot mulohazasidan paydo bo`ladi.

REFERENCES

1. Ishmuhamedov R., Mirsalieva M “O‘quv jarayonida innovatsion ta’lim texnologiyalari” Toshkent 2014 y.
2. Ganieva M.A., Fayzullaeva D.M. Keys-stadi o‘qitishning pedagogik texnologiyalari to‘plami. Metodik qo‘llanma / Seriya “O‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi tizimida innovatsion texnologiyalar”. – T.: TDIU, 2013. – 95 bet.
3. Fayzullaeva D.M., Ganieva M.A., Ne’matov I. Nazariy va amaliy o‘quv mashg‘ulotlarda o‘qitish texnologiyalari to‘plami. Metodik qo‘llanma / O‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limida innovatsion ta’lim texnologiyalari seriyasidan – T.: TDIU, 2013. – 137 b.
4. Djumabaeva J. S., Sayfullaeva R. R., Mamatova D. B. Modern Methods Of Teaching English In Preschool Institutions //Journal of Positive School Psychology. – 2022. – Т. 6. – №. 3. – S. 1735–1742-1735–1742.
5. Djumabaeva Jamila Sharipovna Plesionimiya i graduonimiya v angliyskom i uzbekskom yazыkax // European journal of literature and linguistics. 2015. №2. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/plesionimiya-i-graduonimiya-v-angliyskom-i-uzbekskom-yazykah (data obraщeniya: 30.05.2023).
6. Нарзиев Ш. М. Рахимова Азиза Хусан Кизи Применение и анализ педагогических методов в учебном процессе. – 2021.
7. Murtozaevich N. S. et al. STRENGTH EXERCISES FOR PHYSICAL WORK //Central Asian Journal of Theoretical and Applied Science. – 2022. – Т. 3. – №. 6. – С. 200-206.

TA’LIMDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING USULLARI VA AFZALLIKLARI

Qo’yliyeva Fotima Ulug’bek qizi
Nizomiy nomidagi TDPU, Boshlang‘ich ta’lim 1-kurs magistri
Email: kuyliyevafotima@gmail.com, +998947557177

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994042

Annotatsiya. *Bugungi XXI asr talablaridan biri bo’lgan, axborotlashtirish, jamiki sohalarni qamrab olmoqda. Jumlada, ta’lim tizimini ham. Ushbu maqolada axborotlashtirishning mohiyati va uning ta’lim sohasiga ta’siri haqida so’z yuritiladi.*

Kalit so’zlar*: axborotlashtirish, texnologiya, ta’lim, kognitiv, AKT.*

Jamiyatni axborotlashtirishda ta'lim tizimi alohida rol o'ynaydi, chunki ta'lim, bir tomondan, axborot iste'molchisi, boshqa tomondan, yangi axborot texnologiyalarini yaratuvchisi vazifasini bajaradi. Axborot bilan ishlash qobiliyati zamonaviy inson uchun ustuvor vazifalardan biriga aylanganligi sababli, ta'lim tizimi o’quvchida maktabdan boshlab tanqidiy fikrlash qobiliyati (tanqidiy fikrlash bilim, tushunish, qo'llash, tahlil qilish, sintez qilish, baholash bilan tavsiflanadi) ni shakllantirishga mo'ljallangan.

Ta'lim, fikrlashning moslashuvchanligi, ma'lumotlarning katta oqimida harakat qilish qobiliyati inson hayoti davomida muhim qadriyatlarga aylanadi. Xuddi shu qadriyatlar jamiyat uchun ham muhimdir, chunki fan, madaniyat, ishlab chiqarish, umuman, barcha sohalarda texnologiyalarning jadal rivojlanishi texnologiyalarga xizmat ko'rsatishda ham o'qimishli odamlarning ijodiy salohiyatidan foydalanishni o'z ichiga oladi. Shuning uchun ta'limni axborotlashtirish jamiyatni axborotlashtirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaraladi. Shu o’rinda axborotlashtirish qaysi jarayonlarni o’z ichiga olishini ko’rib chiqsak.

Ta'limni axborotlashtirish deganda esa ta'lim sohasini o'qitish va tarbiyalashning psixologik-pedagogik maqsadlarini amalga oshirishga yo'naltirilgan va qulay, bundan tashqari,

zamonaviy IQ texnologiyalarini ishlab chiqish va ulardan maqbul foydalanish metodologiyasi, texnologiyasi va amaliyoti bilan ta'minlash jarayoni tushuniladi. AKTdan, xususan, o'quv maqsadlari uchun dasturiy vositalardan foydalanishning maqsadga muvofiqligi ularning o'quv ma'lumotlarini vizualizatsiya qilish vositasi, ob'ektiv dunyo haqidagi bilimlarni rasmiylashtirish vositasi, o'lchash vositasi sifatida ishlatilishi bilan belgilanadi.

Axborotlashtirish vositalaridan foydalanish ta'lim faoliyatining barcha sohalarida oqlanadi deb o'ylamaslik kerak. Ko'p hollarda bu haqiqatan ham shunday. Shu bilan birga, ta'limni axborotlashtirish ham salbiy tomonlarga ega. Ta'limni axborotlashtirishning ijobiy va salbiy omillarini har bir o'qituvchi bilishi va amaliy ishlarida hisobga olishi kerak. Maktab o'quvchilarini tayyorlash tizimida AKT vositalaridan foydalanish maktabning pedagogik va tashkiliy faoliyatini quyidagi muhim imkoniyatlar bilan boyitishga olib keladi. Jumladan, informatika va axborot texnologiyalari bilan bog'liq yangi o'quv fanlari va yo'nalishlarini joriy etish hamda ularni rivojlantirish, individualizatsiya va differentsiatsiyani oshirish orqali o'rganish samaradorligini oshirish, ta'lim tizimini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish.

Biroq, ta'limning barcha shakllarida AKT vositalaridan foydalanish bir qator salbiy muammolarni ham yuzaga chiqaradi.

- ta'limni individualizatsiya qilish o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasida o'quv jarayonida cheklangan jonli muloqotni minimallashtiradi. Ularga vaqtlarning katta qismini kompyuter bilan o’tkazadi, natijada, inson tafakkurini faollashtirish organi-nutq uzoq vaqt davomida to’xtaydi;
- ijtimoiy aloqalar kamayadi, ijtimoiy o'zaro ta'sir va aloqa amaliyoti kamayadi, bu individualizmga olib keladi;
- Displey ekranida namoyish etilayotgan belgilar tizimidan tubdan far qiladigan mantiqqa ega bo’lgan amaliy harakatlar tizimiga o’tish, ya’ni bilimlarni amalda qo’llash muammosi (psixologik tilda - fikrdan harakatga o'tish muammosi);
- inson bir vaqtning o'zida faqat yetti xil toifani ishonchli eslab qolishi va ishlashi mumkinligi sababli, bir vaqtning o'zida har xil turdagi ma'lumotlarni namoyish qilganda o'tkazib yuborilishiga olib keladi;
- internetga ulanish muammosi ta'lim va tarbiya samaradorligini oshirishga umuman mos kelmaydi;

O'quv jarayonida AKTdan foydalanishning pedagogik maqsadga muvofiqligi o’quvchi shaxsini rivojlantirish maqsadlari bilan belgilanadi. Masalan, interfaol doska bilan jihozlangan sinf darsini olaylik. Bunday darsdagi o'qituvchi o'zida mavjud bo'lgan uslubiy texnikaning deyarli barcha arsenalini saqlab, uni AKT imkoniyatlari bilan bir necha bor ko'paytirishi mumkin. Buning uchun, birinchi navbatda, dars tarkibiga osongina kiritilishi mumkin bo'lgan o'quv maqsadlari uchun elektron vositalar kerak.

Xulosa qilib aytganda, ta’lim jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga, ijodiy izlanish va mantiqiy fikrlashlarini kengaytirish bilan birga ularni darslarda o‘rganganlarini hayot bilan bog‘lash hamda darsga qiziqishlarini oshirishga yordam beradi. O‘qituvchilarning bunday zamonaviy talablar asosida yaratilgan sharoitlardan samarali foydalanib, darslarni ilg‘or pedagogik hamda axborot kommunikatsiya texnologiyalari asosida tashkil etilishi ta’lim-tarbiya jarayonini sifatini va dars avvalida ko’zlangan natijaga erishishni kafolatlaydi. Biroq, yuqorida aytib o’tilgan muammolarga duch kelmaslik zarur.

REFERENCES

1. Пегов А. А., Маст Е. Г. “Использование современных информационных и коммуникационных технологий в учебном процессе” (курс кратких лекций). Россия. 2010 г. 3-4- стр.
2. Yo‘ldashev J. G., Usmonov S.A. “Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish”. – T: Fan va texnologiya, -2008.
3. Isamatova Sh.B. “Boshlang’ich sinflarda o’qitishning zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish afzalliklari”.- 2020-y.
4. Norbekov D.K, Mardonqulov J.A. “Boshlang'ich ta'limda AKT dan foydalanish".
5. А. А. Халиков. Р. М. Садыков. “Формирование педагогических способностей будущего учителя начальных классов”. Молодой ученный.- 2016 г.

TA’LIM TIZIMIDA BOSHLANG‘ICH TA’LIMNING O‘RNI VA AHAMIYATI

Shukurullayeva Nodira
Urganch davlat universiteti Pedagogika fakulteti 2-bosqich talabasi

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994075

Annotatsiya. *Ushbu maqolada mamlakatimizdagi ta’lim tizimining tutgan o‘rni hamda ta’lim tizimining rivojlanishida boshlang‘ich ta’limning qanchalik muhim ahamiyat kasb etishi haqida ma’lumotlar keltirilib o‘tiladi. Shuningdek, boshlang‘ich ta’limga innovatsion yondashuvning naqadar samarador ekanligi haqidagi bir qancha ma’lumotlar va fikrlar ham o‘quvchilar e’tiboriga havola etiladi.*

Kalit so‘zlar: *pedagogik texnologiya, boshlang‘ich ta’lim, reja, kuzatuvchanlik, ot, fe’l, sifat, son.*

KIRISH. Hozirgi globallashuv jarayonida pedagog kadrlarning oldiga qo‘yiladigan asosiy talab fikrlash doirasi keng bo‘lgan, ilmiy dunyoqarashi shakllangan, ma’lumotlar oqimidan o‘ziga kerakli bo‘lganlarini saralab olish qobiliyatiga ega bo‘lgan yoshlarni tarbiyalash vazifalarini qo‘ymoqda. Hozirgi davrda zamon chig‘irig‘idan omon chiqishning asosiy va yagona yo‘li ta’lim tizimini kundan kunga rivojlantirish hisoblanadi.

Birinchi Prezidentimiz I. A. Karimovning: “Aql-zakovatli, yuksak ma’naviyatli kishilarni tarbiyalay olsakkina, oldimizga qo‘ygan maqsadlarga erisha olamiz, yurtimizda farovonlik va taraqqiyot qaror topadi”, - degan fikri zamonaviy ta’li konsepsiyalari asosida ta’lim-tarbiya jarayonini yuksaltirish, milliy g‘oyani ro‘yobga chiqaradigan barkamol avlodni voyaga yetkazish davlatimizning eng muhim vazifalaridan biri ekanligini ko‘rsatadi.[1]

Mazkur vazifani, ya’ni har tomonlama rivojlangan barkamol avlodni voyaga yetkazish vazifasini ro‘yobga chiqarish uchun bir qancha chora-tadbirlar amalga oshirilgan. Buning yaqqol dalili sifatida “Ta’lim to‘g‘risidagi qonun”ni keltirishimiz mumkin. Ta’lim tizimini rivojlantirish jamiyat taraqqiyotining ustuni ekanligini anglab yetgan xalq rivojlanishga yuz tutadi.

ASOSIY QISM. Asosiy maqsadimiz ta’lim tizimini rivojlantirish ekan, xo‘sh, bu yo‘lda nimalar qila olamiz? Dastlab, mazkur tizimning asosiy bo‘g‘inlarini aniqlab olishimiz lozimdir. Bu o‘rinda esa ta’limning asosiy bo‘g‘ini sifatida boshlang‘ich ta’limni e’tirof etishimiz lozim. Boshlang‘ich ta’lim bu nafaqat ta’lim tizimining, balki jamiyatning asosiy fundamenti hisoblanadi. Bugungi kunda, ya’ni axborotlashish asrida aqliy faoliyat, xususan, pedagogik faoliyat yuritayotgan barcha mutaxassislar ta’lim mazmuni, metodlari, qouniyatlari, ta’limni tashkil qilish shakllari, pedagogik texnologiyalar va ularning turlarini, ularni dars jarayonida qo‘llay bilishi, ya’ni sodda qilib aytganda, kuchli intellekt va tajribaga ega bo‘lishlari lozim.

Shu o‘rinda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bir qator xususiyatlari bilan tanishishimiz lozim. Chunki boshlang‘ich ta’limning ta’lim tizimida qanchalik muhim o‘rin tutishini o‘rganish uchun mazkur davrda, ya’ni boshlang‘ich ta’lim jarayonida bolalarning qaysi xususiyatlari qay darajada rivojlanishini bilib olish zarur.

Maktabga kelish arafasida bolaning so‘z boyligi o‘z fikrini bayon qila oladigan darajada ortadi. Boshlang‘ich sinf yoshidagi bolalar nutqi, asossa, ot, fe’l, sifat, son va bog‘lovchilardan iborat bo‘ladi. Bola butun bolalik davrida nutqni jadal ravishda egallab borib, nutqni o‘zlashtirishi ma’lum bir faoliyatga aylana boradi. Mazkur yoshdagi bolalarning yana bir o‘ziga xos xususiyati bola nutqida o‘z fikrini bayon etibgina qolmay, balki o‘z suhbatdoshining

diqqatini o‘ziga jalb qilish uchun ham gapiradilar. Bu jarayonda ularda kelajakda o‘z kasbida erkin ishlash ko‘nikmalari, fikrlarini bayon eta olish ko‘nikmalari ma’lum darajada shakllanadi.

Bu davrda yozma nutq ham shakllana boshlaydi. Yozma nutq jumlalarni to‘g‘ri tuzish va so‘zlarni to‘g‘ri yozishga ma’lum talablar qo‘yilganligi bilan xarakterlanadi. Bola so‘zlarni qanday eshitgan bo‘lsa, shundayligicha yozmasligini bilishi, ularni to‘g‘ri talaffuz etishga va yozishga o‘rganishi zarur. Yozma nutqni egallash asosida bolalarda turli matnlar haqidagi ma’lumotlar yuzaga keladi. Bu davrda yozma nutq endigina shakllana boshlagani bois, bolada o‘zi yozgan fikrlarni, so‘z va harflarni nazorat etish malakasi hali rivojlanmagan bo‘ladi. Lekin unga ijod qilish imkoniyati beriladi. Ushbu mustaqil ijodiy ish maktab yoshidagi o‘quvchilarda berilgan mavzuni anglash, uning mazmunini aniqlash, fikrini bayon etish uchun ma’lumot to‘plash, muhim jihatlarini ajratib olish, uni ma’lum ketma-ketlikda bayon etish, reja tuzish malakasini yuzaga keltiradi. Jumlalarni to‘g‘ri tuzish, aynan shu mazmunga mos so‘zlarni topish va ularni to‘g‘ri yozish, tinish belgilarini to‘g‘ri qo‘yish, o‘z holatlarini topa olish va to‘g‘rilash aqliy rivojlanishning ko‘rsatkichlaridan hisoblanadi.

Boshlang‘ich ta’limdagi o‘qish faoliyati kichik maktab yoshudagi o‘quvchining aql-idroki, sezgirligi, kuzatuvchanligi, eslab qolish va esga tushirish imkoniyatlarining rivojlanishi uchun muhim shart-sharoitlar yaratadi, hisoblash malakalarini shakllantiradi. Ta’lim jarayonida ularning bilimlar ko‘lami kengayadi, qiziqishlari ortadi, ijodiy izlanish qobiliyati rivojlanadi, ularda tafakkurning faolligi, mustaqilligi ortadi, aqliy imkoniyatini ishga solish vujudga keladi. Mazkur yoshdagi bolalar o‘z idroklarining aniqligi, ravonligi, o‘tkriligi bilan boshqa yosh davlaridagi insonlardan farq qiladi. Ular har bir narsaga berilib, o‘ta sinovchanlik bilan qarashlari sababli idrokning muhim xususiyatlarini o‘zlashtirish qobiliyatiga ega bo‘ladilar.

7 – 10 yoshdagi o‘quvchining idroki, uning xatti-harakati, o‘yini va mehnat faoliyati bilan bevosita bog‘liqdir. O‘quvchi o‘zining ehtiyoji, mayli, qiziqish va intilishi, turmush sharoitiga mos ravishda, shuningdek, o‘qituvchi tavsiya etgan narsalarni idrok qila oladi. Shu sababli mazkur davrda, ya’ni boshlang‘ich sinfda o‘qituvchi bolalarga to‘g‘i yo‘nalish berishi. Ularning qobiliyatlaridan kelib chiqqan holda kelajakdagi kasbiga to‘g‘ri yo‘naltirishi lozim. Agar boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilar bilan ishlash jarayoni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yiladigan bo‘lsa, bu o‘quvchilarning kelajakdagi ta’lim olish jarayoniga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Birinchi sinfga kelgan bola predmetlarning rangi, shakli va kattaligini, ularni makonda joylshishini bilish bilan birga, ularni taqqoslay oladi. Maktabda muvaffaqiyatli o‘qish uchun bola sensor rivojlanganlik darajasining yuqori bo‘lishi juda zarurdir. Maktab yoshiga kelib, normal rivojlanayotgan bola rasm va suratlar real hayotni aks ettirayotganligini yaxshi tushunadilar. Shuning uchun ham surat va rasmlarda nimalar aks etganini real hayotga taqqoslagan holda bilishga harakat qiladilar. Bola rasmlarda atrofdagi, hayotdagi narsalarning kichiklashtirib tasvirlanganini anglay biladilar. Bu tasvirlar bolalarda estetik va badiiy didni rivojlantiradi. Chunki bola shu rasmlar orqali olam go‘zalligini, uning turfa ranglardan iborat ekanligini anglaydi, ajratadi va o‘z munosaabtini bildira oladi. Mazkur xususiyat bolada o‘z didiga ko‘ra kyim tanlash, hammaning ham fikriga qo‘shilmasdan, o‘z mustaqil fikrlarini erkin va ravon ifodalash, o‘zi uchun qulay sharoit yaratish qobiliyatlarini shakllantiradi. Bu esa bolaning kelajakdagi hayotida ancha katta rol o‘ynaydi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida diqqatni irodaviy zo‘r berish bilan boshqarish va vaziyatga moslash imkoniyati yaxshi bo‘lmaydi. Buning asosiy sababi, ularda ixtiyoriy diqqatning kuchsizligi va beqarorligidir. Bolalarda ixtiyorsiz diqqat ko‘proq rivojlangan bo‘ladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quv materallarining yaqqolligi, yorqinligi, jozibadorligi o‘quvchida beixtiyr his-tuyg‘ular uyg‘otadi, irodaviy zo‘riqishsiz, osongina fan asoslarini egallashga imkon beradi. Boshlang‘ich ta’limda turli metodlar, usullar orqali o‘quvchilarni fan materiallariga jalb qilishga, ularni har tomonlama rivojlantirishga xizmat qiladi.

XULOSA. Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, boshlang‘ich ta’lim jarayoni ta’lim tizimida juda katta ahamiyatga egadir. Mazkur jarayonni tashkil etish ham ancha katta mas’uliyatni o‘qituvchi zimmasiga yuklaydi. Boshlang‘ich ta’limdan keyingi ta’lim jarayonlarida o‘quv-ta’lim ishlarini tashkil etish, ularni muvaffaqiyatli yo‘lga qo‘yish bevosita mazkur jarayon bilan bog‘liq ekanligini yuqoridagi ma’lumotlardan kelib chiqib bemalol e’tirof etishimiz mumkin.

REFERENCES

1. I. A. Karimov. Jamiyatimiz mafkurasi xalqni – xalq, millatni – millat etishga xizmat etsin. – Toshkent, “Sharq”, 1998.
2. M. G. Davletshin va boshqalar. Yosh va pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2007.
3. N. Atayeva va boshqalar. Umumiy pedagogika. – Toshkent: “fan va texnologiya”, 2012.

TALABALARDA MANTIQIY FIKRLASHNI SHAKLLANTIRIISHNING PEDAGOGIK SHARTLARI

Utayeva N.N.
T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston Pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti doktaranti

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994085

Annotatsiya. *Bu maqolada talabalarda mantiqiy fikrlashni shakllantiriishning pedagogik shartlari keltirlgan.*

Kalit so‘zlar: *tafakkur, mantiqiy fikrlash, qobiliyat, ijodiy, kreativ, abstrakt.*

Fikrlash, mulohaza qilish, atrofdagi jarayon hodisalarni mantiqiy tahlil qilish bu kognitiv jarayondir. Kognitiv jarayonlar ma`lumotlarni qabul qilish, saqlash, ularni ko`paytirish tahlil qilish kabilardir. Bularga insonlarning qobiliyatlari va iste`dodlari kiradi. Ma`lumki faqat inson ongli fikrlash, tahlil qilishga qodir. Insongina sabab-natija munosabatlarini kuzatgan holda izchil mantiqiy mulohazalar quradi. Bu qobiliyat insonga tug`ilgandan berilmaydi, lekin bu zarur, chunki usiz rivojlanish va o'rganish mumkin emas.

Bu borada evropalik olim S.L. Rubinshteyn o`ylamay urib dunyoni anglashimizning iloji yo`q degan g`oyani ilgari surgan holda: “Fikrlash - sezgilar va idroklarni o‘zaro bog‘laydi: solishtiradi, ularni qarama-qarshi qo‘yadi, munosabatlarni ochib beradi, farqlarni ko`rsatadi; munosabat va tushunish ular orqali voqelik hodisalarning mohiyatini chuqurroq anglashni imkonini beradi” [1].

Insonda mantiqiy tafakkur rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari va uni shakllantirish masalalari ta`limda ham doimo dolzarb masala sifatida qaralgan. Chunki jamiyatni tashkil qiluvchi insonlar mantiqiy tafakkurlasa o`sha jamiyatda yuqori ko`rsatkichdagi progress bo`ladi. Bir qator psixolog va pedagoglar mantiqiy tafakkurni rivojlantirishni o'ziga xos xususiyatlari L.S. Vygotskiy, P.Ya. Galperin, V.V. Davydov, L.V. Zankov, N.B. Istomin, P.G. Lubochnikov, R.S. Nemov,L.Yu. Ogerchuk, S.L. Rubinshteyn, N.F.Talizina, O.K. Tixomirov va boshqalar o‘rganganlar.

Shuningdek, evropalik olimlar Zak, Yu.M. Kolyagin, L.M. Likhtarnikov, L.G. Peterson, D. Poya, G.I. Sarantsev, L.M. Fridmanlar mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda nostandart topshiriqlardan foydalanish juda yaxshi samara berishini o`z ilmiy izlanishlari orqali isbotlaganlar.

Lekin, yuqorida keltirilgan olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarga qaramay, hozirgi kunda nostandart vazifalar yordamida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish muammosi amalda etarlicha ko'rib chiqilmagan.

Bu esa bugungi kunda zamon talablarini shiddat bilan yangilanishi, kadrlar sifatiga bo`lgan talablarning oshishi oliy ta`lim tizimida tahsil olayotgan talabalarda mantiqiy tafakkurini rivojlantirish orqali ularni ijodiy va kreativ sifatlarini rivojlantirish zaruriyati dolzarbligini belgilaydi.

Buyuk chex pedagogi Ya.A. Komenskiy ham ta`lim jarayonida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish juda samarali deb hisoblagan. Uning fikricha, talabalar ma`lumotlarni bilishi, ko`rishi va xulosalar bilan tanishishi juda ham muhim. Xulosa bolaning hayotiy tajribasi bilan bog'liq bo'lishi kerak, shundagina ular unga tushunarli bo'ladi [2].

Mantiqiy fikrlash kelib chiqishiga ko`ra vizual-samarali, vizual-majoziy, mavhum-mantiqiy va og'zaki-mantiqiy fikrlash bilan farqlanadi. Ularning har biri o'ziga xos xususiyatga ega.

Vizual-samarali fikrlash voqelik ob'ektining moddiy, jismoniy o'zgarishiga asoslanadi: muammoni hal qilishda, inson ob'ektning xususiyatlarini tekshiradi, tahlil qiladi va uni o'zgartiradi.

Vizual-majoziy fikrlash bilan inson endi haqiqiy, jismoniy harakatlarni bajarmaydi, unga vaziyatni, nostandart vazifani o'z ongida tasavvur qilish va tarkibiy ob'ektlar bilan muayyan harakatlarni bajarish kifoya. Bu jarayonda xotira muhim rol o'ynaydi.

Og'zaki-mantiqiy fikrlash uchun aniq belgilangan nutq muhim, uning davomida odam murakkab mantiqiy konstruktsiyalardan foydalanadi va qaysi aqliy operatsiyalarni mohirona bajarishga yordam beradi.

Og'zaki-mantiqiy fikrlash amaliy harakatlarni majoziy tasvirlar bilan birlashtirishga imkon beradi.

Abstrakt-mantiqiy fikrlashni eng yuqori deb hisoblash mumkin, ammo undan uzoqdir fikrlashning yakuniy shakli. Vazifa ustida ishlayotganda, u odamga ob'ektning muhim xususiyatlarini muhim bo'lmagan narsalardan ajratishga, hisobga olishga imkon beradi.

Shveysariyalik pedagog G.Pestalozzi va rus olimi K.D.Ushinskiy ham vizual o'rganish ta`rifdoridir. Ularning qarashlaricha taqqoslash, tahlil qilish, bayonotlar qurish aniq misollar, nostandart vazifalar bo'yicha amalga oshirilishi kerak, deb ta'kidlaydilar. Mantiqiy rivojlanish fikrlash o'qitishning asosiy vazifasiga aylanishi kerak, chunki mantiq har tomonlama rivojlangan shaxsni shakllantirishga yordam beradigan eng muhim fanlardan biridir [2].

Mantiqiy fikrlash, L.A. Venger, muammoni hal qilishda odamning bosib o'tadigan yo'lidir. Ushbu qaror qabul qilinadi avval tushunchalarda, so'ngra xulosalarda shakllanadigan o'tmish tajribasining asosi [3].

Bu borada oliy ta`lim muassasalarining texnologik ta`limy yo`nalishida tahsil olayotgan talabalarda mantiqiy tafakkurini rivojlantirish juda muhim. Ularda mantiqiy tafakkurini rivojlantirish orqali ijodiy va kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishga erishiladi. Buni amalga oshirish uchun quyidagilarni:

1) birinchi navbatda, ta`lim jarayonida berilayotgan ma`lumotlar orqali fikrlashni rivojlantirish jarayonining davomiyligini amalga oshirish;

2) ikkinchidan, talabalarni o`zlarini ham ushbu jarayonni amalga oshirishda faollikka undash va buni shaxsiy qadriyatga aylantirish;

3) uchinchidan, ta`lim jarayonida talabalarga berilayotgan ma`lumotlar kichik qismlarda, mantiqiy ketma ketlikda, uzviylikda berilishi;

4) to`rtinchidan, talabalarga mantiqiy qonuniyatlarning o`zi, texnikasi haqida tushunchalar berish kerak.

Yuqori ko`rsatilganlar hisobga olingan holda mashg`ulotlarni tashkil etilishi texnologik ta`limy o`nalishi talabalarida ya`ni talabalarda bo`lajak texnologik ta`lim o`qituvchilarida mantiqiy ko'nikmalarni rivojlantirishga hamda o'zlashtirgan mantiqiy fikrlash usullarini mustaqil ravishda o`zlari ham qo`llay olish imkonini beradi.

Bu borada olim N.Muslimov bo‘lajak texnologik ta’lim o‘qituvchilarida ijodiy tafakkurni rivojlantirish uchun oliy ta’lim muassasalarida o‘quv jarayonida talabalarni mustaqil izlanishga undaydigan topshiriqlarni berish maqsadga muvofiq, deb hisoblaydi[4].

Bo`lajak texnologik ta`lim o`qituvchilari mantiqiy fikrlashning mohiyatini yaxshiroq tushunishlari uchun uning tuzilishini bilishingiz lozim:

1) motivatsion-maqsadli komponent - mantiqiy fikrlashni rivojlantirish emas ichki motivlarsiz amalga oshirilishi mumkin;

2) mazmun komponenti - ko'pgina omillarga bog'liq bo'lgan ta'lim faoliyati natijalari: bilimning chuqurligi, hajmi, izchilligi, amaliy ko'nikmalar.

3) operatsion-funktsional komponent - bu usullar, usullar,vazifalarni hal qilish uchun zarur bo'lgan operatsiyalar;

4) refleksiv komponent - fikrlash jarayonining amalga oshirilgan nazorati.

Xulosa. Yuqoridagilarni umumlashtirib, biz mantiqiy fikrlash fikrlash murakkab kognitiv jarayon degan xulosaga keldik. Bo`lajak texnologik ta`lim oqituvchilarini mantiqiy tafakkurini rivojlantirish orqali ta`lim jarayonining sifatiga ijobiy ta`sir ko`rastish mumkin. Bunda talabalarda tahlil qilish, sintez qilish, taqqoslash, umumlashtirish, muhokama qilish kabi jihatlarini rivojlantirish muhim hisoblanadi. Shuningdek, oliy ta`lim muassalarida tehsil olayotgan bo`lajak texnologik ta`lim o`qituvchilarini mantiqiy fikrlashni rivojlantirish uchun pedagogik va uslubiy ishlarni unumli, tizimli tashkil etish zarur.

REFERENCES

1. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург: Питер, 2000.
2. Коменский Я.А. Великая дидактика. Москва: Педагогика, 1982.
3. Алексеева О.В. Логическая подготовка младших школьников при обучении математике. Диссертатsiя … кандидата педагогических наук. Москва, 2000.
4. Муслимов Н.А. ва бошқалар. Касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси / Монография. – Т.: “Фан ва технология” нашриёти, 2013.

OLIY TA’LIMDA MUSTAQIL TA’LIMNI DASTURIY MAXSULOTLAR ORQALI TASHKIL ETISH, BOSHQARISH VA NAZORAT QILISH

Muratov Xusan Xolmuratovich
CHDPU, Tasviriy san’at kafedrasi dotsent v.b.
x.muratov@cspi.uz +998994773984

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994092

Annotatsiya. *Tasviriy san’at fanlaridan talabalarning mustaqil ta’limini tashkil etish va boshqarish mehanizmini ishlab chiqish. Elektron darsliklar, dasturiy maxsulotlar orqali tasviriy san’at fanlaridan talabalar mustaqil ta’limini tashkil etish va boshqarish samaradorligiga erishish. Oliy ta’lim muassalarida tasviriy san’at ta’lim tizimidagi me’yoriy-huquqiy hujjatlar, fan dasturlarini qayta ko‘rib chiqish, o‘quv dasturlari mazmuniga zamonaviy ta’lim texnologiyalarini singdirish, fanlararo aloqadorlikning nazariy-metodologik asoslarni rivojlantirish hamda ta’lim oluvchilar amaliy va mustaqil faoliyatlarini takomillashtirish haqida so’z boradi.*

Kalit so’zlar: *axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, kompetensiya, elektron ta’lim, elektron ta’lim resurslari, multimedia, multimediali o‘qitish, interaktiv.*

Ta’lim sohasidagi islohotlar jamiyat ravnaqi va taraqqiyotiga ijobiy ta’sir qilmoqda. Rivojlangan mamlakatlarning intellektual salohiyatini oshirish davlat ta’limi standarti, malaka talablarida qo‘yilgan talablarga javob bera oladigan, yetuk, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashning muhim omili hisoblanadi. O‘qitish samaradorligini oshirishda axborot texnologiyalarining joriy qilinishi ta’limda istiqbolli vazifalar yechimini ta’minlashga nisbatan dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Xalqaro talablar asosida yuqori malakali, kreativ fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan kadrlar tayyorlash strategik maqsad sifatida belgilab olindi. Talabalarni mustaqil va ijodiy faoliyatga yo‘naltirish, ularni zarur bilim va ko‘nikmalarni egallashga bo‘lgan mas’uliyatini oshirish, oliy ta’limda belgilangan ma’lum bir me’yorlarni qayta ko‘rib chiqishni taqozo etadi. Bu borada zarur qadamlar qo‘yildi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 31 dekabrdagi “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonini tashkil etish bilan bog‘liq tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 824-son Qarori bilan tasdiqlangan “Oliy ta’lim muassasalarida o‘quv jarayoniga kredit-modul tizimini joriy etish tartibi to‘g‘risida nizom”da mustaqil ishlarga ajratiladigan soatlar miqdori oshirilib, uning ulushi bakalavriatda umumiy o‘quv yuklamasining 50-60 foiz, magistraturada esa 60-70 foizni tashkil etishi belgilab qo‘yildi. Xususan, pedagogika oliy o‘quv yurtlarining 60111200-Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi ta’lim yo‘nalishida o‘quv auditoriya soatlari 1870 soatga qisqarib, mustaqil ta’lim soatlari 16,3% ga ortgan.

Belgilangan mazkur tartib oliy ta’lim muassasalarida talabalar mustaqil ishini samarali tashkil etish va nazorat qilish mexanizmini tubdan takomillashtirishni taqozo etmoqda.

Dunyoning yetakchi ilmiy ta’lim muassasalarida innovatsion yondashuvlar asosida talabalarni mustaqil ta’lim olishga o‘rgatish, mustaqil ta’limni tashkil etish, boshqarish va nazorat qilish zarurligi, mustaqil ta’limning amaldagi mexanizmlaridagi bo‘shliqlar, tizimdagi nomuvofiqlik kabi bir qancha muammolar bo‘yicha qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Bu o‘z navbatida talabalarda mustaqil ta’lim olish faoliyati xususiuatlari, uning mohiyati, tashkil qilish tamoyillari, mazmuni va metodlari bo‘yicha mavjud yondashuvlarni yanada chuqur tadqiq

qilishni taqozo qiladi. Bunda axborot komunikatsiya texnologiyalari orqali mustaqil ta’limni tashkil etish, boshqarish o‘qitish samaradorligini oshirish hamda bo‘lajak kadrlarni iste’molchilar talabiga muvofiq maqsadli tayyorlash pedagogik jarayonning barcha subektlari kompetensiyalarini rivojlantirish zaruratini belgilamoqda.

Resrublikamizda fan, ta’lim va ishlab chiqarish intagratsiyasiga mos ravishda talaba shaxsini kompetensiyaviy imkoniyatlarini mustaqil ta’lim orqali yanada takomillashtirish, kompetentli kadrlarning innovatsion faoliyatini dasturiy maxsulotlar, mediatalim, interaktiv ta’lim texnologiyalarida amalga oshirish zarurati kuchaymoqda. Bu esa, oliy ta’lim muassalarida tasviriy san’at ta’lim tizimidagi me’yoriy-huquqiy hujjatlar, fan dasturlarini qayta ko‘rib chiqishni, o‘quv dasturlari mazmuniga zamonaviy ta’lim texnologiyalarini singdirish, fanlararo aloqadorlikning nazariy-metodologik asoslarni rivojlantirish hamda ta’lim oluvchilar amaliy va mustaqil faoliyatlarini takomillashtirishda uning tatbig‘ini oshirish muammosini har tomonlama chuqur tadqiq qilishni taqozo qilmoqda.

Muammoga doir ko‘plab ilmiy va pedagogik tadqiqotlar amalga oshirilganiga qaramay, talabalarning mustaqil fikr yuritish qobiliyatlarini rivojlantirish va ularni jahon standartlariga javob beradigan mutaxassis kadr qilib tayyorlashda mustaqil ta’limni takomillashtirish, axborot kommunikatsiya texnologiyalari asosida tashkil etish, boshqarish, nazorat qilish hamda baholashga ahamiyat berilmagan, mehanizmlari ishlab chiqilmagan.

Tasviriy san’at fanlaridan talabalarning mustaqil ta’limini tashkil etish va boshqarishga munosabatni aniqlash maqsadida turli hududlardagi uchta OTMning 6011200-Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi ta’lim yo‘nalishi kunduzgi ta’lim shakli 2 va 3 kurs talabalari o‘rtasida so‘rovnoma o‘tkazildi. Mazkur so‘rovnomada umumiy 402 nafar respondent ishtrok etdi. Mazkur so‘rovnomadan quyidagi xulosalarga kelindi:

- Talabalar mustaqil ishini nazorat qilishga ijodiy asosda yondashilmayapti. O‘quv rejalarida auditoriya soatlariga nisbatan auditoriyadan tashqari mustaqil ta’limga ko‘proq vaqt ajratilayotganiga qaramasdan, ko‘pincha bu vaqt talabalar tomonidan o‘quv faoliyatidan tashqaridagi “bo‘sh vaqt” sifatida qabul qilinmoqda. Bunda auditoriyadan tashqari mustaqil ta’limning soatlari haftalik kesimda rejalashtirilmayotgani va nazorat qilmasligi, rag‘batlantirish choralarining yetarli emasligi asosiy o‘rin tutyapti. So‘rovda ishtirok etgan talabalarning aksariyati mustaqil ishlar bahosining umumiy bahoga qo‘shilmayotgani, ba’zi o‘qituvchilargina umumiy ballga qo‘shayotganini ta’kidlagani ham mustaqil ishlarni rag‘batlantirish sust darajada ekanini ko‘rsatadi;

- auditoriyadan tashqari mustaqil ishlarni bajarishda talabalar tomonidan plagiat va o‘zlashtirish holatlari keng tarqalgan hodisa bo‘lib qolmoqda. Talabalar akademik halollik qoidasini buzishini tan olmoqda. Mazkur holat OTMlarda professor-o‘qituvchilar tomonidan talabalarga akademik halollik borasida yetarlicha tushuntirish ishlari olib borilmayotgani hamda mustaqil ishlarni antiplagiat dasturlari orqali tekshirish amaliyotining mavjud emasligi bilan bog‘liq. Mustaqil ishlarni hanuzgacha qo‘lyozma shaklda qabul qilish amaliyotining saqlanib qolganligi ham mazkur muammoni yanada chuqurlashtirmoqda;

- talabalarning auditoriyadan tashqari mustaqil ishlarini tashkil qilishda “oddiydan murakkabga” tamoyiliga amal qilinmayapti. Shu bilan birga, mustaqil ish mavzusi hamda usulini tanlashda talabaning qobiliyatlari va qiziqishlari hisobga olinmayapti;

- professor-o‘qituvchilarning yarmidan ko‘pi mustaqil ishlarni o‘quv kursining faqat nazariy masalalari bilan cheklangan holda tashkil etmoqda. Nazariy bilimlarni amaliyot bilan

bog‘lash, talabada real amaliy muammolar bilan ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish qoniqarli holatda emas;

- professor-o‘qituvchilarning yangi ilmiy manbalar bilan ishlash faolligi past darajada qolmoqda. Bu ham, o‘z navbatida, talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etishda ilmiy va innovatsion bo‘shliqlarni yuzaga keltiradi;

- Mustaqil ta’limni tashkil qilish, boshqarish, nazorat qilish hamda baholashda deyarli innovatsion, interaktiv o‘yinli dasturiy ta’minotlardan, axborot kammunikatsiya texnologiyalaridan foydalanilmasligi ma’lum bo‘ldi.

Rivojangan xorijiy OTMlarda Talaba bir hafta davomida o‘rtacha 10-15 soat auditoriya darslarida, 25-30 soat auditoriyadan tashqari mustaqil ishlar bilan band bo‘ladi. Professor-o‘qituvchilar faoliyatini “o‘qitish”dan ko‘ra ko‘proq “o‘rgatish”ga tomon yo‘naltiradi, bu esa talabalarning kasbiy o‘zini o‘zi takomillashtirishga bo‘lgan mas’uliyatining ortishiga turtki beradi. Talabalarning mustaqil ijodiy ishlari antiplagiat orqali originalligi tekshirilib undan so‘ng baholanadi. Mustaqil ta’lim topshiriqlari xususiyatiga ko‘ra moslashuvchan bo‘lib, ayrimlari onlayn tashkil etiladi hamda boshqariladi va bu yuqori samara beradi. Mustaqil ta’limni tashkil etish, boshqarish, nazorat qilish va baholashda o‘yinli platformalar, raqamli va mediata’lim vositalaridan faol foydalanadi.

Oliy ta’limda mustaqil ta’limni yuqori saviyada tashkil etish, talabalarni mustaqil ta’limga faol ongli yo‘naltirish, qiziqtirish juda ko‘plab omillarga bog‘liq ekanligi uqoridagi fikrlarimiz tahlillaridan ma’lum bo‘lib turibdi. Xususan, OTM moddiy texnik bazasi, laboratoriyasi, professor-o‘qituvchining kompitensiyasiga, ilg‘or pedagogik texnologiyalarga, o‘quv yuklamasiga, axborot ta’minotiga, akademik xizmat ko‘rsatish salohiyatiga, nazorat qilish mexanizmlari va boshqa jihatlarga ham bog‘liq masala. Shu sababdan bo‘lajak kadrlarning zamon talablariga doimiy moslashib borishi, yangi O‘zbekistonning yangi pedagogik kadrlariga aylanishi, oliy ta’lim muassasalarida talabalarning mustaqil ishlarini samarali tashkil qilish hamda nazorat qilishga kompleks yondashishni, bu borada xorijiy tajribaning ilg‘or yutuqlaridan ijodiy foydalanishni talab etadi.

REFERENCES

1. Novak, P. The Growing Digital Divide: Implications for an Open Research Agenda. Understanding the Digital Economy: Data, Tools and Research. Ed. B. Kahin and E. Brynjolffson. Cambridge, MA: The MIT Press., 2000.
2. Measuring the Information Society (MIS). Executive Summary. ITU edition, 2015.
3. Begimkulov U.Sh. Pedagogik ta’limda zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishning ilmiy-nazariy asoslari. Monografiya. -T.: Fan, 2007.
4. Portal Internet-obucheniya E-education.ru – http://www.e-education.ru.
5. Muratov Khusan Holmuratovich. Implementation of independent educational activities of students. European journal of research and reflection in educational sciences. vol. 7 no. 12, 2019. issn 2056-5852. 25-25.
6. Muratov Khusan Kholmuratovich; Abdulkhamidov Sardor Mardanaqulovich; Jabbarov Rustam Ravshanovich; Khudaynazarova Ugiloy Sharifovna and Baymurzayeva Oykaram Shodiyevna. Methodology of Improving Independent Learning Skills of Future Fine Art Teachers (On the Example of Still Life in Colorful Paintings). International Journal of

Psychosocial Rehabilitation ISSN:1475-7192. March 2020. Volume 24 – Issue 5. –pp. 2043-2048.

7. Botir Boltabaevich Baymetov, Khusan Kholmuratovich Muratov. Self Sketches as a Tool in the Professional Training of a Future Artist-Teacher. Solid State Technology. 2020/2/29.Vol. 63 № 2 (2020). 224-231.
8. X.Muratov. Tasviriy san’at fanidan mustaqil ta’limni tashkil etish va boshqarishda “ISPRING” dasturiy ta’minotining ahamiyati. Academic Research in Educational Sciences. 2020. Vol. 1 No. 2, 2020.
9. X.X.Muratov, Sh.A.Yusupova. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida dars mashg'ulotlarini autoplay media studio dasturi orqali integratsiyalash. Academic Research in Educational Sciences . Volume 1 | Issue 3 | 2020.
10. Seyyed Ali Delbari, Siew Imm Ng, Yuhanis Abdul Aziz, Jo Ann Ho. Measuring the influence and impact of competitiveness research: a Web of Science approach. Scientometrics. Springer Niderlandiya. 2015/11. 105. 773-788. European Online Journal of Natural and Social Sciences 2015; Vol.4, No.1 Special Issue on New Dimensions in Economics, Accounting and Management www.european-science.com ISSN 1805.
11. Gavhar Dilmurod kizi Isometova. Ta’lim tizimidagi muammolar va ulaning yechimlari. Academic research in educational sciences. Volume 2. Special issue 3. 2021. ISSN: 2181-1385. 149-151.
12. Л. Зарипов, Н. Хайитов, З. Тоҳиров. Талабалар мустақил таълимини ташкил этиш [Матн]: методик қўлланма /– Тошкент: “Sano-Standart”, 2023. – 32 б.

ZAMONAVIY O’QITUVCHINING KOMPETENSIYAVIY QIYOFASINI SHAKILLANTIRISH

Yormatova U.A.
Magistr

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994108

Annotatsiya. *Hozirgi kunda ta’lim muassasalari faoliyatini to’la ravishda fanga oid kompetensiyaviya elementlai asosida tashkil etishga e’tibor qaratilmoqda. Ta’limning zamonaviy kompetensiyalari asosida tashkil etish jarayonida fanga oid kompetensiyani o’zlashtirmoqchi bo’lgan o’quvchining kayfiyati, qiziqishlari, hayot tarsi, dunyoqarashi, tafakkuri, aqliy qobiliyatlari kabi hususiyatlar maydoniga chiqadi.*

Kalit so’zlar: *zamonaviy o’qituvchi, kompetensiya, qiyofa, immij, pedagogika, ta’lim.*

Uzluksiz ta’lim tizimini amalga oshirish jarayonida yosh avlodni ko’ngildagidek o’qitish va tarbiyalash haqida gap borar ekan bunday g’oyat murakkab va ko’p qirrali vazifani faqat yuksak malaka va pedagogik mahoratga ega bo’lgan o’qituvchi mutahassislar bilangina amalga oshiriladi. Shunday ekan, o’qituvchilik ya’ni pedagog kasbi juda katta san’atdir. Bu san’atga u yoki bu pedagog o’z-o’zidan erisha olmaydi. Shu sababli pedagog kasbiga ya’ni sog’lom avlod uchun chinakkam murabbiy bo’lishga ishtoyoqmand, zamon talablarini tez va chuqur tushunadigan ilmiy, ijtimoiy-siyosiy saviyasini pedagogik mahoratini izchillik bilan amalga oshirib boruvchi, haqiqiy vatanparvar va mehnatsevar kishilar erisha oladilar.

Shu o’rinda pedagogik mahorat tushunchasi hususida so’z yuritamiz. Pedagogic mahorat bu-‘qituvchi nutqining ravon va ta’sirchanligi o’quvchi diqqatini torta oladigan, mavzuga mos ko’rgazmalar ijod qilib va undan unumli foydalana oladigan, har qanday sharoitda ham o’quvchi qalbiga yo’l topa oladigan, har bir darsda o’quvchining qiziqish va faoliyatini oshira oladigan kishini tushunamiz.

Pedagogik mahorat-izlanish, ijodiy mehnat mahsuli bo’lib, u hamma o’qituvchilar uchun bir qolipdagi ish uslubi emas, balki u har bir kishidan o’zi ishlashini talab etadi. U pedagogika va psihologiya bo’yicha ilmiy biimlarini, ya’ni kasbiy bilimlar, kasbiy qobiliyati, pedagogik tehnikani o’z ichiga olgan jarayondir.

Pedagogik mahorat zamirida pedagogik kompetenlik yotadi. Pedagogic kompetentlik deganda tarixiy davrda qabul qilingan me’yorlar, standartlar va talablarga muvofiq pedagogik funksiyalarni bajarishga tayyorgarlik va qodirlikni belgilovchi professional-shaxsiy hususiyatlar tushuniladi. Professional pedagogic kompetentlik pedagogic voqelikni izchil idrok etish va unga izchil ta’sir ko’rsatish ko’nikmalarini o’z ichiga oladi. Professional kompetentlik o’z faoliyati sohasida erkin mo’ljal olishni nazarda tutadi. Insonning kasbiy layoqati-muayyan ish funksiyalarini o’zlashtirish va muayyan sohada samarali faoliyat ko’rsatish uchun zarur bo’lgan qobiliyatlar, jismoniy, ruhiy va aqliy fazilatlarning zaruriy majmui. Pedagogik faoliyatga loyiqlikni tavsiflovchi shaxsiy fazilatlar qatoriga yoshlar bilan ishlashga moyillik, kirishimlilik, sipolik, kuzatuvchanlik, zehni o’tkirlik, tashkilotchilik qobiliyatlari, o’ziga o’ta talabchanlik kiradi. Pedagog o’z kasbiy bilimlari va mahoratini oshirishi uchun pedagog faoliyatining tarkibiy tuzilishini aniq tasavvur qilishi lozim.

Bugungi o’quvchilar juda talabchan, qiziquvchan, radio, televizor, matbuot, kompyuter orqali ko’p ma’lumotlarga ega. Shuning uchun o’qituvchi darsga jiddiy tayyorlanishi kerak. O’’qituvchi har bir darsni noan’anaviy usulda o’tishi lozim. O’qituvchi shunday mahoratli artist

bo’lishi kerakki, eng indamas o’quvchi ham o’z-o’zidan darsga kirishib faol qatnashishiga erishishi lozim.

Zamonaviy o’qituvchi shaxsiga quyidagi fazilatlar namoyon bo’la olishi kerak;

1. O’qituvchi jamiyat ijtimoiy hayotida ro’y berayotgan islohotlar mohiyatini chuqur anglab yetishi hamda bu brada o’quvchilarga to’g’ri asosli ma’lumotlarni berib borishi lozim.
2. Zamonaviy o;qituvchi ilm fan, tehnika va tehnalogiya yangiliklari va yutuqlaridan habardor bo’lishi talab etiladi.
3. O’qituvchi o’z mutahassisligi bo’yicha chuqur bilimga ega bo’lishi, o’z ustida tinimsiz ishlashi va izlanishi lozim.
4. O’qituvchi pedagogika va psihologiya fanlarini puhta bilishi ta’lim tarbiya jarayonida o’quvchilarning yosh va psihologik hususiyatlarini inobatga olgan holda faoliyat tashkil etishi kerak.
5. O’qituvchi ta’lim tarbiya jarayonida eng samarali shakil, metod va boshqalardan unumli foydalana olish imkoniyatiga ega bo’lmog’i darkor.
6. O’qituvchi ijodkor, tashabbuskor va tashkilotchilik qobiliyatlariga ega bo’mog’I kerak.
7. O’qituvchi yuksak darajadagi pedagogic mahoratga chunonchi, komunikativlik layoqatiga ega bo’lishi pedagogic tehnika, nutq, yuz, qo’l, oyoq harakatlari qonuniyatlari chuqur o’zlashtirib olishga erishishi lozim.
8. O’qituvchi yuksak nutq madaniyatiga ega bo’lishi va uning nutqi bir qator sifat va hususiyatlarga ega bo’lishi kerak.
9. O’qituvchi kiyinish madaniyatiga ta’lim-tarbiya jarayonida o’quvchilaring diqqatini jalb qiluvchi bezaklardan ortiqcha va o’rinsiz foydalanmaslik, fasl, yosh, gavda tuzilisshi, yuz qiyofasi, hatto soch rangi va turmagiga, kiyinishga odatlanish kabilarga ega bo’lishi lozim.
10. O’qituvchi shaxsiy hayotda pok, atrofdagilarga o’rnak bo’lishi lozim. O’qituvchi shaxsining mazkur talablarini o’zida aks ettira olgan ichki va tashqi qiyofasi, uning o’quvchilar va hamkasblari hamda ota-onalar o’rtasida obro’ e’tibor qozonishini ta’minlaydi.

Yoshlarni o’qitish va tarbiyalash kabi murakkab masalalarni muvaffaqiyatli hal qilish ko’p jihatdan o’qituvchining g’oyaviy e’tiqodi kasbiy mahorati, bilimdonligi, madaniyati va kompetentligiga bog’liq ekan, bugungi kun o’qituvchilari o’z kasbiga mas’uliyat bilan yondashishlari, ota-onalar va xalq ishonchini olish uchun o’z ustida tinimsiz ishlab bilimlarini boytib borishi lozim.

REFERENCES

1. Ibragimov, X., and Abdullayeva Sh. "Pedagogika nazariyasi (darslik)." T.: Fan va texnologiya 288 (2008).
2. Ибраимов Х. И. Креативность как одна из характеристик личности будущего педагога //Наука, образование и культура. – 2018. – №. 3 (27). – С. 44-46.
3. Ibragimovich X. I. O ‘ZBEKISTON OLIY TA’LIM TIZIMIDA KREDIT-MODUL TEXNOLOGIYALARINI QO ‘LLASHNING O ‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI //INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL. – 2021. – С. 209-214.

4. Ibragimovich, Ibraimov Kholboy. "Theoretical and methodological basis of quality control and evaluation of education in higher education system." International journal of discourse on innovation, integration and education 1 (2020): 6-15.
5. Maxmutovna T. X. INFLUENCE OF MASS CULTURE ON THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE SPIRITUAL AND MORAL IMAGE OF THE YOUNG GENERATION //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2019. – Т. 7. – №. 12.
6. Mahmutovna T. X. Ways to Form Immunity of Protection from" Public Culture" in Adolescent Students //Kresna Social Science and Humanities Research. – 2022. – Т. 3. – С. 115-117.
7. Makhmutovna T. K., Ibragimovna T. I. Specific features of the pedagogical process focused on increasing the social activity of youth //Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR). – 2020. – Т. 9. – №. 6. – С. 165-171.
8. Abdullaeva, B. S., Sobirova, M. A., Abduganiev, O. T., & Abdullaev, D. N. (2020). The specifics of modern legal education and upbringing of schoolchildrenin the countries of the post-soviet world. *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems*, *12*(2), 2706-2714.
9. Oglu, Abduganiev Ozod Tursunboy. "Pedagogical Conditions And Mechanisms Of Development Of Social Active Civil Competence In Students." *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education* 12, no. 7 (2021): 433-442.
10. Abduganiyev, O. T. (2022, December). FACTORS AFFECTING THE DEVELOPMENT OF SOCIALLY ACTIVE CITIZENSHIP COMPETENCE IN STUDENTS. In *E Conference Zone* (pp. 10-13).
11. Abduganiev O. Developing Student Civil Competency //Eastern European Scientific Journal. – 2019. – №. 1.
12. Махмудов А. Х., Джураев Р. Х., Ахунжонов А. Т. Дидактический потенциал шахматной игры //Наука и образование сегодня. – 2020. – №. 6-2 (53). – С. 70-71.
13. Махмудов А. Х. ИНТЕНСИФИКАЦИЯ ОБУЧЕНИЯ ПРЕДМЕТА «ШАХМАТЫ» ЧЕРЕЗ РЕШЕНИЯ ШАХМАТНЫХ ЗАДАЧ: 10.53885/ед. 2022.49. 38.098 Махмудов Абдулхалим Хамидович, д. 2 п. н, зам. директора Узбекского научно-исследовательского института педагогических наук им. Кары Ниязи, abdu-hm@ yandex. ru //Научно-практическая конференция. – 2022. – С. 766-768.
14. Джураев Р. Х., Махмудов А. Х., Фефелов В. С. Методология формирования учебно-творческого плана для компетентностной подготовки магистров //Педагогические науки. – 2012. – №. 1. – С. 84-90.
15. Махмудов А. Х., Абдурахмонов З. Б. Таълимда замонавий рақамли технологияларидан фойдаланишнинг ютуқлари ва муаммолари //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. CSPI conference 3. – С. 97-99.

ЎРТА ОСИЁ ХАЛҚ ЧОЛҒУ ОРКЕСТРЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ

Абдусатторов Абдужалил Абдували ўғли
Фарғона давлат университети Санъатшунослик факултети Вокал ва чолғу ижрочилиги кафедраси ўқитувчиси

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994088

Аннотатция. Ушбу мақола ўрта осиё (Ўзбекистон, Қозоғистон, Тожикистон) да оркестр таркибининг тадрижий босқичлари ҳақида сўз юритилган.

Калит сўзлар: *Ўрта Осиё, чолғу, оркестр.*

1936 йилда 98 кишидан иборат этнографик ансамбль Тошкентда ташкил топган бўлиб, ўзбек давлат филармонияси таркибидаги ижодий жамоалардан бири бўлди. Бу даврда ансамбль таркибида машхур халқ мусиқачилари Абдуқодир Исмоилов, Аҳмаджон Умрзоқов, Ашурали Юсуповлар ҳам бор эди. 1937 йилнинг оҳирига келиб, Миронов бу жамоадан 24 та ёш ижрочини танлаб олди ва унчалик мураккаб бўлмаган кўп овозли куйларни ўргана бошлади. Ўзбек халқ чолғу оркестри учун Миронов бир қанча партитуралар яратди. Буларга халқ куйлари ва классик мусиқаларини қайта ишланган вариантлари кирди. Масалан: Штрауснинг (Персеишки марш) асосий куйни реканструкция қилинмаган чолғулар, халқ чолғулар ижро этарди. Оркестрда гармоник асосни ҳосил қилиш учун фортепиано, труба, трамбон каби чолғулар киритилди. Ушбу даврда, яьни Миронов қайта ишлаган асарларни ижро этувчи ушбу ансамбл, яьни нотага қараб ижро этувчи деган манода “Нотны оркестр” номини олди.

Ўзбекистонда биринчи Халқ чолғулари оркестри 1937 йилда Н.Миронов ташкил этган «Нота оркестри»дир. Мазкур жамоа Ўзбек давлат филармониясининг ашула ва рақс Катта ансамбли (раҳбар - Т.Жалилов) созандаларидан қарор топди. Таркиби анъанавий халқ чолғулари, фортепиано, труба, тромбондан иборат бўлиб, репертуаридан қайта ишланган «Қаринаво», «Сегоҳ» каби ўзбек мумтоз куйлари ҳамда чет эл композиторларининг оммабоп мусиқа намуналари ўрин олган.

1938 йилда Ўзбек давлат филармонияси қошида Ўзбек халқ чолғулари оркестри ташкил топди. Асосчиси - А. Петросянц (1966 йилда оркестрга Тўхтасин Жалилов номи, 1980 й. «Давлат», 1991 й. «академик» унвонлари берилди. 1976 й. дан бадиий раҳбари ва бош дирижёри — Форуқ Содиқов). Мазкур жамоа таркибига дастлаб анъанавий (най, қўшнай, сурнай, ғижжак, доира, ноғора каби), сўнгра қайта ишланган (12 поғонали тенг темперация қилинган тенор ва бас чанглари, афгон ва қашқар рубоблари, дутор) ҳамда янгитдан яратилган (рубобприма, дутор-бас, ғижжак-контрабас ва б.) созлар киритилган. Репертуаридан М.Бурҳонов, С.Алиев, С.Габриэлян, Б.Гиенко ва бошқалар томонидан қайта ишланган ўзбек халқ куйлари, Ўзбекистон композиторлари (С.Бобоев, Сайфи Жалил, Ғ.Қодиров, Ф.Назаров, Т.Қурбонов, Ф.Алимов ва б.) ёзган увертюра, рапсодия, поэма, концерт ва симфония каби йирик шаклдаги асарлар ҳамда чет эл муаллифлари (П.Сарасате, П.Чайковский, Г.Свиридов каби) нинг оммабоп мусиқа асарлари ўрин олган.

XIX аср охирида Қозоғистонда мусиқа ижрочилари асосан яккахон ижро этишган. Композиторлар ҳам яккахон ижрочилар учун асарлар ёзишган. XX асрга келиб Қозоғистонда мусиқий-маданий ҳаёт аста-секин ривож топди. Биринчи театр ва мусиқа

билим юртлари очилди. Мусиқачилар бир жамоа бўлиб бирлашиб, бирга ишлашни бошлашди. Бу даврга келиб биринчи оркестрлар ташкил топди.

Қозоғистоннинг биринчи халқ чолғу оркестрининг пайдо бўлиши, машҳур композитор Ахмед Жубанов номи билан боғлиқ. Жубанов Ленинград консерваториясини тамомлаб Алматага келади ва Қозоғистонда биринчи халқ чолғу оркестрларни ташкил этади. Аввал Жубанов ташкил этган ансамблда 11 чолғучи бўлиб, кейинчалик 17 чолғучи фаолият юритди ва бу ижрочилар Жубановнинг ўқувчилари эди. Кейинчалик жамоа иштирокчилари сони кўпайиб 40 тага етади. Бу эса чинакам халқ чолғу оркестри эди. Улар машхур композиторлар Курмангазы, Давлет кирей, Татимбетларнинг асарларини ижро этишарди. Кейинчалик эса, дунёга машҳур композиторлар И.Гайдн, А.Моцарт, П.Чайковскийларнинг асарларини ижро этишди. Жубанов ташкил этган ушбу оркестр, машҳур композитор Курмангазы номини олган. Оркестрга қозоқ халқ чолғулари киради.

Қозоқ халқ чолғулари оркестри консерваториянинг енг яхши мусиқий ансамбллардан ҳисобланади. У ўтган аср ўрталарида А. Жубанов томонидан асос солинган бўлиб, қозоқ чолғу ижрочилигининг анъаналарини давом эттириб келмоқда. Жубанов номидаги халқаро конкурс грандпри соҳиби бўлган ушбу оркестр қозоқ миллий консерваторияси “Халқ мусиқа” факультетининг энг олди жамоалардан бири ҳисобланади. Кўп йиллар бу ансамблда ушбу оркестрда бош дирижёр ва раҳбар сифатида, профессор Айтгали Жаилов фаолият кўрсатди. Курмангазы номидаги қозоқ миллий консерваториясининг битирувчиси Арман Жудебаев ундан сўнг эса, 2013-18 йиллар орасида Абулай Клепбергенов оркестрга раҳбарлик қилдилар. Ҳозирги кунда, оркестрнинг дирижёр ва бадиий раҳбарари, Бекбўлат фаолият юритиб келмоқда.

Ўрта Осиё ва Қозоғистонда кўп овозлик халқ чолғу оркестрларнинг ташкил топиши 30 йилларни ўрталарига тўғри келади. Бундай кўп овозлик Жамоаларни қисқа вақт ичида ташкил топиб, бадиий аҳамиятга эга натижаларга етишида албатта, мусиқа маданиятини ривожланишида катта ютуқ ҳисобланади. Бундан ташқари, ҳалқ чолғу оркестрларини шаклланиши, миллий чолғуларни реканструция қилиш, уларни ишлатишда турли бадиий анаьналарни пайдо бўлиши билан боғлиқ бўлган бир қанча муаммоларни келтириб чиқарди. Қозоғистонда кўп овозлик халқ чолғу оркестрларини ташкил топиш мусиқа маданиятини ривожланиш тарихида янги саҳифа бўлди. Маьлумки, шарқ халқлари чолғу ижрочилиги учун бу каби жамоавий ижро кўп йиллик анаьнага айланган. Мисол учун ўзбек халқи мусиқасида ҳам ансамбл ижрочилиги азалдан мавжуд. Лекин Туркманистон, Қирғизистон ва Қозоғистонда ансамбл ижросидан ташқари яккахон чолғу ижрочилик шакллари кенг тарқалган. Ўрта осиё ва Қозоғистон мусиқа саньати тарихида халқ чолғуларни реканструкция қилиш ва улардан ташкил топган оркестрларни ҳосил қилиш муҳим ишлардан бири бўлди. Бу борада умумий муаммолар ва бу муаммоларни ечиш борасида турли йўллар ва вазифалар пайдо бўлди. Буларни барчаси битта умумий масала яьни, кўп овозли оркестрни ҳосил қилиш борасида изланишлар бўлди. Бу каби эксперимент ва изланишлар албатта, рус мусиқасида бундан аввал эришилган ютуқларга ва айниқса Андриевнинг рус балалайкасини реканструкция қилиш ва рус халқ чолғу оркестрини ташкил этиш борасидаги ютуқлари ва кўникмаларига асосланди.

Қозоғистонда биринчи кўп овозлик оркестр кичик ансамбл шаклида Жубанов томонидан ташкил этилди. Унинг таркибига мусиқий дрматик техникум талабалари кирди. Буларнинг орасида, машхур халқ мусиқачиларидан Миҳамбед Букиханов, Лукбан

Мухидов, Ганбар Медиетовлар ҳам иштирок этдилар. Унинг таркибидаги чолғулар махсус мусиқий експериментальь устахонада тайорланган чолғулар бўлди.

1937 йилдан бошлаб оркестр ривожланишида янги босқич бошланди яьни, нота ёзувини ўзлаштириш ва рус ва классик асарларини оркестр репертуарига киритилиши: Глинканинг “Руслан ва людмила” операсидан парчалар ижро этди. Бу даврга келиб асосий чолғу ҳисобланган домбира чолғусини товушқатор тизимини темперациялаш ишлари тугалланди. Албатта бу оркестр таркибида торли тирнама гуруҳи ижроси учун бир қанча қулайликларни келтириб чиқарди. Яъни, бир-бирига созлаш борасида қулайликларни келтириб чиқарди. Бу йилларда оркестр таркибига қобуз ва сибизғи чолғулари ҳам киритилди ва улар турли бадиий аҳамиятга эга бўлган ижрони ҳосил қилишда катта ёрдам берди. Бу даврда Европа дамли халқ чолғуларидан кларнет, флейта, габой ҳам оркестр таркибига киритилди ва қозоқ оркестрини бир ифодавий имкониятларини янада кенгайтирди. Лекин бу каби Европа чолғуларини киритилиши бир қанча муаммоларни ҳам келтириб чиқарди. Масалан, ёғоч дамли чолғуларни кучли товуши домбира ва қобусларнинг паст янграйдиган овозларни босиб қўйди. Ва оркестр бу борада ўзининг миллийлигни кўрсатувчи тембр хусусиятларини йўқотишни бошлади. Шунинг учун 1940 йилга келиб, бу Европа чолғулари оркестр таркибидан чиқарилди.

Тожикистонда халқ чолғулари ижрочилиги тарихи катта ҳажмга эга. Халқ чолғу ижрочилик саньати бугунги кунда тожиклар мусиқа ҳаётининг ажралмас қисмидир. Мусиқий асбоблар халқ ва профессионалга бўлинган. Улар асл бўлиши мумкин. Яьни, бир халққа тегишли бўлиб, этник бирлашма ва тариҳий ва маданий алоқалар билан боғланиши мумкин. Тожикларнинг бой асл саньати халқларнинг асрлар давомида яратган ижодлари натижасидир. Мусиқий асбобларнинг қобилияти туфайли, инструментал мусиқа кенг овоз палитрасига эга ва ҳозирги кунга қадар ушбу жанрнинг барча турларини сақлаб келмоқда. Уларнинг келиб чиқиши билан деярли барча мусиқа асбоблари халқ прототипларига ўтади. Мусиқий асбобларнинг ривожланиши инсоният жамиятнинг ривожланиши, унинг маданияти, мусиқаси, ижрочилик саньати ва ишлаб чиқариш техникаси билан бевосита боғлиқдир. Шу билан бирга бази бир мусиқа асбоблари дизайнининг ўзига ҳос хусусияти туфайли асрлар давомида сақланиб келинган ва асл ҳолатида сақланиб қолган. Бошқалари эса яхшиланишни бошдан кечирган ва ўсиб мусиқий ва ижро этиш талабларига жавоб бера олмайдиганлари эса ескирган ва янгилари ўрнини эгаллаган. Профессионал чолғу асбоблари уларнинг қурилишининг мураккаблигидан келиб чиққан ҳолда халқчил эмас ва уларнинг ривожланиши аниқ фанларнинг ҳолати ва ишлаб чиқариш техникасига боғлиқ-мусиқа фабрикаларининг экспериментал лабараториялари, дизайнерлик бюролари ва малакали мутаҳассислсрнинг мавжудлиги.

Замонавий мусиқа маданиятининг услуби ва йўналишлари шаклланишига маьлум бир даражада Марказий Осиё XX асрда ўрта осиё совет ҳокимяти ўрнатилгандан сўнг – маданий инқилоб даврида амалга оширилган. Марказий осиё халқларини демократция қилиш жараёни ёрдам берди. Тожикистонда совет ҳокимятининг ўрнатилиши, мусиқа маданияти ривожланишида янги босқич бўлди. Миллий аньаналар билан бир қаторда полифоник мусиқанинг жанрлари туғилмоқда, мусиқали драма, опера, балет, симфоник оркестр ва халқ чолғулари оркестри учун асарлар пайдо бўлади. Европа цивилизатция ютуқлари билан танишиш этник жамоаларнинг био – маданиятига олиб келди. Уларнинг ҳар бирида бастакор, оғзаки профессионал шунингдек, ижодкорликнинг ҳаваскор ва

фолклор шакллари бирга яшайди. Халқ чолғуларини ривожлантиришда тожик чолғуларини 12 босқичли бир хил темперамент асосида қайта қуриш, хроматизация, халқ чолғуларига мусиқий йўриқномани жорий этиш, тожик саньати учун янги турдаги колектив ижрони шакллантириш – полифоник мусиқани тарғиб қилиш ва жамиятни таништиришга хизмат қилган халқ чолғулари оркестри муҳим рўл ўйнайди. Жаҳон мусиқа маданиятининг ютуқлари, бир қатор асбоблар сезиларли даражада яхшиланди. Бу уларнинг экспрессив ва техник имкониятларини сезиларли даражада оширди (диапазони, техникаси овоз кучи ва тембр). дизайнни ўзгартириш жараёнида баьзи воситаларнинг экспрессив имкониятларини кенгайтиришга имкон берадиган ишлаш фокуслари аниқланди. Бу эса тожик халқ чолғуларини касбий академик мусиқа саньатининг умумий жараёнига киритишга имкон берди. Тожикистонда халқ чолғу асбобларини такомиллаштириш ва реконструкция қилиш бўйича катта ишлар амалга оширилиб, уларнинг экспрессивлиги ва техник имкониятларини бойитди. Тожик профессионал мусиқаси ривожланиб борган сари ўзига хослигини сақлаб қолди. Кўп сонли тожик мусиқа асбобларнинг мавжудлиги, уларнинг тули хил функсиялари ва гурухларга бўлиниши, товушга ўзига ҳос лаззат бағишлайди. Ўзига ҳос тембрли ва чиройли овозга эга бўлган халқ чолғуларини одамларнинг руҳи билан таққослаш мумкин.

Тожик миллий чолғуларини такомиллаштириш билан кўпгина усталар ва созандалар шуғулланган. Уларнинг умумий роли асбобларнинг овозини ошириш, ассортиментини кенгайтириш ва ташқи кўринишини яхшилаш эди. Ўтган асрнинг 30 йиллари оҳирида аньанавий чолғу мусиқаси билан бир қаторда ўзига ҳос услуби, жанри ва ижро хусусиятлар билан Европалик, йўналишга эга бўлган мутлақо янги ижро маданияти шаклланди. Натижада ёзма аньананинг ўзига ҳос мусиқаси, унинг репертуари, ансамбл ва томошабин турлари шаклланди. 12 босқичли ҳар ҳил темперамент асосида реконструкция қилинган жимжимадор асбоблардан хроматик чолғуларга ўтиш прфессионал мусиқа ривожига, шу жумладан халқ чолғулари оркестрини ривояратишга ёрдам берди. Халқ чолғулари оркестри яратилиши билан унинг тожик мусиқа маданиятидаги роли ошди. Бу халқ чолғуларини реконструкция қилиш, мусиқачилар ва бастакорлар тайёрлашни ташкил этиш, мусиқий нашриётни ривожлантириш натижасидир. Мусиқий маданиятнинг ўсиши, халқ чолғуларининг ривожланиши, уларга бўлган эҳтиёж, таьлим муассасалари тармоғини ва янги мусиқий тармоқни яратишга олиб келди. Дастгоҳлар фабрикаси очилди. Халқ аньаналари асосида профессионал ижрочилар таркибининг янги феномени сифатида халқ чолғулари оркестрини яратиш XX асрда Тожикистон мусиқа маданиятида катта ютуқ бўлди.

Тожикистонда халқ чолғу оркестрларини пайдо бўлиши 30 йилларнинг бошларидан бошланди. У ҳам миллий ансамбларга таянган ҳолда шакилланиб ривож топди. 1933 йилда, Ленноббда мусиқий техникум қошида 50 кишидан иборат Шарф раҳбарлигида биринчи халқ чолғу оркестри шаклланди. 1938 йилга келиб, ҳақиқий профессионал халқ чолғу оркестри пайдо бўлди. Тожикистон давлат филармонияси қошида ташкил топган ушбу жамоанинг мусиқий раҳбари Ленский, оркестр дирижёри эса, Камолов этиб тайинланди. Анаьнавий чолғуларга кирувчи чанг, рубоб, дутор, най ва бошқалар билан биргаликда симфоник оркестр чолғуларидан флейта, тромбон, виоленчел, контробас ва бошқалар оркестр таркибига киритилди. Улар кейинчалик

Реканструкцияланган чолғу созлар билан алмаштиришилди. Яьни, ғижжак ва унинг оиладош чолғулари, рубоб ва дуторнинг турлари пайдо бўлди.

Мухтасар қилиб шуни айтиш жоизки, халқ чолғулари оркестрларининг ривожлантириш борасида яратилаётган янгидан-янги ихтиролар, ҳамда такомиллашув ва мукаммаллашувларни амалга оширилиши асосий вазифалардан бири бўлиб, бу соҳадаги ҳаракатларни янада жадаллаштиришни тақозо қилади. Зеро, созлар сеҳри, яъни дунёси инсон тафаккури, амалиёти, руҳияти билан боғлиқ. Шу боис, унинг тараккиёти жамият, ижтимоий ҳаётнинг ривожи билан ҳам туташдир. Бу эса, ўз ўрнида янги келажак авлоднинг санъат соҳасидаги равнақига, баркамоллигига ижобий таъсир этади.

REFERENCES

1. Вызго Т. С., Кантаты, оратории, хоровые сюиты // История узбекской советской музыки, том III, Ташкент 1991. с. 67–83
2. Вызго Т. С., Камерный ансамбль // История узбекской советской музыки, том III, Ташкент 1991. с. 67–83
3. Вызго Т. С. Развитие узбекского музыкального искусства и его связи с русской музыкой. М., 1970.
4. Вызго Т. С., О характерных тенденциях развития вокально-симфонической музыки. В кн.: «Музыкальная культура Узбекской ССР». М., 1981, с. 144–146.
5. А. Хохловкина. Советская оратория и кантата. М., 1955, с. 8.
6. Анализ «Лирической поэмы» см.: Т. С. В ы з г о . Виктор Александрович Успенский. Ташкент, 1950, с. 25—27;
7. Я. Б. П е к ке р, В. А. Успенский. М., 1953, с. 133—136.
8. Анализ «Касыды» см.: Н. Я н о в-Я н о в с к а я. На музыкальной перекличке союзных республик. «Советская музыка», 1969, № 1, с. 17;
9. Насырова Ч.. Новые произведения М. Бурханова. В кн.: «Узбекская музыка на современном этапе». Ташкент, 1977, ее. 120—122;
10. Abdusattorov, Abdujalil Abduvali O’G’Li, Yusupjonova, Dilfuzaxon Olimjon Qizi, & Anvarova, Barnoxon Dilshodjon Qizi (2022). O‘QUVCHI YOSHLARNI MUSIQIY ONGINI RIVOJLANTIRISHDA AMALGA OSHIRILAYOTGAN ISLOHOTLAR. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2 (10-2), 376-378.
11. Rakhmonov, U., Suleymanova, D., Alijon, E., Omadjon, R., & Abdujalil, A. (2021). The Role Of Organizing Music Clubs In Social Life. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, *12*(10).
12. Abdusattorov, A. (2023). TORLI KVARTET UCHUN ASARLAR YARATISHNING METODOLOGIK BOSQICHLARI. *Наука и инновация*, *1*(9), 4-7.
13. Abdusattorov, A. (2023). MUSIQA DARSLARI JARAYONIDA KOMPYUTER TEXNALOGIYALARIDAN FOYDALANISH AFZALLIKLARI. *Наука и инновация*, *1*(9), 8-12.
14. Abdusattorov, A. (2022). DIMITRIY DIMITRIYEVICH SHOSTAKOVICH IJODIDA POLIFONIYA. *Science and innovation*, *1*(B6), 430-432.
15. Насритдинова, М. Н. (2022). МУСИҚА ИНСОНИЯТГА НИМА УЧУН КЕРАК?. Science and innovation, 1(Special Issue 2), 577-580.

16. Nasritdinova, M. (2023). ARTPEDAGOGIK YONDASHUV ASOSIDA BOSHLANG’ICH SINF OQUVCHILARINI AXLOQIY TARBIYASINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MODELI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(2), 199-204.
17. Насритдинова, М. (2023). ARTPEDAGOGIK YONDASHUV ASOSIDA BOLAJAK MUSIQA TA’LIMI OQITUVCHILARINING IJODKORLIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK TA’MINOTI. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 3(4), 241-246.
18. Насритдинова, М. Н. (2023). УСТОЗ МУХТОР АШРАФИЙ МАҲОРАТЛИ ПЕДАГОГ СИЙМОСИДА ШОГИРДЛАРИ ХОТИРАСИДА МАНГУ БАРҲАЁТ. TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI, 3(2), 303-305.
19. Nurullayevna, N. M. Turg'unboyeva Muhlisa.(2022). THE ROLE OF PEDAGOGICAL ACTIVITY IN CREATING A NEW UZBEKISTAN ENLIGHTENED SOCIETY. BEST SCIENTIFIC RESEARCH, 1 (1), 238-241.
20. JoRayev Xamidjon, & Madina Nasritdinova (2022). DOIRA CHOLG’USIDA IJRO MAHORATINI YUKSALTIRISH (BOLALAR MUSIQA VA SAN’AT MAKTABLARI MISOLIDA). Science and innovation, 1 (C2), 26-28. doi: 10.5281/zenodo.663646
21. Madina Nurullaevna Nasritdinova (2023). INNOVATIVE PEDAGOGICAL MODEL OF DEVELOPMENT OF ARTISTIC-CREATIVE COMPETENCE OF FUTURE MUSIC TEACHERS ON THE BASIS OF ARTPEDAGOGICAL APPROACH. Science and innovation, 2 (B4), 711-716. doi: 10.5281/zenodo.7880424

КАСБГА ЙЎНАЛТИРИШДА ФАН-ТЕХНИКА ЮТУҚЛАРИ ВА ЗАМОНАВИЙ РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ АҲАМИЯТИ

Абдуллаева Муборак Сабировна
Чирчиқ давлат педагогика университети Технологик таълим кафедраси ўқитувчиси

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994098

Аннатотция. *Хулоса қилиб айтганда, мактаб ўқувчиларини касб танлашга тўғри йўналтириш, касбни тўғри танлашнинг ахамияти ва ёшларга билим бериш, уларни касб-ҳунарга ўргатиш масалаларига айниқса ота-оналар масъулият билан ёндашишлари зарурлиги бугунги кун талабидир.*

Калит сўзи: *Касб, ўқитувчи, касб-ҳунар, мактаб,педагог*

Бошланғич мактабларда Технологик та’лими дарсларининг асосий вазифалари ўкувчиларни мехнат фаолиятига тайорлаш, ўқитиш ва умумта’лим мактабларининг юққори синфларида касб танлаш изчиллигини такомиллаштириш, давлат та’лим стандартлари талаби бўйича тарбиялаш хамда ўқитувчиларни касб-ҳунар эгаси бўлиб етказиш назарий ва амалий тизими сифатида қараш лозим.

Ёшларнинг маънавий, ахлоқий, жисмоний, руҳий эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда уларни ҳар томонлама касб-ҳунар танлашга мустақил тайёрлаш аниқ вазифа килиб кўйиш и лозим.[1]

Ёшларни касб-ҳунар танлашга тайёрлашда ҳар бир ўғил-қиз шахсидаги индивидуал хусусиятлар мажмуасини назарда тутиб, уларнинг руҳиятидаги туғма имкониятлар, ҳаёт давомида таркиб топган ва мустаҳкамланиб, характерига айланиб қолган маълум бир касб-ҳунарга нисбатан бўлган лаёқат, мойиллик, иқтидор, истеъдод, қобилият, қизиқиш ва ақл-заковат устунликларига қараб касб-ҳунар танлашга йўналтириш бугунги кунимизнинг характерли белгиларидир.

Ўқувчи ёшларни касб-ҳунарга йўналтиришда уларнинг маънавий-ахлоқий қиёфасидаги инсоний фазилатлар билан таълимий характердаги хислатлар мажмуаси ўртасидаги ўзаро мосликнинг қай даражада танлаётган касб-ҳунарга тайёрлашда фан ўқитувчилари, синф раҳбарлари, ота-оналар ва маҳалла фаолларининг шахсий намунаси ва ҳамкорликда амалга ошириладиган тадбирлар касбга тайёрлашнинг ҳозирги кундаги долзарб масалаларидан биридир.

Мактаб ўқувчиларини касб-ҳунарга бўлган интеллектуал ва маънавий эҳтиёжларини мукаммалроқ қондириш мақсадида ишлаб чиқариш корхоналарига, касб-ҳунар ҳақида маълумот берувчи ўқув марказларига, жаҳон андозалари талабларига жавоб берадиган завод ва фабрикаларга экскурсиялар уюштириш, илғор касб-ҳунар вакиллари билан учрашув кечалари ташкил этиш, ўқувчилардаги касб-ҳунарга оид тасаввур ва тушунчаларини кенгайтиришга алоҳида имконият йўлларини очади.[2]

Тажрибали педагоглар ҳар бир касб-ҳунарнинг ижтимоий моҳиятини ёшлар томонидан қандай тушуниб англашларини, улар касб-ҳунар эгаси сифатида кимларгадир керакли одам сифатида, Ватан, эл, юрт учун фидойи меҳнат қилиш уларнинг муқаддас бурчлари эканлигини қалбдан ҳис этувчи ҳушёр мураббий, баркамол педагог сифатида фаолият кўрсатиши зарур.

Педагог ўқувчиларни касб-ҳунарга йўналтиришда илм-фан учун чанқоқ бўлган, янгиликларга интилиб яшайдиган, миллий ғурури юксак, фавқулодда ҳолатларда ўзини

намоён эта биладиган қобилиятли ёшларни аниқлашда психологик, педагогик тадқиқотларнинг илмий тавсияларини назарда тутиб, тадбиркорлик асосида ёндашадиган ижодкор, изланувчан, зукко, зийрак, ақл-заковат эгаси бўлиши лозим.

Қадимдан ота-боболаримиз бола тарбиясида меҳнатга ўргатишга, касб-ҳунарга қизиқтиришга алоҳида эътибор берганлар. Фарзандларининг лаёқати, қобилиятига қараб тарбиялаганлар. Шу ўринда ҳар бир ота-она оилада ўз фарзандларининг қайси касб эгаси бўлишларига жиддий эътибор беришлари зарур. Чунки болалар бирор касбга қизиқсин, уни эгаллашга ҳаракат қилишсин. Инсон касб-кори унинг ҳусни дейишади. Меҳнатсеварлик халқимизнинг асосий хислатларидан ҳисобланади. Меҳнат туфайли фарзандларимиз мустақил ҳаётга эркин инсон бўлиб қадам қўядилар. Ҳар бир нарсани ўзлари ҳал қилишга ўрганадилар.

Болада меҳнатга муносабат даставвал оиладан бошланади. Табиийки бунда ота-она ўз фарзандига намуна бўлмоғи лозим. Оила аъзоларининг мавқеи, обрў-эътибори, уларга нисбатан муносабат меҳнат натижалари асосида бўлади. Инсон меҳнати у эгаллаган касб-ҳунар воситасида амалга оширилади.

Ҳар бир инсон у ёки бу касбни ёки бир неча касб-ҳунарни эгаллаши мумкин, «Бир йигитга қирқ ҳунар ҳам оз» деган мақолнинг мазмунида ҳам бир неча касбни эгаллаш ҳаётий эҳтиёж эканлигига ишора этилади. Ҳар бир касбнинг, ҳунарнинг ўзига хос машаққати ва лаззати бор. Унинг машаққатини матонат тинимсиз изланиш, сабр-тоқат билан енгган инсонгина, унинг лаззатидан баҳра олади.

Меҳнат тарбияси шахсни ҳар томонлама ривожлантиришнинг ажралмас қисмидир. Шунингдек, боланинг ҳар томонлама шаклланиш воситаси, унинг шахс сифатида улғайиши омили ҳамдир. Мунтазам қилинган меҳнат жараёнидагина бола ўз ақлини, иродасини, ҳиссиётини, характерини ривожлантириши, шахс сифатида шаклланиши мумкин.

Меҳнатга психологик, ахлоқий ва амалий тайёрлаш жараёнида ўқувчида меҳнатсеварлик, интизомлилик, шижоаткорлик каби ахлоқий, иродавий хусусиятлар тарбияланиб боради.

XV асрда яшаган Шарқнинг етук алломаси Жалолиддин Давоний ҳам Бахоуддин Нақшбанд таълимотига асосланган ҳолда ижод қилди.

Давоний инсоннинг ахлоқ-одобли бўлишида меҳнатнинг аҳамиятини юксак баҳолайди. Инсоннинг ҳар бир ҳаракати ҳар бир босган қадами меҳнат туфайли эканлигини ва уни амалга оширишдан олдин пухта ўйлаб кўриши, ақл тарозиси билан ўлчаши лозимлигини таъкидлайди. Айниқса биргалашиб ишлашга алоҳида аҳамият берилади.

Аждодларимиз ўз ҳунарларини, санъатларини келгуси авлодларга тўкис-тугал етказиш, уларни ўтмишимиз маданияти-ю, санъати билан ошно қилиш учун нечоғлик меҳр-ихлос, катта ғайрат-шижоат билан, кўз нурини, қалб қўрини сарфлаб, тинимсиз меҳнат қилганларининг гувоҳи бўламиз. Айни пайтда биламизки, бизлар кўрган-билган санъаткорлик, бунёдкорлик маҳсуллари ўз замонасида яратилган асарларнинг дарёдан бир томчиси, холос. Чунки собиқ шўро даврига келиб, ҳунармандчиликнинг қадру қиммати кескин пасайиб кетганидан боболардан қолган бойликлар ҳам талон-тарож қилиб юборилди. Не-не ажойиб касблар, жумладан косибчилик, касаначилик, ҳунармандлик

санъати ишлаб чиқариш рўйхатидан деярли ўчириб ташланди. Чинакам санъат асарлари ўрнини ўйинчоқ сифат буюмлар эталлаб олди.[3]

Демак, хулоса қилиб айтганда, мактаб ўқувчиларини касб танлашга тўғри йўналтириш, касбни туғри танлашнинг ахамияти ва ёшларга билим бериш, уларни касб-ҳунарга ўргатиш масалаларига айниқса ота-оналар масъулият билан ёндашишлари зарурлиги бугунги кун талабидир.

Ўқувчиларни касбга йўналтириш умумтаълим мактаби ишининг таркибий қисмидир. Маълумки, агар касб тўғри танланган бўлса, инсон учун меҳнат қувонч, ижодий илҳом манбаига айланади, бу эса инсон учун ҳам, жамият учун ҳам фойдалидир. Ўқувчиларни касбга йўналтириш ижтимоий-педагогик масаладир. Бу жараёнда, биринчи навбатда, ўқувчиларнинг қобилиятлари ва меҳнати жамият манфаатларига мос тарзда ҳисобга олиниши лозим. Инсоннинг ижтимоий ҳолати дастлаб унинг ижтимоий ишлаб чиқариш тизимидаги ўрни билан белгиланади ва бу ҳолнинг асосий белгиси меҳнатнинг ўзига хос хусусияти ва ижтимоий моҳияти ҳисобланади. Касбга йўналтириш тизими — шахсга касбни ва унинг шахсий сифатларини ўрганишда ёрдам берувчи мақсадлар, моҳият ва принциплар, услуб ва воситалар бирлигидир. Касбга йўналтириш барча ўқув-тарбия ишлари билан боғлаб олиб борилади. Онгли касб танлаш ўсмирлар етарли даражадаги умумий ва политехник тайёргарликка эга бўлган тақдирдагина мумкин бўлади. Ўқувчини у ёки бу касбга мақсадли йўналтиришдан аввал унинг шахсини ўрганиш лозим. Бунинг учун уни кузатиш (бевосита, билвосита) ўқувчининг мактабдаги, жамоат жойларидаги, оила ва меҳнатдаги амалий ҳаракатларини таҳлил қилиш, сўровнома ўтказиш, суҳбат, тест, интервью олиш мумкин. Касбга йўналтиришда турли касблар, уларга қўйиладиган талаблар, бу касбни қаерда эгаллашлари мумкинлиги тўғрисида ўқувчиларга маълумот бериш катта аҳамиятга эга. Бу эса ўқувчиларни бирор касбни танлашга онгли муносабатда бўлишга тайёрлайди. Ўқувчилар касблар тўғрисидаги маълумотларни, билимларни фақат мактабда змас, балки оммавий ахборот воситаларидан, танишлари, қариндошларидан ҳам билиб оладилар.

Ёшлар ўз олдиларида ҳақиқий, кенг ҳаёт йўли очилиши учун кўп куч-ғайрат сарфлашлари керак ва энг асосийси ўз кўнгилларига ёққан, жамиятга зарур ва фойдали ишни танлашлари лозим. Шу боисдан ҳам ўрта мактабни битираётган йигит ва қизлар қандай касб эгаси бўлиши тўғрисида кўп ўйлайдилар. Мамлакатимизда турли касбларни эгаллаш учун барча шароитлар яратилган.

Зеро касб танлаш – жиддий ва масъулиятли ишдир. Ўз ҳаёт йўлини жиддий суръатда белгилаб олиш осон иш эмас. Бунинг учун узоқ вақт махсус тайёргарлик кўриш талаб этилади. Ўқувчи ёшларнинг касб-ҳунарга лаёқатини ўрганиш учун уларнинг ақлий, жисмоний қобилиятларини билиш, малака ва кўникмаларини ўрганиш лозим.

Ўқувчиларга таъсир кўрсатиш, касбга йўналтириш ишларини муваффақиятли ўтказиш учун мактаб психологи туман ташхис маркази билан ҳамкорликда иш олиб бориш лозим.

REFERENCES

1. Х. Аликулов. Жалолиддин Давоний.- Т.: Ўзбекистон, 1992, 30-бет
2. У.Маҳкамов. Одоб-ахлоқ сабоқлари. – Т.: Фан, 1995. 84-бет.

3. Раззоқов Б.Х. Миллий қадриятлар воситасида бўлажак ўқитувчиларнинг касб маданиятини шакллантириш. Муғаллим ҳам узликси билимлендириў. Нукус2021. № 3/3. 52-54 б.

ТАЛАБАЛАРНИ ЮҚОРИ ТЕХНОЛОГИК КОРХОНАЛАРДАГИ КАСБИЙ ФАОЛИЯТГА ТАЙЁРЛАШ

Адизова Севара Юсуповна
Бухоро муҳандислик – технология институти

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994110

Аннотация. *Ушбу мақолада инновацион ёндашув асосида талабаларни юқори технологик корхоналардаги касбий фаолиятга тайёрлаш муаммо ва масалалари ҳамда педагогик шарт-шароитлари ҳақида фикр юритилган.*

Калит сўз: *инновация, муҳандислик элитаси, мотивация, юқори технологик корхона, касбий фаолият, техник интеллект, рақамли ахборот технологиялари.*

Ҳозирги вақтда техника олий таълим муассасаларида инновацион ёндашувлар асосида талабаларни юқори технологияли ишлаб чиқариш фаолиятга амалий тайёрлаш масаласи мамлакатимизнинг инновацион иқтисодиёти учун муҳандислик элитасини тайёрлаш сифатида қаралади. Шу муносабат билан Бухоро муҳандислик-технология институтида янги таълим технологияларини яратиш, замонавий юқори технологияли корхоналар учун техник мутахассислар тайёрлаш жараёнини рақамли ахборот технологиялари билан таъминлашга қаратилган инновацион дастурларни жорий этиш долзарб аҳамиятга эга.

Юқори технологияли ишлаб чиқаришлар учун малакали мутахассисларни тайёрлаш, албатта, ўқув жараёнида талабаларнинг амалий тайёргарлигини оширишга йўналтирилган таълимни бир вақтнинг ўзида амалга ошириш билан профессионал вазифаларни моделлаштириш, ахборотнинг профессионал амалий дастурларини қўллаш билан боғлиқлиги ҳисобга олинса, бу мутахассисларнинг маълум бир касбий фаолиятга мойиллигини ҳисобга олган ҳолда, шахсга йўналтирилган таълимни жорий этиш сифатида тушунилади. Бу талабаларнинг келажакда ўзлари амалга оширадиган касбий фаолиятга йўналтирилганлигини билдиради ва ўқув жараёнида фаол позициясини ривожлантиришга ёрдам беради

Ўз навбатида, бўлажак мутахассислар шахсини ривожлантиришга йўналтирилган таълим жараёнини фаоллаштиради, бу эса уларда ижобий мотивацияни келтириб чиқаради ва уларнинг муваффақиятли ўқув фаолиятига ҳисса қўшади. Бу пировард натижада талабаларнинг келажакдаги касбий фаолиятини амалга оширишга тайёрлигини, касбий амалий тайёргарлиги ва техник интеллектни ривожлантиришни таъминлайди.

Профессионал таълимни ривожланган хорижий мамлакатларнинг илғор тажрибаларига, илм-фан ва замонавий ахборот-коммуникация технологияларига ҳамда ўқитиш соҳасида мамлакатимизда эришилган ютуқларга асосланган ҳолда ташкил этиш, бўлажак муҳандис-техникларнинг юқори технологик корхоналардаги фаолиятга амалий тайёргарлигини иш берувчиларнинг талаблари асосида такомиллаштириш долзарб педагогик муаммолардан бўлиб қолмоқда. Бунинг учун эса энг аввало қуйидаги ишларни амалга оширишни тақозо этади:

- техника олий таълим муассасаларининг 5320200- “Машинасозлик технологияси, машинасозлик ишлаб чикаришини жиҳозлаш ва автоматлаштириш” йўналишида таҳсил олаётган талабаларнинг касбий тайёргарлигини дастлабки ҳолатини аниқлаш;

- биртирувчиларни юқори технологик корхоналардаги касбий фаолиятга тайёрлашнинг педагогик шарт-шароитларини аниқлаш;

- бўлажак муҳандис-техникларни юқори технологик корхоналардаги фаолиятга амалий тайёрлаш моделини ишлаб чиқиш;

- талабалар - бўлажак муҳандис-техниклар, ишлаб чиқариш корхоналари мутахассислари ва ўқитувчилар билан сўровнома ўтказиш ва натижаларини таҳлил қилиш;

- техника олий таълим муассасаларида умумкасбий ва мутахассислик фанларни ўқитиш жараёни ҳолати, муаммоларини ўрганиш.

Юқорида таъкидлаб ўтилган ишларни амалга ошириш жараёнида ҳал этилиши лозим бўлган қўйидаги муаммоларнинг мавжудлиги аниқланди:

✓ талабаларнинг юқори технологик корхоналардаги касбий фаолиятга тайёргарлиги даражаси ҳозирги замон ишлаб чиқариш талабларини етарли даражада қаноатлантирмайди. Бунинг асосий сабаби шундаки, талабаларни амалий касбий фаолиятга тайёрлаш методикасининг етарли даражада такомиллаштирилмаганлиги, уларда узлуксиз ва тизимли равишда амалий компетенцияларнинг ривожлантирилмаганлиги, умумий ўрта таълим, профессионал таълим ва олий таълим ўртасида изчиллик, тизимлиликнинг етишмаслиги, муайян узилишнинг мавжудлиги;

✓ техника олий таълим муассасалари талабаларини юқори технологик корхоналардаги касбий фаолиятга тайёрлашдаги қийинчиликлар қуйидаги омиллар билан боғлиқ: замон талаблари асосида “касбий билим”, касбий тайёргарлик”, “амалий компетенциялар” ва “касбий компетентлик” тушунчаларининг инновацион ёндашув асосида талқин этилмаганлиги ва амалиётга жорий қилинмаганлиги, битирувчиларнинг юқори технологик корхоналарида ишлашга амалий тайёргарлигининг такомиллашганлиги ва ривожланганлиги даражаларини аниқлаш мезонларининг ишлаб чиқилмаганлиги, уни ташхислаш (диагностик) методининг такомиллаштирилмаганлиги, талабаларда амалий тайёргарликни такомиллаштириш бўйича методик ишланмалар, қўлланмалар, услубий кўрсатмалар ва воситаларнинг етарли эмаслиги, техника олий таълим муассасаларида тайёр методик кўрсатмалар бўйича амалий ишларни ташкил этишнинг анъанавий методи таълим олувчиларда амалий тайёргарликни замон талаблари даражасида такомиллаштириш имконини берилмаслиги.

Талабаларнинг юқори технологик корхоналардаги фаолиятга амалий тайёргарлигини такомиллаштиришнинг методик тизимини яратишда, энг аввало, қуйидаги масалаларни ечиш зарурати туғилади:

- талабаларнинг касбий фаолиятга, юқори технологик корхоналардаги фаолиятга қизиқишларини, қобилияти бор - йўқлигини аниқлаш;
- талабаларга ишлаб чиқариш амалиётини ташкил этиш ва ўтказиш учун зарур бўладиган билим ва кўникмаларни эгаллашларига имкон берадиган курслар, ишланмалар, методик тавсиялар, машқлар ва амалий топшириқларни ишлаб чиқиш;
- талабаларнинг юқори технологик корхоналардаги фаолиятга амалий тайёргарлигининг ўзига хос хусусиятлари, техник ва технологик билим соҳасига қизиқишлари доираси ва машғулотларни ўтказиш учун яратилган педагогик ва дидактик шарт-шароитларини ҳисобга олган ҳолда, уларни техник воситалар, машина ва

технологик жиҳозларни ишлатишга ёки виртуал лаборатория, компьютер ва “Excavator-Simulator” ўқув транажёрлари имкониятларидан фойдаланишга ўргатиш.

Инновацион ёндашув асосида бўлажак муҳандис-техникларнинг юқори технологик корхоналардаги фаолиятга тайёргарлигини, амалий компетенцияларини такомиллаштиришда мазкур педагогик жараён иштирокчиларининг машинасозлик соҳасидаги фаолиятларининг ўзига хослиги, уларнинг таркибий қисмлари мазмуни, юқори технологик корхоналардаги машина ва жиҳозлардан фаолият объекти сифатида фойдаланиш назарда тутилди. Инновацион ёндашув асосида ўқитишда ўрганилаётган техник ҳодиса ёки жараёнлар, юқори технологик корхоналардаги амалий фаолият, техник ишлар ҳақидаги ахборотлар ҳам талаба фаолиятининг объекти ҳисобланади.

Инновацион ёндашув асосида талабаларнинг юқори технологик корхоналардаги амалий фаолиятга тайёргарлигини такомиллаштиришнинг педагогик ва ўқув-методик таъминотининг зарурий шартларидан бири - бу техника олий таълим муассасасида амалий таълимни ташкил этувчи ўқитувчининг мазкур жараёнга методик тайёргарлиги ҳисобланади. Техника олий таълим муасасалари талабаларида касбий билим, амалий кўникма ва малакани ривожлантириш, кадрлар тайёрлаш мазмунини янада такомиллаштириш масаласи, энг биринчи навбатда, ишлаб чиқаришда амалий машғулотларни ташкил этиш ҳамда ўтказишга янгича ёндашувни тақозо этади. Бунинг учун эса таълим муассасаларида мутахассислик касблари бўйича амалий машғулотларини ташкил этиш ва ўтказишнинг янги моделини ишлаб чиқиш зарурати туғилади.

Техника олий таълим муассасалари талабаларини юқори технологик корхоналардаги касбий фаолиятга тайёрлашда мутахассисликлар бўйича ишлаб чиқариш таълими машғулотларини мазкур янгича ёндашувлар асосида ташкил этиш ва ўтказишда қуйидагилар назарда тутилиши мақсадга мувофиқ:

- юқори технологик корхоналардаги касбий вазифаларнинг мураккаблигини ва уларнинг талабалар томонидан бажарилиши даражаларини ҳисобга олиб, ўқув режаларига қўшимча таълим сифатида махсус курсни киритиш, уни ўрганиш соатларини семестрлар бўйича тақсимлаш (тизимлаштириш);

- ишлаб чиқариш таълими машғулотларини бошлашдан олдин умумкасбий ва мутахассислик фанлар бўйича талабаларнинг назарий билимларини баҳолаш учун “Амалиётга кириш тести”ни ташкил этиш;

-“Амалиётга кириш тести” натижаларига асосан талабаларнинг махсус фанлар бўйича олган назарий билимларини чуқурлаштириш бўйича тавсиялар ишлаб чиқиш;

- ишлаб чиқариш таълими машғулотлари якунида иш берувчи корхона вакиллари иштирокида талабаларнинг юқори технологик корхоналардаги касбий фаолиятга амалий тайёргарлигининг дастлабки ҳолатини баҳолаш;

- ишлаб чиқариш таълими машғулотларини иш берувчи корхоналарининг ўзида уларнинг мутахассислари томонидан ташкил этиш;

- ишлаб чиқариш таълими машғулоти натижаларига қараб, уларни мазмунан янада такомиллаштириш ҳамда талабаларнинг юқори технологик корхоналардаги касбий фаолиятга амалий тайёргарлигини ривожлантириш бўйича тавсиялар ишлаб чиқиш ва шундан кейин навбатдаги ишлаб чиқариш таълими машғулотига тайёргарлик кўриш;

- амалий машғулотларда фаол иштирок этган ва касб сирларини яхши ўзлаштирган талабаларни рағбатлантириш механизмини ишлаб чиқиш;

Мутахассисликлар бўйича ишлаб чиқариш таълими машғулотларини ташкил этиш ва ўтказишга янгича ёндашув ўқитувчи ва муҳандис-педагоглар ҳамда ишлаб чиқариш корхоналари вакилларининг ўзаро ҳамкорлигини изчил йўлга қўйишни, уларнинг малакасини замон талаблари даражасида оширишни талаб этади. Талабаларни юқори технологик ишлаб чиқариш корхоналаридаги касбий фаолиятга тайёрлаш усуллари хилма-хилдир.

Шундай қилиб, юқори технологияли ишлаб чиқариш корхоналари учун техника соҳаси ихтисосликларини пухта эгаллаган бўлажак мутахассисларни тайёрлаш самарадорлигини ахборот технологиялари, шу жумладан, юқори технологияли ускуналарга хизмат кўрсатиш учун зарур бўлган компьютерда моделлаштириш ва лойиҳалаш усулларини қўллаш орқали таъминлаш керак.

REFERENCES

1. Ашурова С.Ю. ва бошқалар. Таълим методлари ва уларни махсус фанларни ўқитишда қўллаш имкониятлари: методик қўлланма. Т.: ЎМКҲТ тизими кадрларини малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш институти. 2014 й. 81 б.
2. Олимов Қ.Т., Ашурова С.Ю., Ўринов У.А. Замонавий таълим технологиялари: Монография. – Тошкент, 2007. - 96 б.
3. O‘rinov U.A. Ishlab chiqarish ta’limida amaliy ko‘nikma va malakalarni rivojlantirish usullari // “Kasb – hunar ta’limi” jurnali. -Toshkent, 2020.
4. S. Yu. Adizova Innovatıon In Scıence, Educatıon, And Productıon Integratıon As A Successor. International Journal of Advanced Science and Technology Vol. 29, No. 8, (2020), pp. 3167-3172.

БОШЛАНҒИЧ СИНФ МАТЕМАТИКА ДАРСЛАРИДА МАСАЛАЛАРНИНГ ЎРНИ

[1]Даданов З.С. , [2]Умарова Н.
[1,2]Ангрен университети

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994132

Аннотация. *Мақолада математик таълим жараёнида масалалардан қандай фойдаланиш мумкинлиги ҳақида сўз боради. Шунингдек, ўқувчиларнинг дунёқараши ва танқидий фикрлашини яхшилаш ҳамда уларга математиканинг амалиётда қўлланилишини ўргатишда масалалар муҳим аҳамият касб этиши кўрсатиб берилган. Ўқувчиларга босқичма-босқич математик масалаларни ечишни ўргатиш йўллари ва содда масалалардан мураккабларига ўтиш келтирилган.*

Калит сўзлар: *математик масалалар, математикани ҳаётий масалалар билан ўргатиш, танқидий фикрлаш, ўқувчининг математик тушуниши, математик масалаларни ечиш.*

Математик таълим жараёнида масалалардан фойдаланиш қадим замонлардан бери қўлланиб келинаётир. Шунинг учун ҳам математика дарсларида математик масаланинг роли ва унинг ўрни ҳақида гап борганда қуйидаги уч босқични кўзда тутиш мақсадга мувофиқдир. Математика фанининг назарий қисмларини ўрганиш математик масалаларни ечиш мақсадида амалга оширилади. Математика фанини ўргатиш математик масалаларни ечиш билан биргаликда олиб борилади. Математикани ўрганиш масала ёки мисоллар ечиш орқали амалга оширилади. “Масала” иборасини қўллашдан аввал унинг бошқа хил топшириқлардан фарқини болаларга тушунтириб бериш керак.

Ўқувчиларни масала тушунчаси билан таништириш максадида масалалар дарслигидаги расмлар асосида ҳикоя тузилади. Болаларни масалалар тушунчаси билан таништириш жараёнида намойиш этишга мўлжалланган кўргазмали ҳамда якка тартибдаги дидактик материаллардан фойдаланган ҳолда амалий мисоллар келтирилади. Ҳозирги даврда масала ёки мисоллар ечиш орқали математик таълим жараёнини олиб боришнинг методик усул ва воситалари ишлаб чиқилган.

Математик тушунчани масала ёки мисоллар ёрдамида киритиш ва унинг туб моҳиятини ўқувчиларга тушунтириш мураккаб бўлган педагогик жараёндир. Шунинг учун ҳам ҳар бир мактаб ўқитувчиси дарс жараёнида ишлатиладиган масалаларни танлаш ёки уни тузишда жуда ҳам эҳтиёт бўлмоғи лозимдир. Тузилган масалаларни дарс жараёнида қўлланиш ана шу ўқувчиларнинг ўзлаштириш қобилиятларини ҳисобга олган ҳолда бўлиши керак. Ҳар бир дарс жараёнида ишлатиладиган масала ёки мисол дарснинг мақсадига мос келиши керак. Агар дарсда ўқитувчи ўқувчиларга бирор янги математик тушунчани ўргатмоқчи бўлса, тузиладиган масала ёки мисол ана шу тушунча моҳиятини очиб берувчи характерда бўлиши керак. Назарий масалалар машқларини ечиш давомида амалий аҳамият кашф этади, бу билан машқлар назария билан амалиётни ўзаро боғловчи ҳалқа вазифасини бажаради. Машқлардан фойдаланиш ўқувчиларда дунёқарашини шакллантиришга хизмат қилиб, уларга тушунчалар реал ҳаётдан, амалий фаолиятдан олинганлигига ишончини мустаҳкамлайди. Машқларни ечиш жараёнида ўқувчилар тасаввурини кенгайтирувчи фактлар билан танишадилар. Бу билан уларнинг фарқлаш доираси кенгаяди, ҳамда машғулот билан ҳаёт ўртасида узвий алоқа ўрнатилади. Машқларни ечиш ўқувчиларнинг ақлий ривожланишига катта таъсир кўрсатиб, уларда

таҳлил этиш, таққослаш, умумлаштириш ва абстракт фарқлашга кўникмаларни шакллантиради. Машқларнинг тарбиявий аҳамияти ҳам беқиёсдир.

Ўқитувчи математика дарсида ечиладиган масалалар орқали ўқувчиларни меҳнатга муҳаббат руҳида тарбиялаши мумкин. Бунинг учун ўқитувчи ҳалол ва сифатли меҳнатни улуғлайдиган масалаларни танлаши лозим. Масаланинг амалий аҳамияти эса шундаки, бунда ўқувчиларнинг масалани ечиш имкониятларига қараб уларнинг олган назарий билимларининг даражаси аниқланади. Масалаларни ечишда оддийликдан мураккаб масалаларга қараб ўргатилади. Машғулотларнинг ҳар бир босқичида ўқитувчи масаланинг мазмуни, ўқувчиларнинг тайёргарлик даражаси, машғулотнинг дидактик ва тарбиявий ҳамда ўзга қатор омилларини назарда тутиб, ечишнинг турли хил методик услубларидан фойдаланилади. Расмлар ёрдамида масалалар тузилса мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Ўқитувчи болаларга масала шартини чуқур англатиб, нима маълум, нима номаълумлигини аниқлашга ҳамда қайси амал орқали уни ечиш (номаълумни топиш) мумкинлигини тушунтиради. Сўнгра болаларнинг диққатини масала шартига қаратади.

Масалани ечиш орқали ўқувчиларда ушбу малакалар таркиб топмоғи лозим.

Масалани тинглашни ўрганиш ва уни мустақил ўқий олиш.

Масалани дастлабки анализ қилиш (маълумни номаълумдан ажрата олиш малакаси).

Масалани қисқа ёзиш малакаси.

Содда масалаларни ечишда амал танлашни асослаб бериш ва мураккаб масала таҳлилини амалга ошириш, сўнгра ечиш режасини тузиш малакаси.

Ечимни бажариш.

Масала ечимини текшира олиш малакаси.

Масалалар устида ишлашда маълум системани белгилаш ва уни жорий

қилиш малакаси.

Охирида шуни таъкидлаб ўтамизки, математик масала устида ишлаш жараёнида шунга интилиш керакки, ҳар бир масала болалар учун ҳақиқий билим манбаи бўлиб қолсин. Бунинг учун ўқувчининг диққатини масала шартидан тафаккурини ва билиш қобилиятларини ривожлантирадиган даражада кўпроқ маълумотларни олишга йўналтириш керак.

REFERENCES

1. М.Жумаев. “Математика ўқитиш методикаси”. 2018 й.
2. М.Жумаев. “Бошланғич математика назарияси ва методикаси”. 2012 й.
3. Л.П.Стойлова, А.М.Пишкало. “Бошланғич математика курси асослари”. 1991 й.
4. А.Ш.Левенберг. “Бошланғич синфларда математика ўқитиш методикаси”. 1985 й.
5. Г.Э.Джанмисова, Б.Н.Ходжимуратова. “Математик тасаввурларни шакллантириш назарияси ва методикаси”. 2020 й.

ГЛОБАЛЛАШУВ ДАВРИДА МИЛЛИЙ ИНТЕЛЛЕКТУАЛ МУЛК

Н.Ж.Кунишева
Ангрен университети “Ижтимоий-гуманитар фанлар” кафедраси ўқитувчиси

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994146

Аннотация. *Бугунги кунда инсониятнинг интеллектуал салоҳияти мисли кўрилмаган даражада юксалмоқда. Бироқ шундай шароитда миллат ва халқнинг манфаатини ҳимоя қилишнинг маърифий йўли билан эмас, балки ўзаро манфаатлар ва ўзлигини ҳимоя қилишнинг маърифий йўли билан мувозанатга келтириш мумкин.*

Калит сўзлар: *глобал, глобализация, интеллект, интеллектуал мулк, миллий маънавият, миллий онг, миллий-маънавий хавфсизлик, тафаккур,билим.*

Бугунги кунда глобал хавф устунлик қилаётган ва ҳар бир миллатнинг,халқнинг маънавий оламига таъсир кучи кучайиб бораётган бир вақтда таълимнинг сифатини ошириш ҳамда интеллектуалликнинг ўрнини ошириш муҳим вазифалардандир. Энг аввало шуни таъкидлаш лозимки, миллий интеллектуал миллат ичидан ўсиб, улғайган юксак ақл-заковат эгаларидир.Уларда тараққиётда кетаётган ижобий ва салбий жараёнларни тезда англаш хусусияти яхши шаклланган бўлади.

Дастлаб, “интеллект” тушунчасига изоҳ бериб ўтсак. Интеллект атамасини нафақат оддий ақл, зеҳн, идрок ёки тафаккур қилиш билан тушуниш керак эмас.Агар уни шундай “тор” маънода қарайдиган бўлсак, унинг барча инсонларга хос ва уларда мавжуд умумий сифат сифатида қаралади. Балки “интеллект” атамасини юксак тараққий қилган ва таъсир ўтказиш кучи , имкониятлар чегарасининг чексизлиги каби маънода қараш лозим.Интеллект бу инсоннинг “ақл”, “тафаккур”, “билим”, атрофидаги бўлаётган воқеа-ҳодисаларга нисбатан тўғри муносабат ва англаш қобилияти,таъсир ўтказишни тушуниш мумкин.

Шу ўринда инттелект тушунчасини “миллат”га нисбатан қўллаганда,унинг ақл-заковати, нималарга қодир эканлигини, моддий ва маънавий бойликларни яратишдаги ўзига хос маҳорати, ўзининг маънавияти ва тафаккури, ақлий ва жисмоний кўрсаткичлар мазмуни тушунилади.

Глобаллашув жараёнида ҳар бир миллат ўзида мавжуд ва шаклланган “инттелектуал салоҳияти”билан майдонга чиқади. Умумий тараққиётга таъсир ўтказади ва ўзини ташқи маънавийзарарлардан ҳимоя қилиш қобилятини вужудга келтиради. Ҳозирги кунда бундай салоҳиятга эга бўлиш ҳар бир миллатнинг келажаги учун катта аҳамият касб этади. Глобаллашув ўзи бир жараён сифатида инсониятнинг янги босқичи сифатида майдонга чиқсада, бу унинг моддий борлиқ сифатида кўриш мумкин дегани эмас. У фақат инсониятнинг ақл-заковатини,билими билан фан, техника, технология ва замонавий оммавий коммуникациялар соҳасида эришган ва эришилаётган ютуқлари бир бутунлик сифатида тушунилади. Демак, бу ерда глобал муҳит таъсири ҳақида сўз борганда, унинг негизида интеллектуал салоҳият турганлигини кўриш мумкин.

Давлатимиз томонидан таълим соҳасида олиб бораётган ислоҳотларни таҳлил қилар эканмиз, асосий вазифаларидан бири сифатида таълим сифатини юқори босқичга кўтариш, педагог ходимлар,зиёлилар қатламини янги босқичга олиб чиқиш ва рағбатлантириш , шу ўринда глобаллашув жараёнларида ҳар томонлама кучли салоҳиятга , мустаҳкам ирода ва ақл-заковатга эга бўлган кадрларни тайёрлаш, интеллектуал

қатламнинг замонавий кўринишини шакллантиришга алоҳида аҳамият бермокдалар. Глобаллашувнинг салбий таъсиридан ҳимоя қилшда қуйидаги вазифалар қамрови ҳар қачонгидан ҳам кенгайиб бормоқда:

Биринчидан,мактабгача бўлган таълимни глобаллашув қўяётган талаблар даражасида ривожлантириш, фаолиятини кучайтириш. Мактабгача бўлган даврда кичик ёшдаги болаларнинг тафаккури ва салоҳияти, иқтидори ривожлантирилади.

Иккинчидан, “миллий интеллектуал катлам” аввало глобаллашув муҳитида ёт ва зарарли фикрлар ва таҳдидларни тезда англаш қобилиятига эга бўлади ва уларни бартараф этишда ягона бирликни , “миллий бирлик” ни ташкил этади

Учинчидан, миллатпарварлик, тинчликсеварлик, миллий ва умуминсоний қадриятларнинг шаклланишига хизмат қилади ва ниҳоят етакчилик вазифаси ролини бажаради. Шу ўринда мактаб ва мактабгача бўлган таълим тизимини тубдан ислоҳ этиш бўйича олиб борилаётган ислоҳотлар муҳимдир.

Жумладан муҳтарам юртбошимиз томонидан Ш.Мирзиёев томонидан **“Ўзбекистон Республикаси халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш Концепциясини тасдиқлаш тўғрисидаги”** Фармонида ўз ифодасини топди. Энг аввало мактаб таълимини бугун глобаллашув жадал сураьтлар билан кучайиб бораётган даврда юксак даражада ривожлантириш, фаолиятини кучайтириш муҳим вазифа этиб белгиланди. Ёшларимизни маънавий-аҳлоқий ва интеллектуал ривожлантиришни сифат жиҳатидан янги даражага кўтариш белгиланди.Шунингдек “миллий интеллектуал қатлам” энг аввало мактаб таълимини юқори даражага кўтарувчи умуммиллий вазифага етакчилик қилади. Мактаб таълимини бугунги кунда талаб даражасида такомиллаштирмас эканмиз, таълим соҳасида кутилаётган самарали натижаларга эришишда муаммоларни келтириб чиқариши мумкин.

Ўқитувчилар ва педагог ходимларнинг мақомини ошириш, уларнинг устида мунтазам ишлаши, ўқувчига билилм бериши нафақат ўз моддий манфаатдорлиги, шу билан биргаликда миллатнинг истиқболи йўлидаги фидойилиги, масьулияти эканлигини тўла англаб етишига эришиш муҳимдир.

Миллий интеллектуалларни шакллантириш ва ривожлантириш нафақат давлатнинг, балки бутун бир миллатнинг муқаддас орзуси ва амалиётига айланиши керак. Агар миллий интеллектуал салоҳиятимизни юксак даражага кўтариш тараққиётимизнинг асоси эканини англаб етмасак, эртага ўзгалар олдида қарамлик ҳолатига тушиб қолишимиз мумкин. Айниқса бугунги кунда ёшларимиз онгига бугунги кунда чуқурроқ сингдиришмиз лозим. Миллий интеллектуал билан боғлиқ яна бир жиддий масала-унда муносиб иштирок этиш, яьни ўзимизнинг интеллектуал салоҳиятимиз натижалари билан дунё бозорини эгаллаш учун тараққий қилган мамлакатлар билан рақобатга киришиш зарурлигини англаб етишимиздир.[1] Ваҳоланки, миллатимиз кенг жаҳон ҳамжамиятнинг ютуқларидан фойдаланиш билан бир қаторда ўзининг интеллектуал маҳсулотларини ҳам олиб чиқиши ва иштирок этиш зарурдир.

Бугун глобаллашув жараёнида қатнашиш ва ўзлигимизни сақлаб қолишда ер ости заҳираларининг бой бўлиши эмас,балки мамлакатдаюксакдаражада тараққий топган интеллектуал салоҳият етакчилик қилшини жаҳон тажрибаси тасдиқлайди.

Чунки заҳиралар куни келиб тугаши мумкин, лекин юксак салоҳиятли, билимли, кучли, ақл-заковатли, иқтидорли, фидойи ёшлар миллатнинг тараққий қилишига беминнат хизмат қилади.

Ана шу жиҳатлари билан миллий интеллектуал салоҳиятни бугунги глоаббалашувнинг шиддатли ривожланиш даражаларида тараққий қилдириш миллат ва миллий маънавиятни унинг салбий таъсирларидан ҳимоя қилиш,тараққий қилган давлатлар билан тенг қатнашиш имкониятига эришиш мумкин бўлади.

REFERENCES

1. Ibragimov, X., & Sh, A. (2008). Pedagogika nazariyasi (darslik). *T.: Fan va texnologiya*, *288*.
2. Ибраимов, Х. И. (2018). Креативность как одна из характеристик личности будущего педагога. *Наука, образование и культура*, (3 (27)), 44-46.
3. Хонимкулова, М. Х. К., & Ибраимов, Х. И. (2018). Необходимость изучения иностранных языков: теория и практика. *Вопросы науки и образования*, (27 (39)), 80-83.
4. Ibragimovich, I. K. (2020). Theoretical and methodological basis of quality control and evaluation of education in higher education system. *International journal of discourse on innovation, integration and education*, *1*, 6-15.
5. Ибраимов, Х. И. (2019). Теоретические аспекты социально-психологической адаптации студентов-первокурсников к обучению в вузе. *Вопросы науки и образования*, (26 (75)), 12-16.
6. Ибраимов, Х. И. (2018). Коммуникативная компетентность как механизм профессионального саморазвития будущего педагога. *Проблемы педагогики*, (2 (34)), 7-10.
7. Ibragimov, X., & Abdullaeva, S. H. (2008). Theory of pedagogy. *Science and Technology*.
8. Ибрагимов, Х. И. (2020). Организация самостоятельной работы студентов в условиях цифровизации вузовского образования. *Наука и образование сегодня*, (7 (54)), 74-75.
9. Ibragimovich, X. I. (2021). O ‘ZBEKISTON OLIY TA’LIM TIZIMIDA KREDIT-MODUL TEXNOLOGIYALARINI QO ‘LLASHNING O ‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL*, 209-214.
10. Ibragimov, X. I., Yo'ldoshev, U. A., & Bobomirzayev, X. (2009). " Pedagogik Psixologiya" O'quv qo'llanma. O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashiriyoti Toshkent.
11. Ибраимов, Х. И. (2019). Педагогические и психологические особенности обучения взрослых. *Academy*, (10 (49)), 39-41.
12. Атауллаев, Ф. Ф. У., & Ибраимов, Х. И. (2019). Понятие профессионально-коммуникативной компетентности будущих учителей в психолого-педагогических исследованиях. *Вопросы науки и образования*, (1 (42)), 70-74.
13. Ibragimovich, I. K. (2018). Intensive methods of teaching foreign languages at university. *Вопросы науки и образования*, (27 (39)), 78-80.

FINANCIAL RESOURCES OF ENTERPRISES AND THE WAYS OF OPTIMIZING THEM IN MODERN CONDITIONS

Tadjibekova Dilnoza Bakhtiyarovna
Department of Finance, Tashkent Institute of Finance
dilnozza1980@gmail.com

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994160

Abstract. *Financial resources are essential for enterprises to fund their operations, investments, and growth. In modern conditions, enterprises must optimize their financial resources to achieve their goals and objectives.*

Keywords: *finance, resource, optimizing, modern conditions.*

The practice of optimizing financial resources involves the identification and utilization of various sources of funding to meet the enterprise's financial needs. These sources include internal sources, such as retained earnings and depreciation, as well as external sources, such as bank loans, equity financing, and debt financing. The effectiveness of a firm's financial resource utilization is critical in determining its ability to achieve its goals and objectives, such as increasing profitability, expanding operations, and developing new products and services. Financial resources play a vital role in the success and growth of enterprises, as they provide the necessary funds for business operations, investments, and expansion (Brigham &Ehrhardt, 2017). In today's rapidly changing economic environment, it is crucial for businesses to optimize their financial resources to ensure sustainability and competitiveness. This article delves into the different types of financial resources, the importance of effective financial resource management, and the ways in which enterprises can optimize their resources under modern conditions.

Types of Financial Resources Financial resources can be classified into two broad categories: internal and external resources (Pandey, 2018).

1. Internal resources: These are the funds generated within the organization, such as retained earnings, depreciation provisions, and working capital adjustments. They provide a degree of flexibility and independence to businesses, as they do not require external financing or incur additional costs (Pandey, 2018).
2. External resources: These are funds obtained from external sources, including debt financing (bank loans, bonds), equity financing (issuing shares, venture capital), and government grants (Brigham &Ehrhardt, 2017). External resources can offer a significant boost to an organization's financial capacity but may come with additional costs, risks, and obligations.

The Importance of Effective Financial Resource Management Efficient management of financial resources is essential for the long-term success and stability of enterprises. Effective financial resource management enables businesses to allocate funds appropriately, minimize costs, reduce risks, and capitalize on growth opportunities (Pandey, 2018). Additionally, sound financial management helps enterprises maintain liquidity, ensure solvency, and improve their credit ratings, which can lead to better access to external financing sources (Brigham &Ehrhardt, 2017).

Strategies for Optimizing Financial Resources in Modern Conditions:

- Financial planning and forecasting: Developing comprehensive financial plans and forecasts helps businesses identify future funding needs, set financial goals, and allocate resources efficiently (Brigham &Ehrhardt, 2017). Enterprises can use various tools and

techniques, such as scenario analysis and sensitivity analysis, to assess the potential impact of different economic conditions on their financial resources.

- Cost optimization: Reducing operating costs and identifying areas for cost savings can free up financial resources for more productive uses (Pandey, 2018). Enterprises can employ various cost optimization strategies, such as process improvement, outsourcing, and technology adoption, to minimize expenses.
- Working capital management: Efficient management of working capital can improve liquidity and free up resources for growth and investment opportunities (Brigham &Ehrhardt, 2017). Strategies include optimizing inventory levels, streamlining accounts receivable and accounts payable processes, and negotiating better credit terms with suppliers and customers.
- Risk management: Implementing a robust risk management framework helps enterprises identify, assess, and mitigate financial risks that can impact their financial resources (Pandey, 2018). This may involve diversifying funding sources, maintaining adequate cash reserves, and implementing hedging strategies to protect against currency and interest rate fluctuations.
- Capital structure optimization: Enterprises can optimize their capital structure by balancing the mix of debt and equity financing to minimize the overall cost of capital and maximize shareholder value (Palepu et.al., 2016). This involves evaluating the trade-offs between the benefits of financial leverage and the associated risks, such as increased interest expenses and potential financial distress.
- Exploiting government incentives and grants: Governments often provide incentives and grants to support specific industries, projects, or strategic objectives (Pandey, 2018). By staying informed about such opportunities, enterprises can optimize their financial resources by leveraging these programs to access funds or reduce their tax liabilities.
- Digital transformation: Embracing digital technologies can help enterprises streamline processes, reduce costs, and enhance decision-making capabilities (Bharadwaj, El Sawy, Pavlou, &Venkatraman, 2013). By implementing digital tools, such as artificial intelligence, blockchain, and data analytics, enterprises can optimize their financial resources and improve overall performance.

Factors Influencing Financial Resource Formation:

Improving the practice of forming financial resources for enterprises requires a comprehensive understanding of the factors that influence financial resource formation. These factors include the size and nature of the enterprise, the industry in which it operates, and the economic environment in which it operates. Enterprises must assess their financial needs, evaluate their sources of funding, and develop strategies to optimize their financial resource formation .

Diversification of Funding Sources:

One strategy for improving the practice of forming financial resources for enterprises is to diversify their sources of funding. Enterprises should consider both internal and external sources of funding and determine the optimal mix of funding sources to meet their financial needs. For example, enterprises can rely on internal funding sources, such as retained earnings, to finance short-term needs and use external funding sources, such as bank loans and equity financing, to finance long-term needs .

Optimizing financial resources is critical for enterprises to achieve their goals and objectives. Enterprises must evaluate their financial needs, assess their sources of funding, and develop strategies to optimize their financial resource utilization. Diversifying funding sources, developing effective financial management practices, and developing strategic partnerships with financial institutions and other stakeholders are key strategies for achieving this goal. In today's rapidly evolving economic landscape, enterprises must continually optimize their financial resources to maintain competitiveness and ensure long-term sustainability. By employing a combination of financial planning and forecasting, cost optimization, working capital management, risk management, capital structure optimization, and leveraging government incentives and digital transformation, businesses can effectively manage their financial resources to achieve their strategic goals.

REFERENCES

19. Malikova, D. (2020). Deposit base of Uzbekistan commercial banks. *World Scientific News*, (143), 115-126.
20. Malikova, D. (2020). Consulting services market of Uzbekistan. *World Scientific News*, (145), 168-179.
21. Malikova, D. (2023). METHODOLOGY FOR EFFECTIVE ASSESSMENT OF THE LEVEL OF ECONOMIC SECURITY OF BANKS. *Innovative Society: Problems, Analysis and Development Prospects*, 96-98.
22. Malikova, D., & Ziyadullayeva, M. (2023). INFLATION: THEORETICAL ASPECTS AND ANALYSIS OF PRICE CHANGES IN UZBEKISTAN. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, *11*(2), 204-207.
23. Malikova, D., & Abduganieva, F. (2023). The Role of Consulting in the Modern Economy. *Global Scientific Review*, *12*, 1-4.
24. Malikova, D., & Rakhmonov, N. (2023). MONETARY AGGREGATES AND THEIR IMPORTANCE IN THE ECONOMY.
25. Malikova, D., & Ochilova, I. (2023). Analysis of the Current State of Deposit Operations of Commercial Banks of Uzbekistan. *Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal*, *2*(2), 28-31.
26. Malikova, D., & Ochilova, I. (2023). THE IMPORTANCE OF DOMESTIC BANKS'PRECIOUS METALS ACCOUNTING OPERATIONS. *International journal of advanced research in education, technology and management*, *2*(2).
27. Маликова, Д. (2021). UMUM TA'LIM MAKTABLARIDA KITOBXONLIK STRATEGIYASINI QO 'LLASH: Malikova Dilrabo Mahmudovna, O 'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti tayanch doktoranti. *Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал*, (7), 299-305.

THE ROLE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE SYSTEM OF MODERN EDUCATION - A PARADIGM AS ONE OF THE GOALS CHANGES

Kurbanov Ikhtiyor Hikmatovich
Bukhara State Medical Institute named after Abu Ali Ibn Sino, department of “Pedagogy. Psychology and Languages”,
ihti07@mail.ru, ORCID ID https://orcid.org/0000-0002-3353-571X

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994168

Abstract. *The article is devoted to the consideration of theoretical aspects of studying the psychological readiness of teachers for innovative activities. Psychological and pedagogical studies devoted to the study of this phenomenon are analyzed. An attempt has been made to identify the structure of the teacher's psychological readiness for innovative activity, which will make it possible to determine and develop psychological and pedagogical technologies for its formation among teachers. The concept "innovations" and the maintenance of innovations of the higher education is analyzed in the article.*

Keywords*: education, reforms, innovation, J. Dewey, business, training methods.*

Since the introduction of the Uzbek higher education system to the Bologna process, teachers and administrative staff from education have been paying close attention to innovations and their application. Disputes about this are the most fierce. Conferences, seminars, round tables, meetings of ministries and departments involved in innovative topics are organized; plans, strategic directions and practical recommendations for the implementation of innovative projects are created. The range of discussions is very wide: from complete rejection of any innovations in the field of education to full active immersion in innovative teaching methods, accompanied by calls to forget traditional forms and methods of education in the form of lectures, theoretical seminars and explanations from the teacher.

Although not always an active position corresponds to the very concept of "innovation" and its essential characteristics. This circumstance requires, firstly, an appeal to the origins of the concept of "innovation" and, secondly, the study of the approbation of this phenomenon in the early models of American and Western European education. If we consider innovations in the sense of actively introducing new, creative teaching methods into the educational process, then, oddly enough, it is worth moving from the field of education to the field of entrepreneurship. It was in entrepreneurial activity that the Austrian theorist J. Schumpeter began to consider innovation as a system of new combinations, new ideas and activities, and the innovator as a creator, a creative person whose motives will give joy to himself and to those who will use the results of his work. Schumpeter noted: "The task of entrepreneurs is to reform and revolutionize the way of production by introducing inventions, and in a general sense – through the use of new technologies for the production of new goods or former goods, but by a new method, thanks to the discovery of a new source of raw materials or a new market for finished products – up to the reorganization of the former and the creation of a new industry ..." [1. p. 302]. The teacher should be ready to constantly search and find new teaching methods that will meet the needs of society and the needs of categories of students. In the guidance documents of the Ministry of Education of the Uzbek Republic after the signing of the Bologna Convention, this approach is designated as a transition from an explanatory model of education based on the translation of knowledge to a competence model. A significant part of the latter is occupied by the process of

forming the skills and abilities of graduates of schools and universities to survive in a socially, economically and politically complex structured society. On the one hand, awareness of the future problems that a future graduate will face contributes to the introduction of new subjects, the creation of new teaching methods, the formulation of new, large-scale tasks in education, the final result of which should be the preparation of a person for effective and productive activities in various socially significant situations. In modern state educational standards, this readiness is designated as competencies, about which endless discussions are conducted, since there is no unambiguous definition of the essence of this category. Most often, competence is considered as "actions, understanding of the problem, analysis, search for solutions and activities to solve the problem and achieve a result" [2, p. 19;]. On the other hand, the desire to replace the old paradigm with innovations can also have negative social consequences. Based on the basic concepts of the Bologna model, some researchers believe that the former education is not only outdated, but it is, no less, "aimed mainly at the development of intelligence as the main condition for individual and social development, while other resources of human and human evolution are not involved in it" But the question arises: is it not the development of intelligence, if this concept is understood as "the ability to create", that all modern educational reforms in Uzbekistan are striving for? If this is not the case, then logically it should be recognized that there is something else behind the reforms that is deeply hidden from the consciousness of the layman who wants to get a quality education for himself and his children. The desire to avoid the explanatory paradigm as much as possible, as one of the goals of innovative changes, is already reflected in the quality of education in the form of a reduction in hours for studying not only "ineffective" humanities, but also fundamental, natural science disciplines that create "excess knowledge"; a decrease in students' motivation for independent work, a drop in the level of education of school graduates and, accordingly, there is a decrease in the requirements for applicants to universities, a drop in constructive thinking, a deterioration in operating with existing knowledge, etc. In 2016, according to the results of inspections in the country's schools, 55% of second grade students could not make a sentence out of the given words. The problems of higher education in recent years have become the subject field of numerous discussions. Particular emphasis is placed on the introduction of new teaching methods, which are designed to compensate for the helplessness of students and teachers in the face of constant reforms in education, which are criticized both by the pedagogical community and by state officials, who are forced to admit that over the years of reforms, Uzbek secondary and higher education has lost its leading positions in many areas: mathematics, physics, engineering and others. Schoolchildren, and then students, can reproduce knowledge, but they cannot explain it. Obviously, the desire of the reformers of the 2000s to bring Uzbek education under universal models (foresight "Education-2030", "Global Universities", "Dublin descriptors", etc.) led to the deprivation of its basic foundations, the destruction of classical foundations, the destruction of traditional attitudes and the replacement of these values with market, more precisely, service services. In such a situation, every socially responsible teacher and researcher is forced to seek a compromise between "effective competencies" tuned to market profit, the social consequences of the transition to a new paradigm of education and awareness of the need to maintain the actual quality of education. Thus, the analysis of only a part of the general problems of innovative transformations leads us to the conclusion that there is a need for a balanced approach to the ongoing changes in the Uzbek education system. The same conclusion applies to the

technologies used, many of which, for all their advantages, cannot replace a teacher in a lecture and seminar audience.

REFERENCES

1. Шумпетер Й. Теория экономического развития. – М.: Прогресс, 1982.
2. Ефремова Н. Ф. Формирование и оценивание компетенций в образовании: монография. – Ростов н/Д.: Аркол, 2010.
3. Кудрявцева Е. И. Компетенции и менеджмент: компетенции в менеджменте, компетенции менеджеров, менеджмент компетенций. – СПб., 2012.
4. Тишкова И. В. Сущность и содержание понятий «компетенция», «информационная компетенция» в контексте государственной программы Узбекистанайской Федерации «информационное общество» // Поволжский педагогический поиск. – 2015. – № 3. – С. 44–47.
5. Трубайчук Л. В. Компетентностная модель образования – новая модель качества образования // Учебное занятие: поиск, инновации, перспективы. – 2008. – № 3(11). – С. 13–17.
6. Психологическая роль врача в условиях инновационной деятельности сфере здравоохранения современного узбекистана Authors Курбанов И. Х. Publication date 2021/12/20 Journal Образование и нновационные исследования Issue №7ISSN 2181-1709 (P) Pages 314-322 Publisher http://interscience.uz
7. FORMATION OF INNOVATIVE SUSTAINABILITY OF PERSONALITY DEVELOPMENT IN MODERN SOCIETY. Authors Kurbanov Ikhtiyor Khikmatovich. (2022) Publication date 2022 Journal EURASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES, PHILOSOPHY AND CULTURE, 2(2), Volume 2 Pages 283–287 Publisher https://doi.org/10.5281/zenodo.6283733
8. THE ROLE OF INNOVATIVE CHANGES IN LAUNCHING NEW HEALTH CARE DEVELOPMENT REFORMS IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN Authors I Kurbanov Publication date 2022 Journal Science and innovation Volume 1 Issue D7 Pages 508-516 Publisher OOO «Science and innovation»
9. CONFLICTS OF COLLISION OF VIEWS OF THE MODERN STATE, MANIFESTING IN INNOVATIVE PERSONALITY Authors Kurbanov Ikhtiyor Khikmatovich Publication date 2022/6 Journal EDUCATION AND INNOVATIVE RESEARCH Volume 387 Issue №6 Pages 381-386 Publisher https://interscience.uz/index.php/home/index
10. Роль преподавателя к инновационной деятельности и социальный приоритет психологической готовности преподавателя в высших учебных заведениях. Курбанов Publication date 2022/6/13 Journal Involta Scientific Journal Volume 1 Issue 7 Pages 131-137
11. THE SIGNIFICANCE OF TEACHERS’ PSYCHOLOGICAL READINESS FOR INNOVATIVE CLASSROOM ACTIVITIES AND ITS SOCIO PSYCHOLOGICAL BACKGROUND Authors Kurbanov Ikhtiyor Hikmatovich Publication date 2022/6/30 Journal American Journal Of Social Sciences And Humanity Research Volume 2 Issue ISSUE 06 Pages Pages: 139-145 Publisher https://theusajournals.com/index.php/ajsshr/article/view/279/264

12. Describing Innovative Processes, Taking Place in Development’s Period of Modern Uzbekistan Authors Kurbanov Ikhtiyor Hikmatovich Publication date 2022/9/27 Journal Miasto Przyszłości Volume 27 Pages 155-159
13. Курбанов И. Х. Психологическая роль врача в условиях инновационной деятельности сфере здравоохранения современного Узбекистана 2021/12/20 Journal Образование и инновационные исследования Issue №7ISSN 2181-1709 (P) Pages 314-322 Publisher http://interscience.uz
14. Ихтиёр Курбанов, Васила Каримова The main features of the development of creative abilities of a modern teacher in an innovative environment Publication date 2021/10/11 Journal Общество и инновации Volume 2 Issue 9/S Pages 60-66
15. Курбанов И. Х. Особенности фундаментальной среды социального обшества в отражении развития инновационных технологий Конференция
16. Социально психологические особенности развития технологий с. 229-236
17. Theoretical aspects of studying the psychological preparedness of teachers to innovative activity Authors Kurbanov Ihtiyor Hikmatovich Publication date 2021/5/3 Journal Middle European Scientific Bulletin Volume12 Pages 136-141
18. Приоритет педагогической инновации в исследовании психологической готовности педагогов к инновационной деятельности Kurbanov Ihtiyor H. Hikmatovich, Priority of pedagogical …Authors Курбанов И. Х. Publication date 2021/4/29 Conference Психологічні виміри особистісної взаємодії суб’єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми ssue №6 Pages 154-165 Publisher © Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2021

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИНИНГ АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИОН ТАЪЛИМ МУҲИТИДА АУТОПЕДАГОГИК КОМПЕТЕНТЛИГИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Парпиева Малика Моминовна
ЧДПУ Технологик таълим кафедраси п.ф.ф.д., (PhD), доценти

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994175

Аннотация. *Мазкур мақолада бўлажак ўқитувчининг ахборот - коммуникацион таълим муҳитида зарур, муҳим, керакли, фойдали маълумотларни излаш, йиғиш, саралаш, қайта ишлаш ва улардан мақсадли, ўринли, самарали фойдаланиш; объектлар ва жараёнларни, жумладан, ўзининг шахсий индивидуал фаолиятини моделлаштириш ва лойиҳалаш; ахборотлашган жамият аъзоларига таълим бериш, ривожлантириш ва тарбиялашга йўналтирилган таълимий масалаларни ечиш таҳлил этилган.*

Калит сўзлар: *мультимедияли технология, ахборот-коммуникацион таълим, моделлаштириш ва лойиҳалаш, электрон-интеграллаш, электрон воситалар, лазерли дисклар.*

Бўлажак технологик таълим йўналиши ўқитувчиси аутопедагогик компетентлигининг шаклланиши унинг ахборот-коммуникацион таълим муҳитидаги компетентлиги ва шахснинг қобилиятини таърифловчи қуйидаги хусусиятлар тизими билан узвий боғлиқ:

– ахборот муҳитида зарур, муҳим, керакли, фойдали маълумотларни излаш, йиғиш, саралаш, қайта ишлаш ва улардан мақсадли, ўринли, самарали фойдаланиш;

– объектлар ва жараёнларни, жумладан, ўзининг шахсий индивидуал фаолиятини моделлаштириш ва лойиҳалаш;

– ахборотлашган жамият аъзоларига таълим бериш, ривожлантириш ва тарбиялашга йўналтирилган таълимий масалаларни ечиш;

– ўз касбий фаолиятида таълим жараёнининг самарадорлигини оширишни таъминловчи замонавий ахборот-коммуникация технологияларини қўллаш.

Бугунги кунда ахборот-коммуникация технологиялари асосида технологик таълим фанларини ўқитиш, бўлажак ўқитувчиларни “Халқ ҳунармандчилиги”, “Технология таълими методикаси”, “Технология таълими практикуми”, “Халқ ҳунармандчилиги ва бадиий лойиҳалаш” каби фанлар, яъни 5112100 – Технологик таълими бакалавриат таълим йўналишига олиб кириш, ахборот маданиятини шакллантириш, талабалар психологиясини яхши билиш, ўқитишнинг методик услубларига эга бўлиш ва ахборот-коммуникация технологияларини яхши эгаллаш талаб этилади.

Бўлажак ўқитувчининг ахборот-коммуникацион таълим муҳитидаги аутопедагогик компетентлигини шакллантиришни қуйидагилар асосида амалга ошириш мумкин:

1) талабанинг ўқув фаолиятини изчил равишда ривожлантириш учун компьютерни педагогик фаолият ускунаси сифатида қўллаш, талабалар учун электрон таълим ресурсларини яратиш, амалий машғулот ишланмасининг электрон вариантларини яратиш, ўқув мақсадига мувофиқ электрон воситалар яратиш, мультимедиа технологиялари ёрдамида ўқув машғулотини ташкил этиш таклиф этилади;

2) технологик таълимга оид масалани ечишда ахборот-коммуникация технологиялари воситаларини қўллашнинг мақсадга йўналтирилган бўлиши лозим;

3) ўқитишнинг фаол усул ва шаклларини қўллаш асосида технологик таълим йўналиши махсус фанларидан амалий топшириқларни бажариш жараёни ва педагогик амалиёт даври ва касбий фаолиятида ижодий ўз-ўзини фаоллаштириш, мустақил билимларини ошириш, касбий аҳамиятли сифатларини ривожлантириш учун шароитлар яратилади;

4) бўлажак ўқитувчилар ахборот-коммуникация технологияларининг имкониятларини мустақил ўзлаштиришлари, фанларни электрон қўлланмалар ёрдамида ўрганиши, ўз-ўзини назорат ишларини мустақил бажариш орқали ташкил этиш мумкин.

Электрон-интегралашган ўқув талабаларга тармоқ технологиялари ёрдамида ёки бошқа ахборот ташувчилар, масалан, лазерли дисклар, флеш карталар ва бошқалар ёрдамида етказилиши мумкин [1,2]. Унинг дастур имкониятлари мультимедиа технологияси асосида талабаларнинг тайёргарлик даражасини ҳисобга олувчи, мазмуни ва шаклига кўра турлича бўлган ўқув материалларини ягона интегралашган тизимга бирлаштириш имконини беради.

Таълимда ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш қуйидаги умумдидактик тамойилларга асосланади [3]:

- дидактик тизимнинг ўқитиш қонуниятларига мослиги: ушбу тамойил таълим олувчининг ўқув-билиш фаолиятини унинг объектив қонуниятларига

мувофиқ ҳолда ташкил этиш зарурлигини кўрсатади;

- назарий билимларнинг етакчи роли: у ахборот-коммуникация технологияларини қўллаб ўқув материалининг етарли даражада йирик мазмунли бўлагини ўрганиш, таълим олувчи бошланғич босқичда мавзунинг бутун назарий мазмуни ҳақида тасаввурга эга бўладиган, сўнгра оралиқ босқичда алоҳида ўқув масалалар мазмунини ўзлаштирадиган, охирги босқичда эса, бутун мавзуни ўрганиш ўзлаштиришнинг талаб этилган даражасига қадар етказадиган тартибда ташкил этиладиган дидактик жараён мақсадига мослигини кўрсатади;

- ўқитишнинг таълимий, тарбиявий ва ривожлантирувчи функциялари бирлиги: таълимда ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланишда у ўқитишнинг ушбу функцияларининг жараёнли, мақсадли ва мазмунли жиҳатлари амалга ошириладиган электрон ахборот таълим ресурсларини лойиҳалаш босқичига қўйилади;

- мотивация: таълим олувчининг ўқитиш мақсадини эгаллашга нисбатан хайрихоҳлигини кучайтиришни ифодалайди, таълим беришни эса, субъект фаоллик намоён бўлиш жараёни сифатида қарашни кўзда тутади;

- муаммолилик: ўқитувчини ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб муаммоли вазият яратишга йўналтиради;

- ўқитишга индивидуал ёндашув асосида жамоавий ўқув фаолиятини бирлаштириш: ахборот таълим ресурслари асосида мос ўқитиш шаклларига мақсадли бирлаштиришни кўзда тутади;

- мультимедиалилик: кўргазмалиликнинг анъанавий тамойилини ривожлантириш бўлиб, қуйидаги икки маънода фойдаланилади: а) тор маънода: ахборотни тасвирлаш шакли бўйича; б) кенг маънода ахборот мазмунининг мажмуавийлиги сифатида;

- таълим олувчининг мустақил фаолиятини фаоллаштириш: таълимда ахборот-коммуникация технологияларини қўллаш шахсни ривожлантиришга, таълим олувчининг хусусиятларини субъект сифатида аниқлашга, унинг субъектив тажрибаларини тан

олишга, бу тажрибага максимал даражада таянган ҳолда педагогик ўзаро ҳамкорликни қуришга мўлжалланган;

- ўқув-ахборот базасининг таълим мазмуни ва бутун дидактик тизимга мослиги.

Компютер технологиялари ёрдамида таълим жараёнини ташкил этилиши қуйидагиларга эришишга имкон беради:

- муайян соҳа бўйича талабалар билими чуқурлашади ва кенгаяди;
- талабаларда мустақил билиш фаолиятига қизиқиш шакллантирилади;
- билиш жараёнининг усуллари ривожлантирилади;
- ўрганиш қобилияти, ўз билимларини мустақил ошириш, ўз устида ишлаш ривожлантирилади.

Талабаларнинг касбий компетентлигини ривожлантиришнинг асосий шароитлари қуйидагилардан иборат [4]:

1) ташкилий-бошқарувчанлик (ўқув режа, ўқув жараёни графиги, дарс жадвалини тузиш, компетентлик даражасини аниқлаш мезонини ишлаб чиқиш, таълим жараёнини моддий-техник таъминлаш);

2) ўқув-услубий (машғулотлар мазмунини танлаш, турли курсларнинг интеграсияси, етакчи ғояларни ажратиш);

3) технологик (назорат-баҳолаш, ўқитишнинг фаол шаклларини ташкил этиш, компетентликка кирувчи билимлар гуруҳларини аниқлаш, инновацион технологияларни қўллаш);

4) психологик-педагогик (талабаларнинг ривожланиш ташхисини амалга ошириш, ўқитишга мотивацияни рағбатлантириш, компетентликнинг мезонини аниқлаш, талабаларни ҳамкорликда ишлашга йўллаш).

Бўлажак ўқитувчининг касбий компетентлиги тузилмаси унинг педагогик кўникмалари орқали, кўникмалар (назарий билимларга асосланган ва педагогик масалаларни ечишга йўналтирилган билимлар) эса, босқичма-босқич ривожланувчи ҳаракатлар мажмуаси орқали аниқланади. В.А.Сластенин барча педагогик кўникмаларни қуйидаги тўртта гуруҳга бирлаштирган:

- объектив педагогик фаолият, тарбиялашнинг объектив жараёнини аниқ педагогик масалаларга «ўтказиш»ни билиш;
- мантиқан якунланган педагогик тизимни қуриш ва амалга оширишни билиш (таълим-тарбия масалаларини режалаштириш, таълим жараёнининг мазмуни, усуллари, ташкил этиш воситалари, шаклларини танлаш);
- педагогик фаолият натижаларини эътиборга олиш ва баҳолашни билиш, яъни таълим жараёни ва ўқитувчи фаолияти натижаларини таҳлил қила олиш;
- тарбиянинг турли компонентлари ва омиллари орасида ўзаро боғланишларни ажратиш ва ўрнатишни билиш [5].

REFERENCES

1. Гапоненко С.А. Диагностика и условия развития психологопедагогической компетентности преподавателя педагогического колледжа: Дисс…к.п.н. – Ростов-на-Дону, 1998. – 207 с.
2. Джураев Р.Х. и др. Интерактивный комплекс в образовательном процессе. Монография. – Т.: Шарқ, 2011. – 268 с.

3. Исмадияров Я.У. Качество образования и компетенции//Международная конференция «Педагогика сотрудничества в системе непрерывного образования», Ташкент, 2016. - С. 64-65.
4. Парпиева М.М. Талабаларнинг мустақил фикрлаш маданиятини шакллантиришда таълимнинг интерфаол методларидан фойдаланиш йўллари// “Педагогик маҳорат”, 2012 йил, №3-сон, 48-51 бет.
5. Сластенин В.А. Подымова Л.С. Педагогика – инновационная деятелъность. – М.: Изд-во Магистр, 1997. – 221 с.

ELEKTROMAGNIT INDUKSIYA HODISASINI MAKTAB FIZIKA KURSIDA O‘QITISHDA DASTURIY TA’MINOTLARDAN FOYDALANISH

[1]Zaxidov Ibroximjon Obidjonovich , [2]Qodirov Xotamjon Anvarovich
[1]NamDU “Fizika o‘qitish metodikasi” kafedrasi, dotsent p.f.n
ibrohimjonzokhidov@gmail.com
[2]TATU FF Tabiiy fanlar kafedrasi o‘qituvchi,
xatamjonq@gmail.com

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994188

Annotatsiya. *Ushbu maqolada maktab fizikasi kurslarida elektromagnit induksiya hodisasini o‘rgatishda samarali vosita sifatida dasturiy ta’minotdan foydalanish ko‘rib chiqilgan. U an'anaviy o‘qitish usullarining cheklovlarini ta'kidlaydi va o‘rganish tajribasini yaxshilash uchun dasturiy ta'minotni kiritish afzalliklarini ta'kidlaydi. Maqolada elektromagnit induktsiyani o‘rgatish uchun ishlatilishi mumkin bo‘lgan mashhur dasturiy vositalar, jumladan simulyatsiya dasturlari, animatsiya va vizualizatsiya dasturlari va onlayn o‘quv platformalari muhokama qilinadi. U o‘qitishda dasturiy ta'minotni muvaffaqiyatli joriy etishni, shuningdek, dasturiy ta'minotni samarali integratsiyalash bo‘yicha muammolar va ilg'or tajribalarni ko‘rsatadigan amaliy tadqiqotlarni taqdim etadi. Bundan tashqari, maqola elektromagnit induktsiyani dasturiy ta'minot yordamida o‘qitishning kelajakdagi istiqbollari va yutuqlarini o‘rganadi. O‘qituvchilar va fizika o‘qituvchilari o‘zlarining ta’lim usullarini optimallashtirish uchun qimmatli tushuncha va tavsiyalarni topadilar, natijada talabalarning ushbu muhim fizika tushunchasini tushunishlari va o‘zlashtirishlari yaxshilanadi.*

Kalit so‘zlar*: elektromagnit induktsiya, fizika ta’limi, dasturiy ta'minot integratsiyasi, o‘qitish vositalari, simulyatsiya dasturi, vizualizatsiya dasturi, onlayn o‘quv platformalari, interaktiv simulyatsiyalar, virtual tajribalar, haqiqiy dunyo ilovalari, o‘z-o‘zidan o‘rganish, talabalarning faolligi, keys tadqiqotlari, qiyinchiliklar va cheklovlar, eng yaxshi amaliyotlar, sun'iy intellekt, mashinani o‘rganish, virtual haqiqat, kengaytirilgan haqiqat, uzluksiz baholash.*

Elektromagnit induksiya fizikaning asosiy tushunchasi bo‘lib, elektromagnetizmdagi turli hodisalarni tushunish va tushuntirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Bu o‘tkazgichni o‘rab turgan magnit maydon o‘zgarganda elektr tokini hosil qilish jarayonidir. Bu hodisa zamonaviy texnologiyalar, jumladan, elektr energiyasi ishlab chiqarish, transformatorlar va elektr motorlarida katta amaliy ahamiyatga ega. Maktab fizikasi kurslarida elektromagnit induktsiyani o‘rgatish o‘quvchilarga elektromagnitizm bo‘yicha mustahkam poydevor qo‘yish va ularni kelajakdagi ilmiy ishlarga tayyorlash uchun juda muhimdir. Biroq, an'anaviy o‘qitish usullari ko‘pincha ushbu murakkab mavzuning nozik tomonlarini samarali etkazishda etishmaydi. Bu erda dasturiy vositalarning integratsiyasi o‘qitish va o‘rganish tajribasini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Dasturiy ta'minotni o‘quv rejasiga kiritish orqali o‘qituvchilar o‘quvchilarning elektromagnit induksiyani tushunish va faolligini oshirish uchun uning afzalliklaridan foydalanishlari mumkin. Dasturiy ta'minot an'anaviy usullar bilan ta'minlash uchun kurashadigan noyob afzalliklarni taqdim etadi. Bu mavhum tushunchalarni vizualizatsiya qilish imkonini beradi, bu talabalarga magnit maydonlar va induksiyalangan oqimlar o‘rtasidagi munosabatni kuzatish va tushunish imkonini beradi. Dasturiy ta'minot vositalari tomonidan taqdim etiladigan interaktiv simulyatsiyalar va virtual tajribalar o‘quvchilarga o‘zgaruvchilarni manipulyatsiya

qilish, turli stsenariylarni o‘rganish va natijada yuzaga keladigan effektlarni kuzatish imkonini beradi, bu esa elektromagnit induksiya tamoyillarini chuqurroq tushunishga yordam beradi [1].

Elektromagnit induksiyani o‘rgatishda dasturiy vositalarning integratsiyasi talabalarning ushbu muhim fizika kontseptsiyasini tushunishi, faolligini oshirish va o‘zlashtirish uchun ajoyib imkoniyatlarni taqdim etadi. Vizualizatsiya, interaktivlik va real dunyo ilovalaridan foydalangan holda, o‘qituvchilar talabalar uchun dinamik va chuqur o‘rganish tajribasini yaratishi mumkin. Ushbu maqola orqali biz o‘qituvchilar va fizika o‘qituvchilariga o‘zlarining o‘qitish amaliyotlarida dasturiy ta'minot integratsiyasini qo‘llash va talabalar o‘rtasida elektromagnit induktsiyani chuqurroq tushunishga yordam beradigan qimmatli tushunchalar, amaliy tavsiyalar va misollarni taqdim etishni maqsad qilganmiz [6].

Elektromagnit induktsiyani o‘qitishning an'anaviy usullari.

Fizika ta’limi sohasida elektromagnit induksiya hodisasi haqida bilim berish uchun an'anaviy o‘qitish usullari uzoq vaqtdan beri qo‘llanilgan [9]. Ushbu usullar o‘zlarining afzalliklariga ega bo‘lsa-da, ular ko‘pincha elektromagnit induksiyaning nozik tomonlarini talabalarga samarali etkazishda cheklovlarga duch kelishadi. Ma'ruzalar asrlar davomida ta’limning asosiy qismi bo‘lib kelgan va elektromagnit induksiyani o‘rgatishda keng qo‘llanilib kelmoqda [10]. Ushbu yondashuvda o‘qituvchi ma'lumotni og'zaki tushuntirishlar, namoyishlar va doska yoki PowerPoint taqdimotlari kabi ko‘rgazmali qurollardan foydalanish orqali etkazib beradi. Ma'ruzalar kontseptsiyalarni taqdim etish uchun tuzilgan formatni ta'minlasa-da, ular ba'zan passiv va bir yo‘nalishli bo‘lishi mumkin, bu esa talabalarning faolligini va o‘zaro ta’sirini cheklaydi. Ma'ruzaga asoslangan yondashuvning qiyinchiliklaridan biri mavhum tushunchalarni tasavvur qilishdagi qiyinchilikdir. Elektromagnit induktsiya magnit maydonlar va oqimlar o‘rtasidagi murakkab o‘zaro ta’sirlarni o‘z ichiga oladi, bu o‘quvchilar uchun bu munosabatlarni faqat og'zaki tushuntirishlar va statik diagrammalar orqali to‘liq tushunishni qiyinlashtiradi. Ma'ruzalarda dinamik vizualizatsiya va interfaol elementlarning yo‘qligi talabalarning elektromagnit induktsiyani tushunishlariga to‘sqinlik qilishi mumkin [6]. Darsliklar uzoq vaqt davomida fizika tushunchalarini, jumladan, elektromagnit induksiyani o‘rganish uchun qimmatli manba bo‘lib kelgan. Ushbu yozma materiallar talabalarga elektromagnit induksiya bilan bog'liq tamoyillar va tenglamalarni tushunishga yordam berish uchun tushuntirishlar, misollar va amaliy masalalarni taqdim etadi. Biroq, faqat darsliklarga tayanish o‘quvchilarni jalb qilish va amaliy tajribalarni taqdim etishda cheklovlar bo‘lishi mumkin. Darslik asosida o‘qitish ko‘pincha o‘quvchilardan elektromagnit induksiyaning dinamik jarayonlarini tasavvur qilish uchun o‘z tasavvurlariga tayanishni talab qiladi. Ko‘rgazmali qurollar yoki interfaol elementlarsiz talabalar tushunchalar va ularning amaliy qo‘llanilishini aniq tushunish uchun qiynalishi mumkin [8].

Elektromagnit induktsiyani o‘qitishda dasturiy ta'minotdan foydalanishning afzalliklari.

So‘nggi yillarda fizika tushunchalarini o‘rgatishda dasturiy vositalarni integratsiyalash an'anaviy usullarga nisbatan ko‘plab afzalliklarni taqdim etuvchi jadallik kasb etdi [3]. Elektromagnit induktsiyani o‘rgatish haqida gap ketganda, dasturiy ta'minot o‘quv tajribasini sezilarli darajada oshirishi va talabalarning tushunishini chuqurlashtirishi mumkin [2]. Dasturiy ta'minot vositalarining asosiy afzalliklaridan biri ularning elektromagnit induksiya bilan bog'liq mavhum va murakkab tushunchalarni tasavvur qilish qobiliyatidir. Interfaol vizualizatsiya orqali talabalar magnit maydonlar, o‘tkazgichlar va induksiyalangan oqimlar o‘rtasidagi dinamik

munosabatlarni kuzatishlari mumkin. Ular real vaqtda magnit maydonlarning o‘zgarishi ta’siriga guvoh bo‘lishlari va murakkab naqshlar va o‘zaro ta’sirlarni o‘rganishlari mumkin. Vizual tasvirlar va animatsiyalarni taqdim etish orqali dasturiy vositalar talabalarga aqliy modellarni shakllantirishga va elektromagnit induktsiyani yanada intuitiv tushunishga yordam beradi. Ushbu vizual ravshanlik talabalarga nazariy tamoyillar va ularning amaliy qo‘llanilishi o‘rtasidagi tafovutni bartaraf etishga, asosiy tushunchalarni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Dasturiy ta'minot vositalari ko‘pincha o‘quvchilarga o‘zgaruvchilarni manipulyatsiya qilish, eksperimentlar o‘tkazish va natijada yuzaga keladigan effektlarni kuzatish imkonini beradigan interaktiv simulyatsiya va virtual tajribalarni o‘z ichiga oladi. Ushbu simulyatsiyalar o‘quvchilar turli stsenariylarni o‘rganishi va o‘z harakatlarining oqibatlarini kuzatishi mumkin bo‘lgan dinamik va qiziqarli o‘quv muhitini yaratadi. Virtual eksperimentlar orqali talabalar vaqt, resurslar yoki xavfsizlik bilan bog'liq cheklovlarsiz tergov o‘tkazishlari mumkin. Ular bobinlar soni, magnit maydonning kuchi yoki magnit va o‘tkazgich o‘rtasidagi nisbiy harakat tezligi kabi turli omillar ta’sirini o‘rganishi mumkin [8].

Elektromagnit induktsiyani o‘rgatish uchun mashhur dasturiy vositalar.

Elektromagnit induktsiyani o‘rgatishda dasturiy vositalarning integratsiyasi talabalar uchun o‘quv tajribasini yaxshilash uchun ko‘plab imkoniyatlarni taklif etadi [7]. Keling, ushbu murakkab fizika tushunchasini o‘rgatish uchun sinflarda va onlayn platformalarda keng qo‘llaniladigan ba’zi mashhur dasturiy vositalarni ko‘rib chiqaylik.

A. Animatsiya va vizualizatsiya dasturlari:

Animatsiya va vizualizatsiya dasturlari dinamik vizual tasvirlar orqali elektromagnit induksiya tushunchalarini tasvirlashga yordam beradi. Ushbu vositalar talabalarga magnit maydonlar, o‘tkazgichlar va induksiyalangan oqimlar o‘rtasidagi munosabatlarni vizual va interaktiv tarzda kuzatish imkonini beradi [6].

1. GeoGebra: GeoGebra ko‘p qirrali matematik dasturiy ta'minot bo‘lib, u fizikadagi tushunchalarni vizualizatsiya qilish va o‘rganish uchun interfaol vositalarni o‘z ichiga oladi. U elektromagnit induktsiya bilan bog'liq animatsiyalar, dinamik diagrammalar va simulyatsiyalar yaratish uchun xususiyatlarni taqdim etadi.

2. MATLAB va Simulink: MATLAB dasturlash muhiti va simulyatsiya vositasi Simulink ilmiy va muhandislik fanlarida keng qo‘llaniladi. Ular talabalarga murakkab elektromagnit tizimlarni o‘rganish va tahlil qilish imkonini beruvchi elektromagnit hodisalarning vizualizatsiyasi va simulyatsiyasini yaratish imkoniyatlarini taklif etadi [5].

B. Onlayn ta’lim platformalari:

Onlayn ta’lim platformalari elektromagnit induktsiyani o‘rgatish va o‘rganishni qo‘llab-quvvatlash uchun interfaol modullar, video ma'ruzalar va baholashlarni o‘z ichiga olgan bir qator resurslarni taqdim etadi [2]. Ushbu platformalar an'anaviy sinf o‘qitishni to‘ldiradigan moslashuvchan va qulay o‘quv muhitini taklif qiladi.

1. Khan Academy: Khan Academy turli fizika mavzulari, jumladan, elektromagnit induksiya bo‘yicha o‘quv videolari, amaliy mashg‘ulotlar va viktorinalarning keng kutubxonasini taklif etadi. Talabalar ushbu manbalarga o‘z tezligida kirishlari va ularning yutuqlari haqida darhol fikr-mulohazalarini olishlari mumkin.

2. Coursera va edX: Ushbu onlayn o‘quv platformalarida turli xil fizika kurslari mavjud bo‘lib, ularning aksariyati elektromagnit induksiyani qamrab oladi. Bu kurslar ko‘pincha

videoma’ruzalar, interaktiv simulyatsiyalar va talabalarning tushunchalarni tushunishlarini mustahkamlash uchun topshiriqlarni o‘z ichiga oladi [4].

Ushbu dasturiy vositalarni o‘quv rejasiga kiritish orqali o‘qituvchilar o‘quvchilarga elektromagnit induksiya haqidagi tushunchalarini chuqurlashtiradigan qiziqarli va interaktiv ta’lim tajribasini taqdim etishlari mumkin. Keyingi bo‘limda biz elektromagnit induksiyani o‘rgatishda dasturiy ta'minotning muvaffaqiyatli amalga oshirilishini ta'kidlab, o‘qituvchilar va talabalar uchun foyda va natijalarni ko‘rsatadigan amaliy tadqiqotlarni ko‘rib chiqamiz [7].

REFERENCES

1. Zaxidov I., Abdullajonov B., Bekmirzaev S. МАКТАБДА ЭЛЕКТР ТОКИ ҚОНУНЛАРИНИ ЎҚИТИШДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ИЛМИЙ БИЛИШ ҚОБИЛИЯТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. B8. – С. 1013-1016.
2. Zaxidov I. et al. DEVELOPING THE ABILITY OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE OF PUPILS WHEN TEACHING THE LAWS OF ELECTRICITY AT SCHOOL //Science and Innovation. – 2022. – Т. 1. – №. 8. – С. 1013-1016.
3. Alizhanov D. A., Zokhidov I. O. Teaching in Physics “Electrical Instruments in the House”. Saving Electricity //Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry (TOJQI). – 2021. – Т. 12. – №. 9. – С. 6107-6112.
4. P.Habibullayev, A.Boydedayev, A.Bahromov “8-sinflar uchun fizika” Toshkent 2019-yil. 139-bet
5. M. R. Fayziyeva, D. M. Sayfurov. “Informatika va axborot texnologiyalari” umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 8-sinfi uchun darslik. - Toshkent: “Tasvir”, 2020. - 112 b.
6. X. Qodirov S. Tulakova “ELEKTROMAGNETIZM: ELEKTR VA MAGNITLANISH O‘RTASIDAGI ALOQANI O‘RGANISH”. Международная научно-техническая конференция «Практическое применение технических и цифровых технологий и их инновационных решений», ТАТУФФ, Фергана, 4 мая 2023 г.
7. X. Qodirov S. Tulakova “MAGNETOGIDRODINAMIKA (MHD): MAGNIT MAYDONLAR VA SUYUQLIKLAR O‘RTASIDAGI O‘ZARO TA’SIRNI O‘RGANISH.”. Международная научно-техническая конференция «Практическое применение технических и цифровых технологий и их инновационных решений», ТАТУФФ, Фергана, 4 мая 2023 г.
8. X. Qodirov S. Tulakova “FIZIKADA MAGNITLANISHNING UMUMIY KO‘RINISHI: MAGNIT MAYDONLAR NAZARIYASIDAN QO`LLANILISHIGACHA”. Международная научно-техническая конференция «Практическое применение технических и цифровых технологий и их инновационных решений», ТАТУФФ, Фергана, 4 мая 2023 г.
9. X. Qodirov “MAKTAB FIZIKA KURSIDA “MAGNIT MAYDONINIG TOKLI O ‘TKAZGICHGA TA’SIRI” MAVZUSINI O‘QITISHDA ELEKTRON HISOBLASH TIZIMI DASTURIY TA’MINOTIDAN FOYDALANISH METODIKASI”. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры 3 (1 Part 3), 81-87 2023 г.
10. Qodirov X.A., Ismoilov I.V., Bozorqulov A.A.va Zaxidov I.O.Magnit maydonda tokli o‘tkazgichni ko‘chirishda bajarilgan ish//Elektron hosoblash mashinalari uchun dastur № DGU 18016. 2022-y.

UMUMTA‘LIM MAKTABLARIDA TABIIY FANLARNI O‘QITISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR.

Raxmatullayeva Anor Qayrullayevna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti, p.f.f.d (PhD)
+998998167413

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994207

Annotatsiya. *Ta’lim sohasidagi davlat siyosatining mazmuni ta’lim taraqqiyotini yuqori bosqichga, eng ilg‘or xorijiy mamlakatlar ta’limi darajasiga ko‘tarish, jahon tajribasini o‘rganib, barkamol shaxs va malakali mutaxassisni tarbiyalab voyaga etkazishdan iboratdir. Sifatni oshirishga bo‘lgan e’tibor yosh avlod ta’lim-tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etmoqda.*

Kalit so‘zlar*: ta’lim, pedagogika, biologiya, maktab, metod, dars, texnologiya.*

Ilgari o‘quvchilarga faqat nazariy bilim berilgan bo‘lsa, bugungi kunda ham nazariy ham amaliy ham virtual usulda o‘quv mashg‘ulotlari tashkil etilmoqda. Umumta’lim va kasb-hunar maktablarida yoshlarni tarbiyalash va ularning bandligini ta’minlashda maktabdan tashqari ta’limning zamonaviy usullari va yo‘nalishlarini joriy etishda, biologiya darslarida ta’lim shakl va texnologiyalaridan kompleks foydalanishda hamkorliklarni amalga oshirish maqsadga muvofiq bo‘ladi. O‘qitish metodikasini takomillashtirish, ta’lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tadbiq etishda ham umumta’lim maktablarining biologiyadan ta’lim jarayonida o‘quvchilarning tayanch kompetensiyalarini shakllantirishda hamkorlikni yo‘lga qo‘yish muhim ahamyatga ega.

O‘qitish jarayoni deganda, o‘quvchilarning muayyan o‘quv materialini o‘zlashtirish, bilish usullarini egallashga qaratilgan o‘quv-bilish faoliyati va o‘qituvchining mazkur jarayonni tashkil etish va boshqarishga asoslangan pedagogik faoliyati orqali o‘zaro hamkorlikda o‘quv maqsadlariga erishiladigan jarayon tushuniladi. Didaktika va biologiya o‘qitish metodikasiga oid manbalarda o‘qitish jarayoni va uning shakllariga turlicha ta’rif berilgan. Jumladan, didaktik olim Babanskiy Yu.K. fikricha, o‘qitishni tashkil etish shakllari ta’lim-tarbiya jarayonida o‘quvchilar bilan individual yoki yalpi o‘qitishning nisbati, o‘quv-bilish faoliyatining faollik darajasi, hamkorlikda tashkil etilgan o‘quvchilarning o‘quv-bilish faoliyati va o‘qituvchining rahbarlik roli, pedagogik faoliyatining me’yorini belgilaydi. O‘quvchilar tomonidan biologiya o‘quv fani dasturlari va DTS bilan me’yorlangan muayyan bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtirish, ularni tarbiyalash va rivojlantirish jarayoni o‘qitishning turli shakllaridan foydalanishni taqozo etadi.

Biologiya o‘qitish metodikasida o‘qitish jarayonini tashkil etishning turli shakllari belgilangan. Ularga dastur talablarini amalga oshiradigan o‘qitishning asosiy shakli bo‘lgan dars, unga bog‘liq holda ekskursiyalar, uy ishlari, darsdan tashqari ishlar va ixtiyoriy ravishda tashkil etiladigan sinfdan tashqari mashg‘ulotlar kiradi. Agar ta’lim mazmuni o‘simlik yoki hayvonot dunyosining xilma-xilligi, turli ekologik muhit sharoitiga moslashishini o‘rganishni talab etsa, bu holda ekskursiya tashkil etilishi yoki videofilmlar namoyish qilish maqsadga muvofiq. Ekologik tushunchalarni shakllantirish va rivojlantirishda dars bilan bir qatorda, darsdan va sinfdan tashqari ishlar ham muhim o‘rin tutadi. Kuzatish o‘tkazish va tajriba qo‘yishda uy ishlari, darsdan va sinfdan tashqari ishlar muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchi tomonidan o‘qitish shakllarini to‘g‘ri tanlashda biologiya o‘quv xonasining jihozlanishi va o‘quv-moddiy texnika bazasi ham muhim ahamiyat kasb etadi. O‘qituvchi o‘qitish shakllarining maqsadi va vazifalarini

to‘g‘ri anglagan holda, mazkur jarayondan tasviriy, tabiiy va tarqatma materiallar tayyorlash orqali ko‘rgazmalilikni amalga oshirishni ko‘zda tutishi lozim.

Biologiyani o‘qitish shakllari: dars, darsdan tashqari ishlar va sinfdan tashqari mashg‘ulotlar uchun kerakli bo‘lgan tarqatma va didaktik materiallar, tirik ob’ektlar to‘plash, kolleksiya va gerbariylar tayyorlash orqali o‘quvchilarda muayyan ko‘nikmalar rivojlantiriladi. Fermer xo‘jaliklari, seleksiya institutlari va stansiyalarida o‘tkazilgan ekskursiyalarda madaniy o‘simliklarning navlari va xonaki hayvon zotlari bilan tanishtirish o‘quvchilarning dunyoqarashini kengaytirib, kasbga yo‘llash imkonini beradi.

REFERENCES

1. Ж.О.Толипова, А.Т.Ғофуров / Биология ўқитиш методикаси/ Тошкент. “Iqtisod moliya” 2007.
2. Рахматуллаева Анор Кайруллаевна / Инновационные педагогические технологии в преподавании биологии - Как фактор развития будущих учителей/ Международный журнал академических и прикладных исследований (IJAAR) 2021.
3. Рахматуллаева Анор Кайруллаевна / Ўқувчиларнинг иқтидорини ривожлантиришда биологик топшириқларнинг аҳамияти/ Fan, ta'lim innovatsiya. 2020й.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ

Назарова Озода Ташназаровна
ГулГУ,старший преподаватель кафедры педагогика

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994164

Аннотация. *В статье дана аргументация важности исследований в области формирования коммуникативных способностей и компетенций будущих специалистов, представлены методы по развитию коммуникативных способностей.*

Ключевые слова*: образование, развитие, коммуникативные способности.*

В системе высшего образования проблема занятости молодежи является актуальной, в отличии от зарубежных стран, где рыночные отношения насчитывают более ста лет. Возрастает требования к выпускникам , уровню квалификации, умениям и навыкам. Несмотря на то, что разговоры о важности общения у студентов могут показаться банальными, стоит все же уделить ему особое внимание. Это будет способствовать лучшему пониманию необходимости грамотного взаимодействия с другими людьми в реальном мире и поможет лучше понять, что влияет на развитие коммуникативных способностей. Исследование по развитию коммуникативных способностей является актуальным , поскольку развитие коммуникативных способностей будет способствовать не только образовательной сфере, но и развивать студентов как личность.

Коммуникативные навыки чрезвычайно важны для формирования круга общения, встреч с друзьями, дружбы и ведения переговоров, покупки товаров и услуг, заключения контрактов и ведения бизнеса, выстраивания продуктивных отношений, разрешения конфликтов и нахождения взаимопонимания с другими. Все больше студентов с эмоциональными проблемами, находящийся в состоянии аффективной напряженности. И если человек не умеет общаться, на своем пути он столкнется с множеством проблем и трудностей, как в личной жизни, так и в профессиональной сфере.

В статье дана аргументация важности исследований в области формирования коммуникативных способностей и компетенций будущих специалистов, представлены методы по развитию коммуникативных умений.

Проще говоря, коммуникативные способности составляют особый поведенческий комплекс, который позволяет каждому из нас:

установить контакты;
заинтересовать собеседника;
поддерживать связь;
поддерживать отношения;
аргументировать свои мысли;
отстаивать свои интересы;
разрешать конфликты;
использовать невербальные средства общения;
защищаться от манипуляций;
понимать мотивы действия реакции других.

И вот что говорит известный писатель, бизнес-тренер Ицхак Пинтосевич о важности умения общаться в жизни .

Как известно, существует несколько видов коммуникативных навыков: информационно-коммуникационные способности, отвечающие за начало, ведение и завершение разговора, а также привлечение внимания собеседника и использование вербальных и невербальных средств общения;

аффективно-коммуникативная способность, которая помогает замечать эмоциональное состояние собеседника и правильно на него реагировать, а также проявлять отзывчивость и уважение к партнеру;

нормативно-коммуникативные способности, позволяющие помочь собеседнику в процессе общения и использовать лучшие способы разрешения конфликтных ситуаций; эта же способность позволяет человеку принимать помощь от других.

Что касается структуры коммуникативных способностей, то она включает в себя множество компонентов, среди которых:

социальное восприятие (связано с восприятием, пониманием и оценкой себя, других людей и социальных групп);

гностические навыки и рефлексия (связанные с осознанием, систематизацией и передачей информации);

когнитивные навыки (связаны с характеристиками памяти, мышления и внимания);

интерактивные навыки (связанные с «самоотдачей» и умением «настраиваться» на собеседника);

волевые качества;

восприятие и интерпретация вербальных и невербальных сигналов;

способность понимать подтекст и контекст;

умение использовать системы знаков для решения различных коммуникационных задач и т.д.

Можно определить, насколько развиты социальные и коммуникативные навыки студента, насколько активно, интенсивно и постоянно он поддерживает контакты с другими людьми, насколько широк круг его общения, насколько эффективно он решает проблемы общения и некоторые другие показатели.

Развитие коммуникативных навыков начинается в детстве и зависит от многих факторов, таких как особенности воспитания, микроклимат в семье, образ жизни и другие важные вещи. В случае, когда человек не получает определенного коммуникативного опыта, во взрослом возрасте он может быть замкнутым и незащищенным.

Однако анализ специализированной литературы (Л.И. Антропова, В.И. Муляр Р.Р. Закиров, А.А. Идинов,Т.А. Ветошкина, И.Ф. Исаев, и др.), а также собственные наблюдения по диагностике уровня подготовленности молодых специалистов к коммуникативной деятельности, позволяет нам выделить существенные недостатки в формировании коммуникативных умений. Но даже для людей с проблемами общения всегда есть выход из ситуации, потому что развитие социальных и коммуникативных навыков доступно в любом возрасте. И здесь самое время поговорить о том, какие средства существуют для развития коммуникативных навыков. Самое простое, обыденное толкование умений — это «знания в действии». Психология, определяя понятие «умения», подчеркивает, что это подготовленность к теоретическим и практическим действиям,

выполняемым быстро, точно и сознательно, на основе усвоенных теоретических знаниях, навыков и жизненного опыта. К.К. Платонов дает следующее определение слову "умения" — это готовность выполнять определенную деятельность или действия в новых условиях, образовавшихся на основе ранее приобретенных знаний и навыков .

Развитие коммуникативных навыков

Предлагаемые методы являются отличным средством развития коммуникативных навыков. На самом деле, если вы используете их вместе, они могут послужить реальной тренировкой в коммуникативных навыках. Используя его, вы можете, без помощи специалистов, самостоятельно устранить пробелы в области межличностного взаимодействия.

Возьми инициативу в свои руки

Первое правило общительного человека — побороть страх общения. Не нужно стесняться заговорить с человеком первым. Если вы хотите общаться, просто начните. Но не забывайте, что бывают ситуации, когда потенциальный собеседник не хочет общаться, поэтому не стоит его заставлять. В других случаях вам нужно научиться перешагивать через свои комплексы и незащищенность.

Научитесь слушать собеседника

Навыки слушания — один из лучших способов услышать, понять и расположить к себе собеседника. Слушая, не перебивая, вы не только дадите своему собеседнику пространство для выражения своих мыслей, но и получите много информации о нем, а также сможете увидеть, какие ошибки он совершает в общении, чтобы не повторять их в своем собственном общении. Кроме того, в процессе активного слушания вы сможете отслеживать свою реакцию на поведение человека, а значит, вы учитесь видеть себя со стороны.

Учитесь определять общее и индивидуальное

В любой ситуации, когда вам нужно поговорить с кем-то, обратите внимание на то, что вас объединяет и что отличает вас друг от друга. Этот метод помогает найти общий язык и точки соприкосновения, принять и уважать чужую позицию, избегать и устранять конфликты в корне. Кстати, одним из ключевых моментов в искусстве общения является способность принимать чужую точку зрения. Другой человек не всегда должен говорить, что он не прав. Просто сказать, что у вас есть мнение по спорному вопросу.

Будьте уверены в себе

Развитие коммуникативных навыков также является развитием уверенности в себе. Боязнь говорить, боязнь казаться смешным, неуверенность в своих мыслях, словах и убеждениях — эти и другие подобные вещи всегда отталкивают других. И наоборот, человек с адекватной самооценкой, который знает свои силы и ценит себя, привлекает к себе других. Уверенность чувствуется, вызывает уважение и заставляет людей вступать в контакт с таким человеком.

Думайте о своем собеседнике

Одна из грубых коммуникативных ошибок — забыть о человеке, с которым вы разговариваете. Представьте, что вы сами хотите поговорить, но собеседник продолжает рассказывать о своем. Возможно, эта ситуация не очень приятна для вас. Люди заняты только своими интересами и забывают обо всем остальном. Статус партнера: интересно,

что он хочет, чтобы он вас выслушал и т.д. Чем вы внимательнее, тем выше уровень вашего общения.

Много читайте

Расширяя кругозор человека, расширяя его словарный запас, способствуя запоминанию новых терминов и развивая способность строить грамматически правильные предложения. Благодаря такому коммуникативному арсеналу вы всегда сможете найти, о чем поговорить с другими людьми, поддержать разговор. Хорошая тренировка: прочитайте интересную книгу и кратко перескажите ее, записав себя на диктофон. Когда вы слушаете записи, обратите внимание на недостатки в вашей речи: перебои в дыхании, неправильные паузы, паразитные слова; оцените общее качество вашей речи. Отмечайте ошибки и запоминайте их, чтобы не совершать в будущем.

Посещать культурные мероприятия

Быть на выставках, в музеях и на интересных праздниках полезно не только для общего развития, но и для приобретения навыков общения. Даже если это пятиминутная болтовня или выражение эмоций от увиденного. Главное — получить коммуникативный опыт. Кроме того, присущи творческие способности, возрастает самооценка и интерес к жизни, раскрывается внутренний потенциал и дает вдохновение.

Общаться на языке тела

В некоторых ситуациях некорректное общение может передавать до 90% информации о состоянии человека, его настроении и отношении к происходящему. Если вы хотите стать мастером общения, учителя должны распознавать свои собственные неправильные сигналы. Научившись это делать, вы сможете доносить до собеседника то что вы хотели бы сказать.

Будьте позитивны

Всегда старайтесь искать положительные моменты в любом разговоре, даже в неудачных. Неприятное впечатление от разговора, неловкие моменты, неудачные фразы — все это часть общения, и к этому нужно быть готовым. Тем не менее, необходимо сосредоточиться на получении информации, постараться найти общий язык и понять собеседника. Если что-то вдруг пошло не так, не придавайте этому значения.

Тренируйтесь

Как и в развитии любого важного навыка, практика занимает особое место в развитии коммуникативных навыков. Желательно постоянно находиться в процессе общения. Помните, что разовые «прогулки» и попытки инициативы не позволят вам избавиться от неуверенности, стеснительности или любых других проблем общения. Вам нужно постоянно стремиться к общению: знакомиться друг с другом, звонить друзьям и родственникам самостоятельно, делайте это в одиночестве и т. д. Только в этом случае общение с другими людьми станет полноценной частью жизни и перестанет вызывать неуверенность и робость.

Упражнение «Перевоплощение»

Суть упражнения такова: подумайте о человеке, который внушает уважение , с которого бы брали пример. Это может быть, например, герой игры. Подробно представьте все те качества, которые вам нравятся, и опишите их. Затем примеряйте все эти качества, пытаясь вписать образ этого человека. «Возьми» его походку, позу, манеру держаться и вести диалог, взгляд, тембр голоса и темп речи. Пройдя немного в этой роли, еще раз

вспомните все ощущения, которые вам удалось испытать, и напишите их на листе бумаги. И уже в дальнейшем, при общении с другими людьми, перевоплощайтесь снова, чтобы общаться так, как вы хотите. Чем чаще вы будете выполнять это упражнение, тем более расслабленным и уверенным вы станете, и вам будет легче и приятнее общаться.

Знания, умения и навыки, приобретаемые осознанно в ходе работы над личностно значимой проблемой, быстро присваиваются и закрепляются студентом, превращаются в его активный запас академических знаний и практического опыта и в дальнейшем легко переносятся на другие виды работы. Легко заметить, что развитие коммуникативных навыков не требует титанических усилий или каких-либо особых способностей. Самостоятельно научиться общаться — это полностью под силу любому психически здоровому человеку. Нужно только применить приведенные выше рекомендации. Однако средства развития коммуникативных навыков ими не ограничиваются. Особую популярность получают так же современные образовательные технологии: участие в профессиональных форумах и конференциях, обучение «на рабочем месте», коучинг, наставничество, консалтинг, сторителлинг, стретчинг и т.д.

В целом, можно сделать вывод, что работа по формированию коммуникативных навыков у студентов , способствуют формированию навыков общения с коллегами, руководством, а так же осознанию значимости своей будущей профессиональной деятельности.

REFERENCES

1. Абульханова-Славская К.А. Развитие личности в процессе жизнедеятельности // Психология формирования и развития личности. М., 1981. - С. 19-45.
2. Абульханова К.А. Психология и сознание личности (Проблемы методологии, теории и исследования реальной личности) // Избр. психол. труды. М.: Московский психолого-социальный институт, 1999. - 224 с.
3. Адлер А. Наука жить / пер. с англ. Киев: Port-Royal, 1997. - 259 с.
4. Акопов Г.В. Социальная психология высшего образования. Самара, 1993. -212 с.
5. Алексеев Н.Г., Юдин Э.Г. Исследование творчества в науке и обучение творчеству в школе // Научное творчество / под ред. С.Р. Микулинского, М.Г. Ярошевского. М., 1969. - С. 387- 404.
6. Алексеева М.И. Мотивация учения студентов и удовлетворенность выбором вуза // Эмоциональная регуляция учебной и трудовой деятельности- М.Одесса, 1986. С. 64-72.
7. Аминов Н.А., Молоканов М.В. О компонентах специальных способностей будущих школьных психологов // Психологический журнал. 1992. - № 5. - С. 104-111.

ТАЪЛИМ КЛАСТЕРИ ШАРОИТИДА МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИНИ ИЖОДИЙ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МЕТОДИКАСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Каримов Равшанбек Ризоматович
Чирчиқ давлат педагогика университети мустақил изланувчиси

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994177

Аннотация. *Бугунги кунда таълим кластери шароитида мактаб ўқувчиларини ижодий компетенцияларини ривожлантириш методикасини илмий асослаш, умумий ўрта таълим мазмунига мос ижодий таълим методикасини жорий этиш ва ўқув материалларини такомиллаштириш зарурияти мавжуд. Мақолада таълим кластерининг қуйидаги афзалликлари, ақлий фаолият босқичлари ҳамда илмий адабиётларда “ижодкорлик” атамасининг таҳлили ёритиб берилади.*

Калит сўзлар: *Тизим, кластер, ташкилот, бозор, механизм, эҳтиёж, ресурс, технология, маълумот, алоқа.*

Кириш

Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясига мувофиқ “Узлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш, сифатли таълим хизматлари имкониятларини ошириш, меҳнат бозорининг замонавий эҳтиёжларига мувофиқ юқори малакали кадрлар тайёрлаш сиёсатини давом эттириш” бугунги кунда муҳим вазифалар ҳисобланади. Жумладан, таълим кластери шароитида мактаб ўқувчиларини ижодий компетенцияларини ривожлантириш методикасини такомиллаштириш алоҳида аҳамият касб этади.

Шахсни шаклланишининг бутун даврини қамраб олувчи таълим кластерларини ривожлантириш ташкилий иқтисодий таъсир этиш тамойиллари, таълим хизматлари бозорини бошқариш методлари ва замонавий ёндашувлар, ресурсларнинг ўзаро таъсири, барча таълим жараёни иштирокчиларининг жамоавий қизиқишлари ва ҳамкорлигини аниқлашни амалга ошириш имконини берувчи таълим соҳасини ташқи бозор шароитларига мослаштиришнинг долзарб йўналишларидан бири ҳисобланади. Жаҳон иқтисодиётида кластерлар пайдо бўлишининг энг муҳим сабаби саноатдаги технологик ўзгаришлар кўламининг чекланиши ва рақобатнинг кучайиши ҳисобланади.

Бугунги кунда таълим кластери шароитида мактаб ўқувчиларини ижодий компетенцияларини ривожлантириш методикасини илмий асослаш, умумий ўрта таълим мазмунига мос ижодий таълим методикасини жорий этиш ва ўқув материалларини такомиллаштириш зарурияти мавжуд.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Ўқувчиларнинг ижодий компетенцияларини ривожлантириш методикаси мавзусида М.Махмутов [2], И.А.Зимняя [3], В.В.Краевский [4] каби хорижий мамлакатлар олимлари томонидан кўплаб тадқиқотлар олиб борилган.

Жумладан, Е.И.Соколова таълим кластерини ўқув вазифаларини ҳал қилиш жараёнида корхона томонидан илмий марказ, инновацион таълим ва иқтисодий жиҳатдан муваффақиятли бўлган илмий-тадқиқот, ўқув, ташкилий- педагогик фаолиятни юқори даражада амалга ошириш тизими сифатида тушунади [5].

Э.Р.Скорнякова таълим кластерининг қуйидаги афзалликларини кўрсатади:

1. Таълим муассасаси учун янада тартибли тизим (кластер)га бирлашиш ўсиш нуқтаси бўлиб, улар унга бошқа ташкилотлар қўшила бошлайдилар.

2. Кластерни шакллантиришнинг асосий дақиқаси ташкилотлар, кластер аъзоларининг яқин ҳамкорлигининг “фойдали” бозор механизми ҳисобланади.

3. Кластерни шакллантириш жараёни шериклар ўртасидаги эҳтиёжлар, ресурслар ва технологиялар бўйича маълумотлар алмашинувига асосланади. Кластернинг барча аъзолари учун эркин маълумот алмашинуви ва турли каналларга янгиликларни тез тарқатиш имконияти мавжуд.

4. Илмий-тадқиқот ташкилотлари билан кластернинг алоқаларига асосланган хилма-хиллик ва инновациялар кластер ривожланишини белгиловчи муҳим омиллар ҳисобланади.

5. Турли соҳалардаги ҳамкорлар (кластер ичидаги) бирлашмаларнинг ички ресурслардан самарали фойдаланиш қобилияти муҳим аҳамиятга эга.

6. Кластер таълим тизимига сармоя жалб этишда ижобий рол ўйнайди [5].

Ўқувчиларнинг билим ва кўникмаларни ўзлаштиришиб бориши давомида уларнинг ижодий компетенциялари мазмуни ҳам ўзгара боради: ўқувчи ҳал қилиши лозим бўладиган ижодий масалаларни ўқитувчи томонидан белгиланиши аста-секин камаяди, ўқувчининг дарс давомида вужудга келадиган техник ечимларни баҳолаш ва қабул қилишдаги мустақиллиги ортади.

Тадқиқот методологияси

Академик, психолог ва файласуф Д.Б.Богоявленская ўз тадқиқотида ижодий компетенцияларни фаоллаштириш учун ижодий “энергия”нинг асосий таркибий қисмини киритади, бу муҳим тўпланиш сифати билан позитивизмни ифодалайди. Энергиянинг муҳим хусусиятлари ижодкорлик қобилиятига янгича қараш имконини беради. Олим тафаккурни ўз-ўзини ижодий ривожлантиришга тайёрликни шакллантиришнинг етакчи элементларидан бири деб ҳисоблайди ва ижодий фикрлашни психолог нуқтаи назаридан батафсил таҳлил қилади. Шу нуқтаи назардан, Д.Б.Богоявленская ақлий фаолиятни уч босқичга бўлиб кўриб чиқади:

1. Репродуктив - одам ташқи қўзғатувчи омиллар босими остида ҳаракатларни амалга оширганда. Бу босқич шахснинг ижтимоий даражасини тавсифлайди. Баъзи одамлар бажарилган ҳаракатлардан қониқиш ҳис қиладилар, бошқалари фақат қизиқиш кўрсатади ва монотонлик билан ақлий фаолият пасаяди, вақт ўтиши билан қизиқиш йўқолади.

2. Эмпирик - шахс ташқи омиллар-мотиваторлар босимини бошдан кечирмасдан, ички шахсий мотивларга мувофиқ ҳаракатларни амалга оширади. Тажрибали одам ўз фаолиятини таҳлил қилади, уни даражаларга ажратади ва ташқи дунёдан мавжуд ва пайдо бўлган муаммоларни ҳал қилиш учун энг яхши воситаларни танлайди. Инсон бундай фаолиятдан завқланади ва натижада ижодий янгиликка эга бўлиши мумкин.

3. Ижодий – эмпирик даража билан ўзаро боғланган ҳолда, шахс фақат битта, аниқ муаммони ҳал қилиш йўлларини тўлиқ ва чуқур ўрганиш орқали юзага келаётган муаммоларни ўзи ҳал қилишга ҳаракат қилади. Бундай ҳолда, муваффақиятли натижага эришиш учун ижодий мақсад ва вазифалар намоён бўлади. Шу билан бирга, шахснинг ички потенциали очилади, шахсий ресурслар фаоллашади ва шахсни ҳаракатларни давом эттириш ва амалга оширишга ундайди. Д.Б.Богоявленскаянинг сўзларига кўра, фаолият

шахснинг ўзи фаоллиги туфайли пайдо бўлади ва ривожланади ва олим бу бутун жараённи ижодкорлик сифатида тавсифлайди [7, 8].

Тадқиқот натижалари

Илмий адабиётлар таҳлили “ижодкорлик” атамасини тушунишдаги ўрни ва тушунчасининг йўналишини аниқлаш имконини берди (1-жадвал).

1-жадвал

“Ижодкорлик” тушунчасининг таҳлили

Муаллиф	Таъриф
А.Г.Виноградов	Ўз билимлари ва фаолиятини ташкил этишни янгича индивидуаллаштириш
Буюк рус энциклопедияси	Ижодкорлик фаолияти ҳеч қачон сифат жиҳатидан янги нарсаларни яратмайдиган, аввал бўлмаган жараён
В.И.Андреев	Қарама-қаршиликни ҳал қилишга (ижодий муаммони ечишга) қаратилган инсон фаолияти турларидан бири, унинг учун объектив (ижтимоий, моддий) ва субъектив шахсий шароитлар (билим, кўникма, ижодий қобилиятлар) керак бўлади, унинг натижаси янгилик ва ўзига хослик, шахсий ва ижтимоий аҳамият, шунингдек тараққиёт ҳисобланади
В.И.Загвязинский	Асосан билган нарсаларни ўзгартириш асосида янги нарсаларни яратиш: янги натижа ёки ўрганишнинг ўзига хос методлари ва усуллари. Янгилик ва ўзгариш ижодкорликнинг энг муҳим хусусиятларидир
В.С.Соловьев	Режаларни амалга ошириш соҳаси
В.М.Бехтерев	Ижодий муаммони ҳал қилиш орқали ижодкорлик жараёнида рефлектор ривожланиш
Қисқача педагогик луғат	Фаолият, инсон ривожланиши чексиздир. Айнан ижодкорлик унга ўзини фаоллаштириш имкониятини беради.
Ж.А.Плускер, Р.А.Бегхетто, Г.Дов	Шахс ёки гуруҳ ижтимоий контекст билан белгиланадиган янги ва фойдали маҳсулот ҳисобланадиган қобилиятлар, жараёнлар ва муҳитнинг ўзаро таъсири

Ўқувчиларнинг ижодий компетенцияларини ривожлантиришнинг роли бугунги кунда тобора ортиб бормоқда ва шунга мос равишда илмий адабиётларни таҳлил қилиш асосида ижодий компетенцияларни ривожлантиришда қуйидаги таркибий қисмларини ажратиб кўрсатамиз:

1. Ўз-ўзини билиш, ўзини изчил билиш, рефлексия, ўз ўзини таҳлил қилиш.
2. Ўз-ўзини тадқиқ қилиш, ўз ички дунёсини, ички ва ташқи дунё ўртасидаги диалектик муносабатни ўрганиш.
3. Ўзини шахс сифатида англаш, меҳнат ва илмий-тадқиқот фаолияти.
4. Такомиллаштириш ва ўз-ўзини такомиллаштириш, ички дунёни тўхтовсиз яхшилаш, ҳаёт давомида ўрганиш.
5. Атрофдаги воқеликни англаш, мулоҳаза юритиш, доимий ақлий фаолият.

6. Рақамли дунёда сафарбарлик, шахсиятни ўзгартириш, шахснинг индивидуал хусусиятлари ва таълим муҳитининг салоҳияти, инсоннинг тўпланган энергияси, интерактивлик ва ҳаётнинг айланиши.

7. Ўз-ўзидан ҳаракат қилиш, ҳаракатчанлик, муҳокама қилиш

8. Виждон, ҳис-туйғуларни ўйлаш иродаси, қизиқувчанлик, ақлнинг мослашувчанлиги, мустақил фикрлаш санъати, маънавий-ахлоқий ривожланиш, сезги ва интуитив фикрлаш.

9. Ижодий муаммоларни ҳал қилиш учун билимларнинг мавжудлиги, ижодий фикрлашни ёритиб берувчи методлардан фойдаланиш, таълим маконининг имкониятлари.

10. Ўзгаришларга интилиш, билимга бўлган эҳтиёжни англаш, ижодий имкониятларни намоён қилиш санъати.

11. Қарама-қаршиликларни тузатиш, ҳал қилиш, муаммоларни ҳал қилиш қобилияти.

12. Шахс ҳаракатлари ва ижодий характер ўртасидаги боғлиқлик.

13. Генетик фон.

14. Ижодий фаолиятда жисмоний ва назарий воситалардан фойдаланиш, ғоялар орқали инновацион маҳсулот ишлаб чиқариш.

15. Бошқарув қарорларини қабул қилиш, режалаштириш, ижодий фаолият.

Хулоса ва таклифлар

Ўқувчиларини ижодий компетенцияларини ривожлантириш методикаси ўз-ўзини илгари суриш, психодинамик кучлар, рефлексия ва ўз ўзини таҳлил қилиш, ўз-ўзини ўрганиш ва ўз-ўзини ташкил қилиш каби таркибий қисмларни қамраб олади. У бир неча босқичлардан иборат:

1. Фаолиятга киришиш, яъни фаолиятнинг бошланиши ва қизиқтирган предметни танлаш. Шахс ўз олдига мақсад қўядиган субъектга айланади. У қайси йўналишда ўз-ўзини ривожлантириши, билим, кўникма ва малакаларини такомиллаштириши кераклигини ўзи танлайди, бунда унга мотивациянинг мавжудлиги ёрдам беради.

2. Ўз-ўзини ривожлантириш жараёнини амалга ошириш, яъни шахс танланган мавзуга эътибор қаратиши ва ўз-ўзини ўрганиши, ўз-ўзини илгари суриши йўналишидаги фаолиятни амалга оширади.

3. Ўз-ўзини ривожлантириш бўйича амалга оширилган фаолиятни акс эттириш, баҳолаш ва таҳлил қилиш.

Таълим кластери шароитида мактаб ўқувчиларини ижодий компетенцияларини ривожлантириш методикасини такомиллаштириш ўқитувчи касбий фаолиятининг ажралмас қисмидир. Ўқитувчи ўқувчи билан биргаликда ва мустақил равишда ижодий фаолиятни динамик равишда амалга оширишга интилиши керак. Шу нуқтаи назардан, ўз-ўзини ижодий ривожлантиришга тайёрликни шакллантириш ҳам жуда долзарб ҳисобланади.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони.// Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. –Т., 2017. –Б.39.
2. Махмутов М.И. Проблемное обучение. М.5 1975.

3. Зимняя И. А. Ключевая компетенция - новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. 2003. № 5
4. Краевский В.В. О культурологическом и компетентностном подходах к формированию содержания образования / Доклады 4-й Всероссийской дистанционной августовской педагогической конференции «Обновление российской школы» (26 августа - 10 сентября 2002 г.). http://www.eidos. ru/conf/
5. Соколова Евгения Ивановна Термин «Образовательный кластер» в понятийном поле современной педагогики ж Непрерывное образование :XX1 век выпуск 2(6) 2014 электронный ежеквартальный журнал Петрозаводский государственный университет с. 1-10.
6. Скорнякова Э.Р. Управление современной школой на примере создания образовательного кластера. URL: Link.
7. Богоявленская Д.Б. Проблемы диагностики креативности // Журнал практического психолога. - 2007. - №33. - С. 133-148.
8. Богоявленская Д. Б. Психология творческих способностей. - М: Академия, 2002. - 320 с.

LOYIHAGA ASOSLANGAN O‘QITISH (PBL) BO’LAJAK O’QITUVCHILARDA KREATIV TAFAKKURNI RIVOJLANTIRUVCHI TEXNOLOGIYA SIFATIDA

Sulaymanova Dildora Nazarovna
SamDU tadqiqotchisi

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994197

Annotatsiya. *Mazkur maqolada loyihaga asoslangan o‘qitish texnologiyasining mohiyati, uning ta’lim jarayonidagi o’rni, afzallik va kamchiliklari ilmiy manbalar asosida tahlil etilgan. Shuningdek, bo’lajak o’qituvchilarda kreativ tafakkurni rivojlantirishda loyihaga asoslangan o‘qitish texnologiyasining ahamiyati bayon qilingan.*

Kalit so‘zlar: *kreativlik, kreativ tafakkur, loyiha, loyihaga asoslangan o‘qitish texnologiyasi, samaradorlik.*

Ta’lim jarayonida bo‘lajak mutaxassisda kreativ tafakkurni rivojlantirish bugungi kundagi ta’lim oldiga qo‘yilgan asosiy vazifalardan biri, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Zero, ta’lim sohasida olib borilayotgan islohotlar talabalarning atrofdagilar bilan muomala qilishga, mavjud vazifalarni to‘g‘ri baholashga, mustaqil, tanqidiy, ijodiy fikrlashga imkon beradigan o‘quv vaziyatlarini tashkil etish zaruriyatini qo‘ymoqda. Bu esa ta’lim jarayonida bo‘lg‘usi mutaxassislarning shu jumladan, bo‘lajak o‘qituvchilarning individual imkoniyatlariga qarab, ularning bilish faolligini oshirish, kreativ tafakkurini rivojlantirish orqali kelgusi pedagogik faoliyatga tayyorlashning nazariy-amaliy asoslarini ishlab chiqishni taqozo etadi.

Ana shu nuqtai nazardan ilg‘or xorijiy tajribalar asosida zamonaviy kasbiy ta’lim mazmunini internatsionalizatsiyalash va modernizatsiyalash, kompetensiyalarga asoslangan innovatsion ta’lim muhitini shakllantirilish, talabalarda kreativ tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladigan interfaol strategiya va vositalarni amaliyotga tatbiq etish asosida talabalarda kreativ tafakkurni shakllantirishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shunday ekan bo‘lajak o‘qituvchilarni ijodiy faoliyatga tayyorlash, ularda kreativ tafakkurni rivojlantirish bugungi kundagi dolzarb vazifalardan biridir.

Kreativlik - (ing. “create”-yaratish, “creative”-yaratuvchi, ijodkor)-individning yangi g‘oyalarni ishlab chiqarishga tayyorgarlikni tavsiflovchi va mustaqil omil sifatida iqtidorlilikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyatdir.

Kreativlik - shaxsning yaratuvchilik, ijodkorlik xislatlari bilan bog‘liq ko‘nikmalar majmui sifatida namoyon bo‘ladi. Kreativlik o‘z ichiga muammolar nisbatan yuqori darajadagi sezgirlik, intuitsiya, natijalarni oldindan ko‘ra bilish, fantaziya, tadqiqotchilik va rekleksiyani qamrab oladi.

Amerikalik olim D. Veksler “Kreativlik fikrning shunday turiki, u shaxsga bir muammo yoki masala yuzasidan birdaniga bir nechta yechimlar paydo bo‘lishini taqozo etadi va shablonli, zerikarli fikrlashdan farq qilib, narsa va hodisalar mohiyatidagi o‘zga xoslik, noyoblik sifatlarini anglashga yordam beradi” - deb ta’rif beradi.

Pedagogik maqsad pedagogik jarayonni tashkil etishga tayyorlanish bosqichida pedagogik vazifa sifatida qabul qilinadi. Pedagogik faoliyatning muvaffaqiyati turli vazifalar mohiyatining bir yo‘la birin-ketin anglanishiga bog‘liq. Xususan, talabalarni kasbga tayyorlashda pedagogik umumiy (pedagogik faoliyat uchun umumiy), boqichli (pedagogik jarayonning ma’lum bosqichi mohiyatini aniq ifodalaydigan, ya’ni alohida olingan bosqich vazifalari),

xususiy (mavjud va yuzaga keluvchi vaziyatli) vazifalarni turlariga ko‘ra aniqlashtirish, ularni bajarishga tayyorlik holatida bo‘la olishlariga e’tibor qaratish muhim. Chunki ushbu vazifalarni o‘z vaqtida anglash hamda bajarish kasbiy faoliyatiga to‘g‘ri yondashuvni paydo qiladi. Ayniqsa, hozirgi biror bir fanning o‘qitish metodikasini pedagogik sohasiz tasavvur qilib bo‘lmaydigan bir davrda, uning maqsad hamda vazifalarini bajarish orqali o‘qitishning, o‘quv-bilish jarayoni faolligining sabablarini izohlashga ko‘maklashishi ma’lum.

Ta’lim oluvchilarning o‘quv-bilish faoliyatini faollashtirish masalasi turli tadqiqotchilar tomonidan zamon, o‘sha davr fan olami nuqtai nazaridan o‘rganilgan, talqin qilingan, ilmiy-nazariy jihatdan asoslanilgan. Vaqtlar o‘tishi bilan mukammallashib borayotgan o‘qitishning shakl, metod hamda vositalarini yangilash, o‘zgartirish, ularni ta’lim oluvchining yosh va individual xususiyatlariga moslashtirish, ta’limning maxsus pedagogik-psixologik sharoitlarini yaratish muammolari yuzasidan alohida izlanishlar olib borilgan. Jumladan, G.N.Ibragimova ta’lim nazariyasi va shaxs bilish faolligini rivojlantirish bilan bog‘liq tadqiqotlarni tahlil qilar ekan, bugungi kunda pedagogikada o‘qitishning bir qator modellarini ko‘rish mumkinligini ta’kidlaydi, ya’ni:

1. **Passiv o‘qitish modeli** – bu model doirasida ta’lim oluvchilar o‘quv jarayoni obyekti sifatida namoyon bo‘ladilar.
2. **Faol o‘qitish modeli** – ushbu jarayonda talabalar o‘qitish jarayoni obyekti sifatida faoliyat ko‘rsatadilar. Ular o‘quv axborotlarini o‘zlashtirish jarayonida mustaqil ishlash, ijodiy topshiriqlarni bajarish ishlari bilan keng ko‘lamda shug‘ullanadilar.
3. **Interfaol o‘qitish modeli** – mazkur o‘qitish jarayoni ta’lim oluvchilarning muntazam faol munosabatlari va birgalikdagi harakatlari asosida amalga oshadi. Ushbu jarayonda talaba va professor-o‘qituvchi o‘quv jarayonining teng huquqli subyekti hisoblanadi.

Keyingi yillarda yuqoridagi kabi tadqiqotlar natijasida, ayniqsa, xorij metodikasida ta’lim ishtirokchilarining ongli faoliyatini, undagi kognitivlikni rivojlantirishga qaratilgan qator o‘qitish tamoyillari (uzluksizlik, individuallashtirish va tabaqalashtirish, modullilik, variativlik, refleksivlik, ilmiy-metodik kuzatuv, elektivlik, integrativlik), yondashuvlari (kompetensiyaviy, innovatsion, kreativ, shaxsga yo‘naltirilgan, kommunikativ, kognitiv v.b.), o‘qitish turlari (muammoga asoslangan o‘qitish, shaxsga, tadqiqotchilikka, faollikka, loyihaga asoslangan o‘qitish v.b.) amaliyotga muvaffaqiyatli joriy qilinmoqda va ta’lim taraqqiyotining yangi bosqichlarini kashf etmoqda.

Loyihaga asoslangan o‘qitish – bu hayotiy, real muammolar asosida loyihalangan, faol o‘rganish orqali chuqur bilimga ega bo‘lishi kafolatlangan, o‘zgaruvchan sinf-dars yondashuvini o‘zida aks ettiradi. Yasseri Dar, Finley M. Patrik, E.Blayne, Devis V. Devid va boshqalarning e’tirof etishicha, PBL aniq dalillarni taqdim etuvchi yoki savol berish, muammolar qo‘yish, ularning ssenariylarini taklif qilish orqali bilim olishning ravon yo‘lini ko‘rsatuvchi, qog‘ozga, yodlashga, o‘qituvchi boshchiligidagi ko‘rsatmalarga tayanishdan farqli ravishda faol o‘rganish hamda izlanishga asoslangan o‘qitish uslubi negiziga quriladi.

Jon Larmer, Jon Mergendoller va Suzi Bosslarning ta’kidlashicha, loyihaga asoslangan o‘qitish kuchli o‘qitish yondashuvi bo‘lib, uni amalga oshirish davomida quyidagilarga ega bo‘linadi:

- o‘quvchilarni bilim olishga rag‘batlantiradi;
- o‘quvchi va talabalarni oliy ta’limga, kasbga, kasbiy o‘sish nuqtalarini belgilashga (individual kasbiy trayektoriyani rejalashtirishga), ijtimoiy faol fuqarolikka tayyorlaydi;

- o‘quvchi va talabalardan chuqur bilim hamda fikrlash qobiliyatlarini namoyish etishni talab qiladigan topshiriqlarni yaxshi bajarishga (bizningcha, o‘qituvchi uchun ijtimoiy buyurtmani bajarishga) yordam beradi;

- o‘qituvchilarga yanada qonikarli tarzda dars berish imkonini taqdim qiladi;

- ta’lim tashkilotlarini nafaqat ota-onalar, boshqa jamoalar, balki butun dunyo bilan muloqot qilish va bog‘lanishning yangi usullari bilan ta’minlaydi.

Tomas Markxem “PBL bilish va bajarishni birlashtiradi, talabalar o‘rganilayotgan o‘quv dasturidan asosiy bilim, ko‘nikma va malakalarni egallaydi, uning samarasi o‘laroq, hayotiy muammolarni hal qilish va muhim natijalarga erishish uchun bilganlarini amalda qo‘llaydi. PBL ta’limni o‘quv dasturiga emas, talabaga qaratadi, hamkorlikdagi yuqori sifatli mahsulotlarni ishlab chiqarish uchun raqamli vositalardan foydalanadi va o‘quvchilarni bugungi jahonda talab qilinayotgan global taraqqiyot, ijodkorlik, hissiy barqarorlik, chidamlilik, hamdardlik kabi nomoddiy boylik bilan mukofotlaydi. Albatta, bularni darsliklardan tashqarida o‘rgatish mumkin emas, lekin tajriba orqali faollashtirish lozim”, deya ta’riflaydi.

Buck Institute for Education instituti tomonidan tashkil qilingan talabalarni loyihaga asoslangan o‘qitish (Project-based learning) asosida o‘z kasbidagi real voqelikka tayyorlovchi hamda o‘qituvchilarga metodik yordam ko‘rsatishga mo‘ljallangan “https://www.pblworks.org” elektron plaformasini o‘rganish, kuzatish, olib borilgan ishlarni tahlil qilish natijasida o‘qituvchi tomonidan o‘ylab topilgan, uning aniq ko‘rsatmalari va tashxisiga yo‘naltirilgan “loyihani bajarish” hamda kasbiy hayotda real sodir bo‘ladigan, erishilgan yoki yaratilgan mahsulot, taqdimot boshqalar amalda foydalanishi uchun zarur bo‘lgan “loyihaga asoslangan o‘qitish” tushunchalarining farqli jihatlari aks etgan qiyosiy jadvalni mualliflik munosabati bilan takomillashtirdik (1-jadval):

1-jadval

Loyihani bajarish va loyihaga asoslangan o‘qitish mazmunining qiyosiy jadvali

Tayyor loyihani bajarish	Loyihaga asoslangan o‘qitish
Aniq belgilangan qisqa muddat ichida bajariladi	Uzoq muddatli (bir hafta, oy yoki bir semestr davrida)
An’anaviy dasturni faollashtiruvchi, yo‘riqnomaga qo‘shimcha sifatida kiritilgan birlik	Integratsiyalashgan qo‘llanma asosida yaratilgan loyiha (Loyiha bu – asosiy birlik)
O‘qituvchi tomonidan qat’iy belgilangan yo‘nalish asosida	Talabalarning taklifi hamda so‘rovi asosida
Tashxis qilingan natija(mahsulot)ga qaratilgan	Natija(mahsulot)ga va jarayonda o‘qitishga, o‘rganishga asoslangan
Ko‘p hollarda talab qilingan standartlar va ko‘nikmalar bilan bog‘liq emas	Akademik standartlarga va muvaffaqiyatni ta’minlovchi ko‘nikmalarga moslashtirilgan
Ba’zan guruhda, ba’zan yakka tartibda auditoriyada yoki uyda ham bajarilishi mumkin	Talabalar bilan hamkorlikda bajariladi, shuningdek, o‘qituvchining loyihani amalga oshirish jarayonida sinf ichidagi vaziyatdan kelib chiqib belgilagan ko‘rsatmalarini o‘zida qamrab oladi
Auditoriya yoki maktab dunyosi ichida qoladi	Haqiqiy dunyo uchun zarur bo‘lgan mazmun (kontekst) va dastur yaratiladi
Loyihaning yakuniy natijasi auditoriyada yoki sinfda ko‘rsatiladi	Loyihaning natijalari sinf hamda tegishli ommaviy auditoriya bilan baham ko‘riladi.

Ushbu elektron platformada quyidagi ta’rifni ham uchratish mumkin: loyihaga asoslangan o‘qitish – usul bo‘lib, unda talabalar uzoq vaqt davomida haqiqiy, qiziqarli va murakkab savol, muammo topshiriq yoki muammoni o‘rganish va ularga javob berish uchun ishlaydilar hamda shu orqali bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘ladilar.

Tadqiqotchi-trener Terri Xeykning o‘z blogidagi (Teach Thought) qarashlariga ko‘ra loyihaga asoslangan o‘qitishning uch turi mavjud. Bulardan birinchisi, qiyinchilikka asoslangan o‘qitish/muammoga asoslangan o‘qitish (Challenge-Based Learning/Problem-Based Learning), ikkinchisi, muhitga yoki joyga asoslangan ta’lim (Place-Based Education), uchinchisi, faolikka asoslangan o‘qitish (Activity-Based learning) sanaladi. Qiyinchilikka asoslangan o‘qitish – bu o‘quvchilarni o‘z uylarida, maktablarida va jamoalarida sa’y-harakatlar orqali mavjud real muammolarga yechim topish uchun kundalik hayotlarida zarur bo‘lgan texnologiyalardan foydalanishga undaydigan o‘qitish va o‘rganish uchun qiziqarli fanlararo yondashuv. Olimning fikricha, har qanday loyiha ma’lum bir qiyinchilikni hal qilishga, undan ma’lum natijadorlik orqali rivojlanishga qaratilsa, u haqiqiy loyihaga asoslangan o‘qitish sifatida namoyon bo‘ladi. Joyga yoki etnik kelib chiqishiga asoslangan ta’lim o‘quvchilarni mahalliy meros, madaniyatlar, landshaftlar, imkoniyatlar va tajribalarga olib kiradi, ushbu o‘qitish turidan til san’ati, matematika, ijtimoiy fanlar va boshqa fanlarni o‘rganish uchun asos sifatida foydalaniladi hamda shu orqali jamoa bo‘lib mahalliy maktab yoki xizmat ko‘rsatish loyihalarida ishtirok etish orqali o‘rganishni ta’kidlaydi. Faollikka asoslangan o‘qitish ko‘proq amaliy mashg‘ulotlar uchun mo‘ljallangan.

Maktabda turli fan doirasida o‘quvchilar bilan ishlashda loyihaga asoslangan o‘qitishni qo‘llab ko‘rayotgan tadqiqotchi Laurens Xeyvudning ta’kidlashicha, o‘quvchilar loyihada qo‘yilgan ulkan muammoni bosqichma-bosqich hal qiladilar, jarayonda to‘xtalishlar paydo bo‘ladi, ya’ni har bir bosqichda kichik muvaffaqiyatsizliklar yuzaga kelishi mumkin. Duch kelingan har bir muvaffaqiyatsizlik o‘quvchilarning bilimsizlik sohalarini, nimani xato bajarganliklarini va uni to‘g‘rilash uchun qanday xatti-harakatni amalga oshirishlari kerakligini bilishga yordam beradi. Ya’ni loyihaga asoslangan o‘qitish (PBL) maktabda asosiy bilimlarni egallash uchun qayta murojaat qilishni, o‘rganishni vujudga keltiruvchi tabiiy jarayondir. Uning uqtirishicha, sinfni va o‘quvchilarni birdaniga loyihaga asoslangan o‘qitishga o‘tkazib bo‘lmaydi, buning uchun o‘qituvchi eng kichik darajadan boshlashi va keyinchalik keng hajmdagi, uzoq muddatli loyihalarga olib borishi mumkin.

Tadqiqot davomida olib borilgan o‘rganishlar va tahlillar, ishda ilgari surilayotgan gipoteza loyihaga asoslangan o‘qitish texnologiyasi tushunchasiga nisbatan mualliflik ta’rifini shakllantirish imkonini berdi:

Loyihaga asoslangan o‘qitish – bo‘lajak o‘qituvchilar kreativ tafakkurini rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlarini aniqlashtiruvchi, didaktik imkoniyatlarini yuzaga chiqaruvchi, yo‘naltiruvchi savollar, doimiy ishlash, chuqur so‘rov, haqiqiylik, taklif va tanlov, refleksivlik, tanqidiy fikrlash vositasida natijaga asoslangan texnologiyadir.

Pedagogik amaliyotda qo‘llaniladigan ixtiyoriy nazariya, yondashuv va texnologiyalarga xos bo‘lgan afzalliklar yoki kamchiliklar loyihaga asoslangan o‘qitish jarayonini ham chetlab o‘tmaydi. Quyida sohaga doir tadqiqotlar hamda shaxsiy izlanishlarga tayangan holda, loyihaga asoslangan o‘qitishning mohiyati, muhim elementlari, afzalliklari va kamchiliklarini ifodalovchi jadvalni keltiramiz (2-jadval).

2-jadval

Loyihaga asoslangan o‘qitishning mohiyati, muhim elementlari, afzalliklari va kamchiliklari

LOYIHAGA ASOSLANGAN O‘QITISH	
MOHIYATI	o‘qituvchidan loyihaga asoslangan o‘qitish bo‘yicha mukammal bilim va tajribaning talab qilinishi; talabalardagi fan yuzasidan mavjud fundamental bilimlarga asoslanish, yangilarini o‘zlashtirishga rag‘batlantirish; haqiqiy muammolarni o‘rganish uchun birgalikda ishlash va jarayonda o‘quv dasturiga muvofiq ko‘nikmalarni shakllantirish; mashaqqatli, ijodkorlikka asoslangan, erishish mumkin bo‘lgan, qo‘llab-quvvatlanadigan, uzoq muddatga mo‘ljalangan; bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan, talabalarning bilim, ko‘nikmalari va bilimsizlik sohasiga yo‘naltirishga qaratilgan; loyihaga asoslangan o‘qitish amaliyoti vositasida talabalar, o‘qituvchilar, maktablar, ta’lim tashkilotlariga o‘z amaliyotini takomillashtirish, tizimlashtirish va baholashga ko‘maklashish; ijtimoiy buyurtma va standartlarga asoslangan mazmunni, shuningdek, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, muloqot qilish, o‘z-o‘zini boshqarish, loyihalarni boshqarish va kollaborativlik kabi ko‘nikmalarni qamrab olish; olib borilayotgan fan yoki o‘quv dasturini o‘zlashtirilganlik darajasidan kelib chiqib belgilash, sinflar kesimida soddadan murakkabga olib boruvchi jarayonni kuzatish; bilim, tushunish, anglash, jamoada ishlash, o‘zgalarni eshitish, o‘z fikrini asoslash, mas’uliyat, tirishqoqlik, muvaffaqiyatga eltuvchi ko‘nikmalar zanjirini vujudga keltirish; mahsulotni yarata olish yoki taqdimot qilish zaruriyatini tushuntira olish
MUHIM ELEMENTLARI	qiyin muammo yoki yo‘naltiruvchi savol – hal qilinishi kerak bo‘lgan mazmunli muammo yoki javob topish zarur bo‘lgan savol tuzish; doimiy, chuqurlashib boruvchi so‘rov – savollar berish, resurslarni topish va ma’lumotlarni qo‘llashning kengaytirilgan jarayoni bilan shug‘ullanish; haqiqiylik – real dunyo konteksti, vazifalar, vositalar, standartlar, o‘zaro ta’sir, shaxsiy tashvishlar, qiziqishlar va muammolarni o‘z ichiga olish; talaba taklifi va tanlovi – loyiha bo‘yicha ba’zi qarorlar qabul qilish,

	ularni tahlil qilish, ishlashini tekshirish, yaratish, fikrlarini ifodalash; refleksiya – o‘rganish, so‘rov va loyiha faoliyati samaradorligi, talabalar ishining sifati, yuzaga keladigan to‘siqlar va ularni bartaraf etish strategiyalari haqida fikr yuritish; tanqid va qayta ko‘rib chiqish – mavjud jarayonlarni va mahsulotlarini yaxshilash uchun o‘zaro fikr-mulohazalarni bildirish, o‘qituvchi bilan maslahatlashish va mukammallashtirish; ommaviy mahsulot (taqdimot) – o‘z loyihasini boshqalar bilan bo‘lishish, tushuntirish yoki barchaga taqdim etish orqali ochiqlash.
AFZALLIKLARI	shaxsga yo‘naltirilgan ta’limni kuchaytiradi hamda hayot davomida o‘qishni qo‘llab-quvvatlaydi; tafakkur, xotira, idrok, tasavvur, diqqat, nutqni ifodalovchi bilish jarayonlarini faollashtiradi; axborotlarni qabul qilish, tushunish, xotirada saqlash, bilimlarga aylantirish, qayta ishlash, uzatish kabi kognitiv imkoniyatlarni kengaytiradi; tanqidiy fikrlash (dizayn, baholash, tahlil qilish, hukm qilish, ustuvorlik va boshqalar), muammolarni hal qilish, hamkorlikda ishlashga o‘rgatadi; ma’lumotni eslab qolishdan ko‘ra ko‘proq yuqori sifatli ish yaratishga olib boradi; tanqidiy fikrlashni targ‘ib qiluvchi boshqa o‘qitish usullaridan farq qiladi; yo‘naltiruvchi savollar bilan boshqariladi; bilim, malakalar va boshqa turli xil muvaffaqiyatga eltuvchi XXI asr ko‘nikmalarini birlashtiradi; moslashuvchan va haqiqiy, talabalarga motivatsiya beruvchi va qiziqarli; ishtirokchilarning barchasini bir xil maydonga chiqaradi, ongdagi kishanlar yechiladi, ijodiy erkinlik beradi, ilg‘or va ilg‘or bo‘lmagan talabalarga o‘z-o‘zidan rag‘batlantiruvchi loyiha ustida ishlash imkoniyatini yaratadi. kommunikativ ko‘nikmalar, jamoada ishlash, uning ajralmas qismi ekanligini his qilish, qadriyatli munosabat, samarali o‘zaro ta’sirga kirishishni rag‘batlantiradi; o‘quv materialini (bilimlarni) talabalarga qanday o‘rganishlarini tanlash

	imkoniyatini beradi; erishilgan natijalarni baholash aniq belgilangan mezonlarga asoslanadi.
KAMCHILIKLARI	belgilangan maqsadlarga erishishda vaqt ko‘lamiga ko‘ra uzoq muddat talab qilinadi; jarayonni loyihalashda murakkabliklarga duch kelinadi (ta’lim oluvchilarning bilim darajasiga moslash, autentik vazifalar tuzish va b.); ba’zan mahsulotga asoslanib baholashning subyektivligi yuzaga keladi; barcha sinflar kesimida bir xilda qo‘llab bo‘lmasligi, ayniqsa, boshlang‘ich ta’limda; mo‘ljallangan vaqtdan yutqazish, o‘quvchi va talabalarda vaqtdan unumsiz foydalanish kuzatiladi.

Loyihaga asoslangan o‘qitishga xos bo‘lgan tajriba bo‘lajak o‘qituvchilarda bilimlardan foydalanishdagi kreativ tafakkur va uni rivojlantirishda tug‘ilishi mumkin bo‘lgan muammolardan qochishga ko‘maklashadi, samaradorlik va natijadorlikka ega bo‘lgan ijobiy pedagogik hodisa sifatida baholash imkonini beradi.

Umuman olganda:

- loyihaga asoslangan o‘qitishda loyihani bajarishga kirishish, aniq muammoni belgilash, yo‘naltirishni tushunishga doir butun jarayon (o‘quv maqsadi, rejasi, mazmuni, shakllari, vositalari, dars jadvali, konsultativ faoliyat, monitoring, baholash) qamrab olinishini taqozo etishi uni “texnologiya” sarhadlaridan chiqish hamda “ta’lim amaliyoti turi” nuqtai nazaridan qarash mumkinligini bildiradi;
- o‘qituvchining roli o‘zgaradi, u yordamchi, maslahatchi, muvofiqlashtiruvchi, qayta aloqani o‘rnatuvchi sifatida o‘quv jarayonini (darsda va undan tashqarida) qo‘llab-quvvatlaydi, tayyor bilimlar bermaydi, ta’lim oluvchilarni turli savollar berish, faollashtirish, doimiy kuzatish, tahlil qilish, qayta yo‘naltirish orqali loyihaning takomillashuviga olib boradi;
- o‘quv materiali kasbiy (ta’limiy, hayotiy) faoliyatga xos bo‘lgan haqiqiy vaziyatlarni ifodalashi, muammoni o‘rganish, tushunish, tahlillash, anglashga qaratilganligi bo‘lajak o‘qituvchilarda uni to‘liq o‘zlashtirish, o‘ziga ishonchini mustahkamlash, mas’uliyatni zimmasiga olish, murakkab (ixtiyoriy) vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi;
- jamoada ishlashning birlamchiligi ta’lim oluvchida o‘z fikrini bayon etish, dalillash, o‘zgalarni eshitish, konstruktiv munosabat bildirish, jamoaviy xulosalarni hurmat qilish asosida ijtimoiy moslashuvchanlik hamda kommunikativ ko‘nikmalar rivojlantiriladi.

REFERENCES

1. Ibragimova G.N. Interfaol o‘qitish metodlari va texnologiyalari asosida talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish: ped. fan... (PhD) diss. – Toshkent, 2017. – 168 b. (16-17-b.)
2. Ильин Е.П. Психология творчества креативности одарённости. Питер. 1998.

3. Larmer, John. Setting the standard for project based learning: a proven approach to rigorous classroom instruction // John Larmer, John Mergendoller, Suzie Boss. pages cm Includes bibliographical references and index. ISBN 978-1-4166-2033-4.
4. Lawrence Haywood. https://ahaslides.com/uz/blog/project-based-learning-examples-ideas
5. Markham, T. (2011). Project-Based Learning. Teacher Librarian, 39(2), 38-42.
6. Project-Based Learning, Edutopia, March 14, 2016.
7. Terry Heick. https://www.teachthought.com/project-based-learning
8. Tolipov O‘. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari // O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Fan, 2006. – 261 b.(107-b.)
9. Yasseri, Dar; Finley, Patrick M.; Mayfield, Blayne E.; Davis, David W.; Thompson, Penny; Vogler, Jane S. (2018-06-01). “The hard work of soft skills: augmenting the project-based learning experience with interdisciplinary teamwork”. Instructional Science. 46 (3): 457–488.

ИНДИВИДУАЛ ЁНДАШУВ АСОСИДА ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШ ИМКОНИЯТЛАРИ

Омонова Мухлиса Дўстназар қизи
Чирчиқ давлат педагогика университети эркин тадқиқотчиси

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994216

Аннотация. *Мазкур мақола индивидуал таълим технологияси, индивидуал ёндашув ва шу орқали таълим-тарбия жараёнининг ташкил этилиши, таълим сифатини оширишда индивидуал таълим-технологияларининг имкониятлари ҳақида маълумотлар моҳияти ёритиб берилган.*

Калит сўзлар: *таълим, инновацион таълим, индивидуал таълим, технология, индивидуал ёндашув, таълим сифати.*

Дунёда жамиятнинг ҳар томонлама ривожланиши таълим мазмуни ва сифати билан боғлиқ эканлиги ўз исботини топиб бормоқдаТаълимнинг бугунги кундаги вазифаси соҳага қўйилган давлат сиёсатини амалга ошириш, кадрлар тайёрлаш бўйича давлат талабларни сифатли бажариш, ўқув адабиётларининг замонавий авлодини яратиш, ўқитувчи-мураббийларнинг методикасини узлуксиз такомиллаштириш, ўқувчиларга шахсга йўналтирилган таълим технологиялари асосида дарс бериш каби педагогиканинг методологик аҳамиятга эга муаммолари билан бевосита боғлиқ. Ушбу муаммоларнинг ҳал қилиниши таълим мазмунига қўйилаётган давлат талабининг сифатли бажарилишини таъминлайди, таълим беришнинг асосий концептуал масалаларининг ижобий ечимига сабаб бўлади. Бу эса фан методологияси ва методологик тадқиқи билан боғлиқ жараёнлардир.

Бугунги кун педагогикасида таълимни шахсга йўналтирилган, компетенциявий, акмеологик, эвристик технологиялар асосида ташкил этиш амалий фаолиятнинг самарали шаклларидан бири сифатида қаралмоқда. Мазкур замонавий ёндашувлар педагогикада методологик аҳамиятга эга мазмун ва шакл ҳодисалари бўлиб, уларда ўқувчи шахсини ҳар томонлама такомиллаштириш, уларга индивидуал ёндашиш, назарий билимларнинг амалий аҳамиятини ошириш, ўқувчиларда муайян компетентликни шакллантириш методлари ва уларнинг иқтидорларини юзага чиқариш билан боғлиқ муҳим масалаларга ўзига хос инновацион ёндашиш назарда тутилади.

Таълимнинг узлуксиз равишда ривожланиб бориши дарс машғулотлари жараёнида қўлланилаётган янги педагогик технологияларни самарали татбиқ этиш шаклида кечмоқда. Янги педагогик технологияларни жорий этишдан мақсад таълим жараёни самарадорлигини оширишдан иборат. Шахсга йўналтирилган таълим технологияси ўқувчи шахсини таълим жараёнининг марказига қўйиш, унинг қобилиятини ривожлантириш учун зарур бўлган барча қулайликлар, шарт-шароитлар яратишдан иборат. Мазкур технологияда таълим олувчи таълимнинг кенг имкониятларга эга субъекти сифатида намоён бўлади. Ўқитувчининг ўқувчига муносабати шахсга йўналтирилган таълим технологиясида асосий омиллардан бири сифатида қаралади. Ушбу технологияни лойиҳалаштиришда таълим олувчи шахсининг руҳий, жисмоний ва ёш хусусиятлари, унинг фанга тайёрлик даражасининг ҳисобга олиниши муҳим аҳамият касб этади.

Таълим сифати ва самарадорлигини ошириш педагогика фанининг бош масалаларидан бири сифатида қараб келинган. Фандаги ёндашувлар, технологиялар, методикалар, шакллар ва воситаларнинг муваффақияти, пировардида, таълим сифатини оширишга қўшган ҳиссаси билан баҳоланади. Шундай экан, таълим сифати бу педагогиканинг фундаментал ва субстанционал тадқиқот масаласи бўлиб, таълимнинг бошқа компонентлари унга нисбатан восита сифатида қаралади.

Бугунги кун таълимида табақалаштириш, ихтисослаштириш билан боғлиқ ёндашувли жараёнлар, хусусийлаштириш билан боғлиқ мулкий муносабатлар шаклланмоқда. Хусусан, бу жараён умумий ўрта таълимда умумтаълим, ихтисослаштирилган, ижод ва Президент мактаблари шаклида амалга оширилмоқда.

Таълимда нисбатан янги технологик ёндашувлар сифатида шахсга йўналтирилган, компетенциявий, эвристик, акмеологик ва индивидуал ёндашувларни келтириш мумкин.

Тадқиқотчи М.Қурбонова индивидуал таълим технологиясини таълим олувчи шахсининг қадр-қимматини кўтаришга хизмат қилишини таъминлаган ҳолда, унинг ўзига бўлган ишончини, билишга бўлган қизиқиши оширишга, олган билимларини кундалик ҳаётда қўллай олиш кўникмасини шакллантиришга хизмат қилишини таъкидлайди.

Дарҳақиқат, индивидуал таълим технологияси таълим олувчи шахсига қулай имкониятлар яратиш, таълимнинг бош мақсади – таълим олувчи шахсини ҳар томонлама уйғун камол топишини таъминлашга қаратилган ёндашув сифатида қаралмоқда. Индивидуал таълимда талаба шахси таълим жараёнининг марказига қўйилади ва таълим жараёнининг барча компонентлари унинг таълим ва тарбия олишига йўналтирилади. Аслида ҳам, таълим жараёнининг устувор мақсади таълим бериш экан, барча имконият ва воситаларнинг талаба шахсининг шахсий ва касбий имкониятларини оширишга, билим, малака ва кўникмаларини компетенция даражасига олиб чиқишга йўналтириш таълимнинг сифат ва самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Анъанавий таълимда таълимнинг бошқа компонентларига, хусусан, ўқитиш методикасини кучайтириш, воситаларни такомиллаштириш, шаклларни ўзгартириш, технологияларни такомиллаштириш, ўқувчи ва ёрдамчи адабиётларни замонавий талабларга мослаштириш каби жиҳатларга кенг эътибор қаратилди. Аммо таълим олувчи шахсининг талаблари, эҳтиёжлари, имкониятлари етарли даражада эътиборга олинмаганлиги боис юқоридаги таълим компонентлари ўз самарасини етарли даражада намоён қила олмади. Индивидуал таълим технологияси таълим жараёнини ташкил қилиш ва бошқаришдаги мазкур камчиликни бартараф этишга қаратилгани билан аҳамиятлидир. Яъни воситаларнинг такомиллаштирилиши ўша воситалар хизмат қилиши лозим бўлган таълим олуви шахсининг талаб ва эҳтиёжлари, майллари етарли даражада эътиборга олинмагани сабабли ўз вазифасини етарли даражада бажара олмади.

Шу нуқтаи назардан индивидуал таълим технологияси Чирчиқ давлат педагогика университетининг асосий стратегик илмий тадқиқот йўналишларидан бири сифатида ўрганилмоқда. Унга кўра, педагогик ва психологик таълимда индивидуал ёндашувнинг хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

талабаларнинг таълим жараёнидаги мустақиллигини таъминлаш, улар учун мақбул бўлган ўқитиш методларидан фойдаланиш;

талабаларнинг мавжуд билим, малака, кўникма ва компетенцияларига, тажрибасига ишонч билдириш;

талабаларнинг ижтимоий ҳолати, турмуш тарзи ва имкониятларини ҳисобга олган ҳолда ўзини намоён қилишига шароит яратиш;

талабаларнинг руҳий ҳолати, эмоциялари, ўз шахсий қадриятларини ҳурмат қилиш;

талабаларнинг таълим олиш стратегиясига хос бўлган ўқув кўникмаларини мақсадли шакллантириш;

таълим жараёнида профессор-ўқитувчи ва талаба вазифаларини қайта тақсимлаш: профессор-ўқитувчининг етакчилик ролини чеклаш, унга ёрдамчи, маслаҳатчи сифатида қараш.

Демак, индивидуал таълимда талабаларнинг мавжуд имкониятлари ва салоҳиятидан келиб чиқиб ўқитиш жараёни ташкил қилинади, уларга максимал даражада ишончи билдирилади.

Индивидуал таълим технологиясига асосланган дарс машғулотларида фойдаланиладиган дидактик материалнинг мақсади ўқув дастурини ишлаб чиқиш, талабаларга керакли билим, кўникма ва малакаларни ўргатишдан иборат.

Индивидуал таълим технологиясида дидактик материалнинг турлари ўқув матнлари, топшириқ карточкалари, дидактик тест кабилардан иборат. Вазифалар мавзу бўйича, мураккаблик даражаси бўйича, фойдаланиш мақсади бўйича кўп даражали, табақалаштирилган, индивидуал ёндашув, талаба ўқув фаолиятининг етакчи турини (когнитив, коммуникатив, ижодий) ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқилади. Бу ёндашувнинг марказида билим, кўникма, малакаларни ўзлаштиришда эришилганлик даражасини баҳолаш қобилияти туради. Профессор-ўқитувчи талабалар ўртасида карточкаларни тарқатади, уларнинг билиш хусусиятлари ва имкониятларини билиб олади, нафақат билим олиш даражасини аниқлайди, балки ҳар бир талабанинг шахсий хусусиятларини ҳисобга олади, фаолиятнинг шакл ва усулларини танлаш орқали унинг ривожланиши учун энг муносиб шароитни яратади.

Ўқитиш методлари таълим технологияси ва ёндашувига мос ҳолда танланиши мақсадга мувофиқ. Акс ҳолда танланган метод кутилган самарани бермайди. Шу нуқтаи назардан, тадқиқот ишимизда индивидуал таълим технологиясига мос методлар мажмуи аниқлаштирилди. Бу ўсувчи-ўзгарувчи кўрсаткич бўлиб, ҳар бир профессор-ўқитувчининг индивидуал педагогик манерасидан келиб чиққан ҳолда танланади.

REFERENCES

1. Muxamedov G‘.I., Xo‘jamqulov U.N., Klaster ta’limga nisbatan innovatsion yondashuv sifatida // Ta’lim, fan va innovatsiya, 2020/2-son.
2. Usarov J.E. Muxamedov G.I. Uzluksiz pedagogik ta’lim klasteri sharoitida kompetentlik talablari va ta’lim samaradorligi imkoniyatlari // Uzluksiz ta’lim, Maxsus son, 2020.
3. Қурбонова М. Индивидуал таълим – инновацион ўқитиш усули // Academic Research in Educational Sciences. Volume 4/ Issue 3/2023/

TABIIY FANLARNI O‘QITISHDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARINING METODIK TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISH

Djumayeva Moxigul Mamanazarovna
Termiz davlat pedagogika instituti

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994351

Annotatsiya. *Maqolada Matematik tasavvurlarni shakllantirish yuzasidan olib boriladigan ishning asosiy shakli–mashg‘ulotdir.Dastur vazifalarining ko‘pchilik qismi mashg‘ulotlarda hal qilinadi. Bolalarda ma’lum izchillikda tasavvurlar shakllantiriladi, zarur malaka va ko‘nikmalar hosil qilinadi.Atrofdagi xamma narsani miqdor jihatidan kuzatishlarni uyushtirishga, bolalarning o‘z faoliyatlarining xilma-xil turlarida matematik mazmundagi bilim va ko‘nikmalaridan qanday foydalanishlariga katta ahamiyat beriladi.Mashg‘ulotlarda va kundalik hayotda didaktik oyinlardan hamda oyin-mashqlardan keng foydlaniladi haqida batafsil to‘xtalib o‘tamiz.*

Kalit so‘zlar: *kreativ yondashuv, ta’lim va tarbiya, shakl va mazmun, matematkia, pedagogika, psixologiya, tasavvur va tafakkur.*

O‘zbekiston Pespublikasining bozor islohotlari yo‘lidagi ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy yangilanishlari shaxs hayot tarzini o‘zgartirdi, jamiyat hayotining barcha sohalari, shu jumladan xalq ta’limi sohasida ham yangi masalalarni qo‘ydi. “O‘zbekiston Respublikasini 2017-2021 yillarda rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha “Harakatlar strategiyasi”da xalqimiz hayot darajasini yuksaltirishning aniq mexanizmlari belgilab berilganligi to‘g‘risida fikrlarini bildirib, ushbu strategiyaning nafaqat xalqimiz, balki dunyo jamoatchiligi e’tiborini o‘ziga jalb etgan muhim hujjatga aylanganligini alohida ta’kidlab, o‘tamiz[1].

O‘qituvchilari metodik-matematik tayyorgarligining biz tomondan ishlab chiqilgan konsepsiyalarga mos ravishda o‘quvchilarnii ijodiy shaxs sifatida rivojlanishida maxsus yo‘naltirilgan va saralangan fundamental matematik tayyorgarlik mazmuni tanlovi zarur. Buning uchun avvalo “Ona tili” o‘quv fanining amaliyotga tatbiq etilishida yangi yondashuvni ishlab chiqish lozim. Bu kurs yuqori ilmiy saviyada, qattiq qo‘llikning ongli darajasida (milliy-nazariy daraja bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini matematik rivojlanishi bilan zid kelmasligi uchun) bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari tomonidan aqliy faoliyatning umumlashgan usullarini egallashga, ularning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga yo‘naltirilgan o‘rganilayotgan materialning amaliy yo‘naltirilganligiga, integratsiya, gumanitarizatsiya tamoyillarga rioya qiluvchi kurs bo‘lishi lozim.

Maktabga borgunga qadar tasavvur va tafakkur rivojlanish darajasiga ega bo‘lgan o‘quvchilar o‘qishda qiyinchiliklarga duch kelmaydilar. Maktabga endigina qadam qo‘ygan o‘quvchiga, bular yaxshi o‘qiydi, bular – o‘rta, bular – qiyinchilik bilan o‘qiydilar deb aytish uchun, bir nechta psixologik testlar, vazifalar berish yetarli. Bola tasavvurining shakllanish darajasidagi bunday farq qayerdan kelib chiqadi? Olimlar kichik boshlang’ich sinf yoshidagi bolalarni o‘rganadilar. Bolalar qanchalik yosh bo‘lsalar, ularning tafakkuri va tasavvuri rivojlanishi bo‘yicha shunchalar yaqin bo‘lganlar. Demak, agar siz yuqoridagi natijalarga erishmoqchi bo‘sangiz, o‘z vaqtida – go‘daklik vaqtidan boshlang.

Metodist olimalardan Abdullayeva B.S., Sadikova A.V., Toshpo‘latova M.I , Z.G‘.Tadjiyeva shu narsani isbot qildilarki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tasavvurini shakllantirish pedagogning o‘zaro faoliyatida yanada yaxshi rivojlanar ekan[3]. Xo‘sh,

boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi o‘quvchilar faoliyatiga qanday rahbarlik qilishlari kerak? Har qanday faoliyat shundagina yaxshi natija beradi-ki, qachonki o‘quvchilar qiziqish bilan shu faoliyat turi bilan shug‘ullanadilar, shuningdek ijod ham – bu doimo qiziqish hattoki unutilishdir. Faoliyatning u yoki bu turiga tasavvurni shakllantiruvchi o‘yinlarga nisbatan bo‘lgan qiziqishni oshirish kerak. O‘qish jarayonida namayon bo’ladigan o‘quvchilarning psixologik – pedagogik farqlarini hisobga olgandagina o‘qitishda yuqori natijalarga erishish mumkin. Bu farq nimada va qanday namayon bo‘ladi?, degan xaqli savol tug‘iladi. Ularning namayon bo‘lishi turlichadir. O‘qitish jarayonida namayon bo‘lgan qaysi xususiyatlar o‘quvchilar jamoasi uchun xarakterli tipik xususiyat ekanligi ma’lum bo‘lgandagina o‘quvchiga nisbatan to‘g‘ri pedagogik yondashishni ta’minlash mumkin. Bunday yondashish o‘qitishning barcha etaplarida yangi material o‘tilganda, mustaqil ishlarni tashkil etishda, o‘quvchilardan so‘rashda va shu uy vazifalarini topshirishda muntazam ravishda olib borilgandagina samarali bo‘lishi mumkin. Z.G‘.Tadjiyeva o‘qituvchilar bilan birgalikda darsni tashkil etishning yangi shakllarini amalga oshirmoqda. Bu sistemaga ko‘ra sinf o‘quvchilarining o‘zlashtirish tipik xususiyatlariga qarab uch guruhga yuqori o‘rtacha va past guruhlarga bo‘linadi. O‘quvchilar jamoasi uch xil variantdagi topshiriq ustida ishlab kuchi yetgan darajada bilim, o‘quv va malakaga ega bo‘ladilar[4].

Ikki tipdagi o‘quvchining qobiliyatiga diqqatimizni jalb etamiz:

Arifmetikani oson o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarning faolligi va fikrlashlarining eguluvchanligi, yangi masalaga yechish usulini topish zarur bo‘lgan muammo deb qarashlariga masala shartini analiz qilgan holda masalani yechishga shoshilmaslikda ravshanroq namayon bo‘ladi. Masalaning ayrim tomonlarini yechishga kirishar ekan, masalaning to‘la shartini diqqat markazlarida tutadilar, ushbu amalni bajarish kerakmi, yoki kerak emasligini bir necha bor o‘z oldilariga qo‘yadilar. Doimo masalaning oxirgi savoli va masala shartidagi boshqa berilganlarni nazarda tutadilar. Analiz eng qiyin turi o‘ziga xos, ya’ni keyingi amallarga qaratilgan oldindan ko‘rish tarzidagi hisoblashni bu o‘quvchilar boshlang‘ich sinflardayoq tushunib oladilar. Arifmetikani o‘rganishda zaif qobiliyatga ega bo‘lgan o‘quvchilar bu holda odatda o‘quvchi o‘qituvchi qo‘ygan vazifadan chekinadi, uni o‘qitish bo‘yicha, shuningdek tarbiyaviy talablariga itoat etmaydi. Bu holni o‘qishning birinchi kunlaridayoq payqash mumkin. Bunday bolalarni o‘quv jarayonida so‘nggi kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, ular o‘quv materialini sekinlik bilan o‘zlashtirish jihatidan farq qiladilar. Sinfning ko‘pchilik o‘quvchilari qo‘shish jarayonini bajarishda ancha takomillashgan birliklar guruhi bilan hisoblashishga o‘tganlar, bu bolalar esa elementar usul, ya’ni bittalab sanash orqali hisoblashda davom etadilar. Yoki o‘quvchilarning ko‘pchilik qismi ismsiz hisoblashga o‘tganda, bu bolalar hisoblash jarayonida hali ham barmoqlaridan yoki tayoqchalardan foydalanadilar.

Matematik tasavvurlarni shakllantirish yuzasidan olib boriladigan ishning asosiy shakli– mashg‘ulotdir.Dastur vazifalarining ko‘pchilik qismi mashg‘ulotlarda hal qilinadi. Bolalarda ma’lum izchillikda tasavvurlar shakllantiriladi, zarur malaka va ko‘nikmalar hosil qilinadi.Atrofdagi xamma narsani miqdor jihatidan kuzatishlarni uyushtirishga, bolalarning o‘z faoliyatlarining xilma-xil turlarida matematik mazmundagi bilim va ko‘nikmalaridan qanday foydalanishlariga katta ahamiyat beriladi.

Mashg‘ulotlarda va kundalik hayotda didaktik oyinlardan hamda oyin-mashqlardan keng foydlaniladi. Mashg‘ulotlardan tashqari vaqtlarda o‘yinlar tashkil qilib, bolalarning matematik tasavvurlari mustahkamlanadi, chukurlashtiriladi va kengaytiriladi. Bir qancha hollarda,

masalan, joyni bilish ko‘nikmasini rivojlantirish yuzasidan olib boriladigan ishlarda oyinlar asosiy o‘quv vazifasini o’taydi[6].

Mashg‘ulotlarda bolalarning aktiv faoliyati birinchi navbatda yangi material ustida ishlashni hamda ilgari o’tilgan materialni takrorlashni birga to‘g‘ri olib borish bilan ish turlarini va uni tashkil etish usullarini almashtirib turish bilan ya’ni, mashg‘ulot tuzulishi bilan taqsimlanadi.Mashg‘ulot tuzulishi dastur vazifalarining hajmi, mazmuni, birga kushib olib borilishi, tegishli bilim va ko‘nikmalarning o‘zlashtirilishi darajasi, bolalarning yosh hususiyatlari bilan belgilanadi.Maktab davriga kelib bolalar to’plam va son, shakl va kattalik haqida o‘zaro bog’langan bilimlarni nisbatan ko‘prok egallagan, fazoda va vaqtni mo’ljalga olishni bilishni o’rgangan bo’lishlari zarur.Bolalar miqdor nisbatlarini aniqlashda eng aniq usul predmetlarni sanash va kattaliklarni o’lchash ekanligini tushuna boshlaydilar.Sanash va o’lchash malakalari ularda tobora mustahkam va ongli o‘zlashtiradilar[7].

Boshlangich ta’lim fakultetida ishlashning ko‘p yillik tajribasiga tayanib, mavjud ilmiy-metodik tadqiqotlar natijalarini va ko‘p bosqichli boshlang‘ich ta’lim mutaxassisini tayyorlashning o‘ziga xos xususiyatlarini xisobga olib, matematika bo‘yicha dasturlarni qayta ishlab chiqdik[5].

Ta’limning xozirgi talablari ixtiyoriy bosqichda ta’lim fundamentalligini, ya’ni fandagi asosiy tushunchalarni ajratish va mohiyatga tayanuvchi umumlashma malakani shakllantirishni taqozo etadi. Bu asosiy ikkita vazifani hal qilishga ko‘maklashadi: ***fanni chuqur o‘rganish*** va ***zo‘riqishini bartaraf etish***.

Birinchi talabning bajarilishi: boshlang‘ich maktab matematika kursida asosiy matematik g‘oya, tushuncha va dalillarning aks ettirilishi – “boshlang‘ich sinfda geometrik tushunchalar”, “boshlang‘ich sinfdabo‘lish nazariyasining asosiy qoidalaridan foydalanish”, “boshlang‘ich sinfdatenglama tushunchasini o‘qitish” va dasturning har bir bo‘limida shunga o‘xshash savollar mavjudligidan iborat, **ikkinchi talabga rioya etilishi**: geometrik bo‘limni kuchaytirish, jumladan geometrik materialiga bag‘ishlangan bo‘limda ko‘rinib turgan o‘zgarish g‘oyalari simmetriya bilan bog‘liq tushunchalar hisobiga. **Uchinchi talab**: nafaqat tarixiy-matematik va estetik elementlar, balki boshqa o‘quv fanlari, san’at, amaliy san’at, faoliyat, atrof-muhitdan illyustrativ material jalb etish hisobiga matematika kursi gumanitarizatsiyasini kengaytirish, biz tomonimizdan ishlab chiqish maxsus kurs va tanlanma kurslarda bulardan kengroq foydalaniladi. Bundan tashqari, dasturga zamonaviy matematik ta’lim talablarida ustuvor bo‘lgan kombinatorika va ehtimollar nazariyasi bilan bog‘liq savollar qo‘shilgan.

O‘quv fani mantig‘i fanning mantiqiy konstruksiyalari variantlaridan birini aks ettirishi kerakligi uchun bilimlarni o‘zlashtirish psixologiyasini xisobga olgan holda ilmiy nazariyalar tuzilishi tizimlarini mantiqiy-didaktik tahlili va taqqoslanishi masalasi yuzaga chiqadi. Masalan, “Son tushunchasini kengaytirish” bo‘limida haqiqiy sonlar nazariyasi boshlang‘ich ta’lim fakultetida cheksiz o‘nlik davriy bo‘lmagan kasrlar tushunchasi yordamida tuziladi .

O‘qituvchilari tomonidan “Matematika” kursi materiallarini ongli chuqur o‘zlashtirilishi ularga boshlang‘ich maktab materialiga yaxshi yo‘nalish, masala yechishda izlanish yo‘llari to‘g‘riligi va ko‘p ma’noliligini nazorat qilish o‘quvchilarni mushohada qilishining maqsadga yo‘nalganligi va to‘g‘riligini baholash, masala tartibiga muvofiq keltirib chiqarilgan hollarni to‘liq qamrab olishga imkon beradi.

REFERENCES

1. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.Toshkent, “O‘zbekiston”, 2016 yil, 56 bet.
2. 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947 sonli Farmoni.
3. Abdullayeva B.S., Sadikova A.V., Toshpo‘latova M.I., Boshlang‘ich sinflarda matematikadan sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish Pedagogika oliy ta’lim muassalarining 5141600-«Boshlang’ich ta’lim va tarbiyaviy ish» bakalavr yo’nalishi talabalari uchun mo‘ljallangan o‘quv-metodik qo‘llanma – T.: OOO «Jahon - Print», 2011. – 148 bet.
4. Tadjiyeva Z.G‘. va boshqalar „Boshlang‘ich sinf matematika, ta‘lim samaradorligini oshirishda tarixiy materiallardan foydalanish—Toshkent.: Jahon Print, 2007, 100 bet.
5. Ginsburg A., Leinwand S., and Decker K., “Informing Grades 1-6 Standards Development: What Can Be Learned from High-Performing Hong Kong, Korea, and Singapore?” American Institutes for Research, 2009.
6. Djanpeisova G.E.Elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish metodikasi. O`quv qo`llanma.2018 yil. TDPU/ 264 bet.
7. Jumayev M.E. va boshqalar. Matematika o‘qitish metodikasi (kasbhunar kollejlari o‘quvchilari uchun o‘quv qo‘llanma) – T.: “Ilm-Ziyo”, 2003, 240-bet

YOSHLAR TURIZMINING ESTETIK-TARBIYAVIY TA'SIRINI OSHIRISHDA MOBIL ILOVALARDAN FOYLALANISH IMKONIYATLARI

Abdullayeva Nargisa Botirovna
Urganch davlat universiteti 3-bosqich tayanch doktoranti

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994431

Annotatsiya*: Ushbu maqolada yoshlar turizmining estetik-tarbiyaviy ta’sirini oshirishda mobil ilovalardan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilingan.*

Kalit so‘zlari*: yoshlar turizmi, estetik tarbiya, raqamlashtirish, mobil ilova, texnologiya, ta’lim turizmi, Internet*

Jahonda oliy ta’lim tizimining taraqqiyoti yoshlarning innovatsion dunyoqarashini rivojlantirish uchun yetarli pedagogik shart-sharoitlar yaratish, ularning kasbiy va shahsiy kompetentligining barcha tarkibiy komponentlari, jumladan axloqiy-estetik kompetentsiyalarini takomillashtirish muammosiga juda katta ilmiy qiziqish bildirilmoqda.Ta’limning uzviyligi va uzluksizligi, rivojlantiruvchi va ijtimoiylashtiruvchi maqsadlarini ta’minlagan holda talabalarning bilim, ko’nikma va malaka egallashlarini, intellektual, ijtimoiy, madaniy va kasbiy kamolotini, turistik faoliyatda axloqiy-estetik kompetentligini rivojlantirish dolzarb hisoblanadi.

Turizm - bu dam olish va ijtimoiy foydali faoliyat shaklida amalga oshiriladigan odamlarning uyg'un rivojlanishi vositasi bo'lib, uning o'ziga xos tarkibiy qismi sayohatdir. Bu ta’rif, eng avvalo, turizm shaxsni tarbiyalash va rivojlantirishning barcha asosiy tomonlarini: g‘oyaviy-axloqiy, mehnat, estetik, jismoniy, vatanparvarlik, aqliy rivojlanish, ta’lim va boshqalarni o’zida mujassamlashtirganligini ko’rsatadi. Turizm insoniyat tomonidan to’plangan hayotiy tajriba va moddiy-madaniy merosni yangi avlodga o’tkazishning muhim yo‘li, qadriyat yo‘nalishlarini shakllantirish, millatni ma’naviy va madaniy yuksaltirish, shaxsni ijtimoiylashtirish yo’llaridan biri hisoblanadi.

O’zbekistonda sayohatga qiziqish tarixan o’lkashunoslik bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan. Qishloqlar, shaharlar va viloyatlarning o'tmishi haqidagi ma'lumotlar mahalliy va butun O’zbekiston yilnomalariga kiritilgan. Binobarin, ularni mamlakatimizdagi ilk o‘lkashunoslik tadqiqotlari deyishga haqlimiz. Turizmning rivojlanishi insonning o‘zini tevarak-atrofdagi dunyoni bilishga, bosib o‘tilmagan yo‘llardan o‘tishga, noyob tabiat hodisalarini o‘z ko‘zlari bilan ko‘rishga, o‘z ixtiyoriy va jismoniy imkoniyatlarini sinab ko‘rishga bo‘lgan tabiiy istagiga asoslanadi. Mamlakatimizning barqaror rivojlantirishning 2022-2026 yillarga mo’ljallangan yangi O’zbekiston strategiyasiga muvofiq, turizm sohasini rivojlantirish bo’yicha vazifalar belgilangan va bunda O’zbekiston bo’ylab sayohat qiling” dasturi doirasida mahalliy sayyohlar sonini 12 million nafardan oshirish hamda respublikaga tashrif buyuradigan xorijiy turistlar sonini 9 million nafarga yetkazish belgilagan. Mamlakatimizda yoshlarni turistik maqsadlarda sayohat qilishga keng jalb qilish borasida muhim chora-tadbirlar ishlab chiqilgan. Xususan, 2022-yil 30-apreldagi “Ichki turizm xizmatlarini diversifikatsiya qilishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi qaroriga muvofiq mamlakat bo’ylab “Yoshlar turizmi haftaligi” o’tkazilishi belgilab berilgan. Ushbu haftalik davomida talabalar, maktab o‘quvchilari, mahalla fuqarolari, shuningdek, nogironligi bo‘lgan shaxslar ishtirok etishlari nazarda tutilgan. Shuningdek, O‘zbekiston bo‘ylab sayyohat davomida temir yo‘l va aviaparvozlar uchun chiptalarga chegirmalar hamda tadbirkorlik subyektlarining tashish xizmatlariga ixtiyoriy chegirmalar belgilangan.

Tadbir davomida madaniy meros obyektlari, muzeylar, teatr va kinoteatrlarga yoshlarning jamoaviy tashriflarini tashkil qilish, tariximizni jonli ko‘rsatuvchi teatrlashtirilgan tomoshalar namoyishini yo‘lga qo‘yish, barcha hududlarda “Yoshlar turizmi karvoni” loyihasi hamda Qoraqalpog‘iston Respublikasida “Orol turizmi” haftaligini o‘tkazish, kitobxonlik kunlarini yuqori saviyada tashkil etish, dastur asosida yuqori natijalarga erishgan hamda yoshlarga o‘rnak ko‘rsatadigan ilm-fan namoyondalari ishtirokida “mahorat darslari”ni o‘tkazish maqsad qilingan. Ushbu tadbirlar asosan aholini, yoshlarni ma’naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash, ularning madaniy saviyasini oshirish, bilimini o‘stirish, bo‘sh vaqtini, dam olishini ko‘ngilli o‘tkazish, ijtimoiy, madaniy va ma’naviy ehtiyojlarini qondirishga xizmat qilishga qaratilgan.

Jahon miqyosida yoshlarni sayohat qilishga, bir joydan boshqa joyga ko;chib o’tishga undovchi ikkita asosiy omil mavjud. Globallashuv jarayonlari tufayli mamlakatlar va xalqlarning o'zaro bog'liqligi kuchayib bormoqda, ularning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy rivojlanishi ko'p jihatdan xalqaro almashinuv va ta'limni ikki sohada - ta'lim va turizmda qo'llab-quvvatlash yo'llariga bog'liq. So‘nggi o‘n yilliklarda turizm sanoati va ta’lim tizimidagi o‘zgarishlar ko‘plab mamlakatlarda ta’lim turizmining paydo bo‘lishiga yordam bermoqda.

Turistlarning bilim va ko'nikmalarga bo'lgan ehtiyojlarini qondiradigan ma'lum joylar bilan bog'liq bir oydan bir yilgacha davom etadigan o'quv va trening mashg’ulotlarini o’z ichiga olgan sayohatlarni tashkil etish, qisqa muddatli kurslarda o'qishni tashkil etish, mahalliy aholining ijodi va madaniyati bilan tanishish ta’lim va ma’daniy turizmning asosiy elementlari hisoblanadi. Yetakchi mamlakatlarda ta’lim va kadrlar tayyorlash eksport sohasi sifatida tobora rivojlanib bormoqda. Bir qator davlatlar tijorat asosida xalqaro ta’lim xizmatlarini ko‘rsatish orqali ta’lim turizmini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratmoqda. Bugungi kunda har qanday manbadan bilim olish, murakkab muammolarni hal qilish, vaziyatga moslashish qobiliyati talab etiladi, shuning uchun bitta ta'lim muassasasiga qo'shilish, bitta o'qituvchidan o'rganish, dunyoni bilishga ob'ektiv yondashish zamonaviy ta'limga tormoz bo'lmoqda. Ushbu omillar ta'sirida xorijiy turizm bozori tobora ixtisoslashgan va segmentlangan bo'lib bormoqda: turizmning qishloq, sarguzasht, ekologik va boshqa turlari o'sib bormoqda, bunda turist yangi bilimlarga ega bo'ladi.

Yoshlarning ta’lim va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo’lgan sayohatlarni amalga oshirishda hamda turistik mahsulotlarning faol iste’molchisiga aylanishda axborot texnologiyalarning roli oshib bormoqda. Zero, sayohatni oldindan rejalashtirishda yani mehmonxonalarni onlayn bron qilish, transport vositalari xizmatlaridan foydalanishda elektron biletlar sotib olish, va turistik destinatsiyalar to’grisida elektron ma’lumotlarga ega bo’lish imkoniyatlari paydo bo’ldi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) 90-yillarning boshlarida paydo bo'lganidan beri mehmondo'stlik va turizm sanoatiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. AKTning ta'siri, asosan, veb-saytlar, ijtimoiy tarmoqlar va mobil texnologiyalardan kelib chiqqan bo'lib, ular turizm xizmatlarini ishlab chiqaruvchilarni o'z mijozlariga murojaat qilish imkonini beruvchi muhim kanal hisbolanadi. Mobil qurilmalar o‘rnatilgan mobil ilovadan foydalanuvchiga internet-kontent yoki ma’lum turistik ma’lumotlarga kirish imkonini berib, turizm rivojiga hissa qo‘shadi. Mazkur turdagi ilova foydalanuvchilarga tashrif buyurilayotgan hududlardagi diqqatga sazovor maskanlari to’grisida to’liq ma’lumotlarga ega bo’lish imkoniyatini beradi. Turizmdagi mobil ilova orqali nafaqat me’moriy yodgorliklar, balki restoranlar, mehmonxonalar, savdo markazlari haqida ham to’liq ma’lumotlarga ega bo’lish mumkin. Foydalanuvchilar muassasalar haqida

umumiy ma’lumot va ularning xaritadagi joylashuvlari to‘g‘risida ham ma’lumotga ega bo‘lishadi.

Mobil ilovalarni ishlab chiqish foydalanuvchilarning muayyan axborot ehtiyojlariga javob bera olishi uchun turli omillarga mos kelishi kerak. Ushbu yo'nalishda yoshlar turizmini rivojlantirish uchun sayohat mobil ilovasini ishlab chiqishda quyidagi asosiy xususiyatlarga e’tibor berishni tavsiya qilamiz:

- Geolokatsiya;
- Marshrut generatori;
- Tarjimon;
- Ob-havoni bashorat qilish xizmati;
- Mahalliy favqulodda xizmatlar va sug'urta;
- Taksi xizmati sayohat bo'yicha qo'llanma ilovasining muhim xususiyatidir;
- Sayohat sharhlari, tavsiyalar va kundaliklar;
- Ijtimoiy tarmoqlar bilan inegratsiya.

Xulosa qilib aytganda, yoshlarni bosh vaqtini foydali o’tkazish uchun turizmning tutgan o’rni katta hisoblanadi. Yoshlarning mobil texnologiyalarga qizishi yuqoligini inobatga olgan holda ularni sayohatlarini yanada qulay qilish uchun turli hil turistik mobil ilovalarni ishlab chiqish maqsagda muvofiq hisoblanadi.

REFERENCES

1. Malikova, D. (2020). Deposit base of Uzbekistan commercial banks. *World Scientific News*, (143), 115-126.
2. Malikova, D. (2020). Consulting services market of Uzbekistan. *World Scientific News*, (145), 168-179.
3. Malikova, D. (2023). METHODOLOGY FOR EFFECTIVE ASSESSMENT OF THE LEVEL OF ECONOMIC SECURITY OF BANKS. *Innovative Society: Problems, Analysis and Development Prospects*, 96-98.
4. Malikova, D., & Ziyadullayeva, M. (2023). INFLATION: THEORETICAL ASPECTS AND ANALYSIS OF PRICE CHANGES IN UZBEKISTAN. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, *11*(2), 204-207.
5. Malikova, D., & Abduganieva, F. (2023). The Role of Consulting in the Modern Economy. *Global Scientific Review*, *12*, 1-4.
6. Malikova, D., & Rakhmonov, N. (2023). MONETARY AGGREGATES AND THEIR IMPORTANCE IN THE ECONOMY.
7. Malikova, D., & Ochilova, I. (2023). Analysis of the Current State of Deposit Operations of Commercial Banks of Uzbekistan. *Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal*, *2*(2), 28-31.
8. Malikova, D., & Ochilova, I. (2023). THE IMPORTANCE OF DOMESTIC BANKS’PRECIOUS METALS ACCOUNTING OPERATIONS. *International journal of advanced research in education, technology and management*, *2*(2).
9. Маликова, Д. (2021). UMUM TA’LIM MAKTABLARIDA KITOBXONLIK STRATEGIYASINI QO ‘LLASH: Malikova Dilrabo Mahmudovna, O ‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti tayanch doktoranti. *Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал*, (7), 299-305.

РАҚАМЛАШТИРИШ ШАРОИТИДА ОЛИЙ ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИГА ЎТИШНИНГ ЗАРУРИЯТИ

Н. Т. Жалилова
ЎзПФИТИ докторанти

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994494

Аннотация. *Маълумки, жаҳон тажрибаси иқтисодиёт, фан ва таълимнинг барча соҳаларини рақамлаштириш орқали юксак тараққиётга эришиш имкониятларини кўрсатди. Эндиликда оддий ҳақиқатга айланган, иқтисодиёт, фан ва таълим жабҳасига шиддат билан кириб келаётган рақамлаштириш технологияларини татбиқ этиш учун кенг имкониятлар яратиш ва унинг жорий этилишига шарт-шароитларни вужудга келтириш замон талабига айланди.*

Калит сўзлар: *рақамлаштириш, олий педагогика, таълим, сифат, технология.*

2020 йил “Илм-маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили” номи билан Ўзбекистон тарихи зарварақларига битилди. Олий Мажлис Сенати ва Қонунчилик палатасига мурожаатномасида Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев унинг шундай аталиши сабабини изоҳлаб, “биз Ўзбекистонни ривожланган мамлакатга айлантиришни мақсад қилиб қўйган эканмиз, бунга фақат жадал ислоҳотлар, илм-маърифат ва инновация билан эриша оламиз... Тараққиётга эришиш учун рақамли билимлар ва замонавий ахборот технологияларини эгаллашимиз зарур ва шарт. Бу бизга юксалишнинг энг қисқа йўлидан бориш имкониятини беради. Зеро, бугун дунёда барча соҳаларга ахборот технологиялари чуқур кириб бормоқда. **[1] деб уқтирди.**

Ушбу нутқида давлат раҳбаримиз рақамли технологияларга ўтишнинг қуйидаги йўналишларини белгилаб берди:

1. Илм-фан соҳасида фундамйентал ва инновацион тадқиқотлар учун мақсадли грант маблағларини ажратиш мйеханизмини тубдан қайта кўриб чиқиш;
2. Илм-фан ютуқларининг электрон платформаси, маҳаллий ва хорижий илмий ишланмалар базасини шакллантириш;
3. Қурилиш, энергетика, қишлоқ ва сув хўжалиги, транспорт, геология, кадастр, соғлиқни сақлаш, таълим, архив соҳаларини тўлиқ рақамлаштириш;
4. Мутлақо янги профессионал таълим тизимини яратиш;
5. Кадрлар малакасини халқаро меҳнат бозори талабларига мослаштириш;
6. Олий маълумот оламан, ўз устимда ишлаб, илмли бўламан, деган, юрагида ўти бор, жўшқин ёшларимизнинг таҳсил олиши учун ҳамма қулайликларни яратиш;
7. Олий ўқув юртларига талабалар қабул қилиш давлат грантларини 2 баробар кўпайтириш;
8. Олий таълим муассасаларига кириш имтиҳонларини ҳам оптималлаштириш;
9. Олий таълим стандартларини хорижий тажриба асосида такомиллаштириш;
10. Олий таълимда ўқув жараёнини кредит-модуль тизимига ўтказиш;
11. Таълимнинг барча босқичларида халқаро андозаларга тўлиқ жавоб берадиган ахборот технологиялари жорий этиш кабилар.

Ҳақиқатан, “Янгича ва мустақил фикрлайдиган, масъулиятли, ташаббускор, илғор бошқарув усулларини пухта ўзлаштирган, ватанпарвар, ҳалол кадрларни танлаш ва

тайёрлаш бўйича самарали тизим яратилмас экан, давлат бошқарувида сифат ўзгариши юз бермайди”.[2:16]

Давлат раҳбаримиз Ш. М. Мирзиёев қуйидагиларга эътиборни қаратади: “Олий таълим тизимини замонавий усуллар ёрдамида самарали бошқариш, соҳада моддий-техник базани кучайтириш, ўқув-методик ишларни такомиллаштириш бўйича жиддий чоралар кўришимиз зарур. Кадрлар буюртмачилари ҳисобланган иқтисодиёт тармоқларининг реал эҳтиёжидан келиб чиқиб, олий таълим тизимини ривожлантиришнинг стратегиясини белгилаш, давлат таълим стандартлари ва малака талабларини қайта ишлаб чиқиш, талабаларнинг малакавий амалиётини самарали ташкил этиш лозим”[3]

Шу ўринда рақамли иқтисодиёт атамасига тўхталиб ўтамиз. “Рақамли иқтисодиёт” атамасини 30 йил аввал Америка университети профессори Николас Негропонте илк бор қўллаб, унинг жаҳоншумул аҳамияти, мақсади ва вазифларини ёритиб берган эди. Давримиз рақамли иқтисодиёт давридир. Ҳар бир инсон катта-кичик муаммоларни ҳал этишда рақамли иқтисодиётга оид билим ва малакаларига таянади.

Бинобарин, ўқитувчилар рақамли билимлар ва замонавий ахборот технологияларини чуқур ўрганишлари зарур. Демак, малака ошириш тизими ва олий ўқув муассасаларида рақамли билимларни эгаллаш ва қўллашга қаратилган чора-тадбирлар ишлаб чиқилиши ва тобора шиддат билан амалиётга татбиқ этилиши зарур. Университет ҳузурида талаба-ёшларни рақамли иқтисодиётга ўргатишнинг илмий-амалий асосларини тадқиқ этишга қаратилган илмий лойиҳаларни амалга ошириш ҳам фойдадан холи бўлмайди.

Олий педагогик таълим тизими талабаларда, ўқитувчилар малакасини ошириш тизими эса ўқитувчиларда шундай касбий компетенцияларни оширишга йўналтирилиши зарурки, натижада улар “шахсга йўналтирилган таълим”, “технологик паспорт”, “таълим технологияси”, “технологик ёндашув”, “педагогик технология”, “таълим жараёнини лойиҳалаш”, “технологик харита” каби ўнлаб замонавий тушунчалар мазмунини яхши ўзлаштириб олишлари зарур. [4:10]

REFERENCES

1. https://uza.uz/posts/3329
2. Ёшларга донолар ўгити. – Ўзбекистон ёшлар иттифоқи. Республика истеъдодли ёшларни қўллаб-қувватлаш Улуғбек жамғармаси. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2018. – Б. 16.
3. https://uza.uz/oz/politics/shavkat-mirziyaev-ilm-fan-namoyandalari-bilan-mulo-ot-ildi-24-05-2019
4. А. ***Умаров.*** Илм-маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили: ўқитувчилар тайёрлаш ва малака ошириш тизимининг стратегик вазифалари // Педагогика. – 2020/ - № 1. – 10-б/

УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИДА МЕДИА ТЕХНОЛОГИЯЛАР АСОСИДА БИОЛОГИЯ ЙЎНАЛИШИДАГИ ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МЕТОДИКАСИ

[1]Лутфиллаев Махмуд Хасанович, [2]Одилов Низомиддин Саматович
[1]Шароф Рашидов номидаги Самарқанд давлат университети, компьютер илмлари ва технология фанлари кафедраси, профессори,
[2]Мустақил тадқиқотчи

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994549

Аннотация. *Ушбу мақола умумий ўрта таълим муассасаларида биология фанини медиа таълим воситалари асосида ўқув жаарёнини самарадорлигини оширишга ва улардан фойдаланиш масалаларига бағишланган.*

Калит сўзлар: *ЮНЕСКО таърифига кўра ахборотлаштириш, Ижтимоий ҳаётни ахборотлаштиришнинг асосий омиллари, Ҳаётнинг тузилиш даражалари, Молекула, Биологик система.*

Бугунги кунда мавжуд ўқув қўлланмаларни ва илмий-тадқиқот ишларини таҳлил қилиш натижасида биология йўналишидаги фанларни ўқитишда ахборот технологиялари воситаларидан фойдаланиб унинг самарадорлигини ошириш мумкин эканлигига ишонч ҳосил қилмоқдалар. Булар сирасига қуйдагиларни келтириш мумкин:

а) ахборот технологиялари воситаларига ахборот ресурслари ва дастурий ва техник воситалари кириши ва унинг асосида , компьютер техникаси ёрдамида яратилган ўқув муҳитида биология йўналишидаги фанларни ўқитишни такомиллаштириш ётади;

б) ахборот технологиялари воситалари бир-бири билан узвий боғланган қулай воситадир. Таълим субъектлари-ўқитувчилар ва талабалар, уларнинг бевосита таъсирида, тажриба ва билим олиш имкониятига эгадирлар;

в) ахборот технологиялари воситаларини жорий этиш ва жамиятнинг турли соҳаларида тобора жадал суратлар билан татбиқ этилиши ўқув воситаларини дастурий воситалар асосида ташкил қилиш амалиётини тақозо этмоқда. Яъни;

турли манбаларда мавжуд бўлган маълумотларнинг сифатига алоҳида эътибор қаратмоқ лозим (дастурий педагогик воситалар, видеофилмлар, Интернет ва бошқа манбалар);

ахборот технологиялари воситаларидан фойдаланувчилар керакли воситаларни ишлатиши ва ишлаб чиқилган тақдимотлардан касбий фаолият учун фойдалана олишлари лозим;

ҳамкасблар (ўқитувчилар, методистлар, биологлар) ва талабалар учун бебаҳо манба сифатида касбий муҳим маълумотлар жамланмасини яратиши талаб этилади;

таълим жараёнида ахборот технологиялари воситаларидан фойдаланишнинг ҳолати ва истиқболлари тўғрисида фикр алмашиш имконияти бўлиши лозим;

биология дарсларида ахборот технологиялари воситаларидан оқилона фойдаланиш тўғрисида, уларнинг мавзулари бўйича нозик томонларини анъанавий ўқув воситалари билан оқилона комбинациясини таъминлаш керак;

касбий фаолиятга оид маълумотларни тўплаш, қайта ишлаш, сақлаш ва узатиш учун ахборот технологиялари воситаларидан фойдаланишни тўғри йўлга қўйиш лозим[1-2].

Тажрибада ва амалиётда ахборот технологияларининг ривожланиши инсоният цивилизациясида бир нечта сифатли ўзгаришлар юз беришига олиб келди. Бунинг сабаби ахборот технологиялари билан ишлашнинг янги усулларини ҳаётга татбиқ этиш ва улардан самарали фойдаланишни тақозо этади.

ЮНЕСКО таърифига кўра ахборотлаштириш- бу мавжуд билимларни тизимлаштириш ва янги билимларни шакллантириш ҳамда улардан жамиятни бошқариш, такомиллаштириш ва ривожлантириш учун фойдаланишни таъминлайдиган ахборотни тўплаш, сақлаш ва тарқатиш воситалари ва усулларини кенг кўламда қўллашдир.

Шундай қилиб, замонавий ахборот технологияларининг ўзига хос хусусияти шундаки, уларнинг имкониятларидан таълим жараёнида фойдаланиш орқали янги ва илғор педагогик усул ва услубларни яратиш мумкин[3].

Таълим соҳасига ахборот технологияларини жорий этиш ташқи ва ички омиллардан иборат:

Ижтимоий ҳаётни ахборотлаштиришнинг асосий омиллари — компьютер технологиялари, телевидение ва телекоммуникация тармоқлар (Интернет, уяли алоқа). Оммавий ахборот воситаларининг кенг тарқалиши билан белгиланади.

Жамиятни ахборотлаштириш эркин, тезкор ва мактаб ўқувчисига такрор кириш, овозли, матнли ва визуал маълумотларнинг манбаларидан кенг фойдаланиш уларнинг билим, малака ва кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади[4].

Умумий ахборот маданиятини ривожлантиришда бўлажак ўқитувчилар, ҳуқуқшунослар, шифокорлар, муҳандислар умумий таълим мактаблари муҳим роль ўйнайди. Техник жиҳатдан эса компьютерлар ва телекоммуникация тармоқларининг мавжудлиги ва фойдаланувчиларнинг фаол ишлатишликлари муҳимдир. Бўлажак мутахассиснинг ахборот маданиятини ривожлантириш даврида умумтаълим мактаби олдида компьютер, дастурий воситалар ва Интернет муҳим ва жуда фойдали восита эканлигини фойдаланувчиларга етказиш жуда муҳим вазифадир. Шунинг билан бир қаторда ахборот ресурсларидан фойдаланишни осонлаштириш, замонавий кўргазмали қуроллардан кенгроқ фойдаланишни йўлга қўйиш муҳимдир[5].

Юқорида таъкидланган вазифалар билан бир қаторда биология ўқитувчиларига юкланадиган вазифалар ҳам муҳим ўрин тутади. Яъни биология фанини ўзига хослиги турли хил ахборот ресурсларини жалб қилиш ва ўқитиш учун замонавий медиа технологияларининг турли воситаларидан максимал даражада фойдаланиш имконини бериш жиҳатларидан фойдаланиш лозим.

Ўқув фаолиятига тегишли турли хил биологик мазмундаги маълумотлар билан ишлашнинг замонавий воситалари ва усулларидан фойдаланиш орқали манбалардан олинган маълумотлар асосида ўқув жараёнини оптималлаштириш имконини яратиш лозим.

Умумтаълим мактабида биология фанини медиа таълим воситаларидан фойдаланиб ўқитишни такомиллаштириш борасида олиб борилган илмий -тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, биологик жараёнларни компьютер имитацион моделларини (КИМ) ишлаб чиқиш ва улар асосида дарс машғулотларини яъни маъруза, амалиёт ва лаборатория машғулотларини такомиллаштириш имкониятлари яратиш мумкин.

Фаолият турларига қараб, ўқитувчилар биология ўқитишни ахборотлаштириш билан боғлиқ қуйидаги эҳтиёжларни аниқлайдилар:

бевосита эришиб бўлмайдиган биологик объектлар ва жараёнларни моделлаштириш;

мактаб ўқувчиларининг идроки;

виртуал камерадан самарали фойдаланиш ва дала тажрибаларини умумлаштириш;

ўқув материалининг тўғридан-тўғри синфда ўзлаштирилишини назорат қилиш вақтини қисқартириш.

Масалан: “Тирикликнинг тузилиш даражалари мавзуси бўйича ишлаб чиқилган КИМ да қуйдаги жараёнлар акс эттирилган[5-6].

Мавзу: “Тирикликнинг тузилиш даражалари”

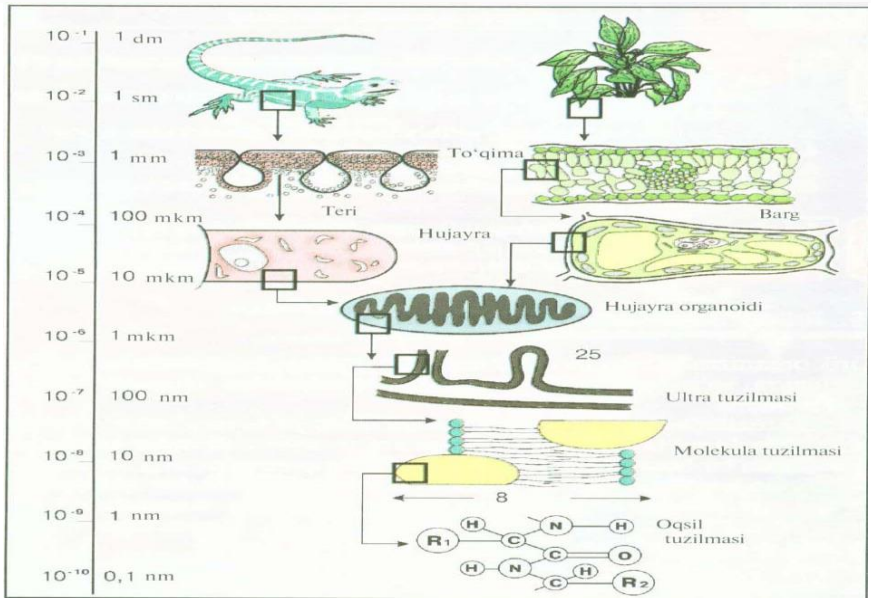
Ушбу мавзуда биология фанининг сўнги ютуқлари туфайли тирик организмлар – ҳаёт ҳар хил даражада тузилганлиги, тирикликнинг тузилиш даражаларини ҳозирги замон биология фанида-молекула, ҳужайра, тўқима, орган, организм, популяция-тур, биогеоценоз ва биосфера даражасида эканлиги ўқувчиларга дарс давомида ўқитувчи томонидан тушунтириб берилади.

Ҳаётнинг тузилиш даражалари маълум бир таркибий қисмлардан, яъни компонентлардан таркиб топган, қуйидан (паст) юқорига мураккаблашиб борадиган яхлит биологик тизимлардан иборат.

Ердаги ҳаёт молекула, ҳужайра, тўқима, орган, организм, популация, биогеоценоз (экосистема), биосфера каби турли биологик системалар шаклида мавжуд. Улар бир-биридан таркибий қисмлари-компонентлари ҳамда жараёнлари билан фарқланади.

Молекула-кимё элементлардан, ҳужайра-ҳаётий хоссаларга эга бўлган оқсил, ёғ, углеводлардан, тўқима-бир қатор ҳужайралардан, орган-бажарадиган функциясига қараб бир неча хил тўқималардан, организм-органлар системасидан ва шу тартибда биосфера даражасигача мураккаблашиб боради.

Молекула. ҳар қандай биологик система тузилиши жиҳатидан қанчалик мураккаб бўлмасин макромолекулалар, яъни: оқсиллар, нуклеин кислоталар, липидлар ва углеводлар каби бошқа бир қатор органик моддалардан иборатдир[6].

1-расм.Тирикликнинг тузилиш даражаларига доир компьютер имитацион моделлар.

Молекула босқичида айнан тирик материя учун хос бўлган қуёш нури энергиясининг органик моддаларда боғланиши кимёвий энергияга айланиши, яъни модда ва энергия алмашинуви, ирсий ахборот берилиши бошланади.

Хулоса қилиб айтганда, биология йўналишидаги фанлардан КИМ яратиш ва ўқув жараёнига жорий этиш унинг самарадорлигини оширишга ва методикасини такомиллаштиришга замин яратади.

REFERENCES

1. Дуда Н. Н. Информационные технологии на уроках биологии // Научно методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 19. – С. 251–253. – URL: http://e-koncept.ru/2016/56293.htm.
2. Я. Маматова, С. Сулайманова, тузувчилар.Ўзбекистон медиатаълим тараққиёти йўлида. Ўқув қўлланма.–Т.: «Extremum-press», 2015. – 94 б.
3. Михалкина, Е. Г. Результаты эксперимента по внедрению в учебный процесс образовательной системы КИП-М на примере изучения дисциплины «Ме23 иеджмент» в ГОУ СПО БГПЭК МО [Текст] / Е. Г. Михалкина // Молодые ученые - промышленности, науке, технологиям и профессиональному образованию: проблемы и новые решения : сб. науч. докл. ВИИ междунар. научно-практ. конф. ЮНЕСКО. - М.: МГИУ, 2007. - С. 404-408. (0,3 п.л.)
4. М.Ю.Антропова МОБИЛЕ ТЕЧНОЛОГИЕС ИН ЭДУСАТИОНАЛ ПРОСЕСС (ТҲЕ ЭХАМПЛЕ ОФ ЧИНЕСЕ WECHAT) Сросс- Султурал Студиес: Эдусатион анд Ссиенсе (ССС&ЭС) ИССН -2470-1262 Волуме 3, Иссуе ИИИ, Септембер 2018.
5. Журин А.А. Интегривоннаго медиаобразование в средней школе. - Москва: Бином, 2013. -405 с.
6. Бабаджанов С.С. Педагогика олий таълим муассасалари талабаларининг медиакомпетентлигини ривожлантириш технологияси (“Информатика ва ахборот технологиялари” ўқув фани мисолида). Дисс автореферати. -Т.ТДПУ, 2018.-122 б.

“ПРОФЕССИОНАЛ ТАЬЛИМ ЙЎНАЛИШИ ТАЛАБАЛАРИНИНГ ИЖОДКОРЛИГИНИ ОШИРИШДА ПЕДАГОГИК ШАРТ-ШАРОИТЛАРНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ”

Темирова З.И.
«Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти» Миллий тадқиқот университети, мустақил изланувчи

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994611

Аннотация. *Профессионал таьлим йўналиши талабаларининг ижодкорлигини ошириш ва замановий педогогик технологияларининг методик таъминотини назарий модели хамда педагогик шарт-шароитларни яратиш асосида натижаларини тақдим этиш. Методик фаолиятини янада шакллантиришнинг назарий асосларини танлаш, профессионал таьлим йўналиши талабаларининг ижодкорлигини ошириш ва такомиллаштириш масалаларини ўз ечимини топиши. Профессионал таьлим йўналиши талабаларининг ижодкорлигини оширишда педагогик шарт-шароитларни такомиллаштиришга йўналтирилган намунавий истиқболли режалар ишлаб чиқиш.*

Калит сўзлар*: талаба, таълим, ижодкорлик, қобилият, ривожлантириш, зарурият, эҳтиёж, мотивация, эътибор, метод.*

Кириш. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёев «Ўқитувчи ва мураббийларнинг хаётий талабларини қондириш, уларни рағбатлантириш, уларнинг ўз иши, касбидан мамнун бўлишини таъминлашимиз лозим ва бу масалани ечмасдан туриб, келажак авлод тарбияси тўғрисида гапиришимизнинг ўзи мутлақо номақбулдир»,- деб таъкидлайдилар. Бизга маълумки, ўқитувчилик касби улуғ, шарафли, ўта мураккаб, ўз ўрнида масъулиятли касблардан биридир. Талабаларининг ижодкорлигини оширишга тўғри йўналиш бериб бориш жуда мухим хисобланади. Талабаларнинг ўқув жараёнига мослашиш масалалари бўйича илмий-тадқиқот ишлари олиб борилиши натижасида, мамлакатимизда 1-босқич талабаларининг олий таълим муассасаларига мослашиш муаммолари ўрганилди. Юқоридаги муаммоларни ечиш бўйича методика яратилмаганлиги сабабли муаммоларни қуйидагича ҳал этишни лозим.

Маълумки, ҳар бир шахс муайян ижодий қувватга эга. Мазкур ижодий қувватнинг асосини эса янги нарсаларни яратиш ташкил этади. Талабаларнинг тасаввурлари ижодий ҳамда яратувчилик характерига эга бўлади. Ўқув ёки бадиий адабиётларни ўқиш жараёнида ўқувчилар ушбу китобларда баён қилинган воқеликни ўз хотираларида қайта жонлантиришлари талаб этилади. Ижодий хаёллар яратувчи хаёллардан янги намуналарни мустақил яратиш билан ажралиб туради. Улар талаба фаолиятининг ўзига хос натижаларида акс этади хамда хар бир инсоннинг ижод қилишнинг қандай йўллари мавжудлигига боғлиқ. Агар ижодий тасаввур муайян фаолиятда намоён бўлса, биламизки талаба шахсининг юқори даражада ривожланганлигидан далолат беради. Шахс тасаввурини ривожлантириш зарур ҳисобланади. Билиш характеридаги ижодий, сюжетли-ролли ўйинлар шахс тараққиётида алоҳида аҳамиятга эга. Чунки у талабаларнинг хаёлот олами кенгайишига асос бўлади. ЮНЕСКО томонидан 2030 йилгача белгиланган халқаро таълим концепциясида – “сифатли таълим ижодий тафаккурни ва билимни рағбатлантиради, саводхонлик ва ҳисоб малакалари асосларини, шунингдек, таҳлил

қилиш, муаммоларни ҳал қилиш, фикрлаш ҳамда бошқа шахслараро ва ижтимоий муносабат кўникмаларини юқори даражада эгаллаш”га алоҳида урғу берилган.

Фан-техника тараққиётининг ҳозирги босқичида, ишлаб чиқариш муносабатларининг жадаллашуви, халқ хўжалигининг турли жабҳаларида янги технологияларнинг жорий этилиши ва шу каби қатор омиллар инсон руҳиятига олдингиларига қараганда кўпроқ жисмоний, руҳий зўриқишлар бермоқда. Педагог фаолиятида руҳан ёки жисмонан толиққан талабаларда руҳий ҳамда жисмоний чарчоқларни бартараф этишга ҳам эътибор қаратиш талаб қилинади. Мазкур талаб салбий руҳий омиллар таъсири кучайган, катта ҳажмдаги ахборотлар билан тўқнашиш рўй бераётган мавжуд шароитда айниқса муҳим аҳамият касб этади. Талабаларда руҳий ва жисмоний толиқишларни бартараф этишга қаратилган педагогик фаолият **“релаксопедия”** (лот. “relaxation” – қувватсизлик, заифлашиш, руҳан ёки жисмонан ҳолда тойиш; ҳолдан тойишни бартараф этиш педагогикаси) деб номланади. Сўнгги йиллар жаҳон таълими амалиётида ушбу педагогика имкониятидан кенг фойдаланилмоқда.

Педагогик релаксация – талабаларнинг ҳиссий фаолияти, руҳий жисмоний қуввати ва ишчанлик қобилиятини қайта тиклаш

Релаксация шароитида бугунги кунда кенг оммалашган тренинг ва автотренинглар ижобий муҳитнинг ҳосил бўлишини таъминлайди.

Релаксация жараёнида талабалар педагогнинг қўллаб-қувватлашларини ҳис этишлари, унинг меҳр-муҳаббатидан баҳраманд бўлишлари, ҳамдарлигини ҳис қилишлари лозим. Шундагина талабалардаги руҳий зўриқиш, жисмоний толиқишларни бартараф этиш учун психологик муҳит юзага келади.

Талабаларнинг руҳий зўриқиш ва жисмоний толиқишларини бартараф этиш мақсадида релаксация асосларини назарий жиҳатдан ўзлаштриб қолмай, улардан амалий жиҳатдан фойдаланишни ҳам билишлари зарур.

Коммуникатив таъсир кўрсатиш – талабалар билан мулоқотда бўлиш, уларга тўғри ѐндошиш, педагогик назокат билан уларга тарбиявий, иродавий ва ҳиссий таъсир этиш

Юқорида айтиб ўтилганидек, маҳоратли педагог фаолиятида педагогик назокат (такт) ҳам ўзига хос ўрин тутади:

Педагогик (назокат) такт – педагогнинг талабалар билан турли фаолият шакллари бўйича ташкил этиладиган мулоқотда мавжуд ахлоқий тамойиллар, ҳулқ-атвор қоидаларга риоя қилиши, уларга тўғри ёндошиш малакаларига эгалиги

Педагогик такт педагог фаолиятига ғоявий ва амалий жиҳатдан бир-бирига мос келадиган педагогик ахлоқнинг бевосита татбиқ этишнинг шакли сифатида намоён бўлади. **Такт (даҳлдорлик)** – ахлоқий ҳулқ-атвор, хатти-ҳаракат бўлиб, ўзида барча объектив ҳаракатларнинг оқибати ва уларнинг шахс томонидан субъектив қабул қилишни аввалдан кўра олиш, белгиланган мақсадга осонроқ эришиш йўлларини излашнинг намоён

бўлишини ифодалайди. Педагогик такт ўз моҳиятига кўра ижодий изланишни талаб этадиган амалий ҳаракатдир.

Мақолада профессионал таьлим йўналиши талабаларининг ижодкорлигини ривожлантириш орқали касбий фаолиятга тайёрлаш, ўқув-тарбия жараёнида ижодкор, юқори малакали касб эгаси бўлишига, улар тайёр билимларни қабул қилиб олувчи эмас, балки билим олиши, фаоллашишига, масъулият ҳиссининг ошишига, ўқув жараёнининг фаол иштирокчисига айланишига алоҳида эътибор бериш, бўлажак ижодкор педагогнинг ривожланишига замин яратиш масаласи талқин қилинган.

Мавзунинг долзарблиги. Хозирда таълим муассасаларида кадрлар тайёрлаш ва узлуксиз таълим тизимини ислоҳ қилишнинг хуқуқий меъёрий асослари яратилди. ”Таълим тўғрисида” ги ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” ҳақидаги қонунлар узлуксиз таълим тизимининг асосий бўғинларидан бири хисобланган олий таълим тизимида юқори малакали профессор ўқитувчиларнинг малакасини ошириш билан уларнинг илмий дунёқарашини кенгайтириш, меҳнатга ижодий ёндашишини янада кучайтириш ва юксак интизомни шакллантириш вазифасини қўяди.

Методик фаолиятини янада такомиллаштиришнинг назарий асосларини танлаш, профессионал таьлим йўналиши талабаларининг ижодкорлигини ошириш ва уни ривожлантириш масалалари ханузгача ўз ечимини топмаганлиги мавзунинг долзарблигини белгилаб беради. Жумладан, 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида узлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш, сифатли таълим имкониятларини ошириш, меҳнат бозорининг замонга мувофиқ юқори малакали кадрлар тайёрлаш сиёсатини давом эттириш устувор вазифаси белгиланган. Шуларни инобатга олган холда профессионал таьлим йўналиши талабаларининг ижодкорлигини ривожлантиришнинг амалдаги методикаси ва ўқув-услубий таъминотини илғор ёндашувлар асосида такомиллаштириш ҳамда ўзлаштириш натижалари механизмларини ишлаб чиқиш долзарб ҳисобланади.

Профессионал таьлим йўналиши талабаларининг ижодкорлигини такомиллаштиришнинг методологик асосларини ташкил қилиш;

Компетенциявий ёндашув асосида талабалар ижодкорлигини такомиллаштиришнинг мазмун ва моҳияти .

Профессионал таълим йўналиши талабаларининг ижодий фаолиятини такомиллаштиришда педагогик лаёқат муаммолари.

Махсус фанларга асосланган тўгаракларда талабаларнинг ижодкорлигини хорижий тажрибалар асосида такомиллаштириш хусусиятлари.

Профессионал таьлим йўналиши талабаларининг ижодкорлигини такомиллаштириш ва тарбиялашда унинг ўзини мустақил фикрловчи, мустақил таълим олувчи, ўз фаолиятини мустақил ташкил эта оладиган, ўз-ўзини назорат қила оладиган, ўз-ўзини ривожлантирувчи, ўз шахсий позициясига эга бўлган шахс сифатида шакллантириш зарур. Педагогик ижодкорлик ва педагогик маҳорат тушунчалари бир-бирига яқин бўлсада, улар бир маънога эга эмас. Педагогик маҳорат эгаси ўз касбини юқори даражада эгаллаб олган касб устаси ва катта тажриба орттирган шахсдир. Ижодкорликда эса бу ёш, ўз ишини эндигина бошлаган ижодкор ҳам бўлиши мумкин, аммо у ҳали маҳорат эгаси эмас Ижодкор шахс ижодкор мутахасис бўла олади. Ижодкор шахс олий ўқув юртида ва

ижодкор жамоа муҳитида шаклланиши мумкин. Ижодкор шахс бўлиш мустақил таълим олиш, ижодий тинимсиз меҳнат қилиш билан боғлиқ. У узлуксиз таълим олиш асносида юқори даражадаги профессионализмли шахсга айланади.

Ижодкорликнинг тўртта даражага бўлиб чиқамиз

– ўз касбига оид билим-кўникма ва малакаларни пухта эгаллаш;

– ижодий тафаккурни ўзида шакллантира олиш;

– ижодкорликни намоён қила олиш қобилияти;

– изланувчанлик, тадқиқотга мойиллик.

Юқоридагиларни бараварига намоён эта олиш асосида ижодкор шахс шаклланади. Ижодкор талабалар авлодимизнинг шаклланиши таълимни креатив инновацион ривожланишига олиб келади.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Профессионал таьлим йўналиши талабаларини тайёрлашда ижодкорлигини шакиллантиришда инновацион ҳамкорликни ташкил этишнинг методик таъминотини ривожлантириш тизимида муаммолари бўйича А.Р.Ходжабоев, П.З.Ишанов Д.Файзуллаева, К.Д.Мирсаидов, Ў.Д.Хидиров, Р.К.Чориев, З.К.Исмаилова, А.Шоюсуповаларнинг илмий–тадқиқот ишларида кўриб чиқилган.

Профессионал таьлим йўналиши талабаларини тайёрлашда, ижодкорлигини оширишда инновацион ҳамкорликни ривожлантириш жараёнларни мувофиқлаштириш масалаларига В.П.Беспалько, С.Д.Долимов, Р.Х.Жўраев, Л.В.Занков, Д.Зохидова, И.Я.Лернер, И.Т.Огородников, Н.Саидахмедов, М.Н.Скаткин, Ў.Толипов, Я.Х.Хайдаров ва бошқаларнинг илмий ишлари бағишланган.

Профессионал таьлим йўналиши талабаларнинг ижодкорлигини ривожлантиришда замонавий методлардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш методикасини ишлаб чиқиш зарурияти бизга **“Профессионал таьлим йўналиши талабаларининг ижодкорлигини оширишда педагогик шарт-шароитларни яратиш”** мавзусини танлашда асос бўлди.

Мақсади. Профессионал таьлим йўналиши талабаларининг ижодкорлигини оширишда замонавий пед технологиялар асосида унинг самарадорлигига эришиш методикасини ишлаб чиқиш.

Вазифалари.

- Профессионал таьлим йўналиши талабаларининг ижодкорлигини оширишда инновацион ҳамкорликни яратиш , таълим муассасаси Низомида кўзда тутилган барча зарурий шароитларни ўрганган ҳолда ҳаракат дастурини ишлаб чиқиш;
- Давлат таьлим стандартида тасдиқланган ўқув режа ва дастурларига мувофиқ профессионал таьлим йўналиши талабаларига мўлжалланган истиқболли тавсия хамда йўриқнома яратиш;
- Профессионал таьлим йўналиши талабаларининг ижодкорлигини оширишда педагогик шарт-шароитларни такомиллаштиришга йўналтирилган намунавий истиқболли режалар ишлаб чиқиш;

Объекти Профессионал таьлим йўналиши талабаларининг ижодкорлигини оширишда педагогик шарт-шароитларни такомиллаштириш жараёни.

Предмети. Профессионал таьлим йўналиши талабаларининг ижодкорлигини оширишда педагогик шарт-шароитларни такомиллаштиришнинг методик таъминоти бўйича ишланмалар.

Илмий янгилиги.

- Профессионал таьлим йўналиши талабаларини тайёрлашда ижодкорлигини ошириш инновацион ҳамкорликни ташкил этишнинг методик таъминотини ташкил этиш, талабаларга ўқув дастурларига қўшимча равишда академик литсей хамда таълими бошқармаси ва унинг тасарруфидаги таълим муассасалари етук мутахассислари томонидан соҳада олиб борилаётган ислоҳатлар, мавжуд муаммолар, эришилаётган ютуқлар, илғор техника ва технологиялар хамда стратегик йўналишларга бағишлаб ўқиладиган маъруза ва давра суҳбатларини ташкил этиш режасини ишлаб чиқиш;
- Талабаларининг ижодкорлигини такомиллаштиришда инновацион ҳамкорликни ташкил этишда соҳасига фидоий ва юқори сифат даражасида дарс бераётган ҳамда тадқиқотлар бажараётган профессор-ўқитувчилар ва иқтидорли ҳамда жамоат ишларида фаол бўлган талабалар билан ишлаш харакат дастурини ишлаб чиқиш;
- Талабаларининг ижодкорлигини оширишда инновацион ҳамкорликни ташкил этишнинг методик таъминотини ташкил этишда фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграциясини йўлга қўйиш ва такомиллаштиришда “Устоз шогирд тизими” фаолиятини ривожлантириш, илмий-тадқиқот ишлари доирасида иқтидорли талабаларни ҳар томонлама қўллаб қувватлаш бўйича ищланмалар яратиш;
- Талабаларининг ижодкорлигини оширишда инновацион янги дарслик, ўқув қўлланма ва компьютер дастурларида олий таълим, касб-ҳунар таълими бошқармаси ва тасарруфидаги академик литсейлари педагог ва муҳандис-педагоглар иштирок асосида илмий-амалий анжуман дастурини ишлаб чиқиш;

Хулоса ва таклифлар

Хар бир педагог ходим хозирги замон фан-техника талабига мувофиқ сифатли ва самарали дарс бериши зарур. Дарсда ўқитувчи педагогик технология элементлари, инновацион ва интерфаол таълим усулларидан оқилона фойдаланиб таълимни ташкил этиши, талабаларнинг ижодкорлигини оширишда энг сўнги пед технологиялаодан фойдаланиши лозим.

Профессионал таьлим йўналиши талабалари ўз билим- кўникма малакаларини оширишни мунтазам равишда ижодкорлик изланишлари шаклида ташкил этиши ва маълум мақсадга йўналтириши зарур. Бунда:

– ижодкорлик сифатларини ўзларида шакллантиришлари;

– ижодий изланишлар жараёнини бошқаришга мойил бўлиши;

– ижодкорлик бўлажак талабанинг педагогик, психологик ва назарий тайёргарлигига боғлиқ бўлишини эсда тутиши лозим.

Профессионал таьлим йўналиши талабаларининг ижодкорлигини оширишда инновацион ҳамкорликни ташкил этиш мақсадида педагогик ва методик жараёнларни ривожлантиришни такомиллаштиришнинг услубий асослари хамда бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тайёрлашда инновацион ҳамкорликни ташкил этиш тизимида педагог шахсий фаолиятини ривожлантиришнинг ўқув–услубий таъминотини яратиш.

Профессионал таьлим йўналиши талабаларининг ижодкорлигини оширишда инновацион ҳамкорликни ташкил этиш тизимида ўқув услубий жараённи яратишдаги самарадорликни ошириш методикаси ва тажриба-синов натижаларидан дарс жараёнида фойдаланиш. Талабаларнинг ижодкорлигини оширишда хар бир талабанинг ўз

қизиқишларини ўрганиш тўғри йўналиш бериш ижодкорлигини ривожлантириш, маҳоратини доимий равишда ошириб боришни таъминлаш.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Шарқ, 1997. – 20-29 б.
2. Мукумова Д.И. Интерактивное обучение в личностно-ориентиро-ванном образовательном процессе// Журнал научных и прикладных исследований. – Москва, 2017. – №2. – С.50-54.
3. Мукумова Д.И. Особенности адаптации студентов в учебный процесс// Методическое пособие. – ТИМИ, Ташкент. 2016. – 61 с.
4. Файзуллаев Р.Х. Бўлажак мутахассисларнинг ўқув-билиш компетентлигини такомиллаштириш бўйича ўқитувчиларга тавсиялар – Тошкент: ТИҚХММИ, 2018.16 б
5. Исмоилова З.К. Талабаларнинг касбий педагогик малакаларини шакллантириш: Дис..... п.ф.н.-Т.: 2000.-133 б.
6. Иноятов У.И. Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасаларида ўқув жараёнини ташкил этиш ва уни такомиллаштириш. Услубий қўлланма.-Т: ЎМКҲТТМ. 2001-43 б
7. Рашидов Х.Ф. Особенности развития среднего специального, профессионального образования в Узбекистане. - Т.: «Фан» Академия Наук Республики Узбекистан, Ташкент, 2004. - 288 с.
8. http://www.lex.uz (ЎзР қонун ва ҳужжатлари)
9. http://www.ziyonet.edu.uz (Билим портали)

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ФОРМУЛИРОВКИ ЗАДАЧИ ИЗМЕРЕНИЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ЯВЛЕНИЙ В УСЛОВИЯХ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ

Нормуратов Кахрамон Тогаймуратович
Ташкентский университет информационных технологий имени Аль-Хорезми

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994641

Аннотация. *В данной статье приведены обоснования применения методов нечеткой математики в моделировании элементов.*

Ключевые слова*: Формализация, теория нечеткости, формализация, нечеткие методы, математическая статистика, коэффициент, информационные технологии.*

Очевидно, что формализация такого рода педагогических измерения нечетких лингвистических описаний в рамках классической математики вызывает трудности. Выбрав в качестве объекта исследования разработку некоторых аспектов управления педагогической системой, необходимо отметить, что в педагогике выделение проблемы, решение которых с помощью математических и кибернетических методов, является трудной задачей для исследователей. Поэтому педагоги стараются обходиться вербальными (словесными) методами (моделями). Широкого же распространения эти методы не могут достичь в силу высокой степени субъективизма, которые свойственны им. Формализация этих методов способствовала бы более широкому их применению в науке и на практике.

Нам представляется, что общая схема управления педагогической системой может быть представлена следующей схемой.

Такой принципиальной схемы придерживается практически каждый педагог или руководящее лицо в педагогической системе. Причем подход к формализации структурных элементов этой схемы субъективен, т.е. учитель осуществляет выбор модели формализации, нечеткую оценку состояния объекта управления, педагогическую трактовку результатов математической обработки и выбор управляющих решений на основе своего профессионального опыта и интуиции, назначая себя экспертом и выбрав свой аппарат измерения.

Некоторые задачи формализации отдельных аспектов предложенной структурной схемы, которые позволили бы повысить эффективность управления педагогическими процессами и явлениями, являются в настоящее время достаточно актуальными. Поэтому мы хотели бы обозначить здесь некоторые общие задачи и идеи их решения методами теории нечеткости.

При формализации нечетких понятий и категорий профессионального педагогического языка мы неизбежно обращаемся к помощи экспертов-педагогов. Отбор эксперта или группы экспертов также достаточно нечеткая процедура, при которой руководителю педагогической экспертизы необходимо оценить кандидатов в эксперты по широкому кругу признаков и критериев, большинство из которых больше качественные, чем количественные. Поэтому возникает проблема формализации и агрегирования нечетких данных о компетентности кандидатов в эксперты и генерирования коэффициентов весомости мнения экспертов (весовые коэффициенты экспертов),

которую предлагается решить методом недоминируемых альтернатив (МНА), адаптированным к педагогическим исследованиям.

Хорошо известно, что при измерении различных педагогических процессов и явлений педагоги обычно пользуются двумя типами шкал: шкалой наименований и ранговой шкалой, на которых количество разрешенных к использованию математико-статистических операций ограничено. Это порой затрудняет процесс оценки состояния объектов управления, а попытки все же применить запрещенные операции приводят к некорректным выводам. Например, при оценивании знаний, умений и навыков (ЗУН) педагог использует свою шкалу, допускающую отклонение от принятых стандартов образования, на определенный им же уровень. Поэтому отличник, переходя в другую школу, иногда едва успевает на “хорошо”. Так как специфика теории нечетких множеств позволяет работать в абсолютных шкалах, то задача разработки новых, более универсальных шкал для измерения педагогических явлений может быть решена методами нечеткой математики.

Проблема оптимизации процесса обучения становится все более и более актуальной в условиях дальнейшей демократизации школы, рост доверия к учителю, раскрепощение его творческого потенциала, когда он сам принимает решение и несет за него ответственность, - все это обусловливает неотложность научного изучения и практического решения, связанного с разработкой теоретического аппарата прогнозирования и элементов учебного процесса компьютерной реализации этого аппарата с целью получения данных, помогающих принять правильное решение. Одним из путей оптимизации процесса обучения является педагогическое прогнозирование. Под педагогическим прогнозированием понимается процесс получения опережающей информации об объектах дидактических исследований с целью оптимизации содержания, форм, средств и методов обучающей деятельности. Смысл прогнозирования процесса образования заключается в том, чтобы не приспосабливаться к уже сложившейся педагогической ситуации, а предвидев ее динамику, подготовиться к правильным действиям в новых условиях.

В настоящее время широко распространены методы оценивания эффективности тех или иных новых педагогических технологий.

Существует (по крайней мере, теоретически) возможность проводить управляемые эксперименты с педагогической системой (классом, школой), с целью проверки новой технологии, направленной на повышение, например, уровня успеваемость учащихся. Производится выбор контрольных и экспериментальных групп и затем, в первой работа проводится по обычной методике, а во второй - изменяются те параметры, влияние которых изучаются. Полученные в контрольной и экспериментальной группе данные сравниваются, затем параметры опять меняют. На этой основе делают выводы и вырабатываются необходимые рекомендации. Однако, на практике такое не всегда возможно и желательно, потому что каждая неудача педагогического эксперимента могут повлечь отрицательные последствия в плане нарушения учебно-воспитательного процесса. Отметим, в связи с этим, отсутствие в литературе сообщений о проведенных в педагогических системах экспериментах, которые дали бы отрицательных результат (хотя с научной и практической точек зрения такой результат тоже важен). Маловероятно также, что в тех случаях, когда проводятся

реальные эксперименты, можно сохранить значения всех непроверяемых параметров неизменными и, тем самым, сделать сравнение достаточно надежным.

В случаях, когда имеются данные о развитии конкретной системы за некоторый период времени в прошлом, существует возможность провести эксперимент на этих данных. Часто данных о прошлом развитии системы отсутствуют. Но даже когда их достаточно, слишком доверять оценкам педагогических решений, полученным таким образом, нельзя. Предположение, что различие в значениях выходных параметров в данный момент объясняется главным образом воздействием управляющих параметров, вообще говоря, не оправдано. Это связано с тем, что данные о системе в прошлом были получены не в управляемом эксперименте; их главной причиной могут оказаться случайные обстоятельства.

Третий способ реализуется, когда нельзя или нежелательно провести управляемый эксперимент и нет данных о развитии системы в прошлом или в этих данных слишком велика роль случайных факторов. Он заключается в построении модели изучаемой системы.

REFERENCES

1. Матрос Д.Ш. Как оптимизировать распределение учебного времени.-М.:Знание, 1991.-80 с.- (Новое в жизни, науке, технике. Сер. «Педагогика и психология»; №5).
2. Фридман Л.М. О корректном применении статистических методов в психолого-педагогических исследованиях:НИИ общей педагогической психологии АПН СССР//Советская педагогика.-1971.№3.-С64-74.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ И ИХ ИССЛЕДОВАНИЕ МАТЕМАТИЧЕСКИМИ МЕТОДАМИ

Нормуратов Кахрамон Тогаймуратович
Ташкентский университет информационных технологий имени Аль-Хорезми

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994666

Аннотация. *Изложены соображения об измерениях в области психолого-педагогических явлений и процессов; обсуждается необходимость решения этих проблем.*

Ключевые слова: *научный подход, исследование процесса образования, психолого-педагогические явления, процесс измерения.*

Введение

Проблема научного подхода к исследованию процесса образования в последнее время сводится к возможности количественного писания параметров психолого-педагогических явлений. Такая концепция, собственно говоря, характеризует процесс измерения исследуемых явлений. Поэтому вопрос измерения различных составляющих образовательного процесса можно считать одним из приоритетных направлений современного разностороннего, как общего так и профессионального, обучения. В этой связи, полагаем что анализ различных подходов к изучению данной проблематики является естественным началом данного исследования.

Одним из основных преимуществ науки – ее способность передать наблюдения и выводы одних людей другим людям. Это достигается в виду объективности научных положений, их независимости от мнения и желания отдельных людей, в том числе и тех, кто открывает и формулирует эти положения. Но, объективность – понятие относительное, так как оно формируется через множество «субъективностей» хотя означает общую согласованность в наблюдениях и выводах. Научное отражение явлений действительности намного точнее, а также меньше подвержено влиянию субъективного фактора, чем несистематизированный опыт людей.

1. Проблема измерения в современной науке

Объективность научных выводов основана на повторяемости фактов. Известно, что ученые часто различно интерпретируют одни и те же факты. Однако они могут всегда прийти к общему выводу относительно самих фактов путем их повторного наблюдения. Существует общий принцип, что наука исследует только повторяемые факты. Действительно, чтобы сделать достоверные выводы о сущности явления, необходимо сотни и тысячи раз воспроизводить явление в различных, тем или иным путем контролируемых, условиях.

Очевидно, что объективность и повторяемость научных фактов основана на их количественном описании, которое мы называем измерением. «Когда описание открывает путь для измерения, – указывает С. Стивенс, – дискуссии вполне заменяются вычислениями»[1].

Измерение так естественно вошло в науку о природе, что ученые долго даже не задумывались над его сущностью. Да и в настоящее время сущность измерения не всегда правильно понимается. Между тем, измерение представляет сложное теоретическое и экспериментальное исследование, оно всегда основано на некоторых законах.

Например, операция взвешивание массы («положить предмет на измерительный прибор и заметить отклонение стрелки от нулевой точки шкалы») на обычных весах возможна потому что, мы предполагаем точность прибора. Но понятие «точность прибора на практике» означает, что, по сравнению с эталоном, ошибка взвешивания не превышает некоторых допустимых пределов. Для этого необходимо иметь эталон массы и эталонный прибор – весы. Этот прибор основан на законе, что растяжение пружины пропорционально силе, действующей на нее. Принятие системы аксиом для первичного измерения массы и подбор пружины, удовлетворяющей требованиям этого закона, позволяют создать эталон массы, необходимого для последующих сопоставлений, с ним измеряемых объектов.

Одним из основных требований к процедуре измерения, т.е. использования измерительного инструмента, – это ее простота. В противном случае применение это процедуры будет сопряжено с большими материальными и временными затратами, которые могут быть просто неоправданными. Поэтому исследователи при разработке измерительных приборов (инструментов) никогда не упускают этого требования [2].

На примерах созданных исследователями весов и термометра, амперметра и вольтметра, эхолота и счетчика Гейгера можно оценить важность теоретических аппаратов измерения и их практических аналогов (иными словами – измерительных приборов) для дальнейшего прогресса науки и техники в целом. И, видимо, осознавая это в полной мере, Г. Галилей сказал: «Измеряй все доступное и делай недоступное – доступным».

При изучении конкретной области реального мира, направление исследований по разработке аппарата измерения было продиктовано потребностями науки и реальной жизни. Объективная необходимость в создании такого аппарата для более глубокого изучения психолого-педагогических явлений сформировалась уже давно. Это подтверждается появлением различных методик измерения наиболее «измеряемого», и, к сожалению, единственного педагогического явления – «уровень знаний, умений и навыков».

Может возникнуть вопрос, правомерны ли эти рассуждения в так называемых «поведенческих» науках, к которым относим психологию, педагогику, социологию. Все перечисленные науки имеют дело с явлениями психической жизни, индивидуальным и групповым поведением людей. Поэтому, если бы измерение определялось только таким образом, т.е. как в науках о природе, не было бы смысла говорить об измерении знаний, умений, отношений, установок, свойств личности. Однако измерение может быть определено достаточно широко, и, следовательно, не исключено его применение в поведенческих науках.

Проблема измерения в этих науках весьма многогранна и более сложна, но вместе с тем, требует, во много раз больших усилий для своего решения, чем в других науках. Это связано с тем, что, если в области физического измерения можно применять довольно строгие правила, чтобы значения, приписываемые параметрам, обладали определенными алгебраическими свойствами, то в психологии и педагогике (во всяком случае на современном уровне знаний) далеко не всегда можно найти для всех алгебраических процедур такие экспериментальные операции, «которые, будучи произведены на двух вещах, привели бы к такому эмпирическому результату, который можно было бы

предвидеть на основании соответствующих арифметических операций, произведенной на двух числах, предписываемых этим вещам»[3].

Количественная модель отображает объективные свойства и связи явлений действительности через определенные характеристики и отношения величин. Для того чтобы модель изоморфно отображала реальность, эти характеристики и отношения должны соответствовать объективным свойствам и связям описываемых явлений.

Это объективное соответствие, адекватность величин, с которыми оперирует модель, реальным количественным характеристикам описываемых явлений и объектов составляет первое, решающее условие состоятельности любого количественного исследования. Проблемы количественного исследования в педагогике начинаются не с технического вопроса о том, какие математические методы можно для этой цели применить, а с более коренной содержательной проблемы – как правильно определить объективные количественные характеристики явлений обучения и воспитания, или, как отмечено в книге Б. П. Битинасом «это вопрос о семантике количественных моделей, используемых педагогикой, т.е. о смысле фигурирующих в них величин» [4].

Конкретное реальное содержание этих величин – вопрос не математический. Оно определяется свойствами исследуемых явлений или объектов и целями исследования. Например, явлениями, величина которых изучается при исследовании закономерностей обучения, могут быть: применение учителем различных методов обучения; психические процессы осмысливания, закрепление знаний, формирование навыков у учащихся и т.д.

Установление содержательных критериев для определения величин, характеризующих те или иные стороны этих явлений и процессов, – задача, которая решается их педагогическим и психологическим анализом. Аппарат современной математики – это только безупречный логический механизм. Он может не только связать воедино как цепь достоверных фактов, так и произвольные домыслы [5].

Когда этот первый обязательный, содержательный этап исследования осуществлен и сформулирована предполагаемая качественная модель изучаемых явлений, определены подлежащие изучению реальные величины и установлены критерии для их характеристики, тогда наступает второй этап, т.е. определены из опыта фактические значения этих исследуемых величин. Только после этого мы выходим из рамок явлений и операций, изучаемых педагогикой, вступаем в область определения величин и оперирования с ними, т.е. во владения математики.

Заключение

Общее определения оценки состояния педагогических объектов, основанное на измерениях, до сих пор никем не дано, хотя в «Педагогической энциклопедии», на наш взгляд дано не полное определение оценки знания, которое не раскрывает метода установления степени усвоения учащимися знаний, умений и навыков. О процессе измерения остается только догадываться, так как главный признак оценки – измерение – не фигурирует в определении. Понятия первоначальных измерений появляется в педагогической литературе значительно позже и раскрывается в [6–8]. Можно считать, что достаточно универсальное определение измерения психолого-педагогических явлений и процессов точно и кратко сформулировать на данном уровне знаний науки не удается. Ограничиваются описательным определением этого сложного механизма, без

которого невозможна ни оценка состояния педагогического явления, ни, тем более, эффективное управление учебно-воспитательным процессом.

REFERENCES

1. Стивенс, С. С. Математика, измерение и психофизика // Экспериментальная психология / Под ред. С. С. Стивенса. – М., 1960. – С. 19–89.
2. Пфанцагль, И. Г. Теория измерений [Текст] / И. Пфанцагль ; При участии В. Бауманна и Г. Хубера ; Перевод с англ. В. Б. Кузьмина ; Под ред. С. В. Овчинникова. – Москва : Мир, 1976. – 248 с.
3. Ломов, Б. Ф. Некоторые вопросы применения математики в психологии / Б. Ф. Ломов, В. И. Николаев, В. Ф. Рубахин // Психология и математика. – М.: Наука, 1976.
4. Битинас, Б. П. Многомерный анализ в педагогике и педагогической психологии [Текст] / Б. Битинас ; Науч.-исслед. ин-т школ М-ва просвещения ЛитССР. – Вильнюс : [б. и.], 1971. – 347 с.
5. Ительсон, Л. Б. Математические и кибернетические методы в педагогике [Текст] / Акад. пед. наук. – Москва : Просвещение, 1964. – 248 с.
6. Архангельский, С. И. Лекции по научной организации учебного процесса в высшей школе. / С. И. Архангельский. – М. : Высшая школа, 1976. – 200 с.
7. Ржецкий, Н. Н. Моделирование индивидуальной оценки знаний (к обоснованию функционального уравнения технических средств контроля при выборочных ответах) : дис. канд. техн. наук. - Моск. энерг. ин-т. – Москва : [б. и.], 1968. – 296 с.
8. Полонский, В. М. Дидактические вопросы оценки системы знаний : диссертация кандидата педагогических наук : 13.00.00 / В. М. Полонский. – Москва, 1970. – 161 с.

АХБОРОТЛАШГАН ЖАМИЯТДА ШАХС ЭЪТИҚОДИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ - ИЖТИМОИЙ-ПЕДАГОГИК МУАММО СИФАТИДА

Орипова Н.Х.
ҚаршиДУ Мактабгача таълим кафедраси мудири, п.ф.д.(DSc), доцент.

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994683

Аннотация. *Ушбу мақолада ахборотлашган жамиятда шахс эътиқодини шакллантириш - ижтимоий-педагогик муаммо эканлиги ёритиб ўтилади. Шунингдек, мақолада ахборотларнинг шахс дунёқараши ва эътиқодига кўрсатадиган салбий таъсири, ахборотлар туфайли ёшлар хатти-ҳаракатида кўзга ташланаётган иллатлар баён қилинган.*

Калит сўзлар: *глобаллашув, ахборот, жамият, эътиқод, шахс, дунёқараш, манипуляция, интеграция, визуализация.*

Глобаллашув жараёнларининг ўзига хос хусусиятлари, жумладан, фан-техника соҳасидаги жадал ўзгаришлар, улар ўртасидаги интеграция ва барча соҳалардаги ижтимоий тараққиёт – шахс дунёқарашининг таркиби бўлган эътиқоднинг шаклланишига таъсир кўрсатмай қолмайди. Шу билан бирга, XXI асрнинг бошқа даврлардан кескин фарқи жамиятнинг ахборотлашуви натижасида шахсда эътиқоднинг сусайиши билан намоён бўлмоқда. Бир қараганда ахборотлашган жамият соф технологик жараён сифатида намоён бўлса-да, унинг асл мазмуни кенг миқёсда интегратив-ижтимоий жараён ҳисобланади. Негаки, ижтимоий ҳаётимизга жадаллик билан кириб келаётган ахборотлар жамиятни бошқариш, ривожлантириш, юксалтириш, кенгайтириш, диверсификациялаш, муқобиллаштириш, мослаштириш, идентификациялаш каби кўплаб хусусиятларга эга бўлмоқда. Аммо ахборотлашган жамиятнинг айрим салбий жиҳатлари ҳам кўзга ташланмоқдаки, бу унинг шахс дунёқараши, ахлоқи, эътиқоди ва тарбиясига кўрсатадиган салбий таъсиридир. Шу ўринда, Ўзбекистон Республикаси Президентининг қуйидаги фикри диққатга сазовор: “...ёшларнинг таълим-тарбияси ҳақида гапирганда, уларнинг китобга меҳри пасайиб, болаларимиз кўп вақтини ижтимоий тармоқларда ўтказаётганини алоҳида таъкидламоқчиман... фарзандларимизнинг онги, дунёқараши асрлар давомида синовдан ўтган, юксак маънавият манбаи бўлган жаҳон ва миллий адабиётимиз асосида эмас, балки биз учун ёт бўлган ғояларни ёшларимиз онгига сингдираётган зарарли ахборотлар асосида шаклланишига мен мутлақо қаршиман.” [1; 469-б.].

Тезкорликда ривожланаётган бугунги давр ахборотлашган жамияти шахс онги ва ҳис-туйғуларини бошқармоқда.

Дарҳақиқат, жамиятда ахборотларнинг асосий истеъмолчиси ёшлар ҳисобланади. Зеро, бугунги кун ёшлари ўзларининг барча эҳтиёжларини, жумладан, маълумотлар, билимлар, ҳатто маслаҳатларни ахборот воситаларидан излаб топиб, амалда фойдаланмоқдалар. Бир сўз билан айтганда, ёшлар учун ахборотлар эҳтиёжларни қондирадиган манбага айланди, десак адашмаймиз.

Я.Маматова ва С.Сулаймоновалар “Ўзбекистон-медиатаълим тараққиётида” номли ўқув қўлланмасида ахборот жамияти тушунчасини таҳлил қилар экан, қуйидаги фикрни билдириб ўтади: “Ахборот жамияти кўп ҳолларда медиалар ижтимоий муаммоларни ҳал қилишга ёрдам беришига ишончни назарда тутади. Аммо янги технологияларнинг жадал жорий этилиши турли ижтимоий синфлар, ҳудудлар ва ҳатто жинслар ўртасида рақамли

тенгсизликнинг келиб чиқишига ҳам сабаб бўлади. Интернет инсонларнинг жамиятдан ажралиб қолишига олиб келиши мумкин. Сабаби, у орқали кўрсатиладиган хизмат турлари ортиб бормоқда...” [4; 44-б.] .

Шу билан бирга, бугунги кунда ахборотлар ёшлар учун билим эгаллаш ва бирор бир фаолият билан шуғулланиш учун имконият яратди. Дунёда миллионлаб ёшлар ахборотлардан фойдаланиб таълим олмоқдалар ҳамда ахборотлар орқали маълум бир касб билан шуғулланиб, ўз моддий эҳтиёжларини қондиришмоқда.

Дунёдаги ахборотлар интеграцияси ва глобаллашув жараёнлари, минг афсуски, ҳаётда аниқ бир мақсади йўқ, турли йўллар билан ўз моддий манфаатларини қондиришга ҳаракат қиладиган, бирор бир касбни эгалламаган ёки касбий қўнимсиз, эътиқоди суст шахсларни ҳам вужудга келтирди. Бундай салбий ҳолат шахс тарбиясига ўз таъсирини кўрсатмай қолмайди. Ўз навбатида жамиятимиз тараққиётига салбий таъсир кўрсатадиган бу каби иллатларни бартараф этиш учун бор имкониятимизни ишга солиб, таълим тизимининг барча соҳаларида изчил чора-тадбирларни қўллашимиз лозим бўлади.

МДҲ давлатлари тадқиқотчи олимларидан Г.В.Грачев, И.И.Мельник, Г.Г.Почепцов, Х. Домозетов, Г. Л. Смолян, С.Джонсон ва бошқаларнинг илмий изланишларида ахборотлашган жамиятда шахс маънавияти, эътиқоди, ижтимоийлашувига салбий таъсир кўрсатувчи воситалар, омиллар таъсири ўрганилган ва уларни бартараф этишнинг ўзига хос методикаси ва усуллари кўрсатиб берилган.

Хусусан, Г.В.Грачев ва И.И. Мельникларнинг “Манипулирование личностью: организация, способы и технологии информационно-психологического воздействия” номли китобида ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида тарқалган ва шахс психологик жараёнларига хавф туғдирувчи ахборот-психологик таъсир кўрсатишнинг турли воситалари, усуллари ва технологияларидан фойдаланган ҳолда, одамларни манипуляция қилиш муаммоси таҳлил қилинган [2; 236-б.].

Шунингдек, муаллифлар ушбу китобда манипуляция жараёнида шахсни яширин мажбурлаш ва назорат қилишнинг ўзига хос усуллари ҳақида фикр билдириб, бу усулларни шахслараро мулоқотдан тортиб оммавий мулоқотгача қўлланилишини ҳамда ахборот-психологик таъсирнинг мазмуни, тузилишини очиб беради.

Дарҳақиқат, ахборотларнинг биз билган ва билмаган зарарларидан бири – шахс онгини сездирмай бошқариши, яъни манипуляциядир. Айнан манипуляция натижасида шахсда ўз эътиқодидан адашиш ёки бегоналашиш ҳолати учрамоқда.

Демак, манипуляция – бошқа бир шахснинг онги, идроки ёки хатти-ҳаракатлари, ишончини ўзгартиришга қаратилган сохта ёки аниқ бўлмаган ҳаракатлар ҳисобланади. Ахборотлар айни кунларда шахс онгини ана шундай бошқармоқда ва ҳаётий мақсадларини аниқлаб олишида тўсқинлик қилмоқда. Айнан ахборотлар манипуляциясига учраган шахслар келаётган ахборотларни таҳлил қилишни исташмайди, уларнинг хавфини қанчалик юқори эканлигини ҳис этмайдилар. Чунки манипуляция зўравонлик эмас, балки қизиқтириш, алдовдир. Шунинг учун унга нисбатан шахсда иммунитетни ҳосил қилиш лозим. Энг муҳими, шахснинг манипуляция қурбонига айланмаслиги учун уларда эътиқод, мустақил фикрлаш, танқидий тафаккурни ривожлантириш лозим. Зеро, онг ва тафаккури манипуляцияга учраган шахсларда бирор бир касб доирасида билим олиш, касбий фаолият билан шуғулланиш ва эътиқод шаклланмайди. Бу эса таълим муассасаларининг фаолиятида ҳам талай муаммоларни келтириб чиқармоқда. Яъни

аксарият ёшларимиз таълим муассасаларида пухта билим эгаллаш, бирон-бир касб-ҳунар билан шуғулланиш ўрнига ахборотларга муккасидан кетиб, вақт деган бебаҳо бойликнинг қадрига етмаяптилар. Кейинги йилларда ушбу масала кенг жамоатчилик, хусусан, ота-оналар ва педагогларни бирдек ташвишга солмоқда.

Г.Г.Почепцов изланишларида ахборотлашган жамиятда психологик урушлар муаммосини ўрганади ва замонавий цивилизация шароитида ахборот урушларининг ортиб бораётганлигини таъкидлайди. Шунингдек, у шахс психологияси, дунёқараши, маънавияти, айниқса, эътиқодига ахборотларнинг салбий таъсирини ва улардан ҳимояланиш усуллари, стратегияларини таклиф этади [5; 528-б.].

Х. Домозетов изланишларида ахборот хавфсизлиги масаласи тадқиқ этилади. У ахборот хавфсизлиги тушунчасига таъриф берар экан, уни жамият, давлат ва фуқароларнинг руҳий-маънавий, ҳуқуқий-иқтисодий имкониятларини муҳофаза қилувчи ҳолати сифатида тушунтиради. Муаллифнинг фикрича, ахборотлар шахснинг дунёқараши, эътиқоди, сиёсий қарашлари, маънавий-психологик ҳолатини ўзгартиришга қаратилган мақсадли ахборот босимига ҳамда нотўғри, бузиб кўрсатилган, тўлиқ бўлмаган маълумотларни тарқатиш кучига эгадир. Шу боис шахснинг ахборот хавфсизлигини таъминлаш зарур, шахснинг ахборот хавфсизлигини таъминлаш – унинг объектив маълумот олиш ҳуқуқини англатади [3; 93-99-б.].

Г.Л. Смолян глобал тармоқлар ва замонавий визуал тизимларнинг шахс дунёқараши ва эътиқодига кўрсатадиган салбий жиҳатларини тушунтириб беради, яъни у кишилар ҳаётда ўз йўналиши ҳамда ҳақиқийлик ва хаёл ўртасидаги фарқни йўқотиши мумкин, деб ҳисоблайди. Шунингдек, муаллиф кишиларнинг глобал ахборотларга бўлган эҳтиёжи юқорилаб бораётганлиги ва уни афзал деб билишлари ҳамда унинг натижасида жамият ҳақиқатни тан олиш қийин бўлган маълумотлар билан тўлиб-тошиб кетиши мумкинлигини ташвишли ҳолат сифатида изоҳлайди [6; 21-25-б.].

Юқоридаги фикрларга кўра, бугунги давр ёшларининг шахсий фазилатлари технологик ва ижтимоий тараққиёт натижасида шаклланмоқда. Улар ахборотларга тез ва осон мослашадилар, технологияларсиз ўз ҳаётларини тасаввур эта олмайдилар. Шу боис уларда соғлом эътиқодни шакллантириш орқали жамиятнинг фаол аъзосига айлантиришимиз, ҳаётий мақсадларини амалга оширишга кўмаклашишимиз лозим.

Демак, ҳозирги кунда ахборотлар яшин тезлигида тарқалаётган бир даврда, ёшларнинг бўш вақтини оқилона ташкил этиш ва уларни аниқ бир мақсад сари яшашга ўргатиш, ёшликдан касбга йўналтириш орқали шахсий фазилатларини юксалтириш олдимизда турган долзарб вазифа. Маълум бўлишича, дунёда меҳнат ва касбга лаёқатли бўла туриб ишлашни хоҳламайдиган ёки бир касбда узоқ йиллар ишламайдиган ёшлар сони йилдан-йилга ортиб бормоқда. Бизнингча, бу ҳолат қуйидаги салбий омиллар таъсирида рўй бермоқда:

ёшлар хатти-ҳаракатида миллий ва умуминсоний қадриятларга амал қилиш даражасининг пасайиб бораётганлиги;

ахборотлар орқали кириб келаётган Ғарб маданиятининг шахс тарбиясига кўрсатаётган салбий таъсири;

шахсда мустақил фикрлаш ва эътиқод сустлигининг мавжудлиги;

ёшларнинг болаликдан ота-оналар ва катталар томонидан аниқ бир касб ва ҳунарга йўналтирилмаганлиги;

шахсда касб танлаш жараёни тизимли ва изчил равишда олиб борилмаганлиги;

шахснинг енгил ҳаётга ружу қўйиши, мўмай пул топишга интилиши;

қийинчиликлар олдида ожизлик, руҳий тушкунлик ва иродасизлик;

шахснинг ижтимоий муносабатларга кириша олмаслиги, мулоқотчанлигининг пастлиги;

шахсда жамият талаблари даражасида замонавий билим эгаллашга қизиқишнинг пастлиги ва бошқалар.

Афсуски, бугунги кунда бу каби салбий иллатлар ёшлар хатти-ҳаракатида тез-тез кузатилмоқда ва ўз навбатида мазкур ҳолат улар эътиқодининг шаклланишига тўсқинлик қилаётган омиллардандир. Биз катталар ушбу муаммони ечишда ёшлар учун Интернетни чеклаш ва ахборот олишни тақиқлаш, кучли назоратни амалга ошириш билан муаммони ҳал эта олмаймиз. Дарҳақиқат, бугунги давр ёшлари асосий вақтини ахборотлар қуршовида ўтказмоқда. Бу, албатта, уларнинг таълим олиши, маънавий-ахлоқий тарбияси, шахс сифатида ўз-ўзини англашига салбий таъсир кўрсатади. Айрим ёшлар ўзининг билим олиши ва ҳаётга муносабати, касб танлашида катталар, ота-она, устоз-мураббийни эмас, Интернетни маслаҳатчи сифатида тан олмоқдалар, шунингдек, улардаги ахборотларга тобелик реалликдан йироқлашишга олиб келмоқда.

Америкалик психолог Э. Фромм [7; 64-68-б.] фикрича, ижтимоийлашув жараёнида одамда ижтимоий тажриба, хулқ-атворнинг турли йўналишлари шаклланиб боради. Дарҳақиқат, Э. Фромм таъкидлаганидек, ахборотлашган жамиятда ижтимоийлашаётган айрим шахсларда эътиқоднинг муайян шакли намоён бўлмайди. Балки улар фаолиятида иккиланиш, аниқ бир мақсад асосида ҳаракат қилишдан чўчиш, ирода сустлиги, ижтимоий ҳаётда муҳим бўлмаган нарса ва воқеа-ҳодисаларга ишониш, эргашиш каби иллатлар кузатилади.

Шундай экан, бугунги кунда шахснинг эътиқодини миллий ва умуминсоний қадриятларга асосланиб шакллантириш, ёшларни улардаги инсонпарварлик ғояларига амал қилишга ўргатиш зарурияти ўта долзарб вазифа бўлиб турибди. Зеро, миллий ва умуминсоний қадриятларда юксак инсоний-ахлоқий қоидалар ўз ифодасини топган бўлиб, шахс тарбиясида фақат ва фақат уларга таянишимиз мумкин. Биламизки, шахснинг дунёқараши ва эътиқоди, ҳаётий мақсадлари миллий қадриятларни ўзлаштириш жараёнида шаклланади.

Умуман олганда, эътиқод нафақат бир шахсга, балки бутун бир жамият, миллатга хос бўлган хусусиятларни ҳам ўзида қамраб олади. Масалан, миллатимизга хос бўлган меҳрибонлик, яхшилик, сахийлик, меҳмондўстлик, меҳнатсеварлик, ҳалоллик, тўғрилик каби инсоний фазилатлар халқимизнинг қон-қонига сингиб, унинг эътиқодига айланган ва у миллий онгимизга чуқур сингишиб кетган. Шахснинг эътиқоди якка-ягонадир, яъни эътиқодли инсон бўлиш – фақатгина бир ғояга, таълимотга, динга, ахлоққа амал қилиб содиқ қолиш. Унинг акси бўлган иккиюзламачилик, мунофиқлик, товламачилик, беқарорлик, хоинлик, ватанфурушлик каби иллатлар барча даврларда халқимиз томонидан қораланиб келинади.

Эътиқод шахснинг онги, руҳи ва қалбига сингиб кетиб, ахлоқий тушунчалар, идеаллар, қадриятларга айланиб боради. Шу боис, эътиқод шахс ахлоқий фазилатларининг бош белгиси, деб эътироф этилиши зарур. Эътиқод – шахс дунёқараши ва қадриятининг кўзгуси, чунки у шахснинг жамиятда ўз ўрнига эга бўлиши, ҳаёт

қийинчиликларини енгиши, иродаси ва сабр-бардошини чархлайди. Эътиқод шахснинг ўзига хос шундай хусусиятидирки, у фидойиликни, мақсадни амалга ошириш йўлида фаолликни юзага келтиради.

Шахс маънавий оламини турли ахборотлар ва таъсирлардан асраш учун таълим-тарбиявий жараёнда қандай йўл ва усуллардан фойдаланиш ва қайси жиҳатларга эътибор қаратиш керак каби муаммо олдимизда турган экан, фикримизча, шахсда эътиқод мустаҳкамлигини шакллантириш муҳим аҳамиятга эга.

Шахснинг турли ахборотлардан келаётган янгиликларга нисбатан танқидий-таҳлилий муносабатини шакллантириш орқали эътиқод мустаҳкамлигини таъминлашда ғоя ва ғоялар ўртасидаги фарқни тушунтириш, уларни ўзаро таққослаш, турларга ажратишга ўргатиш муҳимдир. Афсуски, мана шу муаммо кейинги йилларда кенг жамоатчиликни ташвишга солаётган муаммолардан биридир. Чунки айрим ёшларда ҳамон ахборотларга нисбатан танқидий-таҳлилий кўникмалар етарли даражада шаклланмаган. Улар ташқаридан келаётган ахборотларга кўр-кўрона, мақсадсиз, фарқига бормасдан ёндашмоқдалар. Натижада айрим ёшлар ҳали ўз ҳаётий мақсадини англамасдан туриб, турли бузғунчи ғоялар таъсирига тушиб қолмоқда. Шу боис ёшлар эътиқодини шакллантириш, уларнинг ахборотларга нисбатан танқидий-таҳлилий кўникмасини шакллантириш ижтимоий зарурият ҳисобланади.

Юқоридаги фикрларга кўра, таъкидлаш жоизки, шахс эътиқодини шакллантириш мураккаб ва масъулиятли жараён. Бу жараёнда, айниқса, ота-она ва педагоглар шахс тарбияси, чунончи унинг эътиқодини шакллантиришга алоҳида эътибор бермоқликлари лозим. Зеро, ҳар бир эътиқодли шахс ўз ҳаётини юксак мақсадлар асосида қуради ва касб-корининг ҳалол бўлишига, халқи ва ватанига садоқат билан хизмат қилишга, бошқалар манфаатини ўз манфаатидан устун қўйишга интилади.

REFERENCES

1. Мирзиёев Ш. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. –Тошкент: Ўзбекистон, 2017. **– 490** б.
2. Грачев Г.В., Мельник И.И. Манипулирование личностью: организация, способы и технологии информационно-психологического воздействия. –Москва: Алгоритм.1999. – с. 236.
3. Домозетов Х. Компьютеризация и проблемы здоровья, свободы и развития личности // Философская и социологическая мысль. - № 4. 2000. – с. 93-99.
4. Маматова Я., С. Сулаймонова. Ўзбекистон-медия таълим тараққиётида. **–**Тошкент**:** Эхтремум-пресс. 2015. **– Б.** 94.
5. Почепцов Г. Г. Информационные войны. –Москва: Реф- бук, Ваклер, 2000. – с. 528.
6. Смолян Г.Л. Сетевые информационные технологии и проблемы безопасности личности. // Информационное общество: сб. науч. тр. -№ 1. – 1999. – с. 21-25.
7. Фромм Э. Душа человека. –Москва: “АСТ-ЛТД”, 1998. – с. 664.

THE IMPORTANCE OF INTRODUCING AN INTEGRATIVE APPROACH IN IMPROVING THE QUALITY OF CHEMISTRY EDUCATION

Nishonov Mirkozimjon
Professor of the Department of Chemistry of Fergana State University, Candidate of Technical Sciences

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994693

Abstract. *The problems of introducing an integrative approach in improving the quality of chemical education and the main factors and methods of solving it are described. Considerations are given on the development of the concept of valence based on an integrative approach.*

Key words: *Chemistry education, quality of education, chemistry, integrative approach, integration*

Introduction. Humanity is living on the threshold of the age of highly developed technology, information technology, demographic and environmental crises. In such conditions, only a well-rounded generation with comprehensive knowledge will achieve great success in the future.

This generation will be tasked with saving the mother planet. Also, they are entrusted with the responsibility of solving globally important problems such as rational and economical use of Earth's reserves, spiritual upliftment of man, preservation of ecological balance. World pedagogic scientists emphasize the need to bring up young people with integrative knowledge of general education subjects. For this reason, the educational system of more than 70 developed countries is based on providing integrated education to young people.

Great attention is paid to this issue in the decrees of the President of the Republic of Uzbekistan, the decisions of the Cabinet of Ministers and the orders of the relevant ministries related to the continuous education system of the Republic of Uzbekistan.

The urgency of the problem. The acceleration of the development of society, the growth of science and technology, the wide spread of information technology, in order to turn the 21st century into a century of peace, is leading humanity to a new society of nations, a deeply integrated economic space, and a unified information and communication system. [1].

Therefore, it is necessary to implement a well-founded integration of education at the level of DTS requirements. This should ultimately ensure quality education and lead to the training of competitive personnel.

The main part. The continuous increase in the number of subjects taught at school has created an overload for students. The main way to solve this problem is to establish integrated education [2].

The integration of sciences that study the laws of nature and society, their convergence and convergence is an objective process. Man is a component of nature, the main object of study of sciences.

Due to the fact that man is not only a biological, but also a social being, the mechanical, physical, chemical, biological and social laws of the material world are embodied in him in a solid combination.

Explaining the interdependent development of the events and phenomena that occur in nature and society, and the relations between them, based on the integration of natural sciences,

forms a comprehensive system of knowledge about the organic world in the student and forms a scientific worldview.

It is tried to give in-depth knowledge about things and phenomena in the structure of some academic subjects in schools separately, from the point of view of their own academic subject. As a result, the object is divided between different academic subjects, and a whole system of knowledge about it is not formed. Therefore, it is desirable to teach it in an integrated manner [3].

Therefore, integrated education envisages a new approach to the content of knowledge given in schools from the basics of science, and its main goal is to study educational materials as a complex of logically complete problems, to form a holistic scientific picture of the world and society in the minds of students, to create scientific concepts and knowledge about nature and the place of man in it. .

Solving the problem of integration is related to the effective use of new pedagogical technologies in the educational process. Proper organization of this process ensures the effectiveness of teaching and increases the quality of education.

The development of school education cannot be imagined without the integration of knowledge and the differentiation of education [4].

Educational material should allow students to comprehensively analyze the studied object and help to form their interest in studying the wholeness of the universe;

- the material should be specific to the subject;

- it is necessary to express the current and prospects of the development of modern science and technology.

Media education requires an interdisciplinary approach to the integration of various subject areas taught in schools. In order to effectively solve this problem, it is necessary to prepare the various social groups of the society for the future of information from a general cultural point of view.

With the help of media education, students' skills of receiving and using information, skills of designing verbal copies in visual form, opportunities of unique understanding and application of information in their practical activities will expand. Free communication with world mass media is also ensured.

Therefore, media education should be widely used in the integration of the teaching process. It is necessary to study them in such a way that at each stage of the lesson, different elements of knowledge are combined.

The use of integrated technical means in the educational process is a factor determining the direction of "educational technology" and is focused on the organization of information transmission service and the individualization of education.

The most important pedagogical problem of today is the organization of the transfer of concrete and natural sciences, in particular, physics-mathematics, physics-astronomy, physics-chemistry, chemistry-biology, physics-geography, physics-geometry, on the basis of modularized integrative programs and textbooks. In order to solve such problems, it is necessary to determine the possibility of integration of natural sciences, its rational methods (modular integration, interdisciplinary integration) and the need to use it at different levels [5].

Natural sciences should always be combined with theoretical concepts, laws and practical training.

In the course of the research, it was proved that it is necessary to acquire knowledge, training, skills and competences related to the integration of subjects in mixed educational subjects, and the methodology of creating teaching algorithms for the purpose [6].

Many years of scientific and pedagogical experience show that the use of the following methodical methods for the purpose of integrating the teaching of subjects is effective:

Curriculums for academic subjects other than field subjects,

programs, study of educational literature, with teachers of these subjects

establishing strong creative-methodical ties.

Educational materials in the nature of science integration

selection, methodical interpretation and thorough study of them in training.

In addition to the theory of personal creative ability development, it is necessary to develop a pedagogical technology to accelerate the process of educational and creative activity of students. [7].

But in order to reach the level of acceleration technology, it is necessary to reveal the dialectic of the process of acceleration, optimization and integration of educational and creative activities.

The relevance of the problem of integration of various educational and creative activities has not lost its importance even today. Didactic research in this direction was summarized by T.I. Shamova [8], who expressed the integration of education as follows:

"It can be argued that only a student who consciously uses the science of activity in education can be active, which means that he can implement it only in the conditions where he acquires certain knowledge about the science and methods of activity" [9].

From the pedagogical point of view, intensification does not exclude integration, but suggests the use of means of integration of forms and methods of teaching and upbringing.

There can be two types of connection between disciplines: ideological connection and temporal (synchronic) connection.

Conceptual connection means the study of fundamental scientific concepts, laws and theories, basic rules in science and their application in related disciplines.

Also, the implementation of interdisciplinary methodology is important. Below are some ways to make interdisciplinary connections.

1. Scientific concepts in different subjects are compatible and mutually compatible

should be interpreted as completed.

2. Generalized by topics, sections and the whole course

lecture is very useful.

3. Such lectures can be used to show the importance of science in connection of sciences, change of nature and development of technology.

Implementation of integration in education is important both economically, pedagogically, hygienically and physiologically, it saves the time and energy of the student, avoids excessive stress, and makes it possible to optimize the educational process.

Many years of experience, as well as the currently available theory of chemistry teaching methodology, in introducing students to the basic laws of chemistry in high school, not the personal, somewhat shallow and abstract experience of students, but the rules of modern science, which are very suitable for students' knowledge, and, first of all, the current time about the structure of substances should be based on imagination.

In this, all the basic rules of modern science are taught not dogmatically, but using facts that students can easily understand, which help to understand the essence of the studied laws.

In order to introduce the students to the basic laws of chemistry, first of all, it is necessary to adequately justify the theoretical rules and explain to the students that the laws are not imaginary things, they only reflect the phenomena that exist in nature.

Summary

Based on the study of the literature on the emergence, development and progress of teaching chemistry on the basis of integration with other subjects in foreign countries and in our country, it was found that in the process of teaching chemistry in our country, the implementation of teaching between chemical subjects with other subjects and in mutual dependence has developed rapidly.

Based on the teaching of the chemistry course and the methods used in it, the concept of valence was formed in three stages: the initial, 1970s, 1990s, and post-independence stages of the textbooks were studied and analyzed.

Based on the didactic analysis, it was found that the textbooks used before 1970s and 1990s did not contain any information about electrochemical valence.

In the chemistry manuals and textbooks created in our country during the period of independence, it was shown that the formation and development of the concept of valency was carried out on the basis of interdisciplinary integration.

REFERENCES

1. S.Mizrayeva “Yangi pedogogik texnologiyalar va kimyo” maktabda kimyo 3(27) son 2011, 32 b.
2. B.Bozorov “Kimyoning asosiy tushuncha va qonunlari mavzusini o`qitishda pedogogik texnologiyalarning o`rni”. Umumta`lim fanlari metodikasi ilmiy-uslubiy jurnal N:8 (44) 2014 y. Toshkent.
3. M.Nishonov, Sh.A.Mamajonov , Xo’jaev V.U. Kimyo o’qitish metodikasi.Toshkent. “Fan va tehnlogiyaar”. 2002. 140 b.
4. М.Нишонов, Х. Абдуллажонов, А. А.Хайдаров, А.О. Собиров. Инновационный подход к обучению курса «химия» в направлении «Технология пищевых продуктов» Дата публикации 2019 г. Журнал Universum: технические науки.Номер 12-2 (69). Страницы 33-36.
5. Abdullaeva U.G., Nishonov M.F., Ormonov S.M. Methods of ecological education and ecological education in teaching metals .Дата публикации. 2021г.Журнал Academicia: an international multidisciplinary research journal том11. Номер1.Страницы 746-748.
6. М.Ф.Нишонов, А.М.Жуманов. Реализация межпредметных связей как одно из направлений в подготовке будущего учителя биологии.Дата публикации 2011г.Журнал Педагогические науки.Номер 4.Страницы 131-134
7. Nishonov M, Yunusov M. M. Preparing future chemistry teachers to introduce reproduction .Дата публикации 2021/9/8
8. Nishonov M, Yunusov M. M. Studying the Efficiency of Teaching the Chemical Technology Course Using Information Technologies .Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching Дата публикации 2022/10/22

9. Abdullaeva Umidakhon Gulomiddinovna, Nishonov Mirkozim Fozilovich, Ormonov Solidzhon Musaevich Methods of ecological education and ecological education in teaching metals Журнал Academicia: an international multidisciplinary research journal. 2020 Номер 3 (148) Страницы 52-54

РОЛЬ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В МЕДИЦИНЕ: ПЕРСПЕКТИВЫ ДЛЯ ДИАГНОСТИКИ, ЛЕЧЕНИЯ И ПРОГНОЗИРОВАНИЯ ЗАБОЛЕВАНИЙ

[1]Кудратиллаев Мейрбек Бахитбай угли, [2]Саидова Гулчехра Алишеровна, [3]Яхшибоев Рустам Эркинбой угли

[1,2,3]Ташкентский университет информационных технологии имени Мухаммада ал-Хоразмии

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994724

Аннотация. *Информационные технологии в жизни человечества начинают проявлять активные шаги для повышения результативности и продуктивности во всех сферах жизни, и в том числе в экономике. Масштабные технологии как искусственный интеллект, Интернет медицинских вещей (IoMT), технологии беспроводной связи и т.д.*

Ключевые слова: *искусственный интеллект, медицина, диагностика, лечение, прогнозирование заболеваний.*

Если медицина до пандемии коронавируса COVID-19 делилась на три эры, то в данный момент сфера медицины переживает новую эру. Эра внедрения новых инновационных, дистанционных технологии. Во время пандемии человечество понял, что те методы которые использовались раньше, то во время пандемии этого была недостаточной. В этой же плоскости понимаем о важности не только значение компьютерных и телекоммуникационных систем, но и дистанционных технологии.

Во многих иностранных государств появилась так называемое направление медицины как – телемедицина. **Телемедицина** – направление здравоохранения, где объединяются все инновационные решения и дистанционных технологии, чтобы оказать первичные помощи и рекомендации для медицинских задач.

В эру развития новых технологии входит также искусственный интеллект, где задача направлена на повышения точности и прозрачности не только в медицине, но и других сферах. Искусственный интеллект сможет поднять медицину на уровень высоких результатов, с чем можно сравнивать с интернетом-вещей. Если в интернет-вещей цепь умных устройств управлялся непосредственно человеком, то искусственный интеллект с помощью своими базами знании руководствует всем медицинским комплексом, исходя из его применения.

Искусственный интеллект (ИИ) играет все более важную роль в медицине, предоставляя новые перспективы для диагностики, лечения и прогнозирования заболеваний. Ниже перечисляем применение искусственного интеллекта как:

1. **Диагностика заболеваний:** точная и быстрая диагностика заболеваний. Алгоритмы машинного обучения могут анализировать медицинские данные, такие как снимки, результаты лабораторных исследований и истории пациентов, чтобы выявлять паттерны и признаки, которые человеческий глаз может упустить. Например, ИИ может помочь в распознавании раковых опухолей на рентгеновских снимках или МРТ, что поможет врачам рано выявить и начать лечение заболевания.
2. **Персонализированное лечение:** анализировать огромное количество данных о пациентах и предоставлять индивидуальные рекомендации по лечению. Используя методы глубокого обучения, ИИ может анализировать генетическую информацию, медицинские записи, информацию о лекарствах и результаты клинических

исследований, чтобы предложить оптимальные схемы лечения для каждого конкретного пациента. Это позволяет достичь более эффективного лечения и улучшить результаты пациентов.

3. **Прогнозирование заболеваний:** предсказание вероятности развития различных заболеваний на основе факторов риска и медицинских данных пациента. Алгоритмы машинного обучения могут анализировать большие объемы данных и идентифицировать паттерны, которые связаны с определенными заболеваниями. Это может помочь врачам принять преждевременные меры для предотвращения или раннего выявления заболевания у пациентов, что повышает шансы на успешное лечение.

4. **Разработка новых лекарств:** с помощью алгоритмов машинного обучения и анализа больших объемов данных, ИИ может помочь исследователям в поиске новых потенциальных молекул и соединений для лечения заболеваний. ИИ может проводить виртуальное скрининг миллионов соединений и анализировать их свойства, чтобы выделить наиболее перспективные кандидаты для дальнейшего исследования. Это может существенно ускорить процесс разработки новых лекарств и помочь в поиске более эффективных и безопасных терапевтических веществ

5. **Роботизированная хирургия:** ИИ также находит применение в сфере роботизированной хирургии. Системы, использующие ИИ, могут быть применены хирургами для проведения точных и сложных операций. Они могут обрабатывать информацию о пациенте в режиме реального времени, анализировать данные с медицинских приборов и предоставлять дополнительные навигационные сведения и подсказки во время операции. Это помогает улучшить точность и безопасность процедуры.

В целом, искусственный интеллект имеет огромный потенциал в медицине для улучшения диагностики, лечения и прогнозирования заболеваний. Однако внедрение ИИ требует осторожности и этического подхода, чтобы обеспечить конфиденциальность, безопасность и надлежащее использование данных пациентов.

Вкратце искусственный интеллект предоставляет систему как инновационные подходы и решения для выявления заболевании и лечения сложных болезней с осложнениями. Особое место занимает его применения в дистанционном диагностике и в методах телемедицины. В отдаленных или низко ресурсных областях, ИИ может помочь проводить первичную оценку пациентов и определить необходимость направления на консультацию специалиста. Это сокращает время ожидания и повышает эффективность медицинской помощи.

ИИ позволяет создавать индивидуализированные планы лечения, учитывая уникальные характеристики каждого пациента. Анализ больших объемов данных и генетической информации позволяет идентифицировать биомаркеры, связанные с конкретными заболеваниями, и определить наиболее эффективные методы лечения для каждого пациента. Это приводит к улучшению результатов лечения и снижению риска нежелательных побочных эффектов.

REFERENCES

1. Ломидзе Н.Н., Васковский В.А., Яшков М.В., Артюхина Е.А., Ревишвили А.Ш. Возможности и перспективы удаленного мониторинга пациентов с

имплантированными устройствами. Комплексные проблемы сердечно-сосудистых заболеваний. 2019; 8 (2): 98-106. doi: 10.17802/2306-1278-2019-8-2-98-106.

2. Schreiweis B, Pobiruchin M, Strotbaum V, Suleder J, Wiesner M, Bergh B. Barriers and Facilitators to the Implementation of eHealth Services: Systematic Literature Analysis. J Med Internet Res. 2019; 21(11): e14197.]
3. Сиротина А.С., Кобякова О.С., Деев И.А., Бойков В.А., Барановская С.В., Шибалков И.П., Дмитриев С.В. Удаленный мониторинг состояния здоровья. Аналитический обзор. Социальные аспекты здоровья населения [сетевое издание] 2022; 68(2):1. URL: http://vestnik.mednet.ru/content/view/1355/30/lang,ru/ DOI: 10.21045/2071-5021-2022-68-2-1
4. Кудратиллаев М. Б. ПРИМЕНЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ 5G В СОВРЕМЕННОЙ МИРОВОЙ МЕДИЦИНЕ //Международный научный форум. – 2022. – Т. 1. – С. 915-917.
5. Кудратиллаев М. Б. ТЕХНОЛОГИЯ ПЯТОГО ПОКОЛЕНИЯ (5G) КАК ШИРОКИЙ СПЕКТР РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ УЗБЕКИСТАНА. ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ НА ПУТИ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ //МАТЕРИАЛЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ «XIV ТОРАЙГЫРОВСКИЕ ЧТЕНИЯ. – 2022. – С. 384-388.
6. Yakhshiboyev R. E., Kudratillayev M. B., Siddikov B. N. FORSCHUNG VON INNOVATIVER AUSRÜSTUNG FÜR DIE DIAGNOSE VON MAGEN-DARM-ERKRANKUNGEN //International Bulletin of Applied Science and Technology. – 2023. – Т. 3. – №. 3. – С. 100-105.

TALABALAR KREATIVLIK JIHATLARINI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI YO’LLARI

Sadixanov Akmaljon Arapovich
Farg’ona davlat universiteti Mustaqil izlanuvchisi

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994751

Annotatsiya. *Maqolada talablarda kreativlik jihatlarini rivojlantirishning samarali yo’llari, kreativlik sifatlariga ega bo’lishlari uchun o’quv va mustaqil ishlash jarayonlarida yangi g’oyalarni yaratish haqidagi fikrlar yoritib berilgan.*

Kalit so’zlar*: kreativlik sifatlari, bilim, ko’nikma, malaka, ijodiy faoliyat, shaxs kreativligi, kasbiy ijodkorlik.*

Oliy ta’lim tizimida o’qish faoliyatida bo’lgan talabalar kreativlik sifatlariga ega bo’lishlari uchun ularda o’quv va mustaqil ishlash jarayonlarida an’anaviy yondashishdan farqli yangi g’oyalar haqida fikr yuritishi, o’ziga xoslik, tashabbuskorlik talab etiladi. Binobarin, kreativlik sifatlariga ega bo’lajak pedagog kasbiy faoliyatini tashkil etishda ijodiy yondashish, yangi, ilg’or, talabalarning o’quv faoliyati, shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladigan g’oyalarni yaratishda faollik ko’rsatish, ilg’or pedagogik yutuq va tajribalarni mustaqil o’rganish, shuningdek, hamkasblar bilan pedagogik yutuqlar xususida doimiy, izchil fikr almashish tajribasiga ega bo’lishga e’tibor qaratadi.

Odatda pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo’lishlari pedagogik muammolarni hal qilishga intilish, ilmiy-tadqiqot ishlari yoki ilmiy loyihalarni amalga oshirish va o’zaro ijodiy hamkorlikka erishishlari orqali ta’minlanadi. Pedagog o’z-o’zidan ijodkor bo’lib qolmaydi. Uning ijodkorlik qobiliyati ma’lum vaqt ichida izchil o’qib-o’rganish, o’z ustida ishlash orqali shakllantiriladi va u asta-sekin takomillashib, rivojlanib boradi.

Har qanday mutaxassisda bo’lgani kabi bo’lajak musiqa o’qituvchilarda ham kreativlik qobiliyatiga ega bo’lishlari uchun talabalik yillarida poydevor qo’yiladi va kasbiy faoliyatni tashkil etishda izchil rivojlantirib boriladi. Bunda talabaning o’zini o’zi ijodiy faoliyatga yo’naltirishi va bu faoliyatni samarali tashkil eta olishi muhim ahamiyatga ega. Talaba ijodiy faoliyatni tashkil etishda muammoli masalalarni yechish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, shuningdek, pedagogik xarakterdagi ijod mahsulotlarini yaratishga alohida e’tibor qaratishi zarur. Muammoli masala va vaziyatlarni hal qilar ekan, masala yechimini mustaqil topishga ijodiy yondashishi unda hissiy-irodaviy sifatlarning rivojlanishiga yordam beradi.

Talaba o’z oldiga muammoli masalalarni qo’yish orqali mavjud bilimlari va hayotiy tajribalariga zid bo’lgan dalillar bilan to’qnash keladi. Buning natijasida o’z ustida ishlash, mustaqil o’qib o’rganishga nisbatan ehtiyoj sezadi. Bo’lajak musiqa o’qituvchisini musiqiy-pedagogik faoliyati va ilmiy yoki ijodiy loyihalarni amalga oshirishi unda kreativlik potentsialini yanada rivojlantiradi

Talaba shaxsning kreativligi uning tafakkuri, muloqoti, his-tuyg’ulari, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo’ladi.

Aytib o’tilganidek, barcha shaxslarda bo’lgani kabi bo’lg’usi musiqa o’qituvchilarda ham kreativlik sifatlari o’z-o’zidan rivojlanmaydi. SHunga ko’ra kreativlik sifatlarini muvaffaqiyatli rivojlantirishning bir qator yo’llari mavjud.

Birinchi yo’l - kreativ fikrlash ko’nikmasini shakllantirish. Bunda asosiy urg’u kreativ fikrlash ko’nikmalarini shakllantirish asosiy e’tibor markazida bo’lib, talabalar fe’llar yordamida

kreativ xarakterdagi harakatlarning mohiyatini ifodalashga yo’naltiriladi. Xususan, o’qituvchilar kreativ fikrlash ko’nikmasini samarali shakllantirish maqsadida talabalarga ularni fikrlashga undovchi savollar tarkibida zarur fe’llarning bo’lishiga e’tibor qaratadilar. Bu holat misollar bilan tushuntirilsa, talabalardan «major va minor tovushlari o’rtasidagi bog’liqlikni ta’riflab bering» mazmunidagi nazorat savoli ularda kreativlikni shakllantirmaydi. Zero, savol tarkibidagi «ta’riflab bering» tushunchasi o’z mohiyatiga ko’ra «mavjud bilimlaringizni birma-bir aytib o’ting» deyish bilan teng.

Nazorat savollarini berishda talabalarni fikrlashga undovchi so’z (fe’l)lardan foydalanish ularning kreativ fikrlashlarini osonlashtiradi. SHu sababli shaxsda kreativ sifatlarni shakllantirishning birinchi yo’liga ko’ra pedagoglar turli, antiqa, noan’anaviy hamda puxta javobni berishga majbur qiluvchi so’z (fe’l)lardan foyalanishlari maqsadga muvofiqdir. Masalan, «bog’liqlikni toping», «yarating», «bashorat qiling», «fikrni mantiqan bayon eting», «tasavvur qiling» kabi so’z (fe’l)lardan foydalanish amaliy jihatdan samarali sanaladi.

Agarda pedagog talabalardan « major va minor tovushlari o’rtasidagi bog’liqlikni ta’riflab berish»ni talab qilish o’rniga, “major va minor tovushlari tizimi o’rtasidagi bog’liqlikning barcha turlarini keltirish”ni so’rashi lozim bo’lsa, natijada talabalar ham mavjud bilimlarni umumlashtirish, ham yangi fikr va g’oyalarni ilgari surish imkoniyatiga ega bo’ladi.

Pedagoglar birinchi yo’lni qo’llash – talabalarda kreativlik ko’nikmasini shakllantirishda yosh o’qituvchilarning “Kreativlik xaritasi”dan foydalanishlari maqsadga muvofiqdir.

Ikkinchi yo’l – amaliy kreativ fikrlash ko’nikmalarini rivojlantirish. Pedagoglar talabalarda kreativ fikrlash ko’nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishda ko’rsatmali metod va usullardan foydalanadilar. Bu o’rinda savollardan foydalanish faqat qisqa muddatda yordam berishi mumkin, u talabalarda interfaollik va kirishimlilikni rivojlantirmaydi.

Uchinchi yo’l - kreativ faoliyat jarayonlarini tashkil etish. Mazkur yo’lda talabalarni muammoni yechish va innovatsion g’oyalarni ilgari surish jarayonida kreativ, ijodiy fikrlashga urg’u beriladi. Mazkur jarayonlarda kreativ metod va usullar faol qo’llanilmasa-da, kreativ fikrlash yuz beradi. Masalan, talabalara “major va minor tovushlari tizimi o’rtasidagi bog’liqlikni topish” topshirig’ini bajarar ekanlar, odamning qon aylanishi tizimi bilan bog’liq turli muammolarni tahlil qiladilar. Natijada ushbu jarayonda ko’p tomonlama fikrlash, mushohada yuritish ro’y beradi.

To’rtinchi yo’l - kreativ mahsulot (ishlanma) lardan foydalanish. Bu yo’lni tutishda pedagog talabalarga “major va minor tovushlari tizimi” mavzusida Power Point dasturi yoki mulьtimedia vositalari yordamida taqdimotni yaratish topshirig’ini berishi mumkin. Taqdimotni tayyorlash jarayonida talabalarda kreativ fikrlash ko’nikmalari faol rivojlanadi. Talabalar o’zlarining kreativ fikrlash qobiliyatlarini qulay muhitda to’la namoyon qilishlari mumkin.

Agar talabalarda muvaffaqiyatsizlikka uchrash qo’rquv hissi mavjud bo’lsa, fikrni noto’g’ri ifodalashdan hadiksirasalar, tanqidga uchrashdan qo’rqsalar, bunday vaziyatda ularda kreativ fikrlash ko’nikmalarini samarali shakllantirish yoki rivojlantirish mumkin bo’lmaydi. Talabalarda kreativlikni odatga aylantirish orqaligina kreativ fikrlash ko’nikmasini muvaffaqiyatli shakllantirish mumkin. Bu jarayonda ular tomonidan mavzu mazmunining puxta anglanishi va kreativ fikrlash ko’nikmalarini baholashda qo’llaniladigan metod va vositalar muhim ahamiyat kasb etadi.

Kreativ fikrlash ko’nikmasini mashq qildirish natijasida talabalar faqatgina o’rnatilgan aloqalarga tayanibgina qolmay, balki miyada yangi, ma’noga boy aloqalarni o’rnatish, yangi

g’oyalarni ishlab chiqish va yangicha fikrlashga moyil bo’ladilar. Doimiy ravishda olib borilgan mashqlar natijasida yangicha kreativ fikrlash odatiy va avtomatik xarakterga ega bo’ladi. Inson miyasi doimo to’g’ri ishlashga odatlangan, ya’ni miya uchun faqat birgina to’g’ri javob mavjud bo’ladi. Vaholanki, bu kreativlik emas. Kreativlik – talabalarning o’z qarashlarini himoya qilish jarayonida barcha javoblar to’g’ri bo’lishi mumkin degani. Kreativlik muhitiga singib ketish sanaladi. SHu sababli kreativ fikrlashni odatga aylantirish uchun talabalar mazkur jarayonga ishonch bilan qaray olishlari lozim.

Talabalarning kreativlik qobiliyatlari rag’batlantirilsa va samimiy muhit yaratilsagina, ular kreativ fikrlashni odatga aylantira oladilar. Kreativ muhitda o’qituvchi va talabalar boshqalarga nisbatan samimiy munosabatda bo’lish va ularning fikr mulohazalarini hurmat qilishni o’rganadilar. Xato qilish yoki muvaffaqiyatsizlikka uchrashdan qo’rqish, haddan tashqari baholarga e’tibor qaratish, boshqalardan ajralib turish, mensimaslik va tanqidga uchrash, kamsitilishdan qo’rqish kabi hislatlar talabalarda kreativlikni shakllantirishga to’sqinlik qiladi.

Har qanday ko’nikmani shakllantirish mumkin bo’lganiday, kreativ fikrlash qobiliyati yoki ko’nikmasini ham rivojlantirish mumkin. Bu talabalarga ham taalluqli bo’lib, kreativlik ustida ishlash talabalarga noodatiy tarzda fikrlashga yordam beradi. Biroq talabalarni ruhlantirish va kreativ bo’lishga undash o’qituvchining qay darajada malakali ekanligiga bog’liq.

Kreativlik bo’yicha olib borilgan tadqiqotlar va kreativlik nazariyachilarining ishlari talabalarda kreativlik ko’nikmasini shakllantirishda qo’llanma sifatida xizmat qiladi. Bu “auditoriyadagi muhit, talabalarda fikrlash tarzining shakllanishi, o’qituvchining yondashuv va strategik elementlarini o’z ichiga oladi”. Talabalarda kreativ fikrlash ko’nikmalarini shakllantirishda o’qituvchi alohida o’rin tutadi. Vaholanki, o’qituvchi auditoriyada talabalar o’zini erkin seza oladigan va o’z fikrlari, g’oyalari bilan bo’lisha oladigan muhit yaratishi lozim.

Talabalar kreativlikni auditoriyada o’z g’oya va fikrlarini turli yo’llar bilan ifoda etishlari lozim. Talabalar ongida yuz berayotgan jarayonlarni yanada faollashtirish uchun o’rnatilgan qonun-qoidalar, standartlardan chetga chiqib, turli savollarga javob berishda erkin harakat qilishlari ham lozim bo’ladi. Bu esa, talabani mustaqil ishlash jarayonida namoyon bo’ladi.

O’qituvchi talabalardagi kreativlikni noodatiy g’oyalarni o’rtaga tashlash va ularni verbal va noverbal tarzda rag’batlantirish orqali qo’llabquvvatlaydi. O’qituvchining talabalar berayotgan kreativ g’oyalariga nisbatan to’g’ri munosabati ularning mumkin bo’lgan va mumkin bo’lmagan shartlarni anglashida muhim ahamiyatga ega. Mazkur elementlarning barchasi o’qituvchi-talaba munosabatining muhim qismi bo’lib, talabalar muvaffaqiyatini ta’minlaydi.

REFERENCES

1. Muslimov N.A. va boshqalar. Kasb ta’limi o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi/Monografiya. – T.: «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2013.
2. Pedagogika: 1000 ta savolga 1000 ta javob / Metodik qo’llanma. Inoyatov U.I., Muslimov N.A., Usmonboeva M., Inog’omova D. – T.: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2012.
3. Turdieva M. Oliy ta’lim muassasalari talabalarida pedagogik tafakkurni shakllantirish. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2008.
4. Usmonboeva, A.To’raev, Kreativ pedagogika asoslari. O’quv-uslubiy majmua. - TDPU, 2016.

5. Namozova, Dilorom Tursunovna (2022). RENESSANS-BO’LAJAK MUSIQA O’QITUVCHISINING KOMPETATSION TAKOMILI SIFATIDA. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2 (10-2), 491-496.
6. D. Namozova (2022). BO‘LAJAK MUSIQA O‘QITUVCHILARINING KREATIV KOMPETENTLIGINI MUSIQA TARIXI FANINI O‘QITISH VOSITASIDA SHAKLLANTIRISH. Science and innovation, 1 (B6), 942-950. doi: 10.5281/zenodo.7195688
7. Namozova, D. T. (2021). MUSIQA DARSLARIDA O’QUVCHILARNI KREATIVLIK HAMDA ERKIN TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISHNI TASHKIL ETISH. Scientific progress, 2(2), 1313-1315.
8. Saddixonov, A. A. (2022). MUSIQIY TA’LIMDA KOMPETATSION YONDASHUV. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(10-2), 572-577.
9. Abdusattorov, Abdujalil Abduvali O’G’Li, Yusupjonova, Dilfuzaxon Olimjon Qizi, & Anvarova, Barnoxon Dilshodjon Qizi (2022). O‘QUVCHI YOSHLARNI MUSIQIY ONGINI RIVOJLANTIRISHDA AMALGA OSHIRILAYOTGAN ISLOHOTLAR. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2 (10-2), 376-378.
10. Rakhmonov, U., Suleymanova, D., Alijon, E., Omadjon, R., & Abdujalil, A. (2021). The Role Of Organizing Music Clubs In Social Life. Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry, 12(10).
11. Abdusattorov, A. (2023). TORLI KVARTET UCHUN ASARLAR YARATISHNING METODOLOGIK BOSQICHLARI. Наука и инновация, 1(9), 4-7.
12. Abdusattorov, A. (2023). MUSIQA DARSLARI JARAYONIDA KOMPYUTER TEXNALOGIYALARIDAN FOYDALANISH AFZALLIKLARI. Наука и инновация, 1(9), 8-12.
13. Abdusattorov, A. (2022). DIMITRIY DIMITRIYEVICH SHOSTAKOVICH IJODIDA POLIFONIYA. Science and innovation, 1(B6), 430-432.
14. Madina Nasretdinova, Ismoil Rustamov, & Oybek Karimov (2022). MUSIQA SAN'ATINING HOZIRGI KUNDAGI ORNI. Scientific progress, 3 (2), 841-845.
15. Rustamov, I. (2022). DOYRA CHOLG’USIDA IJROCHILIK MAHORATINI OSHIRISHDA QOLLANILADIGAN MASHQLAR MOHIYATI. Science and innovation, 1(B6), 456-460.
16. Rustamov, I. (2022). The Place of Doira Instrument in Uzbek National Art. Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences, 5, 74-77.
17. Rustamov, Ismoil (2023). DOIRA CHOLG‘U IJROCHILIGIDA IJROVIY USULLARNING AHAMIYATI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3 (4), 74-79.

РАЗВИТИЕ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ 6 КЛАССА УЗБЕКСКИХ ШКОЛ СРЕДСТВАМИ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ИСКУССТВА НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

[1]Азимова Зиёда Эргашевна, [2]Муллаахунова Нилуфар Мухаматумановна
[1] Доктор педагогических наук, профессор кафедры дошкольного образования Андижанского государственного педагогического института
ziyodachon@mail.ru
[2]Учитель русского языка школы №3, Узбекистан, город Андижан
Mullaahunova70@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.7994786

Аннотация. *В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты развития видов речевой деятельности узбекских школьников средствами произведений искусства на уроках РКИ в учебнике нового поколения.*

Ключевые слова: *развитие речи; произведения искусства; речевая деятельность; русский язык как иностранный; аудирование; говорение; чтение; письмо.*

В Узбекистане за последние 30 лет появилась острая необходимость в кардинальном изменении методики преподавания русского языка во всех сферах образования республики. В отличие от советского периода, когда русский язык в школах с узбекским языком обучения Узбекской ССР преподавался как второй государственный и как неродной (4-5 часов в неделю), в настоящее время статус русского языка трансформировался (2 часа в неделю). Учащихся сегодняшних школ с узбекским и другими языками обучения целесообразно обучать русскому языку как иностранному.

Перед нами стоит задача – поиск эффективного метода развития речевой деятельности узбекских школьников. Опираясь на научные исследования и профессиональный опыт, мы рассматриваем использование на школьных уроках произведений искусства как средство развития всех видов речевой деятельности.

По причине постепенной утраты языковой среды ситуация с владением русским языком узбекскими школьниками до последнего времени оставляла желать лучшего. Чтобы учащиеся лучше осваивали русский язык и высказывали мысли в процессе обучения, необходимы стимулы. По словам И.А.Зимней, «необходимо стимулировать у учащихся возникновение мысли» [2, с. 59]. На наш взгляд, хорошим стимулом является использование произведений искусства.

Открытия последних лет в нейробиологии доказывают степень воздействия произведений искусства на человека. Биологи объясняют, что на нейронном уровне феномен способности искусства может существенно влиять на поведение, внутреннее состояние и мировоззрение человека. «Зеркальные нейроны развиваются лишь в том случае, если они регулярно активизируются различными способами» [6, с.20]. Произведения искусства, воздействуя на зеркальные нейроны, стимулируют мышление и нейроны движения, слуха, зрения, речевого аппарата, отвечающие за виды речевой деятельности. Из этого следует, что использование разных видов искусства так необходимо при воспитании и обучении русскому языку.

Использование песен на уроках РКИ в заданиях на *аудирование* – эффективное средство, способствующее понимать русскую речь. « Песня – это поэзия, облаченная в

живую музыку, а сочетание двух столпов культуры – художественного слова и музыки – обладает огромным лингводидактическим потенциалом. Поэтому в методике преподавания русского языка к песенному материалу обращено много внимания» [4, с.23-25].

Обучение *говорению* занимает важное место в современной методике преподавания русского языка как иностранного. Активизация данного вида речи может осуществляться с помощью театрализации.

«В процессе обучения иностранному языку, а именно в процессе обучения говорению важной задачей учителя является создание учебно-речевых ситуаций, которые близки к реальному естественному межкультурному общению. Одним из эффективных способов обучения говорению является театральная технология» [5, с. 107-110].

Театрализация разрушает психологические барьеры, развивает творческие способности, формирует навыки чтения, расширяет лексический запас, развивает языковые навыки и доставляет эстетическое наслаждение учащимся.

Чтение – основной и самый важный (рецептивный) вид речевой деятельности, с помощью которого осуществляется извлечение текстовой, вербальной или невербальной информации любого стиля.

Мотивацией к чтению, по нашему мнению, является интересный сюжет, яркие художественные образы в художественном тексте, использование которого является очень важным в преподавании РКИ.

Чтение художественного текста обогащает лексику, способствует усвоению грамматического материала; побуждает к речемыслительной деятельности, развитию коммуникативной компетенции.

Самый сложный, но наиболее эффективный этап деятельности учителя РКИ – это создание творческих условий, помогающих ученику переводить пассивный словарь в активный, а также устную речь – в *письмо*.

Как пишет А. П. Еремеева, «создание собственного художественного текста – это не только процесс отражения действительности, но и процесс познания, являющийся результатом предшествующего опыта анализа художественных произведений»[1, с.37].

Учитывая вышеперечисленные факторы, а также возрастные интересы, уровень обучения, учебную программу, мы отобрали произведения искусства как интегрированные средства развития видов речевой деятельности и разработали в качестве уроков. Данные уроки мы внедрили в учебнике русского языка как иностранного для 6 классов (уровень А2.3) школ с узбекским и другими языками обучения общеобразовательных школ республики Узбекистан.

Ниже приводятся несколько примеров заданий и проектов с применением видов искусства, отраженные в учебнике нового поколения, разработанного совместно с российскими авторами по проекту «Класс – Зур».

Аудирование. Задание 49 стр.28. Послушайте отрывок из стихотворения Н.А.Некрасова «Железная дорога». С чем сравнивает поэт лёд и листья на земле? Запишите краткие прилагательные, которые вы услышали.

Задание 158 стр.73. Послушайте рассказ Григория Остера «Привет мартышке». Скажите, вы передаёте привет своим друзьям. Ответьте на вопросы к услышанному тексту.

Говорение. Задание 184 стр.82. Посмотрите на репродукцию картины С.Григорьева «Вратарь». Скажите, что вы любите больше: играть в футбол или быть болельщиком. Почему?

Задания 308,309 стр.124 по рассказу В.Осеевой «Волшебное слово». Скажите, что такое «волшебные слова». Как часто вы их используете, в какой ситуации? Скажите, какие волшебные слова из других произведений вы знаете. Чем они отличаются от вежливых слов?

Чтение. Задания 295, 297 стр.120-121 по рассказу Н.Носова «Про репку». Прочитайте отрывок из рассказа и скажите, что обычно делают на даче ребята. Ответьте на вопросы к тексту. Выпишите из текста словосочетания с глаголами в форме будущего сложного времени.

Задания 134, 135 стр. 63-64 по рассказу Л.Соколовой «В тереме Деда Мороза». Прочитайте текст и скажите, вы хотели бы поехать к Деду Морозу в гости. Ответьте на вопросы к тексту. Посмотрите на таблицу и сравните предложения. Скажите, какие действия не состоялись, а какие состоялись.

Письмо. Задание 138 стр.65 после работы по рассказу Л.Соколовой «В тереме Деда Мороза». Дополните предложения и напишите письмо Деду Морозу.

Задания 54 стр.31, 186 стр.83 – сочинения по картинам И.Левитана «Золотая осень», С.Григорьева «Вратарь».

Комплексная интеграция видов искусств. Задание 52. Посмотрите на репродукцию картины русского художника И.Левитана. Послушайте музыкальную пьесу русского композитора П.И.Чайковского «Осень. Октябрь». Скажите, какие чувства и мысли у вас возникли. Чем похожи эти произведения и чем отличаются.

Задание 45. Прочитайте выразительно стихотворение А.С.Пушкина «Осень», обратите внимание на картины А.Лактионова «Вновь я посетил…», П.Соколова «Портрет А.Пушкина», Н.Ге «Пушкин в Михайловском», И.Репина «Пушкин на экзамене в Царском селе».

Чтение + театрализация. Задание 176 стр.80-81. Прочитайте выразительно текст по рассказу Г.Остера «Бабушка удава» по ролям.

Проектная деятельность, ориентированная на достижение предметных и метапредметных результатов – проект «Искусство несет добро» [3].

Близкие по теме, мысли, настроению произведения искусства, представляя собой вербальный или невербальный текст, дополняя образы друг друга, вызывают переживание озарения, которое облегчает процесс развития речи; способствуют приобретению знаний, умений и навыков обработки информации, рождают у учеников стремление к совершенствованию своей речи на родном и русском языке.

REFERENCES

1. Еремеева, А.П. Расширение культуроведческой компетенции учащихся в процессе обучения речевой деятельности / А.П. Еремеева //Формирование культуроведческой компетенции учащихся при обучении русскому языку: кол. моногр. / А.Д. Дейкина, А.П. Еремеева, Л.А. Ходякова. – М.: Прометей, 2005, с.59.

2. Зимняя. И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. М.,1985. С.59.Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного.
3. Русский язык как иностранный. 6 класс: учебник для школ среднего общего образования для школ с узбекским и другими языками обучения / Д.Р.Бобоева, Н.М.Муллаахунова, О.Ю.Ряузова; под науч.ред. Е.А.Хамраевой. – Ташкент: Республиканский центр образования, 2022.– 144 с.
4. Труфанова Г.Н. Несколько слов о необходимости и пользе пения на уроке. *Русский язык за рубежом*. 2001;№1: с.23-25.
5. Чайникова Д. С. Использование приемов театрализации в обучении иностранным языкам / Д. С. Чайникова, Т. Н. Лисицына // Иностранные языки: лингвистические и методические аспекты. 2015. – № 31, с.107-110.
6. Tomatis, A.A. L'Oreille et le langage. Paris: Editions du Seuil, Collection Microcosme, Le Rayon de la Science n°17, 192 pages, 1996, c.20.

GEOGRAFIYA TA’LIMIDA TANQIDIY FIKRLASH KO’NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA KLASTER METODINING AFZALLIKLARI (“O’ZBEKISTON TABIIY SHAROITI VA YER YUZASI TUZILISHI” MAVZUSI MISOLIDA)

Atabaeva Mavjuda Rustamovna
Urganch Davlat Universiteti akademik litseyi geografiya fani o’qituvchisi

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994815

Annotatsiya. *Zamonaviy ta’lim tizimi talabalarning mustaqil va tanqidiy fikrlashini shakllantirishga qaratilgan. Tanqidiy fikrlash-bu aqliy rivojlanishni ta’minlaydigan pedagogik texnologiyadir.Klaster esa uning usullaridan (metodlaridan) biridir.*

Kalit so’zlar: *geografiya, ta’lim, tanqidiy fikrlash, klaster metodi.*

Klaster modeli kimyo, biologiya, geografiya, fizika, sotsiologiya, astronomiya va informatika kabi sohalarda keng qo’llaniladi."Klaster" atamasi tarjimada shamlardan, turkumlardan, shamlardan degan ma’noni anglatadi. Shunday qilib, klasterni tizim deb hisoblash mumkin, ammo yelementni qo’shish uning ish faoliyatini yaxshilaydigan va uni olib tashlash, xuddi bir guruh uzum kabi oqibatlarga olib kelmaydigan maxsus tizimdir.Klaster- bu asosiy semantik birliklar ajratib ko’rsatilganda, ular orasidagi barcha aloqalarni belgilaydigan diagramma shaklida o’rnatiladigan ma’lumotlarni tashkil qilishning grafik shakli bo’lib, o’quv materialini tizimlashtirish va umumlashtirishga yordam beradigan tasvirdir.

Qachon darsda Klaster modelidan foydalanishingiz mumkin:

1. yangi materialni tushuntirish
2. o’rganilgan mavzuni mahkamlash
3. darslik bilan mustaqil ishlashda
4. uy vazifangizni tekshirish uchun
5. ilmiy-amaliy mashg’ulotlarni o’tkazishda

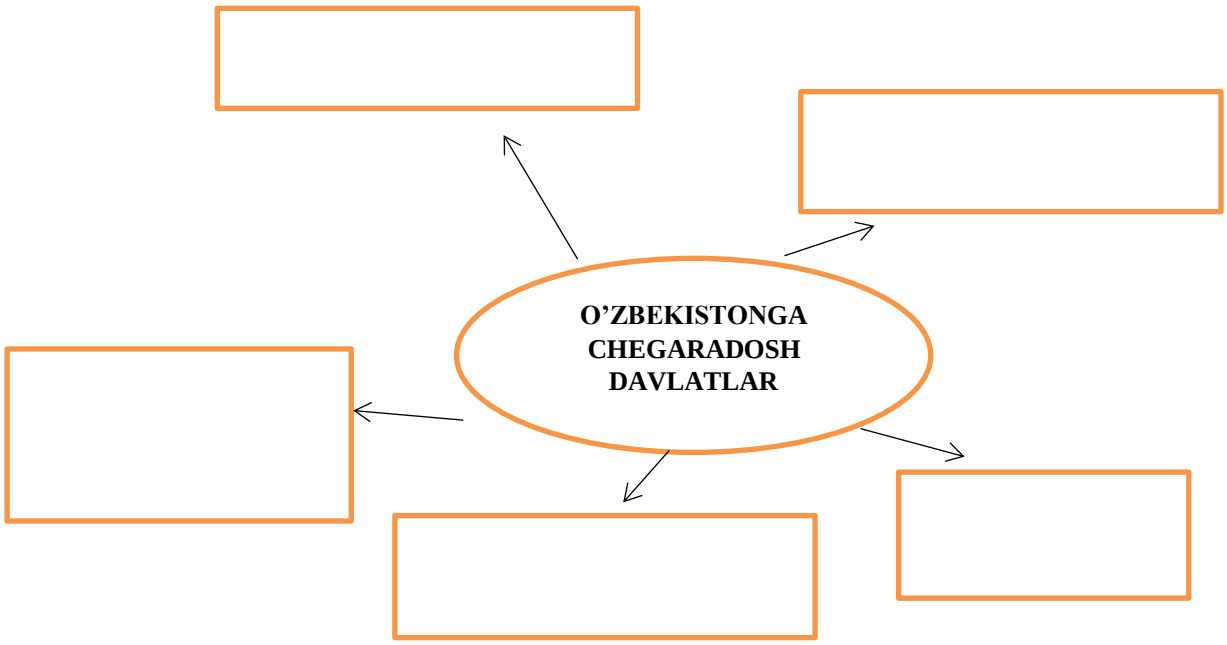
Klaster butun dars davomida, umumiy dars strategiyasi sifatida, uning barcha bosqichlarida (qiyinchilik, tushunish, aks yettirish) ishlatilishi mumkin va sinfda klasterdan foydalanish ma’lum bir mavzuni tushunishga qaratilgan bo’lib, maqsadga qarab o’rganilayotgan materialni grafik ravishda aks yettirishga imkon beradi, ish paytida bilimlarni mustaqil izlashga yordam beradi.

Klaster yaratishning asosiy tamoyillari-bu asosiy tushuncha, fikr markazda joylashgan bo’lib, markaziy tushunchaga to’g’ri chiziqlar bilan bog’langan tomonlarda katta semantik birliklar ko’rsatilgan. Bu ma’lum bir mavzu bilan bog’liq g’oyalar, fikrlar, faktlar, tasvirlar yoki uyushmalarni ifodalaydigan so’zlar, iboralar yoki jumlalar bo’lishi mumkin.Klasterni yaratishda rangli qalam, qalam, qalam va markerlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bu sizga ma’lum fikrlarni ajratib ko’rsatish va umumiy rasmni aniqroq ko’rsatish, barcha ma’lumotlarni tartibga solish jarayonini soddalashtirish imkonini beradi."Klaster" usulidan foydalanganda- ish shakli mutlaqo har qanday bo’lishi mumkin: individual, guruh va jamoaviy. U qo’yilgan maqsad va vazifalarga, o’qituvchi va jamoaning imkoniyatlariga qarab belgilanadi.

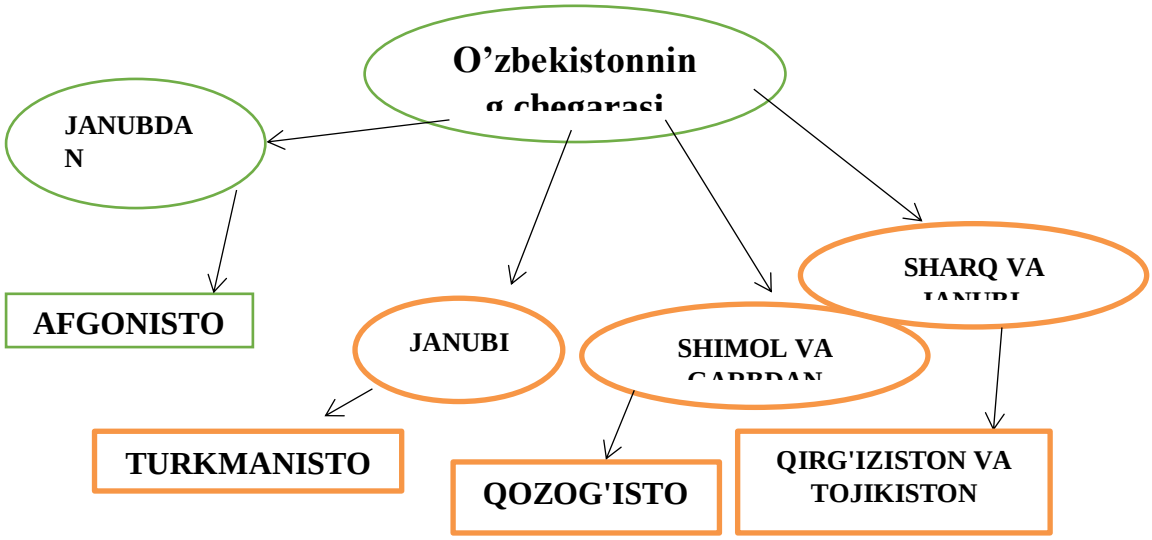
"Geografiya" ta’limining “O’zbekiston tabiiy geografiyasi” kursida klaster metodini afzalligini yanada aniqroq bilib olish uchun "O’zbekiston tabiiy sharoiti yer yuzi tuzilishi" mavzusini o’rganish orqali dars jarayoni davomida klasterdan foydalandik.Mavzu bo’yicha umumiy klasterning kalit so’zi " O’zbekiston "(qarang 1,2,3,4-rasm). O’quvchilar guruhi to’rt - beshta kichik guruhga bo’linadi. Guruhlar soni vaqtinchalik karta va atlaslar yordamida

loyihalash bo’yicha tadqiqot ishlarining vazifalariga mos keladi va har bir guruh o’z kalit so’ziga ega mini-klasterni tashkil qiladi.

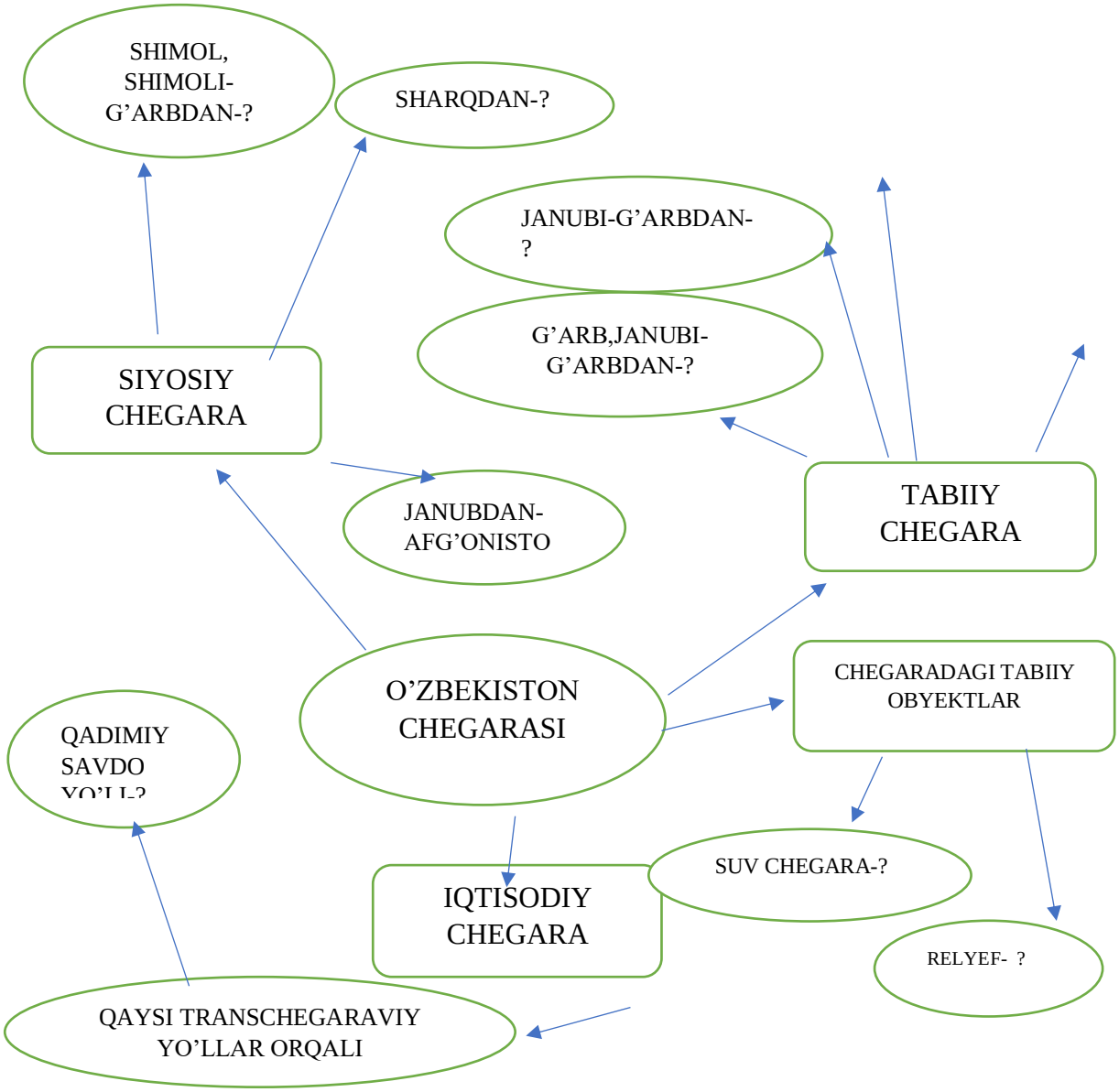
Guruh-1. O’zbekiston chegaralari. Guruh-2. O’zbekiston chegaralari klasterini davom qildiring. Guruhlar O’zbekiston siyosiy kartasidan foydalanib klasterlarni davom qildirishadi.

1-rasm.Klasterni davom qildiring.

2-rasm.O’zbekiston chegaralari klasteri

3-rasm.O‘zbekiston klasterini davom qildiring.

Klasterdan foydalanish quyidagi afzalliklarga ega::

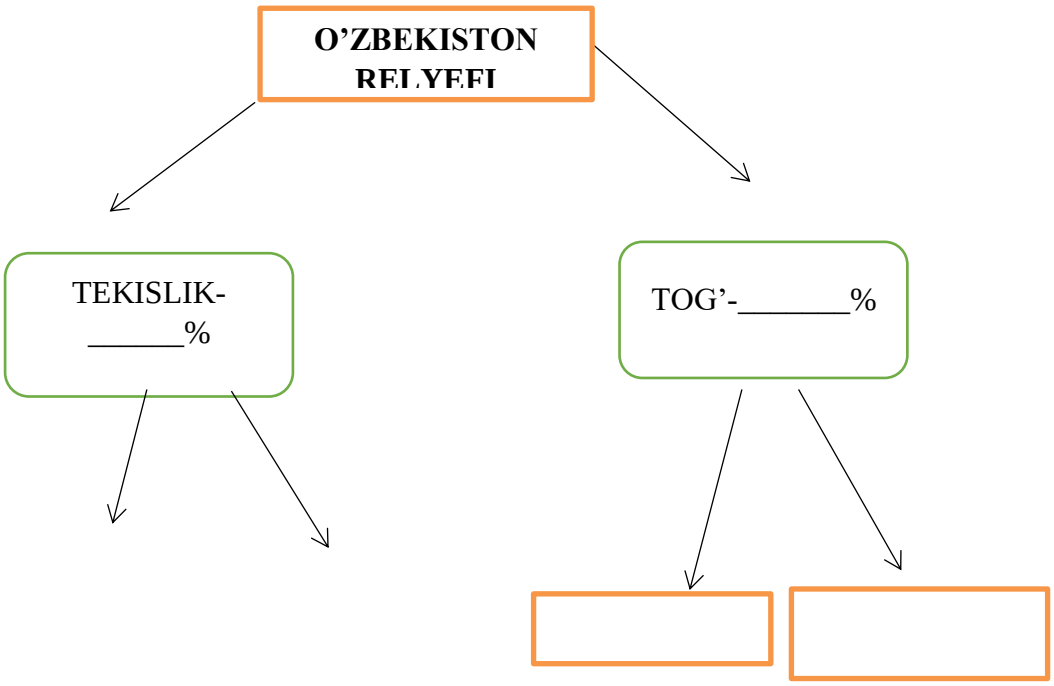
•bu sizga katta hajmdagi ma’lumotlarni qamrab olishga imkon beradi;

•barcha jamoa a’zolarini o‘quv jarayoniga jalb qiladi, ular bunga qiziqishadi;

•talabalar faol va ochiq, chunki ular xato qilishdan yoki noto‘g‘ri hukm chiqarishdan qo‘rqmaydilar.

Ushbu ish jarayonida quyidagi ko‘nikmalar shakllanadi va rivojlanadi::

- savol berish qobiliyati;
- asosiy narsani ta’kidlash;
- muammoni umuman tushunib, tafsilotlardan umumiyga o‘tish;
- taqqoslash va tahlil qilish;
- analogiyalarni chizish.

4-rasm.O‘zbekiston relyefi klasterini davom qildiring.

O‘quvchilar sinfda Klaster metodini qo‘llashdan qanday foyda oladilar?

Klaster usuli tizimli fikrlashni rivojlantiradi, talabalarni nafaqat o‘quv materialini, balki ularni ng baholarini ham tizimlashtirishga o‘rgatadi, kuzatuvlar, tajriba va olingan yangi bilimlar asosida shakllangan o‘z fikrlarini rivojlantirish va ifoda etishga o‘rgatadi, bir vaqtning o‘zi da bir nechta pozitsiyalarni ko‘rib chiqish ko‘nikmalari rivojlantiradi, axborotni ijodiy qayta ishlash qobiliyatini yuzaga chiqarish usulidir. Umuman olganda, o‘quv jarayonida qo‘llaniladigan noan’anaviy texnologiyalar talabalarnin g motivatsiyasini oshiradi, hamkorlik muhitini yaratadi va o‘z qadr-qimmatini oshiradi va ularga ijodiy erkinlik hissini beradi.

REFERENCES

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 29-dekabrdagi Xalqaro kongress markazida o’qituvchilar bilan bo’lgan uchrashuvidagi nutqidan
2. Tolipov O’ Pedagogik texnologiya (Nazariya va amaliyot)Toshkent: “Fan” 2005
3. Zagashev I., Zair-Bek S. Tanqidiy fikrlash: rivojlanish texnologiyasi [matn]/ I. Zagashev, S. Zair-Bek.- Sankt-Peterburg.:"Skifiya"va "Alyans Delta", 2003 - 284 b.
4. Mushtavinskaya, I.V. Darsda va o'qituvchi tayyorlash tizimida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyasi [matn] I. V. Mushtavinskaya. – M.: Karo, 2009. - 144 b.

ТАЛАБАЛАРДА ЎЗИНИ ЎЗИ РИВОЖЛАНТИРИШ КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ АЙРИМ ЖИҲАТЛАРИ

Қораев Самаридин Баракаевич
Тошкент иқтисодиёт ва педагогика институти доценти

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994838

Аннотация. *Мақолада талабаларнинг ўзини ўзи ривожлантириш муаммоси, талаба шахсининг эркин фикрлаши уларнинг фаоллиги ва мустақиллигини ривожлантириш жараёнининг педагогик шартлари тўғрисида фикр юритилган.*

Калит сўзлар*: ривожланиш, талаба, ижтимоий муҳит, таълим жараёни, технология, объект, муассаса, узлуксизлик, кластер.*

Ривожланувчи таълим, талаба шахси имкониятини риожлантириш, унда таҳлилий фикрлашни, ўзининг фаолияти натижаларини прогнозлаштириш, масалаларни ечиш йўллари ва методлари излаш стратегияси ишлаб чиқиш кўникмаларини шакллантириш воситаларидан фойдаланишнинг оптимал шарт-шароитларини аниқлашга йўналтирилган психологик-педагогик ва методик ишланмалар замонавийлаштирилмоқда. Талабаларнинг шахсини ўзини ўзи ривожлантириши олий таълим муассасалари таълим жараёнида устуворлик касб этмоқда.

Талабаларнинг ўзини ўзи ривожлантириши муаммосига эътибор кучайиши шахснинг эркин, ўзига хос фикрлашини ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга эканлигини тушиниш, фаоллик, ташаббускорлик, мустақиллик, ўзини ўзи ривожлантиришга тайёргарлик сифатларига қўйилаётган талабларнинг юқорилиги билан белгиланади.

Талабаларнинг ўзини ўзи ривожлантиришини педагогик қўллаб-қувватлашнинг натижавийлигининг бевосита кўрсаткичи шартлидир: талабанинг ўзи мезон сифатида намоён бўлади, педагогик фаолият инсоннинг ривожланиши майдонида кечиккан натижага эга бўлади. Шунинг учун педагогик қўллаб-қувватлаш икки хил натижага эга бўлади: алоҳида олинган вазиятлар доираларида ота-она, ижтимоий муҳит таъсиридаги тарбия натижаси, ўзини ўзи ривожлантиришга қатилган ўқув жараёнининг таълими натижаси.

Олий таълим муассасалари талабаларининг ўқув-билиш фаолияти (унинг турли кўринишларида) ўзини ўзи ривожлантириш жараёнига имкон берувчи фаолиятнинг асосий турлари ҳисобланади. Бунда педагогик қўллаб-қувватлаш махсус ташкил этилган таълим жараёни субъектларининг ривожланиш муаммосини ечиш учун амалга оширилган педагогик фаолият ва турли ҳаётий вазиятларда талабаларга энг мақбул қарорлар қабул қилиш имконини берадиган шарт-шаротлар сифатида қаралади.

Талабаларнинг нафақат ўз ақлий имкониятларини намоён этиши, маънавий эҳтиёжларини қондириши, балки қадриятий-мотивацион ва фаолиятий-амалий жиҳатдан ўзлигини ифодалаши ҳам долзарб ва муҳим ҳисобланади.

Талаба шахсининг ривожланиши ҳақида сўз юрита туриб, у билан ягона таълим муҳитида ривожланиб борадиган педагог позициясининг муҳим аҳамиятга эга эканини алоҳида таъкидлаб ўтиш керак. Талаба шахсининг ривожланишини педагогик қўллаб-қувватлаш юзага келиши мумкин четлашишлар ва қийинчиликлардан огоҳ этишни назарда тутади. Бу ерда ёрдам ва қўллаб-қувватлашдан педагогик жараёнда иштирок

этаётган барча буғинлар (кластер субъектлари) ўзини ўзи мувофиқлаштириш ва ўзини ўзи ривожлантириш механизмини ишга тушириш тамойили амалга оширилади.

Гап шундаки, педагогик қўллаб-қувватлаш шахс фаоллигининг аҳамиятини пасайтирмайди, балки шахснинг ўзини ўзи тушиниши ва ўзини ўзи ривожлантириш учун шарт-шароит яратиш имкониятини беради ва ёрдам кўрсатиш ҳамда қўллаб-қувватлашни ҳам истисно этмайди.

Ўқув фанлари доирасидаги ўқув-педагогик ўзаро таъсирни талаба шахси ривожланишини педагогик қўллаб-қувватлашнинг муҳим йўналиши деб ҳисоблаш мумкин (талабалар билан биргаликда ташкил этилган илмий-тадқиқот ва таълим-тарбия ишлари ҳамда аниқ педагогик ёрдам ва педагогик қўллаб-қувватлаш асосида).

Талаба шахси ривожланишини педагогик қўллаб-қувватлашнинг умумлаштирилган асосий тушунчалари қуйидагилар ҳисобланади. Шахс билиш ва ижодий фоаллик субъекти сифатида шаклланмайди, бошиданоқ билиш ва ижодий фоаллик субъекти ҳисобланади, олий таълим муассасасаларида махсус ташкил этилган таълим жараёнининг таъсиригача бўлган даврларда талабада шаклланган индивидуаллик, ички уйғунлик, ўзига ишонч, ўзини ўзи баҳолаш, ўзига хосликнинг устуворлиги ҳам худди ана шундан келиб чиқади.

Таълим жараёнин лойиҳалаш шахснинг индивидуал фаолиятга, ҳаётий фаолиятнинг барча аспектларини ўзгартиришга интилишини фаоллаштириш имкониятини назарда тутади.Унинг амалга оширилишда ҳар бир иштирокчининг субъектив тажрибасини аниқлаштирилади ва ўқув ва ижодий фаолиятнинг шаклланган усуллари қайд этилади.

Педагог ва талабанинг фаолият тажрибасини алмашишга йўналтирилган ҳамкорлиги иштирокчиларнинг махсус ташкил этилган ҳамкорликдаги фаолияти асосида амалга оширилади. Талабалар шахсининг ривожланиши таълим жараёни натижаси ҳисобланади.

Шундай қилиб, ўзини ўзи ривожлантиришни педагогик қўллаб-қувватлашнинг асосий мақсади унга ташқаридан эксперт баҳо беришни ташкил этиш эмас, балки талабанинг ўз муаммоларини англаб етишини тезлаштиришдан иборат. Талабанинг ўзини ўзи билиш, ўзини ўзи камол топтириш, ўзини ўзи фаоллаштириш жараёни фақат педагогик қуллаб-қувватланаётган талабанинг ҳоҳиш-итагига боғлиқ.

Айтиш мумкинки, педагогик қўллаб-қувватлаш, бу, биринчидан, қўллаб-қувватлаш ва ёрдамнинг яхлит ва комплекс тизими; иккинчидан, у интегратив технология бўлиб, унинг асосини шахснинг ривожланиш ва ўзини ўзи ривожлантириш имкониятларини тиклаш ва вазифаларини самаради бажара олиши учун шарт-шароитлар яратишдир; учинчидан, педагогик қўллаб-қувватловчи ва ёрдамга муҳтож шахс ўртасида ўзига хос алоҳида муносабатлар жараёни.

Педагогик қўллаб-қувватлашни амалга ошириш қуйидаги шарт-шароитларини ифодалаш мақсадга мувофиқ: ташкили-педагогик, мазмуний, технологик.

Бизнинг назаримизда, талабаларнинг ўзини ўзи ривжлантиришини ўқув фаолияти орқали ва айни жараённи педагогик қўллаб-қувватлаш фаоллаштириш мумкин. Гар шундаки, ўзини ўзи ривожлантиришни ғояси таълим олувчиларнинг миясига ўз-ўзидан “қўйилиб” қолмайди, айни жараён талабанинг ўз устида шахсий ишлаши натижасида ишга туширилади. Бундан ташқари, педагогнинг касб маҳорати – олий таълим муассасаси

ишида ўта зарур шартдир. Бунда шуни ҳисообга олиш керакки, таълим жараёни – бу ижодий жараён, онгли равишда ташкил этилган, шахснинг муносабатлари тизиминп лойиҳаланадиган ва мунтазам амалга ошириладиган жараёндир.

М.А.Щукина ўзининг тадқиқотларида “ўзини ўзи ривожлантириш” тушунчасининг мустақил онтологик мақомини таъкидлаб ўтиб, унинг ўзгаришларнинг ижобий йўналганлиги, ўзини ўзи ривожлантиришнинг мақсадга йўналганлик характери, ўзгаришларнинг субъектив характери (ривожланиш актида объект ва субъектнинг қўшилиши), англаганлик, бевоситалик каби ўзига хос хусусиятларини кўрсатиб ўтади.

Муаллифнинг эътирофича, “ўзини ўзи ривожлантириш ўзини ўзи онгли равишда ўзгартириш”да намоён бўлади, “айнан ўзини ўзи ривожлантириш жараёнида инсон ўз “Мени”нинг ва ҳаётий йўлининг ижодкори сифатида максимал даражада намоён бўлади».

Бунда муаллиф икки тушунча - “ўзини ўзи ривожлантириш” ва “ривожланиш субъекти” ўртасидаги боғлиқликни аниқлайди, унинг таъкидлашича, ўзини ўзи ривожлантиришнинг бундай талқинига кўра, инсон ривожланиш субъектга айлангани сари ўзини ўзи ривожлантириш имконига эга бўла бошлайди. Бу ҳолда ташқи воситалар ёрдамида ривожланишдан ўзини ўзи ривожлантириш ўтиш содир бўлади ва буонгли равишда мустақил ўзини ўзи ривожлантириш жараёни ҳисобланади.

Педагогик таълим кластери шароитида талабаларнинг ўзини ўзи ривожлантиришлари учун, энг аввало, сифатли таълим хизматини амалга ошириш керак. Агар автомобиль кластерининг асосий маҳсулоти автомобиль бўлса, кимё кластерида – кимёвий ишлаб чиқариш маҳсулоти, таълим кластерида – асосий маҳсулот – бу таълим хизматидир. Гап шундаки, таълим кластери нафақат таълим хизматларини яратишга, балки бозор конъюктурасининг доимий ўзгарувчи шароитда рақобатлашишга қодир шахсни ўқитиш ва тарбиялашга йўналтирилади.

Бунда таълим муассасаларининг ташкилотлар ва турли тармоқ корхоналари, ишлаб чиқариш ва бошқаришда янги технологияларни ҳаракат келтиришга қаратилган фаолият йўналишлари билан, шунингдек инновацион фаолият учун кадрлар тайёрлаш ҳамда уларнинг малакасини ошириш мақсадида ўзаро таъсирни фаоллаштириш муҳим ҳисобланади.

Олий таълим муассасасалари талабаларида “ўзини ўзи ривожлантириш компетенцияси”ни шакллантириш тушунчаси мазмунини таҳлил этиш учун тадқиқотнинг биринчи мавзусида “ўзини ўзи ривожлантириш” тушунчасига ёндаш бўлган “ўзини ўзи ўзгартириш” (шахснинг маънавий-ахлоқий ва фаолиятий-амалий жиҳатдан ўзини ўзи бойитиш ва имкониятларини ошириш, ўзгарувчан шарт-шароитларда ўз имкониятларини самарали намоён этиши учун ўзини тайёрлаши ва ўзининг ижтимоий вазифасини мустақил амалга ошириши) ва “компетенция” (ўзаро боғлиқ билимла, кўникмала, малакала, турли даражадаги масалаларни муваффақиятли ечиш имконини берувчи муайян предмет ва жараёнлар билан боғлиқ фаолият усуллари) тушунчаларни таҳлил этиш лозим.

REFERENCES

1. Бабанский О.Е. Проблемное обучение: обоснование и реализация. // Наука и школа.- Москва, 2000. - №1 - С.19-25.
2. Закинов Э.И. Педагогические основы организации самостоятельной работы учащихся 6 - 8 классов: Дис. ... канд. пед. наук - Т.: 2001. - 155 с.

3. Щукина М.А. Мотивация саморазвития личности/ Создание мотивирующеи? образовательнои? среды / под ред. Е.Э. Кригер. Орехово-Зуево, 2019. С. 123-134.
4. Нишонова З. Мустакил фикр ривожланганлигининг психологик мезонлари // Халк таълими. - Тошкет, 2001.- №1.- Б. 38 - 40.
5. Турдиев Н.Ш., Асадов Ю.М., Акбарова С.Н., Темиров Д.Ш. Умумий ўрта таълим тизимида талабаларнинг компетенцияларини шакллантиришга йўналтирилган таълим технологиялари. Т.Н.Қори Ниёзий номидаги Ўзбекистон педагогика фанлари илмий-тадкикот институти, Т.: 2015.-160 б.
6. Якиманская, И.С. Компетентностный подход в образовании: проблемы и пути модернизации/ С.С. Чернова. - Новосибирск: СИБПРИНТ, 2013.- 159с.
7. Филатова, Л.О. Компетентностный подход к построению содержания обучения как фактор развития преемственности школьного и вузовского образования/ Л.О. Филатова //Дополнительное образование. - 2005. - №7.- С. 9-11.
8. Юнусова Ш. Талабаларнинг мустақил ўқув фаолиятини шакллантириш // Халк таълими. - Тошкент, 1997. - №5. - Б. 53 - 55.

ТОШКЕНТ ШАҲРИНИНГ ТРАНСПОРТ ТИЗИМИНИ ЯНАДА РИВОЖЛАНТИРИШГА ДОИР ҚЎШИМЧА ЧОРА-ТАДБИРЛАРИ

Эргашев Санжар Эркин ўғли
Тошкент Архитектура Қурилиш Институти (ТАҚИ) 1-босқич магистранти, Тошкент, Ўзбекистон
Илмий раҳбар - а.ф.н., доцент М.С.Усманов

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994855

Аннотация. *Шаҳарларни лойиҳалаш ва уларни реконструкция қилиш жараёни турар жой ҳудуди, саноат ҳудуди ва аҳолининг асосий серқатнов жойлари ўртасида энг қулай транспорт алоқаларини яратиш билан бевосита боғлиқ.*

Калит сўзлар: *транспорт тизими, тадбирлар, йўл ҳаракати хавфсизлиги.*

Шаҳарнинг транспорт тизимини тўғри лойиҳалаш, унинг магистрал кўча ва йўлларини, жамоат транспортини жойлаштириш шаҳарнинг бош тархини ишлаб чиқиш жараёнида бир қанча режавий, композицион, транспорт ва иқтисодий кўрсаткичлар ҳамда шаҳарнинг аҳоли жойлашиш тизимида тутган ўрнига кўра лойиҳаланади.

Аҳоли яшаш жойидан ишлаш жойигача ва асосий серқатнов бўлган (шаҳар маркази, вокзаллар, парклар ва ҳоказо) ҳудудларигача бўлган масофани босиб ўтишда энг кам вақт сарф этишини таъминлайдиган транспорт тармоғини лойиҳалаш шаҳарсозликда энг муҳим масалалардан биридир. Бунда тармоқнинг техник-иқтисодий кўрсаткичлари, ҳаракат хавфсизлиги шартлари, транспорт ва пиёдалар ҳаракатининг қулайлиги ҳисобга олиниши лозим [3].

Тошкент шаҳри ҳудудининг кенгайиши, урбанизация жараёнлари, транспорт ойимининг кўпайиши ҳам шаҳар учун бир қатор ноқулайликларни юзага келтирмоқда.

Тошкент шаҳар транспорт тизимида бир қатор муаммоларни учратамиз. Улар қуйидагилардан иборат:

- мавжуд ер усти жамоат транспорти ҳаракат таркиби эскирганлиги йўловчи ташиш хизматларига бўлган талабнинг тўлиқ қондирилишига салбий таъсир кўрсатмоқда;
- кўча ва чорраҳаларда жамоат транспорти ҳаракатига устуворлик берилмаганлиги, ҳаракат таркибининг етишмовчилиги ва унинг техник носозликлар сабаб туриб қолиши натижасида йўловчиларнинг автобусларни кутиб туриш вақти 25 — 30 дақиқани ташкил этмоқда;
- жамоат транспорти турлари ва йўналишларини боғловчи транспорт-ўтиш боғламалари етарли даражада ривожланмаган;
- автобус оралиқ бекатлари инфратузилмаси хавфсизлик, қулайлик ва шаҳарсозлик нормаларига жавоб бермайди;
- автомобил йўл бўйи тўхташ жойларининг ҳозирги кундаги бетартиб ҳолати тирбандликларни юзага келтириб, транспортнинг ўртача ҳаракатланиш тезлигининг пасайишига олиб келмоқда;
- йўналишсиз такси фаолияти қонунчилик билан етарли даражада тартибга солинмаган;
- Тошкент метрополитени ҳаракат таркибининг эскирганлиги натижасида турли хил технологик ҳолатлар содир бўлишига олиб келмоқда;

- жамоат транспорти корхоналари фаолиятини молиялаштириш ишлари бугунги кун талабларига жавоб бермайди;
- йўл ҳаракатини ташкил этиш тизимининг мукаммал эмаслиги сабабли йўллар ва чорраҳаларда транспорт оқими тўғри тақсимланмаган ҳамда тирбандликлар даражаси юқори, йўл-транспорт ҳодисалари сони ортиб бормоқда.

Юртимизда Тошкент шаҳар жамоат транспорти тизимини ривожлантириш бўйича концепция илгари сурилмоқда. Ушбу концепция 2025 йил муддатигача пойтахт аҳолиси ва меҳмонларининг сифатли, оммабоп ва хавфсиз транспорт хизматларига ўсиб бораётган эҳтиёжларини қондириш ҳамда йўловчиларга қулай ва хавфсиз ҳаракатланиш муҳитини яратиш учун жамоат транспорт тизимини комплекс ривожлантиришнинг мақсад, вазифалар ва устувор йўналишларини белгилайди [1-3].

1-расм. Кўча-йўл тизимида транспорт ҳаракати тармоғини лойиҳалашдаги ечимлар.

Тошкент шаҳар жамоат транспорти тизимини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари этиб қуйидагиларни келтириш мумкин:

- ✓ жамоат транспорти тизимини унинг барча турларини узвий боғлаган ҳолда комплекс ривожлантириш, аҳолининг жамоат транспортидан фойдаланиш даражасини камида икки баробарга ошириш;
- ✓ жамоат транспорти инфратузилмасини ривожлантириш, метрополитен тармоғини кенгайтириш, замонавий транспорт - ўтиш боғламаларини ҳамда намунавий лойиҳалар асосида автобус бекатларини ташкил этиш, жамоат транспорти ҳаракатига устуворлик бериш учун чорраҳа ва кўчаларни қайта лойиҳалаштириш;
- ✓ ташувчиларни молиялаштириш тизими ва тариф сиёсатини такомиллаштириш орқали соҳа корхоналарини молиявий соғломлаштириш ҳамда хусусий сектор улушини икки баробарга ошириш;
- ✓ велосипед ва бошқа транспорт турларини ривожлантириш, жумладан, пиёдалар ва велотранспорт учун қулай ҳаракатланиш йўлакларини, велосипедларни ижарага бериш ва улар учун махсус турар жойларни ташкил этиш;
- ✓ рақамли технологиялар ва инновацион ёндашувларни кенг қўллаган ҳолда транспорт воситалари ҳаракатини бошқаришнинг интеллектуал (“ақлли чорраҳа”, “ақлли

автобус” ва “ақлли бекат”) тизимларини жорий этиш ҳамда йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш;

✓ жамоат транспорти ҳаракат таркибини замонавий, экологик тоза автобуслар, жумладан электробуслар билан янгилашдан иборат.

Тошкент шаҳар жамоат транспорти тизимини 2025 йилгача ривожлантиришнинг мақсадли кўрсаткичларига мувофиқ:

➢ йўловчи ташишлар умумий ҳажмида жамоат транспортининг улушини ҳозирги 21 фоиздан 43 фоизга ошириш;

➢ жамоат транспортида кунлик йўловчи ташиш ҳажмини камида икки баробарга ошириш;

➢ жамоат транспортининг ҳаракатланиш ўртача оралиқ интервалини 2 баробарга камайтириш;

➢ жамоат транспортининг янги тармоғи асосида 159 та автобус йўналишларини, жумладан 11 та магистрал, 14 та ҳалқа, 92 та боғловчи ва 42 та етказиб берувчи йўналишларни босқичма-босқич жорий этиш;

➢ бир транспорт туридан бошқа транспорт турига қулай ва тезкор ўтиш учун 16 та замонавий транспорт-ўтиш боғламаларини ташкил этиш;

➢ намунавий лойиҳа асосида 1160 та автобус бекатларини реконструкция қилиш лойиҳа таклифлари ишланмоқда.

Шаҳарда 4 мингдан ортиқ кўча мавжуд бўлиб, уларнинг узунлиги 5 900 км, шундан автомагистраллар — 462 км, асосий кўчалар — 445 км, шоҳ кўчалар — 464 км, ҳалқа кўчалар 1 481 км, ишлаб чиқариш ҳудудларидаги кўчалар — 145 км ва маҳаллий аҳамиятдаги кўчалар — 2 896 километрни ташкил этмоқда.

Шаҳарда автомобил транспорти воситалари сони 638 840 тани ташкил этиб, ҳудудлардан кунига ўртача 150 мингдан ортиқ автотранспорт воситалари кириб-чиқмоқда [4].

2-расм. Кўча-йўл тизимида мураккаб транспорт ҳаракати тармоғини лойиҳалашдаги ечимлар.

550 та светофор ва 40 мингта йўл белгилари мавжуд бўлиб, улар ёрдамида транспорт ва пиёдалар ҳаракати тартибга солинади. 115 та светофор ягона рақамлаштирилган марказ томонидан бошқарилмоқда.

Концепциянинг асосий мақсади аҳолининг жамоат транспортидан фойдаланиш даражасини камида икки баробарга ошириш, йўловчиларга қулай ва хавфсиз ҳаракатланиш муҳитини яратиш ҳамда транспортнинг атроф-муҳитга салбий таъсирини камайтириш орқали шаҳарда экологик ҳолатни яхшилашдан иборат *(2-расм)*.

Шаҳар йўловчи транспорти йўналишларининг янгиланган тизимини яратишда жамоат транспортида тўрт турдаги янги йўналишлар (магистрал, ҳалқа, боғловчи ва етказиб берувчи) тармоғи босқичма-босқич жорий этилади.

Магистрал йўналишлар — шаҳарнинг чекка ҳудудларини марказ билан боғловчи ва йўловчилар манзилларига тез вақт оралиғида етиб олишларини таъминловчи йўналишлар. Бундай йўналишлар йўловчилар оқими катта бўлган йўналишларда ташкил этилиб, уларда йўловчилар амалдаги автобус йўналишларига нисбатан 10 — 15 дақиқа тезроқ вақтда манзилларига етиб олишлари мумкин.

Магистрал йўналишлар ташкил этилиши билан Тошкент шаҳрининг барча туманлари пойтахт маркази билан 11 та асосий йўналиш ёрдамида узвий равишда боғланади. Магистрал йўналишлар учун ҳаракат таркибининг юқори тезликда ҳаракатланишини таъминлаш учун алоҳида йўлаклар ташкил этилиши лозим.

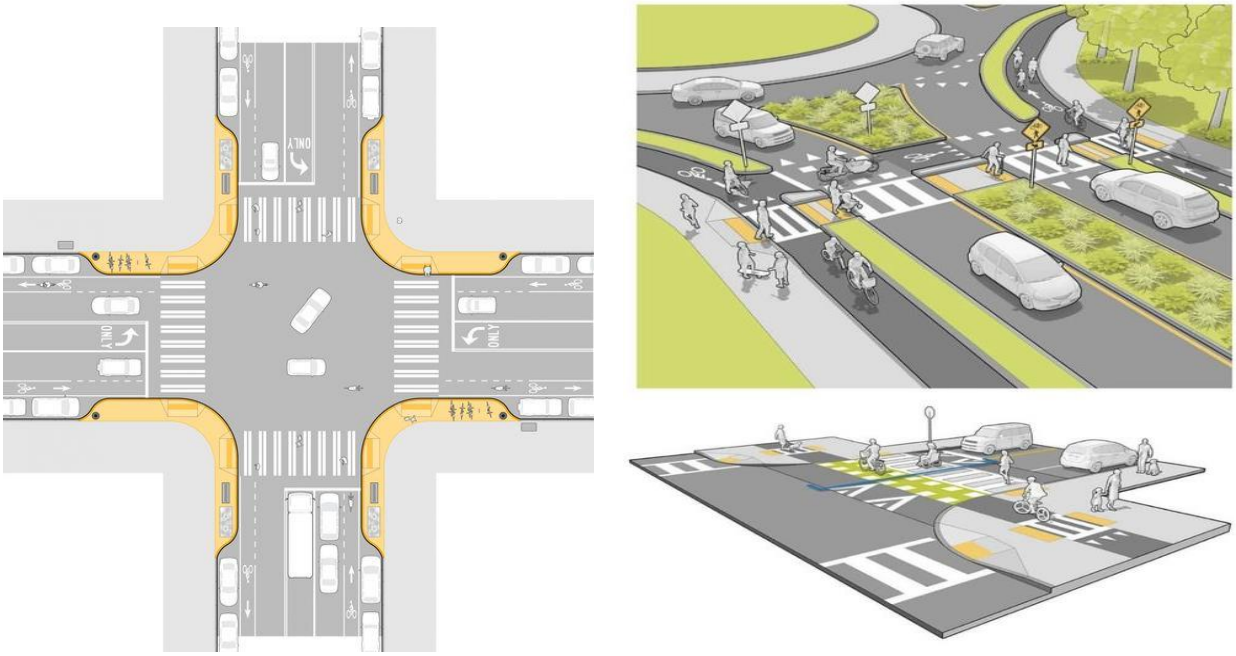
Ҳалқа йўналишлар — ҳаракати ҳалқа йўли бўйлаб ташкил этилган йўналиш бўлиб, йўловчиларга ҳалқа йўналиши бўйича жойлашган ҳудуд ва бекатларгача етиб олиш имкониятини беради.

Ҳалқа йўналишлар ташкил этилиши билан Тошкент ҳалқа йўлларини ва туманларини 14 та автобус йўналиши орқали узвий боғлаш режалаштирилган. Ҳалқа йўналишлар учун ҳаракат таркибининг юқори тезликда ҳаракатланишини таъминлаш учун алоҳида йўлаклар ташкил этилиши мумкин.

Боғловчи йўналишлар — магистрал йўналишлар ва метро бекатларини, туманда жойлашган тураржой мавзелари, ижтимоий объектлар, аэропорт, темир йўл ва автовокзаллар, бозорларни бир-бири билан узвий боғлайдиган йўналишлар. Бундай йўналишлар 92 та йўналишдан иборат бўлади.

Етказиб берувчи йўналишлар — ёрдамчи йўналиш сифатида, аҳолини бошқа автобус йўналишларига, метро бекатларига, транспорт-ўтиш боғламаларига ва ижтимоий объектларга қисқа вақтда етказиб боради. Бундай йўналишлар 42 та йўналишдан иборат бўлади.

Янги йўналишлар тармоғининг жорий этилиши жамоат транспорти турларини ўзаро боғлаш орқали ташувлар самарадорлигини ошириш, йўловчиларнинг манзилларига қулай ва тез етиб бориши натижасида шахсий транспорт воситасига нисбатан жамоат транспортидан фойдаланиш даражаси оширилади [2].

3-расм. Кўча-йўл тизимида мураккаб транспорт ҳаракати тармоғини лойиҳалашдаги ечимлардан лавҳалар.

Жамоат транспорти ҳаракат таркибини замонавий транспорт турлари билан янгилашда харид қилинадиган автобусларнинг табиий газ ёки электр қувватида ишлайдиган двигателлар билан жиҳозланганлиги, ногиронлиги бўлган шахсларни ташишга мўлжалланганлиги, кондиционер, автобус салонида бекатларни ва йўналишларни кўрсатиб турувчи ёзма ҳамда овозли эълон қилиб борадиган электрон таблолар, хавфсизликни таъминлаш мақсадида видеокузатув камералари, йўлкира ҳақини автоматлаштирилган тўлов тизими ёрдамида тўлаш учун валидаторлар ва бошқа қулайликлар билан жиҳозланганлиги инобатга олиниши лозим.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 02.02.2022 йилдаги ПҚ-111 сонли қарори.
2. ШНҚ 2.05.02-07. Автомобильные дороги. Тошкент-2008.
3. Исамухамедова Д.У., Исмаилов А.Т., Хотамов А.Т. “Инженерлик ободонлаштириш ва транспорт”. Тошкент. ТАКИ, 2009.
4. https://lex.uz/docs/5847479

RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA TA’LIM SIFATINI OSHIRISH MEXANIZMLARI

Xodjaniyazov Sardor Umarovich
Pedagogika fanlari doktori, dots., Urganch davlat universiteti

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994871

Annotatsiya*: Ushbu maqolada oliy ta’lim muassasalari faoliyatini takomillashtirishda raqamlashtirish jarayonining ta’siri va asosiy tashkiliy-pedagogik omillari tahlil qilingan.*

Kalit so‘zlari*: oliy ta’lim, raqamlashtirish, ta’lim jarayoni, boshqarish tamoiyllari, texnologiya, zamonaviy pedagogika, omil, vosita, ta’lim sifati.*

Hozirgi zamonaviy bosqichda pedagogik dolzarb vazifalarga fan, texnika, ilg’or texnologiyalar yutuqlaridan foydalanish asosida shaxsni tarbiyalash, o’qitish va rivojlantirish maqsadlari, mazmuni, metodlari, vositalari va tashkiliy shakllarini ilmiy ta’minlash kiradi. Kadrlar tayyorlash sohasidagi davlat siyosati uzluksiz ta’lim tizimini orqali har tomonlama rivojlangan shaxs - fuqaroning tashkil topishni ko’zda tutadi. U ushbu ta’lim tizimida va kadrlar tayyorlashda ta’lim xizmatlarining istemolchisi, buyurtmachisi sifatida va huddi shunday ishlab chiqaruvchi sifatida ishtirok etadi. Ta’lim sifatini oshirish, fan va texnologiyaning eng so’ngi yutuqlarini amaliyotga joriy etish asosida ijodkor, kasb-hunarli, ijodiy va mustaqil fikr yurita oladigan, tashabbuskor va tadbirkor, o’z javobgarligini his etadigan yoshlarni tayyorlash kabi muhim vazifalarni amalga oshirish nazarda tutiladi. Bu o’z navbatida ta’lim jarayonida zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanishni taqozo etadi. Ularni qo’llash, avvalo, pedagogik munosabatlarni insonparvarlashtirishni talab etadi. Chunki, uni amalga oshirmay turib qo’llangan har qanday texnologiya kutilgan natijani bermaydi. Bugun kunda o’qitishning an’anaviy ko’rinishidan farq qiladigan zamonaviy texnologiyalarni qo’llash, o’qitish jarayonini yagona shaklga keltirish va yuqori samaradorlikka erishishga imkoniyat yaratadi. Shu bois ham ilmiy-texnika taraqqiyotining jadal sur’atlarda rivojlanayotgan hozirgi davrda o’qitishning an’anaviy texologiyalari talaba shaxsiga yo’naltirilgan ilg’or texnologiyalar bilan almashtirilmoqda. Bundan ko’zlangan maqsad har tomonlama yetuk, jahon standartlari darajasi talablariga javob bera oladigan kadrlar tayyorlashdir. Ta’lim sifatining oshib borishi o’quv mashg’uloti jarayonida foydalanilayotgan zamonaviy pedagogik texnologiyalarni turli yo’nalish va maqsadlarda qo’llanilayotganligiga bog’liq. Pedagogik texnologiyaning asosiy maqsadi - pirovard natijaga erishish yo’llarini ketma-ket aniqlash, natijada unga erishishdan iborat. Bu texnologiya pedagogik loyihalashtirish, ta’lim jarayonini tashkil qilish va albatta ta’lim oluvchi hamda pedagog uchun qulay shart-sharoit yaratish orqali hamkorlikda ishlashdir . Uning asosiylaridan biri, bu shaxsga yo’naltirilgan texnologiyadir. Mazkur texnologiya ta’lim oluvchi qobiliyati va tajribasini yuzaga chiqarishga imkon beradi, uni loyihalashtirishda ularning individual va yosh xususiyatlari, tayyorgarlik darajasi hisobga olinadi, u ta’lim oluvchi shaxsidagi mustaqillik, tashabbuskorlik, javobgarlikni his etish, tanqidiy fikrlash kabi sifatlarini tarbiyalaydi. Bunda ularning o’z-o’zini rivojlantirish, mustaqil o’qish, o’zligini namoyon etish, o’z amaliy faoliyatida sinab ko’rish, yangi g’oya va fikrlarni bildirish, mavjud muammolarni bartaraf etish uchun erkinlik berish, ta’lim oluvchining ijodiy, tanqidiy fikrlashini rivojlantirish uchun sharoit yaratiladi . Shuni alohida ta’kidlash lozimki, bugunki kunda texnologiyalar shunchalik ko’pki, ulardan foydalanishda pedagoglarimiz turli qiyinchiliklarga uchramoqda hamda chalkashliklarga yo’l qo’yishmoqda. Aslida mavjud barcha texnologiyalar asosida

muammoli vaziyat va holatlarni yechish masalalari yotibdi. Masalan, ayni bir mavzuni talabaga yetkazish va singdirishning o’zi bu muammodir. Shuning uchun ham bugungi kunda eng maqbul texnologiya sifatida muammoli o’qitish texnologiyasidan o’quv mashg’ulotlarida foydalanish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Loyihalashni, modullarga ajratishni mazkur texnologiya ichida amalga oshirish mumkin. Umuman olganda muammoli o’qitish texnologiyasi bugungi kunda bitiruvchilarimiz uchun talab etilayotgan mustaqillik, ijodkorlik, tashabbuskorlik hamda eng asosiysi tadbirkorlik kabi sifatlarini rivojlantirish va takomillashtirishda muhim hisoblanadi. Mazkur texnologiyadan o’quv mashg’ulotlarini tashkil etishda foydalanish yaxshi natijalar beradi. Bunda pedagog avvalo, muammoli vaziyat yaratadi, muammoli savollar, masalalar va topshiriqlarni ishlab chiqadi. Ta’lim oluvchilar o’z bilim va tajribalariga asoslanib muammoli vaziyatni yechish yo’llarini izlaydi, topadi, umumlashtiradi va oqilona xulosalarni chiqaradi. Bu ularning bilimga qiziqishlarini oshirish bilan birga, ularda fikrlash qobiliyatini ham rivojlantiradi. O’quv mashg’uloti mavzusini mazkur texnologiya yordamida o’tish muammoli tuzilgan ma’ruza uslubi orqali bilim berish davomida mulohaza yuritish, isbotlash, umumlashtirish, tahlil qilish, ta’lim oluvchini faolroq qilish kabilardan foydalanishni ko’zda tutadi. Bu texnologiya ko’proq ijodiy faoliyat ko’nikmalarini rivojlantirish maqsadida qo’llanadi, ularning bilimni chuqur anglashiga, mustaqil egallashiga yordam beradi. Ta’lim oluvchilarni mustaqil fikrlashga o’rgatadi, ijodkorlikni va qiziqishni rivojlantiradi, o’zlashtirilgan bilimlarni puxta bo’lishiga yordam beradi va kasbiy tayyorgarlikni mustahkamlaydi. Muammoli o’qitish mazmunning qiziqarligi jihatlari yangi mazmun, eski bilimga yangicha nigoh, hayot bilan bog’lanishi, ta’lim oluvchi amaliy faoliyati, hozirgi zamon, tarix va kelajak bilan bog’liqligida. Pedagog muammoli masalalarni va butun bir muammoni hal etish uchun axborotni saralaydi. So’ngra, muammoli vaziyatlar o’rtasidagi o’zaro aloqani mukammal o’ylab ko’rib, diqqat-e’tiborni ana shu aloqalarga alohida jalb qilishi zarur. Ushbu mashg’ulotga pedagogni tayyorlashning navbatdagi bosqichi muammoli vaziyatlarni shakllantirish uchun kerak bo’lagan ko’rgazmali qurollarni tanlashdan iborat. So’nggi bosqich esa, ta’lim oluvchilarning mustaqil ishlashi uchun muammoli topshiriq va savollarni ishlab chiqishdan iborat. Ijodiy xarakterdagi topshiriqlarni bajarishda talaba muammoli vaziyatlarni aniqlash, tahlil qilish va mustaqil ravishda qaror qabul qilish ko’nikmalarini egallaydi, ko’rgazmali vositalar tayyorlash, ilmiy tavsifdagi izlanishlarni talab qiladigan masalalarni hal qilish uslublari bilan tanishadi. Bugungi kun ta’lim oluvchidan faol harakat qilishni, mustaqil qaror qabul qilishni, hayotning o’zgarayotgan sharoitlariga tez moslashishni talab qiladi. Buning uchun, ta’lim oluvchi zarur bilimlarni mustaqil egallash va amaliyotda qo’llash; muammolarni yechishga qaratilgan qarashlarni taklif qilish, yangi muammolarni aniqlash va yechish; erkin va mustaqil fikrlash; innovatsion g’oyalar yaratish qobiliyatiga ega bo’lish; o’zining intellektual salohiyati rivojlantirish ustida mustaqil ishlash kabi ko’nikma va malakalarga ega bo’lishi lozim. Ushbu sifatlarga ega ta’lim oluvchilarni tayyorlashda faqat ta’lim mazmuni emas, balki muammoli o’qitishtexnologiyalari ham muhim o’rin egallaydi. Chunki, bu jarayonda pedagog ham, ta’lim oluvchi ham o’zining intellektual, jismoniy, ma’naviy imkoniyatlarini o’quv va amaliy muammolarni yechish uchun doim sinovdan o’tkazadi hamda zarur sifatlarni shakllantirishga olib keladi. Bugungi kunda ta’lim oluvchi maqsadlarini topshiriqlarga aylantirish mashg’ulotni pedagogik texnologiya bo’yicha loyihalashning muhim bosqichi bo’lib hisoblanadi. Chunki, maqsadlar topshiriqlarga muvaffaqiyatli aylantirilgandagina, ularga erishganlikni aniq bilish mumkin bo’ladi. Talaba maqsadlari o’quv materialining muhim tushunchalarini qamrab olishi va

topshiriqlar ham shunga muvofiq tuzilishi kerak. Topshiriqlar talabalar aniq hatti-harakatini anglatuvchi yuqoridagi fe’llarda ifodalanishi darkor. Bunda o’zlashtirishning fikrlash darajalariga muvofiq bo’lgan fe’llardan ko’proq foydalanishga alohida e’tibor berish lozim. Chunki, ular materialni yuqori intellektuallik darajalarida o’zlashtirilishini ta’minlaydi. Har bir topshiriq faqat bir tushuncha yoki qonun-qoidani o’zlashtirilganligini tekshirishi hamda ixcham, tushunarli tarzda bayon qilinishi lozim. Aks holda, bu talaba uchun qo’shimcha qiyinchilik tug’diradi va o’quv motivlarini susaytiradi . Topshiriqlar og’zaki savol-javob, yozma va test shakllarida tuzilishi mumkin. Bir maqsadga turli shakllardagi topshiriqlar tuzish ham samarali bo’ladi. Chunki, bunda ta’lim oluvchilarning muayyan topshiriqni o’zlashtirganligiga oid bilimini xolisona baholash imkoniyati yaratiladi. Og’zaki savol-javob, pedagogning talabalar bilan bevosita muloqati bo’lib, bunda savollarga berilgan javoblar baholanadi.

Bugungi kunda, ta’lim tizimida talaygina kamchilik va muammolar mavjud. Bunday muammolarga yechim topish, ularni bartataf etish uchun quyidgagi takliflarni ilgari suramiz: yuzaki ta’lim berish tizimidan chekinish va ta’lim sifatini nazorat ostiga olishda inson omilini qisqartirib, sohaga zamonaviy texnologiyalardan foydalanishni to’liq amaliyotga joriy etish; ta’lim sifatini xorijiy tajribalar asnosida rivojlantirish, mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanish; Oliy ta’limda nazoratning ilg’or standartlarini shakllantirish va amaliyotga joriy etish; Xorijdagi yetakchi mutaxassislarni O’zbekistondagi ta’lim nazorati jarayonlariga jalb etiishini ta’minlash; Ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspektsiyasining vazifalarini OTM professor-o’qituvchilariga tushuntirish maqsadida soddalashtirilgan qo’llanmalarni ishlab chiqish va tarqatish; ta’lim sifatini oshirish uchun istiqbolli loyixalarni ishlab chiqish va takomillashtirish kerak. Shunday qilib, raqamlashtirish sharoitida zamonaviy ta’lim talablari asosida tashkil etilgan o’quv mashg’uloti bu jarayon sifati oshiradi, ta’lim oluvchilarning bilim, ko’nikma va malakalarini, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi hamda kasbga qiziqishini kuchaytiradi.

REFERENCES

1. Ibragimov, X., and Abdullayeva Sh. "Pedagogika nazariyasi (darslik)." T.: Fan va texnologiya 288 (2008).
2. Ибраимов Х. И. Креативность как одна из характеристик личности будущего педагога //Наука, образование и культура. – 2018. – №. 3 (27). – С. 44-46.
3. Ibragimovich X. I. O ‘ZBEKISTON OLIY TA’LIM TIZIMIDA KREDIT-MODUL TEXNOLOGIYALARINI QO ‘LLASHNING O ‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI //INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL. – 2021. – С. 209-214.
4. Ibragimovich, Ibraimov Kholboy. "Theoretical and methodological basis of quality control and evaluation of education in higher education system." International journal of discourse on innovation, integration and education 1 (2020): 6-15.
5. Maxmutovna T. X. INFLUENCE OF MASS CULTURE ON THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE SPIRITUAL AND MORAL IMAGE OF THE YOUNG GENERATION //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2019. – Т. 7. – №. 12.

6. Mahmutovna T. X. Ways to Form Immunity of Protection from" Public Culture" in Adolescent Students //Kresna Social Science and Humanities Research. – 2022. – T. 3. – C. 115-117.
7. Makhmutovna T. K., Ibragimovna T. I. Specific features of the pedagogical process focused on increasing the social activity of youth //Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR). – 2020. – T. 9. – №. 6. – C. 165-171.
8. Abdullaeva, B. S., Sobirova, M. A., Abduganiev, O. T., & Abdullaev, D. N. (2020). The specifics of modern legal education and upbringing of schoolchildrenin the countries of the post-soviet world. *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems*, *12*(2), 2706-2714.
9. Oglu, Abduganiev Ozod Tursunboy. "Pedagogical Conditions And Mechanisms Of Development Of Social Active Civil Competence In Students." *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education* 12, no. 7 (2021): 433-442.
10. Abduganiyev, O. T. (2022, December). FACTORS AFFECTING THE DEVELOPMENT OF SOCIALLY ACTIVE CITIZENSHIP COMPETENCE IN STUDENTS. In *E Conference Zone* (pp. 10-13).
11. Abduganiev O. Developing Student Civil Competency //Eastern European Scientific Journal. – 2019. – №. 1.
12. Махмудов А. Х., Джураев Р. Х., Ахунжонов А. Т. Дидактический потенциал шахматной игры //Наука и образование сегодня. – 2020. – №. 6-2 (53). – С. 70-71.
13. Махмудов А. Х. ИНТЕНСИФИКАЦИЯ ОБУЧЕНИЯ ПРЕДМЕТА «ШАХМАТЫ» ЧЕРЕЗ РЕШЕНИЯ ШАХМАТНЫХ ЗАДАЧ: 10.53885/ед. 2022.49. 38.098 Махмудов Абдулхалим Хамидович, д. 2 п. н, зам. директора Узбекского научно-исследовательского института педагогических наук им. Кары Ниязи, abdu-hm@ yandex. ru //Научно-практическая конференция. – 2022. – С. 766-768.
14. Джураев Р. Х., Махмудов А. Х., Фефелов В. С. Методология формирования учебно-творческого плана для компетентностной подготовки магистров //Педагогические науки. – 2012. – №. 1. – С. 84-90.
15. Махмудов А. Х., Абдурахмонов З. Б. Таълимда замонавий рақамли технологияларидан фойдаланишнинг ютуқлари ва муаммолари //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. CSPI conference 3. – С. 97-99.

KOMMUNIKATIV SAVODXONLIKNI OSHIRISH – DAVR TALABI

Xalikova Shaxnozaxon Azimjonovna
Andijon davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi, p.f.f.d., (PhD)

https://doi.org/10.5281/zenodo.7994890

Annotatsiya. *Iqtidorli va intellektual salohiyatli yoshlarni tarbiyalash va ularning og‘zaki nutqi hamda yozuv savodxonligini oshirish ona tili ta’limining asosiy maqsadlaridan sanaladi. Mazkur maqolada nutqiy muloqot jarayonida yozma nutqning imkoniyatlaridan to‘g‘ri va samarali foydalanish kerakligi haqida so‘z boradi.*

Kalit so‘zlar: *baholash mezoni, test spetsifikatsiyasi, nutqiy kompetensiya, piktografik yozuv, ideografik yozuv, logografik yozuv, fonografik yozuv.*

So‘nggi yillarda ta’lim tizimida bir qancha islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktabrdagi “O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PF-5850-son Farmoni qabul qilindi va Xalq ta’limi vazirligining 2020-yil 10-apreldagi 102-son buyrug‘i hamda Umumiy o‘rta ta’limning o‘quv dasturi tasdiqlandi. Bu esa rivojlanish yo‘lidagi ijobiy qadamdir. Mazkur o‘quv dasturiga asosan tuzilayotgan adabiyotlarning mohiyatida ham yangicha yondashuv kuzatilmoqda. Unga ko‘ra tinglab tushunish, gapirish, o‘qish va yozishga katta ahamiyatning berilishi yosh avlodning ona tili fanini bevosita faqat nazariy qoidalar qurshovida emas, balki amaliy jihatdan yondashib mustaqil fikrlaydigan, olgan bilimlarini amalga tadbiq eta oladigan, har tomonlama qobiliyatini shakllantira oladigan motivlarni yanada yuksaltirishga xizmat qiladi.

Shu o‘rinda aytish joizki, boshqa fanlardan o‘quvchi bilimini baholash mezoni turli xil tarzda aks etishi mumkin. Masalan, matematika fanida, eng muhimi, berilgan misol yoki masalaning to‘g‘ri yechimini topish, kimyoda esa elementlarning reaksiyasi amalda qanday bo‘lishini bilish bilan yoki ijtimoiy fanlarni olsak, tarix fanida bo‘lib o‘tgan voqeliklarni xotirada saqlab qolish, iqtisod fanida esa inson hayoti faoliyatida ehtiyojlaridan kelib chiqib cheklangan resurslarni tanlay bilish bilan belgilanadi. Biroq bularning barchasini o‘zlashtirishdan avval, dastlabki va eng ko‘p sezgi a’zolari (quloq, ko‘z, og‘iz, qo‘l)ishtirokida amalga oshadigan ona tili fanini puxta egallash doimo asosiy vazifa bo‘lib qolaveradi.

Shuning uchun ham so‘nggi yillarda ona tili va adabiyot fani yuzasidan o‘zlashtirilgan bilimni aniqlashga qaratilgan ona tili va adabiyot fanlaridan milliy test tizimi uchun test spetsifikatsiyasi ham joriy etildi.

Mazkur test spetsifikatsiyasining maqsadi umumta’lim fanlaridan milliy test tizimi doirasida ona tili va adabiyot fanlaridan talabgorlar bilim darajasini aniqlash va sertifikatlash uchun qo‘llaniladigan test variantlari strukturasi va unga qo‘yiladigan talablarni belgilashdan iborat.

Eslatib o‘tamiz, bu kabi baholash mezonlari ilgari Amerika Qo‘shma Shtatlarining bir nechta dasturlari (IREX, IELTS, CEFR, TOEFL, TESOL…) orqali amalga oshirilgan va ijobiy samaraga erishilgan.

O‘zbekistonda ham ta’lim tizimida bu kabi islohotlarning amalga oshirilishi, ta’lim jarayonining shakli hamda mazmunining o‘zgarishi yangicha yondashilib tuzilgan ona tili darsliklarining yaratilishiga sabab bo‘lmoqda.

Nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish bo‘yicha umumiy o‘rta ta’limning Ona tili fani o‘quv dasturida quyidagi talablar qo‘yilgan: Nutqiy kompetensiya **(og‘zaki nutq, yozma nutq, anglash (o‘qish va tushunish, tinglab tushunish)**

Yuqoridagilardan e’tiborimizni yozma nutqqa qaratar ekanmiz, dastlab yozuv haqida qisqacha to‘xtalamiz. Tarixan juda ko‘p bosqichlarni bosib o‘tgan bu yozuv hozirgi fonografik bosqichga kelgunga qadar buyumli, piktografik, ideografik, logografik kabi bir qancha bosqichlarni ortda qoldirdi. O‘z davrida ma’lum axborot tashish kuchiga ega bo‘lgan bu yozuv bosqichlari insonlar bir-birlarini tushunishida murakkab vaziyatlarni keltirishi (piktografik – rasmli: birinchidan, hammaning rasm chizishga qobiliyati yo‘qligi; ikkinchidan, mohir rassom tomonidan chizilganda ham hammaning birdek tushuna olish qobiliyati yo‘qligi; uchinchidan, shunday mavhum tushunchalar borki, ularni suratlarda aks ettirishning iloji yo‘qligi); kishilar dunyoqarashi, tushunchalaridagi harxillik (ideografik – g‘oyalar bo‘yicha bo‘lib, unda qarashlar nisbiyligi); yodda tutishning imkonsizligi (logografik – har bir so‘zga bir belgining paydo bo‘lishi, Xitoy iyerogliflaridek) kabi ko‘plab qiyinchiliklar tug‘dira boshladi. Nihoyat, ilk bor Qadimgi Finikiyada paydo bo‘lgan fonografik yozuv esa tovushlarga asoslanib yozilishi bilan farqlanib turardi. Undagi afzallik esa inson og‘zidan chiqayotgan sanoqli tovushlarning yozuvda muayyan harflariga egaligida edi. Bunday qisqa (o‘zbek tilida bor-yo‘g‘i 30ta tovush) hajmdan cheksizlik yaratilishi xuddi matematik 0 dan 9 gacha bo‘lgan raqamlardan cheksiz sonlar yaratish imkoniyati mavjudligi kabi qulay.

Yozma nutq (yozish): turli ko‘rinishda berilgan materiallar asosida o‘z fikr va hissiyotlarini to‘g‘ri, izchil ifodalash, shuningdek, turli mazmundagi 16-18ta gapdan iborat matn yoza olish; ma’lum narsa yoki hodisa haqida ma’lumot yetkazish maqsadida ma’lumot va ijodiy-tavsifiy xarakterdagi matn yarata olish, bunda dalillardan foydalana olish; matnning izchilligini va samarasini oshirish uchun so‘zlar, grammatik qoidalar va strukturalarni to‘g‘ri qo‘llash; o‘z yozma nutqining ta’sirchanligini oshirish maqsadida badiiy va ritorik vositalarni qo‘llay olish; husnixat, tinish belgilari va imlo qoidalariga amal qilgan holda 140-160 ta so‘zdan iborat diktant yoza olish; grammatik, punktuatsion va imlo qoidalariga rioya qilish; ish qog‘ozlari (e’lon, tabriknoma, taklifnoma, tushuntirish xati, tarjimayi hol, ariza, tavsifnoma, tavsiyanoma, tilxat, bayonnoma va hisobot)ni to‘g‘ri yoza olish.

Bugungi kunda o‘quvchilarning muloqot vositasi sifatida yozma nutqdan to‘g‘ri va unumli foydalanishi, o‘z fikrini savodli bayon etishi nafaqat ona tili darslarining, balki har bir fan o‘zlashtirilishining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Yozma nutq fikrlarimizni ifodalab berishning eng yaxshi vositasidir. Yozma nutqda fikrning mazmuni va shaklidagi ayrim kamchiliklar ochiq ko‘rinib qoladi va fikrning o‘zi mazmun va shakl jihatidan eng ravshan, aniq qilinib ifodalanadi. Shuning uchun ham biz aqliy ish bilan shug‘ullanayotganimizda, biror masalani hal qilayotganimizda yoki tayyor bilimlarni o‘zlashtirayotganimizda ish natijasini yoki olgan bilimimizni ko‘pincha, xatga yozib qo‘yamiz, ba’zan esa bir necha marta ko‘chirib yozamiz. Shu sababli, har xil yozma ishlar – hikoya qilib yozib berish, insho yozish, konspekt olish – tafakkurning o‘sishi uchun katta ahamiyatga egadir. Shu bilan birgalikda, yozma nutqni egallash kishining og‘zaki nutqini takomillashtirishga ham yordam beradi, natijada og‘zaki nutq o‘zining lug‘at tarkib jihatidan boyroq bo‘lib qoladi, grammatika jihatidan to‘g‘riroq ifodalanadigan bo‘ladi, ancha muntazam va sistemaga tushgan nutqqa aylanadi. Mana shuning o‘zi og‘zaki nutq bilan yozma nutq hamisha bir-biri bilan bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi.

Aytaylik, yozma nutqda biroz muddat bor – og‘zaki nutqda qisqa fursat bor. Shuning uchun o‘quvchilarga biror mavzuda tezkorlik bilan matn tuzishdan ko‘ra, imtihonlarni og‘zaki tartibda topshirishdan ko‘ra yozma tarzda atroflicha o‘ylab yozish osondek tuyuladi. Shuning uchun ham ifodalar boyroq, jumlalar teranroq bo‘ladi.

Yana yozma nutqda qayta tahrirlash imkoniyati mavjud. Bu esa topshiriqda yo‘l qo‘ygan kamchiliklariga tuzatish kirita olishi mumkin degani. Bu borada o‘quvchilar tuzatishning turli (qavsga olish, shtrixlash, chizib tashlash, yirtib tashlash kabi) usullarini qo‘llay olishadi. Og‘zaki nutqda esa bularning iloji yo‘q. Ya’ni, aytilgan so‘z – otilgan o‘q.

Biroq shunda ham yozma nutqqa qobiliyati bo‘lmagan o‘quvchilar topiladi. Ular jumlalarni yozishda orfografik, stilistik va punktuatsion xatolarga yo‘l qo‘yadi. Natijada ularning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari va fanlarni bilish darajasi susayadi. Shuning uchun nafaqat maktabda, oilada ham o‘quvchi shaxsining yozma savodxonligi jiddiy nazorat ostiga olinishi kerak.

Yozma tushunish – yozma ravishda taqdim etilgan axborot va g‘oyalarni tinglash va tushunish qobiliyati.

Yozma bayon qilish – axborot va g‘oyalarni yozma ravishda tavsiflash qobiliyati.

Idrok tezligi – harflar, sonlar, obyektlar, rasmlar va boshqa namunalar jamlanmasi o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlarni tez va aniq solishtirish qobiliyati.

O‘quvchilarda yuqoridagi kabi qobiliyatlar shakllanishi uchun o‘qituvchi har bir darsga tayyorlanayotganda, dars materialidagi ma’nosi va yozilishi qiyin bo‘lgan so‘zlarni aniqlab, belgilab olib, temani tushuntirish, unga doir o‘quvchilar bilimini mustahkamlash jarayonida o‘rni bilan bu so‘zlarni doskaga yozib, uning ma’nosini izohlashi, o‘quvchilarga ayttirib ko‘rishi, lug‘at daftariga yozib olishni ta’kidlashi lozim. Shunga ko‘ra o‘quvchilarni hamma darslarda zarur o‘quv qurollari bilan birga, lug‘at daftarini ham tayyorlab parta ustiga olib qo‘yishga va ko‘rsatilgan so‘zlarni yozib olishga odatlantirish lozim.

Ayniqsa, hozirgi media dunyoni egallayotgan bir paytda undan to‘g‘ri foydalanmaslik, bexato yozishni bilmaslik eng katta muammodir. Avvalo, mediateka tushunchasiga izoh bersak. Elektron manbalardan biri – Vikipediyada ko‘rsatilishicha, “mediateka” tushunchasi inglizcha “media” (“tarqatuvchi”, “tashuvchi”) hamda yunoncha “θήκη” “saqlash joyi” atamalarining birikmasidan hosil qilingan bo‘lib, mazmunan bosma manbalar (me’yoriy hujjatlar, dasturlar (fan, mualliflik va ishchi dasturlar), ish rejalari, darsliklar, o‘quv va metodik qo‘llanmalar, metodik tavsiyanoma va ko‘rsatmalar, ma’lumotnomalar, lug‘atlar, ensiklopediyalar, atlaslar, didaktik ishlanmalar, o‘quv-metodik majmualar, ish daftarlari, videofilmlar, audio yozuvlar, kompyuter taqdimotlari, davriy nashrlar (gazeta, jurnal va byulletenlar)dan tarkib topgan fond (jamg‘arma), shuningdek, mazkur fondni tashkil etish va ulardan foydalanishning texnik ta’minoti (kompyuter, videokamera, magnitafon, videomagnitafon, ovoz kuchaytirgich, video hamda audio kassetalar, flesh kartalar, qattiq disklar, proyektor va b.).

Shu o‘rinda mashhur metodist olim Yu.A.Podberezskayaning qarashlariga ham asoslandik. Muloqot qilish, albatta, nutq madaniyati bilan bog‘liq jarayondir. Nutqi rivojlangan shaxs ko‘ngildagidek muloqot qilishni uddalay oladi, gapda so‘zlarni o‘rinli qo‘llay oladi; muloqot me’yorlariga amal qiladi. Shuning uchun ham bu haqda Yu.A.Podberezskaya shunday deydi: “Nutq madaniyati bu – so‘zlarni ularning leksik ma’nosiga mos, leksik muvofiqligi, dolzarbligi, ta’sirchanligini anglagan holda tanlash demakdir, leksik me’yor esa – bu so‘zlarni qo‘llash qoidalari va so‘zlarning boshqa so‘zlar bilan muvofiqligi. Bunday umumiy ta’rif alohida

olingan xususiy holatlarni nazarda tutadi, ya’ni me’yor jihatdan so‘zlarni to‘g‘ri qo‘llash – bu: 1) so‘zlarni me’yordan chiqmagan holatda o‘sha ma’nolarida qo‘llash; 2) so‘zlarning sinonimik munosabatlarini hisobga olish, sinonimlarning aralashib ketishiga yo‘l qo‘ymaslik; 3) so‘zlarning omonimik munosabatlarini hisobga olish; 4) so‘zlarni qo‘llashda omonimlar va paronimlarni farqlash; 5) qo‘llanishish doirasi cheklangan so‘zlarning ishlatilishini aniq bilish (eskirgan so‘zlar, o‘zlashma so‘zlar, kasb-hunarga oid so‘zlar, dialektizmlar, oddiy so‘zlar, neologizmlar, jargonizmlar, argolar); 6) so‘zlarni ortiqcha ishlatishga yo‘l qo‘ymaslik (tavtologiya, pleonazm, parazit so‘zlar) va fikrni noto‘liq ifodalamaslik; 7) frazeologizmlarni to‘g‘ri qo‘llash”.

Ayni paytda, nazarimizda, savodsizlik masalasini ham 2 turga ajratish mumkin bo‘lib qoldi, ya’ni tabiiy savodsizlik (nazariy qoidalarni bilmaslik oqibatida avtomatik xato sodir etish); sun’iy savodsizlik (telefon yozishmalarida **sh** ni **w**; **ch** ni **4**; **o‘** ni **6** tarzida “buzib” yozish). Yozuvning ham yuqorida keltirganimizdek, o‘z tarixi mavjudligini va milliy qadriyatlarimiz safida tura olishini inobatga olib shuni aytish mumkinki, biz o‘rta avlod vakillari kelajak avlodga tilimizni, undagi yozuv qonuniyatlarini asl holida bexato yetkazish umuminsoniy burchlarimizdandir.

Muloqot kompetensiyalarini rivojlantirishda ko‘rsatilgan talablarni belgilash maqsadli bo‘ladi. Chunki yoshlarda ijodiy tafakkurni rivojlantirish omillarini, kommunikatsiyani amalga oshirishda nutqiy muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish, uni amalga oshirish usul va yo‘llarini hamda muloqot maqsadiga mos keladigan ifodani topa bilish, tilni o‘rgatishda o‘quvchi shaxsini rivojlantirish hamda nutq madaniyati, muloqot madaniyatini tashkil etishda so‘zlarning ularning leksik ma’nosiga mos ekanligini aniqlash kabilar davlat ta’lim standartiga qo‘yilgan asosiy talablardan sanaladi.

Demak, ona tili darslarida yozma savodxonlikka jiddiy e’tibor berish nafaqat o‘quvchilarning ta’lim jarayonida, balki ijtimoiy hayotda ham katta ahamiyatga egadir.

REFERENCES

1. Акбарова С.Н. Кимё фани мутахассислиги доирасида талаб қилинувчи қобилият турлари ва уларни аниқлаш методлари // Мактаб ва ҳаёт. – Тошкент, 2020. – № 2. 9-10-б.
2. Ivanov P.I., Zufarova M.E. Umumiy psixologiya. – Toshkent, “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti, 2018. 248-b.
3. Мадалиев Б. Она тили дарсларининг самарадорлигини ошириш. – Тошкент: Ўқитувчи, 1969. 13-b.
4. Подберезская Ю. А. Лексические нормы в методике преподавания культуры русской речи студентам-иностранцам // Lingua mobilis – № 4 (37) – 2012. – С.158-161.
5. Рустамова Н.Р. Умумтаълим мактаблари бошланғич ва юқори синф ўқувчилари медиамаданиятини шакллантиришнинг муҳим йўналишлари // Мактаб ва ҳаёт, 2017. – № 3. 25-б.
6. Умумий ўрта таълимнинг ДТС ва ўқув дастури. – Тошкент, 2017. 33-34-б.

ТЕХНОЛОГИИ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ МАТЕМАТИКИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Эгамбердиев С.С.
Докторант 1-го курса НИИ педагогических наук им. Т. Н. Кары Ниязи
https://doi.org/10.5281/zenodo.7994997

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические основы использования современных средств ИКТ, и обосновывается роль интерактивных методов в процессе изучения математики. Предлагаются основные направления развития интерактивных методов в процессе обучения математики.

Ключевые слова: интерактивные методы, информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), интеграция ИКТ в процесс обучения, и личностно-ориентированная технология образования.

Мы живем в эпоху информационных технологий, где интернет и социальные сети - данность нашего времени. Математика же является одним из основополагающих предметов. Роль математики в современной системе образования является бесспорно внушительной. Математика является не только мощным средством решения прикладных и профессиональных задач, но также и элементом общей культуры. Следовательно, математическое образование следует рассматривать как важнейшую составляющую в системе средне-специального образования.

Качество же обучения в последнее время в данной дисциплине заметно снизилось. Как следствие происходит спад общего уровня образования не только точных наук, но и социальных и гуманитарных наук. Так как математика является способом мышления и инструментом доказательства.

Актуальным является повышения качества математического образования в школе, академических лицеях и вузе с использованием современных возможностей. Предметом нашей работы является: повышение качества математического образования в академических лицеях.

Изучение математики в настоящее время сопряжено с целым рядом особенностей, если не сказать трудностей развития образования. Как отмечается в ряде статей зарубежом, отмечается даже о кризисе математического образования. Причины его видятся в следующем:

- в изменении приоритетов в обществе и в науке – в настоящее время на фоне резкого падения интереса к науке в целом наблюдается рост приоритета гуманитарных наук;
- в сокращении количества уроков математики в обще-образовательных и средне-специальных учебных заведениях;
- в оторванности содержания математического образования от жизни;
- в малом воздействии на чувства и эмоции учащихся.

Сегодня остается открытым вопрос: «Как же наиболее эффективно использовать потенциальные возможности современных информационных и коммуникационных технологий при обучении школьников, в том числе, при обучении математике?». Поэтому методическая проблема, которую мы обсуждаем, это – «Использование информационно-коммуникационных технологий на уроках математики».

Задачей образования является не только сообщение определенной суммы знаний учащимся, но и развитие у них познавательных интересов, творческого отношения к делу, стремления к самостоятельному «добыванию» и обогащению знаний и умений, применения их в своей практической деятельности. Главный труд наших ребят - это учение, и поэтому очень важно научить их разумно учиться. Общепризнанно, что математика является наиболее трудоемким учебным предметом, требующим от учащихся постоянной, кропотливой и значительной по объему самостоятельной работы, причем, весьма специфичной и разнообразной. Поэтому одной из главных задач учителя математики является формирование и развитие навыков изучения математики, элементов культуры учения и мышления. Чтобы сохранить интерес к предмету и сделать качественным учебно-воспитательный процесс, мы активно используются информационные технологии. Работа с компьютером формирует у учащихся более высокий уровень самообразовательных навыков и умений – анализа и структурирования получаемой информации. При этом следует обратить внимание, что новые средства обучения позволяют органично сочетать информационно – коммуникативные, личностно – ориентированные технологии с методами творческой и поисковой деятельности. Сегодня внедрение компьютерных технологий в учебный процесс является неотъемлемой частью обучения математики. Общепризнанно, что использование компьютерных технологий в образовании неизбежно, поскольку существенно повышается эффективность обучения и качество формирующихся знаний и умений.

Цели и задачи использования ИКТ. Цели использования компьютера на уроках математики следующие: развитие межпредметных связей математики и информатики; формирование компьютерной грамотности; развитие самостоятельной работы учащихся на уроке; реализация индивидуального, личностно-ориентированного подхода.

Наши задачи как учителей математики следующие:

- обеспечить фундаментальную математическую подготовку детей;
- формировать информационную и методическую культуру, творческий стиль деятельности учащихся;
- подготовить учащихся использовать информационные технологии при обучении математики.

Применение ИКТ на уроках математики дает возможность учителю сократить время на изучение материала за счет наглядности и быстроты выполнения работы, проверить знания учащихся в интерактивном режиме, что повышает эффективность обучения, помогает реализовать весь потенциал личности – познавательный, морально-нравственный, творческий, коммуникативный и эстетический, способствует развитию интеллекта, информационной культуры учащихся.

Процесс организации обучения школьников с использованием ИКТ позволяет:

- сделать учебный процесс интересным;
- эффективно решать проблему наглядности обучения математики;
- индивидуализировать процесс обучения математики за счет наличия разноуровневых заданий;
- раскрепостить учеников при ответе на вопросы, в результате чего совершенствуются навыки самоконтроля;
- осуществлять самостоятельную учебно-исследовательскую деятельность

(моделирование, метод проектов, разработка презентаций, публикаций и т.д.), развивая тем самым у учащихся творческую активность.

Возможности компьютера, при использовании адаптированных к нему дополнительных технологий: программных продуктов, Интернета, сетевого и демонстрационного оборудования, составляют материальную базу информационно-коммуникативных технологий.

Поскольку наглядно-образные компоненты мышления играют исключительно важную роль в жизни человека, то использование их в изучении материала с использованием ИКТ повышают эффективность обучения:

— графика и мультипликация помогают ученикам понимать сложные логические математические построения, сознательно и самостоятельно выявлять свойства функций по графику, воображать геометрические фигуры;

— возможности, предоставляемые ученикам, манипулировать (исследовать) различными объектами на экране дисплея, изменять скорость их движения, размер, цвет и т. д. позволяют детям усваивать учебный материал с наиболее полным использованием органом чувств и коммуникативных связей головного мозга.

Компьютер может использоваться на всех этапах процесса обучения: при объяснении нового материала, закреплении, повторении, контроле, при этом для учащегося он выполняет различные функции: учителя, рабочего инструмента, объекта обучения, тренажера и тренера.

Компьютер позволяет усилить мотивацию учения путем активного диалога учащихся с компьютером, разнообразием и красочностью информации, путем ориентации учения на успех (позволяет довести решение любой задачи, опираясь на необходимую помощь), используя игровой фон общения человека с машиной.

В своей практике мы планируем использовать следующие современные образовательные технологии или их элементы.

Личностно-ориентированная технология обучения помогает в создании творческой атмосферы на уроке, а так же создает необходимые условия для развития индивидуальных способностей студентов.

Технология уровневой дифференциации. Дифференциация способствует более прочному и глубокому усвоению знаний, развитию индивидуальных способностей, развитию самостоятельного творческого мышления. Разноуровневые задания облегчают организацию занятия в аудитории, создают условия для продвижения учащихся в учебе в соответствии с их возможностями. Сильные учащиеся утверждаются в своих способностях, слабые получают возможность испытывать учебный успех, повышается уровень мотивации.

Деятельностный и проблемно-поисковый способ обучения. Использование методов, основанных на создании проблемных ситуаций и активной познавательной деятельности учащихся, позволяет нацелить их на поиск и решение сложных вопросов, требующих актуализации знаний. Проблемную ситуацию на уроке мы создаем с помощью активизирующих действий, вопросов, подчеркивающих новизну, важность объекта познания. Проблемные ситуации можно использовать на различных этапах урока: при объяснении, закреплении, контроле.

REFERENCES

1. Митенев Ю.А. Использование информационно-коммуникационных технологий в обучении математике // Среднее профессиональное образование. 2011. № 6. С. 19-20.
2. Умид Якубов “Продолжатели узбекской школы математики” http://uza.uz/ru/society/prodolzhateli-uzbekskoi-shkoly-matematiki-19.01.2010-9127
3. Столяр А. А. Педагогика математики. 1986 г.

PEDAGOGIK KADRLARNING LEKSIK KOMPETENSIYASINI TAKOMILLASHTIRISHDA INTEGRATIV YONDASHUVNING AHAMIYATI

D.I.Normatova
Bosh ilmiy-metodik markaz

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995036

Annotatsiya. *Pedagogik tadqiqotlarda integratsiya “yaxlitlik, tizimlilik, o‘zaro bog‘liqlik, komplekslilik”; “prinsip, jarayon va natija”; “tarqoq qismlarni bir butunga birlashtirish”, “komplekslash va summalash”; “sintezlangan kurslar va fanlararo aloqadorliklar” nuqtai nazaridan tavsiflanadi. Biroq bu xarakteristikalar integrasiyaning pedagogik hodisa sifatidagi o‘ziga xosligini to‘liq aks ettirmaydi.*

Kalit so’zlar: *pedagog, kadr, leksikologiya, kompetensiya, Integrative yondashuv.*

Buning sabablarini A.Danilyuk quyidagilarda deb biladi: 1) integratsiyani idrok qilish cheklanganligi; 2) hodisaning texnologik jihatdan ishlanmaganligi; 3) integratsiyani dialektik, o‘zini o‘zi tashkil qiladigan jarayon sifatida tushunish mavjud emasligi; 4) integratsiya va differensiatsiyaning qarama-qarshi qo‘yilishi. Tadqiqotchi bu hodisalar o‘zaro aloqadorligi dialektikasini ta’kidlaydi: bilim avval boshidan turli o‘quv fanlari bo‘yicha differensiatsiyalangan, aslida bu integratsiya zaruratini keltirib chiqaradi, differensiatsiya integratsiyaning boshlanishidir. Ikkita dialektik tarzda kesishgan hodisani mutlaqo qarama-qarshi qo‘yish to‘g‘ri emas: differensiatsiya aniqlik bilan integratsiyaning boshlang‘ich nuqtasi ekan, demak integratsiya natijasi differensiatsiyaning boshlanishi bo‘lishi lozim.

Pedagogikada integratsiya tavsiga to‘xtalishni joiz deb topdik. Pedagogikada integratsiya bu tushuncha keng ma’noli bo‘lib, uni olimlar turlicha talqin qilishiga qaramasdan, o‘zagi bir ma’noga borib taqaladi. Masalan, N.Ahmedova tadqiqoti davomida pedagogik integratsiya bu-ta’limda natija haqidagi tasavvur integrasiyaning yuqorida ko‘rib chiqilgan tavsiflari, uning ijtimoiy ahamiyati va rivojlantiruvchi salohiyati bilan bog‘liq holda yanada sig‘imli bo‘lishi mumkin deb ta’kidlaydi. Ya’ni, pedagogik jihatdan integratsiya:

didaktik tamoyil – o‘quv jarayonining mazmuni, tashkiliy shakl va usullarini belgilab beruvchi asosiy qoida;

shart-sharoit – ta’lim jarayonini samarali tashkil etishga ko‘maklashuvchi holatlar;

harakatga keltiruvchi kuch – ta’lim jarayonini amalga oshirishga yordam beruvchi omil;

ta’lim rivojlanishi va tarbiya jarayonida majburiy bajarilishi kerak bo‘lgan talab sifatida izohlanadi.

1-jadval

Ta’limda an’anaviy va integrativ yondashuvlarning qiyosiy tavsifi

№	An’anaviy yondashuv	Ta’lim jarayoni elementlari	Integrativ yondashuv
1	Bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan	Maqsad	Kompetensiyalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan
2	Davlat ta’lim standartini amalga oshiradi	Ta’lim sohasi bo‘yicha qo‘yiladigan malaka talablari	Kasbiy-ta’limiy dasturlarni o‘zlashtirishga qaratilgan individual yo‘nalish
3	O‘quv mashg‘ulotlarini	Ta’limni tashkil	Individual, juftlikda, kichik

	guruhiy (jamoaviy) shaklda o‘tkazish	etish shakllari	guruhlarda ishlash
4	O‘qitish jarayonida o‘qituvchi rahbarligi ostida nazariy va amaliy shakllarda tashkil qilish	Ta’limni tashkil qilish jarayonida qo‘llaniladigan texnologiya va metodlar	O‘quv jarayonini shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyalari (Muammoli, modulli, loyiha ta’lim texnologiyalari), ilg‘or ta’lim texnologiya va metodlar
5	Ta’lim beruvchiga yo‘naltirilgan ta’lim tizimida ta’limga, o‘quv dasturlariga, o‘quv mashg‘ulot jarayonlariga qat’iy ravishda ta’lim muassasasi va o‘qituvchi xohishi nuqtai nazaridan yondashiladi	Ta’lim beruvchining faoliyat jarayonidagi o‘rni	“Hamkor”, “maslahatchi”, “vositachi” va yordamchi bo‘lib kreativ yondashiladi
6	Ta’lim oluvchilar faqatgina tinglovchi, qabul qiluvchi, xotirasida saqlovchi sifatida qaralishi	Ta’lim oluvchilarning faoliyat jarayonidagi o‘rni	Ta’lim oluvchilar muammolarga tanqidiy yondashishi, o‘z fikrini ifoda eta olishi, taqqoslashish qobiliyatlarini shakllannishiga qaratilgan
7	Savol-javoblar va uyga vazifa natijalarini baholash (mezon bo‘yicha)	Nazorat va baholash	Noan’anaviy topshiriqlar, keyslar, test kabilarning natijalarini baholash (kreativ (yuqori), produktiv (o‘rta) va reproduktiv (quyi) mezon va darajalar asosida)

O.Gilyazova fikricha, pedagogik integratsiya fanlararo bog‘liqlik bo‘lib, unga tizimli yondashish lozimdir. N.Serdyukova esa uni tizimli bog‘langan fanlar majmuidir, va ta’limni yuqori pog‘onaga olib chiqa oladigan differensiyalangan ta’lim deb ataydi.

Integratsiyaning universalligi shunda namoyon bo‘ladiki, u umumiy va universal fenomen, dunyoda integrativ xossalarga ega bo‘lmagan narsa va hodisa bo‘lishi mumkin emas. N.K.Chapayevning ta’kidlashicha, bu ontologik va gnoseologik reallikka, jonli va jonsiz tabiatning barcha sohalariga, inson faoliyatining barcha sohalariga, jumladan pedagogikaga ham aloqador. Pedagogikada integratsiya o‘quv-tarbiya jarayonining barcha tomonlarini:

-pedagoglar va ta’lim oluvchilarning faoliyati;

-o‘qitish va tarbiyalashning maqsadlari, prinsiplari, mazmuni, metodlari, vositalari va shakllari faoliyati;

-pedagogik bilimlar faoliyatining barcha darajalarini qamrab oladi.

Polimorfiklik, olimning fikricha, integratsiyaning turli sifatlarda gavdalanish, bilish va inson faoliyatining xilma-xil sohalarida turli shakl (tur, tip) larga ega bo‘lish qobiliyatini ifodalaydi.

Pedagogik integratsiya pedagogik nazariya va amaliyotning rivojlanish prinsipi sifatida ilmiy va amaliy faoliyatning rivojlanishi zamonaviy bosqichi xususiyatlarini aks ettiradigan, fanlararo integratsiyani optimallashtiradigan va uni amalga oshirgan holda tobora yuqori ijobiy natijalarga erishishni kafolatlaydigan yetakchi g‘oyadir. Integratsiyani prinsip sifatida amalga oshirish uchun integratsiya obyektlarini (fanlarini) aniqlash;

ajratilgan obyektlarni integratsiyalashga ko‘maklashadigan, shuningdek ko‘maklashmaydigan omillarni ajratish;

tinglovchini hisobga olgan holda kutiladigan natijani shakllantirish zarur.

Jarayon sifatida pedagogik integratsiya obyektlar o‘rtasida aloqalarni bevosita o‘rnatish va kutiladigan natijalarga muvofiq tarzda yangi yaxlit tizimni yaratishdan iborat. V.S.Bezrukovaning ta’kidlashicha, pedagogik integratsiya jarayoni obyektlarni integratsiyalash, natijani olish yo‘llarini loyihalashtirish jarayonidir. Natija sifatida pedagogik integratsiya – obyektlar, bir-biri bilan o‘zaro aloqaga kirishib, egallaydigan shakl (integratsiyalangan kurs, integratsiyalangan dars, modulli o‘qitish va boshq.).

Integratsiya nazariyasi yaxlitlik va tizimlilik nazariyalarining rivojlanishi bilan bog‘liq va u tufayli shakllantirilmoqda. Tizimlilik prinsipi tadqiqot obyektlariga yaxlit yondashuv sifatida tarkib topdi – u avval yaxlit (yaxlitlik) ni tushunishdan boshlandi, keyin tizim hamda tashkil qilish tushunchalarida rivojlantirildi va aniqlashtirildi.

“Pedagogika” ensiklopediyasida “integrativ yondashuv” tushunchasi quyidagicha talqin qilingan: integrativ yondashuv – ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etish va boshqarishda boshqariluvchi obyektga bir necha yondashuvlar (vaziyatli, tizimli, innovatsion va h.k.) ni birgalikda qo‘llashni anglatadi deb keltirilgan. Mazkur atama umumlashtirilgan yondashuvlarni ifodalaydi.

Ta’limning “integratsiyalashuvi” jarayonini bir necha xil ko‘rinishda ko‘rib chiqish mumkin:

-ta’lim turlariaro,

-bosqichlararo,

-fanlararo,

-mavzulararo integratsiya sifatida.

Bunda integratsiyaning oxirgi ko‘rinishlarida fanlarni o‘qitish uslubi, ya’ni ularning mazmunini bayon etilish metodiga tayangan holda turdosh fanlar mazmunidan foydalana bilish, mustaqil ishlashga harakat qilish, shuningdek, uslubiyat va mazmunan kuzatiladigan o‘xshashlikni qo‘llashda kuzatiladi.

Pedagogik nuqtai nazardan, bunday integratsiya talabalarning o‘zini o‘zi rivojlantirishga olib boradigan ta’lim jarayonlari doirasida bir xil turdagi tarkibiy qismlar va mazmun elementlari, o‘qitish metodikasi va tizimli ravishda tashkil etilishi hisoblanadi.

Bunday ta’lim integratsiyasi 3 xil darajada namoyon bo‘ladi:

fanlar ichidagi (mazmuniy) integratsiya;

fanlar orasidagi integratsiya;

ta’lim turlari fanlari orasidagi integratsiya.

Turli darajadagi integratsiyani ta’lim jarayoniga joriy etish ta’lim mazmuniga, o‘qituvchi tomonidan qo‘llaniladigan ta’lim texnologiyalari, ta’lim vositalariga, ta’lim shakliga ta’sir ko‘rsatadi. Integratsiyalashgan ta’lim jarayoni odatdagi dars jarayonlaridan tubdan farq qiladi, unda fan mazmuni chuqur tahlil qilinadi, mavzular aloqadorligi o‘rganiladi.

Professor E.Shohamy esa, integrativ yondashuv-bu butun ta’lim va tarbiya jarayonining o‘ziga xos “ko‘rish prizmasi” bilan asoslangan uslubiy yondashuv bo‘lib, uning asosida ta’lim usullari va mazmuni integratsiyasi yotadi. M.Pak integrativ yondashuv-ta’lim mazmuni komponentlari ichki va tashqi fanlararo tavsif sintezini va maqsadli uyushmasini, faktlar,

tushunchalar, nazariya va g‘oyalar darajasida ularni umumlashtirishni, umumlashtirilgan bilimlar, faoliyat usullari va turlari yaxlit tizimini shakllantirishni ta’minlaydi, - deya ta’kidlaydi.

Integrativ yondashuv-pedagogik shart-sharoitlarni yaratgan holda integratsiyani amalga oshirishni talab etadi, ya’ni: aniq o‘quv fanlari integratsiyasi zaruratini umumnazariy asoslash, fanlar integratsiyasi shakllari va optimal darajalarini aniqlash, o‘quv materiali to‘qnashuv nuqtalari, uning yetakchi g‘oyalari, o‘quv fanlari dasturlarini muvofiqlashtirguncha mos usullar va ko‘rinishlardan foydalanish, talabalarning olam to‘g‘risidagi yaxlit bilimlarini shakllantirish maqsadidagi o‘quv vositalari kabilar. Integrativ tavsif, o‘qishga integrativ yondashuvni qo‘llagan holda, yuqorida keltirilgan pedagogik sharoitlarni yaratadigan o‘qituvchi faoliyatiga ko‘p jihatdan bog‘liq.

REFERENCES

1. Abduazizov va boshqalar. Ingliz tili amaliy fonetikasi. -T., O‘qituvchi, 1992.
2. Atayeva N. va bosh. Umumiy pedagogika.-T., Fan va texnologiya. 2001.
3. Abdurahmonov G‘. O‘zbek tili grammatikasi. Toshkent. O‘qituvchi1996.
4. Alexander Yaroslavovich Danyluk & Alla Arkadievna Faktorovich. The Meaning Behind Concepts in Different Subject Disciplines and Cultures: Reflections on developments of Europe and of European Secondary Education. online journal “International Dialogues on Education: Past and Present”. December 2017 (www.ide-journal.org).

IJROCHILIKNING BADIIY XUSUSIYATLARI USTIDA ISHLASH

J.Muydinov
FarDU o’qituvchisi

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995059

Annotatsiya. *Ushbu maqolada cholg‘u ijrochiligi ansambli a’zolari milliy kuylarni ijro etishda xar xil cholg‘ular uyg‘unligini bir - biri bilan munosabati xususida fikr yuritiladi.*

Kalit so‘zlar: *Ansambl, cholg‘u ijrochiligi, shtrix, ohang, tovush, ijro, ritm, xotira, kuy.*

Musiqa san’ati bo‘yicha professional ta’lim hamda oliy ta’lim to‘g‘risidagi hujjatga ega bo‘lgan, kamida 3 ta milliy musiqa cholg‘ularida mahorat bilan kuy ijro eta oladigan mutaxassislarni asosiy ish joyidan bo‘sh vaqtida u yerdagi mehnatga haq to‘lash shartlarini saqlab qolgan holda o‘rindoshlik asosida umumiy o‘rta ta’lim muassasalari musiqa fani o‘qituvchisi va musiqa yo‘nalishidagi to‘garak rahbari lavozimiga to‘liq stavkada ishga qabul qilishga ruxsat beriladi;

Zero, ushbu qarorda 2022/2023 o`quv yilidan boshlab ta`lim muassasalarida o`quvchilarga milliy musiqa cholg`ularidan kamida bittasida kuy ijro etish ko`nikmalari o`rgatilishi va bu haqda ularning ta`lim to`g`risidagi hujjatiga (shahodatnoma) tegishli qayd kiritilishi belgilab qo`yilgan.

Ma’lumki, har qanday musiqa asari bu badiiy asar. Uni badiiy asar darajasida ijro etish sozandadan puxta bilim va yuksak mahorat talab qiladi. O‘qituvchi bo’lg’usi sozandani tarbiyalar ekan unda shu cholg’uga nisbatan mehr uyg’ota olishi kerak. Buning uchun o‘qitishning dastlabki davrlaridanoq imkoni boricha shu choltuda yaxshi jaranglaydigan, o‘quvchiga yoqadigan asarlarni o‘quv rejasi tarkibiga doimiy kiritib borishi lozim. Asarlar ustida ishlaganda o‘ng qo‘l bilan beriladigan har bir zarb orqali yaxshi tovush hosil qilinishiga e’tibor berish kerak. Chunki, sozanda tovushining kuchi va sifati ijroni badiiy ifodalaydigan asosiy mezonlardan biridir. Sozandaning ijro texnikasi qanchalik yuqori bo’lmasin, agar u asarning badiiy xususiyatlarini ochib bera olmasa tinglovchida yaxshi ta’ssurot qoldira olmaydi. Buning uchun sozanda o‘z cholg’usini yaxshi bilishi va ijro uslublarining ifodalilik xususiyatlarini yaxshi egallagan, ularni kerakli darajada qullay bilish, damda tiniq, ohangdor tovushni hosil qila olishi va uni boshqara bilish kabi malakalarni to’liq o‘zlashtirgan bo’lishi kerak.

Bunday malakalarni o‘zlashtirish birmuncha murakkab bo‘lib, muayyan vaqt talab etadi. Tajribada ijro texnikasi yuksak darajada, lekin kuyni his kila olmaydigan sozandalar uchrab turadi. Cholg‘u ijrochiligi sinfida o‘qituvchi o‘quvchi bilan shug‘ullanar ekan, har bir mashg‘ulotda o‘quvchining musiqani his qila olish va uni sezish kabi nozik tuyg‘ularini uzluksiz ravishda tarbiyalab borishi kerak.

O‘quv davrida ma’lum o‘quv rejasidagi kuylarni o‘rganish jarayonida o‘quvchining musiqiy ongini o‘stirish, xotirasini va ritmni his qilish damda eshitish qobiliyatlarini ham tarbiyalab, rivojlantirib borishga alohida e’tibor qaratilmog‘i lozim. Buning uchun o‘qituvchining o‘zi dars jarayoniga ijodiy yondoshib o‘quvchilarni sinchiklab kuzatib borishi va maqsadga erishishning xar-xil imkoniyatlarini topishi mumkin. Shulardan ayrimlarini ko‘rib chikamiz.

1. O‘quvchiga biron-bir asarni o‘qituvchining o‘zi ijro etib berib, birgalikda tahlil qilish va o‘quvchilarga badiiy tomonlarini tushuntirib, aniqroq ochib berish; asardagi musiqiy jumlalarni obrazli qiyoslab, ularni o‘quvchining his tuygulari orqali tushuntirib berish.

2. Magnit tasmalaridagi kuy va qo‘shiklarni o‘quvchilar bilan tinglab, muhokama kilish yoki bir asarni qashqar rubobdagi 2-3 xil ijrolarini solishtirib, ularning farqlarini, kamchiliklarini va afzalliklarini tushuntirib berish.

3. Iloji boricha dasturdagi asarlar bilan bir qatorda o‘zbek xalq kuylaridan biron-bir asarni hamma o‘quvchilar bilan notasiz, ogzaki an’anada o‘rganish va chalish.

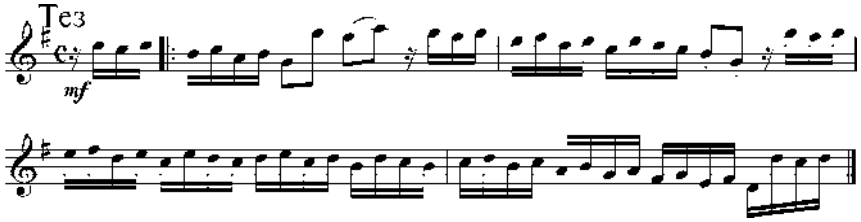
4. O‘quv muassasasi doirasida va undan tashqaridagi kontsertlarda qatnashish, damda tinglash. Kontsertdan keyin albatta o‘qituvchi kontsert ijrochiligini tahlil qilib berishi va undagi yaxshi tomonlarni o‘quvchilarga ko‘rsatib berishi uzining yaxshi samarasini beradi, lekin shunga karamasdan tajribali sozanda-o‘qituvchilarning ta’kidlashlaricha o‘quvchiga tushuntirilayotgan musiqani o‘qituvchining o‘zi qanday tushuntirgan bo‘lsa shunday ijro etib ko‘rsatib berishi o‘quvchining materialni tez o‘zlashtirishida eng asosiy omillardan biridir.

5. Faqatgina qashqar rubob asarlarini tahlil qilmasdan, boshqa cholg‘ulardagi ijrolarni kontsertda yoki magnit yozuvlaridan eshitish va ularni tahlil qilish, xuddi shu ijrodagi asarni qashqar rubob ijrosida eshitish va ulardagi badiiy ifodalilik imkoniyatlarini, vositalarini va shtrixlarni solishtirib ko‘rish va tahlil qilish, kabilardir.

Biz shtrixlar bobida har bir shtrix muayyan asarda xar- xil xarakterga ega deb, aytib o‘tgan edik. Yevropa klassiklari asarlarini qashqar rubobda ijro etganda avvalo o‘quvchi asar va asarning muallifi, yaratilgan davri, janri va yo‘nalishini tushunib yetgandagina asarning badiiy xarakterini yechib bera oladi. Masalan, Yevropa klassiklari asarlarini ijro etganda tovush mayin, tinik, ohangdor sifatlarga ega bo‘lishi kerak. Bunda zarb mizrobning o‘rtasi bilan berilib, chap qo‘l barmoqlari bilan pardalarni aniq va qattik bosish kerak bo‘ladi. O‘ng qo‘l harakati amplitudasi qiska va yengil bo‘lsa, o‘zbek xalq kuylari va shashmaqom namunalarida esa shu zarb harrakka nisbatan yaqinroq joyda urilib, jarangdor, tiniq tovushga erishiladi.

Prelyudiya

G.Gendel’

72-misol

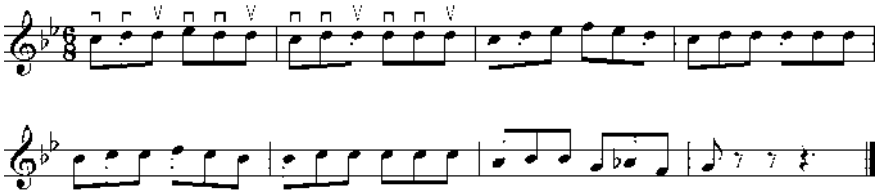
Xuddi shunga o‘xshash triolli shtrix ham o‘zbek raqs kuylarida butunlay boshqa xarakterga ega bo‘lib tovushlarni pastga tepaga urish tartibi ham turlicha bo‘ladi. Rus kompozitorlari va Yevropa klassiklarining asarlari yoki ozarbayjon kompozitorlari asarlarida esa bu shtrixning xarakteri qat’iy triol ko‘rinishiga ega bo‘ladi.

Bundan tashqari pauzalar ham kuyning melodik tuzilmasida asosiy o‘rin tutadigan va stakkato usulida chalinadigan jumlalarda, ayniqsa ritmning juda aniqligi talab etiladi.

Bu ham badiiy ifodalilikning bir ko‘rinishi bo‘lib, shu bilan kuyning xarakteri ochiladi. Aniq ritmni tarbiyalash har bir o‘quvchida xar-xil kechadi. Shuning uchun sanash, metronom yordamida o‘rganish, fortepiano jo‘rligida ijro etish, ansambl ijrochiligining turli ko‘rinishlaridan (duet, trio, kvartet) foydalanish va doira jurligida maxsus kuylar o‘rganish o‘zining yaxshi samarasini beradi.
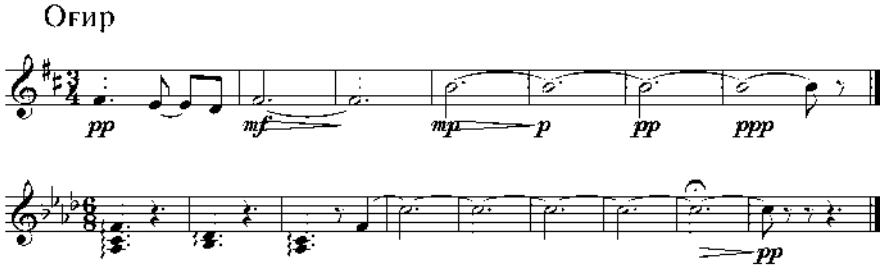
N. Savinov, S.Kalonov

O‘rtacha

Rez shtrixi ayniqsa juda rang-barang. Birgina o‘zbek musiqasining o‘zida rezning bir necha turini ko‘rishimiz mumkin. Buxoro, Samarkand yo‘nalishi kuylaridagi rezda uzluksizlik, jo‘shqinlik va tremolo bilan xar-xil ritmik ko‘rinishlar chalinishini ko‘rsak, Farg‘ona-Toshkent yo‘llaridagi kuylarda bir muncha tekis, tiniq, jarangdor rezlarni ko‘rishimiz mumkin. Kompozitorlar ijodidagi asarlarning badiiy xarakteridan kelib chiqib, mayinlik bilan ijro etilgan rez g‘amgin, ma’yus, o‘ychanlik kabi ta’surotlarni qoldirsa, boshqa bir asarda xuddi shu mayin tremolo bilan tinglovchiga orom baxsh etadigan, ruhan xotirjamlikka olib keladigan ta’surot

Elegiya
M.Burxonov
78-мисол

qoldiradi.

REFERENCES

1. Султонали Маннопов “Навобахш оҳанглар”. Тошкент “Ijod-Press” нашриёти 2018.
2. Соибжон Бегматов “Бастакорлар ижоди”. Тошкент “Niso poligraf” 2017
3. Karimov, A. (2022). GENERAL FUNDAMENTALS OF UZBEK CLASSICAL MUSIC. *Science and Innovation*, *1*(6), 317-322.
4. Karimov, A. (2022). O’ZBEK MUMTOZ MUSIQASINING UMUMNAZARIY ASOSLARI. *Science and innovation*, *1*(C6), 317-322.
5. Исаков, У. Т. (2022). ЎЗБЕК МУСИҚА МАДАНИЯТИ РИВОЖЛАНИШ ЖАРАЁНЛАРИНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ, МАНБАЛАРИ ҲАМДА УНИ ЎРГАНИШНИНГ АҲАМИЯТИ. *Science and innovation*, *1*(1), 625-636.
6. Isakov, U. T. (2022). SOCIAL PHILOSOPHICAL GENESIS OF THE DEVELOPMENT OF UZBEK MUSIC CULTURE. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, *2*(10-2), 589-594.
7. Nurmuhammadovich, O. R., Sharobidinovich, J. M., & Isroilovich, M. I. Usmanova Shoxista Shavkat qizi.(2022). *UZBEK MUSIC HISTORICAL THE ROLE OF FOLKLORE CREATION IN*.
8. Нурмуҳамеджанов, А. (2022). ЁШЛАР ИЖТИМОИЙ ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШДА БЎШ ВАҚТДАН ФОЙДАЛАНИШ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, *2*(10-2), 442-446.
9. Djalalova, N. (2022). FUNDAMENTALS OF MUSICAL AND PEDAGOGICAL

SKILLS. *Science and Innovation*, *1*(8), 478-481.

10. Kirgizov, I., Kirgizov, I., Najmetdinova, M., & Atabayeva, S. (2022, February). THE GENESIS OF THE DEVELOPMENT OF MUSIC CULTURE. In *Archive of Conferences* (pp. 57-60).
11. Kirgizov, I., Imyaminovich, K. I., Nurmuhammedjanov, A., Sotvoldievich, S. B., Mamasodikovna, N. M., & Juraevna, A. S. (2021). The Pleasure of Singing, Listening and Understanding Navoi. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 2410-2413.
12. Шокиров, Т. Н. (2022). ВОРИСИЙЛИКМИЛЛИЙ МАДАНИЯТНИНГ ТАЯНЧИ. *Science and innovation*, *1*(Special Issue 2), 581-583.
13. Шокиров, Т. Н. (2022). ВОРИСИЙЛИК ВА МИЛЛИЙ МАДАНИЯТ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, *2*(10-2), 457-464.
14. Nurmamatovich, S. T. (2023). МУҚАДДАС ИСЛОМ ДИНИМИЗДА МУСИҚАГА МУНОСАБАТ. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities, 11(5), 1176-1184.
15. Normuhammatovich, S. A. (2022). O'QUVCHILARDA MILLIY MUSIQA ESHITISH QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI. *Science and innovation*, *1*(B2), 259-263.
16. Sultonov, A. (2022). MUSIQIY IDROKKA TA’SIR ETUVCHI TRANSFORMATSION TENDENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING SAMARADORLIGI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, *2*(10-2), 314-323.
17. Ataboyeva, S., & Ergashev, A. (2023). THE PLACE OF NATIONAL INSTRUMENTS IN THE ART OF MUSICIANS. *Science and innovation*, *2*(C1), 38-41.
18. Абдисатторов, А. А. Ў. (2022). БАСТАКОРЛИК ИЖОДИДА МУСИҚА ФОЛЬКЛОРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, *2*(10-2), 602-605.
19. Muydinov, J. S. (2022). XALQ QO ‘SHIQLARI–USTOZLAR SAYQALIDA. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, *2*(10-2), 606-610.
20. Nurmuhammadovich, O. R., Sharobidinovich, J. M., & Isroilovich, M. I. Usmanova Shoxista Shavkat qizi.(2022). *UZBEK MUSIC HISTORICAL THE ROLE OF FOLKLORE CREATION IN*.

OLIY TA`LIMDA TALABALARNI MAKTABDA LEKSIKOLOGIYANI O`QITISHGA TAYYORLASH

U.S.Shermatova
ChDPU O`zbek adabiyotshunosligi kafedrasi dotsenti, pf.f.d. (PhD)

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995099

Annotatsiya. *Mazkur maqolada umimiy o`rta ta`limda ona tili darslarida tilshunoslikning "Leksikologiya" bo`limini o`rgatishga oliy ta`limda talabalarni tayyorlash texnologiyasi haqida so`z yuritiladi.*

***Kalit so`zlar:*** *Nutqiy faoliyat, leksik bilim, leksik ko`nikma, leksikani o`qitishning metod va usullari, oraliqdagi metodika, izlanish metodi, modulli o`qitish texnologiyasi.*

Xalqaro miqyosda ona tili ta'limining sifatini oshirish, ijodiy fikrlash, tanqidiy tafakkur, o‘zini-o‘zi baholash, ta`lim oluvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish ta`lim oluvchilarning ijtimoiy talabini ta`minlaydi.

Umumiy o‘rta ta'lim maktablarida ona tili ta'limining sifati va samaradorligi ta`lim beruvchining metodik tayyorgarligiga, o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda ijodiy faoliyatini tshkil etishga hamda o‘qituvchi va o‘quvchining o‘zaro muloqotiga asoslangan ta'lim jarayonini nazorat qilish va boshqarish strategiyalarini takomillashtirilishiga bog`liq.

Oliy ta`limda mustqil ish metodi, izlanishli metod, "Maktub metodi", "Guruhlarda ishlash" metodlari; "Nima o`rgataman?", "Nima uchun o`rgataman?", "Qanday o`rgataman?" o`quvchining oldida ham "Nimani o`rganyapman?", "Nima uchun o`rganyapman?", "Qanday o`rganaman?" yondashuvni tashkil qilish ta`lim beruvchini ham, ta`lim oluvchini ham o`z faoliyatiga e`tiborini kuchaytiradi.

Umumiy o‘rta ta'lim maktablarida ona tili ta'limining sifati va samaradorligi ta`lim beruvchining metodik tayyorgarligiga, o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda ijodiy faoliyatini tshkil etishga hamda o‘qituvchi va o‘quvchining o‘zaro muloqotiga asoslangan ta'lim jarayonini nazorat qilish va boshqarish strategiyalarini takomillashtirilishiga bog`liq.

Talabalarning maktab amaliyotida leksikologiyani o`rgatish metodikasiga jiddiy e`tibor qaratish maqsadida quyidagi reja tavsiya etiladi va shu reja ustida ijodiy va tanqidiy fikr yuritishlari ta`kidlandi:

1. Nutq o‘stirishda leksik birliklarning o`rni.
2. Lug`at ustida ishlashning lingvistik asoslari.
3. Leksik birliklar ustida ishlash vazifalari.
4. Leksikologiyani o`rgatish bo‘yicha ona tili dasturi talablari.
5. Leksik tushunchalar va ularni shakllantirish bo`yicha darsliklar tahlili.
6. Lug‘at ustida ishlash yo‘nalishlari.

Talabalar rejaning har bir qismi yuzasidan qiladigan ishlar haqida bahslashdilar. Qaror qabul qiladilar. Mavzu yuzasidan metodik adabiyotlarni o`rganishlari kerakligini aytdilar.

Ona tili dasturi mazmunidan kelib chiqib, grammatik mavzularni o‘rganishda talabalarning o‘zlarini shu jarayonga kiritish muhim ta`limiy ahamiyat kasb etadi. Talabalar ona tilining biror bo`limini o`rgatishga bosqichma-bosqich tayyorgarlik ko‘rish kerakligini anglab boradilar.

Ma`lumki, MO`Dida ona tili mavzulari bog`lanishli nutqni to‘g‘rishakllantirish, nutq o`stirish, to‘g‘ri talaffuz va to‘g‘ri yozuvni ta`minlash, til birliklaridan maqsadga muvofiq

foydalana olishga yo‘naltirilgan. Dastur talablarini 5-sinf ona tili dasturiga leksikologiya yuzasidan kiritilgan “So‘zlarning shakl va ma’no munosabatiga ko‘ra turlari. Sinonim, antonim, paronim, omonim tushunchalari”, “Olinma so‘zlarni ajrata olish, ularning talaffuzi va imlosi”, “So‘zlarning qarama-qarshi ma’nolari”, “Bosh ma’no va ko‘chma ma’no”, “Ibora, maqol haqida tushuncha”, “Muhandislikka oid til birliklari”, “Atamashunoslik”, “Ilmiy va kasbiy atamalar”, ” Iqtisodiyotga oid terminlar”, “Olinma so‘zlar”, “Qavm-qarindoshlik bilan bog‘liq so‘zlar”, “Lug`atchilik”, “Ibora”, “Yangi paydo bo`lgan so‘zlar”, “Yangi so‘zlarning paydo bo‘lishi”, “Tarixiy so‘zlar va ularning imlosi”, “Paronim so‘zlar”, “Hikmatli so‘zlar, hikmatli so‘zlarning nutqni boyitishdagi ahamiyati” mavzulari asosida amalga oshiriladi.

Talabalarga darslik asosida leksikologiyaga doir mavzular o`rganiladigan bo`limlarni aniqlash va quyidagi jadvalga yozish topshirig`i berildi. Ular MO`Dda leksikologiyaga oid mavzularni jadvalda joylaydilar.

№	Darslikdagi bo`lim nomi	Leksikologiya doir mavzular
1		So‘z larning shakl va ma’no munosabatiga ko‘ra turlari. Sinonim, antonim, paronim, omonim tushunchalar
2		Olinma so‘zlarni ajrata olish, ularning talaffuzi va imlosi
3		So‘zlarning qarama-qarshi ma’nolari
4		Bosh ma’no va ko‘chma ma’no
5		Ibora, maqol haqida tushuncha
6	…	…

Bu bilan talabalar mavzularni o‘rganilishi tizimini ham bilib oladilar. Talabalarda fonetikani o`rgatish jarayonidagi o‘rganilayotgan mavzu yuzasidan o‘quvchilarning oldingi bilimlarini aniqlash ko‘nikmasi shakllanganligi uchun ular 5-sinfda leksikologiya yuzasidan o‘quvchilarning oldingi bilimlarini matnning leksik tahlilidan boshlash lozimligini tavsiya etadilar. O‘quvchilarda kommunikativ-kognitiv (muloqotda mustaqil ijodiy fikrlash) fikrlashni shakllantirishga qaratilgan quyidagi ish turi talabalar o`rtasida tashkil qilindi:

1-topshiriq. Berilgan so‘zlarning ma`nodoshini toping. *Sabr, vaqt, baraka, katta,….*

2-topshiriq. Maqolni davom ettiring.*Suv ichadigan quduqqa…….Egilganga egil boshing yerga tekkuncha,…*

3-topshiriq. ”So‘zdan iboragacha”.

tashlang *ko‘z* *ochiq*
olaytirmoq *ostiga olmoq*

4-topshiriq. Iboralarning o`z ma`nolarini toping.

№	Iboralarga misollar yozing	Iboralarning ma`nosini izohlang
1		
2		
3		

4-topshiriq. Sinonimlar qatorini tuzing.

5-topshiriq. Tabriknoma yozing. Tayanch so‘zlar: *hurmatli, muhtaram, muhtarama, aziz ustoz (do`stim), sizning hayot yo‘lingiz, bebaho o`gitlaringiz, mehr-oqibat, chin dildan, chin qalbimdan, chin yurakdan….*

Xuddi shunday ish turlarini o`quvchilar orasida tashkil qilish va uning samaradorligi yuzasidan munozara uyushtirildi.

“Maktub metodida” talabalar ma`lumotlar tarqatiladi.

1. Ma`lumotni o‘qing. Ulardan nima maqsadda qaysi mavzuni o`tishda qanday foydalanasiz?

**Hozirgi o‘zbek adabiy tili lug`at boyligi «O‘zbek tilining izohli lug`ati» da aks ettirilgan. * «O‘zbek tilining izohli lug`ati» (80000). \*«O‘zbek tilining izohli lug`ati» (T.: 2006. 5-jild). *Terminologik lug`atlar.\*Sinonim so‘zlar lug`ati. *Antonim so‘zlar lug`ati. \*Frazeologizmlar lug`ati.*Turli fanlarga oid izohli lug`atlar… \*-Izohli lug`atda bosh so‘z ining qanday ma`nolari izohlanadi?\*Asosiy va frazeologizm bilan bog`langan ma`noda ishlatilishi qayd etiladi.*

2. Guruhlarga “Leksik birliklar ustida ishlash vazifasi” yozilgan matnni o‘qing.

Bu fikrlar asosida o`quvchilar bilan qanday ishlar amalga oshirishingizni misollar asosida tushuntiring. Har bir qismdagi asosiy fikrlarni aniqlang.

**Inson nutqiy munosabatda zarur so‘z larni semantik ma’nosiga qarab tanlaydi va fikrini aniq ifodalashga intiladi. *Lug`at ustida ishlashda: \*O‘quvchining diqqatini so‘z ning mazmuniga qaratish, so‘z ning semantikasini, ma’nosini aniqlashtirish; \*so‘zning o`z ma’nosiga ko‘ra boshqa so‘z lar bilan semantik bog`lanishini, aloqasini ochish; \*bog`lanishli nutqda so‘z ning ko‘chma ma’nosiga ko‘ra boshqa so‘z lar bilan bog`lanishini anglashlariga erishish.*

3.Lug`at ustida ishlash yo‘nalishlarini o‘qing. Darslik asosida shu ishlarni rejalashtiring.

1. O‘quvchilar lug`atini boyitish, ya`ni matnda uchragan yangi so‘zlarni, shuningdek, bolalar lug`atida bo‘lgan ayrim so‘zlarning yangi ma`nolarini o‘zlashtirishlariga erishish. Ona tili darslarida o‘quvchi lug`atiga 4-6 so‘zni (8-10 tayangi so‘z) qo‘shish lozim.

2. O‘quvchilar lug`atiga aniqlik kiritish. Ma`nosini o`zlashtirishlariga ko‘maklashish. Bu o`z ichiga quyidagilarni oladi:

1) O‘quvchi puxta o‘zlashtirmagan so‘z larning ma`nosini to‘liq o‘zlashtirish, ya`ni shu so‘z larni matnga kiritish, yaqin ma`noli so‘zlar bilan qiyoslash, antonim tanlash yo‘llari bilan ularning ma`nosiga aniqlik kiritish; 2) so‘zning kinoyali ma`nosini, ko‘p ma`noli so‘zlarning ma`nosini o‘zlashtirishlariga; 3) Sinonim so‘zlarning ma`no qirralarini o‘zlashtirishlariga; 4) ayrim frazeologik birliklarning ma`nosini o‘zlashtirishlariga.

3. Lug`atni faollashtirish, ya`ni o‘quvchilar ma`nosini tushunadigan, ammo oznutq faoliyatida ishlatmaydigan nofaol lug`atidagi so‘z larni faol lug`atiga o‘tkazish.

4. Adabiy tilda ishlatilmaydigan so‘z larni O‘quvchilar faol lug`atidan nofaol lug`atiga o‘tkazish. Bunday so‘z larga bolalarning nutq muhiti ta`sirida oo‘zlashib qolgan adabiy til meoyoriga kirmaydigan, ayrim adabiy asarda so‘z lashuv tilida qo‘llanadigan sodda sozva iboralar, sheva va ijtimoiy guruhga oid so‘z lar kiradi.

1. O`quvchilar lug`atini boyitish manbalariga nimalar kiradi? Nima uchun?Klaster shaklida yoriting.

2. Har bir guruhga alohida topshiriqlar berildi: 1.Sinonimlar ustida qanday ishlanadi? 2. Omonimlar ustida qanday ishlanadi? 3.Antonimlar ustida qanday ishlanadi? 4. Ko‘p ma`noli va shakldosh so‘z lar ustida ishlanadi? 6. Uyga topshiriq. Lug‘at ustida ishlashda qaysi metodik usullardan foydalaniladi? Ta`limiy o`yinlar, jadvallar ishlab chiqing, matnlar, maqollardan foydalaning.

Shaxsning mustaqil ijodiy (kommunikativ-kognitiv) fikrlashiga asoslangan ta`limni tashkil qilishda innovatsion texnologiyalar muhim ahamiyatga ega. Talabalarga 2 kunlik pedamaliyoti davomida o‘ziga ma`qul kelgan metod, usul va vositalarni qayd qilib borishlari, shu asosda o`zining metodik tayyorgarligi ustida ishlashga yo‘naltirilgan jadval tavsiya etildi:

№	Darsni kuzatish yo‘nalishlari	Qaydlar
1	Mavzuni tushuntirishda o‘qituvchi qo‘llayotgan metodlarning ma`quli	
2	Mavzuni mustahkamlashda qo‘l- langan zamonaviy pedagogik texnologiyalar	
3	O`quvchining mustaqil ijodiy fikrlashini ta`minlaydigan topshiriqlar	
4	O`quvchilarning topshiriqlarni bajarishda duch kelgan qiyinchiliklari	

Ta`lim jarayonida shaxsning o`z-o`zini baholashi va rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish – ta`lim islohotlari olib borilayotgan mamlakatlarda qo‘l lanilayotgan asosiy yo‘nalishlaridan biri. Biz talaba maktabda o‘rgatib kelgan mavzusi yuzasidan o‘z-o‘zini baholashga doir tekshiruv o‘tkazdik. Bu talabalarga ma`qul tushdi. Keyin shu qolipda ular o‘z-o‘zlarini tekshira boshladilar. Bu ularning o`z ustida ishlash motivatsiyasini yuzaga keltirdi.

“So‘z larning shakl va ma’no munosabatiga ko‘ra turlari. Sinonim, antonim, paronim, omonim tushunchalari” mavzusini (5-sinf) o‘tib kelgach, talabalarning o‘z-o‘zini baholashi va rivojlantirishi uchun quyidagi baholash mezonlari tavsiya qilindi.

Kompetentsiyalar	So‘z larning shakl va ma’no munosabatiga ko‘ra turlari. Sinonim, antonim, paronim, omonim tushunchalari	Baho “5”	Izoh
Bilish O‘zlashtirish	1. O`quv dasturi talablarini 2.Mavzuga ajratilgan soatlarni 3.Darslik materiallarini 1.Mavzuni o‘rgatish metodlarini, usullari va vositalarini 2.O‘quvchilar faoliyatini boshqarishni		
Amalda qo‘l lay olaman	1.Mavzuni o‘rganishga darlikda berilgan matnlar yoki o`zi tanlangan til birliklari asosida motivatsiyani yuzaga keltirish 2. Darslik materiallari tahliliga innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish 3.O‘rganilgan til birliklarini nutqqa kiritishga yo‘naltirilgan ish turlari tashkil etish 4. O‘quvchilar ishini tahlil qilish va baholash		

Leksik birliklar ustida ishlashga doir ta`1lim texnologiyalari amaliy mashg`ulotda talabalar faoliyatida sinovdan o`tkazildi.

Talabalarni mustaqil, ijodiy izlanishga yo‘llash bilimlarni samarali o‘zlashtirishlarini ta`minlaydi. Darsliklar bilan ishlash jarayonida tanqidiy fikrlash ko‘nikma lari shakllandi.

REFERENCES

1. Umumiy o`rta ta`limning Milliy o`quv dasturi.Ona tili. –T.: 2020.
2. Matchonov S., Bakiyeva H., G`ulomova X. va b. Boshlang`ich sinflarda ona tili o`qitish metodikasi. –T.: Ishinchli hamkor. 2022.
3. Mahmudov N. va b. Ona tili. 5-sinf uchun tarslik. –T., -O`qituvchi. 2022.

O’QUVCHILARDA IJTIMOIY-SIYOSIY KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHGA OID XORIJIY TAJRIBALAR

Samatova Iroda Azamjon qizi
T.Qori Niyoziy nomidagi Pedagogika fanlari ilmiy-tadqiqot instituti doktaranti
@iroda_samatova91

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995359

Annotatsiya. *Jaxonda ilm- fan va texnologiyalarning rivojlanishi sharoitida uzluksiz ta’limning barcha bosqichlarida , jumladan , umumiy o’rta ta’limning natijaviyligi va sifatini ta’minlashda ta’lim oluvchining tadqiqotchilik, kreativlik, pragmatik qobilyatlarining rivojlanganlik darajalariga alohida ahamiyat qaratilmoqda.Xalqaro miqyosda ta’lim sohasida olib borilayotgan o’zgarishlar maktab yoshidagi o’quvchining shaxs bo’lib kamol toptirish jarayonida o’zlikni anglash,o’z-o’zini tadqiq etish ,ijodni namoyon etishga ta’sir etuvchi kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan zamonaviy ta’lim paradigmalarini joriy etish orqali amalga oshirilmoqda.*

Kalit so’zlar: *Zamonaviy ta’lim paradigmalari, vitagen tajriba,aktualizatsiya jarayoni.*

Yoshlarga ta’lim-tarbiya berish jarayonini yuksaltirishning metodologik asoslarini takomillashtirish, innovatsion usul va vositalarini yaratish, ushbu tizimni rivojlantirishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish zarurati mavjudligini ko’rsatmoqda. Xar kanday tarakkiyotning tamal toshi xam, mamlakatni kudratli, millatni buyuk kiladigan kuch xam bu - ilm-fan, ta’lim-tarbiyadir. Ertangi kunimiz, Vatanimizning yorug istikboli, birinchi navbatda, ta’lim tizimi va farzandlarimizga berayotgan tarbiyamiz bilan chambarchas boglik degan xulosaga kelindi [1]. Mamlakatimizni rivojlangan davlatga aylantirishni maksad kilgan ekanmiz, bunga fakat jadal isloxotlar, ilm-ma’rifat va innovatsiya bilan erishamiz. Bunda dastlab, tashabbuskor isloxotchi bulib maydonga chiqadigan, strategik fikr yuritadigan, bilimli va malakali yangi avlod kadrlarini tarbiyalashimiz zarur.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim ma'lum bir bolaning shaxsi va uning noyob vitagen tajribasini e’tibor markaziga qo’yadi. Shu bilan birga, ilg'or pedagogik tajriba shuni ko'rsatadiki, agar biz butun tizimni bola xizmatiga qo'ysak, unda uning mustaqilligi buziladi.

Shunday qilib, ta'lim tizimining hozirgi holati hamkorlik munosabatlarini maxsus tashkil etilgan ta'lim zaruratini taqozo etadi.Maktab o'quvchilariga hamkorlik aloqalarini o'rnatishga yordam berish uchun ta'lim jarayonini tashkil etishda o'zgarishlar qilish kerak.

Ilmiy-pedagogik adabiyotlarni o'rganish shuni ko'rsatdiki, ilmiy tadqiqotlarda hamkorlik aloqalarini rivojlantirish juda keng tarqalgan. Hamkorlik munosabatlaridagi erkinlik ko`pgina faylasuf va pedagoglar mulohazalarining predmeti hisoblanadi. Ushbu muammoni N.A. Berdyayev, S.N. Bulgakov, J.Dyui, Ya.A. Komenskiy, K.N. Ventsel, V.S.Solovyov o’rganishgan[2].

Individuallikni rivojlantirish muammosi bilan bog'liq holda shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni A.G. Asmolov va K.A. Abulxanova-Slavskaya tomonidan o’rganilgan. Biroq, hamkorlikning haqiqiy munosabatlari va ularning rivojlanishi vitagen tajribaga bog'liqligi hisobga olinmagan. Bir qator psixologik ishlar shaxsning munosabatlar tizimidagi vitagen tajribasini o'rganishga bag'ishlangan. Bu B.G.Anan’yev, A.N.Leontyev, V.I.Slobodchikovning tadqiqotlaridir. Ularda inson «hayot va faoliyat sub'yekti» sifatida qaraladi. Ijtimoiy munosabatlarda hayotiy tajribani qo’llashning turli jihatlarini ko'rib chiqadigan bir qator ishlar

mavjud. Shunday qilib, hamkorlik munosabatlarini rivojlantirishda hayotiy tajribadan foydalanish muammosi bilan bog'liq holda V.P. Zinchenko, M.K. Mamardashvili ishlarida o’rganilgan, E.Fromm tomonidan shaxsning konformistik yo'nalishi muammosi ko'rib chiqilgan.

Hamkorlik g’oyalari pedagogik ishlarda keng ifodalangan. A.S. Makarenko, Sh.A. Amonashvili, I.P. Volkova, E.N. Ilyina, S.N. Lisenkova, V.A. Karakovskiy, E.V. Korotaeva, L.I. Novikova, V.F. Shatalova, M.P.Shetininaning asarlarini alohida ta’kidlash joiz. Talabaning hayotiy tajribasiga asoslangan hamkorlik munosabatlarini tarbiyalash maqsad sifatida I.P. Ivanova va A.N. Lutoshkinning kommunar metodikasi yordamida amalga oshiriladi. Biroq, bu texnologiyalar o'quvchilarning darsdan tashqari faoliyati muammolarini hal qiladi. Ta'lim sohasidagi hamkorlik mualliflar jamoasi G.A. Sukerman boshchiligida N.V. Elizarova, K.N. Polivanova, M.I. Frumina, E.V. Chudinov tomonidan ko’rib chiqiladi. Biroq, bu pedagogik texnologiya bolalarning maktabgacha yosh davridan maktab yoshiga o'tish davriga moslashishini ta'minlash uchun ishlab chiqilgan. Shuni ta'kidlash kerakki, pedagogik nazariya va amaliyotda hayotiy tajribaga asoslangan hamkorlik aloqalarini rivojlantirish muammosi yetarlicha o'rga Yuqorida aytilgan fikrlardan kelib chiqqan holda biz quyidagi qarama-qarshiliklar mavjudligini aytishimiz mumkin:

1) muayyan talabaning hayotiy tajribasi mavjudligi va uning hamkorlik munosabatlarini tarbiyalashda talabning yo'qligi o'rtasida;

2) bir tomondan, hamkorlik munosabatlarni ta’limni tashkil etishda talabaning hayotiy tajribasini dolzarblashtirish zarurati va ikkinchi tomondan, ko'rsatilgan ijtimoiy va shaxsiy ehtiyojlarga mos keladigan bunday pedagogik texnologiyalarni bilish va ularning yetarli darajada rivojlanmaganligi o'rtasida.

Shaxsning shakllanishida vitagen tajribaning roli bir necha jihatlarda namoyon bo'ladi. Avvalo, u "Men-kontseptsiya" ning asosini tashkil qiladi va shaxsning o'ziga xosligini ta'minlaydi. Shu munosabat bilan rassom Pavel Filonov “hayotiy tajriba” atamasini tilga olmay, ta’lim jarayonini faqat o‘quvchidan boshlash kerakligini yozadi. Rassomning fikricha, “o’quvchi - birinchi mashg‘ulotdanoq o‘zining ustoz sifatidagi huquqlari, burchi va tafakkuri bilan yaqindan tanishgan yangi ustadir” [3]. Ushbu pozitsiyalardan ta'lim o'z "Men" ining qiyofasini yaratish jarayoni va shu bilan birga o'z "men" ini ro’yobga chiqaruvchi vositasi sifatida qaraladi.

Ikkinchidan, hayotiy tajriba - bu shaxsni ijtimoiylashtirish, ta'lim va tarbiyalash jarayonining mazmuni. Yuqorida ta'kidlanganidek, pedagogik o'zaro ta'sirning mohiyati ko'proq ma’lumot uzatishda emas, balki hayotiy tajriba almashishdadir. Aynan shu sharoitda o'zaro ta'sir qiymat xarakteriga ega bo'ladi.

Uchinchidan, hayotiy tajriba boshqa shaxsga yo’naltirilgan, chunki u faqat boshqa odamlarning hayotiy tajribasiga nisbatan qimmatlidir. Shunday qilib, vitagenik tajribaning o'ziga xos xususiyatlari hamkorlik uchun zarur shartlarni o'z ichiga oladi.

Vitagenik tajriba aktualizatsiya jarayonida o'zini namoyon qila olmaydi. Aktualizatsiya - bu, birinchi navbatda, hayotiy tajribani amalga oshirish. Shu bilan birga, shuni ta'kidlash kerakki, vitagenik tajribaning aktuallashuvi inson amalga oshirilgan faoliyatning ma'nosini anglagan holda sodir bo'ladi[4].

Tushunchalarning tuzilishi va mazmunini, ularning pedagogik kategoriyalar tizimidagi ma'nosini aniqlagandan so'ng, shuningdek, muammoni o'rganishning nazariy asoslarini aniqlagandan so'ng, maktab o'quvchilari bilan hamkorlik aloqalarini rivojlantirish maqsadida

uning hayotiy tajribasini aktuallashtirish jarayoniga yordam beradigan shartlar va omillarni aniqlash kerak.

O'rganilayotgan muammo bo'yicha pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, bolani tarbiyalash, o'qitish va ijtimoiylashtirishda hayotiy tajribadan foydalanish g'oyasi qadim zamonlardan beri ma'lum bo'lib kelgan, garchi uni amalga oshirish jarayonida hamkorlik munosabatlarini rivojlantirish muammosi va vitagenik tajriba faqat XX asrning oxirgi choragida ishlab chiqilgan bo'lsada.

Insoniyat madaniyati tomonidan to'plangan tajribani tushunish va undan foydalanish, bizga o'rganilayotgan muammoning rivojlanishining uch bosqichini ajratishga imkon berdi:

Birinchi bosqich - informatsion. Xronologik jihatdan u qadimgi dunyodan boshlab XVI asr boshlarigacha davom etgan (E. Rotterdam). Hayotiy tajribaning mazmuni faylasuflar va pedagoglarning diqqat markazida edi. Hayotiy tajribani amalga oshirish shartlari o'qituvchilarning manfaatlaridan tashqarida edi.

Ikkinchi bosqich - muammoli. XVI asrning 20-yillarida boshlanadi (E. Rotterdamskiy) va XX asrning 60-yillarida tugaydi. Bu bosqich empirik bilimlarning rivojlanishi va fanning shakllanishi bilan tavsiflanadi. Bu vaqtda hayotiy tajribani aktuallashtirish shartlari ta'lim bilan bog'liq muammolar toifasiga kiradi. Biroq, bu masala hamkorlik munosabatlarini rivojlantirish muammosi bilan bog'liq emas.

Uchinchi bosqich - texnologik. XX asrning 60-yillaridan bizning davrimizgacha bo'lgan vaqt oralig'ini o’z ichiga oladi. Ushbu bosqichda ta'lim jarayoni texnologiyalarining turli modellari ishlab chiqilmoqda. Bu jarayon ta'limda ob'yekt-sub'yekt munosabatlaridan sub'yekt-sub'yekt munosabatlariga bosqichma-bosqich o'tish bilan tavsiflanadi. Shu munosabat bilan talaba shaxsining hayotiy tajribasidan foydalanish zarurati masalasi birinchi o'ringa chiqadi. Shu bilan birga, maktab o'quvchilarining ijtimoiylashuvi muammolari bevosita hayotiy tajribani aktuallashtirish va hamkorlik munosabatlarini rivojlantirish jarayoni bilan chambarchas bog'liq.

Shunday qilib huquqiy davlat qurish va fuqarolik jamiyatini shakllantirishda yoshlarning ijtimoiy kompetentsiyalarini rivojlantirish masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan sanaladi. Ijtimoiy-siyosiy xayotni rivojlantirishning muxim talablaridan biri xam aynan o'quvchi-yoshlarning ijtimoiy va siyosiy xayotdagi faolligini oshirishdir. Bu esa bir necha omillarni o’z ichiga oladigan o'ziga xos murakkab pedagogik jarayon. Mazkur jarayonda dastlab masalaning ilmiy yechimini topish ijobiy samara beradi.

REFERENCES

1. Mirziyoyev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent.: “O‘zbekiston”, 2017 yil. - 488 b.
2. Белкин А.С. Ситуация успеха.Как её создать. Книга для учителя. - М.: Просвещения., 1991 г. 176с.
3. Куронов М. Миллий тарбия. - Т.: Маънавият, 2007. - 240 б.
4. Muhsiyeva A.Sh. “Umumiy o’rta ta’lim maktablari o’quvchilarida ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish” Toshkent-2022. 78 bet.
5. Перетягина Н.Н. Воспитание отношений сотрудничества путем актуализация витагенного опыта.Екатеренбурк-2002ю

NAVIGATING ETHICAL DILEMMAS IN BUSINESS DISCOURSE: AN EXPLORATION OF DISCOURSE ETHICS

[1] Mashhura Tursunova, [2]Shodieva Gulrukh Nazir qizi
[1]ASIFL, teacher the Department of practice of the English language
mashkhura03@gmail.com
[2]Teacher the department of Foreign Languages, Fergana State University

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995348

Abstract. *Ethical communication plays a pivotal role in shaping a company's reputation, stakeholder relationships, and overall impact on the community. This article delves into the concept of discourse ethics and its significance in business communication, offering insights on how discourse ethics can aid companies in effectively addressing ethical dilemmas. Ethical communication holds numerous benefits for businesses, including building trust, mitigating legal risks, and fostering a positive work culture. While acknowledging the challenges, the article concludes with an optimistic outlook on the future of discourse ethics in business communication, as companies increasingly recognize the importance of ethical discourse in their operations.*

Keywords: *navigating, ethical dilemmas, business.*

Introduction. In today's world, where businesses are constantly under public scrutiny, it has become essential for companies to prioritize ethical communication. The communication that takes place within and outside the company affects its reputation, stakeholders, and the community as a whole (Trevino & Nelson, 2016). Therefore, it is imperative for businesses to navigate ethical dilemmas in their discourse effectively. This is where discourse ethics comes into play. This article explores the concept of discourse ethics in business and how it can help companies navigate ethical dilemmas in their communication. Discourse ethics is a philosophical concept that deals with ethical issues in communication. It explores the moral implications of language, communication, and the power dynamics involved in it (Habermas, 1984). Discourse ethics is concerned with the ethical and moral implications of communication, in terms of its consequences, and the power it holds. In the context of business, discourse ethics is about ensuring that communication within and outside the company is ethically sound and done with the right intentions.

Literature review. The study of business discourse can be traced back to the "linguistic turn" in the social sciences, which emphasized the importance of language as a means of constructing and understanding social reality. Early research in this field focused on applied and pedagogical aspects, aiming to improve communication within business settings. Over time, however, the focus shifted towards understanding the complexities of language use in business contexts, as well as the power dynamics and cultural differences that influence communication practices. Discourse ethics is a philosophical theory that was first introduced by Jürgen Habermas in the 1980s. The theory revolves around the idea that communication is a vital part of human interaction and that it should be governed by moral principles (Habermas, 1984). Habermas believed that communication should be free, inclusive, and respectful of everyone's opinions. He also argued that communication should be aimed at finding a consensus that benefits everyone involved in the conversation. In the context of business, discourse ethics is about ensuring that communication within and outside the company is done with the right

intentions. It involves creating a culture of open and honest communication, where employees are encouraged to speak up and share their opinions without fear of retaliation. Discourse ethics in business is about creating a level playing field where all stakeholders are treated equally, and their opinions are valued (Treviño & Nelson, 2016). Ethical communication is crucial in business for many reasons. Firstly, it helps build trust and credibility with stakeholders. When a company communicates ethically, it shows that it values its stakeholders and is committed to doing the right thing. This, in turn, helps build a strong reputation for the company (Treviño & Nelson, 2016). Secondly, ethical communication helps prevent legal and financial risks. When a company communicates ethically, it is less likely to engage in fraudulent or illegal activities that can cause legal and financial problems in the future (Crane & Matten, 2016). Finally, ethical communication is essential for creating a positive work culture. When employees feel that their opinions are valued and that they are working in an environment where ethical communication is a priority, they are more likely to be satisfied with their jobs and perform better (Treviño & Nelson, 2016).

Ethical dilemmas can arise in business discourse in many ways. It can be in the form of misleading advertising, biased communication, or even harassment (Weaver & Treviño, 2018). For example, a company may exaggerate the benefits of its products to increase sales, even if it means misleading customers. Alternatively, a company may use language that is biased against a particular group of people, even if the intention is not to discriminate. In both cases, the communication is unethical and can damage the company's reputation (Weaver & Treviño, 2018).

Data analysis. Discourse ethics can play a significant role in resolving ethical dilemmas in business discourse. It provides a framework for ethical communication, where all stakeholders are treated equally, and their opinions are valued (Kuhn, 1970). When an ethical dilemma arises, discourse ethics can help companies find a consensus that benefits everyone involved. It involves creating a culture of open and honest communication, where employees are encouraged to speak up and share their opinions without fear of retaliation (Kuhn, 1970). Applying discourse ethics in business communication involves creating a culture of open and honest communication, where employees are encouraged to speak up and share their opinions (Frey, Botan, & Kreps, 1999). It also involves creating a level playing field where all stakeholders are treated equally, and their opinions are valued (Frey, Botan, & Kreps, 1999). This can be done through various means, such as training programs, policies, and procedures that promote ethical communication.

Business discourse research often involves the analysis of various types of data, including:

- Meeting transcripts and recordings
- Emails and other written correspondence
- Reports and other formal documents
- Presentations and speeches
- Negotiations and contracts

Applying discourse ethics in business communication has several benefits. Firstly, it helps build trust and credibility with stakeholders (Crane & Matten, 2016). When a company communicates ethically, it shows that it values its stakeholders and is committed to doing the right thing. Secondly, ethical communication helps prevent legal and financial risks (Crane & Matten, 2016). When a company communicates ethically, it is less likely to engage in fraudulent

or illegal activities that can cause legal and financial problems in the future. There are several approaches that have been used to study business discourse, including:

- Discourse analysis: This involves the close examination of language use, with a focus on understanding the structure, patterns, and functions of communication in specific contexts.
- Conversation analysis and ethnomethodology: These approaches are concerned with the study of talk in interaction, focusing on the ways in which participants use language to accomplish social actions and construct meaning in their exchanges.
- Organizational communication: This field of study examines the communication processes that occur within and between organizations, with an emphasis on understanding the role of communication in shaping organizational culture, structure, and decision-making.
- Sociolinguistics and pragmatics: These approaches explore the relationship between language use and social context, investigating how factors such as culture, identity, and power dynamics influence communication practices.
- Genre analysis and ethnography: These methods involve the study of specific types of discourse, such as meetings or negotiations, and the cultural practices that surround them.

Finally, ethical communication is essential for creating a positive work culture (Trevino & Nelson, 2016). When employees feel that their opinions are valued and that they are working in an environment where ethical communication is a priority, they are more likely to be satisfied with their jobs and perform better. Applying discourse ethics in business communication can be challenging. Firstly, it requires a shift in the company's culture, which can be difficult to achieve (Hartman, DesJardins, & MacDonald, 2014). Secondly, it can be challenging to ensure that all stakeholders are treated equally, especially in companies with a hierarchical structure (Hartman, DesJardins, & MacDonald, 2014). Finally, it can be challenging to ensure that employees feel comfortable speaking up and sharing their opinions (Hartman, DesJardins, & MacDonald, 2014). There are many examples of companies that have successfully applied discourse ethics in their communication. One such example is Patagonia, a clothing company that is committed to ethical and sustainable business practices. Patagonia has created a culture of open and honest communication, where employees are encouraged to speak up and share their opinions. The company also has a policy of transparency, where it shares information about its business practices with its stakeholders (Werhane & Singer, 2019).

Conclusion. In conclusion, discourse ethics is an essential concept in business communication. It provides a framework for ethical communication, where all stakeholders are treated equally, and their opinions are valued (DeGeorge, 2017). Applying discourse ethics in business communication has several benefits, including building trust and credibility with stakeholders, preventing legal and financial risks, and creating a positive work culture (Crane & Matten, 2016). However, applying discourse ethics in business communication can be challenging, and it requires a shift in the company's culture (Hartman, DesJardins, & MacDonald, 2014). Business discourse is a multifaceted field of study that explores the language and communication practices within and around business organizations. As businesses continue to evolve and shape society, the importance of understanding and effectively utilizing business discourse will only grow. By examining the historical development, characteristic features, and

research approaches of this field, we can better understand its complexities and contribute to its ongoing development.

REFERENCES

1. Crane, A., & Matten, D. (2016). Business ethics: Managing corporate citizenship and sustainability in the age of globalization. Oxford University Press.
2. Frey, L. R., Botan, C. H., & Kreps, G. L. (1999). Investigating communication: An introduction to research methods. Pearson.
3. Habermas, J. (1984). The theory of communicative action: Reason and the rationalization of society (Vol. 1). Beacon Press.
4. Hartman, L. P., DesJardins, J. R., & MacDonald, C. (2014). Business ethics: Decision-making for personal integrity and social responsibility. McGraw-Hill Education.
5. Kuhn, T. S. (1970). The structure of scientific revolutions. University of Chicago Press.
6. Trevino, L. K., & Nelson, K. A. (2016). Managing business ethics: Straight talk about how to do it right. Wiley.
7. Weaver, G. R., & Treviño, L. K. (2018). Compliance and ethics programs: Review, synthesis, and future directions. Business & Society, 57(6), 797-829.

O‘ZBEKISTONDA XALQ HUNARMANDCHILIGIGA E’TIBOR VA UNDA AYOLLAR ISHTIROKI

Roila Yuldoshvoyevna Xaydarova
Nizomiy nomidagi TDPU Ta’lim va tarbiya nazariyasi metodikasi (texnologik ta’lim) yo‘nalishi II bosqich magistranti, Toshkent viloyati Bo‘stonliq tumanidagi 14-maktab texnologiya fani o‘qituvchisi

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995369

Annotatsiya. *Zamonaviy jamiyatda bugun xalq hunarmandchiligi o‘z o‘rini topik bormoqda. Ayni shu asosda mazur maqola O‘zbekistonda xalq hunarmandchiligiga e’tibor va unda ayollar ishtirokiga qisman nazar tashlaydi.*

Kalit so‘zlar: *O‘zbekiston, xalq hunarmandchiligi, san’at, urf-odat, xalq badiiy va amaliy san’ati, moddiy madaniyat.*

Buyuk maqsadlar sari dadil qadam tashlab yangilanayotgan O‘zbekistonda jamiyatning barcha sohalari qatorida madaniyat, san‘at va xalq hunarmandchiligi sohalarini yanada rivojlantirishga ham alohida e’tibor berilmoqda. Respublikamizda ma‘naviy qadriyatlarga hurmat-ehtirom bilan munosabatda bo‘lish, ularni asrab-avaylash va rivojlantirish, milliy hunarmandchilikni, urf- odatlarimizni, bebaho tarixiy merosimizni tiklash davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining — «Hunarmandchilikni yanada rivojlantirish va hunarmandlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida»gi PF-5242 Farmonida ham xalqimizning boy madaniy merosi va tarixiy an‘analarini to‘liq saqlab qolish va ko‘paytirish, milliy hunarmandchilik, xalq badiiy va amaliy san‘atini yanada rivojlantirish, hunarmandchilik faoliyati bilan shug‘ullanuvchi fuqarolarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha maqsadli va kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish, shu asosda aholi, ayniqsa, yoshlar, ayollar va kam ta’minlangan oilalar bandligini ta‘minlash maqsadida hunarmandchilik sohasida bajarilishi lozim bo‘lgan bir qator vazifalar belgilab berilgan.

Yoshlarga xalq hunarmandchiligi sohalariga oid beriladigan bilimlar moddiy madaniyat va amaliy bezak san’atini uyg‘un rivojlantirishga xizmat qiladi va shaxs uchun muhim bo‘lgan qator sifatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Bu esa yoshlarga milliy merosimiz va ana‘analarimizni o‘rgatish, asrab-avaylash va qayta tiklash hamda umuminsoniy qadriyatlar bilan yaqindan tanishishda ko‘maklashadi.

Xalq hunarmandchiligi moddiy madaniyatimizning eng qadimiy va muhim turlaridan hisoblanadi va tasviriy hamda amaliy san‘atining ko‘pdan-ko‘p sohalari bilan uyg‘unlashib ketadi. Ammo tasviriy va amaliy san‘at, buyumlarga badiiy ishlov berish jarayoni hamda xalq hunarmandchiligining o ziga xosligi, yo‘llari, xususiyatlari bir-biridan

farqlanadi. Respublikamizda mavjud bo‘lgan xalq hunarmandchiligining Toshkent, Samarqand, Buxoro, Nukus, Xiva, Termiz, Urganch, Namangan, Andijon, Farg‘ona, Chust, Shahrisabz va boshqa markazlarining ta’limiy-tarbiyaviy imkoniyatlari beqiyos bo‘lib, o‘ziga xosligi jihatidan bir-biridan ajralib turadi.

Bugungi kunda respublikada ko‘p asrlik milliy san’at an’analarini asrab-avaylashga qaratilgan qonuniy mexanizmlar mavjud va shu ish bilan bevosita shug‘ullanadigan qator davlat va jamoat tashkilotlari faoliyat olib bormoqda.

Hunarmandchilik ishlab chiqarishida ayollar juda faol. Xotin- qizlarni yangi iqtisodiy sharoitga ko‘niktirish maqsadida bu jarayon davlat miqyosida ham, xalqaro jamg‘armalar tomonidan ham qo‘llab-quvvatlanmoqda. Bundan maqsad daromadni ko‘paytirish va xotin-qizlar ijtimoiy mavqeini ko‘tarish hamda an‘anaviy san‘atni tiklashdir. An‘anaviy san‘atning istiqboli uning iste‘molchisi bo‘lgan bizga — har birimizga bevosita bog‘liqdir. Hunarmandchilik ishlab chiqarishi buyumlari kundalik turmushimizga fayz, joziba baxsh etishi aniq. Aynan an‘anaviy amaliy san‘at tufayli globallashuv jarayoni asrimizda zamonaviy madaniyatdagi o‘ziga xoslik, rang-baranglik saqlanib turibdi.

O‘zbekiston Tadbirkor ayollar uyushmasi ham xotin-qizlarni hunarmandchilik ishlab chiqarishiga jalb etib, ishga joylashtirish orqali hunarmandchilikning qayta tiklanishiga munosib ulush qo‘shmoqda. ―Yilning eng yaxshi hunarmandi‖ unvoni ta‘sis etilib, har yili o‘tkaziladigan ―Tashabbus‖ Respublika tanlovi, boshqa qator tadbirlarning tashkil etilishini ham an‘anaviy san‘at turlariga davlat miqyosidagi munosabatning o‘ziga xos menejmenti sifatida qarash mumkin. Xullas, davlat tomonidan amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar amaliy san‘at turlari bilan shug‘ullanayotgan rassomlar, xalq hunarmandlarining ijtimoiy mavqeini oshirib, ularning faoliyati uchun iqtisodiy imtiyozlar yaratmoqda.

REFERENCES

1. Jalilova D.U. Psychological And Technological Features of Increasing the Efficiency of Educational Activity of Talented Students in Presidential Schools. Journal of Pedagogical Inventions and Practices ISSN NO: 2770-2367 (https://zienjournals.com).
2. Roila Yuldoshvoyevna Xaydarova. ORGANIZATION OF INDEPENDENT EDUCATION IN THE FIELD OF TECHNOLOGY IN PREPARING PUPILS FOR EDUCATION ON THE BASIS OF FOLK CRAFTS. SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 2 ISSUE 4 APRIL 2023. 100-101p.
3. Roila Yuldoshvoyevna Xaydarova. METHODOLOGY OF FORMATION OF COMPETENCES OF PUPILS' INTEREST IN NATIONAL CRAFTS BASED ON THE CLUSTER APPROACH. SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 2 ISSUE 4 MARCH 2023. 373-374p.
4. Roila Yuldoshevna Xaydarova. CLUSTER TYPES AND ORGANIZATION OF THE PROCESSES OF LESSONS DEDICATED TO NATIONAL CRAFTS FROM TECHNOLOGY SCIENCE BASED ON THEM. SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 2 ISSUE 4 MARCH 2023. 68-69p.
5. Roila Yuldoshevna Xaydarova. THE IMPORTANCE OF THE CLUSTER APPROACH IN MODERN EDUCATION. SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 2 ISSUE 1 JANUARY 2023. 434-435p.
6. Yulchiyeva M.T. O‘QUVCHILARNING IJODKORLIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHDA FOYDALANILADIGAN METOD VA VOSITALARNING AHAMIYATI. SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 1 ISSUE 8 UIF-2022: 8.2 | ISSN: 2181-3337. 198-201p.
7. https://t.me/jalilova_dilshoda_2292
8. https://t.me/ilmiy_yordam_beraman
9. https://t.me/jalilova_dilshoda_2292

10. https://t.me/ilmiy_yordam_beraman
11. https://cyberleninka.ru
12. http://scientists.uz
13. https://www.bukhari.uz

BO’LAJAK TASVIRIY SAN’AT O’QITUVCHILARINING KREATIVLIGINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

M.I. Xudayberdiyev
T.N.Qori Niyoziy nomidagi O’zPFITI I-kurs doktaranti

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995377

Annotatsiya. *Ushbu maqolada hozirgi ta’lim tizimidagi rivojlanishning asosiy komponentlaridan biri bo‘lgan raqamli texnologiyalar va ulardan bo’lajak tasviriy san’at fani o’qituvchilarining dars jarayonlarida yuqori darajada foydalana olish kompetensiyalari haqida fikr yuritilgan.*

Kalit so’zlar: *Raqamli texnologiyalar, kreativlik, kompetensiya, san’at tarixi, qalamtasvir, multimedia, kompozitsiya, grafika dizyni.*

Hozrigi kunda ijtimoiy jadallashuv jarayonida insonlar o’z ish faoliyatlari va kundalik turmush tarzini raqamli texnologiyalarsiz tasavvur qila olmaydi. Jumladan san’at sohasi ham faqar amaliy ijodkolik bilan rivoj topsada hozrgi zamon talabidan kelib chiqqan holda usta rassomlar o’z vaqtlarini tejash va shogirdlariga tez va oson tushuntirish va o’rgatish uchun raqamli texnologiyalardan foydalanish va xorijiy tilni bilishi bugungi kun talabi bo’lib qolmoqda.

Yurtboshimiz Sh.M. Mirziyoyev tashabbuslari bilan yangi davrga qadam qo‘yish asnosida keng fikrlash doirasiga ega, bilimlarni chuqur egallagan, sohasida yetuk va davr talabiga javob bera oladigan shaxslarga bo‘lgan etibor ortib bormoqda. Bu esa o‘z navbatida qayta isloh qilingan va sifatli tashkil etilgan ta’limni joriy etish masalasini ko‘ndalang qilib qo‘yadi. Hozirgi davr nuqtai nazaridan kelib chiqib bunday talablarga javob bera oladigan va yuqorida sanab o‘tilgan xususiyatlarni o‘zida mujassamlashtirgan shaxsni shakllantirishda quyida mezonlarni tashkil etilish muhim ahamiyat kasb etadi:

♣ Zamonaviy va ilg‘or ta’lim texnologiyalari;

♣ Raqamli texnologiya + zamonaviy va ilg‘or pedagogik texnologiya xalqaro tajribalar. Malakali kadrlarni tayyorlashga bo‘lgan ehtiyoj ishlab chiqarish korxonalari paydo bo‘lgan, sanoat sohasi rivojining ilk bosqichlarida yuzaga kelgan bo‘lsada, hanuzgacha o‘z dolzarbligini yo‘qotmay kelmoqda. Buning asosiy sabablari jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotiga bog‘liq ravishda yangidan-yangi yo‘nalishlar, ixtisosliklarning paydo bo‘lishi, ular bo‘yicha kadrlar tayyorlash zaruriyatining vujudga kelishi, o‘zgaruvchan, tezkor davrda mutaxassislarning kasbiy bilim, malaka va mahoratlarini izchil ravishda oshirib borishga bo‘lgan ehtiyojning shakllanishi, shuningdek, mutaxassis sifatida mehnat bozoridagi kuchli raqobatga bardosh bera olishga bo‘lgan talabning ortishi sanaladi. Shunday bo’lajak tasviriy san’at o’qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda ularga faqat ijoddiy qobilyatini o’stirishga e’tibor qaratmasdan ularga zamonaviy texnologiyalardan faolyatlri jarayonida foydalanish kompetensiyalarini ham o’rgatish zarurdir. Misol qilib aytadigan bo’lsak, Tasviriy san’at yo’nalishi talabalari uchun Tasviriy san’at tarixi” fani mavjud. Ushbu darslikda talaba o’qituvchi odatda ananaviy tarzda o’qituvchi ma’ruza qiladi va talaba tinglaydi yoki seminar darslarida buning ozgina aksini ko’rishimiz mumkin. Ana shunday holatlar uchun agarda o’qituvchida til bilish va raqamli texnoloiyalardan foydalanaolish kompetensiyasi mavjud bo’lsa u darsni yuqori saviyada tashkil qilishi va talabaga o’ylaganidan ham ko’proq va tezroq yetkazib berishi ehtimoli yuqori bo’liadi. Masalan mana shu dars davomida o’qituvchi

faqat prezentatsiyadan foydalanmasdan turib ijtimoiy tarmoqlardagi (misol tariqasid: https://www.theartstory.org/) manzillardan foydalangan holda o’sha mavzuga taalluqli bo’lgan manbaalarni dars jarayonida to’g’ridan to’g’ri taqdim etishi va tarjima qilib berishi talabada o’zgacha hissiyot uyg’otadi, xulosasi o’zgaradi. Yoki qalamtasvir fanini oladigan bo’lsak o’qituvchi talabaga o’rgatish metodikasidan eng samaralisi bu mahorat darsi ya’ni talabaga ma’lum bir bosqichgacha chizib ko’rsatib berishini tushunamiz. Bu holat ham yaxshi ammo talabani ko’p hollarda o’zining husnihatini topishga qiynalishi va ustozning qolipiga tushib undan chiqib ketish jarayonini uzaytirishga olib kelishi mumkin. O’qituvchi o’z mahorat darsidan tashqari mashhur usta rassomlarning amaliy ish jarayonlari yoki ulardan qolgan boy merosni ko’rsatishi, G’arb mamlakatlaridagi usta rassomlar bilan online dars jarayonlarini tashkil qilishi kerak bo’ladi. Buning uchun albatta xorijiy tilni bilishi AKT lardan mohirona foydalana olishi zarur. Mazkur kompetensiyalar o’qituvchida bo’lsagina u talabaga o’rgata oladi vatalab qilaoladi. Bo’lajak o’qituvchi ham talab darajasida faoliyat qilishga harakat qiladi.

Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, tasviriy san’at fanini o‘qitish jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish o‘quvchilarda nafaqat san’atga bo‘lgan qiziqishlarini orttirish, o‘quvchida nafosatni shakllantirishga ko‘maklashadi balki, ulardan olingan bilimlarni uzoq vaqt yodda saqlab qolish hamda kelajakka oid bilim va malakalarni shakllantirishda ham katta ahamiyat kasb etadi.

Mutaxassislarning ta’kidlashicha, yangi bilimning aktualligi u o‘zlashtirilgan davrdan boshlab 3-5 yilni tashkil qiladi. Raqamli qurilmalardan unumli foydalanish esa mustaqil izlay olish, kerakli ma’lumotni qisqa muddat ichida qidirib topish, o‘qituvchi va talaba o‘rtasida muntazam fikr almashib turish kabi imkoniyatlarni yaratib berish orqali ma’lumotlarni muntazam takrorlanib turishini ta’minlaydi va shu orqali talabalarda “mustahkam bilim” shakllanishini ta’minlaydi. Xususan talabalarga multfilm yaratilish jarayonlari aks ettirilgan videoroliklar ko‘rsatilsa, multfilm qahramonlarining ijobiy va salbiy xislatlari, ranglar va chiziqlar plastikasining jozibadorligi hamda uning yaratilish jarayonidagi qiziqarli va mashaqqatli rassom mehnatidan talabalar ilgayidi va taassurotga ega bo‘ladilar. Bu esa kitob grafikasi fanining zamonaviy texnologiylar bilan bog’liqligini ko’rsatadi.

Multimedia yordamida tashkil etiladigan darslarda o‘qituvchi “electron doska” sifatida ishlatadi. O‘qituvchi tayyor electron ta’lim resurslaridan yoki multimedia prezentatsiyalaridan, talabalar esa loyihalarni taqdimot hamda himoya qilish uchun foydalanadilar. Bunga quyidagi multimediya qo‘llanmalarini misol qilish mumkin: “Milliy naqsh namunasini ishlash”, “Qalam tasvirda yorug‘ va soyalar bilan ishlash”, “Rang tasvirda kompozitsiya” va hokazo. Xususan, mavzuga oid **MS Power Point** dasturida tayyorlangan taqdimotlardan foydalanish ko‘rsatkichi ham oshishiga olib keladi. Jumladan, tasviriy san’at darslarini tashkil etishda ham shu kabi multimedia mahsulotlaridan juda keng foydalaniladi. Bundan tashqari jahon Internet tarmog‘iga kirish imkoniyatiga ega bo‘lgan darslar (ham multimedia, ham kompyuter yordami bilan tashkil etilishi mumkin). Bugungi kunda o‘qitish va o‘rganish jarayonida Internet texnologiyalariga katta o‘rin ajratilmoqda. Bunday texnologiyalar ta’lim jarayoniga ko‘maklashib, o‘qitish dasturlari, o‘quv qo‘llanmalari, elektron darsliklar va jurnallardan foydalanish imkoniyatini yaratmoqda, foydalanuvchilarning turli yangiliklardan foydalanishlarida, ilmiy va tadqiqot ishlarini olib borishlarida hamda masofaviy loyihalarda ishtiroklarini ta’minlamoqda.

Bugungi kunda Internetning keng tarqalishi, Virtual o‘quv hamda ijtimoiy muhitlarning ko‘payib borishi natijasida raqamli texnologiyalar va tasviriy san’atni o‘zaro integratsiyasi

mahsuli hisoblangan “Grafik dizayn”, “Web Dizayn”, “Animatsiya”, “O‘yinlar (Game) Dizayni”, “Raqamli tasviriy san’at” kabi ko‘plab atamalar vujudga kelmoqda. Jumladan, raqamli (kompyuter) san’at deb kompyuter (axborot) texnologiyalaridan foydalanishga asoslangan ijodiy faoliyat tushuniladi, uning natijasida raqamli shaklda badiiy asarlar olinadi.

REFERENCES

1. M. Pardaeva. Ta’lim tizimini modernizatsiyalash sharoitida innovatsiyalarni joriy etish va ulardan samarali foydalanish istiqbollari [Journal] // Science and Education. – 2020. – 4: Vol. 1.
2. U.A. Baykabilov. Ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish bosqichlari [Journal] // Science and Education. – 2020. – 2: Vol. 1.
3. Х.И. Зарсаева. Использование цифровых технологий в образовании [Journal] // European science. – 2020. – Vol. 1(50).
4. S.F. Abdirasilov Tasviriy san’at o‘qitish metodikasi [Book]. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2012. – B. 41–42.
5. A. Isaqov. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida tasviriy san’at darslarini tashkil etish va o‘tkazishga qo‘yiladigan zamonaviy talablar [Journal] // Maktab va Hayot. – Toshkent: [S.N.], 2021.

DEVELOPMENT OF KNOWLEDGE LEVELS OF STUDENTS IN THE PROCESS OF INDEPENDENT EDUCATION WITH THE HELP OF SOFTWARE TOOLS

Uchkurova Zarina Shavkatovna
PhD student of Scientific Research Institute of Pedagogical Sciences of Uzbekistan named after T.N. Kori Niyozi
Scientific supervisor: Karakhanova Lobar Musakhanovna,Candidate of Pedagogical Sciences, associate professor

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995387

Abstract. *This article refers to the development of students' knowledge levels in the process of independent education with the help of software tools, the organization of the methodology of independent education, its technology, and the development of the educational process. It is also focused on issues of increasing students' motivation and supporting them in organizing their independent work, helping to form independent work skills and qualifications.*

Keywords: *natural sciences, knowledge, independent education, software tools, knowledge level, assessment*

INTRODUCTION

It has created the necessary conditions for the residents of our country to live a decent life, to get an education at the level of world standards, to acquire a profession, to take a decent civic position in the society, and to realize their creative potential. The main meaning of this lies in creating a healthy generation and educating them properly.

And the formation of knowledge and science directly goes back to the education system. The effectiveness of the educational system is directly ensured by the level of the teacher, the needs of students, the content of educational literature, and the infrastructure aimed at the formation of independent education. Therefore, the training of advanced personnel, increasing their competitiveness in accordance with the requirements of the labor market, training creative thinking specialists is closely related to the educational process established in educational institutions.

Assessment in the educational system is a continuous systematic process. With the help of numbers, it is possible to evaluate not only the personal qualities of the student's work, but also the process and results of their formation. It is very important for the student to understand and correctly evaluate the level of knowledge and skills at the educational stage, and to understand how to improve his situation.

Assessment should be based on categories of knowledge and skills and description of levels of achievement. In order to increase students' motivation, assessment should take different forms, be conducted regularly and give students the opportunity to demonstrate the full range of knowledge and skills. Of course, assessment approaches must be fair to all students.

LITERATURE REVIEW

Independent education is one of the best ways to improve the creative potential of a student of higher educational institution studying in the field of pedagogy.

This method develops the student's skills such as formulating an existing scientific problem, developing a scientific and practical solution, achieving the optimal result of the solution, and proving it. Self-directed learning plays an important role in developing students' effective professional skills.

Independent learning teaches students to demonstrate the knowledge they have acquired in the training session in life, to make independent decisions without the teacher's participation.

The proper formation of independent education should increase the possibility of mastering any educational subject, in some sense encourage the student to acquire knowledge, skills, and increase his motivation.

Today, the fact that independent study is defined as a burden of the educational process for the student, that the subjects of independent study are directly identical to the subjects of the science program, that the subject of independent work is not directed to a specific problem, but most In some cases, it is covered by prepared materials from various sources and cases such as not implementing independent work in practice are one of the actual problems of the quality of education.

Because today, independent education for students is just an extra job. In most cases, students carry out independent work by copying from previous independent work, copying material related to the topic from the Internet. The most interesting thing is that there are cases of standardization of independent work by some teachers, from its planning to its conclusion.

In shaping the student's personality, we should first of all teach them to creative research, create a ground for engaging in research or methodical activities, develop their speech, and improve their creative potential.

For this purpose, it would be appropriate to define the topics of independent studies based on the following criteria in the development of the curriculum of the academic subject in higher education:

- Independent work topics are created based on problems with a solution based on the information covered in one or more of the main topics of the educational subject.
- Elevation of one or several small-to-small problems, prevention through solutions.
- Of course, based on experience, laboratory testing or other practice.
- Briefly describe the knowledge acquired for oneself in the conclusion part.
- A series of interesting activities, examples, problems, etc., including the introduction of small inventions or discoveries (even if they are not similar).

The student's independent work can be divided into the following groups:

– types of independent work performed by the student directly through the mobile device (preparation for the lesson, searching for information, FAQ (frequently asked questions), forum, taking tests, preparing for supervision work);

- independent work of the student under the guidance of the teacher in the traditional form (problem solving, abstract preparation, colloquium, essay, presentation, case study, course work, course project, calculus-graphic work and others);

– independent work of the student under the guidance of the teacher in electronic form.

Motivation plays an important role in students' independent work. In this case, the teacher should be able to direct the student to perform the tasks while motivating and interesting them, and should be able to form innovative ideas in them. Therefore, even in the credit-module system, it is important for the teacher to be able to guide and motivate the student correctly.

Currently, the development of students' knowledge levels in the process of independent education with the help of software tools has been studied and analyzed by the following researchers: Kukhtin, D. V , Gorlushkina N.N, Qodirov B.G'., Begimqulov U.Sh., Abduqodirov A.A., Ishmuxammedov R., Saidaxmedov N. and etc.

RESULT AND DISCUSSION

Software is a didactic tool designed for partial or complete automation of the educational process with the help of computer technologies. They are considered one of the promising forms of increasing the effectiveness of the educational process and are used as teaching tools of modern technologies.

The content of the software includes: a software product (set of programs) aimed at achieving specific didactic goals in the subject, technical and methodical support, additional and auxiliary tools.

Software tools that develop the knowledge levels of students in the process of independent education can be divided into followings:

- educational programs - students' level of knowledge and
directs the acquisition of new knowledge based on his interests;
- test programs - acquired knowledge, skills and abilities
used for verification or evaluation purposes;
- exercises - previously mastered educational material
serves to repeat and strengthen;
- programs that create a virtual learning environment with the participation of the teacher.

Software "application program package (APP)", "hardware pedagogical tool (HPT)", "pedagogical educational program (PEP)", Recording with terms such as "automated learning system (ALS)", "new information technology of education (NITE)", giving different names to the same object has a negative effect on the exchange of ideas between researchers. We will refer to the software tools used in the educational process under the term "pedagogical software tools". After all, the training process is a whole system, which includes the processes of information presentation, demonstration, training, and control. Therefore, it is appropriate to consider all types of software tools that can be used in the training process as a single system and call them PST under the general name. Evaluating the development of pedagogical software, first of all, it is necessary to study the basic concepts, classification and types of pedagogical software.

Principles and requirements should also be taken into account during the development of pedagogical software tools. Gorushkin identifies 4 groups among the principles of N.N.:

- physiological characteristics of students;
- technical capabilities of computer equipment;
- pedagogical recommendations in design;
- system approach to created pedagogical programs;

I. Robert cites the following as the main requirements for the development of pedagogical software tools:

- pedagogical requirements
- technical requirements
- ergonomic requirements
- aesthetic requirements

The process of computerization of education can no longer be stopped or reversed. Computerization of education is unstoppable, the use of computers in education is irreversible. This does not mean that it will happen by itself. - wrote I. Mashbits.

CONCLUSION

In conclusion, organization, management and control of education by means of computerization will move to a new - quality stage. In it, the relationship between the teacher and the student changes radically, the method of pedagogical treatment of the educational content is renewed, the period of complete learning of the educational material begins, education becomes modular, feedback is updated in essence, additions and changes are included in education.

REFERENCES

1. Zakirov, D. W., & Nurmetov, H. S. (2021). General educational School is the main source of environmental education. Academic research in educational sciences, 2(Special Issue 2).
2. Ramazonov B.R., Faiziev V.B., Zakirov D.U. In the collection: Youth Agroforum - 2021. Materials of the International scientific and practical Internet conference of young scientists. under total ed. N.Yu. Barmin. Nizhny Novgorod, 2021, pp. 54-57.
3. Benson, P. (2011). Language learning and teaching beyond the classroom: An introduction to the field. In Beyond the language classroom (pp. 7-16).London.
4. Holec, H. (1979). Autonomy and foreign language learning.
5. Reinders, H. (2011). Materials development for learning beyond the classroom. In Beyond the Language Classroom (pp. 175-189). Palgrave Macmillan, London.
6. Usmanov B.Sh., Khabibullaev R.A. Organization of the educational process in higher educational institutions in the credit-module system. Study guide. T.: "Tafakkur" publishing house, 2020. 120 pages.
7. Orinov V. ECTS credit-module system in higher education institutions of the Republic of Uzbekistan: basic concepts and rules. Study guide. University of New Brunswick, 2020.
8. A collection of normative and legal documents of higher education. -T., 2013.
9. Dissemination of the Bologna process: about the declaration for implementation in practice. In 3 parts. Part 2. Trends in the development of the Bologna process, its tools and implementation experience / R.R. Agishev, I.V. Anisimova, Sh.M. Valitov, D.A. Gopkalo, V.G. Kryukov, A.E. Pushkin, L.A. Simonova, A.P. Snegurenko. Ed. prof. R.R. Agisheva. - Kazan, KSTU im. A.N. Tupoleva, 2008. - 118 p.
10. The European Higher Education Area. - Joint Declaration of the Ministers of Education. - Bologna, 1999, 19 June.
11. Shaping our Own Future in the European Higher Education Area // Convention of European Higher Education Institutions. - Salamanca, 2001, March 29-30.
12. Kukhtin, D. V. E-learning. [Electronic resource]. – Access mode: http://hotline.ua/knigi/author/kuhtin_pv-232467/.
13. Gorlushkina N.N. Pedagogical software: Textbook [Electronic resource]. – Access mode: https://e.sfukras.ru/pluginfile.php/993876/mod_resource/content/1/Gorlushkina%20N.N..pdf

ЯНГИЛАНАЁТГАН ЎЗБЕКИСТОНДА ЎҚИТУВЧИ НУФУЗИНИ ОШИРИШНИНГ ВА УНИНГ ТАЪЛИМ СИФАТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДАГИ СТРАТЕГИК МОҲИЯТИ

Камалов Азамат Жамалович
Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети “Таълимда менежмент” кафедраси доценти в.б. педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995415

Аннотация. *Мазкур мақолада Янгиланаётган Ўзбекистонда ўқитувчи нуфузини оширишнинг ва унинг таълим сифатини ривожлантиришдаги стратегик моҳияти ҳақидаги фикрлар илмий жиҳатдан таҳлил этилган. Шунингдек, мақолада дунёнинг ривожланган давлатлар АҚШ, Хитой, Англия, Япония, Германия каби давлатларида илм-фан, саноат ва технологияларга эришган натижалари тўғрисидаги фикрлар ёритилган.*

Калит сўзлар: *Янгиланаётган Ўзбекистон, таълим, ўқитувчи, инсон, Янги Ўзбекистон, халқ манфаати, ислоҳот, Конституция, стратегия, тинчлик, барқарорлик.*

“Нажот мактабда, нажот таълимда, нажот билимда”
Шавкат Мирзиёев.

Дунё тарихидан маълумки, ривожланган давлатлар (АҚШ, Хитой, Англия, Япония, Германия, Ж.Корея)нинг илм-фан, саноат ҳамда юқори технологик натижаларга эришишдаги энг муҳим омил жамиятда ўқитувчи ўрни ва нуфузини юқорилиги билан белгиланади. Мазкур давлатлар фаровон ҳаётни таъминлаш мақсадида ўзларининг узоқ йиллик тарихи ва яқин келажакдаги тараққиётида таълим тизимини юксалтириш натижасида жамиятнинг барча қатламларини ягона миллий ғоя атрофида бирлашишга замин яратди.

Таълим сифатининг пастлиги ҳамда аҳолини саводсиз қилиш ўз навбатида жамиятда саёз фикрлаш натижасида инсонлар ўртасида бўлиниш ва мухолифат йўналишларининг пайдо булишига, ижтимоий тенгсизликка, амалга оширилаётган ислоҳотларнинг самарасизлигига, давлатнинг прогрессив ижтимоий-иқтисодий ривожланишига таҳдид солиши мумкин.

Бунинг учун энг аввало ёш авлод онгида соғлом дунёқарашни шакллантириш учун таълим тизимимизни янги босқичга олиб чиқиш лохим. Чунки фикрсизлик бу маданият кушандаси, маънавий ўлим! Фикри йўқ, одамнинг қиёфаси ҳам бўлмайди, дейдилар. Фикр йўқ жойда оломонлик ва жоҳиллик авж олади. Бунга мисол тариқасида дунёда содир бўлаётган таҳликали ҳолатлар гувоҳлик беради.

Дунёда таълимнинг ўрни ва аҳамияти ҳақида:

Аристотел: “Юракни тарбия қилмасдан онгни тарбиялаш умуман таълим эмас”.

Адолф Дистервег: “Барча таълимнинг якуний маққсади мустақилликни ўз-ўзини фаолияти орқали тарбиялашдир”.

Василий Сухомлинский: “Таълим деб аталадиган ишнинг ҳар бир лаҳзаси келажакни яратиш ва келажакка қарашдир”.

Роберт Оуен: “Таълим орқали узоқ; келажакда номукаммал инсоният янги одамлар ирқига айланади-таълимнинг кучи шундай”.

I. Тараққиёт.

Японларда (уйғунлик) тушунчаси мавжуд. Мамлакатда сиёсий модернизация **“япон руҳияти - Ғарб техникаси” (вакон- ёсай)** шиори остида кечган. Япон прагматизмининг бошқалардан фарқли жиҳати шундаки, анъанавий миллий қадриятларини сақлайди, эҳтимолий халокатларни эҳтиёткорлик билан четлаб ўтган ҳолда, янгиликларни қабул қилаверади.

Немислар таълим даргоҳларни - **“тафаккур устахонаси”** деб атайди. Мисол учун Германия - узоқ асрларга бориб тақалувчи илмий мактаблари, **Гёте, Гегел, Бетховен, Ницше, Эйнштейн, - Гумболдт** сингари олим ва ижодкорлари билан тилга тушган.

Жанубий Африка университетлари кириш қисмида **“Бирор давлатни йўқ қилиш учун атом бомбаси ёки узок масофали ракета ролларидан фойдаланиш шарт эмас. Фақатгина таълим сифатини пасайтириб, имтиҳонларда кўчиришга (шпаргалкадан фойдаланишга) имкон бериш етарлидир...”** деб кўрсатиб ўтилган.

Албатта бундай мисоллардан кўпини кўрсатишимиз мумкин лекин ҳар бир миллат ўз тараққиёт йўлини ўзи танлайди.

Ўзбекистон Республикаси XXI асрда давлат шаклланишининг мураккаб даврини енгиб, ўзининг муносиб ўрнини эгаллаб, энди ўз тараққиётининг сифат жиҳатидан янги тарихий босқичига қадам қўйди.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан жамият ҳаётининг барча соҳаларида амалга оширилаётган кенг кўламли ислоҳотлар туфайли Ўзбекистон кучли фуқаролик жамияти ва бозор иқтисодиётига эга ҳуқуқий демократик давлат барпо этиш йўлидан дадил одимламоқда.

Сўнгги беш йил ичида кенг кўламли ислоҳотлар **жамият ҳаётининг барча соҳаларида сезиларли натижалар берди.** Ўзбекистон жадал ижтимоий-сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг янги йўналишига кирди.

Кейинги йилларда умумтаълим тизимида сезиларли ижобий ўзгаришлар юз берди.

Давлатимиз раҳбари қарорига мувофиқ, мактабгача таълим тизими янгитдан шакллантирилгани, мактаб, академик лицейлар фаолияти такомиллашуви, хорижнинг олий ўқув даргоҳлари очилиб, олий таълимга қабул квоталарининг кенгайтирилгани, устоз ва мураббийларнинг моддий ҳамда маънавий рағбатлантирилгани жамиятда муаллимнинг обрў ва нуфузини оширишга замин яратмоқда.

Шунингдек, атоқли шоир-ёзувчиларнинг ижод мактаблари, Президент мактаблари, Адиблар хиёбони ташкил этилди. Дарҳақиқат, жамият ҳаётида янгича қарашлар, ўзига хос ёндашувлар пайдо бўлмоқда.

Масалан, умумий ўрта таълим босқичида касбга ўргатиш тизими меҳнат бозори талабларига мослаштирилмоқда. Битирувчиларни иш билан таъминлаш борасида ҳаракатлар бошланган.

Пировардида, ушбу ташкилий-ҳуқуқий ишларнинг натижаси Ўзбекистон ялпи ички маҳсулотида тезроқ намоён бўлиши ва халқимиз фаровонлигининг юксалишига хизмат қилишига ишонамиз.

Ўзбекистон - улкан имкониятлар мамлакати. Буни тарихимиз ҳам бугунги кунимиз ҳам яққол ўз намуналари билан кўрсатиб берган. Шу боисдан ҳам таълим тизимида буюк ўзгаришлар янги давр шарофати ила босқичма-босқич минглаб ислоҳотларга йўл очмоқда.

Мамлакатимиз бугунги кунда Марказий Осиёда “таълим марказ”ларининг асосий нуқтаси бўлишга даъвогарлик қилмоқда.

Хусусан, мамлакатимизнинг имкониятларини 1997 йилда Миллий хавфсизлик бўйича собиқ маслаҳатчи Збигнев Бжезински ўзининг “Буюк шахмат тахтаси” китобида ҳам таъкидлаб ўтган:

- *“Аслида Ўзбекистон Марказий Осиёда минтақавий етакчи ролига асосий номзод" (68-бет).*

Шахс жамиятда етакчи куч, аммо фикрлай бошласагина, у давлатга суянчиқ бўлади. Бир сўз билан айтадиган бўлсак шахс - буюк ислоҳотчи, жамиятни орқасидан эргаштирувчи, қудратли куч.

Агар шахсга рақобат муҳити яратилса, ҳуқуқ ва эркинликлари ҳимоя килинса, тадбиркорлик фаолиятининг ривожи учун ерлар, кредитлар ажратилиб, у ўзини-ўзи моддий ва маънавий таъминлашга ўта бошласа, бундан жамият ҳам, давлат ҳам катта наф кўради.

Тўқ яшашни истаган тадбиркор, фермер, муҳандис, қурувчи ҳам, аслини олганда, илм ва маърифат зиёсидан озиқланган, ўқимишли, фикрловчи шахсдир.

Хитой, Япония, Сингапур каби давлатлар илм-фанни тизимли ривожлантириш, илм ва ишлаб чиқариш алоқасини мустаҳкамлаш, самарадор сиёсий тизимни яратиб, очик жамиятни қура бошлаганидан сўнг, инвестиция оқими мамлакатга оқиб кирди қарабсизки, 30 - 40 йилда улар жаҳоннинг илғор мамлакатлари қаторидан ўрин олдилар.

Янгиланаётган Ўзбекистон хам ҳозирда шу оқилона йўлни танлаган.

II. Таҳдидлар.

Шавкат Мирзиёев эркин сайловлар асосида Ўзбекистон Республикаси Президенти этиб сайлангач, мамлакатимизда жамиятимизни тубдан ислоҳ этиш борасида бир қатор ислоҳатлар амалга оширилиб келдинмоқда. Айниқса, бу борада **Ҳаракатлар** ва **Тараққиёт стратегиялари** қабул қилиниб мамлакатни ривожлантиришнинг янгича такомиллашган модели амалиётга татбиқ этилди. Юртбошимизнинг **“Нажот мактабда, нажот таълимда, нажот билимда”** деган ғояси асосида мамлакат таълим тизимини ҳар томонлама янгилаш ва модернизация қилиш йўлидаги сиёсий йўналиши нафақат фуқароларимиз балки халқаро ҳамжамият томонидан тўлиқ қўллаб-қувватланганини тасдиқлади.

Шу билан бирга, таълим тизимида амалга оширилаётган ислоҳотлар қисман бир қатор салбий тенденцияларга дуч келмоқда, бу эса аҳолининг амалга оширилаётган ислоҳотларга бўлган ишончининг пасайишига олиб келиши ҳолатини келтириб чиқариши мумкин.

Таҳлиллар натижасига кўра бунинг тизимли сабаблари қуйидагилардан иборат:

1) коррупция кучайиши натижасида салоҳияти паст педагог кадрларнинг етишиб чиқиши;

2) таълим ва ишлаб чиқариш ўртасидаги узвий алоқаларнинг ривожланмаганлиги;

3) “оммавий маданият” ва оммавий тафаккурнинг ёпирилиб келиши;

4) Интернет ва ижтимоий тармоқларда тарқатилаётган маълумотларни текширилмасдан чиқарилган хабарлар натижасида ўқитувчини обрўсизлантирилиб қўйилиши.

Албатта, мазкур ҳолат, аҳоли фаровонлиги ва турмуш тарзининг яхши томонга узгариши жамиятда, айниқса, ёш авлод ўртасида маънавий, аҳлоқий ва моддий қадриятлар ўртасидаги номутаносибликнинг пайдо бўлишига олиб келаётганлиги инсонни таъбини хира қилади. Натижада, жамиятнинг ночор қисмининг ўзини осон бойитишга интилиши ёшларда жиноятчиликнинг кўпайишига, оилавий ва ахлоқий қадриятларга рахна солмоқда.

Давлатимиз раҳбари таълим ва тарбия масаласига доимо алоҳида эътибори қаратиб келмоқда. Бу хақда Президиентимиз Шавкат Мирзиёев” **“Агар раҳбарлар, муаллимлар янги Ўзбекистонга муносиб ҳаракат қилса, фарзандларимизни давр талабига мос ўқитишимиз мумкин. Халкимиз бизга энг ктта бойлигини — зурриёдини ишониб бераяпти. Бу жуда катта масъулият. Шуни ҳис қилиб, ўзимизни қийнаб, мактабни ислоҳ қилсак, келажакка замин яратамиз!”**, - бежиз таъкидламан.

Глобаллашув шароитида миллий таълим тарбиямизга рахна солувчи таҳдидлардан бири интернет ёрдамида “оммавий маданият” ва оммавий тафаккурнинг ёпирилиб келиши миллий менталитетимиз маънавият, адабиёт, санъатга нисбатан бефарқлик муносабатларини шакллантиришга замин яратмоқда.

Телевидение, интернет, ижтимоий тармоқлардаги енгил-елпи, савиясиз, оломонга мўлжалланган, тубан савияси паст “оммавий маданият” тарғиб этилиши ўз навбатида ота-боболаримиздан бебаҳо маънавий меросига рахна солиш орқали маънавий тубанлик гирдобига гирифтор этмоқда.

III. Вазифалар.

Мактабгача ва мактаб таълими тизими ва таълим муассасаларида таҳсил берувчи ўқитувчи имиджи ва обрўси, мамлакатимиз келажаги билан бевосита боғлиқ ўзгаришларга салбий таъсир кўрсатиши мумкин бўлган ички муаммоларни бартараф этиш.

Ўзбекистон таълим тизимида илмга, илмлиларга, ўқитувчиларга рағбат тизими яратилишини назарда тутувчи миллий таълим дастури учун хизмат қиладиган концептуал асосларини ишлаб чиқишни талаб қилади.

“Ўзбеклардан ҳам Нобель мукофоти совриндорлари чиқиши мумкин”. Бунинг учун жамиятни ягона миллий ғоя атрофида бирлаштириш, таълим тизимида кенг кўламли ислоҳотларнинг белгиланган юқори суръатларини сақлаб қолиш ва уларнинг самарадорлигини ошириш энг муҳим вазифалардан ҳисобланади.

Илмий-назарий нуқтаи назардан миллий таълим тизимини яратишнинг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

1) аҳоли ўртасида ўқитувчи касбига бўлган ижтимоий-сиёсий онгни ўзгартириш;

2) таълим тизимидаги муаммоларни ўтмишини, ҳозири ва келажагини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш;

3) жамият ва таълим тизими ривожланишининг стратегик координаталарини аниқлаш;

4) таълим тизимида ижобий координаталарини яратишда жамоатчилик фикри инобатга олиниши ва холис тасвирлаш чораларини кўриш;

5) фуқароларни таълим тизимини ривожлантириш бўйича ишлаб чиқилган стратегияни амалга оширишга ижобий томонлама сафарбар этиш.

Мухтасар айтганда, Ўзбекистоннинг ривожланган давлатга айланишида таълим тизими жамият учун энг муҳим саволларга жавоб бериши керак: “Ўзбекистон таълим тизимининг ўзига хослиги нимада?”, “Шахс шаклланишида мактаб, оила ва жамиятнинг ўрни қандай?”, “Мамлакатимизда таълим соҳасини ривожлантириш юзасидан олиб борилаётган ислоҳотларнинг туб моҳиятида қандай эзгу мақсадлар ётибди?" ва бу жараёнларда энг аввало “биз киммиз?”, “Бизнинг ролимиз қандай?”, “Таълимни ривожлантирсак қаерга борамиз?”.

Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда, қуйидаги концептуал масалаларга алоҳида эътибор қаратиш зарур.

Биринчидан, мустақиллик йилларида аҳолининг аксарият қисми иқтисодий қийинчиликлардан азият чеккани боис мамлакатда юзага келган ва келиб чиқиши мумкин булган иқтисодий муаммоларнинг ечимини тўғри йўлга қўйиш ва ушбу масалаларни соҳа вакиллари ҳисобига ҳал этиш мақсадида таълим ва ишлаб чиқариш ўртасидаги алоқаларни ривожлантириш асосий мезондир.

Иккинчидан, глобаллашув шароитида маънавий хавф-хатар исканжасига тушиб қолиш ва ёшлар онгини бошқа томонларга йўналтирмаслик учун ўқувчи ва фуқаролар ўртасида Ўзбекистон дунёвий давлатдир деган тушунчани сингдирган ҳолда муқаддас динимизга ҳурмат руҳида тарбиялаш.

Мамлакатни кўп миллатли ва кўп конфессияли эканлигини инобатга олган ҳолда ўта муҳим сиёсий, ижтимоий ва мафкуравий маслаларга алоҳида эътибор қаратиш. Зеро, буюк қирғиз адиби Чингиз Айтматов айтганидек **“Ҳар бир оила ўз фарзандларини ҳар қандай мафкуравий тажовузкорликдан ҳимоя қилишга тайёр булиб туриши керак”,** деган фикр оила ва таълим муассасаси ўртасидаги узвий занжир ҳосил қилиши лозим.

Учинчидан, Ўзбекистонда таълимни ривожлантириш, уни тубдан қайта ўзгартиришда аниқ йўналишлар асосида иш олиб бориш.

Хусусан, 1) таълимни тубдан демократлаштириш, 2) узлуксиз таълим ғояси, сўнг “таълим — бир умрга” ғоясини “таълим — бутун умр давомида” ғоясига алмаштириш, 3) бу нафақат мутахассисларни тайёрлаш воситаси, балки жамиятга онгли, фидойи инсонларни етказиб бериш, 4) таълимнинг глобаллашувига эришиш, 5) таълимни ахборотлаштириш.

Тўртинчидан, замонавий Ўзбекистонда бугунги кун ва келажак учун жамиятда замонавий демократик принциплар асосида фуқаролик жамиятни шакллантириш.

Бунда дунёнинг илғор ривожланган давлатлари тажрибасини хусусан Америка, ғарбий Европа ва Жануби-Шарқий Осиёнинг ривожланган давлатлари тараққиётида ўзаро фарқли жиҳатларни кўриб чиқиш, **фан ва ишлаб чиқаришнинг уйғунлигида эришилган натижалар ўлароқ** ўз таълим тизимимизда трансформация жараёнларини ўзаро боғлиқликда амалга ошириш.

Бешинчидан, ёш авлод ва ўқитувчиларни “Янги Ўзбекистон” учун ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, халқ таълими тизимидаги ўқитувчиларни жамиятдаги ўрнини ошириш мақсадида қадимги юнон файласуфи Суқрот айтганидек **“Мен ҳеч кимга ҳеч нарса ўргата олмайман, бор-йўғи уларни фикрлашга мажбур қила оламан”,** деган фикр ўлароқ ўқувчи ёшларимизни **ёдлаш усулларидан воз кечиш, ўқувчи ва ўқитувчини**

мустақил фикрлашга ўргатиш, фикрини чархлашга доир бутунлай янги педагогик усулларни татбиқ этиш, **ўқитувчини рағбатлантириш жараёнларини давом эттириш.**

Олтинчидан, ижтимоий мавқеидан қатъи назар барча тенг ҳуқуқли қоидасини мактабдаёқ сингдириш, **халқнинг, мамлакатнинг буюклигини тараннум этиш** орқали ўқувчилар орасида илм, ахлоқ, меҳнат ва ҳақиқатни севадиган, камтар авлодни етиштириб чиқариш бунда аҳоли ўртасида давлатдаги “мўъжиза”ларни қилган инсонлар муаллимлардир деган ғояни илгари суриш ҳисобига уларнинг касбий улуғворлигига эришиш.

Еттинчидан, яна бир жиҳат, замон кун эмас, соат сайин тезлашиб, мураккаблашиб бормоқда. Кечаги билим бугун ва эрта учун етарли бўлмаяпти.

Демоқчимизки, педагог ўз устида ишлашдан бир лаҳза ҳам тўхташга ҳаққи йўқлиги ва уларни фундаментал билимлар билан биргаликда хорижий тиллар, ахборот технологиялари каби илм билан қуроллантиришимиз зарур.

Бунинг натижасида **“Бутун умр давомида ўқиш”** теориясини ўқитувчилар орқали ўқувчига сингдириш ва натижада ислоҳотларни илгари суришга жиддий таъсир кўрсатадиган кадрлар сиёсатидаги муаммоларни меритократия тамойили анъаналаридан келиб чиқиб муносиб номзодларга эга бўлган кадрлар банкига эришиш.

Банк заҳирасида турган ходимлар онгу-шуурида стратегик фикрлаш ва юқори илмий салоҳиятга эга давлат тафаккурининг мавжудлиги асосий мезон бўлиши керак.

Саккизинчидан, **“Мен ҳеч қачон ўз ўқувчиларимни ўқитмайман, бор-йўғи улар ўқиб-ўрганиши учун шароитни таъминлашга ҳаракат киламан”,** деган эди физик олим Альберт Эйнштейн.

Хулоса қилиб айтганда мактабларда моддий базани кучайтириш, ўқитувчининг моддий фаровонлиги ва нуфузини ошириш, жамиятда зиёли қатламнинг обрў-эътиборини янада кўтариш, ўқитишда асосий мезон сифатида тизимни мустақил фикр юритишга йўналтириш, таълим тизимини замонавийлаштиришда миллий қадриятларни асраб авайлаш стратегик вазифамизга айланишини барча юртдошларимиз теран англаши лозим.

REFERENCES

1. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Мустақиллигининг йигирма саккиз йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. http://uza.uz/oz/politics/prezident-shavkat-mirziyeevning-zbekiston-respublikasi-musta-31-08-2019
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқи // Халқ сўзи, 2017 йил 20-сентябрь. № 189 (6883)
3. М.Қуронов. Ниқоб ортига бир нигоҳ. – Тошкент. Маънавият, 2018.
4. 2017 йил 15 июнь куни Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев раислигида ўтказилган “Ижтимоий-маънавий муҳит барқарорлигини таъминлаш, муқаддас динимизнинг софлигини асраш-давр талаби” мавзусидаги селектор йиғилиши материаллари.
5. Ҳ. Бекпўлатов, Р. Мамадалиев. Глобаллашув шароитида ахборот хуружларига қарши курашнинг айрим масалалари. Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. 2016 йил № 1

6. Бозоров О. Бугунги куннинг энг долзарб вазифаси. Тинчлик ва осойишталик – олий неъмат / масъул муҳаррир Шайх Абдулазиз Мансур; Ўзбекистон мусулмонлари идораси; Миллий ғоя ва мафкура илмий-амалий маркази. – Тошкент: Movarounnahr, 2013.
7. Маматқобилов Т., Мусаев М., Жураев Ҳ. Халқимизни ҳаракатлар стратегиясини амалга оширишга сафарбар қилишда маънавий – маърифий ишларнинг роли. – Тошкент: Sano-standart. 2017.

TALABALARDA IJTIMOIY FAOL FUQAROLIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK IMKONIYATLARI

Abdug‘aniev Ozod Tursunboy o‘g‘li
Toshkent davlat pedagogika universiteti Tayanch doktoranti
ozodabduganiyev222@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.7995425

Annotatsiya. *Mazkur maqolada talaba-yoshlarni faol fuqarolik tashabbuskorliklarini rivojlantirish, intelektual salohiyatli barkamol shaxs qilib tarbiyalash, ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari, fuqaro, faol fuqarolik, individual yondashuvli ta’limning mazmun mohiyati to‘g‘risidagi tasavvur bilan bog‘liq yondashuvlar, ijtimoiy faol fuqarolik ta’limifuqarolik burchi, majburyati va huquqlarni bilish, unga rioya etish, huquqiy munosabatlarda muomala va huquqiy madaniyatga ega bo‘lish kabi sifatlar orqali erkin demokratik davlat, fuqarolik jamiyati qurish yo‘lida talabalarni professional kasb egasi bo‘lib voyaga yetishining, pedagogik-psixologik ta’sir vositalari orqali rivojlantirish yoritib o‘tilgan*

Kalit so‘zlar: *islohot, ta’lim, ijtimoiy faollik, faol fuqarolik, kompetensiya, yetuk, barkamol, shaxs, jamiyat, demokratiya, adolat*

Mamlakatimiz ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning tub zamirida ijtimoiy faol, barkomol yosh-avlodni tarbiyalash eng muhim vazifa sifatida ilgari surilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti BMT Bosh Assambleyasining 2017 yil 23 sentyabrdagi 75 sessiyasida so‘zlagan nutqida yoshlar masalasiga to‘htalar ekan: «mamlakatimiz aholisining yarmidan ko‘pini yoshlar tashkil etadi. Respublikamizda har bir yigit – qizning jamiyatda munosib o‘rin egallashi va o‘z salohiyatini namoyon etishi bo‘yicha ulkan ishlar amalga oshirilmoqda». O‘zbekistonda Yoshlar parlamentlari, Yoshlar ishlari agentligi faoliyat ko‘rsatmoqda. Avgust oyida Birlashgan Millatlar Tashkiloti shafeligida yoshlar huquqlariga bag‘ishlangan Samarqand xalqaro forumi muvaffaqiyatli o‘tkazildi. Fursatdan foydalanib, yana bir bor Yoshlar huquqlari to‘g‘risidagi Birlashgan Millatlar Tashkiloti Konvensiyasini qabul qilish bo‘yicha O‘zbekiston tashabbusini qo‘llab-quvvatlashga chaqiraman» - degan fikrlari dunyo hamjamiyati tomonidan ham keng e’tirof etilmoqda[1,].

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan tub o‘zgarishlarga ta’lim-tizimida olib borilayotgan islohotlar o‘z samarasini ko‘rsatmoqda. «Islohot – bu yangilanish, o‘zgarish degani. Islohotlar ijobiy natija berishi uchun, avvalo, rahbarlarimiz va odamlarimiz o‘zgarishi kerak. Inson o‘zgarsa, jamiyat o‘zgaradi»[2, 252-b]. Chunki, har qanday islohot zamirida yoshlarimiz faolligi, tashabbuskorligi va ularning ilmi-ijodiy g‘oyalarini qo‘llab quvvatlash ishlarini olib borilishi jamiyat ertangi kuni farovonligidan dalolat beradi. Shuning uchun, ijtimoiy fol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish talabalarda adolat, huquqiy tenglik, demokratik davlat, fuqarolik jamiyati qurish yo‘lida eng muhim tashabbuskor omil hisoblanadi.

Mamlakatimizda yoshlarning har tamonlama yetuk shaxs sifatida voyaga yetishida jamiyat taraqqiyoti muhim o‘rin tutishi bilan birga, uning ijtimoiy faol fuqaro bo‘lib faollashuvi muhim o‘rin tutadi. Talabalarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish bugungi kunda dolzarb masala bo‘lib bormoqda. Fuqaro, faol fuqarolik tushunchalari mazmun mohiyati to‘g‘risidagi tasavvur bilan bog‘liq yondashuvlar, turli darvlarda turlicha talqin qilingan. Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish ta’limining maqsadi, doimo insonni jamiyatda faol

faoliyatga, davlatning ijtimoiy – siyosiy hayotida ishtirok etishga, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo‘lishga intilish bo‘lgan. Shunga qaramay, inson hayotida davlat va jamiyatning roli turlicha talqin etilgan.

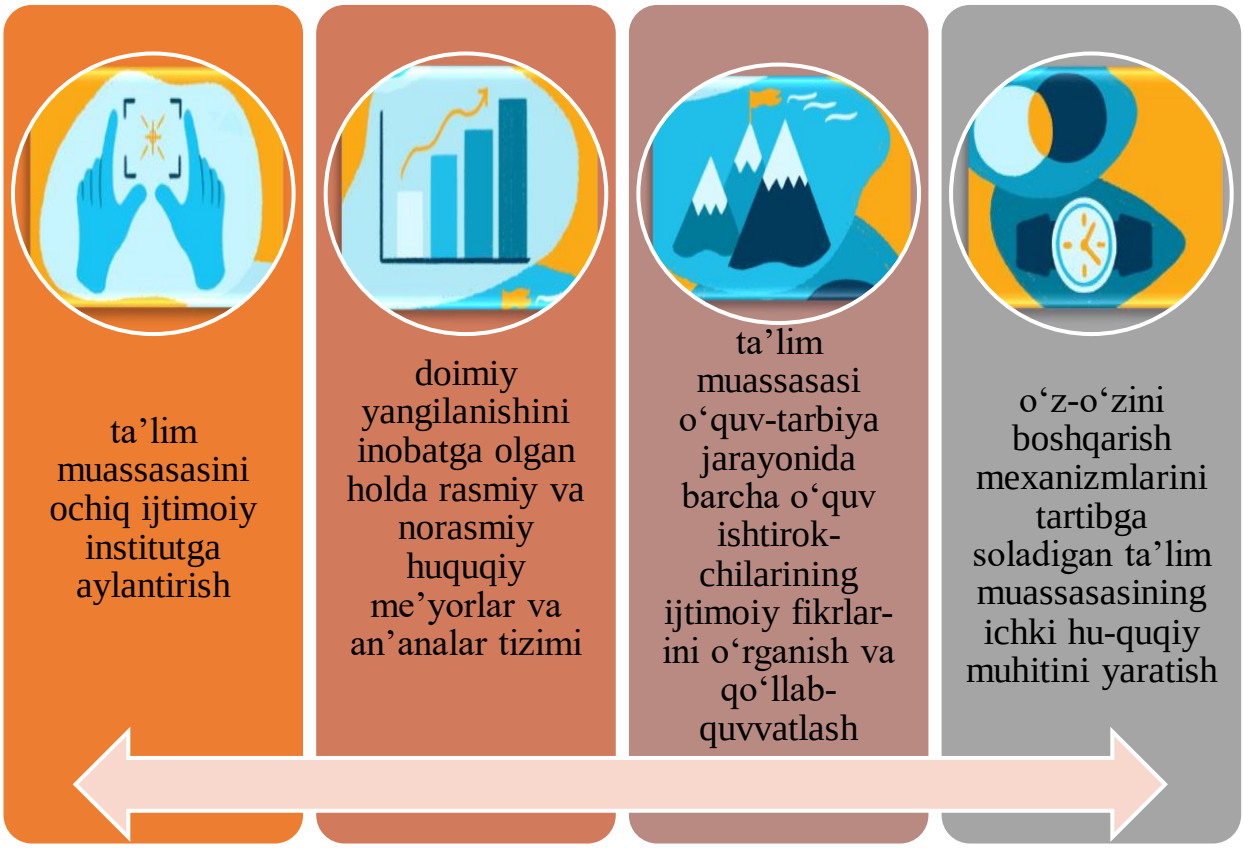
Talabalarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik imkoniyatlarini aniqlashtirish, bizningcha quyidagi fikr mulohazalarni ta’kidlab o‘tish imkonini berdi:

- yosh avlodni tarbiyalashda fuqarolik jamiyatining asosiy vazifasi –ijtimoiy faol fuqaroni kamol toptirish;
- talabalarga demokratik davlat qurish g‘oyasini singdirib borish orqali jamiyat hayotning barcha sohalarida ijtimoiy faol ishtirokini ta’minlash;
- talabalarda millatlararo totuvlik, dinlararo bag‘rikenglik, xalq farovonligi, komil inson g‘oyalarini singdirgan holda fuqarolik jamiyatini qurishda faol ishtirokini ta’minlash;
- talabalarni mustaqil hayotga tayyorlash va ularda ijtimoiy-siyosiy, huquqiy savodxonlikni rivojlantirish;
- talabalarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlanishi «Mentorlik», «Talaba minbari» kabi ijtimoiy loyihalarda faollik ko‘rsatish orqali oshirib borish;
- talabalarni oliy ta’lim muassasalaridagi, «Yoshlar ittifoqi uyushmalari faoliyatida faol ishtirok etish, o‘zini-o‘zi boshqarish organlari faoliyatiga keng jalb etish» orqali ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish mumkin.

Talabalar oliy ta’lim muassasasi ijtimoiy hayotida, tashabbuskor va volontyorlik guruhlar, o‘zini-o‘zi boshqarish organlari, jamoat tashkilotlari, «Iqtidorli yoshlar» fan klublari faoliyatida jumladan, talabalar, ota-onalar kengashlari faoliyatini rivojlantirish orqali «ta’lim muassasasi talabalari va ota-onalar» o‘rtasida faol hamkorlik muhitini yaratish orqali ko‘zlangan maqsadga yetish mumkin.

Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish sharoitlari orasida ob’ektiv (ta’lim muassasasining demokratik hayot tarzi, uning tarbiyaviy tizimining ochiqligi, ta’lim va tarbiya texnologiyalari va b.q.) hamda sub’ektiv (ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi va pedagoglarning shaxsiy sifatlari) sharoitlar orqali rivojlanadi. Ammo ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasining mazkur mezonlarni aniqlashtirish, jumladan ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish bilan qiyoslash va ularda baholash mezonlari va vositalarini aniqlashni talab etadi.

Demak, ilmiy tadqiqot ishlarining tahlili “ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi – bu inson o‘z hayot faoliyatida, fuqarolik jamiyatining faol a’zosi bo‘lishi, uning shakllanishi va rivojlanishida ishtirok etish, faol fuqarolik pozitsiyasiga asoslangan qobiliyati va tayyorgarligi natijasidir” deb ta’kidlashga asos bo‘ladi.

1-rasm.Talabalar ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish maqsadlari

N.M.Voskresenskaya o‘zining ilmiy tadqiqotlarida faol fuqaroni tarbiyalashda fuqarolik ta’limining loyihaviy modelini yaratish, o‘quvchilarning muayyan ijtimoiy muammoni aniqlash, tahlil qilish va hal etishga yo‘naltirilgan ijtimoiy loyihani ishlab chiqishlari va amalga oshirishlarini ko‘zda tutgan. Olim o‘z qarashlarida o‘quvchilarning loyihaviy faoliyatlari ularning ma’lum ijtimoiy muammoni tanlash, uni tahlil qilish va hal etish variantlarini ishlab chiqish bo‘yicha faol faoliyatlarni ko‘zda tutgan. Bunda ijtimoiy kompetensiyalar egallanadi, o‘smirlar esa atrof hamjamiyatdagi ijtimoiy vaziyatni yaxshilash bo‘yicha mas’uliyatli qarorlarni qabul qilishga moslashadi. O‘quvchilarda fuqarolik ta’limi orqali ijtimoiy ta’lim olishning samaradorligi, o‘zlashtirishning ijtimoiy faol metodlari bilan birlashtirish (treninglar, ishbilarmonlik o‘yinlari, munozaralar, aqliy hujum, interaktiv metodikalar va h.k.) hisobiga erishiladi. Bundan tashqari fuqarolik ta’limida shaxs ongini shakllantirish (suhbat, bahs-munozara, namuna, ko‘rsatma, tushuntirish va h.k.), o‘quvchilarning xulqlari va faoliyatlarini tashkil etish va rag‘batlantirish metodlari (talablar, ijtimoiy fikr, tarbiyaviy vaziyatlar, rag‘batlantirish, jazolash) keng qo‘llaniladi[3,].

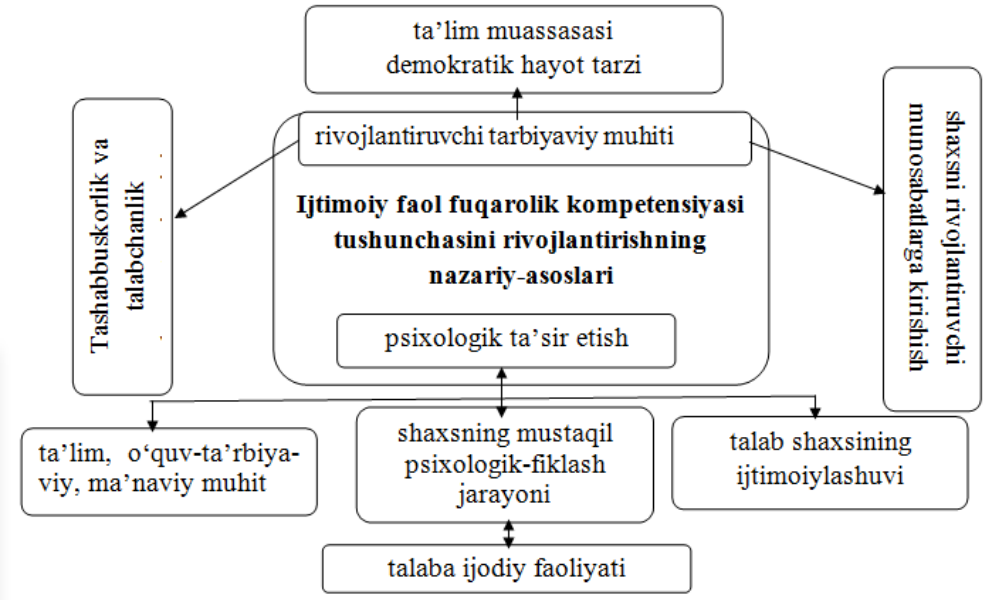
Ilmiy tadqiqot muammosiga oid taxlillar shundan dalolat beradiki, talabalarda tashabbuskorlik, ijtimoiy faollikni rivojlantirish muammolari bo‘yicha respublikamiz olimlari X.M.Tojiboeva, N.N.Djamilova, Q.Q.Quronboev, B.Sh.Shermuhammadov, G.J.Tulenovalar yoshlarda ijtimoiy faollikni rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslariga to‘xtalib o‘tgan.

X.M.Tojiboeva ilmiy tadqiqot ishida ijtimoiy faollik – shaxsning maqsadga yo‘naltirilgan faoliyati bo‘lib, ijtimoiy voqelikka nisbatan individual munosabati va tizimli xatti-harakatlarining yuksak ko‘rinishini ifodalovchi tushuncha sifatida talqin etgan. Ijtimoiy faollik me’yoriy va odatdagiga nisbatan kuchli faoliyatdir. O‘quvchi-yoshlarning ijtimoiy faolliklarini oshirish ular o‘rtasidagi ta’lim-tarbiyani tashkil etish jarayoni” deb ta’kidlab o‘tgan[4,].

N.N.Djamilova “tashabbuskorlik o‘quv va kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishish uchun yangi g‘oya va takliflarni ilgari surish hamda amaliy faoliyatda namoyon etishga qodirlik” deb ifodalagan. Talabalar ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlanishida tashabbuskorlik, mas’ulyatlilik, qat’iyatlilik kabi sifatlar rivojlanishi muhim omil hisoblanadi[5, 14-b].

Q.Q.Quronboev o‘z tadqiqotida “talabalarning ma’naviy – ijtimoiy faolliklarini rivojlantirishning uslublari va mazmuni, pedagogik asoslari, ma’naviy – ahloqiy muammolar, yoshlar ta’lim-tarbiyasida ongli intizomning o‘rni, burch va mas’uliyat, jamoatchilik sifatlarini tarkib toptirish” masalalariga to‘xtalib o‘tgan[6,].

B.Sh.Shermuhammadov tadqiqotida “yoshlardagi ijtimoiy faollik qobilyatlari, salohiyati ilmiy-amaliy jihatdan o‘sish imkoniyatlarini oldindan aniqlash, ijodiy fikrlash” [7, 37-b] masalalari ifodalangan.

1-sxema. Talabalarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi tushunchasini rivojlantirishning nazariy asoslari

Talabalarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish muayyan g‘oyalar, diniy e’tiqod, faol fuqarolik pozitsiyasi, axloqiy va fuqarolik qadriyatlarini (milliy va umumbashariy madaniyatining asosiy qadriyatlarini hurmat qilish) egallash. An’anaviy qadriyatlar vatanparvarlik, o‘z xalqiga xizmat qilish, insonparvarlik, moddiy-pragmatikka nisbatan ma’naviy-axloqiy qadriyatlarning ustunligi, inson huquqlari, dinlararo bag‘rikenglik va boshqa ahloqiy sifatlar orqali rivojlanishda namoyon bo‘ladi.

Kompetensiyani rivojlantirish modelining asosida – asosiy, mutaxassislik, maxsus kurslar, ijtimoiy amaliyotni tashkil qilish, ijtimoiy hamkorlik tizimini rivojlantirish va talabalarning darsdan tashqari faoliyatida, o‘z-o‘zini boshqarish, universitet jamoat tashkilotlari faoliyatida, volontyorlik harakatlarida o‘z ijodiy imkoniyatlarini namoyon etish bilan rivojlantirib borishda ta’lim modulini ajratish bilan ularni integrasiyalangan o‘qitish prinsiplarini amalga oshirish yotadi. Bunda qo‘yilgan maqsadga erishishning zaruriy sharti bo‘lib ta’lim muassasasidagi demokratik hayot tarzi alohida xizmat qiladi.

Kompetensiyaviy yondashuv nafaqat ma’lum sohadagi muayyan bilim, ko‘nikma va malakalarga, qadriyatli yo‘nalganlik, ijtimoiy faol fuqaro o‘z-o‘zini anglashga ega bo‘lgan, balki

bularning barchasini amaliy faoliyatda qo‘llash qobiliyati va insonlarni faol fuqarolikka tayyorlash zaruratini ifodalaydi.

Demak, ilmiy tadqiqot ishlarining tahlili “ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi – bu inson o‘z hayot faoliyatida, fuqarolik jamiyatining faol a’zosi bo‘lishi, uning shakllanishi va rivojlanishida ishtirok etish, faol fuqarolik pozitsiyasiga asoslangan qobiliyati va tayyorgarligi natijasidir” deb ta’kidlashga asos bo‘ladi.

Xorijiy mamlakatlarda demokratik davlat qurishda, jamoatchilik fikrini o‘rganishning nazorat shakllari quyidagicha amalga oshiriladi:

- davlat hokimiyati va mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish organlariga petitsiyalar bilan murojaat qilish (fuqarolarning individual va jamoa tartibida murojaatlari);
- hokimiyat faoliyati to‘g‘risida axborotning fuqarolar uchun ochiqligi (fuqarolar uchun davlat organlarining axborot jihatdan ochiq-oshkoraligi);
- mahalliy o‘zini-o‘zi boshqarish, fuqarolar yig‘ilishlari va yig‘inlari orqali fuqarolarning jamiyat ishlarini boshqarishda ishtiroki;
- oshkoralik tarzida eshituvlar;
- qonun loyihalari va davlat hayotining boshqa muhim masalalarining jamoat muhokamalari;
- qonunchilik hujjatlari loyihalarining jamoat ekspertizasi;
- jurnalistik tekshiruvlar va boshqa nazorat turlari orqali amalga oshirish, fuqarolik jamiyati shakllanishida muhim o‘rin egallaydi.

Jamiyatda talabalar ijtimoiy faolligini oshirishda ijtimoiy adolat muhim o‘rin tutadi. Ijtimoiy adolat – bu siyosiy qarashlari, jinsi, millati, tili va diniy e’tiqodidan qa’ti nazar, qonun oldida barcha fuqarolarning tengligini ta’minlashdir[8, 30-b].

Talabalarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish to‘g‘risidagi ilmiy manbalar tahlili natijasida quydagi xulosaga kelindi:

- talabalarning ijtimoiy rollari huquq va majburiyatlarini o‘rganish va “O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasi: Fuqarolik jamiyati” fani orqali (ijtimoiy-madaniy (faol fuqarolik) kompetensiyalari) o‘zlashtirishga yo‘naltirilgan maxsus tashkil etilgan dars va darsdan tashqari faoliyat sifatida belgilandi;
- ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish demokratik huquqiy davlatni qurish sharti va jamiyatning ijtimoiy barqarorligini oshirish, uning barqaror rivojlanish omili sifatida qayd etildi;
- ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi demokratik huquqiy davlat, fuqarolik jamiyati va bozor iqtisodiyoti sharoitlarida insonni muvaffaqiyatli faoliyatga tayyorlaydi;
- bugungi kunda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyaviy yondashuv ustuvor hisoblanib, uning asosiy mazmun-mohiyati talaba-yoshlar ijtimoiy-siyosiy bilimlarini amaliy faoliyat va keng doiradagi hayotiy vazifalarni yechishda qo‘llay oladigan insonlarni tayyorlashdan iborat ekanligi takidlandi;
- ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish talaba-yoshlarga demokratik jamiyatda fuqarolik huquq va majburiyatlarining butun majmuini faol, mas’uliyatli va samarali amalga oshirish, o‘z bilimlari va ko‘nikmalarini amaliyotda qo‘llashga imkon beruvchi qobiliyatlarning majmui tushuntirildi.

REFERENCES

1. Xalq so‘zi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 23 sentyabrdagi BMT 75 sessiyasidagi nulqi. 2017 y. 24 sentyabr soni
2. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz.–Toshkent: O‘zbekiston, 2018.–252-b.
3. Воскресенская Н.М.. Основные подходы к гражданскому образованию в России и за рубежом ./ Н.М. Воскресенская/У Гражданское образование: содержание и активные методы обучения». - М., Логос. – 2005
4. Tojiboeva X.M. “O‘quvchi-yoshlar ijtimoiy faolligini oshirishning pedagogik tizimi” diss. 2018 y.
5. Djamilova N.N. Pedagogika oliy ta’lim muassasalari talabalarida tashabbuskorlikni rivojlantirishning pedagogik mexanizmlari.: Avtoref. dis.ped.DSc. – T., 2019 y. – 14-b.
6. Quronboev Q.Q “Talabalarning ma’naviy – ijtimoiy faolliklarini rivojlantirishning pedagogik asoslari (Yoshlar tashkilotlari misolida)”: Ped.f.n...diss. – T.: O‘zPFITI, 2000 y.
7. Shermuhammadov B.Sh. Yoshlar orasida milliy g‘oya targ‘iboti samaradorligini oshirish. Dis. .. ped. fan. dok. – T., 2016. – 37-b.
8. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. –T.: O‘zbekiston, 2017. – 30-b.

BO‘LAJAK TEXNOLOGIYA FANI O‘QITUVCHILARINING DIZAYNERLIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TA’LIM VOSITALARIDAN FOYDALANISH

D. A. Norbutayeva,
T.N.Qori Niyoziy nomidagi O‘zPFITI mustaqil izlanuvchisi

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995433

Annotatsiya. *Mazkur maqolada bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchilarining dizaynerlik kompetensiyalarini rivojlantirishda raqamli ta’lim vositalarini qo‘llash haqida so‘z boradi.*

Kalit so‘zlar: *raqamli ta’lim vositalari, loyihalash, modellashtirish, texnologiya, kreativlilik, dizaynerlik kompetensiyasi*

Respublikamizning ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va mafkuraviy hayotida sodir bo‘layotgan o‘zgarishlar, ya’ni fan-texnika va texnologiyalarning jadal taraqqiyoti va boshqa shu kabi ko‘plab omillar ta’lim tizimini, shu jumladan oliy ta’lim muassasalari talabalariga ta’lim berish jarayonini zamon talablari asosida modernizatsiya qilishni taqozo etmoqda. Jahonda yuz berayotgan globallashuv sharoitida pedagog kadrlarning ijodkorlik va kasbiy-kreativlik sifatlarini rivojlantirishga qo‘yiladigan talablarning ortib borishi ta’lim sifatini oshirishda innovatsion faoliyatni keng ko‘lamda tashkil etishga e’tiborni kuchaytirilayotgan paytda bu tabiiy xol albatta. Bu borada fanlarning elektron didaktik ta’minotini ishlab chiqish, ularni ta’lim jarayonida qo‘llash va raqamli ta’lim vositalaridan foydalanish katta ahamiyat kasb etmoqda.

Ta’limdagi raqamli vositalar – bu o‘qitishda axborot uzatish sifati, tezligi va jozibadorligini oshirish uchun ishlab chiqilayotgan raqamli texnologiyalarning kichik guruhi: elektron ta’lim tizimlari, ijtimoiy tarmoqlar, video xizmatlar, grafikalar bilan ishlash va boshqalar.

Raqamli ta’lim vositalari qo‘yilgan metodik maqsadlarni amalga oshirishi uchun o‘qituvchiga o‘qitishning turli shakllaridan va ularning majmuasidan foydalanish, ya’ni zaruriy ta’lim muhitini barpo etish imkonini beradi. O‘qitishning raqamli ta’lim vositalaridan foydalanishda o‘qituvchi kompyuterlashtirilgan o‘qitish va nazorat qilish dasturlari sharoitdan kelib chiqib o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Raqamli ta’lim vositalari asosida o‘qitish: darslarda animatsion, audio-vizual vositalarni hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo‘llash bo‘lajak o‘qituvchilarga mustaqil ishlash samaradorligini oshiradi va ijodiy faoliyat bilan shug‘ullanish uchun keng imkoniyatlar yaratadi, axborotlarning noan’anaviy manbaalariga murojaat qilish imkoniyatlarini ochib beradi, fanga oid kompetensiyalarini rivojlantiradi. Raqamli ta’lim vositalarini eng so‘nggi pedagogik qonuniyatlar asosida ishlab chiqib, yosh avlodda o‘ziga ishonch, fanga qiziqish, mehnatsevarlik, o‘zgalar mehnatini qadrlash, zamonaviy bilim olish, hunar egallashga bo‘lgan qiziqish, mustaqil va kreativlik xislatlarini rivojlantirishda muhim o‘rin egallaydi. Bu esa mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash, ularning komponentlarini takomillashtirish, jismonan sog‘lom, ruhan va aqlan rivojlangan yosh avlodni ijodiy va intellektual salohiyatli qilib yetishtirishda katta ahamiyatlidir.

Bo‘lajak texnologiya o‘qituvchilarini o‘qitish jarayonida talabalarning dizaynerlikka oid tayanch kompetensiyalarini rivojlantirishda raqamli ta’lim vositalarini yaratish o‘quv faoliyatining quyidagi turlarida qo‘llash mumkin: yangi nazariy materiallarni o‘rganish va bayon etishda; nazariy va amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etishda; o‘rganilgan o‘quv materialini

mustahkamlash, nazorat qilish va tekshirishda; o‘quvchilarning mustaqil ishlarida; ochiq darslar, telekonferensiyalar, audiokonferensiyalar, namunaviy mashg‘ulotlarni o‘tkazishda; amaliy mashg‘ulotlar jarayonida.

Bo‘lajak texnologiya o‘qituvchilarini tayyorlashda, ularga ixtisoslik fanlar turkimiga kiruvchi “Tikuvchilik buyumlarini konstruksiyalash va modellashtirish” fanini, kiyim modelini yaratishda uning dizaynini mukammal o‘rgatish maqsadga muvofiq. Talabalar o‘z mutaxassisliklarining mohir ustasi bo‘lishlari uchun ularni konstruktorlik-texnologik prinsipi asosida rassom-modelyer-texnologga qo‘yiladigan kompleks talablar darajasida tayyorlash maqsadga muvofiq.

Bo‘lajak texnologiya o‘qituvchilarini o‘qitish jarayonida ayniqsa dizaynerlikka oid tayanch kompetensiyalarni rivojlantirishda raqamli ta’lim vositalarini qo‘llash katta imkoniyatlar yaratadi. Sababi raqamli ta’lim vositalari rang-barangligi, ko‘rgazmaligi va ko‘rsatmaligi, animatsiyalarga, audio-vizual vositalarga boyligi bilan bo‘lajak o‘qituvchilarni o‘ziga tortadi hamda ijodiy yaratuvchanlik qobiliyatlarini, loyihalash, texnologik, kreativlilik va dizaynerlik kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Masalan, modellashtirish operasiyasini amalga oshirishda ta’lim jarayonida raqamli vositalarni qo’llash muhim ahamiyatga ega.

Modellashtirish – bu turli shakl va bichimdagi kiyim modelining konstruksiyasini ishlab chiqaradigan murakkab ijodiy jarayondir. Shuning uchun biror buyumni modellashtirishdan oldin turli shakl va bichimdagi modalar konstruksiyasini tuzilmoqchi bo‘lgan asosiy konstruksiya bazasi ustida ishlash yoki shu asos bazasidan olish mumkin. Bu jarayon texnik modellash deb ataladi. Texnik modellash namunaviy konstruksiya asosini yangi model konstruksiyasi darajasigacha yetkazishdan iborat.

Ushbu yo‘nalishda oliy ta’lim tizimida raqamli ta’lim vositalarini qo‘llashning maqsadi talabalarda dizaynerlik va kasbiy kompetentsiyalarni shakllantirish hamda ijodiy qobiliyatlarini takomillashtirish bilan bevosita bog‘liq holda ishlab chiqiladi. O‘z navbatida talabalarda dizaynerlikka oid tayanch kompetensiyalarni shakllantirish keyingi mehnat faoliyati davomida doimiy ravishda o‘z-o‘zini rivojlantirib borishiga qaratilgan sifatlarni tarkib toptirishga alohida xizmat qiladi.

Bunda, oliy ta’lim tizimida raqamli ta’lim vositalar asasida elektron muhitni tashkil etish dizaynerlik kompetensiyalarini shakllantirish, ta’lim jarayonlarida axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish pedagogik ta’limning axborot-ta’lim resurslarini yaratish ta’lim sifatini oshiruvchi omil sifatida ahamiyatlidir.

Bizning fikrimizcha bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchisi o‘z kasbiy sohasi bo‘yicha egallagan bilimlarini amaliyotda qo‘llay olishi bilan birga pedagog uchun muhim bo‘lgan kasbiy sifatlarga ega bo‘lishi (o‘z-o‘zini rivojlantirish, yangiliklarga intilish va h.k) yoki bir so‘z bilan aytganda dizaynerlik kompetensiyalariga ega bo‘lishida raqamli ta’lim vositalarining o‘rni katta.

Xulosa qilib aytganda, professional ta’lim tizimida bo‘lajak pedagog kadrlarni mehnat bozorida raqabatbardosh mutaxassislar sifatida tayyorlash, ularning dizaynerlik kompetensiyalarini rivojlantirishda zamonaviy metodikalar, o‘quv qo‘llanmalari va darsliklar, zamon talablari darajasidagi o‘quv dasturlari va rejalarining ta’minlanishi hamda ta’lim jarayoniga zamonaviy axborot-kommunatsiya texnologiyalarining keng joriy etilishi kabi vazifalar ustuvor hisoblanadi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmoni: https://lex.uz
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi PQ-2909-son “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori: https://lex.uz
3. Qurbonov N.Ya. Ijodkorlik kompetentligini maktab o‘qituvchisida texnologik yondashuv asosida takomillashtirish // “Fanlarni o‘qitishda innovatsion yondashuvlar” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – Jizzax, 2019. – B. 127-129.
4. Ibragimov, X., Abdullayeva Sh. "Pedagogika nazariyasi (darslik)." T.: Fan va texnologiya 288 (2008).
5. Ибраимов Х. И. Креативность как одна из характеристик личности будущего педагога //Наука, образование и культура. – 2018. – №. 3 (27). – С. 44-46.
6. Ibragimovich, I. K., Kholboevna, I. F., Amrilloevich, I. A., & Rakhmonovich, U. S. (2021). PEDAGOGICAL ABILITIES OF A TEACHER, STRUCTURE AND DEVELOPMENT. 湖南大学学报 (自然科学版), 48(12).
7. Ibragimovich X. I. O ‘ZBEKISTON OLIY TA’LIM TIZIMIDA KREDIT-MODUL TEXNOLOGIYALARINI QO ‘LLASHNING O ‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI //INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL. – 2021. – С. 209-214.
8. Ibragimovich, Ibraimov Kholboy. "Theoretical and methodological basis of quality control and evaluation of education in higher education system." International journal of discourse on innovation, integration and education 1 (2020): 6-15.

O‘QITISHNING ZAMONAVIY SHAKLLARI, KREATIV FIKRLASH VA XALQARO BAHOLASH DASTURINI AMALGA OSHIRISH YO‘LLARI

Kuttibekova Guljan Tulepbaevna
A.Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika universiteti dotsenti
kuttibekova80@mail.ru

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995443

Annotatsiya. *Ushbu maqolada, o‘qitishning zamonaviy shakllari, kreativ fikrlash va xalqaro baholash dasturini amalga oshirish yo‘llari bo‘yicha zamonaviy ta’lim texnologiyalari, metod, usullar va testlar haqida metodik tavsiyalar shu haqidagi batafsil ma’lumotlar, misollar bilan berib o‘tilgan.*

Kalit so‘zlar*: yangilangan, rivojlantirilgan, yo’naltirilgan, ta’lim, davrda, pedagogic, texnalogiya, ijodkorlik, diagnostik, reyting, yaratuvchanlik, ijodkorlik.*

Har qanday jamiyatda yosh avlod ta’lim-tarbiyasi muayyan maqsad asosida tashkil etiladi. Ta’lim-tarbiyaning maqsadi ijtimoiy jamiyat taraqiyoti, uning rivojlanish yo‘nalishi, ijtimoiy munosabatlar mazmunidan kelib belgilanadi. Bugungi kunda “Yangicha O’zbekiston yangicha dunyoqarash” shiori ostida faoliyat yuritar ekanmiz, bizning eng oliy maqsadimiz har tomonlama komil insonni tal’im-tarbiya berib voyaga yetkazishdan iborat. Hozirda ta’lim tarbiya-jarayoni har jabhada yangilangan, rivojlantirilgan, yo’naltirilgan, ta’lim texnalogiyalardan foydalanishni talab etmoqda. Ayniqsa oliy ta’lim sohasida kasbga tayyorlash jarayonida soha mutaxasislari uchun o’qitishning zamonaviy shakllaridan foydalanib talabalarni kreativ fikrlashlarini, xalqaro baholash dasturini amalga oshirish yo’llarini shakllantirishdan iboratdir. Shuning uchun ham zamonaviy peadagigik texnalogiyalarining shaxsga yo’naltirilgan mazmunlarini bilish zarurdir.

Bugungi kunda butun dunyoda ro‘y berayotgan globallashuv sharoitida mamlakatimiz barqaror taraqqiy etib borishi uchun har tomonlama modernizatsiyalashgan tizimli yondashuvni taqozo qilayotganligi munosabati bilan olib borilayotgan islohotlar samarasini yanada oshirish, davlat va jamiyatning har tomonlama va jadal rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, mamlakatimizni modernizatsiya qilish hamda hayotning barcha sohalarini liberallashtirish bo‘yicha ustuvor yo‘nalishlarni amalga oshirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasida umumiy o‘rta va maktabdan tashqari ta’limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash, o‘sib kelayotgan yosh avlodni ma’naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko‘tarish, o‘quv-tarbiya jarayoniga ta’limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etish maqsadida, shuningdek O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentabrdagi “Xalq ta’limi boshqaruv tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5538-son Farmoniga ko‘ra **O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasi** tasdiqlandi, O‘zbekiston Respublikasining 2030-yilga kelib PISA (The Programme for International Student Assessment) Xalqaro miqyosida o‘quvchilarni baholash dasturi reytingi bo‘yicha jahonning birinchi 30 ta ilg‘or mamlakati qatoriga kirishiga erishish borasida bir qancha ishlarni amalga oshirish ko‘zda tutilgan. Uzluksiz ta’lim tizimi mazmunini sifat jihatidan yangilash, shuningdek professional kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish, o‘qitish metodikasini takomillashtirish, ta’lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish, xalq ta’limi

sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalarni joriy etish, ta’lim muassasalarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash va byudjetdan tashqari mablag‘ bilan ta’minlashning samaradorligini oshirish, yoshlarni tarbiyalash va ularning bandligini ta’minlashda maktabdan tashqari ta’limning zamonaviy usullari va yo‘nalishlarini joriy etish, davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish hisobiga davlat ta’lim tizimida raqobat muhitini kengaytirish, yoshlar ta’lim-tarbiyasi uchun qo‘shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o‘z ichiga olgan beshta tashabbusni amaliyotga tatbiq etish masalasi bugungi kunning eng dolzarb masalasi hisoblanadi.[1]

Umumta‘lim maktablarida fanlarni o‘qitish jarayonida fan-texnika taraqqiyoti, injeneriya, matematika va kundalik hayot bilan bog‘lab o‘rganishning STEAM (science, technology, engineering, art and mathematics) yondashuvi ta‘lim-tarbiya jarayonini tashkil etish dolzarb masaladir. STEAM zamon talablari asosida xalqaro miqyosida o‘quvchilarga ta‘lim-tarbiya berishda umumta‘lim fanlari bo‘yicha fanlararo bog‘lanish va amaliy yondashuvni kuchaytirishga qaratilgan umumiy reja. STEAM o‘ziga tabiiy fanlar, texnologiya, injenerlik, san‘at, ijodkorlik, matematika fanlarining amaliy jihatlarini umumlashtirib integratsiyalashni nazarda tutadi.

STEAM-kundalik hayotning ilmiy-tadqiqot, texnika taraqqiyoti konsepsiyalari bilan ta‘limning integrativ yondashuvini taqazo etadi. Bunday yondashuvdan maqsad – ta‘lim berish orqali butun dunyo taraqqiyoti va iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta‘minlashda maktab, jamoatchilikni jalb qilib, ilmiy savodxonlik, raqobatbardoshlikni targ‘ib qilishga qaratilgan.

Xalqaro tajribalar asosida STEAMning joriy etilishi bugungi kunda ta‘lim tizimiga yondashuvni o‘rganish va ta‘limga bo‘lgan munosabatini o‘zgartiradi. O‘quvchilar amaliy ko‘nikmalarga e‘tibor qaratish orqali irodani, jodkorligini, moslashuvchanligini rivojlantiradi va boshqalar bilan hamkorlik qilishni o‘rganadi.

Texnologiya darslarida o‘quvchilarning texnik ijodkorligini, qobiliyatini, tafakkurini rivojlantirish, dars jarayonida turli va tabiiy hamda metall va metallmas materiallarga texnologiya asosida ishlov berish usullarini o‘rgatish orqali kasb-hunarga yo‘naltirish, xalq hunarmandchiligi asoslari, ro‘zg‘orshunoslik, elektrotexnika ishlarini bajarishda kasb-hunarga yo‘llash bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakalarni egallash hamda ularni hayotda qo‘llay olish layoqatini shakllantirish ko‘zda tutilgan.[6]

Pedagogikaga oid adabiyotlar shuni ko’rsatadiki, hozirgi davrda, pedagogik texnalogiya tushinchasi ta’lim amalyoti va nazaryasi ilmidan mustahkam o’rin egallaydi. Binobarin, pedagogik texnalogiya jarayonini anglagan, bolaga chuqur hurmatda bo’lmagan shaxs, shaxs ta’lim tarbiya samaradorligi va inson kamolatini ta’minlovchi fikrga ega bo’lmaydi. Ular pedagogik madaniyatlari negizini talabani tushuna olishini, unga nisbatan insonparvar munosabatda bo’lish, vaziyatni bartaraf etish, pedagogik faolyatning insoniyligi, jamiyat tarraqiyoti hamda pedagogik jarayonida talabalar ongiga singdirilayotgan, ezgu-g’oyalarning hayot barqarorligininі ta’minlashda qudratli vosita ekanligiga ishonch hosil qilish bilan tashkil etadi. Hozirgi kunda texnalogiyalar mohiyatini yoritish uchun pedagogik- didaktikachilar tomonidan berilgan ta’riflarga to’xtalishni maqsadga muvofiq deb topamiz.

Ta’lim sifatida monitorning asosiy vositalari, standartlarini o’zlashtirish darajasi, o’qituvchi mahoratiga baho berish, boshqaruvning maqsadga to’g’ri yo’naltirilganligini aniqlashga yordam beradi.

Aynan talabalar bilimini baholash uchun Xalqaro baholash dasturiga muvofiq yuqoridagi testlardan foydalanish talabalarning ta’lim sifati darajasini yaxshilanishiga, individual xususiyatlarini ochilishiga, muvaffaqiyatli natijalarga erishishlariga yordam beradi.

Umuman olganda, Xalqaro baholash tizimini tashkil etish o’qituvchining pedagogik mahoratiga talabalarning bilim darajasini pirovard natija sifatida qarashga imkon beradi.

REFERENCES

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29 apreldagi PF – 5712-son “O’zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi Farmoni.// https: lex.uz/ru/docs/4312785.
2. Сафин Д.В. Мусина Интерактивные методы преподавания и учения – Тошкент 2007-yil
3. Sh.Qurbonov, E.Seytxalilov. “Ta’lim sifatini boshqarish. Toshkent “Turon-Iqbol” 2006
4. Журнал “Инновация – и образоввание”. Москва. 2006. №3-4 сонлар
5. Снапская Ю.П. – К разработке модели системы проблемного обучения в вузе. Сайт проета Интернет – конференции 2020й
6. Kuttibekova G.T. The essence and possibilities of application of art pedagogy and art therapy in a secondary educational school // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. Research. Vol. 8, No.5, 2020, Part III. ISSN 2056-5852. – pp.151–154.

РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ШАРОИТИДА ТАЛАБАЛАРНИ ИНГЛИЗ ТИЛИГА ТЕЗКОР ЎҚИТИШНИНГ ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ

Маликова Дилдорахон Қобиловна
Т.Н.Қори Ниёзий номидаги Ўзбекистон педагогика фанлари илмий-тадқиқот институти, мустақил изланувчи
e-mail:soul_db@mail.ru тел: 974042050

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995457

Аннотация. *Мақолада мамлакатимиз олий таълим муассасаларида бугунги кунда рақамли технологиялар шароитида талабаларга инглиз тилини тезкор ўргатишнинг педагогик асосларини такомиллаштириш борасида фикр юритилган. Рақамли технологияларига таянган ҳолда талабаларда инглиз тилини тезкор ўргатиш моделини , шунингдек, инглиз тилидаги ўқув материалини тезкор ўзлаштириш босқичларини белгилаш асосида “рақамли технологиялар”, “веб-квест”, “веб-мунозара” тушунчаларини такомиллаштириш, ўқув ахборотини ўзлаштиришда рақамли технологияларга мурожаат этишга оид ўқув ва методик қўлланмалар, тавсиялар яратиш ва уларни таълим жараёнига татбиқ этиш, самарадорлигини таҳлил этишнинг аҳамияти ҳақида баъзи мулоҳазалар муҳокама этилган.*

Калит сўзлар: *рақамли технологиялар, методика, “веб-квест”, “веб-мунозара”, инновация, коммуникация, кўникма, малака, дидактика, маданиятлараро мулоқот.*

Дунё миқёсида интенсив кўламда қулоч ёзаётган рақамли технологиялар асрида бўлажак мутахассислар учун халқаро ҳамкорлик ва мулоқотни ривожлантириш имкониятларини такомиллаштириш, шу аснода маданий, сиёсий, иқтисодий чегараларни кенгайтириш алоҳида долзарблик ва аҳамият касб этмоқда. Ҳозирги давр таълим тараққиёти янги йўналиш инновацион педагогикани келтириб чиқарди. Янгилик киритишнинг ижтимоий-психологик аспекти Америка тадқиқотчиси Э.Роджерс томонидан ишлаб чиқилган бўлиб, у янгилик киритиш жараёни қатнашчиларининг таснифи, уларнинг янгиликка бўлган муносабатни ўрганган. Илмий йўналишларда янгилик ва инновация тушунчалари ўзаро фарқаланади. “Янгилик”- бу восита, янги метод, методика, технология маъносини англатади. “Инновация”- бу таълим, маълум босқичлари бўйича ривожланадиган жараён ҳисобланади. Жаҳон илм-фан тараққиёти кундан кунга гуркираб, ривожлананиб бормоқда. Айнан бу ижобий ривожланиш бизнинг диёримизга ҳам ўз таъсирини ўтказди. Илм дунёмизга илғор инновацион технологиялар татбиқ этилмоқда. Таълим соҳаларига илғор, замонавий инновацион технологияларнинг кенг татбиқ этилиши ҳам чет тил ўрганаётган ёшлар учун кенг имкониятлар, марралар эшигини очди, десак муболаға бўлмайди.

Бунда ахборот-коммуникацион технологиялардан кенг фойдаланиш, таълим жараёнига уларни татбиқ қилиш орқали таҳсил олувчиларда рақамли технологиялар билан ишлаш малакаларини ошириш ва шу аснода уларни бўлажак касбий фаолиятига тайёрлаш муҳим бўлиб ҳисобланади.

Хорижий тилларни ўқитишда педагогларнинг касбий коммуникатив компетентлигини ривожлантириш учун турли янги мазмундаги дидактик шакллардан фойдаланиш, инновацион тавсифдаги таълим воситаларини амалиётга қўллаш, таҳсил олувчиларда мотивацион ва когнитив қизиқиш доираларини кенгайтиришга эҳтиёж

мавжуд. Бу эса, таълим жараёнида академик билимларни ўзлаштиришга мўлжалланган технологияларни қўллаш асосида тилларни ўзлаштиришни жадаллаштиришни тақоза этади.

Ўзбекистонда давлат томонидан ёшлар билан ишлаш сиёсатини такомиллаштириш, “интеллектуал ривожланган ёш авлодни баркамол инсон қилиб тарбиялаш, олий таълим муассасаларида таълим сифати ва уни баҳолаш мезонларини халқаро стандартларга мувофиқлаштириш, хорижий тилларни чуқур ўрганиш” бўйича устувор вазифалар белгилаб берилди.

Инглиз тилини ўрганиш борасида мамлакатимизда бир қатор ҳукуматимиз томонидан меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинганлиги, буларнинг барчаси ёшларга тил ўрганишга катта имконият яратиб берганлиги ва бўлажак мутахассисларнинг иқтидорини янада ёрқинроқ намойиш қилишга қаратилган. Шунингдек, бугунги кунда мамлакатимиз олий таълим муассасаларида инглиз тилини ўрганишга катта эътибор қаратилиб келинаётганлиги, ўқув дастурлари, режалари замон талаблари асосида шакллантирилаётганлиги, бироқ, ҳанузгача талабаларга инглиз тилини ўргатишда айрим зиддиятли жиҳатлар мавжудлиги ва бу камчиликларни рақамли технологиялар ёрдамида тузатиш имконияти мавжуд.

Чет тил ўқитиш методи – дейилганда чет тил ўргатишнинг амалий, умумтаълимий, тарбиявий ва ривожлантирувчи мақсадларига эришувни таъминловчи муаллим ва ўқувчи фаолиятининг мажмуаси тушунилади. Метод атамаси “таълим усуллари йиғиндиси” ва “таълимнинг йўналиши” маъноларида қўлланади. Биринчиси таълим назариясида жараён методлар маъносида ишлатилса, иккинчи маънода уни ўқитиш методикаси тарихига оид асарларда учратишимиз мумкин. Масалан, чет тил ўқитишнинг таржима методи, тўғри метод, онгли- қиёсий метод, анъанавий метод, интенсив метод ва бошқалар ҳисобланади.

Мамлакатимизда сўнгги йиллар ичида “замонавий ахборот коммуникация технологиялари ва чет тилларини чуқур ўзлаштирган кадрларни тайёрлашнинг юқори даражаси ва сифатини таъминлаш; олий таълим муассасаларида илмий-тадқиқот ишларини ташкил этиш, уларнинг самарадорлигини ошириш, тадқиқот натижаларини амалиётга кенг жорий этиш, таълим, фан ва ишлаб чиқаришнинг ўзаро мустаҳкам интеграциясини таъминлаш, илмий-тадқиқот ишларига иқтидорли ёшларни жалб қилиш ва ҳар томонлама қўллаб-қувватлашга катта эътибор берилмоқда”. Шу билан бирга, таълим жараёнини инновацион босқичга кўтариш ҳамда ўқитишнинг илғор шаклларидан фойдаланиш асосида талабаларнинг келгусидаги фаолияти учун зарур бўлган малакаларни шакллантириш муҳим аҳамият касб этади. Ушбу малакаларни шакллантиришда рақамли технологиялардан фойдаланиб, ўқитиш муҳим аҳамият касб этади. Мамлакатимиз раҳбарининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон, 2018 йил 19 февралдаги ПФ-5349-сон, 2019 йил 11 июлдаги ПФ-5763-сон, 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сон, 2020 йил 6 октябрдаги ПҚ-4851-сон “Ахборот технологиялари соҳасида таълим тизимини янада такомиллаштириш, илмий тадқиқотларни ривожлантириш ва уларни ИТ-индустрия билан интеграция қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорлари ва шу соҳага алоқадор бўлган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда кўрсатма сифатида берилган функционал аҳамиятли йўриқларни бажаришда олий таълим муассасалари талабаларини инглиз тилига тезкор ўқитишнинг педагогик асосларини такомиллаштиришга хизмат қилади.

Рақамли технологиялар шароитида талабаларга инглиз тилини тезкор ўргатиш машғулотларини самарали ташкил этишга, ёшларнинг муҳим ҳаётий ютуқларини қондиришга, ўз нуқтаи назарларини илмий асослашга имконият яратади ва инглиз тилини ўқитишда самарали натижаларни беради. Шу жиҳатдан олганда, рақамли технологиялар шароитида талабаларга инглиз тилини тезкор ўргатиш келгуси меҳнат фаолиятига йўналтирилган креатив қобилиятларининг ривожланганлик даражасини ўлчаш ва мониторинг асосида тавсиялар ишлаб чиқишга хизмат қилади.

Бугунги кунда таълим муҳитида қуйидаги қўлланилаётган рақамли технология кўринишларини тавсифлаш мумкин: Қўшимча реаллик; Виртуал реаллик; Машина ёрдамида ўқитиш; Робототехника; 3Д-печать булутли; Веб-квест технологиялари ва бошқалардир.

Рақамли технологиялар шароитида талабаларга инглиз тилини тезкор ўргатишда асосий эътибор компьютерли ўйин шаклидаги ўқув фаолиятига ва Веб-квестларга қаратиш самарали натижа беради. Бу эса, кўп билим бериш имкониятларини яратиб берувчи методлардан фойдаланиш орқали амалга ошади. Бунга аввалambор, янги ўқув материалини мазкур технологиялар асосида ўзлаштириш осон кечишини кузатиш мумкин. Тақдим қилинаётган ўқув материалини баён этиш натижасида мавзунинг мақсади, унинг асосий мазмуни ва ўқитувчи томонидан қўйиладиган саволлар талабаларга тушунарли бўлиши керак. Инглиз тилидаги янги мавзу Веб квест, ёки, компьютерли ўйинлар, ёхуд Булутли технологиялар асосида барча талабаларнинг фаол иштирокида олиб борилгандагина, уларда ўрганилаётган мавзуга бўлган қизиқиш ортади.

Таълим муассасаларида инглиз тилини ўргатишда АКТ учун максимал даражада қулай шароитлар яратиш, таълим истеъмолчилари ўртасида сифатли диалогли мулоқотни йўлга қўйиш, таълим субъектларига ислоҳотларнинг мақсади, вазифалари ва натижалари ҳақида тезкор, холис ва тўлиқ ахборот етказиш, ўзаро ҳамкорлик алоқалари самарадорлигини тубдан ўзгартиришга хизмат қилади.

Чет тиллар ўқитилишида методларни татбиқ этиш узоқ даврлардан бошланган, принциплар эса нисбатан янгироқ методик атамалардир. Тарихан методлар тўрт гуруҳга бирлаштирилиб, уларнинг номларига “таржима”, “тоғри”, “қиёсий”, “аралаш” деб аташ қабул қилинган. Методлар тарихи атоқли методист проф. И.В.Рахманов томонидан чуқур ўрганилган. Таржима методи асосан икки кўринишда бўлиб, грамматика-таржима ва матн-таржима методлари номи билан юритилади. Грамматика-таржима методи нуқтаи назаридан чет тил умумтаълимий мақсадда ўрганилган. Грамматик машқлар тил ўрганувчининг мантиқий тафаккурини ўстириш мақсадида бажарилган.

Инглиз тили машғулотларида талабаларнинг фанга оид компетенцияларини шакллантириш жараёнида ўқитувчи ва талаба мақсадга қаратилган фаолиятда бўлади. Бунда ахборот-таълимий ресурсларнинг мавжудлиги, ўқув-методик таъминланганлик моддий-техник базанинг мавжудлиги катта аҳамият касб этади.Ўқитувчи ва талаба фаолиятининг дидактик хусусиятларини кўриб чиқамиз. Қуйида талабаларнинг инглиз тилига оид компетенцияларини ривожлантиришда ўқитувчи ва талаба фаолиятининг таркибий тузилмаси келтирилган.

Ўқитувчи фаолияти:1. Талабанинг дидактик фаолиятида инглиз тилига оид қизиқишни ҳосил қилиш, мантиқий хулоса чиқаришга ўргатиш; 2. Доимий равишда билимларни мустаҳкамлаш ва талабаларни янги билимлар билан таништириш, АКТ

воситаларидан фойдаланиш; 3. Талабаларнинг билиш жараёнларини бошқариш; АКТ воситалари триадаси (ўқитувчи-талаба-АКТ) да ишлаш; 4. Назарий билимлардан амалий фойдалана олиш жараёнини бошқариш; 5. АКТ воситаларидан фойдаланиш орқали эвристик ва тадқиқотчилик фаолиятини ташкил этиш; 6. Мустақил фикрлашнинг шаклланишидаги ўзгаришларни назорат қилиш ва кейинги ривожини башоратлаш.

Талаба фаолияти: 1. Инглиз тилини ўрганишга ижобий мотивацияни ҳосил қилиш бўйича шахсий фаолият, индивидуалликнинг намоён бўлиши.; 2. Аввал ўрганилганларини мустаҳкамлаш ва янги АКТ орқали билимларни идрок этиш; янги ахборотга эга бўлиш; 3. АКТ воситасида таҳлил этиш, умумлаштириш, таққослаш, тизимлаштириш; 4. АКТ воситаси орқали мустақил фикрлаш; 5. Юзага келувчи муаммоларни мустақил амалий фаолиятда қўллай олиш; 6. Кинестетик сезгиларнинг ривожланиши; Таълим жараёнида когнитив ва перцептив англашнинг содир бўлиши.

Дидактик муҳит механизмларини такомиллаштиришда сифатли билим, кўникма, малака эгаллашнинг мақсади, ўқитувчи ва талаба фаолияти, мазмун, метод, шакл, восита, натижа иштирок этади. Инглиз тили машғулотларида қўлланиладиган методлар талабаларда инглиз тилини тезкор ўрганишга мўлжаллаб, қўлланиши лозим. Иқтидорли талабаларни тарбиялаш, уларнинг қобилиятлари ва иқтидорларини ривожлантириш борасида бугунги кунда мамлакатимизда салмоқли ишлар амалга оширилмоқда. Бу эса қобилиятларнинг янги қирраларини тадқиқ этиш имконини беради. АКТ воситасидаги ўқув-билув жараёнида муаммоли вазиятларни вужудга келтириш ва ҳамкорликда уларнинг ечимини топишнинг турли усуллари мавжуд. Ўзлаштирилган билимларни АКТ воситасида чуқурлаштириш натижасида талабаларда муайян даражада амалий кўникма ва малакалар ҳосил қилинади. Педагогик ҳамкорликни вужудга келтирадиган технологияларнинг асосий негизини турли ўқув вазиятларида талабаларнинг биргаликда, жадал ҳаракат қилишлари учун қулай шароит яратиш имконияти ташкил қилади.

Маълумки, талабалар эгаллаган билим, кўникма ва малакаларнинг даражалари турличадир. Баъзи бир талабалар тақдим қилинган ахборотларни тез ўзлаштирсалар, бошқалари мазкур маълумотларнинг мазмун-моҳиятини тушуниб етишлари учун муайян вақт талаб қилинади. Бундай талабалар билан электрон таълимий тренажёрлар асосида ўқув материаллари устида ишлаш имконияти вужудга келади. Айрим талабалар билмаганларини ўқитувчилари ёки гуруҳдошларидан сўрашга тортинадилар. Шу билан бир қаторда, ўзлари тушунмаган ўқув материаллари устида ишлаш бундай талабалар учун зерикарли ва қизиқарсиз бўлиб туюлади. Бундай вазиятда инглиз тили ўқитувчиси электрон таълимий тренажёрлардан самарали фойдаланиши керак. Бунда кичик гуруҳларда ишлаш методидан фойдаланиш самаралидир. Чунки кичик гуруҳлар доирасида талабаларнинг ўзаро руҳий-педагогик жиҳатдан тенг келишларига эътибор қаратилади ва ўқитувчи томонидан алоҳида-алоҳида ЭТТ (электрон таълимий тренажёрлар) асосида топшириқлар берилади. Гуруҳ аъзолари мазкур топшириқ доирасида ўз вазифаларини бўлиб оладилар. Уларнинг ўз вазифаларини бажаришга масъулликлари ўқитувчи томонидан тушунтирилади, уларнинг эътиборлари ўқув топшириғига жалб қилинади. Интерфаол технологияларга устуворлик бериш асосида инглиз тилини тезкор ўрганиш моделида рақамли воситалардан фойдаланиш, келгусидаги аниқ мақсадга қаратилган ўқув режалари ва дастурлари асосида бўлажак педагогнинг руҳий, интеллектуал, эстетик салоҳиятини маълум мақсадга йўналтириш, шу жумладан

назарий билим, амалий кўникма ва малакаларни эгаллаш талаблари, касбий педагогик фаолиятга тайёрлаш босқичлари инобатга олинди. Интерфаол технологияларга устуворлик бериш асосида инглиз тилини тезкор ўрганиш модели методларга устуворлик бериш асосида таълим жараёни ташкил этилганида самарали натижаларга эришилади.

Талабаларнинг инглиз тилини тезкор ўрганишлари учун аудитория машғулоти, аудиториядан кейинги машғулотлар; интерактив методлар: “Бумеранг”, “Чархпалак”, “Зинама-зина”, “3x4” ва бошқалар; дидактик воситалар: мультимедиа ва бошқа ахборот-ресурсларидан фойдаланиш самарали натижа беради. Рақамли технологиялар шароитида талабаларга инглиз тилини тезкор ўргатишда қуйидаги педагогик шарт-шароитлар кўрсатишича, қуйидаги методологик талабларни амалга ошириш муҳим ҳисобланади. Булар:

1) талабаларнинг инглиз тилини ўрганишларидаги мустақил фаолиятининг устуворлиги;

2) талабаларнинг индивидуал ва ёш хусусиятларини, шунингдек уларнинг тил ўзлаштириш қобилиятларини ривожлантиришнинг актуал ва потенциал даражаларини ҳисобга олиш;

3) асосий назарий материалларни ўзлаштиришда талабалар маълум касбий маҳорат даражасига эришишга иштиёқмандлиги;

4) талабаларнинг инглиз тилини тезкор ўрганишлари учун қобилиятларнинг турли компонентларини ривожлантириш шарт-шароитларни яратиш;

5) талабаларда АКТ воситасида инглиз тилини тезкор ўрганишлари фаолиятга ижобий мотивация ва доимий қизиқишни шаклланишига шарт-шароит яратиш лозимдир.

Рақамли технологиялар шароитида талабаларни инглиз тилига тезкор ўқитиш муаммоларини назарий ва экспериментал ўрганиш асосида қуйидаги асосий хулосаларни қилиш мумкин. Биринчидан, Ўзбекистон Республикасида узлуксиз таълим тизимини прогрессив ислоҳ қилиш ва муваффақиятли ривожлантириш, инновацион таълим дастурлари ва педагогик техологияларни ишлаб чиқиш соҳасида олиб борилаётган мамлакатимиз ва чет эл олимлари тадқиқотларининг натижалари компетентли, ташаббускор мутахассисларга нисбатан эҳтиёжни таъминлаб беради. Иккинчидан, рақамли технологиялар шароитида талабаларни инглиз тилига ўқитиш ҳақидаги турли хил фикрлар учрайди, бироқ, унга мос ҳолда уларни инглиз тилига тезкор ўқитиш бўйича методологик ёндашувлар камёб. Шунга боғлиқ ҳолда рақамли технологиялар шароитида талабаларни инглиз тилига тезкор ўқитишни амалий жиҳатдан амалга ошириш вазифаси ўта мураккаб ва бир хил эмас, чунки а) рақамли технологиялар шароитида талабаларни инглиз тилига тезкор ўқитишнинг ягона, ҳамма томонидан қабул қилинган мезонлар ва кўрсаткичлар рўйхати (тезаурус) ишлаб чиқилмаган; б) педагогик назария ва амалиётида электрон таълимнинг ижобий самарасидан жуда кам фойдаланилади. Учинчидан, педагогик объектларни (тизимлар, жараёнлар, ҳодисалар ва бошқ.) тадқиқ қилишда педагогик моделлар катта роль ўйнайди. Рақамли технологиялар шароитида талабаларни инглиз тилига тезкор ўқитишнинг муаллифлик моделлари ва ташкилий-педагогик шароитлари уларнинг блоклари ва компонентлари мазмуни турли хил интерпретация қилинади. Бу блоклар структурали-функционал моделлар ва ташкилий-педагогик шароитларда қўлланилиб, кўрсатилган компетентликлар ва салоҳият ривожланишининг нисбатан самаралироқ натижаларини беради.

Рақамли технологиялар шароитида талабаларни инглиз тилига тезкор ўқитиш моделлари нисбатан тўлиқ ва натижадордир. Улар қуйидаги тузилмавий блокларни ўзида мужассамлаштиради: мазмуний; ташкилий-педагогик; критериал; диагностик-баҳоловчи; босқичли; операцион-фаолиятли; процессуал-технологик; натижали. Алоҳида ишлардаги камчилик шундаки, моделнинг тузилмасига баҳолашнинг мезонлари ва кўрсаткичлар, шунингдек ижодий, креатив, касбий-ижодий компетентликни ривожлантиришнинг методикалари, воситалари ва технологиялари кирмайди. Биз томонимиздан тавсия этилган модельда айнан мана шундай рақамли технологияларга устуворлик бериш асосида талабаларни инглиз тилига тезкор ўқитишга алоҳида урғу беради ва талабаларни инглиз тилига тезкор ўқитишга ёрдам берадиган самарали воситалар ва шарт-шароитлар технологик ёндашув, педагогик ва рақамли технологиялар ҳисобланади. Талабаларни инглиз тилига тезкор ўқитиш мақсадида рақамли технологиялардан: булутли, виртуал, веб-квест, ўйинли кабилардан фойдаланиш самарадорлиги юқори хисобланади.

Рақамли технологиялар шароитида талабаларни инглиз тилига тезкор ўқитиш жараёни самарали ва натижадор бўлиши учун амалиётда қуйидагилар қўлланилиши яхши самара беради, яъни, рақамли технологиялар шароитида талабаларни инглиз тилига тезкор ўқитишнинг педагогик модели ва ташкилий-педагогик шарт-шароитлари; АКТни таълим жараёнига қўллаш асосида талабаларни инглиз тилини ўзлаштирганлик мезонлари ва кўрсаткичларини аниқ билиш; инновацион технологиялар асосида талабаларни инглиз тилига тезкор ўқитиш бўйича педагоглар учун илмий-методик тавсияларни ишлаб чиқиш.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкакмасининг 2021 йил 18 январдаги “Ўзбекистонда ёшларга оид давлат сиёсатини 2025 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги 23-сонли Қарори/ https://lex.uz/docs/5234746;
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 19 февралдаги “Ахборот технологиялари ва коммуникациялари соҳасини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПФ-5349-сон Фармони/ https://lex.uz/docs/3564970; Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 11 июлдаги “Олий ва ўрта махсус таълим соҳасида бошқарувни ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисида” ПФ-5763-сон Фармони/ https://lex.uz/docs/3564970;
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 11 июлдаги “Олий ва ўрта махсус таълим соҳасида бошқарувни ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисида” ПФ-5763-сон Фармони/ https://lex.uz/docs/3564970;
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” ПФ-5847 Қарори/ https://lex.uz/docs/4545884;
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 октябрдаги “Ахборот технологиялари соҳасида таълим тизимини янада такомиллаштириш, илмий тадқиқотларни ривожлантириш ва уларни IT- индустрия билан интеграция қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4851-сон Қарори/ https://lex.uz/docs/5032128;
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10 декабрдаги Қарори “Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-1875 сонли Қарори/ https://lex.uz/docs/2126032;

7. Қуронов М., Бозоров О. “Миллий тарбия ва ёшлар” “Камалак” нашриёти.Т.:2016, Б. 24.
8. Маликова Д.Қ. “Ривожланган Янги Ўзбекистон барпо этишда тараққиёт стратегияси ва узлуксиз маънавий тарбия концепциясининг аҳамияти” OAK «Miasto Prysztosci» Kielce2022/ Vol.28(2022): Miasto Prysztosci/ Impact factor: 9.2. ISSN-L: 2554-980X. Б.291.
9. Давронова Ф. Инглиз тилини ўқитишда инновацион-педагогик технологиялардан фойдаланиш усуллари // “Замонавий лингвистик тадқиқотлар: хорижий тажриба, истиқболли изланишлар ва тилларни ўқитишнинг инновацион усуллари” Халқаро илмий амалий конференсияси, СамДЧТИ, 15 май 2020.- Б. 372.
10. Маликова Д.Қ. “XXI аср – интеллектуал ёшлар асри” ORIENS илмий журналининг 2-том 3-сонида ORIENS ilmiy jurnalining 2-tom 3-soni апрель 2022 йил. Б. 253-254.

ЎЗБЕК МУСИҚА МАДАНИЯТИ РИВОЖИНИНГ ИЖТИМОИЙ ФАЛСАФИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ

Исақов Улуғбек
ФарДУ Санъатшунослик факультети Мусиқа таълими кафедраси ўқитувчилари

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995464

Аннотация. *Мазкур мақолада ўзбек мусиқа маданияти ривожининг ижтимоий фалсафий масалалари атрофлича мухокама қилинган. Бундан ташқари ўзбек мусиқа маданияти ривожланиш босқичлари юзасидаги фикр мулоҳазалар ўрин олган.*

Калит сўзлар: *ўзбек мусиқа маданияти, ижтимоийлашув, миллий ғуру, ифтихор, фалсафий, ижтимоий тафаккур.*

Инсон маънавий дунёсининг шаклланиши, шахс ва мутахассис сифатида намоён бўлиши таълим-тарбиянинг уйғунлигига боғлиқ. Мамлакатимизда тарбияни ҳозирги замон талаблари даражасида олиб боришда мавжуд барча имкониятлар ва воситалардан фойдалангандагина маънавияти юксак ёшларни тарбиялаш мумкин бўлади. Ўзбекистон биринчи Президенти И.Каримов етук маънавиятнинг жамият тараққиётидаги аҳамиятини кўрсатиб, шундай деган эди: “Ҳалқнинг маънавий руҳини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш – Ўзбекистонда давлат ва жамиятнинг энг муҳим вазифасидир... Бу хазина инсонга ҳаётда барқарорлик бағишлайди.”

Маънавият ижтимоий ва фалсафий категория сифатида кенг қамровли тушунча бўлиб, одамнинг руҳий ва ақлий оламининг мажмуи, баркамол шахсни шакллантиришда, инсоннинг маънавий-маърифий даражасини юксалтиришда ўрни беқиёсдир омилдир.

Мусиқа эса маънавий камолликка етакловчи воситалардан бири бўлиб, унинг ҳар қандай жанри маънавий тарбия асоси бўла олади. Мусиқа мустаҳкам билим олишга, миллий қадрият, маънавий баркамоллик, умрбоқий анъаналар ва аждодлар таълимотини ёшлар онгига, турмуш тарзига сингдириш каби омиллар ила тарбия ишига кўмаклашади.

Мусиқа шахснинг ижтимоийлашуви, муайян ҳодиса ва ҳолатларини қайта тикловчи, унинг диққатини жалб қилувчи ва бошқарувчи, шунингдек кишиларнинг меҳнат унумдорлигини оширувчи хусусиятга эга. У сўзсиз ва кўриш имкони бўлмагандаги мулоқотдир. Мусиқа ҳис қилиш қобилиятни тарбияловчи восита бўлиб, ундан ақлий ва жисмоний кучларнинг ўзаро координация ва интеграция қилиш воситаси, энергия манбаи, ҳақиқатни юзага чиқарувчи восита, инсон онгининг трансформацияси учун қурол сифатида фойдаланиш мумкин. Ва ниҳоят, мусиқа кишиларни коинот билан боғловчи куч ҳамдир. Бу рўйхатни давом эттириш ёки ҳар бир бандини кенгайтириш мумкин, лекин энг муҳими шунчалар имкониятга эга бўлган мусиқадек ижтимоий ҳодисадан инсон онги ва тафаккурини юксак даражаларга олиб чиқиш учун фойдаланиш даркор.

Ўзбекистоннинг янги тараққиёт босқичида миллий мусиқа меросимиз маданиятимизнинг бошқа жабҳалари каби инсонларда миллий ғурур ва ифтихор туйғуларини кўтариш, уни ватанпарвар ва халқсевар бўлиб шаклланишида катта омил эканлиги эътироф этилиб келинмоқда. Мусиқий қадриятлар ва замонавий куй ва оҳанглар ёшлар маънавиятини шакллантиришда аҳамияти каттадир. Шу мақсад билан республикамизда охирги пайтда турли фестивал ва мусиқа байрамлари ўтказилиб турибди, ўрта ва олий ўқув юртларида ўтказиладиган маданий-маърифий тадбирлар ва ҳ. Улар тўғрисида маълумотлар қатор даврий нашрларда, радио ва телевидение

эшиттиришларида, интернет саҳифаларида кенг тарғиб этилиб келмоқда. Бу мавзу давлат миқёсида ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Марказий Осиё мутаффакирлари ва олимларининг илмий меросида мусиқа илми жамият ва унинг аъзолари ижтимоий тафаккурида катта ўзгаришларни амалга оширувчи омил сифатида талқин этилди. Бундан ташқари, агар қомусий алломалар мусиқа илмини математика таркибида ўрганган бўлсалар, уйғониш даврининг сўнгги асрларида мусиқа илми мустақил фан сифатида тараққий этди. Уйғониш даврида мусиқа илми таркибан илму ийқоъ, илму таълиф (ал-мусиқа ал-назарийя) ва бастакорлик ҳамда ижрочилик санъати (ал-мусиқа ал-амаллийя)ни қамраб олган бўлиб, бу соҳаларнинг ҳар бири ўзига хос услубий ёндашувда мукаммал даражада тадқиқ этилди.

Шарқ мутафаккирларнинг фалсафий таълимотларида мусиқа санъатига оид қатор фикрлар билдирилган. Улар таълим ва тарбиянинг ягона вазифаси – жамият талабларига тўла мос равишда ва ягона бутунликда, тинчлик ва фаровонликда яшашга хақли идеал инсон тайёрлаш деб тушундилар. Мусиқа эса инсон ички дунёсининг ҳиссиётли томонлари билан бирга маънавий оламини бутунлайича ифода этиб, унинг ақлий ва ирода қудратини, яхлит қиёфасини ярата оладиган ижтимоий ҳодиса сифатида эътироф этилди. Уларнинг ижодида мусиқий-тарбиявий қарашлар ўзига хос икки услубда талқин этилди. А) мусиқий-назарий (Абу Наср Форобий, Ибн Сино, Ал-Хоразмий, А.Жомий ижодида). В) мусиқий-дидактик (У.Кайковус, А.Навоий ижодида).

XX асрнинг биринчи ярмида ўзбек мусиқа санъатининг назарий асосларини яратишда А.Фитратнинг меҳнати катта бўлди. Унинг “Ўзбек мумтоз мусиқаси ва унинг тарихи” китоби Ўзбекистон мусиқа маданиятида янги қарашлар шаклланганини кўрсатди. Унингча дунё мусиқа маданиятидаги Шарқ ва Ғарб мусиқаларининг илғор анъаналарини камол топтириб, ижодий ютуқларга эришиш мумкин. XX асрнинг иккинчи ярмида Республикада мумтоз куй ва оҳанглар билан бир қаторда эстрада ҳам ривож топди. Ҳозирги кунда унинг йўналишлари кўпайиб кетиб, ёшлар тарбиясига ижобий билан бир қаторда салбий таъсирлар ҳам кўрсатмоқда.

Ўзбек миллий мусиқа маданиятида миллий қадриятга айланган асарлар сарасига “Мақом”лар киради. Улардаги чуқур мазмун оддий инсонлардан тортиб, етук мусиқашуносларни ҳам ҳайратга солиб, тобора янги қирраларни очмоқда.Тановор куйи, ашула ва рақси ҳам ўзбек халқининг чинакам миллий қадриятидир. Ижтимоий-сиёсий мазмундаги мусиқа асарларидан Ўзбекистон Давлат мадҳияси ҳам қадрли. Ушбу мерос ёшларимиз маънавиятини шакллантиришда, уларни ҳар томонлама комил инсон қилиб вояга етказишда салмоқли руҳий ва маънавий озиқ бера оладиган ғоявий ва ҳиссий тарбия воситаси сифатида хизмат қилиши мумкин.

Халқ яратган қўшиқларнинг ҳамма турларида юксак, олижаноб ғоя ихчам бадиий шаклларда ифодалангандир. Уларга лапар, ялла, терма, ашулалар киради ва кўпчилик тингловчилларга мўлжалланган. Қўшиқнинг мазмунида ёшларга ва умуман ватандошларга бўлган чақириқ руҳи сезилиб туриши, Ватан мустақиллиги нақадар буюк қадрият, уни эъзозлаш, ҳимоя қилиш ёшлар учун бурч ва муқаддас эканлиги ифодаланиши керак.

Шарқ халқларининг бетакрор миллий мусиқаси ва қўшиқларини кенг миқёсда тарғиб этиш, миллий анъаналарни сақлаш, халқлар ўртасидаги дўстликни мустаҳкамлаш ҳамда ижодий ҳамкорлик ва маданий-маънавий алоқалар доирасини кенгайтириш

мақсадида республикада мустақиллик йилларида “Шарқ тароналари”, “Асрлар садоси”, “Бойсун баҳори”, “Мақом” “Хунармандчилик” фестиваллари каби анжуманлар ўтказиладиган бўлди ва улар ёш авлодни миллий мусиқа санъатига муҳаббат руҳида тарбиялашда албатта ўз самарасини кўрсатади.

REFERENCES

1. И.Каримов “Юксак маънавият – енгилмас куч”, - Т.: Маънавият, 2009,143б.
2. Ислом Каримов “Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли”. – Т.: Ўзбекистон, 1992.
3. Имом ал - Бухорий. Ҳадис. (Ишонарли тўплам) 4 китоб. —Т.: Қомуслар бош тахририяти, 1991 — 1996.
4. Джумаев А. “Узбекская классическая музыка Фитрата и борьба идей» «Центральная Азия и Кавказ». Центр политических исследований (Швеция)1997-2005
5. Иброҳимов О. К семантике макомов San at 1998 № 1-3
6. Даукеева С. “Философия музыки Абу Насра Мухаммада Аль-Фараби”. Алма-Ата,2002
7. Лосев А.Ф. Музыка как предмет логики. М.: 1990. с. 195 – 392.).
8. Платон. Соч. в 3 т. - М., 1971. Т. 3 ч. 1 - 246 с.
9. Баймухамедова Н. Алишер Навои о музыке. История и современность. Проблемы музыкальной культуры народов Узбекистана, Туркмении и Таджикистана. М.: Музыка. 1972.
10. Кароматов Ф. Музыка народов Ср. Азии в мифах и легендах. Санъат № 2 / 99. с. 48.
11. Ташбаева Д. Эстетическое богатство и национальный колорит узбекских колыбельных песен. San’at. 1 / 2005.
12. Жабборов И.Ўзбек халқи этнографияси.-Т.:Ўқитувчи, 1994.-320
13. Умаров Э. Эстетика Т.: Ўзбекистон, 1995. 246 б.
14. Узбекская музыка на стыке столетий (xx-xxI вв)тенденции, проблемы. Т.2008, с. 200
15. Исаков, У. Т. (2022). ЎЗБЕК МУСИҚА МАДАНИЯТИ РИВОЖЛАНИШ ЖАРАЁНЛАРИНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ, МАНБАЛАРИ ҲАМДА УНИ ЎРГАНИШНИНГ АҲАМИЯТИ. *Science and innovation*, *1*(1), 625-636.
16. Isaqov, U. (2022). ЎЗБЕК МУСИҚА МАДАНИЯТИ РИВОЖИНИНГ ИЖТИМОИЙ ФАЛСАФИЙ ОМИЛЛАРИГА ДОИР. *Science and innovation*, *1*(C7), 101-107.
17. Isakov, U. T. (2022). SOCIAL PHILOSOPHICAL GENESIS OF THE DEVELOPMENT OF UZBEK MUSIC CULTURE. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, *2*(10-2), 589-594.

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ЭФФЕКТИВНЫЙ МЕХАНИЗМ ИНТЕНСИВНОГО ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

А.Х. Махмудов
Д.п.н., руководитель отделом УзНИИПН имени Кари Ниязи

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995475

Аннотация. *Цифровые технологии стремительно ворвались в нашу жизнь. Сейчас невозможно найти сферу где не применяются цифровые технологии. Особенно большое влияние цифровые технологии оказывают на образовательный процесс и по мнению многих ученых будущее педагогики во многом зависит от уровня и качества создаваемой цифровой образовательной среды, основанным на цифровых технологиях. Цифровая образовательная среда должна поддерживать 4 ключевых компонента процесса обучения: активное участие всех участников образовательного процесса, работа в группах, взаимодействие и обратная связь с экспертами.*

Ключевые слова: *цифровые технологии, механизм, интенсивное обучение, иностранные языки.*

Как выше было отмечано, цифровая образовательная среда во многом определяется количеством и качеством используемых цифровых технологий. К сожалению во многих образовательных учреждениях выбор технологий, которые можно использовать, зачастую зависит от ресурсов, которыми располагает преподаватель и учебное заведение. В качестве распространенной ситуации можно привести интерактивную доску, либо компьютер с проектором. В лучшем случае может быть аудитория, оборудованная ноутбуками, нетбуками или планшетами. В обоих случаях используются технологий на каждом занятии[1,2].

Одним из сфер, где цифровые технологии прочно заняли ключевые позиции является процесс изучения иностранных языков. Это во многом определяется тем, что обучающиеся, которым надоели традиционные способы изучения языка, охотно используют электронные ресурсы во время занятий. Как правило, у студентов есть смартфоны или другие мобильные устройства, которыми можно воспользоваться. И они обязательно оценят старания своего преподавателя, если он покажет им как лучше практиковать язык с помощью данного устройства[3,4].

В последнее время активизируется способ применение смешанного подхода к обучению. Под смешанным обучением здесь понимается языковой курс, который сочетает в себе общение лицом к лицу в аудитории и использование технологий, и это определение подразумевает, что обучающиеся используют технологию дома. Одним из лучших способов, с помощью которых преподаватели могут реализовать этот тип смешанного обучения, является создание и использование информационно-коммуникационной предметной среды, которая представляет собой совокупность условий, способствующих возникновению и развитию процессов учебного информационного взаимодействия между обучаемым(и), преподавателем и средствами информационных и коммуникационных технологий, а также формированию познавательной активности обучаемого при условии наполнения компонентов среды предметным содержанием. При этом обеспечивается: деятельность с информационным ресурсом некоторой предметной области с помощью интерактивных средств информационных и коммуникационных технологий;

информационное взаимодействие со средствами интерактивных информационных и коммуникационных технологий, взаимодействующих с пользователем как с субъектом информационного общения и личностью; интерактивное информационное взаимодействие между пользователем и объектами предметной среды, отображающей закономерности и особенности соответствующей предметной области (или областей). Функционирование информационно-коммуникационной предметной среды определяется следующими факторами: осуществлением информационного взаимодействия пользователя (пользователей) как между собой (в рамках образовательных взаимодействий), так и с экранными представлениями изучаемых объектов, влиянием на рассматриваемые процессы или явления, учебные сюжеты, протекающие и развивающиеся на базе использования информационно- го образовательного ресурса данной конкретной предметной области; возможностью работать в условиях реализации встроенных технологий обучения, ориентированных на обучение закономерностям конкретной предметной области [5; 6, с. 26].

Часто распространенным препятствием на пути интеграции технологий в курс иностранного языка может стать вопрос, что делать преподавателю, если что-то пойдет не так. Преподаватель, используя технологию, всегда должен иметь план Б, т.е. быть готовым к тому, что технология может не работать, как было запланировано. Но в данной статье речь пойдет не об этом, а о непосредственном процессе интеграции информационных технологий в учебную программу.

Рассмотрим применение цифровых технологий при обучении иностранного языка[6, 7, 8, 9, 10].

1. *Обучение лексике с помощью цифровых информационных технологий*. Как известно, изучение лексики может быть достаточно сложным. Обучающиеся должны не только выучить большое количество слов, но и встретить их в контексте несколько раз, прежде чем запомнить и использовать на практике. Информационные технологии могут помочь обучающимся выучить слова, так как доказано, что слова запоминаются лучше, если они представлены в интересной форме, и если слова и фразы затрагивают обучающихся эмоционально. Таким образом, технологии могут помочь преподавателю найти различные, а иногда и забавные способы ввести словарный запас в класс.

2. *Обучение грамматике с помощью цифровых информационных технологии*. Многие из технологий используются людьми в повседневной жизни для проверки своих знаний в области грамматики, а также в помощи в написании текстов. Например: сайты , автоматически переводящие тексты и инструменты, встроенные в программы по обработке текстов (программы по проверке орфографии и грамматики), сравнение результатов в Google, с использованием веб страницы под названием Googlefight и т.п. Данные технологии полезны, как в процессе изучения языка, так и в повседневной жизни.

3. *Обучение аудированию с помощью цифровых информационных технологий.* Обучение иностранным языкам стало намного интереснее с появлением Интернета, через подкасты и другие онлайн аудио источники. Технологии, при правильном использовании, могут помочь преподавателям и обучающимся с пониманием устной речи в реальной жизни. Аудирование - активный процесс, в котором слушатели выбирают и интерпретируют информацию, которая поступает из аудио и визуальных источников, с целью определить, что происходит и что говорящий пытается передать. Чем могут помочь

цифровые технологии? Существует мнение, что основной целью должно быть удержание мотивации, способствование практике и слушание за пределами аудитории. Преподаватели могут использовать технологии, особенно интернет, чтобы показать обучающимся преимущества источников информации в реальном мире путем вовлечения их в задания, имеющие для них личный интерес.

4. *Обучение чтению с помощью использованием цифровых информационных технологий*. Чтение является сложным и многогранным навыком. Представления о том, как лучше обучаться чтению, постоянно менялись, особенно с ростом популярности интернета. Международная ассоциация чтения заявила, что для того, чтобы быть в полной мере грамотным в современном мире, необходимо владение новыми компетентностями в области информации и коммуникации. Поэтому можно утверждать, что преподаватели должны помогать обучающимся развивать навыки чтения, Различные стратегии чтения необходимы, когда речь идет об электронных текстах (например, как иметь дело с гиперссылками на тексты), а с появлением новых жанров текста (электронная почта, чат, микроблог и т.д.), а также новых комбинаций текста и изображения, изменился сам характер текста. Все эти новые тексты требуют нового набора навыков, которые обычно объединяются под общим термином "цифровая грамотность".

5. *Обучение письму с помощью цифровых информационных технологий.*

Навык письма, вероятно, относится к наиболее проблемным в связи с ростом пользователей интернета. В последнее время, наблюдается повышенный интерес к таким новым важным инструментам, как блоги, «Википедия» или платформы социальных сетей, которые помогают обучающимся привыкать к письму. Одной из сложных задач для преподавателя иностранного языка является помощь обучающемуся в решения этой задачи является использование интернета как возможность изучения языка.

6. *Обучение говорению с помощью цифровых информационных технологий.* В течение многих лет компьютер, как правило, больше ассоциировался с приложениями в области письменных, чем разговорных языков, но с новыми разработками в Web 2.0 расширенным доступом преподавателей и обучающихся к интернету для обучения и изучения языка, акцент сместился. Инструменты Web 2.0 - одни из самых лучших технологий, которые могут помочь обучающимся улучшить их разговорную речь. В наши дни легко записывать говорящего, так как большинство мобильных телефонов имеют диктофон, и есть много бесплатных веб-инструментов, которые также позволяют вам делать подобные записи. Среди таких инструментов можно выделить аудио-редактирующие технологии мобильных телефонов, веб-камер, видеомагнитофонов и аудио-интернет-сайтов, интервью веб-сайтов, компьютерных игр и виртуальных слов, с помощью которых можно показать, что в настоящее время доступно множество инструментов и множество способов, чье использование повышает уровень речи.

7. *Обучение произношению с помощью цифровых информационных технологий.* Произношение - это аспект преподавания языка, на который часто не хватает времени и о котором иногда забывают. В последнее время было разработано множество инструментов и веб-сайтов, призванных помочь преподавателю и обучающимся с произношением. Для обучения произношению, включая общие фонетические знания, распространенные ошибки в произношении и разбору таких специфических моментов, как ударение, особенности связной речи, использование фонетической транскрипции и т.п. можно

использовать специальные интернет-ресурсы, веб-сайты, говорящие словари, фонематические диаграммы и другие онлайн-инструменты.

Становится очевидным, что применение цифровых технологии способствуют интенсификации процесса обучения языков, повышение образовательных результатов и мотивации. И этот процесс расширяется так как современные возможности цифровых технологий становится доступным для более большого количества обучаемых.

REFERENCES

1. Берулава Г.А., Берулава М.Н. Методологические основы развития системы высшего образования в информационном обществе и личности в информационном образовательном пространстве // Педагогика. 2010. № 4. С. 11-18. 2.
2. Назарова Н.Б., Мохова О.Л. Новые информационные технологии в обучении иностранным языкам // Современные проблемы науки и образования. - 2016. - № 3; URL: http://science-education.ru/ru/article/view?id=24564 (дата обращения: 14.12.2019).
3. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования / Е.С. Полат // М.: Издательский центр «Академия», 2002. - 272 с - ISBN 5-7695-0811-6, 2001.
4. Раицкая Л.К. Сущность и формирование иноязычной информационной компетенции в высшей школе // Вестник МГУ. Сер. 20. Педагогическое образование. 2010. № 2. С. 28-35.
5. Роберт И.В. Теория и методика информатизации образования (психологопедагогический и технологический аспекты). М.: ИИО РАО, 2008.
6. Роберт И.В. Толкование слов и словосочетаний понятийного аппарата информатизации образования // Информатика и образование. 2004. № 5. С. 22-29.
7. Тестов В.А. Информационное общество: переход к новой парадигме в образовании // Педагогика. 2012. № 4. С. 3-10.
8. Махмудов А.Х., Анарбаева Ф. У. Рақамли таълимда педагогик технологияларни қўллаш имкониятлари //Development issues of innovative economy in the agricultural sector. – 2021. – С. 476.
9. Махмудов А. Х., Абдурахмонов З. Б. Таълимда замонавий рақамли технологияларидан фойдаланишнинг ютуқлари ва муаммолари //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. CSPI conference 3. – С. 97-99.
10. Махмудов А.Х. Замонавий таълимни ривожлантиришда рақамли технологияларнинг ўрни // Academic research in educational sciences. 2021. №NUU Conference 1. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/zamonaviy-talimni-rivozhlantirishda-ra-amli-tehnologiyalarning-rni (дата обращения: 10.02.2022).

BIOOGIYADA MURAKKAB MASALA VA MASHQLAR VOSITASIDA O‘QUVCHILARNING FANGA OID KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI (XARDI-VAYNBERG MASALALARI MISOLIDA)

Sharipova Nilufar Qo‘ychi qizi
+99893 892 92 33

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995482

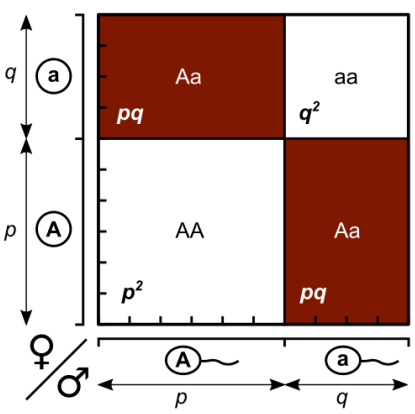
Annotatsiya. *Ushbu maqolada biologiya fanidagi murakkab masalalar misolida biologiya darsliklarida ma’lumot berilgan, lekin to‘liq yoritilmagan Xardi-Vaynberg qonuniyati va masalalari yechimlari keltirilgan.Bu masalalarni ishlash usullari hamda ishlashga oid tavsiyalar berilgan.Xuddi matematika,kimyo,fizika fanlaridagi masala va mashqlar kabi biologiya masalalarini ham bilishimiz bizning hayotimizda katta ahamiyatga ega.Biologik qonuniyatlar mexanizmi o‘z masalalarida yechimini topadi desak mubolag‘a bo‘lmaydi.O‘quvchilar Xardi-Vaynberg qonuniyatini o‘rganish asnosida biologik topshiriqlarga yechim izlashda aniq matematik modellarga tayanishlari,an’anaviy va evristik usullardan foydalanishlari mumkin.*

Kalit so‘zlar: *biologiya,metodika,Xardi-Vaynberg qonuniyati,populyatsiya, Gregor Mendel, V.Yul, K.Pirson, Rayt, U.Kasl*

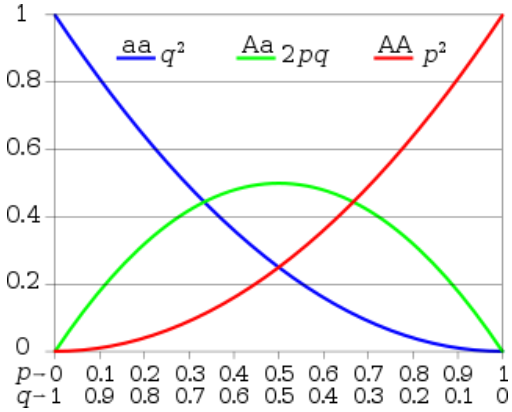
Talim tizimida o‘quvchilarning biologiya fanini qay darajada o‘zlashtirganligi nafaqat nazariy bilimlar vositasida,balki ana shu bilimlarini kundalik hayotda qay darajada samarali qo‘llay olishi bilan ham belgilanadi.Endi Xardi-Vaynberg qonuni va uning yaratilish tarixi haqida bilib olsak.

Xardi-Vaynberg qonuni - bir gen allellari bo‘yicha farq qiluvchi, o‘zaro erkin chatishadigan populyatsiyalarda allellar va genotipik sinflar uchrashishi tezligining taqsimlanishini tasvirlovchi qonun . Populyatsiya muvozanat qonunini 1908-yilda bir-birlaridan mustaqil holda ingliz matematigi Dj. Xardi va nemis vrachi V. Vaynberglar kashf etishgan. Xardi-Vaynberg qonuniga binoan, mutatsiya, tanlash bosimi, migratsiya va genlar dreyfi yuz bermaydigan hollarda allellarning o‘zaro uchrash tezligi avloddan avlodga o‘zgarishsiz o‘tadi. Modomiki, avlodda allellarning uchrash tezligi ota-onalarinikiga o‘xshash bo‘lar ekan, u holda genotiplarning ham uchrash chastotalari o‘zgarishsiz qoladi . A - allelini "p", a - allelini esa "q" harfi bilan belgilansa, u holda p+q=1 bo‘lishi, bu formula yordamida populyatsiyada A va a allellarining uchrash tezligi; AA, Aa, aa genotiplarning uchrash tezligini esa $p^2+2pq+q^2$ formula yordamida aniqlash mumkin. Xardi-Vaynberg qonuni populyatsiyalar genetikasi uchun muhim ahamiyatga ega.

Xardi-Vaynberg qonunining qisqacha tarixi . Xardi-Vaynberg qonunining yaratilish tarixi Gregor Mendel qonunlari bilan bevosita bog‘liq.Mendel birinchi bo‘lib irsiy omillarni ifodalashda harfli belgilardan foydalangan va ikkinchi avlodda ularning nisbatini A:2Aa:a tarzda belgilagan.E’tibor bering,ushbu formulada faqat geterozigotalarning to‘liq harf belgisi (Aa) keltirilgan,dominant va retsessiv genlar bitta harfli belgi bilan belgilangan.(mos ravishda A va a).Bu ikkala gomozigotaning ikki harfli belgisi keyinchalik tuzilgan populyatsiyaning genetik muvozanat qonuniga amal qiladi..Xardi-Vaynberg qonunini populyatsiyaning “genetik muvozanat qonuni “ deb atash mumkin.Ingliz matematigi V.Yul keyingi avlodlarda geterozigotali shakllar populyatsiyasida cheksiz kesishish bilan dominant va retsessiv irsiy omillar soni o‘rtasida barqaror muvozanat saqlanadi degan pozitsiyani asosladi.Ingliz biometrik maktabining rahbari K.Pirson Mendelning bo‘linish qonunining matematik rasmiylashtirilishini soddalashtirgan va formulani u+2v+w ko‘rinishida ifodalagan,bu yerda u-aa genotipining chastotasi,2v-Aa genotipi,w-AA genotipining chastotasi.Kasl poulyatsiyalarni gen chastotasi nisbati orqali ifodalagan.Ba’zi olimlar fikriga ko‘ra Kaslning xulosasi Xardi-Vaynberg qonuniga teng deb qaralgan.S.Manvel va K.Beykerlar mazkur qonunni nomlashda 3 marta qisqartma taklif qilishdi.(K-X-V qonuni=Kasl-Xardi-Vaynberg qonuni).Rayt genlarning o‘zaro ta’siri va uning populyatsiyaning moslashuviga ta’sirini hisobga olgan holda”adaptiv landshaft”deb nomlangan kontsepsiyani ishlab chiqdi.

Xardi-Vaynberg qonuniyatiga tegishli masalalar va ularning yechimlari.

1-masala.Kolorado qo‘ng‘izlarida ustqanotning qattiq bo'lishi yumshoq bo‘lishi ustidan dominantlik qiladi. Ma’lum hududda geterozigota organizmlar o‘zaro chatishdi. Buning natijasida F1 160 ta avlod dunyoga keldi. Agar genotipda A genining qaytarilish chastotasi 75 % ga teng bo‘lsa, yumshoq qanotli qo‘ng‘izlar sonini aniqlang

A) 30 B) 10 C) 60 D) 25

A – qattiq ustqanot (AA, Aa)

a — yumshoq ustqanot (aa)

Xardi-Vaynberg formulalari

1) p + q = 1 Bu yerda: p—A , q—a genini ifodalaydi, ya'ni A + a = 1

$A^2+2Aa+a^2=AA+2Aa+aa=1$

P AA x aa

F1 Aa : 2Aa : aa Bu yerda jami 160 ta avlod olindi.

A genining qaytarilish chastotasi 75% ya’ni 0,75 ga teng

A+a=1 Demak 1-0,75=0,25 Bu a ga tegishli

Endi yumshoq ustqanotli qo‘ng‘izlar genotipi aa ekanligi bizga yuqoridan ma’lum.

$0{,}25^2 = 0{,}0625 = 6{,}25\%$

160 -100% x=10

x -6,25% Javob : B

2-Masala.

Xitoyliklarda ko‘zining qisqaligi kamroq qisqaligi ustidan dominantlik qiladi. Ma'lum bir qishloqda ko'zi qisqa odamlar 57,75 % ni tashkil qilsa, va bu qishloqda 6000 ta aholi mavjud bo‘lsa, bu qishloqda geterozigota genotipiga ega odamlar sonini toping(Xardi Vayinberg qonuni asosida)

A) 2730 ta B) 4600 ta C) 2600 ta D) 3206 ta

A – ko‘zning qisqaligi (AA, Aa)

a — ko‘zning kamroq qisqaligi (aa)

Xardi-Vaynberg formulalari

1) p + q = 1 Bu yerda: p—A , q—a genini ifodalaydi, ya'ni A + a = 1

$A^2+2Aa+a^2=AA+2Aa+aa=1$

AA : 2Aa =57,75%

Bundan kelib chiqadiki ,100- 57,75% = 42,25% aa ga tegishli

1 ta a genining qaytarilish chastotasi 6,5% ga teng.

$A^2+2Aa=57{,}75$ A ni x bilan belgilab olamiz.Bu tenglamada a ma’lum ya’ni a=6,5%

$x^2 + 2x\,6{,}5-57{,}75=0$ kvadrat tenglama hosil boladi

$x^2 +13x -57{,}75=0$

Diskriminant bilan hisoblaymiz. $D=b^2-4ac=169+231=400$

$x=\frac{-13+\sqrt{400}}{2}=3{,}5$ Bu A genining qaytarilish chastotasi

Biz geterozigota genotipga ega odamlar sonini topishimiz kerak.

Shuning uchun 2 Aa ni hisoblaymiz. Bu esa 45,5 % ga teng

6000-100% x=2730 Javob:A y

x -45,5% Javob A-2730

REFERENCES

1. Altuxov.Y .P Генетические процессы в популяциях.Moskva “Akademkniga”2003.
2. Gaysinovich .A.E Зарождение и развитие генетики 1988.423 с.
3. Georgiyevskiy .A.B К истории закона Харди-Вайнберга.ihst@ihst.nw.ru
4. G.Shaxmurova,I.A.Azimov,U.Raxmatov.Biologiyadan masala va mashqlar yechish.Toshkent-2017

TAAJJUB, HAYRAT MA‘NOLARINING IFODALANISHI

Ozotboyeva Maxfuza Ravshan Qizi
O‘zbek tili va adabiyoti universiteti magistranti

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995501

Annotatsiya. *Ushbu maqolada so‘roq gaplarning taajjub, hayrat ma‘nolari haqida qisqacha fikr bildirilgan. Ushbu maqolar pragmatik tomondan misollar orqali tahlil qilingan.*

Kalit so‘zlar: *pragmatika, so‘roq gap, taajjub, hayrat, diktal savol, javob.*

So‘roq gaplar kishining emotsional ekspressiv holatini ifodalovchi muhim vosita sanaladi. So‘roq gaplarda ifodalanadigan ma’no nozikliklari xilma xil. Fransuz tadqiqotchisi Bally Savolning butun gapga yoki uning qismiga qaratilganligiga qarab, u to‘liq va qisman savol turlarini ajratadi. Ushbu parametrlarning kesishishi savollarning quyidagi tasnifini beradi

1. To‘liq diktal savol (Nima bo‘ldi? Nima bo‘ldi?) savol beruvchining hodisani umuman bilmasligini bildiradi va javob bayonining butun mazmuniga yo‘naltiriladi;

2. Qisman diktal savol (Kim chiqdi?) voqeaning muayyan tomonini bilmaslikni taklif qiladi va ma'lumotning javob bayonotida mavjud bo‘lgan qismga yo‘naltiriladi;

3. To‘liq modal savol (Lola shu yerdami?) hodisaning bir butun sifatida ma’lum ekanligini, lekin uning voqea voqeligiga mos kelishi ma’lum emasligini va mavjud ma’lumotlarning to‘g‘ri yoki noto‘g‘riligini aniqlashni nazarda tutadi;

4. Qisman modal savol (Lola maktabga bordimi?) hodisaning alohida jihatiga shubha bildiradi.

Ch.Balli va boshqa olimlar tasnifiga ko‘ra, so‘roq gaplar ikki guruhga bo‘linadi.:

1. Sof (real) savollar, (sof-) ma’lumotli so‘roq gaplar;

2. O‘tish xarakteridagi takliflar - savoldan xabarga,
ma'lumotga ega bo‘lmagan, ritorik so‘roq gaplar.

Eng batafsil sifatida K.Milyxning tasnifini ta'kidlash mumkin.

U barcha so‘roq gaplarni u ikki guruhga ajratadi :

1. Javobni talab qilish (to‘g‘ridan-to‘g‘ri savol, aniqlovchi savol, takroriy savol, savol-taklif, savol-taxmin, savol suhbatdoshning roziligini taklif qilish yoki taklif qilish);

2. Javobni talab qilmaslik (savol - qoralash, savol - e'tiroz,
so‘roq undovi va diqqatni jalb qiluvchi savol).

Olimlar tomonidan gapning sintaktik xususiyatlari tadqiq qilinganda gaplarda modal ma’nolarning ifodalanishi va bu holatning gap sintaktik qurilishiga ta’siri masalasi tekshirilganda, modal ma’no ifodalovchilar qatorida so‘roq gaplar ham keltirib o‘tiladi. So‘roq gapning barcha ikkinchi darajali funksiyalarini to‘rtta sohaga bo‘lish mumkin:

1. Axborot mazmuni maydoni ;

2. Hissiy-baholash sohasi ;

3. Motivatsiya sohasi ;

4. Aloqa maydoni .

Ushbu ko‘rsatiulganlardan hissiy-baholash maydoni doirasida gumon, noaniqlik, taajjub, hayratlanish singarilarni kiritish mumkin. Xususan:

Gumon:Sen ham uni sevasanmi?

Noaniqlik:Qaylardasan, sevikli erkam?

Aytish joizki, so‘roq gaplar orqali modal ma’nolarning ifodalanishi gapning ekspressivligini oshirishga xizmat qiladi. Gapda taajjublanish va hayratlanish mazmuni turli vositalar orqali ifodalanishi mumkin.

1. Undov so‘zlar orqali: Vooy, buncha katta?
2. Unlilarni birdan ortiq ifodalash: Biz ko‘rgan binolar balaaand ekan.
3. So‘roq-taajjub yuklamalari orqali: Juda ajoyib ekan-ku!
4. Tajjub, hayratlanish ma’nosi asosan his-hayajon semasi bilan aytiladI.

So‘roq gaplarda taajjub ma’nosi asosan –mi yuklamasidan keyin to‘liqsiz fe’llar, shaxs-son shakllarining qo‘llanilishi orqali hosil qilinadi:

1. **–mi yuklamasi + ekan to‘liqsiz fe’lining qo‘llanilishi orqali taajjub mazmuni ifodalanishi**:

Aytgil, ey Muhammad, manman kimsalar
Vahmkor bo‘lsa ham nechog‘ siyog‘i.
Qancha depsinmasin chiranib magar,
Teshib o‘tdimikan yerni oyog‘i?
— Aytgil, ey Muhammad, manman kimsalar
Vahmkor bo‘lsa ham nechog‘ siyog‘i.
Qancha kerilmasin chiranib magar,
Tog‘larga yetdimi ekan dimog‘i? (A.Oripov. Haj daftari)

Ushbu keltirilgan matnda faqat taajjub ma’nosi ifodalangan deb bo‘lmaydi. Yozuvchi fikriy mundarijasi bilan so‘roq gap mazmunida turli ma’no nozikliklari ifodalanib boradi. Avvalo, ta’kidlash mazmuni yaqqol ifodalangan. Manman odamlar ming chiranganligi bilan oyog‘I tog‘larga yetolmasligi, yoki yerni teshib o‘tolmasligini ta’kidlaydi. Shu mazmunda insoniyat ne uchun manmansirashi lirik qahramonni taajjubga soladi. E’tibor qaratildigan bo‘lsa, taajjub ma’nosi –mi yuklamasi bilan ekan to‘liqsiz fe’lining birga kelishi orqali yuzaga chiqqan.

Hamon umidvorman,
Qalbim malikasi!
Sog‘inch va alamdan tun ham zim-ziyo.
Yana uzoqlarda shoshqin qadam sasi,
Bu ham o‘tarmikin, to‘xtarmikin yo?..

2. **–mi yuklamasi + di shaklining qo‘llanilishi orqali taajjub mazmuni ifodalanishi:**

Hech biri o‘limning buyuk mohiyatin
Etgisi kelmasdi ro‘y-rost tasavvur.
Nahotki yolg‘onsiz o‘la olmasa,
Unga yetmasmidi bir yolg‘on umr?!

-mi so‘roq-taajjub yuklamasi va *-di* o‘tgan zamon shakllarining birga qo‘llanilishida taajjub bilan birga kinoya, ta’kid ma’nosi ham yuklanadi. Yuqoridagi misolda ham so‘roq mazmunida lirik qahramonning fikriy mundarijasi uchinchi va to‘rtinchi misralarda ko‘tarilib boradi.

Lirik qahramon hayratlanishi shoirning atrofdagi voqelardan norozilik, ko‘ngli to‘lmaslik kayfiyatidan kelib chiqadi.

Ishva bozori bu! Stollar — rasta!
Torning g‘ilofida pul dasta-dast? **[U.Azim. Beshafqat ballada]**

Ushbu parchada so‘roq ohangi shoirning hayrati, “nahotki” mazmunli so‘rog‘I orqali yuzaga keladi.

3. **dialoglar orqali ifodalanishi.** Ma'lumki, dialogning o‘ziga xos tarkibiy qismlari uning elliptikligi, kirish so‘zlari, so‘z birikmalari, sukunat o‘rnini bosuvchi so‘zlar, nutq klişelari va boshqalardir. Ya'ni, takroriy savollar, so‘roqning alohida turi sifatida. bayonotlar sanab o‘tilgan ko‘plab xususiyatlarning aksidir. So‘roq so‘roqlarning pragmatik turiga - o‘z maqsadi bo‘yicha birlashgan gaplarga - qabul qiluvchining nutqiy harakatiga sabab bo‘ladi. Shu bilan birga, murojaat qiluvchi o‘z suhbatdoshidan izlayotgan nutq takrori turli maqsadlarga yo‘naltirilishi mumkin, masalan: hozirgina aytilgan narsaning oddiy tasdig‘ini eshitish, aytilgan narsaga kinoya ko‘rsatish, ishonchsizlik bildirish. , norozilik yoki mulohaza yuritish uchun vaqt orttirish, shuningdek, qabul qiluvchining aytadigan gapi bo‘lmagan "nozik vaziyatda" reaktsiya bo‘lishi mumkin. She’riy matnlarda dialog ko‘rinishlarida so‘roq mazmunida taajjub va hayratlanish ifoda etiladi:

Ishqiboz yigitcha topolmas tadbir:

— Nimaga? Ne buldi? Shunday tunda... Bas...

O‘jar qiz xo‘rsinar:

— Tushuning, axir,

Mark Byornes kuylaydi, hech kim tinglamas!.. (U.AZIM.Saylanma)

Ushbu she’rda ham yigit va qiz dialogi orqali taajjublanish yuzaga chiqadi. Yigitning Nimaga? Ne bo‘ldi? So‘roqlari uning hayratlanishi, holatdan hayratga tushiishini ko‘rsatadi.

Ko‘rinadiki, tajjub va hayratlanish ma’nosining gap kontekstida ifodalanishi so‘roq gaplar hissasiga to‘g‘ri keladi. Shuningdek, faqatgina taajjub vanhayratlanish ma’nosigina emas, gap kontekstidan keloib chiqib, ajablanish, ikkilnaish, gumonsirash singari ma’nolar ham qorishiq ifodalanishi mumkin.

REFERENCES

1. Ҳайназарова М. Сўроқ гапларда шакл ва мазмун номувофиқлиги. Филол. фанл. номз. ...дисс. – Тошкент, 1999
2. Абдуазизов А. Тилшунослик назариясига кириш. - Тошкент, Ўзбекистон, 2010. – Б.88.
3. Абдуллаев А. Ўзбек тилида экспрессивлик ифодалашнинг синтактик усули. -Т.: Фан, 1987. –Б. -88
4. Ашурова Д.У. Новые подходы к лингвистике текста. Хорижий филология. – №3. – Самарканд, 2011. – С.32.
5. Раҳимов У. Пресуппозицияни ўрганишнинг назарий асослари//Ўзбек тилшунослигининг долзарб муаммолари. Илмий мақолалар тўплами. – Андижон, 2012. 259-бет
6. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: Сангзор, 2006.– Б. 25.

В ПЛАНИРОВАНИИ УЧЕБНОЙ СИТУАЦИИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Каримова Зульфизар Рустамовна
Старший преподаватель, филиал МГУ имени М.В. Ломоносова в городе Ташкенте

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995522

Аннотация. *Формирование профессиональных компетенций происходит через решение профессиональных задач. Структурной единицей задачи является учебная ситуация. Учебная ситуация, обладая всеми характеристика учебной деятельности, является основой формирования необходимых умений и навыков.*

Ключевые слова*: учебная задача, учебно-речевая ситуация, ситуативный подход, коммуникация, мотивация, навык, языковые средства.*

Эффект обучения зависит не только от овладения знаниями и способами деятельности, но и от уровня развития обучаемых. Вне деятельности и отношений развития не существует. Любое новое качество личности проявляется в определенных ситуациях, которые в обучении и воспитании можно намеренно создать. В процессе учебной деятельности учебная задача дается в определенной учебной ситуации. Задача, развернутая в процессуальном плане, в живой деятельности и во взаимоотношениях субъектов обучения вместе со средствами и методами осуществления этой деятельности и составляет структурную единицу учебного процесса - конкретную динамическую учебную ситуацию. Решается, исчерпывается задача - осуществляется переход к новой задаче, создаются новые условия и отношения, возникает новая учебная ситуация [1, с. 26].

В данной статье мы хотели бы рассмотреть учебную ситуацию как основу ситуативного подхода при-обучении иностранному языку. Ситуативный подход рассматривается как средство реализации коммуникативного принципа в обучении. Коммуникация определяется совокупностью целого ряда условий: мотив, лежащий в основе разговора, его цель, особенности партнера, обстановка речи, той деятельности, в которую включены участники разговора. Воспроизводя эти условия в учебном процессе с помощью учебно-речевой ситуации, можно получить высказывание с заданными параметрами.

Деятельность общения имеет много общего с другими видами человеческой деятельности, но ей присуща и своя специфика. С другими видами деятельности общение сближает наличие у нее мотива, цели, ее результативность и нормативность, а также сохранение общей структуры человеческой деятельности, включающей фазу ориентирования и планирования, фазу реализации программы в языковом коде и фазу сопоставления планируемого с полученным результатом. Специфику общения как вида деятельности усматривают в том, что воздействие субъекта направлено не на безответный объект, а на взаимодействующего с ним другого объекта [2, с. 10].

Моделирование деятельности реализуется путем моделирования ее единиц. Под единицей деятельности мы понимаем минимальный отрезок сохраняющий все структурные и смысловые характеристики этой деятельности. В данном случае - это речевой акт, в котором выражены индивидуальные потребности, мотивы, цели, действия, результат и оценка своего действия.

Задача учебно-речевой ситуации состоит в том, чтобы, имитируя естественные речевые ситуации, готовить к реальной речевой коммуникации. Учебная ситуация обладает всеми деятельностными характеристиками:

- деятельностный характер речевого поведения общающихся, предметность процесса коммуникации - тема, проблема, событие и т. д.;
- ситуации общения, которые моделируются как наиболее типичные варианты взаимоотношений общающихся;
- речевые средства, обеспечивающие процесс общения и обучения в данных ситуациях.

Деятельностный характер учебно-речевой ситуации проявляется в наличии коммуникативной, познавательной и учебной мотивации, наличие определенной структуры (действия-операции), фазовый характер (ориентация, планирование, реализация, контроль), ее связь с неречевой деятельностью, сохранение качественных характеристик, присущих естественному общению, таких как активность, инициативность, воздейственность [2, с. 27].

Учебно-речевая ситуация может выступать как компонент содержания и как прием обучения на разных этапах формирования речевых действий, служить средством управления деятельности учащихся, а также способствовать решению практических, воспитательных и образовательных задач.

Рассматривая функцию учебно-речевой ситуации как компонент содержания, Б. И. Пассов пишет: «Поскольку содержательной стороной ситуации является объективная действительность и каждая функция воплощается в речевом материале, можно отобрать этот материал так, что он будет в определенных пределах обеспечивать программы говорящего» [3, с. 112]. Успешность развития коммуникативной компетенции зависит «от степени владения индивидом структурно-системными образованиями на разных уровнях языка и умением употреблять их в соответствующих ситуациях общения» [4, с. 39].

К функциям учебно-речевой ситуации относится также и функция контроля, которая вытекает их использования ситуации в качестве единицы планирования. Контроль осуществляется в учебном процессе путем создания соответствующих учебных и естественных ситуаций, в которых проверяется коммуникативная адекватность владения иностранным языком [5, с. 14]. Одна из главных функций учебно-речевой ситуации состоит в том, что она дает возможность сформировать речевые умения путем решения речемыслительных задач. Под речемыслительной задачей понимается задача, требующая речевого поступка: при этом мыслительная деятельность, направленная на совершения этого поступка, должна быть подчинена ему. «Речемыслительная задача не лишена проблемности, но проблемность эта лежит в сфере коммуникации, общения, а не в сфере познания» [3, с. 86]. Э. В. Ильенков, рассматривая проблему развития познавательных и творческих способностей учащихся, пишет: «Надо организовать процесс усвоения умственной культуры так... чтобы ребенок постоянно был вынужден тренировать не только (и даже не столько) память, сколько способность самостоятельно решать задачи, требующие мышления в собственном и точном смысле слова, "силы суждения", умения решать, подходит ли данный случай под усвоенные ранее правила или нет, а если нет, то как тут быть?» [б, с. 56].

В данном случае здесь ярко проявляются такие функции учебно-речевой ситуации как стимулирование общения и формирование индивидуального стиля общения. Какие же типы речевых ситуаций должны моделировать с учебными целями и какие условия и особенности должны быть учтены? Действенность ситуации в учебном процессе зависит от точной ориентированности на конкретную учебную задачу, а также от ее доступности для учащегося, соответствия его интересам и потребностям. А анализ потребностей осуществляется на уровне возрастных и личностных особенностей. И. В. Зимняя подчеркивает, что «особое внимание должно уделяться формированию у ученика способности говорить на иностранном языке как первопричины этой деятельности. Таким образом, в центре внимания оказывается сам субъект деятельности говорения - ученик с его потребностями, интересами, отношением к содержанию высказываемой мысли. Деятельностный подход определяет необходимость и личностного подхода к субъекту и процессу обучения иностранному языку» [7, с. 3].

Методику создания учебно-речевой ситуации можно представить через поэтапное «заданное» структуирование учебной деятельности. Если учебно-речевую ситуацию мы понимаем как задачу, развернутую в процессуальном плане, в живой деятельности и во взаимоотношениях субъектов обучения вместе со средствами и методами осуществления этой деятельности, то в данном случае задача представляется как цель, заданная в конкретной ситуации, как требование, выражающее необходимость преобразования ситуации для получения искомых результатов.

Цель конкретной ситуации выражается через деятельность учащихся. Представляя определенную ситуацию в составе определенной темы, мы вовлекаем учащихся в обсуждение, зачем это нам нужно, где может встретиться подобная ситуация, насколько она реальна, какие речевые действия, знания, умения нам необходимы для ее осуществления. Учащиеся активизируют имеющиеся знания, выясняют недостаток речевых средств. В данном случае возникает проблемная ситуация. Суть ее будет заключаться в том, что сначала формируется потребность в знаниях, потом эти знания сообщаются педагогом или приобретаются самостоятельно. Р. П. Мильруд подчеркивал важность организации языкового материала вокруг речевой ситуации. «Языковые средства в условиях правильно организованной учебной ситуации функционируют не изолированно, в виде отдельных слов, выражений, структур, а в осмысленных речевых единицах, содержанием которых продиктовано развитием ситуации» [8, с. 30].

Следующий этап заключается в отработке, автоматизации учебно-речевых действий путем выделения микроситуаций, представляющих собой фрагменты речевой ситуации. На третьем этапе учащийся возвращается к ситуации, для выполнения которой у него уже имеется широкий диапазон речевых единиц. Задача педагога - представить данную ситуацию не с целью тренировки языкового материала, а с целью выполнения коммуникативной задачи.

Возьмем, к примеру, тему «Знакомство». Цель темы выражена через деятельность учащихся. К концу изучения темы учащийся должен уметь:

- приветствовать гостей;
- представить себя;
- представить одно лицо другому;
- спросить имя, фамилию гостя;

* • спросить, откуда гость прибыл;

• спросить его адрес.

Каждое из перечисленных умений является учебно-речевой ситуацией, которую можно разбить на микроситуации. Для разрешения каждой ситуации представляются лексико-грамматические единицы содержания, которые являются языковыми средствами. Каждая учебно-речевая ситуация представляется в виде коммуникативного задания: встретьте гостя, поприветствуйте его и т. д. Интересно то, что контроль знаний и умений происходит также путем успешного или неуспешного коммуникативного действия со стороны учащегося.

Таким образом, учебно-речевая ситуация, являясь структурной единицей учебного процесса, формирует необходимые умения и навыки, результатом которых является сформированная, заданная компетенция. Учебно-речевые ситуации, представленные в профессиональном контексте, формируют профессиональные компетенции, которые являются целью профессионального образования.

REFERENCES

1. Загвязинский В. И. Теория обучения: современная интерпретация: учеб, пособие для студентов высш. учеб, заведений. 4-е изд., стер. М.: Академия, 2007. 192 с.
2. Вайсбурд М. Л. Использование учебно-речевых ситуаций при обучении устной речи на иностранном языке: учеб, пособие для проведения спецкурса РПО обучению иноязыч. общению в системе повышения квалификации учителей. Обнинск: Титул, 2001. 128 с.
3. Пассов Е. И. Основные вопросы обучения иноязычной речи. Воронеж, 1976. Т. 2.
4. Гез Н. И. Развитие коммуникативной компетенции в ситуациях ролевого обучения // Коммуникативные единицы языка: тез.- докл. Всесоюз. науч. конф.; МГПИИЯ им. М. Тореза. М., 1984.
5. Колшанский Г. В. Лингвокоммуникативные аспекты речевого общения // Ин. языки в школе. 1985. № 1.
6. Ильенков Э. В. Об идолах и идеалах. М., 1982.
7. Зимняя И. А. Психология обучения иностранным языкам в школе. М., 1991.
8. Мильруд Р. П. Речевая ситуация как методический прием обучения // Ин. языки в школе. 1982. № 1.
9. Караханова Л. М. Новые интерактивные электронные ресурсы в современном открытом образовании в обучении естественных наук //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. CSPI conference 1. – С. 1303-1305.
10. Караханова Л. МУЛЬТИМЕДИЙНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ НА УРОКАХ ЗООЛОГИИ //Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. – 2011. – №. 1.
11. Djurayev R.Kh., Karakhonova L. M. Media education as a factor of increasing the quality of teaching schoolchildren //Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития. – 2013. – Т. 11. – №. 2 (eng). – С. 287-288.
12. Джураев Р. Х., Карахонова Л. М. Педагогическое сопровождение одаренных детей образовательными учреждениями //Integration of science, education and practice. Scientific-methodical journal. – 2022. – Т. 3. – №. 4. – С. 66-70.

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРДА АЛГОРТМИК КЎНИКМАЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕТОДЛАРИ

Кодиров Жасур Абдумаликович
Ўзбекистон-Финландия педагогика институти Аниқ-табиий фанлар ва жисмоний маданият факултети ўқув ишлари бўйича декан ўринбосари
E-mail: jasurkodirov96@gmail.com **+998978933388**

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995130

Аннотация. *Мактаб ўқувчиларида таълим мазмунининг асосларини шакллантиришнинг энг самарали ва қулай воситасиларидан бири уларнинг алгоритмик кўникмаларини ривожлантиришдир. Биз алгоритмик кўникмалар деганда ўқув жараёнида мавжуд бўлган мураккаб ҳаракатларни элементар тарзда бир нечта босқичларга бўлиш қобилиятини тушунамиз. Алгоритмик мўникмаларнинг бир бутун тизим сифатида шаклланиши ўқувчилар томонидан бажарилган биринчи ҳаракатни улар томонидан бажарилган иккинчи ҳаракатнинг уюшган мажмуи сифатида ифодалайди. Бу эса ўз навбатида мактаб ўқувчиларга ўз ҳаракатларини режалаштириш ва ўз фаолият жараёнида ушбу режага қат'ий риоя қилиш, ўз ҳаракатларини бошқалар учун тушунарли тилда ифодалаш қобилиятларини шакллантиради.*

Калит сўзлар: *Алгоритмик кўникма, фикрлаш, ривожлантирувчи, ҳаракатлар, режалаштириш, репродуктив фаолият, мулоқот, натижа.*

Кириш

Мамлакатимизда мактабгача ва бошланғич таълим узвийлиги босқичида мактабга ўтиш ёшидаги болаларни ҳар томонлама тайёргарлигини амалга оширувчи муҳим бир аҳамиятли ҳолатдир. Мактабга ўтиш ёшидаги болаларда шакллантириладиган алгоритмик кўникмалар уларнинг келгуси фаолиятида муҳим аҳамият касб этади. Сўнгги йилларда республикмизда мактабгача ва бошланғич таълим узвийлиги, унинг самарали фаолият кўрсатишини таъминлашга қаратилган муҳим меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди. Ана шулар негизида мажмуавий чора-тадбирлар белгилаб олиниб, улар бўйича муҳим ва аҳамиятли ишлар амалга оширилмоқда.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили

Мактабга ўтиш ёшидаги болаларни ҳар томонлама шакллантиришга доир тадқиқот ишлари мамлакатимиз психолог ва педагоглари М.К.Абдуҳакимова, Ў.К.Адамова, З.Азизова, М Ф.Р.Қодирова, П.Юсупова ва бошқалар томонидан олиб борилган.

Тадқиқот методологияси.

Бошланғич синф ўқувчилари муаммони яхшироқ идрок этишлари учун со'ровга асосланган та'лим тамойилларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. О'қитувчи дарс машғулотлари давомида о'қув мавзуси бо'йича саволлар бериш орқали со'ровга раҳбарлик қилиши мумкин. Бунда педагог ўтилаётган мавзу мазмунига мос бўлган саволларни ўқитишнинг суҳбат усулидан фойдаланган ҳолда тақдим этади.Мактабгача ва бошланғич таълим узвийлигида мактабга ўтиш ёшидаги болаларда алгоритмик кўникмаларни шакллантириш жараёни.

Таҳлил ва натижалар:

Мактаб ўқувчиларида та'лим мазмунининг асосларини шакллантиришнинг энг самарали ва қулай воситасиларидан бири уларнинг алгоритмик кўникмаларини ривожлантиришдир. Шу билан бир қаторда, алгоритмик кўникмалар табиатан ўқув фаолиятида мавжуд бўлган тузилиш билан ўхшашлик касб этади:

- мақсадни белгилаш;
- режалаштириш;
- бажариш;
- назорат қилиш;
- тузатиш.

Алгоритмик кўникмаларни эгаллаган мактаб ёшидаги ўқувчилар ўз олдиларига қўйган мақсадга эришишга қаратилган ўз ҳаракатларини босқичма босқич режалаштиришга, мақсадни амалга ошириш жараёнини тўлақонли давом эттиришга қодир бўлади. Ўқувчилар олдига қўйган мақсадни амалга ошириш жараёнида вазифаларни бажариш, шу билан бир қаторда назорат қилиш ва уни амалга оширишнинг тўғрилигини баҳолаш ва агар керак бўлса, уларнинг фаолиятида учрайдиган камчиликларни тўғрилаш малакаларини шакллантиради. Ўқувчиларнинг алгоритмик кўникмаларини шакллантиришга ўргатиш бошланғич синфлар кесимида ўқитиладиган барча фанларни ўрганишда содир бўлади. Аммо, математикани ўқитиш жараёни фақат мақсадли ма'нога эга бўлади. Дарс ва дарсдан ташқари машғулотларда ўқувчиларни берилган алгоритм бўйича ҳаракат қилиш, бундан ташқари янги алгоритмларни лойиҳалаш қобилиятини ривожлантириш бошланғич мактаблар ўқув фаолиятининг энг муҳим таркибий қисмларидан бири ҳисобланади.

Алгоритмик тафаккур бошқа фанлардан фарқли ўлароқ, соф шаклда фақат математикани ўқитиш жараёнида шаклланиши мумкин, чунки математикани ўқитиш жараёнида метематик тушунчаларни аниқлик билан ўз ўрнида қўллай олиш, шу билан бир қаторда уни амалда бажариш ўқувчиларнинг билиш даражасини ривожланишига ҳисса қўшади. Қолаверса, бутун та'лим фанлари тўпламидаги алгоритмик кўникмаларни шаклланиши ўқувчилар учун муҳим ва ўзига хос таркибий қисм ҳисобланиб, бу билан самарали натижаларга эришиш мумкин.

Педагогик нуқтаи назаридан қарайдиган бўлсак, ўқувчиларда алгоритмик кўникмаларни шакллантириш жуда муҳим. Бошланғич синф ўқувчилари учун алгоритмик кўникмаларни шакллантиришнинг босқичма-босқич тавсифини турли жараёнларда кўришимиз мумкин. Буни шакллантириш бошланғич мактабнинг энг қуйи бўғинидан бошланса ва аста-секинлик билан мураккаблаштириб борилса, ўқувчиларда фан доирасидаги билимларни ўрганиш, қолаверса, олган билималрини кенгайтиришга қийинчилик туғдирмайди.

Лекин, бу турдаги кўникмаларни бошланғич синфларнинг барча фанлар кесимида шаклланиши нуқтаи назаридан қарайдиган бўлсак, алгоритмларни ўргатиш нафақат ўқувчиларнинг ташаббускорлиги, ижодкорликлари, ҳисоблашлари, тахминлари, сезгиларига путур етказмайди, аксинча, ўқувчиларда мавжуд бўлган қобилиятлар билан биргаликда, билим, кўникма ва малакаларнинг янада юқори сифатига эришиш имконини беради. Алгоритмик фикрлаш асосида ўқувчилар ўқув жараёнидаги билим ва кўникмаларни осон ва тез ўзлаштириш учун, мантиқнинг умумий усулларини эгаллайдилар.

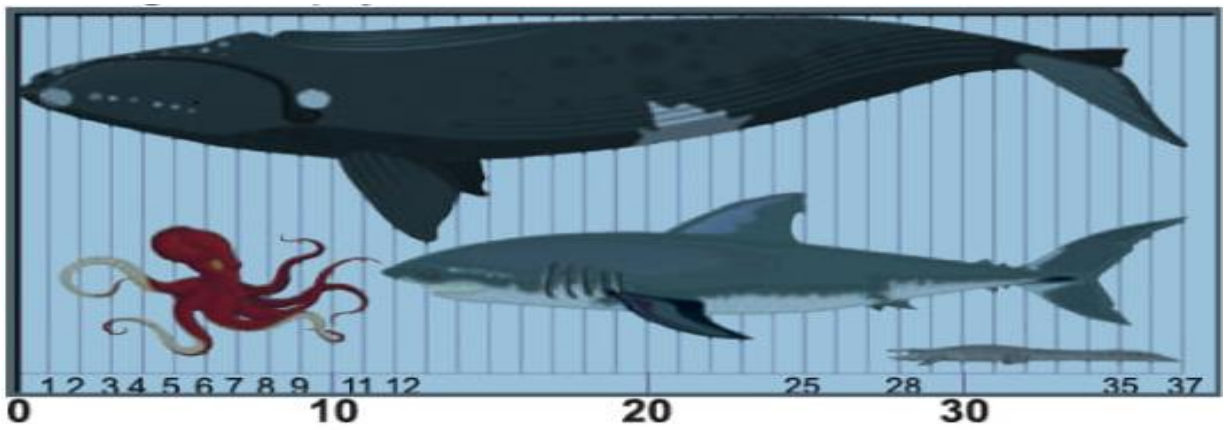
Мактаб ўқувчиларни ўқитиш жараёнида алгоритмлардан фойдаланишга жиддий эътибор бермайдиган ўқитувчилар кўплаб учратиш мумкин. Улар репродуктив фаолият доирасида иш олиб боришади, шунингдек фақатгина ўқувчиларда алгоритмик кўникмаларни шакллантириш жараёнининг чекланган соҳаларида тизимсиз равишда қўллаш билан кифояланишади.

Педагогик, психологик ва услубий адабиётларни таҳлил қилиш натижаси бизга бошланғич синф ўқувчиларига асосий алгоритмик кўникмаларни ўргатиш жараёнини аниқлашга имкон берди. Улар қуйидагилардан иборат:

- мавжуд алгоритм бўйича ҳаракат қилиш қобилияти;
- алгоритмларни “очиш” қобилияти;
- алгоритмларни муқобилига алмаштириш қобилияти;
- ратсионал алгоритмларни танлаш қобилияти;
- алгоритмларни график кўринишда тасвирлаш қобилияти;
- алгоритмнинг тўғрилигини текшириш қобилияти;
- ўрганилган алгоритмларни янги вазиятларга ўтказиш қобилияти.

Ўқувчиларда алгоритмларни гарфик кўринишида ифодалашга хизмат қиладиган топшириқлардан намуна келтирамиз.

Расмда денгиз ҳайвонлари тасвирланган. Ушбу ҳайвонларнинг узунлигини аниқланг ва график кўринишида ифодаланг. (3-синф Математика)

Бу расмда китнинг узунлиги аниқ яъни 37м;

Акуланинг узунлиги 12м ва 37м узунлик оралиғида берилган;

Тимсоҳнинг узунлиги 28м ва 37 м узунлик оралиғида берилган.

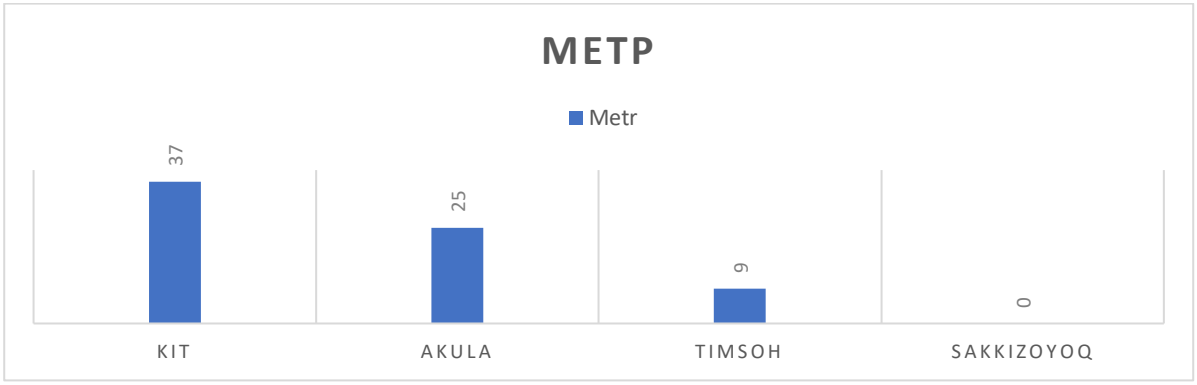
Саккизоёқ оёқларининг узунлиги бир текисликда ётмаганини расмдан кўриш мумкин.

Бу топшириқда ҳайвонларнинг узунлигини топиш учун қуйидаги кетма-кетликларни бажарамиз:

Китнинг узунлиги аниқ 37м. Акуланинг узунлигини топиш учун умумий узунликдан Акула узунлигининг бошланиш нуқтасини айирамиз яъни 37м-12м=25м. Демак, акуланинг узунлиги 25м. Ўқувчи Акуланинг узунлигини топгандан сўнг, кейинги босқичга ўтади. Кейинги босқич Тимсоҳнинг узунлигини топиш. Бунинг учун умумий узунликдан, Тимсоҳнинг узунлигини бошланиш нуқтасини айирамиз яъни 37м-28м=9м.

Навбатдаги босқич эса Саккизоёқнинг узунлигини топиш. Энди ўқувчилар расмга диққат билан қарайдилар ва Саккизоёқнинг оёқлари текисликда тўлиқ ёзилмаганлиги сабабли унинг узунлигини ўлчаб бўлмаслигини мантиқан ўйлаб топадилар.

Ўқувчилар чиқарилган натижалар таққослайдилар ва диаграмма кўринишида ифодалайдилар.

Ўқувчиларда амалий ишлаш натижасида тасаввурларнинг пайдо бўлиши ва уларни шакллантиришга оид қуйидаги топшириқни намуна тариқасида келтириб ўтамиз.

“Ўсимликларни экиш ва парваришлаш” Лойиҳа иши (1-синф Табиий фанлар)

Иш учун керак бўладиган жиҳозлар: Ғовактош (керамзит), боғ тупроғи, илдиз отган ўсимлик, торф, куракча, гултувак, биоўғит, сув идиш.

Ушбу амалий фаолиятни алгоритмлаш тартиби қуйидагилар:

1. Тупроқ, биоўғит, торф аралаштирилади;
2. Гултувакка ғовактош солинади;
3. Гултувак ярмигача тупроқ аралашмаси билан тўлдирилади;
4. Илдиз отган ўсимлик гултувакка жойланади;
5. Гултувакдаги ўсимлик тупроқ билан кўмилади;
6. Ўсимлик атрофидаги тупроқ қўл билан босилади;
7. Ўсимликка сув қўйилади.

Ўсимликни парвариш қилинг ва ривожланишини кузатинг.

Ўқувчилар амалий иш жараёнининг бевосита иштирокчиларига айланганликлари сабабли, уларда гул экиш ва парваришлаш ҳақидаги тасаввурлари шаклланади. Қолаверса, фанга оид билимларни иш жараёнининг кетма-кетликда бажариш қонуниятига асосланган ҳолда ўрганадилар. Бу каби топшириқлар ўқувчиларда назарий маълумотларини амалий фаолият билан мустаҳкамлашларига ва ҳаётий жараёнларда қўллаш кўникмаларини ҳосил қилишга ёрдам беради.

Хулоса

Шундай қилиб, таълим жараёнида алгоритмларни қўллашдан асосий мақсади: мактабгача ёшдаги ва кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларда алгоритмик кўникмаларнинг шаклланишини таъминлайдиган кўникмалар аввал мавжуд бўлган алгоритмларни тўлдириши керак.

Мактабга ўтиш ёшидаги ва кичик мактаб ёшидаги болалар фаолиятида алгоритмларни қўллашда интегратсиялашган турдаги топшириқлар алгоритмик кўникмаларни етарли даражада шакллантиришнинг муҳим воситаларидан бири бўлиб ҳисобланади. Дарс машғулотларни самарали ташкил этилиши таълим мазмуни ва талабларига жавоб беради. Мактабга тайёрлов гуруҳлари ва кичик мактаб ёшидаги ўқувчилар учун амалий турдаги машғулот дейилганда бир-бирини тўлдирувчи, турли таълим соҳаларидаги билимларнинг тенг ҳуқуқий асосда интеграсиясини тушунилади. алгортмик кўникмаларни шакиллантрувчи турдаги топшириқлар болаларга ўтказилаётган машғулотнинг маълум бир мавзулар яхлитлигини таъминлашга хизмат қилади. Бундан ташқари, болаларнинг турли хил типдаги фаолиятини ўзаро боғликда ўрганишга, таълим соҳаларини бир бутунликда тасаввур қилишга, ўрганилаётган мавзуни барча босқичларида умумий тизимлаштириш орқали очиб беришга қаратилган

REFERNCES

1. 60110200-Мактабгача таълим бўйича малака талаблари. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2021 йил 16- июлдаги 311 - сонли буйруғи.
2. Жалилова С.Х., Арипова С.М. Мактабгача ёшдаги болалар психологияси, 2013й
3. Кадиров Ж. Метҳодологй оф девелопинг алгоритҳмис скиллс тҳроугҳ матҳематисал имаГЭС ин пресчоол чилдрен // Интернатионал Жоурнал Он Интегратед Эдусатион Волуме 3, Иссуе ИХ, Септембер 2020, п. 240-241
4. Кодиров Ж.А., Марданов Э., Остонов Қ. Инновативе метҳодс фор форминг сонсептс оф обжест сизе анд меасуремент оф сизес ин пресчоол чилдрен. Миддле эуропеан ссиентифис буллетин. Пп.83-88.
5. Кодирова Ф.Р., М.Файзуллаева, М.Рустамова. «Тайёрлов гуруҳ тарбиячилари учун нутқ ўстириш машғулоти ишланмалари» (методик қўлланма) -Т.: 2010.
6. Шодиев Р.Д., Кодиров Ж.А. Мактабгача ёшдаги болаларда алгоритмик кўникмаларни шакллантириш муаммосининг долзарб ҳолати ва ечимлари Босма Мактабгача таълим тизимини ривожлантиришда илмий-амалий инновацияларнинг педагогик аҳамияти халқаро илмий-амалий конференция 2020 йил 11-12 ноябр Самарқанд, Ўзбекистон.пп.217-221
7. Шодиев Р.Д., Орипова Н.Х., Ёзиева У.Л. Ёшларни умуммиллий қадриятларга хос тарбиясини шакллантириш технологияси. Ўқув услубий қўлланма. Қарши. 2016.102-б.
8. Шодиева Қ.С. Мактабгача тарбия ёшидаги болаларни тўғри талаффузга ўргатиш. - Т.: Ўқитувчи – 1995., 226 б.
9. Содиқова Ш.А. “Мактабгача педагог-тарбиячиикаси”. “Тафаккур сарчашмалари” нашриёти. Т.,2013й.
10. Турғунов С.Т, Ахмаджонова Н.М. Мактабгача таълим муассасаларида бошқарув фаолияти алгоритми. // Халқ таълими. – Тошкент, 2012. – №1. – Б. 133-134

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Атажанова Раббина Рахимовна
Преподаватель Чирчикского государственного педагогического университета
Email: rabbina.atajanova@gmail.com
Tel:998970107102

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995177

Аннотация. *Понятие творчества предполагает личное начало, и соответствующее ему слово употребляется по преимуществу в применении к деятельности человека. В этом общепринятом смысле творчество - условный термин для обозначения психического акта, выражающегося в воплощении, воспроизведении или комбинации данных нашего сознания в новой форме, в области отвлеченной мысли, творческой деятельности.*

Ключевые слова: *креативность, изобразительное искусства, ученик, фантазия, образования, эффективность, учитель, рисовать, индивидуально, самостоятельно.*

Проблема творческих способностей – одна из самых дискуссионных и актуальных в современной педагогике и психологии. Значительные трудности в определении понятия «творческие способности» связаны с общепринятым бытовым пониманием этого термина. Отсюда и неоднозначность трактовки термина «творческие способности», несмотря на его широкое применение в психологии, педагогике, философии и наличие в литературе многих его определений.

Рассмотрение творческих способностей младших школьников мы начнем с выяснения сущности понятия «способности» и «творчество». В истории отечественной психологии проблема способностей рассматривалась неоднократно (исследования Б.Г. Ананьева, В.Н. Дружинина, В.А. Крутецкого, Б.М. Теплова и других). При этом можно выделить два основных подхода к данной проблеме. Психология творчества как наука начала складываться на рубеже XIX XX столетий. «Творчество – в прямом смысле - есть созидание нового» [1].

Понятие творчества предполагает личное начало, и соответствующее ему слово употребляется по преимуществу в применении к деятельности человека. В этом общепринятом смысле творчество - условный термин для обозначения психического акта, выражающегося в воплощении, воспроизведении или комбинации данных нашего сознания в новой форме, в области отвлеченной мысли, творческой деятельности. В исследованиях, посвященных проблемам развития детского творчества, отмечается, что в дошкольном возрасте у ребенка появляется ряд черт, характеризующих его как творца. Это проявление активности и инициативы в применении уже освоенных приемов работы по отношению к новому содержанию, нахождение оригинальных способов решения поставленных задач, использование разных видов преобразований и т.п. По мнению Л.С. Выготского, основной принцип «детского творчества заключается в том, что ценность его следует видеть не в результате, не в продукте творчества, а в самом процессе такой деятельности» [2, с.98].

Если говорить о творческой деятельности детей младшего школьного возраста, педагоги и психологи подчеркивают ее специфичность. Так, многие из компонентов

творчества в этом возрасте только начинают развиваться, хотя субъективно ребенок постоянно открывает что-то новое. А.В. Петровский отмечал, «что в детском возрасте творчество следует понимать как механизм развития разнообразных деятельностей ребенка, накопления опыта, личностного роста» [3, с.51].

В отечественной психологии наиболее целостную концепцию творчества как психического процесса предложил Я.А. Пономарев [4]. Он разработал структурно-уровневую модель центрального звена психологического механизма творчества. Изучая умственное развитие детей и решение задач взрослыми, Я.А. Пономарев пришел к выводу, что творчество имеет в своей сути определенную схему, которая раскладывается на три составляющие: постановка проблемы, в данном случае работает мышление человека, активизируется сознание; далее вступает в работу бессознательное, по сути творческий талант, и на последующем этапе вновь активизируется сознание.

Творчество спонтанно, не планируемо. Оно нецелесообразно, непроизвольно, иррационально и не поддается (в момент творческого акта) регуляции со стороны сознания. В основе творчества лежит глобальная иррациональная мотивация отчуждения человека от мира, направляется тенденцией к преодолению, функционирует по типу «положительной обратной связи»: творческий продукт только подстегивает процесс, превращая его в погоню за горизонтом.

В различных видах изобразительной деятельности (аппликации, рисовании, лепке, конструировании из бумаги или различных материалов) развитие способности к творчеству идет от подражания педагогу к попытке самостоятельного переноса приобретенного опыта к творческой инициативе. Приобретенный навык позволит ребенку в каждом новом художественном продукте, использовать различные изобразительные и выразительные возможности художественных материалов для получения нового и необычного в рисунке, аппликативной работе и т.д.

Итак, творчество – это деятельность, результатом которой являются новые материальные и духовные ценности; высшая форма психической активности, самостоятельности, способность создавать что-то новое, оригинальное. В результате творческой деятельности формируются и развиваются творческие способности. До середины XX века психология связывала творческие способности с умственным развитием. Потребность определять интеллектуальные способности привела к созданию тестов на умственную одаренность. Однако исследования многих психологов показали отсутствие прямой зависимости творческих способностей от интеллекта и суммы знаний, т.е. корреляции между коэффициентом интеллекта и способностью создавать новое – креативностью - не было. Выделяют три основных подхода к проблеме творческих и интеллектуальных способностей:

1. Как таковых творческих способностей нет. Главную роль в детерминации творческого поведения играют мотивации, ценности, личностные черты. Интеллектуальные способности выступают как необходимые, но недостаточные условия творческой активности личности.

2. Высокий уровень развития интеллекта предполагает высокий уровень развития творческих способностей и наоборот. Творческого процесса как специфической формы психической активности нет.

3. Творческая способность креативность - является независимым от интеллекта фактором. Изучение феномена креативности осложняется тем, что в оценке творческих характеристик исследователь имеет дело, прежде всего, с качеством явления. Исследование креативности на собственно научном материале было осуществлено в 1959 году группой ученых во главе с Дж. Гилфордом [5]

Таким образом, разработанный нами комплекс уроков, поможет развить творческие способности младших школьников на уроках изобразительного искусства.

REFERENCES

1. Энциклопедический Словарь [Электронный ресурс] / Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. – Режим доступа: http://www.vehi.net/brokgauz/ (дата обращения: 3.06.2017).
2. Выготский, Л.С. Психология искусства [Текст] / В.В. Иванова, Л.С. Выготского, В.В. Иванова – М.: Искусство, 1986. – 326 с.
3. Петровский, А.В. Общая психология 2-е изд., и доп. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.alleng.ru/d/psy/psy132.htm. (дата обращеня 28.04.2017)
4. Гилфорд, Дж. Концепция креативности как универсальной познавательной творческой способности [Электронный ресурс] /Режим доступа: http://www.psychologiainfo.ru/logics-565-1.html (дата обращения: 10.10. 2017)
5. Rakhimovna, A. R. (2020) Art workbook as a means of improving the efficiency of independent work of pupils in younger classes. // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8 (5), pp. 54-56.
6. Атажанова Р.Р. (2020). Рабочая тетрадь по изобразительному искусству как средство повышения крэативного мышления самостоятельной работы учеников в младших классах // Academic research in educational sciences, №2. Pp. 201-204.
7. Атажанова Р.Р., Атаева Н.Р. (2020). Роль изобразительной деятельности во всестороннем развитии дошкольников. // Academic research in educational sciences, №4, pp. 450-454.
8. Атажанова Р.Р. (2021). Теоретические основы развития творческих способностей младших школьников // Science and Education, №4. Pp. 381-386.
9. Атаджанова Р. (2021). Педагогический кластер в развитии творческих способностей в начальных классах. Academic research in educational sciences, №2. Pp. 1677-1681.
10. Атаджанова Р.Р., Абдуллаева М.А. (2021). Теоретико-методологические основы развития художественно-творческих способностей младших школьников при помощи педагогического кластера. // Вестник науки и образования, №10-3 (113). Pp. 66-70.
11. Atajanova R., Jalalova F. (2022). Umumta’lim maktablarida oquvchilarning ijodiy qobilyatlarini shakillantirishda tasviriy san’at va badiiy mehnatning integratsiyasi. // Academic research in educational sciences, №4.pp. 210-215.
12. Atajanova R, Madaminova S. (2022). O'zbekistonning tarixiy yodgorliklari, insoniyat madaniy merosidagi o'rni. // Academic research in educational sciences, №4. pp. 234-239.
13. Атаджанова Р., Мадаминова С.Б. (2022). Исторические памятники узбекистана, место человечества в культурном наследии. // Вестник науки и образования, №4-1(124). С. 74-77.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA HIKOYALAR O‘QITISH METODIKASI

Ozodova Zulfiya
Urganch davlat universiteti Pedagogika fakulteti 2- bosqich talabasi

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995197

Annotatsiya. *Mazkur maqolada boshlang‘ich sinflarda hikoyalar o‘qitish metodikalari haqida so‘z yuritiladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga hikoyalarni o‘qitishning naqadar e’tiborga sazovor hamda zarur ekanligi to‘g‘risida ham bir qancha fikrlar keltirib o‘tiladi. Shuningdek, o‘quvchilarga hikoyalarni o‘qitishda qo‘llanadigan bir qancha metodlar keltirib o‘tiladi. Boshlang‘ich ta’lim ta’lim tizimining asosiy fundamenti ekanligini hisobga olgan holda, mazkur sohada e’tibor berilishi lozim bo‘lgan bir qancha masalalar yuzasidan ham bir qancha fikr va mulohazalar ham maqoladan o‘rin olgan.*

Kalit so‘zlar: *hikoya, metod, pedagog, ta’lim, sujet, personaj, portret.*

KIRISH. Shuni ta’kidlash joizki, inson hayotida boshlang‘ich ta’lim juda katta va muhim rol o‘ynaydi. Buni o‘quvchilar dunyoqarashi aynan boshlang‘ich sinf davrida rivojlanishidan bilib olish mumkin. Dunyoqarashi keng bo‘lgan inson har qanday sohada o‘z qobiliyatlarini namoyon qila oladi va atrofidagi insonlarga ta’sir o‘tkaza oladi. Shaxs ma’naviy fazilatlarining qaysidir miqdori tug‘ma bo‘lsa-da, ular, asosan, ta’lim-tarbiya vositasida shakllantiriladi. Shunday ekan, ta’lim jarayoni jamiyat taraqqiyotida, xalqimizning, shu jumladan, yoshlarimizning mentaliteti va ma’naviy qiyosafini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Ko‘pchilik ko‘nikmalar boshlang‘ich sinfda o‘qituvchilar tomonidan o‘quvchilarda shakllantiriladi. Jumladan, misollar yechish, masalalarga to‘g‘ri yondashish, turli xildagi matnlar, masalan, hikoyalar, she’rlarni o‘qish, ularni tahlil qilish ko‘nikmalari bosqichma-bosqich shakllantirib boriladi. Mazkur jarayonlarda o‘qituvchi asosiy rol o‘ynaydi. Bu o‘rinda uning o‘quvchilarni yo‘naltirishi, bolalarga mos metodlardan foydalanishi, ularning qiziqishlarini bilgan holda, darslikda berilgan topshiriqlarni yechishga, ularni tahlil qilishg o‘rgatishi lozimdir. Boshlang‘ich ta’limda hajm jihatidan ixcham bo‘lgan badiiy asar janrlaridan hikoya, ertak, masal, she’r, rivoyat, asotirlar, dostondan parcha, xalq og‘zaki ijodi namunalari va ilmiy-ommabop maqolalar o‘qitiladi.

ASOSIY QISM. Turli janrdagi asarlar syujeti, uslubiy bo‘yog‘i, til vositalarining o‘ziga xosligi jihatidan o‘quvchilarga har xil ta’sir ko‘rsatadi. O‘qish darsida o‘qituvchi o‘rganilayotgan asarning janr xususiyatlarini inobatga olib, unga mos bo‘lgan an’anaviy yoki noan’anaviy pedagogik usullardan foydalanishi zarur.

Hikoya – epik tur janrlaridan biri. Kichik hajmli bu badiiy asar kishi hayotidagi ma’lum bir voqeaning muhim tomonlarini umumlashtirib tasvirlaydi, lekin shu voqeaga qadar ro‘y bergan yoki undan keyin yuzaga keladigan voqealar haqida batafsil bayon qilmaydi. Hikoyanavisning mohirligi shundaki, u qaynoq hayot qo‘ynidan bir epizodni olib, yashashning muhim, tipik tomonlarini shu ixcham shaklga sig‘diradi.[1]

Hikoyadagi ana shu ixchamlik, obrazlar xarakterining murakkab emasligi boshang‘ich ta’lim o‘quvchilari uchun mos keladi. Kichik yoshdagi bolalar asar qahramonining ruhiy kechinmalarini tahlil qilishga emas, balki o‘sha qahramon harakati, portreti, jasorati va nutqiga ko‘proq qiziqadilar. Qiziqarli sujet asosiga qurilgan hikoyalar ularning diqqatini tezda o‘ziga jalb

etadi. Boshlang‘ich sinflarda hikoya mazmunini ko‘proq izohli o‘qish vositasida o‘rganiladi. Bunda quyidagi o‘qish-o‘rganish ishlari amalga oshiriladi:

- ifodali o‘qish;
- matnni qayta hikoyalash;
- lug‘at ustida ishlash;
- savol-javob vositasida hikoyadagi voqea-hodisalar bilan obrazlar xatti-harakatidagi ichki bog‘lanishni aniqlash va boshqalar.

Hikoyani o‘qishda mazmun tahlilidan tashqari hikoyani o‘qitish ham muhimdir. Shuning uchun hikoya matni o‘qilgach uning g‘oyaviy mazmunini ochishga daxldor bo‘lgan savollar topib yoki darslik savollari va topshirig‘idan foydalangan holda o‘quvchilarni gapirishga, hikoya voqealariga o‘zlarining mustaqil munosabatini bildirishga obrazlarni bir-biri bilan taqqoslash va ularning xulq-atvoridagi yaxshi yoki yomon xislatlarni ajrata olsihga undashi shart va zarurdir.

Masalan, G‘ani Jahongirovning “Ko‘k arg‘umoq” nomli hikoyasi 4-sinf darsligida berilgan. Mazkur hikoyada hayvonlarga, tevarak-atrofga bo‘lgan muhabbat, jonivorlarni asrab-avaylash kabi xislatlar tarannum etiladi. Mazkur hikoyani avval o‘quvchilarga o‘zi ifodali qilib o‘qib beradi. Keyin esa o‘quvchilardan ifodali o‘qishi so‘raladi. Hikoya yuzasidan savollar tuzilsa ham maqsadga muvofiq bo‘ladi. Masalan:

1. Odamlar muallimning ustidan nima uchun kuldilar?
2. Muallim jo‘n otni qamday qilib tulpor qilib oldi?
3. Hikoyada muallimning otini davolashning qaysi kasbga aloqasi bor?
4. Hikoya nima uchun ko‘k arg‘umoq deya nomlandi?

Hikoya yuzasidan o‘qituvchi tomonidan tuzilgan savollarga o‘quvchilar javob beradilar va keying navbatda o‘quvchilarning o‘zlariga savollar tuzish vazifasi beriladi. Bu topshiriq orqali o‘quvchilar hikoyaning ko‘proq qaysi joylariga e’tibor berganini, hikoya bola xotirasida qanchalik yaxshi saqlanganini bilib olish mumkin. Yana mazkur hikoyani o‘quvchilarda rolarga bo‘lgan holda o‘qitish hikoyaning bola xotirasida yaxshi saqlanib qolishiga imkon yaratadi. Dialoglarni o‘qish orqali bolalar hikoyadagi qahramonlarning vaziyatiga, holatiga o‘z-o‘zidan kirib qoladi va ijobiy hamda salbiy qahramonlarni, qahramonlardagi yaxshi va yomon xislatlarni ajrata olish, ularni tahlil qila olish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Asar mazmunini yoritishda o‘quvchilar tuzgan savollardan foydalanish ko‘proq natija beradi. U sinfda jonlanishni, motivatsiyani yuzaga keltiradi. Biroq, maktab tajribasidan ma’lumki, o‘quvchilarning qobiliyati, intellekt darajasi bir xil bo‘lmaydi. Bu farq ularning o‘quv faoliyatiga nisbatan motivatsiya hosil qilish bilan farqlanadi. Dars maqsadini amalga oshirish uchun o‘quvchilarda qiziqish uyg‘otadigan turli pedagogik usullardan foydalanish darkor. Ayniqsa, hikoya yuzasidan sahna varianti yaratish, obrazga kirib, dialogik nutqni yodlash va uni jonli ijro etish asar ruhiyatini hayotiylashtiradi. Sinfdagi sust o‘zlashtiradigan o‘quvchilar ham jonli ijroga befarq qarashmaydi. O‘rtoqlari harakati va asar voqeasining ko‘z o‘ngida namoyon bo‘layotgani ularni ta’sirlantiradi. Natijada, tafsilotlarda adashsalar ham, asar g‘oyasini to‘g‘ri anglashadi.

XULOSA. Xulosa qilib shuni aytish joizki, hikoya o'qish o'quvchilarda bir qancha ko'nikmalarni shakllantiradi. Hikoya o'qish orqali o'quvchilarda vatanga bo'lgan muhabbat, do'stlik, o'zaro hurmat tuyg'ulari shakllanadi. Hikoya o'qish orqali o'quvchilarning dunyoqarashi kengayadi, atrofida bo'layotgan voqea-hodisalarga nisbatan munosabati o'zgaradi.

REFERENCES

1. G‘oyibnazar Ernazarov. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent. “Ilm-ziyo”, 2011.
2. A. Musurmanova, X. Ibragimov, O. Jamoliddinova, K. Risqulova, S. Yo‘ldosheva, A. Jumayev, F. Babashev, P. Isamova, S. Sharipova, G‘. Salohiddinova, K. Todjibayeva. Umumiy pedagogika. – Toshkent: “Yoshlar nashriyot uyi”, 2020.
3. A. Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2018

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING LINGVOPSIXOLOGIK RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA ULARNING O’ZIGA XOS HUSUSIYATLARI

Xakimova Durdona Alisherovna
2 bosqich tayanch doktoranti MTTDMQTMOI
E-mail:durdona85@yahoo.com
+998 90 323 84 64

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995268

Annotatsiya. *Ushbu maqola maktabgacha yoshdagi bolalarga xorijiy til o’rgatish jarayonida ularning lingvopsixologik jihatlarini o’rganish va hayotga tadbiq etishga bag’ishlangan. Maktab yoshidagi bolalarning fikrlashi, ularning xotirasini, tasavvurini, irodasini rivojlanishi aynan shu bosqichlarga to’g’ri keladi. Shunday ekan, bola xorijiy til o’ranayotganida ba’zi lingvistik va psixologik qiyinchiliklarni boshidan kechiradi. Bu maqola orqali pedagog shu kabi qiyinchiliklarni bartaraf etishga muvaffaq bo’ladi.*

Kalit so’zlar: *maktabgacha ta’lim, bola, lingvopsixologiya, rivojlanish.*

Sir emaski, maktabgacha ta’lim tashkiotlari ta’lim – tarbiya beruvchi ilk maskan bo’lb, tarbiyalanuvchining dastlabki nutq ko’nikmalari aynan shu bosqichdan kamol topa boshlaydi. Bolalar ongi, fikrlash doirasi, xarakteri va qiziqishlarining rivojlanishiga tayanch bo’lib hizmat qiladi. Fan sohalarining kuzatishlari shunday natija berdiki, insoniyat umri davomida qabul qiladigan ilk axborot manbasining 70-80 foizini 5-7 yoshdagilar tashkil qilar ekan. Bu yoshdagi bolalar ham jismonan, ham ruhan rivojlanishda ilg’or pog’onaga ko’tariladilar. [1. 88]

Bolada o’z ona tilini o’rganishida tabiiy ravishda amalga oshdigan ushbu jarayonlarni qo’shimcha tilni o’rganayotganida uning nutqiga alohida e’tibor bilan qarab turish kerak bo’ladi. Olimlar fikricha, ko’pincha bolaga chet tilini o’rgatish uning shakllangan ona tilisi asosida olib boriladi. Agar uning o’z tili yaxshi shakllangan bo’lsa, uning o’rganayotgan boshqa tilidagi so’zlarni o’zlashtirib olishi osonroq bo’ladi.

Xorijiy til o’rganishning eng qulay va oson o’zlashtirish davri bu maktabgacha bo’lgan davr hisoblanadi. Katta yoshdagi bolalarda til o’rganishning o’ziga xosligini aynan tug’ma qobiliyat deb atash mumkin. Chet tilini o’zlashtirish bolaning umumiy ruhiy rivojlanihiga ijobiy ta’sir ko’rsatuvchi vositalardan biri bo’lib, N.A.Tarasyukning ta’kidlashiga ko’ra, “Tilda muloqot qilish va nutqiy faoliyat orqali bola rivojlanadi, tarbiyalanadi, olamni va o’zini taniydi, xususan xorijiy ta’lim jarayoni bolaga berish mumkin bo’lgan o’sha barcha ma’naviy boylikni egallaydi”. [2. 37]

Ma’lumki, nutq inson bosh miyasining ma’lum bir sohasi faoliyati turi bo’lib, ushbu jarayon har xil sensor va motorli reaksiyalar bilan birga namoyon bo’ladi. Shu sababli bolaning nutqini rivojlantirishda sensor kanallar va matorikani mustahkamlashga oid mashqlar bilan birga o’stirish nihoyatda muhim o’rin tutadi. Shunday ekan, ongga nafaqaat nutq orqali, balki sensor tuyg’ularni rivojlantirish, ya’ni, ko’rib, eshitib, ushlab, hidlab, ta’mini tatib ko’rish va imo – ishoralar orqali ham ta’sir etiladi. Shu bilan birga, barcha sezgi a’zolaridan keladigan impulslar aynan harakatlanish sohasida birlashgani uchun, mushak tuyg’ularini ham rivojlantirishga alohida e’tibor bilan qarash darkor. Maktabgacha yoshdagi bolalarni o’qitish maktab o’quvchilarini o’qitishdan uslubiy jihatdan sezilarli darajada farqlanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarga xorijiy til o’rgatish o’ziga xos hususiyatlarga ega bo’lib, ular bu yoshdagi til o’rganuvchilarning psixofiziologik rivojlanishiga qaratilgan. Bu yoshdagi bolalarga juda katta va

alohida e’tibor talab qilinadi. Tormozlanish jarayoninig kuchsizligi va ta’sirchanligi bilan aks etgan ularning psixologiyasining bu hususiyati harakatsiz narsalarga nisbatan kuchayadi. Bu, nafaqat boshlang’ich bosqichda jonli, dinamik va qiziqarli o’rganishga bo’lgan ehtiyojni, balki muhim shart ekanligini ifodalaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasining o’ziga xos hususiyati ularning tafakkurining dangalligi, serharakat va rang – barang narsalarga moyilligida o’z ifodasini topadi. Shu boisdan yosh bolalarga biror narsani o’rgatish jarayonida yorqin va rangli ko’rinish juda yaxshi natija bera oladi. Agar bola o’zi ko’radigan narsa, rasm yoki harakat bilan bevosita bog’liq bo’lsa, bola chet tilidagi so’zni ancha tez o’rganadi. Shuning uchun she’r va qo’shiqlarni o’rganish jarayonida pedagog ularni harakatlar va imo- ishoralar bilan birga bajarishi kerak bo’ladi. Darsni to’g’ri, pedagogik va uslubiy ravishda tashkil etish katta tarbiyaviy ahamiyatga ega. Darsning har bir elementi yosh va psixologik hususiyatlarni hisobga olgan holda rejalashtirilishi va amalga oshirilishi kerak. [3. 8.]

Maktabgacha yoshdagi bolalarga xorijiy til o’qitish bolani maktabga tayyorlash, to’g’ri talaffuz qilishni o’rgatish, so’z boyligini oshirish, chet el nutqini eshitganda tushunish qobiliyati va oddiy suhbatda qatnashish uchun dastlabki bosqichlardan biri hisoblanadi. Ushbu bosqichda xorijiy tilni egallash quyidagi jihatlarni o’z ichiga oladi:

- O’qituvchining inglizcha nutqini daiqqat bilan eshitib takrorlash (fonogramma bilan ishlashni rivojlantirish);
- So’z boyligini oshirish, birlashtirish va faollashtirish, ularsiz nutq aloqasini rivojlantirish mumkin emas;
- Sodda grammatik tuzilmalarni o’zlashtirish;
- Suhbatdoshning nutqini diqqat bilan tinglash va uning savollariga munosib javob berish;

Xulosa o’rnida shuni aytish mumkinki, maktabgacha yoshdagi bolalarga xorijiy til o’qitish jarayoni bir muncha murakkabroq va pedagog bu qiyinchiliklarni ko’ra olgan holda har bir bolaga alohida psixologik jihatdan yondosha olishi kerak.

REFERENCES

1. D.R.Babayeva. Nutq o’stirish nazariyasi va metodikasi. Darslik. – T.: “Barkamol fayz media”, 2018.
2. Qodirova F.R., Toshpo’latova Sh.Q., Kayumova N.M., A’zamova M.N. Maktabgacha pedagogika, Toshkent, 2019.
3. https://www.moluch.ru/archive/316/72186
4. https://raising children.net.au/newborns//playlearning/play-ideas/why-play-is-important internet resurs

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTIDA DIDAKTIK O‘YINLARNI TASHKIL ETISH METODIKASI

[1]Madirimova Momajon Raximboyevna, [2]Bekchanova Feruza Marimboy qizi
[1]UrDU Pedagogika fakulteti “Maktabgacha ta’lim metodikasi” kafedrasi o‘qituvchisi
+99891-433-11-33
[2]UrDU Pedagogika fakulteti “Maktabgacha ta’lim metodikasi” kafedrasi o‘qituvchisi
+99894-112-18-89

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995305

Annotatsiya. *Ta'lim shunday bo‘lishi kerakki, u tafakkurga intilishni kuchaytiradi, ammo taranglikni talab qilmaydi, charchashni, qo‘rquvni va bolani maktabga kelguniga qadar o‘rganishni istamaslikni keltirib chiqarmaydi.*

Kalit so‘zlar: *didaktika, o‘yin, ta’lim, tarbiya, tarbiyachi, yosh guruhlari, tahlil qilish, faoliyat.*

Didaktik o‘yinlarni tashkil etish metodikasi.

Tarbiyachi tomonidan didaktik o‘yinlarni tashkil etish uchta asosiy yo‘nalishda amalga oshiriladi:

- didaktik o‘yinni o‘tkazishga tayyorgarlik ko‘rish;
- didaktik o‘yinni amalga oshirish;
- didaktik o‘yinni tahlil qilish.

Didaktik o‘yinni o‘tkazishga tayyorgarlik ko‘rish:

- O‘yinni ta'lim va tarbiya talablariga mos holda tanlash: bilimlarni chuqurlashtirish va umumlashtirish, hissiy qobiliyatlarni rivojlantirish, aqliy jarayonlarni faollashtirish;
- Tanlangan o‘yinning ma'lum bir yosh guruhidagi bolalarni tarbiyalash va o‘qitishning dasturiy talablariga muvofiqligini ta’minlash;
- O‘yinni o‘tkazish uchun eng qulay vaqtni va joyni belgilash;
- O‘yinchilar sonini aniqlash;
- Tanlangan o‘yin uchun kerakli didaktik materiallarni tayyorlash;
- Tarbiyachining o‘zi ham o‘yiniga tayyorgarlik ko‘rishi kerak: u o‘yinning butun borishini, o‘yindagi o‘rnini, o‘yinni boshqarish usullarini o‘rganishi va tushunishi kerak;
- Bolalarni o‘yinga tayyorlash: ularni o‘yin muammosini hal qilish uchun zarur bo‘lgan bilimlar, atrofdagi hayot hodisalari haqidagi g‘oyalar bilan boyitishi kerak.

Didaktik o‘yinni amalga oshirish:

- Bolalarni o‘yin mazmuni, o‘yinda ishlatiladigan didaktik materiallar bilan tanishtirish
- O‘yinning borishi va qoidalarini tushuntirish. Tarbiyachi o‘yin qoidalariga rioya qilgan holda bolalarning hatti-harakatlariga, qoidalarga qat'iy rioya qilishiga e'tibor qaratadi;
- O‘yin harakatlarini namoyish etish, bu jarayonda tarbiyachi bolalarni harakatni to‘g‘ri bajarishga o‘rgatadi, aks holda o‘yin kerakli natijaga olib kelmasligini isbotlaydi;
- O‘yinda tarbiyachining rolini, uning o‘yinchi, muxlis yoki hakam sifatida ishtirok etishini aniqlash. Tarbiyachining o‘yindagi bevosita ishtiroki o‘lchovi bolalarning yoshi, ularning tayyorgarlik darajasi, didaktik vazifaning murakkabligi va o‘yin qoidalari bilan belgilanadi. O‘yinda ishtirok etib, tarbiyachi o‘yinchilarning harakatlarini boshqaradi;
- O‘yin natijalarini sarhisob qilish uning boshqaruvidagi hal qiluvchi lahzadir, chunki bolalar o‘yinda erishgan natijalariga ko‘ra, uning samaradorligini, bolalarning mustaqil o‘yin

faoliyatiga qiziqishlarini baholash mumkin. Natijalarni sarhisob qilar ekan, tarbiyachi g‘alaba sari yo‘l faqat qiyinchiliklarni yengish, e'tibor va intizom bilan erishish mumkinligini ta'kidlaydi.

- O‘yin oxirida tarbiyachi bolalardan o‘yin yoqdimi yoki yo‘qligini so‘raydi va keyingi safar ular yangi o‘yin o‘ynashlari mumkin bo‘lsa, bu ham qiziqarli bo‘lishini ta’kidlaydi. Bolalar odatda bu kunni intiqlik bilan kutishadi.

Amalga oshirilgan o‘yinni tahlil qilish uni tayyorlash va o‘tkazish texnikasini aniqlashga qaratilgan: maqsadga erishishda qanday texnikalar samarali bo‘lgan, nima ishlamagan va nima uchun bunday bo‘lgan. Bu o‘yinni tayyorlashni ham, jarayonini ham yaxshilashga, keyingi xatolarga yo‘l qo‘ymaslikka yordam beradi.

Qiziqishni rivojlantirish va shakllantirish kattaroq bolalardagi (4-6 yoshdagi) o‘yin faoliyati tarbiyachi ularga yanada murakkab vazifalarni qo‘yishi, o‘yin harakatlarini tezlashtirishga shoshilmasligi bilan erishiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning o‘yin faoliyati ongli bo‘lib bormoqda, bu jarayonning o‘ziga emas, balki ko‘proq natijaga erishishga qaratilgan. Ammo katta guruhdagi bolalar uchun ham o‘yin ko‘rsatmasi shunday bo‘lishi kerakki, bolalar tegishli hissiy kayfiyatni, xotirjamlikka erishsinlar, shunda ular unda qatnashishdan zavqlanadilar va qo‘yilgan vazifalarni hal qilishdan mamnun bo‘ladilar.

Og‘zaki tushuntirishlar, ko‘rsatmalar yordamida tarbiyachi bolalar e'tiborini yo‘naltiradi, soddalashtiradi, ularning g‘oyalarini oydinlashtiradi, tajribasini kengaytiradi. Uning nutqi maktabgacha yoshdagi bolalarning so‘z boyligini boyitishga, ta'limning turli shakllarini o‘zlashtirishga hissa qo‘shadi va o‘yin harakatlarini takomillashtirishga yordam beradi.

Didaktik o‘yinlarda bolalarga muayyan vazifalar beriladi, ularning yechimi diqqatni jalb qilish, aqliy mehnat qoidalarini anglash qobiliyati, harakatlar ketma-ketligi va qiyinchiliklarni yengib o‘tishni talab qiladi. Ular maktabgacha yoshdagi bolalarda sezgi va tasavvurlarni rivojlantirishga, g‘oyalarni shakllantirishga, bilimlarni o‘zlashtirishga hissa qo‘shadilar. Ushbu o‘yinlar bolalarga ma'lum aqliy va amaliy muammolarni hal qilishning turli xil iqtisodiy va oqilona usullarini o‘rgatishga imkon beradi.

Didaktik o‘yin nafaqat individual bilim va ko‘nikmalarni egallashning bir shakli, balki umumiy rivojlanish qobiliyatlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Didaktik o‘yin muammolarni hal qilishga yordam beradi, axloqiy tarbiyani shakllantirishda qo‘l keladi. Tarbiyachi bolalarni birgalikda o‘ynashni, hatti-harakatlarini tartibga solishni, adolatli va halol, itoatkor va talabchan bo‘lishni talab qiladigan sharoitlarga qo‘yadi.

Didaktik o‘yinlardan bolalarning bilim va ko‘nikmalarini sinash uchun ham foydalanish mumkin. Ta'lim natijalarining muhim ko‘rsatkichi barcha bolalar o‘rgangan darslarni o‘zlashtirishdir. Ko‘pincha, bu o‘yin orqali tekshiriladi, bu jarayonda tarbiyachi nafaqat qobiliyatli, balki o‘rtacha va zaif bolalar ham o‘rganish mazmunini qanchalik to‘g‘ri anglaganligini va o‘zlashtirganligini aniqlaydi. Bolalarning bilim va ko‘nikmalarini aniqlab, kamchiliklarni bartaraf etish bo‘yicha keyingi ishlarni belgilab oladi.

Didaktik o‘yin - bu amaliy mashg‘ulot, uning yordamida bolalar bilimlarni atroflicha yoki yuzaki o‘zlashtirganmi, kerak bo‘lganda uni qanday qo‘llashni biladimi yoki yo‘qligini tekshirish mumkin. Bolalar bilimlarni har xil sharoitlarda amalda qanchalik kengroq qo‘llasalar, shunchalik to‘liq o‘zlashtiradilar. Bu ko‘pincha bola sinfda ma'lum bilimlarni o‘rganganda, lekin o‘zgargan sharoitda undan qanday foydalanishni bilmasa sodir bo‘ladi.

Didaktik o‘yin bolalarning aqliy rivojlanishidagi turli xil qiyinchiliklarni yengib o‘tishning ajralmas vositasi ekanligi sababli, bolalar bilan individual ishlashda didaktik o‘yinlardan foydalanishni rejalashtirish zarur. Qachon va qancha vaqt? Zarur bo‘lganda, bolalarning ehtiyojlari va rivojlanish darajasiga qarab, juda individualdir. O‘yinlarni ishlatadigan bolalar bilan individual ishlashni barcha turdagi o‘yinlar uchun rejalashtirish mumkin. Tarbiyachi tomonidan tashkil etiladigan individual didaktik o‘yinlar bola bilan bevosita aloqada bo‘lish uchun qulay sharoitlar yaratadi, bolaning kechikish sabablarini yanada chuqurroq aniqlashga yordam beradi va o‘quv materialida faolroq mashq qilishga hissa qo‘shadi.

O‘yinda darsda olingan bilimlar, olingan ma'lumotlar qo‘llaniladi. Shaxsiy tajriba, faollashtirilgan bilish jarayonlari va orqada qolgan bolalarning aqliy rivojlanish darajasi ko‘tariladi.

Didaktik o‘yinlar inson shaxsiyatining barcha jihatlarini rivojlantirishga hissa qo‘shadi. Agar ular mahoratli tarbiyachi tomonidan jonli ravishda o‘tkazilsa, bolalar ularga katta qiziqish bilan munosabatda bo‘lishadi, bu ularning ahamiyatini oshirishi shubhasiz.

A.M. Gorkiy, bolaning o‘ynash huquqini himoya qilib, shunday deb yozgan edi: "10 yoshgacha bo‘lgan bola o‘yinlarni, o‘yin-kulgini talab qiladi va uning talabi biologik jihatdan asosli va qonuniydir. U o‘ynashni hohlaydi, u hamma bilan o‘ynaydi va atrofidagi dunyoni birinchi navbatda va eng muhimi o‘yinda anglaydi.".

Xulosa qilib shuni aytish mumkin: ta'lim quyidagicha bo‘lishi kerak, u tafakkurga intilishni kuchaytiradi, ammo charchashni, qo‘rquvni va bolani maktabga kelguniga qadar o‘rganishni istamaslikni keltirib chiqarmaydi.

REFERENCES

1. M.R.Madirimova “Matematik tasavvurlarni shakllantirish nazariyasi va texnologiyalari” O‘quv qo‘llanma. –T.: “BOOKMANY PRINT”, 2022 40-bet
2. F.M.Bekchanova Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations Journal home page: https://inscience.uz/index.php/socinov/index. “The value of observation in environmental education of preschoolers” № 2/S, 4 tom, 123-bet.
3. F.M.Bekchanova, N.Sh.Xatamova INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION International scientific-online conference. “TARBIYALANUVCHILARDA EKOLOGIK TUSHUNCHA VA EKOLOGIK MADANIYATNI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASINING MODELI, SHAKLLARI, METODI VA VOSITALARI”. № 14 2 tom 86-bet.

MAKTABGACHA TA’LIM SOTSIOLOGIYASIGA YANGI NUQTAI NAZAR

Eshchanova Gulnara Narimanovna
Nizomiy nomidagi TDPU “Maktabgacha ta’lim pedagogikasi va psixologiyasi” kafedrasi dotsenti,p.f.n.

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995327

Annatotsiya. *Maqolada maktabgacha ta’lim sotsiologiyasi muhokama qilingan. Mamlakatimizda erta yoshdagi bolalar ta’lim-tarbiyasi borasida amalga oshirilayotgan ishlar bevosita rivojlangan mamlakatlar tajribasiga tayangan holda tadqiq qilingan.*

Kalit so‘zlar: *ta’lim, erta yosh, sotsium, sifat, nazariy potentsial, model*

Har qanday ta’limning asosi maktabgacha yoshdagi bolalarning ta’lim-tarbiyasiga tayanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiylashuvidan, toki ularning ta’lim-tarbiyasiga oid asosiy sotsiologik yondashuvlarga e'tibor qaratar ekanmiz, mamlakatimiz maktabgacha ta’lim tizimini zmonaviy tendensiyalarga tayangan holda ko‘rib chiqishni ma’qul ko‘rdik. Sohadagi islohotlar tufayli bugun erta yoshdagi bolalarni maktabgacha ta’lim tashkilotlariga qamrab olish orqali kichik yoshdagi bolalarni parvarish qilishda bevosita oilalar bilan hamkorlikda ishlash masalasi muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, bolalar va ota-onalar, bolalar va tarbiyachi-pedagoglar, bola va bola bilan bog‘liq munosabatlar jarayonida bolalarning ijtimoiylashuvi tezlashadign holat hisoblanadi. Aynan, manashu davrda kichik yoshdagi bolalar boshidan kechirayotgan o‘zgaruvchanlikni institutsional tuzilmalari sifatida maktabgacha ta’lim tashkilotlaridagi pedagogik jarayonlarga e’tibor qaratish maqsadga muvofiq bo‘ladi, ushbu tashkilotda bola o‘zligini anglaydi, do‘st orttiradi, kommunikativ munosabatlarni, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni o‘zlashtiradi. Bizning qarashlarimizcha “bolalarni sevish va ardoqlash lozim”ligi konsepsiyasi bizga bolalarning kognitiv va ijtimoiy munosabatlariga e’tibor qaratishga va sotsiologiyadan tashqari psixoanaliz ta’sirida paydo bo‘ladigan munosabatlarni rivojlantirishga imkon beribgina qolmay, ulkan nazariy potentsialni ham ta’min etadi. Bu davrda kichik yoshdagi bolalar kattalardan va tengdoshlaridan madaniyatli bo‘lishdek ulkan sotsium va dunyoviy bilim zahirasini o‘zlashtirish barobarida hissiy kechinmalarni ham boshdan kechiradi.

Shu o‘rinda Bourdieuning nazariyasiga ko‘ra o‘ta zarur bo‘lgan ijtimoiy asoslarni: ma’lumot olish, kiyinish, o‘zini tutushni o‘rganadi[1]. Bola bularni maktabgacha ta’lim tashkilotiga kelgan dastlabki kunlardanoq o‘zlashtira boshlaydi va o‘zlari uchun ta’limning so‘ngi bosqichlarida zarur bo‘ladigan ijtimoiy capital zahirasini to‘plashga kirishadi. Buni biz kichik yoshdagi bolalar sotsiumi bilan bog‘laydigan bo‘lsak, maktabgacha ta’lim tashkilotidagi dastlabki yillaridan bola turli bilimlarni, qadriyatlardagi ba’zi umumiy tendentsiyalar va farqlarni ajratishni ham o‘zlashtiradi.

Bugungi kunda mamlakatimizda andoza sifatida qo‘llanilayotgan Janibiy Koreyada kichik yoshdagi bolalar ta’limida ikki xil yondashuvni kuzatishimiz mumkin. 1. Ijtimoiy pedagogik yondashuvi. 2. Nordik va nemis modeli deb ataladigan mahalliy bolalarga qaratilgan yaxlit tizim. Bularning har biri, ya’ni, g‘amxo‘rlik, o‘yin, ta’limiy faoliyat, munosabat, va rivojlanish kabi tushunchalardan foydalanadi [4]. Bunday yondashuv uzoq yillardan buyon kichik yoshsagi bolalar ta’limining sifatini ta’minlab kelmoqda. Dunyoning Buyuk Britaniya, Avstraliya, Kanada, Fransiya, Irlandiya va Gollandiya singari rivojlangan mamlakatlarida esa kichik yoshdagi bolalar ta’lim-tarbiyasining birinchi yillaridanoq ta’imiy yondashuvning

ustunligini kuzatish mumkin, bu davlatlarda mashg‘ulotlar ko‘pincha markazlashtirilgan tarzda o‘quv dasturigaga muvofiq olib boriladi, va asosiy e’tibor ta’lim mazmuni va metodologiyasiga strategik yondashuvga qaratiladi. Ushbu mamlakatlarda kichik yoshdagi bolalar ta’lim-tarbiyasida yetakchilik qiluvchi uchta omil kuzatiladi. 1. Kichik yoahdagi bolalar tarbiyasida xilma-xil yondashuvlar tug‘ruqdan oldingi davrda onalar bilan olib boriladigan mashg‘ulotlar. 2.Maktabgacha yoshdagi bolalarga qaratilgan muammolarni va qo‘shimcha ehtiyojlarni (bolalarda nuqsonlarni) erta aniqlash orqali ularda chidamlilikni rag‘batlantirishga qaratilgan xizmatlar asosida ularni jamiyatga ijtimoiylashuviga erishish. 3. Erta aralashuv dasturlarida ko‘zda tutilgan, ta’lim, sog‘liqni saqlash, erta savodxonlik, bolalarga g‘amxo‘rlik qilish, oilani qo‘llab-quvvatlash va ota-onalar bilan bola rivojlanishiga doir olib boriladigan maqsadli tadbirlar.

Mamlakatimida maktabgacha ta’lim sohasidagi islohotlarni amalga oshirishda yuqorida keltirilgan barcha davlatlarning kichik yoshdagi bolalar ta’lim-tarbiyasiga doir eng na’munali jihatlaridan foydalanilayotganini kuzatizimiz mumkin. Masalan, maktabgacha ta’limda mavjud o‘quv dasturlarining yangilanishi, maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatiga “STEAM” texnologiyasining joriy etilishi,imkoniyati cheklangan bolalar bilan olib borilayotgan reablitatsiya ishlaridagi yangicha yondashuvlar, inklyuziv ta’limni joriy etilishi, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ishlab chiqilgan davlat talablarida oldindan belgilangan ta’lim natijalariga erishish maqsadida maktabgacha ta’lim davlat standartlaining tatbiq etilishini qayd etib o‘tish mumkin. Bilamizki, bugungi kunda ta’limda uzviylik va uzluksizlik tamoyilining amalda qo‘llanilishi tufayli maktabgacha va maktab ta’limi; davlat standartlari, oldindan belgilangan ta'lim natijalari, belgilangan o‘quv dasturlari, kichik yoshdagi bolalik davridagi ta’lim va g‘amxo‘rlikni tobora ko‘proq ommalashishiga sabab bo‘lmoqda. Amerikalik psixolog Mossning fikriga ko‘ra, kichik yoshdagi bolalarda noaniqlik, tajriba, ajablanish yoki hayratga tushish holatlari mavjud [3]. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ushu holatlarni bartaraf etish masadida zamonaviy ta’lim tuzilmasidagi ba’zi o‘zgarishlar va uzluksizlikka amalk qilishning muhim usuli sifatida esa kichik yoshdagi bolalar hayotida maktabgacha ta’limning asosiy omili sifatida qaralishi, o‘quv dasturlari yosh bolalarga qanday ta’lim berish va erta yoshdagi bolalar vaqtlarini qanday o‘tkazish to‘g‘risida qabul qilingan qarorlarga qarab maktabgacha ta’lim sohasidagi zamonaviy o‘zgarishlarni ham anglashimiz mumkin bo‘ladi.

Maktabgacha ta’lim tizimida samaradorlikni ta’minlovchi bosh omil sifatida bolalarga bo‘lgan mehr-muhabbatni alohida qayd etish lozim. Bunday munosabatlar bolalar va kattalarning ijtimoiy ta’lim jarayonlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Erta yoshdagi bolalar uchun “tabiiy inson tuzilmalari mavjud bo‘lib, ular odamning boshqa odamlar bilan munosabati asosida rag‘batlantirilmasa, bu mehr-muhabbat to‘liq ishlamaydi" [2].

Jamiyat sivilizatsiyasi ham bolalar rivojlanishiga o‘z ta’sirini ko‘rsatadi. Bunday jarayonda kichik yoshdagi bolalarni tarbiyalash kognitiv va ta’sirchan jarayon ekanligiga e’tibor qaratish orqali mehr va o‘rganish o‘rtasidagi munosabatni yanada chuqurroq anglash natijasida maktabgacha ta’limning mos sotsiologiyasini ishlab chiqish imkoniyati kengayadi.

REFERENCES

1. Шматко Н. А. Анализ культурного производства Пьера Бурдьё // Социологические исследования — М., 2003. — № 8. — С. 113—120
2. Elias Howe wikipedia.org *https://en.wikipedia.org* › wiki

3. Мосс Дугласю «Психологический ключ для любой ситуации» 2014.
1. Nordic countries – Wikipedia. wikipedia.org. https://en.wikipedia.org › wiki
4. Gaynazarova G. Social adaptation and its pedagogical factors (On the example of girls). 2022/12/16Science and Innovation.
5. Eshchanova G. (2023). Socialization of preschool education. Science and innovation, 2 (B1), 173-176. doi: 10.5281/zenodo.7542060

OILADA AYOLLARGA ZO`RAVONLIK: MUAMMO VA YECHIM

Sultonova Mashhura Rustamboyevna
Urganch davlat universiteti

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995334

Annotatsiya. *Mazkur maqolada oiladagi ayollarga nisbatan zo`ravonlik ijtimoiy-psixologik muammo sifatida o`rganilganlik darajasi va oilaviy zo'ravonlikni boshdan kechirgan ayollarni psixologik qo'llab-quvvatlashning asosiy yo'nalishlari keltirib o`tilgan.*

***Kalit so`zlar:*** *Zo`ravonlik, taqiq, shaxsiy pozitsiya, psixologik xizmat, ijimoiy adaptatsiya, stress, krizis, “sikl”, psixologik faktor, izolyatsiya.*

KIRISH. Zo'ravonlik muammosi keng ko'lamli mavzularini qamrab oladi: bu nafaqat jismoniy va jinsiy zo'ravonlik, balki psixologik bosim, shaxsning shaxsiyatini to'liq nazorat qilishga urinishdir.Bizningcha,psixologik zo'ravonlik faktlari muntazam ravishda ro'y beradigan oiladagi keskin iqlim oilaning barcha a'zolariga, bevosita yoki bilvosita tegishli bo'lishidan qat'i nazar, istisnosiz salbiy ta'sir ko'rsatadi, chunki hamma zo`ravonning bosimiga moslashishga majbur bo`ladi.

TADQIQOT NATIJASI. I.V. Grosheva, M.F. Belenky, I.A. Furmanov va boshqalarning ta'kidlashicha, ayollar erkaklarnikiga qaraganda uydagi (oilaviy) zo'ravonlikdan ko'proq aziyat chekishadi. Rasmiy statistik ma’lumotlarga ko‘ra, oiladagi zo‘ravonlikdan jabrlanganlarning 95 foizi ayollardir, deyarli 97 foizida esa zo`ravonlikni amalga oshirgan shaxs erkaklardir[3]. Bir qator tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, har qanday ayol zo'ravonlikka duch kelishi mumkin,ya`ni zo`ravonlikka uchrash extimoli ayollarda yuqori, chunki oiladagi zo‘ravonlik sinfiy, irqiy, madaniy, diniy, ijtimoiy-iqtisodiy jihatlaridan qat’i nazar, aholining deyarli barcha qatlam va toifalarida uchraydigan hodisadir[3].

Oilaviy zo'ravonlikdan jabrlangan ayollarni psixologik qo'llab-quvvatlash ikkita asosiy yo'nalishda amalga oshiriladi:

1.Zo'ravonlikning salbiy psixologik omillaridaan va travmadan keyingi stress uchun shoshilinch psixologik yordam;

2. Individual maslahat va guruh ishi jarayonida uzoq muddatli yordam.

Oiladagi psixologik zo'ravonlikning asosiy belgilari quyidagilar bo'lishi mumkin:

1. Masxara va haqorat. Bunda zo`ravon xafa qilishga intiladi va jabrlanuvchini tahqirlashga harakat qiladi. Jabrlanuvchi (ayol) to'xtatishga harakat qilganda, zo`ravon shaxs tomonidan ayblov, norozilik kuzatiladi.

2. Oila va do'stlardan izolyatsiya, ya'ni zo`ravon shaxsda yagona egalik xissining ortishi, jabrlanuvchining e'tiborini butunlay o`ziga qaratishga urinish

3. Muvofiqlashtirilmagan harakatlarni taqiqlash.

Mazkur belgilarni kuzatgan ayollarda xavotir, informatsion stress kuzatiladi.Bu jarayonda psixologik insaytlar orqali ayollar “qurbon” pozitsiyasidan ozod bo`lishlari mumkin.

Odatda, oilada psixologik zo`ravonlikka ko`pincha ayollar va bolalar uchrashi kuzatiladi.Oiladagi zo'ravonlikni boshdan kechirgan ayollar uchun eng xarakterli narsa yuqori darajadagi ruhiy tushkunlik va tashvishdir. Bunday holda, tashvish bir necha jihatdan ko'rib chiqiladi va shunga mos yo`nalishda psixologik xizmat amalga oshiriladi:

1.O'z shaxsiyatini nazorat qilish ehtiyojining yuqoriligi.

2. Qabul qilingan xavfga nisbatan o'ta keskin reaktsiyalar.

3.Neytral yoki ijobiy shaxslararo ogohlantirishlarni xavfli deb noto'g'ri talqin qilish.

Zo'ravonlikka duchor bo'lgan ayollar, zo`ravonlik xolatining turidan qat'i nazar (jismoniy, jinsiy, psixologik yoki iqtisodiy) ruhiy salomatligi yomonlashadi. Oilada ayollarga nisbatan sodir etilgan psixologik zo'ravonlikning oqibatlari orasida o'z-o'zini tanqid qilishning kuchayishi, o'z-o'zini jazolash, o'z-o'zini qoralash darajasiga yetadi. Sodir bo'layotgan narsa uchun aybdorlik hissi, o'zining shaxsiy psixologik imidji(portreti)ni buzish kiradi.Buning natijasida shaxsiy chegaralarining noaniqligi kuzatiladi. Boshqa odamlar bilan muloqot qilishda adekvat chegaralarni o'rnata olmaslik xolatlari kuzatiladi.Shuningdek, qo'rquv va nochorlik hissi, qaramlik sindromi, qoniqarsiz sevgi ehtiyoji bilan hissiy yaqinlik istagi, mehr ob'ektini yo'qotishdan qo'rqish, sherikning ehtiyojlarini qondirish uchun o'z ehtiyojlarini inkor etish, o'z his-tuyg'ularini bostirish, his-tuyg'ularni ifodalashni taqiqlash, o'ziga ishonchsizlik, dunyoni xavf sifatida qabul qilish, ikkilanish, yo'qotish va uyqusizlik hissi bilan ajralib turadi[4].

MUHOKAMA. Oiladagi zo`ravonlikning salbiy psixologik oqibatlarga quyidagilar kiradi: o'zini tutish istagi, negativizm, o'z pozitsiyasini ifoda etishdan bosh tortish, fidoyilik istagi, sevgi va yaqin muloqotga bo'lgan ehtiyojni ifoda etishdan qo'rqish, salbiy tajriba, bularning barchasi- hissiy sohaning deformatsiyasi bilan bog'liq bo`lib, bu his-tuyg'ularni ifodalashni taqiqlashga yordam beradi.

Oiladagi zo'ravonlik oqibatlari orasida travmadan keyingi stress belgilari ham bor.Shunday qilib, so'nggi yillardagi bir qator tadqiqotlarga ko'ra, oiladagi psixologik zoravonlik jismoniy va ruhiy zo'ravonlik omillarining kombinatsiyasida eng aniq ko'rinadi.

Psixologik zo`ravonlikdan keyin ham jabrlanuvchi ayol to'liq odatiy sharoitga qaytolmaydi. Bu turli omillar bilan bog'liq: uzoq vaqt davomida nazorat ostida yashashga o'rganib qolganlik, o'zi mustaqil qaror qabul qila olish ko`nikmasining kamligi va haddan tashqari nazoratida bo`lgani tufayli ko'plab ijtimoiy aloqalarni yo'qotdi[1].

Oilaviy zo'ravonlikdan jabrlangan ayollar muloqot qilishda qobiliyatlarini namoyish eta olmaydilar. Ularda tashvishlanish va sherikga qaramlikning kuchayishi, o'zini past baholash, qobiliyatsizlik hissi, o'zini-o'zi tanqid qilishning yuqori darajasi, mavjud vaziyatda faqat o'zlarini ayblash istagi va boshqa turdagi muvaffaqiyatsizliklar bilan tavsiflanadi. Zo`ravonlik qurboniga aylanmagan ayollar bilan solishtirganda, ular sub'ektiv nazorat darajasida sezilarli farqlarni ko'rsatadilar.

Oiladagi zo'ravonlikning eng xavfli shakli psixologik yoki hissiy zo'ravonlik hisoblanadi. Psixologik zo'ravonlikda oilaning mustaxkamligiga va oila a'zolarining ruhiyatiga ta'siri bo'lib, psixologik travmaga olib kelishi mumkin. Do'q-po'pisa, haqorat, ruhiy jihatdan ifodalangan bezorilik kabilar oiladagi psixologik zo`ravonliking elementar ko`rinishidir. Zo'ravonlikning bu shakli deyarli hamma oilada uchraydi.Biroq, ko`pincha o`z shaxsiy chegaralarini belgilab olgan,vaziyatlarni adekvat taxlil qila olgan shaxslarda bu muammo bartaraf etiladi va oilada surunkali zo`ravonlik xolatini oldini oladi.

Oilada psixologik zo'ravonlikni boshdan kechirganlar zo`ravonlikni boshdan kechirmaganlarga qaraganda kuchliroq hayotiy tajribalarni boshdan kechiradilar.

Psixologik zo'ravonlik muhitida jabrlanganlarda "jabrlanuvchi" qiyofasi rivojlanadi, bu unga butun hayoti davomida hamroh bo'lishi mumkin.

Tizimli zo'ravonlik jiddiy psixologik holatga olib keladi,bular: azob-uqubatlar, travmadan keyingi stress, depressiya, tashvish va ba'zan yanada xavfli oqibatlarga olib keladi , ba`zan o'z joniga qasd qilishga urinish xolatlari ham kuzatiladi.

Psixologik zo'ravonlikning qisqa muddatli oqibatlari salbiy tajribalar to'plami (tahqirlash, xafa qilish, aybdorlik hissi,qo'rquv, tashvish, o'ziga shubha)ni xosil bo`lishiga ham sabab bo`ladi.

N.M. Platonov va Yu.P. Platonovlarning ta'kidlashicha, "oilada ayollarga nisbatan zo'ravonlik - bu ayollarga jismoniy, jinsiy yoki ruhiy zarar yoki azob-uqubatlarni keltirib chiqaradigan yoki olib kelishi mumkin bo'lgan har qanday gender zo'ravonlik harakati, shu jumladan jamoat joyida yoki shaxsiy oila hududida bunday xatti-harakatlar bilan tahdid qilish, majburlash yoki o'zboshimchalik bilan ozodlikdan mahrum qilishga urinishlar kiradi. Shunday qilib, zo'ravonlik nafaqat odam ustidan hokimiyatni qo'lga kiritish, unda keskinlik va qo'rquv hissini keltirib chiqaradigan harakat, balki boshqa odamning xatti-harakati, fikrlari va his-tuyg'ularini nazorat qilishdir[3].

XULOSA. Tadqiqotchilar oiladagi zo'ravonlikni boshdan kechirishning bir necha turlarini aniqlaydilar, uni boshdan kechirgan ayolning shaxsiy omillariga bog'liqligini aloxida ta`kidlaydilar.

An'anaviy ravishda oiladagi zo`ravonlik xolatlarini oqibatlarni to'rt guruhga bo'lish mumkin: kognitiv, hissiy, xulq-atvor va ijtimoiy. Kognitiv oqibatlarga kognitiv sohadagi o'zgarishlar xususan: diqqatni jamlashda qiyinchilik, xotira buzilishi, aqliy zaiflik va umumiy akademik ko'rsatkichlarning pasayishi kiradi.

Hissiy oqibatlarga:xavotirning kuchayishi, aybdorlik va uyat hissi, nochorlik va qaramlik hissi, tashqi tajovuzning yuqori darajasi, o'ziga ishonchsizlik, his-tuyg'ularning namoyon bo'lishini nazorat qilishlar kiradi[2].

Xulq-atvor oqibatlariga: o'z-o'zini yo'q qiladigan xatti-harakatlar, fohishalik, jinsiy buzilish, alkogol yoki giyohvand moddalarga qaramlik va befarqlik kiradi. Ijtimoiy munosabatlarni qurishga qodir emaslik va istamaslik, jinoiy xatti-harakatlarga moyillik, izolyatsiyaga moyillik kabilar kiradi. Zo‘ravonlikdan takroriy jabr ko‘rish ayollarning psixologik va jismoniy sog‘ligiga kuchli ta’sir etishi mumkin.

REFERENCES

1. Борисова Т.В. КЛИНИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЖЕНЩИН, ПОДВЕРГШИХСЯ ЖЕСТОКОМУ ОБРАЩЕНИЮ /Санкт-Петербург:2017 /102 с
2. Лысова, А.В. Насилие в семье: учеб. Пособие / А. В. Лысова. – Владивосток : Изд-во Дальневост. Ун-та, 2001. – 205 с
3. М.В.Крюкова. СУПРУЖЕСКОЕ НАСИЛИЕ В ОТНОШЕНИИ ЖЕНЩИН КАК СОЦИАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА Вестник Нижегородоское университета им. Н.И.Лобоческаго. Серия социальнье науки.2011№1(21)с/45-51 с
4. M.Sultonova Ayollarga nisbatan zo‘ravonlik muammosining nazariy-psixologik jihatlari/O`zmu xabarnomasi/2021 y-1/3/1.118-b

OILA VA MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARGA TILLARNI O‘RGATISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Toshqo’ziyeva Madinabonu Burhonjon qizi
Farg’ona davlat universiteti talabasi
madinabonutoshqo27@gmail.com

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995379

Annotatsiya. *Bog’cha va maktab yoshidagi bolalarning eng asosiy va sevimli mashg’uloti bu o’yin hisoblanadi. Aynan shu tufayli ham bolalar atrof-muhitni ham o’yin orqali kashf etadilar. Agar bolalarga xorijiy tillarni ham o’yinga aylantirib, hamohanglikda o’rgatilinsa, bu til ko’nikmalarini o’zlashtirishni bir necha barobarga oshiradi. O’yin bolaga nafaqat jismoniy faolligini oshirish balki ruhiyatini ko’tarishga ham yaqindan yordam beradi. Shuning uchun ham ota-onalar va tarbiyachi-murabbiylar bolalarni o’qitishda qiziqarli o’yinlardan foydalanishlari kerak. Ushbu maqolada chet tillarini, xususan ingliz tilini yosh bolalarga o’rgatishning o’ziga xos xususiyatlari haqida fikr yuritilingan.*

Kalit so’zlar: *Xirijiy til, bola psixologiyasi, ingliz tili, til o’rganish, ota-ona xatti-harakati, o’yin, faoliyat, tushuncha*

Dunyo globalashuv jarayoni insonlardan o’z ona tilidan tashqari yana bir necha xorijiy tillarni o’rganishni taqozo qilmoqda. Hozirgi tadqiqotlar ushbu jarayonni erta yoshda boshlash samariliroq bo’lishini ko’rsatadi. Bizning yurtimizda ham ushbu masalaga qat’iy e’tibor qaratilgan, xorijiy tillarni o’qitishda xususan ingliz tilini o’qitishda dunyoning yetakchi tashkilot va universitetlar hamkorligida yangicha yondashuv asosida dasturlar ishlab chiqilmoqda. Oxirgi 3 yilda bu jarayon maktabgacha ta’limda ayniqsa o’z rivojini topmoqda [1].

Aynan o’yin orqali bolalar ta’lim oladilar va o’z iqtidorlarini shakllantiradilar. Buning uchun sezgi organlari faollashtiruvchi muhitni hosil qilish kerak. Bunga esa vizual, eshitish, kinestetik kabi faol ta’lim turlaridan foydalanilsa, kutilayotgan natijaga erishish mumkin. Ta’limiy o’yinlar masalan: musiqiy asbobni chalish, kuylash, raqsga tushish, she’r yod olish, o’yin o’ynash, video tomosha qilish, qo’l mehnati yordamida har xil narsalar yashashni o’z ichiga oladi.

Dunyo olimlarining fikricha: bolalarning xorijiy tilni oson o’rganish davri 10 yoshgacha bo’lgan davr ekan. Bu davrda bola tilni tushunib emas, mexanik tarzda o’zlashtiriladi. Shuning uchun ham ham bolalarda xorijiy til talaffuzi va qo’llanilishi osson o’zlashtiriladi. Inson miyasini o’rganilish bo’yicha olib borilayotgan tadqiqotlar natijasida, chaqaloq tug’ilishidan uch yoshigacha bo’lgan davr bola rivojlanishning eng muhim davri ekanligi isbotlangan. [2]

Shu bilan birga uch yoshli bolaning miyyasi katta yoshdagi odam miya faoliyatidan ikki karra tezroq va yaxshiroq ishlashi aniqlangan. Ingliz mutaxasislarining fikricha bolaga birinchi yildayoq ikkinchi tilni tanishtirib boorish uning kelajakda shu tilni osson va tez o’zlashtirib olishini ta’kidlashgan.

Har bir bola alohida shaxs, induvid hisoblanadi. Tabiiyki ulardagi rivojlanish bosqichlari ham turlicha. Psixologlarning fikricha Bolani erta gapirishga majbur qilish, uni boshqa bolalar bilan taqqoslash ko’p holarda o’zini oqlamaydi, ya’ni bu xatti-harakatlardan so’ng bola o’z ustida ishlashni emas, tushkunlikka tushish va undan yaxshi bolalar borligini tan olishga beriladi.

Har qanday bola alohida shaxs individ hisoblanadi, tabiiyki ulardagi rivojlanish bosqichlari ham bir biridan farq qiladi. Psixologlarning fikricha bolani erta yoshdan gapirishga majbur qilish yoki uni tengdoshlariga qiyoslab rivojlantirishga harakat qilish ko’p hollarda aks

ta’sirini beradi va yaxshi bo’lmagan natijalarga olib keladi. Bog’cha va kichik maktab yoshidagi bolalarga chet tilini o’rgatishda psixologo-pedagogik xususiyatlarni, ya’ni ularning qiziquvchanliklarini va serhafsalaliklarini inobatga olish lozim. Shuningdek, bolalar uzoq muddat davomida o’z diqqatlarini bir turdagi faoliyatga qarata olmasliklarini yodda tutish zarur[3].

Barcha ota-onalar ham o’z farzandlarini kelajakda yetuk inson bo’lishini istashadi va buning uchun bolaning psixologik va fiziologik tayyorgaarligini hisobga olmay unga turli fanlardan topshiriqlar berishga, til o’rgatishga yoki sport mashg’ulotlariga jalb qilishadi. Bola bu topshiriqlarni bajara olmasa unga tanbeh berish, tengdoshlari bilan solishtirish bilan unga turtki bermoqchi bo’lishadi. Ammo yuqoridagi har ikki xolatda ham bolaning o’rganishga atrofdagi narsalarga qiziqishini keskin pasaytirib yuboradi. Bolalarning bu kabi holatlarga tushmasligiga, ota-ona va tarbiyachilarning o’rni katta.

Bolaning erkin fikrlashga o’rgatish, undagi qiziquvchanlikni va atrofni o’rganishga bo’lgan rag’batni kuchaytirish, bolaning tasavvurini boyitish, ijodkorligini yuzaga chiqarishni eng oson va maqbul yo’li bu o’yindir. Bolalar o'ynashganda ular o’z g'oyalarini amaliyotga tatbiq qiladilar, farazlarni sinovdan o’tkazadilar, zaruriy ko'nikmalarni egallaydilar, o'z tasavvurlaridan foydalanishadi va o'zlarining dunyolarini kashf etishadi.

Bolalar tabiatan juda qiziquvchan bo’lishadi va atrof-muhitni o’rganish uchun barcha his-tuyg’ularidan foydalanishadi. O’yin bolalar uchun eng asosiy va sevimli mashg’ulot bo’lganligi uchun, ularga hayot va undagi hamma zarur tushunchalar o’yinlar orqali tushuntirilib borilsa, ularning o’zlashtirish samaradorliklari bir necha barobarga ko’tariladi.

Turli xil qiziqarli o’yinlar bolalarga nafaqat jismonan faol bo’lishlari balki ruhiy tetiklik shakllanihini ham oshiradi. O’yin bolani o’ziga bo’lgan ishonchini oshirishga, atrofdagilar bilan ijtimoiy munoabatni shaklllantirishga yaqindan yordam beradi. Shuning uchun ham ota-onalar va tarbiyachi-murabbiylar ko’proq o’yin orqali o’rganishni targ’ib qilishlari kerak. Aynan o’yin orqali bolalar o’z qiziqih va iqtidorlarini kashf etadilar.

Yosh bolalar boshqa tilni ya’ni ikkinchi tilni o’zlarining xatti-harakatlari va xis-tuyg’ulari orqali tushunishadi. Bolalarga ingliz tilini o’rganishga va muloqot qilishlariga rag’batlantiruvchi holatlarni tashkil etish, ularni o’yinlarga jalb etish muhim omil hisoblanadi. Maqsad bolalarga ingliz tilini o’rgatish bo’lsada, ularni o’yinlarga jalb etish va bu jarayonga bolalar beixtiyor kirishib ketishi juda muhim. Shu bilan birga bolalar ingliz tilini o’z ona tili kabi o’zlashtirishi ham e’tiborga molik.

Har qanday vaziyat va faoliyatlar zamirida ingliz tilini o’rgatish yotganligi tufayli, ushbu faoliyatlar ravon va tushunarli tarzda inlgiz tilida olib borilishi maqsadga muvofiq. Ona tilidagi muloqotni qisqartirish va asosiy urg’uni ingliz tiliga berish kerak. Albatta murabbiyning harakati, imo ishorasi va ingliz tilida ravon nutqi va gaprish ohangi bilan bolani o’ziga jalb qila olishi til o’rgatishdagi eng birinchi va asosiy muvaffaqiyatlardan hisoblanadi. Xususan, til o’rgatuvchi murabbiylarning “Playing with blocks or legos” (bloklar yoki lego vositalari bilan o'ynash), “Dressing” (turli ertak qahramonlari kiyimlarini kiyish), “Animals and their sounds” (hayvonot olami va ularning tovushlari bilan tanishish), “Crafts” (qo’l mehnati yordamida turli narsalar yasash), Sing a song (qo’shiq kuylash) [8.1] kabi ta’limiy faoliyat turlaridan foydalanishi yosh bolalarda til o’rganish ko’nikmalarini shaklantirishdagi maqbul usullardan hisoblanadi[4].

“Playing with blocks or legos” Bolalarga ingliz tilida shakllar, ranglar va raqamlar haqida tushuncha berish maqsad qilinganda aynan bloklar, kubiklar hamda lego o’yini orqali amalga oshirilganda o’zlashtirish natijasi yaxshiroq bo’lishi amaliyotda o’z isbotini topgan. Bloklar, kubiklar va lego o’yinchoqlarini o’ynash bolani fikrlashga undaydi va biror ish qilishda uning ijodiy qobiliyatini yuzaga chiqaradi, shu bilan birga bu o’yinlar vositasida bolaning ingliz tilida lug’at boyligini oshirish imkoniyati ham paydo bo’ladi. O’yinlarda so’z boyligini ingliz tilida savol berish hamda asosiy tushunchalarni ko’rsatma orqali yetkazish bilan amalga oshiriladi. Bola bu o’yin orqali sanashni va tartiblashni o’rganadi: How many blocks are there? (u yerda nechta kubik bor?) Shall we put the blue ones here? (bu yerga ko’k kubikni qo’yamizmi?) Narsalar joylashuvini predloglar orqali o’rganadilar: in(ichida), on(ustida), under(ostida), below(pastda), behind(orqasida), next to(yonida). O’lchov birliklari haqida tushuncha ega bo’ladilar: big(katta), small(kichik), long(uzun), short(qisqa). Quyidagi so’zlar yordamida bola yasayotgan narsalarga ko’rsatma beriladi: Find the the red block, please!(qizil kubikni toping!), Pull the blue one, please!(ko’k kubikni torting!), push them!(ularni suring!), Build the house, please!(uy quring!) make the car, pleaser! (mashina yasang!). Bola yasayotgan narsa va shakllarga ta’rif beriladi: square(kvadrat), rectangle(to’g’ri to’rtburchak), tower(minora), house(uy), castle(saroy), garden(bog’).

“Dressing” ta’limiy faoliyat turi orqali bolalarga dunyo xalqlarning ertak qahramonlarini tanishtirish mumkin. Ertak qahramonlarining obrazlarini bolalarga tanishtirilayotganda ularning kiyimlarini kiydirish va rol ijro etish ingliz tilida olib boriladi va bu faoliyat yordamida bolaning ingliz tili so’z boyligi ortadi va bola tasavvuri, dunyoqarashi kengayadi. Ushbu ta’limiy faoliyat orqali bolalar, inson tana a’zolariga hamda kiyim kechakka oid bo’lgan so’zlarni o’rganadilar va amaliyotda qo’llash imkoniga ega bo’ladilar. Inson tana a’zolari: head(bosh), arms(qo’llar), hands(qo’llar), foot (feet)(oyoqlar), legs(oyoqlar), eyes(ko’zlar)… Kiyimlar: dress(qizlar ko’ylagi), shirt(og’il bolalar ko’ylagi), t-shirt(futbolka), shoes(poyafzal), slippers(shippaklar), cap(kepka), belt(kamar), gloves(qo’lqoplar) … Buyruq ham tana a’zolariga urg’u bergan xolda beriladi: put your arms through here (qo’lingizni shu yerga kiriting), tie this around your waist/wrist (belingizga taqing), put these on your feet (bularni oyog’ingizga kiying) — first your right foot (avval o’ng oyog’ingizdan boshlang), then your left foot (so’ng chap oyog’ingizga), put this over your head (boshingizga kiying)[5].

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 9 sentyabrdagi «Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillatirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-3261-son qarori;
2. https://www.cde.ca.gov/sp/cd/re/caqdevelopment.asp. Ages and Stages of Development
3. Maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyalanuvchilari va boshlang‘ich maktab o‘quvchilariga chet tilini o‘rgatishda o‘yinlar. Baxramova M. D. Tuzuvchi: Baxramova M. D., — T.2016.
4. https://www.britishcouncil.org/voices-magazine/how-young-children-learn-english-through-play internet resurs
5. Молодой ученый O'zbekiston №26 (316) iyun 2020-yil to’plam

MAKTAB O’QUVCHILARIDA IJODIY QOBILIYATNI O’STIRISHDA IQTIDOR TUSHUNCHASINI O’RNI

Zulxumor Yavkacheva Abdurasilovna
Toshkent Davlat Transport Universiteti
zulxumoryavkacheva1@tstu.uz

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995391

Annotatsiya. *Maqolada davlat talim standartlarida belgilangan bilim, ko‘nikma va malakalari doirasidan tashqari fundamental va axborot texnologiyalariga doir bilimlarni o‘zlashtirish va ilmiy tadqiqotlar olib borish ko‘nikmalariga ega bo‘lish bilan yuqori malakali mutaxassis kadrlarni tayyorlashda iqtidorli shartlari hisoblanadi.*

Kalit so’zlar: *iqtidor, maktab, oquvchi, qobiliyat.*

Davlat taraqqiyoti va jamiyat ravnaqi ko‘p jihatdan uning intellektual potensiali bilan belgilanadi. Chunki, ilmiy potensiali yuqori darajada rivojlangan mamlakat barcha sohalarda doimo ilg‘or bo‘ladi. SHuning uchun mamlakatimiz rahbariyati talim tizimini tubdan isloh qilishga katta etibor qaratayapti. SHunga ko‘ra, yuqori malakali kadrlar tayyorlash davlat siyosati darajasidaga ko‘tarilmoqda.

Yuqori malakali mutaxassis kadrlarni tayyorlashga erishish uchun talim jarayonini tashkil qilish va boshqarishning o‘ziga xos talablari mavjud. Birinchidan, o‘quvchi-talabalarning kasbiy bilimlarni o‘zlashtirish darajasi davlat tarmoq talim standartlari talablariga mosligini taminlash. Ikkinchidan, o‘quvchi-talabalarning mustaqil ijodiy faolligini davlat talim standartlarida belgilangan bilim, ko‘nikma va malakalari doirasini to‘liq qamrab olishga erishish.

Maktab hal etishi lozim bo’lgan masalalardan biri, o’quvchilarning fan asoslarini mustahkam o’zlashtirishlarini ta’minlash, ularda to’g’ri, ilmiy dunyoqarashni tarbiyalash, ijodiy bilish qobiliyatlarini o’stirish, o’qitishni hayot bilan bog’lanishini ta’minlashdan iborat.

Maktab o’quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini o’stirish – o’qitishning bosh masalalaridan biridir.Turli – tuman, chuqur va mustahkam bilimlar,mahorat va malakalar, bilishga qiziqtirish, qiziquvchanlik, tashabbuskorlik, jonbozlik, masalalarni hal etishda aniq bir maqsadga intiluvchanlik va talabchanlik ijodiy qobiliyatlarning zaminlaridir, ijodiy qobiliyatlarning o’zlari esa inson ruhiy kuchining ko’rsatkichidir.Hayotda daholarni boshqalardan ajratib turadigan 4 ta xususiyat:

1. Keyingi hayotga faol tayyorgarlik. Muayyan bir maqsad uchun ter to’kib, mehnat qilish. Harakatlarni bir yo’nalishda jamlash.
2. Qarshisidan boshqa bir ish chiqib qolgan taqdirda ham boshlagan ishidan voz kechmaslik.Shunday qilib,duch kelgan “ yangi ” faoliyat ortidan chopavermay, barqaror istakka ega bo’lish.
3. Yo’lga chiqqandan keyin, ana shu yo’lda irodali va matonatli bo’lish.
4. To’siqlar ostida taslim bo’lmaslik. Ichki barqarorlikni namoyon etish.

Yuqoridagi xususiyatlarni o’rganishda eng avvalo“Iqtidorli” va “Iqtidorli bola” tushunchasini aniqlashdan iborat.

Iqtidor-bu hayot davomida psixikani rivojlanish tizimidir. Bunda iqtidor u yoki bu faoliyatni muvaffaqiyatli bajarishda kuzatiladi.

Iqtidor-bu muvaffaqiyatli bajarilishini taminlovchi qobiliyatlarning o‘ziga xos shaklidir. Qobiliyatlarning o‘zaro muvofiqligi boshqa qobiliyatlardagi kamchiliklarni to‘ldirishga xizmat qiladi.

— Umumiy qobiliyatlar shaxs imkoniyatini, uning faoliyatini o‘ziga xos jihatlarini rivojlantirishni taminlaydi;

— Qobiliyatlarning layoqatini, tabiiy asoslarini xarakterini aks ettiradi;

— Faoliyatdagi muvaffaqqiyatni namoyon qiluvchi ichki sharoitdan biri talantdir. Iqtidorli bola-bu u yoki bu faoliyatda yorqin. Bazida uzluksiz muvaffaqiyatlari bilan ajralib turuvchi boladir.

Bugungi kunda ko‘pgina psixologlar iqtidorning rivojlanishi-bu nasl (irsiy layoqat) va ijtimoiy muhit (o‘yin, o‘qish, mehnat jarayonlari) ning o‘zaro murakkab tasiri natijasida ekanini tan olmoqdalar. Lekin shu individual iqtidorni shakllanishi asosida yotuvchi bilan birga shaxsning o‘zini-o‘zi tarbiyalashning psixologik mexanizmlarini rolini inkor etib bo‘lmaydi.

Ko‘pgina psixologlar kreativlikni (ijodiy potensial) iqtidorning muhim va mustaqil omil deb hisoblaydilar. Amerikalik psixolog G. Torrens kreativlikni noaniq va informatsiya tanqisligida zo‘riqishning bartaraf etishga bo‘lgan kuchli ehtiyojni natijasida yuzaga keladigan jarayon deb izoh beradi. Bu jarayon o‘zida muammoni aniqlashtirish, farazni tekshirish kabi holatlarni mujassamlashtiradi. Ijodiy samaradorligini taminlash uchun o‘zida shaxsning o‘rtadan yuqori intelektual darajasini mujassamlashtirgan kreativlik muhim ahamiyat kasb etadi qolaversa, iqtidorli bolalarning ijodiy potensiallarini namoyon qilishlarida ularning motivatsion shaxsiy xususiyatlari va ijtimoiy muhit ham xal qiluvchi rol uynashi ko‘pgina tadqiqotlarda isbotlangan. Dj. Renzulli konsepsiyasiga muvofiq iqtidor 3 elementining o‘zaro tasiri natijasida rivojlanadi: o‘rtadan yuqori darajadagi intellekt kreativlik va masalalarga jalb bo‘lganlik.

U yoki bola ko‘pgina faoliyat sohalarida aytarli muvaffaqiyatga erishishi mumkin. Qolaversa, muayyan bir faoliyat ko‘rinishida ko‘pgina bolalar o‘zlarining layoqatlaridan kelib chiqib keng qamrovda yondashishlari mumkin. Bolaning psixologik imkoniyatlari va yosh davrlari xususiyatlariga ko‘ra turlicha iqtidor ko‘rinishlari mavjud.

Iqtidorni namoyon bo‘lishiga xalaqit beruvchi omillardan biri zaruriy bilim kunikma, malakalarni yetishmasligidir. Agar bolalarda zaruriy bilimlarni o‘zlashtirsa uning iqtidori namoyon bo‘la boshlaydi.

Bazi hollarda esa bola taraqqiyotidagi qiyinchiliklar ham uning iqtidorini niqoblab qo‘yadi. Masalan, xavotir, qurquv, nizolar uning iqtidorini susaytirishi mumkin.

Boshqa tomondan, iqtidorni namoyon qilish oilaning taminlanganligiga ham bog‘liq. Bizga ayonki moddiy taminlangan bolalarda xar tomonlama imkoniyatlar keng bo‘ladi, shuning uchun iqtidorni namoyon qilish uning o‘ziga bog‘liq kam taminlangan oila farzandlarida iqtidorni namoyon qilishga hohish bo‘lgan bilan ayrim vaziyatlarda “qo‘l kaltalik” qiladi.

Iqtidorli bolalarning o‘ziga xos jihatlari bizning hayotimizni rang-barangligini taminlaydi va jamiyat uchun foydalidir.

Birinchidan, iqtidorlilarda xamma narsaga tasirchanlik kuzatilib adolatparvarlik hissi kuchli rivojlangan; ular ijtimoiy munosabatlarga yangilik kiritishga o‘zgartirishga qobiliyatli bo‘ladilar.

Ikkinchi xususiyat, bilimni faolligini va intelektning yuqori darajadagi taraqqiyoti atrof - muhit haqida yangi malumot olish imkonini beradi.

Iqtidorli bolalardagi intuntiv ijodiy tafakkurning o‘zaro muvofiqligi yangi bilimlar egallash jarayoni samarali bo‘lib qoladi.

Uchinchi xususiyat, ko‘pgina iqtidorli bolalarga omma hayotida qiziqarli va muhim loyihalarni amalga oshirishga imkon beruvchi ijodiy qobiliyatlar va muhim bilimlarni egallashdagi yuqori energiya maqsadga intiluvchanlik va qatiyatlilik xislatlari xosdir.

1. Iqtidorlilikni belgilari.

Iqtidorlilikni belgilari-bu iqtidorli bolaning real faoliyatida namoyon bo‘luvchi va uning harakatlarini kuzatish natijasida baholanuvchi xususiyatdir. Iqtidorlilik belgilari faoliyatni amalga oshirish darajasi bilan bog‘liqdir. Iqtidorlilik belgilarini muhokama qilishdan avval xoxlayman va “qila olaman” tushunchalarini muhokama qilish kerak. Shuning uchun xam iqtidorlilik belgilari iqtidorli 2 muhim jihatini o‘zida mujassam etadi: instrumental va motivatsion instrumental-bu uning faoliyati usulini xarakterlaydi. Motivatsin-bolaning faoliyatining u yoki bu tomoniga, qolaversa o‘z faoliyatiga munosabatini xarakterlaydi.

Iqtidorli bola hulqining instrumental jihati quyidagi belgilarda kuzatiladi.

— Faoliyatning maxsus strategiyalarini mavjudligi iqtidorli bolaning faoliyat uslubi uning oziga xosligi va samaradorligi bilan farqlanib turadi shunga muvofiq faoliyat muvaffaqiyatini uni amalga oshirish strategiyasi bilan bog‘liq 3 asosiy darajasini ajratib ko‘rsatilgan:

— faoliyatni tez o‘zlashtirish va uni amalga oshirishga muvaffaqiyat;

— berilgan vaziyat yechimini topish sharoitida faoliyatning yangi usullarini qullash va yaratish.

— fanni chuqur o‘zlashtirish natijasida yangi maqsadlarni ilgari surish, voqelikka o‘zgacha nazar bilan yondashish.

Iqtidorli bolalar uchun ko‘proq 3 daraja xosdir.

1. “Hamma narsani o‘ziga qilish” ga asoslangan va iqtidorli bolaning o‘zini-o‘zi boshqarishi bilan bog‘liq bo‘lgan faoliyatning o‘ziga xos individual uslubini shakllanganligi faoliyat uslubining individualizatsiyasi faoliyat maxsulidagi g‘ayrioddiylik elementila aks etadi.

2. Iqtidorli bolaning bilim va kunikmalari yuqori darajada bir tizimga solingan bo‘lib bir tomondan ko‘pgina malumotlar yagona faktni ajrata oladi va ikkinchi tomondan xususiy xulosa tahlillardan umumiy xulosa va tahlillarga osonlik bilan o‘ta oladi

3. O‘zlashtirishning maxsus tipida u yuqori tezlikda va osonlik bilan yoki sekin va qiyinchilik bilan o‘zlashtirishda namoyon bo‘lishi mumkin, lekin bilim, tasavvur, kunikmalar strukturasining tez o‘zgarishi bilan xarakterlanadi. Iqtidorli bola xulqining motivatsion jihati quyidagi belgilarda namoyon bo‘ladi.

- Qoniqish hissi bilan kechuvchi predmetli faoliyatning muayyan bir tomoniga yoki shaxsiy faollikning aniq bir shakliga nisbatan o‘ta tasirchanlik.
- U yoki bu fan yoki faoliyat sohasiga o‘ta qiziquvchanlik qandaydir faoliyatga haddan ziyod etibor berish.
- Bilim ehtiyoji va qiziquvchanlikning o‘ta yuqori bo‘lishi.
- Ananaviylikdan qochish.
- Shaxsiy faoliyat natijalariga haddan ziyod tanqid ko‘zi bilan qarash oliy maqsadlarga qo‘ya bilish, komillikka intilish.

Iqtidorlikni namoyon qiladigan psixologik xususiyatlar faqatgina iqtidorlik bilan kechadigan belgilar sifatida ko‘rilishi lozim shuning uchun yuqorida sanab utilgan belgilar faqatgina iqtidorni mavjudligini taxmin qilishimizga imkon beradi xolos.

2. Iqtidorni ko‘rinishlari.

Zamonaviy konsepsiyalarda intelekt ko‘rinishlariga muvofiq iqtidor ko‘rinishlari ham ajratilgan. Iqtidorlikda sifatiy jihatlar bilan bir qatorda miqdoriy jihatlarini ham ajratib ko‘rsatish mumkin.

Iqtidorlilikning sifatiy xarakterlarini tahlil qilish shaxsning u yoki bu faoliyat turida namoyon qiladigan maxsus psixik xususiyatlari bilan bog‘liq iqtidorlilikning miqdor xarakteristikasini tahlil qilish insonning psixik imkoniyatlarini namoyon qilish darajasi bilan bog‘liq.

Faoliyat turlari va uning psixologiya sohalardagi o‘rniga ko‘ra turlari faoliyatning 5 turi va psixologiya sohalarning o‘zaro hamoxangligidoirasida ajratiladi. Asosiy 5 faoliyat turlari: amaliy, nazariy, (bilim), badiiy-estetik, kommunikativ va manaviy ahloqiy psixik sohalar: intellektual emotsional vak motivatsion-irodaviy. Shunga muvofiq iqtidorlilikning quyidagi turlari farqlanadi. Amaliy faoliyatda sportiv tashkilotchilik iqtidorini: bilim (nazariy) faoliyatlarpda intellektual iqtidorni: badiy-estetik faoliyatda xoreografik, sahnaviy sheriyat rassomchilik va musiqiy iqtidorni kommunikativfaoliyatlarda eng avvalo liderlik va attraktiv iqtidorni: manaviy-ahloqiy faoliyatda esa yangi ahloqiy qadriyatlar va insonlarga xizmat qiluvchi marifatni yaratish iqtidorini ajratib ko‘rstishi mumkin.

Iqtidorlilikning har bir ko‘rinishi o‘zida psixologiya sohalarining borini mujassamlashtiradi biroq faoliyat turi xususiyatiga ko‘ra ularning darajasi xarxil bo‘ladi.

Ushbu mezon iqtidorga tizimli qarash imkonini yaratdi. Shu bilan birga faoliyat qobiliyatlarininamoyon qilish shakllantirish vositasiga aylanadi. Bir xil iqtidor turi har bir individualda o‘ziga xos tarzda namoyon bo‘ladi.

Yaqqol iqtidor bu bolaning yosh va ijtimoiy qonuniyatlar bilan hisslagandagiga nisbatan faoliyatni bo‘luvchi psixik taraqqiyotining erishilgan ko‘rsatkichini psixologik xarakteristikasidir. Bu vaziyatda keng qamrovli faoliyat turlari haqida gap ketmoqda.

Bunday iqtidor negizi bola talanti yotadi. Talantli bola-bu faoliyatni bajarishda obektiv yangilik va ijtimsoiy axamiyati darajasiga javob beruvchi natijalarga erishuvchi boladir. Talantli bola faoliyati o‘z ishining ustasi bo‘lgan ekspertlar tomonidan baholanadi.

Potensial iqtidor-bu bolaning u yoki bu faoliyat turida yuqori psixik imkoniyatlarga erishishni belgilovchi psixologik xususiyatlar bo‘lib, ayrim kamchiliklar tufayli ayni damda namoyon bo‘lmagan iqtidordir. Ushbu potensialning rivojlanishiga atrofdagi salbiy omillar tasir qilayotgan bo‘lishi mumkin (nomaqbul oila noaniq motivatsiya, o‘zini boshqara olmaslik va boshqalar).

Potensial iqtidorni aniqlash uchun diagnostik metodikalarni qo‘llash va zaruriy choralarni ishlab chiqishi ularning kelgusidagi taraqqiyoti uchun zamin hozirlaydi.

REFERENCES

1. Baratov Sh. Iqtidorli bolalar psixologiyasi. Buxoro. 2010.
2. Xaydarov F.I., Xaliliova N.I. “Umumiy psixologiya”. - Toshkent: “Mumtoz zo`z”, 2010
3. Ushakov DV Aql va iqtidor psixologiyasi. RAS Psixologiya instituti. Moskva. 2011 yil.
4. G’oziev E.G`. Ontogenez psixologiyasi - Toshkent: “Noshir”, 2010.

INNOVATSION TA‘LIM DAVRIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA BILISHGA QIZIQISHINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Umnova Maxsumaxon Qobuljon qizi
Andijon davlat pedagogika institute doktoranti
umnovamahsuma@gmail.com

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995402

Annotatsiya. *Maqolada innovatsion ta’lim davrida dolzarb bo‘lgan boshlang’ich sinf o‘quvchilarida bilishga qiziqishini rivojlantirishning muhim omillari va usullari tahlil qilinadi va tavsiyalar ishlab chiqiladi.*

Kalit so‘zlar: *ta’lim, bilish, qiziqish, kognitiv faoliyat, boshlang’ich sinf o‘quvchilari*

Ta’lim sohasini, o‘quv jarayonini takomillashtirishga qaratilgan ko'plab g'oyalar, chora tadbirlar orasida eng muhimlaridan biri o'quvchilarning bilishga bo‘lgan qiziqishini, kognitiv qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirish g'oyasidir.

Ushbu g'oya o'quvchilarni bilishga qiziqishini uyg‘otadigon, ularni o'qituvchi bilan birgalikdagi faoliyatga jalb qiladigan vositalarni topish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

O'qituvchi qanchalik fanga oid yuksak bilimga ega bo'lmasin, an’anaviy dars o'quvchilarning o'quv materialini yanada idrok etish, ularning aqliy faoliyatini faollashtirish, potentsial aqliy qobiliyatlarini rivojlantirish va amalga oshirish uchun bilishga qiziqishlarini oshirishga katta hissa qo'shmaydi, darsdan tashqari qo‘shimcha izlanishiga turtki bo‘lmaydi deb hisoblaymiz.

Bilishga qiziqish tabiatan izlanuvchanlik xarakteriga ega. Uning ta'siri ostida inson doimo savollarga ega bo'lib, o'zi doimo va faol ravishda javob izlaydi. Shu bilan birga, maktab o'quvchilarining izlanuvchanlik faoliyati ishtiyoq bilan amalga oshiriladi, u hissiy yuksalishni, omaddan quvonchni boshdan kechiradi. Bilishga qiziqishlarni rag'batlantirish va tarbiyalashda uchta omil asosiy rol o'ynaydi:

- o'quv materialining mazmuni;
- o'quv jarayonini tashkil etish va usullari;
- hissiy daraja.

Monoton, doim bir xil darslar o'quvchilarning kognitiv salohiyatini pasaytiradi. Bilishga qiziqishning paydo bo'lishiga ta'sir qiluvchi o'quv jarayonini tashkil etish va metodologiyasi elementlaridan ishlab chiqilayotgan o‘qitish usullarining xilma-xilligi va optimal almashinuvini ta‘kidlash kerak (muammoli, tadqiqot olib boruvchi usul), o'quv jarayonini tashkil etishning faol shakllaridan foydalanish (ishbilarmon o'yinlari, bahslar, musobaqalar, treninglar va boshqalar), o'quvchilarning yangi va umumlashtirilgan faoliyat usullarini (mustaqil, ijodiy, jamoaviy) o'zlashtirishi, ko'rgazmali va texnik o'qitish vositalaridan foydalanish. .

Bugungi innovatsion ta‘lim davrida insonning shaxs sifatidagi – ongi, ma’naviyati, madaniyati, axloqi hamda yuksak darajada rivojlangan intellekt va intellektual salohiyatiga tobora ko‘proq e’tibor qaratilmoqda. Maktab ta’limining sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish uchun o‘quvchilarning vazifalarni muvaffaqiyatli o'zlashtirishiga, bilim faolligini rivojlantirishga va qiziqish barqarorligiga yordam beradigan o'qitish usullaridan foydalanishga lozim.

O'quv jarayonini takomillashtirishga qaratilgan ko'plab ustuvor vazifalardan eng muhimlaridan biri o'quvchilarning bilishga qiziqishini shakllantirish va rivojlantirish masalasidir.

O'quv jarayoni o‘quvchilar uchun zerikarli va monoton faoliyatga aylanmasligiga ishonch hosil qilish juda muhimdir[1]. Har qanday bilish faoliyatning muvaffaqiyati ko'p jihatdan uning motivatsiyasiga bog'liq.

Muvaffaqiyatli bilish faoliyati uchun eng muhim narsa - bu o‘quvchining faoliyat natijasiga yo‘naltirilganligi va o‘quvchining faoliyat jarayoniga qiziqishi. Bilishga qiziqish esa o'quvchilarning darsdagi faolligiga va bilim sifatining o‘sishiga yordam beradi. Bularning barchasi o'quv jarayonini zamonaviy tashkil etish uchun boshlang‘ich sinf o'quvchilarining bilishga qiziqishlarini rivojlantirish muammosining dolzarbligini aks ettiradi.

O‘quvchilarning bilishga qiziqishini rivojlantirish shakllari va usullari[3]:

- topshiriqni mustaqil bajarish - o‘quvchining bilim, ko’nikma va malakalari sifatining eng ishonchli ko’rsatkichidir. Mustaqil ishni tashkil etish darsning eng murakkab jarayonidir. O‘quvchini mustaqil ishlashga qanday o‘rgatish kerak? Vazifalar ketma-ketligini oldindan prognoz qilish, ko’rgazmali qurollar tayyorlash, qolaversa tayyorgarlik mashqlarini olib borish, differentsial topshiriqli kartalardan foydalanish kerak;
- muammoli ta'limni o'z-o'zini tarbiyalash, mustaqil ta’limi uchun sharoit yaratish bilan ham bog'lash mumkin. Faqat yodlash uchungina mos bo‘lgan tayyor fakt va xulosalarni keltirish emas, balki muammoli ta’lim har doim o‘quvchilarda cheksiz qiziqish uyg‘otadi. Bunday ta'lim haqiqatni izlashga majbur qiladi, va uni topish uchun butun jamoa. O‘quvchilar o‘rtasida qizg'in bahs-munozaralarga, muhokamalariga sabab bo'ladi. Bu o'quvchilarning his-tuyg'ularini jonlantiradi, ishtiyoq, fikrlash, izlanish muhitini yaratadi. Bu o'quvchining bilimga bo'lgan munosabatiga samarali ta’sir qiladi.

Qiziqarli material. Bilishga qiziqishni shakllantirish vositalaridan biri bu o‘yindir. “Bolalar o'yinlari bo'sh zavq emas. Bu yuksak va chuqur ma'noga ega bo'lib, unda butun inson o'zining eng nozik mayllarida rivojlanadi va namoyon bo'ladi. (F. Frebel).

O'yin-kulgi, o'yin elementlari, har qanday g'ayrioddiy, kutilmagan narsalar bolalarda hayratlanish tuyg'usini, bilish jarayoniga katta qiziqish uyg'otadi, har qanday o'quv materialini o'rganishga yordam beradi. O'yin o‘quvchini qidirish, izlanish shartlariga bo‘ysindirib qo‘yadi.

O'yin davomida bola atrofdagi dunyo haqidagi bilimlarga tayanadi, uni chuqurroq o'rganadi, maqsad qo‘yishni, harakat rejasini ishlab chiqishni o‘rganadi.

O‘yin texnikasi va vaziyatlarni amalga oshirishda quyidagi shartlarni hisobga olish kerak:

- didaktik maqsad o‘quvchilar oldiga o`yin topshirig`i shaklida qo`yiladi;
-o`quv faoliyati o`yin qoidalariga bo`ysunadi;
-o`quv materiali uning vositasi sifatida ishlatiladi;
- o'quv faoliyatiga didaktik vazifani o'yinga aylantiradigan raqobat elementi kiritiladi;
-didaktik topshiriqni muvaffaqiyatli bajarish o'yin natijasi bilan bog'liq.

O'yin davomida o'quvchilar muhim fazilatlarni rivojlantiradilar: jamoaviy qarorni muhokama qilish va qabul qilishda ishtirok etish, o'z nuqtai nazarini ifodalash va argumentlash[2]. Qo'llab-quvvatlovchilar va raqiblarni diqqat bilan tinglash. Natijada, intellektual ko‘nikma va qobiliyatlar rivojlanadi: turli xil variantlar va nuqtai nazarlarni tahlil qilish, muhokama qilinayotgan hodisalarni turli tomonlardan ko‘rib chiqish, ma'lumotlar va faktlarni taqqoslash va umumlashtirish. Bilishga yo‘naltirilgan o‘yinlar insonning dunyoqarashini kengaytiradi, ongning izlanuvchanligini, topqirlikni rivojlantiradi va o'z-o'zini tarbiyalash usullarini o'zlashtirishga yordam beradi. Shuningdek, ular o‘quvchilarga mavzuga

yangicha qarash, darslarda o‘rganilgan materialni takrorlash, umumlashtirish va mustahkamlash, uni chuqurroq anglash va tushunishga yordam beradi.

Demak fikrimiz so‘ngida rus pedagog va olimi K. D. Ushinskiyning "O‘quvchi to'ldiriladigan idish emas, balki yoqilishi kerak bo‘lgan mash’aldir[3]" degan fikr mulohazalarini ta’kidlash joizki, o‘quvchilarda qachonki bilishga qiziqish mash’ali yonganida ta’lim olish sifatini yuqori darajaga olib chiqish mumkin.

REFERENCES

1. Дейкина А.Ю. Познавательный интерес: сущность и проблемы изучения – М.: Просвещение, 2012. – 258с.
2. Изюмова С.А. Развитие познавательных способностей и усвоение школьных знаний. – М.: Просвещение, 2001. – 128 с.
3. Ушинский, К. Д. Избранные педагогические сочинения : в 2-х т. / К. Д. Ушинский ; ред. А. И. Пискунов. – Москва : Педагогика, 1974. – Том 2. Проблемы русской школы. – 439 с.
4. Умнова М.К. Развитие познавательного интереса младших школьников
5. в учебной деятельности., «МУҒАЛЛИМ ҲӘМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ», Нөкис – 2023.-355 bet.
6. Тешабоев А.Ю., Умнова М.К. МИРОВОЙ ОПЫТ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ РАБОТНИКОВ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ // Вестник науки и образования. 2021. №16-2 (119). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/mirovoy-opyt-povysheniya-kvalifikatsii-rabotnikov-doshkolnogo-obrazovaniya (дата обращения: 17.05.2023).
7. Умнова М.К. РЕАЛИЗАЦИЯ ДИСТАНЦИОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ РАБОТНИКОВ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ // Проблемы педагогики. 2022. №1 (59). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/realizatsiya-distantsionnyh-obrazovatelnyh-tehnologiy-povysheniya-kvalifikatsii-pedagogicheskih-rabotnikov-doshkolnogo-obrazovaniya (дата обращения: 17.05.2023).
8. Умнов Д. Г. ФОРМИРОВАНИЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ПОТРЕБИТЕЛЬСКИ-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ //Образование, профессиональное развитие и сохранение здоровья учителя в XXI веке. – 2022. – С. 476-482
9. Umnov Dmitriy Gennadievich. (2021). RESEARCH OF BASIC ECONOMIC KNOWLEDGE AMONG CHILDREN OF SENIOR PRESCHOOL AGE. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 9(6), 89–96. Retrieved from https://www.giirj.com/index.php/giirj/article/view/102
10. Умнов Дмитрий Геннадьевич СОЗДАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В УСЛОВИЯХ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ // Вестник науки и образования. 2020. №16-1 (94).
11. Умнов Д.Г. ВЛИЯНИЕ МАРКЕТИНГА НА ПОТРЕБИТЕЛЬСКУЮ КУЛЬТУРУ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА // Вестник науки и образования. 2021. №16-1 (119).

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA INSON QADRINI ULUG‘LASH MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH OMILLARI

Saparboyeva Dilshoda Sobir qizi,
University of science and technologies “Boshlang’ich va maktabgacha ta’lim” kafedra mudiri

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995435

Annotatsiya. *Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida inson qadrini ulug‘lash madaniyatini rivojlantirishning omillari va funksiyalarining yo‘nalishlari, mazmuni ta’lim-tarbiya, jarayonlarini takomillashtirishda va o‘quvchi shaxsini shakllantirishdagi ahamiyati ilmiy-pedagogik jihatdan asoslangan.*

Kalit so’zlar*: Inson, qadr, ulug’lash, insonparvarlik, axloq, qadriyatlar, ta`lim, o`quvchi, o`qituvchi, natija, psixologiya, individual, mahalla, oila, sinfdan tashqari tadbirlar, tarbiya, odob, jamiyat, Vatan, g`amxo`rlik, rahmdillik, samimiyat.*

Bugungi kunda zamon talablari darajasida shaxsni shakllantirish, adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish, ma’naviy taraqqiyotni ta’minlash, ushbu sohani tubdan isloh qilish va yangi bosqichga olib chiqish, umumbashariy muammolarga milliy manfaatlardan kelib chiqqan holda yechim topish, mamlakatimiz xavfsizligi va mudofaa salohiyatini kuchaytirish, ochiq va pragmatik, faol tashqi siyosat olib borish yo‘nalishlarida inson qadrini ulug‘lash muhim o‘rin tutadi. Uning xulq-atvori, yurish-turishi, tarbiya, odobi jamiyat hayotida yuz beradigan barcha jarayonlarni o‘zida mujassam etadi.

Inson qadrini ulug‘lash madaniyatini rivojlantirish omillari
Kishilarning hayoti, ishlab chiqarish jarayoni, ijtimoiy siyosiy va huquqiy faoliyati
Oila va kundalik turmush, munosabat, xulq-atvor, yurish-turish, adolat, sadoqat, burch, baxt
Jamiyat o‘rtasidagi ob’ektiv aloqadorlik, shaxsiy va umumiy manfaatlarni muvofiqlashtirish
Insonning ehtiyoj va manfaatlariga xizmat qilish, ijtimoiy munosabat taraqqiyoti, har bir shaxsni kamol toptirish
Oilaviy burch, o‘zaro hurmat, or-nomus kabi an’analarni avloddan-avlodga o‘tkazish, adolatli jamiyat qurish, baxtli yashash ehtiyoji va manfaatlarini rivojlantirish

Ushbu jarayonda o‘qituvchining pedagogik mahorat muhim o‘rin tutadi. O‘qituvchi har bir o‘quvchida insonga e’tibor, shirinso‘zlik va odamshinavandalik bilan ularning ruxiyatiga ijobiy ta’sir etish, yomon oqibatlar oldini olish va uni nihoyatda ehtiyotlik bilan ma’lum qilish bilan birga ularga qo‘pol gapirish, hayqirish, ularning hayratga tushish, iztirob chekish, nojo‘ya xatti-harakatlar, ayniqsa, ta’magirlik qilish kabi salbiy holatlarni oldini olishda ta’sir ko‘rsatadi. O‘qituvchi o‘zining yuksak axloqiy xislatlarini namoyon qilib, o‘quvchilarning jismonan sog‘lom rivojlanishida o‘zining salmoqli hissasini qo‘shadi. Chunki o‘qituvchi o‘quvchilarni eng zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish, ularni hayotga tatbiq etishning yo‘llarini ko‘rsatib berishda ta’lim-tarbiya berish, talabchan bo‘lish, ularni o‘z bolasidek sevib tarbiya qilish, o‘z fikrlarini aniq ifodalay olish, o‘z ustida tinmay ishlash, o‘quvchilarning qalbida bilimga chanqoqlik hissini uyg‘otish, turmushda o‘z xulq-atvorini qattiq nazorat qilib, shu asosda ularga har sohada doimo ibrat bo‘lish kabi vazifalarni amalga oshiradi. Shuningdek o‘quvchilarga zamonaviy ilm sirlarini o‘rgatish, ta’lim-tarbiya berish, ularda mehnatsevarlik, insonparvarlik fazilatlarini tarbiyalash, umuminsoniy qadriyatlarni e’zozlash, Vatanni muqaddas deb bilish kabi xususiyatlarini rivojlantiradi. Bu o‘rinda boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining ma’naviy-ma’rifiy jarayonlarini rivojlantirish muhim o‘rin tutadi. Boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisi sinf jamoasining tinch-totuv yashashlari uchun har tomonlama sharoit yaratib berish, jamiyat manfaati va

extiyojiga oida tadbirlarni tashkil etish, o‘ta xavfli va qiyin ziddiyatli va zalvarli sharoitlarda ham ular o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga solish kabilarni amalga oshiradi. O‘quvchilarda faoliyatida burch, or-nomus, qadr-qimmat kabi xatti-harakatlarning majmuini amalga oshirishga xizmat qiladi. Ushbu jarayonda o‘quvchilarda axloqiy ong, axloqiy amaliyot va axloqiy munosabatlar, mehnat faoliyatidagi xatti-harakatlari uning ongi orqali boshqariladi. Chunki axloqiy ong o‘quvchilarning xis-tuyg‘ulari va odatlarining majmui bo‘lib, ularning qarashlari va kechinmalarida namoyon bo‘ladi. O‘quvchilarning inson manfaatlariga oid tushuncha, g‘oya, qarash, ishonch, tuyg‘u, xissiyotlarini bir butun tizim asosida rivojlantiradi. O‘quvchilarda ong, fikr-mulohazalarni rivojlantirish darajalari kundalik-hissiy va aqliy-nazariy darajalarga ega bo‘lib, ushbu jarayonda shaxs tuyg‘ulari, hissiyotlari uning munosabatlarini takomillashtiradi. O‘quvchilarning hissiyoti ularning sodir etgan xatti- harakatlari, muomalalari, ma’qullashlari yoki qoralashlari, ularga nisbatan axloqiy mamnuniyat yoki axloqiy norozilik izhor qilishlariga qarab ijobiy va salbiy turlarga bo‘linadi. O‘quvchilarning shaxsiy hislatlarini namoyon qilishda paydo bo‘ladigan vijdon, or-nomus, qadr-qimmat, g‘urur, o‘z xatti-harakatlaridan qoniqish, o‘z qilmishidan hijolatga tushish hissiyoti, odamlarga yordam berish, ularning hojatini chiqarib, ko‘nglini olish hamda boshqa xayrli ishlar qilish jarayonida yuzaga keladigan yaxshilik qilish, ezgulikka intilish fazilatlari, o‘zaro munosabat vaqtida paydo bo‘ladigan g‘amxo‘rlik, ishonch, hurmat, samimiyat, rahmdillik hissiyotlari, sodir etilgan xatti-harakatlarga jamoat tomonidan ishlab chiqilgan va qabul qilingan axloqiy norma, prinsip va qonun-qoidalar nuqtai nazaridan baho berish, ulardagi ijobiy va salbiy qadriyatlarni, insonning ularga munosabatida o‘quvchi hissiyotlar, hamda insoniylik bilan ijtimoiylikni o‘zaro uyg‘unlashtirishda axloqiy qoidalar, normalar, prinsiplarni ishonch-e’tiqodiga aylantirish, uning ijodiy faolligini oshirish bilan birga shaxsning o‘zligini anglash, ichki imkoniyatlarini har tomonlama rivojlantirish muhim hisoblanadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida inson qadrini ulug‘lash madaniyatini rivojlantirishda tarbiyaviy tadbirlar funksiyasi muhim o‘rin tutadi. Ushbu jarayonlar aniq bir maqsadni ko‘zlab, tegishli vositalar, usullar orqali harakatlarni amalga oshirish asosida shaxs faoliyatini takomillashtirishga xizmat qiladi. Ularda yaxshilik, adolat, samimiyatlarni takomillashtirish imkoniyatini yaratadi. Ushbu jarayonlarning mazmuniga ko‘ra, o‘qituvchi adolat haqida fikr yuritishda insoniylikka mos keluvchi ishonch, o‘zaro hurmat, xushmuomalalik kabi vositalardan ham foydalanishi mumkin. Bu maqsadni amalga oshirishda qo‘llaniladigan tarbiya jarayonining mazmuni o‘quvchilar orzu-umidlarining ruyobga chiqishiga yordam beruvchi yaxshi oqibatlarni keltirib chiqarishi bilan tavsiflanadi. Ushbu jarayonlar tarbiyaviy tadbirlar mazmunini tashkil etish jarayonida o‘quvchilarda inson qadrini ulug‘lash madaniyatini rivojlantiradi.

Demak, o‘quvchilarda inson qadrini ulug‘lash madaniyatini rivojlantirishda ular hayotida o‘ziga xos o‘rinlardan birini egallaydi. Chunki ushbu jarayonda o‘quvchilarning o‘zaro munosabatlari, ularning guruhlari, sinf jamoalaridagi aloqalari, bog‘lanishlari, ta’siri va boshqarishlari bilan bog‘liq o‘zaro munosabatlarni uch guruhga ajratish mumkin.

Birinchi guruhga inson qadrini tushunmaydigan, yaxshi o‘qimaydigan, darslarga o‘z vaqtida kelmaydigan, tadbirlarda faol qatnashmaydigan, sinf jamoasiga bo‘ysinmaydigan, o‘qituvchi va ota-onasi talablarini bajarmaydigan o‘quvchilarni ko‘rsatish mumkin.

Ikkinchi guruhga o‘quvchilar o‘rtasida yuzaga keladigan munosabatlarda kattalar va kichiklarni hurmat qiladigan, o‘qituvchi va ota-ona talablarini o‘z vaqtida bajaradigan, insonni hurmat qiladigan o‘quvchilarni ko‘rsatish mumkin.

Uchinchi guruhga esa o‘quvchilarning o‘z o‘quv faoliyatiga bog‘liq bo‘lmagan hollarda, ya’ni oilada, turmushda, xullas, o‘qishdan bo‘sh vaqtlarida yuz beradigan munosabatlarda o‘z burchi, ma’suliyati, faoliyatlarini namoyon eta oladigan, xuquq va burchlarini amaliyotda bajara oladigan shaxslarni ko‘rsatish mumkin. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida inson qadrini ulug‘lash madaniyatini rivojlantirishda ular o‘rtasidagi o‘zaro manfaatlar, axloqiy madaniyat prinsipi uyg‘unligini ta’minlash, har bir shaxsning xulq- atvorini baholash, har bir jarayonda adolat talablari asosida yondashish, axloqiy tarbiyaning eng maqbul vositalaridan biri bo‘lgan ishontirish usulidan keng foydalanish kabilar ularda e’tiqod, iymon, ijodiy fikrlash munosabatlarini takomillashtiradi. Ular o‘zaro uzviy birlikda bo‘lib, bir-birlarini to‘ldirish bilan birga har qanday munosabatlarni axloqiy jihatdan rivojlantirish, boshqarish va qo‘riqlash vazifalarini amalga oshiradi. O‘quvchilarda inson qadrini ulug‘lash madaniyatini rivojlantirish jarayonida o‘qishni xoxlamaydigan, darslarga o‘z vaqtida kelmaydigan, mustaqil bilim egallashni xoxlamaydigan, o‘quvchilarning ota-onalari bilan munosabatda bo‘lish, ularning ahvolini nazorat qilib turish; ta’lim-tarbiyaviy ishlarni amalga oshirish kabi ishlar bilan shug‘ullanish o‘qituvchi mahoratiga bog‘liq. Shunga ko‘ra, o‘qituvchining ota-ona, sinf jamoasi, maktab rahbarlari kabilarning faoliyatida amalga oshirgan ishlari o‘z samarasini ko‘rsatdi. Ushbu jarayonda o‘qituvchilar tomonidan ta’lim-tarbiyaga qo‘yiladigan axloqiy talablar, qonunlar, nizomlar va yo‘riqnomalarni o‘rganish, jasurlik, adolat va sadoqat bilan har bir ishga beg‘araz va xolis yondashish, ta’lim sifatini oshirish, yuksak axloqiy xislatlarga ega bo‘lish kabilarga ega bo‘lish o‘quvchilarda inson qadrini ulug‘lash madaniyatini rivojlantirish konsepsiyasi hisoblanadi. Ushbu jarayonda o‘qituvchi insonning qadr-qimmatini hurmat qilish va qonunni buzganlarga nisbatan insoniy munosabatda bo‘lishga asoslanadi, ya’ni umuminsoniy axloq normalariga amal qiladi.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy an’analari va urf-odatlari, ta’lim-tarbiya xususiyatlari, normativ xujjatlar va. jamoatchilik fikri ularning o‘quvchilarida inson qadrini ulug‘lash madaniyatini rivojlantirishning asosiy manbalari bo‘lib xizmat qiladi. Ta’lim islohotlari va uning taraqqiyoti inson qadrini ulug‘lash madaniyatini rivojlantirishning asosiy funksiyalaridan hisoblanadi. Jahon taraqqiyoti tajribalaridan foydalanish, yangi O‘zbekistonni buyuk davlatga aylantirish, xalqimiz, millatimiz amaliy faoliyatini umumiy maqsad sari yakdillik bilan harakatga da’vat etish jamiyatning rivojlanishi, olg‘a tomon harakat qilishini osonlashtiradi, millatni, barcha fuqarolarni umumiy maqsad yo‘lida birlashtiradi. Yangi O‘zbekiston taraqqiyoti sharoitida xalqining ruhini, xis-tuyg‘usini, milliy g‘ypyp va iftixorini, kuch-qudratini, orzu-intilishlarini mujassamlashtiradigan buyuk g‘oyaviy kuch sifatida odamlarga, ularning amaliy faoliyatiga, axloqiy barkamolligiga, g‘oyaviy- siyosiy yetuklik darajasiga, milliy o‘zligini qanchalik chuqur va mukammal anglab olishlariga bevosita bog‘liq. Chunki o‘z qadriga yetmagan inson bilan jamiyat taraqqiyotini, yangi O‘zbekiston bilan bog‘lik bo‘lgan ulkan vazifalarni bajarishga safarbar etish mumkin emas. Insonning faoliyati uning o‘z qadriga, faoliyatiga qat’iy amal va e’tiqod qilishiga bog‘liq. Inson qadrini ulug‘lash madaniyati yangi O‘zbekiston taraqqiyoti yo‘lida o‘zidagi barcha bilim, qobiliyat va iste’dodni baxshida etishga tayyor turgan yetuk insonlar, uddaburon yoshlar, fidoyilarisiz mamlakatni dunyoda eng boy, ilg‘or davlatga aylantirish mumkin emas. Yangi O‘zbekistonning eng yaqin va oliy kelajagi bilan bevosita bog‘lik bo‘lgan ana shu va boshqa vazifalarini amalga oshirishda o‘z qadri, tafakkuri, amaliy ishlarini amalga oshirish milliy madaniyatning, milliy ongning, milliy g‘ururning o‘sishi va rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, u keng

jamoatchilikni xalqimiz va millatimizning kuch-qudrati va imkoniyatlariga, g‘oyaviy-siyosiy jihatdan bir butun va yaxlitligiga salbiy ta’sir etishi mumkin bo‘lgan mahalliychilik, guruxbozlik, qabila-urug‘chilik munosabatlariga qarshi murosasiz kurash olib borishga da’vat etadi. Inson qadrini ulug‘lash bu milliy xamkorlik, milliy hamjihatlikning kuchayishiga ko‘mak beradi. U yetuk milliy ong, milliy g‘ypyr, milliy qadriyatlar, milliy birdamlik va hamjihatlik tuyg‘usini shakllantiradi.

REFERENCES

1. Sh.Mirziyoev. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. “O‘zbekiston” Toshkent-2022 yil
2. U.Mahkamov, D.Mahkamov, N.Mahkamova, D.Isroilova. Tyutor pedagogik faoliyatini tashkil etish.. “ZERO PRNT” Toshkent-2022 yil
3. Luiza Xey Eng sara asarlari “BOOK MEDIA NASHR” Toshkent-2020
4. Jon Grey. Eng sara asarlari “BOOK MEDIA NASHR” Toshkent-2020
5. Haydarov A. Madaniyat - milliy yuksalish poydevori. - Toshkent: Oltin meros press. 2021.

ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИКТ В СИСТЕМЕ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Таджибаев С.С.
И.о.доцента кафедры «Дошкольное образование» Андижанского государственного педагогического института

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995472

Аннотация. *За последние годы в системе образования нашей республики, особенно в системе дошкольного образования, произошли большие позитивные изменения. Учитывая, что в настоящее время 74,4 процента детей посещают дошкольные учреждения, важно качественно организовать их образовательный процесс.*

Ключевые слова: *дошкольное образование, компьютер, ИКТ.*

Развитие современного общества неразрывно связано с научно-техническим прогрессом. Информационно-коммуникационные технологии прочно входят во все сферы жизни человека, также это затрагивает и воспитательно-образовательный процесс дошкольных учреждений. Главной целью внедрения информационно – коммуникативных технологий (ИКТ) является создание единого информационного пространства образовательного учреждения, системы, в которой задействованы и на информационном уровне связаны все участники образовательного процесса: администрация, педагоги, дети и их родители.

Средства ИКТ помогают педагогу-воспитателю разнообразить формы поддержки образовательного процесса, повысить качество работы с родителями воспитанников, а также владение данными технологиями помогает педагогу-воспитателю чувствовать себя комфортно в новых социально-экономических условиях. Конечно, работе с родителями в ДОО уделяется большое внимание, сложившаяся система позволяет вовлекать их в процесс воспитания детей согласно задачам учреждения. Для этого применяются различные формы: дни открытых дверей, родительские собрания, наглядная информация, досуги, родительские клубы, конкурсы

Очень хочется построить работу с родителями так, чтобы они были заинтересованы в успехах своих детей и стремились всячески помочь ДОО в создании единого образовательного пространства через организацию сотрудничества семьи и детского сада. Анализируя деятельность дошкольных учреждений, хочется отметить, что использование педагогами ИКТ в работе с родителями находится не на самом высоком уровне.

Владение приемами по использованию информационных и коммуникационных технологий и созданию электронных дидактических ресурсов, умение планировать и моделировать занятия с использованием ИКТ помогает педагогам-воспитателям решать конкретные образовательные задачи, повышать познавательную активность и мотивацию дошкольников.

Как известно, методы обучения дошкольников можно разделить по источнику знаний и по характеру познавательной деятельности. В качестве методов обучения дошкольников по источнику знаний мы рекомендуем использовать метод демонстраций, метод иллюстраций, упражнения.

Метод демонстраций следует использовать для визуализации изучаемых объектов, явлений, процессов с целью их изучения дошкольниками.

Метод иллюстраций предполагает показ предметов, процессов, явлений в их символическом изображении (фотографии, рисунки) .

Практические методы направлены на формирование умений и навыков, к ним можно отнести упражнения. Упражнения способствуют развитию речи, внимания, памяти, познавательных способностей, личностных качеств и выработке навыков их применения, например, в качестве упражнений можно в графическом редакторе Paint дать задание по созданию и редактированию рисунка.

По характеру познавательной деятельности можно использовать следующие методы обучения: объяснительно-иллюстративный, предполагающий словесные объяснения с привлечением наглядности; метод проблемного изложения, частично-поисковый метод, метод компьютерных дидактических игр. При использовании проблемного изложения детям предлагается найти способы разрешения проблем. Частично-поисковый метод предполагает решение поставленной задачи педагогом вместе с дошкольниками.

Выбор методов обучения определяется с учетом возможностей дошкольников, их возрастных и психофизиологических особенностей.

В обучении дошкольников можно использовать мультимедийные программные средства, детские электронные презентации, дидактические игры, электронные энциклопедии, содержащие базу данных с мультимедийной информацией, компьютерными играми педагог-воспитатель может использовать программу Microsoft Power Point для создания презентаций, слайд-шоу, чтобы использовать их в качестве наглядного и дидактического материала. Для подготовки презентаций необходимо определить жанр презентации, отобрать содержание, создать макет слайда: вставить в слайд заголовок, текст, картинки, создать фон слайда, настроить анимацию текста, рисунков. Презентация должна быть интерактивной. Для этого необходимо в процессе демонстрации презентации изменять последовательность предъявления слайдов.

Для создания дидактической игры в Power Point педагог-воспитатель должен:

1. Разработать понятные для дошкольников правила и увлекательный сюжет игры (обеспечить возможность выбора вариантов содержания изучаемого материала, выбора режима работы) .

2. Составить конспект, где должен описать алгоритм действий (все действия показывать стрелками, мигающими значками, выделением, увеличением размера объекта. Это позволит ребенку сосредоточить внимание на нужном объекте, запомнить порядок действий)

3. Определить цель и обучающие задачи игры.

4. Определить действия дошкольника в игре, направленные на решение обучающей задачи.

5. Задать игровую мотивацию (что будем делать, для кого и для чего) .

6. Показать дошкольникам способ выполнения задания (как это делать) .

Для ребенка, хорошо усвоившего правила игры, желающего повторить игру, должна быть предоставлена возможность перехода к слайду начала игры.

Грамотное использование современных информационных технологий позволяет существенно повысить мотивацию детей к обучению. Позволяет воссоздавать реальные

предметы или явления в цвете, движении и звуке. Что способствует наиболее широкому раскрытию их способностей, активизации умственной деятельности.

Из всего выше сказанного можно сделать вывод:

В заключение хочется отметить, что в условиях детского сада возможно, необходимо и целесообразно использовать ИКТ в различных видах образовательной деятельности. Совместная организованная деятельность педагога с детьми имеет свою специфику, она должна быть эмоциональной, яркой, с привлечением большого иллюстративного материала, с использованием звуковых и видеозаписей. Всё это может обеспечить нам компьютерная техника с её мультимедийными возможностями.

Однако, каким бы положительным, огромным потенциалом не обладали информационно-коммуникационные технологии, но заменить живого общения педагога с ребёнком они не могут и не должны.

REFERENCES

1. Закон Республики Узбекистан «О дошкольном образовании» (O‘RQ-595).Ташкент.16 декабря 2019 года.
2. Постановление №802 от 22 декабря 2020 года Кабинета Министров Республики Узбекистан «Об утверждении стандартов дошкольного образования и воспитания».

РЕБЁНОК ВСЁ ПОНИМАЕТ, НО НЕ ГОВОРИТ. КОРРЕКЦИЯ АЛАЛИИ

[1]Шавкатова Мадина Муротовна, [2]Худайбергенова Диёра Яшин кизи
[1,2]Студентки 4-курс дошкольное образование ТГПУ им.Низами совместно с БГПУ им. Максима Танка

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995485

Аннотация. *В раннем детском возрасте (2-3 года) моторная алалия выглядит как "ребёнок всё понимает, но не говорит". Очень часто это успокаивает родителей. Со временем появляются дополнительные симптомы моторной алалии, приводящие к негативным последствиям, они затрудняют коррекцию данного нарушения и увеличивают продолжительность коррекционной работы. К 5 годам ребенку с МА обычно дают инвалидность, так как шанс на полное исправление невелик. В 7 лет - я ни разу не слышала, чтобы кто то смог вылечить алалию. В медицине немало болезней, имеющих скрытое течение, излечимых в начале и неизлечимых в конце. Моторная алалия одно из них.*

Ключевые слова: *алалия, экспрессивная алалия, депрессии, существуют специалисты, языковое расстройство.*

Моторная (экспрессивная) алалия – это системное недоразвитие экспрессивной речи центрального органического характера, обусловленное несформированностью языковых операций процесса порождения речевого высказывания при относительной сохранности смысловых и сенсомоторных операций.

Экспрессивная алалия — это языковое расстройство, которое характеризуется нарушением усвоения в онтогенезе экспрессивной речи инвентаря языковых единиц и правил их функционирования, что в процессе порождения речи проявляется в невозможности или в разладе производства грамматических, лексических и фонематических операций при полной или относительной сохранности смысловых и моторных. Наиболее частое обращение родителей ребёнка с Моторной (Экспрессивной) алалией к логопеду: Ребёнок всё понимает, но ничего не говорит (мало говорит).

В раннем детском возрасте (2-3 года) моторная алалия выглядит как "ребёнок всё понимает, но не говорит". Очень часто это успокаивает родителей. Со временем появляются дополнительные симптомы моторной алалии, приводящие к негативным последствиям, они затрудняют коррекцию данного нарушения и увеличивают продолжительность коррекционной работы. К 5 годам ребенку с МА обычно дают инвалидность, так как шанс на полное исправление невелик. В 7 лет - я ни разу не слышала, чтобы кто то смог вылечить алалию. В медицине немало болезней, имеющих скрытое течение, излечимых в начале и неизлечимых в конце. Моторная алалия одно из них.

При столкновении с диагнозом Моторная алалия родители проходят те же стадии принятия этого тяжелого речевого нарушения, как при любой травмирующей ситуации. В зависимости от психологического состояния родителей меняется поисковый запрос по этому диагнозу. И поисковые системы Вам "помогают" найти то, что вы ищете. На фазе отрицания поисковые системы "помогут" Вам найти тех, кто говорит, что Все само пройдет. На фазе депрессии - найдутся те, кто объяснит, что моторная алалия у ребенка неизлечима. На фазе гнева, за принесенную плохую весть - найдутся сайты и люди,

которые объяснят Вам, что врачи не лечат, учителя не учат, логопеды тянут деньги - и только сами Вы сможете всё исправить. На стадии торга - у Вас появится куча вариантов как исправить алалию - любыми способами, кроме нормальных.

Родители детей с Моторной Алалией испытывают постоянное давление общества, которое мешает им заняться решением проблемы. Это давление могут оказывать близкие родственники, друзья, знакомые, различные социальные группы в обществе и в интернете. Что же слышат такие родители? «Не беспокойтесь, само все пройдет. У моего соседа ребенок молчал до четырех лет, а потом заговорил сразу целыми фразами» - очень распространенная история на различных форумах. За многолетнюю практику ещё не видели ни одного случая, чтобы алалия сама прошла. Приведем аргументы, почему нельзя верить таким советчикам.

· - откуда эти люди знают, говорил или молчал ребенок дома, они что живут дома у соседей?

· Многие маленькие дети на улицах не разговаривают с чужими людьми (так их учат себя вести родители), и если вы случайно услышали, что в 4 года этот ребенок сказал фразу при вас - не нужно делать вывод, что все время до этого он не умел говорить.

· Возможно, там хорошо поработал логопед, и все увидели уже конечный результат, поскольку часто родители не афишируют свои занятия с логопедом. И когда окружающие видят разговорившегося ребенка - думают, что это он сам начал говорить. А родители не спорят с этим утверждением, так как боятся, что окружающие будут считать ребенка больным и будут к нему плохо относиться.

· Это могла быть не моторная алалия, а какое-либо другое речевое или неречевое (психологическое) нарушение, но в любом случае само оно не прошло. Для этого и существуют специалисты - нужно обследоваться, проконсультироваться, чтобы понять, что именно происходит с ребенком. В случае моторной алалии специалист с ребенком занимается по 2-3 года, а если это ЗРР - то обычно за пару месяцев все делает.

· Понятие «не говорил» у каждого свое – кто-то считает, что пока ребенок не выговорит «бронетранспортер», он не говорит. То есть при речевой норме в 2-3 года родители говорят всем вокруг, что ребенок еще не говорит.

· Еще причиной появления таких историй, комментариев в интернете являются не очень хорошие люди. Несколько лет назад ученые выяснили, что некоторая часть инфекционных больных специально заражают окружающих своей болезнью. В нашем случае - эти люди прекрасно осознают, что у них проблемы с ребенком, и сознательно обманывают людей в интернете, что всё само пройдет, чтобы недостатки их детей были не заметны на фоне других. То есть, чтобы не работать самим, им проще утопить окружающих.

· Большое количество таких историй в интернете было в 2012 - 2015 году. Странно - до этого времени само ни у кого не проходило. Причем писались такие истории однотипно "само все пройдет. У моего соседа ребенок молчал до четырех лет, а потом заговорил сразу целыми фразами", " Не ходите к логопеду до 5 лет - они просто тянут деньги", "С ребенком нужно заниматься не более 15 мин"... Аккаунты у большинства пишущих такие вещи были пустыми. Не знаем, кому было выгодно оставить детей без логопедической помощи. Сейчас такие боты изменяют фразу - пишут от первого лица.

Особенно грустно, когда логопеды поддаются этому мнимому ощущению большинства и перестают верить в свою профессию.

Вред таких "историй" огромен, так как такие советчики останавливают родителей, и родители упускают драгоценное время, потратив его на ожидание того, когда ребенок разговорится, время необходимое для успешного лечения моторной алалии. В результате мы имеем переполненные детские сады и школы для детей с ТНР, и большинство таких детей попадает уже в детские сады и школы с умственно отсталыми. А советчики ответственности не несут. Чаще всего диагноз моторная алалия ставят детям не раньше 5-7 лет, хотя раньше ее диагностировали с 2-2,5 лет, поскольку именно с этого возраста набирали группы в детские сады с ТНР, а во Франции и Швейцарии и сейчас начинают работу с моторными алаликами в раннем возрасте. Все понимают, что алалия это органическое поражение участков головного мозга, полученное во время беременности, родов или в самом раннем возрасте. Но при этом ставят диагноз в столь позднем возрасте, как будто ребёнок прекрасно развивался до 5-7 лет, а потом внезапно перестал говорить, стал агрессивен и поглупел. Или ещё хуже - уже в 2 года был без речи, агрессивным и со сниженным интеллектом. Таких детей очень мало и они попадают под наблюдение других специалистов сразу же. Но потом в 5-7 лет из ниоткуда появляется много моторных алаликов. То есть проблема ещё и в том, что её просто не умеют увидеть раньше. Для родителей простым языком - В больницах ставят диагноз моторная алалия тогда, когда уже поздно лечить. Поэтому важно найти специалиста, который имеет большой опыт работы с алаликами и способен распознать данное речевое нарушение в раннем возрасте. Если у Вашего ребенка будет температура под 40, вы же начнете что-то с этим делать; если ребенок ногу сломает, вы не будете сидеть и жалеть его - Вы побежите к травматологу; если в школе начнутся двойки по какому-то предмету, вы начнете заниматься сами или наймете репетитора. Потому что знаете, что проблему нужно срочно решать, иначе будет хуже. Так и с алалией - в 2 - 4 года лечится, в 5 - 6 есть шанс, но полная коррекция мало вероятна, а после 7 лет - это уже будет не излечимо - Вот тогда уже надо будет принимать ребенка таким, какой он есть.

REFERENCES

1. Маклаков А. «Общая психология» 2010г.
2. Антонова Л. Г. Развитие речи. Уроки риторики. Ярославль «Академияразвития». Холдинг 2017г.
3. Джежелей О. «Помогайка». М. Просвещение 2014г.
4. Цвынтарный В. В. Играем пальчиками и развиваем речь. Новгород.Флокс 2015г.

ФАРЗАНДИНГИЗ МАКТАБГА ТАЙЁРМИ?!

Лутфия Ниёзова Худайберганoвна
Қори Ниёзий номидаги илмий тадқиқот институти мустақил тадқиқотчиси

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995507

Аннотация *. Мазкур мақолада шарқ мутафаккирларининг оилада фарзанд тарбиясига қаратилган ўз фикр мулохазалари ёритилиб, амалиёт билан боғлаб олиб бориш ёритилган.*

Калит сўзлар: *тарбия, маънавият, фарзанд, комил инсон, мафкура.*

Ёшликда олган билим
Тошга ўйилган нақш кабидир.

Юқоридаги нақлни билиб айтган доно халқимиз. Шунинг учун, фарзандимизга илк ёшидан пухта билим олишига ёрдам бериш – ота-оналик бурчимиз ҳисобланади. Албатта, бунинг учун ўқув марказларига олиб боришимиз ёки ўқитувчи ёллаб ўқитишимиз шарт эмас. Чунки ҳамма гап молияга бориб тақалади. Ҳамма оиланинг молиявий аҳволи юқоридаги каби ҳаражатларни қоплай олмайди. “Мен ўқимаганман” деб ўзингизни тезда оқлашга ҳам уринманг, ҳурматли ойижонлар ва дадажонлар. Фарзандингизга билим бериш учун озгина меҳр ва вақтингизни қизғанмасангиз “олам гулистон”. Ҳаммасини уй шароитида, йўл-йўлакай ўргатиб борасиз. Қарабсизки, фарзандингиз мактабга тайёр! Сиз эса эътиборли ва ақлли ота-она сифатида устозлар олдида ҳурматга лойиқ бўласиз. Бу сизнинг ютуғингиз, фарзандингиз сиз билан доим фахрланиб юришига эришасиз. Ана энди уй шароитида ўргатишимиз зарур бўлган билим, кўникма, малакаларни эслатиб ўтаман, холос. Бу ҳаммаси оддийгина кундалик ҳаётимизда ўзимиз билган ижтимоий билимлардир. Фақатгина, озгина ҳохиш, мақсад, ирода бўлса, қолганига ҳафсалали бўлишингиз талаб этилади.

Мактабнинг 1-синфига келаётган фарзандингиз қуйидаги саволларга жавоб бера олиши керак:

1. Исм, фамилиянгни ва шарифингни тўлиқ айт.
2. Ота-онангнинг исм, шарифини тўлиқ айт.
3. Ёшинг нечида? ёки Неча ёшдасан?
4. Сен қаерда яшайсан? Манзилингни айтиб бер.
5. Сизларнинг оилангиз неча кишидан иборат? Ака, опа, ука ёки сингилларинг борми? Уларнинг исми нима? Бобо ва бувиларинг-чи, борми? Уларнинг исми нима?
6. Ота-онанг қаерда ва ким бўлиб ишлайди?
7. Дўстларинг борми? Уларнинг исми нима?
8. Ватанимизнинг номи нима?
9. Президентимиз ким? Исми шарифини айт.
10. Ўзбекистон қачон мустақил бўлган? Ёки Мустақиллик байрами қачон нишонланади?
11. Бир ҳафтада неча кун бор? Ҳафта кунларининг номини айт.
12. Бугун ҳафтанинг қайси куни?

13. Бир йилда нечта фасл бор? Номларини айт.
14. Ҳозир ўлкамизда қайси фасл?
15. Фаслларга доир ўзгаришларни билиши керак.
16. Фаслларга тегишли байрамларни билиши керак.
17. Қиш билан ёзнинг фарқини айт.
18. Бир йилда неча ой бор? Номларини айтиб бер.
19. Ҳозир қайси ой?

Юқоридаги саволларга мактабга чиқаётган ҳар бир бола жавоб бера олиши керак. Булар энг зарурий билимлар. Албатта, буларга қўшимча тарзда қуйидаги саволларга жавоб бера олса нур устига аъло нур бўлар эди. Фарзандингиз 1- синф дастурини қийинчиликсиз ўзлаштира олган бўлар эди. Устози ҳам юқоридаги элементар нарсаларни ўргатиш учун қимматли вақтини сарфламай, ҳар бир дақиқани 1-синф дастурини ўзлаштиришлари учун сарфлаган бўлар эди. Сиз эса дунёдаги энг ғамхўр ва эътиборли ота-оналар қаторидан жой олган бўласиз.

Қўшимча саволлар:

1. Қушлар қачон иссиқ ўлкаларга учиб кетади?
2. Қачон совуқ бўлади ва қор ёғади?
3. Қайси фаслда дарахтлар барг чиқаради?
4. Катталар қайси куни ишга боришмайди?
5. Уй ҳайвонларини биласанми?
6. Сигирнинг (эчкининг, қўйнинг, отнинг, эшакнинг,туянинг ва ҳоказо...) боласи нима дейилади?
7. Сен мактабда ўқишни ҳохлайсанми?
8. Нима учун мактабда ўқиш керак?
9. Қаерда ўқиш яхши деб ҳисоблайсан – уйда ойинг биланми ёки мактабда ўқитувчи биланми?
10. Қандай касбларни биласан?
11. Доктор (ўқитувчи, милиционер, учувчи, ошпаз, қурувчи, ўт ўчирувчи ва ҳ.к.) нима қилади?

Мактабнинг 1 – синфига чиқаётган болага “мажбуриймас”, лекин билса фойдали бўлган билим, кўникма ва малакалар рўйхати:

1. Икки ёки учта гапдан тузилган содда ва кичкина матнни ўқиб бериш (бўғинлаб бўлса ҳам).
2. Содда гапларни босма ҳарфлар билан ёзиш ёки содда гаплардан нусха кўчириш. М-н: “Мен гул тердим”, “Азиз копток ўйнади ”...
3. 1 дан 20 гача тўғри ва тескари саноқни.
4. 10 ичида қўшиш ва айиришни.
5. Асосий геометрик шаклларни: доира, учбурчак, квадрат, тўғритўртбурчак ва овални билиши ва чизиб бера олиши керак.
6. Асосий рангларни: оқ, қора, қизил, сариқ, кўк, яшилни билиши ва фарқлаши керак.
7. Ёшига мос шеърлар билиши ва ёддан айтиб бера олиши керак.

Мактабнинг 1 – синфига чиқаётган болага мажбурий билиши керак бўлган билим, кўникма ва малакалар рўйхати:

1. Предметларнинг умумий белгисига қараб умумлаштиришни: берилган предметли расмлардан умумий жиҳати борларини ажрата олиши керак.
2. Берилган предметлар қаторидан ортқча предметни ажрата олиш ва нима учун ортиқча эканини айтиб бера олиш малакасига эга бўлиши керак.
3. Предметларнинг ўхшаш ва фарқли томонларини топа билиши керак.
4. Мазмунли ёки серияли расмларга қараб кичик ҳикоя туза олиши керак. Ҳикоянинг боши ва охири бўлиши, гаплар мазмунан боғланган бўлиши керак. Иложи бўлса, ҳикоя қаҳрамонларининг ички эмоционал ҳолатини тасвирлаб бериши керак.
5. Айтилган 10 та сўздан 5-7 тасини хотирасида сақлаб қолиши керак.
6. Тақдим этилган 12 та предметли расмдан (30 сонияда) хеч бўлмаганда 6 тасини хотирасида сақлаб қолиши керак.
7. Ўқитувчининг илтимосига кўра кичик шеърни ёддан айтиб бериши керак.
8. Аввал тушлик ейиладими ёки нонушта?, Қайси фасл биринчи келади – ёзми ёки баҳорми?, Қайси бири катта – сигирми ёки эчки? Қушми ёки ари?, Сигирнинг боласи – бузоқ, отнинг боласи - ...? каби чалғитувчи саволларга тўғри жавоб бера олиши керак.
9. 10-12 та асосий рангларни билиши керак.
10. Инсон танасининг расмини барча асосий аъзолари билан (бўйин, бармоқларни ва ҳ.к. қўшиб) чиза олиши керак.
11. Ўз-ўзига хизмат кўрсатиш: ўзи кийиниш, боғичларни боғлаш, тугма қадаш, ўзидан кейин йиғиштириш, ҳар бир нарсани ўз жойига қўйиш малакаларини эгаллаган бўлиши керак.
12. Ўз тенгдошлари билан мулоқотга кира олиши керак.
13. Фазовий тасаввурлар – ўнг-чап, катта-кичик, узун-қисқа, баланд-паст, устида-тагида, ёнида- ичида ва ҳ.к. тушунчасига эга бўлиши керак.
14. Бир гуруҳга алоқадор предметларни умумлаштиришни – бир сўз билан номлашни билиши керак. (масалан: стол, стул, шкаф, каравот – уй жиҳозлари ва ҳ.к.)
15. Ўзи билан боғлиқ бирорта воқеани сўзлаб бера олиши керак.

Қаранг ҳурматли, ота-оналар, буларнинг ҳаммаси кундалик ижтимоий ҳаётимизда учрайдиган, сиз билан биз биладиган оддийгина билимлардир. Фақат битта лекини бор. У ҳам бўлса шу билимларни фарзандимизга сабр – тоқат билан ўргатиш ҳаёлимизга ҳам келмайди. Ўйлаймизки, “булар оддийгина нарсалар”, “ болам шундоқ ҳам билади” ёки “керак бўлса мактабда ўрганиб олади” ва ҳ.к. каби нотўғри фикрга бормайсиз. Энди ўйлаб кўринг-чи, мактабда ўқитувчи 45 дақиқали дарсда 1-синфга келган фарзандларимизга билим берсинми?! ёки сиз оддийгина деб ўйлаган нарсаларни ўргатсинми?! Юқоридаги каби билимларга эга бўлиб келган 1-синф ўқувчисининг билими пухта, ўзига бўлган ишончи юқори, тасаввури ва тафаккури, идроки ривожланган, луғати бой бўлади, дунёқараши кенг бўлади. Синфининг энг олди ўқувчиси бўлади. Сиз эса фарзандингиз билан фахрланиб, меҳнатларингиз самарасини кўриб ҳурсанд бўласиз. Синф мажлисларида энг яхши мақтовлар сизнинг фарзандингизга айтилади, сиз эътиборли ота-она сифтида миннатдорчилик эшитасиз. Тўғри, шу ўринда сизда савол туғилиши мумкин: Шунча нарсани қандай ўргатаман?, Вақтим етмайдику ёки қайси бирига улгуришим керак? ва ҳ.к.. Фарзандингизни қулоғингиз тинчлиги учун “бор кўчада ўртоқларинг билан

ўйна”, “бошимми қотирма” деб бола кўнглини ўзингиздан узоқлаштирманг. Кейин улғайиб уй зиндон, кўча хандон бўлиб, кун бўйи вақтини кўчада “сиз болалигида айтган ўртоқлари билан” ўтказадиган бўлиб қолса ўзингиздан ўпкаланг. Биз онамиз, озгина тадбирли бўлсак, оиламизни саодат ва бахт нури билан тўлдиришга қодирмиз. Биз ҳар доим ўзимиз ўйлаганданда кўпроғига қодирмиз. Фақат ҳохиш, мақсад ва ирода бўлса бас. Ана энди жажжигина фарзандингизга қайси пайт ўргатиш мумкинлиги ҳақида ғойибона суҳбатлашамиз. Бунинг учун алоҳида вақт ажратишингиз шарт эмас. Ҳаммасини иш орасида, йўл-йўлакай ҳар куни ўргатиб борасиз. Масалан, сиз таом тайёрлаяпсиз.

✓ Мана бугун иккаламиз шўрва пиширамиз. Бунинг учун сабзавотлардан бизга картошка, пиёз, помидор, булғор қалампири, қизил сабзи керак бўлади. Сен сабзавотларни санаб тур. (бирга санайсиз ёки озгина ёрдам бериб турасиз) овозини чиқариб санаш талаб этилади. Кейин биргаликда тескари сананг. Баракалла, асалим. (Каби сўзлар билан рағбатлантириб туринг, бу боладаги қизиқиш ва ўзига бўлган ишончни оширади. Хато қилса ўзингизни босинг, арзимаган камчилик боладаги иқтидорни ўлишига арзимайди. Уни уришманг, нозиккина юрагига оғир зарба берманг, ўзингиздан бездирманг, аксинча “ҳеч қиси йўқ” деб хатосини кечиринг ва камчилигини тўғирлашга имкон беринг.)

✓ Бундай жараёнларга умумлаштиришни қўшишингиз, сабзавотлар орасига қошиқ қўйиб нима ортиқчалигини сўрашингиз, сабзавотларни териб қўйинг болангиз кўриб бўлгач, орқасини ўгириб турсин ва сабзавотларнинг ўрнини алмаштириб қўйишингиз мумкин ёки биттасини беркитиб қўйшингиз мумкин ва “ниманинг жойи ўзгарди ёки нима йўқ?” деб савол беришингиз, рангини ёки шаклини, қаерда ўсишини(ердами ёки дарахтда) сўрашингиз мумкин... ўйин тарзида олиб борилган бу каби жараёнлар орқали фарзандингиз билан вақтингизни мазмунли ўтишига эришасиз, ҳам ишингиз битади, ҳам билим бериб борасиз. Фарзандингиз сизнинг ёнингизда экан ҳар бир дақиқани ғанимат билинг. Уйда, кўчада, хиёбонда, дастурхон атрофида, идиш-товоқларни юваётганингизда, уй тозалаётганингизда, кўча супураётганингизда (хуллас, ҳар бир ишингизда) ҳаммасини мана шу вақтда ўргатиб борасиз. Жойи келганда шеър ёки қўшиқ айтинг, зарядка қилинг. Бу орқали фарзандингиз билим олиш билан бирга меҳнатга ҳам ўрганиб боради ва сизга бўлган меҳри, ҳурмати ортади. Ҳаммаси катталарга боғлиқ. Бола ҳаммасини сиздан ўрганади. Фарзандингизга насиҳат қилишни ҳохласангиз, аввал шу нарсаларга ўзингиз амал қилинг. Ҳар бир бола ота-онасининг ҳатти-ҳаракатларини такрорлайди. Шунинг учун фарзандларимизга гўзал хулқимиз ва чиройли одобимиз билан ўрнак бўлайлик. Уларнинг қобилиятини ривожлантирайлик. Биз ота-оналардан фарзанд тарбиясида эҳтиёткор бўлиш, зукко бўлиш ва тадбирли бўлиш талаб этилади. Боладаги қобилиятни йўқ қилувчи ҳаракатлар:

1. Юзига уриш миядаги 300-400 ҳужайрани ўлдиради. Бошини силаш эса миядаги янги ҳужайраларни пайдо қилади.

2. Электрон ўйинлар ижтимоий ақлни, луғавий зийракликни барбод қилади. Ҳаддан зиёд эътибор қаратилганидан мияга қон қуйилишига, мия ҳужайраларининг барвақт ҳалок бўлишига сабаб бўлади. Ёши улғайганда унга маҳорат ва тажриба етишмайди.

3. Онани унинг ўғли олдида ҳақорат қилиш болани қўрқоқ, тортинчоқ қилиб қўяди, соғлом фикрлашдан тўхтатади. Чунки сўнгги тадқиқотларга кўра бола қобилиятни онасидан олади.

4. Боланинг фикрлари устидан кулиш, у тақдим қилган ишларни тақдирламаслик натижасида ундаги мотивация пасайиб кетади.

5. Боланинг ёшлигидан суҳбат қуриш эшигининг ёпиқлиги нотўғридир. Бунинг натижасида ундаги сўз бойлиги ва ижтимоий зеҳн йўқолиб боради. Боланинг гапига аҳамият бермаслик, уни жим туришга буюриш, баъзи ҳолларда уни қаттиқ инкор қилиш яхшиликка олиб келмайди.

6. Таълим бериш давомида сув ичишни камайтириш керакми? Йўқ! Миянинг 85% и сувдан иборат. Ҳар 45 дақиқада 1 стакан сув ичиши зарур. Агар ичмаса, тана ғайриихтиёрий ҳаракатлар (йўтал, акса уриш, стулни қимирлатиш, столни суриш ва ҳоказо) қила бошлайди. Ўқитувчига боладаги ноқулайлик зоҳир бўлади.

7. Нонушта қилмаслик ҳам яхши эмас. Аниқланишича, нонушта қилмайдиган инсонларда қондаги шакар миқдори пасайиб кетади. Бу эса мия ҳужайраларига етарлича озуқа етиб бормаслигини келтириб чиқаради ва ҳужайраларнинг парчаланишига сабаб бўлади. Фаст-фудлардан эҳтиёт бўлиш лозим.

8. Ўқувчининг қобилияти ва қизиқишларини ҳисобга олмай ўқитиш самарали натижага олиб келмайди.

9. Болаларга болаларча табиат билан яшашга имкон бермаслик ва уларни дарсга кўмиб юбориш мумкин эмас. Болалардаги деворга ёзиш одати – бу уларнинг ёшлик чоғларида эркин ёзишга имкон бермаслик натижасидир.

10. Болани дастлабки босқичда хатини (ёзувини) кичик ёзишга мажбурлаш яхши эмас. Катта ёзув ўзига ишончлилик ва эркинлик белгиси ҳисобланади. Агар ёзув кичик бўлса, бунинг маъноси – ана шу икки сифат (ўзига ишонч ва эркинлик) нинг йўқлигидир.

Хуллас, азиз ва ҳурматли ота – оналар фарзандларимиз оёққа туриб олгунларича, мустақил ҳаётда ўз ўрниларига эга бўлгунларича, ҳаётда тўғри йўлдан юришлари учун биз уларга тўғри таълим – тарбия бермоғимиз лозим. Унутманг, фарзанд таълим – тарбияни оиладан, ота – онасидан олади. Фарзандингиз сиз берган таълим – тарбияни мактабда мустаҳкамлайди, холос. Мактабни битириб мустақил ҳаётга қадам қўйганда эса, сиз берган таълим – тарбия ўз натижасини кўрсата бошлайди. Устозни ҳурмат қилган бўлсангиз, мустақил ҳаётда фарзандингиздан фақат ҳурмат кўрасиз. Ёдингизда тутинг, болани тарбия қилиш учун ўзингиз ўрнак олади. Чунки фарзанд ота – онасидан андоза олади, ота – онасига тақлид қилади. Бу дунёда она фарзандини дунёга келтиради, ота ҳаётда яшашни ўргатади. Устоз ҳаётда ўз ўрнини топишга ўргатади. Устоз отангдек улуғ. Отани қарғишидан ва устознинг қарғишидан Оллох асрасин. Фарзандингиз камолини, орзу ҳавасини, ривожланишини истаган она отасини ва устозининг розилигини, дуосини олиши учун ҳурмат қилишни уқтиринг ҳамда ўрнак бўлинг. Сиз ўз фарзандингиз учун жавобгарсиз.

Инсон ўзлигини англашини ижтимоий муносабатлар асосида кўришни орзу қилган хазрат Алишер Навоий буни аниқ қилиб шундай ифода этган эди: “Одами эрсанг демагил одами они ким йўқ халқ ғамидин ғами” Маълумки, ҳар бир инсон ўзлигини англаш орқали ўз миллатини англаш томон ривожланиб боради. Шундай экан, фарзандимиз тарбиясида оилага, яқинларига, махалласи, ватанига меҳрли қилиб тарбиялаш ота-онанинг бурчидир.

REFERENCES

16. Ibragimov, X., and Abdullayeva Sh. "Pedagogika nazariyasi (darslik)." T.: Fan va texnologiya 288 (2008).
17. Ибраимов Х. И. Креативность как одна из характеристик личности будущего педагога //Наука, образование и культура. – 2018. – №. 3 (27). – С. 44-46.
18. Ibragimovich X. I. O ‘ZBEKISTON OLIY TA’LIM TIZIMIDA KREDIT-MODUL TEXNOLOGIYALARINI QO ‘LLASHNING O ‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI //INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL. – 2021. – С. 209-214.
19. Ibragimovich, Ibraimov Kholboy. "Theoretical and methodological basis of quality control and evaluation of education in higher education system." International journal of discourse on innovation, integration and education 1 (2020): 6-15.
20. Maxmutovna T. X. INFLUENCE OF MASS CULTURE ON THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE SPIRITUAL AND MORAL IMAGE OF THE YOUNG GENERATION //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2019. – Т. 7. – №. 12.
21. Mahmutovna T. X. Ways to Form Immunity of Protection from" Public Culture" in Adolescent Students //Kresna Social Science and Humanities Research. – 2022. – Т. 3. – С. 115-117.
22. Makhmutovna T. K., Ibragimovna T. I. Specific features of the pedagogical process focused on increasing the social activity of youth //Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR). – 2020. – Т. 9. – №. 6. – С. 165-171.
23. Abdullaeva, B. S., Sobirova, M. A., Abduganiev, O. T., & Abdullaev, D. N. (2020). The specifics of modern legal education and upbringing of schoolchildrenin the countries of the post-soviet world. *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems*, *12*(2), 2706-2714.
24. Oglu, Abduganiev Ozod Tursunboy. "Pedagogical Conditions And Mechanisms Of Development Of Social Active Civil Competence In Students." *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education* 12, no. 7 (2021): 433-442.
25. Abduganiyev, O. T. (2022, December). FACTORS AFFECTING THE DEVELOPMENT OF SOCIALLY ACTIVE CITIZENSHIP COMPETENCE IN STUDENTS. In *E Conference Zone* (pp. 10-13).
26. Abduganiev O. Developing Student Civil Competency //Eastern European Scientific Journal. – 2019. – №. 1.
27. Махмудов А. Х., Джураев Р. Х., Ахунжонов А. Т. Дидактический потенциал шахматной игры //Наука и образование сегодня. – 2020. – №. 6-2 (53). – С. 70-71.
28. Махмудов А. Х. ИНТЕНСИФИКАЦИЯ ОБУЧЕНИЯ ПРЕДМЕТА «ШАХМАТЫ» ЧЕРЕЗ РЕШЕНИЯ ШАХМАТНЫХ ЗАДАЧ: 10.53885/ед. 2022.49. 38.098 Махмудов Абдулхалим Хамидович, д. 2 п. н, зам. директора Узбекского научно-исследовательского института педагогических наук им. Кары Ниязи, abdu-hm@ yandex. ru //Научно-практическая конференция. – 2022. – С. 766-768.
29. Джураев Р. Х., Махмудов А. Х., Фефелов В. С. Методология формирования учебно-творческого плана для компетентностной подготовки магистров //Педагогические науки. – 2012. – №. 1. – С. 84-90.

СПОСОБСТВОВАНИЕ ФОРМИРОВАНИЮ ДЕТСКОГО КОЛЛЕКТИВА

Нурваева Инобат Тулкиновна
Преподаватель кафедры «Педагогика и психология дошкольного образования»
Ташкентского государственного педагогического университета имени Низами
Инобат 2379@ gmail com. моб. тел: 909806370
Яккасарайский район Х.Сулейманова 1-tor 26а

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995526

Аннотация. *В данной статье рассматриваются условия способствующие формированию детского коллектива, а также о роли воспитателя в организации управлении коллективом.*

Ключевые слова: *Детский коллектив, коллективизм, личность, дошкольник, дружба, отзывчивость, доброта, инициатива, коллектив-сочувствие, автономный коллектив.*

Детский коллектив — развивающаяся динамическая система, обладающая определенной спецификой на разных возрастных этапах. На ступени дошкольного детства происходит формирование первых элементарных основ коллектива. Своеобразие дошкольного коллектива состоит в том, что в нем отсутствуют органы самоуправления, у него нет выраженных общественно значимых целей, направляющих деятельность коллектива, а результаты совместной деятельности по своему значению, за некоторым исключением (помощь старших дошкольников малышам и т. п.), не выходят за пределы удовлетворения интересов данной возрастной группы.

Коллектив дошкольников — это группа детей, объединенная и организованная под руководством воспитателя на основе общих близких целей, интересов и переживаний, совместной деятельности и коллективного образа жизни в детском саду.

Детский коллектив является одним из важных средств нравственного воспитания личности. Человек не может жить и развиваться вне общества. При этом он не только функционирует рядом с другими людьми, он выстраивает с ними взаимоотношения. Проблема воспитания коллективизма содержит ряд противоречий, которые, при их неправильном толковании, могут неоднозначно повлиять на развивающуюся личность.

Сущность противоречий заключатся в том, что коллектив может подавлять личность. С другой стороны, если личность не учитывает интересы коллектива, могут возникать конфликтные ситуации. Следовательно, важно найти такие средства и создать такие условия, которые исключали возникновение данных противоречий.

Коллективизм - сложное интегративное качество, которое в полной мере может быть присуще лишь взрослому человеку. Дошкольный возраст следует рассматривать как первый, базовый этап формирования коллективизма. Применительно к детям 3-6 лет правильнее говорить о воспитании коллективных взаимоотношений, т.е. таких взаимоотношений, которые характеризуются взаимопомощью, отзывчивостью, дружбой, ответственностью, добротой, инициативой.

Японские педагоги считают, что формирование первых детских коллективов возможно в раннем возрасте. На этом основании они выделяют две стадии развития детского коллектива: коллектив-сочувствие (дети до трех лет) и автономный коллектив (дети от 3-х до 6 лет).

На первом этапе педагоги создают условия для воспитания у детей сочувствия друг к другу, взаимопомощи.

В работе с детьми 3-4 лет воспитывается самостоятельность, которая проявляется в самоуправлении. В работе с детьми 4-6 лет внимание педагога сосредоточено на организации совместной трудовой деятельности.

Отечественные педагоги считают, говорить о коллективе правомерно лишь начиная со школьного возраста, хотя уже в дошкольном возрасте закладываются его основы.

Содержательные взаимосвязи между детьми характеризуются дружбой. Проблема дружбы исследуется в дошкольной педагогике как составляющая коллективных взаимоотношений. Уже в младшем дошкольном возрасте ребенок проявляет избирательное отношение к сверстникам (с отдельными детьми он чаще играет, разговаривает, делится игрушками). Объект дружбы часто меняется, нет длительных дружеских объединений. Но этот период важен для формирования в среднем дошкольном возрасте дружеских привязанностей.

Дети 5-ого года жизни не только имеют друзей, но и могут мотивировать свои привязанности, свой выбор. Хотя объяснения касаются не личностных качеств ребенка, а лишь внешних проявлений. Это объясняется не способностью детей данного возраста к анализу собственных чувств.

Педагогическое влияние должно быть ориентировано на воспитание доброжелательного и требовательное отношение детей друг к другу.

При этом, чем яснее для дошкольников общественная цель деятельности, тем требовательнее они друг к другу, чтобы добиться хороших результатов. Необходимо также развивать у детей самокритичность и требовательность к себе.

Детские взаимоотношения регулируются нравственными нормами и правилами. Знание правил поведения облегчает ребенку процесс социализации.

Структура детского коллектива сложна. Формальная структура его определяется системой деловых отношений «ответственной зависимости» (А. С. Макаренко), функционирующей в коллективе. Деловые отношения играют важнейшую роль в сплочении коллектива и в социальном развитии детей.

Включаясь в эти отношения, становясь их носителем и субъектом, ребенок приобретает определенный социальный опыт, который потребуется ему в будущем. Неформальная структура коллектива представлена эмоциональными, межличностными отношениями членов коллектива друг к другу, которые определяют эмоциональный, психологический климат данного коллектива, положение членов коллектива в системе личных взаимоотношений.

Развитие детского коллектива — педагогически управляемый процесс. Главная задача руководства развитием коллектива состоит в том, чтобы с помощью научно обоснованной системы педагогических воздействий сформировать его в качестве активного субъекта нравственного воспитания членов коллектива. Воспитательные функции коллектива формируются, развиваются и реализуются в процессе содержательной трудовой, познавательной, коммуникативной деятельности его членов.

В коллективе дети практически приобщаются к нравственным взаимоотношениям с окружающими, принятым в обществе, учатся строить свое поведение с учетом интересов других людей, проявлять принципиальность и справедливость.

Активную роль в организации его жизни играет воспитатель.

Внимательное изучение воспитанников позволяет педагогу вовлечь их в дела, наиболее полно отвечающие их склонностям. В результате выполнения интересных общих дел, творческого общения, переживания радости общих достижений у детей формируется стремление активно участвовать в жизни коллектива, желание проявить себя с лучшей стороны, заслужить дружеское расположение, симпатии.

В нравственном развитии детей наблюдаются новые ценные черты: активно формируются деловые отношения ответственной зависимости и творческого сотрудничества, устанавливаются широкие товарищеские отношения, углубляется осознание нравственных норм общения, которым дети все более сознательно следуют в своем поведении. Важную роль в жизни коллектива начинают играть общественное мнение, моральный климат, традиции. Цели и результаты совместной деятельности приобретают для передовой части коллектива нравственный смысл.

На третьем этапе коллектив в своем развитии поднимается на более высокую ступень — переходит к полному самоуправлению. Цели коллектива, их общественное значение для большинства детей приобретают личностно значимый смысл, определяют поведение и взаимоотношения в коллективе. Весь коллектив предъявляет требования к каждой личности, создается единое мнение в оценке социальных явлений и фактов, утверждаются прогрессивные традиции, опыт коллективной деятельности, готовность к сотрудничеству, развивается критика и самокритика.

Таким образом, коллектив, созданный в воспитательных целях, под прямым руководством педагога постепенно, по мере освоения более сложных форм коллективной деятельности и принятия каждым членом коллектива ее общественно значимых целей в качестве мотивов собственного поведения и отношения к действительности, превращается из объекта воспитания в субъект воспитательного воздействия на личность. В процессе развития коллектива позиция воспитанников постепенно приобретает черты активности и гражданственности.

REFERENCES

1. Арнаутова Е. П. Педагог и семья //М.: Карапуз. - 2001. - Т. 264.
2. Козлова С. А., Куликова Т. А. Дошкольная педагогика: учебник для студ. учреждений сред. проф. образования //Изд. центр «Академия. - 2011.
3. Козлова Т. А. Кучменко В. С. Биология в таблицах 6-11 классы //Справочное пособие.-М. - 2008.
4. Кошелева А. Д., Перегуда В. И., Шаграева О. А. Эмоциональное развитие дошкольников //М.: Академия. - 2003. - С. 45-54.
5. Выготский Л. С. Вопросы детской психологии. - 1997.
6. Содикова Ш.А. Мактабгача педагогика//Учебник-Т., 2017.
7. Nurullayeva S. U. Emotional stability as one of the professional qualities of teachers //Наука и мир. - 2017. - Т. 2. - №. 7. - С. 64-65.
8. Shakhlo N., Mokhichekhra A. Methods of forming simple geometric concepts in children of preschool age //Бюллетень науки и практики. - 2017. №. 12 (25).
9. Nurullayeva S. H. Pedagogical cooperation in higher education //Современное музыкальное образование: традиции и инновации. - 2016. -С. 43-46.

10. Нуруллаева Ш. У. Технологии формирования профессиональных навыков у будущих преподавателей //Подготовка профессиональных управленческих кадров: опыт, проблемы, инновационные образовательные технологии. - 2014. - С. 60-64.
11. Орипова Н. Х., Келдиярова В. Б. Формирование образного мышления учеников начальных классов через интеграционное обучение //Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. - 2018. - №. 7. - С. 43-45.
12. Khalilovna, O. N., Axmatjanovna, M. M., Kosimovich, N. U., Botirovna, K. V. Main core and meaning of shaping professional faith //Journal of Critical Reviews. - 2020. - Т. 7. - №. 2. - С. 242-245.
13. Botirovna K. V. Methods of using oral folk creativity to shape the thinking of preschool children //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. - 2020. - Т. 10. - №. 5. - С. 608-612.
14. Орипова Н. Х., Ашурова С. Б. Современные методы формирования мировозрения детей дошкольного возраста //Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. - 2018. - №. 7. - С. 46-48.
15. Орипова Н. Х., Мухаммадиева А. Способы обучения креативности детей дошкольного возраста //Science And World. - 2013. - С. 50.
16. Орипова Н. Х., Ашурова С. Б. Аспекты формирования мировоззрения детей дошкольного возраста //Бюллетень науки и практики. - 2018. - Т. 4.- №. 2.
17. Орипова Н. Х., Хаитова Ю. С. Программа по воспитанию молодёжи в духе общенациональных ценностей //Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. - 2016. - №. 1. - С. 47-49.

МЕТОДИКА ПРОВЕДЕНИЯ ТЕАТРАЛИЗОВАННЫХ ИГР В ДОШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ УЧРЕЖДЕНИИ

[1]Алихонова Гулнора Санжар кизи, [2]Холсаидова Нилуфар Кобил кизи
[1,2]Студент факультета «Дошкольное образование» Ташкентский государственного педагогического университета им. Низами

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995535

Аннотация. *В данной статье раскрываются методы составления и проведения занятий по театрализованной деятельности в дошкольных образовательных организациях. Дано определение таким понятиям, как «театр», «театральная деятельность» и «театральная игра».*

Ключевые слова: *Методика, дошкольные образовательные организации (ДОО), оздоровление, театр, театральная деятельность, театрализованная игра.*

Гармоничное формирование личности ребенка невозможно без раскрытия и развития его творческих способностей. Именно поэтому в дошкольных образовательных учреждениях особое внимание уделяется театрализованной деятельности, которая помогает увидеть творческий потенциал каждого ребенка, а также способствует доступному усвоению знаний, навыков и умений, определенных программой, с гораздо большей продуктивностью. Воспитатель должен быть особенно внимателен к выбору подходящих видов театрализованной деятельности, тематики занятий и методики их проведения. Во многих методических источниках понятия «театральная деятельность» и «театральная игра» являются синонимами. С помощью такой игры дошкольники социализируются, учатся постигать нравственные категории. И это далеко не полный перечень целей и задач театрализации.

Театр является доступным для дошкольников видом искусства, развивающим художественные способности, эстетический вкус и коммуникативные навыки, а также способствующим нравственному воспитанию детей. Миссия вовлечения детей в творческую деятельность, связанную с воплощением сюжетов на сцене, заключается в том, что в процессе работы:

- расширяются знания малышей об окружающем мире, в частности ребята знакомятся с жанрами театра, его структурой и видами постановок;
- формируется творческая, самостоятельная активность ребенка;
- развивается речь, формируется правильная артикуляция (особенно важно для детей средних и старших групп, в которых особое внимание уделяется развитию речи и звукоизвлечению);
- обогащается словарный запас;
- развивается память, фантазия, образное мышление;
- улучшение пластики тела, координации движений, гибкости;
- развивает навык передачи эмоций и чувств через мимику, жесты, а также интонацию;
- воспитывается умение сотрудничать с другими членами коллектива (эта цель важна в любом возрасте, но для малышей подготовительной группы, готовящихся к вступлению в новый коллектив, она имеет особое значение).

Формы организации театрализованных игр:

- Совместная творческая деятельность со взрослыми в рамках игр на уроках или праздников, организация музея кукол (уголок театра в группе). Данная форма востребована в образовательном процессе с детьми любого возраста. В том числе посещение театра.
- Самостоятельная театральная деятельность. Используется во время игр, подготовки и проведения утренников с детьми старших групп (иногда во второй половине года воспитанники средней группы включаются в самостоятельную, т. е. без участия взрослых, театрализованную деятельность).
- Мини-игры на уроках с привлечением кукол для решения познавательных задач. Так, в первой младшей группе на уроках рисования, когда дети учатся рисовать геометрические фигуры, воспитанники рисуют не просто круг, а пончик для кота.

Атрибуты для театральной деятельности.

Если театр в классическом варианте начинается с вешалки, то в детском саду он начинается с атрибутов, по которым дети получают первоначальные сведения об этом виде творческой деятельности. В группе рекомендуется оборудовать специальный театральный уголок.

Непременными элементами знакомства с театрализацией являются:

- ширма (для пальчикового театра ее можно сделать из картонных коробок с отверстиями внизу, при этом конструкцию ширмы лучше сделать универсальной, например, в виде лесной полянки с домиком на краю);
- костюмы (могут быть как купленными, так и самодельными образцами);
- маски (можно изготовить по шаблонам из плотной бумаги и тонкого картона, из папье-маше, фетра и других материалов);
- головные уборы (самый простой вариант – сделать их из картона, вырезав его в виде конуса, а затем разукрасить);
- куклы для пальчикового театра.

Театральный уголок, в котором есть все необходимое для соответствующей деятельности, позволяет создать в группе комфортную обстановку для развития творческих способностей воспитанников. Театрализация является особым направлением образовательной программы для дошкольных учреждений, поскольку дает детям возможность не только познавать окружающий мир, но и учиться жить в гармонии с ним. Кроме того, театрализация помогает детям стать более уверенными в себе, что немаловажно и для их личностного роста, а значит, в детском саду не может быть без театрального уголка.

REFERENCES

1. Антипина Е.А. Театрализованная деятельность в детском саду. - М.: Мозаика-Синтез, 2009. - 128 с.
2. Штанько С.А. Театрализованные занятия в ДО // Воспитатель дошкольного образовательного обучения. - 2001. - №6. - С. 56-61.
3. Khalilova Dilnoza Furkatovna. Formation of social competence of future educators in preschool educational organizations. Science and innovation international scientific journal Volume 2 issue 3 march 2023. 174-177.

4. Dilnoza Furqatovna Xalilova. (2023). Talabalarda ijtimoiy munosabatlarini rivojlantirishga oid kasbiy kompetentligini takomillashtirishda innovatsion ta’lim muhiti beradigan natijalar. Conferencea, 76–79. Retrieved from https://conferencea.org/index.php/conferences/article/view/1918
5. D Khalilova. Innovative educational environment as a factor for improving professional competence in developing social relationships in students. - Science and innovation, Volume 2 Issue 1, 2023. 412-413.
6. Xalilova Dilnoza Furkatovna. Bo‘lajak tarbiyachilarni ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish pedagogik muammo sifatida. - Science and innovation, Special Issue 4, 2023. 57-59.
7. Dilnoza Furqatovna Xalilova. (2023). Bo‘lajak tarbiyachilarda ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish texnologiyasini takomillashtirish. Conferencea, 115–117.

MAKTABGACHA TA’LIMDA STEAM TA’LIM TEXNOLOGIYASINING AHAMIYATI

[1]Azimova Nodira, [2]G’aniyeva Fotima
[1,2]Toshkent shahri, Uchtepa tumani 592-sonli MTT tarbiyachisi

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995563

Annotasiya. *Ushbu maqolada bugungi kunda jadal rivojlanib borayotgan STEAM texnologiyalari haqida ma’lumot berilgan. Ushbu texnologiyadan foydalanishning usullari, dastlabki STEAM texnologiyasining joriy etilishi yuzasidan fikr bildirilgan*

Kalit so‘zlar: *STEAM, STEM, science, technology, engineering, art, math, tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik, san’at, matematika.*

Hozirgi kunda ta’lim jarayoniga texnologik yondashish jadal rivojlanib bormoqda. Yuqori texnologiyali mahsulotlar va innovatsion texnologiyalar zamonaviy jamiyatning ajralmas qismiga aylanmoqda. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida, maktab va oliy ta’limda robototexnika, muhandislik, modellashtirish va dizayn yetakchi o‘rinni egallamoqda. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida STEM ta’limini joriy etish bolalarga axborot oqimini tezda boshqarish va olingan bilimlarni amaliyotda qo‘llashni o‘rganishga yordam beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar zamonaviy hayotda talab katta bo'lgan qo'shimcha amaliy ko'nikma va malakalarga ega bo'ladilar. O'yin ko'rinishidagi qiziqarli tadbirlar bolaning ijodiy salohiyatini yuzaga chiqarishga imkon beradi.

STEAM - hozirgi kunda dunyo ta’lim tizimining eng asosiy urf bo‘lgan innovatsion metodlaridan biri hisoblanadi. Bir qaraganda STEAM abbreviaturasi juda murakkab ko‘rinadi, lekin uni alohida ko‘radigan bo‘lsak sodda va aniq ekanini kovrishimiz mumkin, ya’ni: S – science, T – technology, E – engineering, A – art, M – mathematics, yoki tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik san’ati, ijod, matematika. Oddiy so‘z bilan aytganda, zamonaviy dunyoda eng ko‘p talab etilayotgan fanlardir. Hech kimga sir emaski, ko‘plab fan tarmoqlarida katta yutuqlarga erishish uchun o‘zlashtiriladigan turli sohalardagi bilimlarning integratsiyasi talab etiladi. Aynan shunday muammolarni hal qilishda STEAM texnologiyasi yordam beradi. Bu metodika ta’limni aralash turda olib borish va egallangan nazariy bilimlarni kundalik hayotda qo‘llay olish ko‘nikmalarini shakllantirishga imkon beradi. STEAM bu maktabda va maktabdan tashqarida loyiha va o‘quv–tadqiqot faoliyatini amalga oshirish imkoniyatini beruvchi innovatsion texnologiyadir. Ushbu metod yordamida fanlar alohida tarmoqlarda emas, balki integratsiyalashgan holda, umumiy bog‘liqligini ko‘rsatib o‘rgatiladi. Fanlarni kundalik hayot bilan bog‘liqligini ko‘rsatishdan tashqari, texnologiya o‘quvchilarning ijodkorligini ham ko‘rsatib berishi mumkin. Ushbu yondashuv o‘quvchilarning faoliyatiga bir qancha vazifalarni taqdim etadi, o‘quvchi ularni hal qilishida ijodkorligini namoyon qilishni o‘rganadi. Bunday vazifalar yordamida o‘quvchi g‘oyalarni nafaqat o‘ylab topadi, balki ularni kundalik hayotida amalga oshirishni ham o‘rganadi. Shu tariqa, o‘quvchi o‘z faoliyatini oldiga qo‘yilgan vazifalari va mavjud imkoniyatlari doirasida hal qilishga o‘rganadi. STEAM (Sfan, T-texnologiya, E-muhandislik, A- san’at, M - matematika) - ilm-fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematikani birlashtiruvchi zamonaviy yondashuv. STEAM bolalarda quyidagi muhim xususiyatlar va ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi:

Muammolarni keng qamrovli tushunish

Ijodiy fikrlash

Muhandislik yondashuv
Tanqidiy fikrlash
Ilmiy metodlarni tushunish va qo‘llash
Dizayn asoslarini tushunish.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarni har tomonlama yetuk va hozirgi zamon talablariga mos ravishda rivojlanishida STEM tizimini asoslarini shakllantirishda quyidagi vazifalarni bajarish maqsadga muvofiq bo‘ladi:

- MTT ni kitob bilan ta’minoti jarayonida kitoblarni STEM tamoyillariga asoslanganligiga qarab tanlash;

-MTT tizimining ish rejasiga STEM tamoyillariga asoslangan kitoblar bilan ish faoliyatni yurgazish mexanizmlarini kiritish;

-Kichik yoshdagi bolalar so‘z boyligini STEM kitoblari yordamida ko‘paytirish; Kichik yoshdagi bolalar uchun mo‘ljallangan, innovatsion texnologiyalardan tashkil topgan STEM kitoblarini ishlab chiqarilishini rag‘batlantirish;

-MTT pedagoglarini STEM ta’lim tizimi bilan tanishtirish mexanizmlarini ishlab chiqish

Bu yondashuv kelajakda bolalarda hayotiy muammolarni hal etishda yordam beradi. STEAM - ta’lim dunyodagi asosiy tendentsiyalardan biri sifatida rivojlanmoqda va amaliyot yondashuvni qo‘llashda beshta sohani yagona o‘quv sxemasiga integratsiyalashga asoslangan. Bunday ta’limning shartlari uning uzluksizligi va bolalarning guruhlarda o‘zaro muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirish bo‘lib, buna ular fikrlarni to‘plashi va fikrlar almashishi mumkin. Shuning uchun, asosiy ta’lim dasturiga quyidagilar: lego-texnologiyalar, bolalar tadqiqotlari kabi mantiqiy fikrlashni rivojlantirish modullari kiradi. STEAM yondashuvi tufayli bolalar tabiatni tushunib, dunyoni muntazam o‘rganishadi va shu bilan qiziqishlarini, muhandislik fikrlash uslubini, tanqidiy vaziyatlardan chiqish qobiliyatini, jamoaviy ish qobiliyatini rivojlantirish va liderlik, o‘z-o‘zini namoyon qilish asoslarini o‘rganishadi, o‘z navbatida, bolalar rivojlanishining tubdan yangi darajasini ta’minlaydi. O‘z-o‘ziga ishonchni shakllantirish. Bu yondashuvda bolalar o‘z qo‘llari bilan yaratgan ko‘prik va yo‘llar, samolyotlar va avtomobillarni “ishga tushirib”, suv osti va havo tuzilmalarini “rivojlantirib”, sinovdan o‘tkazib, har safar ular maqsadga yaqinlashib borishadi. Yaxshi natija bermagan “mahsulot”ni qayta-qayta sinovdan o‘tkazib, takomillashtirib borishadi. Natijada barcha muammolarni o‘zi hal qilish, maqsadga erishish bolalar uchun ilhom, g‘alaba, adrenalin va quvonch olib keladi. Har bir g‘alaba, o‘zlarining qobiliyatlariga ko‘proq ishonch uyg‘otadi. Faol muloqot va jamoaviy ishni tashkil etishni o‘rgatadi. STEAM dasturlari ham faol muloqot va guruh bo‘lib ishlashni o‘rgatishi bilan ajralib turadi. Muhokama bosqichida bolalar fikr bildirishga qo‘rqmaslikka o‘rganadilar. Faoliyatlar jarayonida bolalar frontal usulda stol atrofida o‘tirmaydi, o‘zlarining dizaynlari asosidagi “mahsulot”larni sinovdan o‘tkazadi va rivojlantiradi. Faoliyat jarayonida bolalar hamma vaqt hamkorlikni ta’minlaydigan jamoada tarbiyachilar va ularning do‘stlari bilan muloqot qilish bilan band bo‘lishadi. Texnik fanlar bo‘yicha qiziqishlarni rivojlantirish. Maktabgacha va boshlang‘ich maktab yoshidagi STEAM ta’limi vazifasi qiziqishning rivojlanishi uchun dastlabki shart-sharoitlarni yaratishdir. Bolalar uchun tabiat fanlari va texnik fanlar bo‘yicha, qilgan ishni yaxshi ko‘rish, qiziqishni rivojlantirish uchun asosdir. STEAM – bolalar uchun juda qiziqarli va dinamik bo‘lib, bolalarning zerikishlariga to‘sqinlik qiladi.

Bugungi kunda maktabgacha ta’limni ham shaklan, ham mazmunan yangilashga qaratilgan bu kabi innovatsiyalar barcha pedagoglardan bola tarbiyasi, uning ta’lim olishga

tayyorgarligiga zamon talablaridan kelib chiqqan holda yondashuvini talab etadi. Inson faoliyati barcha sohalarida dinamik rivojlanayotgan texnologiyalar joriy etilmoqda. Kelajakdagi mutaxassislar texnologiya, ilm-fan va muhandislikning turli xil sohalaridan kompleks ta’lim va bilimlarga muhtoj bo’ladi. STEAM farzandlarimizga - ixtirochilar, kashfiyotchilarning kelajak avlodi, olim sifatida tadqiqotlar olib borish, texnologiyani shakllantirish, muhandis sifatida loyihalash, rassom sifatida yaratuvchi, matematik sifatida analitik fikr yuritishni o’yin orqali yuzaga keltiradi. Bugungi kunda STEAM-ta’lim dunyodagi asosiy tendentsiyalardan biri sifatida rivojlanmoqda va amaliyot yondashuvni qo’llashda beshta sohani yagona o’quv sxemasiga integratsiyalashga asoslangan. Bunday ta’limning shartlari uning uzluksizligi va bolalarning guruhlarda o’zaro muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirish bo’lib, bunda ular fikrlarni to’plashi va fikrlar almashadi. Shuning uchun, asosiy ta’lim dasturiga quyidagilar Lego-texnologiyalar, bolalar tadqiqotlari kabi mantiqiy fikrlashni rivojlantirish modullari kiradi. Bu yondashuv kelajakda bolalarda hayotiy muammolarni hal etishda yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, shuni ta’kidlash lozimki, an’anaviy ta’lim uslublari bilan taqqoslaganda, maktabgacha ta’limda STEAM yondashuvi bolalarni tajribalar o’tkazishga, modellar tuzishga, mustaqil ravishda musiqa va filmlar yaratishga, o’z g’oyalarini haqiqatga aylantirishga va yakuniy mahsulotni yaratishga undaydi. Ushbu ta’lim yondashuvi bolalarga nazariya va amaliy ko’nikmalarni samarali tarzda birlashtirishga imkon beradi.

REFERENCES

8. Rajabova L. Steam ta’lim dasturi asosida matematika masalalarini yechishning ilg’or usullari //центр научных публикаций (buxdu. Uz). – 2020. – т. 1. – №. 1
9. Т.С.Волосовец, В.А.Маркова, С.А.Аверина. СТЕМ-образование детей дошколного и младшего школного возраста. М. Бином. Лаборатория знаний 2019.
10. Dilnoza Furqatovna Xalilova. (2023). Talabalarda ijtimoiy munosabatlarini rivojlantirishga oid kasbiy kompetentligini takomillashtirishda innovatsion ta’lim muhiti beradigan natijalar. Conferencea, 76–79. Retrieved from https://conferencea.org/index.php/conferences/article/view/1918
11. D Khalilova. Innovative educational environment as a factor for improving professional competence in developing social relationships in students. - Science and innovation, Volume 2 Issue 1, 2023. 412-413.
12. Xalilova Dilnoza Furkatovna. Bo‘lajak tarbiyachilarni ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish pedagogik muammo sifatida. - Science and innovation, Special Issue 4, 2023. 57-59.
13. Dilnoza Furqatovna Xalilova. (2023). Bo‘lajak tarbiyachilarda ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish texnologiyasini takomillashtirish. Conferencea, 115–117.
14. I.V. Grosheva, G.E. Djanpeisova, U.T. Mikailova, M.A. Kenjabayeva, N.A. Miftayeva. O‘yin orqali ta’lim olish. T:.2020

“ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ТАРАҚҚИЁТ СТРАТЕГИЯСИ”ДА БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМНИНГ ЎҚУВ ФАНЛАРИНИ ИНТЕГРАЦИОН ЎҚИТИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАСИ

Ташпулатова Дилором Мукимовна
ЧДПУ ўқитувчиси

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995591

Аннотация. *Мақолада “Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси”да бошланғич таълимнинг ўқув фанларини интеграцион ўқитишни такомиллаштириш масаласи таҳлил қилинган.*

Калит сўзлар*: Ўзбекистон, таълим, бошланғич, интеграция, ўқув, фан, стратегия, билим, кўникма.*

2022-2026 йилларга мўлжалланган “Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси”нинг саккизинчи бандида мамлакатда сифатли таълимга эришиш вазифалари белгиланган [1]. Мазкур вазифалар доирасида бошланғич таълимнинг сифат кўрсаткичларини таъминлаш ҳам мавжуд. Шу жиҳатдан бошланғич таълим ўқув фанларини интеграцион ўқитишни Тараққиёт стратегиясида белгиланган вазифалар билан боғлиқ ҳолда ташкил этиш долзарб бўлиб турибди. Бу ўринда эътиборингизни ана шу масаланинг таҳлилига тортамиз.

1. Халқаро таълим дастурлари асосида такомиллаштириш. Бошланғич таълим ўқув фанларини интеграцион ўқитиш бўйича Тараққиёт стратегиясини белгиланган вазифалардан бири мазкур таълим босқичига халқаро таълим дастурлари қоидалари ва талабларини жорий этишдан иборат. Шу сабабли мамлакатимизда TIMSS, PISA, PIRLS ва STEAM халқаро таълим дастурлари қоидаларини таълим жараёнига тадбиқ этиш ишлари амалга оширилмоқда. Мазкур дастурларнинг қоидалари ва талаблари бошланғич таълимда ўқув фанларини интеграцион ўқитишни такомиллаштиришнинг қуйидаги имкониятлари мавжуд эканлигини таъкидлаб ўтиш лозим:

1) табиий фанларни TIMSS ва STEAM халқаро таълим дастури қоидалари асосида интеграцион ўқитиш. Чунки бу дастурларда ўқувчиларнинг математик тафаккури, мухандислик иқтидори ва табиий фанлар бўйича кўникмаларини амалий шакллантириш қоидалари белгиланган. Шу жиҳатдан бошланғич таълимда ўқитилаётган Математика, Атрофимиздаги олам ва Табиатшунослик ўқув фанларини ўзаро боғлиқликда ўқитиш ўқувчиларнинг мантиқий тафаккурини ривожлантириш, технологик лаёқатларини юксалтириш ва борлиқни ўрганишдаги тушунчаларини чуқурлаштириш имконини берди;

2) гуманитар фанларни TIMSS ва PISA халқаро дастурлари қоидалари асосида интеграцион ўқитиш. Мазкур халқаро таълим дастурларида ўқувчиларнинг мантиқий фикрлаш, ижодий ёндашиш ва амалий кўникмаларини таркиб топтириш қоидалари белгиланган. Шу маънода мамлакатимиз бошланғич таълимида ўқитилаётган Тарбия, Технология, Она тили ва ўқиш саводхонлиги гуманитар фанларини мазкур халқаро дастурлар қоидалари асосида интеграцион ўқитиш муҳим аҳамиятга эгадир. Бу билан ўқувчиларнинг назарий билимлари ва амалий кўникмаларининг уйғунлашувига эришилади.

3) аниқ фанларни PISA халқаро таълим дастури асосида интеграцион ўқитиш. Ушбу халқаро таълим дастурида ўқувчиларнинг мантиқий фикрлаш, мустақил фаолият ва фаоллик кўникмаларини юксак даражада таркиб топтириш қоидалар белгиланган. Шу

жиҳатдан мамлакатимиз бошланғич таълим босқичида ўқитилаётган Математика ўқув фанини ана шу халқаро таълим дастури қоидалари асосида ўқитиш билан ўқувчиларнинг мантиқий фикрлаш кўникмасини талаб даражасида таркиб топтириш имкониятларига эга бўлинади.

Диққат қилинса, халқаро таълим дастурлари бошланғич таълим ўқув фанларини интеграцион ўқитиш бўйича муҳим методик омилларни беради. Бунинг натижасида ўқувчиларнинг билим ва кўникмаларини чуқурлаштирилган тарзда таркиб топтириш.

2. Хорижий мамлакатларнинг тажрибалари асосида такомиллаштириш. Хорижий мамлакатларнинг таълим тизимида бошланғич таълим ўқув фанларини интеграцион ўқитиш бўйича ўзига хос тажрибалар мавжуд[2]. Бу тажрибаларнинг асосий хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

1) Европа мамлакатлари ва АҚШ бошланғич таълими жараёнида ўқув фанларини интеграцион ўқитишда амалий кўникмаларга устувор даражада эътибор берилади. Бунинг натижасида ўқувчилар ўқув фанлари бўйича ўзлаштирган билимларини амалий фаолиятда қўллай олиш кўникмасини эгаллайди. Шу маънода мазкур тажриба асосида бошланғич таълим жараёнининг табиий фанларини интеграцион ўқитиш мақсадга мувофиқ бўлади;

2) Осиё мамлакатлари бошланғич таълими жараёнида гуманитар фанларни интеграцион ўқитишда ўқувчиларнинг ижодий лаёқатини ривожлантиришга аҳамият берилади. Шу сабабли мамлакатимиз бошланғич таълим жараёнида ўқитилаётган гуманитар фанларни мазкур тажриба асосида интеграцион ўқитиш асосларини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ бўлади. Унда Россия, Жанубий Корея, Индонезия каби мамлакатлари тажрибалари амалий хусусиятга эгалиги билан фойдаланиш учун диқатни тортади.

Диққат қилинса, хорижий мамлакатлар бошланғич таълим жараёнида ўқув фанларини интеграцион ўқитиш бўйича ўзига хос тажрибага эга. Бу тажрибаларни ўзлаштириш бошланғич таълим жарёнини такомиллаштиришга хизмат қилади.

Кези келганда эслатиб ўтиш жоизки, бугунги кунда мамлакатимиз бошланғич таълимда ўқитилаётган Математика аниқ ўқув фани жаҳон мамлакатлари таълим жараёни тажрибалари асосида ўқитилмоқда. Бу миллий тажрибадан фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади.

3. Индивидуал тажрибалар асосида бошланғич таълим ўқув фанларини интеграцион ўқитишни такомиллаштириш. Бу масала ҳам Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегиясида ўз ифодасини топган. Ўзбекистонда узоқ йиллик педагогик тажриба ва индивидуал методикаларга эга бўлган бошланғич синф ўқитувчилари нисбатан кўпчиликни ташкил этади. Уларнинг тажрибалари асосида бошланғич таълим ўқув фанларини интеграцион ўқитишни такомиллаштириш кутилган самарани беради. Бунинг учун қуйидагилар амалга оширилиши долзарб бўлиб турибди:

1) индивидуал тажрибага эга бўлган бошланғич синф ўқувчиларини аниқлаш ва уларнинг тажрибаларини ўрганиш;

2) масофавий таълим шакли воситасида тажрибали бошланғич синф ўқититувчиларининг маҳорат сабоқлри машғулотларини ташкил этиб бориш;

3) тажрибали бошланғич синф ўқитувчиларининг индивидуал методикаларидан янги авлод бошланғич таълим дарсликларини яратишда фойдаланиш.

Бундай ёндашув бошланғич таълимда ўқув фанларини интеграцион ўқитишнинг амалий имкониятларини беради. Шу сабабли мазкур масаланинг олий педагогик таълим муассасалари томонидан мувофиқлаштирилиб борилиши мақсадга мувофиқ бўлади [3].

Диққат қилинса, мамлакатимиз тажрибали ўқитувчиларининг индивидуал методикаларидан фойдаланиш бошланғич таълим ўқув фанларини ўқитишнинг сифат кўрсаткичларини юксалтириш омилларидан биридир.

Шундай қилиб “Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси” асосида бошланғич таълим ўқув фанларини интеграцион ўқитишни йўлга қўйиш бу борада муҳим имкониятлар, механизмлар ва методик йўналишларни беради. Шу сабабли мазкур масала махсус тадқиқ этилиши, назарий хулосалар асосида методик ишланмалар яратилиши ва уларни амалиётга жорий этилиши долзарб бўлиб турибди.

REFERENCES

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси.-Тошкент, 2022
2. Бордовская Н., Реан А. Педагогика.-Санкт –Петербург, 2001
3. Ташпулатова Д.М. Бошланғич таълимда кластер ёндашув асосида ўқув фанларини интеграцион ўқитиш механизмларини такомиллаштириш. –Тошкент, 2023

МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАРДА “МЕН” КОНЦЕПЦИЯСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ.

[1]Эркабоева Нигора Шерматовна, [2]Элмуродов Одинахон Элбек қизи
[1]Қўқон давлат педагогика институти п.ф.д, доцент.
[2]Қўқон ДПИ Тасвирий санъат ва муҳандислик графикаси йўналиши талабаси

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995615

Аннотация. *Мақола мактабгача ёшдаги болаларда “Мен” концепцеясини ривожлантиришнинг назарий асосларига бағишланган бўлиб, мактабгача ёшдаги болаларнинг ижтимоий-ҳиссий ривожланиш соҳасининг мазмуни, тамойиллари ҳақида маълумотлар берилган.*

Калит сўзлар: *“Мен” концепцияси, ижтимоий-хиссий соха, ижтимоий адаптация, ёш ва индивидуал хусусият, маънавий-аҳлоқий қиёфа.*

Мамлакатимизда мактабгача таълим соҳасига оид давлат сиёсати даражасида кенг кўламли ишлар амалга оширилмоқда. Ўтган давр мобайнида мактабгача таълим соҳасини қўллаб-қувватлаш, унинг ҳуқуқий ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, мактабгача таълим соҳасини ривожланган мамлакатлар даражасига олиб чиқиш мақсадида ташкилий, илмий-услубий, инновацион-ижодий ишлар амалга оширилмоқда. Мактабгача таълим соҳасининг жамият ривожланишидаги ўрнига баҳо бериб, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев 2020 йил 30-сентябрда Ўқитувчи ва мураббийлар кунига бағишланган тантанали маросимидаги нутқларида “.... фарзандларимиз тарбиясида энг асосий бўғин ҳисобланган мактабгача таълим тизимининг жамиятимиз ҳаётидаги ўрни ва аҳамиятини ҳеч нарса билан ўлчаб бўлмайди

Айнан мактабгача таълим соҳасига бўлган эътибор мамлакатнинг эртанги тараққиёти учун мустаҳкам замин яратади”, деган фикрни билдирилиши ҳам айнан усиб келаётган бола шахсининг мактабгача даврдан бошлаб мақсадга мувофиқ, замон талабларидан келиб чиққан ҳолда тарбиялаш долзарб эканлигини кўрсатади.

Мактабгача ёшдаги болаларга таълим ва тарбия беришда компетенциявий ёндашув ўсиб бораётган бола шахсини ҳаётга тайёрлаш, унда ҳаётий муҳим масалаларни ҳал қилиш учун зарур бўлган, аҳлоқий меъёр ва қадриятларни ўзлаштириш, “Мен” образини яратиш билан боғлиқ бўлган фаолият усулларини шакллантиришга тайёргарликни кўзда тутади.

Мактабгача таълим тизимида маънавий тарбияни амалга оширишда мактабгача ёш даврининг хусусиятларини инобатга олиш муҳим ҳисобланади.

Мактабгача ёшдаги болаларда ўз ҳатти-ҳаракатини аҳлоқий бошқариш кўникмалари шакллана бошлайди ва бу болада шахсий фазилат асосларини пайдо бўлишига олиб келади. Болани жамият ҳаётига мослашиб бориши жараёнида ижтимоий мотивлар ва миллий анъаналарга қизиқишининг пайдо бўлиши, ўзини намоён қилишга интилиши кучайиб боради. Боланинг ўз ички имкониятларини руёбга чиқаришга интилиши унда муваффақиятга эришиш эҳтиёжини туғилишига олиб келади.

Аста-секин болада ўзига-ўзи баҳо бериш, теварак-атрофдагиларга маънавий-аҳлоқий муносабатнинг пайдо бўлишини кўзатиш мумкин. Бу эса ўз навбатида бола фаолиятининг асосий турлари- мулоқот, ўйин, машғулотлар жараёнида бола маънавий қиёфасининг асослари бошланғич муҳим компетенциялар шаклланади. Бошланғич

компетенциялар, ривожланиш соҳасидан қатьий назар, бола шахсининг шаклланиши учун асос бўлиб хизмат қилади.

“Илк қадам” мактабгача таълим муассасасининг Давлат ўқув дастурида мактабгача ёшдаги боланинг умумий муҳим компетенциялари қаторида “ижтимоий компетенцияни ҳаётий вазиятларда катталар ва тенгдошлари билан мулоқотда аҳлоқ қоидалари ва меъёрларига риоя қилган ҳолда ўзини тута олиш маҳорати” дея таъриф берилган. Боланинг ижтимоий компетенцияси ижтимоий ҳиссий ривожланиш соҳасида белгиланади. Бу эса Ўзбекистон Республикасининг илк ва мактабгача ёшдаги болалар ривожланишига қўшадиган Давлат талабларини амалиётга тадбиқ этишда қўлланиладиган тамойиллар қаторида ““Мен” концепцияси ва шахсий таълимни яратишда болаларнинг фаол роли” дея таърифланган.

Мактабгача ёшдаги болаларда ижтимоий компетенцияларни шакллантиришда ижтимоий-ҳиссий ривожланиш соҳасининг таркибини қуйдагилар ташкил этган:

1. Мен концепцияси.
2. Ҳиссиётлар ва уларни бошқариш.
3. Ижтимоийлашув, катталар ва тенгдошлари билан мулоқот.

Мактабгача ёшдаги боланинг жамият ҳаётига ижтимоийлашувида унинг “Мен концепцияси” ни мақсадга мувофиқ шакллантириш ўта муҳим ҳисобланади. Бунинг учун тарбиячи ва ота-оналар “Илк қадам” Давлат дастури асосида болада “Мен” концепциясининг ёшга доир мазмуни ҳақида маълумотга эга бўлишлари зарур. Мактабгача таълим муассасасининг 3-4 ёшли болаларида “Мен” концепциясининг мазмуни қуйидагилардан иборат:

Бола ўзи ҳақида “Мен” дея биринчи шахсда гапириши, ўзининг исми, шарифи, ёши, жинси ҳақида маълумотга эга бўлиши, ўзига яқин инсонларга мурожат қилиб, улардан ёрдам сўрай олиши, ўзи билан чиқишиб кетиб, бирга ўйнайдиган, хайрихох бўлган шерикни танлай олиши, ўз оиласи ва қариндошлик алоқаларига қизиқиш билдириши, ўзининг моддий, маънавий эҳтиёжларини билдириши, атрофга бўлган салбиий муносабати, ишончини намоён этиши, ўзининг атрофидагиларга, воқеа-ҳодисаларга бўлган ҳис-туйғу кечирмаларини ифодалаши, ўйин жараёнида ўзига роль танлаши, ўз ҳатти-ҳаракатларига баҳо бера олиши, катталарнинг топшириқларини бажариши, машғўлот жараёнида ихтиёрий диққатини сақлаб, муваффақият сари ҳаракатни намоён этишии, омадсизлик, мағлубиятдан қайғуриши ва буни кайфияти ва ҳиссиётида намоён эта олиши кабилар ташкил этади.

Мактабгача таълим муассасасининг 5,6,7 ёшли болаларда “Мен” концепциясининг мазмуни қуйидагилардан иборат:

Болага юкланаётган мажбуриятларни қабул қилиши ва унга риоя эта олиши, ўзининг миллий мансублигини билиши, ўз истак ва манфаатларини аниқ ифодалай олиши, ўзи учун мустақил машғулот турини танлай олиши, ўйин ва машғулот жараёнида ўз ғояларини таклиф этиб, ташаббускорлик кўрсатиши, мустақил бўлишга интилиши, ўзининг гендер, оилавий мансублиги борасида ижобий ҳиссиётларни бошдан кечириши, ўз миллати, тили ва маданиятини эгаллашга ҳизмат қилиши, шахсий қарорлар қабул қилиб, бошқалар учун наъмуна бўлишга интилиши кабилар ҳисобланади.

Мактабгача ёшдаги боланинг ўзлигини англаши, ўзининг оиладаги ўрни, тенгдошлари орасидаги ўрнини билган ҳолда ҳаракат қилиши, ўзининг ички ҳиссиёти,

имкониятини руёбга чиқаришга ҳаракат қилиши, ёшига мос тарзда “Мен” концепцияси мазмуни рўёбга чиқаришда тарбиячи ва ота-оналар қуйидаги тамойилларга амал қилишларини тавсия этамиз:

1. Боланинг ёш ва индивидуал хусусиятларига таяниш.
2. Боланинг “Мен” ҳақидаги тушунча тасаввурини ҳулқ-атворида намоён қилиш учун имконият бериш.
3. Боланинг ижобий ижтимоий ҳиссиётини қўллаб-қувватлаб бориш, салбий ҳиссиётларни бартараф этишга эришиш.
4. Боланинг аҳлоқий қиёфасини шакллантиришда ота-она ва тарбиячиларнинг биргаликда болага таъсир этишларига эришиш.
5. “Мен” концепцияси мазмунини амалга оширишда осондан мураккабга, қараб босқичма-босқич амалга ошириш.
6. Катталарнинг шахсий наъмунаси воситасида тарбиялашга эришиш.

Хулоса ўрнида шуни айтиш жоизки, мактабгача ёшдан боланинг ўз-ўзини англаши, ўзининг оиладаги ёки болалар жамоасидаги ўрнини англаб етиши, ўз-ўзига баҳо бера олиши, ўз нуқтаи назарини атрофдагиларга етказа олишини ташкил этишда мактабгача таълим ташкилотларидаги таълим-тарбия жараёни муҳим аҳамият касб этади.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамасининг 2019 йил 31-декабрдаги 1059-сонли қарори билан тасдиқланган “Узлуксиз маънавий тарбия концепцияси”.
2. “Илк қадам” Мактабгача таълим муассасасининг Давлат дастури. 2018 йил. Тошкент.
3. Ўзбекистон Республикасининг Илк ва мактабгача ёшдаги болалар ривожланишига қўйиладиган Давлат талаблари. 2018 йил. Тошкент.
4. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Ўқитувчи ва мураббийлар кунига бағишланган тантанали маросимидаги нутқи. 2020 йил. Тошкент.

OTA-ONALARNING BOLA TARBIYASIDAGI O’RNI

Azimova Sayyora
O'zPFITI doktoranti

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995568

Anotatsiya. *Ushbu maqolada ta’lim va tarbiyaning o’zaro bog’liqligi,bola tarbiyasi davlat miqyosidagi muammo ekanlgi,bola tarbiyasida faqatgina o’qituvchilar emas balki ota-onalar ham qanchalik muhim o’rin tutishi haqida fikr yurutiladi.*

Kalit so’zlar: *Jamiyat, munosabat,hurmat, an’analar, urf-odatlar, rasm-rusumlar, odobi, xulqi, nasihatgo‘ylik.*

Oilada ota-onalar namunasi bolalar uchun hayot darsi hisoblanadi. Otaning onaga, ona mehnatiga, jamiyatga, jamiyat a’zolariga bo’lgan munosabati bola qalbiga yaxshilik yoki yomonlik, ma’qul va noma’qul ishlar haqidagi dastlabki tushunchalarini vujudga keltiradi. Oila muhiti- bu qandaydir tarbiya vositasi emas, balki ota-onalarning va katta yoshdagi kishilarning har taraflama olib boradigan tarbiyaviy ish natijalari, oila a’zolarining o’zaro yuksak ahloqiy munosabatlarining yig’indisi va nihoyat, kattalarning bolalarga ijoboy ta’sir ko’rsatish namunasi natijasidir.

Ota-onalar bolalar bilan noto’g’ri munosabatda bo’lmaydigan, bir-birlarini tushunadigan, hurmat qiladigan, bolalarning to’g’ri tarbiyalanishini doimo nazorat qiladigan hamda bolalariga shaxsiy namuna bo’la oladigan oilalarda tashkil topadi. Bolalarga ota-onalarning hatti-harakatlarigina emas, balki gapirayotgan gaplari, o’zaro savol-javoblari, uyga kelgan kishilar va qo’shnilar bilan bo’ladigan muomalasi ham bevosita ta’sir ko’rsatadi.

Oilada totuvlik, o’zaro hurmat mehr-muhabbat kelishuvchilik kabilar ota-onalar obro’sini oshiradi, ota-onalar bilan bolalar o’rtasida ruhiy muhitni yahshiligiga va ularning kamolotga ijobiy ta’sir ko’rsatadi.Oiladagi totuvlik o’zaro hurmat, mehr-muhabbat, kelishuvchilik kabilar ota-onalar obro’sini oshiradi, ota-onalar bilan bolalar o’rtasida ruhiy muhitni yahshiligiga va ularning kamolotiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi. Bolalar bilan munosabatda bosiqlik xulosa chiqarishda shoshmaslik,rag’batlantirish va jazolashda o’ylab ish tutish,ota-onalar obro’sida muhim ahamiyatga ega.To’g’ri bolalarni ba’zan jazolash kerak,lekin bunda ularga ahloq,odob mezonlari haqida tushuncha berish va ularni so’zsiz bajarish lozimligi ota-onalar talab qilsagina, ota-onaning obro’si bo’ladi. Ba’zi ota-onalar o’z bolalaridan talab qila olmaydi,natijada kerakli natijaga erisha olmaydi.

Oila tarbiyasida tarbiya jarayoni zerikarli, quruq nasihatgo‘ylikdan iborat bo‘lib qolmasligi lozim. Bola hayotining ko‘p qismi oilada o‘tadi. Shu boisdan mavjud an’analar, urf-odatlar, rasm-rusumlar va marosimlarning ijobiy ta’sirida bola asta-sekin kamol topib boradi. An’ana va marosim Oila tarbiyasining qudratli qurolidir. Oila tarbiyasi ijtimoiy tarbiya bilan uzviy aloqada bo‘lsagina, kutilgan natijalarga erishish mumkin. Oila tarbiyasida yutuklarga erishish ota-onalarning pedagogik bilimlarga egaligi, Oila tarbiyasi bo‘yicha tajribalar almashishi, ota-onalarni tarbiyaviy ishlarga qizg‘in jalb qilishga ham bog‘liqdir. Har bir ota-ona oila tarbiyasida o‘zlarining burch va mas’uliyatlarini chuqur anglashlari lozim. Normal oilaviy muhit, bolani kitob o‘qishga, mehnat qilishga o‘z vaqtida jalb etish ham Oila tarbiyasining muvaffaqiyati garovidir. Oilada ota yoki onaning yo‘qligi yoki ulardan birining ketib qolishi Oila tarbiyasiga katta zarar yetkazadi. Ularning bolaga beradigan tarbiyaviy ta’sir kuchi yo‘qoladi, Oila tarbiyasidagi muvozanat buziladi. Bunday sharoitda bola qalbi qattiq jarohatlanadi, u tajang,

serjaxl, qo‘pol, dag‘al bo‘lib qoladi, kattalarga ishonmay qo‘yadi, o‘qishi pasayib ketadi. Oila tarbiyasida otaning obro‘si katta ahamiyatga ega. Bolalarni barkamol inson qilib yetishtirishda maktabni oila bilan bog‘lamasdan muvaffaqiyatga erishib bo‘lmaydi. Shuning uchun Oila tarbiyasida maktab va ota-onalar o‘rtasidagi ta’limtarbiyaga oid birgalikdagi ishlari katta ahamiyatga ega. Otaonalarning o‘qituvchilar bilan bo‘lgan uchrashuvlarida aytilgan fikrlar, ayniqsa qimmatlidir. Chunki ular o‘z farzandlari to‘g‘risida ko‘proq narsalarni bilib oladilar. Shuning uchun bola tarbiyasining tub mohiyatini tushungan har bir ota-ona oila bilan maktab o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashga intiladi. Bola maktabni tamomlagunga qadar otaona maktab bilan yaqin aloqa o‘rnatishi, farzandining darslarini o‘zlashtirishi, xulq-atvoridan xabardor bo‘lib turishi, tarbiya masalalarida o‘qituvchi, sinf rahbari bilan maslahatlashib turishi, bolaning darsdan so‘ng nima bilan mashg‘ulligi haqida o‘qituvchi va sinf rahbarini xabardor qilib turishi lozim. O’z navbatida o‘qituvchi va sinf rahbari ham bolaning o‘qishi, odobi, xulqi, maktabda o‘zini tuta bilishi haqidagi ma’lumotlarni ota-onaga yetkazishi, zarurat tug‘ilganda paydo bo‘lgan muam-molarni birgalikda hal qilishi zarur.

REFERENCES

1. Bechora M. S., «Oila-salomatlik-jamiyat», M., 1986 y.
2. Vinnikot D.V. Kichkina bolalar va ularning onalari. M., "Sinf", 1998 yil
3. Avdeeva N.N., Meshcheryakova S.Yu. Siz va chaqaloq. - M., 1991 yil.
4. Davliev I. A., “Men va mening oilam”, Tat. kitob nashriyoti 1984 yil
5. Osipov G. V., Kovalenko Yu. P. “Sotsiologiya”, M., 1990 y.
6. "Oilaviy munosabatlar madaniyati" maqolalar to'plami M., 1985 yil
7. Xarchev A. G., Matskovskiy M. S. “Zamonaviy oila”

THE IMPORTANCE OF INCLUSIVE CULTURE IN TEACHING ENGLISH LANGUAGE IN SECONDARY SCHOOLS

Sh. Gozieva
Doctoral student of Uzbekistan Scientific research institute of Pedagogical sciences named after T.N.Kari Niyazi
Phone number: (97)7011023

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995587

Abstract. *The aim of the following article is to investigate the importance of inclusive culture in teaching English in schools. In today's globalized era all school pupils should learn languages perfectly in order to find their position in society. In schools where the English language is taught, it might be difficult to treat and teach students equally, if they are of different cultures. Potential problems may occur because students have different understanding, background knowledge, learning abilities and cognitive skills, as well as challenges related to comprehension, pronunciation, and vocabulary and language acquisition in general.*

Keywords*: inclusive culture, language acquisition, learning abilities, cognitive skilss.*

Creating an inclusive environment will not only help those students with learning differences, it will also support those students who do not have a learning difference by making them more aware, tolerant and understanding of each other.

So what is inclusion and why is it important? It is not just about including learners with Specific Learning Differences (SpLDs). Inclusion is a basic right of everyone and its objective should be to embrace everyone regardless of race, age, gender, disability, religious and cultural beliefs and sexual orientation. When we have true inclusion, it is when we have removed all barriers, discrimination and intolerance. When implemented properly, it should make everyone feel included and supported, whichever environment they are in. Inclusion is about how we structure our schools, our classrooms and our lessons so that all our students learn and participate together. An inclusive classroom is one that creates a supportive environment for all learners, including those with learning differences, and can also challenge and engage gifted and talented learners by building a more responsive learning environment. Inclusivity also means respecting people from all backgrounds and cultures, and by teaching our students the importance of this we create a much more tolerant and understanding environment, not just in the classroom and school but also in wider society. An inclusive school or classroom can only be successful when all students feel that they are truly part of the school community. This can only happen through open, honest discussion about differences and understanding and respecting people from all abilities and backgrounds. An inclusive environment is one where everyone feels valued. Creating an inclusive environment will not only help those students with learning differences, it will also support those students who do not have a learning difference by making them more aware, tolerant and understanding of each other. In English classes there are different pupils with various understanding, background knowledge, learning abilities and cognitive skills, as well as challenges related to comprehension, pronunciation, vocabulary and language acquisition in general, affect the teaching process within multilingual language classrooms. When teaching English in such a context, a teacher should consider the experience and learning approaches of the students while choosing methods appropriate to use with all of them in order to help them understand properly, without any difficulties (Quinton, 2013). Different social backgrounds,

environment and culture influence the process of language acquisition (Bećirović, Brdarević, 2019). Pupils are different in terms of experience, methods of learning and many other factors (Guild, 1986), all of which impact the learners' behavior and their learning styles. Thus, good and professional teachers use a variety of teaching methods in order to stimulate all their students' learning. For instance, relying on stereotypes regarding one's race or ethnicity is not a proper way to create a teaching plan for students of that culture (Davis, 2013).

Usually, students with different cultural background, non-native speakers of the language spoken in that country might feel lost and unaccepted, those feelings pressuring them to push their native language aside and forcing them to consider English as their main language. In a culturally responsive classroom, it is important to celebrate varieties and help non- native speakers realise that diversity is an advantage and that it enriches the whole classroom. That is the perfect method to help students achieve fluency in English without feeling uncomfortable. Even the usage of students' native language in some materials might be very helpful in English learning (Lynch, 2015). Teachers should know how to incorporate materials related to their students' diversities into everyday classes and make them feel accepted and thus encourage students to develop a sense of identity based on their differences. Teachers are important helping students not to feel like they are on their own, but have a friend in their teacher. Various grouping strategies such as grouping students according to qualifications/programs should be done by teachers. This helps to tend to their needs, for example in the language use, grammar and language skills in English language learning. At other instances a teacher may divide students according to their abilities if the learning outcome requires that. Also group dynamics need to be taken into consideration when grouping students together. Moreover, background and a proficiency level play a central role as well when grouping students. A curriculum is quite often underestimated for its importance in teaching, but it is crucial for a good pedagogic approach to academic performances. Even the simplest curriculum is important because it defines what is chosen as the best literature, authors, and texts for students, and what is the best to use in order to help students value their own culture and history (Davis,2013

The issue of handling how to create inclusive culture environment is a very popular topic for many researchers. We investigated all the pros and cons of having students of cultural and other diversities inside a classroom and how it influences their educational progress, their mental health, their cognitive development, as well as their socialization and relationship with peers and teachers. To start with, Witsel (2003) explained that learning and studying are not easy even in the classroom where all students are of the same culture, leading to the conclusion that the fact that students who do not belong to the same culture as their classmates have twice as more difficulties in school. With respect to the existing differences within classrooms, Bećirović (2017) indicated that younger students achieve more, thus are more motivated than older students, or that females achieve more than male students.

Regarding other researchers who dealt with the matter of immigrant studies and their coping with their background, Saenz (1994) implies that they might not suffer so much from being alone in the class with no other peers coming from the same culture, while Steele and Aronson (1995) suggest they suffer less from being marked with stereotypes connected to the culture they have grown up in. This is because of the growth of the number of relative students in one classroom, which was shown by the research of Sekaquaptewa and Thompson (2002).

Students that come from other surroundings might also feel more powerful and confident, and less visible or noticed in a classroom environment which is culturally diverse, and this encourages students of different cultures to work together and become acquainted with other cultures (Yaman & Bećirović, 2016). However, unfortunately not many teachers are able to pay extra attention to culturally diverse students, and are not even certain if they should. This is one of the questions this research is most focused on. According to Gay (1994) teachers believe their thinking and opinions are right and their facts are correct, that the are universally accepted, without considering that their own norms, values and behaviour influences their teaching and the treatment of students. As Pena (1994) indicated, teachers spend little to no time with their students and that is the main reason why teachers are not fully aware of the students' needs, and in culturally diverse classrooms this plays a crucial role. Sleeter (2001) agrees that one of the main problems is the fact that students who are usually the minority are more endangered than the ones who are numerous in the classroom and psychologically, they feel uncomfortable from the very beginning, being aware that they belong to a small group of people. It is very important, in each case, to have a proper approach with these students and to make them feel comfortable. One of the most important things would definitely be using the native language. However, while researchers like Genessee (2012) would agree that using the native language in an English classroom is more of an asset than a barrier, culturally diverse students would disagree.

Corbet (2003) explained that multilingualism in an English classroom matters and it should be fun, where students of different cultures can interact and share their interests regarding one topic. Helot and Young (2006) conducted research in which they found out that teachers become more effective when they are aware of the richness which multilingual classrooms offer, because it is there that the teacher has a large variety of possibilities in the organisation of strategies and managing the classroom. Multi-culturalism and multi ethnicity, as well as multiracial elements are incredibly important for the whole process of inclusion in school and that is why teachers should nourish and work on accepting diversities (Bećirović, 2012). Cooperative learning and social interaction solve problems such as inappropriate behaviour and lack of participation (Sechele,2002). However, it seems that in most learning environments teachers still need much support in addressing the issue successfully.

This study found that the student's ethnical and cultural background played an important role in their overall learning experience. An important role concerning students of diverse cultures has the teacher. The results are in line with the results of McCombs (2001) and Newman (2002) who found that students who feel they have supportive and caring teachers are more motivated to engage in academic work than students with unsupportive and uncaring teachers. Indeed, teachers who learn more about their students' backgrounds, cultures, and experiences will feel more capable and efficient in their work as teachers and have less difficulty with their students acquiring the English language. During classroom interactions, teachers should keep the special cultural needs of their diverse student in mind, also some educators believe that all children benefit from inclusion because it creates an authentic microcosm of the society students will be participating in once they finish school (Karten, 2010; Rea, McLaughlin, &Walther-Thomas, 2002).

Most of the time students have their own purposes for learning or achieving specific goals within a class (Rizvić & Bećirović, 2017). It is very important to focus on the learning outcomes the teacher wants learners to achieve besides their individual background. Having a classroom with diverse learners is a wonderful opportunity to share knowledge and enrich the classroom and learning experience through different expertise. The 21st century skills aim that learners experience learning across curriculum, meaning that the same topic can be analysed from various perspectives.

Teachers can improve lives of their students, and they should work hard on that. They can also help in making the multicultural classroom more pleasant place to be in, by changing their approaches to learning. Being flexible is one of the most important aspects of teaching students of diverse cultures (Doyle, 2006). It is of great importance for teachers to investigate the issues of any kind inside the classroom and related to learning processes and to help students reduce the problems, to help students to improve their academic achievements and create a strong relationship with students. As values underlie every educational practice and behaviour expectations are culturally anchored, conflicts are likely to occur when cultural issues are not appropriate addressed in the classroom (Demir, 2009). That has shown to be the key to effective English language learning with students of diverse cultures. Still, studies found that minority ethnic groups often struggle in academic institutions due to language difficulties, feelings of isolation and having problems adjusting to a new cultural environment (Baumgartner & Johnson-Bailey, 2008). Especially important is that educational institutions support minority students, as well as encourage the creation of initiatives to support multiculturalism in schools.

REFERENCES

13. Bećirović, S. (2017). The Relationship between Gender, Motivation and Achievement in Learning English as a Foreign Language. European Journal of Contemporary Education, 6(2), 210-220.
14. Bećirović, S. (2012). The Role of Intercultural Education in Fostering Cross- Cultural Understanding. Epiphany, 5(1), 139-156.
15. Bećirović, S, Brdarević Čeljo, A, & Zavrl, I., (2019) Research into intercultural effectiveness in a multicultural educational milieu in Bosnia and Herzegovina, Economic Research-Ekonomska Istraživanja, 32(1), 1336-1351, DOI: 10.1080/1331677X.2019.1629329
16. Böhm A., Davis D., Meares D., & Pearce D. (2002) Global Student Mobility 2025 IDP Education Australia Limited.
17. Sydney Corbett, J. (2003). An intercultural approach to English language teaching. Clevedon: Multilingual Matters.
18. Dubravac, V., Brdarević Čeljo, A., Bećirović, S. (2018). The English of Bosnia and Herzegovina. World Englishes, 37(4), 635-652. DOI: https://doi.org/10.1111/weng.12347
19. Gay. G. (1994). A synthesis of scholarship in multicultural education (Urban Monograph No.RI88062012). Oak Brook, IL. North Central Regional Educational Laboratory.
20. Genesee, D. F. (2012). The Home Language: An English Language Learner’s Most Valuable Resource. Colorin Colorado. Retrieved from

https://www.colorincolorado.org/article/home-language-english- language-learners-most-valuable-resource

21. Helot, C., & Young, A. (2006). Imagining Multilingual Education in France: A Language and Cultural Awareness Project at Primary Level. Retrieved from http://christinehelot.u-strasbg.fr/wp-content/uploads/2013/02/2006- Imagining-Mult-educ-in-France.pdf
22. Nemeth, K. (2009). Many languages, one classroom: Teaching dual and English language learners. Silver Spring, MD: Gryphon House, Inc. of Personality and Social Psychology, 69, 797–811
23. Pena, R. A. (1997). Cultural differences and the construction of meaning: Implications for the leadership and organizational context of schools. Education Policy Analysis Archives, 5(10), 1-19.
24. Rizvić E., & Bećirović, S., (2017). Willingness to Communicate in English as a Foreign Language in Bosnian-Herzegovinian EFL Context, EuropeanResearcher, 8(3), 224-235

MOBIL O‘QUV LUG‘ATCHILIGINI RIVOJLANTIRISHDA LINGVISTIK RESURSLAR VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI

[1]Abduraxmonova Nilufar, [2]Latipova Gulasal, [3]Abduvahobov G‘iyosiddin
[1]O‘zbekiston milliy universiteti professori, Kompyuter lingvistikasi va amaliy tilshunoslik kafedrasi mudiri, filologiya fanlar doktori
[2]ToshDO‘TAU tayanch doktoranti
[3]FarDU katta o‘qituvchisi

https://doi.org/10.5281/zenodo.7995717

Annotatsiya. *Ushbu maqolada jahon tajribasiga asoslangan holda masofaviy ta’lim yo‘nalishlari yo‘lga qo‘yilayotganligi bugungi kunda ta’lim jarayonini mobillashtirish zaruratini yuzaga keltirayotgani, bu borada mamlakatimizdagi barcha oliy ta’lim muassasalarida mobil ta’limning joriy etilishi elektron vositalar dolzarbligi haqida mulohazalar bildirilgan. O‘zbek tili yangi avlod o‘quv lug‘atlarining mobil ilovasini yaratishda korpusga asoslangan texnologiyaning afzalliklari haqida ma’lumot berilgan.*

Kalit so‘zlar: *o‘quv lug‘atlar, korpusga asoslangan lug‘atchilik, raqamli resurslar, o‘zbek tili elektron korpusi*

Kundan kunga ilm-fanning barcha sohalariga zamonaviy axborot-kommunkatsiya texnologiyalarining jadallik bilan tatbiq etilishi, xususan, filologik fanlarga jadallik bilan kirib kelishi tilning turli aspektlarini o‘rganishda kompyuter lingvistikasi nazariyasi asosida shakllangan korpuslardan foydalanishni ommalashtirdi [1, 2, 3, 4]. So‘nggi yillarda o‘quvchi-talabalar uchun chet tilini turli lingvistik korpuslar vositasida o‘qitish masalalariga bag‘ishlangan uslubiy adabiyotlar paydo bo‘ldi. Tadqiqotchilar “Lingvistik korpus” atamasi ostida olib borgan izlanishlarida konseptual mazmundagi tavsifi haqida ma’lum bir xulosaga kelganligini ko‘rish mumkin. Odatda, ma’lum maqsadlarda elektron shaklga keltirilgan matnlar korpus deb tushuniladi [5].

Har qanday lug‘at tilning muayyan qatlami va sohaga doir masalaning yechimiga yoki leksik qamroviga mo‘ljallangan bo‘ladi. Universal lug‘atlar lug‘at majmuasidan iborat bo‘lsa-da, muayyan chegaraga ega bo‘ladi. Hech qaysi bir lug‘at tilning barcha sotsial qatlami va leksik boyligini to‘la ochib bera olmaydi. Nisbiylik jihatdan tilning maksimal darajadagi til tizimini ochib berishga qaratilgan leksikografik material sifatida universal lug‘at degan nomga ega bo‘ladi.

P.N.Denisov ta’biricha, universal lug‘at lug‘atshunos tafakkurida leksikografik ideal sifatida mavjud bo‘lishi kerak. Bu mavhumlikdir. “Kanonizatsiya” (standart sifatida tan olinishi) lug‘at maqolasini berishda (lug‘at janri bo‘yicha) namuna o‘rnida foydalanish demakdir [6].

XXI asrga kelib, kompyuter leksikografiyasining rivojlanishi natijasida o‘quv leksikografiyasi sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarildi. Lug‘atlarni tuzish nazariyasi va amaliyotida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish usullari va individual texnikasini o‘rganish sifatida yuzaga keldi.

H.Nesi “Dictionaries in electronic form” maqolasida korpusga asoslangan elektron lug‘atlarda so‘zlarning yozilishi, ma’nosi yoki qo‘llanilishi har qanday lingvistik ta’minotga nisbatan qo‘llanilishi mumkin [7], deb ta’kidlaydi.

S.Zagainov korpus asosidagi elektron lug‘atga kirish orqali leksik birliklarning parallel korpuslardan tarjima qilingan ekvivalentini izlash imkonini beruvchi maxsus dastur yordamida

tashkil etilgan leksikografik ma’lumotlar tizimi sifatida ta’rif berib, elektron lug‘atni yaratishda korpuslarga o‘ziga xos dasturiy ta’minot sifatida qaraydi [8].

Elektron lug‘at qog‘oz lug‘atning qulay qidiruv tizimi bilan jihozlangan elektron shakli, degan fikr keng tarqalgan. Biroq ko‘plab tadqiqotchilar tomonidan turlicha qarashlar ham mavjud bo‘lib, Y.Pervanov fikricha, elektron va qog‘oz lug‘at o‘rtasidagi tub farqni elektron belgilash va gipermatnda emas, balki foydalanuvchini virtual leksikografiyaga butunlay boshqacha tarzda jalb qiladigan til semantikasining leksikografik talqinining yangi usuli sifatida e’tirof etadi [8].

Yuqoridagi fikrlardan anglashiladiki, an’anaviy kitob shaklidagi lug‘atlardan korpusga asoslangan zamonaviy multimedia ma’lumotlar bazasi va elektron ma’lumot manbalarining imkoniyatlari katta. Ularning hajmini tobora kengaytirib, tezaurus tipidagi lug‘atlarni yaratishda korpus texnologiyasi qo‘l keladi va so‘zlar haqidagi umumiy ma’lumotlarni bir nuqtaga jamlash imkonini yaratadi.

N.Forgetning fikricha, korpus texnologiyasi asosidagi elektron lug‘atlar qog‘oz lug‘atlardan qo‘llanilishi, taqdimoti, parametrlari, texnik jihatlari bilan farqlanadi. Muallif elektron lug‘atlarda gipermatnlardan foydalanishga va qog‘oz lug‘atlarga nisbatan so‘zlarning ma’nosini yoki imlosini topish uchun qidiruv tizimiga asoslanganligiga e’tibor qaratadi [9].

V.V.Dubichinskiy lug‘at ishini kompyuterlashtirish xususida fikr bildirarkan, bugungi kunda kompyuter leksikografiyasining asosiy muammolarini quyidagicha umumlashtiradi:

1) turli lingvistik nazariy qarashlarni hisobga olgan holda ma’lumotlar leksik terminologik bankining betarafligini ta’minlash;
2) har xil kompyuter lug‘atlarini me’yorlashtirish, standartlashtirish;
3) lug‘atdagi ma’lumot tavsifi, taqdim etish pozitsiyasining yetarliligi;
4) tadqiqot hamda ta’limiy maqsadda foydalanuvchilarga elektron lug‘atlardan bepul ma’lumot olish imkonini yaratish.

Leksikografik ishni avtomatlashtirishning zamonaviy vositalari ma’lum lingvistik birlikning qo‘llanilishidagi o‘zgarishni o‘z vaqtida kuzatib borish, ulardan turli maqsadlarda takroran foydalanish uchun matn va uning komplekslarini tuzish imkonini beradi. Kompyuterlashtirish lug‘atshunosning ish uslubini sezilarli darajada o‘zgartiradi; leksikograf faoliyatining samaradorligini oshiradi, shuningdek, an’anaviy leksikografiya doirasida orzu qilib bo‘lmaydigan yangi muammolarni qo‘yishga va hal qilishga imkon beradi [10].

Bizga ma’lumki, har qanday tilni o‘rganishda shu tilda mavjud so‘larni lisoniy ongimizda idrok etish uchun yangi so‘zlarni ifodalovchi real obyektlar, rasmlar, videolar ilova tarzida qo‘llaniladi. Bundan tashqari, sinonim va antonimlar ham berib ketiladi. Lug‘atlarning bu xususiyati yaxshi natija ko‘rsatishi bir nechta tadqiqotlarda o‘rganilgan.

K.Brovn va B.Kulligan mobil telefonlar orqali yangi so‘zlarni o‘rgatishda ijobiy natijalarga erishilgan [11] bo‘lsa, P.Tornton va S.Hauser esa shu usul bilan iboralarni o‘qitishda ijobiy natijalar olgan [12]. Talabalar uchun bu usullar nafaqat ijobiy, balki foydali va qiziqarli bo‘ladi [13].

E.G.Shimchuk, V.V.Dubichinskiyning fikrlarini tahlil qilish asosida ta’limiy korpus uchun lingvistik bazani yaratishning umumiy qoidalarini quyidagicha shakllantirishni tavsiya etamiz:

- *birinchidan*, ma’lumotlar bazasining betarafligini ta’minlash;

- *ikkinchidan,* ma’lumot natijalari oynasini standartlashtirish;
- *uchinchidan,* lug‘at ma’lumot tavsifining mukammalligiga erishish;
- *to‘rtinchidan,* ma’lumot hajmini cheklamaslik;
- *beshinchidan,* ma’lumotlarni imkon qadar giperhavola usuli bilan bog‘lash.

O‘zbek tilshunosligi, xususan, kompyuter lingvistikasiga oid tadqiqotlarda o‘zbek tilidagi omonim birliklar dastur tomondan kompyuter xotirasida “taniy olish”, “o‘qiy olish”, “tahlil qilish” va “tushunish” borasidagi tahlil dasturlarini yaratish borasida harakatlarni ayrim tadqiqotchilarning [5] ilmiy izlanishlarida uchratamiz, lekin ushbu ishlarda o‘zbek tiliga oid omonim birliklar lug‘atining mobil ilovasini yaratish borasidagi mulohazalar berilmaydi.

Lingvistik birliklar taraqqiyotida leksikografiya sohasining o‘rni cheksiz bo‘lib, lug‘at ishini tashkil etish nafaqat xususiy tilshunoslik, balki umumiy tilshunoslikka doir ayrim masalalar yechimida ham muhim ahamiyatga ega. Tilshunoslikning zamonaviy yo‘nalishi bo‘lgan kompyuter lingvistikasi ham leksikografiya sohasini rivojlantirishga samarali hissa qo‘shadi, shuningdek, tilshunoslikda kompyuter leksikografiyasi, korpus leksikografiyasi va kiberleksikografiyaning taraqqiy etishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. D. Suleymanov, A. Gatiatullin, N. Prokopyev, Abdurakhmonova N. Turkic Morpheme Web Portal as a Platform for Turkology Research International /Conference on Information Science and Communications Technologies ICISCT 2020 (Indexing Scopus) Applications, Trends and Opportunities 4th, 5th and 6th of November 2020, Tashkent Uzbekistan https://ieeexplore.ieee.org/document/9351500
2. N. Abdurakhmonova, I. Alisher and R. Sayfulleyeva MorphUz: Morphological Analyzer for the Uzbek Language Bosma 2022 7th International Conference on Computer Science and Engineering (UBMK), 2022, doi: 10.1109/UBMK55850.2022.9919579. pp. 61-66.
3. N. Abdurakhmonova, I. Alisher and G. Toirova Applying Web Crawler Technologies for Compiling Parallel Corpora as one Stage of Natural Language Processing 2022 7th International Conference on Computer Science and Engineering (UBMK), 2022, doi: 10.1109/UBMK55850.2022.9919521 pp. 73-75
4. N. Z. Abdurakhmonova, A. S. Ismailov and D. Mengliev, "Developing NLP Tool for Linguistic Analysis of Turkic Languages," 2022 IEEE International Multi-Conference on Engineering, Computer and Information Sciences (SIBIRCON), Yekaterinburg, Russian Federation, 2022, pp. 1790-1793, doi: 10.1109/SIBIRCON56155.2022.10017049
5. Гулямова Ш.К. Ўзбек тили семантик анализаторининг лингвистик асослари: Филол. фан. доктори (DSc) дисс. − Фарғона. 2022. − 236 б.
6. Денисов П.Н. Единицы словаря // Национальная специфика языка и её отражение в нормативном словаре / Отв. ред. Ю.Н. Караулов. – М., 1988. – С. 51-53.
7. Nesi H. Dictionaries in electronic form // The Oxford history of English lexicography. Vol. II: Specialized dictionaries. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 458-478.
8. Загайнов С.С. Проект универсального электронного военного словаря [Электронный ресурс] // Электронная библиотека (репозиторий) Томского государственного университета. 2020. URL: https://bit.ly/3d3fNd0 (дата обращения: 12.03.2020)
9. Forget N. Les dictionnaires électroniques dans l'optique de la traduction. Ottawa: University of Ottawa, 1999. 36p.

10. Дубичинский В.В. Лексикография русского языка: учеб. пособие / Дубичинский В.В. – М.: Наука: Флинта, 2008. – 432 с. – С. 357.
11. Browne C., Culligan B. Combining technology and IRT testing to build student knowledge of high frequency vocabulary. The JALT CALL Journal, 2008. – P. 3–16.
12. Thornton P., Houser C. Using mobile phones in English education in Japan. Journal of Computer Assisted Learning, 2005. – P. 217–228.
13. Stockwell, G. Using Mobile Phones For Vocabulary Activities: Examining The Effect Of The Platform, Language Learning and Technology, June 2010, – P. 95–110
14. Гулямова Ш.К. Ўзбек тили семантик анализаторининг лингвистик асослари: Филол. фан. доктори (DSc) дисс. − Фарғона. 2022. − 236 б.

UMUMIY O‘RTA TA’LIMDA LABORATORIYA VA NAMOYISH TAJRIBALARINI BAJARISHDA ELEKTRON T’ALIM RESURSLARIDAN FOYDALANISH

B.A. Olimov
O‘zPFITI, f.-m.f.n v.v.professor

https://doi.org/10.5281/zenodo.7998701

Annotatsiya. *Ushbu maqolada dars jarayonida o‘quvchilarda labratoriya va namoish tajribalarini elektron ta’lim resurslaridan foydalanish imkoniyatlari keltirilgan.*

Kalit so‘zlar: *ta’lim, dars, jarayon, elektron resurslari, zamonaviy bilimlar, laboratoriya, namoyish tajriba.*

Mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmonida kursatilgan 2017-2021 yillarda Uzbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yunalishi buyicha “Xarakatlar strategiyasi”ning to‘rtinchi ijtimoiy soxani rivojlantirishning ustuvor yunalishlari bobining 4.4 bandida uzluksiz ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta’lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mexnat bozorining zamonaviy extiyojlariga mos yukori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish masalasi bayon etilgan.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda: Bugungi kunda ta’lim jarayonida jadal suratlar bilan rivojlanib borayotgan innovatsion va axborot texnologiyalaridan foydalanib, ta’limning samaradorligini ko‘tarishga bo‘lgan qiziqish, e’tibor kundan-kunga ortib bormoqda.

Elektron ta’lim resurslarini o‘rganish, amalda qo‘llash ta’lim-tarbiya sifatini oshirish talabidan kelib chiqadi. Elektron ta’lim resurslarining mohiyati-ta’lim jarayonini jadallashtirish, o‘quvchilarning o‘zlashtirishi hamda uning natijalari suratini tezlashtirishi, ijobiy natijalarga erishishni kafolatlashga qaratilgan pedagogik jarayonni anglatadi.

Dars mashg‘ulotlarida elektron ta’lim resurslaridan foydalanish o‘qituvchi va o‘quvchilar uchun interaktiv ta’lim bilan bog‘liq bo‘lgan yangidan-yangi o‘ziga xos qulayliklar yaratadi. O‘qituvchi uchun yaratilgan elektron ta’lim resurslari uchun zamonaviy dasturlash tillarini bilgan holda, ularni o‘quvchilar tomonidan qiziqish bilan qabul qilinishiga erishimiz zarur. Elektron ta’lim resurslarini o‘qitish vositalari proyektor, elektron doskalar bilan operativ qo‘shilishi, ko‘rgazmali qurollardan foydalanib ma’lumot berish hajmini oshiradi va bu bilan o‘qituvchi uchun dars vaqtidan unumli foydalanishga imkoniyat yaratadi. [1]

Ta’limda o‘qitishning sifatini oshirish vazifasi elektron ta’lim resurslaridan qanday foydalanishga bog‘liq bo‘lmoqda. Elektron ta’lim resurslarida o‘quvchi doimiy ravishda izlanish va harakatda bo‘lishi lozim, ya’ni berilgan ma’lumotlarni olishi, qayta ishlashi va olgan bilimlarni aniq masalalar yechishda qo‘llashi lozim. O‘qitishning ma’ruza, amaliyot, laboratoriya va mustaqil ta’lim shakllarida elektron ta’lim resurslarining qo‘llanilishi tezlik bilan o‘z samarasini beradi. Masalan laboratoriya darslarida virtual stendlarning qo‘llanilishining o‘zi albatta mashg‘ulotning sifatli tashkil etilishiga asos bo‘ladi.

Elektron ta’lim resurslari qo‘llanilgan darslarda o‘quvchi va o‘qituvchi o‘rtasidagi pedagogik hamkorlik o‘quvchini dars davomida befarq bo‘lmaslikka, mustaqil fikrlashga, ijodiy izlanishga olib keladi, fanga bo‘lgan qiziqishlari doimiyligini ta’minlaydi.

Ta’lim tizimida yil sayin rivojlanib borayotgan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ta’lim jarayonini sifat va mazmun jihatdan yanada yuqori bosqichga ko‘tarishga xizmat qilmoqda. Bunda albatta, ta’lim jarayonini mazmunli tashkil etish uchun zamonaviy texnik

vositalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, kompyuter, multimedia, internet, masofali o‘qitish, yagona axborot muhiti va axborot kommunikatsion texnologiyalarning zamonaviy vositalaridan foydalanish o‘zining yaqqol samarasini bermoqda. [2]

Bugungi kunda ta’lim tizimi uchun yaratiladigan elektron ta’lim resurslariga talab ham ancha kattadir. Ta’lim resurslari har tomonlama mukammal, zamonaviy, yoshlar e’tiborini tortadigan va yangiliklar bilan boyita oladigan bo‘lishi kerak. Shuning uchun yangi dasturlash tillaridan foydalanilsa maqsadga muvofiqdir.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, olib borilgan tadqiqotlar, asosan, ta’lim muassasalarida elektron ta’lim resurslaridan foydalanishni takomillashtirish, o‘quvchilarning innovatsion salohiyatini rivojlantirishga oid bo‘lib, ularda mustaqil ijodiy faoliyatni rivojlantirishga yo‘naltirilgan o‘quv jarayonining didaktik ta’minotini ishlab chiqish va joriy etishga kam e’tibor qaratilgan. Bu esa, o‘quvchilarda mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish jarayonida elektron ta’lim resurslaridan foydalana olish ko‘nikmasini shakllantirish masalasini atroflicha tadqiq etishni taqozo etadi.

REFERENCES

1. Sh.A.Egamkulov. J.Mardonqulov. Elektron va multimediali resurslar asosida o’quv jarayonini tashkil qilish. Jizzax politexnika instituti. “Xotin-qizlarning fan, ta’lim, madaniyat va inovasion texnologiyalarni rivojlantirish sohasidagi yutuqlari” mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. 2019-yil 17-18-may
2. Hamidov, J. A. "Technology of creation and application of modern didactic means of teaching in the training of future teachers of vocational education." Ped. fan. doct. diss. avtoref Toshkent (2017).
3. Sh.A.Egamkulov L.A.Egamkulov. Pedagogical basis of using the electronic educational application in the learning process. A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal. June-2020. Research for Revolution. ISSN № 2581-4230. Impact Factor-5.785

INGLIZ TILIDAGI “MAKER” KOMPONENTLI BAHUVRIHILAR

Rahimova Shodiya Shuxrat qizi
10.00.06 – Qiyosiy adabiyotshunoslik, chog’ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik yo’nalishi
2-bosqich tayanch doktoranti

https://doi.org/10.5281/zenodo.7998730

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ingliz tilidagi “maker” komponentli attributiv qo’shma so’zlar yoxud bahuvrihilar tahlil ostiga olingan va ommaviy axborot vositalari va jonli nutqimizdan yig’ilgan misollar orqali kengoq yoritilgan.*

Keywords: *“maker, made”, komponent, bahuvrihi, o’zlashma, attributiv qo’shma so’zlar*

Tadqiqotimiz mobaynida e’tiborimizni tortgan bahuvrihilardan biri inglizcha –“maker”-komponentli aniqlovchili qo’shma so’zlar bo’ldi. Uning bilan ingliz tilida 60 dan oshiq, o’zbek tilida esa 10 ga yaqin “meyker” komponentli o’zlashma uchradi. “Maker” so’zi ingliz tilining maxsuli bo’lib, uning ingliz xalqining nufuzli qomuslaridan biri “Merriam-Webster” lug’atida quyidagi ma’nolari qayd qilingan: 1. One that makes- *(biror narsani qiluvchi)*

a. God- (Yaratuvchi)

“Tastemakers shunned Hartshorne because he violated modernist taboo by arguing that God actually exists. Faith establishments shunned him because he maintained that the Maker must be imperfect.” (Gregg Easterbrook)

b. archaic : poet- (shoir)

c. a person who borrows money on a promissory note- (tilxatli qarzdor)

“The party that agrees to repay the money is the maker of the note, and the party that receives money in the future is the payee.” (Gary A. Porter and Curtis L. Norton)

d. manufacturer- (ishlab chiqaruvchi)

“For six months, starting in September 1972, Satoshi Kamata, a journalist, worked incognito as a temporary employee at Toyota, Japan's largest car maker.” (Steve Lohr)

e. a person who experiments with creating, constructing, modifying, or repairing objects especially as a hobby- (yaratish, qurish, modifikatsiyalash, ta’mirlash kabilarni hobbi sifatida bajaruvchi) tajriba o’tkazuvchi

“With 3D printers and sewing machines, laser cutters and hand tools, makers are innovating and revolutionizing the creative process of turning ideas into tangible objects.’ (Record Observer (Centreville, Maryland))

“Maker culture is about … learning by doing, taking an idea from paper to reality.” (Peg Mawby)

“As he tinkered, [inventor Saul] Griffith became a prime exemplar of "maker culture"—a community of sophisticated do-it-yourselfers who view hardware in the same provisional way that computer hackers view software, and who believe that making, modifying, and repairing things can be an antidote to throwaway consumerism.” (David Owen)

Kingmaker- *prezident saylovi raisi*, toolmaker- *intrumentchi*, sailmaker- *yelkan tikuvchisi*, lawmaker- *qonun chiqaruvchi*, diemaker- *slesar*, hatmaker- *shlyapachi*, capmaker- *kepka(do’ppi)chi*, teammaker- komanda yaratuvchisi, wigmaker- *parik(ulama)yasovchi*, warmaker- *urush olovini yoquvchi*, shoemaker- *etikdo’z*, pacemaker- *lider, peshqadam*, homemaker- *uy xo’jayini*, oddsmaker- *bashorat (shans)chi*, mythmaker- *afsonachi*, mapmaker- *xarita tuzuvchi*, lockmaker-*qulfsoz*, haymaker- *somon tayyorlovchi*, drugmaker- *giyohchi*,

bedmaker- *karavot yasovchi, yotish uchun joy qiluvchi,* carmaker- *avtomobilsoz,* tentmaker- *chodir yasovchi,* rainmaker- *yomg'ir yog'diruvchi,* holidaymaker- *hordiq chiqaruvchi,* cabinetmaker- *duradgor,* phrasemaker- *frazyor, balandparvoz gapiruvchi,* peacemaker- *tinchlikparvar,* papermaker- *qog'oz maxsuloti ishlab chiqaruvchi,* platemaker- *tarelka ishlab chiqaruvchi,* shirtmaker- *ko'ylakdo'z,* merrymaker- *kayf-safochi,* moneymaker- *sudxo'r,* moviemaker- *kinochi,* noisemaker- *shovqin qiluvchi,* dressmaker- *tikuvchi,* glassmaker- *shishachi,* playmaker- *o'yin tashkilotchisi,* printmaker- *bosmaxona ishlari xodimi,* newsmaker- *yangilik yaratuvchi,* lovemaker- qo'shmachi, filmmaker- *film yaratuvchi, rejissor,* bookmaker- *kitob noshiri,* steelmaker- *metalsoz,* winemaker- *vinosoz,* automaker- *avtomobilsoz,* matchmaker- *sovchi,* troublemaker- *fitnachi, muammochi,* watchmaker- *soatsoz.*

Bu bahuvrihilarning milliy tilimizga kirib kelishi masalalari bilan bog'liq fikr, mulohazalar bildiramiz va uning o'zbek tilidagi imlosi, talaffuzi va ma'no jihatlarini tahlil qilishga harakat qilamiz. Tahlilni amalga oshirish uchun O'zbekistondagi elektron internet nashrlari va ommaviy matbuot vositalarining eng ommaviy turi, gazetalardan foydalandik. Ishimizda -meyk-, -meyker-, va -meyd- so'zlari asosida yasalgan so'zlarning o'zbek tiliga kirib kelgan misollari bilan tanishib chiqamiz va ularni ma'no, talaffuz va imlo jihatlaridan tahlil qilamiz. Ushbu so'zlar yuqorida ta'kidlaganimizdek OAV lar tomonidan qo'llanilib kelinmoqda va shu sababdan aytishimiz mumkinki, ular bugungi kunda o'zbek tilida muomalaga kiritilgan. Birinchi navbatda –meyk- so'zining kelib chiqish tarixi haqida qisqacha ma'lumot beradigan bo'lsak, ushbu so'z Indoyevropa tillari (sanskrit)ga mansub bo'lgan *mag- so'zidan o'zak olgan bo'lib "yasamoq, qilmoq, bajarmoq" ma'nolarini anglatadi. Avvaliga qadimgi g'arbiy german tilida bo'lgan bu so'z, keyinchalik qadimgi ingliz tiliga o'zlashgan „macian" shaklini olgan va hozirgi kundagi "to make" so'zi darajasigacha yetib kelgan. Keyinchalik, "make" so'zi ot yasovchi qo'shimcha –"er" ni qabul qilib va "nimanidir qiladigan odam, qiluvchi, yaratuvchi" ma'nosini olgan. Bu so'z yordamida tuzilgan birinchi bahuvrihilarni ingliz tilida ilk marotaba IV-asr manbalarida ko'rishimiz mumkin: clock-maker- *soat yasovchi usta,* money-maker- *pul zarb qiluvchi yoki pul topuvchi,* book-maker yoki bookmaker- *kitob qiluvchi, nashrchi va boshqalar.* E'tiborimizni tortgan jihatlardan biri bu -make- ya'ni "qilmoq, bajarmoq" fe'li muloqotda ishlatilishi jihatdan o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligidir. Binobarin, uning yana "maker" so'ziga qo'shimcha sifatida-meyk, -meyd, -meyker so'zlari bilan yasalgan shakllari ham bor. Ma'lumki, tilshunoslikda so'z yasalish holatlari muayyan qo'shimchalar (affikslar), qo'shma so'zlar, juft yoki takror so'zlar hamda so'z birliklarida fe'llarning noaniq shakli yordamida so'z yasash holatlari juda kam uchraydi. Bu noyob so'z yasalish hodisasini biron bir milliy tilda chet so'zlar hisobiga yuz berishi kishi diqqatini tortmay qo'ymaydi. Shu ma'noda inglizcha –meyk- so'zining (to make-"qilmoq" fe'lining noaniq shakli) o'zbek tiliga kirib kelishi e'tiborlidir. "Meyk" infinitivli o'zlashmalar imlosi farqli, balki bu o'zbek tili yozuvining isloh qilinish bilan bog'liqdir, ammo ma'nosi va talaffuzi manba tilga xosligi ko'rinib turadi. Bu o'zlashmalarning kirib kelishi o'zbek xalqi hayotidagi ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lib, "meykap" parfyumeriyada, "remeyk" esa kino sanoati bilan bog'liq mavzularda uchraydi.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek bu o'zlashmalar asosan transkripsion usulda qabul qilingan va qo'llanilgan. Ayrim o'zlashmalarning yasalishi va ularning manba tildan milliy tilimizga kirib kelishida o'z shakllarini zamon (fe'l) nuqtai nazaridan o'quvchiga ma'lumot anglatish hollari ham ish jarayonida uchradi. Yuqorida nomlangan "to make" fe'lining "made in Japan" yoki "made in Uzbekistan" kabi muayyan Tovar haqidagi eslatmalarda uchrashi odatiy hol. Biroq,

Daryo.uz saytida shunday bir so’z uchradiki, bunda matohning qayerda ishlab chiqarilganligini emas, balki u muayyan shaxsni sifatlab kelganini ko’ramiz:

self-meyd [self-made]

“2012-yili u eng yosh self-meyd (mustaqil ravishda shu darajaga erishgan) milliarder ayol sifatida Forbes jurnali ro’yxatiga kiritilgan.”

Mazkur o’zlashma orqali berilayotgan ma’lumot lo’nda va aniq aytilishiga erishilgan, yohud u orqali ko’zda tutilgan “topilgan muayyan boyliklarni faqat o’zining mehnati bilan erishgan” deyilmoqchi gap bir so’z bilan ifodalangan. Fikrimizni yana oydinlashtirmoqchi bo’lsak, mashhur milliarder ega bo’lgan boyliklar na otasidan meros, va na qarindoshlaridan hadya ekanligi tushuniladi, balki uning shaxsiy mehnati ulug’lanadi. Bu bilan, mazkur shaxsga jamiyat tomonidan berilgan yuksak baho e’tirof ham qilinadi.

Qizig’i shundaki, “make” so’zi asosida o’zlashgan so’zlarning ko’pchiligi transkripsiya orqali, ya’ni “meyk” shaklida o’zbek tiliga o’zlashgan va biz tahlil jarayonida qiziq hodisaga duch keldik. “Maker” so’zi bilan yasalgan so’zlar o’zbek tiliga ikki xil imlo bilan ko’chgan. Misol uchun bukmeker [bookmaker], pleymeyker [playmaker] so’zlarini ko’rsatishimiz mumkin. Faqatgina bir holatda “maker” so’zi “meker” shaklida o’zlashgan misolni ko’rishimiz mumkin. Qolgan barcha holatlarda “meyker” imlo shakliga duch keldik.

“bukmeker [bookmaker]”

“Bukmekerlar FIFA prezidentligiga saylovlarda shayx Salmonning g"alabasini bashorat qildi.”

Ushbu misoldagi o’zlashma so’zning asl ma’nosi “book”-(kitob) va (maker)- (yasovchi) so’zlari qo’shilishidan yuzaga kelgan. Ammo hozirgi kunda biz bu so’zni umuman boshqa ma’noda, ya’ni “biror bir sport o’yini jarayonida pul tikishni ro’yxatga oluvchi tashkilot yoki shaxs” ma’nosida ishlatiladi.

Quyidagi misolda biz “pleymeyker” so’zini ko’rishimiz mumkin. Bu so’z “to play”-(o’ynamoq) va “maker”- (hosil qiluvchi, yaratuvchi) so’zlaridan yasalgan bo’lib, futbol, basketbol yoki xokkey kabi sport turlarida “o’yinni tashkil qiluvchi” ya’ni o’yin taqdirini hal qiluvchi mahoratli o’yinchilarga nisbatan qo’llaniladi.

“pleymeyker [playmaker]”

“Eslatib o’tamiz, avvalroq Zinedin Zidan 2018-yil yakunlariga ko’ra, eng yaxshi klub murabbiyi, Luka Modrich eng yaxshi pleymeyker, Tibo Kurtua esa eng yaxshi darvozabon deb topilgandi.”

Keyingi misolimiz “news”-(yangilik) va “maker”- so’zlari qo’shilishidan hosil bo’lgan va “ko’plab yangiliklarga sababchi bo’lgan shaxs, narsa yoki hodisa” ga nisbatan qo’llaniladi. Ushbu o’zlashmadagi ikkita qism (news va maker) ham transkripsiya orqali o’zlashgan va talaffuz jihatidan o’zbek tilida muammo tug’dirmasligi mumkin. Ushbu yangi o’zlashma ilgari muomalada bo’lgan novator ya’ni “innovatsiyaga aloqador shaxs” so’zi o’rnida keng qo’llanila boshlandi.

“nyusmeyker [newsmaker]”

“Seminar tashabbuskori (nyusmeykeri) – O’zbekiston Respublikasi Yer resurslari, geodeziya, kartografiya va davlat kadastri davlat qo’mitasi (Davyergeodezkadastr).”

Keyingi o’rinda tahlil qilmoqchi bo’lgan so’zimiz e’tiborni yanada jalb qilishi shubhasiz. Chunki hozirgi kunda ko’pchilik tomonidan keng qo’llanilib kelanayotgan “klipmeyker” so’zi “clip”- “qisqa film” va “maker”- so’zlaridan yasalgan ushbu so’z, manba tilda mavjud emas.

Ushbu o’zlashma rus tili foydalanuvchilari tomonidan yasalgan va o’zbek tiliga aynan o’sha tildan kirib kelgan. Mazkur o’zlashma media sohasida keng qo’llaniladi.

“klipmeyker [clipmaker]”

“Qisqa klip syujetida klipmeyker Muhammadali Iskandarov O’zbek xonadonining qo’l-oyog’i chaqqon kelini hayotini ko’rsatib bera olgan.”

Navbatdagi tahlil qilinadigan o’zlashma so’zimiz bugungi kunda o’zbek tilida faol tarzda qo’llanilmoqda. “Imijmeyker”- so’zi inglizcha image (ko’rinish, sur’at) va maker (hosil qiluvchi, yaratuvchi) so’zlaridan yasalgan bo’lib, “ko’rinish hosil qiluvchi” ma’nosida insonlar uchun turli xil dizaynda imij, yangi ko’rinish yaratib beruvchi kasb egalariga nisbatan qo’llaniladi.

“imijmeyker [imagemaker]”

“Nilufarning soch turmagi va pardozini imijmeyker Artyom Drobishev yaratgan.”

“Bukmeker” o’zlashmasiga o’xshash tarzda o’z ma’nosini vaqt o’tishi bilan o’zgartirgan so’zlardan biri bu “money maker” so’zi hisoblanadi. Dastlab, bu so’z o’z ma’nosi, ya’ni money – “pul” va maker – “yasovchi”dan kelib chiqqan holda pul birliklarini yaratuvchi, tanga zarb qiluvchi kasb egasini ifodalash uchun ishlatilgan. Ammo, quyidagi misolda “money maker” so’z birikmasi ko’p pul ishlab topgan, daromadi ko’p bo’lgan insonlarga nisbatan qo’llanilgan. Shuningdek, so’z transliteratsiya orqali o’zlashgani tufayli talaffuzda muammolar yuzaga kelishi ehtimoli mavjud.

“money maker”

“Billboard’s Top 50 Money Makers of 2016 reytingida amerikalik qo’shiqchi Beyonse 62,1 million dollarlik daromadi bilan yetakchilik qildi.”

Endilikda tahlil qilmoqchi bo’lgan so’zimiz ingliz tilidagi “peace”- (tinchlik) va “maker”- (hosil qiluvchi, yaratuvchi) so’zlarining birlashishidan yasalgan bo’lib, “tinchlik olib keluvchi, tinchlik elchisi” ma’nolarida o’zbek tiliga tarjima qilinishi mumkin. Biz keltirgan misolda “peacemaker” so’zi “bombardimonchi samalyot” ga nisbatan qo’llanilgan.

“peacemaker”

“Yangi strategik bombardimonchi samalyoti eski B-36 Peacemaker va B-47 Stratojet ning o’rnini egallashi lozim edi.”[3]

Qizig’i shundaki, ingliz tili bilan qardosh, bir oila tillari hisoblanmish nemis tilining teskari so’zlar lug’atida, “maker” (nemischa-macher) komponentli 112 ta so’z qayd qilingan. Bu til birliklarini to’liq nomlaymiz: nemischa misollar

Inventardagi misollarning ingliz va o’zbek tillarida qo’llanilishi, milliy tilimizga o’girilishi borasida shuni aytish mumkinki, “maker” so’zi aynan “qiluvchi” ma’nosini o’zining qo’llanilish sohasi, kasb egalarining ixtisoslik jabhalari va kontektstga qarab mushtaraklashib borgan. Uning “qiluvchi” tushunchasi *“yaratuvchi, shug’ullanuvchi, muayyan ishlarni amalga oshiruvchi”* ma’nolarini olish bilan bir qatorda, fors-tojik tilidan kirib kelgan “-soz, -do’z, -kash,” affiksoidlari orqali ham izohlangan. Ayrim hollarda rus tilidan kirib kelgan “slesar, instrumentalshik” kabi ikkinchi bir chet so’z orqali anglashilgan. Bu holatlarni samimiy tushunish lozim, zero bu bahuvrihilarning har biri manba til egalarining dunyoni anglashda, unda mavjud bo’lgan narsa va hodisalarni farqlashda qilgan kashfiyotlari hisoblanib, ular haqida berilayotgan biz uchun yangi ma’lumotlardir. Bu esa, tillarning biri ikkinchisiz yashay olmasligi, birining lug’at tarkibi ikkinchisining hisobiga boyib borishi kabi omillar hisobiga yuz beradi, xalqimiz idrokini oshirishda, tilimiz ifoda qudratini kuchaytirishda katta rol o’ynaydi.

REFERENCES

1. Suhrob Sitanov, “Inglizcha “meyk” [make] fe’lining o’zbek tiliga o’zlashish variantlari”ilmiy maqolasi.
2. Merriam Webster dictionary, Springfield, Massachusetts, USA, 1828.
3. Большой Англо-Русский Словар, "Советкая энциклопедия" Москва-1972, 637-638 стр.
4. McGraw-Hill's Dictionary of American Slang and Colloquial Expressions Copyright.
5. Webster's Dictionary of English Usage, 1989.
6. The Oxford Advanced Learner’s Dictionary, 7th edition 2005, Oxford University Press, 1780 bet.
7. https://languages.oup.com/google-dictionary-en/; Longman English Dictionary, Pearson Education; 6th New edition, 2014.
8. Cambridge Advanced Learner’s Dictionary, 4th Edition, 2015, Cambridge University Press.
9. https://sentence.yourdictionary.com/

MAKTABGACHA TA’LIM TIZIMIGA HORIJIY TAJRIBALARNI QO‘LLASHNING ZARURATI

[1]Gulbaxor Abdullayevna Gaynazarova, [2]Zaxro Yo‘doshevna Shonasirova
[1]Nizomiy nomidagi TDPU Maktabgacha ta’lim fakul’teti v.b.dotsenti p.f.f.d (PhD)
[2]ChDPU Maktabgacha ta’lim fakul’teti dotsenti

https://doi.org/10.5281/zenodo.7998738

Annotatsiya. *Maktabgacha ta’lim tizimi bugungi kunda shiddat bilan rivojlanayotgan ta’lim tizimi bo’lib, bunda tizimga xorijiy tajribalarni o’rinli tatbiq qilish ta’lim-tarbiya sifati va samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Maqolada tizimga xorijiy tajribalarni tatbiq qilishning zarurati xhaqida so‘z boradi*

Kalit so‘zlar: *Xorijiy tajribalar, ta’lim-tarbiya, samaradorlik, faol intizom, individuallashtirish.*

Har qanday mamlakatning taraqqiyotida ta’lim va ilm-fan, davlatning yoshlarga doir siyosati, ta’limning yangi, zamonaviy usullarini, xususan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini amaliyotga joriy etish sohasidagi ishlarning ahvoli muhim o‘rinni egallaydi. Bu o‘ta dolzarb vazifa bo‘lib, uni amaliyotga tadbiqi yoshlarimiz, jamiyat kelajagi uchun muhim strategik ahamiyatga ega bo‘lganligi bilan ahamiyatlidir. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim sohasiga yangi pedagogik texnologiyalarni olib kirish davrning muhim vazifasi hisoblanadi.

Mazkur vazifani bajarish borasida so‘ngi yillar mobaynida maktabgacha ta’limni uzluksiz ta’lim tizimining ajralmas, bo‘g‘ini sifatida takomillashtirish bo‘yicha qator muhim ishlar amalga oshirildi.

Bugungi kunda ta’lim sifati bevosita maktabgacha ta’limdagi o‘zgarishlar bilan bog‘liqligi ayon bo‘ldi. Shuning uchun ham dunyoning ko‘pgina davlatlarida maktabgacha yoshdagi bolalarga ta’lim-tarbiya berishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu ko‘pgina mamlakatlarning qonunlarida o‘z ifodasini topgan. Shuningdek, ko‘pgina mamlakatlarda maktabgacha ta’lim tizimi uchun kadrlarni tayyorlashga e’tibor kuchaydi. Shu maqsadda ko‘plab o‘quv dasturlari ishlab chiqildi va amaliyotga tadbiq etildi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatlarini yaxshilash ishlariga doimiy ravishda YUNESKO homiylik qilib kelmoqda. Amerikalik pedagog va tarixchi P.Mossning fikriga ko‘ra, maktabgacha ta’lim sifati sohaga qiziquvchilarning qadriyatlari, e’tiqodlari va ehtiyojlariga ko‘ra o‘zgarishi mumkin. Ko‘pgina mutaxassislar bolalarning ijobiy rivojlanishida quyidagilarga e’tibor qaratish lozim deb biladilar:

- bolaning yoshi va qobiliyatini hisobga olgan holda uning xavsizligini ta’minlash, jihozlash, o‘yinchoqlar bilan ta’minlash;
- bolalar bilan faol mashg‘ulotlar o‘tkazish, dam olishini, o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatish ko‘nikmalarini rivojlantirish va bolalarning to‘g‘ri ovqatlanishini ta’minlash;
- bolalarning qiziqishlarini inobatga olgan holda turli xil yo‘nalishlar: nutq, san’at, musiqa, matematika, tabiatshunoslik, dramaturgiya va boshqa yo‘nalishlarni tanlash imkoniyatini berish va ularni rag‘batlantirish;
- bolaning shaxsiy, emotsional rivojlanishini ta’minlash, uning mustaqilligi va guruhdagi bolalar bilan hamkorlik malakalarini qo‘llab-quvvatlash;
- boshqa bolalar bilan bo‘ladigan ijobiy munosabatlarini saqlash.

Diqqat bilan e’tibor beradigan bo‘lsak, maktabgacha ta’lim sifati asosan bolaning quvonchi bilan bog‘liq bo‘lishi lozim. Bunda shubhasiz bolaning rivojlanishi va pedagog-tarbiyachining kasbiy mahorati bilan birga ijobiy xulq-atvori muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagog-tarbiyachilar bolalar bilan faol va foydali muloqotni amalga oshirgan holda bolaning ijtimoiy rivojlanishini belgilaydigan aloqalarni o‘rnatishlari bolaning ijtimoiy ko‘nikmalarini kamol toptiradi. Natijada bola o‘ziga topshirilgan har bir topshiriqni bajarishda tengdoshlari bilan muloqotga kirishsa, ishlarni hamkorlikda bajarsa uning ijtimoiylashuvi faollashadi. Olimlarning tadqiqotlariga ko‘ra bolaning dastlabki uch yoshidagi rivojlanishi qanchalik yuqori bo‘lsa, uning keyingi faoliyatlari ham shunchalik samarali kechib, kognitiv rivojlanishi yuqori bo‘lishi Amerikalik va Germaniyalik olimlar tomonidan aniqlangan. Nemis pedagog olimi R. Shtaynerning so‘zlariga ko‘ra maktabgacha yoshdagi bolalarning mashg‘ulotlar va o‘yinlarini bir-birlari bilan tez-tez almashtirib turish lozim. Chunki bir xillik bolani tez charchatadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning o‘zini-o‘zi rivojlanishiga erishishda italiyalik pedagog M.Montesorri ta’limoti muhim ahamiyat kasb etadi. Montesorri pedagogikasidagi asosiy g‘oya - ta’lim faoliyatini maksimal darajada individuallashtirishga qaratilgan bo‘lib, har bir bola uchun har tomonlama puxta o‘ylangan va mohirlik bilan ishlab chiqilgan rivojlanish dasturidan foydalanish ilgari surilgan.

M.Montesorri g‘oyalaridagi asosiy nuqta – har bir bola uchun har tomonlama puxta o‘ylangan va mohirlik bilan ishlab chiqilgan rivojlanish dasturidan foydalanish, 4 yoshdan 12 yoshgacha bo‘lgan bolalar uchun pedagogik jarayonning o‘ziga xos qurilishga egaligidir.

M.Montesorri bolalarda faol intizomni rivojlantirish va bola o‘rganishi kerak bo‘lgan yaxshilik va yomonlik o‘rtasidagi farqdir, deydi. U o‘zining “Bolaning aqli” kitobida “Tarbiyachining vazifasi – bolani yaxshilikni harakatsizlik bilan, yomonlikni esa eski tarbiya ko‘pincha gunoh qilgan faoliyat bilan aralashtirib yubormaslikdir. Bizning maqsadimiz harakatsizlik, passivlik va itoatkorlik uchun emas, balki faollik, mehnat va yaxshilik uchun intizom berishdir... Tarbiyaning asosiy vazifasi - bu bolaning ehtiyojlarini qondiradigan sharoitlarni yaratish, uning ehtiyojlarini aniqlashga yordam berish va o‘z-o‘zini tarbiyalash va o‘z-o‘zini tarbiyalashga hissa qo‘shishdir”,-deb yozadi.

Davr talabidan kelib chiqqan holda maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatini tubdan yaxshilash, maktabgacha yoshdagi bolalar qamrovini oshirish, ilg‘or xorijiy tajribani o‘rgangan holda, har jihatdan zamonaviy tizim yaratish lozim. Maktabgacha ta’lim tizimini isloh qilishdagi mavjud muammolarni bartaraf etish maqsadida keng ko‘lamli tadbirlarni amalga oshirish ko‘zda tutilgan, bunda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalardan, xorijiy mamlakatlarning ilg‘or tajribasidan foydalanish, ta’lim tashkilotlarini yuqori malakali, zamonaviy bilimga ega kadrlar bilan ta’minlash lozim. Bu borada bir qator xorijiy davlatlar tajribasini o‘ganish talab etiladi.

Yaponiya-juda tez rivojlanayotgan davlat bo‘lib, bu hol asosan yaponlarning tabiatan mehgatsevarlik va ishbilarmonligi bilan bog‘liqdir. Dunyodagi barcha yangiliklar va yuksalishlar sari intilish, eng so‘nggi yutuqlardan foydalanish va ularni yanada rivojlantirish - bu yapon xalqining azaliy milliy odatlariga aylanib qolgan.

Ta’lim tizimining, shu jumladan maktabgacha ta’lim rivojlanishi tarixi uzoq o‘tmishga borib taqaladi. Yaponiyada 1876 yilda boy xonadon farzandlari uchun birinchi maktabgacha ta’lim tashkiloti ochilgan. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarining ochilishidan maqsad bolalarning aqlan va jismonan rivojlanishiga yordam beradigan o‘zaro munosabatda bo‘lish muhitini

yaratishdan iborat bo‘lgan. Albatta bola tarbiyasida onaning roli turlicha, lekin bolalarning o‘z tengdoshlari, tarbiyachi bilan muloqoti, birga o‘ynashi va birgalikda mehnat qilishi uy sharoitida erishib bo‘lmaydigan natijalarga, ya’ni uning sog‘lom va garmonik rivojlanishiga imkoniyat beradi.

Davlat darajasidagi maktabgacha tarbiya tizimi faqat 1961 yildan keyin keng tarqala boshladi. Bugungi kunga kelib, amalda har bir yapon bolasi maktabgacha ta’lim tashkiloti yoki bolalarga qarash markaziga qatnaydi.

Bolalarga nisbatan mehribonlik va muhabbat yapon jamiyati uchun muhim jihatlardan biri bo‘lib bunday muhabbatning asosiy va muhim manbai ayoldir. Yaqin davrlargacha yapon oilalarida ayollar o‘z oilasini asrovchi, g‘amxo‘r xotin, mehribon ona bo‘lib bolaga barkamol tarbiya berish uning vazifasi hisoblanar edi. Oxirgi vaqtda vaziyat o‘zgarib, yaponlar kech turmush quryaptilar va ko‘p ayollar ishlashni xohlayaptilar yoki ishlashga majburlar. Shunga qaramay yapon onalarining aksariyati bolalarni 3 yoshgacha uy sharoitida tarbiyalab, keyin ijtimoylashish uchun maktabgacha ta’lim tashkilotlariga joylashtiradilar.

Bu mamlakatda maktabgacha yoshdagi bolalarga ta’lim-tarbiya berish oila bilan birga maktabgacha ta’lim tashkilotlarida amalga oshiriladi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash, ta’lim berish va rivojlantirishning ko‘p qirrali maqsadli vazifalari o‘zaro hamkorlikda olib boriladi. Mamlakatdagi zamonaviy maktabgacha ta’lim tashkilotlarining maqsadi shaxsni erta ijtimoiylashuvi va rivojlanishini ta’minlashga qaratilgan. Shaxsni shakllantirish an’anasi barcha maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatining asosidir. Shuning uchun ham ulardagi maktabgacha ta’lim tizimining asosini shaxsni erta ijtimoiylashuvi nazariyasiga tayangan holda bolani erta rivojlantirish modeli turadi. Chunki, ular jamiyatni shakllantiruvchi asosiy kuch maktabgacha ta’lim muassasalarining faoliyati deb qarashadi.

Yaponiya ta’lim standartlari ham shu maqsadga mos tarzda yaratilgan bo‘lib, beshta asosiy yo‘nalishni o‘z ichiga oladi. Bular: maktabgacha yoshdagi bolaning ruhiy, jismoniy salomatligini ta’minlash, muloqotga kirishi ko‘nikmalarini kamol toptirish, tevarak-atrof haqidagi bilimlar tizimini shakllantirish, nutqni va ijodkorlikni rivojlantirish. Qisqacha aytganda, bu ta’lim tashkilotlarining vazifasi bolalarni jamiyat haqidagi tushunchalarini shakllantirish, jismoniy va ruhiy salomatligini mustahkamlab, ko‘rsatmalarga amal qilgan holda boshqalarni bezovta qilmasdan jamoada faol ish olib boradigan insonni tarbiyalashga qaratilgan.

Yaponiyada maktabgacha tarbiya beshta yo‘nalishni o‘z ichiga qamrab olgan, bular: – ijtimoiy munosabatlar; – salomatlik, havfsizlik; – til; – atrof muhit; – his-tuyg‘ularini ifodalash.

Janubiy Koreya ta’lim tizimi dunyodagi eng sifatli ta’lim tizimi hisoblanadi. Bunda albatta Janubiy Koreya hukumatining xizmatlarini alohida e’tirof etish zarur. CHunki hukumatning qo‘llab-quvvatlashi natijasida Janubiy Koreya ta’lim tizimi olamshumul natijalarga erishmoqda.

Bugungi kunda Janubiy Koreyada savodxonlik 100% ni tashkil qiladi. Mamlakatda bolalar 2-3 yoshidan boshlab o‘qishni boshlaydilar. Davlat ta’lim tizimi quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

-maktabgacha ta’lim
-boshlang’ich ta’lim
-o‘rta ta’lim
-oliy ta’lim

Janubiy Koreya maktabgacha ta’lim tizimi bolani har tomonlama sifatli rivojlantirishga qaratilgan. Bolalar 3 yoshidan boshlab nafaqat o‘z ona tillarida balki ingliz tilida o‘qish va yozishni ham o‘rgana boshlaydilar. SHu bilan birga matematika asoslarni ham o‘rgana boshlaydilar. Jismoniy tarbiya va musiqiy ta'limga katta e'tibor beriladi. Va hatto bolalar bog'chalarida ham ba'zi uy vazifalari mavjud.

Bundan tashqari, talabalar fanni o‘rganadigan sinflar mavjud. Maktabgacha ta'lim muassasasining asosiy maqsadi bolaning qiziqishini rivojlantirishdir. Sport mushaklarni kuchaytirish, jamoaviy o‘yinlar o‘ynashni o‘rganishga asoslangan. Maktabgacha ta'lim muassasasida bolalar tomonidan kuylanadigan qo‘shiqlar ta'lim yo‘nalishiga ega. Ular bolalarga ota-onalar va o‘qituvchilarni hurmat qilishni o‘rgatadilar, qanday qilib to‘g'ri ovqatlanishni, tishlarini yuvishni, qanday muloqot qilishni va bir-birlariga hurmat ko‘rsatishni tushuntiradilar. Maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyalanuvchilari juda yosh bo‘lishiga qaramay, maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalar gapirishni o‘rganadigan ingliz tili darslari mavjud.

Demak, xorijiy mamlakatlarning maktabgacha ta’lim tizimlarini o‘rganish, ularning ilg‘or tajribasini tahlil etish va respublikamiz sharoitiga moslashtirish bo‘yicha aniq chora-tadbirlarni ishlab chiqish mamlakatimiz maktabgacha ta’lim tizimini takomillashtirib zamonaviylashtirishga imkon yaratadi.

REFERENCES

1. Монтессори М. Впитывающий разум ребенка. /Пер. с англ./
2. СПб.: Благотворительный фонд «ВОЛОНТЕРЫ», 2009. — 320 с.
3. 3.Gaynazarova G.A. Maktabgacha ta’lim tashkiloti pedagog tarbiyachilarining kasbiy kompetentsiyasini oshirish dolzarb muammo sifatida. 2020. Innovatsii v pedagogike i psixologii. SI-2 № 3
4. Gaynazarova G.A. Social adaptation and its pedagogical factors (on the example of girls). 2022/12/16. Science and Innovation.Том 1.№8. p 2160-2164
5. Gaynazarova G.A. Causes and Pathology of lefthandedness. Eastern European Scientific Journal. Ausgabe, ISSN 21997977, 104-109
6. Rasulkhujaeva, M. A. (2019). Educator’s Role in Forming Moral Qualities Senior Preschool Age Children by Introducing Animal World. Eastern European Scientific Journal, (1).
7. G. Eshchanova (2023). SOCIOLOGY OF PRESCHOOL EDUCATION: DISTINCTIVE CHARACTERISTICS. Science and innovation, 2 (B3), 333-337. doi: 10.5281/zenodo.7764475
8. Вальдорфская педагогика. https://kpfu.ru › Valdorfskaya_pedagogika

БОШҚАРИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ УСУЛЛАРДАН ФОЙДАЛАНИБ, МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИ ЯНАДА ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ТАШКИЛИЙ-МЕТОДИК АСОСЛАРИ

М.А.Абдуллаева
Андижон вилояти халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази директори, п.ф.н. доцент

https://doi.org/10.5281/zenodo.7998755

Аннотация. *Ўзбекистонда таълим соҳасида амалга оширилаётган ислоҳатлар бугунги кунда хар қачонгидан кенгайиб ривожланиб бормоқда. Мазкур мақолада муаллиф айнан мактабгача таълим соҳасида олиб борилаётган ислоҳатлар ҳақида сўз юритган. Мактабгача таълим ташкилотларида барча белгиланган вазифаларни кунгилдагидек амалга ошириш учун мактабда таълимни бошкаришни ривожлантириш ва уни тўғри ташкил этиш кераклиги хақида фикр юритилган.*

Калит сўзлар: *Мактабгача таълим тизими, интеллектуал ривожланиш, бошқариш, такомиллаштириш, истиқбол рахбатлантириш, ташаккур, қўллаб – қувватлаш, жавобгарлик, ижодиёт, конструктив*

Мактабгача таълим бола шахсини хар томонлама, интеллектуал, ахлоқий эстетик ва жисмоний ривожланиши учун шарт – шароитлар яратиш, болаларни сифатли мактабгача таълим билан қамраб олиш, мактабгача таълим тизимига инновацияларни, илғор педагогик ва ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш, мактабгача таълим ташкилотларида болаларни соғлом овкатлантиришни ва сифатли тиббий парваришни ташкил этишдек қатор мухим вазифалар мавжуд. Ушбу ишларни сифатли амалга ошириш учун мактабгача таълимни бошқариш тизимини такомиллаштириш ва унга тўғри ёндашиш талаб этилади. Дархақиқат таълим-тарбия қанча эрта бошланса, унинг самараси шунчалик эрта намоён бўлади ва инсоннинг бутун ҳаёт тарзига ижобий таъсир қилади.

Вилоятимиз мактабгача таълим муассасаларида болалар қамровини кўпайтириш, муассасаларни ободонлаштириш, муассасани кириш қисмидан тортиб, йўлаклари хаттоки хар бир экилган гул, дарахтлар, оқаётган сув, сайраётган қушлар, гурух хонасидаги ҳар бир жихоз бола шахсига йўналтирилган бўлиш кераклигига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Бугунги тезкор давримизда мактабгача ёшдаги болаларни фикрлашга, фикрини нутқида ифодалашга ўргатувчи мухит яратиш учун, албатта муассасани самарали бошқариш давр тақозосидир. Шундай экан қуйидаги замонавий усулларни раҳбарлик фаолиятига омухталаштириш лозим.

Хар бир ишни амалга ошириш учун самарали бошқарувнинг ўн усулидан фойдаланиш зарур деб биламан. Улар қуйидагилар

Истиқбол. Истиқбол режасини тузиб, маъсуллар тайинлайди. Режа асосида хар бир ходимни иштиёқ билан ишлашга даъват этади.

Рахбарнинг истиқболи:

-ижодий хамфикрлар жамоасини яратиш,

-жамоада қулай рухий- психологик шароит яратиш,

-уникал(нодир) муассаса яратиш,

-касбий маҳоратни такомиллаштириш йўлида интеллектуал ва амалий базани яратиш(кутубхона,семинар,тренинглар).

Мақсадингиз томон энг қисқа йўл, оптимал ижрочилар, ёрдамчилар ва маъсулларни аниқлаб олинг. Шунингдек муассасада соғлом психологик мухит яратиш, ишнинг самарадорлигини оширишда **рағбатлантириш** хам катта ахамият касб этиши мумкин. Ўз ўрнида Б.Т.Вашигтоннинг қуйидаги фикрларини келтирамиз**.**

“Аминманки, хар бир инсоннинг ҳаёти доимий ва кутилмаган рағбатлар билан тўла бўлиши керак ва улар бу инсонни хар куни энг юқори даражада туришига даъват этади (йўналтиради, чақиради)”

Жамоа аъзолари учун рағбатлантириш.

-раҳбар ва касбдошлар маъқуллашлари,

-болажонлар ва ота-оналар ташакурлари,

-мукофот (пул, театрга, концертга чипта, саёхатга йўлланма бўлиши мумкин)

-касбий махоратнинг омма ўртасида тан олиниш ва касбдошлари кўрсатган хурмат.

Рағбатлантириш - бошқарувнинг кучли қуролидир.

ТАШАККУР ИЗХОР ҚИЛИШ.

Ҳамкасблар бир-бирига ёрдамга келиши лозим бўлган ҳолатларни моделлаштириб, раҳбар уларнинг ҳаракатларини кузатиб, йўл-йўриқ кўрсатиб йўналтириши керак. Ҳамкасбларга, ота-оналарга, тарбияланувчиларга ташаккур изҳор қилинг. Ташаккурингиз сизнинг кишига нисбатан муносабатингизни, унинг фикрига, ҳаракатларига, фаолиятига ўз вақтида берилган баҳони билдиради ва ўзига берадиган баҳосини оширади**.**

ЁРДАМ ВА ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ

“Бу дунёда бошқа инсонларнинг юкини енгиллаштирган ҳар бир инсон фойда келтиради”.

Тарбиячиларнинг меҳнати сўзсиз, кўп кишиларнинг юкини енгиллаштиради, лекин уларнинг ўзи хам кимдир уларнинг юкини енгиллаштиришга муҳтож. Ўз вақтида тарбиячилар хабар берган гуруҳдаги муаммоларни, ҳамкасблар, ота-оналар болалар билан бўлган муаммоларни хал этиш.Тарбиячиларни тақдирлаш ёки конструктив танқид этиш:

Тарбиячиларга ишонч билдириш ва уларнинг касбий маҳоратини тан олиш;

Тарбиячиларга такомиллашишлари учун имкон яратиш.

Таклиф этилган мутаҳассислар – педагоглар, психологлар, врачлар, тарбиячиларга, тарбияланувчиларга, ота-оналарга интеллектуал, рухий ва жисмоний таянч кўрсатадилар.

ЎЙЛАБ МУОМАЛА ҚИЛИШ- ТАКТИЧНОСТ

“Куч билан ҳеч қандай натижага эришиб бўлмайдиган ҳолларда ҳам такт (ўйлаб муомала қилиш) ёрдамида муваффақиятга эришиш мумкин”. Дж Леббок.

Ташаккур изҳор қилиш каби такт ҳам бошқарувнинг нозик ва сезиларли компоненти (қисми)дир. Мактабгача таълим муассасаларини бошқарувида такт деганда фақатгина ҳамкасблар, тарбияланувчилар, ота-оналар билан бўлган юмшоқ муомала кўзда тутилмайди, балки:

-тинглай олиш ва юзага келган муаммони муҳокама қилиш;

-тадбир ўтказганда ёрдам бериш керак бўлган ҳолларда ёрдам бериш;

-ҳамкасбларнинг муваффақиятли ҳаракатларини маъқуллаш;

-сир тута билиш. Ҳамкасабалар, болалар, оилалар ҳақидаги ахборот, агар уларни сир тутишлик бола саломатлиги ёки ҳаётига таҳдид солмаса, тарқатмаслиги керак.

-нозик муомала. Ҳамкасаблар, болажонлар, ота-оналар олдида товушни кўтариш, танбеҳ бериш мумкин эмас; мақтов ва тақдирлаш омма ичида, танбеҳ бериш ёлғиз бўлганда бўлиш керак.

ЖАВОБГАРЛИК

“Курашда яхши маслахат берган одам эмас уни бажариш жавобгарлигини ўзига олган ва бажаришга буйруқ берган ютади”.

Наполеон

Ходимлар жавобгарлиги қуйидагиларда ифодаланади:

-МТТни обрўсини яратиш ва мустахкамлаш.

-Касб маҳоратига эга ходимларни танлаш.

-Ота-она билан ижодий мулоқот ўрнатиш.

-Болажонлар фаолиятини кузатиш, ўрганиш, таҳлил қилиш.

-Юзага келган муаммоларни коллегиал ҳал қилиш.

-Жавобгарлик оптимал тақсимлаш,бир-бирини ўзаро алмаша олиш.

-МТТдаги ишга турли йўналишдаги мутахассисларни таклиф этиш

-Ота-оналар ва тарбиячилар учун жамоани жипслаштирадиган, болалар таълим ва тарбиясига ёрдам берадиган тадбирларни ташкил этиш.

-МТТ фаолиятини ва хар бир ходимнинг фаолиятини таҳлил қилиш, касбий билимларини аниқлаш.

И Ж О Д И Ё Т

“Агар инсонлардан орзу қилиш хусусияти олиб қўйилса, маданият, санъат, таълим-фан ва нурли келажакка интилишни юзага келтирадиган энг кучли сабаблардан бири йўқолади”.

Тарбиячи касбидек ижодий касб бўлмаса керак.У хам рассом, хам хайкалторош, хам хонанда хам актёр. Бошқарув ижодий жараён бўлиб, унда хар бир ходимнинг ижобий салоҳиятини хисобга олиш ва ривожлантириш керак.

ХАТОЛАРНИ ТАН ОЛИШ ВА ТУЗАТА БИЛИШ.

“Хато қилмаслик учун тажриба орттириш керак, тажриба орттириш учун хато қилиш керак”.

Л.Д.Питер.

Хар бир ишни чин дилдан қилганда хам хатосиз қилиб бўлмайди.Лекин МТМ ходимларининг, шифокорлар, ўқитувчилар каби хато қилишга хақлари йўқ деб хисобланган учун бу хатоларни олдиндан билишлари,тахлил қилишлари ва ўз вақтида тузатишлари керак

ЖОНЛИ ИШТИРОК – МУЛОҚОТ

“Мен доим кузатувчи ролини ёмон кўрганман. Менга нима, агар ўзим қатнашмасам? Бор бўлишим учун қатнашишим шарт”

Антуан де Сент –Экзюпери.

Жонли мулоқот хар бир инсонга керак.Тарбиячига эса икки баробар керакдир.

Болалар ўта таъсирчан, уларнинг харакатларини маъқулланишини кутадилар. Хис – туйғули, хаяжонли қатнашув ходимларни ўз ишини яхши билишида қўринади:

Хар бир ходимнинг руҳий муҳитини билиши керак. Катта ёшдаги тарбиячиларга катта аҳамият билдириш керак. Ота-оналар доимо севимли тарбиячиларга ёрдамга келишга тайёр.Тарбиячиларга таълим олишлари учун ёрдам бериш керак. Жамоадаги

ишончли муносабатлар-қулай психологик мухит ва ходимларининг сақланиш гаровидир. Жонли мулоқот қуйидагиларни кўзда тутади:

-хурмат, такт, ёрдамга тайёр тутиш:

-ходимларни ўзаро рағбатлантириш ва коллегиал қарорлар қабул қилиш;

-тез ва конструтив ёрдам:

-ходимларнинг касбий фаолиятини оптималлаштириш таклифлари:

-жамоани доимий такомиллаштириш ва янги таълим дастурларини тузиш;

-ходимлар билан кундалик мулоқот;-корпоратив тадбирлар ўтказиш

КОНСТРУКТИВ ТАНҚИД

“Танқид фақат шу холда мева берадики, у хукм чиқариб туриб, ёмон бўлган нарса қандай бўлиши кераклигини кўрсата олса” дейди Л.Н.Толстой.

Констурктив танқид –муваффақиятли бошқарувнинг ажралмас қисмидир. Ходимларнинг хатога йўл қўйишга хаққи борлигини хисобга олиб, келгусида хатога йўл қўймаслик учун юмшоқлик билан хатони кўрсатиб уни тўғрилаш йўлларини таклиф қилиш керак.

Хуласа қилиб айтиш мумкинки, мактабгача таълим муассасаларини бошқаришнинг янги замонавий усулларидан умумли фойдаланиб топшириқлар ижросини мунтазам назорати натижасида мактабгача таълим ёшидаги болалрни мактаб таълимига тайёрлашнинг сифат ва самарадорлиги ошиб боради.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. - Т.: Ўзбекистон, 2009.
2. Ўзбекистон Республикаси мактабгача таълим Концепцияси.2019 йил 8 май ПҚ-4312.
3. Ўзбекистон Республикаси “Мактабгача таълим тарбия қонуни” 14.12.2019 йил ЎРҚ-595.
4. Аҳлидинов Р.Ш. Ўзбекистон Республикасида мактаб таълими тизимини бошқариш хусусиятлари: (Назарий-методик жиҳатлар). - Т.: ЎзПФИТИ, 2003.
5. Бола тарбияси концепцияси Ғ.Муҳамедов, С.Очилов, М.Ҳайдаров, З.Исмоилова, Л.Нурмуҳамедова; ЎзР Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Низомий номидаги ТДПУ.- «Ўкитувчи» НМИУ, 2006.
6. Йўлдашев Ж.Ғ. Педагогик инновацияларни ҳаётга татбиқ этишнинг ташкилий асослари. // ж. Халқ таълими. - Т., 1999. - №6. -Б.4-9.
7. Йўлдашева Г. Мактабгача таълим муассасасида маркетинг хизмати. Таълим менежменти, 2006. - №3. - Б. 104-108.
8. G.A Gaynazarova. Causes and Pathology of LeftHandedness Eurasian Scientific Herald 20 (may), 49-51
9. G.G Abdullayevna Analysis of the results of experimental work on improvement of professional skills of preschool teachers European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 7 (12)

КЛЮЧЕВЫЕ КОМПЕТЕНЦИИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ МЕДИЦИНСКОГО ВУЗА: ПРИМЕРЫ И МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ

Искандарова Нодира Бахрамбековна
Старший преподаватель, доктор философии (PhD) по филологическим наукам, кафедра «Узбекского языка и литературы, языки», Ургенчский филиал Ташкентской медицинской академии, г.Ургенч, Республика Узбекистан

https://doi.org/10.5281/zenodo.7998766

Аннотация. *В современных условиях система высшего образования должна готовить специалистов, способных к профессиональной деятельности в динамичном мире, где перед человеком постоянно возникают нестандартные задачи, решение которых предполагает наличие умений и навыков строить и анализировать собственную активность. Трансформация общества в глобальное информационное, основанное не только на знаниях, но и на профессиональной компетентности, актуализировало проблему инновационных подходов к организации образовательных процессов.*

Ключевые слова: *компетенция, педагог, медицина, высшее учебное заведение.*

Преподаватели медицинского вуза должны иметь не только высокий уровень знаний и профессиональных навыков, но и обладать ключевыми компетенциями, необходимыми для эффективного обучения студентов. Развитие этих компетенций поможет преподавателям создать условия для развития и профессионального роста своих студентов, а также повысить качество медицинского образования в целом.

Дополнительно можно отметить, что ключевые компетенции преподавателей медицинского вуза могут быть подразделены на несколько групп:

Коммуникативные компетенции. Преподаватель должен уметь эффективно общаться со студентами, устанавливать контакт, поддерживать диалог, применять различные методы и формы коммуникации, включая невербальные средства общения.

Педагогические компетенции. Преподаватель должен уметь организовывать учебный процесс, выбирать подходящие методы и технологии обучения, оценивать знания студентов, разрабатывать учебные программы и материалы.

Профессиональные компетенции. Преподаватель должен иметь высокий уровень знаний в своей области, следить за новыми тенденциями и технологиями, уметь применять знания на практике, развивать свои профессиональные навыки.

Межличностные компетенции. Преподаватель должен уметь работать в коллективе, уважать мнения и интересы других, быть терпимым и открытым к обратной связи, уметь решать конфликты и строить доверительные отношения.

Для развития этих компетенций можно использовать различные методы и подходы, например:

Обучение в команде. Преподаватель может работать в команде с другими преподавателями, которые имеют богатый опыт в преподавании. Взаимодействие и обмен опытом могут помочь преподавателю улучшить свои навыки и узнать о новых методах и подходах.

Поддержка со стороны руководства. Руководство медицинского вуза может оказывать поддержку в развитии ключевых компетенций преподавателей, например,

организовывая курсы повышения квалификации, консультации с экспертами или менторинг.

Система обратной связи. Преподаватели могут получать обратную связь от студентов, коллег и руководства, чтобы узнать о своих сильных и слабых сторонах, и работать над улучшением своих навыков.

Использование инновационных технологий. Современные технологии могут быть полезными инструментами для развития ключевых компетенций преподавателей, например, онлайн-курсы, вебинары, электронные платформы для обмена информацией и опытом.

Анализ и изучение лучших практик. Преподаватели могут анализировать и изучать лучшие практики в своей области, чтобы применять их в своей работе. Это может включать общение с другими преподавателями, изучение научных статей и публикаций, а также участие в профессиональных конференциях и семинарах.

Самообучение. Преподаватели могут постоянно работать над своими навыками и знаниями, используя различные источники информации, такие как книги, журналы, интернет-ресурсы, и находя время для самообучения.

Важно понимать, что развитие ключевых компетенций является процессом, который требует постоянного усовершенствования и самосовершенствования. Преподаватели медицинского вуза должны быть готовы к постоянным изменениям в области медицины и образования, и продолжать учиться и развиваться, чтобы эффективно преподавать будущим медицинским работникам.

Нужно отметить, что одной из главных задач педагогической работы в медицинском вузе является развитие у студентов компетенций, которые позволят им стать успешными специалистами в будущем. Преподаватели, работающие в этой сфере, должны обладать определенными ключевыми компетенциями, которые помогут им реализовать эту задачу. Давайте рассмотрим несколько примеров и методов развития ключевых компетенций преподавателей медицинского вуза.

Одной из ключевых компетенций является способность к инновационной деятельности. Преподаватели медицинского вуза должны постоянно следить за изменениями в отрасли и применять новые методы обучения и оценки знаний, чтобы максимально эффективно подготавливать студентов. Для развития этой компетенции преподаватели могут посещать международные конференции и семинары, обмениваться опытом с коллегами из других учебных заведений и использовать современные технологии в своей работе.

Другой важной компетенцией является умение работать в команде. Медицинская отрасль требует от специалистов командной работы, поэтому преподаватели медицинского вуза должны научить студентов эффективному взаимодействию в группе. Для развития этой компетенции преподаватели могут организовывать групповые проекты и задания, проводить тренинги по командной работе и стимулировать студентов к активному участию в учебном процессе.

Таким образом, развитие ключевых компетенций преподавателей медицинского вуза является важной задачей для обеспечения качественного образования будущих специалистов. Использование разнообразных методов и примеров поможет

преподавателям повысить свой профессиональный уровень и улучшить результаты обучения студентов.

REFERENCES

1. Абилкасимова Г. Абдиракиш К.Д. Особенности компетентностного подхода в профессиональном образовании//Международный журнал экспериментального образования. – 2016. – N 8 – С. 11-13.
2. Стандарты контроля качества обучения в медицинском вузе: учебное пособие / Е. Ю. Васильева, Ж. Массар, О. В. Енина, М.И. Томилова, Д. В. Мизгирев, В. А. Акулинин, Т. Поттечер, Т. Шеффер, С. Элиа. – Архангельск: Изд-во Северного государственного медицинского университета, 2012. – 283 с.
3. Формирование учебно-исследовательской компетентности студентов в инновационном образовательном пространстве медицинского вуза [Текст] : учеб. пособие / В. Б. Мандриков [и др.] ; Минздрав РФ, ВолгГМУ. - Волгоград : Изд-во ВолгГМУ, 2013. – 33с.

О РЕЗУЛЬТАТАХ И ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ ГРАММАТИЧЕСКИ ПРАВИЛЬНОМУ ОФОРМЛЕНИЮ РУССКОЙ РЕЧИ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РКИ СТУДЕНТАМ –МЕДИКАМ

Атаджанова Анна Шамуратовна
Старший преподаватель, кафедра «Узбекского языка и литературы, языки», Ургенчский филиал Ташкентской медицинской академии, г. Ургенч, Республика Узбекистан

https://doi.org/10.5281/zenodo.7998775

Аннотация. *Профессиональное и личностное становление студента-медика, принятие им гуманистических ценностей врачевания и овладение в процессе высшего медицинского образования основами культуры врачебной деятельности и профессионального общения опираются на те же пласты общей культуры общества, которые отражены в педагогике.*

Ключевые слова: *эффект, педагогика, технология, грамматика, русская речь, медицина.*

В наш век расширения международных контактов и универсализации образовательной системы возникает потребность переосмыслить роль русского языка как иностранного в подготовке молодых специалистов, в том числе, врачей. Это требует выстраивания новой эффективной модели обучения РКИ, разработки современных методов и подходов, а также эффективного использования традиционных методик, что особенно актуально при ограниченном количестве часов, отводимых на предмет в медицинском вузе. В нашем случае в УФ ТМА это 36 часов практических занятий и 18 часов самостоятельной работы для иностранных студентов-медиков из Индии и Пакистана. Отсутствие учебно-методического оснащения (разработанных и утвержденных документов таких как Типовая программа, учебная рабочая программа, календарно-тематичекий план, учебники, учебные пособия, словари и т.д.) соответствующего данной учебной нагрузке по предмету вынуждает преподавателя РКИ творчески готовится к данному предмету и быть избирательным в методике его преподавания и, в частности, внедрения цифровых технологий и инструментов.

Результаты и эффективность применения педагогических технологий при обучении грамматически правильному оформлению русской речи в процессе преподавания РКИ, однозначно, дает хорошую основу для изучения РКИ студентами-медиками.

Внедрение цифровых технологий и инструментов расширяет возможности использования интерактивных методов обучения, положительно влияет на вовлеченность иностранных студентов-медиков в процесс обучения. И в частности, применения этих технологий при обучении грамматически правильному оформлению русской речи в процессе преподавания РКИ.

Цифровые образовательные ресурсы наиболее эффективны при обучении лексике, грамматическим конструкциям, при развитии и совершенствовании навыков аудирования, говорения.

Одним из ключевых факторов реализации эффективных технологий в преподавании русского языка иностранным студентам-медикам является использование ресурсов интернета, которые могут помочь в презентации нового обучающего материала,

его экспликации и семантизации. Использование ресурсов интернета для обучения РКИ имеет важное значение, так как с их помощью обеспечивается возможность реального общения на изучаемом языке, предоставляется доступ к аутентичным материалам и огромному числу учебных ресурсов в текстовом, аудио- и видео форматах.

Однако, для хороших результатов и эффективности применения данных технологий следует преподавателю на своих занятиях применять: словари, учебники, учебные пособия, Интернет-ресурсы, обучающие презентации, где прописывается каждая фраза/предложение, ситуация/диалог/монолог. Когда преподаватель ставит какую-либо цель/тему для обучающегося, то должен показать, как правильно нужно было сделать.

К наиболее эффективным средствам, максимально приближающим учебный процесс к будущей профессиональной деятельности, наглядно демонтирующим русский язык профессионального общения в естественной обстановке, относятся и мультимедийные Презентации.

Презентация выступает здесь как средство профессионально-личностного развития студентов и как эффективный метод обучения нового материала в процессе обучения.

Эффективность данной методики заключается в следующем:

усвоение большого количества речевых единиц; выработка способности, обучающегося активно использовать языковой запас в общении на иностранном для него русском языке; создание мотивации обучения; ориентация в чужом языке и умение делать выводы в конкретных ситуациях общения; ликвидация языковых барьеров.

Как можно использовать Презентацию для эффективного решения данной методики обучения?

Понятие мультимедийной Презентации имеет несколько определений, это: вспомогательный инструмент для более эффективного восприятия устной информации; наглядное, сопровождающее доклад, выступление; средство воздействия на визуальный канал восприятия при объяснении нового материала учебного занятия, учебной темы.

В Презентации могут быть показаны самые важные моменты учебной темы, эффективные схемы, таблицы, иллюстрации и цитаты. На экране могут также появляться определения, которые студенты записывают в тетрадь, тогда как преподаватель, не тратя времени на повторение, успевает рассказать больше учебной информации.

Главное в Презентации – это тезисность (для выступающего) и наглядность (для слушающего).

Опытный преподаватель может превратить Презентацию в уникальный способ вовлечения студентов в образовательную деятельность. Причём Презентация может стать своеобразным планом практического занятия, его логической структурой, основой выступления студента на учебном занятии. Она дает возможность преподавателю проявить творчество, индивидуальность, избежать формального подхода к проведению занятия.

Таким образом, Презентация играет важную роль и выполняет особые функции в преподавании русского языка иностранным студентам-медикам. А именно, обеспечивает преподавателю возможность для: информационной поддержки; иллюстрирования; использования разработанных грамматических упражнений; экономии времени и материальных средств; расширения образовательного пространства учебного занятия.

Благодаря использованию Презентации у студентов наблюдаются:

концентрация внимания, возрастает мотивация к учебе.

Преподавание русского языка как иностранного должно создаваться по методу необходимости формирования различных коммуникативных умений и навыков у студентов: понимание темы и очередность мысли, нахождение нужной информации, внимание, умение вести диалог.

Использование Презентаций на учебных занятиях помогает преподавателю глубже раскрыть личностный потенциал каждого студента, его положительные личные качество (трудолюбие, активность, самостоятельность, инициативность и т.д.), сохранить и укрепить учебную мотивацию.

Таким образом, организованная и систематическая демонстрация возможностей мультимедийных Презентаций в преподавании русского языка иностранным студентам-медикам способствует не только формированию их профессиональной коммуникативной компетенции студентов, но и обеспечивает повышение общего уровня профессиональной подготовки и личностных качеств.

Исходя из вышесказанного, можно отметить, что обучение русского языка как иностранного с помощью педагогических технологий имеет коммуникативную установку, поскольку его конечной целью является свободное владение языком непосредственно как средством общения. Грамматика способствует управлению этим процессом, а также служат средством и условием коммуникативной деятельности.

REFERENCES

1. Капитонова Т. И., Московкин Л. В., Щукин А. Н. Методы и технологии обучения русскому языку как иностранному / под ред. А.Н. Щукина. — М.: Рус. яз. курсы, 2008. — 312 с.
2. Новые технологии в обучении иностранному языку. — http://www.langinfo.ru/index.php?sect_id=.
3. Остапенко В. И. Обучение русской грамматике иностранцев на начальном этапе. — 3-е изд., испр. — М.: Рус. яз., 1987. —144 с.
4. Педагогика в медицине, под.ред. Н.В.Кудрявой, М., Академия, 2012 г., - С.7
5. Скорина М. С. Интерактивные методы обучения иностранному языку. — http://www.rusnauka.com/8._NPE_2007/Philologia/20441.doc.htm.
6. Хмельницкая И. Н. Использование интерактивных форм и методов в обучении иностранному языку. — http://festival.1september.ru/articles/418693/.

РОЛЬ И ПЕРСПЕКТИВА ПРЕПОДАВАНИЯ КЛИНИЧЕСКОЙ И ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ДЛЯ СТУДЕНТОВ МЕДИЦИНСКОГО ВУЗА

Ходжаева Нилуфар Аматджановна
Учительница латинского языка и медицинской терминологии, Ургенчский филиал Ташкентской медицинской академии

https://doi.org/10.5281/zenodo.7998792

Аннотация. *В статье обсуждается роль латыни в преподавании медицинских наук. Часто клинические термины представляют собой сложные слова, образованные из словообразовательных элементов. Клинические термины греко-латинского происхождения - это медицинские термины, полученные в полной форме или искусственно созданные в соответствии с латинскими моделями классических языков.*

Ключевые слова: *словарь, термин, префикс, суффикс, клинический, вирус, фармацевтический.*

Латынь, исторически овладевшая лексическим богатством древнегреческого языка на протяжении многих веков, играет важную роль в профессиональной деятельности врачей, фармацевтов и биологов. Латинский алфавит, фонетика, морфологические, синтаксические и лексические ресурсы активно работают как язык международной науки в различных областях науки и научных знаний. Латынь, которую изучали годами, актуальна и сегодня. Одной из дисциплин, имеющих большое значение при подготовке иностранных специалистов в области медицины, несомненно является латинский язык. Специальные понятия на латинском языке студенты будут встречать в международных медико-биологических номенклатурах с самых первых шагов в медицинской науке. Это прежде всего названия органов и частей тела, химических соединений и лекарственных препаратов, болезней и методов их лечения и т.п. В отдельности такие слова и словосочетания называют медицинскими терминами, а их совокупность медицинской терминологией. И тот факт, что латинский язык до настоящего времени лежит в её основе, придаёт особое значение его изучению не только как языка одной из древнейших культур, но и как языка, необходимого в практической деятельности специалиста-медика.

Современная медицинская терминология - одна из самых сложных терминологических систем. Общее количество медицинских терминов неизвестно - по оценкам специалистов, терминологический фонд современной медицины превышает 500 тысяч медицинских терминов. Вы понимаете, что невозможно выучить миллион слов даже для умного человека, потому что мы используем всего несколько тысяч слов на нашем родном языке.

Клинические термины, а также термины, относящиеся к патологическая анатомия может встречаться в медицинской литературе, в современной практике врача, когда выписывать истории болезни, в диагнозах, относящихся к патологической анатомии, а также в нормативных справочниках по медицинской терминологии.

При обучении студентов клинической терминологии вместо запоминания множества медицинских слов и их значений для понимания и использования около

пятидесяти тысяч основных медицинских терминов их учат, как медицинские термины «строятся» или «объединяются».

В клиническое терминологии не обучаеться грамматика предложений, а только правила словообразования, произношения и правописания. Задача прежде всего состоит в том, чтобы научиться анализировать, толковать клинические термины, выучив предварительно значение образующих их элементов, а также научиться самостоятельно конструировать термины по заданному значению, используя смысловые опоры словообразующих компонентов.

Разделение слова на три основные части позволяет понять значение медицинского термина: префикс, основа и суффикс. Зная значение приставок, суффиксов и корневых слов, можно легко определить значение медицинского термина, например, если медицинский термин, содержащий суффиксы «cardi» и «itis», является «воспаленным» (itis), связан с с «сердцем» (карди). Этот метод словообразования - простой и понятный способ выучить медицинскую терминологию без необходимости запоминать медицинский словарь в течение многих часов. Основными элементами в развитии клинической терминологии являются элементы, образующие греко-латинский термин - элементы термина.

Освоение греко-латинской терминологической системы является уникальным терминологическим ключом к пониманию базовой медицинской клинической терминологии. Терминоэлемент - это словообразовательный компонент, имеющий клинически сильное значение и правописание. Например, знание терминов «элементы» - ррагия (кровотечение), -пексия (хирургическое вмешательство: фиксация органа), энтеро- (кишечник), нефро- (почки) позволяет нам понимать такие клинические термины, как энтерорагия, нефрорррагия. энтеропексия, нефропексия и т. д. Студентам преподают элементы греческих терминов, которые описывают органы и части тела, лицо и челюсть, методы диагностики, лечение, боль и болезни, патологические изменения в органах и тканях, терапевтические и хирургические методы, например: патологические - , - патия - боль, болезнь - настроение, терапия - лечение, уход.

Целью обучения однословным клиническим терминам является определение значения клинических терминов, полученных из греческой терминологии, формализованной на латинском и русском языках, и построение терминов из греческих элементов терминов в соответствии с заданным значением.

В фармацевтической терминологии латынь остается современным средством международного общения. Слово «фармакон» в переводе с древнегреческого означает лекарство, волшебный напиток, яд. Все выученные слова связаны с фармакологией, производством и использованием слова «фармакон». Таким образом, термин «аптека» (греч. «Фармакия - приготовление, использование лекарств») - это не только область научных знаний и практической деятельности, посвященная открытию, поиску, приготовлению и производству, стандартизации и хранению новых лекарств, но и фармацевтической услуга. имеет значение изучения принципов управления, экономики и организации. Специалистов со средним или высшим образованием в этой области называют фармацевтами (греч. Pharmakeutes - люди, которые делают лекарства, волшебные напитки). При изучении фармакологии осваивается практика написания рецептов на латыни. В фармакотерапии препараты делятся на разные

фармакотерапевтические группы в зависимости от их воздействия на организм, например: анестетики (обезболивающие), андрогены (препараты мужских гормонов), антикоагулянты (ингибиторы свертывания крови), гипертонические препараты (понижающие артериальное давление) и другие.

Таким образом, фармакология использует тысячи важных терминов для понимания медицины и фармакологии. В обеих терминологиях важную роль играют греческие и латинские слова и словообразовательные элементы. При изучении теоретических основ, схем и методик приготовления лекарств студентам на курсе фармацевтической технологии обязательно необходимо использовать латинские названия форм, лекарственных растений и лекарственных средств (tabulettae - таблетки, solutiones - растворы, tincturae - настойки). Будущий технолог должен уметь читать и понимать рецепт, написанный на латыни.

Для назначения медикаментов , в некоторых странах на сегодняшний день воспользываеться латынью, связанной с предписаниями, что в полной мере уважает оригинальное языковое употребление. Чтобы справиться с этим значительная часть его профессиональной деятельности на необходимого уровня, врач должен овладеть специфической лексикой, а также моделью грамматическая структура текста, связанной с рецептом, особенно отношения между адресом (Invocatio) и структурные компоненты соответствующего рецепта (Praescriptio) Названия отдельных препаратов имеют форма родительного падежа с атрибутивным партитивом функции, и выражения, превосходящие их, и с указанием данных о дозе (как правило, в граммах) помещаются в объективный винительный падеж, дополняющий повелительную форму «рецепт». Терминология подписки и / или подписи, содержащая инструкции по оформлению, форме и способу о выдаче препарата или других инструкциях, предназначенных для аптекаря, остается без изменений. в долгосрочной перспективе; e.g.: Misce fiat solutio modo aseptico, Da cum formula, Adde guttatorium sterile in capsula, Divide in doses aequales No V (quinque), Sterilisetur, No repetatur, Ad usum medici, Sub signo veneni, и другие. С другой стороны, официальная наименования лекарственных средств и вспомогательных веществ, медицинских препаратов и средств ухода за здоровьем, т. е. компоненты, которые обычно устанавливаются как нормативные в фармакопеи прошли маркировку изменения за последнее десятилетие. Необходимо учитывать сильную конкуренцию национальных языков. Хотя в некоторых странах при выписке рецептов отдается предпочтение национальным языкам, во многих странах по-прежнему преобладает латынь, а стандартная международная номенклатура лекарств основана на латинском варианте.

Обязательно надо обратить внимание на названия растений и плодов, например: Crataegus, i f - боярышник, Eucalyptus, i f- эвкалипт. Так как существительные с окончанием *–us* должно быть мужского рода, но эти названия растений и плодов женского рода. Все названия деревьев(и некоторых кустарников) в латинском языке женского рода, так как древние греки и римляне считали, что в деревьях живут существа женского рода (дриады).

Как видите, терминология - это не второстепенная наука, а одна из важнейших составляющих науки. Французский естествоиспытатель, основоположник современной химии Антуан Лоран де Лавуазье в своей книге «Основных рассуждениях о химии» сказал: «Нельзя отделять науку от терминологии,ни терминологию от науки,потому что

каждая естественная наука обезятельно складывается из трех компонентов: из ряда фактов, составляющих ее содержание, из представлений, ими вызываемых,и из терминов, которыми эти представления выражаются .”

Как следует из предыдущего изложения, Латинский язык так глубоко укоренился в медицинской терминологии, а значит, и в медицине, и в то же время постоянно настолько продуктивно, что его присутствие в это кажется естественным. Из всего вышесказанного можно сделать вывод, что работа со студентами медицинских вузов носит уникальный образовательный характер. Таким образом, изучение элементов латинского языка необходимо будущим медикам для успешного освоения своей специальности и грамотного использования в дальнейшем профессионального языка врачей–медицинской терминологии.

REFERENCES

1. Kondratyev Dmitri , Vylegzhanina Olga, Knyazeva Juliya “ Latin and Fundamentals of medical terminology “ For medical students , Grodno : GrGMU, 2005
2. К.Кондратьев, О.С. Заборовская, Е.Н.Хомич и др. Латинский язык. Анатомическая номенклатура, фармацевтическая терминология и рецептура, клиническая терминология: учебно-методическое пособие для студентов лечебного, педиатрического, медико-психологического и медико-диагностического факультетов/ Д – Гродно: ГрГМУ, 2008.
3. Chernyavskii M.N. Latinskii yazyk i osnovy meditsinskoi terminologii. Moscow, Meditsina, 2002.
4. Latinsko-russkii i russko-latinskii slovar'. Sost. L.A. Aslanova. Moscow, Dom Slavyanskoi knigi, 2010.
5. Latin and Fundamentals of Medical Terminology : Handbook for the Ist year English-Speaking Students of the Medical Faculties comp. : T. Titiyevska, O. Gordiyenko, A. Kulichenko, M. Martianova. – Zaporizhzhia : ZSMU, 2016.
6. Л. С. Капитула “Латинский язык и основы медицинской терминологии” Минск, БГМУ, 2003

OILA-JAMIYAT FAROVONLIGINING MA’NAVIY, HUQUQIY MEZONI

Xamidova Rislig’oy Faraxadovna
Andijon davlat pedagogika instituti, “Ijtimoiy fanlar” kafedrasi o‘qituvchisi
hamidovarisligoy@gmail.com

https://doi.org/10.5281/zenodo.7998813

Annotatsiya. *Ushbu maqolada oila mustahkamligida er va ayolning vazifalari, ularning farzand tarbiyasi borasidagi majburiyatlari borasidagi xulosalar qilingan oila va uni boshqarishga doir masalalar Ibn Sinoning “ Tadbil ul – manzil” risolasi asosida tahlil etilgan. Shuningdek ,oila psixologiyasi, nikoh tushunchasi dastlabki oilaviy munosabatlar va ularning paydo bo’lishi, yangilanayotgan O’zbekistonda Gender tenglikning huquqiy asoslari haqida bayon etib o’tilgan.*

Kalit so’zlar: *Oila, oila psixologiyasi, nikoh, oilaviy munosabatlar, gender tenglik huquqiy asoslar*

Kirish

Biz bugun mustaqil davlat va jamiyat qurish, xalqimiz uchun hech kimdan kam bo’lmagan faravon hayot barpo etish yo’lida tarixan qisqa davrda haqiqatdan ham asrlarga teng keladigan yo’lni masofani bosib o’tdik. Bugun O’zbekiston deb atalmish qo’rg’onimiz tarixan qisqa davrda poydevori mustahkam davr talabiga javob beradigan zamonaviy davlatga aylanib borayotgani eng asosiysi avvalo, odamlarimizning dunyo qarashi, fikr-zikri,siyosiy va huquqiy madaniyati tobora yuksalib borayotgani bu borada hal qiluvchi omillardan biri ekanini hammamiz bugungi kunda yaxshi anglamoqdamiz. Bu borada Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev takidlaganlaridek ,,Odamlarimiz bilishi kerak,oila muqaddas biz uchun.Oilani saqlab qolmasak,biz o’zligimizni yo’qotamiz”. Bilamizki jamiyat asosini oila tashkil qiladi. Oila jamiyat hayotining boshlang’ich bo’g’ini sifatida ijtimoiy munosabatlarda muhim o’rin tutadi.Oila azal-azaldan sharq xalqlari hayotida eng asosiy qadriyat sifatida jamiyatga manan yetuk jismonan barkamol insonni yetkazib beruvchi manba vazifasini o’tab kelgan shu bilan bir qatorda islom dinida oilaviy munosabatlar,nikohning manfaatlari, er va xotinning burch va vazifalari, oilada farzand tarbiyasi kabi masalalarga nihoyatda katta ahamiyat qaratilgan.Muqaddas dinimizda oila qurishga ayol va erkak birdek targ’ib qilingan jumladan, Alloh taolo Qur’oni Karimda ,,Sizlar eslatma olishlaringiz uchun biz har bir narsani juft qilib yaratdik.’’deb marhamat qiladi (Zoriyot surasi 49-oyat). Asrlar davomida o’z etirofini topgan va diniy axloqiy qadriyatlar darajasiga ko’tarilgan oilaviy munosabatlarda halol yashash, mehnat qilish, farzand tarbiyasi ijtimoiy hayot tarzini rivojlantirish manbaidir. Sharqona tarbiyada shaxsning umummadaniy dunyoqarashining shakllanishi asosi oiladan boshlanadi.

Adabiyotlar tahlili va metod

Oila qancha sog’lom bo’lsa jamiyat ham shunga munosib bo’ladi,lekin tagiga zil ketgan oila oxiri ajralish bilan tugaydi, bolalar yetim xonadonlar parokanda bo’ladi. Bu esa jamiyat ravnaqiga albatta putur yetkazadi.Bu borada islom mutafakkirlari tomonidan ko’p sonli durdona asarlar yozilgan bo’lib, mana shunday olimlardan biri Abu Ali ibn Sinodir.Ibn Sino o’zining ,,Tadbil ul- manzil”asarida oila uning inson va jamiyat hayotidagi bebaho ahamiyati,oila boshlig’ining vazifalari, uy-joy idora etish shartlari farzand tarbiyasi amal qilinishi lozim bo’lgan jihatlari, oila rahbarining o’ziga juft tanlashda e’tibor qaratishi lozim bo’lgan masalalar bayon qilingan.Ibn Sinoning ,,Tadbil ul- manzil”risolasi oilaviy munosabatlarni tartibga solishda

jamiyat rivojiga hissa qo’shuvchi fozil insonlarning yetishib chiqishida katta ahamiyatga ega bo’lib oilani boshqaruvchilar va uning a’zolar uchun o’ziga xos dasturil amal vazifasini bajaradi. Faylasuf olimlarimiz masalaning mohiyatini ochib berishda shaxs va jamiyatning o’zaro munosabati haqidagi umumaksiologik qonuniyatga suyangan holda, shaxs ijtimoiy munosabatlar majmuidan iborat degan nazariy konsepsiani o’rtaga tashlaganlar. Xuddi shu konsepsiyada o’rtaga tashlaganlar. Xuddi shu kansepsiyadan esa oilada farzand tarbiyasi ijtimoiy harakterga ega boshqa bir xulosa kelib chiqadi. XX asr boshlaridagi marifatparvarlik harakatining asoschilaridan biri Abdurauf Fitratning “Oila’’ asarida oila asosini to’g’ri qurish, oilada yosh avlodga jismoniy, aqliy va axloqiy tarbiya berish orqali mana shu turg’unlikdan qutilish, jamiyatni isloh qilish mumkinligini bayon qilgan. “Millat taqdiri mana shu millat vakillari yashagan oilaning holatiga bog’liqdir… Qayerda oila munosabati kuchli intizomga tayansa, mamlakat va millat ham shuncha kuchli va tartibli bo’ladi.”deb yozadi.

Muhokama

Jamiyat taraqqiy etgani sari odamlarning o’zlari ham, ularning bir birlari bilan bo’ladigan o’zaro munosabatlari ham, ayniqsa shaxslararo munosabatlar ham takomillashib,o’ziga xos tarzda murakkablashib boradi.Bugungi kundagi dolzarb masalalardan biri Gender tenglik tenglik masalasidir. Va ushbu masala davlat siyosati darajasiga ko’tarilgan bo’lib,sohaga oid 25 ta qonunchilik hujjatlari qabul qilindi.Xotin-qizlarni ijtimoiy-iqtisodiy qo’llab-quvvatlash, ular bilan ishlash maqsadida,, Ayollar daftari” tizimi joriy etilib davlat budjetida har yili 300mlrd so’m mablag’ ajratib borish yo’lga qo’yildi. Ota-onasi yoki biridan ayrilgan muhtoj qizlar, boquvchisi yo’q yolg’iz ayollarning o’qish to’lovlarini qoplab berish tizimi joriy etilib,oliy o’quv yurtlariga qabul qilishda ehtiyojmand oilalar qizlari uchun grantlar soni ikki baravar ortdi. Ayollar tadbirkorligini rivojlantirish maqsadida 224mingdan ortiq xotin-qizga jami 6,9 trln so’m miqdorida imtiyozli kredit ajratildi. O’zbekison 2020-yilda xotin-qizlar huquqlari va Gender tenglik bo’yicha ahamiyatga molik ishlarni amalga oshirgan 27ta davlat qatoriga kiritildi va 5 pag’onaga yuqorilab 190ta davlat orasida 134 o’rin egalladi. Ma’lumki, 2019-yil 2-sentabrda qabul qilingan ,,Xotin–qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlari kafolatlari “to’g’risida O’zbekiston respublikasining qonuni xotin-qizlarning jamiyatdagi o’rniga qaratilgan huquqiy himoya, huquqiy kafolat sifatida ma’qullangandi.Ushbu qonuning maqsadi xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarni ta’minlash sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat.

Natijalar

Gender tenglik to’g’risidagi qonun ijtimoiy-siyosiy sohalarni ayollarning rolini oshirish uchun zamin yaratadi. Ayolga imkoniyat va vakolat berish, uni faollashtirish, jamiyatni yanada rahm-shavqatli, insonparvar va ma’rifatli qilishdan iborat. Gender tenglim bo’yicha ayni paytda O’zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati tarkibida ayollar huquqlarini ta’milash va kamsitishning har qanday shakliga baham berish bo’yicha milliy qonunchilikda xalqaro standartlarni uyg’unlashtiurish bilan shug’ullanuvchi yangi Xotin-qizlar va Gender tenglik masalalari qo’mitasi tashkil qilingan. Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2019-yil iyun oyida Oliy Majlis Senatidagi nutqidan iqtibos keltirishni o’rinli deb bilaman: “ Hozirgi kunda har bir xotin-qiz demokratik jarayonlarning kuzatuvchisi emas, balki faol va tashabbuskor ishtirokchisi bo‘lmog‘i shart.” Shu kuni prezidentni taklifiga binoan mamlak tarixida ilk bor Senat raisligiga ayol kishi-Tanzilla Narbayeva saylandi. Gender tenglik bo’yicha imstitutsianal choralarga kelsak, ayni paytda O’zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati tarkibida ayollar

huquqlarini taminlash va kamsitishning har qanday shakliga barxam berish bo’yicha milliy qonuqchilikda xalqaro standartlarni uygunlashtirish bilan shug’ullanuvchi yangi Xotin qizlar va Gender tenglik masalalar qo’mitasi tashkil qilingan. O’zbekistonda Gender tenglikni taminlash borasida bugungi kunda qonunchilik hujjatlari asosida tizimli ravishda tashkil etilganligi va bir so’z bilan aytkanda inson qadri uchun xizmat qilishi isloxatlarimizning yorqin dalilidir.

Xulosa

Qachonki jamiyatimizdagi oilalar, ayollar, farzandlar, qizlar chinakam haq huquqlarini to’la to’kis xis qilsa jamiyat tomonidan hisobga olinsa teng huquqlilik asosida yashasagina turmush tarzi farovon bo’ladi. Sog’lom muhitda tarbiya topgan bola har tomonlama jismoniy, psixologik va ta’limiy jihatdan ustun bo’ladi. Biz jamiyatda oilada shaxslar ortasidagi munosabatlarda Gender tenglikni targ’ib qilish orqali kelajagimizning mustahkam imoratiga bir g’isht qo’shgan bo’lamiz.Biz bugungi kundagi islohotlarga befarq bo’lmasligimiz,jamiyat va davlat hayotidagi o’zgarishlarga o’zimizning muosib hissamizni qo’shishimiz kerak. Muhtasar aytganda, jamiyatda ayol qadr-qimmati,uning huquq va erkinliklari himoya qilish borasida davlat bosh islohotchi sifatida namoyon bo’lmoqda.Zotan, jamiyatda xotin-qizlarning huquq va manfaatlarini ifoda etish,davlat va jamiyat munosabarlarida ayollarning o’rni va rolini yanada oshirish,ularning siyosiy,huquqiy,ijtimoiy sohalarda manfaatlarini himoya qilish masalasi Yangi O’zbekistonda Uchinchi Renessans avlodini shakllantirishning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi.

REFERENCES

1. https://oz.sputniknews.uz/20180209/Shavkat-Mirziyoyev-yaxshi-oila-uchun-kurashish-kerak-7471800.html
2. https://www.sammuslim.uz/oz/articles/baxtiyor-oila-mustahkam-jamiyat-asosi
3. https://gujum.uz/ozbekiston/oilaviy-munosabatlarda-shaxsning-umummadaniy-dunyoqarashining-shakllanishi?imlo=l
4. Abdurauf Fitratning ,,Oila “asari
5. Abu Ali ibn Sinoning ,,Tadbil ul- manzil”risolasi
6. https://cyberleninka.ru/article/n/yangilanayotgan-o-zbekistonda-gender-tenglikka-erishish-strategiyasi-hamda-uning-huquqiy-asoslari
7. https://yuz.uz/uz/news/yangilanayotgan-ozbekistonda-gender-tenglikning-huquqiy-asoslari
8. https://kun.uz/uz/news/2019/06/22/shavkat-mirziyoyevning-oliy-majlis-senatining-20-yalpi-majlisidagi-nutqi

DOYRA-O’ZBEK MUSIQIY IJROCHILIGIDA USUL BERUVCHI ENG ASOSIY CHOL’G’U

Ismoil Rustamov
Farg`ona davlat universiteti Vokal va cholg`u ijroshiligi kafedrasi o`qituvchisi

https://doi.org/10.5281/zenodo.7998822

Annotatsiya. *Mazkur maqolada o`zbek milliy cholg`ularini yosh avlodga targ’ib qilish jarayonlari borasida fikr yuritiladi. Shuningdek bugungi kunda doyra cholg`usi ijrochiligi o’zbek milli musiqa ijrochiligida muhimligi ko’rsatib o’tilgan.*

***Kalit so`zlar:*** *Doira cholg`usi, o`zbek xalq milliy cholg`ulari, ijrochilik mahorati, ustoz-shogird an`anasi, mahalliy uslublar, doira usullari.*

O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Musiqa san’ati madaniy fenomen sifatida yangi avlodni tarbiyalash va kamolga yetkazish borasida cheksiz imkoniyatlarga egadir”

Inson madaniyatini shakllantiruvchi omillardan biri – milliy musiqa bo‘lib, milliy musiqaning aks etishida milliy cholg‘ularning xizmati beqiyosdir.

Milliy cholg‘ularni o‘rganish insonga nima beradi?

– Milliy ruhiyat, kuchli iroda, nozik did, nafis his-tuyg‘ular, mehr-muhabbat, orzu-umid, go‘zallik, ezgulik, osoyishtalik, ko‘tarinki ruh beradi, o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshiradi, sabr-toqatni kuchaytiradi, ma’naviyatni yuksaltiradi, hayotni sevishga o‘rgatadi. Milliy cholg‘ularni ijro etilishi tom ma’noda insonni tarbiyalaydi.

Biror bir cholg‘u asbobni o‘rganish insondan o‘ziga xos qobiliyat talab etadi. Biroq, ushbu qabiliyat bo‘lmagan taqdirda ham har bir insonda boshlang‘ich ko‘nikma hosil bo‘ladi va cholg‘ularning yoqimli ovozi kishini o‘ziga jalb etish orqali hech bo‘lmaganda tinglash ko‘nikmasini shakllantiradi. Bu esa, insonni loqaydlikdan asraydi.

Xalqimizda “Bola boshdan” degan naql bor. Shunday ekan, bolalarni tarbiyalashda milliy musiqiy cholg‘ularimizni ularga o‘rgataylik, hayotiga hamroh qilaylik.

Muhtaram yurtboshimiz yuqoridagi fikrlarni o‘zlarining 02.02.2022 PQ-112-sonli qarorida aks ettirib, qaror ijrosini amalga oshirishga doir qator ko‘rsatmalar berdilar.

“Aholi, ayniqsa, olis hududlarda istiqomat qiladigan fuqarolarga madaniy dam olish xizmatlari ko‘rsatish darajasini oshirish, respublikaning barcha hududlarida teatr, sirk va boshqa turdagi ommaviy-madaniy va konsert-tomosha tadbirlarini tizimli ravishda yo‘lga qo‘yish, madaniyat va san’at sohasida iste’dodli yosh ijodkorlarni izlab topish va qo‘llab-quvvatlash, ta’lim muassasalarini milliy cholg‘ular, musiqa darsliklari, notalar to‘plamlari va o‘quv-metodik adabiyotlar bilan ta’minlashning yaxlit tizimini yaratish maqsadida, shuningdek, 2022 — 2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini «Inson qadrini ulug‘lash va faol mahalla yili»da amalga oshirishga oid davlat dasturiga muvofiq:

2022/2023 o‘quv yilidan boshlab ta’lim muassasalarida o‘quvchi va talabalarning musiqiy bilim va ko‘nikmalarini oshirish, ularning qalbida milliy madaniyatga bo‘lgan muhabbatni shakllantirish, yosh iste’dodlarni aniqlash va qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirilishi” oliy ta’lim professor o’qituvchilarida juda katta ma’sulyat yukladi.

Doyra-o’zbek musiqiy ijrochiligida usul beruvchi eng asosiy chol’g’u hisoblanadi, nafaqat ansambl yoki orkestr ijrosini, hatto ko’pgina yakka cholg’uchilar ijrosini ham tinglash qiyin. Bunfan tashqari, doyra O’zbekistonda eng ko’p tarqalgan musiqiy chol'g’ulardan biri hisoblanadi. Doyrani xalq ichida keng tarqalishida Usta Olim Komilov, G’ofur Azimov, Qaxramon Dadayev, aka-uka Islomovlar, Odil Kamolxo’jayev, Ilhom Ikromov kabi qator doyrachilarning xizmatlari katta.

O’zbek doyrasi sadolarining chet el sahnalarida sadolanishi va o’zining mohirona ijrosi bilan jahon tomoshabinlari yuraklarini zabt etgan ustoz san’atkor Usta Olim Komilovning doyra cholg’usi ijrosi sir asrorlarini nafaqat amaliy, balki nazariy-ilmiy jihatdan o’quv qo’llanma va darsliklar ko’rinishida xalqimizga yetkazgan ustoz san’atkor Dilmurod Islomov xisoblanadi. Zamonamiz doyra maktabiga yangicha nafas baxsh etgan ustoz san’atkor Dilmurod Islomov o’z atrofida keyinchalik kasbiga sadoqatli shogirdlar tarbiyalab xalqimiz xizmatiga safarbar etdi.

Xozirgi kunda ham doyra ijrochilik maktabi bir qator mualliflik uslublar bilan boyidi. Ijrochilik amaliyotida bu uslublarni yaratgan ustoz sozandalar elga tanildilar. Mavjud usullarni o‘zlashtirish bilan bir qatorda Ushbu san`atni zamonamizga mos holda talqin qilish, o‘zining bor kuchini sarf qilib rivojlantirishi lozim. O‘tgan davrda yashab ijod etgan san’atkorlar o‘zlaridan oldingi san’atkorlar malini puxta o‘rganishga katta ahamiyat berganlar, o`zlashtirgan bilimlarini esa, keyingi avlod shogirdlariga o‘tkazganlar. Bu faqat doyrachilarning emas, balki barcha o`zbek san`ati namoyomdalarining uslubi bo`lmish “Ustoz-shogirt” an’anasidir. Mazkur nuqtayi nazardan kelib chiqib, kelajak avlodning o‘tmishga xos tarzda kamol topishi, bu barkamol avlod tarbiyasidagi asosiy vazifarlardan desak, mubolag‘a bo‘lmas.

Bugungi davrda taraqqiyoti, axborot texnologiyalarining yangidan-yangi namunalari joriy etilayotgan bir paytda o‘zbek milliy zarblarini turli cholg‘ular, elektron vositalar va mavjud cholg‘u sozlarda tarannum etish imkoniyatlari ochilmoqda. O‘zbek usullarini zamonaviy texnika vositasida doyraning jonli sadosini tarannum etish yosh shijoatkor san’atkorlarimizning iodiy munosabatiga bog‘liq.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risidagi 02.02.2022 yildagi PQ-112-son qarori.
2. R. Samadov (2022). DOIRA CHOLG‘USINING QADIM VA ZAMONAVIY HAYOTDAGI IJRO TALQINI. Science and innovation, 1 (C6), 251-253. doi: 10.5281/zenodo.7190596
3. Sayfitdinov T. Doira ijrochiligi san’ati. Oq‘uv qo‘llanma. «FAYLASUFLAR». - Toshkent: 2020.
4. Фаттоҳхон Мамадалиев “Миллий мусиқа ижрочилиги” рисола. Т.,2001й.
5. Насритдинова, Мадина Нуруллаевна (2022). НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИСЦЕЛЕНИЯ ДЕТЕЙ С ПАТОЛОГИЕЙ, СВЯЗАННЫХ С ГИПОКСИИ, ПОСРЕДСТВОМ ИСКУССТВ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2 (10-2), 385-393.
6. Насритдинова, М. Н. (2022). МУСИҚА ИНСОНИЯТГА НИМА УЧУН КЕРАК?. *Science and innovation*, *1*(Special Issue 2), 577-580.

7. Nasritdinova, M. (2023). ARTPEDAGOGIK YONDASHUV ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI AXLOQIY TARBIYASINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MODELI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, *3*(2), 199-204.
8. Насритдинова, М. (2023). ARTPEDAGOGIK YONDASHUV ASOSIDA BOLAJAK MUSIQA TA'LIMI OQITUVCHILARINING IJODKORLIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK TA'MINOTI. *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences.*, *3*(4), 241-246.
9. Насритдинова, М. Н. (2023). УСТОЗ МУХТОР АШРАФИЙ МАҲОРАТЛИ ПЕДАГОГ СИЙМОСИДА ШОГИРДЛАРИ ХОТИРАСИДА МАНГУ БАРҲАЁТ. *TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, *3*(2), 303-305.
10. Nurullayevna, N. M. Turg'unboyeva Muhlisa.(2022). THE ROLE OF PEDAGOGICAL ACTIVITY IN CREATING A NEW UZBEKISTAN ENLIGHTENED SOCIETY. BEST SCIENTIFIC RESEARCH, 1 (1), 238-241.
11. Jo'Rayev Xamidjon, & Madina Nasritdinova (2022). DOIRA CHOLG'USIDA IJRO MAHORATINI YUKSALTIRISH (BOLALAR MUSIQA VA SAN'AT MAKTABLARI MISOLIDA). Science and innovation, 1 (C2), 26-28. doi: 10.5281/zenodo.663646
12. Мамазияев, Х. А. Ў. М., & ТАДРИЖИ, М. Ч. SAI. 2022.№ С3. *URL: https://cyberleninka. ru/article/n/ma-om-sanatida-musi-a-chol-ularining-tadrizhi (дата обращения: 05.10. 2022)*.
13. Мамазияев, Хуршиджон Аъзамжон Ўғли (2022). МАҚОМ ИЖРОЧИЛИГИДА ЧОЛҒУЛАРНИНГ АЛОМАТИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2 (10-2), 429-435.
14. X. Mamaziyaev (2022). ТЎЙ МАРОСИМ ҚЎШИҚЛАРИ (НИКОҲ ТЎЙ МАРОСИМИ ҚЎШИҚЛАРИ ТАҲЛИЛИ). Science and innovation, 1 (C6), 190-199. doi: 10.5281/zenodo.7178247
15. A. Abdusattorov (2022). DIMITRIY DIMITRIYEVICH SHOSTAKOVICH IJODIDA POLIFONIYA. Science and innovation, 1 (B6), 430-432. doi: 10.5281/zenodo.7164517
16. Adiljanovna, A. M., Nurullaevna, N. M., Abdumalikovna, Y. D., Sharobidinovich, M. J., Abdujalil Abduvalio'g'li, A., & Behzod Asqaralio'g'li, T. (2021). Academic Yunus Rajabi and His Scientific Heritage. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 9092-9100.
17. Абдисатторов, А. А. Ў. (2022). БАСТАКОРЛИК ИЖОДИДА МУСИҚА ФОЛЬКЛОРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, *2*(10-2), 602-605.
18. Abdusattorov, A. About Makom Melodies Adapted for Orchestra of Uzbek Folk Instruments. *International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development*, *2*(11), 28-30.
19. Murodova, D. (2021). Scientific And Theoretical Aspects of Musical Thinking. *Zien Journal of Social Sciences and Humanities*, *1*(1), 196-199.
20. Murodova, D. (2021). THE CONCEPT OF MUSICAL THINKING AND ITS STAGES OF DEVELOPMENT. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, *9*(05), 245-250.

21. Madina Nasretdinova, Ismoil Rustamov, & Oybek Karimov (2022). MUSIQA SAN'ATINING HOZIRGI KUNDAGI O’RNI. Scientific progress, 3 (2), 841-845.
22. Rustamov, I. (2022). DOYRA CHOLG’USIDA IJROCHILIK MAHORATINI OSHIRISHDA QO’LLANILADIGAN MASHQLAR MOHIYATI. *Science and innovation*, *1*(B6), 456-460.
23. Rustamov, I. (2022). The Place of Doira Instrument in Uzbek National Art. *Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences*, *5*, 74-77.
24. Rustamov, Ismoil (2023). DOIRA CHOLG‘U IJROCHILIGIDA IJROVIY USULLARNING AHAMIYATI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3 (4), 74-79.
25. Namozova, D. T. (2021). MUSIQA DARSLARIDA O’QUVCHILARNI KREATIVLIK HAMDA ERKIN TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISHNI TASHKIL ETISH. Scientific progress, 2(2), 1313-1315.
26. Namozova, D. (2022). BO ‘LAJAK MUSIQA O ‘QITUVCHILARINING KREATIV KOMPETENTLIGINI MUSIQA TARIXI FANINI O ‘QITISH VOSITASIDA SHAKLLANTIRISH. Science and innovation, 1(B6), 942-950.
27. Sultonov, A. (2022). MUSIQIY IDROKKA TA’SIR ETUVCHI TRANSFORMATSION TENDENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING SAMARADORLIGI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(10-2), 314-323.

MATN VA DISKURS TUSHUNCHALARI MUNOSABATI

Sarbarova Dilnoza Nosirjon qizi
O‘zbekiston Milliy universiteti O‘zbek tilshunosligi kafedrasi o‘qituvchisi
dilnozasarbarova1@gmail.com

https://doi.org/10.5281/zenodo.7998832

Annotatsiya. *Diskurs so‘zi bugungi kunda tilshunoslikning markaziy masalalaridan birini ifodalovchi hodisani anglatmoqda. Maqolada diskurs tushunchasi, uning kelib chiqishi tarixi, sharq va g‘arb olimlarining matn va diskurs tushunchasini tadqiq etish borasidagi xulosalari, shuningdek, matn va diskurs tushunchalarining munosabati haqida bayon qilingan.*

Kalit so‘zlar: *Diskurs, matn, nutqiy akt nazariyasi, deyksis nazariyasi, diskurs nazariyasi, pragmasemantika, pragmastilistika.*

Pragmalingvistika tadqiqot predmetining keng miqyosda tasavvur etilishi ushbu sohaning turli yo‘nalishlarda taraqqiy etishini taqozo etadi. Natijada, pragmalingvistikaning nutqiy akt nazariyasi, deyksis nazariyasi, diskurs nazariyasi, pragmasemantika, pragmastilistika kabi o‘z «ichki» sohalari yuzaga keldi. Bu sohalarning farqi, birinchi navbatda, pragmalingvistikaning umumiy predmetini alohida qismlarga ajratish va har bir qismni batafsil yoritilishi, o‘rganilishida namoyon bo‘ladi. XX asrning so‘nggi choragidan jahon tilshunosligida lisoniy faoliyat mahsuli bo‘lgan har qanday nutqiy tuzilmani uni yaratuvchi va idrok etuvchi shaxs – muallif va retsipient muloqoti nuqtai nazaridan tadqiq etishga katta e’tibor qaratila boshlandi. Nutqiy tuzilmani muloqot jarayoni sifatida o‘rganish *diskurs* tushunchasining yuzaga kelishiga sabab bo‘ldi. O‘tgan asrning 50-yillarida amerikalik tilshunos Zellig Xarris tomonidan birinchi marta qo‘llangan *diskurs* so‘zi bugungi kunda tilshunoslikning markaziy masalalaridan birini ifodalovchi hodisani anglatmoqda. Ye.S.Kubryakovaning qayd etishicha, «tilshunoslik fanining hozirgi taraqqiyoti davrida diskursning umumiy qabul qilingan biror bir ta'rifi mavjud emas».

Diskurs tushunchasi hozirgi davrda o‘ta jadallik bilan sodir bo‘layotgan fanlar integratsiyasini o‘zida yaqqol namoyon etadi. U adabiyotshunoslik, tilshunoslik, falsafa, tarix, sotsiologiya, antropologiya, pedagogika, siyosatshunoslik kabi fan sohalarining har birida maxsus definitsiyaga ega bo‘lishi bilan birga, bugungi kunda yangi yo‘nalishlardan biri hisoblangan diskursiv tahlilning ham markaziy muammolaridan biriga aylandi. Tilshunoslikda diskurs bir gapdan ham uzunroq til birligiga ishora qiladi. Diskurs so‘zi lotincha dis- “uzoqda” ma’nosidagi prefiksdan va “yugurish” ma’nosini bildiruvchi “currere” o‘zagidan olingan. Shuning uchun nutq "qochish" deb tarjima qilinadi va suhbat qanday o‘tishini anglatadi. Nutqni o‘rganish - bu ijtimoiy kontekstda og‘zaki yoki yozma tildan foydalanishni tahlil qilishdir. Diskurs tadqiqotlari nutqda tilning shakli va funktsiyasini uning kichik grammatik qismlari, masalan, fonema va morfemalardan tashqari ko'rib chiqadi. Gollandiyalik tilshunos Teun van Deyk rivojlanishda muhim rol o‘ynagan ushbu tadqiqot sohasi tilning katta birliklari, jumladan, leksemalar, sintaksis va kontekst suhbatlarga qanday ma'no qo'shishi o‘rganadi. Diskurs - bu keng tarixiy ma'nolarni yetkazish uchun tilning ijtimoiy jihatdan qo'llanilishi. Bu qo'llanilishining ijtimoiy sharoitlari, kim va qanday sharoitlarda qo'llanayotgani bilan belgilanadigan tildir. Til hech qachon "neytral" bo‘lolmaydi, chunki u bizning shaxsiy va ijtimoiy dunyolarimizni bog‘lashga xizmat qiladi.

«Matn» va «diskurs» tushunchalari. Bu ikki tushuncha negizidagi hodisalarni farqlashda funksionallik-strukturaviylik, dinamik-statik, aktuallik-virtuallik kabi qarama-qarshiliklardan

foydalanib kelinmoqda. Bizni qiziqtirayotgan narsa: birinchidan, bunday qarama- qarshiliklar mavjudmikan, ikkinchidan esa, agarda ular haqiqatdan mavjud bo‘lsa, qay yo‘sinda va qanday ko‘rinishlarda namoyon bo‘lishadi? Matn va diskurs tahlili muammolari bilan ko‘p yillardan buyon shug‘ullangan Mikael Stabbs 1983-yilda nashr qilingan asarida quyidagilarni yozgan edi: «Odamlar gaplar tasodifiy qatorini bog‘liq matndan farqlay oladilar, shuning uchun ham kogerentlikni ta’minlovchi tamoyillarni o‘rganish diskurs tahlilining mavzusidir».

E’tibor beradigan bo‘lsak, matn hodisasining mohiyati kogerentlik (qismlar bog‘liqligi) bilan belgilanmoqda. Ammo matn tilshunosligining ilk davrlarida e’tibor asosan kogerentlikni ifodalovchi formal vositalarni aniqlash hamda qismlar bog‘liqligi asosida yuzaga keladigan yaxlitlikning (matnning) tuzilish modellari, namunalilikni ajratishga qaratildi. Natijada, matnni turg‘un struktura sifatida og‘zaki nutq materialiga, diskursga qarama-qarshi qo‘yish harakati avj oldi. Matnning turg‘un, tayyor mahsulot, diskursni esa kechayotgan nutqiy muloqot jarayoni sifatida talqin qilinishi ularning keskin farqlanishiga sabab bo‘ladi. H.Haberland matnni turli joyda, turli paytda paydo bo‘lishi mumkin bo‘lgan predmet, diskursni esa aniq zamon va makonda kechayotgan hodisa deb hisoblaydi. Uning qayd etishicha, «matndan cheklanmagan miqdorda foydalanish mumkin, uni bir joydan ikkinchisiga ko‘chirish imkoni bor, diskurs - hozirgina kechayotgan jarayon, u har safar qayta yaratiladi». Diqqat bilan o‘qisak, H.Haberlandning fikrini ikki xil izohlash mumkin. Birinchidan, olim ikkala hodisani ham natija, mahsul sifatida qaramoqda, ya’ni matn - kechgan muloqot natijasi, mahsuli (og‘zaki matn) yoki yozuv faoliyati, nashr natijasi (yozma matn). Diskurs, o‘z navbatida, tug‘ilgan g‘oya, kommunikativ maqsad (intensiya) natijasidir. Ikkinchidan esa, matn moddiy ob’ekt sifatida nomoddiy ob’ekt - diskursdan farqlanmoqda. Agarda matn va diskursning har ikkilasi ham inson lisoniy faoliyatining natijasi bo‘lsa, ularni faqatgina zohiriy - formal ko‘rsatkichga asosan «og‘zaki» va «yozma» sifatlari bilan farqlash to‘g‘ri bo‘lmaydi. Xuddi shuningdek, ularning birini moddiy ko‘rinishli hodisa, ikkinchisini bu xususiyatdan xoli ko‘rinishda tasavvur qilish qiyin masala.

Sankt-Peterburg pedagogika universitetining professori I.K.Arxipov diskurs va matn hodisalarining mohiyatini farqlashda H.Haberlandga ergashadi. Ushbu masalaga lisoniy belgilarning ma’no ifodalash qobiliyatining namoyon bo‘lish «hududi» nuqtai nazaridan yondashgan Igor Konstantinovichning ta’biricha, matn murakkab belgi sifatida o‘zida moddiylik (shakl) va ideallik (ma’no) bog‘lanishini aks ettirishi kerak. Lekin ma’no muloqot ishtirokchilari bir-biriga uzatayotgan tayyor mahsulot emas, ma’no yaratilish va qayta yaratilish jarayonlarini talab qiladi hamda ushbu jarayonlar ruhiy- psixik faollik sharoitida kechadilar. Demak, ma’no shakllanishi ikki tomonlama aqliy faoliyat natijasidir. Shuning uchun qog‘ozga tushirilgan matnda asl ma’nodagi belgi yo‘q. Ularda faqatgina harflar to‘plami mavjud va bu to‘plamlar mazmun shakllanishi uchun turtki bo‘lishlari mumkin. Buning uchun ularga ong «tegib ketishi» kerak bo‘ladi.

Xulosa.

«Matn» va «diskurs» atamalari bir mazmundagi tushunchalarni nomlovchi atamalar emas. Shubhasiz, «diskurs» «matn»ga nisbatan kengroq mazmunda talqin qilinadi. Ha, «diskurs - bir paytning o‘zida ham lisoniy faoliyat jarayoni, ham uning mahsulidir». Diskursiv faoliyat mohiyatan bilim (ma’lumot) berish hamda «yangi bilimni shakllantiruvchi hodisadir». Bilim uzatilishi va yangidan shakllanishi uchun esa matn yaratilishi lozim. Demak, matn diskursiv

faoliyat kechayotgan paytning o‘zidayoq yaratila boshlaydi. Diskurs inson ongli faoliyatining ma’lum bir turi, turkumi bo‘lsa, matn uning bir ko‘rinishidir.

REFERENCES

1. Arxipov 2003: 99
2. H.Haberland. 1995: 914
3. Kibrik, Plungyan. 1997: 307
4. Kubryakova. 2000:11
5. Mamardashvili. 1996: 158
6. Mikael Stabbs. 1983: 15
7. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. Монография. – Тошкент, -2008.

MUNDARIJA

Ибраимов Холбой Ибрагимович, ЗАМОНАВИЙ ЎҚИТИШ МЕТОДЛАРИНИ УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ҚЎЛЛАШ ТАЪЛИМИЙ ИСЛОҲОТЛАРНИНГ БОШ МАСАЛАСИ СИФАТИДА 3

Р.Х.Джураев, Л.М.Караханова, ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СРЕДА И ИНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГИИ 7

Ш.Қ. Мардонов, С.Ю. Қодирова, ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ИНТЕНСИВ ОНЛАЙН ЎҚИТИШ ТЎҒРИСИДА 10

Булатов Саидахбор Собитович, ШЕРДОР МАДРАСАСИНИ БЕЗАШДА ҚУРЪОНИ КАРИМДАГИ «НАҲЛ» СУРАСИНИНГ ОЯТЛАРИНИ КОНЦЕПТУАЛ АСОС ҚИЛИБ ОЛИНИШИНИНГ БУЮК ХИКМАТИ ВА ИБРАТИ 14

Malikova Dilraboxon Maxmudovna, TA’LIM JARAYONIDA FANLARANI INTEGRATSIYA ASOSIDA O’QITISHNING O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI 17

Rajapov Vahobjon To‘rajonovich, SHARQONA TARBIYA ASOSIDA O‘SMIR YOSHDAGI QIZLAR MA’NAVIY DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISH 20

Toshtemirov Doniyor Eshbayevich, Yuldashev O‘lmasbek Abdubannapovich, RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA TA’LIM SIFATINI OSHIRISHGA YO‘NALTIRILGAN ELEKTRON TA’LIM RESURSLARIDAN FOYDALANISH 24

Каримов Комилжон Абдурахимович, МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ УСТУВОР ВАЗИФАЛАРИ 30

Madjidova Dildora Abduxamidovna, Islamova Nilufar Sobirovna, INKLYUZIV TA’LIMDA O‘QUVCHILAR NUTQINI KORREKSIYALASH XUSUSIYATLARI 36

Р.Г.Сафарова, ЎҚУВЧИЛАРДА КОММУНИКАТИВ КОМПЕТЕНЦИЯНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ПАРАМЕТРЛАРИ 40

Д.Д.Шарипова., С.С.Сайфиева, ТЕХНОЛОГИЯ И ПОВЫШЕНИЕ ЗДОРОВЬЕСБЕРЕЖЕНИЯ И БЕЗОПАСНОСТИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ 46

Тожибоева Хилолахон Махмутовна, РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ДАВРИДА ЎСМИР ЁШДАГИ ЎҚУВЧИЛАРДА ГЕНДЕР ИДЕНТИВЛИК МУАММОЛАРИ 49

Xakimova Muxabbat Fayziyevna, ТАЪЛИМНИ РАҚАМЛАШТИРИШ ШАРОИТИДА ОЛИЙ ТАЪЛИМДА ЎҚИТИШ СИФАТИНИ ОШИРИШ ОМИЛЛАРИ 53

Qurbonova Maftuna Faxriddinovna, CLIL – ZAMONAVIY YONDASHUV SIFATIDA 58

Sh. Gozieva, THE IMPORTANCE OF INCLUSIVE CULTURE IN TEACHING ENGLISH LANGUAGE IN SECONDARY SCHOOLS 61

Soliev Erkin Mamatkarimovich, QUALITATIVE RESEARCH METHODS IN EXPERIMENTAL TRAINING OF MONOLOGICAL REFLECTION-BASED SPEECHES 66

Atajanova Nilufar, XORAZMLIK SHOIRALAR SHE’RIYATIDA MUMTOZ ADABIY AN’ANALARNING YETAKCHILIK QILISHI 71

Norbekova Farangiza Shuhrat qizi, THEORETICAL FEATURES OF EXTRALINGUISTIC PROBLEMS IN THE TRANSLATION OF POPULAR SCIENTIFIC TEXTS 75

Sa’diyev Soli Tolibovich, TIL SOFLIGINI SAQLAB QOLISHDA MUAMMOLAR VA UNING AYRIM YECHIMLARI 78

Shohsanam Xolboyeva, F.Fayzullayev, INTERFAOL TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANGAN HOLDA CHET TILI FANLARNI O‘QITISH JARAYONLARINI TASHKILLASHTIRISH “PREZI” ILOVASI MISOLIDA 81

Umarova Sarvinoz Sardorovna, TOLERANTLIK ZAMONAVIY CHET TILI O’QITUVCHISINING KASBIY XUSUSIYATI SIFATIDA 83

А.Т.Нурманов, ТЕХНОЛОГИИИ ЭФФЕКТИВНОГО ОБЩЕНИЯ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ 87

Хакимова Б.М., ДИДАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ЗАНЯТИЙ ПО АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ В ОБУЧЕНИИ ПОДРОСТКОВ ПРИНИМАТЬ САМОСТОЯТЕЛЬНЫЕ РЕШЕНИЯ 92

Ибраимова Феруза Холбоевна, БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАР КАСБИЙ ИЖОДКОРЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ АЙРИМ ПЕДАГОГИК ВА ПСИХОЛОГИК МЕХАНИЗМЛАРИ 95

Jabborova Onaxon Mannapovna, Saparbayeva Dinoraxon Turg‘unboy qizi, DAVLAT TILINI UZLUKSIZ TA’LIM TIZIMIDA INTENSIV O‘QITISHNING PEDAGOGIK, PSIXOLOGIK VA IJTIMOIY XUSUSIYATLARI 98

Кенжаев Аваз Латипович, А.С.ПУШКИН “ЭЛЕГИЯ” ШЕЪРИНИНГ ЛИНГВОПОЭТИК ТАҲЛИЛИ (АСЛИЯТ ВА ТАРЖИМА МИСОЛИДА) 102

Jahongir Mamatqosimov, SAHNA NUTQI BO‘LAJAK REJISSORLAR KASBIY KOMPETENSIYASINING MUHIM KONTENTI SIFATIDA 106

Мамутова У., НЕМИС ҲӘМ ҚАРАҚАЛПАҚ ТИЛЛЕРИНДЕ ДӘНЕКЕРСИЗ ҚОСПА ГӘПЛЕР 109

Темиров Набижон Солиевич, Ягьяева Эльвина Бахтияровна, МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ ПОСРЕДСТВОМ ЭФФЕКТИВНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ ВУЗА (НА ПРИМЕРЕ ИНДИВИДУАЛИЗАЦИИ И ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ) 112

Абдуллаева Наргиза Собиржоновна, Темиров Набижон Солиевич, ОБУЧЕНИЕ ИНОЯЗЫЧНОМУ ЯЗЫКОВОМУ МАТЕРИАЛУ В НЕЯЗЫКОВОМ ВУЗЕ 117

Begmatov Mansur Adgarovich, RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR DAVRIDA INGLIZ TILINI INTENSIV O'QITISHNING PSIXOLOGIK VA PEDAGOGIK JIHATLARI (IXTISOSLASHTIRILGAN MAKTABLAR MISOLIDA) 121

Aimuratova Nilufar Tengel kizi, A DISCUSSION OF SIMULTANEOUS INTERPRETATION, ITS CHALLENGES AND DIFFICULTIES WITH ITS IMPLEMENTATION 123

Muhayyo Umaraliyeva, INKLYUZIV TA’LIM TIZIMIDA ALOHIDA EHTIYOJLI BOLALAR BILAN ISHLASHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI 128

Avezova Anajon Ko‘paysin qizi, O‘ZBEK VA TURK TILLARIDA ANTROPONIMLARNING MOTIVLANISH ASOSLARI (HAYVONLAR BILAN BOG‘LIQ KISHI ISMLARI MISOLIDA) 131

Qobilova Surayyoxon A'zamjonova, CHIROYLI YOZUV MALAKASINI SHAKLLANTIRISH USULLARI 135

Ibraimova Feruza Xolboevna, BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING KASBIY IJODKORLIKGINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK SHART - SHAROITLARI 138

Одилова Малохат Расулжон қизи, ПЕДАГОГИКА ФАНИГА ОИД АТАМАЛАРНИ СЕМАНТИК ХУСУСИЯТЛАРИ 142

F.B.Mattiyeva, TARJIMA NAZARIYASI HAQIDA TURLI XIL QARASHLAR 145

Gulsanam Maxsutovna Norova, O'ZBEK VA OZARBOYJON TILLARIDA O'RIN-PAYT MA'NOSINI IFODALOVCHI LISONIY BIRLIKLARNING LINGVOAREAL TADQIQI 148

Muxamadiyeva Nodira Abdivaliyevna, TILSHUNOSLIKDA DISKURS TUSHUNCHASI VA UNING TAHLILI. BADIIY DISKURS 153

Sadinov Aziz Ziyadullayevich, WAYS TO EFFECTIVELY USE MODERN DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF 156

TRANSPORTATION OF WASTE PRODUCTS
Полванова Дилрабо Тагаймуратовна, КАСБИЙ ФАОЛИЯТ МОТИВАЦИЯСИ 162
Ruzikulova Nigora Kudratovna, BOSHLANG’ICH SINFLARDA XALQ OG’ZAKI IJODINI O’RGATISHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI 166
Суюнова Гулчехра, МУҲАНДИСЛИК ЙЎНАЛИШИ ТАЛАБАЛАРИГА ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ЎҚИТИШДАГИ АСОСИЙ КОМПЕТЕНЦИЯЛАР ВА ЁНДАШУВЛАР 171
Umarova Sarvinoz Sardorovna, EDUCATION OF TOLERANCE AT ENGLISH LANGUAGE LESSONS IN THE CONTEXT OF TECHNOLOGY OF CULTURE DIALOGUES 176
Xalilova Zilola Farmonovna, FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR, TIL- MADANIY BOYLIGI 179
A.Hasanov, NAZAR ESHONQUL IJODIDA KINOYANING BADIIYUSLUBIY XUSUSIYATLARI 182
Nurmatova Shaxnoza Shavkatbekovna, INKLYUZIV TA`LIMDA DARSLARNI TASHKIL ETISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI 185
Raxmonqulov Feruz, Alishev Asilbek, O’QUVCHILARNING IJODIY TASAVVURLARINI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI 189
Bahodirova Gulruh Bahodirovna, KASHTACHILIK LEKSIKASINING LEKSIK-SEMANTIK TASNIFI 194
Дилфуза Камолжонова, ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАР АССОСИДА БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА КИТОБХОНЛИК КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ 198
Urbanovich Kamila, COGNITIVE ACTIVITY OF STUDENTS IN CONDITIONS OF DIGITALIZATION OF EDUCATION 200
Dildora Pulatova, MUROJAAT SHAKLLARINING PRESUPPOZITSION XUSUSIYATLARI 204
Esanov Azizbek Shermamat o‘g’li, SCIENTIFIC GRAMMAR BASED ON THE INTEGRATION OF ENGLISH AND RESEARCH 207
Karimova Jahona O‘ktamjon qizi, BO’LAJAK O’QITUVCHILARDA INSONIYLIK FAZILATLARINI SHAKLLANTIRISH 210
Xurramova Lobarxon Akramjonovna, BOSHLANG‘ICH SINFO’QUVCHILARIGA ONA TILI VA INGLIZ TILLARINI INTEGRATSION METODLAR ASOSIDA O’QITISHNING DIDAKTIK AFZALLIKLARI 214
Irgasheva Madinabonu Baxromjon qizi, LIDER KIM VA MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI DIREKTORLARIGA ZAHIRA KADRLAR TAYYORLASHDA ULAR QANDAY QILIB LIDER BO'LISHI MUMKIN 218
Sodiqboyeva Durdona Isomiddin qizi, “ MIFTOH UL – ADL” ASARIDA ADOLATLI PODSHOHLAR TALQINI 223
Ergashova Gulhayo Sunnatillo Qizi, XORIJIY TILLARNI O'QITISH VA O’RGANISHDA SUN'IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI 226
Ulug‘bek Xabibullayevich Xidirov, NAZARIY O‘QITISHNING ZAMONAVIY USULLARINING MAZMUNI VA TUZILMASI 231
Shoniyeva Oyjamol G‘ayrat qizi, “ABULFAYZXON” DRAMASIDA ILMSIZLIK OQIBATI 235
Sanakulova Sarviniso Xamrakulovna, THE USE OF MULTIMEDIA IN ENGLISH TEACHING 238
Davronova Surayyo Abdurahmon qizi, ISAJON SULTONNING ”ALISHER NAVOIY “ ROMANI SYUJET VA KOMPOZITSIYASI 243
Dilobar Xalmatova Alimjanovna, Inomova Zebo Umidjon qizi, TALABALARNING MUSTAQIL IJODIY FAOLIYATINI KOMPITENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH (OLIY TA’LIM MUASSASALARI PEDAGOGIKA MISOLIDA) 248
Xaliyarov Jasur Xidirovich, O‘QUVCHILARDA ZAMONAVIY ENERGIYA MANBALARIGA OID TUSHUNCHALARNI FAN-TA’LIM-ISHLAB CHIQARISH INTEGRATSIYASI ORQALI SHAKLLANTIRISH 252
А.А.Ҳасанов, КИНОЯНИНГ ПРАГМАЛИНГВИСТИК ВА ЛИНГВОПОЭТИК ТАҲЛИЛИ 255
Бобаназарова Жамила Холмуродовна , Салохитдинов Шерзод Фарход ўғли, ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА БОШҚАРИШ САМАРАДОРЛИГИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ 259
Жәримбетова Толғанай Құрбанбаевна, ҚҰЖЖЕТЛІ ШЫҒАРМАЛАРДАҒЫ МӘКАН ҲӘМ ЗАМАН КОНЦЕПЦИЯСЫ 262
Таджибекова Дилноза Бахтияровна , КОРХОНАЛАР МОЛИЯВИЙ РЕСУРСЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ АМАЛИЁТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ 266
Умарова Дилафруз Хусанжон қизи, ФАНТАСТИКА ВА ФЭНТЕЗИ ЖАНРЛАРИ 272
Халиков Аъзам Абдусаломович, БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРДА ПЕДАГОГИК РЕФЛЕКСИЯНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ АҲАМИЯТИ 276
Nasiba Erhanova, MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARINING “TIL VA NUTQ” MARKAZIDA INNOVATSION FAOLIYATNI TASHKIL ETISH 280
Саипова Мадина Саидахбор қизи, СОМОНИЙ МАҚБАРАСИ БЕЗАКЛАРДАГИ МАХФИЙ РАМЗЛАР ТИЛСИМИ 283
Г.Н. Мустафакулова, Р.Ж. Сейтимбетов, Р.К.Кенесбаев, Р.В. Бардашев, ИССЛЕДОВАНИЕ ЭКСПЛУАТАЦИОННЫХ НАДЕЖНОСТЕЙ ТРАНСФОРМАТОРОВ 287
D.J.Tulanova, M.Z.Sobitova, TASVIRIY SAN’AT TARIXI FANINI O‘RGATISHNING SPETSIFIK XUSUSIYATLARI 291
Saidova Zulfizar Askarovna, AKADEMIK LITSEY O`QUVCHILARINING KOGNITIV KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA FAN O`QITUVCHISINING O`RNI 294
Каримова Мохигул Абдухоликовна, “МЕНТАЛ АРИФМЕТИКА” ДАСТУРИДАН ФОЙДАЛАНИШ АСОСИДА БОЛАЛАРНИНГ МАНТИҚИЙ ФИКРЛАШИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ 299
**Achilov O`tkir Isomitdinovich,** OLIY TA`LIM MUASSASALARIDA TA’LIM SIFATINI OSHIRISHDA ELEKTRON AXBOROT TA`LIM RESURSLARINING O ‘RNI 304
Matchanov Baxrombek Jumanazarovich, ZAMONAVIY INFORMATIKADA AXBOROT XAVFSIZLIGI SOHASIDAGI BILIMLARNING RIVOJLANISHI 308
Абдураҳимова М.О., Абдуқодирова Ш.А., Тўлаева М.Х., МУАММОЛИ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ 312
Avazbayev A.I., O‘QUVCHILARNI KASBGA YO‘NALTIRISHDA HOZIRGI MEHNAT BOZORI TALABLARI VA KADRLARGA BO‘LGAN EHTIYOJNING MUHIM JIHATLARI 316
Davletov Erkaboy Yusubovich, O‘QUVCHILARDA KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH DOLZARB IJTIMOIY-PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA 318
Saidova Zulfizar Askarovna, AKADEMIK LITSEY O`QUVCHILARINING KOGNITIV KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA O`QUVCHILARNING NAZARIY BILIMGA EGA BO`LISHINING AHAMIYATI 323

Jumanova Fatima Uralovna, YANGI O'ZBEKISTON SHAROITIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING INNOVATSION KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH 331

Bakhrieva Zarina Nasimovna, GEOGRAPHICAL ASPECTS OF RECREATION-TOURIST ACTIVITY IN UZBEKISTAN 337

S.N.Hamroyeva, BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARINI STEM TA'LIMI ORQALI O'QITISHDA VIRTUAL LABORATORIYANING O'RNI 340

Furqat Mavlonov, HARBIY XIZMATCHILARNI KASBIY FAOLIYATGA MOSLASHUVINING NAZARIY VA AMALIY JIHATLARI 343

Nargizabonu Mamadaliyeva, IKKINCHI JAHON URUSHI XOTIRALARDA 347

Vafokulova Mekhruza, IMPACT OF CORPORATE GOVERNANCE PRACTICES ON PERFORMANCE OF STATE-OWNED BUSINESSES IN UZBEKISTAN 352

Dilshoda Jalilova Ural qizi, BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARIDA AXBOROT KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MASALASINING AHAMIYATI 354

Jo’rayev Anvar Mustafaqul o’g’li, Narmetov Ibrohim Rustamjon o’g’li, GEOMETRIYA VA KOMBINATORIKA 357

Sobirova Maxzuna Ibroximjon qizi, ABDURAHMON IBN XALDUNNING IJTIMOIY QARASHLARIDA ADOLAT USTUVORLIGI 361

Mahfuza Tursunqulova To‘lqin qizi, ZAMONAVIYB TA’LIM SHAROITIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA LINGVISTIK KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH MASALASI VA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUVNING AHAMIYATI UYG‘UNLIGI 363

Raxmonova Maftuna Abdulla qizi, MUHANDISLIK GRAFIKASIDAN TALABALAR BILIMINI NAZORAT QILISH VA BAHOLASHDA ZAMONAVIY KOMPYUTER TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH METODIKASI 366

Xasanova Feruza Xurramovna, TA’LIMDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH DAVR TALABI BO’LIB, U TA’LIM SIFATINI OSHIRISHGA XIZMAT QILADI 370

Anvarova Dilshoda Akbar qizi, Bekpõlatova Diyora Shavkat qizi, STEAM TA’LIM TEXNOLOGIYASI ASOSIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA TA’LIM-TARBIYA BERISH IMKONIYATLARI 375

Dilorom Namozova Tursunovna, MUSIQA O‘QITUVCHISINING KOMPETENTLIK STATUSI 378

F.I. Jo’rayev, O’QUVCHILARNI XALQARO JAUTIKOV OLIMPIADASIGA QATNASHISHLARINING TAHLILI (FIZIKA FANI MISOLIDA) 382

Ochildiyev Hasan Bahodir o‘g‘li, MOLEKULAR FIZIKANING INVARIANT VA VARIATIV KOMPONENTLARINI TAKOMILLASHTIRISHGA OID MASALALAR YECHISH METODIKASI 386

Muminova Gulnozaxon Sulton qizi, PEDAGOGIK IJODKORLIKNI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALRNING O‘RNI 392

Muxammadiyeva Dilnavoz Dilshod qizi, RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR DAVRIDA MAKTAB O’QUVCHILARINING KASBIY YO’NALISHIGA BO’LGAN EHTIYOJ 394

Nosirova Namunabonu Azamat qizi, OLIY TA’LIMDA AMALIY MATEMATIKA FANLARINI O‘QITISHNING ZAMONAVIY USULLARI 397

Narziyev Nosir Baxshilloyevich, Xolmatov Asilbek, Almatov Samandar, QIDIRUV TIZIMLARI ALGORITMLARINING TAHLILI 399

Ibragimov Raximjon Xasanboy o‘g’li, KASB-HUNAR MAKTABLARIDA FIZIKA FANINI KOMPYUTERDA MODELLASHTIRILGAN ISHLANMALARDAN FOYDALANIB O‘QITISHNING KOMPETENTLI YONDASHUVNING O‘QUVCHILARDA EKSPERIMENTAL KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDAGI ROLI 402

Abduraimov Sanjar Mirzasulton o‘g‘li, Abduraimov Samar Mirzasulton o‘g‘li, VODOROD YOQILG‘I ELEMENTLARINI QO‘LLASHDAGI MUAMMOLAR VA ILMIY IZLANISHLAR TAHLILI 407

Namazov Shuxrat, VITAGEN YONDASHUV ASOSIDA O‘SMIR YOSHDAGI O‘QUVCHILARNING HUQUQIY MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI 410

Olimova Dilsuz Abduxalimovna, Raximova Marjona Azim qizi, ATROF-MUHITNI MUHOFAZA QILISH VA TABIIY RESUSLARDAN OQILONA FOYDALANISH 414

Shermatova Ra’no O‘ktam qizi, Jumabayeva Jamila Sharipovna, MAKTAB TA’LIMIDA INNOVATSIYALARNING JORIY ETILISHINI NAZARIY TAHLILI 417

Qo’yliyeva Fotima Ulug’bek qizi, TA’LIMDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING USULLARI VA AFZALLIKLARI 421

Shukurullayeva Nodira, TA’LIM TIZIMIDA BOSHLANG‘ICH TA’LIMNING O‘RNI VA AHAMIYATI 424

Utayeva N.N., TALABALARDA MANTIQIY FIKRLASHNI SHAKLLANTIRIISHNING PEDAGOGIK SHARTLARI 427

Muratov Xusan Xolmuratovich, OLIY TA’LIMDA MUSTAQIL TA’LIMNI DASTURIY MAXSULOTLAR ORQALI TASHKIL ETISH, BOSHQARISH VA NAZORAT QILISH 430

Yormatova U.A., ZAMONAVIY O’QITUVCHINING KOMPETENSIYAVIY QIYOFASINI SHAKILLANTIRISH 434

Абдусатторов Абдужалил Абдували ўғли, ЎРТА ОСИЁ ХАЛҚ ЧОЛҒУ ОРКЕСТРЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ 437

Абдуллаева Муборак Сабировна, КАСБГА ЙЎНАЛТИРИШДА ФАН-ТЕХНИКА ЮТУҚЛАРИ ВА ЗАМОНАВИЙ РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ АҲАМИЯТИ 443

Адизова Севара Юсуповна, ТАЛАБАЛАРНИ ЮҚОРИ ТЕХНОЛОГИК КОРХОНАЛАРДАГИ КАСБИЙ ФАОЛИЯТГА ТАЙЁРЛАШ 447

Даданов З.С., Умарова Н., БОШЛАНҒИЧ СИНФ МАТЕМАТИКА ДАРСЛАРИДА МАСАЛАЛАРНИНГ ЎРНИ 451

Н.Ж.Кунишева, ГЛОБАЛЛАШУВ ДАВРИДА МИЛЛИЙ ИНТЕЛЛЕКТУАЛ МУЛК 453

Tadjibekova Dilnoza Bakhtiyarovna, FINANCIAL RESOURCES OF ENTERPRISES AND THE WAYS OF OPTIMIZING THEM IN MODERN CONDITIONS 456

Kurbanov Ikhtiyor Hikmatovich, THE ROLE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE SYSTEM OF MODERN EDUCATION - A PARADIGM AS ONE OF THE GOALS CHANGES 459

Парпиева Малика Моминовна, БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИНИНГ АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИОН ТАЪЛИМ МУҲИТИДА АУТОПЕДАГОГИК КОМПЕТЕНТЛИГИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ 463

Zaxidov Ibroximjon Obidjonovich , Qodirov Xotamjon Anvarovich, ELEKTROMAGNIT INDUKSIYA HODISASINI MAKTAB FIZIKA KURSIDA O‘QITISHDA DASTURIY TA’MINOTLARDAN FOYDALANISH 467

Raxmatullayeva Anor Qayrullayevna, UMUMTA‘LIM MAKTABLARIDA TABIIY FANLARNI O‘QITISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR 471

Назарова Озода Ташназаровна, ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ 473

Каримов Равшанбек Ризоматович, ТАЪЛИМ КЛАСТЕРИ ШАРОИТИДА МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИНИ ИЖОДИЙ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МЕТОДИКАСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ 478

Sulaymanova Dildora Nazarovna, LOYIHAGA ASOSLANGAN O‘QITISH (PBL) BO’LAJAK O’QITUVCHILARDA KREATIV TAFAKKURNI RIVOJLANTIRUVCHI TEXNOLOGIYA SIFATIDA 483

Омонова Мухлиса Дўстназар қизи, ИНДИВИДУАЛ ЁНДАШУВ АСОСИДА ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШ ИМКОНИЯТЛАРИ 491

Djumayeva Moxigul Mamanazarovna, TABIIY FANLARNI O‘QITISHDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARINING METODIK TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISH 494

Abdullayeva Nargisa Botirovna, YOSHLAR TURIZMINING ESTETIK-TARBIYAVIY TA'SIRINI OSHIRISHDA MOBIL ILOVALARDAN FOYLALANISH IMKONIYATLARI 498

Н. Т. Жалилова, РАҚАМЛАШТИРИШ ШАРОИТИДА ОЛИЙ ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИГА ЎТИШНИНГ ЗАРУРИЯТИ 501

Лутфиллаев Махмуд Хасанович, Одилов Низомиддин Саматович, УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИДА МЕДИА ТЕХНОЛОГИЯЛАР АСОСИДА БИОЛОГИЯ ЙЎНАЛИШИДАГИ ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МЕТОДИКАСИ 503

Темирова З.И., “ПРОФЕССИОНАЛ ТАЬЛИМ ЙЎНАЛИШИ ТАЛАБАЛАРИНИНГ ИЖОДКОРЛИГИНИ ОШИРИШДА ПЕДАГОГИК ШАРТ-ШАРОИТЛАРНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ” 507

Нормуратов Кахрамон Тогаймуратович, НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ФОРМУЛИРОВКИ ЗАДАЧИ ИЗМЕРЕНИЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ЯВЛЕНИЙ В УСЛОВИЯХ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ 513

Нормуратов Кахрамон Тогаймуратович, ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ И ИХ ИССЛЕДОВАНИЕ МАТЕМАТИЧЕСКИМИ МЕТОДАМИ 516

Орипова Н.Х., АХБОРОТЛАШГАН ЖАМИЯТДА ШАХС ЭЪТИҚОДИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ -ИЖТИМОИЙ-ПЕДАГОГИК МУАММО СИФАТИДА 520

Nishonov Mirkozimjon, THE IMPORTANCE OF INTRODUCING AN INTEGRATIVE APPROACH IN IMPROVING THE QUALITY OF CHEMISTRY EDUCATION 525

Кудратиллаев Мейрбек Бахитбай угли, Саидова Гулчехра Алишеровна, Яхшибоев Рустам Эркинбой угли, РОЛЬ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В МЕДИЦИНЕ: ПЕРСПЕКТИВЫ ДЛЯ ДИАГНОСТИКИ, ЛЕЧЕНИЯ И ПРОГНОЗИРОВАНИЯ ЗАБОЛЕВАНИЙ 530

Sadixanov Akmaljon Arapovic, TALABALAR KREATIVLIK JIHATLARINI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI YO’LLARI 533

Азимова Зиёда Эргашевна, Муллаахунова Нилуфар Мухаматумановна, РАЗВИТИЕ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ 6 КЛАССА УЗБЕКСКИХ ШКОЛ СРЕДСТВАМИ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ИСКУССТВА НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО 537

Atabaeva Mavjuda Rustamovna, GEOGRAFIYA TA’LIMIDA TANQIDIY FIKRLASH KO’NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA KLASTER METODINING AFZALLIKLARI (“O’ZBEKISTON TABIIY SHAROITI VA YER YUZASI TUZILISHI” MAVZUSI MISOLIDA) 541

Қораев Самаридин Баракаевич, ТАЛАБАЛАРДА ЎЗИНИ ЎЗИ РИВОЖЛАНТИРИШ КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ АЙРИМ ЖИҲАТЛАРИ 545

Эргашев Санжар Эркин ўғли, ТОШКЕНТ ШАҲРИНИНГ ТРАНСПОРТ ТИЗИМИНИ ЯНАДА РИВОЖЛАНТИРИШГА ДОИР ҚЎШИМЧА ЧОРА-ТАДБИРЛАРИ 549

Xodjaniyazov Sardor Umarovich, RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA TA’LIM SIFATINI OSHIRISH MEXANIZMLARI 554

Xalikova Shaxnozaxon Azimjonovna, KOMMUNIKATIV SAVODXONLIKNI OSHIRISH – DAVR TALABI 558

Эгамбердиев С.С., ТЕХНОЛОГИИ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ МАТЕМАТИКИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ 562

D.I.Normatova, PEDAGOGIK KADRLARNING LEKSIK KOMPETENSIYASINI TAKOMILLASHTIRISHDA INTEGRATIV YONDASHUVNING AHAMIYATI 566

J.Muydinov, IJROCHILIKNING BADIIY XUSUSIYATLARI USTIDA ISHLASH 570

U.S.Shermatova, OLIY TA`LIMDA TALABALARNI MAKTABDA LEKSIKOLOGIYANI O`QITISHGA TAYYORLASH 574

Samatova Iroda Azamjon qizi, O’QUVCHILARDA IJTIMOIY-SIYOSIY KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHGA OID XORIJIY TAJRIBALAR 579

Mashhura Tursunova, Shodieva Gulrukh Nazir qizi, NAVIGATING ETHICAL DILEMMAS IN BUSINESS DISCOURSE: AN EXPLORATION OF DISCOURSE ETHICS 582

Roila Yuldoshvoyevna Xaydarova, O‘ZBEKISTONDA XALQ HUNARMANDCHILIGIGA E’TIBOR VA UNDA AYOLLAR ISHTIROKI 586

M.I. Xudayberdiyev, BO’LAJAK TASVIRIY SAN’AT O’QITUVCHILARINING KREATIVLIGINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH 589

Uchkurova Zarina Shavkatovna, DEVELOPMENT OF KNOWLEDGE LEVELS OF STUDENTS IN THE PROCESS OF INDEPENDENT EDUCATION WITH THE HELP OF SOFTWARE TOOLS 592

Камалов Азамат Жамалович, ЯНГИЛАНАЁТГАН ЎЗБЕКИСТОНДА ЎҚИТУВЧИ НУФУЗИНИ ОШИРИШНИНГ ВА УНИНГ ТАЪЛИМ СИФАТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДАГИ СТРАТЕГИК МОҲИЯТИ 596

Abdug‘aniev Ozod Tursunboy o‘g‘li, TALABALARDA IJTIMOIY FAOL FUQAROLIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK IMKONIYATLARI 603

D. A. Norbutayeva, BO‘LAJAK TEXNOLOGIYA FANI O‘QITUVCHILARINING DIZAYNERLIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TA’LIM VOSITALARIDAN FOYDALANISH 609

Kuttibekova Guljan Tulepbaevna, O‘QITISHNING ZAMONAVIY SHAKLLARI, KREATIV FIKRLASH VA XALQARO BAHOLASH DASTURINI AMALGA OSHIRISH YO‘LLARI 612

Маликова Дилдорахон Қобиловна, РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ШАРОИТИДА ТАЛАБАЛАРНИ ИНГЛИЗ ТИЛИГА ТЕЗКОР ЎҚИТИШНИНГ ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ 615

Мўйдинов Жамолиддин, ЎЗБЕК МУСИҚА МАДАНИЯТИ РИВОЖИНИНГ ИЖТИМОИЙ ФАЛСАФИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ 622

А.Х. Махмудов, ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ЭФФЕКТИВНЫЙ МЕХАНИЗМ ИНТЕНСИВНОГО ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА 625

Sharipova Nilufar Qo‘ychi qizi, BIOOGIYADA MURAKKAB MASALA VA MASHQLAR VOSITASIDA O‘QUVCHILARNING FANGA OID KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI (XARDI-VAYNBERG MASALALARI MISOLIDA) 629

Ozotboyeva Maxfuza Ravshan Qizi, TAAJJUB, HAYRAT MA‘NOLARINING IFODALANISHI 632

Каримова Зульфизар Рустамовна, В ПЛАНИРОВАНИИ УЧЕБНОЙ СИТУАЦИИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА 635

Кодиров Жасур Абдумаликович, БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРДА АЛГОРТМИК КЎНИКМАЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕТОДЛАРИ 639

Атажанова Раббина Рахимовна, ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ 644

Ozodova Zulfiya, BOSHLANG‘ICH SINFLARDA HIKOYALAR O‘QITISH METODIKASI 647

Xakimova Durdona Alisherovna, MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING LINGVOPSIXOLOGIK RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA ULARNING O’ZIGA XOS HUSUSIYATLARI 650

Madirimova Momajon Raximboyevna, Bekchanova Feruza Marimboy qizi, MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTIDA DIDAKTIK O‘YINLARNI TASHKIL ETISH METODIKASI 652

Eshchanova Gulnara Narimanovna, MAKTABGACHA TA’LIM SOTSIOLOGIYASIGA YANGI NUQTAI NAZAR 655

Sultonova Mashhura Rustamboyevna, OILADA AYOLLARGA ZO`RAVONLIK: MUAMMO VA YECHIM 658

Toshqo’ziyeva Madinabonu Burhonjon qizi, OILA VA MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARGA TILLARNI O‘RGATISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI 661

Zulxumor Yavkacheva Abdurasilovna, MAKTAB O’QUVCHILARIDA IJODIY QOBILIYATNI O’STIRISHDA IQTIDOR TUSHUNCHASINI O’RNI 664

Umnova Maxsumaxon Qobuljon qizi, INNOVATSION TA‘LIM DAVRIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA BILISHGA QIZIQISHINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI 668

Saparboyeva Dilshoda Sobir qizi, BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA INSON QADRINI ULUG‘LASH MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH OMILLARI 671

Таджибаев С.С., ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИКТ В СИСТЕМЕ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ 675

Шавкатова Мадина Муротовна, Худайбергенова Диёра Яшин кизи, РЕБЁНОК ВСЁ ПОНИМАЕТ, НО НЕ ГОВОРИТ. КОРРЕКЦИЯ АЛАЛИИ 678

Лутфия Ниёзова Худайберганова, ФАРЗАНДИНГИЗ МАКТАБГА ТАЙЁРМИ?! 681

Нурваева Инобат Тулкиновна, СПОСОБСТВОВАНИЕ ФОРМИРОВАНИЮ ДЕТСКОГО КОЛЛЕКТИВА 687

Алихонова Гулнора Санжар кизи, Холсаидова Нилуфар Кобил кизи, МЕТОДИКА ПРОВЕДЕНИЯ ТЕАТРАЛИЗОВАННЫХ ИГР В ДОШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ УЧРЕЖДЕНИИ 691

Azimova Nodira, G’aniyeva Fotima, MAKTABGACHA TA’LIMDA STEAM TA’LIM TEXNOLOGIYASINING AHAMIYATI 694

Ташпулатова Дилором Мукимовна, “ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ТАРАҚҚИЁТ СТРАТЕГИЯСИ”ДА БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМНИНГ ЎҚУВ ФАНЛАРИНИ ИНТЕГРАЦИОН ЎҚИТИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАСИ 697

Эркабоева Нигора Шерматовна, Элмуродов Одинахон Элбек қизи, МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАРДА “МЕН” КОНЦЕПЦИЯСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ. 700

Azimova Sayyora, OTA-ONALARNING BOLA TARBIYASIDAGI O’RNI 703

Sh. Gozieva, THE IMPORTANCE OF INCLUSIVE CULTURE IN TEACHING ENGLISH LANGUAGE IN SECONDARY SCHOOLS 705

Abduraxmonova Nilufar, Latipova Gulasal, Abduvahobov G‘iyosiddin, MOBIL O‘QUV LUG‘ATCHILIGINI RIVOJLANTIRISHDA LINGVISTIK RESURSLAR VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI 710

B.A. Olimov, UMUMIY O‘RTA TA’LIMDA LABORATORIYA VA NAMOYISH TAJRIBALARINI BAJARISHDA ELEKTRON T’ALIM RESURSLARIDAN FOYDALANISH 714

Rahimova Shodiya Shuxrat qizi, INGLIZ TILIDAGI “MAKER” KOMPONENTLI BAHUVRIHILAR 716

Gulbaxor Abdullayevna Gaynazarova, Zaxro Yo‘doshevna Shonasirova, MAKTABGACHA TA’LIM TIZIMIGA HORIJIY TAJRIBALARNI QO‘LLASHNING ZARURATI 721

М.А.Абдуллаева, БОШҚАРИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ УСУЛЛАРДАН ФОЙДАЛАНИБ, МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИ ЯНАДА ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ТАШКИЛИЙ-МЕТОДИК АСОСЛАРИ 725

Искандарова Нодира Бахрамбековна, КЛЮЧЕВЫЕ КОМПЕТЕНЦИИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ МЕДИЦИНСКОГО ВУЗА: ПРИМЕРЫ И МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ 729

Атаджанова Анна Шамуратовна, О РЕЗУЛЬТАТАХ И ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ ГРАММАТИЧЕСКИ ПРАВИЛЬНОМУ ОФОРМЛЕНИЮ РУССКОЙ РЕЧИ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РКИ СТУДЕНТАМ –МЕДИКАМ 732

Ходжаева Нилуфар Аматджановна, РОЛЬ И ПЕРСПЕКТИВА ПРЕПОДАВАНИЯ КЛИНИЧЕСКОЙ И ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ДЛЯ СТУДЕНТОВ МЕДИЦИНСКОГО ВУЗА 735

Xamidova Rislig’oy Faraxadovna, OILA-JAMIYAT FAROVONLIGINING MA’NAVIY, HUQUQIY MEZONI 739

Ismoil Rustamov, DOYRA-O’ZBEK MUSIQIY IJROCHILIGIDA USUL BERUVCHI ENG ASOSIY CHOL’G’U 742

Sarbarova Dilnoza Nosirjon qizi, MATN VA DISKURS TUSHUNCHALARI MUNOSABATI 746

2023-yil 2-iyun kuni T.N.Qori Niyoziy nomidagi

O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot institutida o‘tkazilgan

“RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR DAVRIDA TILLARNI INTENSIV O‘QITISHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK JIHATLARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

MATERIALLAR TO‘PLAMI

Nashr etilgan sana: 02.06.2023.

“Times New Roman” garniturasi. Adadi: 50 dona.

“Science and innovation” MCHJ

Litsenziya №:038864 15.09.2022

Manzil: 100155, Toshkent shahri, Sergeli tumani, Quruvchi dahasi, 22/43.

Scientists.uz, info@scientists.uz, +998901259654